

Yönetim Bilimleri Dergisi

Journal of Administrative Sciences

- ◆ Relationship Between Knowledge Economy Performance Indicators and Selected Macroeconomic Variables: An Application for OECD Countries
Dilek MURAT, Betül İNAM, Simla GÜZEL
- ◆ Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine
Burak KAYA
- ◆ İşyerinde Kişiler Arası Güven ile İşgören Sesliliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü
Neslihan DERİN
- ◆ Devlet Muhasebesinde Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabına İlişkin Bir Değerlendirme
Özlem TÜMER, Tolga DEMİRBAŞ
- ◆ Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması
Fatma ZEREN, Burcu KILINÇ SAVRUL
- ◆ Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği
Yılmaz KÖPRÜCÜ
- ◆ Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı
Fikret BİRDİŞLİ
- ◆ Yeni Kamu İşletmeciliği Bakışı Açısıyla Türkiye'de Belediyelerin Şirketler Yoluyla Hizmet Sunma Modelinin Değerlendirilmesi
Tolga DEMİRBAŞ, Özhan ÇETİNKAYA, Vuslat GÜNEŞ, Nur Belkis BEKTAŞ
- ◆ Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi Üzerine Bir Karşılaştırma
Bora YENİHAN
- ◆ A Comparative Analysis of the United States' Trade Frictions with China, Japan and South Korea, 1985-2016
Murat BAYAR, Tuğba BAYAR
- ◆ The Effect of Trust in Supply Chain on the Firm Performance through Supply Chain Collaboration and Collaborative Advantage
Nagehan UÇA, Murat ÇEMBERCİ, Mustafa Emre CİVELEK, Huriye YILMAZ
- ◆ Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi
Sezal ÇINAR ÖZKAN
- ◆ Türkiye'deki Büyükşehirlerin Sürdürülebilirlik Kriterleri Açısından İncelenmesi
Murat GÖK, Sema YİĞİT
- ◆ Simülasyon Metodu ile Değişim Mühendisliği
Mine ŞENEL, Bilgin ŞENEL, Yaprak AKAN
- ◆ Mali Teşvikler ile Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri Arasındaki İlişkinin ARDL Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği
Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ, Yılmaz BAYAR
- ◆ Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Takozu Açısından Değerlendirilmesi
Reyhan LEBA TANSÖKER
- ◆ Çalışanların Örgütsel Bağlılığını Etkileyen Bir Faktör Olarak Dönüşümcü Liderlik Algısı
Selver YILDIZ BAĞDOĞAN, Damla SARPALKAN
- ◆ İşletme Kültürünün Finansal Performansa Etkisi: Eleştirel Bir Literatür Taraması
Adem BÖYÜKASLAN, Hasan Rıza AŞIKOĞLU, Belkis ÖZKARA
- ◆ Üniversite Öğrencilerinin Kentlilik Bilinci Algısı: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği
Mustafa GÖRÜN, Gamze KARA
- ◆ Örgütsel Sessizlik ve Tükenmişlik İlişkisi: Turizm Çalışanları Örneği
Abdurrahman BENLİ, Gökçe CEREV
- ◆ Atık Yönetiminde Vergi Politikasının Rolü: Türkiye Değerlendirmesi
Murat AYDIN, Kendal DENİZ
- ◆ Türkiye'de Çalışan Yoksullar Olarak Abdallar: Kırşehir İlinde Bir Araştırma
Emel İSLAMOĞLU, Sinem YILDIRIMALP, Cemal İYEM
- ◆ Koruma Sorumluluğu Doktrini Açısından Suriye Krizi: Bir İnsancıl Müdahalesizlik Örneği
Soner KARAGÜL, Çağrı Emin DEMİRBAŞ
- ◆ Kamu Politikası Analizine Yönelik Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve
Cenay BABAOĞLU
- ◆ Bilgi, Güç ve Siyasetin Kesişiminde Düşünce Kuruluşları: Kamu Politikaları Bağlamında Bir Analiz
Özer KÖSEOĞLU, Ömer Faruk KÖKTAŞ
- ◆ Taiwan-Cyprus-Kosovo Cases: Differences and Similarities
Kamer KASIM, Elif EREN KASIM
- ◆ The Waves of Turkey's Proactive Foreign Policy Hitting South-Asian Coasts: Turkey-Bangladesh Relations
Gürol BABA
- ◆ Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye ile AB Arasında İmzalanmış Geri Kabul Anlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme
Kerem BATIR
- ◆ Sınav Deneyimleri Işığında KOBİ Danışmanlığı Yeterliliğinin Kritiği
Tuncay YILMAZ, Bora YENİHAN, Bünyamin BACAK
- ◆ Türkiye'de İl, Yıl ve Cinsiyet Kırımlı Ortalama ve Beklenen Okullaşma Yılı
Atalay ÇAĞLAR, Ferda ESİN GÜLEL, M. Ensar YEŞİLYURT, Filiz YEŞİLYURT, Oğuz KARADENİZ

30

Yönetim Bilimleri Dergisi
Journal of Administrative Sciences

Cilt 15 • Sayı 30 • 2017 / Vol: 15 • No:30 • 2017

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Çanakkale Onsekiz Mart University

ISSN: 1304-5318
E-ISSN: 2147-9771

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt 15. Sayı 30. 2017/ Volume 15. Number 30. 2017
ISSN:1304-5318 E-ISSN:2147-9771

SAHİBİ/Owner

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Yücel ACER

EDİTÖRLER / Editors

Doç. Dr. Suat UGUR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özgür TOPKAYA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

YAZI VE DANIŞMA KURULU/ Editorial Board
Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order

ACER, Yücel (Yıldırım Beyazıt Ü.)	İPEK, Selçuk (ÇOMÜ)	TAN Sabri Sami (ÇOMÜ)
AKTAN Coşkun Can (DEÜ)	KARADENİZ Oğuz (Pamukkale Ü.)	TOKOL Tuncer (Uludağ Ü.)
ALPER Yusuf (Uludağ Ü.)	KARAGÜL, Soner (ÇOMÜ)	TOPBAŞ Ferhat (Balıkesir Ü.)
AYDIN, Murat (ÇOMÜ)	KAYA İbrahim (İstanbul Ü.)	TORUN Mustafa (ÇOMÜ)
BABA Gürol (Ankara SBÜ)	KILIÇ, Cüneyt (ÇOMÜ)	TUFAN Ekrem (Anadolu Ü.)
BACAK Bünyamin (ÇOMÜ)	KORKUSUZ Refik (İstanbul Medeniyet Ü.)	TÜRGAY Timur (ÇOMÜ)
BENLİ Abdurrahman (Sakarya Ü.)	KÖLEOĞLU Nilay (ÇOMÜ)	TÜRGAY, Ayşe San (ÇOMÜ)
BIÇERLİ M. Kemal (Anadolu Ü.)	KURT Serdar (ÇOMÜ)	UĞUR Suat (ÇOMÜ)
BOZKURT Veysel (İstanbul Ü.)	MURAT Sedat (İstanbul Ü.)	ULUDAĞ M. Bülent (İzmir Katip Çelebi)
CAM Erdem (ÇASGEM)	ÖRNEK Ali Şahin (ÇOMÜ)	ULUYOL Osman (Adıyaman Ü.)
ELAGÖZ İsmail (ÇOMÜ)	ÖZDEMİR Süleyman (İstanbul Ü.)	UZUNOĞLU Sadi (Trakya Ü.)
ENER Meliha (ÇOMÜ)	PAZARCIK Yener (ÇOMÜ)	YELKİKALAN Nazan (ÇOMÜ)
ERKAN Gülgün (ÇOMÜ)	POLOUCEK Stanislav (Silesian U)	YILDIRIM Engin (Anayasa Mahkemesi)
EROL Mikail (ÇOMÜ)	SERİM Nilgün (ÇOMÜ)	YİĞİT, Yusuf (ÇOMÜ)
GÖRÜN Mustafa (ÇOMU)	SÖNMEZLER Gökhan (Trakya Ü.)	
İNCEKARA, Ahmet (İstanbul Ü.)	ŞAHİN Levent (İstanbul Ü.)	

HAKEM KURULU / Referees
Alfabetik Sıra İle/ In Alphabetical Order

ABDURRAHMAN Nazif Çatık (Ege)	DEMİRTEPE Mustafa Turgut (ÇOMÜ)	ÖZCAN Burcu (Fırat)
AKGÜNDÜZ Yılmaz (Dokuz Eylül)	ELAGÖZ İsmail (ÇOMÜ)	ÖZDAMAR, Elif Özge (M. Sinan Güzel S)
ALPARSLAN Ali Murat (Mehmet Akif Ersoy)	ERENKOL H. Anıl Değermen (İstanbul)	ÖZEKİCİOĞLU, Hailil (Cumhuriyet)
ALTAN Yakup (Süleyman Demirel)	EROĞLU Filiz (ÇOMÜ)	ÖZEL Hasan Alp (Karabük)
ALTUNTAŞ Gültekin (İstanbul)	ERYILMAZ Mehmet (Uludağ)	ÖZLER Nezire Derya Ergun (Dumlupınar)
ARAP İbrahim (Dokuz Eylül)	GEZER Gonca (ÇOMÜ)	PAZARCIK Yener (ÇOMÜ)
ATMACA Metin (ÇOMÜ)	GÖK Musa (Bandırma)	PEKCAN Cemre (ÇOMÜ)
AYGÜN Mehmet (Yüzüncü Yıl)	GÖRÜN Mustafa (ÇOMÜ)	POLAT Ebru Kanyılmaz (ÇOMÜ)
AYDIN Murat (ÇOMÜ)	GÜLEL Ferda Esin (Pamukkale)	ŞAHİN Levent (İstanbul)
BACAK Bünyamin (ÇOMÜ)	GÜVERCİN Deniz (Gelişim)	TAN Sabri Sami (ÇOMÜ)
BAĞCI Zübeyir (Pamukkale)	İPEK Selçuk (ÇOMÜ)	ULUDAĞ M. Bülent (İzmir Katip Çelebi)
BALABAN Özlem (Sakarya)	KARA Mustafa (ÇOMÜ)	UNUTULMAZ K. Onur (Ankara SBÜ)
BALAN Feyza (ÇOMÜ)	KARAGÜL Soner (ÇOMÜ)	UZUN Hasan (Fırat)
BATIR Kerem (İzmir Katip Çelebi)	KARAKAŞ Adem (Kafkas)	YAĞANOĞLU, Nazmi Yükselen (ÇOMÜ)
BAYKAL Mehmet (İstanbul)	KARAKATSANIS Safiye Yelda Kaya (ÇOMÜ)	YAVUZ Rüya Ataklı (ÇOMÜ)
BARDAKOĞLU Övünç (Dokuz Eylül)	KAYA, Taylan Özgür (Necmettin Erbakan)	YENER Serdar (Sinop)
BOZATAY Şeniz Anbarlı (ÇOMÜ)	KESER Aşkın (Uludağ)	YILDIRIM Giray Sadık (Yıldırım Beyazıt)
BURSALI Yeliz Mohan (Pamukkale)	KILIÇ Cüneyt (ÇOMÜ)	YILMAZ, Berna Burcu (ÇOMÜ)
CENGİZ Filiz Tufan (ÇOMÜ)	KÖLEOĞLU Nilay (ÇOMÜ)	YILMAZ Tuncay (Sakarya)
CENGİZ Vedat (Kocaeli)	KURT Ünzüle (ÇOMÜ)	YONTAR İbrahim Güray (Dokuz Eylül)
ÇETİN Onur (Trakya)	MERİŞOĞLU Dilek (İzmir Katip Ç)	ZENGİN Hayrettin (Sakarya)
DAĞ Sündüz (İstanbul)	ORHAN Serdar (Sakarya)	
	ÖRNEK Ali Şahin (ÇOMÜ)	

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Canakkale Onsekiz Mart University

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT 15 • SAYI 30 • 2017
Volume 15 • Number 30 • 2017

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

Yılda İki Kez Yayınlanır

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak editörler ve yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmalarını ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır veya yayımlanmaz.

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD)/ Journal of Administrative Sciences (JAS)
Yönetim Bilimleri Dergisi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey
Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736
Web: <http://ybd.dergi.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

YBD'de yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın
Yayın Şekli: 6 aylık (Şubat-Ağustos) Türkçe ve İngilizce

Tasarım-Baskı Hazırlık: Pozitif Matbaası
Çamlıca Mahallesi Anadolu Bulvarı 145. Sokak 10/19 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312 397 00 31 | Faks: 0312 397 86 12
E-Posta: pozitif@pozitifmatbaa.com

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD); EBSCOHOST Academic Search Complete, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Worldwide Political Science Abstracts Database, TÜBİTAK ULAKBİM, TÜBİTAK DERGİPARK, Index Islamicus, Index Copernicus Journals Master List, Ulrichs Periodical directory, International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ), International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR), ASSOS INDEX, ProQuest Political Science Database, PROQuest Social Science Journals Database, Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Business Source Database (BSI), DergiPark tarafından indekslenmektedir.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.
Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the JAS editors

Disclaimer: Statements of acts or opinions appearing in the Journal of Administrative Sciences (JAS) are

ISSN:1304-5318
E-ISSN:2147-9771

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden/ Editor's Note.....	vii
Relationship Between Knowledge Economy Performance Indicators and Selected Macroeconomic Variables: An Application for OECD Countries	9
<i>Bilgi Ekonomisi Performans Göstergeleri ve Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri İçin Bir Uygulama</i>	
Dilek MURAT, Betül İNAM, Simla GÜZEL	
Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine	27
<i>From the Presidential System of Turkish Type Suggestion to the Party Presidential System</i>	
Burak KAYA	
İşyerinde Kişiler Arası Güven ile İşgören Sessizliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü	51
<i>The Mediating Role of Psychological Safety in the Effect of Interpersonal Trust on Employee Voice in Workplace</i>	
Neslihan DERİN	
Devlet Muhasebesinde Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabına İlişkin Bir Değerlendirme	69
<i>An Assesment on the Account of Budgeted Accounts Payable in Government Accounting</i>	
Özlem TÜMER, Tolga DEMİRBAŞ	
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması	87
<i>Evaluating the Hidden Cointegration Relationship Among Female Labor Force Participation Rate, Economic Growth, Unemployment Rate and Urbanization Rate</i>	
Fatma ZEREN, Burcu KILINÇ SAVRUL	
Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği	105
<i>The Effect of Foreign Direct Investment on Techonological Spillover and Economic Growth: Turkey Case</i>	
Yılmaz KÖPRÜCÜ	
Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı	123
<i>Kyrgyz-Uzbek Disputes in the Context of Central Asia Regional Security Complex</i>	
Fikret BİRDİŞLİ	
Yeni Kamu İşletmeciliği Bakış Açısıyla Türkiye'de Belediyelerin Şirketler Yoluyla Hizmet Sunma Modelinin Değerlendirilmesi	145
<i>The Evaluation on the Model of Municipalities' Delivering Service via Companies from the Perspective of New Public Management in Turkey</i>	
Tolga DEMİRBAŞ, Özhan ÇETİNKAYA, Vuslat GÜNEŞ, Nur Belkıs BEKTAŞ	

Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi Üzerine Bir Karşılaştırma	177
<i>Understanding Social Security As A Tool of Social Policy: A Comparison of Development of Social Security in the World and Turkey</i>	
Bora YENİHAN	
A Comparative Analysis of the United States’ Trade Frictions with China, Japan and South Korea, 1985-2016	197
<i>Amerika Birleşik Devletlerinin Çin, Japonya ve Güney Kore ile Yaşadığı Ticari Sürtüşmelerin Karşılaştırmalı Analizi</i>	
Murat BAYAR, Tuğba BAYAR	
The Effect of Trust in Supply Chain on the Firm Performance through Supply Chain Colloboration and Colloborative Advantage	215
<i>Tedarik Zincirinde Güven ve Firma Performansı İlişkisinde Tedarik Zincirinde İşbirliği ve İşbirlikçi Avantajın Rolü</i>	
Nagehan UÇA, Murat ÇEMBERCİ, Mustafa Emre CİVELEK, Huriye YILMAZ	
Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi	231
<i>The Project of Radical Democracy and Negotiant Democracy</i>	
Sezal ÇINAR ÖZKAN	
Türkiye’deki Büyükşehirlerin Sürdürülebilirlik Kriterleri Açısından İncelenmesi	253
<i>Evaluation of the Metropolitan Cities in Turkey According to the Sustainability Criteria</i>	
Murat GÖK, Sema YİĞİT	
Simülasyon Metodu ile Değişim Mühendisliği	275
<i>Business Process Reengineering with Simulation Method</i>	
Mine ŞENEL, Bilgin ŞENEL, Yaprak AKAN	
Mali Teşvikler ile Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri Arasındaki İlişkinin ARDL Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği	297
<i>Analysis of the Relationship between Fiscal Incentives and Foreign Direct Investment Inflows in Turkey with ARDL Approach: Evidence from Turkey</i>	
Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ, Yılmaz BAYAR	
Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Takozu Açısından Değerlendirilmesi	309
<i>Assessment of Informal Employment in Turkey in Terms of Tax Wedge</i>	
Reyhan LEBA TANSÖKER	
Çalışanların Örgütsel Bağlılığını Etkileyen Bir Faktör Olarak Dönüşümcü Liderlik Algısı	335
<i>A Research on the Impact of Transformational Leadership on Organizational Commitment</i>	
Selver YILDIZ BAGDOĞAN, Damla SARPALKAN	
İşletme Kültürünün Finansal Performansa Etkisi: Eleştirel Bir Literatür Taraması	353
<i>The Effect of Organizational Culture on Firm’s Financial Performance: A Subjective Litratue Review</i>	
Adem BÖYÜKASLAN, Hasan Rıza AŞIKOĞLU, Belkıs ÖZKARA	

Üniversite Öğrencilerinin Kentlilik Bilinci Algısı: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği	393
<i>University Students' Perceptions about Urbanity Consciousness: The Case of Canakkale Onsekiz Mart University</i>	
Mustafa GÖRÜN, Gamze KARA	
Örgütsel Sessizlik ve Tükenmişlik İlişkisi: Turizm Çalışanları Örneği	411
<i>The Relationship Between Organizational Silence and Burnout: Example of Tourism Workers</i>	
Abdurrahman BENLİ, Gökçe CEREV	
Atık Yönetiminde Vergi Politikasının Rolü: Türkiye Değerlendirmesi	435
<i>The Role of Tax Policy on Waste Management: The Case of Turkey</i>	
Murat AYDIN, Kendal DENİZ	
Türkiye'de Çalışan Yoksullar Olarak Abdallar: Kırşehir İlinde Bir Araştırma	463
<i>Abdals as Working Poor in Turkey: A Research in the Province of Kırşehir</i>	
Emel İSLAMOĞLU, Sinem YILDIRIMALP, Cemal İYEM	
Koruma Sorumluluğu Doktrini Açısından Suriye Krizi: Bir İnsancıl Müdahalesizlik Örneği	481
<i>Syria Crisis in Terms of the Responsibility to Protect Doctrine: An Example of 'Humanitarian Non-Intervention'</i>	
Soner KARAGÜL, Çağrı Emin DEMİRBAŞ	
Kamu Politikası Analizine Yönelik Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve	511
<i>A Conceptual and Theoretical Framework over Public Policy Analysis</i>	
Cenay BABAĞLU	
Bilgi, Güç ve Siyasetin Kesişiminde Düşünce Kuruluşları: Kamu Politikaları Bağlamında Bir Analiz	533
<i>Think Tanks at the Intersection of Knowledge, Power and Politics: a Public Policy Analysis</i>	
Özer KÖSEOĞLU, Ömer Faruk KÖKTAŞ	
Taiwan-Cyprus-Kosovo Cases: Differences and Similarities	553
<i>Tayvan, Kıbrıs, Kosova Meseleleri: Farklılıklar ve Benzerlikler</i>	
Kamer KASIM, Elif EREN KASIM	
The Waves of Turkey's Proactive Foreign Policy Hitting South-Asian Coasts: Turkey-Bangladesh Relations	573
<i>Türkiye'nin Eylem Yanlısı Dış Politikasının Güney Asya Kıyılarına Yansıması: Türkiye-Bangladeş İlişkileri</i>	
Gürol BABA	
Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye ile AB Arasında İmzalanan Geri Kabul Anlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme	585
<i>European Union's Readmission Agreements: A Legal Analysis within the Framework of Readmission Agreement between Turkey and the EU</i>	
Kerem BATIR	

Sınav Deneyimleri Işığında KOBİ Danışmanlığı Yeterliliğinin Kritiği.....	605
<i>Criticality of Qualificatins of SME Consultancy in the Range of Examination Experiences</i>	
Tuncay YILMAZ, Bora YENİHAN, Bünyamin BACAĞ	
Türkiye’de İl, Yıl ve Cinsiyet Kırılımlı Ortalama ve Beklenen Okullaşma Yılı.....	619
<i>Mean and Expected Years of Schooling in Turkey with Province, Year and Gender Breakdown</i>	
Atalay ÇAĞLAR, Ferda ESİN GÜLEL, M. Ensar YEŞİLYURT, Filiz YEŞİLYURT, Oğuz KARADENİZ	
Yazarlar Hakkında.....	643
Yazarlar için Bilgi Notu.....	651
About the Authors.....	657
Notes for Contributors.....	665

EDİTÖRÜN NOTU

Hakemli akademik yayın olarak faaliyetini sürdüren Yönetim Bilimleri Dergisine yayınlanması üzere çok değerli akademisyenler tarafından gönderilen makaleler hakem sürecinden geçirildi, olumlu rapor alanlar kabul edildi ve yayına hazır hale getirilerek 30. sayı oluşturuldu. Çok zengin bir içeriğe sahip olan 30. sayıda emeği geçen hakem hocalarımıza ve yazarlara çok teşekkür ederiz.

Dergimizin bu sayısında; çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, ekonometri, iktisat, işletme, kamu yönetimi, maliye, ve uluslararası ilişkiler alanından çok çeşitli çalışmalar yer almaktadır.

İçten saygılarımızla

Doç. Dr. Suat UĞUR

EDITOR'S NOTE

Various articles have been received, reviewed and made ready for publication in the 30th issue by the editor's office of the Journal of Administrative Sciences. The issue has articles from diverse fields of social sciences. We would like to thank all reviewers and authors who have contributed for the formation of the issue.

In this issue there are several articles in the fields of business management, economics, econometrics, finance, international relations, labor economics and industrial relations, public administration.

Assoc.Prof. Suat UĞUR

Relationship Between Knowledge Economy Performance Indicators and Selected Macroeconomic Variables: an Application for OECD Countries

Dilek MURAT* & Betül İNAM** & Simla GÜZEL ***

Abstract

Information has been the most important source of social wealth throughout the history. Societies that have access to more superior knowledge and could utilize this knowledge aright via an effective political, economic and social organization surpassed others and achieved a higher level of welfare. The present study aimed to determine the correlation between knowledge economy performance indicators and selected macroeconomic variables. The data set compiled for 34 OECD countries was analyzed with canonical correlation analysis. The analyses demonstrated that there was a significant and strong relationship between the datasets.

Key words: Knowledge Economy, Information and Communication Technologies (ICT), Canonical Correlation Analysis.

Bilgi Ekonomisi Performans Göstergeleri ve Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri İçin Bir Uygulama

Özet

Bilgi, tarih boyunca toplumların zenginliğinin en önemli kaynağı olmuştur. Daha fazla ve daha nitelikli bilgiye sahip olan ve bilgiyi etkin bir siyasal, ekonomik ve sosyal örgütlenme ile doğru biçimde kullanabilen toplumlar diğerlerinin önüne geçerek daha yüksek bir refah seviyesine erişmiştir. Bu çalışmada bilgi ekonomisi performans göstergeleri ve seçilmiş makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ele alınan OECD üyesi 34 ülke için derlenen veri seti kanonik korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda değişken setleri arasında anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Ekonomisi, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), Kanonik Korelasyon Analizi.

* Asst. Prof. ,Uludag University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Econometrics, dilekm@uludag.edu.tr

** Res. Asst. ,Uludag University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Public Finance, betulinam@uludag.edu.tr

*** Asst. Prof. ,Namık Kemal University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Public Finance, simlaguzel@nku.edu.tr

1. INTRODUCTION

Knowledge and innovation played a significant role in progress and development since the beginning of human history. The share of knowledge in the foundation of the industrial revolution, which started in the 18th Century and reduced the agricultural population on earth during two centuries and transformed humans into producers of goods and services, could not be denied. However, along with the globalization that gained momentum during the 1980's and the technological revolution, knowledge and innovation became an indispensable part of the economy. Since that period, a shift from capital intensive production to information intensive production was experienced and developed country economies were transformed from an industrial production based economic structure into a service based production structure.

Along with globalization and the technological revolution, information became the key to competition. Formal knowledge is considered as both a personal and economic resource and although it is yet far away from negating the conventional production factors totally, it rendered production factors easily accessible¹. Today, industries, which are at the center of the economy, are closely interested in the production and distribution of knowledge and information. Knowledge is reshaping the economic growth and operation models in the world.

The objective of the present study is to determine the degree and the direction of the effects of commonly used knowledge economy performance indicators on selected macroeconomic indicators in OECD countries, including Turkey.

2. KNOWLEDGE ECONOMY AND ITS INDICATORS

As the role of knowledge and technology in economic growth was recognized completely, the term "*knowledge-based economy*" emerged. Human knowledge christened in economics as human capital and technological knowledge have always been significant in economic development. The focus of conventional "*production functions*" are on labor, capital, materials and energy and the effects of knowledge and technology on production are peripheral. New analytical approaches are developed to include knowledge directly in production functions. Investments in knowledge could improve the efficiency of other production factors and transform these factors into new products and processes. Knowledge investments tend to increase (as opposed to decrease) the returns and thus, they are crucial for economic growth in the long term². A knowledge-based economy means that knowledge production, exchange, distribution and utilization are primarily driven by economic growth, more employment and creation of wealth³.

---

1 Peter F. Drucker, *Kapitalist Ötesi Toplum*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), s.65.

2 OECD, "The Knowledge-Based Economy", 1996, pp. 9-11.

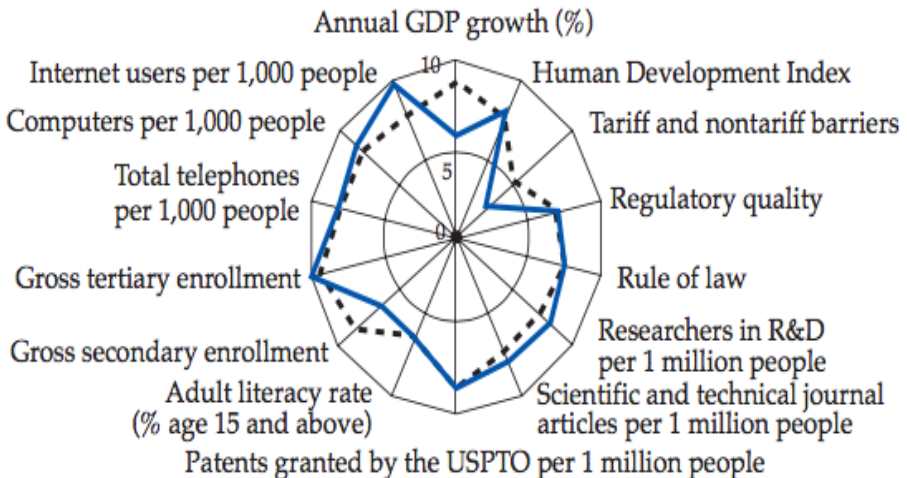
3 Abdul B. Kamara, Lobna Bousrih and Magidu Nyende, December 2007, Economic Research Working Paper, No: 88, African Development Bank, "Growing a Knowledge Based Economy: Evidence from Public Expenditure and Education in Africa", p. 4.

The requirements for a successful transition to a knowledge economy are long-term educational investments, an improved information infrastructure, advanced innovation capability and an economic environment that favors market transactions. As the World Bank pinned; these factors are the pillars of the knowledge economy (KE), and form the framework of the knowledge economy in ensemble⁴. These four pillars of the KE framework could be summarized as follows:

- Effective economic policies and organizations created by an economic motivation and the institutional framework that facilitate efficient allocation of resources and promote creativity and incentives for the efficient creation, distribution, and use of existing knowledge;
- Efficient creation and utilization of the knowledge by an educated and skilled labor force, which continuously improves and adapts their abilities;
- Corporations, research centers, universities, consultant firms, and other institutions functioning within an innovative system within the knowledge revolution, perusing the growing supply of global knowledge, via assimilation and adaptation of the available knowledge for local needs;
- Efficient communication, distribution and processing of knowledge are aimed via a modern and appropriate information.

The “basic scorecard” formed based on the above mentioned four pillars and include several variables is used to establish the knowledge economy index for nations.

Figure 1: The KAM (Knowledge Assessment Methodology) Basic Scorecard

Resource: The World Bank, The KAM (Knowledge Assessment Methodology)

⁴ Joonghae Suh and Drek H. C. Chen, Korea as a Knowledge Economy, (Washington DC: Korea Development Institute and World Bank Institute, 2007), p. 3.

In evaluating the status of a country with respect to the knowledge economy, a similar scorecard is created for each country and its rank within other countries is established. In the most recent Knowledge Economy Index published in 2012 and scored 146 nations, the world's most advanced knowledge economy was Sweden. Sweden is particularly strong in the pillars of innovation and Information and Communication Technology (ICT) ranking second. However, it was the 6th in the education pillar, falling from the 3rd position in 2000 (The World Bank, KAM Index 2012).

In addition to the index mentioned above that assesses the status of nations based on the knowledge economy, there are other performance indicators, which have critical significance in the process of transition into knowledge economy. These include several indicators such as R&D activities and expenditures, science and technology and human resources as the source of information production, scientific publications and patents, developments in information and communication industry as the output of investments in knowledge. Studies that are conducted under the light of these indicators demonstrate the knowledge economy performances of nations and determine which variables affect the macroeconomic indicators or dependent onto them. The variables used in the studies could be different. This is due the facts that the variable sets for knowledge economies of the countries are only emerging recently, there are problems with the data sets for developing countries and not every variable is suitable for analysis. The variables used in the analyses conducted in the present study were determined based on the most frequently used variables in the literature.

3. LITERATURE

The important role of knowledge in economy is not a novelty. Adam Smith wrote about a new cast of specialists of a speculative nature, who contributed to the production of knowledge, which was economically beneficial. According to Friedrich List, the infrastructure and institutions played a significant role in the creation and dissemination of knowledge, and thus resulted in the development of productive forces. Schumpeter considered innovation as a major impetus of economy, and his followers such as Galbraith, Goodwin and Hirschman followed the same idea. Furthermore, new growth theories are developed to explain the factors that promote economic growth in the long term by economists such as Romer and Grossman⁵.

In their study, Boskin and Lau (2000) analyzed post-Second World War data for G-7 countries using econometric methods and found that an advancement in technology is the most significant source of economic growth. Pohjola (2000) investigated the effects of the investments in information technology on economic growth in a study conducted with the data from 29 countries in the 1980-95 period using a precise economic growth model. The results indicated that physical capital was a key factor in economic growth for both developed and developing countries based on the full data for 39 countries. However, in a sample of 23 developed OECD nations,

---

5 OECD, "The Knowledge-Based Economy", 1996, s.9.

information technology investments demonstrated a strong influence on economic growth. Jin and Cho (2015) found that ICT capacity had statistically verified effects on economic development.

Yamak and Koçak (2007) investigated the possible effects of information technology investment expenditures on economic growth for the 1993-2005 period in 50 countries. Generally, the effect of information technology investment expenditures on economic growth in developed and developing countries was negative and insignificant. However, it was observed that information technology investment expenditures had a spillover effect on the growth in G-8 countries.

Billon et al. (2010) concluded in their study that income level of the nations was a significant factor in the development of information and communication technologies in 142 developed and developing countries. O'Mahony and Vecchi (2005) aimed to determine the effect of ICT on real production level increase in the United States and the United Kingdom. The effect was positive in both countries and more so in the United States.

In a study, Dewan and Kraemer (2000) estimated an inter-country production function that correlated IT and non-IT inputs to GDP output. Returns on IT capital investments are estimated to be positive and significant for investigated developed countries. However, it was just the opposite for the developing countries, where returns from non-IT capital were quite considerable. In an empirical study by Wong (2002) aimed to determine whether Asian countries were slow to adapt ICT when compared to other countries, although they had a higher share of global ICT production. The study found positive response to the hypothetical question and based on their current level of development (per capita GDP) and competitiveness (world competitiveness index), they had rather low rates of adaptation to ICT products.

An analysis of GDP data for Nordic Countries by Amiri (2013) confirmed that these countries had some of the highest Internet adoption rates in the world and some of the highest per capita GDP levels globally. And the above mentioned study demonstrated that Internet adoption is a direct factor on GDP growth in a given economy.

The analysis by Colecchia and Schreyer (2001) utilized a newly compiled database using System of National Accounts 1993 (SNA93) on investment in ICT equipment and software. Their article demonstrated that, the United States was not alone in benefiting from the positive effects of ICT capital investment and on economic growth and to experience an acceleration of these effects, despite differences between countries. ICT distribution is dependent on suitable infrastructure conditions and not necessarily on the presence of an ICT production industry.

The factors determining the distribution of the internet across countries were scrutinized by Kiiski and Pohjola (2002). It was determined that GDP per capita and the cost of internet access explained the observed computer hosts per capita growth in OECD countries. Education was significant for both developed and developing countries. In the study covering OECD countries, Hargittai (1999) interpreted the

differences in internet connectivity among OECD countries. The empirical analyses conducted in this study demonstrated that the most effective predictors of internet connectivity of a country were economic wealth and telecommunications policies. It was found that there was a strong relationship between regulation and lower internet penetration and higher internet access changes. In a separate study, the impacts on the internet and cellular phone penetration levels were examined in several countries. It was demonstrated that internet access was strongly dependent on the institutional environment in the particular country. However, mobile phone networks, which are less site-dependent and are easily re-deployable, were less dependent on institutional features. Beilock and Dimitrova (2003) developed a model to explain the differences in internet usage rates (IURs) between global nations measured as users per capita. It was found that the most important determinant was per capita income. Openness of a society and the infrastructure were found to be the other important determinants and telephone and personal computer densities were utilized as as proxies.

European ICT activities were analyzed by Koski, Rouvinen and Yla-Anttila (2002). Their study was concentrated on the ICT production sector in EU countries. An obvious and increasing concentration tendency in ICT-related production and R&D was determined in Europe. According to Falk (2007) both ratios of business R&D expenditures to GDP and the share of R&D investment in high-tech industries had positive and significant effects on per capita GDP and long-term GDP per hour worked.

According to Powell and Snellman (2004), the key component of knowledge economy is a greater dependence on intellectual competencies, not on physical inputs or natural resources. The study provided evidence of an upward surge in information production and demonstrated that this increase was due to the emergence of new industries.

Using the data obtained from 71 developed and developing countries, Pick and Azari (2008) analyzed the impact of socioeconomic, governmental, and accessibility factors on ICT usage, expenditure, and infrastructure. It was found that technological elements were highly correlated with scientific publications, followed by foreign direct investment, % of females in the labor force, and variables related to education in developed countries. On the other hand, technology components were strongly correlated with foreign direct investment, the priority of Information technologies for the state, and education variables.

Oort et al. (2009), in a study they conducted with municipal governments in Holland, analyzed the increase in employment with respect to the knowledge economy indicators. They concluded that the density of knowledge workers and innovativeness had strong effects on employment increase.

Erkekoğlu and Arıç (2013) studied on six variables calculated by the World Bank for the information society in twenty APEC countries and Turkey. The findings of

their study demonstrated that Turkey, China, Mexico, Malaysia, Peru, Russian Federation and Thailand were in the same cluster.

In a study by Taşçı (2013) investigated the effects of ICT on Turkish economy, employment and added value within the context of OECD World Input-Output Studies. Findings demonstrated that ICT sector reflected a rapid development process, penetrated into other sectors rapidly and was able to create employment even during crisis periods.

According to the OECD (2013) report, data for European Union and the United States demonstrated that knowledge-based capital (KBC) investments had a 20% - 27% share of the average labor productivity growth. The determinants of competitive success for corporations are also transformed by knowledge-based capital.

4. METHODOLOGY

4.1. Canonical Variates and the Canonical Correlation

Canonical correlation analysis (CCA) is a multivariate statistical technique that aims to determine the relationship between two variable sets $(X_1, X_2, \dots, X_p; Y_1, Y_2, \dots, Y_q)$ that contain two or more variables. H. Hotelling first developed the method and provided the scientific community with the example of relating arithmetic speed and arithmetic power to reading speed and reading power. The technique could also be used to correlate governmental policy variables with economic goal variables and university "performance" variables with pre-university "achievement" variables⁶.

In canonical correlation analysis, linear combinations with maximum correlation and unit variances are obtained for each variable set. Afterwards, a second linear combination pair with maximum correlation and unit variances is obtained independent of the previously found pair. And this process is conducted until new linear combination pairs are equal to the number of variables in the set with the lower number of variables⁷.

$$W_1 = a_{11}X_1 + a_{12}X_2 + \dots + a_{1p} X_p \quad (1)$$

$$V_1 = b_{11}Y_1 + b_{12}Y_2 + \dots + b_{1q} Y_q \quad (2)$$

Equation 1 and Equation 2 express the W_1 and V_1 variables that are the linear combinations of X and Y variables. When it is assumed that the correlation between

6 Richard A. Johnson and Dean W. Wichern, Applied Multivariate Statistical Analysis (New Jersey: Upper Saddle River Prentice-Hall Inc., 1998), p. 587.

7 Hüseyin Tatlıdil, Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Analiz, (Ankara: Ziraat Matbaacılık A.Ş. 2002), s. 217.

W_1 and V_1 variables is C_1 , the objective of the CCA is to predict $a_{11}, a_{12}, \dots, a_{1p}$ and $b_{11}, b_{12}, \dots, b_{1q}$ coefficients so that C_1 value would be maximum. Equations 1 and 2 depict canonical equations, W_1 and V_1 canonical variates, and C_1 depicts the canonical coefficient⁸.

After calculating W_1 and V_1 canonical variates, the other canonical variate set W_2 and V_2 is calculated:

$$W_2 = a_{21}X_1 + a_{22}X_2 + \dots + a_{2p} X_p$$

$$V_2 = b_{21}Y_1 + b_{22}Y_2 + \dots + b_{2q} Y_q$$

the correlation coefficient between these two variables C_2 is defined independent from W_1 and V_1 canonical variates. In other words, canonical variate sets are obtained independent from each other. This procedure is performed until the correlation coefficient C_m between the m canonical variate set is maximum.

$$W_m = a_{m1}X_1 + a_{m2}X_2 + \dots + a_{mp} X_p$$

$$V_m = b_{m1}Y_1 + b_{m2}Y_2 + \dots + b_{mq} Y_q$$

In brief, the aim of canonical correlation is to define the m count canonical variate sets $(W_1, V_1), (W_2, V_2), \dots, (W_m, V_m)$ until corresponding correlation coefficients $C_1, C_2, \dots, C_m$ are maximum:

$$Cor(V_j, V_k) = 0 \quad \text{for all } j \neq k$$

$$Cor(W_j, W_k) = 0 \quad \text{for all } j \neq k$$

$$Cor(W_j, V_k) = 0 \quad \text{for all } j \neq k$$

Thus, CCA could be considered as a maximization problem that should be solved with certain limitations.

---

8 Subhash Sharma, Applied Multivariate Techniques, (New York: John Wiley & Sons, Inc., 1996, p. 397-398.

4.2. Statistical and Practical Significance for the Canonical Correlations

Initially, statistical significance of canonical variates and canonical correlations should be tested and then the results should be interpreted. The null hypothesis and the alternative hypothesis used for this purpose are as follows:

$$H_0 : C_1 = C_2 = \dots = C_m = 0$$

$$H_1 : C_1 \neq C_2 \neq \dots \neq C_m \neq 0$$

Although there are several techniques to test the above mentioned hypotheses, Wilks' Lambda Approach is the most commonly used method. Wilks' Lambda (Λ) statistic used here is expressed as follows:

$$\Lambda = \prod_{i=1}^m (1 - C_i^2)$$

Significance of this statistic is tested by the following B statistic with $p \times k$ degrees of freedom and a χ^2 distribution:

$$B = - \left[n - 1 - \frac{1}{2} (p + k + 1) \right] \ln \Lambda \quad (6)$$

where n depicts the sample size; p is the number of variables in the first set; k is the number of variables in the second set; C_i is the canonical correlations; and m is the number of canonical correlations ($k = \min(p, k)$). To assess the significance of the calculated B statistic, $\chi^2_{(p \times k; \alpha)}$ critical value is used. If it is determined that the B test statistics was significant, in other words the null hypothesis was rejected, the largest canonical correlation is excluded from the test and the test is repeated with the remaining canonical correlations⁹. The process is repeated until an insignificant B_i value is obtained.

When the sample size is large, small canonical correlations could be statistically significant. Furthermore, a large canonical correlation does not necessarily mean a strong correlation between the variable sets. Canonical correlation maximizes the correlation between linear combinations of the variable sets, but it does not mean that the amount of variance observed in one variable set is accounted for by oth-

⁹ Kazım Özdamar, Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, (Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2004), s. 430.

er variable sets. A redundancy measure (RM) was proposed by Stewart and Love (1968)¹⁰ to identify how much of the variance in one set of variables is accounted for by the other set of variables. Redundancy measures could be calculated for each canonical correlation¹¹.

5. DATA AND VARIABLES

Data sets used in the study were compiled from “The Global Information Technology Report 2015” published by World Economic Forum and the World Bank data. In the present study conducted to analyze the correlation between knowledge economy performance indicators and selected macroeconomic variable sets 2013 data were utilized and 34 OECD countries were included in the analysis. Sample size should be at least 10 times the data based on data attainability. Related variables were determined based on the World Bank Criteria for Transition to Knowledge Economy. Variables used in the study are presented in Table 1 followed by detailed explanations.

Table 1: Knowledge Economy Performance Indicators for OECD Countries and Macroeconomic Variables

Performance Indicator	Macroeconomic Variables
Education expenditure (%)	GDP growth (annual %)
Regulatory quality (%)	PCT ICT patent application (per million population)
Internet users (%)	Ict good exports (% of total goods export)
Fixed broadband internet subscriptions (per 100 population)	Unemployment rate (%)
Share of workforce employed in knowledge intensive activities (%)	GDP per capita (current US \$)
R&D expenditure (% of GDP)	
Secure internet server (per 1 million people)	

Education expenditure (EE): Total general (local, regional and central) government expenditure on education (current, capital, and transfers), expressed as a percentage of GDP.

Regulatory Quality (RQ): Captures perceptions of the ability of the government to formulate and implement sound policies and regulations that permit and promote private sector development.

¹⁰ Douglas Stewart and William Love, “A general canonical correlation index”, Psychological Bulletin, Vol 70 (3, Pt.1), 1968, pp. 160-163.

¹¹ Sharma, a.g.e., p. 404-405.

Internet Users (IU): This refers to the proportion of individuals who used the Internet in the last 12 months (Percentage of individuals using the Internet).

Fixed broadband internet subscriptions (FBIS): This refers to total fixed (wired) broadband Internet subscriptions to high-speed access to the public Internet (Per 100 Population).

Share of workforce employed in knowledge intensive activities (SWE): Knowledge-intensive jobs correspond to the International Labour Organization (ILO) aggregate category "Managers, professionals, and technicians.

R&D expenditure (RDE): Expenditures for R&D are current and capital expenditures (both public and private) on creative work undertaken systemically to increase knowledge, including knowledge of humanity, culture and society and the use of knowledge for new applications.

Secure internet server (SIS): Secure Internet servers are servers using encryption technology in internet transactions (Per million people).

GDP growth (GDPG): Annual percentage growth rate of GDP at market prices based on constant local currency.

PCT ICT patent application (PAP): Number of applications for information and communication technology-related patents filed under the Patent Cooperation Treaty (PCT) per million population.

Ict good exports (ICTGE) : Information and communication technology goods exports include telecommunications, audio and video, computer and related equipment; electronic components; and other information and communication technology goods. Software is excluded.

Unemployment rate (UR): Unemployment refers to the share of the labor force that is without work but available for and seeking employment.

GDP per capita (GDPPC): GDP per capita is gross domestic product divided by midyear population.

6. EMPIRICAL FINDINGS

In this section, canonical correlation between the data sets defined as the knowledge economy performance indicators and selected macroeconomic variables was determined. For this purpose, knowledge economy performance indicator variables were accepted as the first set and selected macroeconomic variables were accepted as the second set. With the expectation to obtain significant correlations among the variables inherent to sets, correlations within the sets were considered worthy of investigation with SPSS software.

Table 2: Correlation between the Knowledge Economy Performance Indicators and Selected Macroeconomic Variables

	Performance Indicators						Macroeconomic Variables					
	EE	RQ	IU	FBIS	SWE	RDE	SIS	GDPG	PAP	ICTGE	UR	GDPPC
EE	1.00											
RQ	0.48**	1.00										
IU	0.50**	0.80**	1.00									
FBIS	0.50**	0.60**	0.81**	1.00								
SWE	0.49**	0.70**	0.71**	0.65**	1.00							
RDE	0.35*	0.37*	0.54**	0.57**	0.31	1.00						
SIS	0.48**	0.61**	0.82**	0.76**	0.60**	0.43*	1.00					
GDPG								1.00				
PAP								0.07	1.00			
ICTGE								0.14	0.14	1.00		
UR								-0.59**	-0.35*	-0.17	1.00	
GDPPC								0.04	0.33	-0.41*	-0.36*	1.00

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

As the findings in Table 2 are scrutinized, statistically significant and positive correlations are observed among the variables in performance indicators set. Especially, the significant and strong correlations between the internet server (SIS) and internet users (IU) variables and the regulatory quality (RQ) and internet users (IU) variables are noticeable. However, statistically significant yet negative correlations are observed among the variables within the set of macroeconomic variables. A negative correlation between the unemployment rate (UR) variable and GDP per capita (GDPPC) is determined.

Table 3: Correlation between the Knowledge Economy Performance Indicators and Macroeconomic Variable Sets

	GDPG	PAP	ICTGE	UR	GDPPC
EE	-0.0755	0.2118	-0.2625	-0.2203	0.2978
RQ	0.1364	0.4096*	-0.2743	-0.4229*	0.6918**
IU	0.0822	0.5007**	-0.1298	-0.4096*	0.7030**
FBIS	-0.1056	0.4575**	-0.2190	-0.2599	0.6690**
SWE	-0.0792	0.1862	-0.3752*	-0.2079	0.7332**
RDE	0.0167	0.8391**	0.1235	-0.3923*	0.3126
SIS	0.1611	0.3915**	-0.1486	-0.4904**	0.7029

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

The calculated correlations between the Performance Indicators and Macroeconomic Variable sets are presented in Table 3: In Table 3, it is possible to observe that there are statistically significant, positive and strong correlations between the R&D expenditure (RDE) and PCT ICT patent application (PAP), and share of workforce employed in knowledge intensive activities (SWE) and GDP per capita (GDPPC) variables. In addition, statistically significant and negative correlations are observed between the secure internet server (SIS) and unemployment rate (UR), and regulatory quality (RQ) and again unemployment rate (UR) variables.

Table 4: Canonical Correlations between the Knowledge Economy Performance Indicators and Macroeconomic Variable Sets

Canonical				
Correlations	Wilk's Lambda	Chi-Square	df	Sig.
0.906	0.035	88.469	35.000	0.000
0.822	0.198	42.944	24.000	0.010
0.487	0.611	13.062	15.000	0.598
0.425	0.800	5.900	8.000	0.658
0.151	0.977	0.609	3.000	0.894

Canonical correlation coefficients, calculated for the mentioned variable sets and the values calculated in regard to the Wilk's Lambda approach are presented in Table 4: Primarily, it is necessary to evaluate the significances of the calculated canonical correlation coefficients statistically. For this purpose, once the test statistics provided with respect to Wilk's Lambda approach are scrutinized, it is observed that the first two canonical correlation coefficients at the significant level of 0.05 are statistically significant.

Table 5: Redundancy Analysis

Proportion of Explained Variance of Performance Indicator Set				Proportion of Explained Variance of Macroeconomic Variable Set			
by its own		by opposite		by its own		by opposite	
canonical variable	canonical variable	canonical variable	canonical variable	canonical variable	canonical variable	canonical variable	canonical variable
CV1-1	0.400	CV1-1	0.328	CV2-1	0.317	CV2-1	0.260
CV1-2	0.261	CV1-2	0.177	CV2-2	0.209	CV2-2	0.141
CV1-3	0.071	CV1-3	0.017	CV2-3	0.272	CV2-3	0.065
CV1-4	0.068	CV1-4	0.012	CV2-4	0.106	CV2-4	0.019
CV1-5	0.075	CV1-5	0.002	CV2-5	0.096	CV2-5	0.002

In order to interpret the calculated canonical correlation coefficients, it is recommended to evaluate the practical significances along with the statistical significances. For this purpose, the results of the redundancy analysis conducted for the canonical correlations are presented in Table 5: As Table 5 is studied, it is observed that the CV1-1 canonical variable could explain the 40 % of the total variance of the variables within the performance indicators set and the CV2-1 canonical variable could explain the 31.7 % of the total variance of the variables within the macroeconomic variable set. Besides, while the CV1-1 canonical variable explained the 32.8 % of the total variance of the variables within the macroeconomic variable set, CV2-1 canonical variable could explain 26 % of the total variance of the variables within the performance indicators set. Similar interpretations could be made for the CV1-2 and CV2-2 canonical variables. In summary, it is clearly understood that the first and second correlation coefficients are significant both statistically and practically. Therefore, it is decided that an evaluation for the obtained first and second canonical variable pair is necessary.

Table 6: Canonical and Cross Loadings for Performance Indicator Set

	Canonical Loadings					Cross Loadings				
	CV1-1	CV1-2	CV1-3	CV1-4	CV1-5	CV1-1	CV1-2	CV1-3	CV1-4	CV1-5
EE	-0.32	0.209	0.352	-0.616	0.376	-0.29	0.172	0.171	-0.262	0.057
RQ	-0.631	0.552	-0.013	-0.234	-0.355	-0.571	0.454	-0.006	-0.099	-0.053
IU	-0.713	0.500	0.011	0.147	0.116	-0.645	0.411	0.005	0.063	0.017
FBIS	-0.631	0.498	0.407	0.123	0.214	-0.572	0.409	0.198	0.052	0.032
SWE	-0.396	0.776	0.293	-0.018	0.062	-0.359	0.638	0.142	-0.008	0.009
RDE	-0.909	-0.230	0.281	0.048	0.149	-0.824	-0.189	0.137	0.020	0.022
SIS	-0.64	0.571	-0.201	-0.067	0.419	-0.580	0.470	-0.098	-0.029	0.063

It is possible to observe the canonical loadings and cross loadings, calculated between the canonical variables derived by the canonical correlation analysis for performance indicators and macroeconomic variable sets and the existing variables, in Table 6 and Table 7. The correlations between the CV1-1 variable derived for the performance indicators set and the RDE, IU and SIS variables are calculated respectively as -0.909, -0.713 and -0.640, and for the correlations between CV1-2 variable and the SWE, SIS and RQ variables are calculated respectively as 0.776, 0.571 and 0.552. According to the data in Table 6 it is possible to assert that, in defining the CV1-1 variable, starting from the most important variable, the order of importance is RDE, IU and SIS, and in defining the CV1-2 the order of importance is SWE, SIS and RQ.

Table 7: Canonical and Cross Loadings for Macroeconomic Variable Set

	Canonical Loadings					Cross Loadings				
	CV2-1	CV2-2	CV2-3	CV2-4	CV2-5	CV2-1	CV2-2	CV2-3	CV2-4	CV2-5
GDPG	-0.178	-0.023	-0.888	-0.193	-0.377	-0.161	-0.019	-0.432	-0.082	-0.057
PAP	-0.935	-0.263	0.148	0.119	-0.146	-0.847	-0.216	.072	0.050	-0.022
ICTGE	-0.076	-0.532	-0.446	0.546	0.464	-0.069	-0.437	-0.217	0.232	0.070
UR	0.602	-0.11	0.592	0.422	-0.312	0.545	-0.09	0.288	0.180	-0.047
GDPPC	-0.560	0.824	0.052	0.048	-0.046	-0.508	0.678	0.025	0.020	-0.007

According to Table 7, the correlations between the CV2-1 variable, derived for the macroeconomic variables set, and PAP, UR and GDPPC variables are calculated respectively as -0.935, 0.602 and -0.560 and the correlations between the CV2-2 variable and GDPPC, ICTGE and PAP variables are respectively as 0.824, -0.532 and -0.263. Due to these findings, it could be interpreted that the order of importance in defining the CV2-1 variable is PAP, UR and GDPPC, and the CV2-2 variable is GDPPC, ICTGE and PAP. Therefore, the CV1-1 variable could be named as RDE, the CV1-2 variable as SWE, the CV2-1 variable as PAP and the CV2-2 variable as GDPPC. It is necessary to determine the linear combinations of the significant canonical correlations stand for, because canonical variates (CV) are the linear combinations of the original variables. The issue is concurrent with analysing principal components, latent factors and the discriminant factors in principal component analysis, factor analysis and discriminant analysis, respectively¹². Thus, canonical variates could be named based on the similar properties of the variables that reflect the most important correlations between the significant structures defined with canonical correlation analysis.

7. CONCLUSION

In recent years, information and communication technologies became a general purpose technology utilized in all areas of social life. In this process, information and communication technologies became a high added value industry and started to be used in other industries as well. Developments such as creation of new knowledge, increasing the effectiveness of production factors, emergence of new professional and expertise areas were experienced. Several reports published in the world (Republic of Turkey Ministry of Development, 2015; World Economic Forum, 2009) focus on the contribution of knowledge to growth and employment. Targets set in this direction include investments in information technology, qualified human resources and employment, ensuring internet user security, development of internet entrepreneurship and e-commerce, reinforcement of broadband

¹² Sharma, a.g.e., p. 404.

infrastructure and industrial competition. The results of the present study support the above mentioned reports.

In the present study, it was attempted to determine whether there was a correlation between knowledge economy performance indicators and selected macro-economic variable sets of 34 OECD member countries. For this purpose, canonical correlation analysis, a multivariate statistical technique, was applied to collected data. Conducted analyses resulted in two statistically and practically significant canonical correlation coefficients and two canonical variate pairs between the sets. First and second canonical correlation coefficients were calculated as 0.906 and 0.822, respectively. The canonical variable CV1-1 was named as R&D expenditure (RDE), CV1-2 as share of workforce employed in knowledge intensive activities (SWE), CV2-1 as patent application (PAP), and CV2-2 was named as GDP per capita (GDPPC). The findings demonstrated a significant, strong and positive correlation between the knowledge economy performance indicators and macroeconomic variables. It was observed that the most significant variables that contributed to this correlation were R&D expenditure (RDE), share of workforce employed in knowledge intensive activities (SWE), patent application (PAP) and GDP per capita (GDPPC).

Creation of knowledge-based sectors and lines of work that utilize information and communication technologies (ICT) intensely and opportunities to access new markets create new employment possibilities. In fact, the empirical findings of the present study demonstrated a negative correlation between the variables of secure internet servers and regulatory quality and unemployment rate. Strong and positive correlations were identified between the variable of share of workforce employed in knowledge intensive activities and per capita income. Furthermore, a further negative correlation was identified between per capita income and unemployment rate in OECD countries.

To facilitate the transition to knowledge society, to increase per capita income and to reach desired rates of economic growth, increased efforts should be made to develop public policies towards the private sector considered as regulatory quality, R&D expenditures and improvement of qualified workforce performance indicators of knowledge economy.

REFERENCES

- Amiri, Shahram and Reif, Brian, "Internet Penetration and its Correlation to Gross Domestic Product: An Analysis of the Nordic Countries", *International Journal of Business, Humanities and Technology*, Vol. 3, No. 2, 2013, pp. 50-60.
- Billon, Margarita, Lera-Lopez Fernando and Marco, Rocio, "Differences in Digitalization Levels: A Multivariate Analysis Studying the Global Digital Divide", *Review of World Economics*, Vol. 146, No. 1, 2010, pp. 39-73.
- Beilock, Richard and Dimitrova, Daniela V., "An Exploratory Model of Inter-Country Internet Diffusion", *Telecommunications Policy*, Vol. 27, 2003, pp. 237-252.
- Boshkin, Micheal J., Lau, Lawrence J., "Generalized, Solow – Neutral Technical Progress and Postwar Economic Growth", NBER Working Paper No:8023, 2000, pp.1-39.
- Colecchia, Alessandra and Schreye, Paul (2002), "Ict Investment and Economic Growth in the 1990s: Is The United States A Unique Case? A Comparative Study of Nine OECD Countries", STI Working Paper, 2002, pp.1-31.
- Dewan, Sanjeev and Kraemer, L. Kenneth, "Information Technology and Productivity: Evidence From Country-Level Data", *Management Science*, Vol. 46, No. 4, 2000, pp. 548-562.
- Drucker, Peter F., *Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.*
- Erkekoğlu, Hatice ve Arıç, K. Halil, "APEC Ülkeleri ve Türkiye'nin Bilgi Toplumu Kriterleri Açısından İstatistiksel Analizi ve Bazı Tespitler", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Vol. 8, No. 1, 2013, pp. 103-114.
- Falk, Martin, "R&D Spending in the High-tech Sector and Economic Growth", *Research in Economics*, Vol. 61, 2007, pp.140-147.
- Hargittai, Eszter, "Weaving the Western Web: Explaining Differences in Internet Connectivity Among OECD Countries", *Telecommunications Policy*, Vol. 23, No. 10-11, 1999, pp. 701-718.
- Jin, Sangki and Cheong Moon Cho, "Is ICT a New Essential for National Economic Growth in an Information Society?" *Government Information Quarterly*, Vol. 32, 2015, pp. 253-260.
- Johnson, Richard A. and Wichern Dean. W., *Applied Multivariate Statistical Analysis*, 4th ed., Prentice-Hall Inc., Upper Saddle River, New Jersey 1998. IRY
- Kamara, Abdul B., Bourish, Lobna and Nyende, Magidu, "Growing a Knowledge Based Economy: Evidence from Public Expenditure and Education in Africa", *Economic Research Working Paper*, No: 88, African Development Bank, 2007, pp. 1-31.
- Kiiski, Sampsa and Pohjola Matti, "Cross-country Diffusion of the Internet", *Information Economics and Policy*, Vol. 14, No. 2, 2002, pp. 297-310.
- Koski Heli, Rouvinen Petri and Yla-Anttila Pekka, "ICT Clusters in Europe the Great Central Banana and the Small Nordic Potato", *Information Economics and Policy*, Vol. 14, 2002, pp.145-165.
- OECD, "The Knowledge-Based Economy", OECD/GD(96)102, Paris, 1996.

- OECD, "New Sources of Growth: Knowledge-Based Capital Key Analyses and Policy Conclusions", Synthesis Report, 2013.
- O'Mahony Mary and Vecchi, Michela (2005), "Quantifying the Impact of ICT Capital on Output Growth: A Heterogeneous Dynamic Panel Approach", *Economica*, Vol. 72, No. 288, 2005, pp. 615-633.
- Oort Frank G. Van, Oud, Johan H. L. and Raspe Otto, "The Urban Knowledge Economy and Employment Growth: a Spatial Structural Equation Modeling Approach", *The Annals of Regional Science*, Vol. 43, 2009, pp. 859-877.
- Özdamar, Kazım, *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, 5. Baskı, Kaan Kitabevi, Eskişehir, 2004.
- Pick, James B. and Azari, Rasool, "Global Digital Divide: Influence of Socioeconomic, Governmental, and Accessibility Factors on Information Technology", *Information Technology for Development*, Vol. 14, No. 2, 2008, pp. 91-115.
- Pohjola, Matti, "Information Technology and Economic Growth: A Cross-Country Analysis", United Nations University / World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER) Working Papers, No: 173, January 2000.
- Powell, Walter W. and Snellman Kaisa (2004), "The Knowledge Economy", *Annu. Rev. Sociol.*, Vol. 30, 2004, pp.199-220.
- Republic of Turkey Ministry of Development, "2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı", Ankara, 2015.
- Sharma, Subhash, *Applied Multivariate Techniques*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1996.
- Stewart Douglas and Love William, "A general canonical correlation index", *Psychological Bulletin*, Vol 70 (3, Pt.1), 1968, pp. 160-163.
- Suh, Joonghae and Chen, Drek H. C., *Korea as a Knowledge Economy*, Korea Development Institute and World Bank Institute, Washington DC, 2007.
- Taşçı, Kamil (2013), "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörünün Girdi-Çıktı Analizi Yöntemiyle Türkiye Ekonomisi Açısından Önemi", *Akademik Bakış Dergisi*, Vol. 34, 2013, pp. 1-20.
- Tatlıdil, Hüseyin, *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Analiz*, Ziraat Matbaacılık A.Ş., Ankara, 2002.
- Yamak, Rahmi ve Koçak, Necmettin Alpay, "Bilgi Teknolojisi Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: 1993-2005", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Vol. 2, No. 1, 2007, pp. 1-10.
- Wong, Poh-Kam (2002), "ICT Production and Diffusion in Asia: Digital Dividends or Digital Divide Information Economics and Policy", Vol. 14, No. 2, 2002, pp. 167-187.
- World Bank (2012), <http://knoema.ru/atlas/sources/WB?topic=World-Rankings>.
- World Economic Forum, "ICT for Economic Growth: Adynamic Ecosystem Driving The Global Recovery", 2009.

Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine

Burak KAYA*

Özet

Bu çalışmada Türkiye'deki başkanlık sistemi tartışmalarının gündeme geliş süreci, ABD Başkanlık Sistemi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk defa gündeme getirdiği Türk Tipi başkanlık sistemi ve Partili Cumhurbaşkanlığı sistemi konularına değinilmiştir. Bu konular çerçevesinde başkanlık sisteminin; Türk Tipi başkanlık sistemi ve Partili Cumhurbaşkanlığı sistemi konuları; ülkenin istikrara kavuşması, yürütmenin hızlı ve etkin karar alabilmesi ve sistemin demokrasiye katkı sağlaması açılarından irdelenerek Türkiye için hangi modelin uygun olduğu amacına ulaşılmıştır. İlgili hükümet sistemleri karşılaştırmalı yöntemler analizi kullanılarak Türk Tipi başkanlık sisteminin Türk demokrasisine katkıda bulunduğu, yürütme organını istikrarlı bir yapıya kavuşturduğu ve yasama organını daha güçlü kıldığı bulguları elde edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında Türk Tipi Başkanlık sistemine Temyiz Mahkemeleri üyelerinin Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeleri yerine milletin direkt olarak seçtiği yasama ve yürütme organlarının seçmesi önerisi getirilerek Türk Tipi Başkanlık sisteminin Türk demokrasisine büyük katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** AK Parti, Türk Tipi Başkanlık Önerisi, Partili Cumhurbaşkanlığı, ABD Başkanlık Sistemi.*

From the Presidential System of Turkish Type Suggestion to the Party Presidential System

Abstract

In this study, the discussions on the presidential system in Turkey were explained about the agenda, the Presidential system, the Turkish Presidency system and the Partial Presidency system that the Justice and Development Party brought to the agenda for the first time. Within the framework of these issues; Turkish Type Presidency System and Partial Presidency System deal with the executive to make a quick and effective decision, the contribution of the system to democracy and which model is suitable for Turkey. Using comparative analysis of relevant government systems obtained finding that the Turkish Type of Presidency system contributed to Turkish democracy, a stable structure of the executive organ and a stronger legislative organ. In the result of the obtained data, the Turkish Type Presidency system was brought to the conclusion that the Turkish Type Presidency system would make a big contribution to Turkish democracy by bringing the proposal of the election of the legislative and executive bodies directly elected by the nation instead of members of the Supreme Court of Judges and Prosecutors.

***Key words:** AK Party, Turkish Type Presidency Suggestion, The Party Presidential System, Presidential System of the USA.*

* Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. Şırnak Üniversitesi, Şırnak MYO, Öğretim Görevlisi.

1. GİRİŞ

Türkiye’de başkanlık sistemi tartışmaları siyasi anlamda ilk kez Turgut Özal tarafından başlatılmıştır. Turgut Özal’a göre değişen teknoloji ile uluslararası şartlar sebebiyle daha hızlı karar almak gerekiyordu. Türkiye’de din ve vicdan özgürlüğü gibi sorunların çözüm adresi de başkanlık sistemiydi. Bütün bunlar için değişiklik yapılmasının gerekli olduğunu düşünen Özal, ancak başkanlık sistemi ile bu sorunlara çözüm bulunulabileceğini ve Türkiye’nin bu şekilde ilerleyebileceğini savunuyordu. Başbakanlığı döneminde düşüncesini kamuoyu ile paylaşan Özal, tepkileri üzerine çekmiştir. Özal, cumhurbaşkanı olduğunda ise körfez savaşı sırasında karşılaşılan güçlüklerden dolayı tekrar başkanlık sistemini gündeme getirmiştir. Ancak Özal’ın bu düşüncesi gerçekleşmedi. 2012 yılında başkanlık sistemi, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile tekrar gündeme taşınmıştır. AKP, anayasa uzlaşma komisyonuna 2012 yılında başkanlık sistemi önerisinde bulunmuştur. Böylece başkanlık sistemi tartışmaları siyasiler, akademisyenler ve kamuoyu liderleri arasında tartışılmaya başlanmıştır.

Hükümet sistemleri, kuvvetlerin ayrılmasına ya da birleşmesine göre değişmektedir. Kuvvetler birliğine, meclis hükümeti sistemini, monarşiyi veya diktatörlüğü; kuvvetler ayrılığına ise Başkanlık Sistemi, Yarı-Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistemi örnek olarak verebiliriz. Erklerin karşılıklı direkt müdahale araçlarının olmaması (denetim yolları) sert kuvvetler ayrılığını, yasama ve yürütmenin birbirine karşı müdahale araçlarının bulunması (denetim yolları) durumunda ise yumuşak kuvvetler ayrılığı söz konusu olur. Parlamenter sistem, çok yumuşatılmış bir kuvvetler ayrılığı oluşturur; başkanlık sistemi ise, aksine, hükümet ve parlamentonun tam ayrılığına, bunlardan her birinin kendi görev alanı içinde kapanıp kalmasına ve diğeri üzerinde güçlü bir etkide bulunamamasına yol açar.¹ Başkanlık sisteminde yürütme görev başında iken yasama organının güvenine dayanmamaktadır ve dolayısıyla parlamenter sistemde olduğu gibi yasama organı, başkanı veya sekreterlerini nitelikli çoğunluk oyu ile düşürememektedir. Keza başkan da yasama organını feshedecek bir yetkiye sahip değildir. Parlamenter sistemde ise yasama organı hükümet için güvenoylamasına gidebilir ve mevcut hükümet kendisi için anayasada belirlenmiş görev süresini tamamlamadan düşürülebilir. Parlamenter sistemde devlet başkanı, belirli şartlarla birlikte meclisi feshedebilmektedir.

Başkanlık sisteminde yürütme tek kişiden oluşmaktadır. Dolayısıyla, hükümet krizi yaşanması imkansızdır. Parlamenter sistemde ise yürütme cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Bu durum parlamenter sistemde çift başlılık sorununu gündeme getirebilir. Özellikle devlet başkanının geniş yetkilere sahip olduğu düşünülürse hükümet krizleri ortaya çıkabilir.

Başkanlık sisteminde, başkanın seçimi millet tarafından yapılmaktadır. Yasama organı seçimleri ayrı, başkanlık seçimleri ayrı yapılmaktadır. Parlamenter sistemde ise öncelikle milletvekilleri seçimi olmaktadır. Seçim sonrası devlet başkanı tarafından görevlendirilen kişi hükümeti kurmaktadır. Bu durumun ayrı bir sonucu

1 Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, 3. Baskı, (Ankara: Bilgi Yayınevi: 1974), s. 503.

olmaktadır: Başkanlık sisteminde erklerin oluşturulması için seçimler ayrı ayrı yapıldığından ve erklerin birbirlerine karşı müdahale edememesinden dolayı milletvekilleri güçlü konumda bulunmakta ve yasa teklifi ile yasanın kabulü noktasında daha rahat karar alabilmekte. Parlamenter sistemde ise hükümet meclisin içinden çıkmaktadır ve dolayısıyla hükümetin baskısı altında kalan milletvekilleri genelde hükümetin önerilerini kabul etmek zorunda kalmaktadır.

2. ABD BAŞKANLIK SİSTEMİ

Başkanlık sistemi ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistem uygulanmaya başlamadan önce konfederasyon deneyimi yaşayan ABD, bu sistemin yürümeyeceğini anlamış ve yeni bir sistem arayışına koyulmuştur. ABD'nin kurucu babaları, John Adams, Alexander Hamilton, John Jay, Thomas Jefferson, James Madison ve George Washington, Amerikan bağımsızlık savaşını yürütmüşler² ve başkanlık sistemini oluşturmadan önceki on yılda yeni anayasanın nasıl olacağı konusunda müzakere yapmışlardır. Sonuç olarak 1787 yılında ABD anayasası yürürlüğe girmiş ve devletin kuruluşu başkanlık sistemi üzerine inşa edilmiştir.

Hükümet sistemleri, kuvvetler ayrılığı bakımından değerlendirildiğinde başkanlık sistemi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin sert bir biçimde tatbik edildiği bir sistemdir. Yasama, yürütme ve yargı erkleri hem organik hem de fonksiyonel açıdan birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Organik ayrılığın anlamı, yasama işlevi ile yürütme işlevinin ayrı ayrı organlar tarafından yerine getirilmesi ve bu organların birbirinden bağımsız olmalarıdır.³ Buna göre yasama yetkisi temsili bir meclise yani Kongre'ye, yürütme yetkisi de Başkan'a verilmiştir. Fonksiyonel ayrılıkla da, yasama ile yürütmenin yerine getirdikleri işlevlerin farklı olduğu kastedilmektedir. Yani yasama "yasa yapma", yürütme ise "hükümet etme" anlamına gelmektedir.⁴

2.1. Başkan

ABD Başkanlık Sistemi, Başkan, Kongre, Federal Yüksek Mahkeme'den meydana gelir. Başkan olabilmek için 35 yaşını doldurmuş olmak, doğduğunda ABD vatandaşı olmak ve en az on dört yıldır ABD'de ikamet ediyor olmak gerekmektedir.⁵ Başkan, genel oyla ve iki dereceli seçimle göreve gelir. Yani ABD'nde iki tür seçim mevcuttur: Ön seçim ve genel seçim. Ön seçimde federe devletlerde her parti, başkan ve başkan yardımcılarını adaylarını seçmek için bir kurul oluştururlar ve bu kurulda bulunan seçmenlerin ya kendi aralarında yaptığı tartışmaların ardından el kaldırma yoluyla belirlenen oyların sayısının toplamıyla, ya da normal seçimler gibi doğrudan sandık başına gidilmesiyle ön seçim tamamlanır. Genel seçim oy

2 Murat Yanık, "Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Yeni Türkiye Dergisi, Cilt: I, Sayı: 51, s. 663-667.

3 Mustafa Erdoğan, Anayasa Hukuku, 7. Baskı, (Ankara : Orion Kitabevi, 2011), s. 19.

4 Erdoğan, a.g.e., s. 19.

5 Binyamin Bezci, "Demokrasi ve Başkanlık Sistemi", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2005, s. 77-91.

pusulasında bağımsız adaylar (büyük partilere bağlı olmayanlar) da yer alabilir. Bu adaylar geleneksel ön seçim yöntemi yerine toplanan belli sayıdaki imzayla oy pusulasında yer almaya hak kazanır. Ayrıca bazı eyaletlerde oy pusulasında “favori adayınız” kısmı yer alabilir. Seçmenler bu kısma partiler tarafından veya toplanan imzalarla aday gösterilmeyen kişilerin ismini yazabilir. Bu tür adaylar “kendiliğinden seçilen aday” olarak nitelendirilir ve zaman zaman göreve gelmeye hak kazanır.⁶ İkinci aşamada, her federe devlet başkanı seçecek delegeleri belirlemektedir. Bu belirlemede ise çoğunluk esastır yani her federe devlet kongredeki üye sayısı kadar delege seçmektedir. Son aşamada, ikinci seçmenler başkanı seçmektedirler. Delegelerin oyunun yarısından bir fazlasını alan kişi başkan olmuş olur. Eğer bu sayı sağlanmazsa temsilciler meclisi en çok oy alan üç aday içerisinde birisini başkan olarak seçer. Bir kimse iki defa başkan seçilebilmektedir ancak 1951 yılında getirilen bir düzenlemeye göre iki defa başkan seçilen kişi bir dönem kadar belli bir ara verdikten sonra üçüncü kez başkan seçilebilmektedir.⁷

Başkanlık sisteminde yürütme tek kişiden oluşmaktadır ve başkana yardımcı olan sekreterler bulunmaktadır. Başkanın yanında diğer hükümet üyeleri bulunsa da bu üyeler parlamenter sistemdeki gibi bakanlık statüsünde değildir. Bu sekreterler başkan tarafından atanır, görevden alınır, başkanın emir ve talimatlarına bağlıdır ve başkana karşı sorumludurlar. Sekreterlerin düşünceleri ise başkan açısından tavsiye niteliği taşır. Şu kadar ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin eski başkanlarından Lincoln'ün sekreterleriyle yaptığı bir toplantıda oya sunduğu konuya ilişkin oylama sonucunu “7 hayır, 1 evet. Evetler galiptir” şeklinde açıklaması, yürütme organının başkan eksenli oluşunu yeterince vurgulamaktadır.⁸

Başkanın yasama organına (*Kongre*) karşı siyasi bir sorumluluğu yoktur. Sadece cezai sorumluluğu (*Impeachment*)⁹ vardır ve ABD Başkanlık Sisteminde yasamanın başkan üzerindeki en önemli denetim aracı başkan hakkında cezai soruşturma açmakla sonuçlanabilecek meclis soruşturma yetkisidir. Suçlandırma (*impeachment*)

6 Guy Olson, “USA, Elections in Briefs”, Ocak 2008, (Erişim Tarihi: 22.12.2016).

7 Atılım Üniversitesi Siyasi ve Ekonomik Araştırmalar Laboratuvarı, <http://seal.atilim.edu.tr/baskanlik-sistemi>, (Erişim Tarihi: 02.12.2015).

8 Teoman Ergül, Başkanlık Sistemi, içinde Erdal Onar (der.) Türkiye'nin Başkanlık Sistemine veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmesi midir?, (Ankara: Şen Matbaa, 2005), s. 71-104.

9 **Impeachment Örnekleri: 1. Johnson (1868).**- Başkan Andrew Johnson Tenure of Office Act'a aykırı olarak Savaş Sekreteri Edwin Stanton'u Ağustos 1867'de görevden aldı. Bunun üzerine Temsilciler Meclisi Şubat 1868'de Johnson'u impeachment usulüyle 47'ye karşı 126 oyla suçlandırdı. Johnson Senato tarafından Mart-Mayıs 1868'de yargılandı. Gerekenden bir oy farkla beraat etti.

2. Nixon: Watergate (1975).- Temsilciler Meclisi 1974'te Judiciary Committee'sini Başkan Richard Nixon'un Watergate skandalındaki sorumluluğunun araştırılması amacıyla görevlendirdi. Ağustos 1974'te Nixon, impeachment usulüyle görevden alınabileceğini düşünerek istifa etmiştir. Bu şekilde impeachment usulü sonuçsuz kalmıştır.

3. Clinton: “Monicagate” (1998-1999).- Bill Clinton 17 Ocak 1998 tarihindeki yeminli ifadesinde, Beyaz Saray stajyeri Monica Lewinsky ile cinsel ilişkisi olduğu iddiasını inkâr etmiş; ancak Ağustos 1998'de bunun doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. 19 Aralıkta 1998'de Temsilciler Meclisi Başkan Clinton'un suçlandırılmasına karar vermiştir. Başkanın Senato önündeki yargılaması 7 Ocak 1999'da başlamış, Başkan 50 evet, 50 hayır oyu ile beraat etmiştir (2/3 çoğunluk gerekiyordu). Özetle Amerika Birleşik Devletlerinde şimdiye kadar impeachment usulüyle görevden alınmış bir Başkan yoktur (Kemal Gözler, Hükümet Sistemleri, 15 Mayıs 2004, <http://www.anayasa.gen.tr/hsisistemleri.htm> (Erişim Tarihi: 02.12.2015)).

yetkisi olarak da bilinen bu yetkinin kullanılabilmesi için başkanın yüksek ihanet, zimmete para geçirmek ya da ağır suçlar nedeniyle itham edilmesi gerekmektedir. Temsilciler Meclisi tarafından suçlandırılan başkanı yargılama yetkisi ise Senato'ya aittir.¹⁰ Suçlandırma, Temsilciler Meclisinin 1/3'ünün oyu ile olurken muhakeme, Federal Mahkeme başkanı başkanlığında Senato tarafından yapılır. Bu noktada başkana ceza verilebilmesi için Senato'nun 2/3'ünün oyu gerekmektedir.

Başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme erkleri anayasada belirtilen sürenin sonuna kadar görevlerini sürdürebilmektedir. Yasama ve yürütme organlarının her ikisi görev süreleri esnasında birbirlerinin varlığına son verebilecek hukuki mekanizmalardan yoksundur.¹¹ Yani yasama organı güvensizlik oyuyla başkanı görevden uzaklaştırılmaz. Aynı şekilde başkan da yasama organını fesih edemez. Bu durum kuvvetlerin sert bir biçimde ayrıldığına göstergesidir.

Başkan seçilen kişi parlamento üyesi ise bu görevinden çekilmek durumundadır. Aynı şekilde başkana yardımcı olan sekreterler de bu görevinden çekilmek zorundadır. Başkan ve sekreterler yasama faaliyetlerine de katılmadıkları gibi yasama faaliyetleri hakkında görüş de bildiremezler. Kuvvetlerin sert ayrılığından dolayı doğaldır ki her bir organ diğer bir organın yetki alanına karışamaz. Siyasal sistemin işleyişinde ise yasama ve yürütmenin birbirine ihtiyacı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bu nedenle sistemin işleyişini kolaylaştırmak açısından, katı kuvvetler ayrılığının doğurabileceği sakıncaları da bertaraf etmek amacıyla başkanlık sisteminde "check and balance" (*fren ve denge sistemi*) mekanizması bulunmaktadır.¹² Check and Balance ile anlatılmak istenen, yasama, yürütme ve yargının birbirinden tamamen ayrı olduğu ancak bazı araçlarla birbirlerine müdahale ettikleri ve birbirlerinin keyfi davranmasını engelleyip birbirlerini dengeledikleridir.¹³ Bundan dolayı yasama ve yürütme de bu bilinçle görevlerini yerine getirmektedirler.

Check and Balance sisteminde başkanın kongreye karşı en etkili silahı veto yetkisidir. Bütün yasalar kongreden geçtikten sonra başkanın onayı ile yürürlüğe girmektedir. Kongre'nin kabul ettiği yasayı, başkan 10 gün içinde inceler ve bu süre sonunda yasayı imzalayabileceği gibi veto da edebilir. Başkanın veto ettiği yasa her iki meclis tarafından üçte iki çoğunluğu ile kabul edilmesi halinde yürürlüğe girse de, kongrenin, başkanın vetosuna karşı gelmesi sık rastlanan bir uygulama değildir.¹⁴ Başkan politikalarını hayata geçirebilmek için gerekli olan kanunların çıkmasını sağlamak adına her yıl Kongre'ye mesaj yollar ve Kongre de çoğunlukla Başkanı'nun mesajı doğrultusunda yasama faaliyetlerini yürütür.¹⁵ Başkanlık sisteminde yürüt-

10 Ahmet Taner, "Demokrasi, Hesap Verme Sorumluluğu ve Hükümet Modelleri", UÜ İİBF Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 1, 2015, s. 71-92.

11 Teoman Ergül, Başkanlık Sistemi, içinde Serap Yazıcı (der.) Başkanlık Sistemleri: Türkiye için bir Değerlendirme, (Ankara: Şen Matbaa, 2005), s. 125-142.

12 SDE Analiz, Yusuf Şevki Hakyemez, "Yeni Anayasa'da Türkiye'nin Hükümet Sistemi" adlı raporu, İstanbul, Eylül 2011, s. 8.

13 Ekrem Yaşar Akçay, "Amerika'da Siyasal Yapı ve Karar-Alma Mekanizması: Kongre, Başkan ve Yardımcı Organlar", Gümüşhane Üniversitesi SBE E-Dergi, Cilt: I, Sayı: I, 2010, s. 21-44.

14 Esat Çam, Çağdaş Devlet Sistemleri, (İstanbul : Der Yayınları, 2000), s. 108.

15 Mehmet Parsak, "Parlamentar/Başkanlık/Yarı-Başkanlık Hükümet Sistemlerine Genel Bir Bakış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Hükümet Sistemi", TASAV Makale No: 1, Kasım 2012, (Erişim

menin yani başkanın güçlü olması, sanılanın aksine yasamanın daha güçsüz olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁶ Başkanlık sistemiyle yönetilen ABD’de kongrenin başkana karşı en önemli yetkisi, mali yasaların yapılmasında yatmaktadır. Bu yönüyle kongre isterse, Başkan için gerekli olan bütçeyi sağlamayabilir. Bu durumda Başkanın politikaları da sekteye uğrayabilir.

Başkanın¹⁷ görevleri arasında, *Birleşik Devletler Kara ve Deniz Kuvvetleri ve Birleşik Devletler için faal hizmete çağırıldıkları takdirde, eyaletlerin milis kuvvetlerinin başkomutanlığını yapmak*, senatonun 2/3 onayı ile uluslararası antlaşmalar yapmak ve yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, bulunur.

2.2. Kongre

ABD’de başkanlık sisteminin en önemli temellerinden birisi de Kongre’dir. Kongre¹⁸, 435 temsilciyi içeren Temsilciler Meclisi ve 100 Senatörü içeren Senato’dan oluşur. Temsilciler Meclisi her eyaletin halkı tarafından iki yılda bir seçilen üyelerden oluşmaktadır. Temsilciler Meclisine seçilebilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak, 7 yıldır ABD vatandaşı olmak ve seçildiği eyalette ikamet ediyor olmak zorunludur. ABD Senatosu, her eyalet yasama meclisi tarafından altı yıl için seçilecek ikişer Senato üyesinden oluşmaktadır ve her Senatörün bir oy hakkı vardır. Senatör seçilebilmek için 30 yaşını doldurmuş olmak, 9 yıldır ABD vatandaşı olmak ve seçildiği eyalette ikamet ediyor olması zorunludur.

Kongre kişilerin ve federe devletlerin anayasa ile tanınmış hak ve yetkilerine dokunmamak koşuluyla tekelinde olan yasa yapma gücünü anayasa sınırları içinde serbestçe kullanabilmektedir. Yasa yapma gücü daima iki meclisin anlaşması ile uygulama bulabilmektedir. Bütçenin kabulü, federal hazinenin çıkış ve girişlerini düzenleyen mali yasaların yapılması bütünüyle kongreye aittir. Temsilciler Meclisi, mali inisiyatifte sahiptir. Mali yönü olan yasaların önerisi Temsilciler Meclisince yapılmaktadır. Senato kendine gelen mali yasayı kabul edip etmemekte serbesttir.

Kongre’nin diğer görevleri ise şöyledir:¹⁹

1. Vergi, harç, gümrük, üretim ve tüketim vergisi belirlemek ve toplamak, kamu borçlarını ödemek ve Birleşik Devletlerin ortak savunmasını ve genel refahını sağlamak,
2. Birleşik Devletler adına borç almak,
3. Yabancı ülkelerle ve birçok eyalet arasında ticareti düzenlemek,
4. Birleşik Devletlerin tümünde, vatandaşlığa geçiş için tüm eyaletlerde geçerli olacak olan tek bir kural uygulamak, ve iflaslar konusunda tek yasa koymak,

---

Tarihi: 22.12.2016), s. 10.

16 Arend Lijphart, *Demokrasi Modelleri*, Çev. Güneş Ayas, Utku Umud Bulsun, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2014), s. 161.

17 ABD Anayasası.

18 Ibid.

19 ABD Anayasası.

5. Madeni para basmak ve bunun değeri ile birlikte, yabancı paraların değerini düzenlemek, ve ağırlık ve ölçü standartlarını saptamak,
6. Posta ve posta yolları kurmak,
7. Yazarlara ve mucitlere, sınırlı bir süre için yazıları ve buluşları üzerinde münhasıran hak tanıyarak, bilim ve yararlı sanatların gelişmesini teşvik etmek,
8. Yüksek Mahkeme'den daha küçük mahkemeler oluşturmak.²⁰
9. Korsanlığı ve açık denizlerde işlenen ağır suçları ve devletler hukukuna aykırı hareketleri tanımlamak ve bunları cezalandırmak,
10. Savaş ilan etmek, silahlı gemi kullanma ve karşılıklı bulunma konularında yetki mektupları vermek ve karada ve sularda ele geçirilenler ile ilgili kuralları koymak,
11. Ordular teşkil etmek ve bunları beslemek,
12. Bir deniz gücü kurup bunu sürdürmek,
13. Kara ve deniz kuvvetlerinin idare ve nizamı için yönetmelikler yapmak,
14. Birliğin yasalarını yürürlüğe koymak, isyanları bastırmak ve istilaları geri püskürtmek üzere milis kuvvetlerinin göreve çağırılmasını sağlamak,
15. Milis kuvvetlerinin örgütlenmesi, donatımı ve disiplini, subayların atanması ile milis kuvvetlerinin Kongre tarafından saptanan kurallara göre eğitimi yetkisi eyaletlere bırakılmak üzere, bu milis kuvvetlerinin Birleşik Devletler hizmetinde kullanılacak bölümüne emir ve komuta sağlamak,
16. Belirli eyaletlerin feragat etmesi ve Kongre'nin de kabulü sonucu Birleşik Devletler hükümetinin başkenti olacak (*10 mil kareyi aşmayacak*)²¹ bölgede her hususta özel yasama yetkisini kullanmak ve eyalet yasama meclisinin rızası ile o eyalette yapılacak kaleler, cephane depoları, askeri donatım depoları, tersaneler ve diğer gerekli binalar için satın alınan yerler üzerinde aynı yetkiye sahip olmak,
17. Daha önce belirtilmiş olan yetkilerin ve ABD Anayasası ile Amerika Birleşik Devletleri hükümetine, ya da bu hükümetin herhangi bir dairesine ya da görevlisine verilmiş bütün diğer yetkilerin yerine getirilmesi için gerekli ve uygun bütün yasaları yapmak.

2.3. Yüksek Mahkeme

Birleşik Devletlerde yargı yetkisi, bir Yüksek Mahkeme ile Kongrenin gerektiği zaman kurdurabileceği ikinci derecede mahkemelere verilmiştir. ABD'de Federal Yüksek mahkeme, Anayasayı korur ve yüksek adalet işleri ile uğraşır. Yüksek mahkeme, Senato'nun onayı üzerine ABD başkanı tarafından atanan bir başkan ve sekiz üyeden oluşur. Anayasaya göre, iyi hareket ettikleri sürece *görevlerine devam eden federal hakimler* fiilen ömür boyu şartı ile bu durumlarını korurlar. Bu da onların bağımsız-

²⁰ Birleşik Devletler Bölge İdare Mahkemesi ve Birleşik Devletler Temyiz Mahkemeleri gibi. Bu mahkemeler federal mahkemelerdir (ABD Anayasası).

²¹ 10 mil kare=16.09 km karedir.

lığını sağlar. ABD’de yargı bağımsızdır ve diğer iki kuvvete karşı koyacak güçtedir. Mahkemeler yargılar ama, kanunun yapılmasına ve uygulanmasına katılmaz. Kanunu Kongre yapar, mahkemeler olaya uygular, hükümet ise verilen kararı yerine getirir.²² Federal Yüksek Mahkeme, Anayasaya uygunluk denetimini üç şekilde yapar;

1. İlk olarak federe devlet yasalarının federe anayasaya uygunluğu,
2. İkinci olarak, federe yasaların federal anayasaya uygunluğu,
3. Üçüncü olarak da federal yasaların federal anayasaya uygunluğu olmak üzere üç şekilde yapılmaktadır. 1787 tarihini taşıyan ABD Anayasasında, yirmi beş amendement yapılmıştır. Anayasa değişikliği (*amendment*), Federal Meclisin 2/3’ünün kararı ile olur.²³

Yargı organının yetkisi, ABD Anayasasından doğan tüm hukuksal ve adli davaları, Birleşik Devletler yasalarından, bunlardan alınan yetki ile yapılmış veya yapılacak antlaşmalardan ortaya çıkacak, yasalar ve emsaller kapsamına giren bütün davaları; büyükelçileri, diğer diplomatik görevlileri ve konsolosları ilgilendiren bütün davaları; bütün deniz hukuku ve deniz davalarını; Birleşik Devletlerin taraf olacağı anlaşmazlıkları; iki veya daha fazla eyalet arasındaki anlaşmazlıkları; bir eyalet ile başka eyalete mensup vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıkları; aynı eyaletten olup da değişik eyaletlerden toprak bağışları iddiasında bulunan vatandaşlar arasında ve bir eyalet veya o eyalet vatandaşları ile yabancı devletler vatandaşları arasındaki anlaşmazlıklarını kapsar. Yukarıda saydığımız davalarda, Kongre’nin getireceği istisnalar ve koyacağı kurallar çerçevesinde Yüksek Mahkeme bir temyiz merciidir. Büyükelçileri, diğer yabancı devlet temsilcilerini ve konsoloslarını ilgilendiren ve bir eyaletin taraf olduğu bütün davalarda ilk ve son derece mahkemesi Yüksek Mahkeme’dir.²⁴

3. AKP BAŞKANLIK SİSTEMİ ÖNERİSİ VE ABD BAŞKANLIK SİSTEMİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

AKP Başkanlık sistemi önerisi ile ABD Başkanlık Sistemi arasında benzerlikler bulunduğu gibi farklılıklarda bulunmaktadır. Bu durumda AKP başkanlık sistemi önerisi gerçekten başkanlık sistemi midir yoksa başkanlık sisteminden farklı mıdır? Bunun sonucuna, AKP’nin Başkanlık sistemi önerisinde yer alan asli ve tali unsurlar ile Başkanlık sisteminin asli ve tali unsurlarını karşılaştırarak ulaşılabılır. Başkanlık sisteminin asli unsurlarını taşıyan bir sistem, Başkanlık sistemidir. Tali unsurların varlığı ise siyasi kültüre, tecrübeler ve o günkü ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik duruma göre değişmektedir. Böylece Başkanlık sisteminin asli unsurlarını karşılaştırmak yerinde olacaktır. Başkanlık sisteminin asli unsurları ise şöyledir:

1. Başkan halk tarafından seçilir.
2. Yürütme tek kişiden oluşur.

22 Hasan Tahsin Fendoğlu, “Başkanlık Sistemi”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 2012, s. 39-60.

23 Hasan Tahsin Fendoğlu, Başkanlık Sistemi Tartışmaları, (Ankara: Başak Matbaacılık, 2010), s. 16.

24 ABD Anayasası.

3. Halk tarafından belli bir süre için seçilen başkan, meclis tarafından, süresi bitinceye kadar görevinden uzaklaştırılmaz.

Yeni Anayasa önerisinin yürütme başlıklı ikinci bölümün birinci alt bölümüne göre başkanın nitelikleri arasında, kırk yaşını doldurmuş, yükseköğrenim yapmış ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olması gerekmektedir. Başkanın halk tarafından seçileceği de bu bölümde yer almaktadır. Başkanlık seçiminin, başkanın görev süresinin dolmasından önceki altmış gün içinde; makamın herhangi bir sebeple boşalması halinde ise boşalmayı takip eden altmış gün içinde tamamlanacağı ifade edilmiştir. Genel oyla yapılacak seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday Başkan seçilmiş olur. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamaya, ilk oylamada en çok oy almış iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday Başkan seçilmiş olur. İkinci oylamaya katılmaya hak kazanan adaylardan birinin herhangi bir nedenle seçime katılmaması halinde; ikinci oylama, boşalan adaylığın birinci oylamadaki sıraya göre ikame edilmesi suretiyle yapılır. İkinci oylamaya tek adayın kalması halinde, bu oylama referandum şeklinde yapılır. Aday, geçerli oyların çoğunluğunu aldığı takdirde Başkan seçilmiş olur.²⁵

Görüldüğü gibi AKP'nin başkanlık sistemi önerisinde Başkan, 1982 anayasasına göre bir Cumhurbaşkanı bugün nasıl seçiliyorsa aynı şartlarla seçilmeye devam edecektir. ABD Başkanlık Sisteminde ise ilk olarak ön seçimler yapılmakta ve eyalet düzeyinde başkan ile yardımcısı aday olarak seçilmektedir. Daha sonra genel seçimlerde geçerli olan oyların çoğunluğunu alan Başkan, yürütmede görev almaktadır. Başkanlık sisteminin asli unsurlarından biri olan Başkanın halk tarafından seçilmesi, ABD Başkanlık Sisteminden biraz farkla örtüşmektedir.

AKP başkanlık sistemi önerisinin yürütme adlı ikinci bölümünün ikinci alt bölümünde ise başkanın devletin başı olduğu ve yürütme yetkisinin de başkana ait olduğu ifade edilmiştir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ABD Başkanlık Sisteminde başkan yardımcısı ile başkana yardımcı olan sekreterler vardır. AKP'nin önerisinde başkan yardımcısı ile ABD başkan yardımcısı örtüşmektedir. Şöyle ki, Başkan seçilen kişinin oy pusulasında Başkan Yardımcısı adayı olarak yer alan kişi de, Başkan seçildiği anda Başkan Yardımcılığına seçilmiş olur. Başkanın hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar Başkan Yardımcısı Başkana vekâlet eder ve Başkana ait yetkileri kullanır.²⁶

Bakanlar ise, Başkan tarafından atanır ve görevden alınır. Bakanların milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olması gerekir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve yedek milletvekilleri, bu statüleri sona erse bile bakan olarak atanamazlar. Her bakan, Başkana karşı sorumludur. Bakanlar milletvekilleri ile aynı hukukî statüye tâbi olurlar ve milletvekillerinin sorumsuzluk ve dokunulmazlığına ilişkin hüküm-

²⁵ Komisyon Çalışması Neticesinde Oluşan Tam Metin, TBMM Başkanlığı Anayasa Sitesi, https://anayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, (Erişim Tarihi: 12.11.2016).

²⁶ a.g.y.

lerden yararlanırlar. Açık olan bakanlıklar ile izinli veya mazereti olan bir bakana, diğer bir bakan geçici olarak vekâlet eder. Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri ile teşkilât yapısı Başkanlık kararnamesi ile düzenlenir.²⁷

ABD Başkanlık Sisteminde sekreterlerin görevine her durumda son verilebildiği gibi AKP Başkanlık sistemi önerisine göre de başkan, bakanlarını meclisin onayı olmaksızın görev başına getirebilmekte ve azledilebilmektedir. Dolayısıyla, ABD Başkanlık Sisteminde olduğu gibi AKP Başkanlık sisteminde de başkan ve sekreterleri, kuvvetlerin sert ayrılığının bir gereği olarak, yasama organının içinde yer alamaz ve yasama faaliyetine katılamaz.

AKP başkanlık önerisinde bakanların, başkan tarafından atanması ve meclisin onayı alınmadan yine başkan tarafından görevlerinden azledilebilmeleri ile bakanların, başkana karşı sorumlu olmaları ABD Başkanlık Sistemiyle bire bir örtüşmektedir. Ancak bakanların milletvekilleri ile aynı hukuki statüye sahip olmaları ve milletvekili sorumsuzluk ve dokunulmazlığına ilişkin hükümlerden yararlanmaları farklılık arz etmektedir.

Milletvekilleri, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar. Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılamaz. Milletvekili hakkında seçimden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, milletvekilliğinin sona ermesine bırakılır ve milletvekilliği süresince dava ve ceza zamanaşımı işlemez. Dokunulmazlıkla ilgili Meclis kararları milletvekilliğine yeniden seçilme halinde de geçerliliğini korur. Ağır ceza mahkemesinin görevine giren suçlarda suçüstü hali dokunulmazlık kapsamı dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam durumu hemen Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirir. Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasî parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.²⁸

ABD Başkanlık Sistemindeki Impeachment'a karşın AKP'nin Başkanlık sistemi önerisine göre Başkana karşı suçlama olursa, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az 2/3 ünün vereceği önergeyle, soruşturma açılması istenebilir. Meclis, bu istemi en geç bir ay içinde görüşür ve gizli oyla karara bağlar. Başkana soruşturma açılması halinde izlenecek yol ise şöyledir: Meclisteki siyasî partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterecekleri adaylar arasından her parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak onbeş kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. Komisyon, soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclise sunar. Soruşturmanın bu sürede bitirilememesi halinde, komisyona iki aylık yeni ve kesin bir süre verilir. Bu süre içinde raporun Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına teslimi zorunludur. Rapor Başkanlığa verildiği tarihten itibaren on gün içinde dağıtılır, dağıtımdan itibaren on gün içinde görüşülür ve gerek görüldüğü takdirde ilgilinin Yüce Divana sevkine karar veri-

27 a.g.y.

28 a.g.y.

Yüce Divana sevk kararı ancak üye tamsayısının 3/4 çoğunluğunun gizli oyuyla alınır. Yüce Divan tarafından seçilme yeterliliğine engel bir suçtan mahkum edilen Başkanın görevi sona erer. AKP'nin başkanlık önerisinin ikinci bölümün üçüncü alt bölümüne göre başkan, kişisel ya da göreviyle ilgili bir suç işlediği iddiasıyla Yüce Divan'da yargılanabilecektir. ABD Başkanlık Sisteminde de kişisel ya da göreviyle ilgili suçlardan yargılanma hususu ABD anayasasında vatana ihanet, rüşvet ve diğer ağır suçlar ile görevi kötüye kullanma olarak geçmektedir. Temsilciler Meclisi tarafından suçlandırılan başkanı yargılama yetkisi ise Senato'ya aittir.²⁹ Suçlandırma, Temsilciler Meclisininin 1/3'ünün oyu ile olurken muhakeme, Federal Mahkeme başkanı başkanlığında Senato tarafından yapılır. Bu noktada başkana ceza verilebilmesi için Senato'nun 2/3'ünün oyu gerekmektedir. Böylece AKP Başkanlık önerisinde Başkanın işleyebileceği suçlar genel kavramlarla ifade edilip "Kişisel ve göreviyle ilgili" suçlar olarak yer alırken ve TBMM'ne suçlandırma yetkisi verirken, ABD Anayasası da belli bazı suçlara yer verdikten sonra "diğer ağır suçlar" şeklinde geliştirilerek, Kongre'ye, Başkanın suçlandırması için impeachment yetkisi vermektedir. ABD Başkanı'nun temsilciler meclisince suçlanmasında nitelikli çoğunluk aranmazken, AKP'nin Türk Tipi başkanlık sisteminde ise 2/3 oranında nitelikli çoğunluğun önerge vermesi öngörülmektedir. Türk tipi başkanlık sisteminde Başkan'ı yargılama görevi, Yüce Divan tarafından yapılırken, ABD Başkanlık Sisteminde Başkan'ı yargılama görevi, Federal Mahkeme başkanı başkanlığında senato tarafından yapılmaktadır.

Başkanlık sisteminin son asli unsuru ise halk tarafından seçilen Başkanın, göreve geldikten sonra, görev süresi bitene kadar, yürütmenin başında kalmasıdır. ABD Başkanlık Sisteminde Başkanın görev süresi 4 yıl iken, AKP Başkanlık sistemi önerisinde ise bu süre 5 yıldır. Ayrıca Başkan en fazla iki defa seçilebilir.

AKP'nin öneride bulunduğu başkanlık sistemindeki başkanın diğer görev ve yetkileri ise şöyledir³⁰:

1. Başkan Devletin ve yürütmenin başıdır. Yürütme yetkisi Başkana aittir.
2. Başkan, Devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir.
3. Başkan, yürütmenin başı olarak genel/(iç ve dış) siyaseti yürütür.
4. Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapar,
5. Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise yıllık mesaj verebilir,
6. Kanunları onaylayabilir,

29 Taner, a.g.m., s. 81.

30 Komisyon Çalışması Neticesinde Oluşan Tam Metin, TBMM Başkanlığı Anayasa Sitesi, https://anayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, (Erişim Tarihi: 12.11.2016). Ayrıca Yeni Anayasa ve başkanlık sistemi önerisinin bir bölümünü "<http://ismetberkan.blogspot.com/2012/11/ak-parti-baskanlk-sistemi-onerisi-tam.html>" internet sitesinden inceleyebilirsiniz. Ayrıca bkz. Yeni Türkiye Dergisi, Başkanlık Sistemi Özel Sayısı, Sayı: 51, 2013, s. 93-95.

7. Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir,

8. Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunabilir,

9. Kanunların, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün, tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açabilir,

10. Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir,

11. Bakanları atamak ve görevlerine son verebilir,

12. Başkanlık kararnamesi çıkarabilir,

13. Yabancı devletlere Türkiye Cumhuriyetinin temsilcilerini gönderebilir, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul edebilir,

14. Milletlerarası antlaşma akdedebilir ve yayınlayabilir,

15. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil edebilir,

16. Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir,

17. Kamu yöneticilerini atayabilir ve görevlerine son verebilir,

18. Sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilân edebilir ve sıkıyönetim veya olağanüstü hal kararnamesi çıkarabilir,

19. Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir,

20. Yükseköğretim Kurulu üyelerinin yarısını seçebilir,

21. Üniversite rektörlerini seçebilir,

22. Başkan ayrıca Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanabilir.

4. TÜRK TİPİ BAŞKANLIK SİSTEMİNİN TÜRKİYE'DE UYGULANABİLİRLİĞİ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, meclis hükümeti sisteminden bugüne kadar, parlamenter sisteme doğru evrimleşmiştir. Yüzyıl boyunca birçok politik kültürü tecrübe eden Türkiye, yönetimde hala istikrarlı bir yapıya kavuşamadığı için (özellikle koalisyon ve kriz dönemlerinde), yeni hükümet sistemi arayışı ve tartışmaları devam etmektedir. Bugün dünyada en çok rağbet gören hükümet sistemi ise Başkanlık sistemidir. AKP önerisiyle bugün Türkiye'de yeniden tartışma konusu olan Başkanlık sisteminin Türkiye Cumhuriyeti Devletinde uygulanabilirliği bu bölümde değerlendirilmektedir.

ABD Başkanlık Sisteminde yasama organı, temsilciler meclisi ve senato üyeleri olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır ve tek bir çatı altında yasama organı kong-

re olarak adlandırılmaktadır. AKP'nin önerisine göre, Türkiye'deki Başkanlık sistemi tek meclislidir. ABD Başkanlık Sistemindeki başkan ve temsilciler meclisi ile senato arasında oluşabilecek tıkanıklıkların benzer şekilde Türkiye'de de oluşmasını önlemek ve hızlı bir şekilde karar almak amacıyla AKP tarafından tek meclisli bir yasama organı önerisinde bulunulmuş olabilir. Diğer yandan AKP'nin önerisine göre meclis için milletvekilleri seçimi ile başkanlık seçimi aynı tarihte yapılacaktır. Yasama organının tek meclisten oluşması ve başkanlık ile meclis seçimlerinin aynı tarihlerde yapılması durumunda ise çoğunluğun oyunu alan başkanın, meclis seçimlerinde de çoğunluğu elde edebileceği ve fonksiyonel olarak yasama organının, başkanın etkisi altında kalabileceği şeklinde bir eleştiriye neden olabilir. Ancak Türkiye'de bulunan partilerin sıkı ve disiplinli, yani parti içi demokrasinin zayıf olduğu ve partilerin ideoloji açısından bir o kadar birbirine zıt olduğu düşünülürse, başkanlık ile meclis seçimlerinin farklı tarihlerde yapılması çok da bir şey değiştirmeyecektir. Ancak başkan ile meclis seçimlerinin farklı tarihlerde yapılması, siyasi istikrarı engelleyici nitelikte olduğu söylenebilir. Oluşacak siyasi istikrarsızlık sonucu da ülkenin ekonomisi veya ekonomik istikrarı olumsuz yönde etkilenecektir. Çünkü Başkan seçildiğinde, meclis seçimleri beklenenecek (*veya tam tersi durum da söz konusu olabilir*) ve siyasiler seçim çalışmalarına odaklandığında, ülkenin sorunları ele alınamayacaktır. Örneğin, 7 Haziran 2015 seçimleri sonrası yaşanan siyasi boşluk ve bundan etkilenen ekonomi, piyasalarda durgunluğun oluşmasına sebep olmuştur. İşte bu duruma sebep ise siyasi istikrarsızlıktır ve bu istikrarsızlıktan kaynaklı piyasalarda güvensizlik oluşmuştur.

Başkanlık önerisine göre, HSYK'nın başkanı, devlet başkanının atadığı bakan olacak, üyelerinden birisi bakanın atadığı müsteşar olacak, bunun dışında başkan yedi üyeyi atayacak ve yedi üye de meclis tarafından seçilecektir. Yargıtay ve Danıştay kaldırılacak ve temyiz mahkemesi kurulacaktır. Temyiz mahkemesinin üyelerinin 3/4'ü HSYK tarafından, 1/4'ü ise başkan tarafından seçilecektir.³¹ Başkanın HSYK'ya atama yapması ile birlikte mecliste de başkanın çoğunluğu elde etmesi üzerine yine meclisin belli miktarda üye seçmesi ile başkanın HSYK'yı vesayet altına alacağı ve dolayısıyla HSYK'nında temyiz mahkemesi üyelerini başkanla birlikte seçmesi, hem HSYK'nın hem de temyiz mahkemesinin vesayet altına alınacağı şeklinde eleştiriler olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken asıl husus ise demokrasi ve yapılan atamalar arasındaki bağlantıdır. Gerçekten de başkanın yaptığı atamalar demokrasiyi zedelemekte midir? Yoksa demokrasiyi pekiştirici bir rol mü üstlenmektedir?

Demokrasi, milletin, millet için yine millet tarafından yönetilmesidir. Millet, yönetimini temsilciler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Demokrasilerde, Mahkemeler "Millet adına" karar verir; bunun anlamı, Mahkemelerin bağımsızlığı, tarafsızlığı, nitelikli ve meşruyetinin hakkını veren bir şekilde çalışması yönündeki taleplerin aslında "Millet adına" dile getirilen talepler olmasıdır. Hakimleri diğer devlet organlarının gayrimeşru müdahale girişimlerine karşı korumak, Millete düşer. Bir başka deyişle, Mahkeme üyeliğine atanma ve üyeliğin sona ermesi

31 Faruk Bal, "MHP Parlamenter Sistemin Demokratikleştirilmesinden Yanadır", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 51, Mart-Nisan 2013, s. 83-95.

sürecinde yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını güvence altına almak seçmenlerin sorumluluğundadır.³²

Demokrasinin unsurlarından bir tanesi de seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü ise çoğunluğun oylarını alarak başkan olan kimsenin, milleti temsil etmesinden dolayı yine milletin istediği kimseleri HSYK ve Temyiz Mahkemesine atamasından daha doğal bir durum olamaz. Bugün ABD’de milletin kendi başkanını delegeler aracılığıyla seçmesi ne kadar demokratik sayılıyorsa ve ABD başkanının Yüksek Mahkeme üyelerini ataması ne kadar demokratik sayılıyorsa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de aynı durum söz konusudur. Millet aslında sadece başkanını değil yani yürütmeyi değil aynı zamanda yargıda bulunacak kişileri de seçmiş olacaktır. Bu durumda Temyiz Mahkemesi için HSYK’nın 3/4 oranında üye seçmesi, Millet iradesini sınırlandırmak anlamına gelir. Çünkü Millet adına karar veren bir kurumun 3/4 ünün de başkan veya meclis tarafından değil de bir kurulun seçmesi atanmışların seçilmişlere olan üstünlüğünü gösterir ki asıl bu durum demokrasi ilkeleleriyle bağdaşmaz. Bu noktada akla şu soru gelebilir: HSYK üyelerinin seçimi başkan ve meclis tarafından yapılırsa, dolaylı olarak millet seçim yapmış olacaktır. Öyleyse HSYK üyelerinin de Temyiz Mahkemesi üyelerini seçmesi de aslında yine dolaylı olarak milletin seçmesi anlamına gelir. Neden başkan ayrıca Mahkeme için atama yapsın ki? Temyiz Mahkemesi üyelerinin de ayrıca başkan tarafından seçilmesi demokrasinin pekişmesi açısından daha uygundur. Çünkü HSYK üyeleri, millette seçilmiş başkan ve meclis tarafından atanmıştır. Demokrasinin unsurlarından biri olan seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü sebebiyle Temyiz Mahkemesi üyelerinin bir kısmının atanmışlar tarafından değil de tamamının seçilmişlerce tekrar atanması demokrasiye uygun olacaktır. Bu konuya şöyle bir çözümler getirilebilir: Başkanın ve mecliste temsil edilen partilerin oyları oranında bir atama gerçekleştirilebilir. Örneğin; A, B, C ve D partilerinin mecliste temsil yetkisi bulunmuş olsun. Başkan A partisinden seçilsin ve A partisi % 49 oy alsın. B partisi % 14, C partisi % 27 ve D partisi ise % 10 oy almış olsun. R kişisi başkan olduğu için Temyiz Mahkemesinin üyelerinin yarısını seçebilir ve meclis ise diğer yarısını seçebilir (Öneri 1). R kişisi Başkan olup Temyiz Mahkemesi üyelerinin yarısını seçtiğinden dolayı, diğer yarısını A partisinden dışarıda mecliste bulunan diğer partiler seçebilir (Öneri 2). Başkan, Temyiz Mahkemesi için hiç atama yapmaz, bunun yerine bütün üyeleri meclis seçebilir. Ancak bu öneri de mecliste bulunan partilerin her biri kendi oyları miktarınca Temyiz Mahkemesine üye seçmeleri gerekecektir (Öneri 3). Üç öneride de Temyiz Mahkemesi başkanı nasıl seçilecek sorusu gündeme gelebilir. 1. ve 2. öneriye göre mahkeme başkanını, yürütmeye bulunan başkan seçebilir. 3. öneriye göre ise mahkeme üyeleri kendi başkanlarını kendileri seçebilir. Temyiz Mahkemesi üyelerinin seçimini kısmen veya tamamen bir kurula bırakmak (HSYK), demokrasi ile bağdaşmadığı gibi millet iradesini atanmışlarla sınırlandırmak olur. Yapılan öneriler, düzenli seçimler ile iktidara gelen başkan ve meclisin, çoğulculuk ilkesiyle bağdaştırılıp, seçilmişlerin

32 Thomas Giegerich, “Anasaya Mahkemelerinde Üyelerin Atanması ve Üyelğin Sona Ermesi: Meşruiyet, Kalite, Bağımsızlık ve Tarafsızlık Taleplerinin Uzlaştırılması İçin Benimsenen Usuller”, (Tebliğ, Anayasa Mahkemesi’nin 48. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen “Yargı Bağımsızlığı, Tarafsızlığı ve Sorumluluğu” Konulu Bilimsel Toplantı, Ankara, 2010), s. 123-142.

üstünlüğünü gösterdiği için daha demokratiktir. Sonuç olarak millet, yasama organını, yürütme organını ve yüksek mahkeme üyelerini kendisi oluşturmuş olacaktır.

Parlamente sistemlerinde yürütmenin göreve gelmesi meclisten alınacak güvenoyuna bağlıdır. Özellikle 90'lı yıllarda ki güvenoyu alamayan hükümetlerin varlığı Türkiye'de istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Koalisyon hükümetlerinin varlığı ile ülkedeki sorunların üzerine kararlı ve ciddi bir şekilde gidilememiştir. 1961 ve 1982 anayasalarının darbe sonucu askeri vesayet altında yapıldığı düşünülürse, istikrarsızlığın ne kadar büyük boyutta olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu açıdan baktığımızda başkanlık sistemi istikrarlı ve güçlü bir yürütme sergiliyor şeklinde gözükebilir. Ancak yürütmenin kendi içinde istikrarlı olması başkanlık sisteminin zaten bir özelliğidir. Buradaki perspektif siyasal manada ki istikrar olmalıdır.

Başkanlık sisteminde başkan ile kongre arasında tıkanmaların olabileceği ihtimali yüksektir. Başkanın istemediği bir yasayı veto etmesi gayet doğaldır. Ancak buna karşılık kongrede aynı kanunu çıkarmakta ısrar edebilir ve bunun sonucunda siyasal mekanizmada tıkanıklıklar yaşanabilir. Özellikle başkanlıkla parlamento çoğunluğunun ayrı partilerin (*veya partiler bloğunun*) elinde bulunduğu durumlarda, sorunu çözmek daha da güçleşir. ABD' de bu durumların oldukça sık ortaya çıktığı bilinmektedir.³³ Bu durumda başkanlık sisteminde siyasal tıkanıklıklar bulunsun da yürütmenin görevi sona erene kadar, yürütme organı feshedilememektedir. Kısacası başkan yasamanın güvenine dayanmaz.³⁴ Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi parlamente rejimlerde tıkanma olması halinde yasama organı, yürütme yasal denetim mekanizmaları ile denetleyebilmekte ve güvenoyu sonucu hükümeti düşürebilmektedir. 1982 Anayasasına göre TBMM; soru, meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve meclis soruşturması yolları ile denetlenmektedir. Yürütme organının parlamento fesih yetkisi, parlamente rejimin özelliklerinden biridir. 1982 Anayasasının 116. maddesine göre, Bakanlar Kurulunun, 110 uncu maddede belirtilen güvenoyunu alamaması ve 99 uncu veya 111 inci maddeler uyarınca güvensizlik oyuyla düşürülmesi hallerinde; kırkbeş gün içinde yeni Bakanlar Kurulu kurulmadığı veya kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi üzerine kırkbeş gün içinde veya yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine kırkbeş gün içinde Bakanlar Kurulunun kurulmaması hallerinde de Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Parlamente'nin güvensizlik oyuna karşılık, hükümetin fesih yetkisine sahip olması, bu iki kuvveti dengelemektedir.³⁵

AKP başkanlık önerisinde yer alan başkanın meclisi fesih etme yetkisi, siyasal tıkanmaya karşı bir çare olarak düşünülmüş olabilir. Fakat buna karşılık başkana da çok geniş yetki veren ve denge mekanizmasını ortadan kaldıran bir madde önerisi

33 Teoman Ergül, Başkanlık Sistemi, içinde Ergun Özbudun (der.) Başkanlık Sistemi Tartışmaları, (Ankara: Şen Matbaa, 2005), s. 104-112.

34 Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak ve İsmail Ercan, Anayasa Hukuku, İdare Hukuku, 15. Baskı, (İstanbul: XII Levha Yayınları, 2012), s. 230.

35 Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2004), s. 329.

olduğu açıkça görülmektedir. Halbuki başkanlık sisteminde başkana karşı yasama organı da güçlerle donatılmıştır³⁶ şeklinde eleştirilere neden olabilir. Ancak, dünya yüzüne gelmiş en mutlak hükümdarın bile gerçekte keyfine göre her kanunu yapabileceğini veya değiştirebileceğini sanmak yanlıştır. Hume'un dediği gibi, kuvvet daima idare edilenlerin tarafındadır; idare edenlerin gücü, ancak kamuoyundan gelmektedir. Bu bakımdan hükümet, yalnız ve yalnız kamuoyu üzerine kurulmuştur. Örneğin, Osmanlı sultanları, isteseydiler bile Müslümanlığı ortadan kaldıramazlardı. Kısacası, hiç bir egemen, hiçbir yerde sınırsız iktidara sahip olmamıştır.³⁷ Dolayısıyla, AKP'nin önerisinde bulunan, başkana verilen feshetme yetkisi keyfi olarak kullanılacak bir yetkiymiş gibi de algılanmamalıdır. Siyaset, ekonomi, teknoloji, sosyal vb. hayatın birbirine bu denli girift bir yapıda bulunması, hepsinin arasındaki dengeye bağlıdır. Nitekim 2001 yılında Cumhurbaşkanı (*Ahmet Necdet Sezer*) ve Başbakan (*Bülent Ecevit*) arasında oluşan "Anayasa Kitapçığı" fırlatma olayı sonrası, ekonomik olarak piyasaların altüst olduğu ve dolayısıyla hem insanımıza hem de ekonomi ve yatırımlara nasıl yansıdığını hatırlamak, başkanın, yukarıda belirtilen dengeleri gözeterek yürütme icraasını yerine getirmesini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de çok çeşitli etnik gurupların bulunması ve alt kimlik-üst kimlik durumunun anlaşılabilmesi sonucu maalesef hem ırk olarak hem de mezhepsel olarak çatışmalar yaşanmakta ya da bu durumdan faydalananlar, Türkiye'nin bu yarısını çeşitli senaryolarla kaşımaktadır. Tipik başkanlık sisteminin özelliklerinden bir tanesi de (seçim noktasında) çoğunlukçu bir yapıya sahip olmasıdır. AKP Başkanlık sistemi önerisine göre, milletvekili ve başkanlık seçimi aynı tarihte olduğundan dolayı, Başkan, çoğunluğun oyunu alarak göreve başlayabilir. Böylece mecliste yer alacak olan diğer partilerin temsil oranı azalacaktır. Ayrıca bu partiler, yeni bir seçim kadar ki bu süre başkanın görev süresiyle aynıdır (*5 yıl*), yürütmede söz sahibi olamamaktadırlar. Bu durum kutuplaşmalara yol açabilir nitelikte bir görünüm sergileyebilir. Ancak kutuplaşmaların yaşanabileceği tezi başkanlık sistemiyle birlikte Türkiye'de tecrübe edilmemiş bir varsayımdan ibarettir. ABD'nde de farklı etnik kökene ve farklı inanca sahip birçok insan yaşamaktadır. Başkanlık sisteminin en güzel örneği sayılabilecek ABD'nin tarihine baktığımızda böyle bir kutuplaşma yaşanmadığını söyleyebiliriz. Yine bugün parlamenter sistemle yönetilen Türkiye'ye baktığımızda, milletin istikrarı seçtiğini görürüz ve seçim sonrası herhangi bir kutuplaşmanın yaşanmadığını da söyleyebiliriz. Örneğin, Türkiye 1 Kasım seçimlerine, 16 adet parti ve bağımsızlarla birlikte girmiştir. Seçimlerde büyük çoğunluğu alan AKP'dir ve ancak 4 parti mecliste temsil yetkisine sahiptir. Geriye kalan 12 adet parti ve bağımsızlar ise meclis dışında kalmıştır. Öyleyse 1 Kasım seçimleri sonrası oluşan mecliste bu kadar çok partinin temsil edilmediği ve ardından kutuplaşma ve kaos gibi durumların ülkemizde yaşanmadığı göz önüne alındığında, aslında başkanlık sisteminde de kutuplaşma ve kaos gibi durumların yaşanmayacağı tezi, kutuplaşmanın yaşanacağı tezine göre daha gerçekçi bir temele sahiptir.

36 Ilona Maria Szilágyi, "Presidential Versus Parliamentary Systems", AARMS, Vol. 8, No. 2, 2009, s. 307-314.

37 Ergun Özbudun, "İngiltere'de Parlamento Egemenliği Teorisi", A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1-2, 1968, s. 59-80.

Başkanlık sisteminin istikrarlı ve güçlü yürütmeyi sağlaması Türkiye açısından askeri darbeleri engelleyici nitelikte de görülebilir. Menderes hükümetinin son dönemlerinde ülkede oluşan istikrarsızlık ile 70'li ve 90'lı yıllarda görülen siyasi istikrarsızlıkların sonucu 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve 1980 askeri darbeleri yaşanmıştır. Ancak bu demek değildir ki başkanlık sisteminde de böyle bir durum söz konusu olamaz. Başkanlık sisteminde oluşan siyasal tıkanıklığın giderilememesi sonucu da aynı varsayımlar gerçekleşebilir. Ancak siyasal tıkanmalar durumunda AKP Başkanlık önerisinde bulunan başkanın meclisi feshetme yetkisi, askeri darbelere sebep oluşturan unsurları da ortadan kaldırmaya niteliktedir, diyebiliriz.

Hesap sorulabilirlik konusunda halkın, doğru tercihte bulunabilmesi için yapılan olumlu veya olumsuz işlerden kimlerin hangi ölçüde sorumlu ya da sorumsuz olduğunu net olarak görebilmesi gerekir.³⁸ Başkanlık sisteminde seçmenler olası hükümet seçeneklerini önceden görerek oy verir ve seçilmişlere hesap sorma araçları daha fazladır.³⁹ Parlamenter sistemde özellikle koalisyon hükümetlerinde, siyasi ortaklar, hükümetin başarısız uygulamalarının kendilerinden kaynaklanmadığını ve siyasi ortaklarından kaynaklandığını ileri sürebilir. Bu durumda ise halk o konjunktürde oluşan olumsuzlukların sorumluluğunu kime karşı yöneltebileceğini bilemez. Ancak başkanlık sisteminde tek sorumlu başkan olduğu için, halk bir daha ki seçimlerde o başkanı seçmeyebilir. Bu yönüyle başkanlık sistemi, parlamenter sisteme göre daha üstündür.⁴⁰

Başkanlık sisteminde yürütmenin bir kez göreve geldikten sonra azledilemeyişi, bir diğer ifadeyle, konsensüs değişmelerinin kurumsal platforma yansımalarının engellenişinin, hükümete istikrar ve politikalarında süreklilik sağladığı; Ulusal yararın gerektirdiği durumlarda, hükümetin yansız, sınıflarüstü (*ulusal yarar gözetin*) politikaları ödünsüz izlemesini kolaylaştırdığı,⁴¹ ve meclis üyelerinin oylarının, hükümetin düşmesine yol açma endişesi de getirmemesi sonucu istikrarlı - güçlü bir yürütme mekanizması meydana getirdiği söylenebilir.

5. PARTİLİ CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİ

Başkanlık sistemi önerisinde bulunan AKP'nin, Türk tipi başkanlık sistemini uygulamaya koyabilmesi yeni anayasa önerisinin meclisten geçmesini gerekir. Ancak son seçimlerde 317 milletvekili çıkaran AKP, tek başına yeni anayasayı çıkaracak milletvekili sayısına sahip olamadı. Diğer partilerden destek alması gereken AKP, Başbakan Binali Yıldırım ve Devlet Bahçeli'nin basına kapalı toplantısından son-

38 Ayhan Döner, "Başkanlık Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 51, Mart-Nisan 2013, s. 668-677.

39 Gökhan Kalağan ve Ertan Beceren, "Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye'de Uygulanabilirliği Tartışmaları", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 11, İstanbul, Bahar 2007/2, s.163-181.

40 Peter Buisseret, Parliamentary or Presidential Government?, Princeton University <http://www.princeton.edu/politics/about/file-repository/public/Buisseret-Pres-or-Parl.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.12.2013).

41 Günsev Evcimen, "Başkanlık Hükümeti sistemi : "RATIO POLITICA"SI ve Türkiye", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 1, 1992, s. 317-334.

ra, Milliyetçi Hareket Partisi lideri Devlet Bahçeli'nin desteğini almayı başarmıştır. Ancak MHP'nin verdiği destek de yeni anayasa önerisinin değiştirilmesi noktasında değil, 1982 anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi üzerinedir. Anayasa Komisyon görüşmeleri sonrasında AKP ile MHP, anayasa maddelerinin değişikliği teklifini birlikte meclise sundular. 1982 anayasasının 2709⁴² Sayılı kanununun 18 maddesi değişti. Yapılan anayasa değişiklikleri ile AKP Türk Tipi Başkanlık önerisinin benzerlikleri ve farklılıkları bu bölümde incelenecektir.

6771 Sayılı kanunla getirilen değişikliklerin en önemli maddelerinden bir tanesi başkanlık kavramı yerine cumhurbaşkanlığı getirilmiş olması ve dahası partili cumhurbaşkanlığı ifadesinin kullanılmasıdır. Cumhurbaşkanının devletin başı olması sebebiyle bütün milleti temsil ettiği bilinmektedir. Ancak Partili Cumhurbaşkanlığı sistemine "hayır" diyen kesim, cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiğini ve dolayısıyla partili bir cumhurbaşkanı olamayacağını ifade etmektedirler. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, Türkiye'de seçilen cumhurbaşkanları genel olarak siyasi partilerin içinden gelmektedir. Elbette istisnaları vardır: Ahmet Necdet Sezer gibi. Bir kimsenin herhangi bir partinin içinden cumhurbaşkanlığına seçilip, o parti ile gönül bağı kesmesi düşünülemez. Anayasa maddelerinde yapılan değişiklikte bahsedilen gönül bağı somut hale getirilerek, cumhurbaşkanı seçildiği anda partisinden genel başkan da olabilecektir. Bu durumda cumhurbaşkanı partiyi mi temsil edecek, partiye oy verenleri mi yoksa tüm milleti mi?

1982 Anayasasında, 6771⁴³ Sayılı kanunla yapılan değişiklikte anayasanın 104. maddesine göre, cumhurbaşkanı, devletin başıdır. Parlamenter sistemde de devletin başı cumhurbaşkanı olması ve tüm milleti temsil etmesi dolayısıyla, partili cumhurbaşkanlığı sistemine, başkan kavramı yerine cumhurbaşkanı kavramının getirilmesi politik kültürümüzün bir devamı olarak görülebilir. Ancak partili bir cumhurbaşkanı olunması her ne kadar anayasal düzlemde tüm milleti temsil ettiğini ifade etse de siyasi kaygılar doğurabilecek bir kavramdır. Çünkü yeni sistemde başbakan ve bakanlar kurulu yoktur. Partili bir cumhurbaşkanının var olması, cumhurbaşkanının yürütmede güçlü kılsa da bir anlamda yaşamada da güçlü kılabilir.

Genel Başkan faktörü bir siyasi parti için çok önemlidir. Seçim arefesinde bir siyasi parti bütün yönetimleri ile birlikte oy toplamak için organize bir şekilde çalışsa da, o parti adına meydanlarda konuşma yapan kişi genel başkandır. Milletin birebir gözlemlediği genel başkan da partinin oy almasında en önemli faktör ise partili cumhurbaşkanlığı sisteminde, aynı parti yaşamaya da güçlü bir şekilde girebilir. Partili cumhurbaşkanlığı sisteminde, cumhurbaşkanı olan kişi, partisinden seçilen milletvekillerine dolaylı olarak talimat vererek istediği kanunu çıkarttırabilir. Bu durum ise partili cumhurbaşkanlığındaki cumhurbaşkanının ve yardımcılarının, meclis üyeliğinden istifa etmesini veya kanun teklifinde bulunamamasını anlamsız kılar. Ancak parlamenter sistemde de milletvekilleri seçtikleri zaman artık mensup olduğu siyasi partiyi değil de, tüm milleti temsil eder. Meclis, çoğunluk hükümetlerinde, çoğunluğu elde eden başbakan ve bakanların tahakkümü altındadır.

42 Halkoylaması Sonucu Kabul Tarihi: 07.11.1982, Halkoylaması Sonucu Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi: 09.11.1982.

43 Kabul Tarihi: 21.01.2017

Dolayısıyla, parti gurup konuşmalarında, yaptıkları açıklamada aslında her parti genel başkanı da talimat verir. Bu durum, milletvekillerini sadece partilerini temsil eden birer mebus olarak değil yine milletin vekili olduğunu gösterir. Sonuç olarak hizmetlerini milleti ve devleti için yapmaktadırlar. Ayrıca partinin içinden gelen bir cumhurbaşkanı ile uyumlu bir hükümetin olduğu parlamenter sistemle, partili cumhurbaşkanlığı sistemi karşılaştırıldığında aralarında bir fark görünmemektedir. O halde partili cumhurbaşkanlığı sisteminde de adil bir cumhurbaşkanı hukuken milleti temsil ettiği gibi uygulamada da milletin başı ve temsilcisi olacaktır.

Partili cumhurbaşkanlığı sisteminde ilişkin kesilmemesinden dolayı, beş yıl boyunca hizmetini iyi bir şekilde yapan cumhurbaşkanı için bu durum avantajlar bile doğurabilir. Şöyle ki; ilkin, cumhurbaşkanı tekrar seçilir ve partisine büyük oranda oylar kazandırarak, politikalarını devam ettirme fırsatı verir. İkincisi, iki dönem cumhurbaşkanlığı yapıp, mensup olduğu siyasi partide genel başkanlığa devam edebilir ve böylece gelecekteki cumhurbaşkanlarının da kendi partisinden çıkmasına neden olabilir. Böylece o parti, ülke için uygulamak istediği politikaları uzunca bir süre uygulama fırsatı bulmuş olur. Nitekim, AKP'nin 2071 hedefleri olduğunu vurgulamak yerinde olur. Peki bu durum demokrasiye uygun mudur? Siyasi partilerin var olduğu, beş yılda bir seçimlerin olduğu ve en önemlisi yeni sistemde milletin direkt olarak seçtiği bir cumhurbaşkanının meşruluğu tartışmasızdır. Politikaları eleştirilebilir ancak milletin seçtiği yani uygun gördüğü cumhurbaşkanına karşı diktatör söylemleri, milletin yönetimine de karşı olduğunu gösterir. Çünkü demokrasinin özünü, milletin kendi kendini yönetmesi oluşturmaktadır. Partili Cumhurbaşkanlığı sisteminin temelinde yukarıda yapılan çıkarımlar göz önüne alındığında siyasi istikrara yönelik olduğu ortadadır.

Türk Tipi Başkanlık sistemi önerisinde sadece başkan meclisi feshedebiliyordu. Partili Cumhurbaşkanlığının getirdiği değişiklik ise Cumhurbaşkanın ve meclisin birbirlerini feshedebilmeleridir. Sistemde oluşabilecek tıkanmalara çözüm yolu olarak başkana verilen feshetme yetkisine karşın meclise de böyle bir yetkinin tanınmasının nedeni karşılıklı denge kurulması olabilir. Nasıl ki başkanlık sisteminde başkanın veto ettiği bir kararı meclisin ısrar etmesi sonucu tıkanıklık oluşabilir ise ve meclis ile başkan arasında oluşabilecek kriz, meclis seçimlerinin yenilenmesi ile aşılması önerildiyse, aynı şekilde 6771 Sayılı kanunla yapılan değişiklikle meclisin de seçimleri yenileyerek tıkanıklıkların aşılmasına karşılıklı çözüm üretilmiş olabilir. Partili Cumhurbaşkanlığı sisteminde 2709 Sayılı kanununun 116. maddesinde, 6771 Sayılı kanun madde 11 ile yapılan anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanı, seçimlerin yenilenmesine karar verirse, meclis seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimleri birlikte yapılacaktır. Meclisin seçimleri yenileyebilmesi için beşte üç çoğunluğa yani 360 milletvekilinin seçimlerin yenilenmesi yönünde oy kullanmaları gerekir. 6771 Sayılı kanunla yapılan anayasa değişikliğinde milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkarıldığından, beşte üç oran 360 milletvekiline denk gelmektedir. Cumhurbaşkanı ve meclisin görevleri ise yeni cumhurbaşkanı ve meclis oluşana kadar sürecektir. Aksi bir durum olmadıkça hem cumhurbaşkanının hem de meclisin görev süresi başkanlık sistemi önerisinde olduğu gibi beş yıldır.

Meclisin seçimleri yenileme yetkisi, aslında cumhurbaşkanını denetlemenin en güzel yollarından biri olsa gerekir. Partili Cumhurbaşkanlığı sisteminde denetim yollarından biri olan gensoru yoktur. Ancak meclisin seçimleri yenilemesi usul olarak farklı olsa da hükümetin siyasal sorumluluğu açısından gensorudan farklı gözükmemektedir. 6771 Sayılı kanunla, 2709 Sayılı kanunda getirilen anayasa değişikliği ile meclis yazılı soru sorabilecek, meclis araştırması ve soruşturması, genel görüşme gibi denetim yollarını kullanabilecektir ancak milletin seçtiği cumhurbaşkanı eğer milleti ve devleti için hizmet etmenin dışında ülkeyi krize sokacak kararlar alır ve uygularsa artık milletin seçtiği cumhurbaşkanı görevinde beş yıl boyunca kalamayacaktır. Çünkü yine milletin seçtiği meclis bu durumun farkında olacağından millet adına seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir. Böylece ülkede, yürütmenin oluşturabileceği krizlerin veya kötü yönetimin daha fazla büyümeden ve ülkenin geleceğini çok fazla etkilemeden aşılması meclisçe sağlanmış olacaktır. Darbelere zemin hazırlayan krizlerin, kamu yöneticilerinin atanmasındaki çıkabilecek ve ülke çapında etki uyandıracak krizlerin önüne geçilecektir. Cumhurbaşkanının siyasal görevini yerine getirmemesi, geç getirmesi veya kötü bir şekilde yerine getirmesi, parlamenter sistemde meclisin yürütmeyi, denetim yollarından biri olan gensoruyla denetlemesi ile partili cumhurbaşkanlığındaki meclisin fesih yetkisi karşılaştırıldığında, usul açısından farklı olsalar da sonuçta hükümetin düşürülmesine dolayısıyla, yeni bir hükümetin kurulmasına yönelik olduklarını ve siyasal sorumluluk açısından aynı kavramları ifade ettikleri söylenebilir.

6771 Sayılı kanunla, 2709 Sayılı kanununun 159. maddesinde yapılan anayasa değişikliğiyle, HSYK'nun ismi Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) olarak değiştirildi. Kurula, Cumhurbaşkanı tarafından dört üye meclis tarafından ise yedi üye seçilecektir. Adalet Bakanı kurulun başkanı ve müşteşar da kurulun tabii üyesidir. Böylece HSK'nun üye sayısı onüç olmuştur. Türk tipi Başkanlık sisteminde ise başkan yedi üye seçmesi önerilmişti. Burada tek fark partili cumhurbaşkanlığında, cumhurbaşkanının yedi üye değil de dört üye seçebilmesidir. Yine de milletin seçtiği cumhurbaşkanı ve meclisin üyeleri tarafından seçilen bir HSK, demokrasiye, yani milletin yönetimine daha uygun düşecektir. Ancak Adalet Bakanının kurulun başkanı olması ve müsteşarın, kurulun tabii üyesi olması yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı açısından ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Cumhurbaşkanı, yardımcılarını herhangi bir siyasi partiye üye olmayan adaylar arasından atarsa ve adalet bakanı gerçekten tarafsız ve bağımsız davranırsa, bu tartışma yersiz kalabilir. Ancak bahsedilen durum sadece bir olasılıktır. Ayrıca Cumhurbaşkanının istediği zaman azledebileceği bir bakanın da tarafsız ve cumhurbaşkanı yardımcısı olması sebebiyle bağımsız davranışlar sergilemesi düşünülemez. Cumhurbaşkanı ve meclisin HSK üyelerini seçtikten sonra, üyelerin kendi aralarında başkanını seçmesi, yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı açısından daha demokratik olacaktır.

Türk Tipi Başkanlık sistemi önerisinde bulunan başkanın görev süresinin beş yıl olması, görev süresi bitene kadar görevinin başında kalması, iki defa seçilebilmesi, başkan yardımcılarının bulunması (Partili Cumhurbaşkanlığı sisteminde cumhurbaşkanı yardımcılarını şeklinde isim değişikliğine uğramış olsa da temelde atanmaları, azledilmeleri, görevleri başkanlık sistemindeki ile aynıdır), başkan yardımcılarının başkan tarafından göreve atanabilecekleri ve görevinden azledilebilecekleri

ile milletvekillerinin yararlandığı dokunulmazlıklardan faydalanmaları konularıyla, 2709 Sayılı kanunda 6771 Sayılı kanunla yapılan anayasa değişikliği maddelerinin içeriği itibarıyla aynıdır.

6. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, meclis hükümeti sisteminden bugüne kadar, parlamenter sisteme doğru evrimleşmiştir. Osmanlı devleti döneminde II. Abdülhamid zamanında kabul edilen kanuni esasi ile Türk demokrasi hayatı başladı denilebilir. Ayan meclisi ile halkın seçtiği kişilerin oluşturduğu mebusan meclisinin varlığı temsili demokrasinin kısmende olsa başladığını göstermektedir. Ancak hükümet o dönemde halen padişaha karşı sorumluydu. Bu noktada demokrasinin ilk adımı mebusan meclisine seçilen vekiller olarak görülmelidir.

Kurtuluş savaşı döneminde 1921 anayasası çıkarılır ve egemenliğin millete ait olduğu ifade edilir. Nitekim milletin kendi kendini yönetmesi demokrasinin en kısa tanımıdır. 1921 anayasası ile iktidar babadan oğula geçiş şeklinde olmadığı gibi kanuni esasının 1908 evresine kadar olan bölümünde de yaşandığı üzere hükümet padişaha karşı sorumlu da değildir. Artık meclisi, milletin seçtiği temsilciler oluşturacak ve mecliste millete karşı sorumlu olacaktır. Kurtuluş savaşı sonrası 1923 yılında Türkiye devletinin rejimi cumhuriyet olarak meclis tarafından kabul edilir. Türk devletinin kuruluşu ve rejiminin cumhuriyet olarak belirlenmesi, Türk demokrasi hayatının hızla gelişebilecek bir zemine oturmasını sağlamıştır.

1924 yılında meclis tarafından bir anayasa oluşturuldu ise de hükümet biçimi olarak meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Meclis hükümeti sisteminde yürütme, meclisin seçtiği kişilerden oluşmakta ve meclis istediği zaman vekilleri yürütmede görevlendirebilirken istedikleri zaman da görevlerinden azledebilmektedir. Meclis hükümeti sisteminde meclis yürütmenin de üstünde bir konum sergilemektedir. Milletin oluşturduğu meclisin üstün olmasından doğal da bir durum olamaz denilebilir. Fakat demokrasi, milletin kendi kendini yönetmesi manasını taşıdığı gibi erkler ayrılığına bağlı hem yasama hem de yürütmenin ayrı ayrı seçimlerinin yapılması manasında içerir. Hem organik anlamda ve hem de işlevsel anlamda yasama ve yürütme erki birbirinden farklıdır. Yasamanın işlevi yasa yapması iken, yürütmenin görevi yasalara işlerlik kazandırmaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bugüne kadar parlamenter sistemle yönetilmekle beraber yasama ve yürütme arasındaki kesin ayrımı bir türlü yapılamamıştır. Bu durumda iktidarın çift başlı olmasına neden olmuştur. Halbuki demokratik sistemlerde her bir erk kendi görevini yerine getirmelidir. Hükümetin yasamanın içinden çıkması ve yine yasama faaliyetlerine katılması ile cumhurbaşkanının yürütmenin içinde bulunması sadece Türk demokrasisini zayıflatmakla kalmamış aynı zamanda devletin de zayıflamasına yol açmıştır. Başkanlık sistemi önerisi hayata geçirilebilirse yasama ve yürütme birbirinden kesin olarak ayrılacak ve her bir erk kendi görevini yerine getirecektir. Özellikle milletin başkanını seçmesi hem demokrasi hem de sorumluluk açısından Türkiye'ye katkı sağlayacaktır. Böylece erklerin ayrılığı sağlanmış olmakla birlikte sadece cumhurbaşkanının yürütmede bulunması ve fesih etkisi olmadığı sürece 5

yıl görevde kalması vesilesiyle hem siyasi krizlerin hem de ekonomik krizlerin önüne geçilmiş olacaktır.

Ancak siyasi istikrar ve demokrasi için daha uygun olan başkanlık sisteminin temeli sadece AKP'ne bırakılmamalı, bütün siyasi partilerce ele alınıp tartışılmalıdır. Türkiye'de siyasi partiler arasında oluşan politik kültür genellikle sırf zıt olma adına veya eleştirmiş olmak adına yapılan bir eylem halini almıştır. Bu durum başkanlık sistemi tartışmalarına da sığmamış durumdadır. Öyle ki başkanlık sistemi Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile özdeşleştirilmiştir. Halbuki Cumhurbaşkanı miras kalacakmış veya babadan oğula geçecekmiş gibi bir algı operasyonuna girişmek politikanın gerçekten dar-basit bir çerçeveye hapsedilmesi ve bir sokak kavgası havasına büründürülmesine sebep olur. Bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşlarına da yansıyan bu olumsuzluklar sadece başkanlık sistemi tartışmaları için değil, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin geleceği (bekası) için alınacak tüm kararlar bakımından da, bu kararlara muhalefet olanların rasyonelinden nasıl uzaklaştıklarını göstermektedir. Başkanlık sistemiyle ilgili, bilimsel, sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda bilgi sahibi olan kişiler, tartışmalarını ideolojisinden sıyrılarak daha çok rasyonel temelde, bu sistemin doğru ya da yanlış yönlerini konuşarak, yazarak ve milleti bilinçlendirerek hareket etmeleri, bu ülke için hem görevleri hem de yükümlülükleridir. Diğer toplumlar, devletini ve milletini ilgilendiren konularda birlik içinde olup, temel değerlerde birleşebiliyorlar: "İngiliz siyasal sistemine özgü bir husus da, İngiltere'de iktidar için mücadele veren büyük partilerin ortak bir felsefi görüş, belli bir siyasal ve sosyal hayat görüşü etrafında birleşmiş olmalarıdır. Partilerin ekipleri, teknikleri, programları farklıdır ama inanç ve felsefeleri arasında büyük farklar yoktur. İngiltere'de rejimin temel ilkeleri üzerinde partiler arasında temelde anlaşma vardır"⁴⁴ şeklindeki ifadesiyle Ayferi Göze bu durumu özetlemektedir. Öyleyse devletin ve milletin geleceğini belirleyecek konularda açıklamalar, tartışmalar yapılırken sadece önerenler değil, tüm siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları vb. bu konulara rasyonel düzlemde katkı sağlamalıdır.

Sonuçta darbe anayasası değil, milletin seçtiği kişilerin oluşturduğu bir anayasa (*sivil anayasa*) ve buna bağlı bir hükümet şekli oluşturulmalıdır. Siyasi partiler, salt kendi görüşünde olmadığı için diğer partinin görüşünü reddetmemeli, aksine aynı masaya oturup müzakere etmelidir. Böylece Türkiye'de bulunan farklı etnik ve mezhep guruplarının görüşlerinin temsil edildiği TBMM'nde bir konsensüs sistemi oluşacaktır. Toplumsal çatışmaları uzlaştırma, toplumdaki karşıt eğilimleri dengeleme ve iktidarın belli başlı güçler arasında paylaşılmasını sağlamak⁴⁵ için toplumsal güçler arasında mutabakata varmak gerekir. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum sonucu yeni hükümet biçimi belirlenmişken siyasi partilerinde katılımı ve müzakeresiyle yeni anayasa da gerçekleştirilebilirse, Türkiye'de yaşayan vatandaşların düşünsel anlamda daha geniş katılımı sağlanmış olmakla beraber, Türkiye Cumhuriyeti milletine dayanan güçlü ve istikrarlı bir yönetim şekli de ortaya çıkmış olacaktır.

44 Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 15. Baskı, (İstanbul: Beta Yayınları, 2015), s. 495.

45 Fazıl Hüsnü Erdem, "Hükümet Sistemi Tartışmalarında Kuvvetler Ayrılığı (Dengesi) İlkesini Yeniden Düşünmek", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 51, Mart-Nisan 2013, s. 313-318.

KAYNAKÇA

ABD Anayasası.

Lijphart, Arend. Demokrasi Modelleri, Çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

Atılım Üniversitesi Siyasi ve Ekonomik Araştırmalar Laboratuvarı, <http://seal.atilim.edu.tr/baskanlik-sistemi>, (Erişim Tarihi: 02.12.2015).

Bal, Faruk. MHP Parlamenti Sisteminin Demokratikleştirilmesinden Yanadır, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 51, Ankara, 2013.

Bezzi, Bünyamin. Demokrasi ve Başkanlık Sistemi, Yönetim Bilimleri Dergisi (3:2), Muğla, 2005.

Çam, Esat. Çağdaş Devlet Sistemleri, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

Döner, Ayhan. Başkanlık Sisteminin Türkiye’de Uygulanabilirliği, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 51, Ankara, 2013.

Duverger, Maurice. Siyasi Partiler, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Ekrem, Yaşar Akçay. Amerika’da Siyasal Yapı ve Karar-Alma Mekanizması: Kongre, Başkan ve Yardımcı Organlar, Gümüşhane Üniversitesi SBE E-Dergi, Gümüşhane, 2010.

Erdem, Fazıl Hüsnü. Hükümet Sistemi Tartışmalarında Kuvvetler Ayrılığı (Dengesi) İlkesini Yeniden Düşünmek, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 51, 2013.

Erdoğan, Mustafa. Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2011.

Ergül, Teoman. Başkanlık Sistemi, içinde Erdal Onar (der.) Türkiye’nin Başkanlık Sistemi-ne veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?, Ankara, Şen Matbaa, 2005.

Ergül, Teoman. Başkanlık Sistemi, içinde Ergun Özbudun (der.) Başkanlık Sistemi Tartışmaları, Ankara, Şen Matbaa, 2005.

Ergül, Teoman. Başkanlık Sistemi, içinde Serap Yazıcı (der.) Başkanlık Sistemleri: Türkiye için bir Değerlendirme, Ankara, Şen Matbaa, 2005.

Evcimen, Günsev. Başkanlık Hükümeti sistemi : “RATIO POLITICA”SI ve Türkiye, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 1, Ankara, 1992.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. Başkanlık Sistemi Tartışmaları, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Başak Matbaa, Ankara, 2010.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. Başkanlık Sistemi, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Malatya, 2012.

Giegerich, Thomas. Anayasa Mahkemelerinde Üyelerin Atanması ve Üyeliğin Sona Ermesi: Meşruiyet, Kalite, Bağımsızlık ve Tarafsızlık Taleplerinin Uzlaştırılması İçin Benimsenen Usuller, Anayasa Mahkemesi’nin 48. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen “Yargı Bağımsızlığı, Tarafsızlığı ve Sorumluluğu” Konulu Bilimsel Toplantı Bildirisi, Ankara, 2010.

Göze, Ayferi. Siyasal Düşünceler ve Yönetimler (15. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 2015.

Gözler, Kemal. Hükümet Sistemleri, <http://www.anayasa.gen.tr/hsistemleri.htm> (Erişim Tarihi: 02.12.2015).

Guy Olson, “USA, Elections in Briefs”, Ocak 2008, (Erişim Tarihi: 22.12.2016).

Hakyemez, Yusuf Şevki. Yeni Anayasa’da Türkiye’nin Hükümet Sistemi, Stratejik Düşünce Merkezi, İstanbul, 2011.

Kalağan, Gökhan ve Beceren, Ertan. Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 11, İstanbul, Bahar 2007/2.

Komisyon Çalışması Neticesinde Oluşan Tam Metin, TBMM Başkanlığı Anayasa Sitesi, https://anayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, (Erişim Tarihi: 12.11.2016).

Odyakmaz, Zehra. Kaymak, Ümit ve Ercan, İsmail. Anayasa Hukuku, İdare Hukuku, 15. Baskı, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2012.

- Özbudun, Ergun. İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi, **A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1-2, Ankara, **1968**.
- Özbudun, Ergun. Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004.
- Parsak, Mehmet. “Parlamentar/Başkanlık/Yarı-Başkanlık Hükümet Sistemlerine Genel Bir Bakış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Hükümet Sistemi”, TASAV Makale No: 1, Kasım 2012, (Erişim Tarihi: 22.12.2016).
- Peter Buisseret, Parliamentary or Presidential Government?, Princeton University <http://www.princeton.edu/politics/about/file-repository/public/Buisseret-Pres-or-Parl.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.12.2013).
- SDE Analiz, Yusuf Şevki Hakyemez, “Yeni Anayasa’da Türkiye’nin Hükümet Sistemi” adlı raporu, İstanbul, Eylül 2011.
- Szálágyi, Ilona Maria. Presidential Versus Parliamentary Systems, AARMS, Vol. 8, No. 2, Budapest, 2009.
- Taner, Ahmet. Demokrasi, Hesap Verme Sorumluluğu ve Hükümet Modelleri, UÜ İİBF Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 1, Bursa, 2015.
- Yanık, Murat. Başkanlık Sitemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 51, Ankara, 2013.

İşyerinde Kişiler Arası Güven İle İşgören Sessizliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü*

Neslihan DERİN**

Özet

Bu çalışmanın amacı; işyerinde kişilerarası güven düzeyinin, işgörenlerin psikolojik rahatlıklarına ve sessizliklerine olan etkisini belirlemek ve kişilerarası güven ile işgören sessizliği ilişkisinde psikolojik rahatlığın aracılık rolü olup olmadığını saptamaktır. Araştırmanın hipotezleri Malatya İnönü Üniversitesinde çalışan 201 öğretim elemanından oluşan bir örneklem üzerinden test edilmiştir. Araştırma sonucunda öğretim elemanlarının kişilerarası güven düzeyinin, hem işgören sessizliğini hem de psikolojik rahatlığı olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca, psikolojik rahatlığın kişilerarası güvenin bir boyutu olan yöneticiye güven ile işgören sessizliği ilişkisinde kısmi aracı rolünde; kişilerarası güvenin diğer bir boyutu olan iş arkadaşlarına güven ile işgören sessizliği ilişkisinde tam aracı rolünde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularından yola çıkarak, kurum içerisinde kişiler arası güven düzeyinin artırılmasının, psikolojik rahatlığa ve işgören sessizliğine yol açacağı, çalışanların katılımcılığını ve dolaylı olarak kurumun performansını artıracığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kişilerarası Güven, Psikolojik Rahatlık, İşgören Sessizliği, Yöneticiye Güven, İş Arkadaşlarına Güven, Aracı Rol

The Mediating Role of Psychological Safety in the Effect of Interpersonal Trust on Employee Voice in Workplace

Abstract

The present study aims to investigate the effects of level of interpersonal trust on psychological safety and employee voice and whether psychological safety has mediating role on relationship between interpersonal trust and employee voice. Hypotheses of the study were tested with a sample of 201 academic staff from Malatya Inonu University. As a result of this study, it was determined that academic staff's interpersonal trust level was effective on promoting psychological safety and employee voice. In addition, the results demonstrated that psychological safety has partial mediating role on the relation between trust put on the supervisor, a dimension of

* Bu çalışma, Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansında sunulmak üzere kabul edilen "Yöneticiye Güvenin İşgören Sessizliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü" başlıklı bildirisinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, E-mail: neslihan.derin@inonu.edu.tr

interpersonal trust, and employee voice; and full mediating role on the relationship between trust to workmate, another dimension of interpersonal trust, and employee voice. Based on the findings high interpersonal trust might boost participation and organizational performance via psychological safety and employee voice.

Key words: *Interpersonal Trust, Psychological Safety, Employee Voice, Manager Trust, Co-worker Trust, Moderating Role*

GİRİŞ

Newman vd.(2017) organizasyon içerisinde algılanan olumlu atmosfer neticesinde gelişen psikolojik rahatlıkla ilgili geçmiş araştırmaları inceledikleri çalışmalarında, organizasyonel uygulamaların, liderliğin, çalışanlar arası ilişkilerin psikolojik rahatlığın öncülleri arasında olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmada psikolojik rahatlığın, bireysel performansını, iletişimi, sesliliği, yaratıcılığı artırdığı, bağlılık, sorumluluk gibi organizasyona yönelik olumlu tutumları geliştirdiği belirtilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre genel olarak psikolojik rahatlık, organizasyonun performansını olumlu yönde etkilemektedir. Farklı çalışmalarda ise, organizasyon içinde olumsuz algılanan iklimin oluşturduğu stresin, motivasyonu, verimliliği dolayısıyla performansını düşürdüğü ifade edilmiştir (Balkar, 2015; Gök,2009; Turtar, Altınöz, 2010)

Çalışanın içinde bulunmuş olduğu organizasyonda yetenek ve tecrübeleriyle doğru olduğunu düşündüğü fikir, düşünce, önerilerini ileride ayıplanma, baskıya maruz kalma, soyutlanma, aşağılanma korkusu olmadan doğru yer ve zamanda ifade ederek öğrenmeye katkı sağlayabilmesi olarak tanımlanan psikolojik rahatlığın yazındaki bilgiye göre öncüllerinden birisi işyerinde kişilerarası güvendir. Çalışanın, yöneticisine ve iş arkadaşlarına duyduğu güven düzeyi, aynı zamanda işgörenlerin işe yönelik duyduğu kaygıların ve işe ilişkin önerilerinin işyerindeki karar alma mekanizmasındaki etkisinin sınırlarını gösteren işgören sesliliğini de etkileyebilmektedir.

Daha önce özellikle uluslararası çalışmalarda kişiler arası güven ile psikolojik rahatlık arasındaki ilişkisi (Rao-Nicholson, 2016; Schaubroeck vd. 2011; Zhang, vd., 2010; Endmonson, 2004:17); kişiler arası güven ve işgören sesliliği arasındaki ilişki (Gaovd.2011; Nembhard, Endmonson, 2006) işlenmiş olmasına rağmen Türkçe yazında bu ilişkileri inceleyen çalışmalar çok kısıtlı bir şekilde yer almaktadır. Özellikle kişiler arası güven ve işgören sesliliği arasındaki ilişkide, psikolojik rahatlığın aracılık rolünün araştırılmasının çalışmaya özgünlük katacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın problem cümlesi, “işyerinde kişilerarası güvenin, işgören sesliliği ve psikolojik rahatlık üzerindeki etkisi nasıldır? ve kişilerarası güven ile işgören sesliliği arasındaki ilişkide, psikolojik rahatlığın aracılık rolü var mıdır? şeklinde belirlenmiştir.

Araştırma problemine yönelik yazın bulgularının sınırlı olması, değişkenler arası ilişkinin varlığına, yönüne ve gücüne yönelik kanıtların da zayıf kalmasına neden

olmaktadır. Değişkenler arasında bulunan ilişkiler ve roller, yazında görülen kısmi belirsizliğin azalmasına katkıda bulunacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İşyerinde Kişilerarası Güven

Kişiler arası güven bireyin karşısındaki belirli bir kişiye yönelik güven duygusunu içermektedir (Polat, 2009:12). Kişilerin başkasına güven duyması beklentilere, kişisel özelliklere, dünya görüşüne, risklere ve çıkarlara bağlı karmaşık bir süreç olarak ifade edilebilir (Baltaş, 2000:59-60).

Kişilerarası ilişkilerde güven; bilişsel ve duygusal olarak iki temel formda ele alınmaktadır. Bilişsel güven modelinde kime, hangi koşullarda ve hangi gerekçe ile güvenileceğine yönelik rasyonel bir seçim söz konusudur. Bilişsel modelde ortaya çıkan güven yapıları; hesaplanmış güven ve bilgiye dayalı güvendir. Duygusal modelde ise güven, bireylerin birbirlerinin iyiliğini düşündüklerini gösteren ifade ve eylemlerden oluşan duygusal alanda yapılanmaktadır. (Asunakutlu, 2002:4). Bilişsel güvene karşısındaki bireyin yeterliliği, sorumluluk sahibi olması gibi iş ile ilgili rasyonel unsurlar kaynaklık ederken, duygusal güveni özen, önem, destek ve karşılıklı empati oluşturmaktadır (Sağlam Arı, 2003:17).

Bir örgütte güven oluşturulmak isteniyorsa ilk önce örgüt çalışanları ve yöneticilerinde açıklık, dürüstlük, yeterlilik (Smith, 1998:7) yardımseverlik, diğerlerinin çıkarlarını koruma gibi güvenin boyutlarını yansıtan bir takım özelliklerin oluşması gerekir. Bir örgütte birlikte çalışmak zorunda olan insanlar birbirlerine güveniyorlarsa, o işi yürütmenin maliyeti daha az olacaktır (Özbek, 2007:46). Örgütlerde kişilerarası güven örgüt içinde koordinasyonun ve kontrolün anahtar mekanizmasıdır (Tzafir, Eitam-Meilik, 2005:197).

İşyerinde çalışan açısından kişilerarası güvenin iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birisi yöneticiye güven, diğeri de iş arkadaşlarına güvendir.

Yöneticiye Güven: Yöneticiye duyulan güven, örgütsel yapı içerisinde kişiler arası güven kapsamında ele alınmaktadır (Koç, Yazıcıoğlu, 2011:47). Çalışanlar her şeyden önce yöneticiye güven duymak isterler. Güven, yöneticinin her tür söz ve davranışlarının toplanarak, çalışanlarca değerlendirilmesi sonucunda oluşur (Erden, Erden, 2009:2181). Mayer ve arkadaşları yöneticiye duyulan güveni, yöneticinin faaliyetlerinin önemli sonuçlar ortaya koyacağını düşünerek kişinin duyarlı davranması olarak tanımlamıştır (Arslantaş, Dursun, 2008: 114).

Literatürde örgüte güven ile ilgili yapılan bir çok araştırmada daha çok yöneticiler üzerine odaklanılmış ve astların yöneticilere duyacakları güvenin yöneticilerin davranışları ile belirleneceği ifade edilmiştir (Özdaşlı, Yücel, 2010:70). Bu bağlamda, bireyin, yöneticisine olan güven hissi, yöneticinin etik ve adalet uygulamalarındaki tutumları (Koç, Yazıcıoğlu, 2011:47), davranışlarının tutarlılığı, faaliyetlerinin bütünlüğü, yetkileri delege etmesi ve paylaşması, çalışanlarıyla kurduğu iletişimin açıklığı ve onlara gösterdiği ilgi ile şekillenmektedir (Korsgaard vd., 2002:313).

Sosyal mübadele teorisi gereği, değerli kaynakları ve bilgiyi paylaşan, çalışanlarını destekleyen ve onlarla kaliteli ilişkiler kurabilen yöneticilere, çalışanlar da karşılık olarak bir takım olumlu tutum ve davranışlar sergileyeceklerdir (Whitner, 1997:398). Yönetici ile çalışan arasında gelişen güven, çalışanların olumlu tutum ve davranış geliştirmesine neden olurken (Gürbüz, 2006:53), yönetici ile çalışan arasında gelişen güvensizlik, çalışanların olumsuz bir takım tutum ve davranış geliştirmelerine sebep olabilmektedir.

İş Arkadaşlarına Güven: İş arkadaşına güven, “çalışma arkadaşının yetkinliğine itimat etme ve onun hakkaniyetli, ahlaklı ve güvenilir davranışlar sergileyeceğine inanma” olarak tanımlanabilir. Bu varsayıma dayanarak, çalışma arkadaşına güvenen kişi, çalışma arkadaşının kendisinden gerekli bilgileri saklamayacağı veya ona yanlış bilgi vermeyeceği veya hakkında dedikodu çıkarmayacağı yani onu suiistimal etmeyeceği konusunda emindir (İslamoğlu ve arkadaşları, 2007:37).

Örgütlerde çalışanlar arasında güven duygusunun var olması önemlidir. Araştırmalar, çalışanların birbirlerine güven duymalarıyla, takım çalışmasına olan bağlılık, işyerine duygusal bağlılık, iş doyumunu, iş yeri ile ilgili sorunları dile getirme, kararları kabul etme, yüksek performans, yeni bilgiler oluşturma ve uzlaşma becerileri arasında olumlu ilişkilerin olduğunu göstermektedir. İş arkadaşlarına güven duyan çalışanların işle ilgili sorunları çözeceğine de inandıkları görülmektedir (Büyükdere, Solmuş, 2007:67; Ferres vd., 2004:610).

1.2. Psikolojik Rahatlık

Psikolojik Rahatlık (Psychological Safety) olgusu Türkçe'ye bazı kaynaklar tarafından Psikolojik Güvenlik olgusu olarak çevrilmiş olsa da daha önce Psikolojik Güvenlik algısı olarak kullanıldığı çalışmalarda katılımcılar tarafından kavramsal olarak farklı çağrışımlarda bulunduğu güvenilirlik araştırmalarında ortaya çıkmış ve düşük güvenilirlik sonuçları vermiştir. Bu yüzden bu çalışmada da Yener'in (2015) çalışmasında olduğu gibi “psikolojik rahatlık” ifadesi tercih edilmiştir. Rahatlık kavramı ise ve Türk Dil Kurumunun yayınlarında “Üzüntülü, sıkıntılı, tedirgin olmama durumu ve “Yorgunluk veya sıkıntı vermeme durumu”, olarak ifade edilmiştir (Yener, 2015:281-282).

Psikolojik rahatlık, grup içinde, kişilerarası iyi niyetle alınmış risklerin negatif sonuçlanmayacağına dair oluşan güven duygusunu (Guchait vd. 2014:31; Kruzich vd. 2014; Edmondson, 1999:354) ve kişilerin hatalarının, başarısızlıklarının yüzlerine vurulmayacağı, bunlar için cezalandırılmayacaklarına yönelik inançlarını yansıtır (Lee, vd. 2004:311).

Psikolojik rahatlık olgusu, “bireylerin çalışma alanlarında algıladıkları kişilerarası endişe” olarak tanımlanmaktadır. Bireyin herhangi bir konuda fikrini söylemesi, soru sorması, geri besleme yapması, hataları gündeme getirmesi, yeni bir fikir öne sürmesi şeklindeki çıkışlarında diğer çalışanların tepkileri organizasyonda psikolojik rahatlık algısının çerçevesini çizmekte ve olumlu ya da olumsuz psikolojik rahatlık algısının oluşmasını sağlamaktadır (Yener, 2015:281).

Psikolojik olarak rahat, kaygı ve stresten uzak olan çalışanlar daha yaratıcı olabilirler, yeni fikir üretebilirler ve yenilikleri daha rahat uygulayabilirler (Yener, 2015:281). Yapılan araştırmalarda, işgörenlerdeki psikolojik rahatlığın, örgütsel bağlanma, takım öğrenmesi, sürekli kalite iyileştirme çalışmalarına destek gibi unsurlarla işe katılımı etkilediği ortaya konmuştur (Kruzich vd. 2014; Vogelgesang, 2008; Nembhard, Endmondson, 2006; Endmonson, 2003). Bu bulgular psikolojik olarak rahat olan işgörenlerin bilgi ve becerilerini paylaşmaya, kendilerini ifade etmeye daha istekli olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir (Schaubroeck, vd, 2011:864).

1.3. İşgören Sesliliği

Seslilik davranışı, ilk defa 1970 yılında Hirschman tarafından “sakıncalı bir durumdan kaçmak yerine değiştirmek için herhangi bir girişimde bulunmak” olarak tanımlanmıştır. Daha net bir biçimde, örgütün işleyişinin iyileştirilmesine yardımcı olmak için fikir, öneri veya endişeleri ifade etmek olarak tanımlanabilir (Ekrot vd. 2015:1030). Morrison (2014) işgören sesliliğini “gönüllü iyileştirme odaklı iletişim” olarak tanımlamaktadır. İşgören sesliliği eleştirmekten ziyade iyileştirmeyi (Kanten ve Ülker, 2012:1018), örgüt politikalarındaki önerilen değişimi sesli düşünmeyi, problemleri ve çözümünde arkadaşlarla ve yöneticilerle tartışmayı içerebilir (Travis vd., 2011:1832). İşgören sesliliğinin farklı uygulamaları farklı tanımlamaları da birlikte getirmiştir. İşgören sesliliği, işgörenlerin işe ilişkin şikâyetlerini yönetime bildirmesi olarak görülürken aynı zamanda işgörenlerin karar alma sürecindeki rolü olarak da tanımlanmaktadır. İşgören sesliliği doğrudan (Direct Employee Voice) ve dolaylı (Indirect Employee Voice) olarak iki boyuta ayrılmaktadır. Doğrudan işgören sesliliği, işgörenlerin bireysel veya grupsal önerilerinin işletmenin karar alma mekanizmasındaki rolünü vurgularken, dolaylı işgören sesliliği işçi temsilcilerinin ve sendika gruplarının karar alma mekanizmasındaki rolüne gönderme yapmaktadır (Aslan ve Yener, 2016:174).

Seslilik giderek örgütün fonksiyonelliğini ve iyi oluşunu gösteren bir girdi olarak değerlendirilmektedir. İşgören sesliliğinin kişinin kendi özelliklerinden, örgütteki çeşitli tutum ve davranışı algılayışından ve yöneticinin davranışından etkilendiği daha önce yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (Venkataramani, 2016:37).

2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ VE MODELİ

Bu bölümde, kaçma-konuşma, sosyal öğrenme, sosyal mübadele ve algılanan örgütsel destek teorileri ile konuyla ilgili yapılan önceki araştırma bulgularından hareketle araştırmanın modeli ve hipotezleri ortaya konacaktır.

2.1. İşyerinde Kişilerarası güvenin, Psikolojik Rahatlık ve İşgören Sessliliği İle İlişkisi

Güvenin, kişiler ve örgütler üzerindeki önemi uzun süredir yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Güven, başkalarının davranışlarının kişinin iyiliğine olacağına dair beklentiyi ifade eder (Edmondson, 1999:354). İnsan ilişkileri sağlam bir zemine oturtulmak istendiğinde güven problemi kendisini gösterir. İnsan ilişkileri eğer bir güven zemininde gerçekleşiyorsa, ilişkinin tarafları arasında karşılıklı anlayış, birbirlerini destekleme, yardımseverlik vb. kendisini gösterecektir (Özbek, 2004:1). Psikolojik olarak rahat bir ortam kişilerin birbirlerine güven ve saygı duyduklarında oluşur (Guchait vd., 2014:31). Böyle bir ortamda verimlilik ve etkililik açısından desteklenen işgörenler, çekinmeden, korkmadan kendilerini daha rahat ifade edebilirler, görüş ve düşüncelerini daha sesli belirtebilirler.

Hirschman'ın "kaçma-konuşma" teorisi (Exit-Voice Theory) olarak öne sürdüğü çalışmasında işgören sessliliği, işgörenin kaygılarından ortaya çıkan bir davranış olarak görülmektedir (Arslan ve Yener, 2016:176). İşgören sessliliği, çalışanların işleriyle ilgili konularda endişelerini düşüncelerini, görüşlerini, dile getirmesidir (Venkataramani vd. 2016:37). Yöneticiye güven, işgörenlerin, liderin niyetlerinden ve davranışlarından olumlu beklenti içinde olmalarını ifade eder. Güven birisinin almaya istekli olduğu risk miktarının göstergesidir. İşgörenler sessliliği seçip, işleriyle ilgili konuştuklarında, öneriler getirdiklerinde aslında risk almaktadırlar. Yöneticiye güven düzeyi yüksek olursa çalışanlar bu riski kolaylıkla alabilmektedirler. Çünkü yöneticinin onların sessliliğine olumlu cevap vereceğinden emindirler (Gao vd. 2016:789). Bu bilgiler doğrultusunda araştırmanın birinci hipotezi aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir.

H1: Yöneticiye güvenin, işgören sessliliği üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

İş yerinde kişilerarası güvenin diğer bir boyutu da yukarıda belirtildiği gibi iş arkadaşına güvendir. İş arkadaşına güvenen kişi, arkadaşının kendisinden ihtiyaç duyabileceği bilgileri saklamayacağı veya ona yanlış bilgi vermeyeceği veya hakkında dedikodu çıkarmayacağı yani onu suiistimal etmeyeceği konusunda emindir (İslamoğlu ve arkadaşları, 2007:37). Bu durum çalışanların çekinmeden, rahatlıkla iş arkadaşlarının yanında görüş ve düşüncelerini ifade edebilmelerine yol açacaktır. Nitekim yapılan araştırmalar, iş arkadaşlarına güvenin iş yeri ile ilgili sorunları dile getirme, uzlaşma becerileri arasında olumlu ilişkilerin olduğunu ortaya koymuşlardır (Büyükdere, Solmuş, 2007:67; Ferres vd., 2004:610). Bu bilgiler ışığında H2 hipotezi geliştirilmiştir.

H2: İş arkadaşlarına güvenin, işgören sessliliği üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

Çalışma grupları içindeki psikolojik rahatlığın, en önemli belirleyicisi kişiler arası güvendir (Zhang, vd., 2010:422; Schaubroeck vd. 2011:863). Yöneticinin alt gruplarının davranış ve beklentilerini etkilediği göz önüne alındığında, yöneticinin adil, dürüst, güvenilir, hoşgörülü olma gibi etik boyutları öne çıkaran kişisel özellikleri,

çalışanlara katılımı artırıcı, takdir edici sözler söylemesi, açık iletişimi, çalışanların psikolojik rahatlıklarını etkileyecektir (Kruzich vd. 2014; Hirak vd.2012; Brown ve Treviño, 2006; Lee, vd. 2004:311). Bu nedenle, işbirliği ve destek ortamlarını besleyen yöneticiler, psikolojik olarak rahat, birbirlerine karşı güvende olan astların olması için ortamı oluşturabilirler (Rao-Nicholson, vd. 2016:104; Hernandez vd., 2015:38; Edmonson,1999:356). Bu bilgiler doğrultusunda H3 ve H4 hipotezleri aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir.

H3: Yöneticiye güvenin, psikolojik rahatlık üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H4: İş arkadaşlarına duyulan güvenin, psikolojik rahatlık üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

Psikolojik rahatlık, kişinin benliğine, kariyerine, statüsüne herhangi bir zarar gelmeden kendisini ifade edebileceği hissi olarak tanımlanmaktadır. Kişi kendini ifade ettiğinde diğer insanlar tarafından ayıplanmayacağı, cezalandırılmayacağı yönündeki güven algısını ifade eder. Psikolojik rahatlıkla ilgili çalışmalar, psikolojik rahatlığın, bireylerin küçük düşme korkusunu ve belirsizlik algısını azaltarak, kendilerini ifade etme konusundaki isteksizliklerinin giderilmesine katkı sağlayabileceğini öne sürmektedirler (Zhang, vd., 2010:422). Bu ifadelerden yola çıkarak H5 hipotezi geliştirilmiştir.

H5: Psikolojik rahatlığın işgören sessliliği üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

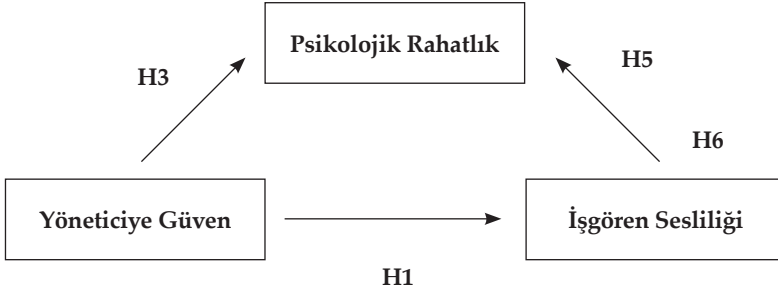
Grup içinde psikolojik rahatlık, bireylerin, özgürce konuşma konusunda kendilerine güven duymaları ve başkalarının onaylamaması veya kendilerini etkileyebilecek negatif sonuçlar için sınırlandırılmadıkları durumlardaki deneyimlerini ifade eder. Psikolojik rahatlığın olduğu gruplarda, bireyler konuşmalarından dolayı ayıplanmaz, utandırılmaz, reddedilmez ve cezalandırılmazlar (Guchait vd., 2014:31) eleştiri olsa bile yapıcıdır (Zang, 2010:428). Bu durum gruplar-kişiler arasındaki karşılıklı güvenden ve saygıdan yani güven ortamından kaynaklanır (Edmondson, 1999:354). Bu süreçte güven faktörünün öncelikle psikolojik rahatlığı yordadığı (Yener, 2015) ortaya çıkan psikolojik rahatlık ikliminin de işgören sessliliğini (Arslan ve Yener, 2016) yordadığı önerilebilir. İşgörenler güven duyduklarında psikolojik rahatlık düzeyleri yüksek olmakta, işle ilgili problemleri ortaya koymakta, iyileştirmeye dönük öneriler getirmekte kendilerini güvende hissetmekte ve korkmamaktadırlar (Hernandez vd., 2015:38; Rathert vd., 2009:336). Psikolojik rahatlığın düşüklüğünde ise insanlar birbirlerine karşı güvensiz, korkak ve sesizdirler (Lee, vd. 2004:318). Bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmada, işgören sessliliği, kişilerarası güven yoluyla mı yoksa kişilerarası güven yoluyla oluşabilecek psikolojik rahatlık algısıyla mı gelişebileceği araştırılmış ve H6 ve H7 hipotezleri geliştirilmiştir.

H6: Yöneticiye güven ile işgören sessliliği ilişkisinde, psikolojik rahatlığın aracılık rolü vardır.

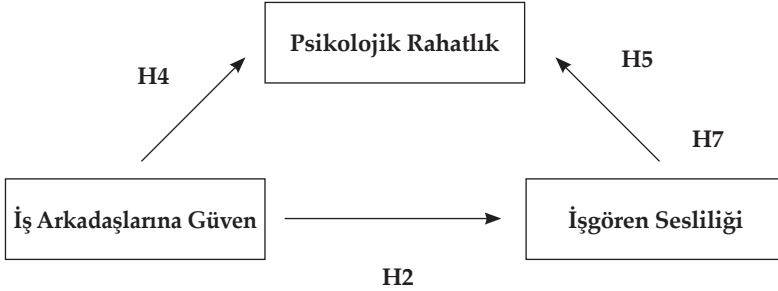
H7: İş arkadaşlarına güven ile işgören sesliliği ilişkisinde, psikolojik rahatlığın aracılık rolü vardır.

Yukarıda ifade edilen kuramsal bilgiler ve daha önce yapılan görgül çalışmalar ışığında araştırmanın hipotetik modeli “şekil 1” ve “şekil 2” deki gibidir. Bu iki model çerçevesinde yedi adet hipotez sınanacaktır.

Şekil 1: Araştırmanın 1. Modeli

Şekil 2: Araştırmanın 2. Modeli

Bu araştırmanın amacı; yöneticiye ve iş arkadaşlarına duyulan güveninin, psikolojik rahatlık ve işgören sesliliğine etkisini tespit etmek ve yöneticiye güven ve iş arkadaşlarına güven ile işgören sesliliği ilişkilerinde psikolojik rahatlığın aracılık rolü olup olmadığını saptamaktır.

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Araştırma verisi, İnönü Üniversitesi öğretim elemanları arasından 201 kişinin mail aracılığıyla cevap verdiği anket yöntemi ile toplanmıştır. Katılımcıların %66,7'si erkek (n=134), %33,3'ü (n=67) kadındır. Katılımcıların eğitim seviyelerine göre dağılımları %75,1'i doktora (n=151), % 18,9'u yüksek lisans (n=38), %6'sı ise lisans (n=12)

şeklinde dir. Araştırmaya katılanlar, %26,6'sı yardımcı doçent (n=53), %22,1'i öğretim görevlisi (n=44), %17,1'i profesör (n=34), %15,1'i doçent (n=30), %14,1'i araştırma görevlisi (n=28), %5'i okutman (n=10) unvanlarına sahiptirler.

3.2. Ölçüm Araçları

Yöneticiye Güven Ölçeği: Orjinali Mayer vd. (1995) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Tokgöz ve Aytemiz Seymen (2013) tarafından gerçekleştirilen ölçek toplam 10 maddeden oluşmaktadır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde 2. Madde (Yönetim verdiği sözleri daima tutar) diğer maddelerle fazla korele olduğu tespit edilip model uyumunu bozduğu için çıkartılmış, ölçek dokuz madde olarak kullanılmıştır.

İş Arkadaşlarına Güven Ölçeği: Orjinali McAllister (1995) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Tokgöz ve Aytemiz Seymen (2013) tarafından gerçekleştirilen ölçek toplam 9 maddeden oluşmaktadır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde 1.madde (çalışma arkadaşlarımla arasındaki güven düzeyi çok yüksektir) diğer maddelerle fazla korele olduğu tespit edilip model uyumunu bozduğu için çıkartılmış ve ölçek toplam sekiz madde olarak kullanılmıştır.

Psikolojik Rahatlık Ölçeği: Orjinali Edmondson,(2010) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Yener (2015) tarafından gerçekleştirilen ölçek toplam 7 maddeden oluşmaktadır.

İşgören Sessliliği Ölçeği: Orjinali Van Dyne ve Le pine (1998) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Çetin ve Çakmakçı (2012) tarafından gerçekleştirilen ölçek toplam 6 maddeden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin maddelerin değerlendirilmesinde 5'li Likert ölçeğinden yararlanılmıştır.

3.3. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenirliliği

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş olup güvenilirlikleri için cronbach's alfa katsayılarına bakılmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda (Tablo 1) gösterilmiştir.

Tablo 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçek	X ² /sd	RMSEA	AGFI	CFI	TLI	Cronbach α
Yöneticiye güven	1,962	0,069	0,909	0,991	0,989	0,971
İş Arkadaşına Güven	2,026	0,072	0,919	0,987	0,978	0,937
Psikolojik rahatlık	2,001	0,070	0,919	0,969	0,946	0,773
İşgören sessliliği	1,965	0,069	0,933	0,993	0,984	0,925

Tablo 1 incelendiğinde; uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Yılmaz , Çelik,2009:166; Çokluk vd., 2012:71-72). Bu durum, bu araştırma çerçevesinde yöneticiye güven, iş arkadaşına güven psikolojik rahatlık, işgören sesliliği ölçeklerinin tek faktörlü, yapılarının doğrulandığını ifade etmektedir.

4. BULGULAR

4.1. Değişkenlere İlişkin Ortalamalar ve Korelasyon Analizi

Araştırmada öncelikle değişkenlere ait ortalamalar hesaplanmıştır. Değişkenler arası ilişkileri ortaya koymak için de korelasyon analiz yapılmıştır. Elde edile bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

(N=201)	Betimleyici İstatistikler					
Değişkenler	$\bar{X}$	S.S	1	2	3	4
1.Yöneticiye Güven	3,1886	1,12504	1			
2. İş Arkadaşına Güven	2,9832	,77859	,661**	1		
3.Psikolojik rahatlık	2,8124	,68818	,676**	,784**	1	
4. İşgören Sesliliği	3,7720	,76927	,315**	,283**	,311**	1

**p<.01; *p<.05

Tabloya bakıldığında, bireylerin çalıştıkları kurumda yöneticilerine güvenlerinin ($\bar{X}$ =3,18, S=1,125), iş arkadaşlarına güvenlerinin ($\bar{X}$ =2,98, S=.77) psikolojik rahatlık algılarının ($\bar{X}$ =2,81, S=.68) orta düzeyde olduğu görülmektedir. İşgörenlerin sesliliklerinin ise ($\bar{X}$ =3,77, S=.76) yüksek sayılabilecek bir düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablodan korelasyon değerleri incelendiğinde yöneticiye ve iş arkadaşlarına güven ile psikolojik rahatlık arasında pozitif yönlü, anlamlı, güçlü ilişkiler görülmekteyken, yöneticiye ve iş arkadaşlarına güven ile işgören sesliliği arasında ise pozitif yönlü, anlamlı, orta düzeyde ilişkiler gözlemlenmektedir. Araştırmanın diğer iki değişkeni olan psikolojik rahatlık ve işgören sesliliği arasında pozitif yönlü, anlamlı, orta düzeyde ilişkinin olduğu söylenebilir.

4.2. Regresyon analizi

Yöneticiye güven ile iş gören sesliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolünü belirlemek için yapılan regresyon analizleri: Yöneticiye güven ile iş gören sesliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolünü belirlemek için Baron ve Kenny'in önerdiği dört aşamalı yaklaşımı çerçevesinde çeşitli regresyon

analizleri uygulanmıştır (Gürbüz, Şahin:2016:292) . Basit ve çoklu regresyon analiz sonuçları Tablo 3' de yer almaktadır.

Tablo 3: Regresyon Analiz Sonuçları (N=201)

Adımlar	Regresyon Katsayıları			Model İstatistikleri
	B	S.H	β	
1nci adım				R ² =,099
Bsızd: Yöneticiye Güven	,215	,046	,315**	F(1,199)=21,893
BlıD:İşgören sessliliği				P<0.01
2nci adım				R ² =,457
Bsızd: Yöneticiye Güven	,413	,032	,676**	F(1,199)= 167,166
BlıD:psikolojik rahatlık				P<0.01
3ncü adım				R ² =,096
Bsızd: psikolojik rahatlık	,347	,075	,311**	F(1,199)= 21,234
BlıD: İşgören sessliliği				P<0.01
4üncü adım	,132	,062	,193*	R ² =,117
Bsızd D1: Yöneticiye güven				F(2,198)= 13,081
Bsızd2: Psikolojik rahatlık	,201	,101	,180*	P<0.01
BlıD:İşgören sessliliği				

**p<.01; *p<.05

Regresyon analiz sonuçlarıyla; birinci adımda yöneticiye güvenin iş gören sessliliği üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta=0.315$, $p<0.01$) olduğu, ikinci adımda yöneticiye güvenin psikolojik rahatlık üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta=0.676$, $p<0.01$) olduğu, üçüncü adımda psikolojik rahatlığın işgören sessliliği üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta=0.311$, $p<0.01$) olduğu gösterilmiştir. Dördüncü adımda yöneticiye güven ve psikolojik rahatlığın birlikte işgören sessliliği üzerindeki etkilerine bakıldığında; psikolojik rahatlığın pozitif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta=0.180$, $p<0.05$) olduğunu; yöneticiye güvenin, işgören sessliliği üzerinde yine pozitif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta=0.193$, $p<0.05$) olduğu bulunmuştur. Ancak psikolojik rahatlık (aracı değişken) modele eklendiğinde; yöneticiye güvenin (bağımsız değişken) işgören sessliliği (bağımlı değişken) üzerindeki etkisi $\beta=0.315$ ($p<0.01$) değerinden $\beta=0.193$, ($p<0.05$) değerine gerilemiş fakat istatistiki olarak anlamlılığını yitirmemiştir. Bu bulgular yöneticiye güven ve işgören sessliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın kısmi aracılık rolünün olduğunu göstermiştir. Yani yöneticiye güvenin, psikolojik rahatlığı artırdığı, onunda kısmen işgören sessliliğine yol açtığı doğrulanmıştır. Sobel testinin hesaplanması sonucunda, kısmi aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ($z=4,367$, $p<0.01$) olduğu bulunmuştur.

Tablo 3'de yer alan bulgular ve yapılan sobel testi doğrultusunda model 1'deki H1, H3,H5,H6 hipotezleri desteklenmiştir.

İş arkadaşlarına güven *ile* iş gören sessliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolünü belirlemek için yapılan regresyon analizleri: İş arkadaşlarına güven

ile işgören sesliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolünü belirlemek için yine Baron ve Kenny'in önerdiği dört aşamalı yaklaşımı çerçevesinde çeşitli regresyon analizleri uygulanmıştır (Gürbüz, Şahin:2016:292). Basit ve çoklu regresyon analiz sonuçları Tablo 4' de yer almaktadır.

Tablo 4: Regresyon Analiz Sonuçları (N=201)

Adımlar	Regresyon Katsayıları			Model İstatistikleri
	B	S.H	β	
1nci adım				R ² =,080
Bsızd:İş arkadaşlarına Güven	,280	,067	,283**	F(1,199)= 17,391
BlıD:İşgören sesliliği				P<0.01
2nci adım				R ² =,631
Bsızd: İş arkadaşlarına Güven	,702	,038	,794**	F(1,199)= 340,114
BlıD:psikolojik rahatlık				P<0.01
3ncü adım				R ² =,096
Bsızd: psikolojik rahatlık	,347	,075	,311**	F(1,199)= 21,234
BlıD: İşgören sesliliği				P<0.01
4üncü adım				R ² =,100
Bsızd D1: İş arkadaşlarına Güven	,099	,110	,100	F(2,198)= 11,012
Bsızd2: Psikolojik rahatlık	,258	,124	,231*	P<0.01
BlıD:İşgören sesliliği				

**p<.01; *p<.05

Regresyon analiz sonuçlarıyla; birinci adımda iş arkadaşlarına güvenin iş gören sesliliği üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta=0,293$, $p<0.01$) olduğu, ikinci adımda iş arkadaşlarına güvenin psikolojik rahatlık üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta=0.794$, $p<0.01$) olduğu, üçüncü adımda psikolojik rahatlığın işgören sesliliği üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta=0.311$, $p<0.01$) olduğu gösterilmiştir. Dördüncü adımda iş arkadaşlarına güven ve psikolojik rahatlığın birlikte işgören sesliliği üzerindeki etkilerine bakıldığında; psikolojik rahatlığın işgören sesliliği üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisinin ($\beta=0.231$, $p<0.05$) olduğu; iş arkadaşlarına güvenin, işgören sesliliği üzerinde anlamlı bir etkisinin ($\beta=0.100$, $p=0.369$) olmadığı bulunmuştur. Başka bir ifadeyle psikolojik rahatlık (aracı değişken) modele eklendiğinde; iş arkadaşlarına güvenin (bağımsız değişken) işgören sesliliği (bağımlı değişken) üzerindeki etkisi $\beta=0.283$ ($p<0.05$) değerinden $\beta=0.100$, ($p=0.369$) değerine gerileyerek istatistiki olarak anlamlı etkisini yitirmiştir. Bu bulgular iş arkadaşlarına güven ve işgören sesliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın tam aracılık rolünün olduğunu göstermiştir. Yani iş arkadaşlarına güvenin, psikolojik rahatlığı artırdığı onunda işgören sesliliğine yol açtığı doğrulanmıştır. Sobel testinin hesaplanması sonucunda, aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ($z=4,367$, $p<0.01$) olduğu bulunmuştur.

Tablo 4’de yer alan bulgular ve yapılan sobel testi doğrultusunda model 2’de yer alan H2,H4,H5,H7 hipotezleri desteklenmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu araştırmayla, çalışan açısından işyerinde kişilerarası güveninin boyutları olan, yöneticiye ve iş arkadaşlarına güvenin, psikolojik rahatlık ve işgören sessliliğine etkisini tespit etmek; yöneticiye ve iş arkadaşlarına güven ile işgören sessliliği ilişkisinde psikolojik rahatlığın aracılık rolü olup olmadığını saptamak amaçlanmıştır. Araştırmanın hipotezleri, İnönü Üniversitesinin 201 öğretim elemanından oluşan bir örneklem üzerinde test edilmiştir. Ortaya konması amaçlanan ilişkilere yönelik hipotezlerin sınanması maksadıyla toplanan veri, basit ve çoklu regresyon analizleri ile değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde yöneticiye güvenin, işgören sessliliğini olumlu yönde etkilediği yönündeki birinci hipotez (H1) desteklenmiştir. Yöneticinin davranışlarının, örgüt içi dinamikleri ve örgüt içi iklimi etkilediği, kişisel boyutta bir takım olumlu tutum ve davranışlara yol açtığı daha önce yapılan araştırmalarla da ortaya konmuştur. Sosyal öğrenme, algılanan destek ve kaçma-konuşma teorilerine göre, üye, liderin davranışlarını inceler ve ona göre kendi davranışlarını belirler. Lider eğer, otoriter, savunmacı, üyelerini desteklemeyen davranışlar sergilerse, üyeler ortamı güvensiz olarak algılayıp kurumun yararına olan konuşmalardan vazgeçebilir. Aksine lider, demokratik, destekleyici, sorunları ve zorlukları memnuniyetle karşılayıcı olursa bir güven ortamı, ona bağlı sesslilik olur (Nembhard, Endmonson, 2006:947). Elde edilen bu bulgu, Gao vd. (2011) tarafından Çin’de telekomünikasyon alanında faaliyet gösteren işletmelerde çalışan 354 katılımcı üzerinde yürütülen çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Araştırmanın ikinci hipotezi (H2) de (iş arkadaşlarına güvenin, işgören sessliliğini olumlu yönde etkilemektedir) elde edilen bulgularla desteklenmiştir. Kişilerarası ilişkilerdeki güven, bireylerin birbirleriyle alakadar olmalarına, birbirlerini desteklemelerine, birbirlerine ve ilişkilerine özenmelerine neden olmaktadır (Ergeneli ve Arı, 2005:128). Birbirlerinin ilişkilerine dikkat eden iş arkadaşları, diğerlerini, konuşmalarından dolayı ayıplamaz ve kınamaz. Bu durum insanları sesli bir şekilde kendilerini ifade etmeye yöneltir.

Araştırmanın diğer bir bulgusu; “kişiler arası güvenin, psikolojik rahatlığı olumlu yönde etkilediğidir”. Bu bulgular doğrultusunda H3 ve H4 hipotezleri desteklenmiştir. Sosyal mübadele ve sosyal öğrenme teorilerinden hareketle, psikolojik olarak rahat bir ortam kişilerin birbirlerine güven ve saygı duyduklarında oluşur (Guchait vd., 2014:31). Nitekim daha önce yapılan araştırmalarda kişilerarası güvenin psikolojik rahatlığın önemli bir belirleyicisi olduğu ortaya konmuştur (Schaubroeck vd. 2011:863; Zhang, vd. 2010:422; Endmondson, 2004:17). Rao-Nicholson vd. (2016) birleşme ve satın alma aşamasındaki işletmelerde ve Schaubroeck vd. (2011) finans sektöründe, yöneticiye güvenin psikolojik rahatlıkla olan ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, yöneticiye güvenin psikolojik rahatlık üzerinde anlamlı pozitif etkiye

sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. May vd. (2004) ABD Midwestern’de bulunan büyük bir sigorta şirketinde, Kahn (1990) iki farklı kurumda yürüttüğü çalışmada, iş arkadaşlarına güvenin, psikolojik rahatlığı olumlu yönde etkilediği sonucunu elde etmişlerdir. Ayriyeten Endmondson’un (1996) çalışması, iş birimlerinde beraber çalışan arkadaşlar arasındaki etkileşimin, güvenin kalitesinin, psikolojik rahatlığı olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu araştırmaların sonuçları bizim bulgularımızı destekler niteliktedir.

Araştırmada elde edilen bulgularla, H5 hipotezi (psikolojik rahatlık, işgören sesliliğini olumlu yönde etkilemektedir) desteklenmiştir. Benzer bir şekilde Yaşar Uğurlu ve Ayas (2016) Türkiye’de çeşitli üniversitelerde çalışan 151 araştırma görevlisi üzerinde yaptığı çalışma bu bulguyu destekler niteliktedir. Sosyal **öğrenme teorisinden** hareketle, geçmişte olumlu deneyimler yaşayan, konuştuğunda ayıplanmayan, kınamayan, konuştuklarının altında bir şeyler aranmayan kişi rahatça işle ilgili düşüncelerini fikirlerini dile getirebilmektedir.

Araştırmanın en önemli bulgusu yöneticiye ve iş arkadaşına güven ile işgören sesliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolünün olmasıdır. Bu bulgu araştırmanın H6 ve H7 hipotezlerini desteklemiştir. Bu bulgu aynı zamanda literatürdeki çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Walumbwa ve Schaubroeck, 2009). Walumbwa ve Schaubroeck, büyük finans kuruluşlarında çalışanları üzerinde yaptıkları bu araştırmada, liderlerin etik davranışlarının çalışanların kendilerini ifade seviyesini artırdığı ve psikolojik rahatlık algısının bu ilişkide kısmi aracı değişken rolü üstlendiğini gözlemlemişlerdir.

Araştırmanın bulguları, kuramsal açıdan ilgili yazına bazı katkılar sağlamaktadır. Psikolojik rahatlık ve işgören sesliliği, ulusal ve uluslararası yazında oldukça ilgi gören konular olmasına rağmen Türkçe yazında öncülleri ve sonuçları yeterince tartışılmamış konulardır. Kişilerarası güvenin işgörenlerin tutum ve davranışlarında ne gibi değişikliklere yol açtığı ise halen araştırılmaktadır. Ferres vd. (2004), geçmiş çalışmalarda örgütte güven, yöneticiye güven gibi örgütsel güven boyutlarının bolca işlenmesine rağmen örgütteki birçok olumlu davranış içim öncül oluşturabilecek olan iş arkadaşlarına güvenin biraz ihmal edildiğini öne sürmüşlerdir. Bu durumun kısmen devam ettiği söylenebilir. Türkçe yazında yeterince tartışılmamış, değişkenleri konu alması, aralarındaki ilişkileri ortaya koyması ile bu araştırma yazında görülen kısmi belirsizliğin azalmasına katkıda bulunmuştur. Konuyla ilgilenen araştırmacılar, insan kaynakları uygulamaları, kurumun ve yöneticinin desteği gibi örgütsel tutum ve davranışların, psikolojik rahatlık üzerindeki etkilerini ve işgörende oluşan psikolojik rahatlığın, örgüte yönelik diğer olumlu tutum ve davranışları nasıl şekillendirdiğini araştırabilirler.

Araştırmanın bulguları uygulayıcılara da bir takım öneriler getirmektedir. İşgören sesliliği en basit anlamıyla çalışanın örgütsel konularda yapıcı önerilerde bulunması ve fikirlerini özgürce ifade edebilmesidir (Yener, 2015:290). Örgütlerin başarısı genelde işgörenlerin olumlu geri besleme yapmasına, bilgi ve tecrübelerini, ilgilerini ve kaygılarını iletebilecekleri bir çalışma ortamı sağlanmasına bağlı olabilmektedir. Bu ortamların oluşturulması için ise yöneticiler, işgörenlerin verimli ve

etkili çalışmasını da mümkün kılacak yapıcı değişikliklere giderek (Arslan ve Yener, 2016:174) güven ortamını sağlamaları gerekir. Bu araştırmayla kurum yöneticilerine ve iş arkadaşlarına güven düzeyinin, psikolojik rahatlığın aracılık rolü ile çalışanların kendilerini ifade edebilmelerine, kurumun menfaatine öneriler getirmelerine, daha katılımcı olmalarına katkı sağlayabileceği ortaya konmuştur. Böylelikle psikolojik rahatlıkla birlikte bilginin kolayca paylaşılmasından kaynaklanan organizasyonel öğrenme aracılığıyla kurum performansının da artacağı söylenebilir (Guchait vd., 2014:31),

Her araştırmanın olduğu gibi bu araştırmanın da bir takım kısıtları bulunmaktadır. İlk olarak araştırmamızın örnekleme, zaman ve maliyet gibi etmenler nedeniyle, İnönü üniversitesinin (201) öğretim elemanı ile sınırlıdır. Bu durum, araştırma sonuçlarının farklı kurum ve çalışanlara genellenebilirliğini güçleştirmektedir. Bundan sonraki araştırmalarda, farklı hizmet sektörlerinin, farklı illerin veya Türkiye genelinde faaliyet gösteren farklı kurumların hedef alınması konuyla ilgili sonuçların genellenebilmesi bakımından daha faydalı olabilir. Bunların yanı sıra, veriler kişilerin yalnızca kendi değerlendirmelerini yansıttığından, ortak yöntem varyansı ve sosyal beğenirlik etkisi sınırlılıkları ile araştırmanın kesitsel veri kullanılarak gerçekleştirilmiş olması, sonuçların değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan Aykut ve Yener Serdar, "İşgören Sessizliği Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması Çalışması", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, cilt:14, sayı :1, 2016, s.173-191.
- Arsıntaş C.Cüneyt. ve Dursun Meral, "Etik Liderlik Davranışının Yöneticiye Duyulan Güven ve Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisine Etkileşim Adaletinin Dolaylı Rolü", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:8, sayı: 1, 2008, s.111-128.
- Asunakutlu Tuncer, "Örgütsel Güvenin Oluşturulmasına İlişkin Unsurlar ve Bir Değerlendirme", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, 2002, s.1-13.
- Balkar, Betül. "The Relationships between Organizational Climate, Innovative Behavior and Job Performance of Teachers." *International Online Journal of Educational Sciences* Vol: 7, No:2 (2015): 81-92.
- Baltaş Acar, Ekip Çalışması ve Liderlik: Değişimin İçinden Geleceğe Doğru, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2002.
- Brown Michael E. ve Treviño Linda K, "Ethical leadership: A review and future directions", *The Leadership Quarterly*, No: 17, 2006, s. 595-616.
- Büyükdere Bengü B. ve Solmuş Tarık. "İş ve Özel Yaşamda Kişiler Arası Güven", Solmuş Tarık (Ed.) *Endüstriyel Klinik Psikoloji ve İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayın ve Dağıtım, 2007, s. 59-70
- Çokluk Ömay, Şekercioğlu Güçlü ve Büyüköztürk Şener, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*, 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2012.
- Dyne Linn Van, Ang Soon ve Botero Isabel C "Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs", *Journal of Management Studies*, Vol:40, No:6, 2003, s.1359-1392.
- Edmondson Amy C., "Learning from mistakes is easier said than done: Group and organizational influences on the detection and correction of human error", *Journal of Applied Behavioral Science*, No:32, 1996, s.5-32.
- Edmondson Amy C. "Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams", *Administrative Science Quarterly*, vol: 44, No:2,1999, s. 350-384.
- Edmondson, Amy C. Psychological safety, trust, and learning in organizations: A group-level lens. In R. M.Kramer, & K. S. Cook (Eds.), "Trust and distrust in organizations: Dilemmas and approaches" Russell Sage Found, New York, 2004, s. 239-272.
- Ekrot, Bastian, Johannes Rank ve Gemünden Hans.G., "Antecedents of project managers' voice behavior: The moderating effect of organization-based self-esteem and affective organizational commitment", *International Journal of Project Management*, Vol:34, No: 6, 2015, s.1028-1042.
- Erden Ali ve Erden Hale, "Predicting organizational trust level of school managers and teachers at elementary schools", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, No:1, 2009, s. 2180-2190.
- Ergeneli Azize ve Sağlam Arı Güler, "Krizde İşten Çıkarmaların Banka Yöneticileri Üzerine Etkileri: Örgütsel Bağlılık, Güven ve Güçlendirme Algıları", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:60, 2005, s.121-148.
- Ferres Natalie, Connell Julia ve Travaglione Anthony, "Coworker Trust As A Social Catalyst For Constructive Employee Attitudes", *Journal Managerial Psychology*, Vol:19, No:6, 2004,s. 608-622.
- Gao Liping, Janssen Onne. ve Shi Kan, "Leader trust and employee voice: The moderating role of empowering leader behaviors", *The Leadership Quarterly*, No:22, 2011, s.787-798.
- Gök Sibel, (2009), *Örgüt İkliminin Çalışanların Motivasyonu Üzerine Bir Araştırma*, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt:6, No:2, 587-602

- Guchait Priyanko, Paşamehmetoğlu Ayşin ve Dawson Mary, "Perceived supervisor and co-worker support for error management: Impact on perceived psychological safety and service recovery performance", *International Journal of Hospitality Management*, Vol:41, 2014, 28–37.
- Gürbüz Sait. **Örgütsel** Vatandaşlık Davranışı İle Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, No:1, 2006, s.48-75.
- Gürbüz Sait. ve Şahin Faruk, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Hernandez William, Luthanen Amy, Ramsel Dee ve Ozaukee Katherina, "The mediating relationship of self-awareness on supervisor burnout and workgroup Civility & Psychological Safety: A multilevel path analysis", *Burnout Research*, No:2, 2015, s.36–49.
- Hirak Reuven, Peng. Any Chunyan, Carmeli Abraham. ve Schaubroeck John. M., "Linking Leader Inclusiveness to Work Unit Performance: The Importance of Psychological Safety and Learning From Failures", *The Leadership Quarterly*, No:23, 2012, s:107–117.
- Hu Lie Tze. ve Bentler Peter M., "Cut off Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives", *Structural Equation Modeling*, Vol:6, No:1, 1999, s. 1-55.
- İslamoğlu Güler, Melek Birsen. ve Börü Deniz, *Kurum İçinde Güven, Yöneticiye, İş Arkadaşlarına ve Kuruma Yönelik Güven Ölçümü*, İnkılap Kitapevi, 2007, İstanbul
- Kahn, William. A. "Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work", *Academy of Management Journal*, Vol:33, No:4,1990, 692-724.
- Kanten Pelin ve Ülker Er Funda, "Relational approach among perceived organizational support, proactive personality and voice behaviour", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, No:62, 2012, s.1016 – 1022.
- Koç Hakan ve Yazıcıoğlu İrfan. "Yöneticiye Duyulan Güven İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:12 No:1, 2011, s.46-57.
- Korsgaard Audrey M., Brodt Susan E. ve Whitener Ellen. M. "Trust in the Face of Conflict: The Role of Managerial Trustworthy Behavior and Organizational Context", *Journal of Applied Psychology*, Vol:87, No:2, 2002, 312–319.
- Kruzich Jean.M., Mienko Joseph.A. ve Courtney Mark E., "Individual and work group influences on turnover intention among public child welfare workers: The effects of work group psychological safety", *Children and Youth Services Review*, No: 42, 2014, s.20–27.
- Lee Fiona, Edmondson Amy.C., Thomke Stefan ve Worline Monika, "The Mixed Effects of Inconsistency on Experimentation in Organizations", *Organization Science*, Vol:15, No:3, 2004, s. 310–326.
- May Douglas. R., Gilson, Richard. L. ve Harter Lynn M, "The psychological conditions of meaningfulness, safety, and availability and the engagement of the human spirit at work" *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, No:77, 2004, s.11-37.
- Morrison Elizabeth.W., "Employee Voice and Silence, *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2014, s.173–97.
- Nembhard Ingrid. M. ve Edmondson Amy.C., "Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams", *Journal of Organizational Behaviour*, No:27, 2006, s.941–966.
- Newman, Alexander, Donohue Ross, Eva Nathan, "Psychological safety: A systematic review of the literature", *Human Resource Management Review* xxx (2017) xxx–xxx
- Özbek Ferhat, **İnsan İlişkilerinde** Güvenin Yeri ve Önemi, **İş,Güç** Endüstri İlişkileri ve **İnsan** Kaynakları Dergisi, 2004. Vol:6, No:1, <http://dergipark.gov.tr/iguc/is-sue/25510/268964>.
- Polat Soner, *Eğitim Örgütleri İçin Sosyal Sermaye Örgütsel Güven*, Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2009.

- Rao-Nicholson Rekha, Khan Zaheer ve Stokes Peter, "Making great minds think alike: Emerging market multinational firms' leadership effects on targets' employee psychological safety after cross-border mergers and acquisitions", *International Business Review*, No:2, 2016, s.103-113.
- Rathert Cherly, Ishqaidef Ghadir ve May Douglas R., "Improving work environments in health care: Test of a theoretical framework", *Health Care Manage Rev*, Vol: 34, No:4, 2009, s.334-343.
- Sağlam Arı Güler, "Yöneticiye Duyulan Güven Örgütsel Bağlılığı Artırır mı" *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, No:2, 2003, s.7-36.
- Schaubroeck, John, Lam, Siman ve Peng Ann Chunyan, "Cognition-based and affect-based trust as mediators of leader behavior influences on team performance", *Journal of Applied Psychology*, Vol:96, No:4, 2011, s. 863-871.
- Smith Douglas, Are your Employees bowling alone? How to build a trusting Organization", *Harvard Business Publishing Newsletters*, 1998.
- Tokgöz, Emrah, ve Ayatemiz Seymen, Oya, "Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi*, Vol:10, No:39, 2013, s.61-76.
- Travis DinikaJ., Gomez, Rabeca J. ve Mor Barak Michella, "Speaking up and stepping back: examining the link between employee voice and job neglect" *Children and Youth Services Review*, Vol:3, No:10, 2011, 1831-1841.
- Tutar, Hasan ve Altınöz, Mehmet, "Örgütsel İklimin İşgören Performansı Üzerine Etkisi: OSTİM İmalat İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 65, No:2, 2010, 196-218.
- Tzafirir Shay S. ve Eitam-Meilik Meilik, "The impact of downsizing on Trust and employee practices in high tech firms: A longitudinal analysis", *Journal of High Technology Management Research*, No:16, 2005, 193-207.
- Venkataramani Vijaya, Zhou Le, Wangc Mo, Liao Hui ve Shi Jungi, "Social networks and employee voice: The influence of team members' and team leaders' social network positions on employee voice", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, No:132, 2016, s. 37-48.
- Vogelgesang Gretchen R. "How Leader Interactional Transparency Can Impact Follower Psychological Safety and Role Engagement", *Nebraska, United States: Copyright By Proquest Information and Learning Company*, 2008.
- Walumbwa Fred O., ve Schaubroeck John, "Leader personality traits and employee voice behavior: mediating roles of ethical leadership and work group psychological safety", *Journal of applied psychology*, 94(5), 2009, s.1275-1286
- Yaşar Uğurlu **Özlem** ve Ayas Sibel, "The Relationship between Psychological Safety and Employee Voice: The Mediation Role of Affective Commitment and Intrinsic Motivation", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Vol: 8, No:1, 2016, 223-239.
- Yener Serdar, "Paylaşılan Liderlik Davranışının İşten Ayrılmaya Etkisinde Psikolojik Güvenlik Algısının Aracı Değişken Rolü", *Haliç Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2015.
- Yener Serdar, "Psikolojik Rahatlık **Ölçeğinin** Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik **Çalışması**", *Sobiad*, Kasım 2015, s. 280-305.
- Yener Serdar, Psikolojik Rahatlık Algısının İşgören Sesliliği ve Takım İşbirliği İlişkisinde Aracı Değişken Rolü, 1. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi, İstanbul, 28-30 Nisan 2016.
- Yılmaz Veysel ve Çelik Eray, "Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modellemesi I", (PegemAkademi, Ankara, 2009.
- Zhang Yixiang, Fang Yulin, Wei Kwok-Kee. ve Chen Huaping, "Exploring the role of psychological safety in promoting the intention to continue sharing knowledge in virtual communities", *International Journal of Information Management*, No: 30, 2010, s:425-436.

Devlet Muhasebesinde Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabına İlişkin Bir Değerlendirme

Özlem TÜMER* & Tolga DEMİRBAŞ**

Özet

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun getirdiği önemli reform öğelerinden biri kamu kesiminde muhasebe sisteminin uluslararası standartlara yükseltilmesidir. İlgili Yasa, mali disiplin ve hesap verme yükümlülüğünün sağlanması için kamuda tahakkuk esaslı muhasebe sisteminin uygulanmasını öngörmüştür. 323 no'lu Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı, söz konusu yeni muhasebe sisteminin önemli hesaplarından biridir. Bu hesabın oluşturulmasının temel gerekçesi, genel bütçeli idarelerin ödenek yokluğu nedeniyle ödeyemedikleri mal-hizmet alımlarına ilişkin borçların kaydedilmesi ve izlenmesidir. Bu makale, bütçe ve muhasebe literatüründe pek değinilmeyen bu hesabın içeriğini ve işleyişini ele almaktadır. Makalede 323 no'lu hesaba ilişkin 2005-2015 yılları verileri incelenmiş ve hesabın özellikle son yıllarda genel bütçeli idarelerin nakit planlaması açısından fonksiyonel olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte ertesi yıla devir vermemesi gereken bu hesabın mevzuata aykırı şekilde ertesi yıla devir verdiği ve bu durumun bütçe ilkelerinden yıllık olma ilkesine aykırı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devlet muhasebesi, Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı, Genel bütçeli idareler

An Assesment on the Account of Budgeted Accounts Payable in Government Accounting

Abstract

One of the important element of Public Financial Management Reform in Turkey is the new accounting system that is compatible with international standards in public sector. Together with Public Financial Management and Control Act of 2003, accrual based accounting has adopted to ensure fiscal discipline and accountability in public sector. The account of the Budgeted Accounts Payable (account no. 323) is one of the important accounts of the new accounting system. This account has been used by general budgeted agencies to make recording and monitoring for unpaid expenses due to no budget allowance for expenses concerned to purchase of goods and services. The aim of this article is to examine this account's working principles and processes that are not sufficiently discussed in the area of Turkish government budgeting and accounting. In the article, we have scrutinized

* Araş. Gör., Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, ozlemtumer@uludag.edu.tr

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, tolga@uludag.edu.tr

that the data records of this account for the general budgeted agencies in Turkey at the period of 2005-2015 and observed that the account is generally useful for the cash planning. On the other hand, we showed that the liabilities recorded in this account could not be fully paid by the agencies until at the end of the fiscal year, therefore, some liabilities were delayed as inconsistently with annuity principle of the government budgeting and also Public Financial Management and Control Act to following year.

Key words: *Government accounting, Budgeted Accounts Payable, General budgeted agencies.*

GİRİŞ

1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun¹ çağın gerisinde kalması nedeniyle ihdas edilen 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu², performans esaslı bütçe, mali saydamlık, hesap verme sorumluluğu, çok yıllık bütçeleme, iç denetim, faaliyet raporu gibi modern kavramları benimsemiştir. Mali Anayasa olarak da adlandırılan 5018 Sayılı Yasa'nın getirdiği önemli yeniliklerden biri de muhasebe sisteminin uluslararası standartlara kavuşturulması ve tahakkuk esaslı muhasebenin uygulanmaya başlamasıdır. Varlık ve yükümlülüklerde meydana gelen en küçük değişimleri bile kaydedip izleyebilen bu tür bir muhasebe sistemi etkin bir mali yönetimin de temel yapıtaşıdır. Başta mali saydamlık, hesap verme sorumluluğu ve mali disiplin olmak üzere neredeyse bütün bütçe ilkelerini tam anlamıyla hayata geçirebilmek etkin işleyen bir muhasebe sistemi ile mümkündür.

Tahakkuk esaslı muhasebeye geçişle birlikte kamuda hesap planı ticari muhasebeye oldukça yaklaşmış ve hesap sayısı eskiye oranla oldukça artmıştır. Ticari muhasebede bulunmayan bütçe hesaplarına yer vermesi ve bütçe ödeneklerinin takibini sağlaması da önemli bir üstünlük olarak kabul edilebilir. Yeni hesap planının getirdiği önemli yeniliklerden biri de yıl içinde ödenek yokluğu nedeniyle ödenemeyen ve ödenek üstü harcamanın yasak olmasından dolayı ödeme talimatı da verilemeyen giderlerin bir faaliyet borcu olarak kaydedilip izlenebilmesidir. Genel bütçeli idarelerin kullanımına açılan 323 no'lu Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı, bütçede ödeneği başlangıçta konmuş olan ancak olduğu yer ve zamanda ödeneği bulunmadığı için ödenemeyen, bir taahhüde ve harcama talimatına dayanmayan bazı giderleri izlemekte kullanılan bir hesaptır. Bu makalenin amacı bütçe ve muhasebe literatüründe çok değinilmeyen 323 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı'nın niteliği ve işleyişi hakkında bilgiler vermek, hesaba ilişkin veriler ışığında sorunları inceleyerek önerilerde bulunmaktır.

Makale dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kamuda tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçiş ve yeni hesap planı hakkında bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölüm, 323 no'lu hesabın niteliği ile hangi tür giderlerin bu hesaba alınabileceğini belirtmektedir. Mevzuat ışığında hesabın işleyişi, yılsonu bakiye durumu

---

1 1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, RG: 09.6.1927 / 606.

2 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, RG: 24.12.2003 / 25326.

ve yetkililerin uyması gereken kurallar üçüncü bölümde anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde ise genel bütçeli idarelerin 2005-2015 yılları kesin mizan verilerinden hareketle 323 no'lu hesabın borç ve alacak kayıtları değerlendirilmektedir. Makale sonuç ve öneriler kısmı ile sonlanmaktadır.

1. DEVLET MUHASEBESİNDE NAKİT ESASINDAN TAHAKKUK ESASINA GEÇİŞ VE YENİ HESAP PLANI

Devlet muhasebesi, devlet faaliyetleri ve ekonomi üzerindeki etkilerini kayıt altına alan, kaydedilen bilgileri doğru, güvenilir ve detaylı şekilde raporlayarak karar vericilerin bilgi ihtiyaçlarını gideren bir muhasebe dalıdır³. Türkiye’de mali yönetim ve devlet muhasebesi uzun yıllar boyunca 1927 tarih ve 1050 Sayılı Genel Muhasebe Kanunu’na dayalı olarak yönetilmiştir. 1990’lı yıllara kadar büyük bir değişikliğe uğramayan devlet muhasebesi, 1990’lara gelindiğinde çağın gerektirdiği ihtiyaçlara cevap verememeye başlamıştır. Bunun en önemli göstergesi 1050 Sayılı Yasa’nın sadece genel ve katma bütçeli daireleri içermesi yani zaman içinde dar kapsamlı hale gelmesidir. Mahalli idareler, sosyal güvenlik kuruluşları gibi diğer kamu birimleri kapsam dâhilinde olmadığından ortak standartlara dayalı veri üretimi mümkün olamamıştır. Zaten devlet muhasebesinde ağırlıklı olarak nakit esaslı kayıt yöntemi benimsenmişti. Nakit esaslı devlet muhasebesi, gelir tahsil edildiğinde ve gider hak sahibine ödendiğinde muhasebe kaydı yapan, gelir-gider tahakkuklarını dikkate almayan bir yöntemdir. Bu yöntem basit, sade ve kolay uygulanabilir olmasına rağmen gerçek mali durumu tam olarak yansıtmaması, sadece bütçe hareketlerini izlemesi, malvarlığı hareketlerini kayıt altına almaması, koşullu mali yükümlülükleri izlememesi, bilanço gibi modern mali tabloları üretmemesi gibi aksaklıklara sahiptir⁴.

1990’lı yıllara gelindiğinde yukarıda sayılan sebeplerle devlet muhasebesinde reform ihtiyacı kendisini iyice hissettirmiştir. Çağın gereksinimlerine cevap veremeyen nakit esaslı muhasebe sisteminden tahakkuk esasına geçiş çalışmaları başlatılmıştır. 1994 ekonomik krizinin ardından 1995 yılında kamu mali yönetim projesi uygulamaya konulmuştur. Sonrasında saymanlık otomasyon sistemi ve analitik bütçe sınıflandırması mali sisteme kazandırılmış ve yeni muhasebe sisteminin alt yapısı kurulmaya başlanmıştır⁵.

Türkiye’de devlet muhasebesi alanında en büyük reform, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile yapılmıştır. Kanunun 7. maddesi “kamu hesaplarının standart bir muhasebe sistemi ve genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine uygun bir muhasebe düzenine göre oluşturulmasının” zorunlu olduğunu hüküm altına almıştır. 49. maddede ise kamu hesaplarının, “kamu idarelerinin gelir, gider

3 Ömer Dağ, *Merkezi Yönetim İçin Devlet Muhasebesi*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), s. 25.

4 Ahmet Emre Öz, ‘Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Kapsamında Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesinin Karşılaştırmalı Olarak Analizi’, (Maliye Uzmanlığı Yeterlilik Tezi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008), s. 35-39.

5 Maliye Bakanlığı, *Devlet Muhasebesinde Reform Çalışmaları: Nakit Esasından Tahakkuk Esasına*, (Ankara: Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2002), s. 22-23.

ve varlıkları ile malî sonuç doğuran ve öz kaynağın artmasına veya azalmasına neden olan her türlü işlemlerle garantilerin ve yükümlülüklerin belirlenmiş bir düzen içinde hesaplara kaydedilerek, yönetim ve denetim yetkilileriyle kamuoyuna gerekli bilgilerin sağlanması amacıyla tutulacağını” belirtmiştir. 50. madde “bir ekonomik değer yaratıldığında, başka bir şekle dönüştürüldüğünde, mübadeleye konu edildiğinde, el değiştirdiğinde veya yok olduğunda muhasebeleştirilir” hükmüne yer vererek kayıt zamanının tahakkuk olduğunu belirtmiştir. Böylece 49. madde ile birlikte değerlendirildiğinde devlet muhasebesinde tahakkuk esasının benimsendiği görülmektedir.

Tahakkuk esasının getirdiği faydalar şu şekilde özetlenebilir⁶:

- Devletin mali varlıkları ve yerine getirmesi gereken yükümlülükleriyle ilgili bilgilere doğru ve zamanında ulaşabilme,

- Mali saydamlığın sağlanabilmesi adına devletin faaliyet ve performans bilgilerini takip edilebilme,

- Maddi duran varlıkların muhasebe hesaplarında tam ve doğru bir şekilde izlenebilmesi,

- Ödenek ve nakit planlamasının daha etkin olmasına katkı sağlanması,

- Vergi tahakkukları ve gider tahakkuklarının kayıt altına alınması,

- Tüm devlet faaliyetlerinin kaydedilip izlenmesi ve bilanço, faaliyet sonuçları tablosu gibi mali tabloların oluşturulabilmesi,

- Bütçe gelir ve giderlerinin “bütçe hesapları” yoluyla nakit esasına göre takip edilebilmesi ve bütçe uygulama sonuçlarının raporlanabilmesi,

- Devlet borçlarının muhasebe kayıtları aracılığıyla izlenebilmesi ve raporlanabilmesi,

- Tahakkuk etmiş ancak ödenememiş borç ve yükümlülüklerin izlenebilmesi,

- Hesap verme yükümlülüğü ile denetimi güçlendirmesi.

5018 Sayılı Yasa, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde uygulanacak çerçeve hesap planının bir yönetmelikle belirleneceğini hüküm altına almış⁷ buna istinaden Aralık 2014’te Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliği⁸ ile Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği⁹ Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Merkezi yönetim özet hesap planı örnek oluşturması için aşağıda gösterilmiştir¹⁰.

6 Öz, a.g.e., s. 125-133; M. Suphi Orhan ve Murat Serçemeli, ‘Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesinde Bütçe Hesapları ve Muhasebeleştirilmesi’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, 2013, s. 325.

7 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, m. 49.

8 Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliği, RG: 23.12.2014 / 29214.

9 Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği, RG: 27.12.2014 / 29218.

10 Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği, m. 8.

Tablo 1: Merkezi Yönetim Özet Hesap Planı

1 Dönen Varlıklar	4 Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar (Devamı)
10 Hazır Değerler	42 Faaliyet Borçları
11 Menkul Kıymet ve Varlıklar	43 Diğer Borçlar
12 Faaliyet Alacakları	44 Alınan Avanslar
13 Kurum Alacakları	47 Borç ve Gider Karşılıkları
14 Diğer Alacaklar	48 Gelecek Yıllara Ait Gelirler ve Gider Tahakkukları
15 Stoklar	49 Diğer Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar
16 Ön Ödemeler	5 Öz Kaynaklar
18 Gelecek Aylara Ait Giderler ve Gelir Tahakkukları	50 Net Değer
19 Diğer Dönen Varlıklar	51 Değer Hareketleri
2 Duran Varlıklar	54 Yedekler
21 Menkul Kıymet ve Varlıklar	57 Geçmiş Yıllar Olumlu Faaliyet Sonuçları
22 Faaliyet Alacakları	58 Geçmiş Yıllar Olumsuz Faaliyet Sonuçları
23 Kurum Alacakları	59 Dönem Faaliyet Sonuçları
24 Mali Duran Varlıklar	6 Faaliyet Hesapları
25 Maddi Duran Varlıklar	60 Gelir Hesapları
26 Maddi Olmayan Duran Varlıklar	61 İndirim, İade ve İskonto Hesapları
28 Gelecek Yıllara Ait Giderler ve Gelir Tahakkukları	63 Gider Hesapları
29 Diğer Duran Varlıklar	69 Faaliyet Sonuçları
3 Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	7 Maliyet Hesapları
30 Kısa Vadeli İç Mali Borçlar	8 Bütçe Hesapları
31 Kısa Vadeli Dış Mali Borçlar	80 Bütçe Gelir Hesapları
32 Faaliyet Borçları	81 Bütçe Gelirlerinden Ret ve İade Hesapları
33 Emanet Yabancı Kaynaklar	83 Bütçe Gider Hesapları
34 Alınan Avanslar	89 Bütçe Uygulama Sonuçları
36 Ödenecek Diğer Yükümlülükler	9 Nazım Hesaplar
37 Borç ve Gider Karşılıkları	90 Ödenek Hesapları
38 Gelecek Aylara Ait Gelirler ve Gider Tahakkukları	91 Nakit Dışı Teminat ve Kişilere Ait Menkul Kıymet Hesapları
39 Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	92 Taahhüt Hesapları
4 Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	93 Verilen Garanti Hesapları
40 Uzun Vadeli İç Mali Borçlar	94 Değerli Kâğıt ve Özel Tahakkuk Hesapları
41 Uzun Vadeli Dış Mali Borçlar	95 Dış Borçlanma ile İlgili Hesaplar

Kamuda tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçildiği için yeni hesap planı büyük ölçüde Tekdüzen Hesap Planı'na benzemektedir. Hesap planında ilk 5 grup bilanço hesapları olarak bilinmektedir. Tek Düzen Hesap Planı'nda "gelir tablosu hesapları" olarak yer alan 6'lı hesaplar yeni hesap planında "faaliyet hesapları" olarak yer almıştır. 8'li hesaplar genel muhasebede olmayan "bütçe hesapları" olup bütçe gelir ve giderlerinin nakit esasına göre izlenmesini sağlamaktadır. 9'lu hesaplar ise yine genel muhasebeden farklı olarak bütçe ödeneklerinin izlenmesi amacıyla oluşturulan ödenek hesaplarını içermektedir¹¹.

2. BÜTÇELEŞTİRİLMİŞ BORÇLAR HESABI ve NİTELİĞİ

5018 Sayılı Yasa ile devlet muhasebesinde tahakkuk esasına geçilmeden önce en önemli sorunlardan biri "devletin zimmetinde gerçekleştiği halde bütçe giderleri hesabına yansıtılmayan harcamalardır". 1050 Sayılı Yasa'ya göre bütçe giderleri hesabına kayıt yapılabilmesi için ödeneğin bulunması, ödeneğe dayalı iş, mal ya da hizmetin belirli usul ve esaslarla alınmış olması, ödeme emri belgesinin düzenlenerek yetkililerce imzalanmış olması gerekiyordu. Esas olarak bir bütçe gideri olmasına rağmen ödeneği olmadan ödeme emri belgesi düzenlenemeyen tutarlar ise muhasebe kayıtlarına yansıtılmamakta böylelikle devlet borcunun hangi büyüklükte olduğu görülememekte ve etkin nakit planlaması yapılamamaktaydı. Özellikle bir taahhüde dayanmayan su, elektrik, doğalgaz, mahkeme giderleri, bilirkişi giderleri gibi unsurlar ödeneğin yetmemesi nedeniyle ödeme emrine bağlanamamakta ve bu borç kayıt altına alınamamaktaydı. Bir çözüm olarak mali yılın sonuna doğru bu tip borçlar, tel emirleriyle bütçe giderlerine alınmaktaydı¹².

Bu soruna çözüm getirmek ve nakit planlamasına yardımcı olmak amacıyla¹³ 2005 yılında 5018 Sayılı Yasa'nın 34. maddesinde yapılan bir değişiklikle "bütçeleştirilmiş borçlar" kavramı yasaya dâhil edilmiştir. Bu hesap ve işleyişi hakkındaki bilgiler aşağıdaki başlıklarda yer almaktadır:

2.1. Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabının Tanımı

5018 Sayılı Yasa'ya göre bir bütçe giderinin yapılabilmesi için bütçede ödeneğin olması gereklidir. Ayrıca Yasa 20. maddesinde kamu idarelerinin, bütçelerinde yer alan ödeneklerin üzerinde harcama yapamayacaklarını hüküm altına almıştır. Dolayısıyla genel kural bütçede ödeneğin olması, mal ya da hizmetin teslim alınmasının ardından ödeme emri belgesinin düzenlenerek ödemenin yapılmasıdır¹⁴. Yasa, ödenek üstü harcama yapılmasını yasaklamış, ödenek üstü harcama yapan harcama

11 Dağ, a.g.e., s. 63-69.

12 Eyüp Kızılkaya, 'Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesi ve Bütçeleştirilmiş Borçlar Sorunu', Mali Kılavuz, Yıl 7, Sayı 27, Ocak-Mart 2005, s. 84-86.

13 Ömer Duran, 'Bütçe ve Muhasebe Tekniği Açısından Bütçeleştirilecek ve Bütçeleştirilmiş Borçlar', Sayıştay Dergisi, Sayı 60, 2006, s. 67.

14 H. Bayram Çolak, Konu Anlatımlı 5018 Sayılı Kamu Yönetimi ve Kontrol Kanunu, (Ankara: Ümit Ofset, 2008), s. 334.

yetkililerine bir aylık net maaşlarının iki katına kadar para cezası verileceğini belirtmiştir¹⁵.

Kamu idarelerinin inisiyatiflerinde olmayan ve genelde süreklilik arz eden su, elektrik tüketimi ve tedavi gibi giderler de bu genel kurala tabidir. Normal koşullarda bu tip giderler için ödenek yok ise ödeme emri belgesi düzenlenmemesi gerekecektir. Bu ise mal-hizmet teslim alınmasına yani devlet borcu doğmasına rağmen bu borcun kayıt altına alınamaması anlamına gelmektedir¹⁶.

İşte bütçeleştirilmiş borçlar hesabı, genel bütçeli idarelerde bir taahhüde ve har-cama talimatına dayanmayan bu tür giderlere ilişkin olup, *“Maliye Bakanlığı’na belirlenecek ekonomik kodlardan yapılan ve bütçede ödeneği öngörülmüş olmakla birlikte, oluştuğu yer ve zamanda ödeneği bulunmayan giderlerin”*¹⁷ borç olarak kaydedilmesini sağlamak böylece ödenek ihtiyacını izlemek, ödenek temin edildiğinde ise ödemenin yapılmasını sağlamak amacıyla oluşturulan bir hesaptır.

Bu hesabın hukuki dayanaklarını; 5018 Sayılı Yasa, Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliği (2014), Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği (2014) ve Muhasebat Genel Müdürlüğü 29 Sıra No’lu Tebliği (2009)¹⁸ oluşturmaktadır.

2.2. Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabına Kaydedilecek Gider Türleri

Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı’na kaydedilebilecek giderler 5018 Sayılı Kanunda belirtildiği üzere, Maliye Bakanlığı’na belirlenecek ekonomik kodlardan yapılacak harcamaları kapsamaktadır.

Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü 07 Mart 2009 Tarih ve 29 sıra No’lu Genel Tebliği’nde bu hesaba *“bütçe giderlerinin ekonomik ayrımlarındaki 3 ekonomik kodu ile başlayan ve ekli listede yer alan mal ve hizmet alım giderlerinden doğan borçların”* kaydedilebileceğini belirtmiştir. Bahsi geçen ekli liste aşağıdaki tabloda verilmiştir¹⁹:

15 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, m. 70.

16 Çolak, a.g.e., s. 334.

17 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, m. 34.

18 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29), ‘Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı’, RG: 07.03.2009 / 27162.

19 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29).

Tablo 2: Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabına Kaydedilebilecek Borçlar Listesi

Ekonomik / Ayrıntı Kodu				Hesap / Ayrıntı Adı
I	II	III	IV	
03	02	02	01	Su Alımları
03	02	03	01	Yakacak Alımları *
03	02	03	03	Elektrik Alımları
03	02	03	90	Diğer Enerji Alımları
03	03	01	02	Yurtiçi Tedavi Yollukları
03	04	03	90	Diğer Vergi, Resim ve Harçlar ve Benzeri Giderler
03	05	07	01	Adli Yardım Giderleri
03	05	07	02	Keşif Giderleri
03	05	07	03	Rapor ve Bilirkişi Giderleri
03	05	07	04	Uzlaşma Giderleri
03	05	07	90	Diğer Yargılama Giderleri
03	09	01	01	Kamu Personeli Tedavi ve Sağlık Malzemesi Giderleri
03	09	02	01	Kamu Personeli İlaç Giderleri
03	09	03	01	Cenaze Giderleri
03	09	08	01	Öğrenci Tedavi ve Sağlık Malzemesi Giderleri
03	09	08	02	Er ve Erbaş Tedavi ve Sağlık Malzemesi Giderleri
03	09	08	03	Tutuklu ve Hükümlülerin Tedavi ve Sağlık Malzemesi Giderleri
03	09	08	04	Sosyal Güvenliği Bulunmayanların Tedavi ve Sağlık Malzemesi Giderleri
03	09	08	90	Diğer Tedavi ve Sağlık Malzemesi Giderleri
03	09	09	01	Öğrenci İlaç Giderleri
03	09	09	02	Er ve Erbaş İlaç Giderleri
03	09	09	03	Tutuklu ve Hükümlülerin İlaç Giderleri
03	09	09	04	Sosyal Güvenliği Bulunmayanların İlaç Giderleri
03	09	09	90	Diğer İlaç Giderleri

* Sadece elektronik kartlı olmayan tüketime dayalı doğalgaz bedelleri için.

3. BÜTÇELEŞTİRİLMİŞ BORÇLAR HESABININ İŞLEYİŞİ

Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı'nın işleyişi Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün 29 sıra No'lu Genel Tebliğinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre genel bütçe kapsamındaki kamu idarelerince, bir taahhüde ve harcama talimatına dayanmayan bütçede ödeneği öngörülmüş ancak oluşturduğu yer ve zamanda ödeneği bulunmadığı için ödenemeyen giderler (yukarıda sözü edilen listede yer almak kaydıyla) 323-Büt-

çeleştirilmiş Borçlar Hesabı'na alacak kaydedilir. Bu hesaba kaydedilen tutar bütçe hesaplarından 831-Ödeneğine Mahsup Edilecek Harcamalar Hesabı'na ise borç kaydedilecektir. Böylece ödeneği yetmeyen ve o anda temin edilemeyen giderler, hem tahakkuk esaslı muhasebe çerçevesinde bir borç olarak kaydedilecek hem de ödenek temin edilmesi için bütçe hesaplarına alınacaktır. Bu hesaplar aracılığıyla, genel bütçe kapsamındaki kamu idarelerinin hangi tertipten ne kadar ödeneğe ihtiyaç duyduğu tespit edilebilecektir²⁰.

Bilindiği gibi genel bütçeli idarelerde bütçe ödeneğinin kullanılması harcama birimlerinde, ödemenin hak sahibine yapılması ise Maliye Bakanlığı muhasebe birimlerinde gerçekleştirilmektedir²¹. Dolayısıyla 323 no'lu hesabın çalıştırılmasında genel bütçeli idareler ve Maliye Bakanlığı muhasebe birimleri birlikte çalışmaktadırlar.

3.1. Hesaba Alacak Kaydı Yapılması

5018 Sayılı Yasa'ya göre kamu idaresi bütçesinde ödenek tahsis edilen ve harcama yetkisi bulunan birimlere harcama birimi denmektedir²². Genel bütçe kapsamındaki harcama birimleri su, elektrik, cenaze vb. giderleri için ödenek olmaması halinde sözü edilen giderlere ilişkin ödeme emri belgesini bir nüsha fazla düzenleyerek, kanıtlayıcı belgelerle birlikte muhasebe birimlerine göndereceklerdir²³.

Muhasebe birimlerinde, harcama birimleri tarafından usulüne uygun olarak tahakkuk ettirilip gönderilen ödeme emri belgesi ve ekli harcama belgeleri üzerinde ilgili mevzuatına göre gerekli kontroller yapılır. Harcama tutarları bir taraftan 630-Giderler Hesabı veya ilgili varlık hesabına borç, 323-Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı'na alacak; diğer taraftan 831-Ödeneğine Mahsup Edilecek Harcamalar Hesabı'na borç, 835-Gider Yansıtma Hesabı'na alacak kaydedilmek suretiyle hesaplara alınır. Bu aşamada ödenek olmadığı için ödeme işlemi kesinlikle yapılmaz²⁴.

Hesabın işleyişini bir örnekle açıklarsak; İl Emniyet Müdürlüğü'ne Kasım 2015 dönemine ait 10 000 TL elektrik faturası gelmiş, ancak ödenek yokluğu nedeniyle ödenememiştir. Bu durumda ilgili müdürlük ödeme emri belgesi düzenleyecek, gerçekleştirme görevlisi ve harcama yetkilisi imzalarıyla defterdarlık muhasebe birimine gönderecektir. Gerekli kontrollerden sonra muhasebe biriminin yapacağı kayıt şu şekilde olacaktır:

630 Giderler Hesabı	10.000	
323 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı		10.000
831 Ödeneğine Mahsup Edilecek Harcamalar Hesabı	10.000	
835 Gider Yansıtma Hesabı		10.000

20 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29).

21 Nihat Edizdoğan ve Özhan Çetinkaya, Kamu Bütçesi, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2016), s. 277.

22 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, m. 3/k.

23 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29).

24 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29).

Örnekteki elektrik gideri, ödeme yapılamasa da bir faaliyet gideri olduğu için 630 Giderler Hesabı'na borç kaydedilmiştir. Bilindiği gibi 630 no'lu hesaba "bütçe ile ilgili olsun veya olmasın tahakkuk ettirilen her türlü gider" kaydedilmektedir²⁵. 10 000 TL'lik gider ödenek yokluğundan ödenemediği için 323 no'lu hesaba da kayıt düşülmüş olup böylece bu tutarın bir faaliyet borcu olarak hesaplarda izlenmesi sağlanmıştır.

3.2. Kayıtlara Alınan Tutarların Raporlanması ve Ödeneklerin Gönderilmesi

Muhasebe birimleri tarafından Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı'na alınan tutarlar, ilgili genel bütçeli idarelerin strateji geliştirme birimleri tarafından say2000i sistemi aracılığıyla raporlanabilmektedir. Bu sayede harcama birimlerinin ödenek ihtiyaçları tespit edilebilmekte ve kurum bütçesinde yeterli ödeneğin bulunması halinde, ödenek gönderme belgesi ile ilgili muhasebe birimlerine ödenek gönderilmektedir²⁶.

3.3. Tahakkuk Ettirilen Harcamaların Ödeneğine Dayalı Olarak Ödenmesi ve Muhasebeleştirilmesi

Tahakkuk ettirilerek hesaplara alınan ancak ödemesi yapılamayan giderlere ilişkin ödenek temin edildikten sonra muhasebe birimleri, giderin kayda alınma sırasına göre ödeme yaparlar. Ödemenin niteliğine (nakden /mahsuben) göre gerekli hesaplar kullanılır. Ödeme ile birlikte borç ortadan kalkacağından 323 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı'na borç kaydı düşülür. Ayrıca devletin kasasından nakit çıkışı olacağından bütçe giderleri hesabına da borç kaydı yapılır²⁷. Yukarıdaki örneğin devamı ile konu daha iyi anlaşılabilir:

İl Emniyet Müdürlüğü'nün ödenek yokluğu nedeniyle ödeyemediği ve muhasebe birimince 323 Bütçeleştirilmiş Borçlar hesabına alınan 10 000 TL'lik elektrik faturası borcu, ödeneğin (ve gereken nakdin) temin edilmesinin ardından muhasebe birimince banka aracılığıyla ödenmiştir.

Bu durumda yapılacak muhasebe kayıtları aşağıdaki şekilde olacaktır:

323 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı	10.000	
103 Verilen Çekler ve Gönderme Emirleri Hesabı		10.000
830 Bütçe Giderleri Hesabı	10.000	
831 Ödeneğine Mahsup Edilecek Harcamalar Hesabı		10.000
103 Verilen Çekler ve Gönderme Emirleri Hesabı	10.000	
102 Banka Hesabı ²⁸		10.000

25 Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği, m. 401-402.

26 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29).

27 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29).

28 Örnekte ödeme banka aracılığıyla yapıldığı için 103 ve 102 kodlu hesaplar kullanılmıştır. Bu konuda bkz. Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği, m. 17-22.

323-Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı'ndaki borçların karşılığı olarak muhasebe birimlerine gönderilen ödenekler, öncelikle kayıtlı borçların ödenmesinde kullanılmak zorundadır. Söz konusu borçların tamamı ödenmedikçe aynı gider tertibinden ödenmek üzere ilgili harcama birimince düzenlenen ödeme emri belgelerinin işleme konulmaması gereklidir²⁹.

3.4. Hesabın Yılsonu Bakiyesi

5018 Sayılı Yasa'da 323 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı'na alınan borçların ödeneğinin gelmesini müteakip ödeneceği ve bu tutarlara ilişkin ödeneğin en geç malî yılın sonuna kadar temin edileceği ve muhasebeleştirme işlemlerinin yapılacağı belirtilmektedir³⁰. Ayrıca Muhasebat Genel Müdürlüğü 29 sıra no'lu genel tebliğe göre 831 Ödeneğine Mahsup Edilecek Harcamalar Hesabının ertesi yıla devir vermeme si gerektiğinden bu hesapla birlikte çalışan 323 no'lu hesabın da ertesi yıla devir vermeme si gerekmektedir.

4. BÜTÇELEŞTİRİLMİŞ BORÇLAR HESABI KESİN MİZAN TUTARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Tahakkuk esaslı muhasebeye geçilmesiyle kamu idarelerinin varlık ve yükümlülüklerinde meydana gelen artış ve azalışların izlenmesi mümkün hale gelmiştir. Bu sayede genel bütçe kapsamında ödenek yokluğu nedeniyle ödenemeyen ancak idarelerin inisiyatifinde olmayan bazı harcamaların 323 no'lu Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı ile kayıt altına alınması olumludur. Bu hesap ödenek planlaması açısından da faydalı olup ödenek ihtiyacının izlenmesi ve teminini sağlamakta böylece yılsonuna kadar bu tür borçların ödenekli bir şekilde kapatılmasına imkân tanımaktadır.

323 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabının kullanılmaya başlandığı 2005 yılından günümüze 11 yıllık verilerin seyri Tablo 3'te gösterilmektedir³¹. Tabloda dikkati çeken ilk unsur hesabın yıl sonunda kapatılmayıp tüm yıllarda alacak bakiyesi vermesidir. Bunun anlamı, yıl içinde ödenek yokluğu nedeniyle 323 no'lu hesaba alınan bazı tutarların yıl sonuna kadar ödenek temin edilememesi nedeniyle bütçe gideri olarak kaydedilmemesidir. Hatırlanacağı gibi 5018 Sayılı Yasa'nın 34. Maddesine göre bu tutarların yılsonuna kadar ödenek temini ile birlikte bütçe gideri olarak kaydedilmesi gereklidir. Dolayısıyla bu durumun yasaya aykırı olduğu söylenebilir.

29 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29).

30 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, m. 34/3.

31 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2005-2015 Yılları Merkezi Yönetim Kesin Hesaplarından yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur (<http://www.muhasebat.gov.tr>).

Tablo 3: Genel Bütçe Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı Tutarları (TL)

Yıllar	Hesaba Kaydedilen Borçlar (A)	Yılsonuna Kadar Ödenen Borçlar (B)	Ödenemeyip Ertesi Yıla Devreden Borçlar (C)	C / A (%)
2005	1 286 157 128	301 964 538	984 192 590	76,5
2006	38 738 236 538	37 004 146 705	1 734 089 833	44,8
2007	102 677 974 664	101 508 567 607	1 169 407 057	11,4
2008	81 784 757 628	80 699 556 002	1 085 201 626	13,3
2009	68 531 320 949	68 354 267 117	177 053 832	0,3
2010	5 996 304 013	5 695 302 069	301 001 944	5,0
2011	3 922 273 651	3 404 114 100	518 159 550	13,2
2012	1 679 794 106	1 366 636 250	313 157 856	18,6
2013	1 001 008 709	953 104 933	47 903 776	4,8
2014	1 013 614 561	1 009 757 196	3 857 365	0,4
2015	925 582 610	922 493 588	3 089 021	0,3

323 no'lu hesabın yılsonuna kadar kapatılmaması, bazı giderlerin bir sonraki yıla devri ya da "harcama ertelenmesi" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla devreden tutarlar bir sonraki yıl bütçesinden ödenecek ve o yılın bütçesine dâhil olacaktır. Bu da cari yıl bütçe açığının olduğundan küçük görünmesine sebep olacaktır³².

5018 Sayılı Yasa bu tür giderler için gereken ödeneğin yılsonuna kadar temin edileceğini ve bir anlamda bu tür giderlerin ertesi yıla sarkmasına engel olunacağını hüküm altına almıştır. Dolayısıyla hesabın kapatılmayıp ertesi yıla devretmesi, cari yıl bütçesinden ödenmesi gereken giderlerin, "devir tutarı" kadar ertesi yılın ödenekleri kullanılarak yapılacağı anlamına gelmektedir. Ancak ertesi yılın ödeneklerinin, geçmiş yılda yapılması gereken bir ödeme için kullanılması bütçenin yıllık olma ilkesine aykırılık olarak yorumlanabilir. 1982 Anayasanın 161. maddesinde "Devletin ve kamu iktisadî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları, yıllık bütçelerle yapılır" ifadesi KİT'ler dışında bütçelerin yıllık olacağını hüküm altına almıştır. Dolayısıyla genel bütçe kapsamında TBMM tarafından onaylanan ödenekler cari yılda kullanılır. Kullanılmayan ödenek yılsonunda iptal edilir³³. Bu nedenle yıllık olma ilkesine göre cari yıl ödenekleri cari yılda yapılan işler için kullanılmalıdır.

Tablo 3 incelendiğinde 323 no'lu hesabın yılsonuna kadar kapatılmayıp ertesi yıla en fazla devir verdiği yıl yaklaşık 1,7 milyar TL ile 2006 yılı olmuştur. 1,7 milyar TL'lik hizmet 2006 yılında alınmış ancak ödenek temin edilemediği için ödemesi yapılamamış böylece bu tutar 2006 yılı bütçe açığına dâhil edilememiştir. 2006 yılı

32 Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 'Mali İzleme Raporu: 2007 Yılı Aralık Ayı Bütçe Sonuçları', Ankara: TEPAV Yayını, 2007, s. 13; Necip Turguter, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Açıklaması, (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, 2011), s. 253.

33 Edizdoğan ve Çetinkaya, a.g.e., s. 59-60.

bütçe açığının yaklaşık %37'sine tekabül eden bu tutar oldukça yüksektir³⁴. Tutarın yüksekliği, geleneksel bütçe ilkelerinden doğruluk ilkesine de uygun bir bütçe hazırlanmadığını göstermektedir. Esasen bütçe açığının yaklaşık %40'ına ulaşan bir tutarda ödenek yokluğu, bütçe tahminlerinin doğru yapılmadığını ve parlamentoya olması gerekenden küçük bir bütçenin getirildiğini ifade etmektedir.

Tablo 3 aynı zamanda 323 no'lu hesaba kaydedilen borçların yüzde kaçının yılsonuna kadar ödenemediğini de göstermektedir. Buna göre en yüksek oran %76,5 ile 2005 yılına aittir. Bu yılı %44,8 ile 2006 yılı izlemektedir. 2007, 2008, 2011 ve 2012 yıllarında da bu oranın %10'un üzerinde olduğu görülmektedir.

TEPAV'ın 2007 yılına ait Mali İzleme Raporu'nda belirtildiği gibi devletin aldığı mal ve hizmetlerin bedellerini ödenek yokluğu ya da yetersizliği nedeniyle ödeyememesi ve gelecek yıla ertelemesi, kamu harcamalarının olduğundan az görünmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu tutarların bütçe giderlerine yansımaması mali disiplin açısından da bir sorun teşkil edebilir³⁵. Tablo 3 incelendiğinde 323 no'lu hesabın 2005, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında da önemli tutarlarda ertesi yıla devir verdiği görülmektedir.

Bu durum, TBMM adına denetim yapan Sayıştay tarafından ilk kez 2010 Yılı Genel Uygunluk Bildiriminde ele alınmıştır. Sayıştay ilgili mevzuattan hareketle "323 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı ile 831 Ödeneğine Mahsup Edilecek Harcamalar Hesabının yılsonu itibariyle ödenekler temin edilerek kapatılması ve ertesi yıla devir vermemesi öngörülmesine karşın uygulamada bunun sağlanmadığını" belirtmiştir³⁶. Son altı yılın genel uygunluk bildirimlerinde konuyu eleştiren Sayıştay, ertesi yıla devreden tutarların bütçenin yıllık olma ilkesine aykırı şekilde cari yıl kayıtlarına ve merkezi yönetim bütçe açığına dâhil olmadığını vurgulamıştır³⁷.

323 no'lu hesabın alt detaylarını net olarak görebilmek mümkün değildir. Bu da mali saydamlık ilkesi açısından eleştirilebilecek bir konudur. Sayıştay da genel uygunluk bildirimlerinde bu hesabın içeriğine ilişkin bir değerlendirmeye yer vermemiştir. TEPAV'a göre bu hesabın özellikle "kamu çalışanlarının sağlıkla ilgili tedavi giderleri, ilaç giderleri, sosyal güvenliği bulunmayanların tedavi ve sağlık giderleri ile ilgili yükümlülüklerin kaydı için" kullanıldığı anlaşılmaktadır³⁸.

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün "Merkezi Yönetim Bütçe Uygulama Genelgesi" incelendiğinde de 323 no'lu hesabın ertesi yıla yüksek tutarda devir vermesinin yeşil kart ödemelerinden kaynaklı olduğu görülmektedir. Örneğin 31.12.2007 tarihli bütçe uygulama genelgesinde Sağlık Bakanlığı'na bağlı sağlık kurum ve kuruluşlarından alınan tedavi hizmetleri karşılığında 2007 yılı sonuna kadar ödenmemiş faturaların 323 no'lu hesaba alınmış olsa bile

34 2006 yılı Merkezi Yönetim Bütçe Açığı Tutarı 4,643 milyar TL'dir. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü İstatistikleri, <http://www.bumko.gov.tr>, (Erişim Tarihi 06.02.2017).

35 TEPAV, a.g.r., s. 17.

36 Sayıştay, Genel Uygunluk Bildirimi: 2010 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi, (Ankara: Sayıştay Yayınları, Eylül 2011), s. 2.

37 Sayıştay, 2015 Yılı Genel Uygunluk Bildirimi, (Ankara: Sayıştay Yayınları, Eylül 2016), s. 23.

38 TEPAV, a.g.r., s. 13.

ödenmeyeceği ifade edilmiştir³⁹. 31.01.2008 tarihinde yayımlanan bütçe uygulama genelgesinde ise daha açık bir şekilde “yeşil kartlı kişilere verilen tedavi hizmetlerinin karşılığı olarak” düzenlenen ve ödenmemiş faturalara ödeme yapılmaması gerektiği vurgulanmıştır⁴⁰. Böylece bu genelgelerde esasında ödeneklerin yetmediği ve ertesi yıla harcama devrinin bir anlamda onaylandığı göze çarpmaktadır.

Bu dönemde yeşil kart sahibi sayısındaki artış ve yeşil kart sahiplerine tanınan sağlık hizmetlerinin genişletilmesi Merkezi Yönetim Bütçesinden (Sağlık Bakanlığı) yeşil kartlılar için ayrılan ödeneklerin yetmemesine sebep olmuştur⁴¹. Sağlık Bakanlığı bütçe kesin hesabı ilgili yıllar incelendiğinde durum Tablo 4’te⁴² daha net bir şekilde görülmektedir:

Tabloda görüldüğü gibi 2012 yılı dışındaki tüm yıllarda Sağlık Bakanlığı bütçesinden yeşil kartlı kişiler için ayrılan başlangıç ödeneklerinin yetmediği, bütün yıllarda bütçe tertiplerine gerek yedek ödenekten gerekse kurum içi ve dışından aktarma yapıldığı görülmektedir. 2010, 2011 ve 2012 yılları dışında yılsonu ödeneğinin de yetmediği ve ödenek üstü harcama yapılmak zorunda kalındığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bütçe verileri ilgili yıllarda ödenek yokluğunun yaşandığını ve ödene-meyen borçların 323 no’lu hesaba kaydedilmek zorunda kalındığını göstermektedir.

Tablo 4: Sağlık Bakanlığı Bütçesi Yeşil Kart Ödenekleri ve Gider Gerçekleşmeleri (2006-2012)

Yıllar	Ödenek Türü ve Gider	Tedavi ve Sağlık Malzemeleri	İlaç	Toplam
2006	Başlangıç ödeneği	960 000	640 000	1 600 000
	Yedek ödenekten eklenen	303 850	210 000	355 350
	Toplam ödenek	1 263 850	850 000	1 955 350
	Gider	1 887 634	903 500	2 791 134
2007	Başlangıç ödeneği	0	0	0
	Yedek ödenekten eklenen	2 500 118	1 305 000	3 805 118
	Toplam ödenek	2 500 118	1 305 000	3 805 118
	Gider	2 513 377	1 304 882	3 818 259

39 Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2008 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Uygulama Genelgesi (Sıra No: 1), Sayı B.07.0.BMK.0.06.012.390-28832, 31.12.2007.

40 Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2008 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Uygulama Genelgesi (Sıra No: 2), Sayı B.07.0.BMK.0.06.12/390-01034, 31.01.2008.

41 Maliye Bakanlığı, Merkezi Yönetim Kapsamındaki İdareler ve Sosyal Güvenlik Kurumları 2006 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara: Maliye Bakanlığı, Haziran 2007, s. 26; Maliye Bakanlığı, 2006 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu, Ankara: Maliye Bakanlığı, Temmuz 2006, s. 12; Maliye Bakanlığı, 2006 Yılı Bütçe Gereçesi, Ankara: Maliye Bakanlığı, 2005, s. 105.

42 Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, İlgili Yıllar Sağlık Bakanlığı Kesin Hesaplarından hareketle tarafımızca oluşturulmuştur. <http://www.muhasabat.gov.tr> (Erişim Tarihi: 03.01.2017).

2008	Başlangıç ödeneği	2 610 000	1 240 000	3 850 000
	Kurum dışına aktarılan	- 75 000	0	- 75 000
	Yedek ödenekten eklenen	121 000	0	121 000
	Toplam ödenek	2 646 000	0	2 646 000
	Gider	2 657 464	1 298 849	3 956 313
2009	Başlangıç ödeneği	2 743 000	1 366 000	4 109 000
	Yedek ödenekten eklenen	52 582	341 153	393 735
	Toplam ödenek	2 795 582	1 707 153	4 502 735
	Gider	3 750 754	1 759 788	5 510 542
2010	Başlangıç ödeneği	3 311 000	1 292 000	4 603 000
	Yedek ödenekten eklenen	37 000	250 000	287 000
	Kurum içi ekleme	71 206	0	71 206
	Kurum içi düşülen	- 1 350	0	1 350
	Toplam ödenek	3 417 856	1 542 000	4 959 856
2011	Gider	3 410 160	1 541 056	4 951 216
	Başlangıç ödeneği	3 352 006	1 342 718	4 694 724
	Yedek ödenekten eklenen	189 780	290 282	482 062
	Kurum içi ekleme	71 419	0	71 419
	Kurum içi düşülen	- 27 605	0	- 27 605
2012	Toplam ödenek	3 585 600	1 633 000	5 218 600
	Gider	3 557 420	1 622 202	5 179 622
	Başlangıç ödeneği	125 000	419 000	544 000
	Kurum dışına aktarılan	-42 982	- 273 001	- 315 981
	Kurum içi eklenen	93 526	289 723	383 249
2012	Kurum içi düşülen	-55 156	-327 733	-382 889
	Yedek ödenekten eklenen	0	0	0
	Toplam ödenek	120 389	107 989	228 378
	Gider	120 022	107 988	228 010

Tabloda özellikle 2007 yılında yeşil kart harcamaları için başlangıç ödeneği ayrılması dikkat çekicidir. Yeşil kart harcamalarını genel bütçe kapsamı dışına

çıkarmak olan ve Genel Sağlık Sigortası Reformunu düzenleyen 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun planlandığı şekilde 1.1.2007'de yürürlüğe girememesi bunun temel sebebidir. Söz konusu Kanun, 31 Mayıs 2006 tarihinde kabul edilmiş ve 16 Haziran 2006 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmış ancak bazı maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiği için yürürlüğe konamamıştır⁴³. Böyle olsa bile ilgili yılda yedek ödenekten önemli tutarda bir aktarma yapılarak ödenek temin edilmiş buna rağmen 323 no'lu hesabın ertesi yıla devir vermesinin önüne geçilememiştir.

Sosyal güvenliği olmayan yeşil kart sahibi kişilerin tedavi ve ilaç giderleri 2012 yılına kadar Sağlık Bakanlığı bütçesinden karşılanmış, 2012 yılından itibaren bu giderler Genel Sağlık Sigortası kapsamında Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından ödenmeye başlanmıştır. Devlet memurlarının sağlık giderleri ise 2010 yılından itibaren Sosyal Güvenlik Kurumu'na devredilmiştir⁴⁴. Genel bütçe kapsamında 323 no'lu hesabın daha az kullanılması ve daha az devir bakiyesine sahip olmasında bu gelişmelerin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim 2010 yılından itibaren 323 no'lu hesaba yapılan borç kaydının önemli oranda azaldığı görülmektedir. 2009 yılında 68,5 milyar olan tutarın 2010 yılında 5,9 milyar TL'ye gerilemesi bu tespiti doğrulamaktadır (Bkz. Tablo 3).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kamu mali yönetim sisteminde yapılan reformlar devlet muhasebe sisteminde nakit esasından tahakkuk esasına geçilmesini sağlamıştır. Böylelikle kamu idarelerinin varlık ve yükümlülüklerinin zamanlı bir şekilde izlenebilmesi ve raporlanabilmesi olanağı doğmuştur. Yeni muhasebe sistemi sayesinde bilanço, mizan, faaliyet sonuçları tablosu gibi kamu kesiminde yaygın olmayan tabloların üretilmesi sağlanmıştır.

Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı, ödenek yokluğu nedeniyle ödenemeyen, ödenek üstü harcamanın yasak olmasından dolayı ödeme emri belgesi de düzenlenemediği için kayıtlara geçirilemeyen kısa vadeli borçların kaydedilmesi için geliştirilmiş bir hesaptır. Bu hesap sayesinde genel bütçe kapsamındaki kamu idarelerinde ne kadar ödenek eksikliği olduğunun izlenmesi ve yılsonuna kadar ödenek temin edilerek bu tür borçların kapatılması hedeflenmiştir.

2005 yılında kullanılmaya başlanan bu hesap ertesi yıla devir vermemesi gerekirken başlangıçta büyük tutarlarda devir vermiştir. Özellikle devlet memurlarının ve yeşil kartlı hastaların sağlık ve tedavi giderlerine genel bütçeden ayrılan ödeneklerin yetmemesi ve ötesinde yıl içinde başka yollarla eklenen ödeneklerin de yetersiz kalması (örneğin yedek ödenek) bunun temel nedenidir. Ödenek planlamasının daha iyi yapılması ve devlet memurları ile yeşil kartlı hastaların sağlık ve tedavi giderlerinin

43 Maliye Bakanlığı, Merkezi Yönetim Kapsamındaki İdareler ve Sosyal Güvenlik Kurumları 2006 Yılı Genel Faaliyet Raporu, s. 40.

44 Mehmet Atasever, Türkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi: 2002-2013 Dönemi, (Ankara: Sağlık Bakanlığı, 2014), s. 106-107.

genel bütçe kapsamından çıkarılmasıyla ertesi yıla devir sorunu azaltılmıştır. Son yıllarda 323 no'lu hesaba alınan yaklaşık 1 milyar TL'lik borcun yılsonunda sadece 3-4 milyon TL'sinin kapatılmadığı görülmektedir. Tutar olarak ihmal edilebilir gözüktüğü de 5018 Sayılı Yasa'nın 34. maddesi gayet açıktır. Bu maddeye göre bu tür giderlerin ödeneğinin yılsonuna kadar temin edilmesi ve muhasebeleştirme işleminin tamamlanması gereklidir. Tamamlanamayıp ertesi yıla devir olunan tutarlar ayrıca bütçenin yıllık olma ilkesine de aykırılık teşkil etmektedir. Bu nedenle yasaya aykırı şekilde ertesi yıla devreden ve o yılın bütçesinden ödenen bu tür borçların devir vermemesi için ödenek planlamasının etkin yapılması gerekmektedir.

323 no'lu hesaba ödenek yokluğu nedeniyle 2014 yılında 1 milyar TL, 2015 yılında ise 925 milyon TL'lik borcun kaydedildiği görülmektedir. Bu tutarlar, merkezi yönetim bütçe büyüklükleri düşünüldüğünde küçük görünse de esasında yüksektir. Sonuçta genel bütçeli idareler, içeriğini detaylı olarak göremediğimiz (Maliye Bakanlığı 29 sıra no'lu Genel Tebliğinde sayılan) bazı yükümlülüklerini ödeyemedikleri için bu hesabı kullanmaktadır. Yapılan bir devlet giderinin zamanında ödenememesi, alacaklı kişi ya da kurumların finansal planlarını da olumsuz etkileyebilir. Ek olarak bu durum, devletin saygınlığı açısından da olumsuzluk teşkil eder. Bu nedenle geçmiş yıllara göre düzelme sağlansa da genel bütçe kapsamında ödenek planlamasının daha iyi yapılması, ilgili tertiplere yeterli ödeneklerin başlangıçta konulması sağlanmalıdır.

Ayrıca mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu ilkesi gereğince her bir kamu idaresinin bilanço, kesin mizan, faaliyet sonuçları tablosu gibi mali tablolarına vatandaşların rahat bir şekilde ulaşabilmesi sağlanmalıdır. Yayımlanan raporlara bakıldığında yıllar itibarıyla 323 no'lu hesabın hangi kamu idarelerinde ertesi yıla devir verdiğine ulaşılamamıştır. Çünkü bazı kamu idareleri mali tablolara faaliyet raporlarında yer vermeleri gerektiği halde yer vermemektedirler.

Buna ek olarak 323 no'lu hesaba kaydedilebilecek gider türleri Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan tebliğde belirtilmiştir. Tebliğ, analitik bütçede giderin IV. düzey ekonomik sınıflandırma detayına kadar inmiştir. Vatandaş cephesinden kamu idarelerinin bütçe verilerine bu detay düzeyinde ulaşabilmek de mümkün görünmemektedir. İncelenen birçok dokümanda ve web sitesinde bütçe giderleri (bütçe gelirlerinin aksine) oldukça genel olarak verilmektedir. Mali saydamlık ilkesi gereğince bütçe giderlerinin en alt düzeyine kadar vatandaş tarafından görülebilmesi ve yorumlanabilmesi de gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Atasever, Mehmet. Türkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi: 2002-2013 Dönemi, Sağlık Bakanlığı, Ankara 2014.
- Çolak, H. Bayram. Konu Anlatımlı 5018 Sayılı Kamu Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Ümit Ofset, Ankara 2008.
- Dağ, Ömer. Merkezi Yönetim İçin Devlet Muhasebesi, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2015.
- Duran, Ömer. "Bütçe ve Muhasebe Tekniği Açısından Bütçeleştirilecek ve Bütçeleştirilmiş Borçlar", Sayıştay Dergisi, Sayı 60, 2006.
- Edizdoğan, Nihat; Özhan Çetinkaya. Kamu Bütçesi, Ekin Yayınevi, Bursa 2016.
- Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliği. RG: 23.12.2014 / 29214.
- Kızılkaya, Eyüp. "Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesi ve Bütçeleştirilmiş Borçlar Sorunu", Mali Kılavuz, Yıl 7, Sayı 27, Ocak-Mart 2005.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü İstatistikleri. <http://www.bumko.gov.tr>, (Erişim Tarihi 06.02.2017).
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. 2008 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Uygulama Genelgesi (Sıra No: 1), Sayı B.07.0.BMK.0.06.012.390-28832, 31.12.2007.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. 2008 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Uygulama Genelgesi (Sıra No: 2), Sayı B.07.0.BMK.0.06.12/390-01034, 31.01.2008.
- Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği (Sıra No 29). "Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı", RG: 07.03.2009 / 27162.
- Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. 2006-2012 Yılları Sağlık Bakanlığı Kesin Hesapları. <http://www.muhasabat.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 03.01.2017).
- Maliye Bakanlığı. 2006 Yılı Bütçe Gerekçesi, Maliye Bakanlığı, Ankara 2005.
- Maliye Bakanlığı. 2006 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu, Maliye Bakanlığı, Ankara Temmuz 2006.
- Maliye Bakanlığı. Devlet Muhasebesinde Reform Çalışmaları: Nakit Esasından Tahakkuk Esasına, Muhasebat Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.
- Maliye Bakanlığı. Merkezi Yönetim Kapsamındaki İdareler ve Sosyal Güvenlik Kurumları 2006 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Maliye Bakanlığı, Ankara Haziran 2007.
- Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. 2005-2015 Yılları Merkezi Yönetim Kesin Hesapları, (<http://www.muhasabat.gov.tr>).
- Merkezi Yönetim Muhasebe Yönetmeliği. RG: 27.12.2014 / 29218.
- Orhan, M. Suphi; Murat Serçemeli. "Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesinde Bütçe Hesapları ve Muhasebeleştirilmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, 2013.
- Öz, Ahmet Emre. "Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Kapsamında Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesinin Karşılaştırmalı Olarak Analizi", Maliye Uzmanlığı Yeterlilik Tezi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı 2008.
- Sayıştay. 2015 Yılı Genel Uygunluk Bildirimi, Sayıştay Yayınları, Ankara Eylül 2016.
- Sayıştay. Genel Uygunluk Bildirimi: 2010 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi, Sayıştay Yayınları, Ankara Eylül 2011.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. RG: 07.11.1982 / 2709.
- Turguter, Necip. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Açıklaması, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara 2011.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). "Mali İzleme Raporu: 2007 Yılı Aralık Ayı Bütçe Sonuçları", TEPAV Yayını, Ankara 2007.
- Sayıştay. Genel Uygunluk Bildirimi: 2011 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi, Ankara Eylül 2012.
- Sayıştay. Genel Uygunluk Bildirimi: 2012 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi, Ankara Eylül 2013.
- Sayıştay. Genel Uygunluk Bildirimi: 2013 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi, Ankara Eylül 2014.
- 1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu. RG: 09.6.1927 / 606.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. RG: 24.12.2003 / 25326.

Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması

Fatma ZEREN* & Burcu KILINÇ SAVRUL**

Özet

Kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri inceleyen birçok çalışma yapılmaktadır. Bu faktörlerden en önemlilerinin ekonomik büyüme, işsizlik ve kentleşme olduğu varsayılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye için kadın istihdam oranı ile ekonomik büyüme, işsizlik ve kentleşme oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri mevcudiyeti nedeniyle 1991-2014 yılları arası ele alınmıştır. Ampirik analiz için Granger and Yoon (2002) tarafından ortaya koyulan saklı koentegrasyon yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Negatif şoklar için üç koentegrasyon vektör, pozitif şoklar için ise iki koentegrasyon vektör elde edilmiştir. Negatif şoklara gizlenmiş ilave bir koentegrasyon vektör bulgusu ile, uzun dönemli ilişkide asimetrisinin olduğunu göstermektedir. Ampirik bulgulara göre ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve kentleşmenin, kadın istihdam oranını etkileyen önemli faktörler olarak ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı, Saklı Koentegrasyon Yaklaşımı

JEL: J6, O10, C22, C51

Evaluating the Hidden Cointegration Relationships Among Female Labor Force Participation Rate Economic Growth, Unemployment Rate and Urbanization Rate

Abstract

There are many studies analyzing the factors which effects the female labor force participation rate. Among the economic growth and unemployment are assumed as being the most important ones. In this study, we investigated the relationships of female labor force participation rate with economic growth and unemployment rate for Turkey. The time period of 1991-2014 is considered depending on the data availability. The long run relationship between the variables stressed above is examined with Johansen cointegration approach. Since the findings of this cointegration approach support the existence of long run relationship, the presence of a possible

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, fatmazeren@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisat Bölümü, kilinburcu@hotmail.com

hidden cointegration relationship between the positive and negative shocks of is also investigated. To this end, the hidden cointegration test developed by Hatemi-J (2012) is employed and the evidence of this test supported the existence of the cointegration relationship between the positive shocks and negative shocks. As a result, we can conclude that unemployment rate and economic growth should be considered as being the important factors effecting the female labor force participation rate.

Key words: Female Labour Force Participation, Economic Growth, Unemployment Rate, Hidden Cointegration Approach

JEL: J6, O10, C22, C51

1.GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte yeni istihdam alanları oluşurken, bir yandan da küresel işsizlik kavramı ile karşı karşıya kalınmıştır. Ekonomik büyüme ve istihdam, küreselleşmenin etkilediği en belirgin alanlardır. Küreselleşmeyle gelişen teknoloji ile birlikte, yüksek vasıflı işçi gereksinimi artmıştır. Düşük vasıflı işsizlik oranı yükselmiştir. Yeni teknolojilerle bilgi işçilerine olan talep artmıştır. Talep farklılıkları da işçi göçlerine neden olmaktadır.

Kadınların ücretli olarak istihdamı ancak sanayi devrimi ile birlikte gerçek anlamda mümkün olabilmıştır. O tarihten itibaren kadınlar istihdamda giderek artan oranda yer almaya başlamışlardır. Özellikle çalışma saatlerindeki esneklik, batı Avrupa ülkelerinde evli ve çocuklu kadın işgücü katılım oranını arttırmıştır. Ancak diğer yandan gelişen üretim teknikleri ve teknoloji nedeni ile, kadın işçilerin imalat sanayideki işlerini kaybettiklerine dair görüşler de oldukça fazladır. Bu nedenle hizmet sektörünün büyümesiyle özellikle sağlık, sosyal hizmetler ve eğitim sektörü ve turizm sektöründe, kadın çalışanlara yeni iş olanakları ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Kentleşme olgusu, belirli bir zaman aralığında kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfus artışıyla birlikte görülen ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişmeyi belirleyen bir süreçtir. Ancak kentleşmeyi sadece bir nüfus hareketi gibi ele almak yeterli değildir. Kentleşme, bir takım ekonomik, teknolojik, sosyal, siyasal değişimler sonucu ortaya çıkan ve toplumsal yapı ile insanların tutum ve davranışlarını etkileyerek değiştirebilme gücüne sahip olan bir süreçtir.

Çalışmanın ilk kısmında, işsizlik ve ekonomik büyüme ve kentleşme kavramlarından bahsedilmiş ve kadın istihdamından söz edilmiştir. Daha sonra kadının ve kadın istihdamının Türkiye'deki konumu temel veriler ele alınarak açıklanmıştır. Son kısımda kadınların işgücüne katılım oranı, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve kentleşme arasındaki saklı koentegrasyon ilişkisi incelenmiştir. Sonuç olarak da genel bir değerlendirme yapılmış, işsizlik oranı ve ekonomik büyüme değişkenlerinin, kadın istihdam oranını etkileyen önemli faktörler olduğu belirlenmiştir.

Konu ile ilişkili farklı çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Muratoğlu, Y. (2011), Türkiye örneğinde, büyüme istihdam arasındaki ilişkiyi, 2000-2011 dönemini dikkate alarak incelemiştir. Çalışmada Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Çalışma-

da istihdam ve büyüme arasında uzun dönemde ilişkinin olmadığı, kısa dönemde ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Yusuf Akan, İbrahim Arslan, Pelin Karatay, Elena Druica (2008), 2001-2006 dönemini dikkate alarak, Granger Nedensellik Testi'ni uygulamışlardır. Çalışmada ekonomik büyüme ile istihdam arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmuştur.

SodipeOluyomiAyoyinka, OgunrinolaOlurantiIsaiah (2011), 1981-2006 dönemini dikkate alarak, En Küçük Kareler Yöntemi'ni uygulamışlardır. Çalışmada yine ekonomik büyüme ile istihdam arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmuştur.

2. İŞSİZLİK, EKONOMİK BÜYÜME VE KENTLEŞME KAVRAMLARI

İstihdam kullanma, çalıştırma anlamına gelir. Üretim faktörlerinin bir yıllık dönem içindeki çalışması veya çalıştırılmasıdır. Tam istihdam, cari ücret düzeyinde çalışmak isteyen herkesin iş bulabildiği istihdam düzeyidir. Eksik istihdam ise, bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin sadece bir kısmının üretime katılmasını ifade eder. Eksik istihdam sonucunda ekonomilerde işsizlik sorunu ile karşılaşmaktadır. İşsizlik; çalışma yaşları arasında olan, çalışmaya engel bir özrü bulunmayan ve çalışma arzusuna sahip kişilerin iş bulamaması durumudur. Çalışma iradesi ve iktidarında olup cari ve gerçek ücret üzerinden iş aradığı halde iş bulamayan kimseye ise işsiz denir.

Ekonomik büyüme, mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişlemedir. Reel gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYİH) bir önceki döneme göre meydana gelen net artıştır. Büyüme, kişi başına reel hasıladaki artış şeklinde ölçülür. Büyümenin kaynakları, sermaye, emek, teknolojik gelişme ve doğal kaynaklardır.

Kentleşme ise kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasıdır. Temelde bir toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişimlerden kaynağını alır. Büyük yerleşim yerlerinde ortaya çıkan ve büyük şehirlerin özelliği olan sanayi ve ticaret, kişisel ve toplumsal ilişkilerinin yayılma alanını genişletmektedir. Sanayileşme toplumun materyale dayalı sıradan yaşamında dönüşüm yaratarak işgücü ve kentsel altyapının organizasyonunda büyük bir değişime yol açmıştır. Bunun ilk örnekleri madencilik gibi sektörlerin belirli bölgelerde yüzlerce işçinin çalışmasını gerektirecek büyük ölçekli tesislerin kurulmasını gerektirmesiyle oluşmuştur. İşçiler dışında bu tesislerin işleme için gerekli yardımcı personel ve bu insan topluluğuna bağlı olarak bölgede toplanan hizmet kesimi bu bölgelerin nüfusunun hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır.

3. KADIN İSTİHDAMI

Kadınların işgücüne katılımı hem ekonomik hem de sosyal açıdan kalkınmayı sağlayan önemli etkenlerden biridir. İşgücü piyasasında istihdam edilen ve böylece ekonomik özgürlüklerini ve toplumsal saygınlıklarını elde eden kadınlar, kendileri, aileleri ve toplumları için önemli sosyal kazanımlar sağlamaktadırlar. Kadınların iş-

gücüne katılımı konusunda önlerinde erkeklerden daha fazla engel bulunduğunu düşünen oldukça fazla görüş vardır. Bu nedenle öncelikle kadınların işgücüne katılımı önündeki engellerin tespit edilmesi gerekmektedir. Kadınların işgücüne dahil olması, ülkelerinin ekonomik kalkınmalarını arttırabilmektedir. Kadın istihdamı ve ekonomik büyüme ilişkisi teorisini destekleyen ampirik kanıtlar da mevcuttur. Bu çalışmaların sonucunda kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik gelişme arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Kadın erkek ayrımcılığının fazla olduğu ülkelerde bu durumun büyümeye etkisi negatif olarak yansımaktadır .

Türkiye’de kadın istihdamı 1950’lerin ortasından beri düşmektedir. 1950’lerin ikinci yarısında bu oran % 70’lerde iken, 2000’li yıllarda % 20’lere gerilemiştir. Bunun nedeni kırdan kente göç ve özellikle 1990’lı yılların sonundan itibaren hız kazanan neo-liberal tarım politikalarıdır. Kadınlar 1950’lerde ağırlıklı tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilirken, kırdan kente göç ve tarımsal nüfusun düzenli olarak azalması sonucunda, tarımsal faaliyetten kopan kadınların çoğunluğu kentlerde işgücüne dahil olamamıştır. Tarımsal nüfustaki düşüşe rağmen 1980’lerin sonunda hala tarım sektörü, toplam istihdamın yarıya yakınına içermeye devam etmektedir. 1990’ların sonunda hız kazanan neo-liberal politikalar neticesinde, tarımsal faaliyette hayatını kazananların önemli bir kısmı, artık bu faaliyetle geçimlerini sağlayamaz hale gelmiştir. Zorunlu olarak geçimlerini tarım dışı sektörlerde aramaya başlamışlardır. Asıl gerileme tarımdaki yapısal dönüşümün yaşandığı 2000’li yıllarda gerçekleşmiştir. 2008’e gelindiğinde işgücü içinde tarımsal nüfus yüzde 23,7’ye kadar gerilemiştir. Tarımsal nüfustaki bu hızlı düşüş, ağırlıklı tarım sektöründe istihdam edilen ve bu sektörün dışına çıktığında yeniden işgücüne katılmakta zorlanan kadınların kayda değer bir kısmını işgücünün dışına itmiştir .

4.KADININ TÜRKİYE’DEKİ KONUMU

Türkiye nüfusunun (78 milyon 741 bin 53 kişi) %49,8’ini kadın nüfusu(39 milyon 229 bin 862 kişi) ve %50,2’sini erkek nüfusu (39 milyon 511 bin 191 kişi) oluşturmaktadır. Kadınlar daha uzun yaşadığı için bu oranyaşlı (65 ve daha yukarı yaş) nüfusta değişmektedir. Yaşlı nüfus grubunun %43,8’ini erkek, %56,2’sini kadın nüfusedir. Kadınlarda doğuştan beklenen yaşam süresi 80,7 yıldır. Genel oran 78 yıl, erkeklerde 75,3 yıldır. Doğuştan beklenen yaşam süresi farkı 5,4 yıldır. Türkiye’de kadınlarda doğuştan beklenen yaşam süresinin en yüksek olduğu il, 85,7 yıl ile Tunceli’dir. Erkeklerde 77,7 yıl ile Muğla’dır. Doğuştan beklenen yaşam süresinin en düşük olduğu il ise kadınlarda 77,5 yıl ile Ağrı, erkeklerde 72,3 yıl ile Kilis’dir .

Türkiye’de toplumun bazı kesimlerinde kadın erkeğe kıyasla hala ikinci sınıf insan olarak nitelendirilmektedir. Bu sorun ülkenin az gelişmiş yörelerinde daha fazladır. Toplumun gelişmişlik düzeyine göre sağlık sorunlarının niteliği ve yoğunluğu farklılaşmaktadır. Kadınların sağlıklarını etkileyen pek çok faktör vardır. Bunların başında yoksulluk ve eğitim düzeyinin düşüklüğü gelmektedir .

Türkiye’de her dört kadından biri obezdir. 2012 yılında Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki bireylerin %17,2’si obez iken, 2014 yılında bu oran %19,9’a yükselmiştir. Kadınların 2012 yılında %20,9’u obez iken, 2014 yılında bu oran %24,5’e yükselmiştir. Obez kategorisinde yer alan erkek nüfus oranı, 2012 yılında %13,7 iken, 2014 yılında %15,3’e yükselmiştir. Ülkede okuma yazma bilmeyen kadın nüfus oranı erkeklerden 5 kat fazladır. Türkiye’de 2014 yılında 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,6 iken, bu oran erkeklerde %1,8, kadınlarda %9,2’dir. Lise ve dengi okul mezunu olan 25 ve daha yukarı yaşta kilerin toplam nüfus içindeki oranı %19,1 iken, bu oran erkeklerde %23,2, kadınlarda %15’dir. Yükseköğretim veya fakülte mezunu olan toplam nüfus oranı %13,9 olup, bu oran erkeklerde %16,2, kadınlarda ise %11,7’dir. Kadınlarda ilk evlenme yaşı 23,9’dur. Resmi olarak ilk evliliğini 2015 yılında yapmış olan kadınların ortalama evlenme yaşı 23,9 iken, bu yaş erkeklerde 27’dir. İlk evlenme yaşının en yüksek olduğu il, erkeklerde (29,4) ve kadınlarda (26,6) Tunceli’dir. İlk evlenme yaşının en düşük olduğu il erkeklerde Afyonkarahisar (25,1), kadınlarda Ağrı’dır (21,2). Ortalama boşanma yaşının en yüksek olduğu il erkeklerde (43,3) ve kadınlarda (38,8) Yalova’dır. En düşük olduğu il ise erkeklerde Hakkari (34,1), kadınlarda Ardahan’dır (29,2) .

Kadının yerel ve genel yönetimde siyasal katılımı düşüktür. Ancak siyasette kadın katılımı, kadın sorunlarının çözümü için oldukça gereklidir. Kadınların siyasette eksik temsilinin giderilmesi için siyasal ve kamusal alanda kadınların sayısını artırmak gereklidir .

Türkiye’de de kadınlar siyasi alanda erkeklere göre daha az yer almaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki kadın milletvekili oranı 1935 yılında %4,5 iken, 80 yıl sonra bu oran %14,7’ye yükselmiştir. Avrupa’da 2014 yılında kadın milletvekili oranının en yüksek olduğu ülkeler; %45 ile İsveç ve %42,5 ile Finlandiya olmuştur. Türkiye’de bakan sayısı 2015 yılında 27 kişi olup, bunların sadece %7,4’ü kadındır. 2013 yılında Avrupa’da kadın bakan oranının en yüksek olduğu ülkeler ise; %54,2 ile İsveç ve %50 ile Norveç olmuştur. Türkiye’de belediye başkanı kadın oranı 2009 yılında %0,9 iken, 2014 yılında %2,9’dur. Belediye meclisi üyesi kadın oranı ise 2009 yılında %4,2 iken bu oran 2014 yılında %10,7’ye yükselmiştir .

Türkiye’de kadının işgücü piyasasına girmesi, emek piyasasında yaşanan gelişmeler ya da ekonomi kaynaklı faktörler deneği, bir zorunluluk sonucu olmuştur. Kadınların işgücüne katılımı 1915 Balkan Savaşı sırasında erkeklerin çoğunun orduya katılması sonucu, azalan işgücünü takviye etmek mecburiyetiyle başlamıştır. Kadın istihdamı I. Dünya, II. Dünya Savaşları sırasında artmıştır. Savaş sonrasında erkeklerin terhis olmasıyla birlikte kadınların büyük kısmı geleneksel ev işlerine geri dönmüşlerdir. Türkiye’de kadının gerçek anlamda tarım dışı işgücüne katılması 1950’lerden sonra, kırdan kente yönelik göçün yarattığı hızlı kentleşme sonucu gerçekleşmiştir. Kırsal alandan ayrılıp kente göç etme, aile yapısında ve aile içi ilişkilerde bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu durum kadının toplumsal konumunu ve çalışma yaşamındaki yerini etkilemiştir. Kadın eğitime, kendi konumunun farkına varmaya, hizmet sektörü ve diğer sektörlerde çalışmaya başlamıştır. Ancak toplumsal yaşamda yer alan geleneksel düşünceler, kadının ev yaşamının dışı

şında çalışmaya başlamasına sınırlandırmalar getirmiştir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarına bakıldığında, oranların düşük olduğu gözlenmektedir. 1990 yılında % 34 civarında olan kadınların işgücüne katılım oranı, 2004 yılında ise % 25,4’e düşmüştür. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüş eğiliminin nedenleri; genç nüfusun öğrenimde geçirdiği sürenin son zamanlarda uzamış olması, işgücünün yapısında görülen, tarımsal etkinliklerden tarım dışı etkinliklere kaymadır. Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın, kente göç ile birlikte eğitimsiz ve deneyimsiz olmaları nedeniyle işgücü piyasasına hemen katılamamaktadır. Ancak yine de ülkede yaşanan ekonomik zorluklar, kadının işgücü piyasasında yer alma gerekliliğini giderek arttırmaktadır .

Tablo 1: Cinsiyete göre seçilmiş göstergeler, 2014

Seçilmiş Göstergeler	Erkek(%)	Kadın(%)
Okur-Yazar Olmayan Nüfus Oranı (25+ yaş)	1,8	9,2
Yüksekokul veya Fakülteden Mezun Nüfus Oranı (25+ yaş)	16,2	11,7
İstihdam Oranı (15+ yaş)	64,8	26,7
İşgücüne Katılım Oranı (15+ yaş)	71,3	30,3
Genç İşsizlik Oranı (15-24 yaş)	16,6	20,4

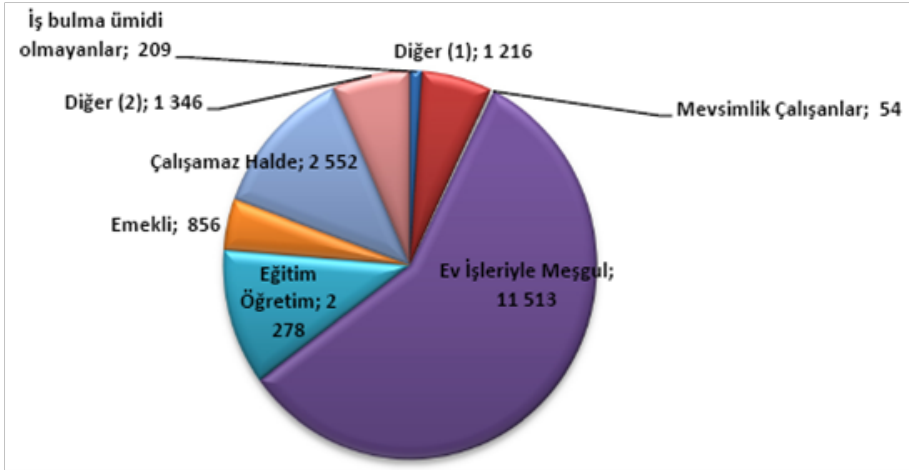
Kaynak: (TÜİK, a.g.e. s.1).

Kadınların istihdam oranı erkeklerin istihdam oranının yarısı kadardır. Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı 2014 yılında %45,5’dir. Bu oran erkeklerde %64,8, kadınlarda ise %26,7’dir.

Eğitilmiş kadınların işgücüne katılım oranı daha yüksektir. İşgücüne katılım oranı kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe, daha fazla artmıştır. Okur-yazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %16, lise altı eğitilmiş kadınların işgücüne katılım oranı %25,8, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %31,9, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %39,8’dir. Yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı ise %71,3’dür .

Türkiye’deki sosyokültürel faktörler ve toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadınlar, ev işlerinde çocuk bakımından sorumlu görülmektedir. Kadının ev içi sorumlulukları işgücü piyasasına çıkmasını, iş aramasını engellemektedir. Kadınların ev dışında gelir getirici işler yapması, erkeğin aileyi geçindiren aile reisi konumuna ve aile içindeki egemenliğine karşı bir tehdit olarak algılanmaktadır. Ayrıca ücretlerinin azlığına, çalışmayı kadınlar açısından cazip olmaktan çıkarmaktadır .

Grafik1: İşgücüne Dahil Olmayanların Nedene Göre Dağılımı, Kadınlar (Temmuz 2014-Bin Kişi)

Kaynak: (TİSK, a.g.e.3).

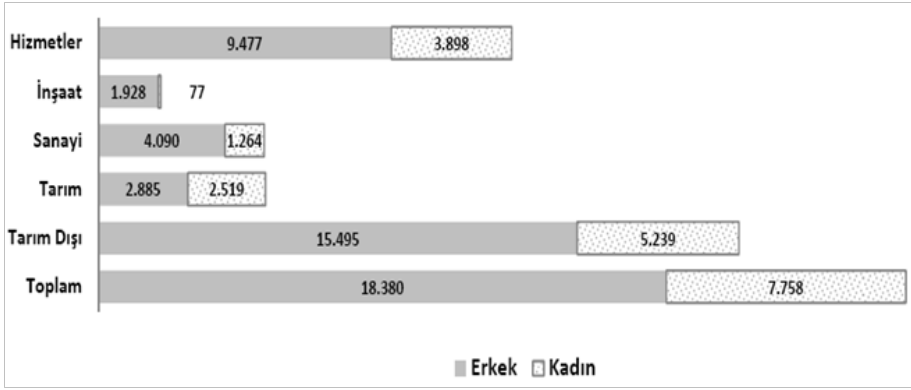
(1) Diğer: İş Aramayan Ancak Çalışmaya Hazır Kişiler (Ümitsizler Hariç)

2014'de işgücüne dahil olmayan toplam 28 milyon 68 bin kişinin, 20 milyon 23 bin kadını, 8 milyon 45 bin erkek oluşturmuştur. Bu kişilerin %8,5'ini iş aramayıp, çalışmaya hazırolanlar (ümitsizler %2; diğerleri %6,5), %0,3'ünü mevsimlik çalışanlar, %41'ini evkadınları, %16,1'ini eğitimdekiler, %13,6'sını emekliler, %14,2'sini çalışamaz haldeolanlar ve %6,3'ünü TÜİK'in içeriğini açıklamadığı diğerleri meydana getirmiştir .

İşgücü piyasalarında kadınların işe alınmaları, terfi ettirilmeleri ve ücretlendirilmeleri erkek işçilerden farklı olarak verimlilik dışındaki faktörlerden etkilenebilmektedir. İşgücü piyasalarında kadınların erkek işçilerden farklı değerlendirilmesi, kadınların işgücü piyasalarında ayrımcılık ile karşı karşıya kalmalarına sebep olmaktadır .

Türkiye'de de kadınlar eğitim düzeylerine göre erkeklerden daha düşük ücret alabilmektedir. 2014 yılında yüksek öğretim mezunu düzeyinde bir kadın çalışanın, yıllık ortalama iş geliri, aynı eğitim düzeyinde bir erkek çalışanın yıllık ortalama iş gelirinden %1,3 oranında düşük gerçekleşmiştir. Bu farkın en fazla olduğu eğitim düzeyi, %1,8'lik oran ile lise altıdır .

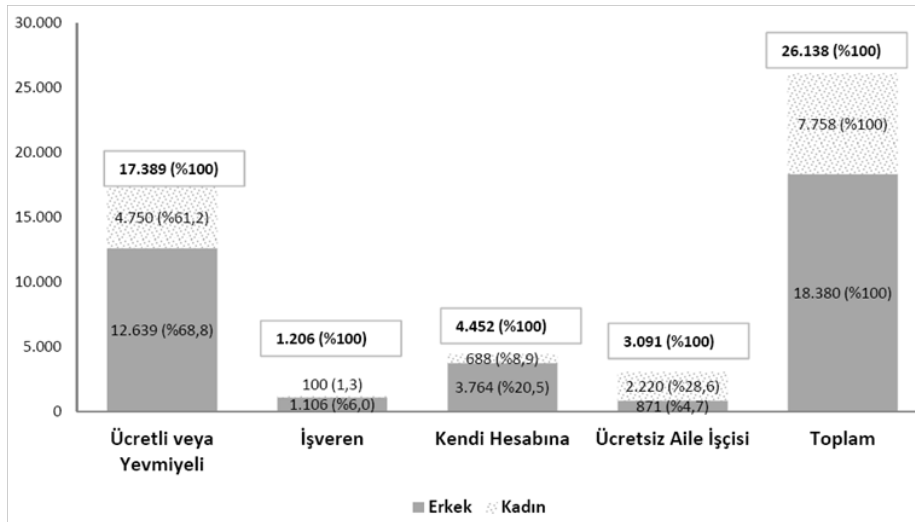
Grafik2: Sektörlere ve Cinsiyete Göre İstihdam (Ekim 2014- Bin Kişi)

Kaynak:(TİSK, a.g.e. s.7).

Hizmetler sektörü kadın istihdamının yarısını oluşturmaktadır. Tarım sektörü ise kadın istihdamının üçte birini yaratmaktadır.

Grafik 3: İstihdamın İşteki Duruma ve Cinsiyete Göre Dağılımı, (Ekim 2014-Bin Kişi, %)

Kaynak: (TİSK, a.g.e. s.8).

Ekim 2014 döneminde toplam istihdamın %66,5'i, erkek istihdamının %68,8'i ve kadın istihdamının %61,2'si ücretli veya yevmiyelidir. Kadın istihdamı içinde en büyük ikinci payı %28,6 ile ücretsiz aile işçisi kadınlar almaktadır. Buna karşılık kendi hesabına veya işveren olarak çalışan kadınların payı toplam olarak sadece %10,2'dir. 2 milyon 220 bin kadın ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır .

Tablo 2: Sigortalı Ücretli Kadın Çalışan Sayısı En Fazla Artan 10 Sektör (Kasım; 2014 - 2015)

Sektör	Yıllık Değişim	Aylık Değişim
Bina ve Çevre Düzenleme Faaliyetleri	89.772	39.201
Eğitim	86.107	26.838
Perakende Ticareti	23.171	-8.450
Ormanlık ve Tomrukçuluk	22.511	3.638
Yiyecek ve İçecek Hizmeti Faaliyetleri	19.619	744
Toptan Ticaret	15.192	699
İnsan Sağlığı Hizmetleri	14.108	429
Büro Yönetimi, Büro Desteği Faaliyetleri	9.008	543
Gıda Ürünleri İmalatı	8.704	-3.448
Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik	8.116	1.868
Tüm Sektörler (Kadın)	383.213	42.611

Kaynak:TEPAV, İstihdam İzleme Bülteni, Sayı:47, 2016, s.7.

Kasım 2015’de sigortalı ücretli kadın istihdamı Kasım 2014’e göre 383 bin (yüzde 11,1), Ekim 2015’e göre ise 43 bin artmıştır. Bu alanda 90 bin artışla (yüzde 45,4) bina ve çevre düzenleme faaliyetleri en çok artış yaşanan sektör olmuştur. Bu sektörü 86 bin artışla eğitim, 23 bin artışla perakende ticareti ve 22 bin artış ile ormanlık ve tomrukçuluk faaliyetleri takip etmiştir. Oransal artışlara bakıldığında ormanlık ve tomrukçuluk sektörü yüzde 549 artışla en hızlı artış yaşanan sektör olmuştur .

Küreselleşmenin işgücü piyasasına etkisi, öncelikle üretim sistemine esneklik olarak yansımıştır. Bu durum kadın işgücü arzında, işgücüne katılım oranında değişiklikler meydana getirmiştir.Kadınların tarım ve hane içi üretimden ücretli ekonomiye geçişleri, istihdama katılım oranını arttıran bir etki olmuştur .

Tablo 3: İmalat Sanayide Sigortalı Ücretli Kadın Çalışan Sayısı En Fazla Artan 10 Sektör (Kasım; 2014-2015)

Sektör	Yıllık Değişim	Aylık Değişim
Gıda Ürünleri İmalatı	10.400	-755
Kauçuk ve Plastik Ürünler İmalatı	3.992	627
Motorlu Kara Taşıtı ve Römork İmalatı	3.938	460
Fabrikasyon Metal Ürünleri	3.307	375
Makine ve Ekipman İmalatı	2.633	55
Elektrikli Teçhizat İmalatı	2.575	17
Makine ve Ekipman Kurulumu ve Onarımı	2.196	247
Metalik Olmayan Ürünler İmalatı	1.848	-138
Mobilya İmalatı	1.564	166
Diğer İmalatlar	1.495	336
İmalat Sanayi (Kadın)	22.252	1.263

Kaynak:(TEPAV, a.g.e. s.8).

Kasım 2015’de imalat sanayiye istihdam edilen sigortalı ücretli kadın sayısında Kasım 2014’e göre 24 sektörün 18’inde artış, 6’sında azalış yaşanmıştır. 24 sektörün toplamında Kasım 2014’e göre 22 bin (yüzde 2,7), Ekim 2015’e göre ise bin artış görülmüştür. Kadın istihdamının en fazla arttığı imalat sanayi sektörü 10 bin artışla gıda ürünleri imalatı sektörü olmuştur. Bu sektörü kauçuk ve plastik ürünler imalatı, motorlu kara taşıtı ve römork imalatı ve fabrikasyon metal ürünleri takip etmiştir. Oransal değişime bakıldığında ise % 18’lik artışla motorlu kara taşıtı ve römork imalatı sektörü Kasım 2014’e göre en hızlı artan sektör olmuştur .

Tablo 4: Sigortalı Ücretli Kadın Çalışan Sayısı En Fazla Artan 15 İl (Kasım; 2015-2014)

İller	Yıllık Değişim	Aylık Değişim
Ankara	61.218	8.364
İstanbul	52.562	346
Bursa	25.428	-311
İzmir	15.931	-605
Kocaeli	13.480	2.300
Antalya	10.001	-19.666
Konya	8.264	313
Mersin	8.068	2.265
Adana	7.629	2.952
Muğla	6.401	-7.385
Manisa	6.302	-445
Balıkesir	6.183	69
Aydın	5.808	-812
Sakarya	5.779	1.149
Samsun	5.432	2.465
Tüm İller	382.434	42.611

Kaynak:(TEPAV, a.g.e. s.9).

Kasım 2015’de sigortalı ücretli kadın istihdamında Kasım 2014’e göre 81 ilin toplamında 382 bin istihdam artışı yaşanmıştır. Artış yaşanan illerin başında ise 61 binlik istihdam artışıyla Ankara gelmektedir. Ankara’yı; 53 bin istihdam artışı ile İstanbul, 25 bin artış ile Bursa takip etmiştir. Oransal artışlara bakıldığında en hızlı artış yüzde 93,3 ile Bayburt’da yaşanmıştır. Bayburt’u; Hakkari, Tunceli, Kilis ve Bitlis illeri takip etmiştir .

5. İŞSİZLİK ORANI, EKONOMİK BÜYÜME ve KENTLEŞME ORANININ KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNE BİR EKONOMETRİK MODEL

İktisadi kurama göre aralarında ilişki bulunan değişkenler, regresyon analizi, koentegrasyon ilişkisi (yada uzun dönem denklemi), vektör otoregresif modeller (VAR) gibi yöntemlerle sayısal olarak ifade edilirler. Regresyon analizi veya VAR yaklaşımı için değişkenlerin durağan olma koşulu bulunmaktadır. Durağan olmayan değişkenlerin farkları ile modelleme yapmak ise uzun dönem bilgisini ortadan kaldırmaktadır ve bu tür değişkenler ile elde edilen öngörülerin sapmalı olduğu varsayılmaktadır.

Koentegrasyon ilişkisi için durağan olmayan serilerin yalnızca doğrusal birleşimlerinin durağan olma koşulu bulunmaktadır. Bu değişkenlerin herbirini etkileyen kalıcı şoklara rağmen, uzun dönemde ilişkili olacağı anlamına gelmektedir. Uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla literatürde yaygın olarak kullanılan iki yöntem bulunmaktadır: Engle-Granger ve Johansen yaklaşımı. Engle-Granger yaklaşımı yalnızca bir koentegrasyon vektörü hakkında bilgi verirken, Johansen yaklaşımı ise birden fazla koentegrasyon bilgisi verebilmektedir.

Granger ve Yoon (2000) tarafından ise saklı koentegrasyon kavramı geliştirilmiştir. Bazı durumlarda değişkenlerin kendileri arasında uzun dönemli ilişki bulunmaz iken, pozitif ya/yada negatif değişimleri arasında gizlenmiş bir uzun dönemli ilişki bulunabilmektedir. Bazı durumlarda ise değişkenlerin pozitif değişimine ait uzun dönem bilgisine negatif değişime ait uzun dönem bilgisinden farklı olabilmektedir (Hatemi-J, 2012). Bahsi geçen bu durum ise Hatemi-J (2012) tarafından ortaya koyulan asimetrik nedensellik kavramının, koentegrasyon ilişkisine uyarlanmış bir versiyonudur.

Değişkenlerin pozitif ve negatif değişimleri açıklayabilmek amacıyla rassal yürüyüş sürecine sahip aşağıdaki gibi tanımlanan seriler kullanılmaktadır.

$$X_t = X_{t-1} + \varepsilon_t = X_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i \quad (1)$$

$$Y_t = Y_{t-1} + \eta_t = Y_0 + \sum_{i=1}^t \eta_i \quad (2)$$

(1) ve (2) nolu ifadelerdeki $t = 1, 2, \dots, T'$ dir. X_0 ve Y_0 , serilerin başlangıç değerleridir. $\varepsilon \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ ve $\eta \sim N(0, \sigma_\eta^2)$ dir. ε_t 'ye ait pozitif ve negatif bileşenler şöyle tanımlanmıştır (Granger ve Yoon, 2002).

$$\varepsilon_t^+ = \max(\varepsilon_t, d), \quad \varepsilon_t^- = \min(\varepsilon_t, d) \quad (3)$$

(3) ifadesindeki d , eşik değerdir ve $\varepsilon_i = \varepsilon_i^+ + \varepsilon_i^- + d$ olduğu varsayılmıştır. Ayrıca η_i için de pozitif ve negatif bileşenler şöyledir.

$$\eta_i^+ = \max(\eta_i, d), \quad \eta_i^- = \min(\eta_i, d), \quad (4)$$

$\eta_i = \eta_i^+ + \eta_i^- + d'$ dir. $d = 0$ olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Pozitif ve negatif bileşenler aracılığı ile (1) ve (2)'deki denklemler aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$\begin{aligned} X_t &= X_{t-1} + \varepsilon_t = X_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^- \\ Y_t &= Y_{t-1} + \eta_t = Y_0 + \sum_{i=1}^t \eta_i^+ + \sum_{i=1}^t \eta_i^- \end{aligned} \quad (5)$$

X ve Y serileri için pozitif ve negatif değişimler ise şöyle tanımlanmıştır.

$$X_t^+ = \sum_i \varepsilon_i^+, \quad X_t^- = \sum_i \varepsilon_i^-, \quad Y_t^+ = \sum_i \eta_i^+ \quad \text{ve} \quad Y_t^- = \sum_i \eta_i^- \quad \text{ve (6)}$$

Seriler bu değişimlerin ve başlangıç değerinin bir fonksiyonu olarak aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

$$X_t = X_0 + X_t^+ + X_t^- \quad \text{ve} \quad Y_t = Y_0 + Y_t^+ + Y_t^- \quad (7)$$

Ayrıca $\Delta X_t^+ = \varepsilon_t^+$, $\Delta X_t^- = \varepsilon_t^-$, $\Delta Y_t^+ = \eta_t^+$ ve $\Delta Y_t^- = \eta_t^-$ 'dir.

Bu çalışmanın amacı kadın istihdam oranı ile ekonomik büyüme, işsizlik ve kentleşme oranı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koymaktır. Johansen yaklaşımı ile uzun dönemli ilişki araştırılacaktır. Daha sonra değişkenlerin pozitif ve negatif değişimleri için uzun dönemli ilişki incelenecektir. Elde edilen bulgular karşılaştırılacaktır.

5.1. Veri ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada Kadınların istihdam oranı(KİÖ) ile ekonomik büyüme(EB), işsizlik oranı (İŞS) ve kentleşme arasındaki(KO) uzun dönemli ilişki Türkiye için araştırılmıştır. Kadınların istihdam oranı için toplam işgücü içindeki oranı [Laborforce, female (% of total laborforce)], ekonomik büyüme göstergesi için logaritmik 2005 sabit fiyatlarla kişi başına gayri safi yurt içi hasıla [GDP percapita (constant 2005 US\$)], kentleşme göstergesi olarak ise kent nüfusunun yıllık büyüme oranı [Urban population growth (annual %)] alınmıştır. Verinin varlığına bağlı olarak 1991-2014 yıllar aralığı tercih edilmiştir. Veriler Dünya Bankasından elde edilmiştir.

İkiden fazla değişken olduğunda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen(1990) yaklaşımı ile araştırılmaktadır. Bazı durumlarda uzun dönemli ilişki saklı ya/yada asimetrik olabilmektedir. Uzun dönemli ilişkiyi araştırabilmek için, ön koşul değişkenlerin durağan olmamasıdır. Bu amaçla değişkenlerin öncelikle dura-

ğanlığı Ng-Perrontesti ile araştırılmıştır. Ng-Perrontest sonuçları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Değişkenlere Ait Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	MZ_a	MZ_t	MSB	MPT
KİO	-5.812	-1.671	0.287	4.310
$\Delta KİO$	-10.751	-2.318	0.215	2.279
EB	0.945	0.663	0.702	37.132
ΔEB	-10.857	-2.327	0.214	2.265
İŞS	-4.182	-1.444	0.345	5.859
$\Delta İŞS$	-10.829	-2.321	0.214	2.281
KO	-0.587	-0.267	0.455	15.222
ΔKO	-6.336	-1.741	0.274	3.986
% 1	-13.800	-2.580	0.174	1.780
% 5	-8.100	-1.980	0.233	3.170
% 10	-5.700	-1.620	0.275	4.450

MZaveMZt testlerinde sıfır hipotezinde değişkenlerin birim köklü olduğu, alternatif hipotez altında ise değişkenlerin durağan olduğu varsayılmaktadır. MSB ve MPT testlerinde ise sıfır hipotez altında değişkenlerin durağan olduğu, alternatif hipotez altında ise değişkenlerin birim köklü olduğu varsayılmaktadır. Test istatistik değerleri, tablonun altındaki karşı gelen kritik değerlerle karşılaştırıldığında, değişkenlerin tümünün I(1) olduğu görülmektedir. Şu halde değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı araştırılabilir. Uzun dönem ilişkisine yönelik bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: JohansenKoentegrasyon Test Sonuçları

r	İz İstatistiği	r	Max-Özdeğer İstatistiği
$r = 0 / r = 1$	162.43 (0.000)	$r = 0 / r \geq 1$	94.45 (0.000)
$r = 1 / r = 2$	67.97 (0.000)	$r \leq 1 / r \geq 2$	43.34 (0.000)
$r = 2 / r = 3$	24.62 (0.100)	$r \leq 2 / r \geq 3$	16.26 (0.134)

Tablo 6'daki sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. İki koentegre vektör olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada kullanılan değişken sayısı dört olduğundan, en fazla üç koentegre vektörü elde edilir. Bu nedenle değişkenlerin pozitif ve negatif değişimleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi de incelemek gerekebilir. Çünkü bu değişimler arasında gizlenmiş bir koentegre ilişkisi olabilir. Pozitif ve negatif şoklar için birim kök test sonuçları ise şöyledir.

Tablo 7: Pozitif ve Negatif Şoklara Ait Birim Kök Test Sonuçları

Negatif Şoklar	MZ _a	MZ _t	MSB	MPT	Pozitif Şoklar	MZ _a	MZ _t	MSB	MPT
KİO⁻	-5.243	-1.449	0.276	16.681	KİO⁺	0.152	0.082	0.541	21.679
ΔKİO⁻	-17.798	-2.963	0.151	4.709	ΔKİO⁺	-10.367	-2.263	0.218	2.411
EB⁻	0.059	0.040	0.693	30.629	EB⁺	0.206	0.118	0.574	23.775
ΔEB⁻	-10.080	-2.238	0.222	2.453	ΔEB⁺	-10.236	-2.224	0.217	2.537
İŞS⁻	-2.415	-0.750	0.310	8.303	İŞS⁺	0.735	0.617	0.839	48.218
ΔİŞS⁻	-8.851	-2.091	0.236	2.814	ΔİŞS⁺	-10.312	-2.270	0.220	2.375
KO⁻	1.630	1.428	0.875	61.028	KO⁺	-1.809	-0.667	0.368	10.067
ΔKO⁻	-10.486	-2.284	0.217	2.356	ΔKO⁺	-9.458	-2.170	0.229	2.606
%1	-23.800	-3.420	0.143	4.030	%1	-13.800	-2.580	0.174	1.780
%5	-17.300	-2.910	0.168	5.480	%5	-8.100	-1.980	0.233	3.170
%10	-14.200	-2.620	0.185	6.670	%10	-5.700	-1.620	0.275	4.450

Tablo 7'deki sonuçlara göre değişkenlerin pozitif ve negatif değişimlere ait verilerin birinci farkların alınması ile durağanlaştığı görülmektedir ve böylece I(1) oldukları açıkça görülmektedir. Böylece bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılabilir. Pozitif şoklar arasındaki ilişki ile negatif şoklar arasındaki ilişki ayrı ayrı incelenmiştir. Pozitif şoklar r^+ ile negatif şoklar arasındaki ilişki ise r^- şeklinde gösterilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Negatif ve Pozitif Şoklar İçin Koentegrasyon İlişkisi

r^+	İz İstatistiği	r^+	Max-Özdeğer İstatistiği
$r = 0 / r = 1$	101.030 (0.000)	$r = 0 / r \geq 1$	48.289 (0.000)
$r = 1 / r = 2$	52.74 (0.000)	$r \leq 1 / r \geq 2$	37.502 (0.000)
$r = 2 / r = 3$	15.23 (0.554)	$r \leq 2 / r \geq 3$	8.930 (0.731)
r^-	İz İstatistiği	r^-	Max-Özdeğer İstatistiği
$r = 0 / r = 1$	113.679 (0.000)	$r = 0 / r = 1$	54.944 (0.000)
$r = 1 / r = 2$	58.734 (0.000)	$r = 1 / r = 2$	39.521 (0.000)
$r = 2 / r = 3$	19.213 (0.038)	$r = 2 / r = 3$	16.353 (0.064)

Tablo 8’de elde edilen bulgulara göre, pozitif şoklar için iki koentegre vektör elde edilmiştir, negatif şoklar için ise % 5 e göre 2 ve % 10 ‘a göre ise üç koentegre vektör elde edilmiştir. Değişkenlerin düzeylerine göre bu sonuçlar kıyaslandığında, negatif şoklar içinde gizlenmiş bir koentegre vektör daha olduğu görülmüştür. Şoklar sonucunda elde edilen bilginin farklılığı ayrıca asimetrik koentegrasyon olarak da ifade edilebilir. Bu bulgular sonucunda kadın istihdam oranı ile ekonomik büyüme, işsizlik ve kentleşme oranı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ

Kadınların istihdam düzeyi ile işsizlik oranı, kentleşme oranı ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki 1991-2014 tarih aralığı için araştırılmıştır. Ampirik analiz amacıyla Granger and Yoon (2002) tarafından ortaya koyulan saklı koentegrasyon yaklaşımı kullanılmıştır. Ampirik analiz sonucunda değişkenlerin kendileri arasında iki koentegre vektör bulgusuna ulaşılmıştır. Pozitif değişimleri arasında iki koentegre vektör ve negatif değişimleri arasında ise üç koentegre vektör bulgusuna ulaşılmıştır. Pozitif ve negatif değişimler için koentegre vektör sayısının farklılığı ile asimetrik bir uzun dönemli ilişki olduğu söylenebilir.

Gelişmiş ekonomilerde büyüme ve kentleşme oranlarının yüksekliği kadınların işgücüne katılım oranını olumlu etkilerken, yani yükseltirken; az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarının düşüklüğü ve dolayısı ile kentleşme oranlarının yetersizliği kadınların işgücüne katılım oranını olumsuz etkilemektedir. İstihdam artışı en çok hizmet sektörü ve kayıtlı sektörde gerçekleşmektedir. Büyüme sonucu yaratılan istihdam, erkek istihdamını ve ayrıca kadın istihdamını da olumlu etkilemektedir.

Az gelişmiş ekonomilerde daha fazla olmakla beraber gelişmekte olan ekonomilerde kadınların işgücüne dahil olmasının önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bunlar düşük ücret, sosyal güvenlikten yoksun olma, düşük eğitim, toplumsal cinsiyet anlayışı, ataerkil zihniyet, ev ve aile sorumlulukları gibi ekonomik ve sosyal sebeplerle olabilmektedir. Kayıtdışılık da kadının çalışma hayatına katılmasını engellemektedir. Çalışma hayatında kadınlar erkeklere göre daha fazla kayıt dışı çalışmaktadırlar. Çünkü kadınlar çoğunlukla kayıt dışının fazla olduğu tekstil, konfeksiyon, gıda ve hizmet vb. emek yoğun sektörlerde istihdam alanı bulabilmektedir. Kadın işgücü, eğitim ve büyüme üzerine yapılan analizlerin sonuçları, eğitimin kadın işgücünün verimlilik artışına olan katkısının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek düzeyde eğitilmiş kadın işgücü; işgücüne katılım oranlarını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi, kalkınmayı olumlu etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- Akan Y., Arslan İ., Karatay P., Druca E. (2008), "Effects Economic Growth Creates on Employment in the Knowledge Society Process (1980-2007)", BULETINUL Universităţii Petrol-Gaze din Ploieşti, p:23-30, Vol. LX, 3:23-30.
- Aktaş Mavili Aliye, (20007), "Türkiye'de Kadın Sağlığını Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörler ve Yoksulluk", Aile ve Toplum, Yıl: 9 Cilt: 3 Sayı: 12, Nisan-Mayıs-Haziran.
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2009), Kentleşme Şurası 2009, Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu 7, Ankara.
- Berber Metin, Burçin Yılmaz Eser, (2008), "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz", İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt:10 Sayı:2, Nisan.
- Çağlar Nedret, (2011), "Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.3, S.4. s.56-79.
- Granger, Clive W. J and Yoon, Gawn, (2002), "Hidden cointegration", Department of Economics Working Paper, University of California, San Diego, CA.
- Hatemi-J, Abdunasser and Irandoust, Manuchehr, (2012), "Asymmetric interaction between government spending and terms of trade volatility", Journal of Economic Studies Vol. 39, No. 3, pp.368-378.
- Keleş, Ruşen (2002) Kentleşme Politikası, İmge Yayınları, Ankara.
- Kılıç Dilek, Selcen Öztürk, (2014), "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama", Anne İdaresi Dergisi, Cilt 47, Sayı 1, Mart, s.107-130.
- Muratoğlu, Y. (2016), "Büyüme İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", International Conference On Eurasian Economies, 2011, <http://www.econ.info/papers/335.pdf>, s:167-173
- Opie, J., (2006), Urbanization, Environmental Literacy Council, Washington.
- Önder Nurcan, (2013), "Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü", ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz-Eylül 2013, ss.35-61.
- Özkan Gökçen Sayar, Bülent Özkan, (2010), "Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma", Çalışma ve Toplum, 2010/1.
- Seyidoğlu, Halil, (1999), Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, İkinci Baskı, Güzem Can Yayınları, No:16, İstanbul.
- Sodipe, O. A., Ogunrinola, O.I. (2011), "Employment and Economic Growth Nexus in Nigeria", International Journal of Business and Social Science Vol. 2 No. 11, Special Issue:232-239.
- Toksöz Gülay, (2007), Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu, Uluslararası Çalışma Ofisi Yayınları, Ankara.
- Pekin, Tevfik, (2007), Makro Ekonomi, İkinci Baskı, Zeus Kitapevi, İzmir.
- Parasız, İlker, (1997), Modern Büyüme Teorileri, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- TÜİK, (2016), Haber Bülteni, Ankara.
- TİSK, (2015), İşgücü Piyasası Bülteni, Ocak, Sayı: 31.
- TEPAV, (2016), İstihdam İzleme Bülteni, Sayı:47.
- Yüceşahin M. Murat, E. Murat Özgür, (2008), "Türkiye Kentlerinin Kentleşme Düzeylerinin Demografik, Ekonomik ve Sosyal Değişkenlerle Belirlenmesi", Coğrafi Bilimler Dergisi, 6 (2), 115-139.
- http://www.sosyal-is.org.tr/yayinlar/kadin_emegi_ve_istihdami.pdf.

Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*

Yılmaz KÖPRÜCÜ**

Öz

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, küreselleşme hareketleri ile doğrudan yabancı yatırımların (DYY) gelişmekte olan ülkelere yönelmiş ve ekonomik büyüme üzerinde etki yaratmıştır. Söz konusu etki araştırmacılar tarafından analiz edilmiş ve literatüre azımsanmayacak derecede yayın kazandırılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'ye ait 1981-2013 dönemini kapsayan yıllık verilerle DYY ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Bunun için kullanılan yöntem Johansen koentegrasyon yöntemidir. Modelin değişkenleri; kişi başına düşen GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar, beşeri sermaye, dışa açıklık ve yurtiçi yatırımlardır. Ardından, DYY'nin teknolojik yayılma etkisi yapıp yapmadığı incelenmiştir. Kişi başına GSYİH, DYY, beşeri sermaye ve yatırımların logaritma formu kullanılmıştır. Bulgulara göre, değişkenlerin birinci farklarının durağan oldukları ve DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, Eşbütünlüşme, Türkiye

Jel Sınıflandırması: O40, F21, C32

The Effect of Foreign Direct Investment on Technological Spillover and Economic Growth: Turkey Case

Abstract

From the second half of the 20th century on, foreign direct investment (fdi) has been directed to the developing countries and has affected economic growth. The so-called effect have been analyzed by some researchers, and the analyses made by the researchers have provided a considerable number of papers for the literature in this field. Hence, theories about fdi have been improved by scientists. In this paper, the long-termed relationship between foreign direct investment and growth was examined using the annual data of Turkey covering the period of 1981-2013. The method used for investigating this relationship is "Johansen Cointegration" method. The variables of the model are GDP per person, foreign direct investment, hu-

* Bu makale 29 Ağustos 2016 tarihinde Beykent Üniversitesi tarafından Kaposvar/Macaristan'da düzenlenen Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansında sunulmuş ve bildiri kitabında basılmış olan çalışmanın geliştirilmiş halidir.

** Araş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Meşelik Yerleşkesi, 26480 ESKİŞEHİR, email: ykoprucu@ogu.edu.tr

man capital, openness and investment. And then, it has been investigated whether fdi generate a technological spillover effects. We used logarithm form of GDP per person, fdi, human capital and investment variables. According to the findings, we observed that variables' first differences are stationary and there is a long-termed relationship between fdi and economic growth.

Key words: Foreign Direct Investment, Economic Growth, Cointegration, Turkey

Jel Classification: O40, F21, C32

---

1. GİRİŞ

Bir şirketin üretimini, kurulu bulunduğu ülkenin dışında yapması veya mevcut üretim tesislerini satın almasına doğrudan yabancı sermaye yatırımı denilmektedir. Bazı şirketlerin yapmayı tercih ettikleri doğrudan yabancı yatırım türleri şunlardır: Mantaj sanayii, yap-işlet-devret modeli ve zorunlu yeni yatırım¹.

Çok Uluslu Şirketler, dünyadaki yabancı yatırımları yönetirken iki yol kullanırlar. Birincisi sınır ötesi birleşmeler ve satın almalar, ikincisi ise yeşil alan yatırımlarıdır. Sınır ötesi birleşmeler, iki firmanın farklı ülkelerde sahip oldukları aktiflerini yeni bir yasal yapı oluşturmak için birleştirmesidir. Sınır ötesi satın alma ise varlıklarının kontrolünü yabancı bir firmaya devretmesi ile gerçekleşir². Yeşil alan ise yüksek faizden olumsuz etkilenen ve yeni yatırımları ile üretim yapma amacıyla olan yatırımlardır³.

Küreselleşme süreci ile birlikte ve özellikle 1990'lı yıllardan sonra hız kazanan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile gelişmekte olan ülkeler hem tasarruf açıklarını gidererek hem de teknoloji transferi yaparak ekonomik büyüme oranlarını artırmaktadır. Coe ve Helpman (1995), ülkeler, doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde, ticaret ortakları ile bilgi ve teknoloji transferi yapmaktadır⁴. Bunun sonucu olarak, ülkelerin toplam faktör verimliliği artmakta ve ülkelerin ekonomik büyümeleri olumlu etkilenmektedir.

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu ifade eden teoriler ve bu çerçevede literatürde geniş kabul gören yayınlar mevcuttur. Coe vd. (2009), beşeri sermaye toplam faktör verimliliğinin açıklanmasında önemli bir etkidir⁵. Mankiw vd. (1992), beşeri sermayenin ülkelerin birbirlerine yakınsamada bir kriter olduğunu belirtmektedir⁶.

---

1 Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2013).

2 Şerhat Yaşgül, "Küreselleşme, Çok Uluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği" içinde Alkan Soyak, (der.) Küreselleşme, İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar (İstanbul: OM Yayınevi, 2002), s. 211-261.

3 Oya Köymen, Sermaye Birlikte Osmanlı, Türkiye, Dünya, (İstanbul: Yordam Yayıncılık, 2007), s.143-144.

4 David T. Coe and Elhanan Helpman, "International R&D Spillovers", European Economic Review, Vol. 39, Aralık 1995, s. 859-887.

5 David T. Coe and Elhanan Helpman and Alexander Hoffmaister, "International R&D Spillovers and Institutions", European Economic Review, Vol. 53, Ocak 2009, s. 723-741.

6 N. Gregory Mankiw, David Romer and David N. Weil, "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", The Quarterly Journal of Economics, Vol. 107, No. 2, 1992, s. 407-437.

Teknoloji transferi şeklinde olan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkede teknolojik yayılma etkisi yaratarak, ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde önemli bir etken olabilmektedir. Ruiz (2007), ev sahibi ülkeye gelen DYY'nin söz konusu ülkenin teknolojik gelişimini artırdığı sonucuna ulaşmıştır⁷. Branstetter (2005), doğrudan yabancı yatırımların bilginin yayılma etkisini artırdığı sonucuna ulaşmıştır⁸.

Geçmişten günümüzde ve özellikle 1980 sonrasında büyümenin belirleyicileri arasında doğrudan yabancı yatırımların payı hiç de azımsanmayacak boyuttadır. Bu çalışma, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını analiz etme ve ev sahibi ülkeye gelen DYY'nin yerleşik olmayanların patent sayısı vasıtasıyla, teknolojik yayılma etkisi yaratıp yaratmadığını gösterme amaçındadır. Diğer bir ifade ile Türkiye'ye gelen DYY'nin Türkiye'nin teknolojik gelişimine katkısını ortaya koyabilmektir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı bir etkileşimin olup olmadığı araştırılmıştır. DYY tanımını veren giriş bölümünden sonra, bu konuda önceden ortaya konulan uygulamalı çalışmalar ve elde edilen sonuçları veren literatür taraması ele alınmıştır. Ardından, ekonomik büyüme ile DYY, dışa açıklık, beşeri sermaye, yatırım arasında uzun dönemli bir ilişkisi olup olmadığını bulabilmek için önce durağanlık testleri ve sonra eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Daha sonra DYY'nin patent sayılarıyla ilişkili olarak teknolojik yayılma etkisi incelenmiş ve bu bulgular ışığında sonuç kısmı verilmiştir. 1981-2013 dönemindeki Türkiye'ye ait veriler dikkate alınarak söz konusu değişkenler arasındaki ilişki test edilmiş ve sonuçlar üzerine politika önerileri geliştirilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerinde etkisi olup olmadığı ve bu ilişkinin tespiti aşamasında eşbütünleşme yaklaşımını kullanan araştırmacılar azımsanmayacak düzeydedir. Bunlardan birisi, Dar vd. (2016) yabancı yatırımların büyüme üzerinde etkisi olduğunu ve aralarında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını Johansen eşbütünleşme yaklaşımıyla ortaya koymuştur. Büyüme yazınında büyük bir etki yapan içsel büyüme teorileri çerçevesinde, doğrudan yabancı yatırım, beşeri sermaye ve dışa açıklık arasında da uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiş olup, AR-GE faaliyetlerinin Pakistan'ın teknolojik kapasitesini artıracığı sonucuna ulaşılmıştır⁹.

7 Antonio N. Ruiz, "Does FDI Generate Technological Spillovers in the Host Country? Evidence from Patent Citations", (Tebliğ, CESifo Economic Studies Conference on Productivity and Growth, CESifo Conference Center, Münih, 22-23 Haziran 2007).

8 Lee Branstetter, "Is Foreign Direct Investment a Channel of Knowledge Spillovers? Evidence From Japan's FDI in the United States", Journal of International Economics, Vol. 68, Haziran 2005, s. 325-344.

9 Adeel A. Dar, Taj Muhammad and Bilal Mehmood, "Is there a relationship between foreign direct investment, human capital, trade openness and economic growth of Pakistani economy?", Science International-(Lahore), Vol. 28, No.1, Mart 2016, s. 715-719.

Şahin (2015) Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1980-2013 dönemi için ele alınmıştır. Yöntem olarak ARDL sınır testi kullanılmıştır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasında uzun dönemli istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir¹⁰.

Gerçeker (2015), Türkiye’nin 1998: 1 ile 2014: 3 arası çeyrek dönemli verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yöntem olarak tercih edilen Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir etkileşim bulunamamıştır¹¹.

Gui-Diby (2014), 1980-2009 yıllarını kapsayan dönemde 50 Afrika ülkesinin verileri ile panel veri oluşturmuş ve sistem GMM yaklaşımını uygulamıştır. Söz konusu bu çalışmada, 1980-1994 döneminde DYY ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olup, 1995-2009 yıllarını kapsayan dönemde ise pozitif bir etki yapmıştır¹².

Szkorpova (2014), 2001-2010 Slovakya ekonomisine ait verileri kullanarak yapmış olduğu çalışmasında DYY’nin büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır¹³.

Koyuncu (2011), Türkiye’nin 1990-2010 dönemi üçer aylık verileri kullanarak, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yöntem olarak eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, değişkenler arasında karşılıklı anlamlı etkileşimin varlığı tespit edilmiştir¹⁴. Gerçeker (2010), Türkiye’nin 1995:1-2007:9 dönemi aylık verilerini kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yöntem olarak VAR ve eşbütünleşme analizleri yapılmıştır. Söz konusu yöntem sonuçlarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile büyümenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Granger nedensellik test sonuçlarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür¹⁵.

Feridun ve Sissoko (2011), 1976-2002 döneminde Singapur ekonomisi için GSYİH ve DYY arasındaki bağımlılığı araştırmıştır. Johansen koentegrasyon yöntemi

10 Dilek Şahin, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(19), 2015, s. 159-172.

11 Mustafa Gerçeker, “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Ampirik Bir Analiz”, Journal of Economics, Finance and Accounting, 2(2), 2015, s. 253-265

12 Steve Loris Gui-Diby, “Impact of Foreign Direct Investments on Economic Growth in Africa: Evidence from Three Decades of Panel Data Analyses”, Research in Economics, Vol. 68, 2014, 248-256.

13 Zuzana Szkorpová, “A Causal Relationship Between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Export for Slovakia”, Procedia Economics and Finance, Vol.15, 2014, s. 123-128.

14 Fatma Turan Koyuncu, “Doğrudan Yabancı Yatırımların İktisadi Büyümeye Etkisi: Türkiye İçin Bir Ekonometrik Analiz”, (Anadolu International Conference in Economics II, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F., Eskişehir. 15-17 Haziran 2011).

15 Mustafa Gerçeker, “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Ampirik Bir Analiz”, Journal of Economics, Finance and Accounting, 2(2), 2010, s. 253-265.

çerçevesinde, eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden boş hipotez reddedilememiştir. Ayrıca Granger nedensellik test sonuçlarına göre, DYY ile GSYİH arasında bir nedensellik de yoktur¹⁶. Altıntaş vd (2006), SSCB'nin yıkılmasından sonra liberal ekonomik sisteme geçen beş ekonomiyi incelemiştir. Bu ülkeler: Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan'dır. Yöntem olarak Granger ve Sims nedensellik yaklaşımları uygulanmıştır. Bu yaklaşımların bulgularına göre doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasında iki yönde de nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir¹⁷.

Ekinci (2011), 1980-2010 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'ye gelen DYY ve büyüme arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Bunun için sistem yaklaşımı olan Johansen yaklaşımı kullanılmıştır. Buna göre iz testi bir tane eşbütünleşme vektörünün olduğuna işaret etmiştir. Bu nedenle, DYY ve büyümenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşmıştır¹⁸. Ayaydın (2010), Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2007 dönemi için ele almıştır. Yöntem olarak eşbütünleşme ve nedensellik analizi yapılmış ve doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur¹⁹. Mucuk ve Demirel (2009), Türkiye ekonomisine ait doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel bağıntı 1992:1-2007:9 aylık verileri kullanılarak incelenmiştir. Yöntem olarak Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri tercih edilmiştir. Bulgulara göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyümenin birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca değişkenlerin karşılıklı olarak Granger nedensel bağıntı içerdikleri gözlenmiştir²⁰.

Vergil ve Karaca (2010), Türkiye'nin de içinde bulunduğu 25 ülke, 1980-2005 dönemi için sermaye hareketleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırma konusu edilmiştir. Veriler yıllık olup, panel veri analizi yapılmıştır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları ülkenin ekonomik büyümelerini artırırken, kısa vadeli sermaye hareketleri ekonomik büyümeyi azaltmaktadır²¹. Ağayev (2010), panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemlerini kullanarak 25 geçiş ekonomisini incelemiştir. Pedroni eşbütünleşme yaklaşımı kullanılmış olup, uzun dönemde DYY ve ekonomik büyümenin birlikte hareket ettikleri ve ortak bir yönelime sahip oldukları tespit edilmiştir²².

16 Mete Feridun ve Yaya Sissoko, "Impact of FDI on Economic Development: A Causality Analysis for Singapore, 1976-2002", *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*. Vol 4 No.1, 2011, s. 7-17.

17 Mustafa Altıntaş, Deniz Güvercin ve Erginbay Uğurlu, "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Ekonomik Yaklaşım*", 19(Özel Sayı), 2006, s. 17-32.

18 Aykut Ekinci, "Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2010)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 2011, s. 71-96.

19 Hasan Ayaydın, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*", 26, 2010, s. 133-145.

20 Mehmet Mucuk ve Mustafa Tahir Demirel, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım ve Ekonomik Performans", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 2009, s. 365-373.

21 Hasan Vergil ve Coşkun Karaca, "Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 10(4), Ekim 2010, s. 1207-1216.

22 Seymur Ağayev, "Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Geçiş ekonomileri örneğinde panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), 2010, s. 159-184.

Alagöz vd. (2008), Türkiye'nin 1992-2007 dönem verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerine etkisini incelemiştir. Regresyon sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasında anlamlı bir nedensellik bulunamamıştır²³.

Li ve Liu (2005), DYY ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-1999 yıllarını kapsayan zaman dilimi için araştırmıştır. Yöntem olarak 3SLS kullanılmış olup, söz konusu makalede DYY ve ekonomik büyümenin birbirlerini tamamlayan bir özelliğe sahip olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca elde edilen bulgular neticesinde, gelişmekte olan ülkelerde DYY'nın ekonomik büyümeyi artırdığı sonucu çıkmaktadır²⁴.

Hsiao ve Shen (2003) bulgularına göre, 23 gelişmekte olan ülkede DYY ve büyüme arasında bir ilişki bulunmuş ve özellikle Çin'in 1970'lerin sonuna doğru dışa açılmasıyla diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha fazla DYY alıcısı konumunda olduğu tespit edilmiştir²⁵. Mohan (2007), Asya ülkeleri olan Malezya, Singapur, Tayland, Endonezya ve Filipinleri kapsayan araştırmada tahmin sonuçlarına göre DYY ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuştur²⁶.

Rodriguez ve Rodrik (2000) ampirik sonuçlarına göre, ticaret sınırlamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişkiye ulaşılmıştır. Söz konusu makalede dışa açıklık ve uzun dönem büyüme arasındaki ilişkinin varlığına vurgu yapılmıştır²⁷. Bengoa ve Sanchez-Robles (2003), 1970-1999 yıllarını kapsayan dönemde 18 Latin Amerika ülkelerinin verileri ile panel veri yöntemini takip etmiştir. Panel veri analizi çerçevesinde, Hausman test sonucuna göre sabit etkiler tahmincisi seçilmiştir. Bu sonuçlara göre ekonomik serbestliğin sermaye akışkanlığı üzerinde güçlü etkisi gözlenmiş ve DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır²⁸.

Chakraborty ve Basu (2002), DYY ve büyüme arasında koentegrasyon yöntemi kullanarak uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını araştırmıştır. Kısa dönem modeli kurularak hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı görülmüş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir²⁹.

23 Mehmet Alagöz, Savaş Erdoğan ve Nurgün Topallı, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 2008, s. 79-89.

24 Xiaoying Li and Ximing Liu, "Foreign direct investment and economic growth: An increasingly endogenous relationship", World Development, Vol.33 No.3, Mart 2005, s. 393-407.

25 C. HSIAO and Y. Shen, "Foreign direct investment and economic growth: The importance of institutions and urbanization", Economic Development and Cultural Change, Vol. 51 No. 4, 2003, s. 883-896.

26 R. Mohan, "A panel data analysis of FDI, trade openness and liberalization on economic growth of the ASEAN-5", The Empirical Economics Letters, Vol. 6 No.1, 2007, s. 35-44.

27 F. Rodriguez and D. Rodrik, "Trade policy and economic growth: A skeptic's guide to the cross-national evidence", National Bureau of Economic Research, Vol. 15, 2000, s. 261-338.

28 Marta Bengoa and Blanca Sanchez-Robles, "Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America", European Journal of Political Economy, Vol. 19, No. 3, 2003, s. 529-545.

29 C. Chakraborty and P. Basu "Foreign direct investment and growth in India: A cointegration approach", Applied Economic, Vol. 34, No.9, 2002, s.1061-1073.

Borensztein vd. (1998), 69 gelişmekte olan ülke ile panel veri yöntemini takip ederek SUR modelleri kurmuştur. Ev sahibi ülkeye gelen DYY, teknoloji transferleri ve yayılma etkilerini araştırma konusu olarak ele almıştır. Araştırma bulgularına göre, DYY ve beşeri sermaye değişkenlerinin büyüme üzerinde güçlü bir tamamlayıcı etkisi vardır³⁰. Mankiw vd. (1992)'e göre, beşeri sermaye ülkelerin yakınsama hızını artırmaktadır³¹. 1980 ve 1990'lar boyunca farklı araştırmacılar; Paul Romer (1986)³² ve Robert Lucas(1998)³³ benzer bulgulara ulaşmışlardır. Nelson ve Phelps (1966), beşeri sermaye ve ileri teknoloji kullanımının büyüme için önem arzettiğini belirtmiştir. Ayrıca beşeri sermaye ile teknolojik gelişme arasında ilişki olduğunu vurgulamıştır³⁴.

3. VERİ ve MODEL TANIMI

Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1981-2013 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler World Bank³⁵ ve Penn World Table³⁶ veri tabanlarından elde edilmiştir. Kullanılan değişkenler ve kısaltmaları şu şekildedir: kişi başına düşen gelirin logaritması (LKBDG), doğrudan yabancı yatırımların logaritması (LDYY), beşeri sermayenin logaritması (LBS), dış açıklık (DA), yurtiçi yatırımların logaritması (LYAT), yerleşik olmayanların patent başvuru sayısı (PA). DYY ve yurtiçi yatırımlar GSYİH içindeki payı şeklinde alınmıştır. Dışa açıklık değişkeni dış ticaret dengesinin milli gelire oranı, beşeri sermaye değişkeni ise ortaöğretimi başarılı bir şekilde bitirenlerin düzeyi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, eğitim düzeyinin 2013 yılına kadar temin edilebilmesinden dolayı gözlem uzunluğu söz konusu yıla kadar çekilebilmiştir.

$$LKBDG = f(LDYY, DA, LBS, LYAT) \quad (1)$$

Yukarıda denklem formunda verilen model değişkenlerini bir bütün olarak görebilmek için, Tablo 1'de tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir.

30 E. Borensztein, J. De Gregorio and J-W. Lee, "How does foreign investment affect economic growth?", *Journal of International Economic*, Vol. 45, 1998, s. 115-135.

31 N. Gregory Mankiw, David Romer and David N. Weil, "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, No. 2, 1992, s. 407-437.

32 Paul M. Romer, "Increasing Returns and Long-run Growth", *Journal of Political Economy*, Vol. 94, Ekim 1986, s. 1002-37.

33 Robert E. Lucas, "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22, Şubat 1988, s. 3-42.

34 Richard R. Nelson and Edmund S. Phelps, "Investment in humans, technological diffusion and economic growth", *American Economic Review*, Vol. 56 No.1/2, Mart 1966, s. 69-75.

35 World Bank, <http://www.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 2016).

36 Penn World Tables, <http://www.rug.nl/research/ggdc/data/pwt/pwt-7.1> (Erişim Tarihi: 2016).

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max
LKBDG	33	8.9095	0.2427	8.4981	9.3149
LDYY	33	-0.6067	1.0523	-2.5958	1.3355
DA	33	-3.0411	2.7582	-8.6708	4.1255
LBS	33	3.0222	0.7215	1.7365	4.3692
LYAT	33	-1.5956	0.2160	-2.1693	-1.234

Zaman serileri ile model kurulurken ve özellikle eşbütünleşme yaklaşımı için değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek için bazı durağanlık testleri yapılmıştır.

3.1. ADF Durağanlık Testi

Dickey ve Fuller (1979), ADF birim kök testi,

$$\Delta y_t = \beta + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \theta_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

denklem (2)'de Δ , β ve u_t sırasıyla, fark işlemcisi, sabit terim ve hata terimidir. ADF testi denklem (2)'deki α 'nın negatifliğini test etmektedir. Yukarıdaki denklemden yararlanarak y değişkenin birim kök içerip içermediğinin tespiti için, $H_0: \alpha=0$ ve $H_1: \alpha<0$, boş ve alternative hipotezleri kurulur. Eğer ilgili anlamlılık düzeyindeki test istatistiği kritik değerden küçükse, birim kökün varlığına işaret eden hipotez reddedilir.

Yukarıda anlatılan ADF Durağanlık testi değişkenlere uygulanmıştır. Elde edilen ADF test sonuçları; LKBDG, LDYY, DA, LBS, LYAT ve PA değişkenlerinin düzeylerinin değil birinci farklarının durağan olduğu sonucunu vermektedir. Yani söz konusu seriler I(1)'dir.

Tablo 2: ADF Testi

Değişkenler	Test İstatistiği		Kritik Değer %95 Güvenilirlik	
	Düzy	1.Farkı	Düzy	1.Farkı
LKBDG	-0.583	-3.427	-2.992	-2.994
LDYY	-1.454	-3.374	-2.992	-2.992
DA	-1.869	-4.173	-2.992	-2.989
LBS	1.002	-4.415	-2.992	-2.983
LYAT	-1.671	-3.031	-2.992	-2.994
PA	-2.207	-3.420	-2.992	-2.994

Tablo 2’de yer alan ADF test sonuçlarına göre değişkenlerin fark durağan özellik taşıdıkları gözlenmektedir. ADF testinin güçsüz olduğu varsayımı altında DF-GLS testi de yapılmıştır. ve test istatistikleri Tablo 3’de verilmiştir.

3.2. DF-GLS Testi

ADF testinin güçsüz olduğu varsayımından dolayı bir başka birim kök testi olan DF-GLS testi uygulanmıştır. Bu test ile amaçlanan daha etkin tahminler elde edebilmektir. DF-GLS testi, DF testinin dönüşümüne dayanmaktadır³⁷.

Elliott, Rothenberg, & Stock (1996)’e göre DF-GLS testi aşağıdaki gibidir³⁸:

$$\Delta y_t = \beta_0 y_{t-1}^d + \beta_1 \Delta y_{t-1}^d + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p}^d + u_t \quad (3)$$

DF-GLS testinin boş hipotezi, $H_0: \beta_0$ DF t istatistiği ile sınanmaktadır. Kritik değer test istatistiğinden büyükse, birim kökü işaret eden boş hipotez reddedilmektedir.

Tablo 3: DF-GLS Testi

Değişkenler	Maks. Gecikme	Test İstatistiği			Kritik Değer % 95 Güvenilirlik	
		Düzye	1. Farkı	Düzye	1.Farkı	
LKBDG	4	-2.539	-3.470	-3.081	-3.082	
LDYY	4	-2.341	-4.195	-3.081	-3.262	
DA	4	-2.044	-4.460	-3.081	-3.262	
LBS	4	-1.913	-3.698	-3.081	-3.325	
LYAT	4	-1.529	-3.186	-3.081	-3.082	
PA	4	-2.141	-3.577	-3.179	-3.183	

Tablo 3’de yer alan DF-GLS test sonuçlarından, serilerin düzeyde durağan olma-dıkları ancak farklarının durağan oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar Tablo 2’de gösterilen ADF test sonuçları ile örtüşmekte olup, her iki test sonuçlarında da değişkenler I(1)’dir.

3.3. Zivot-Andrews Testi

Minimum test istatistiklerini dikkate alan Zivot-Andrews test sonuçları da Tablo 2 ve Tablo 3’de verilen ADF ve DF-GLS durağanlık test istatistiklerini destekler niteliktedir. Diğer bir ifadeyle, I(1) sürecini takip etmektedirler.

37 S. Beckett, Introduction to Time Series Using Stata, (Texas: Stata Press, 2016), s.384.

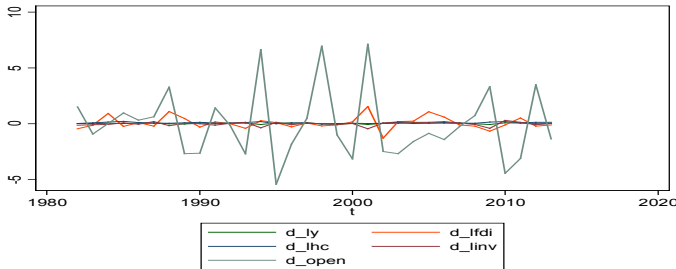
38 Graham Elliott, Thomas J. Rothenberg ve James H. Stock, "Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root" Econometrica 64(4), 1996, s. 813-36.

Tablo 4: Zivot-Andrews Testi

Değişkenler	Maks. Gecikme	Min. Test İstatistiği				Kritik Değer	
		Düzye		1. Fark		% 95 Güvenilirlik	
		Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
LKBDG	4	-4.080	-6.727	-4.80	-4.80	-4.80	
LDYY	4	-3.572	-6.716	-4.80	-4.80	-4.80	
DA	4	-4.864	-7.629	-4.80	-4.80	-4.80	
LBS	4	-3.822	-5.352	-4.80	-4.80	-4.80	
LYAT	4	-4.383	-7.546	-4.80	-4.80	-4.80	
PA	4	-5.289	-4.779	-4.80	-4.80	-4.80	

Tablo 4'de yer alan ve minimum test istatistiklerini dikkate alan Zivot-Andrews test sonuçlarına göre, dışa açıklık değişkeni dışında tüm değişkenler fark durağan süreç özelliği taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle, I(1) sürecini takip etmektedir.

Şekil 1: Değişkenlerin Farklarının Grafiği

Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere, değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri gözlenmektedir. Daha sonra Johansen eşbütünleşme yaklaşımı uygulanarak uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır.

4. YÖNTEM ve ANALİTİK BULGULAR

Tek denklemler yaklaşımının aksine Johansen yaklaşımı modeli bir sistem içinde test etmemizi sağlamaktadır. Johansen (1988) eşbütünleşme rankının belirlenebilmesi için iz testi ve maksimum özdeğer yaklaşımının gerekliliğini iddia etmiştir³⁹.

Söz konusu yaklaşımlardan ilki olan iz testi aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

39 Søren Johansen, "Statistical Analysis of Cointegrating Vectors", Journal of Economic Dynamics and Control, Vol. 12, 1988, s. 231-254.

$$-2\ln(Q) = -T \sum_{i=1}^p \ln(1 - \lambda_i) \quad (4)$$

Denklem (4)'de λ_i tahmin edilen öz değerlerdir. Modelin boş hipotezi $\text{rank} \leq r$ olup, alternatif hipotez ise $\text{rank} \geq r+1$ şeklinde ifade edilmektedir.

Feridun ve Sissoko (2011), ikinci yaklaşım olan maksimum öz değer yaklaşımını aşağıdaki gibi formüle etmiştir⁴⁰:

$$\lambda_{\max}(r_0) = -T \ln(1 - \lambda_i), i = r_0 + 1 \quad (5)$$

Maksimum öz değer yaklaşımının boş hipotezi r koentegrasyon vektörünün olduğunu, alternative hipotez ise $r+1$ koentegrasyon vektörünün olduğuna işaret etmektedir. Tablo 5'de eşbütünleşme rankı için iz test istatistiği ve kritik değeri verilmiştir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Testi

Maksimum rank	İz İstatistiği	5% Kritik Değer
0	74.8085	68.52
1	39.9100*	47.21*

Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre, "koentegrasyon yok" a işaret eden boş hipotez reddedilmiştir. Bu durumda ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar, beşeri sermaye, yurtiçi yatırımlar ve dışa açıklık arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Dar vd. (2016) Johansen eşbütünleşme yaklaşımını kullanmışlar ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığı sonucuna ulaşmışlardır⁴¹. Ayrıca Chakraborty ve Basu (2002) kısa dönem modelini kurmuşlar ve hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını tespit etmişlerdir. Bundan dolayı, DYY ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna varılmıştır⁴².

Granger (1969) çalışmasında, Granger nedensellik testinin aynı zamanda bir öngörülebilirlik testi de olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, X_t değişkeni Y_t değişkenini öngörmekte başarılı ise " X, Y 'nin Granger nedenidir" denilmektedir⁴³.

Granger nedensellik kavramı, Wald ilkesinin olağan uygulamasının geçerli bir test ile sonuçlanmadığı VAR katsayıları için doğrusal olmayan kısıtları ifade eder. Granger nedensellik testi için iki değişken ile kurulacak modelin katsayı matrisleri aşağıda verilmiştir⁴⁴:

40 Feridun and Sissoko, a.g.m. s.11.

41 Dar, Muhammad and Mehmood, a.g.m.

42 Chakraborty and Basu, a.g.m.

43 C. W. J. Granger, "Investigating Causal Relationship by Econometric Models and Cross Spectral Methods", *Econometrica*. Vol. 37 No. 3, Ağustos 1969, s. 424-458.

44 Helmut Lütkepohl, *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*, (Berlin: Springer, 2005), s.106.

$$\begin{bmatrix} Y_t \\ X_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \lambda_1 \\ \lambda_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \alpha_{11}^1 & 0 \\ \alpha_{21}^1 & \alpha_{22}^1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Y_{t-1} \\ X_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \alpha_{11}^2 & 0 \\ \alpha_{21}^2 & \alpha_{22}^2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Y_{t-2} \\ X_{t-2} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix}$$

$$Y_t = \lambda_1 + \alpha_{11}^1 Y_{t-1} + \alpha_{12}^1 X_{t-1} + \alpha_{11}^2 Y_{t-2} + \alpha_{12}^2 X_{t-2} + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

Granger nedenselliğın olmadığı boş hipotez : =0, =0 şeklinde yazılabilir. Bu hipotez F testi ile sınanmaktadır. Eğer F testi ilgili kritik değerdan büyük çıkarsa boş hipotez reddedilebilir. Bu durumda, X değışkeni Y değışkenini başarılı bir şekilde öngörebilmekte, diğeri bir ifadeyle X değışkeni Y değışkenininin "Granger nedeni" olduğuna işaret etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında Granger nedensellik testi yapılmış olup test sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Ekonomik Büyüme ve DYY Arasındaki Granger Nedensellik

Sfır Hipotezi (H ₀)	F İstatistiğı (olasılık)	Karar	Sonuç
LKBDG, DYY'ın Granger nedeni değildir.	4.026 (0.045)	RED	LKBDG, DYY'ın Granger nedenidir.
DYY, LKBDG'nin Granger nedeni değildir.	-2.3893 (0.122)	REDDEDİLEMEDİR	DYY, LKBDG'nin Granger nedeni değildir.

Yukarıdaki tabloda yer alan Granger nedensellik test sonuçlarına göre, ekonomik büyüme doğrudan yabancı yatırımların "Granger nedenidir". Ancak doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümenin "Granger nedeni" değildir.

$$LKBDG = \frac{8.1553}{(0.073)} + \frac{0.0284LDYY}{(0.0115)} + \frac{-0.0016DA}{(0.0034)} + \frac{0.3069LBS}{(0.02)} + \frac{0.1011LYAT}{(0.0477)} \quad (7)$$

Tablo 7: Tahmin Değerleri

Değişkenler	Tahmin değerleri	t-istatistiğı	Olasılık Değeri
LDYY	0.0284 (0.0115)	2.46	0.020
DA	-0.0016 (0.0034)	-0.49	0.627
LBS	0.3069 (0.0200)	15.29	0.000
LYAT	0.1011 (0.0477)	2.12	0.043
SABİT	8.1553 (0.0733)	111.15	0.000

Denklem (7) ve Tablo 7’de tahmin sonuçları verilmiştir. Tablo 7’den de anlaşılacağı gibi model’de anlamsız olan tek değişken dışa açıklık değişkenidir. Diğer değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. Bu bulgular ışığında doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar büyümeyi artırmaktadır.

Yatırım ve beşeri sermaye değişkenleri hem istatistiki olarak anlamlı hem de iktisadi beklentilerimizle uyumlu bir işarete sahiptir. Her iki değişken de ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etki yapmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların teknolojik yayılma etkisi yaratıp yaratmadığını ve nedenselliğin yönünü tespit edebilmek için patent sayısı, doğrudan yabancı yatırımlar, beşeri sermaye değişkenleri ile Granger nedensellik testi yapılmış ve test sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi

Sfır Hipotezi (H_0)	Gecikme Sayısı	F İstatistiği (olasılık)	Karar	Sonuç
PA, DYY’ın Granger nedeni değildir.	4	3.856(0.05)	RED	PA, DYY’ın Granger nedenidir.
DYY, PA’nin Granger nedeni değildir.	4	5.2426(0.022)	RED	DYY, PA’nin Granger nedenidir.

Tablo 8’da yer alan Granger nedensellik test sonuçlarına göre; hem doğrudan yabancı yatırımlar, yerleşik olmayanların patent başvuru sayısının “Granger nedeni”dir”, hem de patent başvuru sayısı DYY’ın “Granger nedeni”dir” sonucuna ulaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki, değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik söz konusudur.

$$PA = -157.4575 + 9.59DYY + 460.7584LBS \quad (8)$$

Tablo 9: Tahmin Değerleri

Değişkenler	Tahmin değerleri	t-istatistiği	Olasılık Değeri
DYY	9.59	3.30	0.003
LBS	460.7584	1.92	0.065
SABİT	-157.4575	-0.23	0.816

Doğrudan yabancı yatırımların teknolojik yayılma etkisinin yönünü görebilmek için denklem (8) ve Tablo 9’da tahmin değerleri verilmiştir. Tahmin değerlerinden DYY’nin % 5, beşeri sermayenin ise % 10 düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, DYY’nin patent başvuru sayısı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Yani ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımlar, yerleşik olmayanların patent başvuru sayısını artırmaktadır. Bu da, doğrudan yabancı

yatırımların teknolojik yayılma etkisi yaptığı sonucunu çıkarmamıza yardımcı olmaktadır. Beşeri sermaye değişkenini ifade eden orta öğretimi başarılı olarak bitirip, yüksek eğitime kaydolma düzeyi de yerleşik olmayanların ev sahibi ülkedeki patent başvuru sayısını artırmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, günümüz dünya ekonomisinin bir gerçeği olan küreselleşmenin beraberinde getirdiği doğrudan yabancı yatırım olgusu incelenmiştir. Bu sermayeden pay alma yarışına giren ülkelerin arasında Türkiye’de yerini alma çabası içindedir.

Bu araştırmada Türkiye’ye ait 1981-2013 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ile ev sahibi ülkede teknolojik yayılma etkisi incelenmiştir. Bu ilişkinin varlığı için birim kök testleri yapılmış ve değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları ancak farklarının durağan olduğu, diğer bir ifadeyle değişkenlerin I(1) özelliği gösterdikleri tespit edilmiştir. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını gösteren eşbütünleşme yaklaşımı uygulanmıştır. Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı gözlenmiş, yani değişkenlerin birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunun ardından Granger nedensellik testi yapılmış ve ekonomik büyüme doğrudan yabancı yatırımların “Granger nedeni” olduğu, doğrudan yabancı yatırımlar ise ekonomik büyümenin “Granger nedeni” olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu anlamlı bulgular çerçevesinde, 1981-2013 döneminde, Türkiye’ye gelen DYY milli geliri artırmaktadır. Bu nedenle, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla yararlanılmalıdır. Şirketler toplam faktör verimliliğini artıran teknoloji transferi konusunda teşvik edilerek, ülkenin teknik gelişimi sağlanmalıdır. Yeşil alan yatırımları şeklinde gelen DYY, istihdam ve üretim kapasitesini artırdığı için bu tür yatırımların ülke içinde yapılması yönünde gerekli adımlar atılmalıdır.

Doğrudan yabancı yatırımların gerek ekonomik gerekse de siyasi istikrara sahip ülkeleri tercih etmesi nedeniyle, söz konusu bu yapıların istikrarı için çaba gösterilmeli ve uygun ortam sağlanmalıdır. Ekonomik ve politik şoklara karşı kendini güvende hisseden DYY ekonomik büyüme üzerinde daha anlamlı pozitif etkiler bırakacaktır.

Modelde dışa açıklık değişkeni istatistiki olarak anlamlı bulunamamıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında söz konusu dönemde ülkenin bulunduğu koşullar önem taşımaktadır. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren istikrar ve liberalleşme programı ile ihracat gelirlerinin yükselmesi üretim artışlarını doğurmuştur. Ancak hem ekonomik krizlerin etkisi ve Gümrük Birliği anlaşmasından beklenen faydaların sınırlı olması hem de AB üyelerinin Türkiye’nin üyeliğine karşı olmalarıyla üyelik hedefinin giderek belirsizleşmesi ile siyasal reformların rafa kalkmasıyla,

uzun vadeli büyüme perspektifi oluşturulamamıştır⁴⁵. Bu nedenlerden dolayı, dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki teorik beklenti bu çalışmaya yansımamıştır. Türkiye’de ve dünyada bu sonucu destekler nitelikte çalışmalar mevcuttur. Şimşek (2003)⁴⁶, ihracat ile büyüme arasında ilişkinin olmadığı sonucuna varmış, Demirhan (2005)⁴⁷ ihracattan büyümeye nedensellik bulunamamıştır. Falvey vd. (2013)⁴⁸, ticari dışa açıklığın büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Bunların yanında, beşeri sermayenin üretim artışı üzerindeki pozitif etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Romer (1990)⁴⁹, beşeri sermaye düzeyi üretim artışında önemli bir role sahip olabilmektedir. Bu çalışmada göstermektedir ki nitelikli beşeri sermaye girdisi ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Bu sebeple, beşeri sermayenin niteliğinin artırılması için politika yapıcılarının daha fazla özen göstermeleri gerekmektedir.

Yatırım değişkeninin katsayı işareti teorik beklentilerimizle uyumludur. Bu sonuç, yatırımların ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir. Bu nedenle, politika yapıcılarının yatırımların artırılması için uygun ortamın sağlanması konusunda daha gayretli davranmaları gerekmektedir.

Teknoloji’nin yayılma etkisini tespit edebilmek için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre DYY ile yerleşik olmayanların patent başvuru sayısı arasında karşılıklı “Granger nedensellik” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 1981-2013 yıllarını kapsayan dönemde, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların pozitif teknolojik yayılma etkisi yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, DYY’nin yerleşik olmayanların Türkiye’de yapmış oldukları patent başvuru sayısını artırdığı görülmektedir. Söz konusu bu analiz de ev sahibi ülkeye yönlendirilen DYY’nin teknoloji transferi olarak da gelebildiğine vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan bu modeldeki beşeri sermaye değişkeni olan ortaöğretimi başarılı olarak tamamlama düzeyi de patent başvuru sayısına olumlu katkı yapmaktadır.

Netice itibarıyla, öncelikle yeşil alan yatırımlarının teşvik edilmesi, ardından gerek doğrudan yabancı yatırımların diğer türlerinin artırılması gerekse de yurtiçi yatırımların hız kazanması ile Türkiye ekonomisi uzun dönemli büyüme perspektifini yakalayacaktır.

45 Şevket Pamuk, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları,2016), s. 280-303.

46 Muammer Şimşek, “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi, 1960-2002”, *DEÜ İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(2), 2003, s. 43-63.

47 Erdal Demirhan, “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 60(4), 2005, s. 75-88.

48 Rod Falvey, Neil Foster-McGregor and Ahmed Khalid, “The Liberalisation and Growth: A Threshold Exploration”, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 18(2), 2013, s. 230-252.

49 Paul M. Romer, “Human Capital and Growth: Theory and Evidence”, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, Vol. 32, 1990, s. 251-286.

KAYNAKÇA

- Ağayev, S., "Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Geçiş ekonomileri örneğinde panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri", Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 12(1), 2010, s.159-184.
- Alagöz, M., Erdoğan, S., Topalli, N., "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 2008, s.79-89.
- Altıntaş, M., Güvercin, D., Uğurlu, E., "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", Ekonomik Yaklaşım", 19(Özel Sayı), 2006, s.17-32.
- Ayaydin, H., "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi", 26, 2010, s.133-145.
- Beckett, S., Introduction to Time Series Using Stata, (Texas: Stata Press, 2016).
- Bengoa, M., Sanchez-Robles, B., "Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America", European Journal of Political Economy, 19(3), 2003, s.529-545.
- Borensztein E., Gregorio J. De ve Lee J-W., "How does foreign investment affect economic growth?", Journal of International Economic. 45, 1998, s.115-135.
- Branstetter, L., "Is Foreign Direct Investment a Channel of Knowledge Spillovers? Evidence From Japan's FDI in the Unites States", Journal of International Economics, 68, 2005, s.325-344.
- Chakraborty, C., Basu, P. "Foreign direct investment and growth in India: A cointegration approach", Applied Economic, 34(9), 2002, s.1061-1073.
- Coe D. T. ve Helpman, E., "International R&D Spillovers", European Economic Review, 39, 1995, s. 859-887.
- Coe D. T. ve Helpman, E. ve Hoffmaister, A. W., "International R&D Spillovers and Institutions", European Economic Review, 53, 2009, s.723-741.
- Dar, A. A., Muhammad T., and Mehmood B., "Is there a relationship between foreign direct investment, human capital, trade openness and economic growth of Pakistani economy?", Science International-(Lahore), 28(1), 2016, s.715-719.
- Demirhan, E., "Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(4), 2005, s.75-88.
- Dickey, D., Fuller, W. A., "Distribution of Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of American Statistical Association, 74, 1979, s.427-431.
- Ekinci, A., "Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2), 2011, s.71-96.
- Elliott, G., Rothenberg, Thomas J. ve Stock, James H., "Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root", Econometrica, 64(4), 1996, 813-36.
- Falvey, R., Mcgregor, N. F. ve Khalid, A., "The Liberalisation and Growth: A Threshold Exploration", Journal of the Asia Pacific Economy, 18(2), 2013, s.230-252.
- Feridun, M., Sissoko, Y., "Impact of FDI on Economic Development: A Causality Analysis for Singapore, 1976-2002", International Journal of Economic Sciences and Applied Research, 4(1), 2011, s.7-17.
- Gerçeker, M., "Vektör Otoregresif Model Yardımıyla Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, 13(1-2), 2010, s. 386-403.

- Gerçeker, M., "Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Ampirik Bir Analiz", *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 2(2), 2015, s.253-265.
- Granger, C., *Investigating Causal Relationship by Econometric Models and Cross Spectral Methods*, *Econometrica*, 37(3), 1969, s.424-458.
- Gui-Diby, S. L., "Impact of Foreign Direct Investments on Economic Growth in Africa: Evidence from Three Decades of Panel Data Analyses", *Research in Economics*, 68, 2014, s.248-256.
- Hsiao, C., Shen, Y., "Foreign direct investment and economic growth: The importance of institutions and urbanization", *Economic Development and Cultural Change*, 51(4), 2003, s. 883-896.
- Johansen, S., "Statistical Anaylsis of Cointegrating Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 1988, s. 231-254.
- Koyuncu, F. T., "Doğrudan Yabancı Yatırımların İktisadi Büyüme Etkisi: Türkiye İçin Bir Ekonometrik Analiz", (Tebliğ, Anadolu International Conference in Economics II, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F., Eskişehir. 15-17 Haziran 2011).
- Köymen, O., *Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya*. (İstanbul: Yordam Yayıncılık, 2007).
- Li, X., Liu, X., "Foreign direct investment and economic growth: An increasingly endogenous relationship", *World Development*, 33(3), 2005, s.393-407.
- Lucas, R. E., "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22, 1988, s.3-42.
- Lütkepohl, H., *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*, (Berlin: Springer, 2005).
- Mankiw, N.G., Romer, D. ve Weil, D. N., "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 1992, s.407-437.
- Mohan R., "A panel data analysis of FDI, trade openness and liberalization on economic growth of the ASEAN-5", *The Emprical Economics Letters*, 6(1), 2007, s.35-44.
- Mucuk, M., Demirsel M. T., "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım ve Ekonomik Performans", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 2009, s.365-373.
- Nelson, R., Phelps, E., "Investment in Humans, Technological Diffusion and Economic Growth", *American Economic Review*, 56(1/2), 1966, s.69-75.
- Pamuk, Ş., *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).
- Penn World Tables, <http://www.rug.nl/research/ggdc/data/pwt/pwt-7.1> (Erişim Tarihi:2016).
- Rodriguez, F., Rodrik, D., "Trade policy and economic growth: A skeptic's guide to the cross-national evidence", *National Bureau of Economic Research*, 15, 2000, s.261-338.
- Romer, P. M., "Increasing Returns and Long-run Growth", *Journal of Political Economy*, 94, 1986, s.1002-37.
- Romer, P. M., "Human Capital and Growth: Theory and Evidence", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 32, 1990, s.251-286.
- Ruiz, A. N., "Does FDI Generate Technological Spillovers in the Host Country? Evidence from Patent Citations", (Tebliğ, CESifo Economic Studies Conference on Productivity and Growth, CESifo Conference Center, Münih, 22-23 Haziran 2007).
- Seyidoğlu, H., *Uluslararası İktisat*, (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2013).
- Szkorpupova, Z., "A Causal Relationship Between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Export for Slovakia", *Procedia Economics and Finance*, 15, 2014, s.123-128.

- Şahin, D., "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(19), 2015, s.159-172.
- Şimşek, M., "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi, 1960-2002", *DEU İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(2), 2003, s.43-63.
- Vergil, H., Karaca, C., "Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 2010, s.1207-1216.
- World Bank, Data, <http://data.worldbank.org/>. (Erişim Tarihi:2016).
- Yaşgöl, S., "Küreselleşme, Çok Uluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği" içinde Alkan Soyak, (der.) Küreselleşme, İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar (İstanbul: OM Yayınevi, 2002), s. 211-261.

Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı

Fikret BİRDİŞLİ*

Özet

Orta Asya bölgesi post-Sovyet dönemde uluslararası sisteme en az entegre olabilmış bölgelerin arasında yer alır. Bu nedenle geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkeler başta siyasi olmak üzere bir dizi sorunla yüz yüzedirler. Sahip oldukları coğrafi, ekonomik ve beşeri potansiyelin yanı sıra stratejik konumları nedeniyle küresel ve bölgesel güçlerin ilgisini çeken Orta Asya Türk cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını pekiştirme telaşı içinde bir dizi sorunla yüz yüze kalmışlardır. Bu sorunların önemli bir kısmı Sovyet döneminin siyasi mirası ve bölge ülkelerinin kapasite yetersizlikleriyle ilgilidir. Bunun dışında radikalizm gibi bölgeyi aşan güvenlik sorunlarının aslında bölgeye dışardan yapılan müdahalelerin doğurduğu entropiye dayalı olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarından ödün vermeden kendilerini geliştirmelerinin ve bölgesel sorunların çözümünü için en ideal yol öncelikle bölge içi ittifaktan geçer. Bu makalede Orta Asya bölgesinin kronik sorunları ve bölgesel işbirliği konusu Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi bağlamında Kırgızistan-Özbekistan ihtilafı örneği üzerinden analiz edilmektedir.

Anahtar Kavramlar: Bölgesel Güvenlik, Orta Asya, Kırgız-Özbek Çatışması, Orta Asya Güvenlik Kompleksi, Uluslararası Güvenlik

Kyrgyz-Uzbek Disputes in the Context of Central Asia Regional Security Complex

Abstract

Central Asia is one of the least integrated regions to the international system of the world. So, these transition economies have confronted with a series of problems primarily political. These challenges and confrontations are originated with human, geographic and economic reasons as well as their geopolitical positions in context of attractiveness for regional and international powers. Therefore Central Asia countries are in dilemma of strengthening of their sovereignty and confronting with challenges. Actually, many of the problems of Central Asia are heritage of the Soviet policies and era besides lack of capacity. Additionally, the problem of radicalism also is external entropy for the region. Therefore, most plausible answer is regional cooperation and alliance for tackling of these challenges. In this essay, the regional

* Yrd.Doç.Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Böl. fikretbirdisli@hotmail.com

security problems of Central Asia are being analyzed by the case of Kyrgyz-Uzbek conflict in context of Regional Security Complex Theory.

Key words: *Regional Security, Central Asia, Kyrgyz-Uzbek Disputes, Central Asian Regional Security Complex, International Security*

---

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını elde eden Türk Cumhuriyetleri uluslararası toplumun egemen unsurları olarak varlıklarını korumaları arzusu içinde bir dizi açmazla karşı karşıya kalmışlardır. Bunlardan ilki ulusal güvenlikleriyle ilgilidir. Çünkü Sovyet sonrası dönemde de Rusya'nın bölgenin en önemli askeri gücü olarak kalması karşısında Türk Cumhuriyetleri kendi kapasitelerini geliştirerek bölgeyi askerileştirmekte tereddüt etmişlerdir. Buna karşın doğal zenginliklerinin yanı sıra Orta Asya bölgesinin Afganistan, Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelere komşu olması nedeniyle süper güçlerin bölgeye olan ilgisinin artması Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini ulusal egemenliklerini korumak için realist politikalar belirlemeye zorlamaktadır.

Bölge dışı unsurların bölge üzerinde hâkimiyet kurmalarını engellemek, Rusya'nın post Sovyet dönemi Türk Cumhuriyetleri üzerindeki ağırlığını dengelemek ve bölgenin kendi dinamiklerini uluslararası sistem içinde harekete geçirerek bu ülkelerin bağımsızlıklarını perçinlemek için kapsamlı bir stratejiye, ikili ilişkilerin geliştirilmesine ve bir bölgesel entegrasyonlara ihtiyaç vardır. Aslında bu gereksinimin farkında olan Orta Asya ülkelerinin yüz yüze kaldığı ikinci açmaz da kapasite yetersizliği ile ilgilidir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze kadar geçen zaman içinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ulusal ve bölgesel sorunlarını kendi başlarına çözebilme kapasiteleri yeteri kadar gelişmemiştir. Bu nedenle Rusya ile bağımlılık ilişkilerini devam ettirmeleri durumunda yeniden bir "Rus Commonwealth"inin parçaları haline gelmeleri söz konusudur. Rus hegemonyasının etkisinden kurtulmak amacıyla açıldıkları uluslararası alanın güçlüklerine karşı ise hazırlıksız ve savunmasız olan bu ülkeler, asimetrik pozisyonları nedenleriyle ekonomik ve politik şoklara karşı da dayanıksızdırlar. Bu durumda rasyonel strateji olarak bölge ülkelerinin öncelikle kendi aralarında dayanışmayı artırmaları ve işbirliği yoluyla kapasitelerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bölge dışından yapılan ittifaklar ise kapasite geliştirme konusunda ek bir güvence sağlasa bile bölgesel sorunların çözümünde beklenen sonuçları sağlamayacaktır.

Güvenlik sorunları ve kapasite yetersizliği gibi iki temel sorun karşısında bölgesel işbirliği bir zorunluluk olarak görünmesine karşın Sovyet dönemi boyunca uygulanan politikalar geride dengesiz bir bölge ve kronik sorunlarla dolu bir coğrafya bıraktığından fiili gerçekler Orta Asya ülkeleri arasında kapsamlı ve etkin bir işbirliğini güçleştirmektedir. Ayrıca sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların kronik hale gelmesi bu sorunlardan beslenen radikalizmi bölgesel ve uluslararası toplumun gündemine sokmuştur. Bu kapsamda Orta Asya bölgesinin güvenlik sorunları

ve işbirliğinin önündeki engeller hakkında bir genelleme yapıldığında sorunların şu başlıklar altında toplandığı görülmektedir:

- a) Etnik uyuşmazlıklar ve bölge içi çatışmalar
- b) Bölge ülkeleri arasında yaşanan sınır sorunları
- c) Devlet denetiminin zayıf kaldığı alanlarda gelişme fırsatı bulan radikalizm

Bu sorunlar birbirinden bağımsız olmayıp hem ortak tarihsel geçmişe hem de sebep-sonuç bakımından simbiyotik bir ilişkiye sahiptir.

Orta Asya bölgesel kompleksinde güvenlik sorunlarına neden olan bu uyuşmazlıkların tarihsel arka planı Sovyetler Birliği döneminde uygulanan politikalara dayanır. Örneğin Sovyetler döneminde orta ve uzun vadeli bir strateji olarak uygulanan "Matruşka Modeli", Birliği oluşturan ulusların yan yana değil iç içe yaşamasını hedeflediğinden, pratikte bir asimilasyon stratejisine dönüşerek zamanla bölgenin doğal demografisini tahrip etmiştir.¹ Özellikle Stalinli yıllar boyunca bu politikaya bağlı olarak ulusal ve özerk bölgelere Rus göçmen yerleştirilirken bölgenin demografik homojenliği kasten bozulmaya çalışılmıştır.² Sovyet döneminde bozulan demografiyle uyuşmayan günümüzdeki ulusal sınırlar ise hem etnik hem de radikal sorunların temel nedenlerinden biri olarak varlığını korumaktadır.

Orta Asya bölgesinde diğer bir güvenlik sorunu olan dini radikalizm ise aslında bölge ülkelerinin tarihsel geçmişine ve sosyokültürel birikimine aykırı bir ontolojiye sahiptir. Çünkü Buhara, Taşkent, Semerkant gibi kentler sadece Orta Asya için değil tüm İslam dünyası için hoşgörü ve anlayışın dini felsefesi olan tasavvufa kaynaklık etmiştir. Bu nedenle günümüzde radikalizmle ilgili yaşanan sorunlar Sovyet döneminde form olarak ulusal, içerik olarak sosyalist olacak şekilde baskılanan inanç ve kültürel geleneklerin Sovyet sonrası dönemde kontrolsüz biçimde gelişmesi ve bölge dışı selefi unsurların bölgeye nüfuz ederek bölgenin iç dengesini tahrip etmesiyle ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda makalenin amacı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında karşılıklı ilişkilerin ve bölgesel entegrasyonun geliştirilmesini güçleştiren temel güvenlik sorunlarını Kırgızistan-Özbekistan ilişkileri üzerinden analiz etmektir. Bu çalışmanın kuramsal arka planı Kopenhag Ekolü tarafından geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisine dayandırılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır.

1 Barry Buzan ve Ole Weaver, 'Regions and Powers', Cambridge Press, 2005, Council on Foreign Relations, One Belt One Road, <http://www.cfr.org/regional-security/one-belt-one-road/p36818>, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2015).

2 Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, Rusya Tarihi, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011), s.627.

2. ORTA ASYA JEOPOLİTİK HAVZASI ve GÜVENLİK KOMPLEKSİNİN DİNAMİKLERİ

Uluslararası alanda güvenlik sorunlarının yaygınlaşması ve daha karmaşık hale gelmesi, büyük devletlerin iç dinamiklerinin dış politikada küresel eylem kapasitelerini sınırlandırması güvenlikle ilgili çalışmalarda bölgesel yaklaşımı ortaya çıkartmıştır.³

Siyaset Biliminde birçok jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik hattın kesişerek oluşturdukları ve iç stratejik bütünlüğe sahip alanlar havza olarak tanımlanır.⁴ Güvenlik açısından bu tanımın karşılığı bölge (region/zone)'dir. Güvenlik kompleksi ise öncelikli güvenlik kaygıları ve dolayısıyla ulusal güvenlikleri ayırt edilemeyecek kadar birbirine yakın olan devletler grubuna işaret eder.⁵

Etnografya, ekonomi ve ortak tarihsel geçmiş bir havzanın jeopolitik iç bütünlüğünü sağlarken bu iç bütünlüğün siyasal nedenlere dayalı olarak değişmesi ya da değiştirilmesi doğal dengeyi bozarak bölgeyi kararsız hale getirir. Kararsızlaşan bölgenin yeniden dengeye kavuşması ise öncelikli olarak politik sınırların kültürel, ekonomik ve etnik yapıyla uyumlu hale getirilmesine ya da bölgenin etnosferinin yeni politik sınırlara uydurulmasına bağlıdır. Durum ne olursa olsun sonuçta kararlılığı bozulan bir bölgenin yeniden dengeye kavuşmasına kadar geçen sürede çatışma ve gerilimler kaçınılmaz olacaktır.

Bu açıdan bakıldığında Orta Asya bölgesi Sovyet egemenliği boyunca dünyanın en dinamik bölgesinden biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ise post-Sovyet dönemi Orta Asya ülkelerinin jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel özelliklerini ve ayırım hatlarını derinden etkilemiştir. Bölgenin bu kararsızlığı küresel ölçekte stratejiler geliştirme kapasitesine sahip büyük güçlerin bölgeye bakışını da etkilemiş ve bölgede oluşan güç boşluklarını doldurmaya yönelik çabalarını tetiklemiştir.⁶

Orta Asya cumhuriyetleri ise tekrar bir vesayet altına girmemek için egemenliklerini pekiştirmek amacıyla ulusal bilinçlerini, ekonomik ve siyasal yapılarını güçlendirmek isterken diğer yanda bölge içi rekabete nedeniyle konjonktürel konumlarını zayıflatmaktadırlar. Orta Asya cumhuriyetlerinin içine düştükleri bu paradoks bütünüyle bir planlama hatası olmayıp bir anlamda Sovyet döneminde uygulanan çelişkili politikaların yansımasıdır. Çünkü Sovyet yönetimi uzun yıllar boyunca bölgeyi asimetrik ilişkilere dayalı olarak yönetmiştir. Tüm bölgenin nüfus yapısını bozmuş merkez-periferi ilişkisi bağlamında Cumhuriyetlerin birbiriyle olan göreceli bağımlılıklar dışında ilişkiler geliştirmesini engellemiştir.⁷ Sovyet sonrası dönemde ise daha önce merkezi yönetim tarafından güçlendirilmiş olan yerli neo-Sovyet si-

3 Barry Buzan ve Ole Weaver, 'Regions and Powers', Cambridge Press, 2005, Council on Foreign Relation, One Belt One Road, <http://www.cfr.org/regional-security/one-belt-one-road/p36818>, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2015).

4 Ahmet Davudoğlu, Stratejik Derinlik, (İstanbul: Küre Yayınları, 2002), s. 21.

5 Buzan ve Weaver, 2005, s.21

6 Davudoğlu, 2002, s. 203.

7 Erica Marat, "National İdeology and State Building in Kyrgyzstan and Tajikistan", Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, Washington DC., 2008, p.15-16

yasal elitlerle muhalif gruplar koalisyonu arasında iktidar mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Bu bağlamda yürütülen siyasal rekabet ortaya çıkan herhangi bir sorunun kabile ve soy bağlılıkları nedeniyle zaman zaman etnik çatışmaya dönüşmesine neden olabilmektedir. Örneğin 1990 yılında Kırgızistan ve Tacikistan arasında yüzlerce insanın ölümüne neden olan olaylar, aslında su kaynaklarına erişim konusunda yaşanan rekabete dayalı krizin etnik çatışmaya dönüşmesi sonucu oluşmuştur.⁸

Bu kapsamda bölge ülkeleri arasında sınır sorunlarının, etnik çatışmaların ve radikalizmin iç içe ve en derin yaşandığı iki ülke Kırgızistan ve Özbekistan'dır. Özellikle Orta Asya'nın nüfus yoğunluğu en fazla olduğu Fergana Vadisi Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında sıklıkla sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca Fergana Vadisi, Afganistan, Pakistan ve Çin'de Doğu Türkistan'a komşu olması nedeniyle stratejik bir kavşak noktasıdır. Bu nedenle Fergana Vadisi, sorununun paydaşları üzerinde ihtilafları derinleştiren bir katalizör etkisine sahiptir.

Bunların dışında Orta Asya bölgesinin güvenlik dinamiğini Kazakistan ve Özbekistan'dan oluşan iki güçlü devletin karşılıklı rekabetleri, Özbekistan ve zayıf bir devlet olan Tacikistan arasındaki düşmanlıklar ile Orta Asya'daki tüm devletlerin bölgedeki doğal kaynakların paylaşımı konusunda aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. Devletler arasındaki rekabet ve tekrar bir vesayet altına girme korkusu ise bölgesel işbirliğini daha da çekinceli hale getirmektedir. Ayrıca Rusya, ABD ve Çin arasında süren rekabet de negatif entropiler olarak bölgenin kararsızlığını artırmaktadır.

Bölgede yaşanan sorunların neden olduğu bu kararsızlık ile yönetim zayıflıkları Orta Asya'da nüfus yoğunluğunun en yüksek, sınır güvenliğinin ise en zayıf olduğu Fergana Vadisi'nde terör, radikalizm, narkotik ve insan kaçaklığı gibi küresel güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına ve derinleşmesine neden olmaktadır.⁹

Etnisite ise Orta Asya Güvenlik Kompleksi'nde temel fay hattı olmamasına karşın bölgedeki soy ve şecereye dayalı sosyal tabakalaşma, bir çatışma durumunda zaman zaman alt etnik bilinci tetikleyerek sorunun yayılmasına ve derinleşmesine neden olabilmektedir. Tacik İç Savaşı bunun en dramatik örneğini oluşturur. Geride yüz bin civarında ölü ve nüfusun neredeyse 1/5'inin yer değiştirmesine neden olan bu etnik görünümlü iç savaş temel olarak Sovyet sisteminden yeni bir döneme geçişin neden olduğu boşluk ve arayıştan kaynaklanmıştır.¹⁰

8 Jim Nichol, "Central Asia's Security: Issues and Implications for US Interest", CRS Report for Congress, www.crs.gov. RL30294 (Erişim tarihi: 03.10.2015).

ICG (International Crisis Group), "Kyrgyzstan : Widening Ethnic Divisions in the South", Asia Report no:222, 2012, p.2.

ICG (International Crisis Group), "Central Asia: Water and Conflict", 30 May 2002, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/Central%20Asia%20Water%20and%20Conflict>, (Erişim Tarihi: 29.10.2015).

9 Shahrbanou Tadjbakhsh, 'Central Asia and Afghanistan: Insulation on the Silk Road', PRIO Paper, 2012, Between Eurasia and Heart of Asia, <http://www.openbriefing.org/docs/caadnafghanistan.pdf>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2015).

10 Kallie Szczepanski, 'What was the Tacik Civil War About?', 2015, http://asianhistory.about.com/od/Tajikistan_History_Culture/fl/What-Was-the-Tajik-Civil-War-About.htm, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2015). Ayrıca konu hakkında Türkçe literatürde ayrıntılı bir değerlendirme için bkz., Kamer Kasım, "Tacikistan: Çok Boyutlu Bir İç Savaş", Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin

Orta Asya güvenlik kompleksinin tüm yapısal özellikleri ve fiili sorunları dikkate alındığında bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması için işbirliğinin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bölgede yer alan hiçbir devlet bu sorunları tek başına çözebilecek kapasitede olmadığı gibi sorunların iç içe girmiş niteliği de birbirinden bağımsız girişimleri sorunların çözümü konusunda anlamsız kılmaktadır.

Orta Asya'da bölgesel işbirliğini güçleştiren fiili durumlardan biri de ülkelerin uluslararası politikadaki pozisyonlarıdır. Örneğin Türkmenistan BM'e tarafsızlığını kabul ettirerek kendini bölgesel sorunlardan ve bölge üzerindeki küresel rekabetin getireceği risklerden yalıtıma çalışmıştır. Yakın dönemde vefat eden ve ülkeyi bağımsızlıktan günümüze kadar yöneten Özbekistan lideri İslam Kerimov ise kendisine yönelik darbe ve suikast girişimleri nedeniyle dış dünya ile işbirliğinde oldukça çekingen ve kuşkucu olmuştur. Bu durum bölgesel entegrasyon konusunda yükün Kazakistan'ın omuzlarına yıkılmasına sonucu doğurmuştur.

Kazakistan hem toprak hem de ekonomik değerler açısından bölgenin en güçlü ülkesidir. Bu bağlamda Kazakistan tarafından başlatılan Avrasya Ekonomik Birliği girişimi Kazakistan'ın bölgenin sorunlarını doğru okuduğunu göstermektedir. Kazakistan, Belarus ve Rusya'nın liderleri arasında imzalanan bu siyasi ve ekonomik birlik bölgesel entegrasyon için doğru bir adım olmasına karşın Orta Asya'nın ikinci büyük devleti olan Özbekistan'ın 2008 yılında üyeliğini askıya alması olumsuz bir gelişme olmuş, 2014'de ise Kırgızistan'ın Birliğe katılması da umutları yeniden artırmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği başarılı bir model olarak Avrupa Birliği'nden esinlenmiş olmasına rağmen Orta Asya ülkelerinde yaygın olan kişisel yönetimler liberal ekonominin yaygınlaşmasına, yerel yönetimlerin güçlenmesine ve demokratik katılım kültürünün gelişmesine engel olmaktadır.¹¹

2.1. Orta Asya'da Ulusal Bilinç, Etnisite ve Güvenlik

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya cumhuriyetlerinin her biri ulus inşa etme gibi zor bir süreçle yüz yüze kaldılar. Çünkü her bir devlet kendi coğrafyasına, etnik ve kültürel dokusuna, doğal kaynaklarına ve komşu oldukları diğer ülkelere göre farklı güçlüklerle sahiptir. Bunun yanı sıra bölge ülkeleri Sovyet sonrası süreçte siyasal belirsizlikler, bağımlı ve dengesiz bir ekonomik yapı ve yetersiz kurumsallaşma ile yüz yüze kalmışlar, bu olumsuzlukların üstesinden gelmek için ise hazırlıklı olmayan bir toplumla yola çıkmak durumunda kalmışlardır. Orta Asya ülkelerinin liderleri tüm bu zorlukların üstesinden gelebilmek için toplumsal dayanışmayı artıracak, ülke bütünlüğü sağlayacak etnisiteye dayalı bir ulus devlet ve ulusal kimlik inşa etmeyi planlamışlardır. Fakat Tacikler hariç Özbek, Kırgız, Kazak ve Türkmenlerin hepsi etnik olarak Türk'türler. Bu nedenle Orta Asya Cumhuriyetlerinin belli bir etnosa dayalı ayrı uluslar inşası mümkün değildir. Bunun yerine her ülkede toplum olarak gurur duyul-

Ataman (Ed.), Dünya Çatışmaları, Çatışma Bölgeleri ve Konuları, (Ankara: Nobel, 2016).

11 Georgios L. Vousinas, "Eurasian Economic Community: Swords Integration. Economic Challenges and Geostrategic Aspects", *Modern Economy*, 2014, issue 5, p.952
EEC (Eurasian Economic Commission), "Eurasian Economic Integration: facts and Figures", 2015 (Erişim tarihi:16.06.2017)

lan karizmatik tarihsel figürler üzerinden bir ortak ulusal bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Özbekler 1370-1526 yıllarında hüküm süren Timur İmparatorluğu ile gurur duyarken, Kırgızlar Manas destanını, Tacikler 819-999 yılları arasında hüküm süren Samanileri, Kazaklar göçebe kültürü ve gelenekleri, Türkmenler ise Mahtumkulu Firaki gibi edebiyat ve maneviyat önderlerini öne sürerek toplumlarında bir ulusal bilinç uyandırmaya çalışmaktadırlar.¹² Fakat tüm bu çabalar ulus devletin dayandırılacağı bir halk/etnos ortaya çıkarmak için tek başına yetersiz olduğundan, Orta Asya Türk cumhuriyetleri için ayrı ulus inşası yerine ortak tarihsel geçmiş ve gelecek şuuru uyandırılarak oluşturulmuş bir etnik konsorsiyum daha rasyonel bir tercih olacaktır.¹³

Orta Asya ülkelerinde ortak tarih bilincine ya da gelecek arzusuna dayandırılacak bir etnik konsorsiyum sosyopolitik ya da ekonomik güçlük karşısında öznel milliyetçi duyguları tetikleyecek seviyede ayırt edici nitelikleri barındırmazlar. Çünkü geçmişte bu bölgede sınırları birbirleriyle örtüşen ve sıklıkla yer değiştiren hanlıklar ile kabileye dayalı yönetimler kurulmuş ve Sovyet dönemine kadar sınır devletleri (territorial states) ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle Orta Asya halklarında grup bilinci sürekli hareket halinde olmuş ve ulusal seviyede bir algı hiç oluşmamıştır. Haliyle bu sosyopolitik gerçeğe dayalı olarak Orta Asya ülkelerinin etnik yapısının özünde inter-etnik çatışmaları körükleyecek nitelikte olmadığını söyleyebiliriz. Fakat bölgenin feodal niteliğini yansıtan sosyal tabakalaşma ile soy özellikleri herhangi bir uyumsuzluğun neden olduğu çatışmada ayrışmaya ve gruplaşmaya neden olarak etnik çatışma görünümü verebildiği söylenebilir.

Örneğin Tacik İç Savaşı ve Kırgızistan ile Özbekistan arasında yaşanan etnik sorunlar bu gerçeğin somut örneğidir. Tacik İç Savaşı'nda çatışmaya katılan taraflar çoğunlukla etnik Tacik olup önemsiz sayıda yabancı ya da dış unsurlar ihtiva eder. Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki sorunlar da aslında etnik görünümlü egemenlik mücadelesinin ve siyasal rekabetin bir sonucudur. Bu nedenle bölge üzerine çalışan uzmanlar bölge içi çatışmanın başlıca kaynağının Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası iktidara egemen olmak isteyen eski Sovyet uzantısı siyasal elitler ile yeni bir başlangıç yapmak isteyen muhalif gruplar arasındaki güç mücadelesi olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁴

Bölge içinde anlaşmazlıkların etnik görünüm vermesinin bir diğer önemli nedeni ise Sovyet döneminde çizilen çarpık bölgesel sınırların Sovyet sonrası dönemde ulusal sınırlar haline dönüşmesidir. Sovyet döneminin başlarında ekonomik ve idari politikaların uygulanmasını kolaylaştırmak ve ülkesel birliği sağlamak amacıyla bölge cumhuriyetlere ayrılmış, ancak 1930'larda Stalin döneminde ulusal desteklemelere son verilerek ulusların Sovyet sistemi içinde asimile olmaları amaçlanmıştır.¹⁵ Bu politika Sovyet sonrası dönemde yeni bir ulus devlet bilincinin oluşturulmasını güçleştiren nedenler arasında gösterilebilir.

12 Vladimir Federenko, *Central Asia: From Ethnic to Civic Nationalism*, (Washington DC: Rethink Paper 03, 2012), s. 6.

13 Lev N. Gumilev, *Halkların Şekillenmesi, Yükselişi ve Düşüşleri*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2004), s. 149.

14 Kallie Szczepanski, 'What was the Tacik Civil War About?', 2015, http://asianhistory.about.com/od/Tajikistan_History_Culture/fl/What-Was-the-Tajik-Civil-War-About.htm, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2015).

15 Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011), s. 577.

2.2. Orta Asya'da Sınır Sorunları ve Güvenlik

Orta Asya Cumhuriyetlerinin hepsi birbirleriyle ve bölgedeki diğer komşularıyla sınır anlaşmazlıkları yaşamaktadırlar. Bu anlaşmazlıkları çözebilmek amacıyla çok sayıda ikili ve çok taraflı konferanslar ve zirveler düzenlenmiş fakat bu sorunların çok azı bir çözüme ulaştırılabilmektedir. Kişisel yönetimler, ekonomik baskılar, örtük anlaşmalar, zaman zaman kabaran ya da kabartılan ulusalcı duygular, çevre sorunları ve genel anlamda kamuoyu huzursuzlukları sınır sorunlarını çözmeye yönelik süreci olumsuz etkileyen önemli noktalar olarak dikkat çekmektedir. Fakat çözümlenememiş sınır sorunları da bölgenin uyuşturucu trafiği, kaçakçılık ve radikalizm gibi temel güvenlik sorunlarında kilit rol oynamaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetlerinin sınır sorunları yine Sovyet döneminde uygulanan politikalardan kaynaklanmaktadır. Sovyet yöneticileri özellikle Stalin döneminde Birliğe bağlı cumhuriyetlerde homojenliği bozmak adına demografiyle birlikte sınırlarla da oynamış ve bölgenin reel durumuyla örtüşmeyen sınır tespitleri (demarkasyon) yapılmıştır.¹⁶ Sovyet döneminde iç meseleler olarak görülen bu sınırlar Sovyet sonrası döneminde bölgenin doğal kaynaklarını paylaştıran jeostratejik dış hatlar olarak ortaya çıkmış ve uluslararası sorunlar haline gelmiştir. Bu alanda en dikkat çekici örnek su sorunudur. Orta Asya'nın ana su kaynaklarını oluşturan Amuderya ve Siriderya (Seyhun) ekonomisi tarıma dayalı olan ülkeler arasında demarkasyon sonrası ortaya çıkan sorunların başında yer alır.¹⁷

Yine Sovyet döneminde Bölge ülkelerinin sınırları ticaret ve insan hareketleri konusunda bir engel oluşturmazken Sovyet sonrası dönemde geleneksel ticaret yolları kesilen insanlar arasında çatışma konusu olmuştur. Uluslararası hukukun da öngördüğü biçimde sınır sorunlarının karşılıklı anlaşmayla çözülmesi beklenirken olası düzenlemeleri taviz olarak gören yönetimlerin olumsuz tutumları, bu yöndeki girişimlerin önünü tıkamaktadır. Örneğin bölge ülkeleri arasında sınır uyuşmazlıklarının kronik hale geldiği yer olan Fergana Vadisi Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında paylaşılan –ya da paylaşılabilen- bir anklavdır. Ekonomik çıkarların, ticaret bağlantı yollarının ve doğal kaynakların kesişim yeri olan Fergana Vadisi aynı zamanda bölgenin en yoğun nüfus potansiyelini de barındırmakta, bu haliyle Orta Asya bölgesinin güvenlik sorunları içinde adeta bir Gordion düğümü halini almaktadır.¹⁸

Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki sınır sorunlarının çözümü için atılması gereken adımlar şu şekilde sıralanabilir:¹⁹

a) Fergana Vadisi için bir ortak komisyon kurularak, yerel halkın tercihlerinin de göz önünde bulundurulduğu şeffaf bir süreç sonunda sınırların karşılıklı olarak düzeltilmesi sağlanmalıdır.

16 Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz., Grigol Ubiria, *Soviet Nation-building in Central Asia*, (New York, Routledge, 2016), ss. 99-134.

17 Alisher Ilkhamov, "High and Dry: Central Asia's Failure to Avert the Impending Water Crisis", 13 January 2017, *Harvard International Review*, <http://hir.harvard.edu/article/?a=14492> (Erişim tarihi:16.06.2017).

18 Stratfor, *Central Asia: Tensions Grow in the Fergana Valley*, 8 October 2013, <https://www.stratfor.com/article/central-asia-tensions-grow-fergana-valley> (Erişim tarihi:16.06.2017).

19 A.g.e

- b) Sınırlarda işaretli ve işaretli olmayan tüm mayınların temizlenmesi için ortak komisyon ve çalışma grubu kurulmalıdır.
- c) Uygun şehirlerde konsolosluklar açılarak vize işlemleri kolaylaştırılmalıdır
- d) Sınır muhafızları ve konsolosluk görevlileri eğitimden geçirilerek rüşvete karşı etkin önlemler alınmalıdır.
- e) Başta Taşkent'te (Özbekistan) bulunan harita arşivinin açılması olmak üzere tüm resmi belgeler ortaya konularak Sovyet döneminde bölgedeki kaynakların paylaşımıyla ilgili uygulama ve bilgiler paylaşılmalıdır.
- f) Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında yapılacak bir anlaşmayla Fergana Vadisi serbest ticaret bölgesi olarak ilan edilip her ülkenin uhdesinde özel bir statüye kavuşturulabilir.

2.3. Orta Asya'da Dini Radikalizm ve Güvenlik

SSCB döneminde ayırım yapılmaksızın dini inançlara cephe alınarak İslami nitelikli her tür faaliyet yasaklanmış, bunun yerine diyalektik materyalizm ve ateizm karşıt bir argüman olarak kullanılmıştır. Fakat Sovyet idaresinde sona doğru yaklaşılrken bu baskının tedricen azaltılarak, din ve vicdan özgürlüğü konusunda yeni bir tutumun benimsendiği görülmektedir. Aslında uzun yıllar boyunca ülkede gizliden gizliye yürütülen dini faaliyetlerin önce fiilen sonra da hukuken meşruiyet kazandığını söylemek daha gerçekçi bir yorum olacaktır.

Orta Asya cumhuriyetlerinde Müslüman nüfus genellikle Hanefi ve Şafi ekollerine bağlı olduklarından tarihsel olarak radikalizmden uzak geleneksel bir İslam anlayışına sahiptirler. Hatta Özbekistan'da Semerkant, Taşkent, Buhara gibi merkezlerdeki medreseler ve Türkistan'da yetmişmiş olan Hoca Ahmet Yesevi gibi mutasavvıflar sadece Orta Asya bölgesinde değil tüm İslam dünyasının tasavvuf ekollerini besleyen önemli kaynaklardır.²⁰ Bu tarihsel birikim nedeniyle günümüzde dillendirilen dini radikalizm Orta Asya cumhuriyetlerinin sosyal ve tarihsel şuuraltına aykırı bir durumdur. Dolayısıyla bölgede gözlemlenen dini radikalizmin kaynağını Sovyet döneminde uygulanan yasaklar ile 1990 sonrası ortaya çıkan ve bölgeye dışarıdan ithal olunan fiili durumda aramak daha doğru olacaktır.

Sovyet sonrası dönemde Orta Asya cumhuriyetlerinde dini inançlar konusunda ortaya çıkan bu fiili durumun iki kaynağı var. Birincisi; Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Orta Asya cumhuriyetlerinde post-Sovyet ya da neo-Sovyet elitler ile liberal, demokrat ve dini gelenekçilerden oluşan muhalif grup arasındaki güç mücadelesidir. İkincisi ise Afganistan ve Pakistan'da yer alan radikal dini grupların zayıf devlet yapılanmasından kaynaklanan boşluklardan istifade ederek bu ülkelerde varlık göstermeye ve taban bulmaya çalışmalarıdır.²¹

20 Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", Savunma Bilimleri Dergisi, Kasım 2012, Cilt: 11, Sayı: 2, s.38

21 Erica Marat, "National İdeology and State Building in Kyrgyzstan and Tajikistan", *Central Asia-*

Sovyet döneminde inanca ve geleneklere yönelik baskılar toplumun sağlıklı gelişimine engel olarak bilgi ve pratiklerin gelecek nesillere aktarılmasına engel olduğundan Sovyet sonrası dönemde Afganistan ve Pakistan kaynaklı radikal akımlar Orta Asya devletlerini olumsuz etkilemiştir. Bu kapsamda örneğin bölgede nüfus yoğunluğu en fazla olan ve bölge ülkelerinin ortasında yer alan, ayrıca Afganistan, Pakistan ve Çin sınırlarına en yakın konumdaki Fergana Vadisi'nin radikal İslamcılarının yoğun faaliyet gösterdiği bir yer haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Bu bölgedeki potansiyel, Afganistan ve özellikle Pakistan'daki medreselerde yetişmiş kişiler tarafından sosyal ve politik mobilizasyon için kullanılmaktadır. Nitekim bölgede yoğun faaliyetleri bulunan Hizbut Tahrir, Fergana Vadisi'ni içeren üç devlet tarafından da terörist örgüt olarak kabul edilmiştir.²² Yine bölgede etkin olarak varlığını sürdüren Özbekistan İslami Hareketi, Fergana Vadisi'nde ortaya çıkmış olan Adalet Grubu'nun devamı niteliğindedir.²³

Bölgedeki yönetim boşluğu ve El-Kaide'nin varlığı dünyanın farklı yerlerinde baş gösteren radikal eylemlere Orta Asya bölgesinden eleman devşirilmesi kaygısını beraberinde getirmektedir. Fakat Orta Asya toplumunun radikal akımlara olan destek ve eğiliminin ne ölçüde olduğu ve bu yöndeki kaygıların gerçeği ne kadar yansıttığı tartışmalı bir konudur. Örneğin son yıllarda Suriye'de baş gösteren DA-EŞ'e Tacikistan'dan dört yüz, Kazakistan'dan üç yüz kişinin katıldığı düşünülmürken Rusya'da yaşayanlardan iki bin kişi, bütün Orta Asya'dan ise toplamda üç bin kişinin katıldığı ileri sürülmektedir. Araştırmacılar Rusya'dan olan bu yüksek katılımı Rusya yönetiminin göçmen işçilere dönük politikasına bağlamaktadırlar.²⁴ Nitekim Exeter Üniversitesi araştırmacılarından Edward Lemon da Foreign Policy dergisine verdiği mülakatta Avrupalı ülkelerden DA-EŞ'e katılımın Orta Asya ülkelerinden daha fazla olduğunu ileri sürmektedir.²⁵ Bu nedenle dini radikalizmin kaynağını sosyal, politik ve ekonomik nedenlerle birlikte objektif açılardan değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Ayrıca Burnashev²⁶ gibi bazı uzmanlar Orta Asya'daki dini radikalizmin zayıf ve anti demokratik yönetimler tarafından abartıyla güvencileştirilerek (securitization) rejim güvenliği için bir söylem olarak kullanıldığını düşünmektedir. Nitekim Ekim

---

Caucasus Institute Silk Road Studies Programs, 2008, p.68

- 22 Hizbut Tahrir'in ideolojisi, yapılanması, bölge ülkelerindeki faaliyetleri ve bölge devletlerinin yaklaşımı için bkz., Emmanuel Karagiannis, "Political Islam in Uzbekistan: Hizbut-Tahrir al-Islami", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 2, 2006, Emmanuel Karagiannis, "Political Islam and Social Movement Theory: The Case of Hizbut-Tahrir in Kyrgyzstan", *Religion, State and Society*, Vol. 33, No. 2, 2005, Emmanuel Karagiannis, "The challenge of radical Islam in Tajikistan: Hizbut-Tahrir al-Islami", *Nationalities Paper*, Vol. 34, No. 1, 2006.
- 23 Özbekistan İslami Hareketi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Matthew Stein, "The Goals of the Islamic Movement of Uzbekistan and Its Impact on Central Asia and the United States", Foreign Military Studies Office, 2013, <http://fmsso.leavenworth.army.mil/documents/IMU-Goals.pdf>, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2016).
- 24 Joshua Kucera, 'State Department Downplays ISIS Threat in Asia', 2015, Eurasianet, <http://www.eurasianet.org/node/73836>, (Erişim tarihi: 05 Aralık 2015).
- 25 Reid Standish, 'Putin to Central Asia: Let Daddy Save You From the Islamic State', Foreign Policy, 2015, <http://foreignpolicy.com/2015/06/11/russia-is-exploiting-fears-of-the-islamic-state-to-grow-its-military-influence-central-asia-isis/> (Erişim tarihi: 05 Aralık 2015).
- 26 Rustam Burnashev, 'Why Islamists are not the Most Important Regional Security Challenge for Central Asian States', Johan Norberg & Erika Holmquist (Eds.), *ISAF's Withdrawal from Afghanistan- Central Asia Perspective on Regional Security*, Conference Report, 2014.

2014'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Özbekistan ziyareti sırasında Özbek Devlet Başkanı İslam Kerimov, ülkesinde yükselen dini radikalizmi ileri sürerek Rusya'ya işbirliği önermiştir. Kazakistan Ulusal Güvenlik Konseyi ise radikalizmi ülke için bir tehdit olarak değerlendirmektedir.²⁷ Bu şekilde dini radikalizmin güvencileştirilmesi güvenlik ve düzen adına alınan olağanüstü önlemlere meşruyet sağlayarak muhalefetin gelişmesini engellemekte, sonuçta mevcut yönetimlerin vazgeçilemez kılınmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda Burnashev'e göre Orta Asya'da siyasal seçkinlerin radikal İslami hareketleri kendilerinin ve ülkelerinin geleceği açısından en önemli tehditlerden biri olarak görmeleri dikkate şayandır.²⁸

Orta Asya cumhuriyetlerinde yönetimlerin dini radikalizm konusunda yaygın tehdit algısına rağmen bu algının yönü ve niteliği ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Örneğin Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan İslami radikalizmin Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerden etkilenen şiddete dayalı dış kaynaklı bir entropi olduğuna inanırken,²⁹ Özbekistan ve Tacikistan ülkelerindeki İslami radikalizmin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan bir ideolojiye dayandığını ileri sürmektedirler.³⁰ Tüm bu ülkelerin bu konuda ortak yönleri ise dini radikalizmi bir ulusal güvenlik sorunu olarak algılamak referans objelerinin devlet, güvencileştirme aktörlerinin ise hükümet ve siyasal seçkinler olmasıdır.³¹

Bir diğer açıdan Orta Asya ülkelerinde tarihten gelen liberal bir gelenek bulunmadığı dikkate alındığında İslam'ın söylemsel olarak muhalefet için bir potansiyel taşıdığı söylenebilir. Nitekim gerek 1992-97 yılları arasındaki Tacik İç Savaşı gerekse 2011'de Kazakistan'da gerçekleşen intihar bombacısı eylemleri İslami bir nedene dayanmaktan çok farklı çıkar grupları arasındaki rekabetin sonucudur. Bu nedenle Orta Asya ülkelerindeki kabileler arası rekabet ya da yönetim hoşnutsuzluğunun dini söylemlerle politik alana yansıtılabildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

3. ORTA ASYA GÜVENLİK KOMPLEKSİNDE KIRGIZ-ÖZBEK İHTİLAFI

Kırgızistan ve Özbekistan siyasal, ekonomik, coğrafik ve etnik bakımdan gerilim üreten Orta Asya bölgesinin en çelişkili iki ülkesidir.

Kırgızistan'ın ulusal bütünlüğünün önündeki en önemli engeller sadece sınır sorunlarından değil aynı zamanda kabileler arası ayrıma denk düşen idari bölümlenmeden de kaynaklanmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri arasında yüzölçümü en

27 Paolo Sorbello, 'Islam and Central Asia: Threat or Myth?', *The Diplomat*, 2015, <http://thediplomat.com/2015/01/islam-and-central-asia-threat-or-myth/>. (Erişim tarihi: 04 Aralık 2015).

28 Rustam Burnashev, 'Why Islamists are not the Most Important Regional Security Challenge for Central Asian States', Johan Norberg & Erika Holmquist (Eds.), *ISAF's Withdrawal from Afghanistan- Central Asia Perspective on Regional Security*, Conference Report, 2014.

29 Nursultan Nazarbayev, *Kriticheskoe deiatietie*, (Almaty: Atamura, 2003), s. 101.

30 I Karimov, 'Uzbekistan na poroge XXI veka: ugrozy bezopasnosti, uslovia i garanti Progressa', İslam Karimov, (Tashkent: Uzbekiston, 1998), Tacikistan, 'Postanovlenie Madzhlisi namoiandagon Madzhlisi Oli Respubliki Tadjikistan ot 3 oktiabria 2005 goda No. 103 Ob utverzhdenii Voennoi doktriny Respubliki Tadjikistan'(Tacikistan, 2005) aktaran Rustam Burnashev, 'Why Islamists are not the Most Important Regional Security Challenge for Central Asian States', 2014.

31 Fikret Birdişli, *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2014), s.96.

küçük olan Kırgızistan tarihte göçebe nitelikleriyle öne çıkmıştır. Kırgızların bu niteliklerini uzun süre korumaları 18'nci yüzyıla gelindiğinde bile bir Kırgız kimliğinin ya da ulusal bilincinin oluşmasını engellemiş, onun yerine geniş aile aidiyetlerine dayanan göçebe bir siyasal yapılanmanın ve "manap" adı verilen kendine has bir yönetici katmanının oluşmasına neden olmuştur. Kabile dayanışmasına bağlı aidiyet duygusuyla oluşan bu manaplık Sovyet iktidarına kadar Kırgız halkını yöneten üst düzey aristokrat sınıfı olarak varlığını korumuştur.³²

19'ncü yüzyıla gelindiğinde Çarlık döneminde boylar arasındaki çatışmalarla birlikte geleneksel yapılanmaya da son verilerek merkezi bir iktidarın varlığı Kırgız toplumu üzerinde çeşitli vasıtalarla hissettirilmiş ve toplum idari bölgeler halinde yeniden organize edilmiştir. Fakat bu yeni düzenleme diğer yandan Kırgız toplumunun geleneklere bağlı değerler ve otokontrol sistemini yok ettiğinden çıkarlara dayalı yeni iktidar ilişkilerini ortaya çıkartmıştır.

Ekim 1917'de Çarlık yönetiminin kaldırılmasından sonra Rus devrimciler Kırgızistan'daki sosyolojik yapıyı kendi ideolojileri doğrultusunda Rus toplumuna kıyas ederek okumaya çalıştıklarından, manaplara atfettikleri "baskıcı" ve "sömürücü" niteliklerin gerçek yaşamda birebir karşılığının olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle devrim sonrası bir türlü kırılmayan manapların toplum üzerindeki etkisi, mallarına el koyma ve sürgün cezalarıyla kırılmaya çalışılmış ve sonuçta manaplar tasfiye edilmiştir.³³

Bu tasfiye hareketiyle her ne kadar toplumun sözde "ezen ve ezilen" ilişkisinden kurtarılması amaçlandığı ileri sürülse de uygulamanın toplumun iktidara muhalefet edebilecek özgüven ve cesaret sahibi, yöneticilik birikimi taşıyan aydın kesiminden mahrum edilmesi sonucunu verdiği de unutulmamalıdır. Nitekim ilerleyen dönemlerde özerk bir Kırgız bölgesi oluşturarak milli bütünlüğü sağlamaya çalışan Kırgız aydınları anti-Sovyetlik ve manaplıkla suçlanacaklardır³⁴. Bu kapsamda Sovyet yönetimi bölgeden gelen siyasal talepleri milliyetçi ve İslamcı amaçlar taşıyan bir sapma olarak değerlendirdiğinden bölgeye yoğun bir Rus göçü teşvik edilmiş ve yönetimin Ruslaştırılması uygulamada bir politika olarak benimsenmiştir.

Sovyet yönetimi Kırgızistan'ın sosyal yapısını tahrip etmekle kalmamış aynı zamanda hayvancılığa dayalı göçebe bir toplumu kolektif ekonomik temellere dayalı tarımsal üretici konumuna getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda sanayi tesisi -Kazakistan'da olduğu gibi- Avrupa'dan ülkenin kuzey kesimlerine getirilmiştir. Savaş sonrası bu tesisler kapatılmadığından ülke sanayisine katkıda bulunmuştur.³⁵

Kırgızistan 6 milyona yakın nüfusa sahiptir ve bu nüfusun %71'i Kırgız, %14 civarı ise Özbek'tir. Bunun yanı sıra %7,7 civarında Rus nüfus barındırır. 2014 veri-

32 Tamara Ölçekçi, 'Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Roller', Bilig, Güz, No.63, 2013, s.111

33 Ibid, s. 123

34 Ibid, s. 123

35 Haluk Alkan, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, (Ankara: USAK Yayınları, 2011), s. 205.

lerine göre kişi başına düşen gelir 3,400 ABD dolarıdır.³⁶ Ekonomisi daha çok tarıma dayalı olan Kırgızistan'da petrol ve doğal gaz rezervleri yetersizdir.

Özbekistan ise Buhara, Semerkant, Hive, Hokand gibi tarihselliği çok derin olan şehirlere sahip adeta Orta Asya'nın kalbi hükmünde bir ülkedir. 1917 Devrimi'nden sonra Rusların Taşkent'te ilan ettiği Sovyet yönetimi ve Özbek siyasal elitinin Hokand ve Fergana Vadisi'nde ilan ettiği Sovyet yönetimi olmak üzere iki başlı bir yönetim ortaya çıkmış, Özbeklerin Rusya'ya karşı mücadeleleri kendi aralarında birlik oluşturamadıkları için başarısız olmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde ise diğer bölgelerden farklı olarak Özbekistan'ın siyasal yönetiminde Özbek unsurlar ağırlıklı olmuş, ayrı bir polis gücü, müftülük yapısı ve Sovyet ordusu içinde ayırt edilir bir askeri güce sahip olmakla dikkat çeken bir niteliğe sahip olmuştur³⁷. Bu ayrıcalıklara rağmen Özbekistan Komünist Partisi içinden pek çok üye milliyetçilik suçlamasıyla tasfiye edilerek göreceli olarak daha az eğitilmiş ve kırsal Fergana bölgesinden gelen Özbekler yönetime atanmışlardır. Tarıma dayalı Özbek ekonomisinde pamuk önemli bir yer tutmakta, üretimde dünyada altıncı sırayı işgal etmektedir.

Özbekistan 30 milyona yakın bir nüfusa sahiptir ve bu nüfusun %80'i Özbek %5,5'i Rus'tur. Özbekistan'da Kırgız nüfusu ise oldukça azdır. 2014 verilerine göre kişi başına düşen gelir ise 5,600 ABD dolarıdır. Ekonomisi tarıma özellikle pamuk üretimine dayalı olan Özbekistan'da yeteri kadar petrol rezervi bulunmamakla birlikte doğal gaz üretiminde 2013 verilerine göre on üçüncü sıradadır.³⁸

3.1. Kırgız-Özbek Su ve Enerji Kaynakları Sorunları

Kırgızistan ve Özbekistan su ve enerji konusunda tarihin en çekişmeli anlaşmazlığına sahiptir. Bölgenin önemli su kaynaklarından biri olan ve Özbekistan ile Kazakistan'ı sulayan Nari Nehri ile Kara Derya, Seyhun olarak da bilinen Siri Derya'nın kaynaklarını oluştururlar. Kırgızistan Toctogul'da bulunan hidroelektrik barajında elektrik üretimi için tutulan su Kazakistan ve Özbekistan arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Barter anlaşmasıyla Kırgızistan, Özbekistan'dan gaz, Kazakistan'dan ise kömür sağlayarak elektrik üretim kaynaklarını çeşitlendirmiş ve böylelikle Özbekistan ile Kazakistan'a bırakılan su miktarı konusunda da bir orta yol bulunmuştur. Fakat bu konuda etkili bir kontrol mekanizmasının bulunmaması Barter anlaşmasının kritik dengeler üzerinde durmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Kırgızistan Toctogul'dan bırakılan su miktarı kurak mevsimlerde bölge içi gerilimlere ve hatta etnik çatışmalara neden olabilmektedir. Kırgızistan, Özbekistan

36 Veriler CIA The World Fact Book'dan alınmıştır. <https://www.cia.gov/Library/publications/the-world-factbook/>

37 Haluk Alkan, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, s. 124.

38 Veriler CIA The World Fact Book'dan alınmıştır. <https://www.cia.gov/Library/publications/the-world-factbook>, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2016).

ve Kazakistan arasında yapılan bu kaynak paylaşması anlaşması politik nedenlerle her zaman baskı altındadır.³⁹

3.2. Kırgız-Özbek Sınır Sorunları

Gerek Kırgızistan ve gerekse Özbekistan'da yerel yöneticilerin sert ve dışlayıcı tavırları yerel çatışmaların zaman zaman artmasına neden olmaktadır. Kırgızistan, güney eyaletlerinde yöneticilerin Özbek karşıtı tutumlarını engellemekte yetersiz kalmakta bu nedenle 2010'dan günümüze bölgedeki etnik tansiyon sıcaklığını korumaktadır. Son olarak Kırgızistan'ın Oş kentinde 2010 yılı Haziran ayında yaşanan etnik çatışmalar nedeniyle 420 kişi ölmüştü. Ülkedeki Özbek azınlığa olan hoşgörüsüzlük aslında tüm Orta Asya ülkelerinde oluşturulan hatalı bir ulusal bilincin eseridir. Sosyal, ekonomik ve politik yetersizlikler nedeniyle Orta Asya ülkelerinin birbirlerine olan zorunlu gereksinimleri kaçınılmaz bir karşılıklı bağımlılık yarattığından, bağımsızlığı her yönüyle kendi kendine yetme biçiminde algılayan yeni devletlerde kaynak paylaşımı ve azınlık konuları reaktif ve reflektif bir gerginliğe neden olmaktadır. Karşılıklı yükselen etnik tansiyon bir çatışmaya neden olduğunda geride daha radikalleşen bir ulusal bilinç bırakarak bölgede kısır döngüye neden olmaktadır. Uygulanan dışlayıcı politikalar ve zaman zaman yaşanan gerginlikler nedeniyle Kırgızistan içindeki Özbek azınlık ise giderek daha fazla marjinalleşmektedir. Örneğin Kırgızistan'da 2010'da yaşanan olaylar sonrası Özbekler daha da içe kapanırken, hükümet Özbekçe yayın yapan medya organlarını kapatmış ve Özbeklerin profesyonel kamusal yaşamdan giderek dışlanmasına yol açacak politikalar izlemiştir. Özbekler kendilerini yaşadıkları bölgenin yerlileri olarak görürken Kırgızların onlara diaspora muamelesi yapmaları sorunu daha kırılğan hale getirmektedir. Uluslararası organizasyonların bölgeye yönelik raporları, Kırgızistan'da Özbek azınlığın uğramış olduğu kategorik dışlanmanın ve kamusal baskıların yerel yönetimlerin onayı altında gerçekleştiği yönündedir. Kırgızistan iş yaşamında Özbek iş adamlarının girişimciliği ve yatırımları gözle görülür bir düzeyde iken ülkede yaşanan etnik gerginlik nedeniyle giderek azalma eğilimindedir. Bu fiziksel ve sosyal izolasyon gençlere şiddeti miras bırakırken sorunun çözümü yönünde gerek yerel ve gerekse bölgesel planda bir proje önerisi görülmemektedir. Oysaki sadece Kırgız-Özbek çatışması değil, Orta Asya ülkelerinde yaşanan diğer etnik gerginlikler de bölgedeki radikal örgütlerin gelişimine yol açmaktadır.⁴⁰

Kırgızistan 199,951 kilometre karelik yüzölçümüyle dünya sıralamasında 87'nci sırada yer almaktadır. 4573 kilometre kara sınırına sahip olan Kırgızistan bu sınırların 1063 kilometresini Doğu Türkistan olarak bilinen Çin'in Sincan Uygur özerk bölgesiyle, 1212 kilometresini Kazakistan, 984 kilometresini Tacikistan, 1314 kilometresini ise Özbekistan ile paylaşmaktadır. Kırgız-Çin sınırı Sovyetler Birliği'nin

39 International Crisis Group, "Central Asia: Water and Conflict", 2002, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/Central%20Asia%20Water%20and%20Conflict> (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2015).

40 ICG (International Crisis Group), "Kyrgyzstan : Widening Ethnic Divisions in the South", *Asia Report* no:222, 2012, p.3.

Güneydoğu sınırının bir kısmını içerdiğinden sınır hattının geçmişi 1860-1880 yıllarında Çarlık döneminde yapılan anlaşmalara dayanmaktadır. Buna karşın Kırgız yetkililer bu sınırın özensiz belirlendiğini ileri sürmektedirler. Nitekim Sovyet sonrası dönemde sınır hattı konusunda 1996 yılında Çin'le bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma mecliste onaylanmıştır. Fakat ilerleyen dönemde 1999 yılında Akayev döneminde Kırgızistan ve Çin arasında sınır konusunda gizli bir anlaşma daha yapıldığı ve meclis onayına sunulmadığı ortaya çıkmıştır.⁴¹

Bu kapsamda Kırgızistan ve Çin sınırı ihtilafli niteliğini korurken Sincan-Uygur özerk bölgesinin bağımsızlık talepleri ve bölgede yükselen radikalizm nedeniyle Kırgızistan ve Çin arasındaki sorunlar daha da derinlik kazanmıştır. 2001 yılından itibaren Kırgızistan bir çalışma başlatarak Çin ile olan sınırını uluslararası hukuka göre düzenlemeye çalışmıştır.

1996-97 yıllarında sınır konusunda diğer bir önemli gelişme ise Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Çin arasındaki sınırların her iki yanında 100 km. derinlik için de asker sayısını karşılıklı olarak azaltmak ve sınırlamak olmuştur.⁴²

Bölgede sınır konusundaki en derin ihtilaf Kırgızistan ve Özbekistan arasında yaşanmaktadır. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaşılmış olan Fergana Vadisi nüfus yoğunluğu bakımından bölgenin en kalabalık yeri ve etnik kesim noktası olduğundan oldukça dinamik ve dengesiz bir yapıya sahiptir. Yapılan araştırmalara göre Orta Asya'da kilometrekareye ortalama 17 kişi düşerken Fergana Vadisi'nde bu oran 640'ı bulmaktadır. Fergana Vadisi'nin son on yılda yaşadığı nüfus artış oranı ise %32'dir.⁴³

1999 ve 2000 yıllarında Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki sınır oldukça belirsizdi. Özensiz döşenmiş ve işaretlenmemiş mayınlar, sınır telleri, bozuk yollar ve hukuksuzluğun yaygın olduğu sınır geçiş noktaları nedeniyle oldukça güvensiz olan sınır boyları bölgede yaşayanlar için ciddi sorunlar barındırmaktadır.⁴⁴ Sovyet sonrası bölge ülkelerinin bağımsızlık çabaları Fergana Vadisi üzerindeki anlaşmazlıkları daha da artırmış ve derinleştirmiştir. Çünkü Fergana Vadisi anlaşmazlığı sadece bir sınır sorunu olmanın ötesine geçerek su, gaz, taşıma, gümrük ve liderlerin kişisel rekabetlerinin gerilim alanı haline almıştır. Bu bakımdan siyasal alanda çözülebilecek bir sorunun nasıl güvenlikleştirildiğinin somut bir örneği haline gelmiştir.

Fergana Vadisi'ni içeren sınır uyuşmazlığının tarihsel ve coğrafi nedenleri kadar etnik ve sosyal nedenleri de bulunmaktadır. Bölgenin en fazla nüfus yoğunluğunu barındırması ve paylaşılan sınırların gerisinde diğer ülkelere ait etnik nüfusun yer

41 Alisher Khamidov, "Dispute Over China-Kyrgyz Border Demarcation Pits President vs. Parliament", 2001, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav062801.html>. (Erişim tarihi: 05 Aralık 2015).

42 Nurgul Kerimbekova ve Vladimir Galitskiy, "On the State Border Between Kyrgyzstan and China", 2002, Central Asia and Central Caucasian Studies, http://www.ca-c.org/journal/2002/journal_eng/cac-05/14.kereng.shtml. (Erişim Tarihi: 06 Kasım 2015).

43 Stratfor, 'Central Asia: The Complexities of the Fergana Valley', 2013, <https://www.stratfor.com/analysis/central-asia-complexities-fergana-valley>, (Erişim Tarihi: 07 Kasım 2015).

44 Nick Megoran, 'The Critical Geopolitic of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Fergana Valley Boundry Dispute 1999-2000', Political Geography, No. 23, 2004, s. 731-764.

alması Fergana Vadisi'ni denetimi zor ve her türlü illegal yapılanmaya açık hale getirmiştir. Bu nedenle Özbekistan İslami Hareketi ve Hizbü-t Tahrir gibi radikal örgütler kolaylıkla barınma imkânı bulabilmekte ve bölge halkı üzerinde etkileyici rol oynayabilmektedir. Nitekim 1999 yılının Şubat ayında Özbek lider İslam Kerimov'a suikast girişiminde bulunan Özbekistan İslami Hareketi'nin Fergana Vadisi'nde varlığını sürdürdüğü düşüncesi Özbekistan'ı Fergana Vadisi sınırlarında oldukça sert önlemler almaya itmiştir.⁴⁵ Nitekim, Kırgızistan da -Özbekistan kadar sert olmakla birlikte - benzeri bir politika izlemiş ve Fergana Vadisi'ndeki İslami gruplara yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Öte yandan, bu tür sert önlemler bölgede yaşayan halkların birbiri aralarındaki gerilimi ve özellikle de azınlıkların devlet ile ilişkilerini de derinden etkilemektedir. Örneğin, Kırgızistan'da Özbekler, Kırgızlara göre çok daha fazla muhafazakâr olduğu ve bu nedenle Özbekler arasında İslami hareketlerin de daha fazla taban bulduğu için Kırgızistan'ın bu tür sert politikalarının muhatabı genelde Özbekler olmaktadır ki bu durum da Özbek azınlık ile Kırgız devleti arasındaki gerginliğin daha da artmasına neden olmaktadır.

2006 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalara rağmen sınır üzerinde ihtilafli bölgelerin çözülmesi konusunda kat edilen mesafe yeterli değildir. Örneğin 971 kilometrelik Kırgızistan-Tacikistan sınırının sadece 460 kilometrelik kısmında bir uzlaşma sağlanabilmiştir.⁴⁶ Özbekistan ve Kırgızistan arasında ise 1378 kilometrelik bir sınır bulunmakta ve bu sınırın ancak 1007 kilometresi üzerinde bir anlaşma sağlanmıştır. Bu sınır bölgesi üzerinde halen ellinin üzerinde tartışmalı nokta bulunmaktadır. Sovyet döneminde burada oluşturulan yönetimler ve özentsiz sınır paylaşımları Sovyet Sonrası dönemde potansiyel çatışma noktaları olarak varlığını korumaktadır.⁴⁷

Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan Kırgızistan ve Tacikistan arasında kalan Fergana bölgesi Fergana eyaleti olarak düzenlenmiş 1924-36 yılları arasında ise bu bölge üç devlet arasında özensiz biçimde paylaştırılmıştır. Yine 1929 yılında Özbekistan'ın Hocent bölgesinin ismi Leninabad olarak değiştirilmiştir. Fergana Vadisi'ndeki büyük kanal inşası sırasında ise Tacikistan'a verilen toprakların bir kısmı tekrar Özbekistan'a verilmiştir. Benzer biçimde Karakalpakistan'da Özbekistan ve Kazakistan arasında el değiştirip durmuştur. Bölgedeki bu kararsızlık radikal unsurların Fergana Vadisi'nde rahatlıkla örgütlenebilmesine olanak sağlamaktadır. 1998 yılının ikinci yarısından sonra Özbekistan sınır kontrollerini sıkılaştırmaya başlamış iki metre yüksekliğinde dikenli teller ve mayınlar döşemiş, bu işlem ise Kırgızistan tarafından on binlerce hektar Kırgız arazisinin tellerle çevrildiği suçlamasına neden olmuştur.⁴⁸

45 I Karimov, 'Uzbekistan: The Road of Independence and Progress', (Ozbekiston, Tashkent: 1992), s. 25.

46 David Trilling, 'Kyrgyzstan & Tajikistan: Memo from a Fergana Flashpoint', 2014, Eurasianet, <http://www.eurasianet.org/node/68132>, (Erişim 07 Kasım 2015).

47 Nick Megoran, 'The Critical Geopolitic of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Fergana Valley Boundry Dispute 1999-2000', Political Geography, No. 23, 2004, s. 731-773.

48 A.g.e s.758

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Orta Asya bölgesinin güvenlik sorunlarının çözümü, dönüşüm ekonomilerinin küresel sistemle bütünleşmesi ve enerji güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bölge ülkelerinin geniş bir pazar oluşturmaları ve Hindistan, Pakistan ve Çin gibi büyük pazarlara olan komşuluğu Orta Asya'nın jeopolitik önemini artırdığından ABD, Rusya ve Çin gibi küresel güçler Sovyet sonrası dönemde bölgeye yönelik yeni stratejiler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda geliştirilen stratejilerden biri ABD'nin Büyük Orta Asya (Greater Central Asia) stratejisidir.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası alanın tek hegemonu konumunda olan ABD, 11 Eylül terör saldırılarının ardından Afganistan'a müdahalesi sonrasında bölgeye yönelik sosyal, ekonomik ve politik içerikli bir vizyon geliştirmeye ihtiyaç hissetmiştir. Genel anlamıyla *Büyük Orta Doğu Projesine* benzeyen bu proje Afganistan'la birlikte bütün bölgenin transformasyonunu hedeflediğinden *Büyük Orta Asya Stratejisi* olarak adlandırılmıştır. Bu projede temel amaç bölgede dayanıklı bir piyasa ekonomisi oluşturmak ve bölge ülkelerinin ABD ile ilişkilerini geliştirmelerini sağlamaktır. Bunu sağlamak için ABD proje kapsamında bölge ülkelerinde seküler, göreceli olarak açık ve vatandaş haklarına saygılı bir yönetim oluşturulmasına destek olmayı planlamaktadır.⁴⁹ Fakat aynı zamanda bölge ülkelerinin özellikleri dikkate alınarak her ülkeye yönelik farklı bir strateji izlemek ya da öncelikler belirlemek gereği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda ABD'nin Kırgızistan'a yönelik stratejisi öncelikle sivil toplumun güçlendirilmesi yönünde, Özbekistan'la ise yönetimle ilişkileri iyileştirmek şeklinde olmuştur.⁵⁰

Çin ise *İpek Yolu* adını verdiği bir projeyi 2013 yılında duyurmuştur. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, bölgenin kalkınma altyapısını güçlendirerek Orta Asya'nın Çin'in kararlı bir dış ticaret ve enerji temini vizyonuna eklenmesini hedeflediklerini ifade etmiştir. İpek yolu projesi ile Çin bölgeye yönelik politikalarını konsolide etmeyi amaçlamaktadır. Bu projenin beş temel esası şu şekilde açıklanmıştır.⁵¹

- Diğer ülkelerin bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine karşılıklı saygı
- Karşılıklı saldırmazlık
- Karşılıklı olarak iç işlerine müdahale etmeme
- Eşit ve karşılıklı çıkarların gözetilmesi
- Barışçı işbirliği

Diğer yandan, Hindistan ve Rusya gibi diğer bölgesel aktörler de dünyanın uluslararası sisteme en az eklenmiş bölgesi olan Orta Asya'yı şekillendirmeye yöne-

49 S. Frederick Starr, "A Greater Central Asia Partnership for Afghanistan and Its Neighbours", Silk Road Paper, 2005, s.6, https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2005_starr_a-greater-central-asia-partnership.pdf (Erişim tarihi: 16.06.2017)

50 Jim Nichole Nichol, Jim. "Central Asia's Security: Issues and Implications for US Interest", CRS Report for Congress, www.crs.gov. RL30294 (Erişim tarihi: 03.10.2015).

51 Council on Foreign Relation, 'One Belt, One Road', 2015, <http://www.cfr.org/regional-security/one-belt-one-road/p36818>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2015)

lik hırslı projelerle bölgesel rekabetin içinde yer almaya çalışmaktadırlar. Fakat yerel sorunlar, lojistik engeller, güvenlik riskleri ve siyasal belirsizlikler bölgesel rekabetin geleceğini daha da belirsizleştirmektedir.

Tarihi İpek Yolu Çin'in ve Hindistan'ın başta ipek ve baharat olmak üzere yerel zenginliklerinin ticaret yoluyla Batıya taşınmasıyla başlamış ve belki de Orta Asya tarihinde ilk kez küreselleşmenin merkezi haline gelmiştir. Fakat 13'ncü yüzyılda başlayan Moğol istilalarıyla yol güvenliğinin kalkması üzerine ticaret yolu denize kayarken bu tarihi güzergâh önemini kaybetmiştir. Günümüzde Orta Asya zengin enerji kaynakları ve pazar olanakları nedeniyle küresel ekonomi açısından tekrar dikkat çeken bir bölge haline gelirken bölgede yaşanan güvenlik sorunları ticaret ve ekonominin gelişmesinin önünde ironik bir engel olarak tekrar ortaya çıkmaktadır. Buna bölge ülkelerinin işbirliği konusunda çekingen ve güvensiz tavırları eklenince Orta Asya'da kalkınmanın nasıl finanse edileceği ve güvenliğin nasıl sağlanacağı sorunsalı içinden çıkılması güç bir problem haline dönüşmektedir. Bu bağlamda tarihi İpek Yolu'na atıfta bulunarak yapılan stratejik planlar bölge sorunlarına yönelik kapsamlı arayışların bir ifadesidir. Bu kapsamda ABD'nin 2010 yılından itibaren Afganistan'da gerçekleştirmeye çalıştığı enerji projelerine yaptığı yatırımlar 1,7 milyar civarındadır. Ayrıca yolların inşa edilmesi için 2 milyar dolar harcanmış ve güvenliği sağlamak için de 62 milyar dolar civarı harcama yapılmıştır.⁵²

ABD Müsteşar Yardımcısı William Burns bazılarının *Yeni İpek Yolu Projesi* diye adlandırdıkları bu strateji ile bölgede kararlı bir enerji piyasası oluşturarak Orta Asya'nın tarihsel rolünü yeniden inşa etmeyi amaçladıklarını olduğunu açıklamıştır.⁵³ Fakat dünyanın en az bütünleşmiş bölgesi olan Orta Asya'da ülkelerin birbirleriyle olan ticareti bölgenin toplam ticaret hacminin sadece %6'sını oluşturmaktadır. Bölgeye yönelmesi beklenen yatırımların önünde ise yol gibi fiziksel altyapı eksikliklerinin yanı sıra gümrük engelleri gibi ekonomik engeller ve yerel çatışmalarla zaman zaman daha da gerginleşen politik sorunlar da bulunmaktadır.

Sonuç olarak uluslararası alanda Orta Asya'nın geleceği bölge içi ve bölge dışı aktörlerin işbirliği içinde karşılıklı etkileşimlerine ve bölgenin jeopolitik ve ekonomik dinamiklerine endekslenmiştir. Sovyetler Birliği döneminin ardından ulusal bağımsızlıklarını pekiştirme gayreti içinde olan bu ülkeler henüz siyasal istikrarlarını sağlayamadıklarından sosyal ve ekonomik kalkınmalarını da yeteri düzeyde gerçekleştirememektedirler. Başta ABD olmak üzere Batılı devletler mevcut halleriyle küresel sisteme ve uluslararası ekonomiye en az eklemelenmiş bir bölge olarak gördükleri Orta Asya'nın uluslararası güvenlik konusunda da bir risk potansiyeli taşıdığını düşünmektedirler. Bu nedenle bölgeye yönelik politikalarını tarihsel referanslara dayalı yeni stratejiler üzerine inşa ederek ortak bir nokta üzerinden geliştirme çabasındadırlar. Buna karşın Rusya ve Çin ise Orta Asya ülkelerini doğal

52 James McBride, 'Building New Silk Road', 2015, CFR Backgrounders, http://www.cfr.org/asia-and-pacific/building-new-silk-road/p36573?cid=soc-twitter-in-building_new_silk_road-111115, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2015).

53 William Burns, 'Economic Connectivity in Central Asia', Asia Society Policy Institute, 2014, <http://asiasociety.org/policy-institute/deputy-secretary-state-william-j-burnseconomic-connectivity-central-asia>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2015).

müttefikleri ve bölgesel partnerleri olarak görmek istediklerinden Orta Asya ülkeleri küresel bir rekabet alanı hale gelmiştir. Bu rekabet ortamının neden olacağı muhtemel olumsuzluklarla baş etmenin en rasyonel yolu ise Bölge ülkelerinin öncelikle kendi aralarında işbirliğini artırarak kapasitelerini geliştirmeleri olur. Fakat Sovyet döneminin mirası olarak başta nüfus, sınırlar, bölgesel kaynakların paylaşımı olmak üzere pek çok kronik sorunla yüz yüze gelen Orta Asya ülkeleri bölgesel entegrasyon ve ikili ilişkiler konusunda gerekli performansı sergileyememişlerdir.

Kırgızistan-Özbekistan arasındaki sorunlar ve bu bağlamda iki devlet arasında ki ilişkiler Orta Asya ülkeleri arasında kronik hale gelen sorunları incelemek için uygun bir prototip görünümündedir. Bu kapsamda uluslaşma aşamasında olan bölge ülkelerinin en ciddi sorunlarının bölgesel kaynakların paylaşımı ve sınır sorunları konusunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorunların aşılabilmesi için diplomasi ve işbirliği en makul yol bölgenin güvenliği ve geleceği açısından da zorunlu bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Kazakistan'ın girişimiyle başlatılan Avrasya Ekonomik Birliği bölgesel sorunların çözümü yönünde atılmış önemli bir diyalog ortamıdır. Bölgesel işbirliğinin önündeki en önemli sorunlardan biri sadece bölgesel değil küresel güvenlik açısından önemli bir problem olan radikal grupların bölgedeki varlığıdır. Fakat uluslararası alanda sıklıkla dile getirilen ve Orta Asya ile ilişkilendirilmeye başlanan dini radikalizm ve transnasyonal terörizm aslında bu coğrafyanın tarihsel geçmişine, dini ve kültürel birikimine ters bir olgudur. Bu nedenle Orta Asya'da ki radikal dini grupların ve radikal hareketlenmelerin, bölge dışı unsurların alandaki boşluklardan istifade ederek bölgeye sızması sonucu oluşmuş bir entropi olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bölge ülkeleri arasında geliştirilecek işbirliği kapsamında hayata geçirilecek uygun projeler ile bölgenin tarihsel referanslarına dayalı kültürel faaliyetler ve din eğitimi yoluyla dini radikalizmin aşılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, Haluk. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, (Ankara: USAK Yayınları, 2011).
- Birdişli, Fikret. Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2014).
- Burnashev, Rustam. "Why Islamists are not the Most Important Regional Security Challenge for Central Asian States", Johan Norbergs & Erika Holmquist (Ed.), ISAF's Withdrawal from Afganistan- Central Asia Perspektive on Regional Security, Conference Report, 2014.
- Burns, William. "Economic Connectivity in Central Asia", Asia Society Policy Institute, 2014, <http://asiasociety.org/policy-institute/deputy-secretary-state-william-j-burns-economic-connectivity-central-asia>, (Erişim Tarihi: 17.11.2015)
- Buzan, Barry & Ole Waever. "Regions and Powers", Cambridge Press. CFR (Council on Foreign Relation), One Belt, One Road, 2005, <http://www.cfr.org/regional-security/one-belt-one-road/p36818>, (Erişim Tarihi: 17.11.2015).
- Davutoğlu, Ahmet. Stratejik Derinlik, (İstanbul: Küre Yayınları, 2002).
- Demirci, Levent. "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", Savunma Bilimleri Dergisi, Kasım 2012, Cilt: 11, Sayı: 2, 33-69.
- EEC (Eurasian Economic Commission), "Eurasian Economic Integration:facts and Figures", http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2017).
- Federenko, Vladimir. Central Asia: From Ethnic to Civic Nationalism, Rethink Paper 03, Washington DC, 2012.
- Gumilev, L. N. Halkların Şekillenışı, Yükselişi ve Düşüşleri, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2004).
- ICG (International Crisis Group). "Central Asia: Water and Conflict", 30 May 2002, [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/Central%20Asia%20Water%20and%20Conflict](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/asia/central-asia/Central%20Asia%20Water%20and%20Conflict), (Erişim Tarihi: 29.10.2015).
- ICG (International Crisis Group), "Kyrgyzstan : Widening Ethnic Divisions in the South", Asia Report no:222, 2012, p.2.
- Ilkhamov Alisher, "High and Dry: Central Asia's Failure to Avert the Impending Water Crisis", 13 January 2017, Harvard International Review, <http://hir.harvard.edu/article/?a=14492>
- Karagiannis, Emmanuel. "Political Islam in Uzbekistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami", Europe-Asia Studies, Vol. 58, No. 2, 2006.
- Karagiannis, Emmanuel. "Political Islam and Social Movement Theory: The Case of Hizb ut-Tahrir in Kyrgyzstan", Religion, State and Society, Vol. 33, No. 2, 2005.
- Karagiannis, Emmanuel. "The challenge of radical Islam in Tajikistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami", Nationalities Paper, Vol. 34, No. 1, 2006.
- Karimov, I. "Uzbekistan na poroge XXI veka: ugrozy bezopasnosti, uslovia i garanti progressa", Islam Karimov", Po puti bezopasnosti stabilnogo razvitiia, Tashkent: Uzbekiston, 1998.
- Karimov I. Uzbekistan: The Road of Independence and Progress (çev. A. Kadyri), (Tashkent: O'zbekiston, 1992).
- Kasım, Kamer. "Tacikistan: Çok Boyutlu Bir İç Savaş", Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (Ed.), Dünya Çatışmaları, Çatışma Bölgeleri ve Konuları, (Ankara: Nobel, 2016).
- Kerimbekova, Nurgul & Vladimir Galitskiy. "On the State Border Between Kyrgyzstan and China", Central Asia and Central Caucasian Studies, 2002, http://www.ca-c.org/journal/2002/journal_eng/cac-05/14.kereng.shtml, (Erişim Tarihi: 06.11.2015).
- Khamidov, Alisher. "Dispute Over China-Kyrgyz Border Demarcation Pits President vs. Parliament", Eurasianet, 27 June 2001, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav062801.shtml>,(Erişim Tarihi: 05.12.2015).

- Kucera, Joshua. "State Department Downplays ISIS Threat In Central Asia", Eurasianet, 12 June 2015, <http://www.eurasianet.org/node/73836>, (Erişim Tarihi: 05.12.2015).
- Marat, Erica, "National Ideology and State Building in Kyrgyzstan and Tajikistan", *Central Asia- Caucasus Institue Silk Road Studies Program*, Washington DC., 2008, p.15-16
- McBride, James. "Building New Silk Road", CFR Backgrounders, 22 May 2015, http://www.cfr.org/asia-and-pacific/building-new-silk-road/p36573?cid=soc-twitter-in-building_new_silk_road-111115, (Erişim Tarihi: 17.11.2015).
- Megoran, Nick. "The Critical Geopolitic of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Fergana Valley Boundry Dispute 1999-2000", *Political Geography*, Cilt: 23, Sayı: 6, 2004.
- Nazarbayev, N. *Kriticheskoe deciatiletie*, (Almaty: Atamura 2003).
- Nichol, Jim. "Central Asia's Security:Issues and Implications for US Interest", *CRS Report for Congress*, www.crs.gov. RL30294 (Erişim tarihi:03.10.2015).
- Omelicheva, Maria. *Counterterrorism Policy in Central Asia*, (New York: Routledge Press, 2011).
- Ölçekçi, Tamara. "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Roller", *Bilig*, Sayı: 67, Güz 2013.
- Riasanovsky, Nicholas V. ve Steinberg, Mark D. *Rusya Tarihi*, (Çev: Figen Dereli), (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2011).
- Sorbello, Paolo. "Islam and Central Asia: Threat or Myth?", *The Diplomat*, 14 January 2015. <http://thediplomat.com/2015/01/islam-and-central-asia-threat-or-myth/> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).
- Standish, Reid. "Putin to Central Asia: Let Daddy Save You From the Islamic State", *Foreign Policy*, 11 June 2015. <http://foreignpolicy.com/2015/06/11/russia-is-exploiting-fears-of-the-islamic-state-to-grow-its-military-influence-central-asia-isis/>, (Erişim Tarihi: 05.12.2015).
- Stein, Matthew. "The Goals of the Islamic Movement of Uzbekistan and Its Impact on Central Asia and the United States", *Foreign Military Studies Office*, 2013, <http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/IMU-Goals.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.12.2016).
- Starr, S. Frederick. "A Greater Central Asia Partnership for Afghanistan and Its Neighbours", *Silk Road Papper*, 2005, s.6, https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2005_starr_a-greater-central-asia-partnership.pdf (Erişim tarihi: 16.06.2017)
- Stratfor. "Central Asia: The Complexities of the Ferghana Valley", 7 October 2013 <https://www.stratfor.com/analysis/central-asia-complexities-ferghana-valley>, (Erişim Tarihi: 07.11.2015).
- Stratfor, Central Asia: Tensions Grow in the Fergana Valley, 8 October 2013, <https://www.stratfor.com/article/central-asia-tensions-grow-ferghana-valley> (Erişim tarihi:16.06.2017).
- Szczepanski, Kallie. "What was the Tacik Civil War About?", 2015. http://asianhistory.about.com/od/Tajikistan_History_Culture/fl/What-Was-the-Tajik-Civil-War-About.htm, (Erişim Tarihi: 23.11.1971).
- Tajikistan. "Postanovlenie Madzhlisi namoiandagon Madzhlisi Oli Respubliki Tadzhiqistan ot 3 oktiabria 2005 goda No. 103 Ob utverzhdenii Voennoi doktriny Respubliki Tadzhiqistan.
- Tadzbakhsh, Shahrbanou. *Central Asia and Afghanistan: Insulation on the Silk Road, Between Eurasia and the Heart of Asia*, PRIO Paper, 2012. <http://www.openbriefing.org/docs/caadnafghanistan.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.11.2015).
- Trilling, David. "Kyrgyzstan & Tajikistan: Memo from a Ferghana Flashpoint", Eurasianet, 12 March 2014, <http://www.eurasianet.org/node/68132>, (Erişim Tarihi: 07.11.2015).
- Ubiria, Grigol. *Soviet Nation-builing in Central Asia*, (New York: Routledge, 2016).
- Vousinas Georgios L., "Eurasian Economic Community: Twords Integration. Economic Chelenges and Geostrategic Aspects", *Modern Economy*, 2014, issue 5, pp.951-966

Yeni Kamu İşletmeciliği Bakış Açısıyla Türkiye’de Belediyelerin Şirketler Yoluyla Hizmet Sunma Modelinin Değerlendirilmesi

Tolga DEMİRBAŞ* & Özhan ÇETİNKAYA** &
Vuslat GÜNEŞ*** & Nur Belkıs BEKTAŞ****

Özet

Günümüzde belediye bürokrasisi ile doğrudan mal-hizmet sunumu yerine idareye organik bağ ile bağlı olan ancak ayrı tüzel kişilik olarak kurulan belediye şirketleri eli ile üretim ve sunum modeli ön plana çıkmaya başlamıştır. Belediye şirketleri eli ile hizmet sunumu, kamunun hizmet sunumunda kullandığı yeni yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Felsefi temelini yeni kamu işletmeciliğinden alan bu hizmet sunum modeli; müşteriye esas almak, kâr elde etmek, yöneticilere yetki vermek ve esneklik tanımak gibi işletmecilik ilkelerine uygun bir araçtır. Türkiye’de belediye şirketleri gittikçe daha fazla tercih edilen bir hizmet sunum şekli olarak kabul görmektedir. Bu makalenin temel amacı, Türkiye’de belediye şirketlerinin ulaştığı ekonomik büyüklüğü kamuya açıklanan son veriler ışığında incelemek böylece yeni kamu işletmeciliğinin bu alanda ulaştığı düzeyi göstermektir. Makalede belediye şirketlerinin 2009-2015 döneminde varlıklarını ikiye katladıkları, genelde kâr elde ettikleri, büyükşehir belediyeleri kadar personel çalıştırdıkları gibi önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belediye şirketleri, yeni kamu işletmeciliği, mahalli idareler maliyesi.

The Evaluation on the Model of Municipalities’ Delivering Service via Companies from the Perspective of New Public Management in Turkey

Abstract

Today, municipality companies as a separate entity from the municipality have been started to come to the forefront in providing services to citizens. These companies are considered to be one of the new models used in service delivery. This model, philosophically based on new public management, is an appropriate tool for principles such as the customer satisfaction, profitability, devolution, and flexibility. In Turkey, municipal companies are being used more and more in servicing

* Doç. Dr. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

** Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

*** Araş. Gör. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı

**** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı

citizens. The main objective of this article is to examine the economic size of the municipal companies in Turkey in the light of the latest data and to show the level of new public management in this area. In this article, we showed that the municipal companies double their assets, generally made profits, and staffed as much as the metropolitan municipalities in the period of 2009-2015.

Key words: *Municipal companies, new public management, local government finance.*

---

1. GİRİŞ

Yerel halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında kamu idaresi olarak önemli bir yere sahip olan belediyeler, uzun yıllar boyunca geleneksel kamu idaresi anlayışının etkisiyle geleneksel üretim modelini benimsemişlerdir. Belediye idaresinin mal ve hizmetlerin üretimini ve sunumunu kendisinin yaptığı model olarak ifade edilen bu model – eski belediyecilik anlayışı – bir taraftan yerel halkın ihtiyaçlarındaki artış diğer taraftan yaşanan kaynak sıkıntıları olmak üzere çeşitli nedenlerle değişime uğramıştır. Günümüzde belediye bürokrasisi ile doğrudan mal-hizmet sunumu yerine idareye organik bağ ile bağlı olan ancak ayrı tüzel kişilik olarak kurulan belediye şirketleri eli ile üretim ve sunum modeli ön plana çıkmaya başlamıştır. Felsefi temelini yeni kamu yönetimi ya da daha doğru bir deyişle yeni kamu işletmeciliğinden alan bu hizmet sunum modelinde; vergilerle finansman yerine vatandaşların mal ve hizmet tüketimlerinin karşılığı olarak fiyatlandırma mekanizmasıyla ödeyecekleri yükümlülükler tercih edilmeye başlanmıştır. Bir anlamda “kullanan öder” deyişi ile ifade edilen bu bakış açısı içinde yerel düzeyde sunulan mal ve hizmetlerin önemli kısmı (ulaşım, elektrik, su, çöp-atık, otopark gibi) kullanıcının ödeyerek yararlandığı mal ve hizmetler haline gelmiştir. Bu kapsamda geçmişte belediye idaresinin bütçesinden belli düzeyde katkı alınarak sunulan, zarar durumunda belediye bütçesinden finanse edilen ve bir anlamda yarı kamusal mal türünde olan bu hizmetler, günümüzde belediyelerin şirket kurarak üretimini ve sunumunu yaptıkları özel mal niteliğine dönüşmeye başlamıştır.

Türkiye’de belediye şirketlerini hukuki ve idari açılardan ele alan bazı çalışmalar bulunmakla birlikte bu şirketleri, yeni kamu işletmeciliği çerçevesinde belediye idaresinin yeni bir hizmet sunma modeli olarak ele alan çalışma sayısı son derece sınırlıdır. Ayrıca belediye şirketlerinin ekonomik-mali büyüklüklerinin ne olduğu konusunun da yeterince tartışılmadığı göze çarpmaktadır.

Bu makale Türkiye’de oldukça az tartışılan belediye şirketlerini hukuki, idari ve mali yönlerden ele almayı, belediye şirketlerinin kamu hizmeti sunumunda ulaştığı büyüklüğü kamuya açıklanan son veriler ışığında inceleyerek yeni kamu işletmeciliğinin bu alanda ulaştığı düzeyi göstermeyi amaçlamaktadır.

Bu amaca ulaşmak için öncelikle geleneksel kamu idaresi modelinden “yeni kamu işletmeciliği” anlayışına geçiş ele alınmakta böylece çalışmanın kuramsal temeli açıklanmaktadır. Sonrasında belediye şirketlerinin benzer birimlerden farklılıkları, özellikleri ve Türkiye’deki gelişim süreci incelenmektedir. Belediye şirket-

lerinin yasal dayanakları, kuruluş şekilleri, belediye idaresi ile idari-mali ilişkileri ele alındıktan sonra büyükşehir belediye şirketlerinin ekonomik büyüklüğü özellikle Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanan veriler ışığında irdelenmektedir. Makale ayrıca Türkiye’de gerek sayı gerekse büyüklük açısından önde bulunan İstanbul Büyükşehir Belediyesi şirketlerinin ekonomik-mali verilerini örnek çalışma olarak incelemekte ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi verileriyle karşılaştırarak bazı çıkarımlarda bulunmaktadır.

2. GELENEKSEL KAMU İDARESİNDEN YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ ANLAYIŞINA GEÇİŞ: KURAMSAL BİLGİLER

Geleneksel kamu idaresi modeli 1800’lü yılların sonlarında Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmış ve sanayileşme, kentleşme, modern şirketlerin artması, bilime duyulan güven ve piyasa başarısızlıkları gibi etkenler sayesinde yirminci yüzyılın ortalarına doğru olgunlaşmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı, 1929 Buhranı ve İkinci Dünya Savaşında devletin önemli görevler üstlenmesi, geleneksel kamu idaresine desteğin ve güvenin artmasını sağlamıştır¹. Kamu yönetiminde uzun süre ayakta kalan geleneksel kamu idaresi modeli, 1970’li yıllarla birlikte eleştirilere maruz kalmaya başlamış ve bu eleştiriler önemli bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Esasında geleneksel kamu idaresi modelinin, zamanının büyük bir reform hareketi olduğu ve hafife alınmaması gerektiği belirtilmelidir. Çünkü bu model ile kamu idarelerini yönetme işi, liderlerine kişisel bağı bulunan amatörlerin işi olmaktan çıkarılmış ve kamu hizmetlerinin liyakat esasına göre sunulduğu profesyonel bir iş haline getirilmiştir. Geleneksel modelde halka hizmet büyük bir tutku olup bu tutku, daima hukuka göre hareket eden ve işinde uzman bağımsız yöneticilere (bürokrat) ihtiyaç gösteren bir yapı oluşturmuştur. Bu yapı içinde politikacılar her zaman gelip gidebilmekte ancak devlet aygıtı, daimi memurların elinde kalmaktadır².

Geleneksel kamu idaresi modelinin iki önemli teorik temeli bulunmaktadır. Bunlardan biri, Amerika’da Woodrow Wilson’ın ortaya attığı idare-siyaset ayrılığı düşüncesi; diğeri ise Avrupa’da Max Weber tarafından savunulan bürokrasi teorisidir³. Wilson’ın teorisinin temel unsurlarından biri, siyaset ile idarenin birbirlerinden oldukça ayrı olmasıdır. Bu modelde amaçlar seçilmiş kişiler (siyasiler) tarafından belirlenmekte ve siyasetin belirlediği yönde teknik uzmanlar (bürokratlar) tarafından işlenmektedir. Bu nedenle devlet kurumları, siyasal olarak belirlenen hedefleri tasarlayıp uygulayarak kamu değerinin temel dağıtıcısı konumundadırlar⁴. Dolayısıyla geleneksel kamu idaresi, kamu yararı ile hareket eden, değişik parti hükümetlerine

1 John M. Bryson, Barbara C. Crosby and Laura Bloomberg, ‘Public Value Governance: Moving Beyond Traditional Public Administration and the New Public Management’, *Public Administration Review*, Vol. 74, Issue 4, s. 445-456.

2 Owen E. Hughes, *Public Management and Administration: An Introduction*, (New York: St. Martin’s Press, Inc., 1994), s. 23.

3 Hughes, a.g.e., s. 28.

4 Bryson et al., a.g.m., s. 447.

aynı şekilde hizmet veren; politikaya katılmayan sadece politikaclar tarafından verilen kararları uygulayan bir idare pozisyonundadır⁵.

Geleneksel modelin diğerk şekli Weber'in bürokrasi teorisidir. Bürokrasi kısaca devlet dairelerinin hâkim olduğu bir sistemdir. Weber'e göre bürokrasi, "geniş bir alana yayılmış toplumsal fiil ve hareketlerin, rasyonel ve objektif esaslara uygun olarak düzenlenmesi sürecidir"⁶. Wilson'ın siyaset-idare ayrımı ilkesini de destekleyen bürokrasi teorisi⁷, kamu hizmetlerinin doğrudan devlet daireleri tarafından objektif kurallara, ileri bir iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı olarak akılcı bir şekilde sunulmasını öngörmektedir. Personel seçiminde liyakatin esas alındığı bu modelde iş bölümü ve uzmanlaşma dağınıklığı da beraberinde getireceği için otoritenin merkezileşmesi gereklidir⁸. Bu nedenle en ideal ve en iyi örgütsel yapı merkezi bürokrasidir. Hizmetler, merkezden kontrol edilerek sağlanır ve keyfilik mümkün olduğunca sınırlandırılır. Akılcılık ve verimlilik, devlet dairelerinin en önemli değerleridir⁹. Anlaşılabacağı üzere bürokrasi teorisi de hiyerarşik olarak denetlenen, mesleğinin gerektirdiği bilgi ve uzmanlıkla donatılmış bürokratların, (siyasetten bağımsız şekilde) objektif kurallara göre hareket ederek kamu menfaatini gözeteceklerini belirtmiştir.

Kamu hizmetlerinin doğrudan bürokrasi tarafından sunulmasını öngören geleneksel model, 1970'li yıllara kadar çok az değişikliklerle uygulanmıştır. 1970'li yıllarla birlikte bürokrasi tarafından sunulan kamu hizmetleri özellikle gelişmiş ülkelerde önemli eleştiriler almaya başlamıştır. Bunların başında idareyi siyasetten, siyaseti idareden katı bir şekilde ayırmanın gerçekçi olmadığı bunun ancak bir efsane olduğudur. Çünkü bürokratların işleri temelde siyasi niteliktedir¹⁰. Ayrıca Weber'in belirttiği gibi bürokratlar önceden belirlenen kurallara göre kamu yararı doğrultusunda hareket etmenin yerine bir piyasa aktörü gibi kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmekte ve kamu politikalarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Ek olarak bürokrasi, ideal tip örgütlenme modeli olarak gösterilse de kırtasiyeciliğe yol açması, girdi odaklı ve dışa kapalı olması, yeniliklere açık olmaması, kaynakların etkin kullanılması yerine israfı yol açması gibi sorunlara yol açmaktadır¹¹.

1980'ler ve 1990'ların başlarında geleneksel idare modelinin yetersizliklerine bir yanıt olarak kamu sektöründe yeni bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. "Piyasa esaslı kamu idaresi", "girişimci devlet", "işletmecilik" ya da "yeni kamu işletmeciliği" gibi farklı isimlere sahip olan bu yaklaşım kamu kesiminde devlet-toplum ilişkilerinde bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu nedenle söz konusu anlayış, "eski"

5 Hughes, a.g.e., s. 23.

6 Atilla Baransel, Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri: Cilt 1, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1979), s. 165.

7 Uğur Ömürçönülşen, 'Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği', içinde Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür, (der.) Çağdaş Kamu Yönetimi I: Kurular, Kuramlar, Kavramlar, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014), s. 14.

8 Toker Dereli, Organizasyonlarda Davranış: Birinci Cilt, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1976), s. 10-11.

9 Robert B. Denhardt and Janet Vinzant Denhardt, 'The New Public Service: Serving Rather than Steering', Public Administration Review, Vol 60, No 6, November-December 2000, s. 551-552.

10 Hughes, a.g.e., s. 35- 43.

11 Ömürçönülşen, a.g.e., s. 15-16.

kamu idaresinde teknik bir alan olan “kamu işletmeciliği” yerine onun yerine geçme iddiası ile “yeni kamu işletmeciliği” olarak ifade edilmiştir¹².

Tablo 1: Geleneksel Kamu İdaresi ile Yeni Kamu İşletmeciliğinin Karşılaştırılması¹³

	GELENEKSEL KAMU İDARESİ	YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ
Maddi ve ideolojik temellerin oluşumu	Sanayileşme, kentleşme, modern şirketlerin artışı, uzmanlaşma, bilimde dürüstlük, piyasa başarısızlıkları, 1929 buhranı ve II. Dünya Savaşı ile devlete duyulan güven artışı.	Devlet başarısızlıkları, büyük devlete olan güvenin azalması, piyasa ve akılçılık ile yetki devri ve yerinden yönetimin verimliliği sağlayacağı düşüncesi.
Teorik temelleri	Siyaset teorisi.	İktisat teorisi.
Egemen rasyonalite anlayışı ve insan davranışı	Genel (synoptic) rasyonalite, “idari insan” (administrative man)	Teknik ve ekonomik rasyonalite, “iktisadi insan,” ya da kendini düşünen karar verici.
Kamu yararının tanımı	Kamu yararı siyasal olarak tanımlanır ve mevzuatta açıklanır.	Kamu yararı bireysel faydaların toplamını gösterir.
Kamu çalışanları kime karşı sorumludur?	Vatandaşlara.	Müşteriye.
Devletin rolü	Kürek çekmek (siyasal olarak belirlenen hedef odaklı politikalar geliştirmek ve uygulamak).	Dümen tutmak (piyasa güçlerini serbest bırakan bir katalizör olarak hareket etmek)
Temel değerler	Verimlilik	Verimlilik ve etkinlik
Politika hedeflerine ulaşma yolu	Mevcut devlet kurumları ile programları yönetmek	Özel ve kamuya yararlı kurumlar yoluyla hedeflere ulaşmayı sağlayacak mekanizmalar kurmak ve teşvik etmek.
İdari takdir yetkisi	İdare memurlarına sınırlı takdir yetkisi verilmesi.	Girişimsel amaçlara ulaşmada geniş özgürlük verilmesi.
Örgütsel yapı	Otoritenin yukarıdan aşağıya doğru dağıldığı bürokratik yapı	Yerinden yönetim anlayışına sahip örgütlenme.
Kamu yöneticilerinin teşviki	Ücretler, özlük hakları.	Girişimci ruh, devleti küçültme fikri.
Demokratik süreç katkı	Seçilmiş liderler arasındaki rekabetin hesap vermeyi sağlaması Kamu sektörünün kamu hizmeti sunmada tekel olduğu görüşü	Yöneticilere esneklik verilmesi Kamu hizmeti görüşüne şüpheli yaklaşım: müşteriye hizmet görüşü

Yeni kamu işletmeciliği, özel kesimde kullanılan tekniklerin kamu idaresine uyarlanması fikrinin de ötesine geçerek kamu hizmetini şekillendiren demokratik değerleri de değiştirmektedir (Bkz. Tablo 1). Bu modelde vatandaşlar müşteri olarak görülmekte, kamu kesimi istihdamında da müşteri merkezli bir yaklaşım izlen-

12 Hughes, a.g.e., s. 58, 66.

13 Robert B. Denhardt and Janet Vinzant Denhardt, *New Public Service: Serving, Not Steering*, Expanded Edition, (USA: M.E. Sharpe, Inc, 2007), s. 28-29; Bryson et al., a.g.m., s. 446.

mektedir. Bu yaklaşımda devlet, müşterilerinin ihtiyaçlarına odaklanmalı ve daha az bürokratik, daha esnek, daha yenilikçi, daha girişimci ve daha fazla sonuç odaklı olmalıdır¹⁴. Yeni kamu işletmeciliğinin prensipleri şu şekilde özetlenebilir¹⁵.

1. *Yönlendirici (catalytic) devlet*: Kamu yöneticileri birer girişimci olarak hareket etmeli ve mevcut politika seçeneklerinden başka seçeneklere de bakmalıdır. Tek hedefe odaklanmaktan yani kürek çekmekten ziyade kaynaklar ile ihtiyaçlar arasındaki dengeyi kurabilecek birçok seçeneği gözetmeli yani dümen tutan konumda olmalıdır.

2. *Toplumun sahibi olduğu devlet*: Kamu yöneticileri sadece tek yönlü hizmet verme modelini değiştirmeli ve kamu faaliyetlerinin sahipliğini topluma yaymalıdır. Bu nedenle vatandaşlar, sivil toplum kuruluşları ve diğer kurumlar çözümün birer parçası olarak görülmeli ve güçlendirilmelidir.

3. *Rekabetçi devlet*: Kamunun her hizmeti üstlenme çabası kamu kaynaklarının azalmasına, kamu kurumlarına aşırı yük binmesine ve hizmet kalitesi ile etkinliğin azalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları arasında birer hizmet sağlayıcı olarak rekabet güçlendirilmelidir.

4. *Misyon odaklı devlet*: Bürokratik kurumlardaki aşırı kuralcılık, katı bütçe ve personel sistemleri devletin başarısını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle kamu yöneticileri öncelikle kurumun misyonuna (varlık sebebi) odaklanmalı ve bu doğrultuda bütçe, personel vb. sistemler tasarlanmalıdır.

5. *Sonuçlara odaklı devlet*: Devlet kullanılan kamu kaynaklarının katı bir şekilde kontrolü yerine ulaşılmak istenen amaçlara yani kazanımlara (outcomes) kendisini adanmalıdır. Değerlendirme ve ödüllendirme sistemleri daha sonuç esaslı olmalı, hesap verme yükümlülüğü de devletin performansına dayanmalıdır.

6. *Müşteri odaklı devlet*: Kamu parasının çoğu karar verici organ (meclis) tarafından kamu kurumlarına verildiği için bu kurumlar kendi müşterilerine karşı ilgisiz olmaktadır. Müşterilerin ihtiyaçları yerine finansman kaynağının taleplerine ve kendi önceliklerine göre işlemektedirler. Hâlbuki bürokrasinin ihtiyaçları yerine müşterilerin gereksinimlerine odaklanmak gereklidir.

7. *Girişimci devlet*: Kamu yöneticileri çoğunlukla mali kısıtlar altında çalışmaktadırlar. Bu durumlarda vergileri artırmak ya da programları küçültmek yerine daha yenilikçi yollar bulunmalıdır. Kâr elde etme isteği kamusal alana getirilmeli örneğin kamu hizmetleri ve yatırımlar, harç ve ücretlere bağlanmalı ve zor mali dönemlerde bile sonuçlara ulaşılabilir.

8. *Öngörülü devlet*: Devletin önceliği, problemler meydana gelmeden önce önleyicilik olmalıdır. Sanayi sonrası toplumun karmaşıklaşması nedeniyle devletin problemlerle baş etme kapasitesi iyice azalmıştır. Bu nedenle kamu kurumlarının önleyicilik fonksiyonuna ağırlık vermesi daha etkin ve verimli olmalarını sağlayacaktır.

14 Kathe Callahan, *Elements of Effective Governance: Measurement, Accountability, and Participation*. (USA: Taylor & Francis Group, 2007), s. 198-199.

15 Denhardt & Denhardt (2007), a.g.e., s. 16-19; Bryson et al., a.g.m., s. 447.

9. *Yerinden yönetilen devlet*: Merkezi ve hiyerarşik örgütlenmeler kamu idaresinin kurumsallaşmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, işgücü kalitesindeki artışlar, daha esnek ve takım esaslı örgütlenmeleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle hiyerarşik kurumlar dönemi bitmiştir. Artık karar alma yaklaşımı, katılımcılığı esas alarak kurumun bütününü kapsar şekilde genişlemiştir.

10. *Piyasa odaklı devlet*: Kamu yöneticileri değişen koşullara geleneksel yaklaşımlarla cevap vermemelidir. Bu nedenle müdahale yerine piyasa güçlerinin hareket etmesi için stratejiler geliştirmeli ve bu yönde gayret göstermelidir.

Anlaşılabacağı üzere yeni kamu işletmeciliğinin temel ilkeleri geleneksel kamu idaresinden çok farklıdır. Bu modelde “işletmecilik” kamu kesiminin her alanına girmekte ve piyasa bakış açısı esas alınmaktadır. Ayrıca kamu hizmeti sunumunda hizmetlerin özel kesime yaptırılması ya da özelleştirme gibi yeni yöntemler devreye girmektedir. Bu yeni yöntemlerle gerçekleştirilmeye çalışılan piyasaya müdahaleden uzak durarak kamu yöneticilerinin davranışlarını değiştirmesi için piyasaya güvenin sağlanmasına çalışmaktadır¹⁶.

Günümüzde belediye idarelerinin belediye şirketleri eli ile mal ve hizmet üretimine yönelmeleri yeni kamu yönetimi ya da yeni kamu işletmeciliği anlayışının önemli örneğini oluşturmaktadır. Bu anlamda belediye şirketleri eli ile hizmet sunumunu, kamunun hizmet sunumunda kullandığı yeni yöntemlerden biri olarak görmek gerekir. Çünkü belediye şirketleri, yeni kamu işletmeciliğinin, müşteriye esas almak (bürokrasi yerine müşterinin ihtiyaçlarını gidermek), kâr elde etmek (harca-mak yerine kazanmak), yöneticilere yetki vermek ve esneklik tanımak gibi ilkelerini¹⁷ uygun bir araç olarak görmektedir.

3. YENİ HİZMET SUNUM MODELİ: BELEDİYE İŞLETMECİLİĞİ-BELEDİYE ŞİRKETİ İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL BOYUTU

Belediye idaresinin yerel hizmetlerin üretimini ve sunumunu yeni kamu işletmeciliği bağlamında değişikliğe uğratması bu yapının gerçekleştirilmesini sağlayacak olan kurumsal yapının adının konmasını gerektirmiştir. Yeni kamu işletmeciliği bağlamında belediye literatüründe kullanılan Belediye İktisadi Teşebbüsü (BİT), belediye işletmesi ya da belediye şirketi kavramlarının yerinin belirlenmesi kavramın doğru kullanımı açısından önemlidir. Diğer deyişle çeşitli kanunlarda ve çalışmalarda kullanılan “şirket”, “işletme” ve “BİT” kavramlarının aynı anlamda mı yoksa farklı anlamda mı kullanıldığının açıklanması gerekmektedir. “Hukuki yapı” başlığında değinileceği üzere geçmişten günümüze yasal mevzuatta yaşanan gelişmeler çerçevesinde “işletme” kavramı, bütçe içinde kurulan bağımlı bir yapıyı ifade ederken “şirket” kavramı bütçe dışındaki bağımsız bir yapıyı ifade etmektedir. Dolayısıyla-

16 Callahan, a.g.e., s. 198-199. Donald F. Kettl, The Global Public Management Revolution. (New York: The Brookings Institution, 2005), s. 1-3.

17 David Osborne and Ted Gaebler, Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector, (New York: Addison-Wesley, 1992).

la çalışmamızın başlığında “şirket” kavramının kullanılması bütçe dışı oluşturulan yapının incelenmesini yapmak üzeredir. Ayrıca çalışma konusu olan belediye şirketleri, “işletme” kavramının bir alt kolu olarak nitelenebilir. Çeşitli çalışmalarda kullanılan BİT kavramı ise genel olarak şirket kavramını ifade etse de yerine göre “işletme” kavramını kapsayan bir şekilde de kullanılmakta ancak yasal mevzuatta geçmemektedir. Bu bakış açısıyla birlikte kavramların kullanım yerlerinin belirlenmesi açısından öncelikle belediye işletmelerinden söz etmek yerinde olacaktır.

Belediyelerin mevzuatla kendilerine yüklenen görevleri yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde ifa edebilmeleri için gerektiğinde çeşitli işletmeler kurmaları mümkündür¹⁸. Akalın (1994) tarafından verilen tanıma göre belediye işletmeleri; belediyeler tarafından kurulan, pazarlanabilir mal ve hizmetler üreten, mülkiyetinin ve / veya denetiminin büyük oranda belediyeye ait olduğu, cari giderlerini çoğunlukla belediye gelirleri dışındaki kaynaklarla finanse eden ve ilke olarak sosyal fayda sağlama amacına hizmet eden firmalardır¹⁹. Faaliyet alanları genel olarak 5 ana grupta toplanabilir²⁰:

1) Tekel niteliğinde olan ve kamu yararı gözetilen su, kanalizasyon, elektrik, gaz, ulaşım vb. hizmetler.

2) Belediyeye gelir sağlamak amacıyla kurulan otopark, otel, maden, akaryakıt işletmeleri vb.

3) Yerel kalkınmaya katkı sağlamak ve sermaye yetersizliğini telafi etmek için kurulan kaplıcalar, tatil köyleri, dağcılık tesisleri, gıda, halı işletmeleri vb.

4) Piyasayı düzenleme ve bölüşüm amacıyla kurulan ekmek, kömür, aşevi, hastane vb. işletmeler.

5) Belediye hizmetlerine ucuz girdi sağlamak amacıyla kurulan beton, zift, çakıl, asfalt işletmeleri vb.

Beş grup içindeki faaliyetler temel alındığında belediye işletmeciliği içinde belediye şirketlerinin de yer alacağı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda her faaliyet alanında bağımsız ve ayrı tüzel kişiliğe sahip şirket kurulabileceği gibi bağımlı ve tüzel kişiliğe sahip olmayan işletme kurmanın da mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Tarihsel açıdan bakıldığında Türkiye’de elektrik, su, telefon gibi tekel niteliğindeki hizmetler 1930’dan önce imtiyaz verilen ve çoğu Osmanlı zamanında yabancılar tarafından kurulan ve şirket olarak adlandırılan oluşumlar tarafından sağlanmıştır. Bu konuda önemli örnekler olarak İzmir ve İstanbul’da kurulan işletmeler gösterilebilir²¹. 1930 sonrasında 1930 Tarihli 1580 Sayılı Belediye Kanunu’nun kabulü ve

18 Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, 8. Basım, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2012), s. 459.

19 Güneri Akalın, ‘Yerel Yönetimlerin İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi’, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 3, Sayı 6, Kasım 1994, s. 17.

20 Akalın, a.g.m., s. 16, 19; DPT, ‘Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu’, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: DPT Yayını, 2001, s. 86.

21 İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü, <http://www.iETT.istanbul.tr/main/pages/tarihce/2>, (Erişim Tarihi 12.03.2017). İzmir Elektrik, Su, Havagazı, Otobüs ve Trolleybüs Genel Müdürlüğü, <http://www.eshot.gov.tr/tr/Tarihce/26/19>, (Erişim Tarihi 12.03.2017).

devletçi görüşün ağırlık kazanmasıyla bu şirketler 1932’den itibaren satın alınmaya başlanmış ve sonrasında özel kanunlarla belediyelere devredilmiştir²². Belediyelerde bağlı idare olarak faaliyet göstermeye başlayan tarihsel boyutu olan bu tip işletmelere günümüzde İETT (İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü) ve ESHOT (İzmir Elektrik, Su, Havagazı, Otobüs ve Trolleybüs Genel Müdürlüğü) örnek gösterilebilmektedir²³. Şirket kavramı açısından ele alındığında bu tür işletmeler belediye şirketi kategorisinde yer almayıp kanunla veya kanunun verdiği yetkiyle belediye idaresine bağlı kurulmuşlar²⁴ ve bağlı idare olarak anılan işletmelerdir. Mahalli İdareler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliğinin de (m. 4/a) ise bağlı idare kavramına yer verilmiş olup bağlı idare “*belediyelere bağlı, kanunla kurulan, ayrı bütçeli ve kamu tüzel kişiliğine haiz su ve kanalizasyon, otobüs, ulaştırma ve benzeri hizmetleri yürüten idareler*” olarak tanımlanmıştır. Günümüzde çoğunlukla su ve kanalizasyon idareleri bağlı idarelerin en önemli örneğini oluşturmaktadır. Bu konuda Bursa Büyükşehir Belediyesinin Su ve Kanalizasyon İdaresi (BUSKİ) önemli bir örnektir. Bağlı idarelerin belediye idaresi dışında bütçeleri ve tüzel kişilikleri olsa da aldığı kararlarda belediye idaresinin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır.

Belediye işletmeciliğinin bir diğer örneği mülga 1580 Sayılı Yasa’ya eklenen hükümlerle ortaya çıkan döner sermaye ve fon uygulamalarıdır. Belediyelere 1950 yılında mahalli konut yapmak, kiralamak ve satmak işlerini döner sermaye kurarak yapabileme; 1960’da da et, ekmek, odun gibi zorunlu ihtiyaç maddelerini satın almak, satmak ve dağıtmak için fon kurabilme yetkisi verilmiştir. Bu yetkilerle zaman içinde birçok belediye döner sermayeli işletme kurmuştur. Yine çoğu belediye, tanzim satış mağazaları kurarak et, ekmek, yaş sebze meyve gibi zorunlu ihtiyaç maddelerini halka ulaştırmıştır²⁵. 2003 Tarihli 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile belediye mevzuatı, bütçe dışı harcama yapma eğilimini engellemek adına belediyelere döner sermaye²⁶ ya da fon kurabilme yetkisi vermemiş ancak bütçe içi işletme kurabileceklerinden söz etmiştir. Nitekim 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun 71. Maddesi ile belediyeler, özel gelir ve gideri bulunan hizmetlerini, İçişleri Bakanlığından izin almak kaydıyla bütçe içi işletme kurarak yapabileme hakkına sahip olmuşlardır.

Belediye şirketleri ise belediye bütçesi dışında bütçeye sahip olan, bazı yerel hizmetlerin yürütülmesi amacıyla belediyelerce kurulan ya da yönetiminin çoğunda söz sahibi olmak kaydıyla belediyece ortak olunan özel hukuka tabi tüzel kişilerdir²⁷. Genel olarak şirketler, “müşterek gaye” diğer bir deyişle kâr elde etmek için

22 A. Serap Fırat, ‘Belediyelerde Özelleştirme Uygulamaları’, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 7, Sayı 1, Ocak 1998, s. 93.

23 Ahmet Berk, ‘Yerel Hizmet Sunumu ve Belediye İktisadi Teşebbüsleri’, Sayıştay Dergisi, Sayı 49, Nisan-Haziran, 2003, s. 53.

24 Erdem Ersöz, Yerel Hizmetlerin Kamu Kurumları Eliyle Yürütülmesi: Belediye Bağlı Kurumları ve Belediye Şirketleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2012), s. 23.

25 Keleş, a.g.e., s. 460.

26 Bkz. Sayıştay Daireler Kurulu, Karar Tarihi: 9.3.2005, Karar No: 1167/2, <http://www.savistay.gov.tr/tr/Upload/95906369/files/yayinlar/sayistay2005kararlar.pdf> (Erişim Tarihi 19.02.2017).

27 İpek Özkal Sayan ve Murat Kışlalı, ‘Belediyelerde Şirketleşmenin Yararı Var mı? Hurafeler ve

bir araya gelen ortaklar tarafından kurulan varlıklardır. Bir şirketi diğer aktörlerden ayıran temel unsurlar ise a) sözleşme b) şahıs (tüzel kişilik) ve c) sermayedir. Şirketlerde ortaklar, zarara uğramamak yani kâr etmek için işletme mantığı çerçevesinde verimlilik ve etkinlik ilkelerine uygun faaliyet göstermek durumundadırlar²⁸.

1980'li yıllarda neo-liberal görüşün ağırlık kazanması ile ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin devleti küçültme ve özelleştirme çabaları, kamuda şirketleşme modelinin yayılmasına öncülük etmiştir. Türkiye'de ise 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa açılma politikalarının uygulanması ve 1983'te iktidara gelen ANAP hükümeti, yerel kamu hizmetlerinin şirketler aracılığıyla görülmesi fikrini benimsemiştir. Bu yıllarda İzmir Büyükşehir Belediyesince kurulan TANSAS (Tanzim Satışları İç ve Dış Ticaret A.Ş.), İZBELCOM (Çevre Koruması, İyileştirilmesi, Müşavirlik ve Proje Hizmetleri Ticaret ve Sanayi A.Ş.), ARİZKO (Arap ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Turistik Yatırımlar A.Ş.) söz konusu dönemin ilk uygulamalarıdır²⁹.

1930 tarihli ve mülga 1580 Sayılı Belediye Kanunu'nun 19. maddesinde belirtilen "Belediyeler kanununun kendilerine tahmil ettiği vazife ve hizmetleri ifa ettikten sonra belde sakinlerinin müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tesviye edecek her türlü teşebbüsünü icra ederler" hükmüne istinaden belediye teşebbüsleri şeklinde şirketleşme uygulamasına imkân tanınsa da özellikle 1984'ten sonra büyükşehir belediyeleri ile ilgili yasal düzenlemelere gidilmesi ile büyükşehir belediyeleri bünyesinde kurulan ve sayıları yıldan yıla artan şirketler ortaya çıkmıştır³⁰. Nitekim Yeter (1993)'e göre 1992 yılı itibarıyla nüfusu 20.000'in üzerindeki 275 belediyenin 107'sinde toplam 181 belediye şirketi olduğu saptanmıştır³¹. Böylece çok farklı alanlarda kurulan belediye şirketleri, mevcut belediye bürokrasinin verimsizliğini özel sektörün pratik ve daha serbest uygulama gücünden yararlanarak giderme aracı haline gelmiştir. Nitekim bu tür şirketlerin kurulmasını merkezi idare de desteklemiştir³². Özellikle 1990'lı yıllar ile birlikte yeni kamu işletmeciliği bağlamında belediye şirketleri, kamu hizmeti sunumunda alternatif yöntemlerden biri haline gelmiştir.

4. BELEDİYE ŞİRKETLERİNİN YASAL DAYANAĞI ve KURULUŞU

2005 yılına kadar uygulamada kalan 1580 Sayılı Belediye Kanunu ile belediyelerin şirketleşme çalışmalarının temeli işletme kavramının kullanılması yönünde olmuştur. Şirketleşme kavramının gelişimi 2005 sonrasında önceki başlıklarda da ifade edilen yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yaşanan küresel gelişmeler ve mal ve hizmet üretim ve sunumundaki değişikliklerle birlikte, belediye idarelerinin yanında tüzel kişilikleri olan Ticaret Kanunu hükümlerine

Gerçekler', Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 17, Sayı 1, Ocak 2008, s. 60.

28 Zerrin Toprak, Yerel Yönetimler, 9. Baskı, (İzmir: Siyasal Kitabevi, 2014), s. 394-395.

29 Keleş, a.g.e., s. 473-474.

30 Muhterem Dilbirliği, 'Belediye Şirketleri', Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 4, Sayı 2, Mart 1995, s. 68.

31 Enis Yeter, 'Belediyelerin İktisadi ve Ticari Teşebbüsleri', Türk İdare Dergisi, Sayı 400, Eylül 1993, alıntı Dilbirliği, a.g.m, s. 71.

32 Hikmet Kavruk, 'Yerel Yönetim Şirketleri', içinde Hüseyin Özgür & Muhammet Kösecik, (der) Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I: Reform, (Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım, 2005), s. 425.

doğrudan bağlı olan belediye şirketlerinin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Yeni anlayışlar çerçevesindeki belediye şirketlerinin ortaya çıkışı ile üretim ve sunumdaki değişikliğe paralel olarak, belediye hizmetlerinin finansman şekli de değişikliğe uğramış, hizmetlerin finansmanına yerel halkın doğrudan katılımının söz konusu olduğu bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu anlayış ile belediye hizmetlerinden fiyatla- ma ile yararlanma yani “kullanan öder” anlayışı gelişmiştir. Örneğin 1990’lı yıllara kadar belediye idaresinin bütçesi içinde yer alan ve finansmanı çoğunlukla idare bütçesinden sağlanan ve bütçe içi işletmelerle sunulan ekmek üretimi ve ulaşım hiz- metleri, günümüzde finansmanının tamamını vatandaşın üstlendiği belediye şirketi şeklindeki bir yapıya bürünmüştür³³.

4.1. Hukuki Yapısı

Günümüzde belediyelerin yerel hizmet sunmak üzere belediye şirketi kurula- bilme yetkisini düzenleyen birden çok yasa bulunmaktadır. Bu alandaki temel ya- salar 2004 tarih ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005 tarih ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 2011 tarih ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, 1994 tarih ve 4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu, 2001 tarih ve 4646 Sayılı Doğalgaz Piyasası Kanu- nu’dur. Ayrıca İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan ve belediye şirketi kuruluşu- na ilişkin somut açıklamalar yapan 2008/31 Sayılı Genelgenin de önemli bir dayanak olduğu görülmektedir.

4.1.1. 5393 Sayılı Belediye Kanunu

5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun 70. Maddesi “şirket kurulması” başlığını taşı- maktadır. İlgili maddede, “*Belediye kendisine verilen görev ve hizmet alanlarında, ilgili mevzuatta belirtilen usullere göre şirket kurabilir*” hükmüne yer verilmiştir. Görüldüğü gibi 70. madde, şirket kurulmasını belediyenin mevzuatla kendisine yüklenen görev ve hizmetlere bağlamıştır. Buradan belediyenin görevleri ile ilgili olmayan bir şirke- tin kurulmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Kanunun belediye meclisinin görev ve yetkilerini düzenleyen 18. maddesinin (i) bendinde ise “*Bütçe içi işletme ile 6762 Sayılı Türk Ticaret Kanununa tâbi ortaklıklar ku- rulmasına veya bu ortaklıklardan ayrılmaya, sermaye artışına ve gayrimenkul yatırım ortak- lığı kurulmasına karar vermek*” hükmüne yer verilmiş, böylece şirket kurma kararının belediye meclisinin bir kararı olacağı vurgulanmıştır. Aynı maddenin bir sonraki bendinde de (j) “*belediyeye ait şirket, işletme ve iştiraklerin özelleştirilmesine...*” ilişkin kararın yine belediye meclisine ait olduğu belirtilmiştir.

33 Nur Belkıs Bektaş, Belediye Hizmetlerinin Sunumunda Belediye Şirketlerinin Yeri ve Değerlendirilmesi (İstanbul Büyükşehir Belediye Şirketlerinin İncelenmesi), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s. 43.

4.1.2. 4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun

1580 Sayılı eski Belediye Kanunu'nun 19/1 maddesi uyarınca belediyelerin kurdukları şirketler, eskiden Bakanlar Kurulu'nun onayına tabi değildi. Sadece belediye meclis kararı ile şirket kurulabiliyor olması³⁴ ise belediyelerin bu dönemde görev alanlarına girmeyen birçok şirket kurmalarına sebep olmuştur³⁵. Bu nedenle 1994 tarih ve 4046 Sayılı Kanun ile belediye şirketi kurabilmek için belediye meclisi kararına ek olarak Bakanlar Kurulu'nun izni şartı getirilmiştir. Nitekim ilgili Yasada "Belediyeler ve diğer mahalli idareler ile bunların kurdukları birlikler tarafından ticari amaçla faaliyette bulunmak üzere ticari kuruluşlar kurulması, mevcut veya kurulacak şirketlere sermaye katılımında bulunması, **Bakanlar Kurulu'nun iznine tabidir**" hükmü (m. 26/IV) ile şirket kurmak ya da bir şirkete ortak olmak üzerine vesayet denetimi getirilmiştir.

4046 Sayılı Kanun'un söz konusu maddesinde belirtilen Bakanlar Kurulu izni için gerekli hukuki süreçler, İçişleri Bakanlığının yayımladığı genelgeler aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştır³⁶. Bu genelgelerden 21.04.2008 tarih ve 2008/31 Sayılı Genelge, şirket kurma süreçlerine açıklık getirmektedir. Mahalli İdare Şirketleri konulu ilgili Genelgeye göre Bakanlar Kurulundan alınacak olan iznin İçişleri Bakanlığı aracılığıyla alınacağı ve Bakanlıktan yapılacak izin taleplerinde şu belgelere yer verileceği belirtilmiştir:

- 1- Şirketin kurulması, devir alınması veya sermaye katılım miktarının belirlenmesine dair meclis kararı,
- 2- Kurulacak şirkete ait gerekçe raporu, amaç ve faaliyet konusu,
- 3- Mevcut şirkete ortak olunacaksa, bu şirkete ait bilanço,
- 4- Kurulacak, devir alınacak veya sermaye katılımında bulunacak şirketin ana sözleşmesi veya taslağı
- 5- Kurulacak şirkete ait fizibilite etüdü,
- 6- Talepte bulunan idarenin müracaat tarihi itibarıyla genel mizanı,
- 7- Bedelsiz devir söz konusu ise ilgili şirketin bilançosu,
- 8- 4646 Sayılı Kanun uyarınca yapılacak müracaatlarda ilgili firmanın EPDK'dan aldığı dağıtım lisansı örneği.

4.1.3. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

Türkiye'de büyükşehir belediye modelini düzenleyen 2004 tarih ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun "şirket kurulması" başlıklı 26. maddesi bu ko-

34 Mustafa Meşe, 'Belediye Şirketleri Üzerine Bir Değerlendirme', Dış Denetim, 2011, s. 204.

35 İçişleri Bakanlığı, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 'Şirketler' Başlıklı Resmi Yazı, Sayı B.05.0.MAH.0.74.00.01/46984, 16.08.1995, s. 1.

36 Hasan Özçelik, Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Belediye Şirketleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şirketleri Üzerine Bir İncelenme, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), s. 120.

nuda önemli hükümler içermektedir. Buna göre ilgili maddede “Büyükşehir belediyesi kendisine verilen görev ve hizmet alanlarında, ilgili mevzuatta belirtilen usullere göre sermaye şirketleri kurabilir. Genel sekreter ile belediye ve bağlı kuruluşlarında yöneticilik sıfatını haiz personel bu şirketlerin yönetim ve denetim kurullarında görev alabilirler. Büyükşehir belediyesi, mülkiyeti veya tasarrufundaki hafriyat sahalarını, toplu ulaşım hizmetlerini, sosyal tesisler, büfe, otopark ve çay bahçelerini işletebilir; ya da bu yerlerin belediye veya bağlı kuruluşlarının % 50’sinden fazlasına ortak olduğu şirketler ile bu şirketlerin % 50’sinden fazlasına ortak olduğu şirketlere, 8/9/1983 tarihli ve 2886 Sayılı Devlet İhale Kanunu hükümlerine tabi olmaksızın belediye meclisince belirlenecek süre ve bedelle işletilmesini devredebilir. Ancak, bu yerlerin belediye şirketlerince üçüncü kişilere devri 2886 Sayılı Kanun hükümlerine tabidir” denilerek normal belediyelere tanınan şirket kurma yetkisi büyükşehir belediyelerine de tanınmıştır.

5216 Sayılı Yasa büyükşehir belediyelerine şirket kurma yetkisi vermiş ancak mevcut bir şirkete ortak olma ya da ortak olunan bir şirketten ayrılma gibi 5393 Sayılı Yasa’da düzenlenen ayrıntılara yer vermemiştir. Hatta bu konularda karar verici konumda olan yetkili organ bile belirtilmemiştir³⁷. Bununla birlikte 5216 Sayılı Yasa’nın “diğer hükümler” başlıklı 28. maddesinde “Belediye Kanunu ve diğer ilgili Kanunların bu kanuna aykırı olmayan hükümleri ilgisine göre büyükşehir ve ilçe belediyeleri hakkında da uygulanır” denildiği için bu tür konularda 5393 Sayılı Yasanın hükümlerinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır³⁸. Dolayısıyla ilgili Yasa bahsinde belirttiğimiz gibi şirket kurmak, mevcut şirketten ayrılmak, sermaye artışı, şirket özelleştirmesi gibi konularda belediye meclisi yetkili olduğuna göre büyükşehir modelinde de karar verici konumunda olan organ büyükşehir belediye meclisidir.

4.1.4. 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu

2011 tarihinde yenilenen Türk Ticaret Kanununda (TTK), eski Yasa’da olduğu gibi³⁹ belediyelerin şirket kurmalarını ya da ortak olmalarını engelleyen bir hüküm yoktur. Aksine 6102 Sayılı Yasanın 334. maddesinde “Devlet, il özel idaresi, belediye ve köy ile diğer kamu tüzel kişilerinden birine, esas sözleşmede öngörülecek bir hükümle, pay sahibi olmasalar da, işletme konusu kamu hizmeti olan anonim şirketlerin yönetim kurullarında temsilci bulundurmak hakkı verilebilir” denilerek dolaylı yoldan belediyelerin şirket kurabilmelerine ya da ortak olabilmelerine imkân tanınmaktadır.

4.1.5. 4646 Sayılı Doğalgaz Piyasası Kanunu

2001 tarih ve 4646 Sayılı Doğalgaz Piyasası Kanunu’nun belediye şirketleriyle olan ilişkisi şehir içinde doğal gaz dağıtımını üstlenen şirketlerin belediye şirketleriyle ortaklığını düzenlemesidir. İlgili Yasanın 4. maddesinde “Kuruldan (Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu) dağıtım lisansı alan şehir içi dağıtım şirketinin, yetki aldığı

37 Özçelik, a.g.t., s. 115.

38 Özçelik, a.g.t., s. 115.

39 Dilbirliği, a.g.m., s. 68.

şehirde bulunan belediye veya belediye şirketini *sermaye koyma şartı aramaksızın*, yüzde on nispetinde dağıtım şirketine ortak olmaya davet etmek zorundadır. Bu sermaye oranı, bedeli ödenmek kaydıyla en fazla yüzde on oranında artırılabilir” hükmüne yer verilmiştir. Böylece kente gaz dağıtan şirketin, belediye ya da onun şirketi ile ortak olması malul görülmüştür. Hatta ilgili maddenin devamında, “belediye ya da belediye şirketinin hisse almaması veya en az bir yönetim kurulu üyeliğine hak kazanılmayacak oranda hisse alması halinde” Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’nun devreye girebileceği ve şehir içi dağıtım şirketinden yönetim ve denetim kurullarında belediyeye temsil hakkı verilmesini isteyebileceği hüküm altına alınmıştır.

4.2. Kuruluş Nedenleri ve Şekilleri

Belediye şirketlerinin temel kuruluş gerekçesi, belediyelerin mevzuat çerçevesinde üstlendiği mahalli müşterek ihtiyaçları karşılama konusunda gerek mevzuatta gerekse uygulamada karşılaştıkları bazı sorunları aşma çabasıdır⁴⁰. Kavruk (2005)’a göre belediyelerin hizmet sunumunda özelleştirmeye başvurma sebepleri ile şirket kurma sebepleri benzerlik taşımaktadır⁴¹. Bu çerçevede belediyelerin şirket kurma gerekçeleri⁴²;

- Hızlı kentleşme sonucunda yeni ve daha kaliteli hizmet talebinin olması ancak bunların karşılanmasında kamu kaynaklarının yeterli olamaması bu nedenle şirketleşme yoluyla kaynak yaratma çabası,

- Özel sektördeki “kullanan öder” finansman anlayışının rahatlığı, kredi alabilme gücüne kavuşma; kâr ederek belediye bütçesine destek olma isteği,

- Merkezi idarenin idari vesayet denetiminden kurtulmak,

- 5018 Sayılı Yasa’nın katı kurallarından uzaklaşmak rahat hareket edebilmek,

- Nitelikli ve uzman personel eksikliği, memur zihniyetinden uzaklaşmak, etkin, düşük maliyetli ve pratik hizmet sunma isteği,

- Yerel alanda yeni istihdam alanları yaratmak, işsizlik sorununa kısmen çözüm getirmek, istihdam politikasındaki serbestlikten yararlanmak

- Şirketleri bir reklam aracı olarak kullanmak, oy kazanmak şeklinde sıralanabilir. Görüldüğü gibi söz konusu sayılan sebepler çoğunlukla yeni kamu işletmeciliği ile bire bir örtüşmektedir.

40 Meşe, a.g.m., s. 205.

41 Kavruk, a.g.e., s. 423.

42 Kavruk, a.g.e., s. 423-424; Özkal Sayan ve Kışlalı, a.g.m., s. 62-64; Tunay Köksal, ‘Belediye Şirketlerinin Hukuki Rejimi ve Şirketleşme Uygulamaları’, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, 1993, s. 57; Emre Okutan, ‘Belediye Şirketlerinin Denetiminde 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu Sonrası Dönem’, Dış Denetim, 2011, s. 156; DPT, a.g.e., s. 88.

Belediyelerin şirket kurma şekillerine bakıldığında ise en doğal şirket kurma şekli yoktan kuruluş⁴³ ya da doğrudan kuruluş⁴⁴ olarak adlandırılan şekildir. Burada belediye, 5393 Sayılı Yasa’da belirtildiği gibi “...kendisine verilen görev ve hizmet alanlarında...” kendi bütçesinden sermaye aktarımında bulunarak yeni bir belediye şirketi kurmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi mevzuat uyarınca yeni şirket kurmak için meclis kararı yeterli olmayıp, İçişleri Bakanlığı aracılığıyla Bakanlar Kurulundan izin de almak gereklidir.

4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun “Belediyeler... tarafından ticari amaçla faaliyette bulunmak üzere ticari kuruluşlar kurulması, **mevcut veya kurulacak şirketlere sermaye katılımında bulunması**, Bakanlar Kurulu’nun iznine tabidir” hükmü (m. 26/IV) ile belediyelerin ortak olma şeklinde dolaylı olarak belediye şirketi kurabilmesine de izin vermektedir. Bu hükümde belirtildiği gibi belediyeler, daha önce kurulmuş ve faaliyetlerine devam eden bir şirkete ya da yeni kurulacak bir şirkete sermaye katılımıyla ortak olabilirler. Genel kural olarak belediyenin sermaye payının %50’nin üzerinde olması ilgili şirketin bir belediye şirketi olduğuna işaret eder⁴⁵. İlgili Yasa’da belirtildiği gibi bu tür ortaklık yoluyla şirket edinimleri için yine Bakanlar Kurulu’nun izninin alınması şarttır.

Mevzuatta açık hükümlerle belirtilen bu kuruluş şekillerinin yanında, belediyelerin farklı şekillerde şirketleşmeye gittikleri de görülmektedir. “Kayıt Dışı Şirketleşme” olarak da adlandırılan bu tür şirket edinimleri, mevzuatta açık olarak düzenlenmediği için sadece belediye meclisi kararı ile yapılabilmekte, ek olarak merkezi idareden izin almak gerekmemektedir⁴⁶. Bu şekilde yasal mevzuattaki boşluktan yararlanılarak şirketleşme şekilleri hibe yoluyla şirket edinimi, sermaye payı artırımı ile şirket edinimi ve belediye şirketlerinin kurdukları şirketler yoluyla şirketleşme şeklinde üç türdür⁴⁷:

Piyasada faaliyet gösteren özel şirketlerin belediyeye hibe edilmesi mevzuatta düzenlenmemiş bir şirketleşme şeklidir⁴⁸. Buna göre piyasada faaliyet gösteren bir şirketin hisselerinin bir kısmının ya da tamamının belediyeye hibe edilmesi mümkündür. Eğer bir kısım hissesinin devri söz konusu ise bu aynı zamanda belediyenin söz konusu şirkete ortak olması anlamına geldiği için belediye meclisi kararına ihtiyaç duyulur. Eğer şirket hisselerinin tamamının bedelsiz ve şartsız hibesi söz konusu ise belediye meclisinin kararı gerekmemekte belediye başkanının kabul etmesi yeterli olmaktadır⁴⁹. Hibe yoluyla şirketleşmelerin artması üzerine İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 21.04.2008 tarih ve 2008/31 Sayılı Genelgeyi ya-

43 Veysel Atasoy, Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu, (Ankara: Nurol Matbaacılık, 1993), s. 35.

44 Bektaş, a.g.t., s. 55.

45 Hazine Müsteşarlığı, 2015 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2016, s. 8.

46 Okutan, a.g.m., s. 163.

47 Okutan, a.g.m., s. 163.

48 Bektaş, a.g.t., s. 56.

49 Haluk Nalçakar, ‘Belediyelerce Şirket Kurulması’, Mahalli İdarelere Hizmet Dergisi, Aralık 2009, s. 3, http://www.mihder.org.tr/Files/belediyelerde_sirket_kurulmasi.pdf (Erişim Tarihi 28.04.2016).

yımlamış ve bu tür şirket edinimlerinde de İçişleri Bakanlığı aracılığıyla Bakanlar Kurulundan izin alınması gerektiğini hüküm altına almıştır. Bununla birlikte Danıştay 8. Dairesi 05.03.2010 tarih ve 1108 Sayılı Kararında şirketleşme konusunda merkezi idareden alınacak olan iznin mevzuata göre “sadece şirket kurulması ve kurulmuş ya da kurulacak şirketlere sermaye katılımında bulunması hallerinde söz konusu” olabileceğini ifade etmiştir. Aynı kararda, yasada belediyelerin “...sermayeye iştirak etmek, ortak olmak veya bedelsiz şirket edinmek gibi hallerde İçişleri Bakanlığı kanalıyla Bakanlar Kurulundan izin almaları gibi bir gereklilik” öngörülmediği belirtilmiş; “yasada yer almayan bir durumu Bakanlar Kurulu iznine tabi tutan Genelgede hukuka uyarlık” olmadığı gerekçesiyle ilgili Genelgeyi iptal etmiştir*. Bu nedenle günümüzde hibe yoluyla şirket edinimlerinde merkezi idarenin izni gerekmemektedir.

Hibe yoluyla şirketleşmeye ek olarak belediyelerin daha önce iştirak etmiş oldukları şirketlerdeki sermaye payını artırması ve pay sahipliğinin %50 ve üzerine çıkarılması da bir şirket edinim şekli olmaktadır. Hibede olduğu gibi sermaye payının artırılması da belediye meclisi kararını gerektirmekte; ayrıca Bakanlar Kurulu'nun izni aranmamaktadır. Çünkü 4046 Sayılı Kanun'un 26. maddesinde belirtilen “... mevcut veya kurulacak şirketlere sermaye katılımında bulunması Bakanlar Kurulu'nun iznine tabidir” ifadesi, ortak olunan şirketlerde sermaye artırımını yapılması konusunu içermemektedir⁵⁰.

Belediyelerin merkezi idarenin iznini almadan şirket kurabilmesinin bir diğer şekli ise belediye şirketlerinin yeni bir şirket kurması ya da başka bir şirkete ortak olmasıdır⁵¹. Bu durumda belediyenin dolaylı olarak şirket sahibi olduğu söylenebilir. Bu edinim şekline Bursa Kültür Anonim Şirketi (Bursa Kültür Sanat Ürünleri ve Turizm Ticaret A.Ş.) örnek verilebilir. Bu şirketin ortaklık yapısına bakıldığında şirketin pay sahipleri BESAS (17%), BİNTED AŞ (17%), BURFAŞ (17%), BURKENT (32%) ve BURULAŞ (17%)'dir⁵². Bu şirkette Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin doğrudan bir sermaye payı bulunmamasına rağmen bu ortaklık yapısı, Bursa Kültür A.Ş.'nin sahiplerinin yine Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin kurduğu (ya da pay sahibi olduğu) şirketler olduğunu göstermektedir. Pay sahibi şirketlerin çoğunda Büyük Şehir Belediyesinin sermaye payı yüksek olduğundan (BESAS'ta %88,7, BURFAŞ'ta %59, BURULAŞ'ta %96, BİNTED'te %30, BURKENT'te %0,00005) Bursa Kültür A.Ş.'nin dolaylı olarak sahibinin yine Bursa Büyükşehir Belediyesi olduğu ifade edilebilir⁵³.

* Genelge iptal edilmiş olsa da “belgesiz ve dosya hazırlanmadan şirket kurulamayacağı için” İçişleri Bakanlığı ilgili genelgede yazılı belgeleri yine talep etmek zorunda kalmaktadır Balamir Gündoğdu, “Belediyeler ve Belediye Şirketleri Arasındaki Mali İlişkiler”, V. Yerel Yönetimlerin Mali Yönetimi Forumu, 24–25 Kasım 2012, Ankara, 2012, s. 5. Bir örnek için bkz. İçişleri Bakanlığı, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün 26.04.2010 tarih ve 45140 Sayılı Muğla Valiliği'ne gönderdiği resmi yazı, <http://www.migm.gov.tr/belediyeogorus> (Erişim Tarihi, 11.02.2017).

50 Nalçakar, a.g.m., s. 3.

51 Okutan, a.g.m., s. 163.

52 Bursa Kültür A.Ş., <http://bursakultur.com/yonetim/ortaklik-yapisi>, (Erişim Tarihi 25.02.2017).

53 Vuslat Güneş, Türkiye'de Belediye Şirketleri ve Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin Mali Açından Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 101.

5. ŞİRKETLERİN BELEDİYE İDARESİ İLE İLİŞKİLERİ

Belediye şirketleri özel hukuk tüzel kişisi olmakla birlikte hisselerinin %50’den fazlası belediyelere ait olduğu için sıradan bir özel sektör kuruluşu olarak değerlendirilmemektedir. Belediyelerin %50’den fazla hisseye sahip olması, belediyeleri bu şirketlerin patronu yapmakta ve yönetimlerinde belediyelere önemli yetkiler sağlamaktadır⁵⁴. Buna ilaveten belediyelerin bu şirketlerle borçlanma, fiyat politikası, ihale gibi alanlarda yoğun mali ilişkileri de bulunmaktadır. Bu nedenle belediyelerin, sahip oldukları belediye şirketleriyle ilişkileri idari ve mali açıdan incelenebilir:

5.1. İdari İlişkiler

Belediye şirketlerinin sermayesinin yarısından fazlası belediye bütçesinden aktarılan sermaye transferi ile oluşturulmaktadır. Sermayenin çoğuna sahip olunması, şirket yönetiminde söz sahibi olmak ve karar verici konumda bulunmak anlamına gelmektedir. Örneğin büyükşehir belediyelerinde tüzel kişiliği büyükşehir belediye başkanı temsil etmektedir. Bu nedenle büyükşehir belediyesinin sahip olduğu şirketlerde yönetim kurulu başkanının yine belediye başkanı olduğu görülmektedir⁵⁵. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun 26. maddesinde “...Genel sekreter ile belediye ve bağlı kuruluşlarında yöneticilik sıfatını haiz personel bu şirketlerin yönetim ve denetim kurullarında görev alabilirler” hükmüne yer verildiğinden uygulamada yönetim ve denetim kurullarında belediye meclis üyelerinin, genel sekreter ve yardımcılarının, başkan danışmanlarının yer aldıkları görülmektedir. Bu nedenle belediye şirketleri, Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre hizmet verseler de sermayenin çoğunu elinde bulunduran belediyelerin yönetsel kontrolü altında faaliyet göstermekte⁵⁶ ve adeta bir kamu tüzel kişiliği görüntüsü vermektedir⁵⁷.

Belediye şirketlerinde belediye yöneticilerinin görevlendirilmesi, bir yandan yüksek ücret almalarını sağlamakta diğer yandan belediye şirketlerini, belediye başkanı ve üst yönetiminin isteklerini hayata geçirmesine imkân vermektedir⁵⁸.

Belediyeler ile şirketleri arasındaki ilişkilerin yürütülebilmesi için belediyeler bünyesinde “Kaynak Geliştirme ve İştirakler Daire Başkanlığı”, “İşletme ve İştirakler Daire Başkanlığı”⁵⁹ ya da “İştirakler Koordinasyon Müdürlüğü”⁶⁰ gibi farklı isimlerle kurulan birimlerin yönetim yapısında yer aldığı görülmektedir. Örneğin Ankara Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki İşletme ve İştirakler Dairesi Başkanlığı’nın görevleri arasında; “...şirketlerin, kamu hizmetlerinin gerekleri ve belediye

54 Gürbüz Özdemir, ‘Belediye İktisadi Teşebbüsleri’nin Kuruluş Amacı, Hukuki Dayanakları ve Güncel Durum’, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 22, 2011, s. 72.

* Hatta belediye şirketlerinin kurduğu şirketlerde bile büyükşehir belediye başkanının yönetim kurulu başkanı olduğu görülmektedir. Kavruk, a.g.e., s. 436.

55 Kavruk, a.g.e., s. 436-437.

56 Köksal, a.g.m., s. 62.

57 Recep Bozlağan, ‘Belediye İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesinde Temel Sorun’, Mevzuat Dergisi, Sayı:77, 2004, https://www.mevzuatdergisi.com/2004/01a/05.htm#_ftn19, (Erişim Tarihi: 15.02.2017).

58 Meşe, a.g.m., s. 207.

59 Güneş, a.g.t., s. 57.

60 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi, <http://www.ibb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 17.02.2017).

menfaatlerini göz önüne alarak işletilmesi; belediye şirketleri ve iştiraklerinin çalışmalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi, şirketlerin ve iştiraklerin karlılık ve verimlilik ilkelerine uygun olarak çalışmalarının sağlanması" yer almaktadır⁶¹.

5.2. Mali İlişkiler

Belediyelerin sermayesinin %50'sinden fazlasını elinde bulundurduğu bir şirkete sahip olması, mali açıdan bazı hak ve yükümlülüklerle de sahip olacağı anlamına gelmektedir. Her şeyden önce belediye şirketlerinin kâr etmesi durumunda belediyelerin net kârdan hisseleri oranında pay alacağı akla gelmektedir. Zaten şirketleşme yoluna gitmenin gerekçelerinden birisi de budur. Nitekim belediye gelirlerini sıralayan 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 59/h maddesinde "her türlü girişim, iştirak ve faaliyetler karşılığında sağlanacak gelirler" belediye gelirleri arasında sayılmıştır. Şüphesiz şirketlerin zarar etmesi durumunda bu zararın şirket ortağı olan belediyeye yansması da oldukça doğaldır. Uygulamada ise belediye şirketlerinin genelde zarar elde ettiği, kâr edenlerin ise kârlarının belediyelere aktarılmak yerine şirketin sermayesine eklenerek şirketlerin büyütülmeye çalışıldığı gözlenmektedir⁶².

İdari ilişkilerde belirtildiği gibi belediye şirketinin yönetimi belediyenin kontrolündedir. Bu nedenle, belediye şirketlerinin üretilen mal ve hizmet fiyatlarının dolaylı olarak belediye idaresi tarafından belirlendiği ifade edilebilir. Dolayısıyla mali olarak belediye şirketinin kâr / zarar etmesi kararı ya da hizmetten yararlananların ödeyeceği tutarların büyüklüğü (düşük-yüksek bedel) aslında belediyenin kararıdır. Eğer yararlanma bedeli kâr amacıyla yüksek tutulursa ödenecek bedeller özel piyasa fiyatına yaklaşacaktır⁶³. Tercih nasıl olursa olsun verilen karar belediye idaresini etkileyecektir. Çünkü vatandaşlar belediye şirketini bir anlamıyla belediye idaresi olarak görmektedirler⁶⁴.

Mali ilişkilerin bir diğer boyutu ihale ilişkisidir. Kamu kesimindeki harcamalara ilişkin ihaleleri düzenleyen 2002 tarih ve 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu (ve öncesinde uygulanan Devlet İhale Kanunu) hükümleri, belediyelerin kurmuş oldukları şirketlerin belediyelerin açmış oldukları ihalelere katılmayacakları yönündeyken 2003 yılında Kamu İhale Kanununda yapılan bir değişiklikle bu yasak kaldırılmıştır. Bu durum ise "belediyeler tarafından yapılan ihalelerde rekabet ilkesinin yeterince gözetilemediği tartışmasını" gündemde tutmaktadır⁶⁵. Belediyeler ve şirketlerinin ihale ilişkisini değerlendiren İlhan (2013), 14 büyükşehir belediyesi (ve bağlı idare-

61 Ankara Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi, <http://www.ankara.bel.tr> (Erişim Tarihi: 17.02.2017).

* Ayrıca belediye bütçelerinden şirketlerin "sermaye artırım" için de önemli tutarlarda transfer harcaması yapıldığı göze çarpmaktadır Meşe, a.g.m., s. 204.

62 Meşe, a.g.m., s. 211; İlhami İlhan, 'Türkiye'de Belediyeler ve Şirketleri Arasındaki İhale İlişkileri Üzerine Bir Araştırma', Sayıştay Dergisi, Sayı 88, Ocak-Mart 2013, s. 22.

63 Ahmet Karabilgin, 'Yerel Yönetimlerin Ekonomik Girişimleri', Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, 1992, s. 23.

64 Bektaş, a.g.t., s. 62.

65 Selçuk Kendirli, M. Şakir Başaran ve Hakan Turan, 'Belediye İşletme ve Şirketlerinin Dış Denetimi', Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2014, s. 31.

leri tarafından) 2008-2009 yıllarında düzenlenen ihalelere katılıp kazanan belediye şirketlerinin, kazandıkları ihalelerin ortalama %70’inde tek istekli ya da tek teklif veren şirket olduklarını gözlemlemiştir. Dolayısıyla bu ihalelerde rekabetin ve eşitliğin sağlanmadığı göze çarpmaktadır. Aynı çalışmada belediye şirketlerinin kazandığı ihalelerde yaklaşık maliyetten ortalama %6 düştüğü, diğer özel şirketlerin kazandığı ihalelerde ise bu oranın %20’ye kadar indiği; dolayısıyla belediyelerin kendi şirketlerinden daha pahalıya mal-hizmet satın aldıkları da yapılan analizlerle tespit edilmiştir⁶⁶.

Belediyelerin borçlanma imkânlarının kısıtlı olması onların, TTK’ya tabi olduğu için daha rahat borçlanabilen şirket kurmalarının önemli bir sebebidir⁶⁷. 5393 Sayılı Belediye Kanunu’na göre (m. 68/e) belediye şirketlerinin alacakları iç borçlar, belediye meclisi kararına hatta belirli bir tutarın üzerindeyse buna ilaveten İçişleri Bakanlığı’nın onayına tabidir. Sahiplik ilişkisinden kaynaklı olarak belediyelerin, kendi şirketlerinin alacağı iç ve dış borçlanmalarda zaman zaman garantörlük rolünü üstlendiği görülebilmektedir⁶⁸. Bunun yanında belediye idaresinin kendi şirketlerinden borçlanmasına bile rastlanmaktadır. Bu konuda İstanbul Büyükşehir Belediyesinin belediye projelerinin gerçekleştirilmesi için şirketi olan İGDAŞ’tan 2017 yılı içinde 1 milyar TL borç alması örnek olarak verilebilir⁶⁹.

6. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE ŞİRKETLERİNİN EKONOMİK BÜYÜKLÜĞÜ

Ülkemizde tüm kamu işletmelerini izleme, mali ve mali olmayan verilerini toplayarak değerlendirme görevi 2009 yılında Hazine Müsteşarlığına verilmiştir⁷⁰. Müsteşarlık bu kapsamda ilk kez 2010 Yılı Kamu İşletmeleri Raporunda “büyükşehir belediye şirketlerine” ilişkin verileri (şirket sayısı vermeden) yayımlamaya başlamıştır. Hazine 2014-2015 yılı verilerini ise Kamu İşletmeleri Raporu yerine web sayfasında “Büyükşehir Belediyeleri Şirketlerinin 2014-2015 Yılı Verileri” başlıklı doküman ile 2017 Ocak ayında yayımlamıştır.

Söz konusu şirketlerin ilgili yıllara ilişkin toplulaştırılmış özet bilanço ile gelir tablosundan hareketle ekonomik büyüklükleri konusunda fikir edinmek mümkündür.

66 İlhan, a.g.m., s. 18-20.

67 Meşe, a.g.m. s. 207.

68 Özçelik, a.g.t., s. 151.

69 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclis Kararı, <http://www.ibb.istanbul/tr-TR/Pages/MeclisKarari.aspx?KararID=35028> (Erişim Tarihi: 02.03.2017).

70 Hazine Müsteşarlığı (2016), a.g.r., s. 3.

Tablo 2: Büyükşehir Belediyelerine Ait Şirketlerin Özet Bilançosu (2009-2015)⁷¹

	(Milyon TL)						
	2009	2010	2011	2012*	2013*	2014	2015
AKTİF TOPLAM	8.348	8.785	8.559	9.807	10.553	13.498	15.049
Dönen Varlıklar	4.402	4.499	4.615	5.931	6.419	7.797	8.893
Duran Varlıklar	3.946	4.286	3.944	3.869	4.133	5.700	6.156
PASİF TOPLAM	8.348	8.785	8.559	9.807	10.553	13.498	15.049
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	2.679	2.543	2.595	2.886	3.524	3.424	4.046
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	2.329	2.586	2.214	2.592	2.195	3.297	3.487
Öz Kaynaklar	3.340	3.656	3.766	4.329	4.834	6.777	7.516
Nominal Sermaye	3.064	4.118	3.914	4.334	5.144	6.352	6.588
Ödenmiş Sermaye	3.029	4.034	3.877	4.260	4.947	6.065	6.331
Verisi Açıklanan Şirket Sayısı	v.y.	v.y.	v.y.	110	110	142	142

v.y. Veri Yok

* Geçici veri açıklanmış olup sonrasında kesinleşmiş verilere ilgili dokümanlardan ulaşılamamıştır.

Şirket bilançosuna bakıldığında 2009'da yaklaşık 8,4 milyar TL olan aktif-pasif büyüklüğü 2015 yılında yaklaşık iki katına, 15 milyar TL'ye yükselmiştir. Bu eğilim şirketleşmede istikrarlı bir büyümeye işaret etmektedir. Hazine tarafından yayımlanan 2009-2011 Kamu İşletmeleri Raporları incelendiğinde şirketler arasında en büyük aktif hacme sahip olan şirketin İstanbul Gaz Dağıtım Sanayii ve Ticaret A.Ş. (İGDAŞ) olduğu görülmektedir. Örneğin İGDAŞ'ın aktif büyüklüğü 2010 yılında 3,47 milyar TL olup bu tutar tüm büyükşehir belediyesi şirketlerinin toplam aktif hacminin yaklaşık %40'ına denk gelmektedir⁷².

Tablo 3: BŞB Şirketleri ile BŞB'leri Bilançosunun Karşılaştırılması (2015)⁷³

	(Milyon TL)		
	BŞB Şirketleri (1)	BŞB'ler (2)	(1) / (2)
AKTİF TOPLAM	15.049	154.942	9,7
Dönen Varlıklar	8.893	19.626	45,3
Duran Varlıklar	6.156	135.316	4,6
PASİF TOPLAM	15.049	154.942	9,7
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	4.046	12.022	33,7
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	3.487	22.105	15,8
Öz Kaynaklar	7.516	120.815	6,2
Verisi Açıklanan Şirket / BŞB Sayısı	142	30	

71 Hazine Müsteşarlığı, 2010 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2011, s. 215; Hazine Müsteşarlığı, 2011 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2012, s. 212; Hazine Müsteşarlığı, 2012 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2013, s. 174; Hazine Müsteşarlığı, 2013 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2014, s. 147; Hazine Müsteşarlığı, Büyükşehir Belediyeleri Şirketlerinin 2014-2015 Yılı Verileri, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2017, s. 7, 10'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

72 Hazine Müsteşarlığı, 2009 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2010, s. 215; Hazine (2011), a.g.r., s. 215; Hazine (2012), a.g.r., s. 211.

73 Hazine Müsteşarlığı (2017), a.g.r., s. 7, 10 ve Muhasebat Genel Müdürlüğü, Genel Yönetim Mali İstatistikleri, <https://www.muhasebat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri> (Erişim Tarihi 19.02.2017)den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Büyükşehir belediye şirketleriyle büyükşehir belediyeleri 2015 yılı bilançosu karşılaştırıldığında şirketlerin büyükşehir belediyeleri aktif hacminin yaklaşık %10’una denk geldiği görülmektedir (Bkz. Tablo 3). Buna karşın şirket dönen varlıklarının büyükşehir belediyelerinin yaklaşık %45’i olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca şirketlerin yabancı kaynaklarının da nispi olarak azımsanamayacak kadar yüksek olduğu kısa vadeli olanların büyükşehir belediyelerinininkinin %33,7’si kadar olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Büyükşehir Belediyelerine Ait Şirketlerin Özet Gelir Tablosu (2009-2015)⁷⁴

	2009	2010	2011	2012*	2013*	2014	2015
	(Milyon TL)						
Brüt Satışlar	7.337	7.069	8.851	9.618	11.454	12.390	15.254
Yurt İçi	7.190	6.986	8.819	9.528	11.414	12.341	15.179
Yurt Dışı	13	8	13	14	23	29	47
Diğer Gelirler	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	20	28
Satışların Maliyeti	6.291	6.217	7.631	8.368	10.176	11.354	13.489
Brüt Satış Kârı	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	983	1.715
Faaliyet Giderleri	837	892	963	1.040	1.182	1.382	1.487
Faaliyet Kar-Zararı	147	- 108	234	181	63	- 398	228
Dönem Kar-Zararı	227	- 6	308	509	453	40	681
Dönem Karı Vergi Yasal Yükümlülük Karşılıkları (-)	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	106	195
Dönem Net Kar-Zararı	167	- 55	187	387	315	- 66	486

v.y. Veri Yok

* Geçici veri açıklanmış olup sonrasında kesinleşmiş verilere ilgili dokümanlardan ulaşılamamıştır.

Şirketlerin özet gelir tablolarına bakıldığında 2009 yılında 7,3 milyar TL olan brüt satışların 2015 yılında yaklaşık iki kat artarak 15,3 milyar TL’ye yükseldiği görülmektedir (Bkz. Tablo 4). Şüphesiz bunda şirketlerin enerjiden, gıdaya, ulaşımdan hizmetler sektörüne kadar birçok alanda faaliyet göstermesinin rolü büyüktür. Tabloda şirketlerin 2010 ve 2014 dışında kalan 5 yılda net kâr elde ettiği de göze çarpmaktadır. Bu durum yeni kamu işletmeciliği mantığı gereği büyükşehir belediyelerinin sahip olduğu şirketleri aracılığıyla “kullanan öder” anlayışını benimsediğini de göstermektedir.

⁷⁴ Hazine Müsteşarlığı (2011), a.g.r., s. 215; Hazine Müsteşarlığı (2012), a.g.r., s. 212; Hazine Müsteşarlığı (2013), a.g.r., s. 174; Hazine Müsteşarlığı (2014), a.g.r., s. 147; Hazine Müsteşarlığı (2017), a.g.r., s. 8’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 5: BŞB Şirketlerinin Brüt Satışları ile BŞB'leri Faaliyet Gelirleri (2009-2015)⁷⁵

(Milyon TL)			
Yıl	Şirket Brüt Satışları (1)	BŞB Faaliyet Gelirleri (2)	(1)/(2)
2009	7.337	10.786	68.0
2010	7.069	11.974	59.0
2011	8.851	15.060	58.8
2012	9.618	17.099	56.2
2013	11.454	19.843	57.7
2014	12.390	27.398	45,2
2015	15.254	33.181*	46.0

* 2015 yılı Faaliyet Sonuçları Tablosuna ulaşamadığından BŞB'leri bütçe gelir toplamı alınmıştır.

Tablo 5, büyükşehir belediyelerinin faaliyet gelirleriyle şirketlerin brüt satışlarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Buna göre 2009-2015 döneminde şirket brüt satış gelirlerinin büyükşehir belediye gelirlerinin %46 ile %68'i arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla büyükşehir gelirlerinin yaklaşık yarısına hatta 2/3'üne denk gelen bu tutarlar şirketleşmenin devasa boyutlara ulaştığını göstermektedir. Adeta fiyatlanabilir tüm hizmetlerin söz konusu şirketler aracılığıyla halka sunulduğu belirtilebilir.

Tablo 6: BŞB Şirketleri ve Büyükşehir Belediyeleri Personel Sayıları ve Giderleri Karşılaştırması (2011-2015)⁷⁶

	2011	2012	2013	2014	2015
Büyükşehir Belediye Şirketleri Yılsonu Personel Sayısı	34.107	34.237*	39.813*	49.199	49.266
Büyükşehir Belediye Şirketleri Personel Giderleri (Milyon TL)	1.699	1.985*	v.y.	v.y.	v.y.
Büyükşehir Belediyeleri Personel Sayısı	38.485	38.307	38.970	53.090	46.514
Büyükşehir Belediyeleri Personel Giderleri (Milyon TL)	1.586	1.812	1.970	3.083	3.473

* Geçici.

⁷⁵ Tablo 4 ve Muhasebat Genel Müdürlüğü, Genel Yönetim Mali İstatistikleri, Büyükşehir Belediyeleri Mali Tablolardan (Faaliyet Sonuçları Tablosu) yararlanılmıştır.

⁷⁶ Hazine (2013), a.g.r., s. 174; Hazine (2014), a.g.r., s. 147; Hazine (2017), a.g.r., s. 10. Muhasebat Genel Müdürlüğü, Büyükşehir Belediyeleri Bütçe İstatistikleri, <https://www.muhasebat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri> (Erişim Tarihi 19.02.2017). İçişleri Bakanlığı, 2015 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2016, s. 50; İçişleri Bakanlığı, 2014 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2015, s. 52; İçişleri Bakanlığı, 2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2014, s. 49; İçişleri Bakanlığı, 2012 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2013, s. 50; İçişleri Bakanlığı, 2011 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2012, s. 51'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Personel sayıları itibariyle bakıldığında büyükşehir belediyelerinde çalışan personel kadar hatta bazı yıllarda (2013, 2014, 2015) daha fazla personelin söz konusu şirketlerde istihdam edildiği görülmektedir (Bkz. Tablo 6). Elde edilebilen veriler (2011, 2012 yılları) çerçevesinde şirketlerin personel giderlerinin, büyükşehir belediyelerine kıyasla daha yüksek olduğu da göze çarpmaktadır.

7. ÖRNEK BELEDİYE ŞİRKETİ ÇALIŞMASI: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

“Sürdürülebilir ve yenilikçi çözümlerle hayatı kolaylaştıran, şehircilik ve medeniyet adına küresel değer üreten marka kentin yerel yönetimi” vizyonuna sahip olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi⁷⁷, 14,7 milyona ulaşan nüfusu ile Türkiye’nin en büyük yerel yönetim birimidir⁷⁸. Göç nedeniyle hızlı bir nüfus artışına sahip olan İstanbul’da yerel hizmet sunumu sadece belediye bürokrasisi tarafından yapılmamaktadır. Yeni kamu işletmeciliği çerçevesinde belediye şirketlerinden önemli ölçüde yararlanan İstanbul BŞB; çevre (2), enerji (2), gıda (3), hizmet (8), inşaat (5), teknoloji (2) ve ulaşım (4) olmak üzere 7 farklı sektörde 26 şirket* ile yerel hizmet sunma modelini benimsemiştir⁷⁹. Elde edilebilen veriler ışığında bu şirketlerin ekonomik büyüklükleri konusunda aşağıdaki açıklamaları yapmak mümkündür.

Tablo 7: İBB Şirketlerinin Gelir-Gider-İstihdam Verileri (2009-2015)⁸⁰

Yıl	Şirket Sayısı	Toplam Gelirler	Toplam Giderler	İstihdam
2009	22	5.988.053.897	v.y.	12.146
2010	24	5.127.949.080	5.012.371.511	12.400
2011	24	6.532.260.935	5.976.665.869	12.092
2012	25	7.399.667.147	6.736.903.840	12.789
2013	25	9.000.385.675	9.449.989.725	14.122
2014	26	9.247.619.274	8.756.976.666	17.914
2015	26	12.093.108.862	10.744.815.224	18.446

Tablo 7, İstanbul BŞB şirketlerinin son 7 yıla ilişkin gelir ve gider büyüklükleri ile çalışan sayısını göstermektedir. Şirket gelirlerinin 2009 yılında 5,9 milyar TL iken 2015 yılına gelindiğinde 12 milyar TL’ye yükseldiği; giderlerin de benzer şekilde 2010 yılında 5 milyar TL iken 2015 yılında 10,7 milyara ulaştığı görülmektedir. Dolayısıyla gelir ve gider açısından 6-7 yıllık dönemde şirketlerin iki katın üzerinde büyüdüğü göze çarpmaktadır. İstihdam açısından bakıldığında da 2009’da 12.146

77 İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015 Faaliyet Raporu, İstanbul, 2016, s. 12.

78 TÜİK, Nüfus İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 02.03.2017).

* Bu şirketlerin isimleri ve faaliyet konuları hakkında bkz. İstanbul BŞB (2016), a.g.r., s. 53.

79 İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2016), a.g.r., s. 53.

80 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

olan çalışan sayısının %51,9'luk bir artışla 18.446'ya yükselmesi dikkat çekicidir. Ayrıca 2013 yılı hariç şirket gelirlerinin giderlerinden fazla olduğu da belirtilmelidir.

Tablo 8: İBB Şirket Gelirlerinin İBB Bütçe Gelirleri ile Karşılaştırılması (2009-2015)⁸¹

Yılı	İBB Şirket Gelirleri (1)	İBB Bütçe Gelirleri (2)	(1)/(2)
2009	5.988.053.897	4.355.156.588	137.5
2010	5.127.949.080	5.985.182.251	85.7
2011	6.532.260.935	7.173.139.504	91.1
2012	7.399.667.147	7.423.983.344	99.7
2013	9.000.385.675	8.936.033.998	100.7
2014	9.247.619.274	12.276.426.547	75.3
2015	12.093.108.862	10.514.526.248	115.0

Tablo 8, İBB şirketlerinin elde ettiği gelirler ile İBB gelirlerini karşılaştırmaktadır. Görüldüğü gibi 2009, 2013 ve 2015 yıllarında şirketler, İBB'den daha fazla gelir elde etmişlerdir. Diğer yıllarda da şirket gelirlerinin İBB gelirlerine oranının azımsanamayacak kadar fazla olduğu göze çarpmaktadır. Yüzde 75.3 ile en düşük orana sahip olan 2014 yılında İBB gelirlerinde bir önceki yıla göre %37'lik büyük bir artış meydana gelmiştir. Dolayısıyla 2014 yılındaki nispi olarak düşüklük, bu olağan dışı gelir artışından kaynaklanmıştır. Bu artışın sebebinin ise 2014 yılında bağlı kurum borçlarından yaklaşık 3,2 milyar TL'lik bir tahsilatın gerçekleşmesi olduğu anlaşılmıştır⁸².

Tablo 9: İBB Şirket Giderlerinin İBB Bütçe Giderleri ile Karşılaştırılması (2010-2015)⁸³

Yılı	İBB Şirket Giderleri (1)	İBB Bütçe Giderleri (2)	(1)/(2)
2010	5.012.371.511	6.503.330.850	77.1
2011	5.976.665.869	7.112.092.143	84.0
2012	6.736.903.840	7.178.078.896	93.8
2013	9.449.989.725	8.596.356.875	109.9
2014	8.756.976.666	12.493.245.706	70.1
2015	10.744.815.224	11.179.608.646	96.1

Toplam giderler açısından bakıldığında (Tablo 9), İBB şirket giderlerinin yine İBB bütçe giderlerine oldukça yakın bir büyüklükte olduğu görülmektedir. Rakamlar incelendiğinde 2013 yılında şirketlerin İBB'den daha fazla harcama yaptığı göze çarpmaktadır. Şirket giderlerinin İBB bütçe giderlerine oranı 2010 yılında 77.1, 2011'de 84.0, 2012'de 93.8, 2015 yılında ise 96.1 olarak gerçekleşmiştir. En düşük oranın (70.1) ise 2014 yılında olduğu dikkati çekmektedir.

81 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

82 İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014 Faaliyet Raporu, İstanbul, 2015, s. 32.

83 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 10: İBB Şirket Yatırımlarının İBB Bütçe Yatırımları ile Karşılaştırılması (2009-2015)⁸⁴

Yılı	İBB Şirket Yatırımları (1)	İBB Bütçe Yatırımları (2)	(1)/(2)
2009	420.403.719	3.377.971.692	12,5
2010	369.038.356	3.187.229.244	11,6
2011	264.389.658	3.216.347.824	8,2
2012	359.411.983	3.306.116.555	10,9
2013	302.553.443	4.304.335.162	7,0
2014	371.660.310	7.965.248.156	4,7
2015	345.805.944	5.170.173.604	6,7

Tablo 10 yatırım giderleri açısından İBB şirketleri ile İBB bütçesini karşılaştırmaktadır. Görüldüğü gibi şirketler 1 milyar TL’nin oldukça altında bir yatırım performansına sahipken İBB, en az 3,2 milyar TL (2010 yılı) en çok 7,9 milyar TL’lik (2014 yılı) yatırım büyüklüklerine sahip olmuştur. Oran bakımından incelendiğinde şirketlerin yatırım giderleri, İBB yatırım giderlerinin en fazla %12,5’i (2009 yılı) olabilmektedir. Gerek toplam gelir gerekse toplam gider büyüklükleri açısından birbirine yakın olan iki aktörün yatırım giderleri açısından birbirlerine uzak olması şirketlerin genelde yatırımcı işletmeler olmadığını göstermektedir. 2015 yılı verilerinden hareketle yatırımcı karakterde olan şirketlere enerji sektöründen 146,8 milyon TL ile İGDAŞ (tüm şirket yatırımlarının %42,5’i); çevre sektöründen 72,6 milyon TL ile İSTAÇ A.Ş.; ulaşım sektöründen 44,3 milyon TL ile ULAŞIM A.Ş. ve 21,0 milyon TL ile İSPARK A.Ş.; inşaat sektöründen 10,8 milyon TL ile İSTON A.Ş. örnek verilebilir. Bunların dışındaki 21 şirketten 5’i 2015 yılında hiç yatırım yapmazken kalan 16’sının toplam yatırım tutarı yaklaşık 50 milyon TL’de kalmıştır⁸⁵.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nun 26. maddesine göre Büyükşehir belediyeleri, “mülkiyeti veya tasarrufundaki hafriyat sahalarını, toplu ulaşım hizmetlerini, sosyal tesisler, büfe, otopark ve çay bahçelerini” işletmek üzere sermayesinin % 50’sinden fazlasına ortak olduğu şirketlere (hatta bu şirketlerin %50’sinden fazla ortak olduğu şirketlere de) 2886 Sayılı Devlet İhale Kanunu hükümleri uygulanmadan belediye meclisince belirlenecek süre ve bedelle işletilmesini devredebilmektedir. Ayrıca ilgili Yasanın 7. maddesi uyarınca büyükşehir belediyeleri birçok işi kendisi yapabileceği gibi özel sektörden yararlanarak firmalara yatırılabilmek yetkisine de sahiptir. Bu nedenle büyükşehir belediyelerinde birçok şirketin büyükşehir belediyesi yatırımlarını kullanarak hizmet sunduğu görülmektedir. Örneğin Metro İstanbul A.Ş. (eski adıyla İstanbul Ulaşım A.Ş.) kent içi raylı sistemlerin işletmeciliğini, metro ve tramvay araçlarının, istasyon ve hatların bakım ve onarım hizmetlerini, elektrik ve elektronik sistemlerin bakım ve onarımını yapmaktadır⁸⁶. Dolayısıyla raylı sistemlerde asıl yatırımcı aktör İBB olup bu sistemlerin işletmeciliğini ilgili şir-

84 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

85 İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2016), a.g.r., s. 43.

86 Metro İstanbul A.Ş., <http://www.metro.istanbul/hakkımızda> (Erişim Tarihi 04.03.2017).

kete yaptırmaktadır. Şirketlerin yatırımlarının daha düşük olmasının temel sebebi ise budur.

Hizmet sunma görevi belediye şirketlerine verildiğine göre günümüzde gelinen nokta esasen belediye idaresinin sahibi olduğu şirketlerin ihtiyaç duydukları yatırımları finanse etme işini üstlenmesi bunun karşılığında hizmetlerin belediye şirketleri tarafından fiyat karşılığında halka ulaştırılmasıdır⁸⁷.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeni kamu işletmeciliği kamu kesiminde üretilen ve sunulan kamusal mal ve hizmetlerin gerek niteliklerinin gerekse finansman kaynaklarının değişmesini gündeme getirmiştir. Çalışmanın içinde de değinildiği üzere kullanılan "kamu işletmeciliği" kavramı kamu kesiminde üretilen ve sunulan mal ve hizmetlerin özel kesim anlayışı (kalite, memnuniyet, düşük maliyet gibi) çerçevesinde üretilip sunulmasını kapsamaktadır. Çalışmadaki analizlerle beraber özel kesimdeki anlayışın kamu kesimine taşınmasında belediyelerin önemli yere sahip oldukları anlaşılmıştır. Türkiye'deki büyükşehir belediye şirketleri verilerine odaklanan çalışmada Hazine Müsteşarlığı verilerine göre 2009 yılında 8,4 milyar TL aktif büyüklüğe sahip olan şirketlerin 2015 yılına gelindiğinde bu büyüklüğü 15 milyar TL'ye yani iki katına çıkardığı görülmüştür. Söz konusu şirketlerin 2009-2015 döneminde 2010 ve 2014 yılları hariç net kâr elde etmeleri; aktif büyüklüğünde olduğu gibi brüt satışlarını da 2009'dan 2015'e iki katına çıkarmaları ekonomide hatırı sayılır bir büyüklüğe ulaştıklarını gösterir niteliktedir.

Büyükşehir belediye şirketleri ile onların sahibi ve yerel kamu hizmeti sunumunda seçmenler tarafından görev verilen temel aktör olan büyükşehir belediyeleri verileri karşılaştırıldığında da şirketlerin önemli bir büyüklükte oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre şirketlerin dönen varlıklar açısından büyükşehir belediyelerinin %45'i, kısa ve uzun vadeli yabancı kaynaklar açısından %50'si, brüt satışları (gelirleri) açısından %46'sı, personel sayısı olarak %106'sı, personel giderleri açısından ise %110'u kadar olduğu tespit edilmiştir.

Bu veriler yeni kamu işletmeciliği anlayışının belediye idareleri yönüyle bakıldığında önemli boyutta olduğunu ortaya çıkartmıştır. Diğer deyişle belediyelerde şirketler yoluyla belediye bütçesinin dışında fiyatlandırma mekanizması ile mal ve hizmet üretimi ve sunumuna yönelik bir gelişme yaşandığını göstermektedir. Mevcut durumda belediyeler, hizmet gören konumundan hızla çıkmakta, hizmet gördüren konumuna geçmektedir⁸⁸.

Büyükşehir belediye şirketleri kanalıyla yerel mal ve hizmet üretimlerinin gerçekleştirilmesinde örnek belediye olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi şirketlerinin ekonomik-mali büyüklüğünün ele alındığı çalışmada verilere göre şirketlerin büyüklüğünün hemen hemen belediye idaresinin büyüklüğü kadar olduğu gö-

---

87 Bektaş, a.g.t., s. 99.

88 Meşe, a.g.m., s. 209.

rülmüştür. Örneğin son 2015 verilerine göre İBB şirketlerinin gelir açısından İBB bütçe gelirlerinin %115'i, gider açısından İBB bütçe giderlerinin %96.1'i, personel sayısı olarak %129'u kadar olması bunun bir kanıtı niteliğindedir. Ayrıca İstanbul Büyükşehir Belediyesinin şirketlerinin tüm belediye şirketlerinin mali büyüklüklerinin üstünde olduğu anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle İstanbul Büyükşehir Belediyesinin şirket büyüklüğü açısından Türkiye’deki belediyelerin öncüsü olduğu en fazla şirket sayısı (102 şirket içinde 26 şirket ile) ve en fazla mali büyüklüğe (2015'te toplam 15 milyar gelir içinde 12 milyar TL ile) sahip olduğu da görülmüştür.

Yeni kamu işletmeciliğinin belediye şirketleri yönüyle incelendiği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinin örnek olarak alındığı çalışma ile tartışılması gereken hususları belirtmek gerekirse;

-Belediyeler yeni anlayış çerçevesinde mal ve hizmet üretimlerini şirketler kanalıyla gerçekleştirmeye yönelmişler bu bağlamda belediye idarelerinin durumu bir anlamda işi yapan şirket ile hizmeti talep eden ve kullanan seçmenler arasında politika üretmek gibi daha rahat bir pozisyona geçmiştir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışındaki tüm üretim ve sunum işlerini yüklenen bürokrat anlayışından yeni kamu işletmeciliği anlayışındaki idarenin bürokratları ile şirket yöneticileri ayrımına geçilmiştir. Diğer deyişle belediye idaresinin seçilmiş ve atanmış sorumluları, hizmetlerin üretim ve sunumunun idari ve mali uğraş sıkıntılarından kurtulmuş, bu iş şirket yöneticilerinin üzerine bırakılmıştır.

- Belediye idaresinin bütçesi ile gerçekleştirilen üretim ve sunumlar yeni anlayış ile şirketler kanalıyla gerçekleştirildiğinden işi yapan belediye şirketlerinin, belediye idaresinin bütçesinden desteklendiği sonucunu ortaya çıkartmıştır. Belediye idareleri kendi bütçelerinden bazen şirketlere sermaye aktarımında bulunmakta; bazen onların kullanacağı yatırımlar yapmakta ya da İSFALT A.Ş. örneğinde olduğu gibi piyasadan temin edebileceği bir işi (asfalt) kendi şirketinden satın almaktadır. Sonuçta belediye bütçesine konulan ödeneklerin önemli bir kısmı belediye şirketlerinin gördüğü hizmetlerin karşılığı olarak şirketlere yansıtılan ödemeler olarak kendini göstermektedir.

- Değerlendirilmesi gereken diğer bir husus örnek olarak incelenen İstanbul Büyükşehir Belediyesi şirketlerinin yaptığı yatırımların büyüklüğüdür. İBB şirketlerinin yatırımlarının İBB yatırımlarının %5-10'u dolayında kaldığı görülmüştür. Bu rakamın tartışılır olmasının altında yatan merak şirketlerin büyüklüğünün belediye idaresinin büyüklüğü ile yarışır halde olmasına rağmen yatırımlarının o boyutta olmamasıdır. Bunun temel nedeni genelde şirketlerin belediye idaresinin yatırımlarını kullanarak iş yapan konumunda olmalarıdır.

- Büyükşehir belediyeleri şirketlerinin mali büyüklüklerinin önemli boyutta olması bunların karlılık durumlarının da değerlendirilmesini gündeme getirmektedir. İncelenen veriler ışığında şirketlerin 2015 yılındaki 15.3 milyar TL satış rakamlarına rağmen sadece 486 milyon TL -yaklaşık %3.2- karlılık oranına ulaşmaları tartışmaya açık bir durum oluşturmaktadır. Bu konuda şirketlerin giderlerinin önemli boyutta olması etkili olmaktadır. Genel verilere bakılarak Büyükşehir

Belediyelerinden daha fazla personel çalıştıran şirketlerin politik istihdam kapısı olduğu, yeterli tasarrufla çalışmadığı, bunun ise nispeten yüksek mal-hizmet fiyatları olarak halka yansdığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu ise Yeni Kamu İşletmeciliği ile bağdaşmayan bir durumdur.

Çalışmanın ele aldığı yeni kamu yönetimi işletmeciliği çerçevesinde belediyelerin durumunun incelenmesi ile ortaya çıkan sonuçlar ile belirtilmesi gereken genel husus; belediye şirketleri ile üretim ve sunumun başta İstanbul Büyükşehir Belediyesi olmak üzere diğer büyükşehir belediyeleri tarafından üzerinde durulan bir anlayış şekline geldiği, Türkiye’de ulaşım, gaz dağıtım, otopark gibi ön sıralardaki şirketlerin halkın doğrudan fiyatlama mekanizması ile yararlandığı şirketler olduğu, bu konuda İBB’nin öncü olduğu, ancak bu görüntünün yanında belediyelerin serbest piyasa koşullarını haksız rekabete yönelterek bozduğu düşüncesinde olduğumuz asfalt, elektrik, kültür, su, çevre, medya vb şirketleri ile belediyelerin doğrudan üretim sorumluluğunun olmadığı alanlarda konunun önemli hale geldiğini belirtmek gerekir. İhale verilerinde tartıştığımız gibi belediyelerin, piyasada özel sektör tarafından rekabetçi anlayışla üretilen mal-hizmetleri, kendi şirketlerinden satın alması doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü bu yaklaşım, belediyelerin mal-hizmeti yüksek fiyatla satın almalarına ve başka alanlarda örneğin yatırımlarda kullanabileceği tutarları şirketlere aktarmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle belediyelerin şirket kurmaları konusunda dikkatli olunmalı ve her alanda şirket kurulmasının önüne geçilecek idari-hukuki önlemlerin alınması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akalın, Güneri. ‘Yerel Yönetimlerin İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi’, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 3, Sayı 6, Kasım 1994.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi. <http://www.ankara.bel.tr> (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- Atasoy, Veysel. Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu, (Ankara: Nurol Matbaacılık, 1993).
- Baransel, Atilla. Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri: Cilt 1, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1979).
- Bektaş, Nur Belkıs. Belediye Hizmetlerinin Sunumunda Belediye Şirketlerinin Yeri ve Değerlendirilmesi (İstanbul Büyükşehir Belediye Şirketlerinin İncelenmesi), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).
- Berk, Ahmet. ‘Yerel Hizmet Sunumu ve Belediye İktisadi Teşebbüsleri’, Sayıştay Dergisi, Sayı 49, Nisan-Haziran, 2003.
- Bozlağan, Recep. ‘Belediye İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesinde Temel Sorun’, Mevzuat Dergisi, Sayı:77, 2004, https://www.mevzuatdergisi.com/2004/01a/05.htm#_ftn19, (Erişim Tarihi: 15.02.2017).
- Bryson, John M.; Barbara C. Crosby; Laura Bloomberg. ‘Public Value Governance: Moving Beyond Traditional Public Administration and the New Public Management’, Public Administration Review, Vol. 74, Issue 4.
- Bursa Kültür A.Ş., <http://bursakultur.com/yonetim/ortaklik-yapisi>, (Erişim Tarihi 25.02.2017).
- Callahan, Kathe. Elements of Effective Governance: Measurement, Accountability, and Participation. (USA: Taylor & Francis Group, 2007).
- Danıştay 8. Dairesi Kararı. 05.03.2010 Tarih ve 1108 No’lu Karar.
- Denhardt, Robert B. and Janet Vinzant Denhardt. New Public Service: Serving, Not Steering, Expanded Edition, (USA: M.E. Sharpe, Inc, 2007).
- Denhardt, Robert B. and Janet Vinzant Denhardt. ‘The New Public Service: Serving Rather than Steering’, Public Administration Review, Vol 60, No 6, November-December 2000.
- Dereli, Toker. Organizasyonlarda Davranış: Birinci Cilt, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1976).
- Dilbirliği, Muhterem. ‘Belediye Şirketleri’, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 4, Sayı 2, Mart 1995.
- DPT. ‘Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu’, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: DPT Yayını, 2001.
- Ersöz, Erdem. Yerel Hizmetlerin Kamu Kurumları Eliyle Yürütülmesi: Belediye Bağlı Kurumları ve Belediye Şirketleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2012).
- Fırat, A. Serap. ‘Belediyelerde Özelleştirme Uygulamaları’, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 7, Sayı 1, Ocak 1998.
- Gündoğdu, Balamir. ‘Belediyeler ve Belediye Şirketleri Arasındaki Mali İlişkiler’, V. Yerel Yönetimlerin Mali Yönetimi Forumu, 24–25 Kasım 2012, Ankara, 2012.
- Güneş, Vuslat. Türkiye’de Belediye Şirketleri ve Bursa Büyükşehir Belediyesi’nin Mali Açından Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).
- Hazine Müsteşarlığı. 2009 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2010.
- Hazine Müsteşarlığı. 2010 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2011.
- Hazine Müsteşarlığı. 2011 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2012.
- Hazine Müsteşarlığı. 2012 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2013.
- Hazine Müsteşarlığı. 2013 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2014.
- Hazine Müsteşarlığı. 2015 Kamu İşletmeleri Raporu, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2016, s. 8.
- Hazine Müsteşarlığı. Büyükşehir Belediyeleri Şirketlerinin 2014-2015 Yılı Verileri, Ankara: Hazine Müsteşarlığı, 2017.
- Hughes, Owen E. Public Management and Administration: An Introduction, (New York: St. Martin’s Press, Inc., 1994).

- İçişleri Bakanlığı. 21.04.2008 tarih ve 2008/31 Sayılı Genelge.
- İçişleri Bakanlığı. 2011 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2012.
- İçişleri Bakanlığı. 2012 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2013.
- İçişleri Bakanlığı. 2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2014.
- İçişleri Bakanlığı. 2014 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2015.
- İçişleri Bakanlığı. 2015 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara: İçişleri Bakanlığı, 2016.
- İçişleri Bakanlığı. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 'Şirketler' Başlıklı Resmi Yazı, Sayı B.05.0.MAH.0.74.00.01/46984, 16.08.1995.
- İçişleri Bakanlığı. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün 26.04.2010 tarih ve 45140 Sayılı Muğla Valiliği'ne gönderdiği resmi yazı, <http://www.migm.gov.tr/belediyegorus> (Erişim Tarihi, 11.02.2017).
- İlhan, İlhami. 'Türkiye'de Belediyeler ve Şirketleri Arasındaki İhale İlişkileri Üzerine Bir Araştırma', *Sayıştay Dergisi*, Sayı 88, Ocak-Mart 2013.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclis Kararı. <http://www.ibb.istanbul/tr-TR/Pages/MeclisKarari.aspx?KararID=35028> (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi, <http://www.ibb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 Faaliyet Raporları, <http://www.ibb.gov.tr>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. 2014 Faaliyet Raporu, İstanbul, 2015.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. 2015 Faaliyet Raporu, İstanbul, 2016.
- İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü. <http://www.iETT.istanbul/tr/main/pages/tarihce/2>, (Erişim Tarihi 12.03.2017).
- İzmir Elektrik, Su, Havagazı, Otobüs ve Trolleybüs Genel Müdürlüğü. <http://www.eshot.gov.tr/Tarihçe/26/19>, (Erişim Tarihi 12.03.2017).
- Karabilgin, Ahmet. 'Yerel Yönetimlerin Ekonomik Girişimleri', *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, 1992.
- Kavruk, Hikmet. 'Yerel Yönetim Şirketleri', içinde Hüseyin Özgür & Muhammet Kösecik, (der) *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I: Reform*, (Ankara: Nobel Yayın- Dağıtım, 2005).
- Keleş, Ruşen. *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, 8. Basım, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2012).
- Kendirli, Selçuk; M. Şakir Başaran ve Hakan Turan. 'Belediye İşletme ve Şirketlerinin Dış Denetimi', *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2014.
- Kettl, Donald F. *The Global Public Management Revolution*. (New York: The Brookings Institution, 2005).
- Köksal, Tunay. 'Belediye Şirketlerinin Hukuki Rejimi ve Şirketleşme Uygulamaları', *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, 1993.
- Mahalli İdareler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği (27.05.2016 Tarih ve 29724 Sayılı Mükerrer R.G.).
- Meşe, Mustafa. 'Belediye Şirketleri Üzerine Bir Değerlendirme', *Dış Denetim*, 2011.
- Metro İstanbul A.Ş., <http://www.metro.istanbul/hakkımızda> (Erişim Tarihi 04.03.2017).
- Muhasebat Genel Müdürlüğü. Büyükşehir Belediyeleri Bütçe İstatistikleri, <https://www.muhasabat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri> (Erişim Tarihi 19.02.2017).
- Muhasebat Genel Müdürlüğü. Genel Yönetim Mali İstatistikleri, <https://www.muhasabat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri> (Erişim Tarihi 19.02.2017).
- Nalçakar, Haluk. 'Belediyelerce Şirket Kurulması', *Mahalli İdarelere Hizmet Dergisi*, Aralık 2009, http://www.mihder.org.tr/Files/belediyelerde_sirket_kurulmasi.pdf (Erişim Tarihi 28.04.2016).
- Okutan, Emre. 'Belediye Şirketlerinin Denetiminde 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu Sonrası Dönem', *Dış Denetim*, 2011.
- Osborne, David and Ted Gaebler. *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector*, (New York: Addison-Wesley, 1992).

- Ömürgönülşen, Uğur. ‘Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği’, içinde Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür, (der.) Çağdaş Kamu Yönetimi I: Konular, Kuramlar, Kavramlar, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014).
- Özçelik, Hasan. Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Belediye Şirketleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şirketleri Üzerine Bir İnceleme, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010).
- Özdemir, Gürbüz. ‘Belediye İktisadi Teşebbüsleri’nin Kuruluş Amacı, Hukuki Dayanakları ve Güncel Durum’, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 22, 2011.
- Özkal Sayan, İpek ve Murat Kışlalı. ‘Belediyelerde Şirketleşmenin Yararı Var mı? Hurafeler ve Gerçekler’, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 17, Sayı 1, Ocak 2008.
- Sayıştay Daireler Kurulu. Karar Tarihi: 9.3.2005, Karar No: 1167/2, <http://www.sayistay.gov.tr/Upload/95906369/files/yayinlar/sayistay2005kararlar.pdf> (Erişim Tarihi 19.02.2017).
- Toprak, Zerrin. Yerel Yönetimler, 9. Baskı, (İzmir: Siyasal Kitabevi, 2014).
- TÜİK. Nüfus İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- Yeter, Enis. ‘Belediyelerin İktisadi ve Ticari Teşebbüsleri’, Türk İdare Dergisi, Sayı 400, Eylül 1993.
- 4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu (27.11.1994 Tarih ve 22124 Sayılı R.G.).
- 4646 Sayılı Doğalgaz Piyasası Kanunu (02.05.2001 Tarih ve 24390 Sayılı R.G.).
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (24.12.2003 Tarih ve 25326 Sayılı R.G.).
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (23.07.2004 Tarih ve 25531 Sayılı R.G.).
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu (13.07.2005 Tarih ve 25874 Sayılı R.G.).
- 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (14.02.2011 Tarih ve 27846 Sayılı R.G.).

Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Dünya'da ve Türkiye'de Gelişimi Üzerine Bir İnceleme

Bora YENİHAN*

Özet

Sosyal politikalar modern anlamda sanayi devrimi ile birlikte doğmuş ve uygulanması konusunda sosyal güvenlik sistemleri gibi çeşitli araçlar kamu gücü ile geçmişten günümüze kadar kullanılmıştır. Sosyal güvenlik anlayışı ve sistemlerindeki gelişmeler başta işçi sınıfı olmak üzere toplumun tamamına çalışma yaşamında ve sosyal yaşamda karşılaşılabilecekleri sosyal risklere karşı güvence vermeyi amaçlamış ve sürekli bir gelişim içinde olmuştur. Dönemler itibariyle Dünya'da ve Türkiye'de sosyal güvenlik alanında yaşanan gelişmeler birbirinden farklı olmakla beraber özellikle cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte Türkiye, batı toplumlarındaki gelişmeleri takip ederek, sosyal güvenlik sisteminin daha modern ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik bir hale getirmeye çalışmıştır. Bu çalışma, öncelikle sosyal politikaları doğuran sebepleri inceleyerek, sosyal politikaların uygulama araçlarından olan sosyal güvenlik anlayışı ve sistemlerinin dünyada ve Türkiye'deki gelişim süreçlerini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Literatür taranarak yapılan çalışmada sanayi devrimi sonrasında zaman süreci kendi içinde dönemlere ayrılmış, gelişmiş ülkeler ve Türkiye'deki gelişmeler karşılaştırılarak incelenmiştir. Türkiye'nin sosyal güvenlik anlayışının, Dünya ile kıyaslandığında çeşitli sebeplerden dolayı geç bir dönemde geliştiği ve bununla bağlantılı olarak bir sistem haline gelmesinin de geç bir döneme denk geldiği görülmüştür. Bu geç kalınmışlığın başta finansman sorunu olmak üzere kayıt dışı istihdam gibi sorunları da beraberinde getirdiği, ayrıca Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin bir revizyon ve yenilenme ihtiyacı taşıdığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sanayi Devrimi, İşçi Sınıfı, Sosyal Politika, Sosyal Güvenlik

Understanding Social Security As A Tool of Social Policy: An Analysis of Development of Social Security In The World and Turkey

Abstract

Social policies are born with the industrial revolution in the modern sense, and a variety of tools such as social security systems have been used in the implementation of public power in the past to the present. It was intended to provide security

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, bora.yenihan@klu.edu.tr

against social risks they might encounter in working and social life of the entire society, including development, primarily working class in the social security system and understanding, and it has been in continuous development. The respective periods being different developments in the field of social security in the developed countries and Turkey with especially in the next period the proclamation of the republic, Turkey, following the developments in western society has tried to make one for the needs of more modern and society of the social security system. This study primarily examining the reasons causing social policies, understanding and application of the social security system with the means of social policy aims to compare the development of the world and in Turkey. Period of time after scanning the literature devoted to their studies during the period of the industrial revolution, were compared with developments in the world and Turkey. Turkey's approach to social security, when compared with the world, it is developed at a later time for several reasons, and associated therewith the system has also become clear that coincided with a late period. Because of this late developed period, it has occurred financial and undeclared work issues. Also it is understood that Turkey needs an overhaul and renewal of the social security system.

Key words: Industrial Revolution, Working Class, Social Policy, Social Security

---

GİRİŞ

Günümüz toplumsal yaşamına yöne veren ve çoğunlukla kamu gücüyle uygulanan sosyal politikalar bugünkü anlamıyla sanayi devriminin getirdiği olumsuz ve ağır çalışma koşulları içinde doğmuştur. Toplumsal yaşam içinde muhtaçlara ve ihtiyaç sahiplerine yönelik yardım faaliyetleri insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber formel yapılardan uzak olan bu faaliyetler sanayi devrimi ile birlikte yerini daha sistematik, gelişmiş ve kamu gücüyle hayata geçirilen uygulamalara bırakmıştır. Sosyal politikalar günümüze kadar gelen süreçte çeşitli yöntemlerle toplumsal yapıya ulaştırılmış ve sürekli gelişim göstermişlerdir.

Başlangıçta dar anlamda sosyal politikalar çerçevesinde işçi sınıfının çalışma ve yaşam standartlarını düzelterek yükseltmeyi hedefleyen sosyal güvenlik uygulamaları, zamanla sosyal politikaların anlam ve kapsamının genişlemesiyle toplumun bütün kesimlerine refah ve güvence dağıtmayı hedefleyen bir anlayışa dönüşmüştür.

Bu çalışmada sosyal güvenlik anlayışının ve sistemlerinin dünyadaki gelişimine paralel olarak Türkiye'deki gelişimi karşılaştırmalı olarak ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Sanayi devrimi öncesi dönemden başlamak üzere sosyal güvenlik anlayışının ve uygulamalarının batı dünyasındaki evrimi ve gelişiminden bahsedilerek, Türkiye ayağında sosyal güvenlik anlayışı üzerine yaşananlar ve gelişmeler dünya ile eş zamanlı olarak irdelenecektir.

1. SOSYAL POLİTİKA KAVRAMI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

Kavramsal açıdan ele alındığında "sosyal politika" teriminin ilk defa 19. yy başlarında Alman bilim insanı Wilhelm Heinrich Riehl tarafından kullanıldığı, bir bilim dalı olarak teorisinin ise yine bir Alman bilim insanı olan Otto Von Zwiedineck Sü-

denhorst tarafından ortaya konulduğu kabul edilmektedir (Şenkal, 2007: 28). Anlam olarak ele alındığında ise Avrupa ülkelerinde sosyal politika, Kuzey Amerika'da ise sosyal refah politikası olarak ele alınan "sosyal politika"nın tanımı konusunda literatürde birlik bulunmayan bir kavramdır (Ersöz, 2003: 119). Devlete ait ve topluma yönelik uygulamalar olarak adlandırılacak sosyal politika (Koray, 2007: 19), ülkemizde sosyal politika (içtimai siyaset) kürsüsünün kurucusu Gerhard Kessler (1945: 4) tarafından "toplum içinde yer alan sosyal sınıfların hareketleri, farklılıkları ve birbirleri ile olan mücadeleleri karşısında devleti ve hukuk düzenini korumaya ve sürdürmeye yönelik uygulamalar bütünü" şeklinde tanımlanmaktadır. Talas ise (1992: 19) sosyal politika kavramını "ekonomik açıdan bağımlı ve güçsüz olan insanların koruma altına alınması amacıyla devlet tarafından meydana getirilen önlemler, çeşitli haklar ve özgürlüklerdir" biçiminde tanımlar. Boden (2005: 106-107) ise sosyal politikayı, "toplum içinde eşitlik, sosyal koruma ve refahın, emek ağırlıklı olarak toplum kaynaklı problemlerle birlikte incelendiği akademik bir çalışma alanı" şeklinde tanımlamaktadır.

Bazı araştırmacılar tarafından sosyal politikaların varlığının sanayi devrimi öncesi dönemlere kadar uzandığı belirtilse de, uygulamaların formel bir yapıda olmaması, yardımların dini kurumlar ve aile dayanışması ile gerçekleştiriliyor olması (Ersöz, 2011: 30), sosyal politikaları doğuşu için sanayi devriminin bir başlangıç olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Sanayi devrimi ile yaşanan teknolojik gelişmeler sosyal ve ekonomik yaşamda köklü değişiklikler yaratarak yeni çalışma biçimlerine bağlı olarak yeni sınıflar meydana getirmiş, bununla beraber kapitalist ekonomik sistemin güçlenmesi de sosyal politikaların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Altan, 2011: 2-3). Dar anlamda sosyal politikaların ortaya çıkışı işçi sınıfının doğmasıyla paralellik göstermektedir. İşçi sınıfının maruz kaldığı olumsuz çalışma ve yaşam koşulları ile işveren karşısında, iş ilişkileri açısından zayıf durumda olması (Tezgel, 2013: 2) korunmalarını zorunlu hale getirmiştir. Dar anlamda sosyal politikalar, kapitalist ekonomik düzenin ve endüstrileşmenin sonucunda ortaya çıkan zorluklar karşısında tek başına zayıf ve korunma şansı olmayan işçileri korumayı hedefleyerek sınıflar arasında meydana gelebilecek çatışmayı engellemeyi amaçlar (Koray, 2010: 10). Bu bakış açısı ile dar anlamda sosyal politikalarının hedef ve kapsamının işçiler ve ailelerinin meydana getirdiği "işçi sınıfı" olduğunu söylemek mümkündür.

Geniş bir perspektiften bakıldığında ise sosyal politikanın kapsamı ve içeriği de değişmektedir. Geniş anlamda ele alındığında sosyal politika, bütün sosyal sınıflar ve bütün sosyal alanları kapsayan bir yapıdadır (Özdemir, 2007: 14). Sosyal politikaların dar bir kapsamdan geniş bir kapsama doğru ilerlemesi 20. yy başlarında yaşanan ekonomik bunalımlar ve I. Dünya Savaşı sonucu oluşan sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlara çözüm arayışları ile olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası geniş bir perspektiften ele alınan sosyal politikaları Koray (2010: 27-28) "sosyal vatandaşlık, sosyal eşitlik ve sosyal adalet anlayışının bütünleşmesi" olarak ifadelendirilir.

Dar ve geniş anlamda sosyal politikaların tarihsel süreçte ortaya çıkmasının altında yatan sebepler, kapsamı ne olursa olsun benzerlik göstermektedir. Sanayi devrimi ile kapitalist sistem içerisinde işverenlerin daha fazla kar güdüsü ile hareket etmeleri işçi sınıfının daha uzun sürelerle ve daha az ücretlerle çalıştırılmasına sebep

olmuştur. Yine kadın ve çocukların çok zor şartlar ve çok düşük ücretlerle istihdam edilmesi (Talas, 1997:263) ile kendilerini koruyacak bir güç veya mekanizmanın olmaması nasıl ki dar anlamda sosyal politikaların doğuşuna zemin hazırladıysa, 20. yy da yaşanan ekonomik buhranlar ve dünya savaşları sonucunda, sosyal adalet ve sosyal eşitlikle birlikte toplumsal refahı arttırmak için uygulanan ekonomik politikalarla ortaya çıkan toplumsal sorunlar (Bedir ve diğ., 2013: 6-7) karşısında çaresiz kalan çeşitli toplumsal sınıfların varlığı da geniş anlamda sosyal politikaların doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Türkiye’de sosyal politikaların gelişimi batılı toplumlara göre daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Batılı toplumlarda sosyal politikanın doğumuna yol açan sanayi devriminin Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanmaması bu durumun öncelikli sebeplerindedir. Talas (1992: 35) sanayi devriminin getirilerinden olan sosyal politikaların, Osmanlı İmparatorluğu döneminde oluşmamasını, batılı devletlerin gerisinde kalarak tarımsal bir yöntemle hammadde üreticisi olan devletin, zanaatkârları ve atölyede üretim yapan üreticileri teknoloji karşısında korumasız bırakması olarak nitelendirmektedir. Bununla beraber Osmanlı döneminde sosyal politika örneği olarak verilebilecek uygulamalar bulunmakla birlikte yardım niteliği taşıyan bu uygulamalar daha çok din temelli olan ahi teşkilatları, loncalar, vakıflar ve diğer dini kurumlar tarafından yerine getirilmiştir (Bedir ve diğ., 2013: 63-66). Ülkemizdeki sosyal politikalara yönelik modern anlamdaki ilk uygulama ve kanunların, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasıyla gerçekleşmeye başladığını söylemek mümkündür. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin henüz ilk yıllarında çıkardığı kanunlarla işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmeye ve düzeltilmeye çalışılması bu durumun göstergelerindedir (Selçuk ve Aydoğdu, 2014: 49).

Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemlerde ilk sosyal politika uygulamalarının 1924 Anayasası ile olduğu görülmektedir. Her ne kadar sosyal hakları içermese de 1924 Anayasası’nın dernek kurma ve toplanma gibi haklara yer verdiği görülmektedir (Talas, 1992: 111). 1961 Anayasası ise Türk sosyal politika tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Dönem itibarı ile endüstri ilişkileri sistemi yetersiz bir yapıda olsa dahi, gerek Anayasal sisteme giren “sosyal devlet” düşüncesi gerekse de 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları ile sosyal politika alanındaki uygulamalar çoğulcu kapitalist sistemin gereği olan çağdaş ve modern bir yapıya oturtulmaya çalışılmıştır (Bedir ve diğ., 2013: 70). 12 Eylül 1980 yılında yaşanan askeri darbe ise neo-liberal politikaların etkisiyle yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yeni dönem de başta Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olmak üzere kamu sektörünün etkinliği azaltılarak, özel sektörün daha hızlı gelişmesi hedeflenmiştir. 12 Eylül askeri darbesinin bir sonucu da sendika ve konfederasyonların önemli bir bölümünün kapatılması, grev ve lokavtın yasaklanması (Tokol ve Alper, 2015: 63) olarak kendisini göstermiştir. Bu dönemin Türk Endüstri İlişkileri sistemi açısından bir gerileme, çalışan kesim içinse ciddi hak kayıpları anlamına geldiğini söylemek mümkündür. İş hukuku alanında ve geçmişte elde edilen hakları sınırlayıcı yapısıyla dikkat çeken bu dönemde 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları kabul edilmesine rağmen ne Anayasa ile ne de başka bir kanunla kamu çalışanlarının haklarına yer

verilmemiş ve bu durum 2001 yılında 4688 Sayılı Kanun kabul edilene kadar sürmüştür (Bedir ve diğ., 2013: 72). 2012 yılında ise 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlükten kaldırılarak yerlerine 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu iki kanun tek çatı altında toplanmıştır (<https://www.mess.org.tr/ti.asp?eid=4916>).

2. SOSYAL POLİTİKANIN ARAÇLARI ve SOSYAL GÜVENLİK ANLAYIŞININ GELİŞİMİ

Sosyal politikalarda diğer tüm teorik düşünceler gibi hayata geçebilmek için çeşitli araçlara ihtiyaç duyarlar (Özdemir ve Dura, 2010: 47). Temelde kamu müdahalesi ve kolektif kendi kendine yardım mekanizması olarak ikiye ayrılan (Tuna ve Yalçıntaş, 2011: 226) sosyal politikanın araçları içinde hukuk kuralları, sosyal politikaların çoğunlukla kamu müdahalesi vasıtası ile uygulama alanı bulması açısından ön plana çıkmaktadır (Tezgel, 2013: 7). Çoğunlukla kamu müdahalesi tarafından hukuk kuralları ile uygulama alanı bulan sosyal politikalar açısından başka araçlar da bulunmaktadır. Başta sosyal güvenlik sistemleri olmak üzere, sosyal planlama, sosyal hizmetler ve yardımlar, sosyal sigorta mekanizması gibi kendine özgü araçlarla da sosyal politikalar hayata geçirilebilmektedirler (Fişek, 2008, Tezgel, 2013: 7). Belirtmek gerekir ki kolektif kendi kendine yardım mekanizması içerisinde de yer alabilmekle birlikte sosyal yardımlar, sosyal hizmetler ve sosyal sigortalar günümüzde kendilerine çoğunlukla sosyal güvenlik sistemleri içinde yer bulmaktadırlar.

Genel bir tanımla bireylerin gelecekte karşılaşabilecekleri risk ve belirsizliklere karşı güvence arayışı olarak ifade edilebilecek sosyal güvenlik bir ihtiyaç olarak ele alındığında insanlık tarihi kadar eskiye götürülebilmektedir (Gökbayrak, 2010: 142). Modernite öncesi dönemlerde genellikle dinsel bir yapıya sahip ve yardımlaşma şeklinde giderilen bu ihtiyaç, modernite sonrası insanların teknolojiye olan açıklıklarının ve bunun sonucunda sürekli değişen yaşam biçimlerinin beraberinde getirdiği mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik özellikleri olan çeşitli risklerin artarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum sonucunda, ortaya çıkan risklere karşı oldukça dağınık ve artık ihtiyacı karşılayamayan tedbirlerin kamu düzeni ile bir araya getirilerek yeni uygulamalara geçilmesini zorunlu kılmıştır (Ayhan, 2012: 42).

Sosyal güvenlik kavramının ve sosyal güvenlik anlayışının gelişimi sanayi devrimi ile birlikte olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte işçi sınıfının doğması ve sermayenin daha fazla kar güdüsü ile birlikte ortaya çıkardığı ağır şartlar 19. yy sonlarına kadar devlet tarafından paternalist bir anlayışla ve gönüllü yardım esasına dayalı uygulamalarla çözümlenmeye çalışılmış fakat toplumun ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kalmıştır (Özşuca, 2013: 441). Sosyal güvenlik alanında ilk modern uygulamanın "sosyal sigorta" mekanizmasının kurulmasıyla başladığını söylemek mümkündür. 19. yy sonlarında Almanya'da Bismarck tarafından işçi kitlesinin çok az bir kısmını kapsayan yardımlaşma ve dayanışma sandıkları ile özel sigorta sistemi yerine sosyal sigorta sistemi kurulmasına yönelik olarak ilk adımlar atılmıştır. Bismarck yeni sistem ile işverenlerin sorumlulukların yeniden düzenlenmesi

yerine sigorta kurulması yoluna gidilmesi gerektiğini savunmuş, ayrıca karşılaşılabilecek risklerin kapsamının genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bismarck tarafından hazırlanan bu yöndeki bir kanun tasarısı ile zorunlu sigorta sistemi ilk defa Almanya'da hayata geçmiştir (Dilik, 1988: 76-77). Zorunlu sigorta tekniğine dayalı olarak uygulanmaya başlanan bu sistem ile Bismarck, sanayi devriminin getirdiği ağır şartlar ve sermayenin baskıları sonucu yaşam şartları gün geçtikçe kötüye giden işçi sınıfının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Güzel, 2005: 63). Burada belirtmek gerekir ki Bismarck tarafından işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarını düzeltmeye yönelik olarak atılan bu adımların arkasında yatan sebeplerden birisi de işçilerin artan şekilde örgütlenmesidir. Bismarck'ın sosyal güvenlik alanında gerçekleştirdiği reformların, artan şekilde örgütlenen işçilerin sol akımların etkisi altına girmesini engellemek gibi bir amacı olduğunu da söylemek mümkündür (Çelik, 2013: 2).

20. yy başlarında yaşanan ekonomik kriz Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere bütün dünyayı etkisi altına alarak büyük bir ekonomik çöküşe sebep olmuştur. Bu krizin etkilerini azaltarak ortadan kaldırmayı hedefleyen dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından sosyo-ekonomik sorunların çözümü için "New Deal (Yeni Anlaşma)" adı verilen bir plan devreye sokulmuştur. Bu plan çerçevesinde 1935 yılında "Social Security Act (Sosyal Güvenlik Kanunu)" yürürlüğe konularak, sosyal güvenliğin dünyada ilk defa yeni bir kavram olarak ortaya çıkması ve hukuk literatürüne girmesi sağlanmıştır (Ayhan, 2012: 42).

Takip eden yıllarda sosyal güvenlik adına gerçekleştirilen diğer bir büyük adım ise İngiltere de atılmıştır. Beveridge Raporu olarak bilinen ve Sir William Beveridge tarafından hazırlanan raporda "yoksulluk çağdaş bir toplumun yüz karasıdır" vurgusu yapılarak (<http://urundergisi.com/makaleler.php?ID=1641>), sosyal güvenliğin belirli bir oranda gelirin bütün vatandaşlara sağlanması gerektiği belirtilmiştir (Çubuk, 1983: 172-173). Özünde çağdaş toplum ve yoksulluk kavramlarının birbirileri ile bağdaşmayacağı ilkesi yer alan Beveridge Raporu, yoksullukla mücadele ve yoksulluk sorununun çözümü için ilk defa geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemini ortaya koymuştur (Güzel, 2005: 63).

Yaşanan bu gelişmelerin ardından dünyada sosyal güvenliğin seyri uluslararası boyutlara taşınarak kendisine uluslararası metinlerde yer bulmaya başlamıştır. 1941 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D. Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill tarafından yayınlanan ve "Atlantik Şartı" olarak isimlendirilen sekiz maddelik bir bildiri de bütün ülkelerin ekonomik yaşamda yapacağı işbirliği sayesinde, bütün insanlar için daha iyi çalışma koşulları, refah düzeyi ve sosyal güvenlik sağlamaları gerektiği vurgulanmıştır (Mumcu ve Küzeci, 2015: 117). Sosyal güvenlik alanından en önemli kaynaklar olarak "İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi", ILO sözleşmeleri ve diğer uluslararası sözleşmeler gösterilebilir. Sosyal güvenliğin uluslararası boyutta gelişerek günümüze kadar gelen süreçte, bu gelişime katkıda bulunan uluslararası metinlerden bazıları şunlardır:

1. *İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi*: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 yılında kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi", özellikle 22. ve 23. maddeleri ile sosyal güvenlik hakkına atıfta bulunmaktadır. Beyanname-

nin 22. Maddesi "Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibarıyla, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların milli gayret ve milletlerarası işbirliği yoluyla ve her devletin teşkilatı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır" ifadesine yer verirken 23. Maddesi "Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır. Herkesin, hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır" ifadelerine yer vermiştir (http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html).

2. ILO (International Labour Organization/Office) Sözleşmeleri: ILO tarafından çalışma yaşamını düzenlemeye yönelik olarak yayınlanan sözleşmeler ve tavsiye kararları içerisinde sosyal güvenlikle ilgili olarak üç sözleşme ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki 1952 yılında kabul edilen "102 Sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları" sözleşmesidir. Bu sözleşmenin önemi zengin veya fakir, geri kalmış ya da kalkınmış bütün ülkelerin uygulayabileceği sosyal politikaları içermesinden kaynaklanmaktadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2011: 47). Sosyal güvenlikle ilgili dokuz riskin (hastalık, işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, analık, sakatlık, ölüm ve aile ödenekleri) sayıldığı sözleşmede, sözleşmeyi onaylamak isteyen devletlerin bu risklerden en az üç tanesine karşı koruma güvencesi sağlaması zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu üç riskten en az bir tanesinin işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı ile ölüm risklerinden birisini içermesi gerektiğine atıf yapılarak, korumanın aktif nüfusun en az % 20'si ya da işçilerin en az % 50'lik kısmını kapsaması gerektiği belirtilmiştir (Alpar, 2000: 4). ILO tarafından kabul edilen ve sosyal güvenliğe yönelik olan diğer sözleşme kararları ise 1962 yılında kabul edilen "118 Sayılı Vatandaşlarla Vatandaş Olmayan Kimselere Sosyal Güvenlik Konusunda Eşit Muamele Yapılmasına İlişkin Sözleşme" ve 1982 yılında kabul edilen "157 Sayılı Sosyal Güvenlik Haklarının Korunmasına İlişkin Sözleşme"lerdir (<http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:1:0::NO::>).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve ILO sözleşmeleri dışında Avrupa ülkeleri arasında imzalanan ve sosyal güvenlik anlayışı ile sosyal güvenlik sistemlerinin gelişimine katkıda bulunan çeşitli uluslararası anlaşmalar bulunmaktadır. Bu anlaşmalardan önemli olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Avrupa Sosyal Şartı: Temel sosyal ve ekonomik hakları koruma altına almayı amaçlayan ve 1961 yılında imzalanan Avrupa Sosyal Şartı, çalışma ve örgütlenme gibi hakların yanında sosyal güvenlik hakkını da koruma ve güvence altına almaktadır (Aydın, 2014: 25). Özellikle birinci bölümde bahsedilen "Madde 12. Tüm çalışanlar ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler sosyal güvenlik hakkına sahiptir.", "Madde 13. Yeterli kaynaklardan yoksun olan herkes, sosyal ve tıbbi yardım alma hakkına sahiptir." ve "Madde 14. Herkes sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkına sahiptir." ile direkt olarak sosyal güvenlik haklarına atıfta bulunmaktadır (<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf>).

2. *Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu*: 1968 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu 13 ülke tarafından onaylanmış ve sosyal riskler ILO'nun "102 Sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları" sözleşmesinde olduğu gibi dokuz tane olarak belirtilmiştir (İzgi, 2008: 87). Ancak 102 Sayılı Sözleşme Kararı'ndan farklı olarak Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu'nu onaylayan ülkelerin bahsi geçen sosyal risklerden en az üç tanesini değil, en az altı tanesini onaylaması gerekmektedir. Ayrıca Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu, sosyal güvenliğin yönetiminin işçi ve işveren temsilcilerine bırakılarak, finansmanının da işçi ve işveren primleri veya vergilerle sağlanması gibi hükümleri de içermektedir (Taşçı, 2013: 64).

3. *Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi*: 1977 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi, temelde sosyal güvenlik hakkı üzerinden hareket ederek eşitlik ilkesine vurgu yapmıştır. Genel kabul gören ilke, hiçbir insanın gelir seviyesi düştüğü sebebiyle temel hak ve ihtiyaçlarından mahrum bırakılmaması, bu konuda devlet desteğinin geliştirilecek sosyal yardım programları ile gerçekleştirilmesidir (İzgi, 2008: 87-88).

3. DÖNEMLER İTİBARIYLA SOSYAL GÜVENLİK ANLANINDAKİ GELİŞMELERİN TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

Tarihsel süreç içerisinde sosyal güvenlik alanında ülkemizde yaşanan gelişmeler batı toplumları ile benzerlikler göstermektedir. Ancak burada dikkat çekici ayrım noktası ülkemizdeki gelişme ve yeniliklerin batı toplumlarından görece uzun süreler sonra gerçekleşmesidir. Bu durum incelendiğinde Osmanlı döneminde sanayileşme sürecine girilememesi (Bigat, 2007: 43) ve sanayi devriminin yaşanmaması başlıca sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi devriminin Osmanlı sınırları içinde yaşanmamış olması, batılı toplumlarda geleneksel sosyal güvenlik tekniklerinin yerini yavaş yavaş modern tekniklere bırakmaya başlamasına rağmen, Osmanlı'nın sosyal güvenlik alanında oldukça geri bir durumda kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde sosyal güvenlik ihtiyacı hala dinsel temelli hayır kurumları, aile içi dayanışma ve meslek örgütleri vasıtası ile giderilmeye çalışılırken (Güzel ve diğ., 2012: 25), batılı toplumlarda modern sosyal güvenlik sistemlerinin ilk uygulamaları diyebileceğimiz sosyal sigorta alanında çalışmalar başlamıştır. Bismarck tarafından Almanya'da ülkemize göre çok erken bir dönem diyebileceğimiz 19. yy sonlarında hastalık, kaza, yaşlılık ve sakatlık sigortalarının oluşturulmuş olması bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden birisidir (Ekin ve diğ., 1999: 33-34).

3.1. Sanayi Devrimi Öncesi Dönem Açısından Batı Toplumlari ve Osmanlı Devleti'ndeki Sosyal Güvenlik Uygulamaları

Sanayi devrimi öncesi dönemler için bir sosyal güvenlik sisteminden bahsedememekle birlikte informal bir yapıda olsa da yardımlar boyutunda bazı sosyal politika benzeri uygulamalardan bahsetmek mümkündür (Ersöz, 2011: 30). Bu dönem

sosyal güvenliğe yönelik uygulamalar açısından hem batı toplumlarında hem de Osmanlı toplumunda benzerlikler göstermektedir.

Sanayi devrini öncesi batı toplumları sosyal güvenlik ihtiyaçlarını temelde dinsel içerikli yardımlar, mesleki örgütler ve daha az düzeyde olmak üzere devlet yardımları ile karşılamaktaydılar. Dinsel içerikli yardımlar daha çok kilise tarafından fakir halka tıbbi bakım, parasal ve aynı yardımlar şeklinde gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca haclı seferleri sırasında kurulan dini-askeri içerikli tarikatlarda başta Hristiyan hacıolar olmak üzere fakir ve düşkün halka yardımlar sunmaktaydılar. Devlet tarafından sağlanan yardımlar ise özellikle 16. yy başlarında şehirlere ait fakir tüzüklerinin hayata geçirilmesi ile sistemli bir hale gelmiştir. Bu tüzükler uyarınca her şehir ve belediye kendi sınırları içinde yaşayan fakir halka bakmakla yükümlü tutulmuşlardır. Dinsel içerikli yardımlar ve devlet yardımları dışında sanayi devrimi öncesi batı toplumlarında mesleki örgütler ön plana çıkmaktadırlar. Maden işçileri tarafından başlatılıp daha sonra zanaatkarlar tarafından da benimsenen bu örgütler önceleri gönüllü daha sonraları da zorunlu hale getirilen yardım sandıkları ile üyelerine hastalık, sakatlık, yaşlılık ve ölüm gibi durumlarda çeşitli yardımlar sunmaktaydılar (Dilik, 1988: 48-55). Korporasyon Dönemi olarak adlandırılabilir bu dönem, aynı mesleki faaliyeti ve zanaatı icra edenlerin birbirlerine yakın bir ortamda toplanarak bir araya gelmeleri ile mesleki örgütler kurmalarını ifade etmektedir. Bu dönem 18. yy. ortalarına kadar sürmüş ve sanayi devrimi ile birlikte ortadan kalkmıştır (Gerek ve Diğ., 2013: 4).

Bu dönem Osmanlı'da sosyal güvenlik ihtiyaçları öncelikle dinsel temelli olan yardımlara dayanmaktaydı. Daha sonra ise batıdaki benzeri olan mesleki örgütlerle sosyal güvenlik ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'da dini ağırlıklı olan zekât ve fitre ön plana çıkmaktadır. Toplumsal yapı içerisinde yüksek gelirli kimselerin dini inanışlar gereğince muhtaç durumdaki insanlara zekat, fitre, sadaka vermeleri, bağış yapmaları vb. gibi dinamiklere dayanan bir yardım şekli olan dini yardımlar (Zengin ve Diğ., 2012: 136) daha çok bireysel bir sisteme dayanmaktadır. Osmanlı dönemi içerisinde kendisine yer edinmiş ve günümüze kadar değişen yapılarıyla gelmiş olan bir diğer yardım uygulaması da vakıf müesseseleridir. İnsanların yardımlaşma amacıyla taşınır ve taşınmaz mallarını toplum ihtiyaçlarını karşılamak için dini ve hayri düşüncelerle halkın kullanımına tahsis etmelerine dayanan bu sistemin temelleri zekât ve fitre de olduğu gibi dini öğretilerden güç almaktadır (Işık, 2009: 1-2). Sanayi devrimi öncesi dönemde batı toplumlarındakine benzer şekilde meslek örgütleri yapılanmaları Osmanlı'da da görülmektedir. 13 yy. kurulmaya başlayan "Ahi Teşkilatları" bu meslek örgütlerinin ilk örnekleri olarak ortaya çıkmıştır. Çalışma yaşamını dini ve ahlaki değerlere göre düzenleyen Ahi Teşkilatları (Bigat, 2007: 44), tamamen din ve tasavvuf yapısına dayanmakta, müslüman olmayanları da kabul etmemekteydi. Üyelerinin karşılaşabilecekleri ekonomik ve sosyal tehlikelere karşı çeşitli korumalar sunan Ahi Teşkilatları, tamamen dinsel temelli olmaları ve toplumun tamamına yönelik işlevleri olmaması sebebiyle yeni arayış ve oluşumlara zemin hazırlamışlardır (Gündüz ve diğ., 2012: 41). Bu durum "Lonca Teşkilatları"nın kurulmasını beraberinde getirmiştir. Lonca Teşkilatları ahi-likten farklı olarak din ve tarikat esaslarına tabi olmayan, dini inanışı ne olursa olsun

bütün zanaatkâr ve meslek erbaplarına yönelik hizmet veren mesleki yapılanmalar olarak karşımıza çıkar (Bigat, 2007: 45). Lonca teşkilatları, “Orta Sandıkları” ve “Tevaün Sandıkları” ile üyelerine karşılaşılabilecekleri yaşlılık, hastalık, sakatlık ve ölüm gibi tehlikelere karşı destek olarak yardımlarda bulunmuşlardır (Süzek, 2012: 11-12).

Görüldüğü üzere sanayi devrimi öncesi dönemlerde batı toplumlarında ve ülkemizde (Osmanlı Dönemi) toplumun üyeleri sosyal güvenlik ihtiyaçlarını benzer şekillerde karşılamaktaydılar. Ancak burada ayırım noktası olarak “dinsel öğretiler” ön plana çıkmaktadır. Batı toplumlarında kilise ve diğer dini kuruluşların yaptığı yardımlar önemliken asıl ağırlığın zayıfta olsa devlet yardımları ve mesleki örgütler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı’da dini öğretiye dayalı yardımlar ön plandayken, mesleki örgütler üzerinden yapılan yardımların dahi önemli bir süre boyunca dinsel temelli olduğunu söylemek mümkündür.

3.2. Sanayi Devrimi Sonrası 19. Yüzyıl Açısından Batı Toplumları ve Osmanlı Devleti’ndeki Sosyal Güvenlik Uygulamaları

Sanayi devrimi ile birlikte formel sosyal güvenlik anlayışına doğru yaşanan değişim, sanayileşen ülkelerin 19. yy. da devletin yasal araçları ile sosyal risklere önlemler almaya başladığı bir dönemi başlatmıştır (Özşuca, 2013: 443). Sanayi devrimi ile birlikte makineleşme ve değişen çalışma biçimleri, üretim tarzları ve artan köyden kente göç dalgaları işi sınıfının doğumuna zemin hazırlamıştır. Kapitalist sistemin daha fazla kar güdüsü ve işçileri sadece üretimin araçlarından birisi olarak görmesi, işçi sınıfını çok zor şartlar altında çalışmak ve yaşamak durumunda bırakmıştır (Çelik, 2002: 8, Yazgan, 1992: 39). İşçi sınıfının yaşadığı bu zorluklar karşısında 19. yy. da kamu gücüyle alınan ilk önlemler İngiltere’de gerçekleşmiştir. 1802 yılında fabrikalardaki çalışma koşullarını düzenleyen ilk yasalar olan “Fabrika Yasaları” kabul edilmiştir. Fabrika Yasaları’nın bu ilk uygulaması sadece çocukları kapsamaktaydı ve içerik olarak tekstil fabrikalarında çalışan çocukların günlük 12 saatten fazla çalıştırılmamasını içermektedir. Devam eden yıllarda İngiltere’de 1833 yılında çıkarılan Fabrika Yasası ile 9 yaşından küçük çocukların tekstil fabrikalarında çalıştırılması yasaklanmıştır. Ayrıca aynı yasa 9-13 yaş arası çocukların günde 9 saatten ve haftada 48 saatten fazla çalıştırılmasını yasaklarken, 14-18 yaş arası çocuklarında günde 10 saatten fazla ve haftalık 69 saatten fazla çalıştırılmasını yasaklamıştır. Yine İngiltere de 1847 yılında çıkarılan “10 Saat Yasası” ile kadınların ve genç işçilerin tekstil fabrika ve atölyelerinde günlük çalışma süreleri 10 saat ile sınırlandırılmıştır. 1908 yılına kadar olan gelişmeler incelendiğinde, İngiltere’de erkek işçileri korumaya yönelik bir yasa olmadığı görülür. Erkek işçileri de korumayı hedefleyen ilk yasa İngiltere’de 1908 yılında kömür madenlerinde çalışan işçilerin günlük çalışmalarını 8 saat ile sınırlayan yasayla olmuştur. Fransa’da ise 1848 yılında yaşanan “İkinci Cumhuriyet Devrimi” ile iş saatleri Paris’te çalışan işçiler için günlük 10 saat, Paris dışında çalışan işçiler için günlük 11 saat ile sınırlandırılmıştır (Çelik, 2013: 15-17).

İşçi sınıfı ve mücadelesi adına çalkantılı geçen 19. yy. da sosyal güvenlik adına atılan en önemli adım Bismarck tarafından Almanya’da gerçekleştirilmiştir. Sanayi-

leşme sürecini çok ağır biçimde geçiren ve 1877 ekonomik krizi ile iyice zor durumda kalan ve yaşam şartları gündend güne kötüye giden işçilerin sosyal risklere karşı güvenliğini sağlamak için ilk sosyal sigorta sistemi Almanya'da kurulmuştur (Güzel, 2005: 64). Bismarck modeli olarak adlandırılan bu sistemin getirdiği yenilikler içinde; 1883 yılında hastalık sigortasının kabulü, 1884 yılında iş kazası sigortasının kabulü, 1889 yılında yaşlılık sigortasının kabulü bulunmaktadır (Ayhan, 2012: 46). Kabul edilen bu yasalar uyarınca (Korkusuz ve Uğur, 2013: 75):

1. Hastalık sigortası 1/3 oranında işçinin katkısı, 2/3 oranında işveren katkısı ile sağlanmakta; hastalık halinde, ücretsiz tıbbi yardım ve 13 hafta boyunca kendine 1/2 ücret tutarında geçici işgöremezlik ödeneği ödenmekteydi.

2. Malullük ve yaşlılık sigortası için sigortalı ve işveren primleri yanında, devletin de genel bütçeden katkısı öngörülmüştü.

3. İş kazaları halinde yapılan yardımlar, sadece işveren derneklerince karşılanmaktayken, iş kazasına ilişkin yasa, sorumluluk ilkesi yanında, kazanın yükünün işverene ait olduğu esasını benimsemişti.

Özel sigortanın zorunlu hale getirilmesi ve finansmanına işçilerle işverenlerin katılması ilkelerini taşıyan bu sistem, kazanç esasına ve mesleki faaliyet ölçütüne bağlıydı (Balci, 2008: 91).

19. yy. sonları ve 20. yy. başlarına kadar devam eden süreçte batı toplumlarında yaşanan diğer önemli gelişmeler ise; İngiltere'de 1908 yılında "Yaşlı Aylığı Yasası" ve 1911 yılında "Ulusal Sigorta Yasası"'nın kabulü, 1914 yılında Avrupa'da 12 ülkede iş kazası, 10 ülkede hastalık sigortası ve 8 ülkede yaşlılık sigortalarının kabul edilmesidir (Çelik, 2013: 17).

19 yy. itibari ile batı toplumlarında sosyal güvenlik anlayışı adına sayılan gelişmeler yaşanırken, sanayi devriminin Osmanlı'da yaşanmamış olmasının de etkisiyle sosyal güvenlik alanındaki ilerlemeler oldukça sınırlı bir seviyede kalmıştır. Vakıfların ve görece Lonca Teşkilatları'nın etkisinin devam ettiği Osmanlı'da sosyal güvenliğe yönelik ilk gelişmelerin Tanzimat döneminde yaşanmaya başladığını söylemek mümkündür. Ancak Osmanlı'da sanayi devriminin yaşanmamış olmasının bir sonucu olarak işçi-işveren ilişkilerinin az olması, sosyal güvenlik alanındaki yeniliklerin de fazla önemli olmayan, sınırlı etkilere sahip ve geçici düzeydeki belgeler düzeyinde kalmasına sebep olmuştur (Korkusuz ve Uğur, 2013: 99). Bu dönemin görece önemli gelişmelerinden ilki 1863 tarihli Maden Nizamnamesi'dir. Bu nizamname ile işçilerle ilgili ilk özel düzenlemeler yapılmıştır. Ereğli kömür bölgesi ile sınırlı bir etkiye sahip olan 1865 Dilaver Paşa Nizamnamesi ile de ücretli iş yükü getirilmiştir. Takip eden yıllarda çıkarılan 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi ise önceki uygulamalara göre daha kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Ayrıca Maadin Nizamnamesi, işçilerin tatil ve dinlenme zamanları, ücretleri ve ödenme biçimleri, barınma, iş kazalarına karşı önlemler, madenlerde doktor bulundurulması, iş kazasına uğrayan işçilere ve işçi ölümlerinden sonra ailelerine tazminat ödenmesi gibi hükümler taşıması ve sosyal yaşamı düzenleyen ilk belge olması açısından önem taşımaktadır (Bigat, 2007: 43). Tersane-i Amire'ye Mensup İşçi Vesairenin Teaüdiyeti Hakkında 1909

tarihli Nizamname ile 1910 tarihli Hicaz Demir Yolu Memur ve Müstahdemlerin Yardım Nizamname'leri de işçilerin çalışma şartlarıyla ilgili kısmen de hastalık, kaza ve yaşlılık gibi sosyal risklere karşı bazı yardımlar öngörmekteydi. Başta maden işçilerinin ve sonrasında diğer işçilerin çalışma koşullarını düzenlemeye yönelik bu sınırlı adımların yanında aynı dönem içinde memurlara ve askerlere yönelik kurulan yardım sandıkları da bulunmaktadır. 1866 tarihli Askeri Tekaüt Sandığı, 1881 tarihli Emekli Sandığı, 1909 tarihli Askeri ve Mülki Tekaüt sandıkları ile 1917 tarihli Şirketi Hayriye Tekaüt Sandıkları asker ve memurların emeklilik durumlarını ilgilendiren bazı düzenlemelerdi (Tuncay ve Ekmekçi, 2011: 32).

19. yy. da batı toplumlarındaki ve Osmanlı'daki sosyal güvenliğe yönelik gelişmeler incelendiğinde, yeterli olmamakla birlikte çeşitli ilerlemelerin yaşandığı görülmektedir. Sanayi devriminin ve özgürlükçü hareketlerin etkileri batı toplumlarında kendisini daha çok hissettirirken, işçi sınıfının kazanımlarının da aynı oranda Osmanlı'ya kıyasla fazla olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı'da sanayi devriminin yaşanmaması, işçi sınıfının olmaması, zanaat ve tarımsal ağırlıklı üretimin devam etmesi bu durumun önemli sebepleri arasında gösterilebilir. Ayrıca işçi sınıfının oluşmamasına bağlı olarak mücadeleciler bir ortamın ortaya çıkmaması da, Osmanlı'da devletin kamu gücü ile sosyal güvenlik alanında daha fazla yenilikler yapması için gerekli baskı ortamının oluşmasının önüne geçtiğini söylemek mümkündür.

3.3. 20. Yüzyıl Açısından Batı Toplumları ve Türkiye'deki Sosyal Güvenlik Uygulamaları

20. yy., yaşanan gelişmeler, dünyayı sarsan ekonomik krizler ve dünya savaşları sonucunda özellikle batı toplumlarında sosyal güvenlik alanında atılımlar yapılan bir yüzyıl olmuştur. Özellikle 1929 ekonomik krizi sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin, krizin etkilerini azaltmak için yaptığı çalışmalar ve sosyal güvenlik kavramının hukuki literatüre ve toplum yaşamına girmesi (Ayhan, 2012: 42), İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda William Beveridge tarafından yoksulluğu hedef alan ve yoksullukla mücadeleyi öngören "Universal" bir sosyal güvenlik sistemi düşüncesinin ortaya atılması önemli gelişmelerdir. Beveridge'nin bir rapor halinde İngiliz Parlamentosu'na sunduğu tasarı, yoksullukla mücadele bağlamında işlerlik kazandırılmış bir sosyal güvenlik sistemi ile milli gelirin toplum içinde yeniden dağıtımını ön görmektedir. Toplumun bütün üyelerine asgari bir geliri öngören bu sistem, kazanç esasına dayalı yapısı ile Bismarck Modelinden ayrılmaktadır. Toplumun tamamını korumayı hedef alması dolayısıyla "Universal" model olarak adlandırılan bu sistemin temel ilkeleri şu şekildedir (Korkusuz ve Uğur, 2013: 71-75):

1. Genellik ve sigorta yardımlarında teklik,
2. Yönetimde birlik,
3. Primlerde teklik ve vergilerle katkı sağlanması,

4. Sosyal güvenlik sisteminin “tam istihdam” ve “ulusal sağlık” politikalarıyla desteklenmesidir.

Devam eden süreç içerisinde 1944 yılında ILO'nun 26. toplantısında yayınlanan Filadelfiya Bildirgesinde de yoksulluğa atıfta bulunularak, birinci bölümde yayınlanan temel ilkeler arasında “Yoksulluk, bulunduğu yerlerde, herkesin refahına yönelik bir tehlike oluşturur” maddesine yer vermiştir (<http://dosya.isvesosyalguvenlik.com/mevzuat/m137.pdf>). 1948 yılında ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” ile sosyal güvenlik hakkının, bir insan hakkı olduğu kabul edilmiş, ayrıca bildirgenin 22. ve 23. Maddelerinde bu haktan söz edilmiştir ((http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html). 1961 yılında ise Avrupa konseyi üyesi 16 ülke tarafından Avrupa Sosyal Şartı kabul edilmiş ve 1965 yılında yürürlüğe girmiştir. Avrupa Sosyal Şartı'nda temel ekonomik ve sosyal hakların içinde sosyal güvenlik hakkının kabul edilmesi açısından önemlidir. Özellikle 12., 13. ve 14. Maddeleri ile sosyal güvenlik hakkından bahsederek, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini takviye edici bir nitelik taşır (Aydın, 2014: 25). 1988 yılında Ek protokol, 1991 yılında değişiklik protokolü, ve toplu şikayet sistemini öngören ek protokol dışında “Gözden Geçirilen Avrupa Sosyal Şartı” olarak yenilenen bu belge, 12. maddesinin “Sosyal Güvenlik Hakkı” başlığını taşıması açısından önemlidir. Ayrıca gerek Beveridge Raporu gerekse de Filadelfiya Bildirgesinde olduğu üzere yoksulluğa atıfta bulunarak 30. maddesinde “yoksulluğa ve sosyal dışlanmaya karşı koruma hakkı” ifadesine yer vermiştir (Korkusuz, 2005: 131). 1964 yılında kabul edilen ve 1968 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu ise 13 ülke tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 102 Sayılı ILO sözleşmesinde sayılan 9 sosyal riski içeren bu uluslararası belge, onaylayan devletlerin bu sosyal risklerden en az 6 tanesini kapsayacak şekilde bir sosyal güvenlik sistemi inşa etmeleri konusunda getirdiği yenilikler açısından önem taşımaktadır (İzgi, 2008: 87). 1990 yılında ise, ilk Avrupa Sosyal Kodundan bağımsız olarak, sosyal güvenlikte sağlanan korumayı ve bu alandaki yükümlülüklerini uyumlu kılmak, gelişen koşullara uygun yeni haklar öngörmek amacıyla imzaya açılan “Gözden Geçirilen Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu” başlıklı, ilkinden bağımsız ve zamanlı onun yerini alacak olan yeni bir belge kabul edilmiştir. 1972 yılında imzalanan ve 1977 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ise sosyal güvenlik hakkına vurgu yaparak eşitlik ilkesini ön plana çıkarmıştır. Genel kabul gören ilke, hiçbir insanın gelir seviyesi düşüklüğü sebebiyle temel hak ve ihtiyaçlarından mahrum bırakılmaması, bu konuda devlet desteğinin geliştirilecek sosyal yardım programları ile gerçekleştirilmesidir (İzgi, 2008: 87-88).

20. yy. da batı toplumlarında sosyal güvenlik anlayışı ve sistemlerine yönelik yaşanan bu gelişmeler özellikle gelişmiş ülkelerde refah seviyesini arttırıcı etkiler sağlamışsalar da, 1980'li yıllarda çalışma yaşamı ve toplumsal hayatta yaşanan dönüşümler sosyal güvenlik sistemleri ve kapsamlarına yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Öncelikle sosyal güvenlik sistemlerine getirilen kapsam sorunu ön plana çıkmaktadır. ILO verilerine göre günümüzde dünya nüfusunun sadece % 20'lik bölümünün uluslararası standartlara uygun şekilde sosyal güvenlik sistemlerine dâhil olması sorunu açıklar niteliktedir. Ayrıca dünya nüfusunun yaklaşık %

40'lık bölümünün ise hiçbir şekilde sosyal güvenlik korumasına dâhil olmaması da düşündürücü bir diğer sorundur. Ayrıca az gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerde kayıt dışı istihdamın kalıcı bir çalışma biçimine dönüşmesi de sosyal güvenlik sistemleri açısından gün geçtikçe bir sorun haline almaktadır. Küreselleşmenin körüklediği kaçak insan ve emek göçü, kayıt dışı çalışmayı arttırarak, bir yandan primli sosyal güvenlik rejimlerinde prim ödeyenlerin sayısını azaltmış diğer yandan ise prim ödeyenlerin üzerinden bağımlı nüfus sayısını arttırmıştır. Sosyal güvenlik sistemleri ile ilgili olarak bir diğer sorun ise finansmanı noktasında kendisini göstermektedir. Tahsis edilecek kaynak miktarları, gelir araçları, tercih edilecek finansman yöntemleri, finansmanın temel ekonomik göstergeler üzerindeki yansımaları üzerinde çokça durulan ve tartışılan bir konudur. Sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşturan bir diğer konuda yaşlanan nüfus ve sağlık harcamalarındaki artış olarak kendisini göstermektedir. Nüfusun yaşlanması sorunu, sosyal güvenlik sistemleri içinde çalışarak prim ödeyen nüfusun sayısını azaltarak bağımlı nüfusu arttırdığı gibi, sağlık alanındaki harcamaları da arttırarak sistem üzerindeki yükü iyice ağırlaştırmaktadır (Alper ve diğ., 2012: 37-47).

Batı toplumlarında bu gelişmeler yaşanırken ülkemizde sosyal güvenlik anlayışının ve sistemlerinin gelişimi 20. yy. da, Osmanlı dönemine göre hızlanmış ve köklü değişiklikler yaşanan bir süreci ortaya çıkarmıştır. Henüz cumhuriyetin ilan edilmediği ancak Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulduğu ve Kurtuluş Savaşı dönemi olarak adlandırılabilir yıllarda çıkarılan iki kanun Türkiye'nin sosyal güvenlik alanındaki ilk hukuksal belgeleri olmaları açısından önemlidir. Bunlar, 1921 tarihli ve 114 Sayılı Zonguldak ve Ereğli Havzai Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun ve yine 1921 tarihli 151 Sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'larıdır. 114 Sayılı Kanun'la kömür tozlarının satışından elde edilecek gelirin maden işçileri yararına kullanılması amaçlanmış, 151 Sayılı Kanun'la da "İhtiyat" ve "Tevaün" sandıkları kurularak işverenlerin belirli durumlarda işçilere sağlık yardımları yapması hedeflenmiştir (Güzel ve diğ., 2012: 30).

Cumhuriyet döneminin ilk iş yasası olan 1936 tarihli ve 3008 Sayılı İş Kanunu ile sosyal sigortaların kademeli bir şekilde kurulması planlanmış, ancak ilk sigorta kollarının kurulması sosyal sigortaların kuruluş tarihi olan 1946 yılına kadar gerçekleşmemiştir. Bu dönemde sosyal güvenlik ihtiyacı açısından bütüncül bir yaklaşımı gerektiren iç ve dış faktörlerin varlığına rağmen parçalı bir sosyal güvenlik sistemi ortaya çıkmıştır (Makal, 2002: 399). 1946 yılında yürürlüğe giren 4792 Sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu, işçiler açısından sosyal güvenlik sisteminin alt yapısını hazırlamıştır. 1950 yılında ise 5434 Sayılı Emekli Sandığı Kanunu ile kamu sektörü çalışanları tek çatı altında sosyal güvenlik sistemine dâhil edilmişlerdir. Sigorta kolları ise sırasıyla; 1945 tarihli 4772 Sayılı İş Kazası, Meslek Hastalıkları ve Analık Kanunu, 1949 tarihli 5417 Sayılı İhtiyarlık Kanunu, 1950 tarihli 5502 Sayılı Hastalık ve Analık Kanunu ile 1957 tarihli 6900 Sayılı Maluliyet, İhtiyarlı ve Ölüm Sigortaları Kanun'ları ile hayata geçmişlerdir. 1964 yılında ise 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile önceki dönemlerde muhtelif şekil ve tarihlerde düzenlenen sigorta kolları tek bir kanun ile birleştirilerek İşçi Sigortaları Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu

(SSK) adını almıştır. 1972 yılında yürürlüğe giren Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu (Bağ-Kur) sayesinde kendi nam ve hesabına çalışanlar da sosyal güvenlik sistemine dâhil edilmişlerdir. Bunun sonucunda SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur'dan oluşan parçalı bir sosyal güvenlik sistemi hayata geçirilmiştir (Gökbayrak, 2010: 145). Primli rejime dayanarak oluşturulan sosyal güvenlik sisteminin, prim ödeme güç ve kabiliyeti olmayanları da sosyal güvenlik sistemine dâhil etmeyi amaçlayan ve primsiz rejim prensibine dayanan sosyal yardım ve sosyal hizmet ayakları da 1976 tarih ve 2022 Sayılı Kanun ile 65 yaşın üzerindeki yoksullara aylık verilmesi; 1986 tarih ve 3294 Sayılı Kanun ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurularak, vakıflar aracılığıyla yoksullara ayni ve nakdi yardım yapılması; 1983 tarih ve 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile muhtaç çocuk, yaşlı ve sakatlarla yönelik hizmet sunumu; 1992 tarih ve 3816 Sayılı Yeşil Kart Kanunu ile yoksul vatandaşlara sağlık yardımı olarak hayata geçirilmiştir (Güvercin, 2004: 92-93).

Özellikle finansman sorunundan kaynaklı olarak 2000 yıllara bütün dünyada olduğu gibi Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nde de revizyon ve yenilik ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. 1999 yılında çıkarılan 4447 Sayılı Kanun, sosyal güvenlik sisteminde oluşabilecek açıkları kapatmaya yöneliktir. Bu kanun kapsamında emeklilik yaşının kademeli olarak kadınlarda 58 ve erkeklerde 60'a çıkarılması, prime esas kazançların artırılması ve bazı sigorta kolları için alınan prim tutarlarının yükseltilmesi gibi uygulamalara gidilmiştir. (Özşuca, 2003: 144-148). Bu dönemde 4632 Sayılı Bireysel Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile tamamlayıcı bir özellik taşıyan bireysel emeklilik sistemi oluşturulmuş, çeşitli kanun hükmünde kararname vasıtasıyla SSK, Bağ-Kur ile İş ve İşçi Bulma Kurumu yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır (Gökbayrak, 2010: 146-150).

2008 yılında 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun yürürlüğe girmesi ile de SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı Kanunları yürürlükten kaldırılarak tümünün tek çatı altında toplanmaları sağlanmıştır (<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.5510&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>).

20. yy. da başta Avrupa olmak üzere batı toplumlarında yaşanan gelişmeler açısından ele aldığımızda Türkiye'nin 1948 yılında ilan edilen "İnsan Hakları Evrensel Beyanamesini" 1949 yılında kabul ettiğini görmekteyiz (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf>). ILO tarafından 1952 yılında kabul edilen 102 Sayılı Sosyal Güvenliğin Aşgari Normları Sözleşmesi ise ülkemizde yaklaşık 20 yıllık bir gecikme sonucu 1971 yılında kabul edilmiş ve 1974 yılında yürürlüğe girmiştir. 1961 yılında imzalanan Avrupa Sosyal Şartı ise ülkemiz tarafından 1996 yılında bazı maddelerine çekince koymak suretiyle imzalanmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki Türkiye tarafından imzalanan bu belge Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı belgesidir (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/26488>). 1968 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu ise Türkiye tarafından diğer 12 ülkeyle birlikte onaylanmıştır (Korkusuz ve Uğur, 2013: 87). Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ise 1977 yılında yürürlüğe girmiş ve 1976 yılında Türkiye tarafından onaylanarak Avrupalı devletlerle aynı yıl yürürlüğe sokulmuştur (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15655>).

Batılı ülkelerle benzer şekilde ülkemizdeki sosyal güvenlik sistemi de çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Görece olarak genç bir sosyal güvenlik sistemine sahip olmamıza rağmen finansman sorunu sosyal güvenlik sistemimiz karşısındaki en büyük tehdit olarak görünmektedir. Finansal sorunlar getirdiği problemler 1999 yılında itibaren sistemimizin yeniden gözden geçirilerek revize edilmesini gerektirmiş ve çeşitli adımlar atılmıştır. Bir diğer problem ise kayıt dışı istihdamın ülkemizde yüksek boyutlara ulaşmasıdır. Kayıt dışı istihdam hem ödenen prim miktarını azaltarak hem de prim ödeyenlere olan bağımlı nüfusu arttırarak sosyal güvenlik sistemimizin finansman sorununu daha fazla büyütmektedir (Gümüş, 2010: 7-10).

SONUÇ

Sanayi devrimi ile birlikte bütün dünyada başta çalışma biçimlerinde yaşanan değişimler çok kısa bir süre içinde etkilerini sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamda da göstermeye başlamıştır. Teknolojik ilerlemeler, makineleşme, fabrikaların sayısının artması ve yeni üretim biçimleri kırsal alanlardan kentlere göç hareketlerini tetiklemiş, geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına doğru bir dönüşümü başlatmıştır. Büyüyen şehirler ve fabrikaların işgücü ihtiyacı, ortaya çıkmaya başlayan yeni aile yapısı, yeni çalışma biçimleri ve üretim tarzı işçi sınıfının doğumuna zemin hazırlamış ve sanayi devriminin en önemli sonuçlarından birisi olan toplumsal sınıflar ve bu sınıfların en önemlisi olan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Yaşamlarını sürdürmek için emeklerinden başka hiçbir şeyi olmayan işçi sınıfı, kapitalist sistem içerisinde sermayenin sürekli artan kar isteği karşısında çok kısa sürede çaresiz kalarak insan onuruna sığmayan şartlarda çalışma ve yaşamak zorunda bırakılmıştır.

Kapitalist ekonomik sistemin sözleşme serbesti adı altındaki uygulamalarının işçi sınıfının sorunlarına çözüm üretmeyeceği gerçeği sonucunda kamu gücüyle belirli önlemler alınması zorunluluğu kendisini göstermiştir. Bu şartlar altında ortaya çıkan sosyal politika kavramı, kamu vasıtasıyla çeşitli araçlar kullanarak ilk başlarda işçi sınıfının ve ilerleyen süreçte tüm toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik uygulamalara gitmiştir. Sosyal güvenlik, hem kapsamı hem de uygulama alanları açısından sosyal politika uygulamalarının öne çıkan araçlarından birisi olmuştur. Batı toplumlarında önceleri yavaş bir şekilde gelişen sosyal güvenlik anlayışı ve uygulamaları, işçi sınıfının güçlenerek ve sosyal, siyasal, ekonomik alanlarda kendisini daha fazla hissettirmesiyle birlikte özellikle 20. yy. da hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Ancak batı toplumlarında önceleri işçi sınıfının daha sonra tüm halkın sosyal güvenlik anlamındaki kazanımlarını Türkiye’de eşit derece de görmek mümkün olmamıştır.

Sanayi devrimine kadar bütün dünyada olduğu üzere Osmanlı toplumunda da geleneksel yöntemlerle giderilmeye çalışılan sosyal güvenlik ihtiyacı, o günün şartlarında gerek kültürel gerekse de dini motifler çerçevesinde giderilmeye çalışılmıştır. Ancak sanayi devriminin Osmanlı’da yaşanmamış olmasının bir sonucu olarak işçi sınıfının oluşmaması, tüm toplumun sosyal güvenlik anlamında kazanımlar elde etmesini engellemiştir. İşçi sınıfının bu noktadaki önemi, batı ülkelerinde başta sosyal güvenlik alanındaki kazanımlar olmak üzere, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal ka-

zanımların işçi sınıfının önderliğinde gerçekleşmiş olmasıdır. 20. yy. başlarına gelindiğinde batılı toplumların sosyal güvenlik alanında yaptığı atılımlar, sosyal sigortaların kurulması, çalışma saatlerinin ve şartlarının düzenlenmesi, kadın ve çocuk çalıştırmanın kontrol altına alınması çabaları kendisini Osmanlı'da gösterememiş ve Cumhuriyet dönemine sosyal güvenlik alanında bir miras ve alt yapı bırakılamamıştır.

Türkiye'de sosyal güvenliğin önemi Cumhuriyet dönemi ile anlaşılmaya başlanarak gerekli düzenlemeler getirilmiştir. Cumhuriyet dönemi yönetimlerinin bu konuda yaklaşımlarını anlamak için, henüz Kuruluş Savaşı esnasında ve Cumhuriyetin bile ilan edilmediği dönemlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konunun ele alınarak bazı yasaların yürürlüğe konulması verilebilecek örneklerdir. İyi niyetli çabalar ve çalışmalara rağmen gerek Cumhuriyetin henüz genç olması gerekse de önceki dönemlerden aktarılan bir alt yapının olmaması sosyal güvenlik alanındaki çalışmaların istenen düzeyin altında kalmasına sebep olmuştur. 20. yy. açısından ele alındığında tüm dünyada sosyal güvenlik alanındaki iyileştirme ve yenilikleri de içeren uluslararası metin ve anlaşmaları onaylayan (bir kısmı daha geç sürelerle de olsa), toplumun tamamını kapsayıcı düzenlemelerle bir sosyal güvenlik sistemi kuran Türkiye, geç de olsa batılı toplumların sosyal güvenlik anlayışına yakın bir sisteme işlerlik kazandırmaya çalışmıştır.

Burada dikkat çekici nokta, çalışmalarını 19. yy. da başlamış sosyal güvenlik sistemlerine sahip batılı ülkelerin günümüzde karşı karşıya oldukları finansman, kayıt dışı istihdam, yaşlanan nüfus gibi sosyal güvenlik sistemlerini tehdit eden tehlikelerle, Türkiye'nin, sosyal sigorta sisteminin kuruluşu milat kabul edilirse henüz 70 yıllık bir sosyal güvenlik sistemine sahip olmasına rağmen karşı karşıya kalmasıdır. Bu durumda, geçmişten gelen bir sosyal güvenlik mirasımızın ve kültürümüzün olmamasının, teknolojik, ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişmelerimizin batılı toplumların gerisinde olmasının etkileri olduğu söylenebilir. Beraberinde revizyon ve yenilenme ihtiyaçlarını da getiren bu şartlar, gerekli düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılmadığı takdirde Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemini derin bir kaosa sürüklemek riskini taşımaktadır.

Temelde Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminin hayata geçirilmesi ve işlerlik kazandırılması konusunda geç adımlar atarak batılı toplumların gerisinde kalmasını sanayi devrimini yaşamamasına ve bununla direkt bağlantılı bir biçimde işçi sınıfının doğumunun gecikmesine bağlamak mümkündür. Başta Kıta Avrupa'sı olmak üzere, tüm dünyada toplumsal kazanımların işçi sınıfının önderliğinde olduğunu tarihsel gelişmelere dayandırarak söylemek mümkündür. İşçi sınıfının olmadığı veya geç geliştiği Türkiye'de de sosyal güvenlik hakkı gibi temel insan haklarından olan sosyal kazanımların ortaya çıkışının gecikmesi ve yetersiz seviyede gerçekleşmesi bu çerçevede normal karşılanması gereken bir durumdur. Geciken ve yetersiz seviyede olan bu kazanımların, Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminin karşı karşıya olduğu tehlikelerin de göz önüne alınarak hızlandırılması ve iyileştirilmesi toplumsal yaşamın kalite ve standartlarının gelişmiş toplumlar seviyesine çıkarılması için önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Alpar, Bülent (2000), "ILO Sosyal Güvenlik Nihai Raporu ve Gerçekleşen Değişiklikler", Kamu-İş Dergisi, Cilt 5, Sayı 4, s. 1-16.
- Alper, Yusuf, Değer, Çağaçan ve Sayan, Serdar (2012), "2050'ye Doğru Nüfus Bilimi ve Yönetim: Sosyal Güvenlik (Emeklilik) Sistemine Bakış", TÜSİAD Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2012-11/535, İstanbul.
- Altan, Ömer Zühtü (2011), "Sosyal Politika", Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No: 900, Eskişehir.
- Aydın, Fazıl (2014), "Avrupa Sosyal Şartı", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları, Yayın No 06, Ankara.
- Ayhan, Abdurrahman (2012), "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri", Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s. 41-55.
- Bedir, Eyüp, Özaydın, Mehmet Merve ve Metin, Banu (2013), "Sosyal Politika 1", Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No: 1589, Eskişehir.
- Bigat, Şevket Güney (2007), "Ülkemizde İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunun Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış", İstanbul Barosu Dergisi, Cilt 81, Sayı 1, s. 43-52, İstanbul.
- Boden, Rebecca (2005), "Taxation Research as Social Policy Research", Taxation: An Interdisciplinary Approach to Research, Oxford University Press, s. 105-121, USA-New York.
- Çelik, Abdulhalim (2002), "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü ve Türkiye", Şeker-İş Yayınları, Ankara.
- Çubuk, Ali (1983), "Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik", Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Dilik, Sait (1988), "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 43, Sayı 1-2, s. 41-80, Ankara.
- Ekin, Nusret, Alper, Yusuf ve Akgeyik, Tekin (1999), "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılandırma", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No 1999-69, İstanbul.
- Ersöz, Halis Yunus (2003), "Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü", İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 53, Sayı 2, s.119-144, İstanbul.
- Ersöz, Halis Yunus (2011), "Sosyal Politikada Yerelleşme", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010-99, İstanbul.
- Gerek, Nüvit, Karaca, Nuray Gökçek, Baybora, Dilek ve Kocabaş, Fatma (2013), "İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku", Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No 1776, Eskişehir.
- Gökbayrak, Şenay (2010), "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü", Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt 25, Sayı 2, s. 141-162.
- Gümüş, Erdal (2010), "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler", Seta Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, s. 1-20.
- Gündüz, Yılmaz, Kaya, Mehmet ve Aydemir, Cahit (2012), "Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, s. 37-54, Afyon.
- Güvercin, Cemal Hüseyin (2004), "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi", Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt 57, Sayı 2, s. 89-95, Ankara.
- Güzel, Ali, Okur, Ali Rıza ve Caniklioğlu, Nurşen (2012), "Sosyal Güvenlik Hukuku", Beta Yayınları, Yenilenmiş 15. Baskı, İstanbul.
- Güzel, Ali (2005), "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Öngörülen Reform Mevcut Sorunlara Çözüm mü?", Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt 7, Sayı 4, s. 61-76.

- Işık, Halime (2009), "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", Akademik Bakış Dergisi, Sayı 16.
- İzgi, Berna Balcı (2008), "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Son Gelişmeler", Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, s. 85-107.
- Kessler, Gerhard (1945), "İçtimai Siyaset", Çev. Orhan Tuna, Gençlik Kitabevi Neşriyat, İhtimai Eserler Serisi, No 3, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.
- Koray, Meryem (2009), "Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak...", Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt 4, Sayı 15, s. 19-56.
- Koray, Meryem (2010), "Sosyal Politika", Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Korkusuz, Refik ve Uğur, Suat (2013), "Sosyal Güvenlik Hukukuna Giriş", Ekin Basım Yayın, Bursa.
- Korkusuz, Refik (2005), "Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasalarında Temel Hak ve Özgürlükler", ABDĞİHE Projesi, 2. Baskı, İzmir.
- Makal, Ahmet (2002), "Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963", İmge Kitabevi, Ankara.
- Mumcu, Ahmet ve Küzeci, Elif (2015), "İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri", 7. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Özdemir, Mustafa Çağlar ve Dura, Oğuzhan (2010), "Sosyal Politika Aracı Olarak Dernek ve Vakıflarda Gıda Bankacılığı", İnsan Hakları Yıllığı, TODAİ Yayınları, Cilt 28, s. 45-66, Ankara.
- Özdemir, Süleyman (2007), "Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti", Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2007-57, İstanbul.
- Özşuca, Şerife Türcan (2003), "Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 58, Sayı 2, s. 133-152, Ankara.
- Özşuca, Şerife Türcan (2013), "Sosyal Güvenlik", Sendikacılık Akademisi Ders Notları 2 (SBF), Türk-İş Yayınları, Aydoğdu Ofset, s. 441-456, Ankara.
- Selçuk, Berrin ve Aydoğdu, İlke Bezen (2014), "Anayasal Düzeyde Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimi", Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, s. 45-51.
- Süzek, Sarper (2012), "İş Hukuku", Beta Yayınları, Yenilenmiş 11. Baskı, İstanbul.
- Talas, Cahit (1997), "Toplumsal Politika", İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Talas, Cahit (1992), "Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi", Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Taşçı, Faruk (2013), "Avrupa Birliği Sosyal Güvenlik Sistemi ve Türkiye: Harcamalar Üzerinden Karşılaştırma", Kamu-İş Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, s. 59-101.
- Tezgel, Osman (2013), "Sosyal Politika", Sendikacılık Akademisi Ders Notları 2 (SBF), Türk-İş Yayınları, Aydoğdu Ofset, s. 1-32, Ankara.
- Tokol, Aysen ve Alper, Yusuf (2015), "Sosyal Politika", Ed. Kit., 6. Baskı, Dora Yayınları, Bursa.
- Tuna, Orhan ve Yalçıntaş, Nevzat (2011), "Sosyal Siyaset", Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Tuncay, Can ve Ekmekçi, Ömer (2011), "Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri", Yenilenmiş 14. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Şenkal, Abdülkadir (2007), "Küreselleşme sürecinde Sosyal Politika", Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Yazgan, Turan (1992), "Sosyal Güvenlik Ders Notları", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Zengin, Eyüp, Şahin, Ayhan ve Özcan, Salih (2012), "Türkiye'de Sosyal Yardım Uygulamaları", Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, s. 133-142, Manisa.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Çelik, Aziz (2013), «Sosyal Politikanın Kökleri ve Gelişimi», Ders Notları, <https://azizcelik2013.files.wordpress.com/2013/10/sosyal-politikanc4b1n-kc3b6kleri-ve-gelisimi.pdf>, Erişim Tarihi 14.11.2015.
- Fişek, Gürhan (2008), “Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardımların Sosyal Politika Araçları İçerisindeki Yeri (“Genel”i “Yerel”e İndirmek)”, <http://2015.ses.org.tr/2008/02/sosyal-hizmet-ve-sosyal-yardrosyal-politika-arareresindeki-yeri-geneli-yerele/>, Erişim Tarihi 14.11.2015.
- <https://www.mess.org.tr/ti.asp?eid=4916>, Erişim Tarihi 14.11.2015.
- <http://urundergisi.com/makaleler.php?ID=1641>, Erişim Tarihi 14.11.2015.
- http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, Erişim Tarihi 14.11.2015.
- <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:1:0::NO::>, Erişim Tarihi 14.11.2015.
- <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf>, Erişim Tarihi 14.11.2015.
- <http://dosya.isvesosyalguvenlik.com/mevzuat/m137.pdf>, 16.11.2015.
- <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.5510&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>, Erişim Tarihi 16.11.2015.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf>, Erişim Tarihi 16.11.2015.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15037.pdf>, Erişim Tarihi 16.11.2015.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/26488>, Erişim Tarihi 16.11.2015.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15655>, Erişim Tarihi 16.11.2015.

A Comparative Analysis of the United States' Trade Frictions with China, Japan and South Korea, 1985-2016

Murat BAYAR* & Tuğba BAYAR**

Abstract

This article investigates the interplay between interstate economic and security relations by conducting a comparative analysis of United States' (U.S.) trade frictions with China, Japan and South Korea. The data demonstrate that the U.S. responded to its East Asian allies during the Cold War with retaliatory measures when they started to make trade surpluses against the U.S. Thus, it could be expected that the U.S. would respond to its mounting trade deficit against China after 2001 even more decisively, since it has had territorial disputes with this country. However, our analysis indicates that the U.S. followed a more docile approach with China until its 2008 economic crisis. This puzzle is explained by a number of economic and political factors. Our analysis concludes with insights for the coordination of trade and security policies at the governmental level and for the World Trade Organization's dispute settlement mechanism.

Key words: Trade, security, retaliation, United States, Japan, South Korea, WTO.

A.B.D.'nin Çin, Japonya ve Güney Kore ile Ticari Sürtüşmelerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, 1985-2016

Özet

Bu makale, A.B.D.'nin Çin, Japonya ve Güney Kore ile yaşadığı ticari sürtüşmelerin karşılaştırmalı bir analizini yaparak ülkelerin ekonomik ve güvenlik ilişkileri arasındaki etkileşimi incelemektedir. Veriler göstermektedir ki, A.B.D., Soğuk Savaş döneminde Doğu Asyalı müttefikleri kendisine karşı ticaret fazlası vermeye başladığında bu ülkelere misilleme kabilinde tedbirlerle karşılık vermiştir. Bu nedenle, A.B.D.'nin toprak anlaşmazlığı yaşadığı Çin'e karşı 2001'den beri vermekte olduğu devasa ticaret açığına çok daha kararlı tepki vermesi beklenebilir. Ancak, analizimiz gösteriyor ki 2008 ekonomik krizine değin ABD Çin'e karşı daha pasif bir yaklaşım göstermiştir. Bu muamma çeşitli ekonomik ve siyasi sebeplerle açıklanmaktadır. Analizimiz, ticaret ve güvenlik politikalarının hükümet seviyesinde koordinasyonu ve Dünya Ticaret Örgütü ihtilafların halli mekanizması alanlarında sonuçlar çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, güvenlik, misilleme, A.B.D., Japonya, Güney Kore, DTÖ.

* Assistant Professor Dr., Department of Political Science, Social Sciences University of Ankara, Ankara.

** Instructor Dr., Department of International Relations, Bilkent University, Ankara.

1. INTRODUCTION

Trade between China and the United States (U.S.) has expanded dramatically since 1979 and reached its highest volumes after China's accession to the World Trade Organization (WTO) in 2001. During the first seven years of China's membership in the WTO, the U.S. trade deficit against this country reached an unprecedented USD 258.5 billion.¹ During the same period, the U.S. government accused China of following unfair trade practices, including currency manipulation. The central question to this article is, why did the U.S. fail to use retaliatory economic and diplomatic measures against China, as it used against Japan and South Korea under similar circumstances in previous decades? This is a puzzling relationship both from realist and neoliberal perspectives, because Japan and South Korea have been close allies of the U.S., which, on the other hand, has territorial disputes with China.² Thus, if anything, the U.S. could be expected to retaliate more against China, whose relative trade gains could translate into military power.

This article conducts a comparative analysis of U.S.' trade frictions with China, Japan and South Korea for the period 1985-2016 with an extensive use of descriptive statistics in order to: (1) reveal retaliation patterns of the U.S. against its allies, and (2) the degree to which these patterns apply to its relations with China. Our analysis offers insight into trade relations with allies and rivals, as well as for the limitations of the World Trade Organization's dispute settlement mechanism.

2. TRADE WITH ALLIES

2.1. Japan-U.S. trade relations

Lovett et al. noted that the Kennedy Round, as part of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) negotiations, significantly decreased tariffs in 1967 especially for the American automobile market without getting reciprocal reductions from Japan and other developing countries. Since Western European countries kept their markets protected against Japanese cars, it was inevitable for Japan to focus on the American market while enjoying its most favored nation status in this country. The increasing Japanese competitiveness was attributed to its technological and managerial innovations, as well as its undervalued currency (Yen) against the U.S. dollar (USD).³

The U.S. had already started to make a trade deficit against Japan in 1965, and it reached USD 1 billion in 1971. While this amount was still negligible compared to the U.S. gross domestic product (GDP) at the time (USD 5.525 trillion),⁴ the Nixon

---

1 U.S. Census Bureau, Trade in Goods (Imports, Exports and Trade Balance), 2017, <http://www.census.gov/foreign-trade/balance/index.html> (retrieved on: March 22, 2017).

2 Robert G. Sutter, *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*, (Lanham, MA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008.)

3 William A. Lovett, Alfred E. Eckes, and Richard L. Brinkman, *U.S. Trade Policy: History, Theory, and the WTO*, (New York: ME Sharpe, 1999.)

4 United Nations Data, 2017, data.un.org/Data.aspx?d=SNAAMA&f=grID%3A101%3BcurrID%3AUSD%3BpcFlag%3A1 (retrieved on: March 22, 2017)

administration immediately applied a 10 percent import surcharge on all Japanese exports. Langdon stressed that the Nixon administration was cautious about the worsening trade imbalance and American competitiveness, so they intended to urge the Japanese to revalue their currency as well. In 1977, the Orderly Marketing Arrangement restricted Japanese TV and steel exports to the U.S. The Nixon, Ford, and Carter administrations all pressured Japan to adopt “voluntary” export restraints and to remove Japanese trade barriers against American products.⁵

In 1978, Japan surpassed the United Kingdom (U.K.) as the primary holder of U.S. government securities. Although Japanese capital investment helped the U.S. to finance its growing budget deficit, it also prevented the U.S. dollar from losing value against Yen and kept Japanese exports relatively cheap and competitive. The Japanese-U.S. trade dispute escalated by the arrests of Hitachi and Mitsubishi employees in 1982 on the charge of industrial espionage from the IBM, and by Mitsui's attempt to sell steel at artificially low prices.⁶ The U.S. Congress officially condemned Japan in 1985 for its protectionist and interventionist policies that created an unfair trade and investment environment for American companies.⁷

By the early 1980s, the U.S. trade deficit against Japan had already risen sharply due to Japanese automobile exports and protectionism of the Japanese domestic market. The increase in the U.S. deficit led American manufacturers to urge their government for further retaliation that finally turned the tide down in 1987. The U.S. started to increase its pressure on Japan in 1992 after its trade deficit accelerated.⁸ The Clinton administration continued to force Japan to restrain its exports, which slowed down again in the mid-1990s.⁹ A major factor behind these policies is the complaints filed by American companies against unfair practices, such as currency manipulation and industrial espionage.¹⁰ The U.S. trade numbers with Japan, as well as with South Korea, for the period 1985-2016 are presented in Table 1:

A review of the Japan-U.S. trade relations shows that the U.S. reacted to its trade deficit against this country almost immediately by pushing for voluntary export reductions and other means at the risk of destabilizing its key ally's economy during the Cold War. This is striking from both realist and neoliberal points of view, because Japan has been dependent on the U.S. military (especially nuclear) umbrella, so this country was unlikely to translate its relative trade gains into security threats against the U.S.

---

5 Frank Langdon, 'Japan-United States Trade Friction: The Reciprocity Issue', *Asian Survey*, 23(5), 1983, pp. 653-666.

6 Frank Langdon, 'Japan-United States Trade Friction: The Reciprocity Issue', *Asian Survey*, 23(5), 1983, pp. 653-666.

7 William A. Lovett, Alfred E. Eckes, and Richard L. Brinkman, *U.S. Trade Policy: History, Theory, and the WTO*, (New York: ME Sharpe, 1999.)

8 *Ibid.*

9 Cristina Davis, 'Japan: Trade and Security Interdependence', *Foreign Policy in Focus*, 2(18), 1997, pp. 1-3.

10 Gerald L. Curtis, 'U.S. Policy toward Japan from Nixon to Clinton: An Assessment' in Curtis (ed.) *New Perspectives on U.S.-Japan Relations*, (New York: Japan Center for International Exchange, 2001.)

Table 1: U.S. Trade with Japan and South Korea, 1985-2016 ¹¹ *

Year	Japan			South Korea		
	Trade USD Billions	% Change	Deficit / U.S. GDP	Trade USD Billions	% Change	Deficit / U.S. GDP
1985	-46.2		0.011	-4.1		0.001
1986	-55.0	19	0.012	-6.4	56	0.001
1987	-56.3	2	0.012	-8.9	39	0.002
1988	-51.8	-8	0.010	-8.9	0	0.002
1989	-49.1	-5	0.009	-6.3	-29	0.001
1990	-41.1	-16	0.007	-4.1	-35	0.001
1991	-43.4	6	0.007	-1.5	-63	0.000
1992	-49.6	14	0.008	-2.0	33	0.000
1993	-59.4	20	0.009	-2.3	15	0.000
1994	-65.7	11	0.009	-1.6	-30	0.000
1995	-59.1	-10	0.008	1.2	-25	0.000
1996	-47.6	-19	0.006	4.0	233	0.000
1997	-56.1	18	0.007	1.9	-53	0.000
1998	-64.0	14	0.007	-7.5	295	0.001
1999	-73.4	15	0.008	-8.2	9	0.001
2000	-81.6	11	0.008	-12.5	52	0.001
2001	-69.0	-15	0.006	-13.0	4	0.001
2002	-70.0	1	0.006	-13.0	0	0.001
2003	-66.0	-6	0.006	-13.2	2	0.001
2004	-76.2	15	0.006	-20.0	52	0.002
2005	-83.3	9	0.006	-16.2	-19	0.001
2006	-89.7	8	0.006	-13.6	-16	0.001
2007	-84.3	-6	0.006	-13.2	-3	0.001
2008	-74.1	-12	0.005	-13.4	2	0.001
2009	-44.7	-40	0.003	-10.6	-21	0.001
2010	-60.1	34	0.004	-10.1	-5	0.001
2011	-63.1	5	0.004	-13.2	31	0.001
2012	-76.5	21	0.005	-16.6	26	0.001
2013	-73.3	-4	0.004	-20.7	25	0.001
2014	-67.6	-8	0.004	-25.1	21	0.001
2015	-68.9	2	0.004	-28.3	13	0.002
2016	-68.9	0	0.004	-27.7	-2	0.001

* Negative trade (USD billions) indicates U.S. deficit against the stated country.

Sources: U.S. Census Bureau, Trade in Goods, and Bureau of Economic Analysis, 2017.

¹¹ U.S. Census Bureau, Trade in Goods (Imports, Exports and Trade Balance), 2017, <http://www.census.gov/foreign-trade/balance/index.html> (retrieved on: March 22, 2017) and Bureau of Economic Analysis, National Economic Accounts (U.S. GDP in current dollars), 2017, <http://www.bea.gov/national/index.htm#gdp> (retrieved on: March 22, 2017)

2.2. South Korea-U.S. trade relations

Similar to the Japan-U.S. case, South Korean exports increased by 21 percent between 1975 and 1985 causing a trade imbalance against the U.S. Accordingly, American companies complained that South Korea was subsidizing its exporters and adopting protectionist policies towards its domestic market. In response, the U.S. restricted South Korean imports and pressured this country to liberalize its trade policies.¹² For instance, the Carter administration immediately sought for voluntary export restraints when South Korea almost tripled its non-rubber shoe exports to the U.S. between 1975 and 1976. Other U.S. measures included charging anti-dumping suits in 1983 and accusing South Korea for manipulating its exchange rate in 1988.¹³ South Korea eventually yielded to U.S. demands.¹⁴

Ballo and Cunningham, and Odell noted that the U.S. retaliation was harsher and more effective on South Korea than on Japan.¹⁵ While South Korea's relative economic weakness can partly account for this difference, the U.S. might also have benefited from its previous experience with Japan's trade practices.¹⁶

3. RETALIATION PATTERNS

Milner underlined that internationally-oriented companies resist the protectionist demands of domestically-oriented ones in order to keep markets open at home and abroad. As trade interdependence increases at the international level, the former group increases its economic and political influence, which in turn leads to further trade liberalization.¹⁷

In the Japanese and South Korean cases, however, lobbying efforts were unified for retaliation, because both internationally- and domestically-oriented American companies were put into disadvantage by the trade practices of these East Asian countries: while small- and middle-sized companies were losing market shares to Japanese and Korean exports, U.S. exporters were not gaining access to their markets. Subsequently, the electoral competition in the U.S. diverted trade policies into a protectionist direction.¹⁸ Yet, the U.S. government obfuscated its retaliation by pushing for voluntary export restraints in Japan and South Korea, rather than increasing

---

12 Chung-in Moon, 'Complex Interdependence and Transnational Lobbying: South Korea in the United States', *International Studies Quarterly*, 32(1), 1988, pp. 67-89.

13 Ibid; and Walden Ballo and Shea Cunningham, 'Trade Warfare and Regional Integration in the Pacific: The USA, Japan and the Asian NICs', *Third World Quarterly*, 15(3), 1994, pp. 445-458.

14 John S. Odell, 'The Outcomes of International Trade Conflicts: The US and South Korea, 1960-1981', *International Studies Quarterly*, 29(3), 1985, pp. 263-286.

15 Ibid.

16 Wontack Hong, *Trade and Growth: A Korean Perspective*, (Seoul: Kudara International, 1994.)

17 Helen V. Milner. 'Resisting the Protectionist Temptation: Industry and the Making of Trade Policy in France and the United States during the 1970s' *International Organization*, 41 (4), 1987, pp. 639-665.

18 Daniel Y. Kono. 'Optimal Obfuscation: Democracy and Trade Policy Transparency', *American Political Science Review*, 100 (3), 2006, pp. 369-384.

its own tariffs and quotas, due to reputational concerns in the international trade regime.¹⁹

In 1985, the U.S. trade deficit against Japan exceeded 1 percent of the U.S. GDP which led to the market oriented sector specific (MOSS) talks.²⁰ As the deficit continued to rise, the U.S. reacted with the Semiconductor Agreement to prevent the dumping of Japanese semiconductors exports in 1986, economic sanctions in 1987, the Structural Impediments Initiative (SII) in 1992, and the Framework for New Economic Partnership in 1993. In 1994, the Japan-U.S. trade frictions were largely settled by the Uruguay Round, which constituted the foundation of the WTO.²¹ Table 2 summarizes the U.S. retaliation patterns against Japan and South Korea in the 1980s and the 1990s.

Table 2: U.S. Retaliation Years Against Japan and South Korea

Retaliation Year	Japan			South Korea		
	Trade USD Billions	% Change	Deficit / U.S. GDP	Trade USD Billions	% Change	Deficit / U.S. GDP
1985	-46.2	192 (1981-1985)	0.011	-4.1	21 (1975-1985)	0.001
1986	-55.0	19 (1986)	0.012			
1987	-56.3	2 (1987)	0.012			
1989				-6.3	54 (1985-1989)	0.001
1992	-49.6	20 (1990-1992)	0.008	-2.0	33 (1992)	0.000
1993	-59.4	20 (1993)	0.009	-2.3	15 (1993)	0.000

Sources: U.S. Census Bureau, Trade in Goods, and Bureau of Economic Analysis, 2017.

Similarly, the U.S. trade deficit against South Korea increased by 39 percent over previous year in 1987 (see Table 1). Subsequently, the U.S. left this country out of the list of eligible countries for General System of Preferences in 1989. When South Korea increased its trade surplus again in 1992, the U.S. demanded voluntary restrictions on Korean imports and insisted for large-scale property rights protection in 1993.²²

19 Beth Simmons, 'International Law and State Behavior: Commitment and Compliance' in *International Monetary Affairs*, *American Political Science Review*, 94(December, 2000), pp. 819-836; and Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, 1st ed., (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 1984.)

20 Stephen D. Cohen, 'United States-Japan Trade Relations', *Proceedings of the Academy of Political Science*, 37(4), 1990, pp. 122-136.

21 Frank Langdon, 'Japan-United States Trade Friction: the Reciprocity Issue', *Asian Survey*, 23(5), 1983, pp. 653-666; Gerald L. Curtis, 'U.S. Policy toward Japan from Nixon to Clinton: An Assessment', in Curtis (ed.) *New Perspectives on U.S.-Japan Relations*, (New York: Japan Center for International Exchange, 2001); Michael Duffy, 'Trade and Politics: Mission Impossible', *Time*, January, 20, 1992, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,974715,00.html?promoid=googlep> (retrieved on January 2, 2017); and Ronald E. Dolan and Robert L. Worden (eds.), *Japan: A Country Study*, (Washington: GPO for the Library of Congress, 1994.)

22 Walden Ballo and Shea Cunningham, 'Trade Warfare and Regional Integration in the Pacific: The USA, Japan and the Asian NICs', *Third World Quarterly*, 15(3), 1994, pp. 445-458; and John S. Odell, 'The Outcomes of International Trade Conflicts: The US and South Korea, 1960-1981', *International Studies Quarterly*, 29(3), 1985, pp. 263-286.

Yet, trade deficit may become more problematic when parties have security disputes with each other.²³ President Nixon and his National Security Adviser Henry Kissinger “prided themselves on being realist” (p. 10) and believed that Japan would eventually channel its economic capability into military strength unless it was restrained by the U.S.²⁴ These remarks point out their concerns for relative losses against allies during the Cold War. Thus, in contrast to Gowa’s argument, trade with an ally is not necessarily perceived as a positive security externality by policymakers.²⁵

This article focuses on the 1985-2016 period due to the availability of comparable statistics for China, Japan and South Korea. Overall, the U.S. took retaliatory measures against its East Asian allies in the studied period when at least one of the following conditions was satisfied: (1) its deficit reached USD 4.1 billion (South Korea, 1985) or (2) its deficit/GDP ratio exceeded 0.011 (Japan, 1985). Based on these patterns, this article suggests that the U.S. could be expected to react against China’s trade surplus at least under the same conditions (putting the bar for retaliation high), since they have not been allies but had territorial disputes with each other (e.g. on the status of Taiwan, South China Sea) and rivaled for regional hegemony.²⁶

4. ANALYSIS

The thresholds for U.S. retaliation against its East Asian allies for the studied period are found to be a certain deficit amount (USD 4.1 billion) and a certain deficit/GDP ratio (0.011). Table 3 indicates that the U.S.’ trade deficit against China satisfied these conditions simultaneously in 2003 with USD 124.1 billion deficit and 0.011 deficit/GDP ratio.

The China-U.S. case parallels Japanese and South Korean cases in several ways. Scott noted that the first five years of China’s membership in the WTO cost the U.S. 1.8 million jobs.²⁷ The U.S.-China Economic and Security Review Commission’s 2007 report claimed that China owed its success after 2001 largely to its unfair practices, such as export industry subsidies, counterfeiting, and lax health, safety, and environmental regulations.²⁸ Similarly, the Council on Foreign Relations stressed

---

23 Robert Powell, ‘Absolute and Relative Gains in the International Relations Theory’, *The American Political Science Review*, 85(4), 1991, pp. 1303-1320.

24 Gerald L. Curtis, ‘U.S. Policy toward Japan from Nixon to Clinton: An Assessment’, in Curtis (ed.) *New Perspectives on U.S.-Japan Relations*, (New York: Japan Center for International Exchange, 2001.)

25 Joanne Gowa, *Allies, Adversaries, and International Trade*, (Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1994.)

26 John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, (New York and London: W.W. Norton and Company, 2001.)

27 Robert E. Scott, ‘Wal-Mart’s Reliance on Chinese Imports Costs U.S. Jobs’, *Economic Policy Institute*, June 26, 2007. http://www.epi.org/author_publications.cfm?author_id=292 (retrieved on: February 21, 2017.)

28 U.S.-China Economic and Security Review Commission of the Congress, ‘2007 Report to Congress’. Washington, DC., 2007, http://www.uscc.gov/annual_report/2007/report_to_congress.pdf (retrieved on: January 4, 2017.)

that intellectual property right violations cost U.S. companies around USD 200 billion a year, most of which took place in China. The Council argued that neither the U.S. nor the WTO could urge China to fight against piracy because of insufficient WTO-established metrics for enforcement and modest punishment mechanisms in the Chinese legal system. In other words, it is not enough to pass anti-piracy laws if they are not enforced effectively.²⁹

Table 3: U.S. Trade Deficit Against China, 1985-2016 ³⁰

Year	Trade USD Billions	% Change	Deficit / U.S. GDP	Year	Trade USD Billions	% Change	Deficit / U.S. GDP
1985	-0.006		0.000	2001	-83.1	-1	0.008
1986	-1.7		0.000	2002	-103.1	24	0.009
1987	-2.8	65	0.001	2003	-124.1	20	0.011
1988	-3.5	25	0.001	2004	-162.3	31	0.013
1989	-6.2	77	0.001	2005	-202.3	25	0.015
1990	-10.4	68	0.002	2006	-234.1	16	0.017
1991	-12.7	22	0.002	2007	-258.5	10	0.018
1992	-18.3	44	0.003	2008	-268.0	4	0.018
1993	-22.8	25	0.003	2009	-226.9	-15	0.016
1994	-29.5	29	0.004	2010	-273.0	20	0.018
1995	-33.8	15	0.004	2011	-295.2	8	0.019
1996	-39.5	17	0.005	2012	-315.1	7	0.020
1997	-49.7	26	0.006	2013	-318.7	1	0.019
1998	-56.9	14	0.006	2014	-344.9	8	0.020
1999	-68.7	21	0.007	2015	-367.2	6	0.020
2000	-83.8	22	0.008	2016	-347.0	-6	0.019

Sources: U.S. Census Bureau, Trade in Goods, and Bureau of Economic Analysis, 2017.

Despite the satisfaction of retaliation conditions as early as 2003, the U.S. government did not take significant action against this country until its 2008 economic crisis. To illustrate, the U.S. Government Accountability Office reported that five American companies petitioned against China's market disruptions to the U.S. International Trade Commission (ITC) as of September 2005. While the ITC found disruptions in three of them, U.S. government refused to apply duties and quotas.³¹

²⁹ Independent Task Force of the Council on Foreign Relations, U.S.-China Relations: An Affirmative Agenda, a Responsible Course, (New York: The Council on Foreign Relations Inc., 2007.)

³⁰ U.S. Census Bureau, Trade in Goods (Imports, Exports and Trade Balance), 2017, <http://www.census.gov/foreign-trade/balance/index.html> (retrieved on: March 22, 2017) and Bureau of Economic Analysis, National Economic Accounts, 2017, <http://www.bea.gov/national/index.htm#gdp> (retrieved on: March 22, 2017)

³¹ U.S. Government Accountability Office, U.S.-China Trade: The United States has not Restricted Imports Under the China Safeguard, September 2005, <http://www.gao.gov/new.items/d051056.pdf> (retrieved on: February 7, 2017.)

A number of factors can account for this unprecedented trade deficit and lack of retaliation. First, China's cheap labor, infrastructure, high production potential, and steady demand from world markets constituted major advantages in its manufacturing and exports.³² Despite the conventional wisdom, Branstetter and Foley underlined that American Multinational Enterprises (MNEs) primarily produced for the Chinese domestic market, rather than exporting to their home country.³³

Second, the Clinton administration was criticized for approving China's entry to the WTO in 2000 (effective in 2001) without receiving sufficient assurances, thus losing political leverage over this country.³⁴ Apparently, the U.S. government expected that China's WTO membership would bring a win-win situation and decrease the U.S. deficit. Based on U.S. International Trade Commission's (USITC) analysis, the Clinton administration assumed that China would fully comply with the WTO agreements, avoid currency manipulation, and liberalize its market after its accession to the WTO. Accordingly, the USITC estimated a 10.1 percent increase in U.S. exports and only a 6.9 percent increase in China's imports after 2001.³⁵ Yet, Table 3 shows that the U.S. trade deficit against China increased by 318 percent between 2001 and 2016.

The U.S. government's optimism may partly be attributed to their confidence in China's potential to democratize and cooperate, as developmentalism and the democratic peace theory suggest.³⁶ President Clinton declared in 1992 that, "our strategic interests and moral values both are rooted in this goal [democratic peace]. As we help democracy expand, we make ourselves and our allies safer."³⁷ In parallel, President Bush underlined in his National Security Strategy statement in 2006 that, "as economic growth continues, China will face a growing demand from its own people to follow the path of East Asia's many modern democracies, adding political freedom to economic freedom. Continuing along this path will contribute to regional and international security".³⁸

---

32 Kevin H. Zhang, 'China's Foreign Trade and Export Boom', in Zhang (ed.) *China as the World Factory*, (London and New York: Routledge, 2007), pp. 9-26.

33 Lee Branstetter and C. Fritz Foley, 'Facts and Fallacies about U.S. FDI in China', National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series 13470, Issues in October 2007, <http://www.nber.org/papers/w13470> (retrieved on: February 22, 2017.)

34 Carlo Pelanda, *The Grand Alliance: The Global Integration of Democracies*, (Milan: Franco Angeli, 2007.)

35 Robert E. Scott, 'The High Cost of the China-WTO Deal', Economic Policy Institute, February 1, 2000, http://www.epi.org/publication/issuebriefs_ib137/ (retrieved on February 27, 2017)

36 Howard J. Wiarda, *Political Development in Emerging Nations: Is there still a Third World*, (Belmont, CA: Wadsworth, 2004); Christopher Layne, 'Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace', *International Security*, 19(2), 1994, pp.5-49; and Joanne Gowa, *Ballots and Bullets: The Elusive Democratic Peace*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999.)

37 Piki Ish Shalom, 'For a Democratic Peace of Mind: Politicization of the Democratic Peace Theory', *Harvard International Review*, May 2, 2007, <http://hir.harvard.edu/for-a-democratic-peace-of-mind> (retrieved on: March 3, 2017.)

38 The White House, *The National Security Strategy of the United States of America*, March 2006, <https://www.state.gov/documents/organization/64884.pdf> (retrieved on March 6, 2017.). p. 41.

However, expectations of the Clinton and the Bush administrations for China's democratization were far from being achieved as of 2016.³⁹ Yet, this outcome should not come with a surprise, since China's government declared in 2006 that it aimed to use this "period of strategic opportunity" to consolidate the Communist Party rule.⁴⁰ Furthermore, China's President Hu Jintao (2003-2012) announced in October 2007 that their democracy objective was the expansion of "intra-Party democracy."⁴¹ As a matter of fact, political experiences of China, Japan and South Korea are different from each other, since the latter two countries developed their economies and democratized under the U.S. hegemony.⁴²

Third, internationally- and domestically-oriented American companies have diverged in their interests and lobbying efforts, unlike in Japanese and South Korean cases. A U.S. Congressional report underlined that several American companies lost their motivation to lobby against China's unfair practices as they invested more and more in this country, although those practices threatened overall U.S. economic interests.⁴³

Bivens and Scott compared China's currency manipulations with the policies of South Korea and Taiwan in the 1980s and 1990s, and stressed that China's malpractices surpassed all others.⁴⁴ The report underlined several, yet futile, attempts of the U.S. Congress and president to pressure China for abandoning its unfair practices.⁴⁵ The European Union (EU) also increasingly discussed retaliating against China due to this country's poor performance in fulfilling its WTO commitments.⁴⁶

---

39 Arch Puddington and Tyler Roylance, *Populists and Autocrats: The Dual Threat to Global Democracy*, Freedom in the World, The Freedom House, 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2017> (Retrieved on February 18, 2017.)

40 Federation of American Scientists, *China's National Defense in 2006*, Information Office of the State Council – People's Republic of China, December 29, 2006, www.fas.org/nuke/guide/china/doctrine/wp2006.html (Retrieved on March 2, 2017.)

41 The 17th National Congress of the Communist Party of China 2007, 'Hu Jintao Charts Roadmap for China: Sustainable Growth, Greater Democracy', <http://english.cpcnews.cn/92243/6283199.html> (Retrieved on January 7, 2017.)

42 Kellee S. Tsai, *Capitalism without Democracy*, (Ithaca and London: Cornell University Press, 2007.)

43 U.S.-China Economic and Security Review Commission of the Congress, '2007 Report to Congress'. Washington, DC., 2007, http://www.uscc.gov/annual_report/2007/report_to_congress.pdf (retrieved on: January 4, 2017.)

44 Robert E. Scott and L. Josh Bivens, 'China Manipulates Its Currency? A Response is Needed', September 25, 2006, <http://www.epi.org/publication/pm116/> (retrieved on February 19, 2017.)

45 Thomas Lum and Dick K. Nanto, 'China's Trade with the United States and the World'. Washington, DC: Congressional Research Service (CRS) Report for Congress, November 2004, http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=key_workplace (retrieved on February 19, 2017.)

46 Paolo D. Farah, 'Five Years of Chinas WTO Membership: EU and US Perspectives on China's Compliance with Transparency Commitments and the Transitional Review Mechanism', *Legal Issues of Economic Integration*, 33(3), 2006, pp. 263-304.

5. AFTERMATH

Right before the 2008 economic crisis, China's foreign exchange and gold reserves reached USD 1,493 billion, almost twice as big as its closest follower Japan's USD 881 billion.⁴⁷ Furthermore, China became the second largest holder of U.S. Treasury securities (19 percent of all U.S. Treasury securities) after Japan and the primary holder of the securities of U.S. agencies and government-sponsored enterprises (23 percent of all agency/enterprise securities) among foreign investors.⁴⁸ The total value of U.S. securities held by China reached USD 699 billion in 2006,⁴⁹ whereas Chinese securities held by the U.S. was only USD 74 billion (3 percent of all Chinese securities).⁵⁰

China invested its surplus in the U.S. government securities that can be liquidated faster than investments in fixed American assets (e.g. land and production facilities) in a future conflict.⁵¹ Bardhan and Jaffee's analysis showed that the wholesale of U.S. government securities by China in exchange for Yuan or Euro assets would skyrocket U.S. interest rates and inflation, which would devastate the U.S. economy.⁵² Whether such a scenario is likely, the Chinese government already threatened the U.S. to sell its dollar holdings unless the U.S. withdrew its demands for the revaluation of Yuan.⁵³ A Congressional report underlined that "various Chinese government officials are reported to have suggested that China could dump (or threaten to dump) a large share of its holdings to prevent the United States from implementing trade sanctions against China's currency policy" (p.1).⁵⁴

On this matter, U.S. economists expressed three different views on the eve of the 2008 economic crisis: (1) Ben Bernanke, the former chairman of the U.S. Federal Reserve Board, suggested that there was no problem with having a trade deficit as long as the trade partner invested its surplus in the U.S.; (2) Paul Krugman, a Nobel prize winner economist, advocated that American financial markets were not immune to a third-world-type economic crisis, during which trade partners would not hesitate to divert their investments elsewhere; and (3) Gregory Mankiw, another foremost

---

47 Central Intelligence Agency, World Factbook, Rank Order, 2008, <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2008/> (retrieved on January 10, 2017.)

48 Congressional Budget Office, Foreign Holdings of U.S. Government Securities and the U.S. Current Account, 2007, <http://www.cbo.gov/ftpdocs/82xx/doc8264/06-26-ForeignHoldings.pdf> (retrieved on: January 14, 2017.)

49 Wayne M. Morrison and Marc Labonte, 'China's Holdings of U.S. Securities: Implications for the U.S. Economy', Congressional Research Service, August 19, 2013, <http://fas.org/sgp/crs/row/RL34314.pdf> (retrieved on: March 24, 2017.)

50 Federal Reserve Bank of New York, 'Report on Foreign Portfolio Holdings of U.S. Securities', June 30, 2006, <http://ticdata.treasury.gov/Publish/shl2006r.pdf> (retrieved on: March 24, 2017.)

51 World Trade Organization (WTO), Trade Profiles: China, <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=E&Country=CN> (Retrieved on January 10, 2017.)

52 Ashok D. Bardhan and Dwight M. Jaffee, "Global Capital Flows, Foreign Financing and US Interest Rates", Fisher Center Working Papers 303, 2007.

53 'China Threatens 'Nuclear Option' of Dollar Sales', The Telegraph, August 8, 2007, <http://www.telegraph.co.uk/finance/markets/2813630/China-threatens-nuclear-option-of-dollar-sales.html> (Retrieved on: January 22, 2017.)

54 Wayne M. Morrison and Marc Labonte, China's Holdings of U.S. Securities: Implications for the U.S. Economy, October 2, 2008, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a488378.pdf> (Retrieved on January 22, 2017.)

economist, argued that trade deficit was the symptom of low national saving ratio and a major financial crisis was unlikely but possible.⁵⁵ The repercussions of the 2008 crisis largely vindicated Krugman's view.

To note, China has put forward some efforts to liberalize its economy and international trade in order to comply with its obligations since its accession to the WTO in 2001. China has amended numerous municipal laws and eliminated several non-tariff barriers. However, China is still pursuing state directed policies that are not entirely compatible with WTO rulings, which have proven particularly ineffective in enforcing exchange rate regimes. Furthermore, China's authoritarian and nontransparent regime hinders the ability of the WTO and the U.S. to monitor and punish defection.⁵⁶ In the meantime, China's veto power in the United Nations Security Council has become critical after 2001 when the U.S. launched wars in Afghanistan, the Middle East and North Africa.

As a result, China added substantial relative gains in all economic indicators vis-à-vis the U.S. between its WTO membership and the 2008 economic crisis. For instance, China's annual industrial growth rate hit 23 percent in 2007, while U.S.' annual industrial growth rate remained around 4 percent (one of the nine components of national power).⁵⁷

Similarly, the comparative national power (CNP) index, which has been developed by the Chinese Academy of Social Sciences (CASS) to examine the international balance of power, points out that China's CNP score was 37 in 1989, 53 in 2000, and 65.2 in 2006, compared to a benchmark U.S. score of 100.⁵⁸ These results show that China achieved a 16-unit increase in eleven years between 1989 and 2000 and a 12.2-unit further increase in the following six years. In other words, China gained significant momentum in expanding its national power, including military power, after its WTO membership.

---

55 Greg Mankiw, 'Is the U.S. Trade Deficit a Problem?', March 31, 2006, <http://gregmankiw.blogspot.com.tr/2006/03/is-us-trade-deficit-problem.html> (retrieved on February 21, 2017.)

56 Morris Goldstein, *Currency Manipulation and Enforcing the Rules of the International Monetary System*, Presented at the Conference on IMF Reform Institute for International Economics, Washington, DC. September 23, 2005, <https://piiie.com/commentary/speeches-papers/currency-manipulation-and-enforcing-rules-international-monetary-system> (retrieved on: February 20, 2017.)

57 Hans J. Morgenthau, Kenneth W. Thompson and W. David Clinton, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 7th edition, revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton (1st edition in 1948 by Hans J. Morgenthau), (New York: McGraw Hill, 2006.)

58 Michael Pillsbury, *China Debates the New Security Environment*, National Defense University Press, 2000, https://www.files.ethz.ch/isn/104682/2000-01_China_Debates_Future.pdf (Retrieved on January 24, 2016); and Chinese Academy of Social Sciences, 2007, www.fas.org/nuke/guide/china/doctrine/pills2/part08.htm (Retrieved on January 24, 2016)

*Table 4: Annual Economic Indicators of China and the U.S., 2001-2007*⁵⁹

	United States of America		People's Republic of China	
	2001	2007	2001	2007
Industrial production growth	-3.7%	4.2%	10%	22.9%
GDP (PPP)	\$10,128 billion	\$13,843 billion	\$4,500 billion	\$10,210 billion
GDP per capita (PPP)	\$36,300	\$43,800	\$3,600	\$7,800
GDP real growth rate	0.3%	2.9%	8%	11.1%
Unemployment rate	4%	4.8%	10% (urban)	4.2% (urban)
Current acct. balance	-\$541.8 billion	-\$811.5 billion	\$31.17 billion	\$249.9 billion
Forex/gold reserves	\$85.94 billion	\$65.89 billion	\$412.7 billion	\$1,493 billion

Source: The World Factbook, 2017.

As a matter of fact, the U.S.-China Economic and Security Review Commission pointed out that China's use of anti-satellite weapons revealed its increasing military capabilities. Taiwan's defense capability against a potential Chinese attack has also diminished as the latter party is eagerly investing in the blue-water technology (e.g. new class submarines with longer ranges and greater strike capabilities). The Congressional report also warned against the outsourcing of U.S. defense components to China-based manufacturers, as this process increased import-dependency of U.S. army-procurement. The report concluded that the modernization of Chinese armed forces, military doctrine, and integrated operation capabilities were creating an ever-increasing challenge for the U.S. And its East Asian allies.⁶⁰

6. CONCLUSION & DISCUSSION

This paper develops variables and measurements from previous U.S. trade frictions and applies them to China-U.S. trade relations. Our comparative analysis shows that the U.S. did not react to its trade deficit against China as effectively and decisively as it did against its East Asian allies. Subsequently, China has utilized its WTO membership to accumulate unprecedented relative gains and to increase its military power at the expense of its trade partners.

This paper attributes the ineffectiveness of U.S. retaliation primarily to three factors. First, the false expectations of the Clinton administration for China's will to democratize and cooperate put security concerns into a secondary place. Once China was allowed in the WTO without establishing strong monitoring mechanisms and assurances, the U.S. lost a critical leverage over this country. Second, the WTO did

⁵⁹ The World Factbook, 2017, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html> (Retrieved on: March 4, 2017.)

⁶⁰ U.S.-China Economic and Security Review Commission of the Congress, 2007 Report to Congress. Washington, DC, https://www.uscc.gov/sites/default/files/annual_reports/2007-Report-to-Congress.pdf (Retrieved on: January 22, 2016.)

not have authority on financial matters, including currency manipulation, which allowed a critical loophole in its trade regime. Third, the interests and lobbying power of big U.S. corporations, many of which outsourced to or produced in China, have marginalized the complaints of small- and medium-sized companies against China's unfair trade practices. A final reason may be that the priority of the U.S. after the 9/11 was its wars abroad, during which it needed China's support, at least neutrality, at the United Nations Security Council.

Despite its limitations, the WTO has constituted a major platform for retaliation. Increasingly since 2008, the U.S. authorities have filed violations of China to the WTO dispute settlement system.⁶¹ Recent cases indicate that Chinese disputes are mainly gathering around issues like subsidies given to certain companies or sectors, price comparison measures (DS516), control over foreign exchange rate, tariff rate quotas (DS492 or DS517), and renewable energy (DS452). As of March 2017, China had become subject of 39 complaint cases within the WTO. Twenty-one of these complaints were made by the U.S. followed by eight E.U. cases.⁶² Fourteen out of 21 U.S. complaint cases were launched by the Obama administration.

As a result of the joint complaints by the E.U. And the U.S., as well as Japan, the WTO dispute settlement system has found Chinese practices in violation of international trade law and finalized all cases at the expense of China.⁶³ Although China came up with counterarguments to defend its policies, it abided by and implemented the rulings of the dispute settlement body.⁶⁴

In conclusion, this paper argues that a state may fail to respond to its mounting trade deficit effectively if its domestic constituencies are divided and economic and security bureaucracies are not aligned. Trade deficit may become particularly problematic if it is given against a rival country, which can translate its gains in the economic arena into military power. As the overarching trade institution, the World Trade Organization has proven effective in addressing unfair trade practices when joint complaints are filed by major members, whereas its lack of authority on financial matters (e.g. currency manipulation) remains a hurdle. Overall, this paper suggests that economic and security policies need to be coordinated especially when security disputes exist with trade partners.

---

61 World Trade Organization, Dispute Settlement, DS252.

62 World Trade Organization, Disputes by country, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm (Retrieved on March 2, 2017.)

63 World Trade Organization, Dispute Settlement, DS511.

64 World Trade Organization, Dispute Settlement, DS394.

REFERENCES

- Ballo, Walden and Shea Cunningham, 'Trade Warfare and Regional Integration in the Pacific: The USA, Japan and the Asian NICs', *Third World Quarterly*, 15(3), 1994, pp. 445-458.
- Bardhan, Ashok D. and Dwight M. Jaffee, "Global Capital Flows, Foreign Financing and US Interest Rates", Fisher Center Working Papers 303, 2007.
- Branstetter Lee and C. Fritz Foley. 'Facts and Fallacies about U.S. FDI in China', National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series 13470, Issues in October 2007. Available at: <http://www.nber.org/papers/w13470>
- Bureau of Economic Analysis, National Economic Accounts, 2008, Available at: <http://www.bea.gov/national/index.htm#gdp>
- Central Intelligence Agency. World Factbook. Rank Order, 2008. Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2008/>
- Chinese Academy of Social Sciences, 2007, www.fas.org/nuke/guide/china/doctrine/pills2/part08.htm (Retrieved on January 24, 2016)
- Cohen , Stephen D. 'United States-Japan Trade Relations', *Proceedings of the Academy of Political Science*, 37(4), 1990, pp. 122-136.
- Curtis, Gerald L. 'U.S. Policy toward Japan from Nixon to Clinton: An Assessment' in Curtis (ed.) *New Perspectives on U.S.-Japan Relations*, New York: Japan Center for International Exchange, 2001.
- Davis, Cristina. 'Japan: Trade and Security Interdependence', *Foreign Policy in Focus*, 2(18), 1997, pp. 1-3.
- Dolan, Ronald E. and Robert L. Worden. (eds.) *Japan: A Country Study*, Washington: GPO for the Library of Congress, 1994.
- Duffy, Michael. 'Trade and Politics: Mission Impossible', *Time*, January, 20, 1992. Available at: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,974715,00.html?promoid=googlep>
- Farah, Paolo D. 'Five Years of Chinas WTO Membership: EU and US Perspectives on China's Compliance with Transparency Commitments and the Transitional Review Mechanism', *Legal Issues of Economic Integration*, 33(3), 2006, pp. 263-304.
- Federal Reserve Bank of New York, 'Report on Foreign Portfolio Holdings of U.S. Securities', June 30, 2006. Available at: <http://ticdata.treasury.gov/Publish/shl2006r.pdf>
- Federation of American Scientists. *China's National Defense in 2006*, Information Office of the State Council – People's Republic of China, December 29, 2006. Available at: www.fas.org/nuke/guide/china/doctrine/wp2006.html
- Fidler, David P. *Why the WTO is not an Appropriate Venue for Addressing Economic Cyber Espionage? Arms Control Law*, February 11, 2013. Available at: <https://armscontrollaw.com/2013/02/11/why-the-wto-is-not-an-appropriate-venue-for-addressing-economic-cyber-espionage/>
- Goldstein, Morris. *Currency Manipulation and Enforcing the Rules of the International Monetary System*, Presented at the Conference on IMF Reform Institute for International Economics, Washington, DC. September 23, 2005. Available at: <https://piie.com/commentary/speeches-papers/currency-manipulation-and-enforcing-rules-international-monetary-system>
- Gowa, Joanne. *Allies, Adversaries, and International Trade*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Gowa, Joanne. *Ballots and Bullets: The Elusive Democratic Peace*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999.
- Independent Task Force of the Council on Foreign Relations, *U.S.-China Relations: An Affirmative Agenda, a Responsible Course*, New York: The Council on Foreign Relations Inc., 2007.

- Keohane, Robert O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, 1st ed., Princeton and Oxford: Princeton University Press, 1984.
- Kono, Daniel Y. 'Optimal Obfuscation: Democracy and Trade Policy Transparency', *American Political Science Review*, 100 (3), 2006, pp. 369-384.
- Langdon, Frank. 'Japan-United States Trade Friction: The Reciprocity Issue', *Asian Survey*, 23(5), 1983, pp. 653-666.
- Layne, Christopher. 'Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace', *International Security*, 19(2), 1994, pp.5-49
- Lovett, William A., Alfred E. Eckes, and Richard L. Brinkman. *U.S. Trade Policy: History, Theory, and the WTO*, New York: ME Sharpe, 1999.
- Lum, Thomas and Dick K. Nanto, 'China's Trade with the United States and the World'. Washington, DC: Congressional Research Service (CRS) Report for Congress, November 2004. Available at: http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=key_workplace
- Mankiw, Greg. 'Is the U.S. Trade Deficit a Problem?', March 31, 2006. Available at: <http://gregmankiw.blogspot.com.tr/2006/03/is-us-trade-deficit-problem.html>
- Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*, New York and London: W.W. Norton and Company, 2001.
- Milner, Helen V. 'Resisting the Protectionist Temptation: Industry and the Making of Trade Policy in France and the United States during the 1970s' *International Organization*, 41 (4), 1987, pp. 639-665.
- Moon, Chung-in. *Complex Interdependence and Transnational Lobbying: South Korea in the United States*, *International Studies Quarterly*, 32(1), Mar., 1988, pp.67-89.
- Morrison, Wayne M. and Marc Labonte. 'China's Holdings of U.S. Securities: Implications for the U.S. Economy', Congressional Research Service, August 19, 2013. Available at: <http://fas.org/sgp/crs/row/RL34314.pdf>
- National Economic Accounts, 2008. Available at: <http://www.bea.gov/national/index.htm#gdp>
- Odell, John S. 'The Outcomes of International Trade Conflicts: The US and South Korea, 1960-1981', *International Studies Quarterly*, 29(3), 1985, pp. 263-286.
- Pelanda, Carlo. *The Grand Alliance: The Global Integration of Democracies*. Milan: Franco Angeli, 2007.
- Pillsbury, Michael. *China Debates the New Security Environment*, National Defense University Press, 2000. Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/104682/2000-01_China_Debates_Future.pdf
- Powell, Robert. 'Absolute and Relative Gains in the International Relations Theory', *The American Political Science Review*, 85(4), 1991, pp. 1303-1320.
- Scott, Robert E. and L. Josh Bivens. 'China Manipulates Its Currency? A Response is Needed', September 25, 2006. Available at: <http://www.epi.org/publication/pm116/>
- Scott, Robert E. 'Wal-Mart's Reliance on Chinese Imports Costs U.S. Jobs', Economic Policy Institute, June 26, 2007. Available at: http://www.epi.org/author_publications.cfm?author_id=292
- Scott, Robert E. 'The High Cost of the China-WTO Deal', Economic Policy Institute, February 1, 2000. Available at: http://www.epi.org/publication/issuebriefs_ib137/
- Shalom, Piki Ish. 'For a Democratic Peace of Mind: Politicization of the Democratic Peace Theory', *Harvard International Review*, May 2, 2007. Available at: <http://hir.harvard.edu/for-a-democratic-peace-of-mind>
- Simmons, Beth. 'International Law and State Behavior: Commitment and Compliance' in *International Monetary Affairs*, *American Political Science Review*, 94(December, 2000), pp. 819-836.
- Sutter, Robert G. *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*, Lanham, MA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008.

- The 17th National Congress of the Communist Party of China 2007. 'Hu Jintao Charts Roadmap for China: Sustainable Growth, Greater Democracy.' Available at: <http://english.cpcnews.cn/92243/6283199.html>
- The Telegraph. 'China Threatens 'Nuclear Option' of Dollar Sales', August 8, 2007. Available at: <http://www.telegraph.co.uk/finance/markets/2813630/China-threatens-nuclear-option-of-dollar-sales.html>
- The White House, The National Security Strategy of the United States of America, March 2006. Available at: <https://www.state.gov/documents/organization/64884.pdf>
- Tsai, Kellee S. Capitalism without Democracy. Ithaca and London: Cornell University Press, 2007.
- U.S. Census Bureau. Trade in Goods (Imports, Exports and Trade Balance), 2008. Available at: <http://www.census.gov/foreign-trade/balance/index.html>
- U.S.-China Economic and Security Review Commission of the Congress. '2007 Report to Congress'. Washington, DC., 2007. Available at: http://www.uscc.gov/annual_report/2007/report_to_congress.pdf
- U.S. Government Accountability Office. U.S.-China Trade: 'The United States has not Restricted Imports Under the China Safeguard'. September 2005, Available at: <http://www.gao.gov/new.items/d051056.pdf>
- Wiarda, Howard J. Political Development in Emerging Nations: Is there still a Third World, Belmont, CA: Wadsworth, 2004.
- World Trade Organization. Trade Profiles: China. Available at: <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=E&Country=CN>
- World Trade Organization. United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Certain Steel Products. Dispute Settlement: DS252. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds252_e.htm
- World Trade Organization, Dispute Settlement DS394: China – Measures Related to the Exportation of Various Raw Materials, available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds394_e.htm
- World Trade Organization. United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Certain Steel Products. Dispute Settlement: DS252. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds252_e.htm
- World Trade Organization, Dispute Settlement DS511: China – Domestic Support for Agricultural Producers, available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds511_e.htm
- Zhang, Kevin H. 'China's Foreign Trade and Export Boom', in Zhang (ed.) China as the World Factory, (London and New York: Routledge, 2007), pp. 9-26.

The Effect of Trust in Supply Chain on the Firm Performance through Supply Chain Collaboration and Collaborative Advantage

Nagehan UCA* & Murat ÇEMBERCİ** &
Mustafa Emre CİVELEK*** & Huriye YILMAZ****

Abstract

Trust in the supply chain leads to an increase in supply chain collaboration (SCC) and subsequently in collaborative advantage (CA) and consequently affects firm performance positively. Supply chain collaboration is an effective collaboration of supply chain partners to succeed in a common goal. Concisely, the collaborative advantage is the relative competitive advantage among companies. It refers to the gathering, exchanging and improving the resources among the collaborating partners. This research aims to clarify the relationship between trust in the supply chain and firm performance through supply chain collaboration and collaborative advantage. Analysis results show that trust in the supply chain positively affects supply chain collaboration. Although the proposed model suggested a positive relationship between trust in the supply chain and collaborative advantage, according to the hypotheses test results, this relation is not statistically significant. This means that trust in the supply chain has no direct effect on the collaborative advantage, but has an indirect effect through supply chain collaboration on the collaborative advantage. Finally, the positive effect of collaborative advantage on firm performance has been found to be statistically significant.

Key words: Supply Chain Collaboration, Trust in the Supply Chain, Firm Performance, Collaborative Advantage, Structural Equation Modelling

Tedarik Zincirinde Güven ve Firma Performansı İlişkisinde Tedarik Zincirinde İşbirliği ve İşbirlikçi Avantajın Rolü

Özet

Tedarik zincirinde güven, tedarik zincirinde işbirliği ve sonrasında işbirlikçi avantaj ve sonuç olarak da firma performansı üzerinde pozitif yönde etkiye sahiptir. Tedarik zincirinde işbirliği, Tedarik zinciri partnerlerinin ortak hedeflerinin başarısındaki etkin işbirliğidir. Kısaca, işbirlikçi avantaj şirketler arasındaki göreceli rekabet avantajıdır. İşbirlikçi avantaj, partnerler arasında kaynakların, bir araya getirilmesi, değiş tokuş edilmesi ve geliştirilmesini ifade etmektedir. Bu araştırmanın amacı tedarik zincirinde güven ve firma performansı ilişkisinde tedarik zincirinde işbirliği ve işbirlikçi avantajın rolünü açıklamaktır. Analiz sonuçları

* PhD, Istanbul Commerce University, Faculty of Business Administration, nuca@ticaret.edu.tr

** Asst. Prof., Istanbul Commerce University, Faculty of Business Administration, memberci@ticaret.edu.tr

*** PhD, Istanbul Commerce University, Faculty of Business Administration, ecivelek@ticaret.edu.tr

**** Istanbul Commerce University, Graduate School of Social Sciences, hrylmz@yahoo.com

göstermektedir ki tedarik zincirinde güven, tedarik zincirinde işbirliği üzerinde pozitif yönde etki etmektedir. Önerilen modelde tedarik zincirinde güven ile işbirliği avantaj arasında pozitif ilişki olduğu öne sürülmesine rağmen hipotez test sonuçlarına göre bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç tedarik zincirinde güvenin işbirlikçi avantaj üzerinde direkt etkisi olmadığını göstermiştir ancak tedarik zincirinde güvenin, tedarik zincirinde işbirliği üzerinden işbirlikçi avantaj üzerine dolaylı etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak işbirlikçi avantajın firma performansına etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

---

1. INTRODUCTION

Competition, digitalization, and globalization are inevitable in the modern world and companies have to deal with new product development, cost reduction, and customer demands. These realities of doing business require resources, both financial and non-financial alike but sometimes companies lack these resources to compete. It was in the 1990s when supply chain collaboration started to emerge via VMI (Vendor Managed Inventory) and CPFR (Collaborative Planning Forecasting and Replenishment) concepts, it then evolved into planning and other processes through close cooperation with supply chain partners. Wal-Mart and GE (General Electric) are just two examples of major corporations who managed to increase sales and reduce costs by collaborating with their supply chain partners.

It has been researched by Simatupang and Sridharan under which conditions the proposed benefits of cooperation between a company and its suppliers will be realized.¹ Supply chain collaboration affects firm performance positively.² Creation of competitive advantage, cost reduction, revenue increase, flexibility, efficiency, the joint competitive advantage (collaborative advantage), new product ideas, better use of market opportunities and meeting customer demands are the most obvious benefits created by supply chain collaboration.^{3,4,5,6,7,8,9,10}

- 1 Simatupang, T. M., and Sridharan, R. The collaboration index: a measure for supply chain collaboration. International Journal of Physical Distribution and Logistics Management, vol 34, no.1, 2004, p. 44-62.
- 2 Stank, T., Keller, S., and Daugherty, P. Supply chain collaboration and logistical service performance. Journal of Business Logistics vol. 22, 2001, p. 29-48.
- 3 Lee, H., Padmanabdan, V., and Whang, S. The bullwhip effect in supply chain. Sloan Management Review, Vol. 38, 1997, p. 93-102.
- 4 Simatupang, T. M., and Sridharan, R. An Integrative Framework for Supply Chain Collaboration. International Journal of Logistics Management vol. 16, 2005, p. 257-274.
- 5 Kalwani, M., and Narayandas, N. Long term manufacturer-supplier relationships: do they pay? Journal of Marketing, Vol. 59, No.1, 1995, p. 1-15.
- 6 Robert, B., and Handfield, C. B. The role of trust and relationship structure in improving supply chain responsiveness. International Marketing Management, vol. 31, 2002, p. 367-382.
- 7 Sheu, C., Yen, H., and Chae, D. Determinants of supplier-retailer collaboration: evidence from an international study. International Journal of Operations and Production Management, vol 26, No.1, 2006, p. 24-49.
- 8 Nyaga, G., Whipple, J., and Lynch, D. Examining supply chain relationships: do buyer and supplier perspectives on collaborative relationships differ? Journal of Operations Management, Vol. 28, 2010, p. 101-114.
- 9 Jap, S. Pie expansion efforts: collaboration processes in buyer-supplier relationships. Journal of Marketing Research, Vol. 36, No.4, 1999, p. 461-476
- 10 Uzzi, B., Social structure and competition in interfirm networks: the paradox of embeddedness. Administrative Science Quarterly Vol. 42, No. 1, 1997, p.35-67

Trust is very crucial in every relationship, so it is equally important in supply chain collaboration. Özalp et al. (2011) state that trust increases supply chain collaboration. However, the generation of trust, a crucial concept for positive firm performance and collaboration, is not an easy task.¹¹

Long-term relations require trust among partners. Moreover, buyers' trust in suppliers is ensured by official contracts.¹² Ring and Ven (1994) expand on this concept and argue that official contracts will maintain a higher level of trust and create non-official psychological contracts over time.¹³

Supply chain trust leads to supply chain collaboration and collaborative advantage, both of which affect firm performance positively. This study analyses the effect of supply chain trust on firm performance through supply chain collaboration and collaborative advantage with the structural equation model.

2. BACKGROUND

Supply chain collaboration (SCC) is the effective involvement of supply chain partners to attain a common goal.¹⁴ It can also be defined as the joint work of two or more firms for planning and executing supply chain operations to obtain more benefits than they would act by themselves.¹⁵ Lambert et al. explain the concept.¹⁶ As the level of relationship in which risks and benefits are shared among supply chain partners to achieve higher business performance. Another definition of supply chain collaboration is long-term and close partnerships where supply chain members work together and share resources, information and risks for attaining common goals.^{17,18} Studies prove that collaborative behaviors affect interdepartmental relationships in a positive way. It has also been proven that collaboration between logistics and marketing departments foster integrated service systems to meet customer demands, providing better distribution performance and higher firm performance in the end.¹⁹

-
- 11 Özalp, Ö., Zheng, Y., and Chen, K.-Y. Trust in Forecast Information Sharing. *Management Science*, Vol. 57, No. 6, 2011, p. 1111-1137.
  - 12 Handfield, R. B., and Bechtel, C. The role of trust and relationship structure in improving supply chain responsiveness. *Industrial Marketing Management* Vol. 31, No.1, 2002, p. 367-382.
  - 13 Ring, P., and Ven, A. V. Developmental processes of cooperative interorganizational relationships. *Academic Management Review* vol. 19, 1994, p. 90-118.
  - 14 Liao, S.-H., and Kuo, F.-I. The Study of Relationships Between The Collaboration For Supply Chain, Supply Chain Capabilities and Firm Performance: A Case Of The Taian'S Tft-Lcd Industry. *Int. J. Production Economics*, 2014, p. 295-304
  - 15 Simatupang, T. M., and Sridharan, R. The Collaborative Supply Chain. *The International Journal of Logistics Management*, vol. 13,no. 1, 2002, p. 15-30.
  - 16 Lambert, D. M., Emmelhainz, M. A., and Gardner, J. T. Building Successful Partnerships. *Journal of Business Logistics*, Vol. 20, No.1, 1999, p. 165-181.
  - 17 Bowersox, D., Closs, D., and Stank, T. How to master cross-enterprise collaboration. *Supply Chain Management Review*, Vol. 7, 2003, p. 18-27.
  - 18 Golicic, S., Fogginn, J., and Mentzer, J. Relationship magnitude and its role in interorganizational relationship structure. *Journal of Business Logistics*(24), 2003, p. 57-75.
  - 19 Ellinger, A. E., Daugherty, P. J., and Keller, S. B. The Relationship Between Marketing/Logistics Interdepartmental Integration and Performance In U.S. Manufacturing Firms: An Empirical Study. *Journal of Business Logistics* Vol. 21, 2000, p. 15-16.

Simatupang and Sridharan (2005) define supply chain collaboration as having five dimensions. These are process improvement, information sharing, incentive alignment, decision synchronization and integrated supply chain processes.²⁰ The detailed literature analysis by Hudnurkar et al. (2014) includes 27 different factors affecting supply chain collaboration.²¹

This paper takes into account seven dimensions explained by the studies of Cagliano, Caniato, & Spina (2003),²² Sheu, Yen, & Chae (2006)²³ and Angeles and Nath, (2001).²⁴ These seven dimensions are decision synchronization, information sharing, incentive alignment, goal congruence, collaborative communication, resource sharing, and joint knowledge creation

Simatupang and Sridharan (2005) explain decision synchronization as the processes where supply chain partners plan operations that maximize supply chain planning and benefits²⁵. Information sharing means the extent of sharing accurate, complete, confidential and relevant information among supply chain partners.^{26,27,28} Incentive alignment represents the mechanism of how benefits, costs, risks, and incentives are shared.²⁹ Goal congruence can be defined as the degree that the partners in the supply chain can comprehend that their goals have been achieved by accomplishing the supply chain goals.³⁰ Collaborative communication means the degree of the participants' willingness to communicate in the network.³¹ Cao and Zhang (2011) explain resource sharing as investing in the firm's capabilities and assets together with the partners, as well as empowering them. Joint knowledge creation is defined as competency development by the partners' joint work to obtain benefits.³²

There are many benefits that supply chain collaboration creates for companies. One of these benefits is a collaborative advantage or relative competitive advantage

---

20 Simatupang, T. M., and Sridharan, R., *ibid.*, p. 257-274.

21 Hudnurkar, M., Jakhar, S., and Rathod, U. Factors affecting collaboration in supply chain: A literature Review. *Social and Behavioural Sciences*, 2014, p. 189-202.

22 Cagliano, R., Caniato, F., and Spina, G. E-business strategy: how companies are shaping their supply chain through the internet. *International Journal of Operations and Production Management*, Vol. 23, No.10, 2003 , p. 1142-1162.

23 Sheu, C., Yen, H., *ibid.*, p. 24-49

24 Angeles, R., and Nath, R. Partner congruence in electronic data interchange (EDI) enabled relationships. *Journal of Business Logistics*, Vol. 22, No. 2, 2001,p. 109-127.

25 Simatupang, T. M., and Sridharan, R., *ibid.*, p. 257-274.

26 Cagliano, R., Caniato, F., and Spina, *ibid.*, p. 1142-1162.

27 Angeles, R., and Nath, R., *ibid.*, p. 109-127.

28 Sheu, C., Yen, H., *ibid.*, p. 24-49

29 Cao, M., and Zhang, Q. Supply chain collaboration: Impact on collaborative advantage and firm performance. *Journal of Operations Management*. Vol. 29, 2011, p. 163-180

30 Cao, M., and Zhang, Q., *ibid.*, p. 163-180

31 Chakraborty, S., Bhattacharya, S., and Dobrzykowski, D. D. Impact of Supply Collaboration on Value Co-creation and Firm Performance: A Healthcare Service Sector Perspective. *Procedia Economics and Finance* Vol.11, 2014, p. 676-694.

32 Badea, A., Prostean, G., Goncalves, G., and Allaoui, H. Assessing risk factors in collaborative supply chain with the analytic hierarchy process (AHP). *Social and Behavioural Sciences*, Vol. 124, 2014, p. 114-123.

among companies.³³ This is the common benefits gain of collaborating partners that are created after the resources have been gathered, exchanged and improved.³⁴ The studies of Cao and Zhang (2010) show that supply chain collaborative advantage directly improves firm performance.³⁵

Collaborative advantage has five dimensions; business synergy, process efficiency, innovation, quality, and flexibility. Business synergy means the extent to which supply chain partners put their relevant and complementary resources together with the aim of gaining extraordinary benefits.³⁶ Ansoff states that this synergy results in more benefits to the resources through physical (production equipment) or non-visible (company culture, technology) assets.^{37,38} Process efficiency can be described as the extent of the cost advantage of the collaborative processes in comparison to processes of the competitors.³⁹ Collective decision making is also a part of process efficiency, which is an indicator of profitability and success. The innovation dimension of collaborative advantage means the extent to which the supply chain partners work jointly to develop new processes, products, and services. Competition has shortened the product life cycles; therefore, companies need to innovate more frequently. Supply chain partners that have good communication can improve their product and process development skills.⁴⁰ The fourth dimension of the collaborative advantage concept, quality can be defined as the degree to which supply chain partners jointly develop quality products that in turn create more value for their customers.⁴¹ Flexibility means the extent in which the supply chain network supports the initiation of new services and products required by environmental changes. This dimension can also be called customer responsiveness. Companies that can quickly offer new products and services are expected to have higher profitability and market share.

Trust is explained as the belief by one firm that the exchanging partner will stay away from actions which may result in bad outcomes and engage in actions that create positive outcomes for all partners involved.⁴² It comes about when one partner is confident about the trustworthiness and honesty of the exchanging partner.⁴³

---

33 Dyer, J., and Singh, H. The relational view: cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage. *Academy of Management Review*. Vol. 23, 1998, p. 660-679.

34 Dyer, J., and Singh, H., *ibid.*, p. 660-679

35 Cao, M., and Zhang, Q., *ibid.*, p. 163-180

36 Cao, M., and Zhang, Q., *ibid.*, p. 163-180

37 Ansoff, H. I. (1988). *The New Corporate Strategy*. Newyork: Wiley.

38 Itami, H., and Roehl, T. *Mobilizing Invisible Assets*. (Cambridge: Harvard University Press , 1987).

39 Bagchi, P., & Skjoett-Larsen, T. Supply chain integration: a survey. *International Journal of Logistics Management*, Vol. 16, No.2, 2005, p. 275-294.

40 Kaufman, A., Wood, C., and Theyel, G. Collaboration and technology linkages: a strategic supplier typology. *Strategic Management Journal*, Vol. 21, No.6, 2000, p. 649-663.

41 Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T., and Rao, S. The impact of supply chain practices on competitive advantage and organizational performance. *Omega* vol. 34, 2006, p. 107-124.

42 Andersen, J., and Narus, J. A. "A Model of Disubutor Firm and Manufactitrer Firm Working Partnerships". *Journal of Marketing*, Vol. 54, 1990, p. 42-58.

43 Morgan, R. M., and Hunt, S. D. The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal*

Trust is the relationship among both individuals and organizations, and it changes over time influenced by the behaviors of the individual partners. Mayer et al. (1995) explain trust as the belief of one firm that their partners will behave and act in the interest of their firm, even in the absence of control and monitoring.⁴⁴

Trust is explained in two dimensions; benevolence and capability. Benevolence is more closely related to relationships between individuals, and it is not sufficient in and of itself in a business environment in a competitive and global world. It is the capability that is crucial for firms.⁴⁵ Studies including input from supply chain managers state that performance capability and relationship commitment capability are given more importance than other factors.⁴⁶ The dependent variable in this study is the firm performance. It can be described as how a firm attains its financial goals in comparison to its competitors.⁴⁷

Financial measures and market share criteria have been used to compare organizations in addition to analyzing their behaviors over time.⁴⁸ From a management point of view, costs and profits are the most crucial measurements of performance. Efficiency factor follows these two indicators. Drucker states efficiency and effectiveness are the two dimensions of company performance. Market share, return on investment, ROI growth rate, profit margin, increase in sales and market share, competitive position measures are the tools that are used to measure organizational performance in literature. In the 1990's, the scope of performance concept had widened, and additional dimensions of quality, innovation, quality of work life and utilization of inputs were added. Nowadays, the concept includes additional dimensions like market share, social responsibility, employee behavior and product and market leadership. Financial information, internal management operations, employee details, customer values, and innovation, have been used as performance measurement tools in the studies of Magutua et al. (2015).⁴⁹ These studies have proven that technology used in supply chain processes affects supply chain strategy and firm performance in a positive way. In this paper, firm performance was measured in one dimension.

Based on the literature information mentioned below, the following hypotheses have been created for analysis. In Figure 1, conceptual model is shown

---

of Marketing, vol. 58, 1994, p. 20-38.

44 Mayer, R. C., Davis, J. H., and Schoorman, F. D. An Integrative Model of Organizational Trust. *The Academy of Management Review*, 1995, p. 709-734.

45 Fawcett, S. E., Jones, S. L., and Fawcett, A. M. Supply chain trust: the catalyst for collaborative innovation. *Business Horizons*, Vol. 55, 2012, p. 163-178.

46 Fawcett, S. E., Jones, S. L., and Fawcett, *ibid*, p. 163-178.

47 Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T., and Rao, S. *ibid.*, p. 107-124.

48 Çemberci, M. (2012). *Tedarik Zinciri Yönetimi Performansının Göstergeleri ve Firma Performansı Üzerine Etkileri: Kavramsal Model Önerisi*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.

49 Magutua, P. O., Adudab, J., and Nyaogac, R. B. Does Supply Chain Technology Moderate the Relationship between Supply Chain Strategies and Firm Performance? Evidence from LargeScale Manufacturing Firms in Kenya. *International Strategic Management Review*, Vol. 3, 2015, p.43-65.

3. HYPOTHESIS DEVELOPMENT AND CONCEPTUAL MODEL

The research has four hypotheses. Development of the hypotheses are as follows:

3.1 The Relationship between Trust in Supply Chain and Supply Chain Collaboration

A high level of trust generates the motivation for open communication and the will to take risks among partner companies in a buyer–supplier relationship.^{50,51} There are many studies suggesting that collaborative relationships depend on relational forms of exchange represented by a high level of trust.⁵² Boundaries are fading in supply chains among inter-firm partners due to a high level of trust. Since a high level of trust increases the participation of the parties in its supply chain, the boundaries of the organizations become uncertain. Mutual trust plays an important role for the supply chain collaboration.^{53,54}

H1: Trust in the supply chain affects supply chain collaboration positively.

3.2 The Effects of Trust in Supply Chain and Supply Chain Collaboration on Collaborative Advantage

The synergy, which is a sub-dimension of collaborative advantage, causes the collaboration between the supply chain partners to produce a total gain.⁵⁵ The partners of the supply chain can increase financial benefits by creating quick solutions to the problems arising among the partners while producing innovative products.⁵⁶ The capability of partnerships to attain cost savings and decrease repetitive actions by the firms involved in the supply chain is increased.⁵⁷ Cooperation among competitors can increase knowledge production and synergy.⁵⁸ Partners will gain primary

---

50 Corsten, D., Kumar N. Do Suppliers Benefit from Collaborative Relationships with Large Retailers? An Empirical Investigation of Efficient Consumer Response Adoption. *Journal of Marketing*: July 2005, Vol. 69, No. 3, 2005, pp. 80-94.

51 Kwon, G., Suh, T. Trust, commitment and relationships in supply chain management: a path analysis, *Supply Chain Management: An International Journal*, Vol. 10, No. 1, 2005, pp. 26–33.

52 Kumar, Kuldeep, and Han G. Van Dissel. Sustainable Collaboration: Managing Conflict and Cooperation in Interorganizational Systems. *MIS Quarterly*, vol. 20, no. 3, 1996, pp. 279–300.

53 Patterson, Kirk A. Grimm, Curtis M., M. Corsi, Thomas, Adopting new technologies for supply chain management, *Transportation Research*, 2003, 95–121.

54 Wua, I. L., Chuangb, C. H., Hsua, C. H., Information sharing and collaborative behaviors in enabling supply chain performance: A social exchange perspective, *International Journal of Production Economics*, Vol. 148, 2014, pp. 122-132.

55 Simatupang, T. M., and Sridharan, R., *ibid.*, pp. 257-274.

56 Fisher, M.L., What is the right supply chain for your product? *Harvard Business Review*, Vol. 75, No.2, 1997, pp. 105–116

57 Lambert, D.M., Knemeyer, A.M., Gardener, J.T., Supply chain partnerships: model validation and implementation. *Journal of Business Logistics* Vol. 25 No. 2, 2004, pp.21–42

58 Lado, A, Boyd, N.G., Hanlon, S.C., Competition cooperation and the search for economic rents: a syncretic model. *Academy of Management Review* Vol. 22 No.1, 1997, pp. 110-141.

benefits as operational improvements in the short run and an increase in profits and a decrease in the duration of product development processes in the long run.⁵⁹

H2: Supply chain collaboration positively mediates the relationship between trust in the supply chain and collaborative advantage

H3: Supply chain collaboration affects collaborative advantage positively

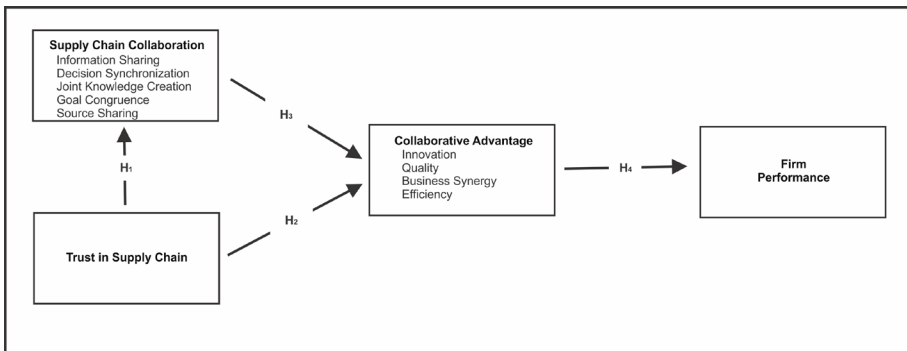
3.3 The Relationship between Collaborative Advantage and Firm Performance

Collaborative advantage has a significant positive effect on firm performance. Researches in literature agree that both customer and supplier firms want to build collaborative relationships with each other.^{60,61} Long-term and sustainable relationships with their customers enable the suppliers to reach higher sales and greater returns on their investments.⁶² To increase performance, setting up both internal and external collaboration is needed.⁶³ Collaboration can reduce purchasing costs, increase profitability and increase technical information sharing.^{64,65} Thus this study hypothesizes:

H4: Collaborative advantage positively affects firm performance positively

In Figure 1: conceptual model of the research is shown.

Figure 1: Conceptual Model

59 Stuart, F.I., McCutcheon, D. Sustaining strategic supplier alliances. *International Journal of Operation and Production Management* Vol.16, 1996, pp 5-22.

60 Duffy, R., Fearn, A., The impact of supply chain partnerships on supplier performance. *International Journal of Logistics Management* Vol. 15 No.1, 2004, pp.57-71.

61 Sheu, C., Yen, H., *ibid.*, pp. 24-49

62 Kalwani, M., and Narayandas, N. *ibid.* pp. 1-15.

63 Stank, T., Keller, S., and Daugherty, *ibid.* pp. 29-48.

64 Ailawadi, K.L., Farris, P.W., Parry, M.E., Market share and ROI: observing the effect of unobserved variables. *International Journal of Research in Marketing* Vol. 16, No.1,1999, pp. 17-33

65 Han, S., Wilson, D.T., Dant, S.P., Buyer supplier relationships today. *Industrial Marketing Management*, Vol. 22, No. 4, 1993, pp.331-338.

4. RESEARCH METHODS

4.1. Measures and Sampling

A questionnaire with Likert-5-scale which included statements regarding supply chain collaboration, trust in the supply chain, collaborative advantage and firm performance to measure the dimensions of research model was generated. For SCC and CA, the scale developed by Cao and Zhang (2010) was used⁶⁶. For firm performance, Akgün et al.'s (2007) scale⁶⁷, which was adapted from Ellinger et al.'s (2002)⁶⁸, was also used. To measure trust in the supply chain, a trust scale consisting of 8 questions developed by Doney and Cannon (1997) was used⁶⁹.

Of the more than 200 distributed, 150 valid questionnaires were gathered from companies operating in prominent cities throughout Turkey. According to contribution cities, rates are as follows: İstanbul 68%, İzmir 8%, Kocaeli 7%, Tekirdağ 5%, Denizli 5%, Manisa 3%, Bilecik 3%, Diyarbakır 1%. Questionnaires were gathered during the period elapsed between October 2015 to March 2016.

The questions were directed to only 1 person in each company. Since statements about firm performance were included, high-level management participation was encouraged. The distribution of participating companies according to sectors is as follows: 23% of participants are working in services, 20 % chemicals and 16 % FMCG sector. 55 % of the participating firms have more than 150 employees, and 77 % of them have revenue of more than 10 m TL. %84 of the respondents are male, and %66 are female.

4.2. Construct Validity and Reliability

After the data purification process, uni-dimensionality of the construct was assessed.⁷⁰ 11 variables were included in the confirmatory factor analysis. To assess convergent validity, confirmatory factor analysis (CFA) was performed by using AMOS 22 on the scales.⁷¹ CFA results indicated that the model was an adequate fit: $\chi^2/DF = 3.442$, CFI=0.716, IFI=0.722, RMSEA= 0.128. CMIN is The Likelihood Ratio Chi-Square Test. The analysis shows the conformity of the initial model and acquired model. A CMIN/DF ratio is very close to a threshold level of 3.⁷² Furthermore, other fit indices exceeded their recommended thresholds.

---

66 Cao, M., & Zhang, Q. Supply chain collaborative advantage: A firm's perspective. *International Journal of Production Economics*(128), 2010, 358-367.

67 Akgün A.E., Keskin H., Byrne J.C., Aren S., Emotional and learning capability and their impact on product innovativeness and firm performance. *Technovation*, Vol. 27, No. 9, 2007, pp. 501-513.

68 Ellinger A.D., Ellinger, A.E., Yang B., Howton S.W., The relationship between the learning organization concept and firm's financial performance: an empirical assessment, *Human Resource Development Quarterly*, Vol. 13, No. 1, 2002, pp. 5-21.

69 Doney, P., & Cannon, J. (1997). An examination of the nature of trust in buyer-seller relationships. *Journal of Marketing*, 61, 35-61.

70 Fornell, C., and Larcker, D. Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, Vol. 18, No.1, 1981, p. 39-50.

71 Anderson, J., and Gerbing, D. *Structural Equation Modelling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach*. Psychological Bulletin. 1988

72 Bagozzi, R. P., and Yi, Y. Assessing Method Variance in Multitrait-Multimethod Matrices: The

Table 1: Confirmatory Factor Analysis Results

Variables	Items	Standardized Factor Loads	Unstandardized Factor Loads
Information Sharing	InfSh1	0.815	0.732
	InfSh 2	0.881	0.894
	InfSh 3	0.849	0.866
	InfSh 4	0.729	1
Decision Synchronization	DecSyn11	0.743	0.817
	DecSyn12	0.890	1.114
	DecSyn13	0.767	0.865
	DecSyn14	0.796	1
Joint Knowledge Creation	JKnwCre31	0.849	0.995
	JKnwCre32	0.885	1.076
	JKnwCre33	0.717	1
Goal Congruence	GCong7	0.724	0.893
	GCong10	0.688	1
Source Sharing	ScrSh24	0.703	0.760
	ScrSh25	0.931	1
Innovation	Inv52	0.879	1.324
	Inv53	0.860	1.345
	Inv54	0.871	1.405
	Inv55	0.668	1
Quality	Qlt48	0.907	0.806
	Qlt49	0.930	0.840
	Qlt50	0.914	1
Business Synergy	BSyr44	0.716	1.035
	BSyr45	0.970	0.501
	BSyr46	0.591	1
Efficiency	Efc37	0.713	1.439
	Efc39	0.673	1
Trust in Supply Chain	TrsSC58	0.539	0.740
	TrsSC60	0.891	1.553
	TrsSC61	0.955	1.554
	TrsSC62	0.696	1
Firm Performance	FrPrf64	0.917	1.380
	FrPrf65	0.672	0.936
	FrPrf66	0.601	0.958
	FrPrf70	0.813	1.386
	FrPrf71	0.510	1

Case of Self-reported Affect and Perceptions at Work. Journal of Applied Psychology, vol. 75, No. 1, 1990, p. 547-560.

Confirmatory Factor Analysis Results are shown in Table 1, and standardized factor loads of each item are larger than 0.5 and significant. These values show the convergent validity of the scales. To assess discriminant validity, average variance extracted (AVE) values were calculated. Results are close to or beyond the threshold level (i.e. 0.5).⁷³ Reliability of each construct individually calculated. Composite reliability (CR) and Cronbach α values are close to or beyond the threshold level (i.e. 0.7).⁷⁴ Descriptive statistics of the constructs, composite reliabilities, average variance extracted values, Cronbach α values and Pearson correlation coefficients are shown in Table 2: Additionally, in Table 2(.) the diagonals demonstrate the square root of AVE values of each variable.

Table 2: Construct Descriptive, Correlation and Reliability

Variables	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.Information Sharing	(.820)										
2.Decision Synchronization	.127	(.801)									
3.Joint Knowledge Creation	.317*	.476*	(.820)								
4.Goal Congruence	.515*	.226*	.538*	(.706)							
5.Source Sharing	.105	.457*	.295*	-.002	(.824)						
6.Innovation	.254*	.368*	.551*	.361*	.014	(.824)					
7.Quality	.520*	.144	.373*	.464*	.136	.335*	(.917)				
8.Business Synergy	.328*	.385*	.383*	.288*	.369*	.296*	.237*	(.775)			
9.Efficiency	.279*	.334*	.535*	.395*	.306*	.455*	.381*	.242*	(.693)		
10.Trust in Supply Chain	.418*	.163*	.307*	.445*	.234*	.218*	.396*	.233*	.501*	(.787)	
11.Firm Performance	.276*	.049	.165*	-.031	.258*	.443*	.246*	.118	.296*	.108	(.717)
Composite reliability	.891	.877	.673	.665	.807	.893	.941	.812	.649	.862	.836
Average variance ext.	.673	.642	.673	.499	.680	.679	.841	.601	.481	.620	.515
Cronbach α	.856	.872	.845	.684	.791	.896	.934	.788	.629	.859	.825

*p < 0.05

Note: Diagonals show the square root of AVEs.

4.3. Test of Hypotheses

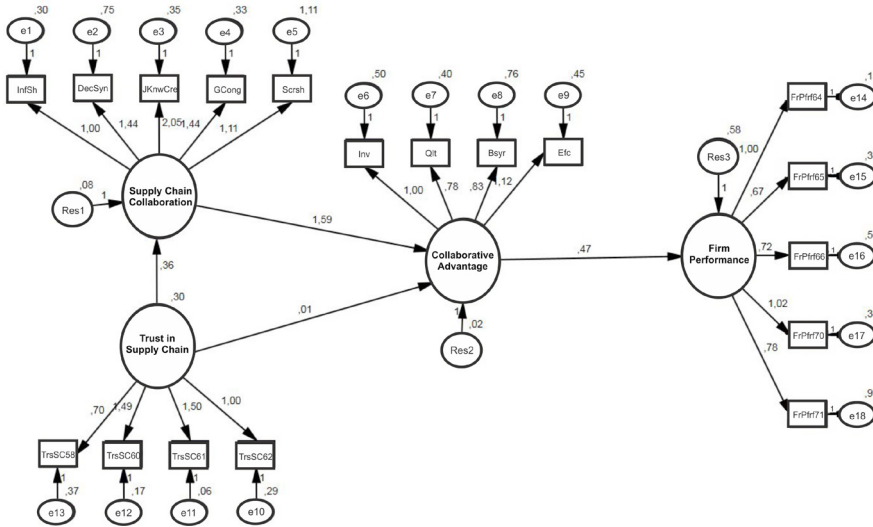
A structural model has been analyzed by using AMOS 23. To test the hypotheses, maximum likelihood estimation methods and the covariance matrix of the items

⁷³ Byrne, B. M. Structural Equation Modeling with AMOS. (New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2010).

⁷⁴ Fornell, C., and Larcker, D. *ibid.* p. 39-50.

were used. The absolute and relative goodness-of-fit indices of the model were evaluated. In this analysis, the following indices were used: The absolute goodness of fit indices are the root mean square error of approximation (RMSEA) and the χ^2 goodness of fit statistic. The relative goodness of fit indices is the comparative fit index (CFI) and the incremental fit index (IFI).

Figure 2: Results of SEM Analysis

As shown in Figure 2, structural model fit indices adequately indicate model fit. χ^2/DF value is 2.873 and within threshold levels (i.e. between 2 and 5). CFI and IFI are 0.840 and 0.844 respectively. RMSEA is 0.112.

Table 3: Hypotheses Test Results

Relationships	Model 1	Model 2	Model 3
Trust in Supply Chain → Supply Chain Collaboration		0.538*	0.568*
Trust in Supply Chain → Collaborative Advantage	0.598*		-0.087
Supply Chain Collaboration → Collaborative Advantage			0.974*
Collaborative Advantage → Firm Performance			0.225*
Model fit indices	$\chi^2/df=2.345$ CFI=0.946 IFI=0.947 RMSEA=0.095	$\chi^2/df=1.969$ CFI=0.966 IFI=0.967 RMSEA=0.081	$\chi^2/df=2.873$ CFI=0.840 IFI=0.844 RMSEA=0.112

Note: Path coefficients are standardised

*p < 0.05

As shown in Table 3, when H_1 , H_2 , H_3 , and H_4 are accepted. These results of the hypotheses indicate a positive and significant relationship between trust in the supply chain and supply chain collaboration, between supply chain collaboration and collaborative advantage and between collaborative advantage and firm performance. According to the analysis results, the relationship between trust in the supply chain and the collaborative advantage is not statistically significant. Trust in the supply chain indirectly affects CA through SCC. This indirect effect is found as 0.593. As shown in Table 3, the direct effect of TSC on CA is -0.022. Consequently, according to the analysis results, the total effect was found to be 0.571.

5. CONCLUSION

This paper aimed to empirically investigate the relationship between trust in the supply chain, supply chain collaboration, collaborative advantage, and firm performance.

The H_1 hypothesis suggested that TSC positively affects SCC. According to the analysis result, the H_1 hypothesis has been supported. This result is in concordance with the literature.⁷⁵ Lack of trust in the supply chain is a major obstacle of collaboration between firms in the supply chain. Therefore, firms in the supply chain should endeavor to establish a trust to create collaboration.

Although the initial model suggested a positive relationship between trust in supply chain and collaborative advantage, this relation is not statistically significant. This means that trust in the supply chain has no direct effect on the collaborative advantage, but has an indirect effect on collaborative advantage through supply chain collaboration. The mediator role of SCC was found statistically significant. Thus H_2 hypothesis has been supported.

According to the analysis result, the H_3 hypothesis has been supported. Supply chain collaboration positively affects collaborative advantage. Using collaboration created in the supply chain, firms transform this collaboration into an advantage. Finally, collaborative advantage positively affects firm performance. Collaborative advantage consists of innovation, quality and efficiency dimensions. Changes in these dimensions directly affect firm performance. According to Cao and Zhang SCC improves CA and finally affect firm performance⁷⁶. Therefore this result was supported by the current literature. Concisely, firms in the supply chain should build trust to increase collaboration. If this collaboration transforms into an advantage, this advantage will increase the firm performance.

---

⁷⁵ Wua, I. L., Chuangb, C. H., Hsua, C. H., *ibid.* pp. 122-132.

⁷⁶ Cao, M., and Zhang, Q. *ibid.* pp. 163-180.

REFERENCES

- Ailawadi, K.L., Farris, P.W., Parry, M.E., Market share, and ROI: observing the effect of unobserved variables. *International Journal of Research in Marketing*. Vol. 16, No.1, 1999, p. 17-33
- Akgün A.E., Keskin H., Byrne J.C., Aren S. Emotional and learning capability and their impact on product innovativeness and firm performance. *Technovation*. Vol. 27, No. 9, 2007, pp. 501-513.
- Andersen, J., and Narus, J. A. "A Model of Distributor Firm and Manufacturer Firm Working Partnerships." *Journal of Marketing*. Vol. 54, 1990, p. 42-58.
- Anderson, J., and Gerbing, D. Structural Equation Modelling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach. *Psychological Bulletin*. 1988
- Angeles, R., and Nath, R. Partner congruence in electronic data interchange (EDI) enabled relationships. *Journal of Business Logistics*. Vol. 22, No. 2, 2001, p. 109-127.
- Ansoff, H. I. (1988). *The New Corporate Strategy*. Newyork: Wiley.
- Badea, A., Prostean, G., Goncalves, G., and Allaoui, H. Assessing risk factors in the collaborative supply chain with the analytic hierarchy process (AHP). *Social and Behavioural Sciences*. Vol. 124, 2014, p. 114-123.
- Bagchi, P., & Skjoett-Larsen, T. Supply chain integration: a survey. *International Journal of Logistics Management*, Vol. 16, No.2, 2005, p. 275-294.
- Bagozzi, R. P., and Yi, Y. Assessing Method Variance in Multitrait-Multimethod Matrices: The Case of Self-reported Affect and Perceptions at Work. *Journal of Applied Psychology*, vol. 75, No. 1, 1990, p. 547-560.
- Bowersox, D., Closs, D., and Stank, T. How to master cross-enterprise collaboration. *Supply Chain Management Review*, Vol. 7, 2003, p. 18-27.
- Byrne, B. M. *Structural Equation Modeling with AMOS*. (New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2010).
- Cagliano, R., Caniato, F., and Spina, G. E-business strategy: how companies are shaping their supply chain through the internet. *International Journal of Operations and Production Management*, Vol. 23, No.10, 2003, p. 1142-1162.
- Cao, M., & Zhang, Q. Supply chain collaborative advantage: A firm's perspective. *International Journal of Production Economics*, Vol. 128, 2010, pp. 358-367.
- Cao, M., and Zhang, Q. Supply chain collaboration: Impact on the collaborative advantage and firm performance. *Journal of Operations Management*. Vol. 29, 2011, p. 163-180.
- Chakraborty, S., Bhattacharya, S., and Dobrzykowski, D. D. Impact of Supply Collaboration on Value Co-creation and Firm Performance: A Healthcase Service Sector Perspective. *Procedia Economics and Finance* Vol.11, 2014, p. 676-694.
- Corsten, D., Kumar N. Do Suppliers Benefit from Collaborative Relationships with Large Retailers? An Empirical Investigation of Efficient Consumer Response Adoption. *Journal of Marketing*: July 2005, Vol. 69, No. 3, 2005, pp. 80-94.
- Çemberci, M. (2012). *Tedarik Zinciri Yönetimi Performansının Göstergeleri ve Firma Performansı Üzerine Etkileri: Kavramsal Model Önerisi*. İstanbul: Akademi Titez Yayınları.
- Doney, P., & Cannon, J. (1997). An examination of the nature of trust in buyer-seller relationships. *Journal of Marketing*, 61, 35-61.
- Duffy, R., Fearn, A., The impact of supply chain partnerships on supplier performance. *International Journal of Logistics Management* Vol. 15 No.1, 2004, pp.57-71.
- Dyer, J., and Singh, H. The relational view: Cooperative strategy and sources of inter-organizational competitive advantage. *Academy of Management Review*. Vol. 23, 1998, p. 660-679.
- Ellinger A.D., Ellinger, A.E., Yang B., Howton S.W., The relationship between the learning organization concept and firm's financial performance: an empirical assessment. *Human Resource Development Quarterly*. Vol. 13, No. 1, 2002, pp. 5-21.

- Ellinger, A. E., Daugherty, P. J., and Keller, S. B. The Relationship Between Marketing/Logistics Interdepartmental Integration and Performance In U.S. Manufacturing Firms: An Empirical Study. *Journal of Business Logistics* Vol. 21, 2000, p. 15-16.
- Fawcett, S. E., Jones, S. L., and Fawcett, A. M. Supply chain rust: the catalyst for collaborative innovation. *Business Horizons*, Vol. 55, 2012, p. 163-178.
- Fisher, M.L., What is the right supply chain for your product? *Harvard Business Review*, Vol. 75, No.2, 1997, pp. 105–116
- Fornell, C., and Larcker, D. Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, Vol. 18, No.1, 1981, p. 39-50.
- Golicic, S., Fogginn, J., and Mentzer, J. Relationship magnitude and its role in inter-organizational relationship structure. *Journal of Business Logistics*(24), 2003, p. 57-75.
- Han, S., Wilson, D.T., Dant, S.P., Buyer supplier relationships today. *Industrial Marketing Management* Vol. 22, No. 4, 1993, p.331–338.
- Handfield, R. B., and Bechtel, C. The role of trust and relationship structure in improving supply chain responsiveness. *Industrial Marketing Management* Vol. 31, No.1, 2002, p. 367-382.
- Hudnurkar, M., Jakhar, S., and Rathod, U. Factors affecting collaboration in the supply chain: A literature Review. *Social and Behavioural Sciences*, 2014, p. 189-202.
- Itami, H., and Roehl, T. *Mobilizing Invisible Assets*. (Cambridge: Harvard University Press, 1987).
- Jap, S. Pie expansion efforts: collaboration processes in buyer-supplier relationships. *Journal of Marketing Research*, Vol. 36, No.4, 1999, p. 461-476.
- Kalwani, M., and Narayandas, N. Long term manufacturer-supplier relationships: do they pay? *Journal of Marketing*, Vol. 59, No.1, 1995, p. 1-15.
- Kaufman, A., Wood, C., and Theyel, G. Collaboration and technology linkages: a strategic supplier typology. *Strategic Management Journal*, Vol. 21, No.6, 2000, p. 649-663.
- Kumar, Kuldeep, and Han G. Van Dissel. Sustainable Collaboration: Managing Conflict and Cooperation in Interorganizational Systems. *MIS Quarterly*, vol. 20, no. 3, 1996, pp. 279–300.
- Kwon, G., Suh, T. Trust, commitment and relationships in supply chain management: a path analysis, *Supply Chain Management: An International Journal*, Vol. 10, No. 1,2005, pp.26 - 33
- Lambert, D. M., Emmelhainz, M. A., and Gardner, J. T. Building Successful Partnerships. *Journal of Business Logistics*, Vol. 20, No.1, 1999, p. 165-181.
- Lambert, D.M., Knemeyer, A.M., Gardener, J.T., Supply chain partnerships: model validation and implementation. *Journal of Business Logistics* Vol. 25 No. 2, 2004, pp.21–42
- Lado, A, Boyd, N.G., Hanlon, S.C., Competition cooperation and the search for economic rents: a syncretic model. *Academy of Management Review* Vol. 22 No.1, 1997, pp. 110-141.
- Lee, H., Padmanabdan, V., and Whang, S. The bullwhip effect in the supply chain. *Sloan Management Review*, Vol. 38, 1997, p. 93-102.
- Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T., and Rao, S. The impact of supply chain practices on competitive advantage and organizational performance. *Omega* vol. 34, 2006, p. 107-124.
- Liao, S.-H., and Kuo, F.-I. The Study of Relationships Between The Collaboration For Supply Chain, Supply Chain Capabilities and Firm Performance: A Case Of The Taian'S Tft-Lcd Industry. *Int. J. Production Economics*, 2014, p. 295-304.
- Magutua, P. O., Adudab, J., and Nyaogac, R. B. Does Supply Chain Technology Moderate the Relationship between Supply Chain Strategies and Firm Performance? Evidence from LargeScale Manufacturing Firms in Kenya. *International Strategic Management Review*, Vol. 3, 2015, p.43-65.

- Mayer, R. C., Davis, J. H., and Schoorman, F. D. An Integrative Model of Organizational Trust. *The Academy of Management Review*, 1995, p. 709-734.
- Morgan, R. M., and Hunt, S. D. The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, vol. 58, 1994, p. 20-38.
- Nyaga, G., Whipple, J., and Lynch, D. Examining supply chain relationships: do buyer and supplier perspectives on collaborative relationships differ? *Journal of Operations Management*, Vol. 28, 2010, p. 101-114.
- Özalp, Ö., Zheng, Y., and Chen, K.-Y. Trust in Forecast Information Sharing. *Management Science*, Vol. 57, No. 6, 2011, p. 1111-1137.
- Patterson, Kirk A. Grimm, Curtis M., M. Corsi. Thomas, Adopting new technologies for supply chain management. *Transportation Research*, 2003, pp. 95-121.
- Ring, P., and Ven, A. V. Developmental processes of cooperative inter-organizational relationships. *Academic Management Review* vol. 19, 1994, p. 90-118.
- Robert, B., and Handfield, C. B. The role of trust and relationship structure in improving supply chain responsiveness. *International Marketing Management*, vol. 31, 2002, p. 367-382.
- Sheu, C., Yen, H., and Chae, D. Determinants of supplier-retailer collaboration: evidence from an international study. *International Journal of Operations and Production Management*, vol 26, No.1, 2006, p. 24-49.
- Simatupang, T. M., and Sridharan, R. The Collaborative Supply Chain. *The International Journal of Logistics Management*, vol. 13, no. 1, 2002, p. 15-30.
- Simatupang, T. M., and Sridharan, R. The collaboration index: a measure for supply chain collaboration. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, vol 34, no.1, 2004, p. 44-62.
- Simatupang, T. M., and Sridharan, R. An Integrative Framework for Supply Chain Collaboration. *International Journal of Logistics Management* vol. 16, 2005, p. 257-274.
- Stank, T., Keller, S., and Daugherty, P. Supply chain collaboration and logistical service performance. *Journal of Business Logistics* vol. 22, 2001, p. 29-48.
- Stuart, F.I., McCutcheon, D. Sustaining strategic supplier alliances. *International Journal of Operation and Production Management* Vol.16, 1996, pp 5-22.
- Uzzi, B., Social structure and competition in interfirm networks: the paradox of embeddedness. *Administrative Science Quarterly* Vol. 42, No. 1, 1997, p.35-67
- Wua, I. L., Chuangb, C. H., Hsua, C. H., Information sharing and collaborative behaviors in enabling supply chain performance: A social exchange perspective, *International Journal of Production Economics*, Vol. 148, 2014, pp. 122-132.

Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi

Sezal ÇINAR ÖZKAN*

Özet

Modern siyasal kimliğin girdiği kriz, modern siyaseti de krize sokmuş, siyasal meşruluğa karşı çözüm önerilerinden ikisi Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'nun "agonistik radikal demokrasi projesi" ve Jürgen Habermas'ın müzakereci demokrasi temelinde "İletişimsel Eylem Teorisi" olmuştur. Mouffe ve Laclau'nun Radikal Demokrasi Projesi'nin felsefi zemini post-yapısalcılığın kararverilemezlik evreniyken, kavramları agonizma, kimlik/fark, hegemonyadır. Habermas'ın müzakereci demokrasi modeli ise siyasal özneleri rasyonel bir zeminde müzakere yoluyla uzlaşmaya ulaştıracak "iletişimsel eylem kuramı"nı önermektedir. Bu çalışmada siyasal meşruluk krizine çözüm olabilirliği bakımından Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi modeli incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Radikal Demokrasi, Laclau, Mouffe, Agonizma, Hegemonya, Müzakereci Demokrasi, Habermas

The Project of Radical Democracy and Negotiant Democracy

Abstract

The crisis faced by the modern political identity introduced modern politics to a crisis as well. Two suggestions to solve the problematic of politic legitimacy have been Chantal Mouffe and Ernesto Laclau's "agonistic radical democracy project" and Jürgen Habermas' "theory of communicative action" on the basis of negotiant democracy. Mouffe and Laclau's Radical Democracy Project's philosophical ground is the universe of undecidability of post-structuralism whilst its concepts are agonism, identity/difference, hegemony. Habermas' negotiant democracy model, on the other hand, suggests "the theory of communicative action" which will lead political subjects to reconciliation by means of negotiation on a rational ground. This study will analyze the Radical Democracy Project as a potential solution to the crisis of political legitimacy and the model of Negotiant Democracy.

Key words: Radical Democracy, Laclau, Mouffe, Agonistic, Hegemony, Negotiant Democracy, Habermas

* Dr., Danıştay Tetkik Hakimi

1. GİRİŞ

Batı Avrupa'da yaşanan aydınlanma devrimler ve çeşitli siyasal hareketlerle modern dönemlerde demokrasiyi Devlet'in tek rasyonel biçimi haline getirmiştir. Bu dönemin temel kavramları rasyonellik, aklın egemenliği, evrensel doğruluk, nedensellik, bilimsellik, pozitivism, ulus devlet, hukuk devleti olmuştur.

Küreselleşme olgusu ile modern felsefe ve kurumlarını eleştiren yeni bir döneme geçilmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojideki hızlı değişim kültürel alanı da dönüştürmüştür. Kültürel alanda artık evrensel ve bütüncü söylemler terk edilmiş parçalanma ve belirlenemezlik öne çıkarılmış heterojenlik ve farklılığın özgürleştirici olduğu savunulmaya başlanmıştır.

Ekonomik, sosyal, ve kültürel alanlarda yerleşmiş yargıların ve kurumsal yapıların ülkelerin sınırlarını aşarak dünyaya yayılması evrenselleşmeyi getirirken, diğer taraftan da kimliklerin öne çıkmasına neden olmuştur. Evrenselleştirme eğilimi küresel ve yerel arasında organik bağ nedeniyle evrenselleştirme bünyesine katılacak "öteki"ni gerektirmiştir.

Modern dönemlere ait kimlik, vatandaşlık temelli ve alt ayırım olarak işçi-burjuva şeklindeyken, toplumsal hayatın çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması eski klasik ayırımları yetersiz kılmış değişik ve çeşitli kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulus-devletin rolünün giderek sınırlanması ve sadece sınırlar içindeki güvenlikten ve asayişten sorumlu hale gelmesi, çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler ve hükümet dışı örgütlerin politika belirlemedeki fonksiyonlarının artması ile vatandaşın temsilcisi olan ulusal meclisler pek çok konuda işlevsiz kalmıştır. Modern vatandaşlık, belirleyiciliği iyice artmış olan yeni küresel güçlerin denetlenmesini sağlayacak olanaklara sahip değildir. Modern ulus devlet yapılanmasının siyasal temsil edilebilirlikte yeni dünya düzeni karşısındaki yetersizliği bireyleri vatandaşlık dışındaki diğer aidiyetlere itmiş, modern vatandaşlığın krizi eski bütüncül kimliğin yerini öznel-tikel failere bırakmasına neden olmuştur. Modern siyasal kimliğin girdiği kriz modern siyasetin krizi anlamına da gelmektedir.

Öte yandan bilimde ve felsefede gerçeklik anlayışı değişikliğe uğramıştır. Bu siyasette meşrulaştırma temelini de değişikliğe uğraması anlamına gelmektedir.

Siyasal meşruluğa karşı çözüm önerileri John Rawls ve Jürgen Habermas gibi liberaller tarafından "müzakereci demokrasi" ile, Alastair McIntyre, Richard Taylor, Micheal Sandel ve Benjamin Walzer gibi toplulukcular tarafından "cemaatçi yaklaşım" ile ve Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau tarafından da "agonistik radikal demokrasi projesi" ile aşılmaya çalışılmıştır.

Modern liberal yaklaşımdaki evrenselleştirme ve tek tipleştirme eksenini kimlik ve fark eksenine dönüştürmede "cemaatçi yaklaşım" başarısız kalacaktır. Bir toplumsal "iyi" etrafında kurulacak olan toplum, aynı sakinleri bu kez topluluk bazında ortaya çıkaracaktır.

Mouffe ve Laclau'nun önerisi "agonistik radikal demokrasi projesi"dir. 20. yüzyılın sonunda, Marksizmin başarısızlığı ile Liberal demokratik model bir taraftan

tek geçerli model olarak kabul edilirken diğer taraftan yukarıda kısaca anılan yeterlilikleri taşıması Mouffe ve Laclau'yu Marksizmin günümüz şartlarına göre yeniden gözden geçirilmesini öneren "Hegemonya ve Sosyalist Strateji"yi yazmalarına neden olmuştur. Burada kavramsal temelleri atılan Agonistik Demokrasi anlayışına göre, eski ikili sınıf çatışması temelli ayırım yerini, yine çatışan çıkarlara sahip, ancak yeni dünya düzeni gereği eklemlemeleri sürekli değişime açık çoğul kimliklerin hegemonik mücadelesine bırakacaktır.

Müzakereci demokrasi modeli kapsamında Rawls, siyasal uzlaşma ile belirlenecek adalet ilkeleri ile toplumsalın kurulabileceğini savunmaktadır. Habermas ise İletişimsel Eylem Kuramı ile rasyonellik şartına bağlı, her açıdan eşit koşullarda kamusal alanda yapılacak tartışım ile sağlanacak konsensus ile siyasal meşruiyetin sağlanabileceği görüşündedir.

Bu çalışmada liberal demokratik toplum düzeninde ortaya çıkan siyasal meşruluk problemine çözüm önerisi olarak Mouffe ve Laclau'nun Radikal Demokrasi Projesi ile Habermas'ın İletişimsel Eylem Teorisi incelenecektir.

2. RADİKAL DEMOKRASİ PROJESİ'NİN FELSEFİ TEMELİ; MEŞRULUKTA ÖZCÜ TEMELLENDİRMELERİN TERKİ

Meşruluk problemi "en yüksek iyi"nin ne olduğundan, "hangi tür eylemin tercih edilmesi" gerektiğinden, siyasal meşruiyete dek uzatılabilir. Meşruluk haklılığa ilişkin bir inançtır. Meşruluk kaynağı modern öncesinde Tanrı iken, modern çağlarda sekülerleşme, rasyonelleşme, metafizik temellerden uzaklaşma isteği nedeniyle meşruluk kaynağı insana taşınmıştır. Modernlik Tanrının ölümü ve onun yerine özgür insan öznenin geçmesi ile sloganlaştırılmıştır.

Postmodern eleştiriye göre modern dünyada meşruluk kaynağı olarak kabul edilen rasyonel akıl, insanın Tanrı'nın yerini aldığı yeni bir özcülük biçimidir. Buna göre özcülük karşılaştırma mantığı üzerinden işler; ikili hiyerarşiler inşa edilmekte, biri diğeri karşısında ikincil kılınarak böylece diğer kavramın iktidarı sağlanmaktadır. İyi'nin kötü karşısındaki iktidarı, normalin anormal karşısındaki iktidarı, heteroseksülin homoseksüel karşısındaki iktidarı gibi.¹ Bu karşılaştırma işleminde kavram çiftlerinden biri istenmiyor gibi görünse de aslında iktidarın devamı için her kavram diğer çiftine muhtaçtır. Aynı nedenden dolayı insan Tanrı olmaksızın iktidar ve meşruluk sahibi olamayacaktır. İktidarın yeri değişmiştir, ancak hareket edilen zemin yine Tanrı'nın varlığına bağlı bir metafiziksel zemin olarak kalmıştır.

Bu bir "öz" kavramına bağlı olmanın sonucudur. Modern iktidar özcü kimlikler aracılığı ile işlemektedir. Özcülük anlayışı öylesine yerleşik ve öylesine kaçınılması zor bir tuzaktır ki, buna karşı çeşitli direniş biçimleri bile her zaman için başka türden bir özcülüğe dönüşmektedir. Bu anlamda postmodern felsefe ve yapı-çözümçü yaklaşım, meşruluk için hem hiçbir temel bulunamayacağını göstermekte hem de tam bir reddedişin sonuçlarına işaret etmektedir.

1 Newman, Soul, (2001), "Bakonin'den Lacan'a", Ayrıntı Yay, İstanbul,s:25

Bu reddedişin sonucu Derrida'nin gösterdiği gibi bir kararverilemezliktir. Laclau ve Mouffe'ya göre, kararverilemezlik kavramı bertaraf edilebilir nitelikte değildir. Derrida'ya göre bir alternatif lehine olan bir karar daima bir diğerinin zararına olduğundan hiçbir zaman iyi bir seçim yapıldığına dair tam anlamıyla bir tatmine ulaşılması imkansızdır. Mouffe ve Laclau bu yönüyle, yapı-çözümün hiper politize edici olduğunu söyler. Politizasyon hiçbir zaman sona ermez. Çünkü karşılaştırılmazlık kararda ikamet etmeye devam eder. Her kararda ikamet eden bu kararverilemezlik halinden dolayı siyaseti özcü perspektiften düşünmek demokratik bir tavır olmamakta, konumlanılan özcü perspektifin diğer konumlara iktidarı söz konusu olmaktadır.²

Ancak, özcü/evrensel bir zeminin imkansızlığı ve antidemokratikliği ona duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaz.³ Evrenselin/özün kendine ait somut bir içeriği yoktur. Ama evrensel/öz sınırsız sayıda, uzayıp giden bir eşdeğer talepler zincirine bağlı olarak, bu zincir nedeniyle, sürekli uzaklaşan bir ufuk olarak vardır.⁴

Bu durumda, Laclau ve Mouffe'ye göre demokratik politikanın esas sorusu iktidarın nasıl bertaraf edilmesi değil, demokratik değerlere uygun iktidar biçimlerinin nasıl kurulabileceği olmalıdır. Laclau ve Mouffe'ye göre demokratik politika anti-özcü bir perspektiften düşünüldüğünde, demokrasinin var olması için hiçbir toplumsal failin toplum kuruluşunda hakimiyet iddiasında bulunmaması gerekmektedir.⁵

Laclau ve Mouffe'ye göre evrensel, tikelle kıyaslanamaz, ancak tikellik olmadan da evrensellik varolamaz. Bu paradoks çözülemez bir paradokstur. Bu çözümsüzlük ise demokrasinin ön şartıdır. Paradoksun çözümü olduğunu iddia etmek, bedenler arasında evrenselin gerçek bedeni olmaya layık, ayrıcalıklı tikel bir bedenin var olduğu iddiasında olmak demektir. Ancak böyle bir durumda evrensel, olması gereken ve zorunlu yerini bulmuş olacağından demokrasi de imkansızlaşmış olacaktır. Laclau ve Mouffe demokrasinin mümkünliğini evrenselin zorunlu hiçbir bedeni ve zorunlu hiçbir içeriği bulunmamasına bağlar. Farklı gruplar kendi tikelciliklerine geçici de olsa evrensel bir temsil işlevini yüklemek yarışacaklardır.⁶

Laclau ve Mouffe evrensel ilkelerin formüle edilmesinde de örtük bir paradoks olduğunu ifade eder. Çünkü bu tür ilkelerin hepsi kendilerini istisnasız bir şekilde geçerli ifadeler olarak sunmaktadır. Bunlar, ilke olarak evrensel geçerliliğe sahip bir ilke olarak formüle edilmek zorunda olacak ancak her zaman bu evrensel geçerliliğin istisnaları olacaktır. Gerçekte ise bu paradoks evrenselliğin, kendine ait, mantıksal sonuçları analitik olarak çıkarsanabilir bir içeriği olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Laclau ve Mouffe'ye göre evrenselin gerçek işlevi söylemsel olarak bir eşdeğersel etkiler zincirini mümkün kılmak olmalıdır.⁷

2 Mouffe, Chantal (2000) "Demokratik Paradoks", Epos Yay, Ankara, s:137

3 Laclau, Ernesto, (2003), "Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme", Birikim yay, İstanbul, s:38

4 age, s:92

5 age, s:32

6 age, s:93

7 age, s:34

Mouffe'e göre özcülüğün ve evrenselliğin eleştiriliyor olması, modernin tamamıyla reddi anlamına gelmez. Modern kavramlarının eleştirilmesi, modernitenin herkes için eşitlik ve özgürlük sağlama başarısı olan siyasal projesini ortadan kaldırılması gerektiği anlamına gelmez.⁸

Laclau ve Mouffe bunu Derrida'nın The Politics of Friendship'deki gerçek dostluk kavramı üzerinden açıklar. Buna göre, Derrida için gerçek dostluk ulaşılamaz –varlığı kendini yıkmaktadır- bir kavram olsa da, ona ulaşma çabası asla son bulmamalıdır.⁹ Tıpkı bunun gibi Laclau ve Mouffe için Modernin sunduğu özgürlük ve demokrasi kavramları yapı-çözümün gösterdiği üzere, ulaşılmaması imkansız kavramlar olsa da bu kavramlara ulaşma çabası sona ermemelidir.

Laclau ve Mouffe, modernin kesinliklerine, meta-anlatılarına, evrenselciliğine ve rasyonel özne/birey anlayışına yönelen yapı-çözümçü eleştiriye, radikal demokratik bir toplum stratejisi için araç olarak görmüşler ve kullanmışlardır. Modernin eşitlik, özgürlük gibi politik değerlerine sahip çıkarken, yapı-çözümçü eleştiriye, modernitenin devrimini izleme ve derinleştirme görevi biçtiği radikal stratejiler için büyük bir olanak olarak görmüşlerdir.¹⁰

Laclau ve Mouffe'nin amacı hem özcülük tuzağına düşmeyerek hem de herşeyi reddin sonuçlarından kaçınarak iktidarın yeri için meşru bir temelde bir siyasetin yapılabilirliği konusunda yol göstermektir. Argumanlarını ayrıntılı olarak gelecek kısımlarda inceleyeceğiz olduğumuz Laclau ve Mouffe'nun Radikal Demokrasi Projesi modern liberal demokrasi idealine sahip çıkan, aynı zamanda onu özcü bir nitelikten kurtarıp genişletmek arzusunda olan, iktidarın yeri için rasyonalite ya da başka bir kavram önerisinde bulunmayan, antagonizmanın kaçınılmalığına yaptığı vurgu sonucunda Marksizmden ödünç aldığı hegemonya kavramını sınıf bağlamından fark bağlamına taşıyan eklektik bir yapıya sahip bir projedir. Bulduğumuz tarihsel konjektürde yaşanmakta olan ulus-devletin iktidar zaafı ile küreselleşmenin ve teknolojik/iletişimsel gelişmelerin ortaya çıkardığı çeşitli görünümeler karşısında sağ görüşün derinleşmesi ve sol görüşün tıkanmışlığına çözüm olarak ortaya çıkarılmış olmasıyla olduğu kadar beslendiği felsefi argumanlarla da dikkate değer bulunmalıdır.

3. RADİKAL DEMOKRASİ PROJESİ'NİN KAVRAMLARI

Laclau ve Mouffe'nin radikal demokrasi projesinin ortaya çıktığı ilk yer „Hegemonya ve Sosyalist Strateji“dir. Kendilerini Marsist olarak tanımlayan Laclau ve Mouffe bu kitapta Marksist teoriyi çağdaş sorunlar ışığında yeniden okumayı dener.¹¹ Laclau ve Mouffe'ye göre sol neo-liberalizmi biraz daha insani bir biçimde uy-

8 Mouffe, Chantal,(2000a),çev:Mehmet Küçük, “Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi”, Modernite Versus Postmodernite içinde, s:297-314,Vadi Yay, Ankara, s:301

9 Mouffe, (2000), s:139

10 age, s:314

11 Laclau,Ernesto-Mouffe,Chantal, (2008), “Hegemonya ve Sosyalist Strateji”, (Çev.Ahmet Kardam,Doğan Şahiner),Birikim Yayınları, İstanbul, s:29

gulamaya çalışmayı bırakmalı ve inandırıcı bir alternatif geliştirmeye başlamalıdır. Yeni siyasal sınırlar çizilmeli ve farklılıklar tam olarak tanımlanmalıdır.¹²

Marksizmi yeniden okuma teorisinin kavramlarının yapı-bozuma uğratılmasını da beraberinde getirmiştir. Laclau ve Mouffe'ye göre bir çok toplumsal antagonizma ve çağdaş toplumların anlaşılması için hayati önem taşıyan bir çok mesele, Marksizm dışı söylem alanlarına aittir. Bu sebeple Marksist kategorilerle kavranamaz. Marksist kategoriler Hegelcilik ve Naturalizm yeni küresel dünyayı kavramaya yeterli değildir.¹³

a) Agonizma

Agonizma kavramı projenin önemli dayanaklarından biridir. Bu dayanağın alt yapısı öznenin söylem alanında dil yolu ile kurulduğunu ifade eden postyapısalcı felsefe tarafından inşa edilmiştir. Buna göre bir simgesel düzene kısmi ve eğretilmeli katılım olarak özne dil yoluyla kuruluyorsa, bu düzenin her sorgulanışının bir kimlik bunalımına yol açması kaçınılmazdır. Ama bir taraftan da, bu iflas deneyimi değişik bir ontolojik düzene, farklılıkların ötesindeki bir şeye bir geçiş anlamına gelemez. Çünkü hiçbir öte mevcut değildir. İşte bu nedenle toplumsalın sınırlanması, onu bozan, tam bir varoluş oluşturma niyetini ortadan kaldıran bir şey olarak, toplumsalın kendisinin içinde verili olmalıdır. Toplumun hiçbir zaman toplum olmayı tam olarak başaramaması; onun kendisini nesnel bir gerçeklik olarak kurmasının önüne geçtiğinden sonuç olarak agonizma kaçınılmazdır.¹⁴

Yaşadığımız çağda kimlikler giderek çoğullaşmakta ve çeşitlenmektedir. Buna göre, yeni çoğulcu toplum yapısına uygun demokrasi anlayışının bütünleştirici olmaktan çok, farklı kimlik konumları arasındaki ilişkiyi düzenleyici olması gerekmektedir. Bu farklı kimlikleri ortak bir noktada uzlaştırabilecek ortak bir söylem olmayacağı için, farklı düşünelere dair her uzlaştırma aslında tanım gereği dışlayıcı olacak ve eksik kalacaktır. Artık çeşitli ilişki alanları agonist bir yapı sergilemektedir. Laclau ve Mouffe agonizmayı insan ilişkilerinin doğasında bulunan pek çok değişik form alabilen ve farklı toplumsal ilişki tiplerinde ortaya çıkan farklılık olarak tanımlamışlardır. Post-modern toplumun değerler çoğulculuğu karşısında, çatışmaya rasyonel herhangi bir çözüm bulunmaması agonizmanın nedeni olmuştur.¹⁵

Demokrasi için uzlaşma değil çatışmanın önemli olduğunu vurgulayan Mouffe, bu noktada antagonizma ve agonizma ayrımının önemine dikkati çeker. Buna göre, antagonizma, hasımlar arasındaki mücadele agonizma ise zıt görüşlüler arasındaki mücadeledir.¹⁶

Mouffe'ye göre politik olan ile, insan ilişkilerinin doğasında bulunan antagonizma –boyutu ifade edilmektedir. Politika insanların bir arada var oluşunu organize

12 age, s:21

13 age, s:10-13

14 age, s:203

15 Mouffe, (2000), s:106

16 Mouffe, Chantal, (1999), "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism", Social Research, Fall:2-7, s:16

etmeye çalışan pratikler, söylemler ve kurumlar topluluğudur. Bu anlamda politika düşmanlığın ehlileştirilmesi ve insanlar arasındaki ilişkilerde mevcut olan potansiyel antagonizmanın daha az tehlikeli hale getirilmesine çalışmaktan ibarettir. Buna göre demokratik politikanın merkezi sorusu; „biz/onlar ayrımının, çoğulcu demokrasi ile uyumlu bir şekilde nasıl yapılacağı“ olmalıdır. Mouffe için bu sorunun cevabı demokratik politikayı, onları bir düşman olarak değil, bir hasım olarak, yani fikirleriyle çarpıştığımız ama fikirleri savunma hakkını sorgulamadığımız biri olarak anlaşılacak şekilde kurmakta saklıdır.¹⁷ Hasım kategorisi antagonizmayı ortadan kaldırmaya da hasım artık düşman değildir. Yalnızca liberal demokrasinin etik-politik ilkelerine -özgürlük ve eşitlik- ortak bir bağlılık nedeniyle ortak bir zemin paylaşılan meşru bir düşmandır.¹⁸

Hasım kategorisinin sunulması, antagonizma nosyonunun kompleks hale getirilmesini ve onun bürebileceği iki farklı biçim -antagonizma ve çekişme- arasındaki mücadele iken çekişme hasımlar arasındaki mücadeledir. Bu nedenle, sorunumuzu, çekişmeci çoğulculuk perspektifinden tasavvur ettiğimizde, demokratik politikanın amacının, antagonizmayı çekişmeye dönüştürmek olduğunu söyleyerek yeniden formüle edebiliriz.¹⁹

Antagonistik çoğulculuk tezine göre, antagonistik karşılaşma demokrasiyi tehlikeye atmak bir yana, demokrasinin varlık koşuludur. Buna göre radikal demokrasi projesinin amacı zaten var olan antagonizmayı agonizmaya dönüştürmek olarak düşünülebilir. Böylece kimlikler arasında fiilen var olan uzlaşmazlık ve zıtlık hali demokratik zemine taşınabilirse, çatışma yani antagonizma, hasımlar arasındaki demokratik mücadeleye yani agonizmaya dönüşebilecektir. Hatta Mouffe bu yolla her şey demokratik zeminde yaşanacağından, terörizm de sona ereceği iddiasını taşımaktadır.

b) Kimlik /Fark

Laclau ve Mouffe’de kimlik antagonizma ve dışlama ile kurulmaktadır. Çünkü her nesne, bizzat kendi varoluşuna kendinden başka bir şeyi kaydetmekte ve sonuç olarak her şey fark olarak kurulmaktadır. Kimliğin varoluşu saf varlık ya da nesnellik olarak düşünülemez. Kurucu dışarı, daima gerçek olanağı olarak içerinin içinde mevcut olduğundan, her kimlik katıksız biçimde olumsal olarak açığa çıkmaktadır.²⁰

Sistemin her bir ögesi ancak diğer öğelerden farklı olduğu oranda bir kimlik kazanmaktadır: fark=kimlik. Bir yandan da, tüm farklar, dışlama sınırının bir tarafına ait oldukları oranda ve ölçüde, birbirlerine eşdeğerdirler. Ama bu sefer, her ögenin kimliği/özdeşliği kurucu olarak yarılmıştır: bir yanda her fark kendini bir fark olarak ifade ederken, bir yandan da, sistemin tüm diğer farklarıyla girdiği eşdeğerlik ilişkisi içinde, bir fark olarak kendini iptal eder. ve sistem ancak radikal bir dışlamayla mümkün olduğuna göre, bu yarılma veya kararsızlık her türlü sistematik kimliğin

17 Mouffe, (2000), s:106

18 age, s:108

19 age, s:108

20 age, s:32

kurucu bileşenidir...Eğer sistemin sistematikliği, doğrudan doğruya dışlayıcı sınırın eseri ise, sistemi bir sistem olarak temellendiren bu dışlamadan başka bir şey olamaz.²¹

Laclau ve Mouffe'ye göre kimlik fark ile kurulmaktadır. Bu arguman ise Saussure ve Derrida felsefesinden ödünç alınmıştır. Sistemin her bir ögesi ancak diğer öğelerden farklı olduğu oranda bir kimlik kazanabilme yetisine sahiptir:fark=kimlik. Diğer taraftan, tüm farklar, dışlama sınırının bir tarafına ait oldukları ölçüde, birbirlerine eşdeğerdir. Her ögenin kimliği/özdeşliği kurucu olarak yarılmıştır. Sistem ancak radikal bir dışlamayla mümkün olduğundan yarılma veya kararsızlık her türlü sistematik kimliğin kurucu bileşenidir.²²

Modern dünya düzeninde gerek Liberalizm ve gerek Marksizmde özne kimliğinin kuruluşunda bütünleştirici ve indirgemeci bir anlayış benimsenmiştir. Liberal demokraside öznenin kimliği ulus-devlet yapılanması kapsamında "yurttaş" esas alınarak kurulmaktadır. Marksizm de ise kimlik merkezleştirici ve bütünleştirici sınıf kavramı kapsamında tanımlanmıştır. Bu durum cinsiyet, ırk, kültür gibi diğer kimliklerin yok sayılarak siyasal arena da temsil edilmemesi sonucuna yol açarken, küreselleşme sürecinin de "yurttaş" temelli kimlik tanımının altını oyması, kimliğin fark ile tanımlanması gereğini ortaya sermektedir.²³

Postmodernizmin tikele yaptığı vurgu modern dünya görüşündeki liberalizmin ve marksizmin evrensellik idealini ve iddiasını geçersiz kılmıştır. Farklılıkların tanınması, modern dünya düzeninde ırk, cinsel tercih ve etnik köken gibi ihmal edilmiş olan kategorilerle yeni politik gruplaşmalar inşa etme projesi olarak ortaya çıkmıştır.²⁴ Laclau ve Mouffe her türlü evrenselleştirmenin meşruiyet zeminini kaybettiği postmodern bir dünyada en önemli siyasal gelişmenin tikelci kimlik çoğalması olduğuna vurgu yapar.²⁵ Gelişmiş ülkelerde görülen yeni egemenlik biçimleri ve antoganizmalar yeni tarzda mücadeleler ortaya çıkarmıştır. Kentsel, ekolojik, otorite karşıtı, endüstrileşme karşıtı, feminist, ırkçılık karşıtı, etnik, bölgesel ya da cinsel azınlığın mücadeleleri egemenliğin yeni formlarını sorgulamada büyük rol oynamaktadır. Bu toplumsal hareketlere karakterini veren şey, özne konumlarının çeşitliliğidir. Bu çeşitlilik, aynı zamanda antagonizmanın ortaya çıktığı yerdir. Bu nedenle politize olmalıdır. Laclau ve Mouffe'nun radikal demokrasi projesi, liberal demokratik geleneğin unsurları arasında, demokratik haklara dayalı farklı bir eklemleme yaratılmasını amaçlar. Bu olabildiğince çok sayıda demokratik mücadelelerin sonucu olarak gerçekleşecektir. Değişen eklemlemelerle yeni hegemonyalar oluşacaktır.²⁶ Çünkü toplumu tek başına dönüştürebilecek bir özne yoktur.²⁷

21 age, s:97-98

22 Laclau, (2003), s:97-98

23 Best, Steven-Kelner, Douglas, çev: Mehmet Küçük, (1998), "Postmodern Teori", Ayrıntı Yay, İstanbul, s:24

24 age, s:249

25 Laclau, Ernesto, (1995), "Siyasal Kimliklerin Oluşumu", Sarmal yay, İstanbul s:9

26 Mouffe, Chantal, (1993), "The Return of the Political", Verso, London, s:12-18

27 Laclau, Ernesto - Mouffe, Chantal (1992), "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" (Çev.Ahmet Kardam,Doğan Şahiner),Birikim Yayınları, İstanbul, s:177

c) Hegemonya

Hegemonya ve Sosyalist Strateji'nin ana tezi toplumsal nesnelliğin iktidar eylemleriyle kurulacağıdır. Bu, her toplumsal nesnelliğin nihai olarak politik olduğu ve onun kuruluşunu yöneten dışlama izlerini göstermek zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Nesnellik ile iktidar arasındaki buluşma noktasını ise **hegemonya** kavramı ifade eder.²⁸

Hegemonya kavramı iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri "hakimiyet"i, diğeri ise "rızaıyı içerecek şekilde liderlik"i ifade etmektedir. Marksist literatürde "hegemonya kavramı" genellikle "liderlik ve anlaşmayı ihtiva eden bir anlaşmalar sistemi" anlamında kullanılmıştır. Marksizmde hegemonya kavramını geliştiren düşünür ise Antonio Gramsci'dir. Gramsci'nin hegemonya kavramı; belli bir grubun birlik oluşturmak suretiyle diğeri gruplar üzerinde tahakküm kurma savaşı olarak tanımlanabilir. Gramsci, yönetici sınıfların egemenliğinin "zor kullanma, doğrudan kontrol ve bunlardan daha etkin olmak suretiyle yönetilen sınıfların rızasıyla" sağlandığını öne sürmüştür.²⁹ İlgili rızayı sağlayan aygıtlara hegemonik aygıtlar adını vermiş ve bu aygıtlar vasıtasıyla hakim ideolojinin geçerli ve doğal bir söylem haline geldiğini belirtmiştir. "Proletarya hegemonyası" anlayışını geliştiren Gramsci'ye göre; proletaryanın iktidarını uygulayabilmesi için en elverişli koşullar, bu sınıfın aynı zamanda hem yönetici hem de egemen sınıf olmasıyla sağlanabilir. Gramsci, proletaryanın söz konusu amacı gerçekleştirebilmek için sınıflar arası bir birlik kurması gerektiğini söyler. Dolayısıyla, Marksizmde hegemonya kavramı, "liderlik, belirli düzeyde anlaşma ve stratejiyi" içeren pozitif bir anlam taşır.³⁰

Gramsci'nin hegemonya kavramını yapı-çözümüne uğratarak dönüştürmüş olan Laclau ve Mouffe da hegemonya kavramını olumlu anlamıyla kullanmışlardır. Laclau ve Mouffe'nin düşüncesinin kaynağı post-yapısalcı zemindir. Post-yapısalcı alanda yapı-çözüm ile Lacancı teori, hegemonya yaklaşımlarını oluşturmalarında önemli role sahip olmuştur. Derrida'dan ve yapıçözümcülerden ödünç aldıkları kararverilemezlik kavramı merkezi önemdedir.³¹ Marksist teoride siyasal alanın yapısal belirlenim tarafından yönetildiği düşünölmekteyken, Derrida'nın, siyasal alanın her yerine kararverilemezliğin yayıldığını göstermiş olması Laclau ve Mouffe'nin hegemonyayı kararverilemez bir zemin üzerinde verilen kararların teorisi olarak oluşturmalarına neden olmuştur.³² Laclau ve Mouffe'ye göre her politik düzen, bir hegemonya ve kendine özgü iktidar ilişkileri ifadesi olduğu için, politik pratik, o kimliklerin güvenilmez ve daima değışebilir bir zeminde kurulması olarak düşünölmelidir.³³

28 Mouffe, (2000), s:106

29 Marshall, Gordon (1988), "Sosyoloji Sözlüğü" (Çev:Osman Akınhay, Derya Kömürücü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara

30 Gramsci'den aktaran Laclau-Mouffe,(1992), s:64 Ayrıca Bknz: Entwistle, Harold, (1978), "Antonia Gramsci Educational Theory", Volume 28, Number 1, s: 443

31 Laclau-Mouffe, (2008), s:17

32 age, s:13

33 Mouffe,(2000), s:106

Laclau ve Mouffe'un düşüncesi, toplumsal mücadele pratiklerinin gittikçe karmaşıklaşan ve kararverilemez bir zeminde meydana geldiği günümüz toplumlarında, çeşitli toplumsal failer arasında eklemlemeyi sağlayacak sınıfların ötesinde bir hegemonik stratejinin yaratılmasının zorunlu olduğudur.³⁴ Ancak böyle bir düşünsel bağlam Marksist teorinin temel kategorilerinin açıklayamadığı bir toplumsal mantığı ortaya koyacaktır. Buna hizmet eden kavramlar yapıçözümle dönüştürülmüş olan hegemonya ve eklemleme kavramları olacaktır. Laclau ve Mouffe'ya göre toplumsalın kuruluşu Marksist teorinin iddiasının aksine zorunlu karakterde bir belirlenim mantığına dayanmaz. Toplumsal, postyapısalcılığın göstermiş olduğu oluşsallık içindeki söylemsel pratiklere bağlıdır. Laclau ve Mouffe toplumsalın çözümlenmesindeki bu farklı yaklaşımlarının sonucu olarak kendi hegemonya kavramlarının, Marksist literatürde bu kavramı kullanan Lenin ve Gramsci'den ayrıldığını ifade ederek kendilerinin hegemonya kavramsallaştırmasının altyapı-üstyapı ayrımını ve ekonominin belirleyiciliğini, hegemonik bir gücün nihai çekirdeğinin bir temel sınıftan ibaret olduğu varsayımını reddetmekte olduğunu altını çizerler. Laclau ve Mouffe'ya göre Marksizmden farklı olarak hegemonya kavramı artık yalnızca ekonomik düzeye ait değildir. Ancak Gramsci'nin hegemonya kavramının, oluşsallığa olanak tanıyan bir karakteri ifade ederek bunu benimserler. Çünkü Gramsci, Lenin'in "sınıf ittifakları"nın ötesine giden bir hegemonya kavramını geliştirmiştir." Bu sebeple Laclau ve Mouffe kalkış noktası olarak Gramsci'yi alarak Gramsci'nin bu özgül yaklaşımını radikalleştirmeyi amaçlarlar.³⁵

Yazarların hegemonya argümanı; çağdaş toplumda birden çok hegemonik özenin varolduğu, bu nedenle, bir strateji, bir kollektif ve anlaşmalar sistemi olan hegemonyanın işçi sınıfı merkezinde oluşturulmasına imkan bulunmadığı şeklindedir. Yazarlara göre günümüzde en önemli siyasal gelişme, tikelci siyasal kimlik çoğalmasındır. Laclau ve Mouffe, işçi sınıfını terk ederken, 'yeni toplumsal hareketler' olarak literatüre geçen "partikülarist kimliklerin totalleştirici olmayan, demokratik yönü"nü tercih etmektedirler. Bu kimlikler çoğalmasıyla birlikte yapılması gereken bunların birbirine eklemleme sorununu çözmektir. Eklemleme sürecini, ya da farklılığa dayalı siyasetin inşasını sınıfa dayalı hegemonya yerine kollektif iradeye dayalı hegemonya kavramlaştırımıyla" yaparlar.³⁶

Gramsci'nin hegemonya kavramını dönüştürerek yola çıkan Laclau ve Mouffe sonuç olarak, marksizme getirdikleri eleştiriler kapsamında, özne farklılıkların eklemlemesiyle oluşan yeni bir hegemonya önermekte ve sosyalizm ve geleneksel liberalizmin özcü sınırlılıklarının aşılmasını hedefleyen, farka dayalı tüm toplumsal/söylemsel dinamikleri kapsayan ve bunların hiçbirini diğerine üstün kılmayan, gelecek olana da daima kapıyı açık bırakan, demokratik değerleri kutsayan bir proje önermektedirler.

34 Kaygalak, Sevilay, (2001), "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti:Radikal Demokrasi, Praksis, kış, s:1, s:38

35 age, s:38

36 age, s:24

4. MÜZAKERECİ DEMOKRASİ MODELİ- HABERMAS'IN İLETİŞİMSSEL EYLEM TEORİSİ

Habermas'ın 1960'lardan beri, özellikle burjuva hukuk devletinin anayasal yapısı ile demokrasi fikri arasında temel bir çelişki olduğu yolundaki tartışması, müzakereci demokrasi modelinin temelini oluşturur. Habermas modern liberal demokrasiyi hem eleştirir hem de onu tamamlanmamış bir proje (1994) olarak görür. Habermas'a göre, liberal siyasal düzen feodal düzenin yerini alırken, sorunların çözülmesi amacıyla kişiler arasında tartışım ve uzlaşmaya olanak sağlayacak kamusal bir yaşam alanı vardır. Bu kamusal alanda tüm yurttaşlar özgürce ve eleştirel olarak tartışabilmektedirler. Habermas, XIX. yüzyılda kapitalizmin aşırılışması ile kamusal alanın çöktüğünü iddia eder. Habermas'a göre, Aydınlanmanın özgürleştirme amacını gerçekleştirebilmesi bu kamusal alanın yeniden kurulmasına bağlıdır. Kamusal alanın işlevli bir şekilde yeniden örgütlenmesi modernite sürecinin özgürlük boyutunu tamamlayacaktır. XIX. ve XX. yüzyılda kamusal topluluklar iktidarı kullanım sürecinden dışlanmışlardır. Sadece kişisel, özel çıkarlarıyla hareket eden tüketici-seçmen konumuna indirgenmişlerdir. Bu ise kamusal çıkarın tektipleştirilmesine ve kamusal tartışmanın dönüştürücü yaratıcı niteliğinin kalkmasına neden olmuştur.³⁷

Habermas'a göre problem **kamusal alanın** „toplumsal yaşam dünyası“ ve „sistem dünyası“ olarak bölünmesi sonucu kültürel bütünlüğün kaybolmuş olmasıdır. Habermas'a göre, toplumsal yaşam dünyasının unsurları kültür, toplum ve kişiliktir. Bu üç unsur yeniden üretilmek yoluyla dönüşerek, kültürün de üretilmesine ve dönüşmesine yol açmaktadır. Böylece bireyin kimliği ve kendini ifade etme tarzı da bu kültürel ortamda biçimlenmekte ve gelişmektedir.³⁸ Çarpıtılmamış ve zorlanmamış bir iletişimsel eylem, toplumsal yaşam dünyasının varlığını sürdürmesi ve sosyal bütünleşmenin sağlanması bakımından büyük önem taşır. Modernleşme sürecinde, sistem dünyası ile toplumsal yaşam dünyası farklılaşmıştır. Farklılaşan her alan, kendi rasyonel yaklaşımını geliştirmiş böylece gittikçe birbirinden bağımsızlaşan sistemler meydana çıkmıştır. Bu ise, ilişkilerin ve prosedürlerin gittikçe biçimselleşmesine yol açmıştır. Sonuç olarak kamusal alan kültürel bütünlüğünü kaybetmiştir. Habermas sistem dünyasını ekonomi ve devlet olarak tanımlar. Böylece Modern toplumda, para ve siyasal güç bakımından kapitalist ekonomik sistem ve rasyonel devlet yapısı tarzında bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Toplumsal yaşam dünyası, para ve siyasal iktidar kullanımının sistemleşmesi yoluyla bağlantılı hale gelmiştir.³⁹

Liberal devlet bir taraftan pazar anlayışını meşrulaştırırken ve özel haklara ağırlık verirken, diğer taraftan özgürlükçü-eşitlikçi burjuva düşüncesine sahiptir. Liberal anlayış sivil toplumu ekonomik alan olarak değerlendirir ve burada bireyi piyasa koşullarıyla başbaşa bırakır. Bu iki özellik arasında sınıflı toplumun yapısından kaynaklanan temel bir çelişki açığa çıkmaktadır. Habermas bu çelişkinin liberalizmin

37 Habermas, Jürgen, çev: Tanıl Bora-Mithat Sencer, (2003) "Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü", İletişim Yay, İstanbul, s:303-307

38 Yüksel, Mehmet, (2004), "Modernite Postmodernite ve Hukuk", Siyasal Kitabevi, Ankara, s:228

39 age, s:229

özel alan anlayışının değişmesi ve yurttaş katılımının gerçekleşmesi ile giderilebileceği iddiasındadır.

Habermas'a göre, liberal demokrasinin bu tıkanmışlığı devlet-sivil toplum karşıtlığına son verilerek ve bunun yerine siyasal toplum - ekonomik toplum - sivil toplum şeklinde bir ayrıma gidilerek aşılabılır. Liberal ve cumhuriyetçi modellerin iki boyutlu toplum anlayışının yerine, üç boyutlu toplum anlayışı getirir. Bunun başlangıç noktası olarak siyasetin "etiksel eylem" olduğunu kabul eder. Bu etiksel alanı ekonomik toplumun dışına yerleştirir. Ama bu alan Kantçı etikte olduğu gibi kimlikleri öncelleyen metafiziksel bir ahlaki alan değildir. Habermas'a göre, siyaset toplumsal ilişkileri oluşturan bireysel ve kolektif kimliklerin birbirleriyle bağımlı varlık koşullarını fark etmelerini sağlayan ve bu kimlikler arası dayanışmayı olası kılan tartışma/sorgulama/müzakere etkinliğidir.⁴⁰

Habermas Aydınlanmanın özgürleştirici işlevini yerine getirebilmesi için "arçasal akıl" yerine "iletişimsel akıl", "özne merkezli" bir kamusal yerine "özneler arası" ilişkilerin/iletişimin belirlediği bir siyasal alanı savunmaktadır.⁴¹ Kant'ın genelleştirme ilkesinin irdelenmesi gerektiğini düşünmektedir. Böylece herkes, bir normun tek tek her bir bireyin bakışıyla istenilip istenilmeyeceğinin denenmesi için, diğerlerinin bakış açısını edinmeye zorlanır. Bu, tüm ilgililerin katıldığı, anlaşmaya yönelik rasyonel bir tartışım ortamıdır. Bu şekilde bir tartışımlı anlaşma fikri, kendi başına yargılayan özneye, daha fazla gerekçelendirme yükümü yüklemektedir. Böylece, Kant'ın koşulsuz buyruğu yerini tartışım ilkesine bırakmaktadır. Buna göre; sadece uygulamalı bir tartışımın katılımcıları olarak tüm **öznelerce onay alabilecek normlar geçerli sayılabilir.**⁴² Habermas'ın ortaya koyduğu alternatif tez, müzakereyi esas alan presedürel demokrasiyi öne çıkarmaktadır

Müzakereci demokrasi, demokrasiyi kamu alanını, gündelik yaşamı ve yurttaşlar arasındaki diyalogu içine alan bir süreç olarak kabul eder. Demokratik siyasetin temelini de, yurttaşlar arasındaki iletişimin ve müzakere yolu ile sağlanan "rasyonel" konsensusa dayandırır.⁴³

Müzakereci demokrasi;

- Kamusal alan aracılığıyla kimlikler arası sorgulama/tartışma zemini hazırlar.
- Sivil toplumu iletişimsel ussallığın, normatif temelini oluşturduğu bir alan olarak niteler.
- Siyaseti etik bir pratik olarak görerek, demokrasinin içine yerleştirilmiş olan çalışmada "karşıtlık" ilişkisini reddeder.
- Demokratik yönetimi, "katılımcı bir devlet - sivil toplum ilişkisi" olarak tanımlar.⁴⁴

40 Keyman, E Fuat,(1999), "Türkiye ve Radikal Demokrasi", Bağlam Yayınları, İstanbul, s:140

41 Arslan, Zühtü, (2005), "Anayasa Teorisi", Seçkin Yay, Ankara, s:72-73

42 Habermas, Jürgen, çev: Güleğiş Naliş, (1994), "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", Der: Necmi Zeka, Postmodernizm içinde, Kıyı Yayınları, İstanbul, s:213-214

43 Doğanay, Ülku,(2003), "Demokratik Usuller Üzerine Düşünmek", İmge Kitabevi, Ankara, s:49

44 Keyman, (1999), s:143-144

Kamusal alanın bölünmüşlüğüne yönelik eleştirilerinden anlaşılacağı üzere Habermas'a göre gerekli olan, farklı etnik kültürlerin eşit olarak kendini ifade edebileceği açık **iletişim** olanağına sahip bir kamusal alanın geliştirilmesidir.⁴⁵ Habermas siyasal özneleri rasyonel bir zeminde müzakere yolu uzlaşmaya ulaştıracak "iletişimsel eylem kuramı" önermektedir.

İletişimsel eylem kuramında dili, konuşanların ve dinleyenlerin nesnel, sosyal ve öznel dünyalara aynı anda göndermede bulunarak durumu tartışmalarını sağlayan yeterince uzun tutulmuş bir iletişim aracı olarak görmektedir. Bu dilsel bağlamda gerçekleşen iletişimin kuralları; ortaya ifadenin nesnel gerçeğe uygun olması, ifadenin var olan normatif bağlam içinde meşru olması ve samimiyet olarak nitelendirildiği konuşmacının ifadesinin asıl niyetine uygun olmasıdır.⁴⁶

Kamusal alanın işleyişi şu ilkelerle özetlenebilir:

"a) Bir eylem normu, o normdan (ve normun uygulamasının yan etkilerinde) etkilenmesi muhtemel olan herkesin, pratik bir söylemin katılımcıları olarak, böyle bir normun uygulamaya konması veya uygulamaya devam edilmesi üzerinde (rasyonel olarak yürütülen) bir anlaşmaya varması halinde gerçeklik kazanır.

b) Herkesin herkesçe, hiçbir kısıtlama olmaksızın, iddiaları geçerli savlarla desteklendiği sürece karşılıklı olarak özerk ve rasyonel özneler olarak tanınmış olması gerekir.

c) Böylece ulaşılan kararlarla meşruluğunu kazanan diyalog süreci, erişim imkanları bakımından da kamusal olmak durumundadır; Konuşma ve eylemde bulunma yeteneğine sahip ve aynı zamanda tartışılmakta olan normdan potansiyel olarak etkilenecek olan herkes, tartışmaya eşit koşullarda katılabilir.

d) Katılımcılar, zımnen kabul edilmiş olabilecek geleneksel normlara karşı çıkacak bir tavır alabilmelerine imkan verecek biçimde, söylemin düzeyini değiştirme yeteneğine sahip olmalıdırlar. Rasyonel söylem için hiçbir şey –ne zenginlik ne iktidar kaynakları ne gelenek ne de otorite- tabu olmamalıdır."⁴⁷

Bu kuramın bir diğer gereği iletişimde **rasyonelliğin** sağlanmasıdır. Rasyonellik kriteri „eleştirilebilirlik“ ve bu eleştiriye karşı „savunulabilirlik“ tir.⁴⁸ Rasyonelliğin gerçekleşebilmesi için, dilsel bir iletişime giren taraflar, herkes için ifadesi aynı olan nesnel bir dünyaya ya da ortak olarak yaşanan bir sosyal hayata göndermede bulunmalıdır. Habermas ayrıca, dünyaya ilişkin kavrayışı engellediğini düşündüğü „mitsel dünya görüşü“nün iletişimde rasyonelliği engellediğini belirtmektedir.⁴⁹

45 Habermas, Jürgen, çev: Mehmet H. Doğan, (1996), "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşı", Haz: Charles Taylor-Amy Gutman, Çokkültürcülük içinde, YKY, İstanbul, s:129

46 Habermas, Jürgen, çev: Mustafa Tüzel, (2001), "İletişimsel Eylem Kuramı", Kabcacı Yayınevi, İstanbul s:127-129

47 Keyman, E. Fuat, (1999), s:133-134

48 Habermas, (2001), s:40

49 age, s:74

Karar, tahakkümün olmadığı tartışma süreci sonucunda varılacak bir uzlaşmayı gösterecek şekilde rasyonelleşmiş nitelik taşımaktadır.⁵⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere Habermas Modernite'deki ilerlemeci ve özgürleştirici anlayışa inanmayı sürdürmektedir. Postyapısalcılığın kararverilemezliğini felsefi zemin olarak kabul eden radikal demokrasi projesinin aksine doğruluk için bir ölçüt bulunabileceğine ve bu ölçütün de insanı özgürleşme idealine kavuşturabileceğine inanmaktadır. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramının problemi özgürleşme idealini gerçekleştirecek demokratik meşruiyet zeminini kurma yönündedir. Habermas'a göre iktidarın meşruluğu, bir siyasal düzenin tanınma değeridir. Siyasal düzen "doğru" ve "adil" olarak tanındığı takdirde meşruluk kazanacaktır.⁵¹ Habermas'ın müzakereci modelle öne çıkan önerisi kamusal alanda eşit koşullarda ve rasyonel zeminde yapılacak olan bir tartışmada sağlanacak uzlaşma ile meşruiyetin sağlanmasına yöneliktir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

a) Laclau ve Mouffe'a Eleştiriler

Laclau ve Mouffe, marksizmi ekonomi odaklı olması, işçi sınıfının ayrıcalıklı konumu ve determinist bir anlayışla işçi sınıfının sosyalizmi getirmesi beklentisi konusunda eleştirirerek bunları değişik özcü biçimler olarak yorumlar. Marksizmi, üretim ve sömürü arasındaki ilişkinin politik düzeyini görmemekle eleştiren Laclau, Marksizmde ekonomi ve politika arasında varsayılan denkliliği reddeder. İşçi sınıfının ayrıcalıklı konumunu eleştirir. İşçi sınıfı artık teknolojik gelişmeler nedeniyle parçalanmıştır. Ortaya yeni agonizmalar çıkmıştır. Sınıf kavramı 19. yüzyıl sosyal kimliklerini anlamak için elverişli olmakla birlikte, bugünkü mücadele alanlarını anlamaya yardımcı olmaktan uzaktır.⁵²

Laclau ve Mouffe'nun bu yaklaşımı, Norman Geras, Gülseren Adaklı, Sevilay Kaygalak gibi kimi Marksist düşünürler tarafından hararetle eleştirilmiştir. Yazarlar başlıca; Marksizmi kavrayamamakla, solu, liberal platforma taşımaya çalışmakla, muğlaklıkla, siyaset içerisinde ekonominin rolünü yadsımakla, siyasetin amacını kimlik kurma mücadelesine indirgemekle, sosyalizm adı altında sol düşünceden bütünüyle kopmakla eleştirilmişlerdir.

Laclau ve Mouffe'a yönelik kapsamlı eleştirilerden biri Geras'a aittir. Geras'a göre her nesnenin söylemsel karakterli olduğunu ifade etmek, söylemsel idealizmin en tipik biçimlerinden birine yakalanmaktır. Geras, mutlak olarak herşeyin söylemselliğinin olanaklılık koşullarının sorgulandığı post-Marksizmde söylemselliğin kendisinin nereden kaynaklandığının es geçildiğine dikkati çekmektedir.⁵³

50 Güriz, Adnan, (1997), "Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk", A.Ü.H.F Yay, Ankara, s:95

51 Arslan, (2005), s:44

52 Laclau, Ernesto, (1989), "Sınıf Savaşı ve Sonrası", Birikim, 5, s:24-26

53 Adaklı, Gülseren, (2001), "Postmarksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları", praksis, kış, sayı:1, s:28

Tıpkı Geras gibi Adaklı'ya göre de, post-Marksizm, kendisini her türlü indirgemecilikten uzak tutma uğraşında olmakla beraber gerçekte kaçınılmaz olarak başka türlü bir indirgemecilikle yüz yüzedir. Maddi ilişkilerin dönüştürülmesi sürecinde siyasete özerk bir düzey olarak sürekli vurgu yapmalarına rağmen, toplumsal dönüşümün en önemli konularına karşı sessiz kalmışlardır. Örneğin mülkiyet gibi temel bir sorun, post-Marksizmin siyasal tahlillerinde kendisine yer bulamamıştır. Radikal demokratik proje mülkiyet ilişkilerini dönüştürme konusunda bir öngörüye sahip olmamakla malüldür.⁵⁴

Kaygalak "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi" isimli makalesinde; Laclau ve Mouffe'un ortaya koyduğu anlayışın, anti-kapitalist olmadığından bahisle, onların post-kapitalist bir topluma geçildiği kabulünden hareket ettiklerini öne sürmüştür. Yazarların, burjuvazi ve proletaryanın farklılaşmasından ve çalışanların üretici kimliklerinden ve ekonomik koşullardan çok tüketici, yurttaş ya da azınlık kimlikleri ile tanımlandıklarından bahsettiklerini ifade etmektedir. Sonrasında ise bununla çelişkili olarak bireyin ekonomik koşullarının, toplumsal konumu üzerinde hala ne kadar belirleyici olduğu söylenmektedir. Kaygalak'a göre, önerdikleri bu siyaset tarzının en önemli özelliği sosyalist politikayı işçi sınıfı mücadelesinden koparılmaya çalışılmasıdır.⁵⁵

b) Radikal Demokrasi Bağlamında Müzakereci Demokrasiye Yöneltilen Eleştiriler

Mouffe, Aydınlanma'daki iki farklı mantığın birbirinden ayrılması gerektiğini söyler. Bu mantıklar, epistemolojik boyut olan kendi kendini teyit ve siyasal boyut olan kendi kendini kurma mantıklarıdır. Bu iki mantık tarihsel olarak eklenmiştir. Ancak aralarında hiçbir zorunlu ilişki bulunmadığından kolayca birbirlerinden ayrılabilirler. Müzakereci demokrasi kuramına göre, demokrasiyi savunmak için ona rasyonel temeller vermek zorunludur. Bu görüşe göre rasyonalizmi eleştirmek, demokratik yurttaşlığın temelleri sarsmaktadır. Böylece demokratik projenin iptali sonucunu doğurmaktadır. Oysa Mouffe'ye göre, Aydınlanmanın evrenselci ve rasyonalist çerçevesi demokratik siyasetin günümüzdeki aşamasını yeterli biçimde anlamayı engellemektedir. Mevcut rasyonalist ve evrenselci çerçeve, demokratik devrim tarafından temsil edilen Aydınlanma'nın siyasal yönleri korumak kaydıyla, terk edilmelidir. Sonuç olarak denebilir ki, Habermas ve diğer müzakereci demokrasi taraftarlarının öne sürmüş oldukları gibi, Aydınlanma'nın epistemolojik yanı siyasal yanı için olmazsa olmaz bir koşul değildir.⁵⁶

Mouffe'e göre, Aydınlanma'nın epistemolojik yanı, demokrasinin zorunlu temeli olmak şöyle dursun, rasyonalist insan doğası anlayışı, sosyalliğin doğasında bulunan olumsuz yönü reddetmesi nedeniyle aslında onun en zayıf noktasıdır. Şiddetin sökülüp atılamazlığının kabul edilmesini engellemesi nedeniyle, demokrasi

54 age, s:27

55 Kaygalak, (2001), s:47-54

56 Mouffe, (2000a), s:185

teorisini, düşmanlık ve antagonizma boyutu içinde politik olan'ın doğasının kavranmasını engellemektedir.⁵⁷

Mouffe, Wittgeinstain şu sözlerini hatırlatır: "Tam bir kavrama arzusuyla sürtünmenin olmadığı ve bu nedenle belirli bir anlamda koşulların ideal olduğu kaygan buzun üzerine çıktık, ama aynı zamanda tam da bu nedenle yürüyemiyoruz: bu yüzden sürtünmeye ihtiyacımız var. Pürüzlü zemine geri dönmemiz gerekiyor." Pürüzlü zemine geri dönmek ise Mouffe'ye göre orjinal koşul ya da ideal söylem gibi rasyonalist düzeneklerin önündeki engellerin ontolojik olduğunun kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Herkesin, geneli ilgilendiren konular üzerindeki özgür ve sınırlanmamış açık tartışması engeller'i olarak sunulan özel yaşam biçimlerinin onun tam da olanak koşulu olmasından dolayı anlayışsal olarak olanaksızdır. Bu engeller olmadan hiçbir iletişim, hiçbir tartışma olması mümkün değildir. Rasyonalite ve tarafsızlığın yönettiği ve rasyonel bir evrensel konsensusa ulaşabilecek olan ahlaki bakış açısı adın verilen şeye ayrıcalık tanınmasında haklı bir taraf olamayacağı vurgusunda bulunur.⁵⁸

Feyerabend'in eleştirisine göre, Habermas'ın önerdiği rasyonel tartışma özgür bir tartışma olarak kabul edilemez. Rasyonel olmayanlar bu tartışma ortamına kabul edilmemektedir. Feyerabend ; "Nesnel dünya algısı kişiden kişiye ve topluluktan topluluğa değişmekte olup, her özne için ayrı olan nesnel dünya algısı üzerinde uzlaşılabilir ortak bir zemini mümkün kılmamaktadır. Ayrıca uzlaşmayı neden şart koşmaktadır? Diğerinin farklılığını kabul ederek yan yana durmak sadece bu farklılığı anlamaya çalışmak yeterli değil midir? Uzlaşma ile kastedilen aslında modernitenin zemin olarak dayatılması değil midir? „ gibi bazı sorular sormaktadır.⁵⁹

Lyotard'ın bakış açısından ise Habermas bir meta-anlatı daha, Freudcu ve Marxçı meta-anlatılardan daha genel ve soyut bir „özgürleşim anlatısı“ önermektedir. Habermas'a göre meta-anlatılara inanmazlık, tüm akla uygun standartların çürütmesini açıklamak için en azından bir standart alıkoyabiliyorsak anlamlı olacaktır. Böyle bir standart olmadığına teori ile ideoloji arasında ayrım kalmamakta, „varolan kurumların rasyonel eleştirisi“ şeklindeki Aydınlanma anlayışından vazgeçmeyi gerektirmektedir.⁶⁰ Lyotard'a göre;

“Habermas'ın yarattığı sorun, özgürleşime ilişkin bir meta-anlatı sunulmasından değil, bunun meşrulaştırılmasına ihtiyaç duyulmasından, kültürümüzü bir arada tutan anlatıların işlerini yapmaya bırakılmasıyla tatmin olmasından kaynaklanır.”⁶¹

57 Mouffe, (2000), s:134

58 age, s:103

59 Feyerabend,Paul, çev: Cevdet Cerit, (1991), "Özgür Bir Toplumda Bilim", Pınar yay, İstanbul s:40

60 Rorty, Richard, çev:Mehmet Küçük, (2000), "Habermas, Lyotard ve Postmodernite" Modernite Versus Postmodernite içinde s:262-281, Vadi Yay, Ankara, s:262-263

61 age, s:266

Habermas'ın öznelliği toplumsallaştırması ve ortaya koyduğu uzlaşım felsefesi, Lyotard'a önceden çok fazla işitilmiş bir tema üzerindeki anlamsız bir çeşitleme dahaymış gibi görünmektedir.⁶²

Mouffe, hem müzakereci demokrasi teorilerinin hem de bir üçüncü yol politikası için önerileri biçimlendiren demokrasinin konsensus modelinin modern demokratik politikanın liberal-demokratik eklemlenmenin iki bileşeni arasında yatan dinamiklerini kavrayamadığı düşüncesindedir. Mouffe'ye göre demokrasi teorisyenlerinin ve politikacıların konsensusa yaptıkları yanlış vurgunun kökeninde yatan ve onların antagonizmanın sökülüp atılabileceğine inançlarını kuvvetlendiren, liberal demokratik politikanın ifadesi olan paradoksu kabul edememeleridir.⁶³

Mükemmel demokrasi, aslında kendini yıkar. Bunun içindir ki, o ancak ulaşılmadığı sürece iyi olarak varolan bir iyi olarak tasavvur edilmelidir.⁶⁴ Müzakereci yaklaşıma göre, bir toplum ne kadar çok demokratikse, iktidarın toplumsal ilişkilerin kurucusu oluşu o denli az olacaktır.⁶⁵ Oysa, Mouffe ve Laclau radikal demokrasi projelerinde iktidar ilişkilerini toplumsalın kurucusu olduğunu kabul ederler. Bu bakış açısına göre müzakereci yaklaşımın en önemli eksiği, bu demokratik politika modelinin iktidarın bertaraf edildiği ve rasyonel bir konsensusun gerçekleştirilebildiği bir kamu alanının mevcudiyetini varsaymasıdır. Müzakereci model değerler çoğulculuğunun gerektirdiği antagonizma boyutunu ve onun ortadan kaldırılamaz karakterini kabul etmemektedir.⁶⁶

İktidarın kurucu doğasını kabul etmek, demokratik bir toplumu mükemmel bir uyum ya da şeffaflığın gerçekleşmesi olarak gören idealden vazgeçilmesi anlamına gelir. Mouffe'ya göre bir topluma demokratik karakteri, ancak, sınırlanmış toplumsal aktörlerin hiçbirinin kendisine bütünü temsilini atfedememesi ve kuruluşun hakimiyetine sahip olduğunu iddia edememesi ve kuruluşun hakimiyetine sahip olduğunu iddia edememesi vermektedir. Bu nedenle, demokrasi, toplumsal ilişkilerin kurulmuş katıksız doğasının, tamamlayıcısını iktidar meşruluğu iddialarının katıksız programatik temellerinde bulmasını gerektirmektedir. Böyle bir ifade iktidar ve meşruluk arasında kapanmaz bir mesafe olmadığı anlamına gelir. Bunu bütün iktidarların otomatik olarak meşru olduğu anlamda kullanmadığını ama, herhangi bir iktidar kendini kabul ettirebilmişse, öyleyse bazı çevrelerde meşru kabul edilmiş olması ve meşruluk aprioristik bir zeminden kaynaklanmıyorsa, başarılı bir iktidar biçiminden kaynaklanması anlamında kullandığını ilave eder. Mouffe'ya göre müzakereci yaklaşımın, iktidarın bertaraf edildiği ve meşruluğun katıksız rasyonalite temeline dayandığı rasyonel bir argümantasyon tipi olanağını varsayarak engellediği, tam tamına meşruluk ve iktidar arasındaki bu bağ ve bunun gerektirdiği hegemonik sıralanıştır.⁶⁷

62 age, s:277

63 Mouffe, 2000, s:19

64 age, s:139

65 Age, s:104

66 age, s:103

67 age, s:105

İyi işleyen bir demokrasi, demokratik politik kurumlar arasında bir çatışma gerektirmektedir. Bu alternatifler üzerinde gerçek bir müzakereyi getirir. Konsensusa aslında ihtilafın eşlik etmesi zorunludur. Konsensusa demokrasinin kurucusu olan kurumlarda ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁸

Demokratik bir toplumsal düzen içinde uzlaşma, rızanın üretilmesinin araçları sayesinde empoze edilmiş bir uzlaşma da olabilmektedir. Foucault'un çalışmaları bu tekniklere ayrıntılarıyla işaret etmektedir. Demokratik sistemlerde, düşünülmesi arzu edilenler dayatılmayıp; halkın zihnine ince araçlarla kazanılmaktadırlar. Tartışma yasaklanmamakta ancak istenilen sınırlar içerisinde yapılması sağlanmaktadır. Çünkü doğru sınırlar çerçevesinde yapılan tartışmalar sistemi ve iktidarı pekiştirmektedir.⁶⁹

Uzlaşma adı altında politik sınırlar belirsizleştirildiğinde politik dinamiklerin önu kesilmekte ve farklı politik kimliklerin kuruluşu engellenmektedir. Sonuç ise keskin bölünmelerin olmadığı daha olgun uzlaşmış bir toplum değil dini, ulusal ya da etnik özdeşleşme biçimleri etrafında diğer kolektif kimlik tiplerinin artışı olacaktır. Demokratik çatışma ortadan kalktığında, antagonistik anlamda politik olan, kendini diğer kanallar aracılığıyla ortaya çıkaracaktır. Antagonizmalar, pek çok değişik tarzda ortaya çıkabilir. Uzlaşma aracılığıyla onların yok edilebileceğine inanmak müzakereci modelin yanılmasıdır. Farklılıklara çekişmeci bir çoğulcu demokratik sistem içinde politik bir çıkış yeri verilmesinin temel nedeni ise budur.⁷⁰

Kendisiyle uzlaşmış şeffaf toplum bir mittir ve fantazi totaliterizme yol açar. Oysa radikal demokrasi, çoğulluk ve çatışmayı getirir. Çünkü bunlar siyasetin varlık nedenidir.⁷¹ Bu açıdan farklılıklar ve husumet giderilmeye, uzlaşmaya çalışılmamalıdır.

Sahici politik alternatifler üzerinde demokratik bir yarışmanın olmayışının, demokratik kamu alanının altını kazan biçimler altında kendilerini açığa vuran antagonizmalara yol açacağı fark edilmesi gerekir. Ahlakçı bir söylemin gelişimi ve yaşamın tüm alanlarında skandalların inatçı bir şekilde ortaya çıkışının yanı sıra, farklı dinsel fundamentalizm tiplerinin çoğalışı, büyük ekseriyetle politik yaşamda yarışan politik değerlerin biçimlendirdiği demokratik özdeşleşme biçimlerinin olmayışının yarattığı boşluğun sonucudur.⁷²

Çekişmeci yaklaşım ise sınırların gerçek doğasını ve onların gerektirdiği dışlamayı, rasyonalite adı altında gizlemeye çalışmak yerine kabul etmektedir. Toplumsal ilişkilerin ve kimliklerin hegemonik yapısını kabul etmek, demokratik toplumlarda sınırlarının doğallaştırılması ve kimliklerinin özdeşleştirilmesi yönündeki her zaman varolan baştan çıkarıcılığın ortadan kaldırılmasına olanak

68 age, s:116

69 Chomsky, Noam, çev: Abdullah Yılmaz, (1993), "Medya Gerçeği", Tüm ZamanlarYay, İstanbul, s:79-80

70 Mouffe, (2000), s117

71 Mouffe, (1992), s:189

72 Mouffe, (2000), s:117

sağlar. Bu nedenle çekişmeci model, çağdaş çoğulcu toplumların çok sesliliğine ve iktidar yapısının karmaşıklığına müzakereci modelden çok daha uygun olacaktır.⁷³

Müzakereci demokrasinin reddettiği, politik olanın kurucuları olan karar verilemezlik boyutu ve antagonizmanın ortadan kaldırılamayacağıdır. Rasyonel bir konsensusun elde edilebileceği dışlayıcı olmayan kamusal bir tartışma alanının varlığını varsayarak, modern çoğulculuğun doğasındaki çatışmalı niteliği görmezden gelirler. Bir müzakereyi sonlandırmanın daima diğer olanakları dışlayan ve genel kural ya da ilkelerin emirlerine başvurarak sorumluluğu taşımanın asla reddedilemeyeceği bir kararın sonucu olduğunu yadsırlar. Dışlama olmadan bir konsensusun oluşturulmasının olanaksızlığını açığa vuran çekişmeci çoğulculuk gibi bir perspektifin demokratik politika için temel önemde olmasının nedeni burada dögümlenmektedir.⁷⁴

c) Son Söz

Günümüz yaşam alanındaki parametrelerin değişmesi siyasette ulus devlet bazında mümkün olabilen temsil kavramının da yetersizliğini gündeme getirmiştir. Ulusal kimlik kavramı, sınırlandırılmış toplum düşüncesi üzerine kurulmuştur. Bu da kimliğin yurttaşlık dışındaki kurucu öğelerinin dışlanması anlamına gelmektedir. Ayrıca küresel aktörlerin etkinleşmesi ile iktidar alanlarının ulus devlet aleyhine daralması, demokratik kararların alınmasına katılanlar ile bu kararların uygulanmasından etkilenenlerin birbiriyle örtüşmemesi sonucunu doğurmuştur. Küreselleşmenin getirdikleriyle birlikte, liberal demokrasi yurttaş birey kavramının dışlayıcılığı nedeniyle temsiliyet krizine düşmüştür. Tüm bunlara ek olarak 1990'larda itibaren, liberal demokrasinin rakipsiz kalması, yeni siyasal alternatifler arayışının hazırlayıcıları olmuştur.

Bu alternatif arayışında ciddiye alınabilecek çözüm önerileri olarak toplulukçu/cemaatçi yaklaşım, müzakereci model ve radikal demokrasi göze çarpmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, toplulukçu yaklaşıma neden itibar etmediğimiz açıklanmıştır. Bu yaklaşım, toplumu modern liberal siyasettin neden olduğu problemlerden daha da derinine yol açabilecek niteliktedir. Bu nedenle bu çalışmaya kayda değer iki alternatif olarak görülen müzakereci model ve radikal demokrasi projesinin bileşenleri konu edinilmiştir.

Radikal projenin, müzakereci modele "uzlaşma" kavramı hakkında ciddi ve pek çoğunu da paylaştığımız haklı eleştirileri vardır. Radikal Proje'ye argümanlarını postyapısalcı felsefe vermiştir. Radikal proje "dil felsefesi"nden beslenmektedir. Ancak, dil felsefesinden beslenen radikal projenin, bu denli keskin antagonizma vurgusu yapması, dilde uzlaşmanın mümkün olması karşısında, bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. Demek ki müzakereci model de bu kadar kolay vazgeçilebilir bir model değildir. Uzlaşma mümkündür. Kanımca, müzakereci modelin temkinli yaklaşılması gereken noktası, uzlaşmanın hiçbir şekilde mümkün olmadığı durumlarda da bitmez tükenmez bir iletişimsel eylemle ve rasyonalite temelinde

73 age, s:110

74 age, s:109

muhakkak uzlaşılması gereğidir. Oysa rasyonel ile irrasyonelin uzlaşması hiçbir zaman mümkün değildir. Bu ısrarlı uzlaşma istemi irrasyonel varsayılan söylemlerin rasyonel tarafından şiddete uğratılması anlamına gelecektir. Oysa değerler çoğulculuğunda rasyonelin neye ve kime göre ölçütlendirileceği tartışmalıdır. Rasyonel diye dayatılan batı Avrupa toplumlarının ölçütleri olacaktır.

Müzakereci modelin uzlaşmayı zorlaması değerlendirilerek, uzlaşmanın mümkün olabildiği noktaya kadar zorlanmak ve radikal projenin uzlaşmanın mümkün olamazlığını da değerlendirerek uzlaşmanın mümkün olmadığı noktalarda antagonizmayı serbest bırakmak, kısaca her iki modelden de vazgeçmemek ve yerine göre her iki modeli de savunmak gerektiği kanaatindeyim.

Radikal modelin yine felsefi çıkış noktası ile çelişik bir başka argumanına işaret etmek gerekmektedir. Postmodern felsefe her türlü özcülüğün karşısındadır. Doğruluk için bir tek temel varsayım kabul edilebilmesi, yapının bu bir tek temel üzerine inşa edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Doğruluk için bir tek temel dahi ileri sürülemezlik özcülüğün tek şartı ve postyapısalcılığın kararverilemez zemininin tek nedenidir.

Laclau ve Mouffe, bu savruluşu modernizle, postmodernizmi bir arada savduklarını söyleyerek bertaraf etmeye çalışırlar. Her doğruluk iddiasının evrensellik iddiası taşıdığını ve bu yönüyle modern zemine sahip olduğu ve her doğruluk iddiası aslında hiçbir meşru temele dayanmadığından postmodern kararverilemezliğe tabi olduğunu böylece bu ikisinin birbirini bütünlediğini iddia ederler. Ancak bu iki iddianın bir arada bulunabilirliğinin bir koşulu vardır; demokrasi kavramı. Laclau ve Mouffe'nin takıldığı özcü tuzak da budur. Tüm proje demokrasi kavramı üzerine inşa edilir. Evrensellik iddiası taşıyan birbiri ile çelişik doğruluk önermelerinin bir arada yaşayabilirliğinin koşulu, demokratik değerlerin kabulüdür. Uzlaşma kavramına savaş açan radikal demokrasi projesi temel uzlaşma değeri olarak, demokratik değerleri önermektedir. Ancak demokrasinin önceliği konusunda hiçbir geçerli temel sunamazlar. Neden demokrasi temelinde uzlaşılmalıdır sorusu yanıtız kalır. Temel uzlaşma değerimiz "demokrasi" olmalı önermesiyle, temel uzlaşma değerimiz "akıl" olmalı ya da temel uzlaşma değerimiz "yaşam" olmalı önermeleri arasında özcülük açısından hiçbir fark yoktur.

Diğer bir itirazımız ise özne konumları arasında problemsiz yaşanacağı varsayılan eklemlenmeye ilişkindir. Radikal demokrasi projesine göre önceden belli olmayan özne konumlarının hegemonik eklemlenmesi ile iktidar mücadelesi eşdeğersel olarak yaşanacaktır. Beslenmiş oldukları postyapısalcı felsefeye göre, özne konumları söylemle belirlenmiştir ve belirlenecektir. Ancak mevcut söylem, özne konumlarına eşdeğersel bir iktidar yetkisi vermemiştir ki, hegemonik eklemlenme, eşdeğersel bir yarışta azınlık konumlarına iktidar yetkisi verebilsin. Projenin sıfır noktasından başlayacak bir iktidar yarışında başarı şansı olabilir. Ancak, söz konusu eklemlenme güçlü iktidar konumları arasında zaten aşılması bir blok olarak mevcuttur. Bu özne konumları hiç de öyle kayda değer bir değişebilir niteliğe sahip değildir. Kadın, eşcinsel, işçi, azınlık ya da üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan insanların hegemonik eklemlenmesi ile bu güçlü iktidar blokları arasındaki mücadele

eşdeğersel sayılmaktadır. Ayrıca bu grupların eklemenebilmesi bile başlı başına bir problemdir. İktidar güçlerini birleştirebilmek yetisi bile belli bir oranda iktidar sahipliğini gerektirmektedir.

Radikal proje liberalizmi derinleştirmek arzusundadır. Oysa, liberalizmin toplumun kendini kendini düzenleyebileceği ve her bireyin kendi maksimum çıkarını gerçekleştirebileceği önermesi başarısızlığa uğramıştır. Radikal projenin özcülüğü reddeden konumu, herhangi bir etik anlayışına mesafeyi gerektirdiğinden, sosyal adalet ya da pozitif ayrımcılık gibi taleplerde suskun kalmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak denebilir ki, postyapısalcılık oldukça ikna edici argumanlarla moderne meydan okumuş, meşruluğa ilişkin üretmiş olduğumuz hiçbir argumanın sağlam temellere dayanmadığını ortaya çıkarmıştır. Üzerinde dünyamızı inşa etmiş olduğumuz zemini altımızdan çekip almıştır. Zeminsizlik, zaten rahatsızlık veren ve adil olmadığını düşündüğümüz kurumların yerine yenilerini getirme çabasına yol açmıştır. Ancak aynı zeminsizlik yeni projeleri de tehdit eder durumdadır.

Yine de siyasal alanın yeniden düzenlemeye muhtaçlığı ve yeni dünya düzeninde eski kurumların yetersizliğinin açıklığı karşısında müzakereci modelden ve radikal projeden kimi handikaplarına ya da tutarsızlıklarına rağmen yararlanılması ve dikkate alınması gerekmektedir. Bu projeler daha adil ve daha hayatla bütünleşir projelere kapıyı aralamak gibi bir işleve sahip olabilir.

KAYNAKÇA

- Adaklı, Gülseren,(2001), "Postmarksızmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları", Praksis, Kış, S.1,
- Arslan, Zühtü, (2005), "Anayasa Teorisi", Seçkin Yay, Ankara
- Best, Steven-Kelner, Douglas, çev: Mehmet Küçük, (1998), "Postmodern Teori", Ayrıntı Yay, İstanbul
- Chomsky, Noam, çev:Abdullah Yılmaz, (1993), "Medya Gerçeği", Tüm ZamanlarYay, İstanbul
- Doğanay, Ülkü,(2003), "Demokratik Usuller Üzerine Düşünmek", İmge Kitabevi, Ankara
- Feyerabend, Paul, çev:Cevdet Cerit, (1991), "Özgür Bir Toplumda Bilim", Pınar Yayınları, İstanbul
- Entwistle, Harold, (1978), "Antonia Gramsci Educational Theory", Volume 28, Number:1
- Güriz, Adnan, (1997), "Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk", A.Ü.H.F Yay, Ankara
- Habermas, Jürgen, çev: Güleğiş Naliş, (1994), "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", Der: Necmi Zeka, Postmodernizm içinde, Kıyı Yayınları, İstanbul
- Habermas, Jürgen çev: Mehmet H. Doğan, (1996), "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı", Haz:Charles Taylor-Amy Gutman, Çokkültürlük içinde, YKY, İstanbul
- Habermas, Jürgen çev: Mustafa Tüzel,(2001), "İletişimsel Eylem Kuramı", Kabcacı Yayınevi, İstanbul
- Habermas, Jürgen, çev:Tanıl Bora-Mithat Sencer,(2003)"Kamusalığın Yapısal Dönüşümü", İletişim Yay, İstanbul
- Kaygalak, Sevilay, (2001), "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti:Radikal Demokrasi", Praksis, Kış, S.1
- Keyman,E Fuat,(1999), "Türkiye ve Radikal Demokrasi", Bağlam Yayınları, İstanbul
- Laclau, Ernesto (1989), "Sınıf Savaşı ve Sonrası", Birikim, 5
- Laclau, Ernesto, (1995)"Siyasal Kimliklerin Oluşumu", Sarmal yay, İstanbul
- Laclau, Ernesto, (2003) "Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme", Birikim Yay, İstanbul
- Laclau, Ernesto - Mouffe, Chantal (1992), "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" (Çev.Ahmet Kardam,Doğan Şahiner),Birikim Yayınları, İstanbul
- Laclau, Ernesto - Mouffe, Chantal, (2008) "Hegemonya ve Sosyalist Strateji", (Çev.Ahmet Kardam,Doğan Şahiner),Birikim Yayınları, İstanbul
- Marshall, Gordon (1988), "Sosyoloji Sözlüğü" (Çev:Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara
- Mouffe, Chantal (1993), "The Return of the Political", Verso, London
- Mouffe,Chantal (1999)"Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism", Social Research, Fall:2-7
- Mouffe, Chantal (2000) "Demokratik Paradoks", Epos Yay, Ankara
- Mouffe, Chantal çev:Mehmet Küçük, (2000a), "Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi", Modernite Versus Postmodernite içinde, s:297-314, Vadi Yay, Ankara
- Newman, Soul, (2001), "Bakonin'den Lacar'a", Ayrıntı Yay, İstanbul
- Rorty, Richard çev: Mehmet Küçük, (2000d), "Habermas, Lyotard ve Postmodernite" Modernite Versus Postmodernite içinde s:262-281, Vadi Yay, Ankara
- Yüksel, Mehmet (2004), "Modernite Postmodernite ve Hukuk", Siyasal Kitabevi, Ankara

Türkiye'deki Büyükşehirlerin Sürdürülebilirlik Kriterleri Açısından İncelenmesi

Murat GÖK* & Sema YİĞİT**

Özet

Günümüzde birçok şehir hızlı kentleşmenin getirdiği sorunlarla yüz yüzedir. Kentleşme oranının artmasında ekonomik, sosyal, siyasi ve teknolojik nedenlere dayalı birçok faktör etkili olmaktadır. Artan kentleşme, şehirlerin sürdürülebilirliğini göz önüne alınması gereken önemli bir konu haline getirmiştir. Birleşmiş Milletler 1987 Brundtland raporunda; sürdürülebilirliği sosyal, ekonomik ve çevresel eksende ele almıştır. Şehir sürdürülebilirliği de bu bağlamda mevcut vatandaşlar için sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri göz önüne alırken gelecekte o şehirlerde yaşayacakları da göz önüne almakla ilgilidir.

Bu çalışmanın amacı en çok nüfus barındıran dolayısıyla da en çok kaynak tüketen büyük şehirleri sürdürülebilirlik kriterleri açısından inceleyerek gelecekte yapılacak şehir planlamalarının sürdürülebilirlik boyutuna dair yol gösterici bilgiler sunmaktır. Bu amaçla Türkiye'deki 30 büyük şehir, şehir sürdürülebilirliği kavramının ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını açıklayan temel göstergeleri yardımıyla çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemi olarak modellenmiştir. Bu karar problemi TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra stratejik planları incelenmiş ve illerin stratejik amaçları ile sürdürülebilirlik boyutları ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda ortaya çıkan sıralamalar ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda ayrı ayrı ve genel olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehir Sürdürülebilirliği, Çok Kriterli Karar Verme, TOPSIS, Büyükşehirler, Stratejik Plan

Je1 Kodları: C52, Q01, Q28, R58

The Evaluation of the Metropolitan Cities in Turkey According to the Sustainability Criteria

Abstract

Today, many cities face challenges of rapid urbanization. Many factors based on economic, social and technological reason play a role in increased urbanization. Increased urbanization makes sustainability an important issue to be considered. Inevitably, rapid and unplanned urban growth threatens sustainability of cities. United Nations defined sustainability based on social, economic and environmental dimensions in The Brundtland Commission's report in 1987. In this context,

* Arş. Gör. ,Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler ABD.

** Doç. Dr.,Ordu Üniversitesi,Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD.

city sustainability is related to considering social, economic and environmental factors for existing residents while considering the interest of people who will live there in the future.

The aim of this study is to analyze large cities that have the most population and therefore consume the most resources according to sustainability criteria and presenting guiding suggestions for future urban planning in terms of sustainability. According to this aim 30 large cities in the Turkey are modeled as a Multi Criteria Decision Making (MCDM) problem with major indicators which explain economic, social and environmental dimensions of city sustainability. The decision problem analyzed by TOPSIS method. Also, the strategic plans of the metropolitans were analyzed and it was tried to relate strategic goals with sustainability dimensions. In conclusion, rankings was evaluated separately in economic, social and environmental dimensions and generally.

Key words: City Sustainability, Multi Criteria Decision Making, TOPSIS, Metropolitans, Strategic Plans

Jel Codes: C52, Q01, Q28, R58

---

1. GİRİŞ

Tükenmez sanılan kaynakların tükeniyor olduğu gerçeği ile karşı karşıya gelen dünya özellikle son 30 yılda dikkatini bu gerçeğe yöneltmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı ile açıklanan bu bakış açısının temelinde insan yaşamının istenen standartta sürdürülmesi sağlanırken gelecekteki insanların yaşam standardını da gözetmek mantığı yer almaktadır. Bu yüzden bütün dünyada bu mantıkla insan yaşamının devam ettirilmesi gerekmektedir. Ancak tüm dünyada bunu gerçekleştirmek oldukça zor olup küçük birimlerden bütüne gidilmesi daha doğru olacaktır. Şehirler bu noktada öne çıkmaktadır.

Şehirler ürün ve hizmet sunarak ülke ekonomisine ve oradan küresel ekonomiye katkı yapan birimlerdir. Dünya nüfusunun önemli bir kısmı şehirlerin insanlara daha çok iş, hizmet, ulaşım, ticaret yapma, bilgiye ulaşma gibi imkânları içeren daha yüksek bir yaşam kalitesi sunması gibi nedenlerle şehirlerde yaşamaktadır. 2050'de dünya nüfusunun üçte ikisinin şehirlerde yaşaması beklenmektedir¹

Türkiye için bu oran daha yüksektir. Türkiye'de kentleşme oranı 2011 yılında %76,8 iken 2015 yılında %92'dir². Kentleşme oranının artmasında ekonomik, sosyal, siyasi ve teknolojik nedenlere dayalı birçok faktör etkili olmaktadır ve kentleşme oranındaki bu sürekli artışın azalması yakın gelecekte pek mümkün görünmemektedir. Büyük şehirler daha fazla gıda, su ve yakıt talep etmekte bu ise zararlı gazların emisyonunda, atık miktarlarında ve su kirliliğinde artışa neden olmaktadır³. Şehirler

---

1 World Bank. (2015). *What Makes a Sustainable City?* Washington: Global Practice on Social, Urban, Rural and Resilience, s.4, <http://pubdocs.worldbank.org/en/698311444321631760/World-Bank-What-Makes-a-Sustainable-City.pdf> adresinden 10.01.2017 tarihinde alındı.

2 TÜİK. (2015). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden 10.01.2017 tarihinde alındı.

3 European Commission. (2015). *Indicators for Sustainable Cities*. European Union, s.6, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/indicators_for_sustainable_cities_IR12_en.pdf adresinden 02.03.2017 tarihinde alındı.

her ne kadar ekonomik refahın merkezleri olsalar da bu onları hem çevresel hem de sosyal baskılara karşı daha savunmasız yapar. Ancak şehirler, yüksek gelir seviyesi ve gelişmiş altyapı sistemleri ile yaşanabilecek sorunlara karşı düzeltici önlemler alma yetisine de sahiptirler⁴. Bu nedenle sürdürülebilirlik her ne kadar bir ideali temsil ediyor gibi görünse de hem bir zorunluluk hem de hayata geçirilebilir bir kavramdır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ve ŞEHİR SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Sürdürülebilirlik kavramı, kötü kaynak yönetiminden kaynaklanan çevresel bolumaya ilişkin endişeye yanıt olarak 1960'larda ortaya çıkmıştır. Çevre bir dünya meselesi olarak gittikçe önem kazandıkça da, sürdürülebilirlik ortak bir siyasi hedef olarak benimsenmiştir.

Sürdürülebilirlik daha çok Birleşmiş Milletlerin 1987'de sunduğu "Ortak geleceğimiz" adlı Brutland raporu⁵ ile beraber üzerinde durulmaya başlanan bir kavramdır. Brutland raporunda sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramını şehirler için de uzun dönemli bir hedef olarak açıklamış ve raporda sürdürülebilirlik sosyal, ekonomik ve çevresel eksende ele almıştır. Şehir sürdürülebilirliği de bu bağlamda mevcut vatandaşlar için sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler göz önüne alınırken, gelecekte o şehirlerde yaşayacakları da dikkate almakla ilgilidir.

Sürdürülebilir şehir, çevrenin kısıtlayıcı şartlarına uygun olarak fırsatlarda ve fırsatlarının belirsiz bir gelecekteki dağılımında sosyo-ekonomik eşitliği sağlarken ekonomik ve sosyal faydayı maksimize eden (memnuniyet derecesi) bir şehir olarak tanımlanabilir⁶.

Sürdürülebilirlik kavramı çevresel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç boyut çerçevesinde incelenebilir. Çevresel sürdürülebilirlik doğal sermayenin korunması ile ilgili iken sosyal sürdürülebilirlik çeşitlilik, sevgi, tahammül, tevazu gibi ahlaki olguları ve sosyal sermaye değerlerini içermektedir. Çevresel sürdürülebilirlik sosyal sürdürülebilirlik için ön şarttır. Son boyut olan ekonomik sürdürülebilirlik ise sermayenin devamlılığı üzerinde durur⁷. Şehirlerin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda sürdürülebilir olması gerekmektedir.

Çevresel sürdürülebilirlik: Sürdürülebilirlik kavramının ele alındığı boyutlar her ne kadar farklı disiplinlerce ele alınıp ayrıştırılsa da esasında bu üç boyut birbiri ile

4 S.Yedla, (2015), Cities and the Sustainability Dimensions. S. Mahendra Dev, & Sudhakar Yedla içinde, Cities and Sustainability: Issues and Strategic Pathways (s. 1-22). India: Springer Proceedings in Business and Economics, s.1.

5 World Commission on Environment and Development (1987), Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> adresinden 01.02.2017 tarihinde alındı.

6 K., Mori, et al. (2015), Visualization of a City Sustainability Index (CSI): Towards Transdisciplinary Approaches Involving Multiple Stakeholders. Sustainability, 7:12402-12424, s.12407.

7 A. A., Salem, R., Anderson, & L. P., Dana, (2012), Entrepreneurship and Sustainability. C. N. Madu, & C.-H. Kuei içinde, Handbook of Sustainability Management (s. 291-312). Singapore: World Scientific, s.295.

örtüşmektedir. Özellikle çevresel sürdürülebilirlik yaptığı refah ve ekonomik büyüme vurgusu ile diğerleri ile iç içe geçmiştir. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma denilince akla ilk çevresel sürdürülebilirlik gelmektedir. İlgili literatürde çevresel sürdürülebilirlik kavramı ile ekolojik sürdürülebilirlik aynı anlamda kullanılmaktadır. Genel olarak çevresel sürdürülebilirlik insan topluluklarının ihtiyaçlarının ekolojik sistemin bu hizmetleri yeniden üretme kapasitesini aşmadan ve de biyolojik çeşitliliğe zarar vermeden karşılanmasına imkân tanıyan bir denge, direniş ve karşılıklı bağımlılık durumu olarak tanımlanabilir⁸. Çevresel sürdürülebilirliğe göre, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği desteklemek için çevresel hizmet kapasitesi korunmalıdır. Bu açıdan ele alındığında insan faaliyetleri tarafından geri döndürülemeyen ve yerine koyulamayan çevresel hizmetlerin sürekli olarak tükenmesi veya bunlara zarar verilmesi, çevresel sürdürülebilirlik ile bağdaşmayacaktır⁹.

Ekonomik sürdürülebilirlik: Ekonomik sürdürülebilirlik, esas olarak gelecekteki ihtiyaçlardan ödün vermeden mevcut tüketim seviyelerini karşılayan bir üretim sistemini ifade eder. Geleneksel olarak iktisatçılar doğal kaynakların arzının sınırsız olduğunu varsayarak, kaynakları etkin bir şekilde tahsis etme üzerinde durmuşlardır. Ayrıca ekonomik büyüme ile doğru orantılı olarak tahrip edilen doğal kaynakların düzeltebileceğine de inanmışlardır. Ancak günümüzde bu görüşün tersine doğal kaynakların sınırsız olmadığı ve bu kaynakların büyüyen ekonomik sistemi karşılamakta zorlandığı gerçeği ile yüz yüze kalınmıştır. “Ekonomik sürdürülebilirlik” teorisi ışığında tasarlanan bir ekonomik sistem, aslına “çevresel sürdürülebilirlik” gereklilikleri tarafından sınırlandırılmış bir sistemdir. Bu sistemde doğal sermayenin sürdürülebilirliğini sağlamak için kaynak kullanımı sınırlanmıştır yani çevresel sürdürülebilirlik pahasına ekonomik sürdürülebilirlik elde etmek amaçlanmamaktadır¹⁰.

Sosyal sürdürülebilirlik: Sosyal sürdürülebilirlik, sivil toplumun uyumlu gelişimine paralel olarak kalkınma (ve/veya büyüme), kültürel ve sosyal açıdan farklı grupların uyumlu birlikte yaşayabilmesine yardımcı olan bir ortamın ve aynı zamanda toplumsal entegrasyonun teşvik edilmesi ve nüfusun tüm kesimleri için yaşam kalitesinin iyileştirilmesi demektir¹¹. Sosyal sürdürülebilirlik tanımları genellikle eşitlik, yoksulluk, insan hakları, istihdam, gelir dağılımında adalet, sosyal güvence, sosyal adalet, eğitim, sağlık, yaşam kalitesi, engelliler, konut durumu, sosyal tesisler, yeşil alanlar ve toplumsal katılım gibi anahtar kavramlara vurgu yapmaktadırlar.

Geçen yıllar içinde sosyal sürdürülebilirliğin üzerinde durulan anahtar kavramları önemli ölçüde değişmiştir. Tablo 1’de de görüldüğü üzere odak “sert” diye tanımlanabilecek unsurlardan “yumuşak” unsurlara kaymıştır¹².

8 J. Morelli, (2011), Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals, Journal of Environmental Sustainability, 1:19-27, s.23.

9 N. R., Khalili, (2011), Theory and Concept of Sustainability and Sustainable Development, N. R. Khalili içinde, Practical Sustainability: From Grounded Theory to Emerging Strategies (s. 1-22). New York: Palgrave Macmillan, s.7.

10 A. D., Basiago, (1999), Economic, Social, and Environmental Sustainability in Development Theory and Urban Planning Practice, The Environmentalist, 19:145-161, s.150-151.

11 M., Polese, & R. Stren, (2000), The Social Sustainability Of Cities: Diversity and The Management Of Change, Toronto: University of Toronto Press, s.15-16.

12 A., Colantonio, & T., Dixon, (2011), Urban Regeneration & Social Sustainability. Chichester:

Tablo 1: Geleneksel ve Yeni Gelişen Sosyal Sürdürülebilirlik Ana Temaları

Geleneksel Temalar	Gelişmekte Olan Temalar
Konut ve çevre sağlığı da dâhil olmak üzere temel ihtiyaçlar	Demografik değişim (yaşlanma, göç ve hareketlilik)
Eğitim ve beceriler	Sosyal birleştirme ve uyum
İstihdam	Kimlik, mekân algısı ve kültür
Eşitlik	Güçlendirme, katılım ve erişim
İnsan hakları ve cinsiyet meseleleri	Sağlık ve güvenlik
Yoksulluk	Sosyal sermaye
Sosyal adalet	Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi

Sosyal sürdürülebilirlik için elverişli kent politikaları, diğer şeylerin yanı sıra, insanları bir araya getirmeye, kentin çeşitli bölgelerini tutarlı bir bütün olarak örgütlemeye ve kamu hizmetlerine ve istihdama erişilebilirliği (mekânsal ve diğer şekilde) arttırmaya çalışmalıdır. Bu politikalar ideal olarak, demokratik, verimli ve hakkaniyete sahip bir yerel yönetim yapısına sahip olmayı gerektirir¹³.

3. ŞEHİR SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ

Sürdürülebilirlik kavramı ülkelerin özellikle de gelişmiş ülkelerin gündeminde yer almaya başladığından beri şehirlerin sürdürülebilirliğini ölçme çabaları da gelişmiştir. Şehirlerin sürdürülebilirliğini ölçen çeşitli yöntemler vardır¹⁴. Bunlar:

Tablo 2: Şehir Sürdürülebilirliğini Ölçen Yöntemler

Yöntem	Açıklama
Sürdürülebilirlik çemberi yöntemi ¹⁵	Toplumların şehirlerin nasıl sürdürülebilir olabileceği anlamalarına yardım eden bir yöntemdir. Yöntem dört ana grupta yer alan yedişer alt gösterge yardımıyla şehirlerin sürdürülebilirliğini ölçmeye yöneliktir. Bu gruplar ekonomi, politika, ekoloji ve kültürdür. Aralarında Johannesburg, Melbourne, Yeni Delhi, Sao Paulo ve Tahran gibi şehirler olan birçok şehir için kullanılmaktadır.
Yeşil çevre endeksi ¹⁶	2009'da oluşturulan endeks şehirlerin çevre performanslarını karşılaştırmalarına imkân tanır. Endeks CO2 salınımı, enerji, arazi kullanımı, ulaşım, sulama, atık yönetimi ve hava kalitesi gibi yaklaşık 30 gösterge yardımıyla şehirlerin sürdürülebilirliğini ölçmektedir.

Blackwell Publishing, s.25.

13 M., Polese, & R., Stren, (2000), a.g.e, s.16.

14 European Commission. (2015), Indicators for Sustainable Cities. European Union, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/indicators_for_sustainable_cities_IR12_en.pdf adresinden 02.03.2017 tarihinde alındı.

15 Circles of Sustainability, (2016, Ağustos 9). Profile Circles, Circles of Sustainability: <http://www.circlesofsustainability.org/about/about-our-approach/> adresinden 08.02.2017 tarihinde alındı.

16 J., Watson, (2009), European Green City Index. München: Siemens AG.

IESE (The Improvement and Efficiency Social Enterprise) şehirler endeksi ¹⁷	Endeks şehirleri yönetim, kentsel planlama, kamu yönetimi, teknoloji, çevre, uluslararası olma, sosyal uyum, hareketlilik ve ulaşım, insan kaynağı ve ekonomi ana gruplarında 72 tane alt göstergelerle halka açık verileri kullanarak ölçmektedir. 2015 yılında 57 ülkeden 148 şehri incelemiştir. İstanbul, Bursa ve Ankara Türkiye’den incelediği şehirlerdir.
Çin kent sürdürülebilirlik endeksi ¹⁸	Çin’deki yaklaşık 200 şehri sürdürülebilirlik açısından inceleyen endeks temel ihtiyaçlar (suya ulaşım, yaşam alanı vb.), kaynak etkinliği (elektrik ve su tüketimi, geri dönüşüm vb.), çevre temizliği (havanın temizliği, atık su vb.), imar çevresi (nüfus yoğunluğu, ulaşım vb.) ve sürdürülebilirliğe bağlılık (bu alandaki profesyonellerin sayısı ve ayrılan fon miktarı) başlıkları altındaki 16 alt gösterge ile ölçüm yapmaktadır.
Kent metabolizması çerçevesi ¹⁹	Ulaşım, enerji etkinliği, su kullanım etkinliği, geri dönüşüm atık su yoğunluğu, işsizlik oranı, araç sayısı gibi 15 göstergelere sahip endeks basit bir yaklaşımı genelleştirebilir olduğu düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Barcelona, Freiburg ve Malmö şehirlerini incelemiştir.
Sürdürülebilirlik göstergeleri ²⁰	Hemen hemen her şehir için kullanılabilir şekilde ekonomik, çevresel ve sosyal göstergeler belirlenmiştir. Ekonomik göstergeler işsizlik oranı ve ekonomik büyüme; çevresel göstergeler yeşil alan, enerji etkinliği, ulaşım, su ve hava kalitesi ile geri dönüşüm; sosyal göstergeler muhit, konut sahipliği, kamusal alanların kalitesi, eğitim, suya ulaşım ve sağlık hizmetleri alt göstergelerinden oluşmaktadır.
Kentsel sürdürülebilirlik göstergeleri ²¹	Avrupa ülkeleri için oluşturulmuş endekste küresel iklim, hava kalitesi, asit oranı, ekosistem kirliliği, ulaşım, atık yönetimi, enerji tüketimi, su tüketimi, gürültü, sosyal adalet, barınma olanakları, sürdürülebilirliğe yapılan harcama, yeşil alanlar, sivil toplum katılımı gibi göstergeler yer almaktadır.

Tablo 2’de de görüldüğü üzere birçok ölçüm aracı ortak göstergeler kullanılmaktadır. Bu noktada en önemli olan bu göstergeleri test edebilecek verilere ulaşma imkânının olması gerekliliğidir.

17 ESE (2015), IESE Cities in Motion Index, New York: IESE: The Improvement and Efficiency Social Enterprise.

18 Urban China Initiative (2010), Urban Sustainability Index (USI), <http://www.urbanchinainitiative.org/en/research/usi.html> http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/indicators_for_sustainable_cities_IR12_en.pdf adresinden 02.03.2017 tarihinde alındı.

19 J. Minx, et. al. (2010). Developing A Pragmatic Approach To Assess Urban Metabolism in Europe. Stockholm: Stockholm Environment Institute.

20 K. Aschkenazi, et. al. (2012), Indicators for Sustainability. Vancouver: Canadian International Development Agency.

21 V. Mega, & J. Pedersen, (1998), Urban Sustainability Indicators. Dublin: European Foundation.

4. VERİ SETİ ve YÖNTEM

4.1. Veri Seti

Araştırmada, Büyükşehir statüsünde bulunan 30 il sürdürülebilirlik performansı açısından analize tabi tutulmuştur. Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda 24 temel sürdürülebilirlik göstergesi kullanılmıştır. İlgili göstergelere ait değerler, verilerin sağlanabildiği mümkün olan en yakın döneme dair ele alınmıştır. Çünkü veri elde etme noktasında değişkenlerin çoklu olması ve farklılık göstermesi aynı dönemde kesişmelerini engellemektedir. Verilerin büyük bir çoğunluğu 2014, 2015 ve 2016 yıllarına ait olacak şekilde elde edilmiştir. Temel göstergelere dair sağlanan veriler; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Büyükşehir Belediyeleri, Ekonomi Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü resmi internet sitelerinden ve ilgili raporlardan elde edilmiştir. Şehir Sürdürülebilirliği ölçümünde kullanılan temel göstergeler Ek A'da sunulmuştur.

4.2. Entropi Yöntemi

Çalışmada, Büyükşehir Belediyesi olan 30 ilin sürdürülebilirlik performansı açısından değerlendirilmesi ve iller arasında nihai bir sıralama yapılması amaçlanmaktadır. Bu temel amaca yönelik, illerin sürdürülebilirlik temel göstergeleri elde edilmiş, ilgili veriler bir tablo haline dönüştürülmüştür. Şehir sürdürülebilirliği ölçümünde literatürde sıklıkla kullanılan, değişkenlerin karar vericilerin öznel yargıları ile ağırlıklandırılması süreci yerine, bu çalışmada, nihai karar vericilere objektif bir değerlendirme sunan Entropi ağırlıklandırma yöntemi kullanılmıştır.

Bilgi kuramına Shannon tarafından kazandırılan entropi kavramı, belirsizliğin bir ölçüsü olarak tanımlanmaktadır²². Entropi, mühendislik, yönetim ve birçok disiplinde geniş kullanım alanı bulmaktadır. Entropi kavramına göre, karar verme sürecinden sağlanan bilginin niceliği ve niteliği, karar probleminin doğruluğunu ve güvenilirliğini etkileyen önemli bir faktördür²³. Bu sebeple kendi doğasında bulunan veriden kullanışlı bilgi sağlayan entropi, farklı karar problemlerini ölçme ve değerlendirmede çok güçlü bir ölçüm yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴.

Entropi yöntemi, değişkenlerin göreceli önemine dair bilgiyi elde etmede, başlangıç karar matrisini saf bilgi kaynağı olarak kabul etmektedir²⁵. Esasen, değişkenlerin göreceli ağırlıkları sağladıkları saf bilgi miktarları ile ölçülmektedir. Sahip olunan bilginin farklılaşma derecesi arttıkça, değişkenin göreceli önemi de artış gösterecektir. Tarafsız bilgiye dayanıyor olması ve öznel ağırlıklandırma yöntemlerinin eksikliğini

22 J. Wu, et. al., (2011), a.g.e., s.5163.

23 A., Delgado, A. and I., Romero, (2016), Environmental conflict analysis using an integrated grey clustering and entropy-weight method: A case study of mining project in Peru, Environmental Modelling & Software, 77, 108-121, s.111.

24 J. Wu, et. al., (2011), a.g.e., s.5163.

25 E. Wang, et. al., (2017), Multi-Criteria Building Energy Performance Benchmarking Through Variable Clustering Based Compromise TOPSIS with Objective Entropy Weighting, Energy, 125, 197-210, s.200.

gidermesi açısından entropi yöntemi önem arz etmektedir. Entropi yönteminin temel adımları şu şekilde özetlenebilir²⁶:

i. Başlangıç karar matrisinin oluşturulması: Başlangıç karar matrisi, m adet alternatif, n adet değerlendirme kriteri varsayımıyla şöyle oluşturulmaktadır.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix} X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix}$$

ii. Matrisin normalize edilmesi: Farklı kaynaktan gelen bilgilerin aynı boyutlarda ölçülmesi gerekmektedir. Bu amaçla, matris normalizasyon yöntemleri geliştirilmiştir. Değişkenin fayda veya maliyet yönlü olması normalizasyon sürecini etkilemektedir. Buna göre, başlangıç matrisi şu şekilde normalize edilmektedir.

$$R_{ij} = \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} R_{ij} = \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad (\text{Fayda yönlü kriter}) \quad (1)$$

$$R_{ij} = \frac{\max x_{ij} - x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} R_{ij} = \frac{\max x_{ij} - x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad (\text{Maliyet yönlü kriter}) \quad (2)$$

$$P_{ij} = \frac{R_{ij}}{\sum_{i=1}^m R_{ij}} P_{ij} = \frac{R_{ij}}{\sum_{i=1}^m R_{ij}} \quad (\text{Eğer } P_{ij} = 0 \text{ ise, } \ln P_{ij} = 0 \text{ ise, } \ln P_{ij} = 0) \quad (3)$$

iii. Entropi değerinin (E) ve sapma derecesinin (d) hesaplanması: " R_{ij} " ve " P_{ij} " değerleri hesaplandıktan sonra entropi değeri hesaplanmaktadır.

$$E_j = -\frac{1}{\ln m} \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln P_{ij} E_j = -\frac{1}{\ln m} \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln P_{ij} \quad (4)$$

$$d_j = 1 - E_j d_j = 1 - E_j \quad (5)$$

iv. Göreli ağırlıkların hesaplanması: Entropi ve sapma derecesi hesaplandıktan sonra nihai ağırlıklar " W_{ij} " hesaplanmaktadır.

$$W_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sum_{i=1}^m d_{ij}} W_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sum_{i=1}^m d_{ij}} \quad (6)$$

4.3. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), temelde göreli uzaklıklara dayanan non-parametrik birçok kriterli karar verme tekniğidir²⁷. Çelişen/ çakışan kriterlerin varlığında en uygun çözümü hedeflemektedir. Bu yönteme göre, en doğru çözüm yoktur, uzlaşık çözüm vardır. Çözüm, ideal

26 K. Zhou, et al. (2016), "Prediction of Rock Burst Classification Using Cloud Model with Entropy Weight", Transactions of Nonferrous Metals Society of China, 26, 1995-2002, s.1997.

27 E., Wang, et al., (2017), a.g.e, s.199.

noktalara yakınlıkla ölçülmektedir. Pozitif ideal nokta, fayda kriterlerini maksimize ederken maliyet kriterlerini minimize eden çözümdür. Negatif ideal nokta ise, fayda kriterlerini minimize ederken, maliyet kriterlerini maksimize eden çözümdür²⁸. Buna göre uzlaşık çözüm, pozitif ideal noktaya en yakın olan aynı zamanda negatif ideal noktaya da en uzak olan çözümdür. Sağladığı bu avantajlarla TOPSIS yöntemi, birçok sıralama/sınıflama problemlerine çözüm oluşturmuştur.

Hwang ve Yoon tarafından literatüre kazandırılan TOPSIS tekniği, genel sıralama problemlerinde üstün bir yöntemdir²⁹. Çalışmada TOPSIS tekniğinin seçilmesine sebep olan üstün yönler ve avantajlar şöyledir³⁰.

Kişilerin verdikleri kararda rasyoneli ve temeli temsil etmesi,

Alternatiflerin ve kriterlerin her açıdan kolay görünmesi,

En iyi ve en kötü alternatife dair eşzamanlı sayısal bir değer ataması,

Kolay hesaplanabilir, geçerli ve güvenilir sonuçlar sunması.

Alternatiflerin sıralanması ve kıyaslanması için, her bir alternatif ile pozitif ve negatif ideal noktalar arasındaki öklid uzaklıkları hesaplanmaktadır. Ardından, iki uzaklık ölçüsü kullanılarak bir yakınlık katsayısı hesaplanır. TOPSIS tekniğinin temel prosedürü şu şekilde özetlenebilir³¹.

Adım 1: Karar problemini modellemek amacı ile karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Başlangıç karar matrisinde tüm alternatif ve değerlendirme kriterleri yer almaktadır. Karar matrisi, m adet alternatif ve n adet kriterden oluşmaktadır. " $w_j w_j$ " kriter ağırlıkları olmak üzere;

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix} X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix}$$

$$W_j = [w_1, w_2, w_3, \dots, w_n] W_j = [w_1, w_2, w_3, \dots, w_n]$$

Adım 2: Farklı boyutlardan gelen farklı birimdeki değerlerin vektör normalizasyonu tekniği ile tek bir birime indirgenmesi gerekmektedir. Normalizasyon süreci şöyledir;

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n x_{ij}^2}} r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n x_{ij}^2}} \quad (7)$$

28 T., Kuo, (2017), A Modified TOPSIS with a Different Ranking Index, European Journal of Operational Research, 260, 152-160, s.153.

29 S. H. M., Nasab, and A. S., Anvari, (2017), "A Comprehensive MCDM-Based Approach Using TOPSIS, COPRAS and DEA as an Auxiliary Tool for Material Selection Problems, Materials and Design, 121, 237-253, s.241.

30 H. Karahalios, (2017), The application of the AHP-TOPSIS for Evaluating Ballast Water Treatment Systems By Ship Operators, Transportation Research Part D, 52, 172-184, s.177.

31 H. Karahalios, (2017), a.g.e., s.178.

Adım 3: Başlangıç karar matrisi normalize edildikten sonra, karar vericilerin öznel veya nesnel değerlendirmelerine göre elde edilen kriter ağırlıkları karar problemine dahil edilir. Çalışmada, ağırlıklar Entropi yöntemi ile elde edilmiştir.

$$v_{ij} = w_j * r_{ij}, v_{ij} = w_j * r_{ij} \quad (8)$$

Adım 4: Ağırlıklı normalize karar matrisinin oluşturulmasından sonra pozitif ideal (A^+A^+) ve negatif ideal (A^-A^-) çözüm noktaları saptanmaktadır. Pozitif ideal nokta, fayda kriterini maksimize ederken maliyet kriterini minimize etmekte iken; negatif ideal nokta için süreç tam tersi işlemektedir.

$$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\} = (\max v_{ij} | i \in \text{fayda}), (\min v_{ij} | i \in \text{maliyet}) \\ i = 1, 2, \dots, m; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, n$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} = (\min v_{ij} | i \in \text{fayda}), (\max v_{ij} | i \in \text{maliyet})$$

$$i = 1, 2, \dots, m; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, n$$

Adım 5: Pozitif ideal ve negatif ideal noktalar kullanılarak her bir alternatifin bu noktalara olan Oklid uzaklıkları hesaplanmaktadır.

$$D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2}, D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m; i = 1, 2, \dots, m \quad (9)$$

$$D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}, D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m; i = 1, 2, \dots, m \quad (10)$$

Adım 6: Her bir alternatifin ideal yakınlığının ölçüsü olan görelî yakınlık katsayısı hesaplanır. Yakınlık katsayısı en büyük olan alternatif en iyi seçenek olurken, yakınlık katsayısı en küçük olan alternatif en kötü seçenek olmaktadır.

$$C_i^* = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-}, C_i^* = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-} \quad i = 1, 2, \dots, m; i = 1, 2, \dots, m \quad (11)$$

UYGULAMA ve BULGULAR

Bu çalışmada, Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi statüsünde bulunan 30 il şehir sürdürülebilirliği indeksi kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Temelde ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere 3 boyutta ele alınan sürdürülebilirlik kavramı, çoklu bir karar problemi olarak modellenmiştir³². Analiz aşamasında her boyutta bir sınıflandırma yapılarak, sürdürülebilirlik boyutları ayrı ayrı ölçülecektir.

İller Şehir Sürdürülebilirliği kriterlerine göre sıralamak amacıyla, 30 alternatif ilin 24 değerlendirme kriterine karşılık gelen değerleri kullanılmıştır. Dolayısıyla ilgili veriler başlangıç karar matrisinin temel elemanları olmaktadır. Karar mat-

32 A. Ferrarini, A., Bodini, and M. Becchi, (2001), "Environmental Quality and Sustainability in the Province of Reggio Emilia (Italy): Using Multi-Criteria Analysis to Assess and Compare Municipal Performance", Journal of Environmental Management", 63, 117-131, s.120.

risinde yer alan her eleman; Türkiye İstatistik Kurumu, Devlet Planlama Teşkilatı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmi internet sitelerinden, Büyükşehir Belediyeleri'nin Stratejik Plan ve Faaliyet raporlarından elde edilmiştir.

Yapılan analizlerin her adımında benzer prosedürler izlendiği için, her bölüm altında ek bir açıklama yapılmamıştır. Temel verilerden oluşan 30×24 boyutundaki başlangıç karar matrisi kullanılarak Entropi ve TOPSIS yöntemleri uygulanmıştır. Yukarıdaki bölümlerde açıklandığı üzere, TOPSIS tekniğinin ihtiyaç duyduğu kriterlerin görelî ağırlıkları, nesnel ağırlıklandırmaya dayanan Entropi Yöntemi ile elde edilmiştir.

Analize ilk olarak, TOPSIS tekniğinin ihtiyaç duyduğu ağırlık bilgisinin hesaplanması ile başlanmıştır. Ağırlık bilgisinin hesaplanması prosedürü, Sürdürülebilirlik İndeksi'nde yer alan 3 alt boyut için ayrı ayrı yürütülmüştür. Bu amaca yönelik olarak başlangıç karar matrisindeki fayda veya maliyet yönlü kriterler gözönüne alınarak denklem 1 ve 2 yardımıyla normalize karar matrisi " $R_{ij}R_{ij}$ " oluşturulmuştur. Ardından basit normalizasyon yöntemi ile " $R_{ij}R_{ij}$ " değerleri " $P_{ij}P_{ij}$ " performans değerlerine denklem 3 ile dönüştürülmüştür. " $P_{ij}P_{ij}$ " değerleri hesaplandıktan sonra, Entropi değerlerinin hesaplanması adımımda 4 no'lu denkleme geçilmiştir. Ardından farklılaşma katsayısı ve görelî ağırlıklar denklem 5 ve 6 yardımıyla hesaplanmıştır. Kriterlere yönelik nisbi ağırlıkların elde edilmesiyle, TOPSIS uygulama adımlarına geçilmiştir. İlgili kriter ağırlıkları Ek A'da sunulmuştur.

TOPSIS ile analize, farklı kaynaklardan sağlanan farklı birimdeki bilgilerin normalize edilip, aynı boyuta indirgenmesiyle başlanmıştır. Vektör normalizasyonu ile negatif değerler de dikkate alınıp, analiz güvenilirliği artırılmıştır. Bahsi geçen normalizasyon 7 no'lu denklem yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Ardından, 8 no'lu denklemden, Entropi ile elde edilen ağırlıklar ile normalize matris değerleri çarpılmıştır. Ortaya çıkan matriste, pozitif ideal " A^+A^+ " ve negatif ideal noktalar " A^-A^- ", kriterin yönü de dikkate alınarak saptanmıştır. 9 ve 10 no'lu denklemler yardımıyla, her bir alternatifin ideal noktalara olan uzaklığı hesaplanmıştır. Son olarak denklem 11 ile nihai performans değerlerini temsil eden " $C_i^*C_i^*$ " değerleri hesaplanmıştır. En büyük " $C_i^*C_i^*$ " değerine sahip alternatif en iyi seçenek olurken, en düşük " $C_i^*C_i^*$ " skoruna sahip alternatif en kötü seçenek olmaktadır.

5.1. İllerin Ekonomik Sürdürülebilirlik Boyutuna Göre Sıralanması

Şehir Sürdürülebilirliği İndeksi'nin ekonomik boyutu altında 4 temel gösterge ele alınmıştır. Bu bağlamda 30 ilin ekonomik boyuta dair sürdürülebilirlik performansı ölçülmüştür. Ekonomik boyutta illere ait yakınlık katsayıları ve oluşan sıralama tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3: İllerin Ekonomik Sürdürülebilirlik Boyutuna Göre Sıralanması

İl Adı	Ci Skoru	Sıralama	İl Adı	Ci Skoru	Sıralama
İstanbul	0,8017	1	Mersin	0,2339	16
Kayseri	0,7009	2	Van	0,2335	17
Bursa	0,4784	3	Hatay	0,2318	18
Sakarya	0,4434	4	Muğla	0,2305	19
Malatya	0,4069	5	Kocaeli	0,2174	20
Gaziantep	0,3989	6	Manisa	0,2144	21
İzmir	0,3213	7	Trabzon	0,2122	22
Ankara	0,3014	8	Şanlıurfa	0,2067	23
Denizli	0,2991	9	Samsun	0,1997	24
Tekirdağ	0,2862	10	Mardin	0,1978	25
Eskişehir	0,2698	11	Konya	0,1962	26
Antalya	0,2576	12	Ordu	0,1948	27
Aydın	0,2572	13	Adana	0,1941	28
Kahramanmaraş	0,2376	14	Diyarbakır	0,1738	29
Balıkesir	0,2363	15	Erzurum	0,1698	30

İllerin sürdürülebilirlik endeksinin ekonomik boyutunu ele alan tabloda, birinci sırada İstanbul, ikinci sırada Kayseri ve üçüncü sırada Bursa yer almaktadır. İlk sırada yer alan 5 ile bakıldığında, yakınlık katsayılarının diğer illere kıyasla önemli ölçüde farklılık gösterdiği (>0,4) görülmektedir.

5.2. İllerin Sosyal Sürdürülebilirlik Boyutuna Göre Sıralanması

Sürdürülebilirlik kavramı altında ele alınan bir diğer boyut illerin sosyal sürdürülebilirlik becerileridir. Bu amaçla, oluşturulan karar probleminde sosyal boyutta ele alınan 11 adet temel gösterge mevcuttur. Entropi ile ağırlıklandırılan 11 temel gösterge TOPSIS yöntemi kullanılarak önceliklendirilmiştir. Sosyal boyutta illere ait yakınlık katsayıları ve oluşan sıralama tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: İllerin Sosyal Sürdürülebilirlik Boyutuna Göre Sıralanması

İl Adı	Ci Skoru	Sıralama	İl Adı	Ci Skoru	Sıralama
Antalya	0,9635	1	Manisa	0,0386	16
Muğla	0,552	2	Kayseri	0,038	17
Aydın	0,1494	3	Samsun	0,0366	18
Denizli	0,1139	4	Tekirdağ	0,0362	19
İstanbul	0,0876	5	Kocaeli	0,0355	20
İzmir	0,0554	6	Malatya	0,035	21
Trabzon	0,055	7	Van	0,0345	22
Balıkesir	0,0529	8	Gaziantep	0,0344	23
Eskişehir	0,0457	9	Ordu	0,0339	24
Ankara	0,0455	10	Mersin	0,0336	25
Sakarya	0,045	11	Adana	0,033	26
Erzurum	0,0434	12	Diyarbakır	0,032	27
Konya	0,0413	13	Şanlıurfa	0,0316	28
Kahramanmaraş	0,041	14	Mardin	0,0311	29
Bursa	0,0406	15	Hatay	0,031	30

5.3. İllerin Çevresel Sürdürülebilirlik Boyutuna Göre Sıralanması

Şehir sürdürülebilirliği kapsamında ele alınan son boyut çevredir. Analizde çevre boyutu altında 9 temel gösterge ele alınmıştır. İllerin sosyal boyutuna yönelik hesaplanan yakınlık katsayıları ve oluşan sıralamasına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5: İllerin Çevresel Sürdürülebilirlik Boyutuna Göre Sıralanması

İl Adı	Ci Skoru	Sıralama	İl Adı	Ci Skoru	Sıralama
İzmir	0,5833	1	Mersin	0,3677	16
Antalya	0,5071	2	İstanbul	0,3643	17
Kahramanmaraş	0,5021	3	Kocaeli	0,3576	18
Bursa	0,49	4	Diyarbakır	0,3422	19
Konya	0,4871	5	Denizli	0,3418	20
Ankara	0,4754	6	Trabzon	0,322	21
Adana	0,4671	7	Aydın	0,3098	22
Muğla	0,4623	8	Kayseri	0,2735	23
Erzurum	0,4558	9	Tekirdağ	0,2689	24
Balıkesir	0,4543	10	Eskişehir	0,2518	25
Samsun	0,4445	11	Ordu	0,2478	26
Hatay	0,4025	12	Malatya	0,2316	27
Şanlıurfa	0,3986	13	Van	0,224	28
Manisa	0,3939	14	Mardin	0,2178	29
Sakarya	0,3886	15	Gaziantep	0,187	30

Yakınlık katsayıları incelendiğinde ilk dört ilin diğer illerden çok daha büyük değerlere sahip olduğu görülebilir.

5.4. İllerin Şehir Sürdürülebilirlik İndeksine Göre Sıralanması

İllerin sürdürülebilirlik performanslarının ölçülmesindeki nihai adım, üç boyutlu oluşan üç farklı sıralamadan genel bir sıralama elde etmektir. Bu amaca yönelik olarak, Borda Sayım Tekniği kullanılmıştır. Bu basit teknik özetle, karar vericilerin tercih sıralamalarından ortaya çıkan farklı derecelendirmelerden ortalama en yüksek skorlu alternatifini seçme temeline dayanmaktadır³³. Böylece, Borda Sayım Tekniği karar vericilere, çoğunluğun tercihlerinden ziyade, kabul edilebilir ve uzlaşmacı bir alternatif yaratmaktadır³⁴. İllerin 24 temel gösterge çerçevesinde ele alarak analiz edilen sürdürülebilirlik, Borda Sayım Tekniği ile tek bir sıralamaya indirgenebilir. Oluşan farklı sıralamalara, sıra değerlerine göre 1 ve 30 arasında puanlar atanıp, toplam skorlar üzerinden nihai sıralama elde edilmiştir. İlk sırada yer alan alternatif en yüksek puanı alırken, sonuncu alternatif 1 puan almaktadır. Bu bağlamda hesaplanan Borda skorları ve oluşan nihai sıralama aşağıda sunulmuştur.

33 J. I., Lapresta, M. M. Panero, and L.C., Meneses, (2009), Defining the Borda Count in a Linguistic Decision Making Context, Information Sciences, 179, 2309-2316, s.2309.

34 Z. Qiu, M. G., Dosskey, and Y. Kang, (2016), Choosing Between Alternative Placement Strategies for Conservation Buffers Using Borda Count, Landscape and Urban Planning, 153, 66-73, s.67.

Tablo 6: İllerin Genel Sürdürülebilirlik Sıralaması

İl Adı	Ekonomik Boyut		Sosyal Boyut		Çevresel Boyut		Genel Sıralama	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Puan	Sıra
Adana	28	2	26	4	7	23	29	25
Ankara	8	22	10	20	6	24	66	5
Antalya	12	18	1	29	2	28	75	2
Aydın	13	17	3	27	22	8	52	11
Balıkesir	15	15	8	22	10	20	57	9
Bursa	3	27	15	15	4	26	68	3
Denizli	9	21	4	26	20	10	57	9
Diyarbakır	29	1	27	3	19	11	15	28
Erzurum	30	0	12	18	9	21	39	16
Eskişehir	11	19	9	21	25	5	45	14
Gaziantep	6	24	23	7	30	0	31	23
Hatay	18	12	30	0	12	18	30	24
İstanbul	1	29	5	25	17	13	67	4
İzmir	7	23	6	24	1	29	76	1
Kahramanmaraş	14	16	14	16	3	27	59	8
Kayseri	2	28	17	13	23	7	48	12
Kocaeli	20	10	20	10	18	12	32	22
Konya	26	4	13	17	5	25	46	13
Malatya	5	25	21	9	27	3	37	18
Manisa	21	9	16	14	14	16	39	16
Mardin	25	5	29	1	29	1	7	30
Mersin	16	14	25	5	16	14	33	21
Muğla	19	11	2	28	8	22	61	6
Ordu	27	3	24	6	26	4	13	29
Sakarya	4	26	11	19	15	15	60	7
Samsun	24	6	18	12	11	19	37	18
Şanlıurfa	23	7	28	2	13	17	26	26
Tekirdağ	10	20	19	11	24	6	37	18
Trabzon	22	8	7	23	21	9	40	15
Van	17	13	22	8	28	2	23	27

5.5. Büyükşehirlerin Stratejik Planlarının İncelenmesi

Sadece işletmelere has bir faaliyet olarak görülen stratejik planlama kamu kurum ve kuruluşları için de oldukça önemli olmasının yanı sıra bir zorunluluktur. Stratejik plan, 2003 yılında kabul edilen 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 3. maddesinde, kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan³⁵ olarak tanımlanmaktadır.

35 Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kanun No. 5018, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5018.html> adresinden 02.02.2017 tarihinde alındı.

Bu planlarda yer alan amaçlar kurumların vizyonlarına hizmet eder. Bu yüzden her stratejik planda sürdürülebilirlik kavramına vurgu yapan amaçların olması gerekmektedir. Aksi durumda söz konusu şehirlerin sürdürülebilir bir şehir olma yolunda ilerlediğini söylemek oldukça zor olacaktır. Tablo 7 hemen hemen hepsi 2015-2019 yıllarını kapsayan stratejik planların incelenmesi sonucu ulaşılan bilgilerle oluşturulmuştur. Her bir stratejik plandaki amaçlar incelenmiş (SA: Stratejik amaç) "sürdürülebilir" veya "sürdürülebilirlik" anahtar kelimeleri ile analiz yapılmış ve belirlenen amaçlar sürdürülebilirliğin üç boyutuna göre tasnif edilmiştir.

Tablo 7: İlleri Stratejik Planlarında Yer Alan Stratejik Amaçların Sürdürülebilirlik Vurgusu

	Stratejik Amaç sayısı	Ekonomik sürdürülebilirlik	Sosyal Sürdürülebilirlik	Çevresel Sürdürülebilirlik
Adana	8	SA7	SA3	SA6
Ankara	75			
Antalya	17		SA9,SA16	
Aydın	8	SA5		SA6
Balıkesir	18		SA5	SA7
Bursa	21		SA2, SA8, SA9	SA3
Denizli	7			SA3
Diyarbakır	21			SA7
Erzurum	10		SA5	SA6
Eskişehir	5			
Gaziantep	10		SA3	
Hatay	13	SA2.1	SA2.1, SA2.5	SA2.1, SA2.6
İstanbul	17		SA2, SA7	SA8
İzmir	11			SA2
Kahramanmaraş	23		SA11	
Kayseri	58	SA53		SA20
Kocaeli	13		SA1	
Konya	33		SA19, SA20	SA17
Malatya	38		SA16	
Manisa	9			
Mardin	13		SA2	SA5
Mersin	40	SA22	SA10,SA24	
Muğla	26			
Ordu	3	SA2		
Sakarya	10	SA1, SA3		SA4
Samsun	23			
Şanlıurfa	3	SA1		
Tekirdağ	9	SA1, SA9		SA3,SA5
Trabzon	12			SA7
Van	104	SA56		SA96

Tablo 7’de görüldüğü üzere büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarında yer alan amaçları en çok sosyal sürdürülebilirliğe vurgu yapmaktadır. Bu boyutta özellikle sürdürülebilir bir ulaşım sistemi tasarlamak gibi bir amaç yer almaktadır. Bunu çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili amaçlar izlemektedir. Ekonomik sürdürülebilirliğe vurgu yapan stratejik amaç sayısı en az olup bunun nedeninin belediyelerin bu boyuta çok eğilmeyip bunu merkezi devlet politikalarından beklentileriyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sadece bugünü düşünmeyip yarınları da göz önüne almak çok yeni bir bakış açısı olmamakla beraber bu konu sürdürülebilirlik kavramı ile özellikle 1980’den sonra daha çok üzerinde durulan bir mesele haline gelmiştir. Kalkınma odaklı politikalar yerini sürdürülebilir kalkınmaya bırakmıştır. Bu noktada ise merkezi politikalar/planlar yerine daha alana/bölgeye özel politikalar öne çıkmaktadır. Burada ise özelden genele bir gidiş işleri kolaylaştıracağından şehirlere özel planlar, politikalar, uygulamalar hayata geçirilmelidir. Keza kentler için sürdürülebilir kalkınma planların beş özelliği AB tarafından kentsel kalkınmaya dair hazırladıkları raporda şöyle belirtilmiştir³⁶.

- Bireysel sektörlerden uzaklaşarak yerel ya da bölgesel ekonomiyle daha geniş entegrasyon sağlama,
- Yönetmekten yönetişime geçme, (merkezi hükümetlerin ilgili kararları daha alt birimlere havale ederek ademi merkeziyetçi bir yapı benimsemesi ve böylelikle daha çok paydaşının yönetime katılması)
- Kentte yaşayanların güçlendirilmesi,
- Genel politikalar alan/bölge/kent odaklı politikalara geçme,
- Politikaların etkinliğine verilen önemin artması.

Bu açıdan bakıldığında eğer dünya için bir sürdürülebilirlik meselesinden bahsediliyorsa bunu şehirlerden başlatmanın doğru olacağını söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Türkiye’nin bu bağlamda değerlendirilmesi amacı taşıyan bu çalışmada büyükşehir statüsünde bulunan 30 il incelenmiştir. Çok kriterli karar verme problemi olarak ele alınan çalışmada elde edilen veriler TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiş, yöntemin ihtiyaç duyduğu görece ağırlık bilgisi, nesnel tekniklerden biri olan entropi ile elde edilerek karar vericilerin öznel yargılarından kaçınılmıştır. İllerin sürdürülebilirlik performansları çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Sonrasında 3 boyutta oluşan 3 farklı sıralamadan genel bir sıralama elde etmek için Borda Sayım Tekniği kullanılmıştır. Bütüncül bakış açısını kaybetmemek için bu analizlerin yanı sıra büyükşehirlerin stratejik planları da ince-

³⁶ European Union. (2009). *Promoting sustainable urban development in Europe*. Belgium: Directorate-General for Regional Policy, s.25, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/urban2009/urban2009_en.pdf adresinden 01.02.2017 tarihinde alındı.

lenmiş stratejik amaçları ile sürdürülebilirlik boyutları arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilere göre sürdürülebilirlik boyutları açısından ilk 3 büyükşehir Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Sürdürülebilirlik Boyutları Açısından İlk ve Son Üç Büyükşehir

Sıra	Ekonomik sürdürülebilirlik	Destekleyen Stratejik Amaç	Sosyal Sürdürülebilirlik	Destekleyen Stratejik Amaç	Çevresel Sürdürülebilirlik	Destekleyen Stratejik Amaç
1	İstanbul		Antalya	√	İzmir	√
2	Kayseri	√	Muğla		Antalya	
3	Bursa		Aydın		Kahramanmaraş	
28	Adana	√	Şanlıurfa		Van	√
29	Diyarbakır		Mardin	√	Mardin	√
30	Erzurum		Hatay	√	Gaziantep	

Sürdürülebilirlik boyutları açısından illerin durumları incelendiğinde çok da şaşırtıcı olmayan sonuçlarla karşılaşmaktadır. Ekonomik boyutta sürdürülebilir olan iller ekonomisi zaten güçlü olan sanayinin yoğun olduğu illerdir. Ayrıca ilk sırada yer alan 3 ilin dış ticaret göstergesi altında en yüksek değerlere sahip olduğu dikkat çekicidir. Bu göstergede sağlanan yüksek değerler, bu illeri üst sıralara çekmiştir. Tablo 8 incelendiğinde son sırada yer alan üç il sırasıyla; Adana, Diyarbakır ve Erzurum olmuştur. Bunun nedeni, Erzurum ve Diyarbakır'ın ihracat göstergesinde negatif değerlere sahip olması, Adana'nın işsizlik oranı en yüksek üçüncü il ve dış ticarete diğer illere kıyasla kötü bir performansa sahip olmasıdır.

Sürdürülebilirlik Endeksi'nin sosyal boyutunda yürütülen analiz sonuçları incelendiğinde ilk üç sıradaki ilin sırasıyla turizm sektörünün güçlü olduğu Antalya, Muğla ve Aydın olduğu görülmektedir. Antalya ilinin sosyal boyutta TOPSIS yakınlık katsayısı (0,9635) çok yüksek çıkmıştır. Bu durum Antalya'nın sosyal boyutta açık ara önde olduğunu kanıtlamaktadır. Bunun nedeni Antalya'nın okuma yazma oranı ve kişi başına düşen turist sayısı en yüksek il olmasıdır. Tabloda son üç sıradaki iller; Şanlıurfa, Mardin ve Hatay olmuştur. Şanlıurfa ve Mardin'de okuma yazma oranının düşük olması, Hatay'da da altyapı ve konut endekslerindeki düşük memnuniyet oranı bu duruma sebep olmuştur.

Sürdürülebilirlik kavramını çevre boyutunda ele aldığımızda; ilk üç sıradaki ilin sırasıyla; İzmir, Antalya ve Kahramanmaraş olduğu görülmektedir. İzmir ili yenilenebilir enerji, hava kalitesi ve karayolu göstergeleri altında en yüksek değerlere sahiptir. Bu durum İzmir'i sıralamada üstlere yükseltmiştir. Ayrıca Antalya, ormanlık alan ve karayolu göstergelerinde yüksek değerlere sahip iken, Kahramanmaraş yenilenebilir enerji üretimi göstergesinde ikinci en büyük değere sahiptir. Bu nedenle bu iller üst sıralarda yer bulmuştur. Oluşan sıralamada sonlarda yer alan üç il sırasıyla; Van, Mardin ve Gaziantep olmuştur. Van ili ormanlık alan ve yenilenebilir enerji göstergesinde en düşük değerlere sahip iken; Mardin ve Gaziantep ormanlık

alan ve taşkın koruma göstergelerinde düşük değerlere sahiptir. Dolayısıyla bahsi geçen iller, sıralamada sonlarda yer almıştır. Ayrıca genel bir sıralama da Tablo 9'dan görülmektedir.

Tablo 9: Genel Sürdürülebilirlik Sıralaması

Sıra	Genel Sıralama	Ekonomik Sürdürülebilirlik	Sosyal Sürdürülebilirlik	Çevresel Sürdürülebilirlik
1	İzmir			√
2	Antalya		√	
3	Bursa		√	√
28	Diyarbakır			√
29	Ordu	√		
30	Mardin		√	√

Borda Sayım Tekniği ile oluşturulan bütüncül derecelendirme incelendiğinde; ilk üç sırasıyla İzmir, Antalya ve Bursa illeri olmuştur. İzmir'in birinci sırada yer almasında çevre boyutunda da birinci olması ve bunun yanında ekonomik ve sosyal boyutta üst sıralarda yer alması etkili olmuştur. Antalya sosyal boyutta birinci ve çevre boyutunda ikinci olmuştur. Bu durum Antalya'nın nihai sıralamada ikinci sırada yer almasını sağlamıştır. Üçüncü sırada yer alan Bursa, ekonomi ve çevre boyutlarında yüksek sıralamaya sahip olduğundan, genel derecelendirmede de üstlerde yer bulmuştur. Tablodan sonlarda yer alan illere bakıldığında; Diyarbakır, Ordu ve Mardin göze çarpmaktadır. Diyarbakır, ekonomik ve sosyal boyutta alt sıralarda iken; Mardin ve Ordu sosyal ve çevre boyutunda kötü sıralamalara sahiptir. Kullanılan Borda Tekniği'nin bütüncül, tutarlı ve ölçülebilir değerler sunduğu yapılan analiz sonucunda kanıtlanmıştır.

Tablo 8 ve Tablo 9 incelendiğinde büyükşehirlerin stratejik amaçları ile sürdürülebilirlik faaliyetlerini ilişkilendiremedikleri görülmektedir. Bu durum ise sürdürülebilirlik anlamında tutarlı bir yaklaşımdan uzaktır. Stratejik planların gerçekçi, vizyona ulaştırabilecek ve kapsamlı olması gerekmektedir. Bu anlamda söz konusu kamu kurumlarının artık ortak bir siyasi hedef olan sürdürülebilirliğe politika ve uygulamalarında ve en nihayetinde stratejik planlarında daha çok yer vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aschkenazi, K., Dekker, S., Jacob, J., Klassen, E., Miller, H., Thielen, S., & Wu, W. (2012), *Indicators for Sustainability*. Vancouver: Canadian International Development Agency.
- Basiago, A. D. (1999), *Economic, Social, and Environmental Sustainability in Development Theory and Urban Planning Practice*, *The Environmentalist*, 19:145-161.
- Circles of Sustainability, (2016, Ağustos 9). Profile Circles, Circles of Sustainability: <http://www.circlesofsustainability.org/about/about-our-approach/> adresinden 08.02.2017 tarihinde alındı.
- Colantonio, A., & Dixon, T. (2011), *Urban Regeneration & Social Sustainability*. Chichester: Blackwell Publishing.
- Delgado, A. and Romero, I., (2016), *Environmental Conflict Analysis Using an Integrated Grey Clustering and Entropy-Weight Method: A Case Study of Mining Project in Peru*, *Environmental Modelling & Software*, 77, 108-121.
- European Commission (2015), *Indicators for Sustainable Cities*, European Union, http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/indicators_for_sustainable_cities_IR12_en.pdf adresinden 02.03.2017 tarihinde alındı.
- European Union (2009), *Promoting Sustainable Urban Development in Europe*. Belgium: Directorate-General for Regional Policy, http://www.preventionweb.net/files/12640_690421579PromotingSustainableUrbanD.pdf adresinden 01.02.2017 tarihinde alındı.
- Ferrarini, A., Bodini, A. and Becchi, M., (2001), *Environmental Quality and Sustainability in The Province of Reggio Emilia (Italy): Using Multi-Criteria Analysis to Assess and Compare Municipal Performance*, *Journal of Environmental Management*, 63, 117-131.
- IESE (2015), *IESE Cities in Motion Index*, New York: IESE: The Improvement and Efficiency Social Enterprise.
- Karahalios, H., (2017), *The Application of The Ahp-Topsis For Evaluating Ballast Water Treatment Systems By Ship Operators*, *Transportation Research Part D*, 52, 172-184.
- Khalili, N. R. (2011), *Theory and Concept of Sustainability and Sustainable Development*, N. R. Khalili içinde, *Practical Sustainability: From Grounded Theory to Emerging Strategies* (s. 1-22), New York: Palgrave Macmillan.
- KPMG (2016), *The Future of Cities: Measuring Sustainability*, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/04/the-future-of-cities-measuring-sustainability.pdf> adresinden alındı.
- Kuo, T., (2017), *A Modified TOPSIS with A Different Ranking Index*, *European Journal of Operational Research*, 260, 152-160.
- Lapresta, J. I., Panero, M. M. and Meneses, L.C., (2009), *Defining the Borda Count in a Linguistic Decision Making Context*, *Information Sciences*, 179, 2309-2316.
- Mega, V., & Pedersen, J. (1998), *Urban Sustainability Indicators*, Dublin: European Foundation.
- Minx, J., Creutzig, F., Medinger, V., Ziegler, T., Owen, A., & Baiocchi, G. (2010), *Developing a Pragmatic Approach to Assess Urban Metabolism in Europe*. Stockholm: Stockholm Environment Institute.
- Morelli, J. (2011), *Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals*, *Journal of Environmental Sustainability*, 1:19-27.
- Mori, K., Fujii, T., Yamashita, T., Mimura, Y., Uchiyama, Y., & Hayashi, K. (2015), *Visualization of a City Sustainability Index (CSI): Towards Transdisciplinary Approaches Involving Multiple Stakeholders*. *Sustainability*, 7:12402-12424.

- Nasab, S. H. M. and Anvari, A. S., (2017), A Comprehensive MCDM-Based Approach Using Topsis, Copras and Dea as an Auxiliary Tool for Material Selection Problems, *Materials and Design*, 121, 237-253.
- Polese, M., & Stren, R. (2000), *The Social Sustainability Of Cities: Diversity and The Management Of Change*, Toronto: University of Toronto Press.
- Qiu, Z., Dosskey, M. G. and Kang, Y. (2016), Choosing Between Alternative Placement Strategies For Conservation Buffers Using Borda Count, *Landscape and Urban Planning*, 153, 66-73.
- Salem, A. A., Anderson, R., & Dana, L. P. (2012), Entrepreneurship and Sustainability. C. N. Madu, & C.-H. Kuei içinde, *Handbook of Sustainability Management* (s. 291-312). Singapore: World Scientific.
- BIBLIOGRAPHY \1 1055 TBMM (2003), Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. Kanun No. 5018, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5018.html> adresinden alındı.
- TÜİK (2015), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden 10.01.2015 tarihinde alındı.
- BIBLIOGRAPHY \1 1055 Urban China Initiative (2010), Urban Sustainability Index (USI). <http://www.urbanchinainitiative.org/en/research/usi.html> adresiden alındı.
- Wang, E., Alp, N., Shi, J., Wang, C., Zhang, X., & Chen, H. (2017), Multi-Criteria Building Energy Performance Benchmarking Through Variable Clustering Based Compromise TOPSIS With Objective Entropy Weighting", *Energy*, 125, 197-210.
- Watson, J. (2009), *European Green City Index*. München: Siemens AG.
- World Bank (2015), *What Makes a Sustainable City?* Washington: Global Practice on Social, Urban, Rural and Resilience.
- World Commission on Environment and Development (1987), *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> adresinden 01.02.2017 tarihinde alındı.
- Wu, J., Sun, J., Liang, L., & Zha, Y. (2011), Determination of Weights For Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy, *Expert Systems with Applications*, 38, 5162-5165.
- Yedla, S. (2015), Cities and the Sustainability Dimensions. S. Mahendra Dev, & Sudhakar Yedla içinde, *Cities and Sustainability: Issues and Strategic Pathways* (s. 1-22), India: Springer Proceedings in Business and Economics.
- Zhou, K., Lin, Y., Deng, H., & Liu, C. (2016), Prediction of Rock Burst Classification Using Cloud Model with Entropy Weight, *Transactions of Nonferrous Metals Society of China*, 26, 1995-2002.

Ek A

İller/Göstergeler	Ekonomik			Çevresel			Sosyal																
	Maliyet	Fayda	Fayda	Maliyet	Fayda	Fayda	Maliyet	Maliyet	Maliyet	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda								
Ağırlıklar	0,083	0,532	0,170	0,214	0,118	0,101	0,100	0,188	0,115	0,144	0,168	0,028	0,038	0,022	0,016	0,033	0,029	0,057	0,044	0,057	0,069	0,592	
İşsizlik Oranı (2013)	13,2	4,792	0,060	5,74	0,41	0,483	0,587	3675	78	222	828	76	0,86	5437	7084	4,8	0,6180	131	95,7	0,6784	0,3089	31,24	
Ticaret İhtiyaçları (2016)	10,2	9,800	0,017	12,60	0,15	0,539	0,721	1925	208	211	1604	30	1,1	12019	8619	4,5	0,8913	232	97,68	0,7355	0,3994	93,76	
Milyon TL/kişi (2016)	7,9	2,699	0,140	13,09	0,55	0,504	0,652	2011	131	280	1583	36	1,27	7838	7685	4,2	0,8189	185	98,5	0,6237	0,2189	5368,14	
Oran (2016)	6,9	2,520	0,077	13,91	0,38	0,423	0,539	995	133	257	687	73	1,16	3609	3794	7,1	0,6931	148	97,54	0,5546	0,3217	788,62	
Oran (2016)	6	2,338	0,118	10,87	0,47	0,436	0,564	2636	103	202	1174	26	1,37	3983	3754	8,6	0,8087	149	97,34	0,5976	0,8058	150,84	
Oran (2016)	6,5	12,242	0,062	8,76	0,45	0,488	0,631	2778	214	125	1042	44	1	6172	6515	5,6	0,7837	140	96,98	0,6521	0,5359	106,44	
Oran (2016)	18,7	0,447	-0,018	4,53	0,23	0,354	0,393	2253	87	125	990	74	1,02	2219	2863	3,1	0,4570	31	91,35	0,5081	0,1875	585,14	
Oran (2016)	6,6	0,198	-0,028	3,89	0,09	0,431	0,498	771	328	252	1541	69	0,8	1522	1643	5,3	0,5073	69	93,51	0,4947	0,6642	43,10	
Oran (2016)	8,5	5,779	0,139	12,42	0,24	0,489	0,653	596	95	146	849	10	0,93	1972	1942	6,8	0,8969	173	97,69	0,6409	0,5804	23,47	
Oran (2016)	6,9	17,213	0,128	5,97	0,12	0,428	0,506	504	44	253	500	56	0,85	4502	4341	3,8	0,5710	103	95,7	0,5435	0,4515	58,54	
Oran (2016)	12,2	8,426	0,070	5,84	0,39	0,471	0,548	2717	83	265	622	12	0,72	4107	2896	4,5	0,5477	115	97,41	0,4223	0,2335	37,69	
Oran (2016)	15,4	12,280	0,101	9,30	0,40	0,491	0,665	4292	185	180	1262	16	1,12	11356	13705	5,9	0,8361	156	98,19	0,7483	0,4602	434,51	
Oran (2016)	11,6	8,058	0,146	5,80	0,35	0,413	0,467	4249	96	208	937	41	0,8	2678	2102	4,1	0,5319	99	94,12	0,3906	0,7346	6,38	
Oran (2016)	9,9	32,398	0,074	9,90	0,06	0,408	0,517	676	135	191	1089	42	0,87	3808	3645	5,1	0,7443	152	96,92	0,6261	0,4521	17,45	
Oran (2016)	10,1	3,908	-0,025	9,13	0,44	0,507	0,634	2105	91	237	393	5	0,91	4284	3057	4,4	0,7882	108	97,35	0,6203	0,4263	49,54	
Oran (2016)	4,7	0,471	0,080	6,62	0,13	0,432	0,526	278	152	160	2955	32	1,03	7192	4880	5,1	0,8133	145	97,25	0,5960	0,6612	58,77	
Oran (2016)	7,8	17,563	0,098	6,93	0,15	0,416	0,489	73	102	143	1053	36	0,96	1555	1402	5,3	0,6700	97	93,37	0,4607	0,3346	11,42	
Oran (2016)	5,1	4,684	0,111	7,33	0,41	0,410	0,498	2119	116	154	1075	42	1,25	4588	4278	7	0,6823	137	97,15	0,5911	0,6149	12,61	
Oran (2016)	20,6	3,722	0,219	3,54	0,14	0,425	0,459	159	30	315	757	70	1,09	1026	893	3,3	0,1675	27	90,11	0,3233	0,2696	20,62	
Oran (2016)	12,4	4,558	0,112	9,59	0,54	0,444	0,553	1038	51	202	1322	11	1,04	6024	5598	5,1	0,6919	132	97,33	0,5253	0,3044	82,61	
Oran (2016)	7,3	1,995	0,201	8,72	0,68	0,469	0,619	2097	110	347	945	34	1,73	4466	2643	5,7	0,7455	195	97,95	0,5301	0,2920	2967,00	
Oran (2016)	6,1	0,825	-0,183	5,63	0,33	0,439	0,513	371	105	250	888	114	0,8	1532	1700	6,9	0,7413	84	92,94	0,3539	0,4543	17,98	
Oran (2016)	9,4	14,465	0,498	11,43	0,42	0,484	0,595	2421	105	276	485	26	1	3056	2027	5,8	0,9369	129	96,99	0,4848	0,5334	18,56	
Oran (2016)	6,6	2,183	-0,002	7,65	0,38	0,467	0,561	3294	99	229	758	54	0,93	3654	3233	6,4	0,7942	109	96,99	0,4848	0,5334	18,56	
Oran (2016)	16,3	2,847	0,244	4,20	0	0,377	0,405	3431	9	172	1173	100	1,01	2523	2018	3,2	0,2835	49	90,05	0,3704	0,4302	12,44	
Oran (2016)	7,2	4,760	-0,015	16,93	0,17	0,449	0,587	1567	113	140	533	47	1,2	2127	1914	5,5	0,8193	128	98,18	0,5552	0,4081	22,45	
Oran (2016)	7,4	1,379	-0,217	7,47	0,37	0,468	0,585	592	156	268	778	43	0,67	1682	1333	6,3	0,7820	109	95,04	0,6202	0,4375	211,31	
Oran (2016)	10,3	0,266	-0,128	10,74	0,01	0,346	0,374	67	116	238	959	83	0,99	1611	1370	3,1	0,3875	25	92,46	0,6095	0,4683	38,42	

Simülasyon Methodu ile Değişim Mühendisliği

Mine ŞENEL* & Bilgin ŞENEL** & Yaprak AKAN***

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türk Ağır Sanayinin lokomotifleri olarak hizmet veren Türkiye Lokomotif Sanayi A.Ş. (TÜLOMSAŞ) vagon fabrikasının 14 adet tezgah ve 30 personeli ile boji atölyesinin iş süreçlerinin değişim mühendisliği yöntemlerinden Hammer Champy modeline uygun benzetim modelleri kurularak süreçleri yenilemek, süreçler yenilenirken teknolojiden daha fazla yararlanmak ve bugünden çok daha kaliteli ürünler üretmektir. Bunun için çalışmada en iyi sürecin oluşturulmasında iş süreçleri tasarlanırken fabrikanın kısıtları ve ya uygulanabilirliği olan fakat işletmeye getirisi belirsiz olan tüm iş süreçleri düşünülerek 6 senaryo geliştirilmiş ve bu senaryolara uygun bilgisayar tabanlı ARENA 9.0 Benzetim (Simülasyon) programı kullanılarak modeller oluşturulmuştur. Toplam 12 ay süren değişim Mühendisliği uygulamaları sonucunda, uygulanabilirliği en yüksek, ulaşılmak istenen hedeflere en yakın sonucu veren senaryo seçilerek, tesisin değişim mühendisliği uygulamalarından önce yıllık boji miktarı 2029 adet iken seçilen senaryo ile yıllık boji miktarı 2164 adette çıkarılmıştır. Bu çalışma ile demiryolu sektöründe değişim mühendisliği uygulamaları ile gerçekleştirilecek olan değişimin tüm belirsizlik durumlarını kurulan benzetim modelleri ile yok edip iş süreçlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesine imkan sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Değişim Mühendisliği, Kamu sektörü, Benzetim Modeli, Hammer Champy Modeli, İş Akışı

Business Process Reengineering with Simulation Method

Abstract

The aim of this study is to establish the Turkish Lokomotif Sanayi A.Ş., which serves as the locomotive of the Turkish Heavy Industry. (TÜLOMSAŞ) 14 bench, 30 personnel and bogie workshop business process change engineering methods by using simulation models suitable for Hammer Champy model, to renew the processes, to utilize the technology more while renewing the processes and to produce much better quality products. To do this, six scenarios were developed by considering the constraints of the factory and all the business processes which were either feasible, but whose operation was uncertain, and models were created by using the computerized ARENA 9.0 Simulation program in this scenario. As a result of total 12 months of change engineering engineering applications, the scenario giving

* Doç. Dr. Munzur Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü mines@anadolu.edu.tr

** Doç. Dr. Munzur Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü senelbilgin@gmail.com

*** DMO Satın Alma Uzman Yardımcısı yprk_kn@hotmail.com

the closest result to the most applicable targets was selected and the annual bogie amount was increased to 2164 with the scenario selected while the annual bogie amount was 2029 before the change engineering application. With this study, the change that will be realized with the change engineer applications in the railway sector will be able to eliminate all the uncertainty states with the established simulation models and to examine the business processes in detail.

Key words: *Change Engineering, Public Sector, Simulation Models, Hammer Champy Models, Workflow*

GİRİŞ

Üretim sektöründe faaliyet gösteren şirketler bugünlerde örgütsel, siyasi ve diğer değişiklikleri kendi iş süreçlerine uyarlamak için sürekli artan bir baskı altındadır (Davenport and Perez-Guardado, 1999). Bir grup iş süreçlerini yeniden yapılanması olarak bilinen süreç yeniliği teknikleri bu zorlukları aşmak için ortaya çıkarmışlardır (Colin and Rowland, 1996; Davenport and Short, 1990; Grover and Kettinger, 1995; Hammer and Champy, 1993; Kubeck, 1995; Kettinger et al. , 1997a,b).

Bugün iş sürecinin yeniden yapılanması (BPR), kuruluşlar için daha rekabetçi olabilmek ve müşteri odaklı ticari bir ortamda hayatta kalabilmek için yardım eden en önemli sürücülerden biri olarak kabul edilmektedir. BPR örgütsel değişim yönetiminde operasyonel yetenekleri oluşturmak ve stratejik seçenekleri yeniden değerlemek için bir ihtiyaç, yeni pazarlara girmek ve ürün/hizmetleri yeniden belirlemek gibi yeni vizyonlar veya stratejiler içeren stratejik değerlere sahiptir (Thyagarajan and Khatibi, 2004). Wright ve Yu (1998) yeniden yapılanmaya başlamadan önce dikkat edilmesi gereken faktörleri belirlemişler ve yeniden yapılanma için kullanılacak araçlarla bir model geliştirmişlerdir. Kalio ve arkadaşları (1999), sadece 32 yeniden yapılanma projesinden çok az azında iş süreçlerini radikal olarak yeniden dizayn ederken, diğerlerinde mevcut iş süreçlerini sorunsuz bir hale getirmek için çalışmışlardır. Daha sonra yaptıkları çalışmaların sonuçlarına dayanarak, yöneticilerin en uygun yeniden yapılanma stratejilerini seçmesine yardımcı olacak bir çerçeve geliştirdi. Bazı araştırmacılar, yeniden yapılanma projelerinin başarısızlığına katkıda bulunan önemli sorunlardan birinin uygulamadan önce tasarlanan çözümlerin etkisini değerlendirebilecek olan araçların eksikliği olduğunu belirtmişlerdir (Paolucci et al. , 1997).

Yeniden yapılanma ile operasyonel verimliliği artırma için mevcut sistemi tam olarak anlamış olmak gerekir. Bunun için ilk olarak sistemin olduğu gibi gözlenmesi gerekir. Ancak, bir sürecin performans sürelerini anlamak ve sürece olan etkileri gözlemek epey zaman alacağından, bu zamanı kısaltması konusunda pek çok uzmanın çalışmasıyla ortaya benzetim çalışmaları çıkmıştır. Simulasyon ve model dizaynı, üretimi artırmak, maliyetleri düşürmek ve üretim kalitesini artırmak için önemli bir araçtır (Kirbira and Mclean, 2002).

Simulasyon bugün sıklıkla üretim sistemlerinin performanslarının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Birçok araştırmacı çalışmalarında simülasyonu kullanmışlardır. Sağlık sektöründe (Banks, 1998; Edmonds and O'Connor, 1999; Jones

et al., 1997; Law & Kelton, 2000), üretim sektöründe (Elmaraghy, et al, 1998; Chan and Jiang, 2001; Beasler, 2002; Muhl, Charpentier and Chaxel, 2003; Andrew, 2005; Yalçın and Namballa, 2005; Hauser and Paper, 2007; Hani, Amodeo, Yalaoui and Chen, 2008), hizmet sektöründe (Kharwat, 1991; Jaynes, and Hoffman, 1994; Stout and Stout, 1995 1996; Jungum and jungum, 2008) ve daha bir çok alan ile reengineering çalışmalarında uygulama alanı bulmuştur.

İncelemeye konu olan süreç modelleri simülasyon yoluyla alternatif işlem senaryoların analizi yapılı ve süreçleri iyileştirmek için en uygun ortamı yaratır. Bu, iş sistemlerinin temellerini anlamayı, değişim fırsatlarını belirlenmeyi ve önerilen değişikliklerin etkisini değerlendirmesini sağlar. Bu yüzden, iş simülasyon modellerinin tasarımı BPR projeleri (Swami, 1995) için simülasyon en uygun araç olarak önerilmiştir. Özellikle simülasyon uygulamaları değişim mühendisliğinin başarısını, Hammer ve Champy'den bugüne başarı yüzdesini hızla yükseltmiştir. Özellikle, bir imalat sisteminin tasarlanması ve geliştirilmesinde karar almada benzetim en iyi desteği sağlayacaktır (Albastro et al, 1995; West et al, 2000).

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu döneminden bugüne çeşitli tipte lokomotif, demiryolu bakım aracı, bojlili yük vagonu, çeşitli tipte dizel motor, alternatör, cer motoru, çelik ve pik döküm üreten ve bir devlet teşebbüsü olan Tülomsaş'da üretim süreçlerini günün şartlarında rekabet edebilmesi için, iş süreçlerinde reengineering uygulamaları ile benzetim kullanılarak süreçler yeniden tasarlanmıştır.

DEĞİŞİM MÜHENDİSLİĞİ ve SİMÜLASYON

Değişim mühendisliği nedir? Bu soruya birçok araştırmacı tarafından tanımı yapılmıştır. Bunlardan H. James Harrington değişim mühendisliğini "Bir organizasyonun iş süreçlerinin işleyişinde belirgin geliştirmeler yapmasına yardımcı olan bir sistematik metodolojisidir." Olarak tanımlarken, Daniel Petrozzo ve John Stepper "kalite, maliyet ve hız yönünden radikal gelişmeler elde edebilmek için organizasyon yapısının, tüm süreçlerin ve tüm bilgi akış sistemlerinin bütünsel olarak yeniden inşa edilmesidir." ve Raymond L. Mangenelli ve Mark M. Klein, stratejik önem taşıyan ve katma değer yaratan iş süreçlerinin, organizasyondaki yapı, sistem ve politikaların performansı artıracak şekilde radikal ve hızlı bir şekilde yeniden tasarımı demektir." olarak tanımlamışlardır.

Değişim mühendisliğinde benzetiminin yeni bir kavram olarak ortaya çıkması, organizasyonel yapıların modellenmesi ve analizi sürecinde benzetim tekniklerinin yardımcı olabileceğini düşünen araştırma topluluklarının ilgisini çekmiştir. Böylece, değişim mühendisliğinde uygulama yapılmadan önce alternatif çözüm değerlendirmelerinin zor ve masraflı olmasına rağmen, iş değişim projeleri ile ilintili risklerin oranını azaltmak için önemli bir yöntem konumuna geçmiştir (Clemos, 1995). Ek olarak gerçek zamanlı veriye dayalı geliştirilen simülasyon modellerinin sonuçları, sistemde optimizasyon, çizelgeleme ve işlem etkinliğini artırmada, değişiklikler için (Farahmand and Martinez, 1996) ve "sürecin toplam çevrim süresi nedir?", "müşterilerin hizmet almak için bekleme süresi nedir?", "personel görevlendirmesi için

en uygun yol hangisidir?" gibi soruların yanıtlanmasında ve darboğaz analizinde kullanılabilir (Gladwin and Tumay, 1994).

ARAŞTIRMA MODELİ

Çalışmada, Değişim Mühendisliği yöntemlerinden Hammer Champy modeline uygun olarak değişim mühendisliği gerçekleştirilmiştir. Bu model 6 adımlı bir süreçtir.

Şekil 1. Hammer Champy modeli

1.Değişim mühendisliğine giriş: Üst yönetim projeyi başlatır. Hali hazırdaki durum açıkça ortaya konulur ve bir vizyon belirlenerek tüm çalışanlara duyurulur.

2.Süreçlerin belirlenmesi: Örgüt içi ve dışıyla ilgili tüm süreçler, birbirleriyle ilişkileri de göz önüne alınarak geniş bir perspektifle incelenir.

3.Süreçlerin seçilmesi: En kolay şekilde yeniden tasarlanacak süreç seçilmeye çalışılır. Burada müşterilere yönelik iyileştirmenin en fazla olacağı sürecin seçilmesi önemlidir.

4.Seçilen süreçlerin anlaşılması: Süreçlerin şimdiki durumları ve gelecekte olması beklenen durumları üzerinde yoğunlaşılır.

5.Seçilen süreçlerin tekrar tasarlanması: Bu en önemli aşamada hayal gücünün kimi zaman çığınca bile sayılabilecek şekilde kullanılması ve yaratıcılık gerekir.

6.Yeniden tasarlanan süreçlerin uygulanması: Son aşamada, tüm bu aşamalar sonunda ortaya çıkan yeni süreçler uygulanır. Bu yöntemde başarısızlığın nedeni; zayıf yönetim, açık olmayan hedefler ve kişilerin değişime direncidir (Hammer and Champy,1993)

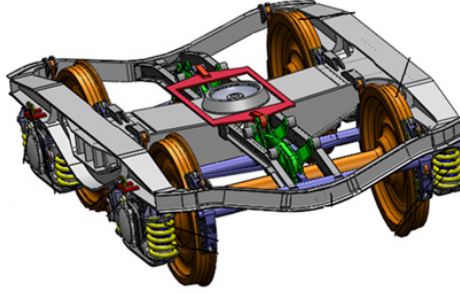
METODOLOJİ

Çalışmada veriler analiz edilirken Hammer/Champy yönteminin 6 adımına uygun olarak veriler analiz edilmiştir.

1.DEĞİŞİM MÜHENDİSLİĞİNE GİRİŞ

Türkiye Lokomotif Sanayii A.Ş. üst yönetimi değişim mühendisliği uygulaması altında artan rekabet koşullarında fırsatları yakalayabilmek amacıyla üretilen en önemli parçası olan boji üretimin tesisinin yeniden yapılanması kararı almıştır.

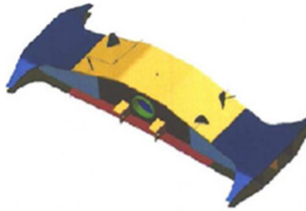
Şekil 2. Boji

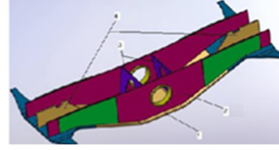
2. SÜREÇLERİN BELİRLENMESİ

2.1. Mevcut Durum Süreçlerinin Belirlenmesi:

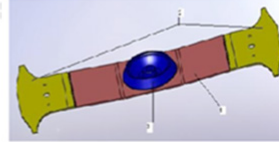
Mevcut durumun incelemesi yapıldığında bojiyi oluşturan temel parçalar; Boji Orta Travers, Yan Kiriş (Sensörlü-Sensörsüz), Bağlantı Kirişi (Sol-Sağ), Fikstür (Tamamı), Destek (Tamamı), Emniyetli Yay Taşıyıcı, Fren Takma Çerçevesi, Müselles Kompledir. Boji ana parçaları Şekil 3, 4 ve 5 de, gösterilmiştir. Mevcut durumda bu parçalar kaynakları yapılmış ve direkt üretime hazır halde dışarıya yapılmaktadır.

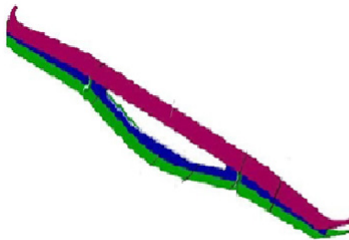
Şekil 3. Boji Orta Travers

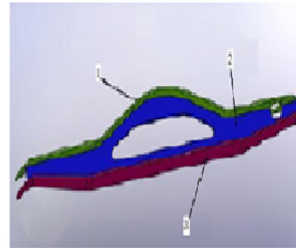
Şekil 4. Boji Açık Göbek Parçası

Tablo 5. Üst Kapama Parçası

Şekil 6. Sensörlü Yan Kiriş

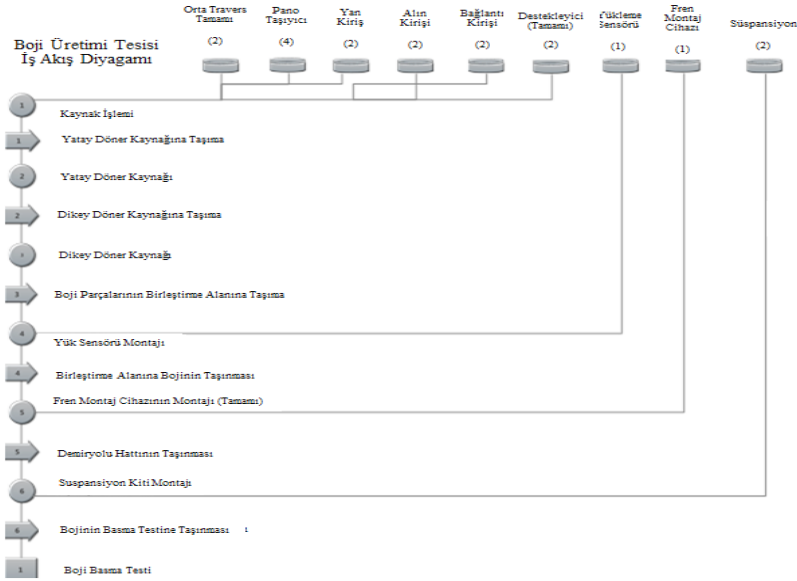
Şekil 7. Sensörsüz Yan Kiriş

Üretim süreci firmalardan tedarik edilen bu parçaların çatma tezgahlarında bir araya getirilip kaynak işlemleri yapılmasıyla başlamaktadır. Çatma tezgahında kaynak işlemiyle birleştirilen bu parçalar şaşı iskeleti denilen bojinin ana iskeletini oluşturmaktadır. Parça tezgaha döndürülemediği için çatma tezgahlarında ana iskeletin yalnızca üstte kalan yüzeyine kaynak yapılabilmektedir. Bu sebeple çatma tezgahından çıkan boji iskeleti, farklı pozisyonlarda yapılması gereken kaynaklar için sırasıyla yer döner ve dik döner tezgahına uğramak zorundadır. Yer döner tezgahında çatma tezgahına göre altta kalan yüzeyinin kaynağı yapılmaktadır. Dik döner tezgahında ise boji iskeleti 90 derece döndürülerek kalan kaynak işlemi gerçekleştirilir ve boji kaynak işlemi tamamlanmış olur.

Kaynak işleminden sonra şaşı iskeleti boji toplama tezgahına gönderilir ve burada üzerine; Yük Sensörü, Fren Çekme Çerçevesi Komple ve Müselles Komple montajı yapılır. Sonraki adım olarak süspansiyon monte tezgahında boji tekerlek aksamı montajı gerçekleştirilir. Tüm bu tezgahlarda yapılan işlemlerle boji parçası tamamlanmış olur ve mukavemetin ölçülmesi için parça basma testinden geçirilir. Kalite olarak uygun bulunan boji parçası vagon imalatında kullanılmak üzere stoklanır. Mevcut boji üretim süreci iş akışı diyagramı Şekil 8 verilmiştir.

Şekil 8. Boji Üretiminin İş Akışı Diyagramı

Mevcut durumda tezgahlarda yapılan işlem süreleri için işletmenin elinde sağlıklı veriler bulunmadığından, asıl kapasitenin belirlenebilmesi için yeni zaman etüdü çalışması yapılmıştır. Bütün tezgahlar için 10 adet gözlem yapılmış ve yapılan

gözlemlerin yeterli olup olmadığının belirlenebilmesi için de gözlem yeterlilik testi uygulanmıştır.

% 95 güven seviyesi ve % 5 hata payı ile alınması gereken minimum gözlem sayısı bulunmuş ve yeterli sayıda gözlemin yapıldığı belirlenmiştir. Örnek oluşturması açısından çatma tezgahı 1 'de alınan zaman etüdü verileri aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere "x" değeri olarak girilmiş ve bu verilerin kareleri alınmıştır.

Tablo 1: Gözlem Yeterlilik Testinde Yararlanılan Tablo

Gözlem No	Normal Süre Değerleri	χ^2
1	152	23104
2	168	28224
3	154	23716
4	175	30625
5	156	24336
6	177	31329
7	153	23409
8	145	21025
9	169	28561
10	160	25600
TOPLAM	1609	259929

Elde edilen sonuçlar aşağıda verilen formüle uygulanmış ve 6.43 rakamı elde edilmiştir. Buradan, yapılan 10 adet tekrarın yeterli olduğu sonucuna varılabilir.

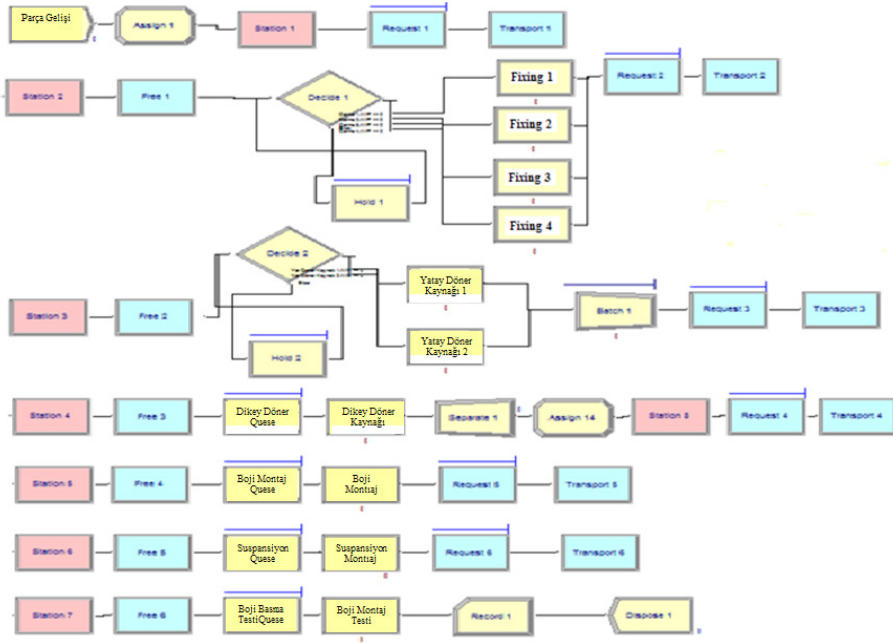
$$N' = \left[\frac{40 * \sqrt{N * \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2}}{\sum x_i} \right]^2 \quad (1)$$

$$N' = \left[\frac{40 * \sqrt{10 * 259929 - (1609)^2}}{1609} \right]^2 = 6.43 \quad (2)$$

2.2. Mevcut Durumun Benzetim Modeli

Mevcut durumun benzetim modelinin kurulabilmesi için yapılan zaman etüdü çalışmalarından elde edilen veriler Arena 9.0 programının alt modülü olan Input Analyzer'a girilip işlem süreleri için dağılımlar elde edilmiştir. Modelde istasyonlar arası taşımalar için uzaklık matrisleri oluşturulmuştur. Benzetim modeli, mevcut durum iş akış diyagramı baz alınarak kurulmuştur. Atölyenin çalışma süreleri molarların çıkarılmasının ardından bir vardiyada 7 saat çalışılmak üzere 2 vardiya için toplam 14 saat olarak alınmıştır. Yıllık toplam iş günü sayısı hafta sonları ve resmi tatillerin çıkarılmasıyla 233 gün olarak kabul edilmiş ve yıllık çalışma saati 3262 saat olarak alınmıştır. Bu durumda elde edilen yıllık boji miktarı 2029 adettir.

Şekil 9. Önceki Durumun Simülasyon Modeli

3. SÜREÇLERİN SEÇİLMESİ

En kolay şekilde yeniden tasarlanacak süreç seçilmeye çalışılır. Burada müşterilere yönelik iyileştirmenin en fazla olacağı sürecin seçilmesi önemlidir.

Mevcut sistem için yapılan benzetim modelinde tedarikçiden temin edilen Yan Kriş Komple ve Boji Orta Travers boji parçalarının işletmeye geldikten sonra kaynak işleminin tamamlanabilmesi için 3 ayı tezgaha uğradığı ve bu durumun maliyetlerinin artmasına ve tekrarlanan setup sürelerinden dolayı işlem sürelerinin uzun olmasına neden olduğu görülmüştür. Ek olarak bu işlemlerin teknolojiden yoksun manuel olarak yapıldığı, böylece bu durum kaynak işlem sürelerini uzatmakta ve kaynak kalitesinin düşük olmasına neden olmaktadır.

4. SEÇİLEN SÜREÇLERİN ANLAŞILMASI

Süreçlerin şimdiki durumları ve gelecekte olması beklenen durumları üzerinde yoğunlaşılır. Oluşan darboğazları engellemek için işletme kaynak robotu yatırımı yapmıştır. Yatırımı yapılan kaynak robotu, çatma, yer döner ve dik döner tezgahlarında yapılan kaynak işlemlerini tek bir tezgahta tamamlama yetisine sahip bir tezgahtır. Bu yatırım ile birlikte çatma, yer döner ve dik döner tezgahları süreçten kaldırılmıştır. Kaynak robotu yatırım ile birlikte tasarlanan bu yeni süreçte işlemlerin hangi istasyonlarda yapılacağı Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2: Yeni Tezgahların Gerçekleştireceği İşlemlerin Gösterildiği Tablo

Tezgahlar	Yapılan İşlemler
İstasyon	Yan kiriş parçasının kaynak işlemi Üst kapama kaynak işlemi
İstasyon	Açık göbek kaynak işlemi Orta travers kaynak işlemi
İstasyon	Şasi iskeleti kaynak işlemi

5. Seçilen süreçlerin tekrar tasarlanması

Yeniden tasarlanan süreçte, bojiyi oluşturan parçalardan Yan kiriş ve Boji Orta Travers'in robotlarda işlem görmeden önce punta kaynağı ile alt parçalarının bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bu punta işlemi için fabrika bünyesinde atıl durumda bulunan iki adet kolaylık kullanılacaktır. Boji Orta Travers parçası, Üst Kapama Komple ve Açık Göbek parçaları olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Üst Kapama Komple ve Açık Göbek parçaları öncelikle kolaylıklarda puntalanıp ardından, Üst Kapama Komple1. İstasyona, Açık Göbek parçası ise 2. İstasyona gönderilerek burada kaynak işlemleri yapılacaktır. 1. ve 2. İstasyonda kaynağı yapılan üst kapama komple ve açık göbek parçaları birleştirilmek için tekrardan bir kolaylık tezgahına gönderilir ve burada puntalanarak 2. İstasyona sevk edilir. Burada yapılacak kaynak işlemi ile Boji Orta Travers parçası oluşturulur. Yan Kiriş Komple (Sensörlü - Sensörsüz parçası) ise punta işleminin ardından 1. İstasyona gönderilerek burada yapılacak kaynak işlemi ile kullanıma hazır hale getirilir. Yeni durumda çatma tezgahları kaldırılmayacaktır. Çatma tezgahları şasi iskeletini oluşturan temel parçaların bir araya getirilmesi amacıyla yalnızca punta kaynağı yapacaktır. Diğer iki robotta kaynağı yapılmış olan Boji Orta Travers ve Yan Kiriş parçaları ve fasondan gelen diğer kaynaklı parçalar bu tezgahta puntanarak bir araya getirilecek ve kaynağı yapılmak üzere 3. İstasyona sevk edilecektir. Oluşan boji iskeletinin kaynak işlemi 3. İstasyonda gerçekleştirilecektir.

Kaynağı tamamlanmış boji iskeleti üzerine, boji toplama tezgahında Yük Sensörü, Fren Çekme Çerçevesi Komple ve Müselles Komple montajı yapılacaktır. Sonraki adım olarak boji oturtma tezgahında boji tekerlek aksamı montajı gerçekleştirilecektir. Son olarak boji basma bölümünde bojinin dayanıklılığı test edilecek ve vagon imalatında kullanılmak üzere stoklanacaktır. Yeni durum için tasarlanan sürecin ayrıntılı iş akış diyagramı Ek-3'te verilmiştir. Punta kolaylıklarında gerçekleştirilecek işlem süreleri için işletmeden alınan eski punta kaynak işlemi süreleri esas alınmıştır. Bu süreler:

Table 3: Puntalama İşlemi Zamanı

Yapılan İşlem	Kabul Edilen Zaman (dak)
Yan Kiriş Punta İşlemi	15
Üst Kapama Punta İşlemi	8
Açık Göbek Punta İşlemi	70
Sabitleme Punta İşlemi	30

İstasyonlarda yapılan kaynak işlemi süreleri için yapılması istenen kaynağın uzunluğunun, robotun kaynak işlemini gerçekleştirme hızına bölünmesi ile elde edilen süreler kullanılmıştır. Bu süreler % 20'lik robotun kendini temizleme payı da eklenmiştir. Sürelerin bu şekilde hesaplanmasının nedeni yaşanan bazı aksaklıklardan dolayı kaynak robotu ile henüz üretime geçilememiş olmasıdır. Elde edilen süreler robotun işlemleri gerçekleştirme için öngörülen sürelerdir. Yeni tasarlanan süreç için öngörülen süreler Tablo 4'de gösterilmektedir:

Tablo 4: İstasyonlardaki İşlemler İçin Öngörülen Süreler

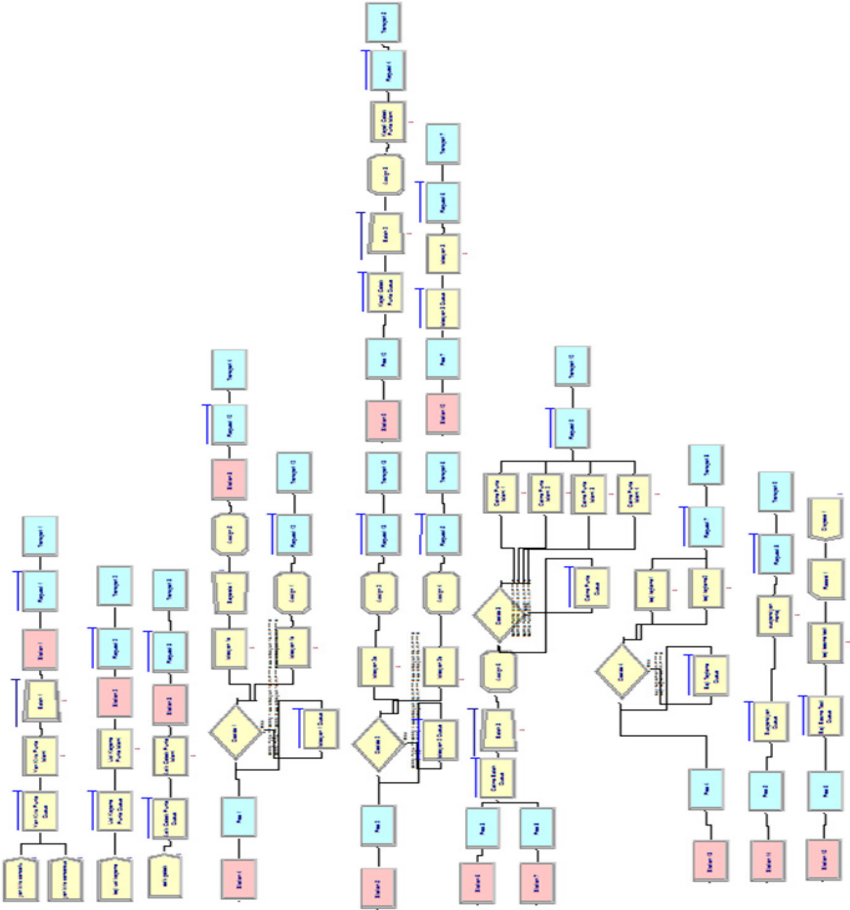
1. istasyon (hızı :50 cm / dk)	Metraj	Süreler
1 adet yan kiriş komple metraj :	1190 cm	$t = 1190 / 50 = 23.8 \text{ dk} + \%15 = 23.37 \text{ dk}$ $t = 1190 / 50 = 23.8 \text{ dk} + \%20 = 28.56 \text{ dk}$
1 adet üst kapama komple metraj :	234.56 cm	$t = 234.56 / 50 = 5.10 \text{ dk} + \%15 = 5.40 \text{ dk}$ $t = 234.56 / 50 = 5.10 \text{ dk} + \%20 = 6.03 \text{ dk}$
2.İstasyon (hızı :45 cm / dk)	Metraj	Süreler
1 adet açık göbek kaynağı metraj :	1582 cm	$t = 1582 / 45 = 35.16 \text{ dk} + \%15 = 40.43 \text{ dk}$ $t = 1582 / 45 = 35.16 \text{ dk} + \%20 = 42.19 \text{ dk}$
1 adet boji orta travers komple metraj :	632 cm	$t = 632 / 45 = 14.04 \text{ dk} + \%15 = 16.15 \text{ dk}$ $t = 632 / 45 = 14.04 \text{ dk} + \%20 = 17.25 \text{ dk}$
2. İstasyon (hızı :50 cm / dk)	Metraj	Süreler
1 adet açık göbek kaynağı metraj :	1582 cm	$t = 1582 / 50 = 31.64 \text{ dk} + \%15 = 36.38 \text{ dk}$ $t = 1582 / 50 = 31.64 \text{ dk} + \%20 = 38.36 \text{ dk}$
1 adet boji orta travers komple metraj :	632 cm	$t = 632 / 50 = 13.04 \text{ dk} + \%15 = 14.53 \text{ dk}$ $t = 632 / 50 = 13.04 \text{ dk} + \%20 = 15.17 \text{ dk}$
3. İstasyon (hızı :45 cm / dk)	Metraj	Süreler
Kaynak işlemlerinin tamamı metraj :	4741 cm	$t = 4741 / 45 = 105.36 + \%15 = 123.39 \text{ dk}$ $t = 4741 / 45 = 105.36 + \%20 = 126.43 \text{ dk}$
3. İstasyon (hızı :50 cm / dk)	Metraj	Süreler
Kaynak işlemlerinin tamamı metraj :	4741 cm	$t = 4741 / 50 = 95.22 + \%15 = 109 \text{ dk}$ $t = 4741 / 50 = 95.22 + \%20 = 114.18 \text{ dk}$

Boji toplama, boji basma testi ve süspansiyon montaj işlemleri eski durumda olduğu gibi gerçekleştiğinden yapılmış zaman etüdü verileri bu süreler için kullanılmıştır.

6.YENİDEN TASARLANAN SÜREÇLERİN UYGULANMASI

Yeni durumda iş akışına göre benzetim modeli kurulmuştur. Model eski durumla tam bir karşılaştırma yapabilmek adına, çalışma süresi bir vardiyada 7 saat çalışılmak üzere 2 vardiya için toplam 14 saat olarak alınmıştır. Yıllık toplam iş günü sayısı hafta sonları ve resmi tatillerin çıkarılmasıyla 233 gün olarak kabul edilmiş ve yıllık çalışma saati 3262 saat olarak alınmıştır ve model 5 tekrar için çalıştırılmıştır. Bu durumda elde edilen yıllık boji miktarı 1501 adettir. Yeni durum benzetim modeli ve modelin Arena Programı çıktısı ise şu şekildedir.

Şekil 10. Yeniden Tasarlanan Boji Üretim Süreçlerin

Tablo 5: Tasarlanan Benzetim Çıktısı

Number Waiting	Avarage	Half Width	Min Avarage	Max Avarage	Min Value	Max Value
Açık Kapama Punta Queue Queue	22.95	22.10	194.20	241.20	0.03567920	467.61
Parti 1 Queue	0.2519	0.01	0.2459	0.2606	0.00	4.3037
Parti 2 Queue	0.00040502	0.00	0.00	0.00129238	0.00	0.8845
Parti 3 Queue	0.00000411	0.00	0.00	0.0002056	0.00	0.8611111
Sabitleme Parti Queue	147.90	18.47	131.51	166.47	0.08067832	349.91
İstasyon 1 Queue Queue	0.2908	0.01	0.2781	0.3014	0.00007114	1.7011
İstasyon 2 Queue Queue	0.2908	0.01	0.2781	0.3014	0.00010499	1.5077
İstasyon 3 Queue Queue	751.34	2,67	747.96	735.92	0.04236508	1502.62
Kapalı Kapama Punta	127.43	8.27	120.49	136.48	0.05991270	253.62

Number Waiting	Avarage	Half Width	Min Avarage	Max Avarage	Min Value	Max Value
Açık Kapama Punta Queue Queue	219.77	22.04	192.57	240.64	0.00	483.00
Parti 1 Queue	0.5000	0.01	0.4935	0.5070	0.00	2.0000
Parti 2 Queue	0.00069366	0.00	0.00	0.00221312	0.00	2.0000
Parti 3 Queue	0.00001056	0.00	0.00	0.00005280	0.00	3.0000
Boji Basma Testi Queue Queue	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Boji Birleştirme Queue Queue	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Çakma Parti Queue	421.44	60.35	367.04	481.05	0.00	1011.00
Punta Çakma Queue Queue	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
İstasyon 1 Queue Queue	0.2774	0.03	0.2532	0.2986	0.00	6.0000
İstasyon 2 Queue Queue	0.4106	0.00	0.4070	0.4153	0.00	5.0000
İstasyon 3 Queue Queue	642.31	1.68	640.03	643.46	0.00	1289.00
Kapalı Göbek Punta	234.35	16.62	221.33	252.70	0.00	492.00
Üst Kapama Punta Queue Queue	0.01047090	0.00	0.00914202	0.01179203	0.00	3.0000
Yan Kiriş Punta Queue Queue	0.2424	0.02	0.2168	0.2626	0.00	7.0000

Gerçekleştirilen Analiz sonucunda açık göbek puntalama ve kapalı göbek puntalama işlemlerinde büyük oranda bekleme yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu durumun yaşanmasının nedeni 1. ve 2. İstasyonlarda sürekli üretimin yapılmasıdır. Bojinin tamamlanması için gereken sürenin bu parçaların üretim sürelerinden fazla olması, parçaların işleme girebilmesi için uzun süreler bekletilmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda Çatma Batch Queue olarak adlandırılan bölümde ve 3. İstasyon

önünde uzun kuyrukların oluştuğu gözlemlenmiştir. Bunun kuyrukların nedeni 3.istasyonun işlem süresinin hedeflenen süreden çok daha uzun olmasıdır. Ayrıca üretim miktarında da ciddi bir azalma gözlemlenmiştir. Bu da yapılan yatırımdan istenilen düzeyde verim alınmadığının göstergesidir.

6.1. Tasarlanan Süreçlerde Karşılaşılan Aksaklıklar

Tasarlanan bu boji üretim sürecindeki aksaklıkların hangi nedenlerden kaynaklandığı analiz edildiğinde, hem TÛLOMSAŞ' tan kaynaklı hem de hem kaynak robotunun tedarik edildiği firmadan kaynaklandığı belirlenmiştir. Analiz sonucunda TÛLOMSAŞ'tan kaynaklı sebepler:

- Kaynak robotu dar tolerans aralığında sabit bir yazılım üzerinden işlem yapmak zorundadır. Çatma tezgahlarının eski olmasından kaynaklı bu tezgahlarda bulunan fikstür ayarlarının zamanla bozulmuş olması, robot tolerans aralığının dışına çıkılmasına neden olmaktadır. Seri üretime geçiş bu olumsuz koşullar nedeniyle sekteye uğramaktadır.

- Diğer bir aksaklık ise TÛLOMSAŞ'ın tedarikçilerinin geniş tolerans aralığında üretim yapmasıdır.

Kaynak robotunun tedarik edildiği firmadan kaynaklı sebepler şu şekilde gösterilebilir:

- Robot fikstür tasarımının uygun şekilde yapılmamış olması yükleme boşaltma esnasında fikstürün sabit kalmamasına neden olmaktadır Bir sonraki yüklemde robot torcu başlangıç noktasını bulamamakta ve bu da üretimin seri hale getirilememesine neden olmaktadır. Bu sıkıntı firmanın fikstürler üzerinde yeni çalışmalar yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

- Yaşanan bir diğer sorunda yazılım aşamasında meydana gelmektedir. Kaynak yapılacak nokta sayısı 4000 üzerinde olduğundan yazılım süreci uzun, karmaşık ve zor olmaktadır.

- Prototip üretimler aşamasında yaşanan torcun kırılması, torcun istenilen noktalara ulaşamaması da seri üretime geçilmesini engellemektedir.

- 3.İstasyon torcu hedeflenen şekilde şasi isketinde bulunan tüm noktalara ulaşamamaktadır. Bundan dolayı bu istasyonda bitirilmesi istenen kaynağın tamamı yapılamamaktadır ve kalan yerleri mevcut kapasiteyle yalnızca parçanın 90 derece döndürülmesini sağlayan dik döner tezgahında tamamlanabilmesi mümkündür.

Bu nedenlerle yatırım ile ilgili yaşanan sıkıntılar tespit edilmiş ve bu sıkıntıların çözümü için yeniden boji üretim sürecinin tasarlanması gereği doğmuştur. Bu yeniden tasarlanma sürecinde 6 senaryo daha üretilerek her biri için yeniden benzetim modelleri kurulmuştur. Tasarlanan Süreçlerdeki Aksaklıkları Gidermek için Üretilen 6 Senaryo;

Senaryo 1: 1. ve 2. istasyonlarda işlenecek Yan Kiriş, Üst Kapama ve Açık Göbek parçalarının kaynak öncesi punta işlemlerinin fabrika bünyesinde yapılması ve bu parçaların punta işlemlerinin dışarıya yaptırılması

Senaryo 2: Kaynak Robotun girebildiği noktalarda kaynağı tamamlaması kalan kısımlar içinse parça istasyondan hiç sökülmeden atanacak bir personelle kaynak işlemlerinin manuel olarak tamamlama durumu

Senaryo 3: İstasyonda gerçekleştirilemeyen kaynak yerleri için parçanın eski sistemde kullanılan dik döner tezgahına gönderilmesi durumu

Senaryo 4: Senaryo 3'te gibi 3. İstasyonun beklenen kaynak işlemlerini tek başına tamamlayamaması durumu ve istasyonda gerçekleştirilemeyen kaynak yerleri için parçanın eski sistemde kullanılan dik döner tezgahına gönderilmesi durumu

Senaryo 5: 1. ve 2. İstasyonlarda işlem gören Orta Travers, Yan Kiriş parçalarının puntalama ve kaynak işlemlerinin işletme içinde yapıldığı duruma ek olarak sisteme yine 2 kişinin bir boji toplama tezgahında çalışması düşünülerek önceki tezgahlara ek olarak bir adet daha boji toplama tezgahı eklenmesi durumu

Senaryo 6: 1. ve 2. İstasyonların sistemden çıkarılmış ve burada üretimi yapılan parçaların dışarıdan alınması durumuna göre oluşturulmuştur. Ayrıca parça 3. İstasyondaki kaynak işleminden sonra kalan kaynak işlemini tamamlayabilmesi için dik döner tezgahına gönderilme durumu

6.2. Tasarlanan Süreçlerdeki Aksaklıkları Gidermek için Üretilen Senaryolardan En Uygun Seçim

Senaryolar bazında yapılan analizler incelendiğinde, 6 senaryodan sadece istenilen sonuçlara yaklaşan Senaryo 3, Senaryo 4 ve Senaryo 5 olmuştur.

Senaryo 5 incelendiğinde, 3. İstasyon işlem sürelerinin azaltıldığı ve sürece 1 adet daha boji toplama tezgahı eklendiği durumda göre oluşturulmuş olup, işletmenin hedeflediği fakat şuan ki durumun gerçekleşmesine imkan vermediği bir senaryodur. Çünkü teknik ekibin şuan kadar yapmış olduğu çalışmalara bakıldığında 3. İstasyon işlem süresi istenilen performans düzeyinde değildir. Yaşanan teknik arızalardan dolayı (eldeki eski çatma tezgahlarından çıkan puntalanmış şasi iskeletlerinin yüksek tolerans aralığında olması ve istasyondaki fikstür ayarlarının istenilen şekilde tasarlanamaması) sürelerin istenilen ölçülerde düşürülebilmesi daha çok işletmenin teknik sorunlar üzerinde yoğunlaşmasıyla çözümlenebilir. Bu nedenlerden dolayı bu senaryonun hayata geçirilmesi olasılığı biraz daha zayıftır. Bu senaryonun uygulanabilme şansını arttırmak adına tüm bu aksaklıkların giderilmesi için TÛLOMSAŞ daha dar tolerans aralığında üretim yapan tedarikçilerle çalışmalıdır. Eskimiş ve ayarları bozulmuş çatma tezgahlarında yenilemeye gidilmeli veya pnömatik tezgah alımı gerçekleştirilmelidir.

Senaryo 4 incelendiğinde, işletmenin 3. İstasyondan bir adet daha alması durumunda sonuç veren senaryodur. Bu senaryoda 3. İstasyonun kendisinden yapılması istenen kaynak işleminin tamamını tamamlayamaması ve bu nedenle kaynak yapılamamış yerler için parçanın dik döner tezgaha gönderilmek zorunda olma durumu söz konusudur. Zaten istenilen şekliyle verim alınamayan bir tezgah için bir yenisin alınmasının talep edilmesi senaryonun çürümesine neden olmuştur.

İşletme içinde bulunduğu şartlar açısından düşünüldüğünde uygulanabilirliği en yüksek, ulaşılmak istenen hedeflere en yakın sonuçlar veren iş süreci Senaryo 3 olmuştur. Uygulanabilme şansı olan bu senaryo için işletme oluşturulan iki alternatif arasından 1. ve 2. İstasyonda kaynak yapılan parçaların puntalama işlemlerini fasona yaptırıldığı alternatifin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fabrika bu parçaları kendisi üretmek istediğinde kesilmiş sac malzeme boji atölyesine sac atölyesinden sağlanmaktadır. Sac atölyesinin diğer atölyelere boji atölyesinden daha yüksek miktarlarda parça sağlıyor olması boji atölyesini istenilen şekilde beslemeyeceği düşüncesini güçlendirmiştir. Bu sebeple puntalama işlemlerinin fabrika içinde yapılması üzerinde durulmamıştır.

Senaryo 3;

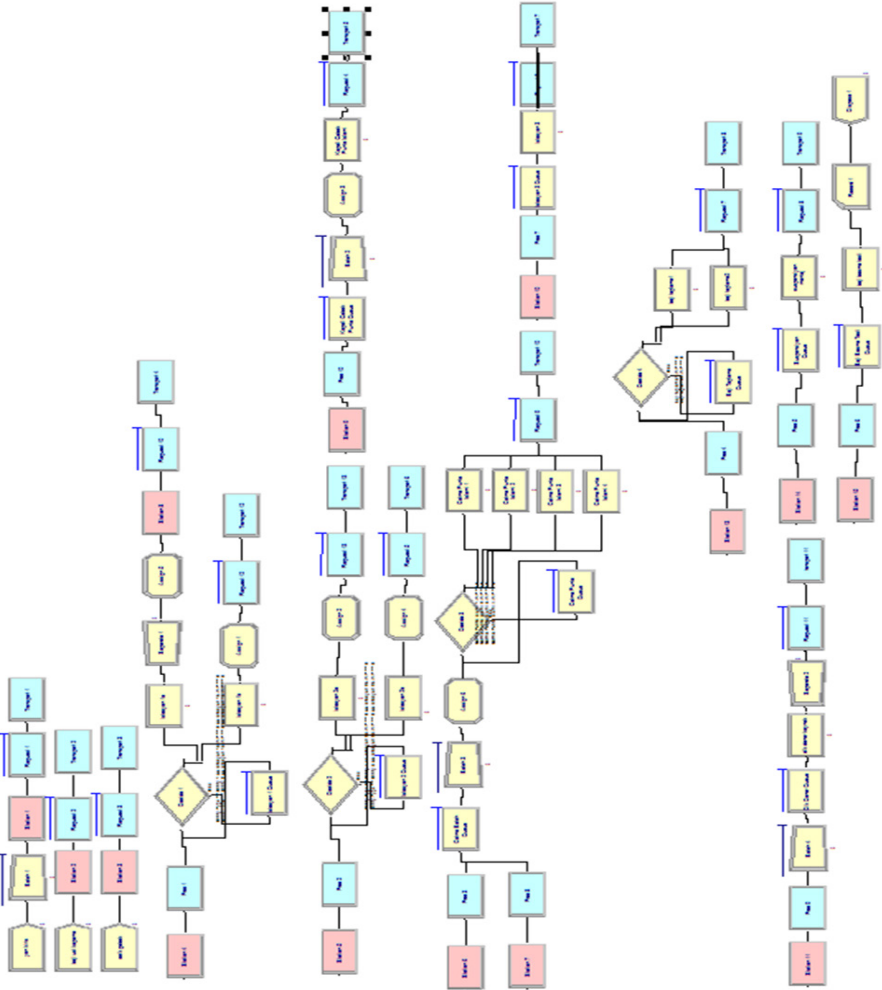
3.İstasyonun beklenen kaynak işlemlerini tek başına tamamlayamaması nedeniyle istasyonda gerçekleştirilemeyen kaynak yerleri için parça eski sistemde kullanılan dik döner tezgahına gönderilmektedir. Dik döner tezgahta parça 90 derece döndürülebildiği için kalan kaynak işleminin bu tezgahta tamamlanması mümkündür. Ayrıca 1. ve 2. İstasyonlarda kaynağı yapılan parçaların puntalama işlemlerinin dışarıya yaptırılması bu senaryo için düşünülen bir alternatiftir. Nedeni ise fabrika bu parçaları kendisi üretmek istediğinde kesilmiş sac malzeme boji atölyesine sac atölyesinden sağlanmaktadır. Sac atölyesinin diğer atölyelere boji atölyesinden daha yüksek miktarlarda parça sağlıyor olması boji atölyesini istenilen şekilde beslemeyeceği düşüncesini güçlendirmiştir. Bu sebeple puntalama işlemlerinin fabrika içinde yapılmaması üzerinde durulmuştur. Bu senaryo için kullanılan süreler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 6: İşlem Zamanı

Performed Process	Accepted Time(Minute)
1. Yan Kiriş İstasyonunun Kaynak İşlemi	28
2. Üst Kapamanın Kaynak İşlemi İstasyonu	6
3. Açık Göbek Kaynak İşlemi İstasyonu	42
4. Orta Travers Kaynak İşlemi İstasyonu	15
Çatmalarda Punta İşlemi	30
Boji Toplama İşlemi (2 Çalışan)	145
Süspansiyon Montaj İşlemi	15
Basma Testi	30

3.İstasyon için kullanılan süre ise tamamlanamayan metraj uzunlukları çıkarıldıktan sonra, elde edilen (80,90,100) tringular dağılımı şeklinde öngörülmüştür. Kalan kaynak işlemleri için dik dönere uğrayan parçanın buradaki işlem süresi ise 2 boji için hazırlık süreleri de dahil olmak üzere 60 dk. olarak kabul edilmiştir. Bu senaryoda gerçekleşen iş akışı Şekil 4’de gösterilen iş akışına ek olarak 3. İstasyondaki kaynak işleminden sonra parçanın kalan kaynak işlemini tamamlayabilmesi için dik döner tezgahına gönderilmesi şeklindedir. Oluşturulan bu senaryoya ait benzetim modeli Şekil 3’de verilmiştir.

Şekil 11. Oluşturulan 3.Seryoya Ait Benzetim Modeli.

3.istasyonda tamamlanamayan kaynak işlemleri için parçanın dik döner tezgahına gönderilmesi ve 1. ve 2. İstasyonlarda kaynağı yapılacak parçaların puntalama işlemlerinin dışarıya yaptırılıp kaynak işlemlerinin istasyonlarda gerçekleşmesi durumunda elde edilen yıllık boji miktarı 2164 adettir. Bu senaryoya ait Arena Çıktısı ise ;

Tablo 7: Senaryo 3 Benzetim Raporu

Number Waiting	Avarage	Half Width	Min Avarage	Max Avarage	Min Value	Max Value
Parti 1 Queue	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Parti 2 Queue	0.00682285	0.01	0.00003423	0.01462444	0.00	2.8839
Parti 3 Queue	0.00665335	0.01	0.00003423	0.01207455	0.00	0.7479
Parti 4 Queue	0.7506	0.00	0.7475	0.7527	0.00	5.1376
Boji Basma Testi Queue	0.1216	0.00	0.1183	0.1242	0.00000630	0.3276
Boji Birleştirme Queue Queue	0.1088	0.01	0.0945	0.1229	0.00033331	0.7227
Çakma Parti Queue Queue	24.9293	27.02	7.0190	58.1730	0.00073908	119.66
İstasyon 1 Queue Queue	0.4521	0.03	0.4229	0.4781	0.00017655	3.3475
İstasyon 2 Queue Queue	5.6662	0.81	4.9659	6.4648	0.00005556	32.6598
İstasyon 3 Queue Queue	524.44	16.93	512.51	545.76	0.00855685	1079.18
Kapalı Göbek Punta	18.2155	18.80	9.2299	44.6664	0.00237302	85.1870

Number Waiting	Avarage	Half Width	Min Avarage	Max Avarage	Min Value	Max Value
Parti 1 Queue	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.0000
Parti 2 Queue	0.01345406	0.02	0.00006778	0.02875572	0.00	2.0000
Parti 3 Queue	0.01966044	0.02	0.00367317	0.03559068	0.00	3.0000
Parti 4 Queue	0.4988	0.00	0.4973	0.4996	0.00	2.0000
Boji Basma Testi Queue	0.03698555	0.00	0.03584184	0.03794959	0.00	1.0000
Boji Birleştirme Queue Queue	0.00453911	0.00	0.00407640	0.00546264	0.00	2.0000
Çakma Parti Queue Queue	74.1250	81.42	19.7630	172.71	0.00	370.00
Çakma Punta Queue	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Yatay Dönme Queue Queue	0.00	37.260.00	0.00	0.00	0.00	0.00
İstasyon 1 Queue Queue	0.4941	0.05	0.4404	0.5407	0.00	9.0000
İstasyon 2 Queue Queue	10.6677	1.54	9.3974	12.2926	0.00	67.0000
İstasyon 3 Queue Queue	516.52	17.26	499.95	538.51	0.00	1067.00
Kapalı Göbek Punta	35.1976	37.26	17.3822	87.4330	0.00	155.00

Bu senaryo çıktısına göre, çatma tezgahında büyük bir bekleme yaşanmamaktadır. Bunun nedeni burada bir araya getirilecek parçaların ihtiyaca göre sipariş edilmesi ve puntalanarak gelen bu parçaların kaynak işlemlerinin ihtiyaca göre yapılmasıdır. Bu senaryo için en büyük bekleme yine 3. İstasyonda gözlemlenmektedir. Fakat bekleyen parça sayısı yeni durum için düşünülen ilk süreçtekinden daha azdır. Bu durumun temel nedeni 3. İstasyon üzerinde devam eden manuel kaynak işleminin bu senaryoda dik döner tezgahına kaydırılmasıdır. Bu durum 3. İstasyonun daha erken boşa çıkmasını sağlamış ve aynı anda dik döner tezgahının işlem görmesi 3. İstasyonun iş yükünü hafifletmiştir.

SONUÇ

Türkiye Lokomotif Sanayii A.Ş. (TÜLOMSAŞ) değişim mühendisliği adı altında gerçekleştirmiş olduğu robotlu kaynak yatırımını hayata geçirirken karşılaşılan aksaklıklardan dolayı seri üretim aşamasına henüz geçememiştir. Bu çalışmada, işletme hedeflerini gerçekleyecek en iyi sürecin oluşturulması için iş süreçleri tasarlanırken fabrikanın kısıtları ve ya uygulanabilirliği olan fakat işletmeye getirisi belirsiz olan tüm iş süreçleri düşünülerek çeşitli senaryolar geliştirilmiştir. Senaryo sonuçları tüm bu belirsizlik durumlarını yok edip iş süreçlerini tutarlı bir şekilde ortaya koymuş ve uygulanabilirliği en fazla olan senaryoların belirlenebilmesi sağlanmıştır.

Senaryolar için maliyet analizleri karşılaştırıldığında en düşük maliyet Senaryo 5'te 3. İstasyon işlem sürelerinin azaltıldığı ve sürece 1 adet daha boji toplama tezgahı eklendiği durumda elde edilmektedir. Bu senaryo aslında işletmenin hedeflediği fakat şuan ki durumun gerçekleşmesine imkan vermediği bir senaryodur. Çünkü teknik ekibin şuan kadar yapmış olduğu çalışmalara bakıldığında 3. İstasyon işlem süresi istenilen performans düzeyinde değildir. Yaşanan teknik arızalardan dolayı (eldeki eski çatma tezgahlarından çıkan puntalanmış şasi iskeletlerinin yüksek tolerans aralığında olması ve istasyondaki fikstür ayarlarının istenilen şekilde tasarlanamamış olması) sürelerin istenilen ölçülerde düşürülebilmesi daha çok işletmenin teknik sorunlar üzerinde yoğunlaşmasıyla çözümlenebilir. Bu nedenlerden dolayı bu senaryonun hayata geçirilmesi olasılığı biraz daha zayıftır. Bu senaryonun uygulanabilme şansını arttırmak adına tüm bu aksaklıkların giderilmesi için TÜLOMSAŞ daha dar tolerans aralığında üretim yapan tedarikçilerle çalışmalıdır. Eskimiş ve ayarları bozulmuş çatma tezgahlarında yenilemeye gidilmeli veya pnömomatik tezgah alımı gerçekleştirmelidir.

Düşük maliyet vermesi açısından değerlendirilebilecek bir diğer senaryoda Senaryo 4'tür. Yani işletmenin 3. İstasyondan bir adet daha alması durumunda sonuç veren senaryodur. Bu senaryoda 3. İstasyonun kendisinden yapılması istenen kaynak işleminin tamamını tamamlayamaması ve bu nedenle kaynak yapılamamış yerler için parçanın dik döner tezgaha gönderilmek zorunda olma durumu söz konusudur. Zaten istenilen şekliyle verim alınamayan bir tezgah için bir yenisin alınmasının talep edilmesi senaryonun çürümesine neden olmaktadır.

İşletme içinde bulunduğu şartlar açısından düşünüldüğünde uygulanabilirliği en yüksek, ulaşılmak istenen hedeflere en yakın sonuçlar veren iş süreci Senaryo 3'tür. Uygulanabilme şansı olan bu senaryo için işletme oluşturulan iki alternatif arasından 1. ve 2. İstasyonda kaynak yapılan parçaların puntalama işlemlerini fasona yaptırıldığı alternatifin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa puntalama işlemlerinin de fabrika içinde yapılması fason firmadan yardım alınmaması bir boji için 615 TL'lik bir kar getirmektedir. Fabrika bu parçaları kendisi üretmek istediğinde kesilmiş sac malzeme boji atölyesine sac atölyesinden sağlanmaktadır. Sac atölyesinin diğer atölyelere boji atölyesinden daha yüksek miktarlarda parça sağlıyor olması boji atölyesini istenilen şekilde beslemeyeceği düşüncesini güçlendirmiştir. Bu sebeple puntalama işlemlerinin fabrika içinde yapılması üzerinde durulmamıştır. İşletmeye göre yüksek maliyetine karşın fason firmayla çalışmak daha olası bir çözümdür. Bu alternatifin seçilmesi ile eski sisteme göre bir boji için 735 TL kar elde edilebilmektedir.

Üretim işletmelerinde planlanan iyileştirmenin benzetim modelleri ile işletme açısından sağlayacağı katkı; işlem sürelerinde azalmanın sağlanması ve böylece müşteri ihtiyaçlarına daha hızlı cevap verebilme, değişime çabuk ayak uydurabilme ve örgüt içindeki toplam performans ve verimliliğin artırılması, ayrıca kalitede daha yüksek standartlara ulaşılması ile yeni pazarlarda daha fazla yer alınmasının sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Albastro, M. S., G. Beckman, G. Gifford, A. P. Massey, and W. A. Wallace. 1995. The Use of Visual Modeling in Designing a Manufacturing Process for Advanced Composite Structures, *IEEE Transactions on Engineering Management* 42 (3): 233-242.
- Baesler, F., et al. (2002). Productivity improvement in the wood industry using simulation and artificial intelligence. *Winter Simulation Conference*; San Diego, pp. 1095–1098.
- Banks J, 1998. "Handbook of simulation: principles, methodology, advances, applications, and practice", Wiley Interscience, New York.
- Clemons E. (1995). "Using scenario analysis to manage the strategic risks of reengineering". *Sloan Management Review* Summer, 61–71.
- Colin, A. and Rowland, P. (1996), "*Managing Business Processes: BPR and Beyond*", John Wiley & Sons, New York, NY.
- Davenport, T. ve Short, J.E. (1990), "*The New Industrial Engineering Information Technology, and Business Process Redesign*", *Sloan Management Review*, Summer, 11–17.
- Edmonds M.I. and O'Connor H.M. (1999). "The use of computer simulation as a strategic-decision-making tool: a case study of an emergency department application", *Health-care Management Forum* 12 (2), pp. 32–33
- Elmaraghy, H., et al. (1998). On-line simulation and control in manufacturing systems. *Annals of the CIRP*, 47, 401–404.
- Farahmand, K. and Martinez, A.F.G., (1996). "Simulation and Animation of the Operation of a Fast Food Restaurant," *Proceedings of the 1996 Winter Simulation Conference*, 1264-1271.
- Gladwin, B. and Tumay, K.,(1994). "Modelling Business Processes with Simulation Tools," *Proceedings of the 1994 Winter Simulation Conference*, J. D. Tew, S. Manivannan, D. A. Sadowski, and A. F. Seila (Eds.), Lake Buena Vista, FL, pp. 114–121 (December 1994).
- Grover, V. and Kettinger, W.J. (Eds) (1995), *Business Process Change: Concepts, Methodologies and Technologies*, Idea Group, Harrisburg, PA.
- Hammer, M. ve Champy, J. (1993), *Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution*. Harper Business, New York, NY.
- Hani, Y., Chehade, H., Amodeo, L., & Yalaoui, F. (2006). Simulation based optimization of a train maintenance facility model using genetic algorithms. *IEEE International conference Service System and Service Management SSSM'06*, Troyes France, p. 6.
- Iannoni, A., & Morabito, R. A. (2005). Discrete simulation analysis of a logistics supply system. *Transportation Research Part E* (in press)
- Jones A., Ridener A.J. and Smith K.G.(1997). "Preparing for change: emergency department queuing theory and computer simulation", *Topics in Emergency Medicine* 19 (02),pp. 40–46.
- Kallio, J., Saarinen, T., Salo, S., Tinnilä, M. and Vepsäläinen, A.P.J.,(1999). "Drivers and tracers of business process change, *Journal of Strategic Information Systems*, 8, 125- 142.
- Kettinger, W.J., Teng, J.T.C. and Guha, S. (1997a), "The process reengineering life cycle methodology: a case study", in Grover, V. and Kettinger, W.J. (Eds), *Business Process Change: Concepts, Methodologies and Technologies*, pp. 211-44.
- Kettinger, W.J., Teng, J.T.C. and Guha, S. (1997b), "Business process change: a study of methodologies, techniques, and tools", *MIS Quarterly*, Vol. 21 No. 1, pp. 55-80.
- Kharwat, A.K., (1991). "Computer Simulation: An important tool in the Fast Food Industry," *Proceedings of the 1991 Winter Simulation Conference*, 811-815

- Kibira, D and McLean, C.,(2002). "Virtual Reality Simulation Of A Mechanical Assembly Production Line", Proceedings of the 2002 Winter Simulation Conference.
- Kubeck, L.C. (1995), Techniques for Business Process Redesign, John Wiley & Sons, New York, NY
- Law A.M. and Kelton W.D.(2000). "Simulation modeling and analysis", McGraw Hill, New York.
- Muhl, E., Charpentier, P., & Chaxel, F. (2003). Optimization of physical flows in an automotive manufacturing plant: some experiments and issues. Engineering Applications of Artificial Intelligence, 16, 293–305.
- Novels, M. and Jonik, S., (1996). "Scheduling with Simulation in the Food and Drinks Industry," Proceedings of the 1996 Winter Simulation Conference, 1252-1256.
- Paolucci, E., Bonci, F. and Russi, V. (1997), "Redesigning organisations through business process re-engineering and object-orientation", Proceedings of the European Conference on Information Systems , pp. 587-601.
- Stout, W.A., (1995). "Modeling a Hospital Main Cafeteria," Proceedings of the 1995 Winter Simulation Conference, 1060-1065.
- Swami, A. (1995), "Building the business using process simulation", Proceedings of the 1995 Winter Simulation Conference, SCS, pp. 1081-6.
- West, A. A., S. Rahimifard, R. Harrison and D. J. Williams. 2000. The Development of a visual interactive simulation of packaging flow lines, International Journal of Production Research 38(18): 4714-4741.
- Wright, D.T. and Yu, B. (1998), "Strategic approaches to engineering design process modelling", Business Process Management Journal, Vol. 4 No. 1, pp. 56-71.
- Yalcin, A., & Namballa, R. (2005). An object oriented simulation framework for real-time control of automated flexible manufacturing systems. Computers and Industrial Engineering, 48, 111–127.

Mali Teşvikler ile Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri Arasındaki İlişkinin ARDL Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği

Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ* & Yılmaz BAYAR**

Özet

1980'li yıllardan itibaren küreselleşme sürecinin hız kazanması ve birçok ülkenin ihracata dayalı büyüme stratejine geçmesi ile birlikte dünyada uluslararası sermaye akışlarında önemli miktarda artış olmuştur. Bu kapsamda özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri, tasarruf açığı bulunan birçok ülkenin ekonomik büyümesi için önemli bir kaynak durumuna gelmiştir. Çok sayıda ülke doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için mali teşvikleri bir politika aracı olarak kullanmıştır. Bu çalışmada ARDL eşbütünleşme yaklaşımı ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak Türkiye'de Ocak 2006-Ocak 2016 döneminde mali teşviklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda mali teşviklerin uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerini olumlu etkilediği tespit edilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişleri, Mali Teşvikler, ARDL Eşbütünleşme Testi, Nedensellik Testi

Analysis of the Relationship between Fiscal Incentives and Foreign Direct Investment Inflows in Turkey with ARDL Approach: Evidence from Turkey

Abstract

The considerable increases in the transnational capital flows have been experienced in the world after acceleration of globalization process and transition of many countries to the strategy of export-led growth as of 1980s. In this context, especially foreign direct investment inflows have become an important resource for the economic growth of a great number of countries with savings gap. Many countries have used the financial incentives as a policy instrument to attract the foreign direct investments. This study researches the effect of financial incentives on the foreign direct investment inflows in Turkey over the January 2006-January 2016 period with ARDL cointegration approach and causality test of Toda and Yamamoto (1995). We revealed that financial incentives affected the inflows of foreign direct investment positively over the long run.

Key words: Foreign Direct Investment Inflows, Fiscal Incentives, ARDL Cointegration Test, Causality Tests.

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, mahmut.sasmaz@usak.edu.tr

** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, yilmaz.bayar@usak.edu.tr

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada özellikle 1980'li yıllardan itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY) girişlerinde önemli miktarda artış olmuştur. Dünyada DYSY girişleri 1970 yılında 10,17 milyar dolardan 2007 yılında 3,06 trilyon dolara yükselmiştir. Daha sonra son krizler nedeniyle DYSY girişlerinde daralmalar olmasına rağmen, 2015 yılında 2.16 trilyon dolar DYSY girişi olmuştur (Dünya Bankası, 2017). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, rekabet gücü, üretkenlikte artış ve teknoloji transferi aracılığıyla ülkelerin ekonomik büyümesine ve kalkınmasına katkı sağlamaktadır (Bkz. Borensztein vd., 1998; Mucuk ve Demirsel, 2009; Hetes vd., 2009; Gürsoy vd., 2013; Odabaş, 2016). Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkeler ve yükselen piyasa ekonomileri, kurumsal düzenlemeler ve mali teşvikler uygulayarak DYSY çekmeye çalışmaktadırlar. Ülkeler devlet tarafından belirli alanların gelişimini sağlamak ve yabancı yatırım çekmek amacıyla maddi veya gayri maddi destek şeklinde mali teşvikler vermektedir. Yatırım indirimi istisnası, KDV desteği, Gümrük muafiyeti, düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi, vergi, resim ve harç istisnası mali nitelikteki teşviklere örnek olarak verilebilir.

Türkiye'de yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesi bakımından ilk adım 1954 yılında yayınlanan 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile atılmasına karşın, Türkiye sıklıkla yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle uzun süre kayda değer DYSY girişi sağlayamamıştır. Bununla birlikte 2001 yılından itibaren geçmişe göre göreceli olarak siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması ve özelleştirmeler ile birlikte ülkeye DYSY girişi başlamıştır. Türkiye'de DYSY girişi 1974 yılında 64 milyon dolardan 2015 yılında 16.96 milyar dolara ulaşmıştır (Dünya Bankası, 2017). Bu çalışmada ARDL eşbütünleşme yaklaşımı ve Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak Ocak 2006-Ocak 2016 döneminde mali teşviklerin DYSY girişleri üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Bu kapsamda bir sonraki bölümde mali teşvikler ile doğrudan yabancı sermaye girişleri arasındaki literatür gözden geçirilecek, daha sonra veri ve çalışmada kullanılan yöntemle ilişkin bilgi verilecektir. Dördüncü bölümde ampirik analiz ve analizden elde edilen sonuçlar sunulacak, çalışma sonuç bölümü ile sonuçlandırılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşme ve birçok ülkenin ihracata dayalı büyüme politikaları uygulaması dünyada DYSY akışlarında önemli miktarda artışa neden olmuştur. Bunun sonucunda birçok araştırmacı DYSY girişlerinin belirleyicilerine yönelik çok sayıda çalışma yapmış ve bu çalışmaların sonucunda ekonomik büyüme, vergi oranları, finansal gelişme unsurlarının DYSY girişlerinin başlıca belirleyicileri olduğu belirlenmiştir (Bkz. Borensztein vd., 1998; Kılıç vd., 2014; Bayar, 2014; Megbowon vd., 2016; Ojewumi ve Akinlo, 2017). Bununla birlikte mali teşviklerin DYSY girişleri üzerindeki etkisine yönelik literatürde az sayıda çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmalarda farklı bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan Kar ve Tatlısöz (2008), Türkiye'de 1980-2003 döneminde regresyon analizi yöntemini kullanarak grevlerle kaybolan işgünü sayı-

sı, işgücü maliyetleri uluslararası net rezervler, gayrisafi milli hasıla, elektrik enerjisi üretim endeksi, dışa açıklık oranı, reel döviz kuru ve yatırım teşviklerinin DYSY girişleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda yatırım teşviklerinin DYSY üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde Hazman (2010), Toda ve Yamamoto nedensellik testini kullanarak Türkiye’de 1980-2007 döneminde yatırımcılara verilen teşvik belgelerinin DYSY girişleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışması sonucunda teşvik belgesi ile doğrudan yabancı sermaye arasında herhangi bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Bazı çalışmalarda mali teşviklerin, ekonomik büyüme, yatırımlar ve istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu çalışmalardan Clark ve Sichel (1993), regresyon analizi ile 1953:1-1992:3 döneminde ABD’de vergi teşviklerinin yatırımlar üzerindeki etkisini araştırmışlar, çalışmaları sonucunda mali teşviklerin yatırımlar üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Diğer yandan Ayele (2006), 1992-1998 döneminde Etiyopya’da 4246 KOBİ şirketine verilen yatırım teşviklerinin yatırımlar üzerindeki etkisini araştırmış ve çalışması sonucunda Etiyopya’da yatırım teşviklerinin küçük ve orta büyüklükte işletmelerin yatırımları üzerinde çok zayıf etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bondonio ve Greenbaum (2006), AB hedef 2 bölgelerine (Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, İngiltere, İsveç) yönelik yapılan yatırım teşviklerinin istihdam hacmi üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamışlar. Çalışmaları sonucunda yatırım teşviklerinin istihdamı pozitif bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Bir başka çalışmada Bondonio ve Greenbaum (2007), probit regresyon yöntemini kullanarak 1982-1992 döneminde ABD’de 10 eyalette (Florida, İndiana, Kentucky, Maryland, New Jersey, Kaliforniya, New York, Connecticut, Virjinya ve Pensilvanya) mali teşviklerin makroekonomik etkilerini araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda mali teşviklerin istihdam hacmi ve büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Akan ve Arslan (2008), regresyon analizini kullanarak Türkiye (Doğu Anadolu Bölgesi)’de 1980-2006 döneminde mali teşviklerin istihdam düzeyi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda mali teşviklerin istihdam üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Yavuz (2010), ANOVA testini kullanarak Türkiye’de 1980-2008 döneminde mali teşviklerin özel kesim yatırımları ve istihdam üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda yatırım teşviklerinin istihdam ve yatırım üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Yavan (2010), regresyon yöntemini kullanarak Türkiye (81 il)’de 2001 yılında mali teşviklerin büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışması sonucunda bir ilde mali teşvik neticesinde yatırımların artması o ilin ekonomik büyümesini pozitif yönde etkilemektedir.

Bir başka çalışmada Selim vd. (2014), panel veri analizinden yararlanarak Türkiye’de 2001-2012 döneminde 81 il için düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin ve sabit yatırımların istihdama olan etkisini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda teşvik sayısı ve sabit yatırımların, istihdam üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Son olarak Çelik (2017), mekansal gecikmeli sabit etkiler panel modeli yöntemini kullanarak Türkiye’de 2003-2011 döneminde Düzey 2 bölgelerinin

de (Balıkesir alt bölgesi, İzmir alt bölgesi, Manisa alt bölgesi, Bursa alt bölgesi, Kocaeli alt bölgesi, Ankara alt bölgesi, Konya alt bölgesi, Antalya alt bölgesi, Hatay alt bölgesi, Kayseri alt bölgesi, Tekirdağ alt bölgesi, Zonguldak alt bölgesi, İstanbul alt bölgesi, Aydın alt bölgesi, Kastamonu alt bölgesi, Samsun alt bölgesi, Trabzon alt bölgesi, Erzurum alt bölgesi, Ağrı alt bölgesi, Kırıkkale alt bölgesi, Malatya alt bölgesi, Van alt bölgesi, Gaziantep alt bölgesi, Şanlıurfa alt bölgesi, Mardin alt bölgesi ve Adana alt bölgesi) imalat sanayine yönelik olan teşviklerin yatırım kararları üzerindeki etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışması sonucunda bölgeye yönelik düzenlenen teşvik uygulamasının bölgedeki imalat yatırım kararlarını pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

3. VERİ SETİ ve EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada ARDL'ye dayalı eşbütünleşme yöntemi ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak Ocak 2006-Ocak 2016 döneminde Türkiye'de mali teşviklerin DYSY girişleri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

3.1. Veri Seti

Çalışmada bağımlı değişken olarak aylık bazda DYSY girişleri, bağımsız değişken olarak da mali teşvik tutarları alınmıştır. Milyon dolar şeklindeki doğrudan yabancı sermaye girişleri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası aylık ortalama dolar/TL döviz kuru kullanılarak TL'ye çevrilmiş, daha sonra her iki değişken reel değerlere dönüştürülmüştür. Doğrudan yabancı sermaye girişleri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden, mali teşvik verileri ise Kalkınma Bakanlığı veri bankasından sağlanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve sembolleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Veri Seti

Değişkenler	Sembol	Kaynak
Reel doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri (milyon TL)	RDYSY	Merkez Bankası (2016)
Mali Teşvikler (Milyon TL)	RMTES	Kalkınma Bakanlığı (2016)

3.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıkları tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi ile sınanmış, daha sonra ARDL'ye dayalı eşbütünleşme yöntemi ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ile nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

3.2.1. Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi

Perron (1989)'ın sahip olduğu dışsal kırılma noktası görüşüne, Zivot ve Andrews (1992), karşı çıkarak, sadece yapısal kırılmaya izin veren değil, aynı zamanda yapısal kırılmanın içsel olarak tespit edildiği bir birim kök testi ortaya çıkarmıştır. Bu teste göre, aşağıda denklem 1, 2 ve 3'te belirtildiği gibi Model A düzeyde, Model B eğimde, Model C ise eğimin yanısıra düzeyde de ortaya çıkan yapısal anlamda meydana gelen değişimleri içermektedir (Zivot ve Andrews,1992):

$$\text{Model A: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

$$\text{Model B: } \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

Belirtilen (1), (2) ve (3) nolu denklemlerdeki $t=1,2,\dots,T$ zamanı, TB kırılma zamanı ise kırılma noktasını ifade etmektedir. $DU, t > TB$ olduğunda 1, farklı durumlarda ise sıfır değerine sahip olan, ayrıca sabit terimdeki yapısal değişikliği ifade eden, DT ise $t > TB$ iken $t < TB$, tersi durumda sıfır değerine sahip olan ve trendde ortaya çıkan yapısal dönüşümü ifade eden gölge değişkenlerdir. terimi, hata terimindeki otokorelasyon sorununu gidermek için modelin sağ tarafına ilave edilir. Uygulanan test sonucunda'nın hesaplanan t istatistiğinin mutlak değerinin ZA kritik değerine göre büyük olması halinde, sıfır hipotezi (yapısal kırılma olmaksızın birim kök vardır) reddedilir (Zivot ve Andrews,1992).

3.2.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

ARDL sınır testi yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testinde öncelikle (4) numaralı denklem ile verilen değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi analiz edilmektedir. Daha sonra bu denklemden kısa ve uzun dönem parametreler öngörülmektedir.

$$\Delta RDYSY_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta RDYSY_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta RMTES_{t-i} + \theta_1 RDYSY_{t-1} + \theta_2 RMTES_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Sıfır hipotezi (4) numaralı eşitliğe bağlı olarak test edilir ve geçerli bir eşbütünleşme düzey ilişkisinin olmadığını belirtir. (4) numaralı denklemdeki değişkenler kullanılarak sıfır hipotezişeklinde test edilir. ARDL testinin kritik değerleri standart F dağılımına uymadığı için kritik değerler Pesaran vd. (2001)'den alınmıştır.

3.2.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Granger nedensellik testinin yapılabilmesi için serilerin durağan olması şartı bulunmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin yapılabilmesi için böyle bir ön şart aranmamaktadır. Bu nedensellik testine göre, VAR modelinin gecikme uzunluğu (k) olarak ifade edilmektedir. Araştırılan serilerden en yüksek durağanlık mertebesiolarak tespit edilir. Sonrasında durumunda aşağıda yer alan (5) ve (6) nolu

denklemler yoluyla VAR modeli kurulur. ve sonrasında ise nedensellik testi gerçekleştirilmektedir (Toda ve Yamamoto, 1995).

$$Y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} X_{t-1} + e_{1t} \quad (5)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} X_{t-1} + e_{2t} \quad (6)$$

Sıfır hipotezi 5 nolu denklemde x değişkeninin, y değişkeninin Granger nedeni olmadığı (0), 6 nolu denklemde ise y değişkeninin x değişkeninin Granger nedeni olmadığı şekilde oluşturulur ve Wald testiyle sınanır (Toda ve Yamamoto, 1995).

4. AMPRİK ANALİZ

4.1. Zivot ve Andrews (1992) Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmada kullanılan serilerin bütünleşme dereceleri Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi ile analiz edilmiş, test sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları serisinden elde edilen test istatistiği Model A ve Model C'de % 1 anlamlılık düzeyinde kritik değerden küçük olduğu için serinin belirlenen yapısal kırılma altında durağan olduğu hipotezi reddedilmiştir. Diğer taraftan, mali teşvik serisinde elde edilen test istatistiği Model A ve Model C'de % 1 düzeyinde kritik değerden büyük olduğundan belirlenen yapısal kırılma altında serinin durağan olduğu hipotezi kabul edilmektedir. Sonuç olarak yapısal kırılmalar altında doğrudan yabancı sermaye yatırımları serisinin birim köklü, mali teşvik serisinin ise durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Zivot-Andrews Birik Kök Testi Sonuçları

Model A		
	LDYSY	LMTES
Test İstatistiği	-3.778 (0.0181)	-10.629 (0.300)
Kırılma Tarihi	2008M08	2013M12
Kritik Değerler (%1, %5, %10)	-5.34, -4.93, -4.58	-5.34, -4.93, -4.58
Model C		
	LDYSY	LMTES
Test İstatistiği	-4.0756 (0.1169)	-10.8640 (0.0653)
Kırılma Tarihi	2009M09	2013M12
Kritik Değerler (%1, %5, %10)	-5.57, -5.08, -4.82	-5.57, -5.08, -4.82

4.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Çalışmada en elverişli ARDL modelini seçmek amacıyla iterasyon metot seçilmiştir. İlgili metotla 1024 değişik gecikme uzunlukları uygulanarak Akaike Info Criterion (AIC) kriteri çerçevesinde en elverişli model belirlenmiştir. İterasyon sonucu ARDL(4,12) modeli en elverişli model olarak seçilmiştir. Tablo 3'te model tahmin sonuçları yer almaktadır. Hesaplanan F değeri, Pesaran (2001)'in alt değer 4.94 üst sınır değeri 5.73'den yüksek olması nedeniyle uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi vardır hipotezi kabul edilir. Böylelikle ilgili değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu kabul edilir. Uzun dönem katsayısına () baktığımızda; mali teşviklerin uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye girişleri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Hata düzeltme teriminin negatif ve birden küçük olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması uzun dönem hatalarının düzeltildiğini göstermektedir. Ayrıca modelin otokorelasyon, normallik ve varyans sorunları sınanmış, modelde normallik sorunu, değişen varyans sorunu otokorelasyon sorununa rastlanılmamıştır.

Tablo 3: ARDL (4,12) Modelinin Tahmini

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P değeri
RFDI(-1)	-0.628613	0.112273	-5.598954	0.0000
RFTES(-1)	0.258522	0.231294	1.117717	0.2667
D(RFDI(-1))	-0.295380	0.110242	-2.679387	0.0088
D(RFDI(-2))	-0.273587	0.110392	-2.478320	0.0151
D(RFDI(-3))	-0.114962	0.098222	-1.170432	0.2450
D(RFDI(-4))	-0.160605	0.073199	-2.194094	0.0308
D(RFTES)	0.115063	0.060039	1.916478	0.0585
D(RFTES(-1))	-0.123046	0.212490	-0.579068	0.5640
D(RFTES(-2))	-0.084869	0.201783	-0.420598	0.6751
D(RFTES(-3))	-0.132214	0.190003	-0.695853	0.4883
D(RFTES(-4))	-0.150673	0.178886	-0.842285	0.4019
D(RFTES(-5))	-0.164424	0.167595	-0.981082	0.3292
D(RFTES(-6))	0.076700	0.154991	0.494869	0.6219
D(RFTES(-7))	0.153528	0.141304	1.086514	0.2802
D(RFTES(-8))	0.112293	0.127650	0.879697	0.3814
D(RFTES(-9))	0.050031	0.113844	0.439471	0.6614
D(RFTES(-10))	0.048792	0.099796	0.488916	0.6261
D(RFTES(-11))	0.115871	0.081557	1.420730	0.1589
D(RFTES(-12))	0.069749	0.059725	1.167830	0.2460
C	506.5598	177.1113	2.860121	0.0053
R-squared	0.712488	Mean dependent var		-59.82984
Adjusted R-squared	0.651108	S.D. dependent var		966.2751
S.E. of regression	570.7501	Akaike info criterion		15.69604
Sum squared resid	28992254	Schwarz criterion		16.18987
Log likelihood	-835.4342	Hannan-Quinn criter.		15.89631
F-statistic	11.60799	Durbin-Watson stat		2.090046
Prob(F-statistic)	0.000000			

Tablo 4: ECM Modelin Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	P değeri
C	-112.4184	55.05900	-2.041781	0.0441
D(RFDI(-1))	-0.281855	0.109379	-2.576867	0.0116
D(RFDI(-2))	-0.256894	0.109084	-2.355013	0.0207
D(RFDI(-3))	-0.101335	0.097241	-1.042100	0.3002
D(RFDI(-4))	-0.153860	0.072873	-2.111351	0.0375
D(RFTES)	0.099210	0.057856	1.714772	0.0898
D(RFTES(-1))	0.072881	0.077233	0.943654	0.3479
D(RFTES(-2))	0.094117	0.089510	1.051462	0.2959
D(RFTES(-3))	0.029922	0.096251	0.310871	0.7566
D(RFTES(-4))	-0.004665	0.101173	-0.046105	0.9633
D(RFTES(-5))	-0.034726	0.104470	-0.332400	0.7404
D(RFTES(-6))	0.188224	0.106413	1.768807	0.0803
D(RFTES(-7))	0.246293	0.105736	2.329325	0.0221
D(RFTES(-8))	0.186840	0.103050	1.813089	0.0732
D(RFTES(-9))	0.107979	0.097625	1.106066	0.2716
D(RFTES(-10))	0.091698	0.089879	1.020241	0.3103
D(RFTES(-11))	0.145305	0.075933	1.913588	0.0589
D(RFTES(-12))	0.083932	0.057974	1.447761	0.1512
ECM(-1)	-0.640127	0.111656	-5.733007	0.0000
R-squared	0.709323	Mean dependent var		-59.82984
Adjusted R-squared	0.651187	S.D. dependent var		966.2751
S.E. of regression	570.6855	Akaike info criterion		15.68864
Sum squared resid	29311372	Schwarz criterion		16.15777
Log likelihood	-836.0308	Hannan-Quinn criter.		15.87889
F-statistic	12.20122	Durbin-Watson stat		2.066810
Prob(F-statistic)	0.000000			

4.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

DYSY girişleri ile mali teşvikler arasındaki nedensellik Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile analiz edilmiş ve test sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Sonuçlara göre; DYSY girişleri ile mali teşvikler arasında herhangi bir nedensellik tespit edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, mali teşviklerdeki bir değişimin doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerini açıklamada anlamlı bir değişken olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerindeki değişimlerin de mali teşvikleri açıklamada anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	F Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Mali Teşvikler $\rightarrow$ Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	0.3398	0.5599
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları $\rightarrow$ Mali Teşvikler	0.0039	0.9501

5. SONUÇ

Bu çalışmada Ocak 2006-Ocak 2016 dönemleri arasında Türkiye'de yabancı sermayeyi çekmeye yönelik uygulanan mali nitelikteki teşviklerin doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışmada ARDL eşbütünleşme yaklaşımı ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak mali teşvikler ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri arasındaki uzun ve kısa dönemli etkileşim analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda doğrudan yabancı sermaye girişleri ile mali teşvikler arasında kısa dönemli bir ilişkinin olmadığı, ancak mali teşviklerin uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye girişlerini olumlu etkilediği belirlenmiştir. Bu anlamda politika yapıcılar tarafından mali teşviklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı sağlamada uzun dönemde etkin bir araç olduğu dikkate alınarak, mali teşviklerin kısa dönemde etkili olabilecek siyasi ve ekonomik istikrar, kurumsal gelişmişlik ve ekonomik büyüme gibi unsurlar ile desteklenmesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akan, Y. ve Arslan İ (2008), "Türkiye'de Sektörel Yatırım Teşvik Belgeleri ile İstihdam Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama (1980-2006)", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (1), 107-119.
- Ayele, S. (2006), "The industry and location impacts of investment incentives on SME's start-up in Ethiopia", *Journal of International Development*, (18), 1-13.
- Bayar, Y. (2014), "Effects of economic growth, export and foreign direct investment inflows on unemployment in Turkey", *Investment Management and Financial Innovations*, 11(2), 20-27.
- Bondonio, D. ve Greenbaum, R. T (2006) "Do Business Investment Incentives Promote Employment in Declining Areas? Evidence from EU Objective 2 Regions", *European Urban and Regional Studies*, 13(3), 225-244.
- Bondonio, D. ve Greenbaum, R.T (2007), "Do local tax incentives affect economic growth? What mean impacts miss in the analysis of enterprise zone policies", *Regional Science and Urban Economics*, (37), 121-136.
- Borensztein, E, J. De Gregorio ve J. W. Lee (1998), "How does foreign direct investment affect economic growth?", *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135.
- Clark, P. K., ve Sichel, D. E (1993), "Tax incentives and equipment investment", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1993(1), 317-347.
- Çelik, N. (2017), "Teşvik Politikalarının Etkinliğinin Mekansal Perspektiften Değerlendirilmesi", *Ege Academic Review*, 17(1).
- Dünya Bankası, (2017), "Foreign direct investment, net inflows "(BoP, current US\$)", <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (Erişim: 18.02.1017)
- Gürsoy, F, A. Sekreter ve H. Kalyoncu (2013), "FDI and economic growth relationship based on cross-countrycomparison", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 519-524.
- Hazman, G. G. (2010), "Türkiye'de Mali Nitelikteki Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Çerçevesinde Değerlendirme", *Maliye Dergisi*,(158), 262-277.
- Hetes, R, N. Moldovan ve O. Miru (2009), "Foreign direct investments and economic growth in central and Eastern European countries", *Megatrend Review*, 6(2), 239-252.
- Kalkınma Bakanlığı (2016), *Temel Ekonomik Göstergeler-4.Bölüm Sabit Sermaye Yatırımları*, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>. (16.05.2016).
- Kar, M. ve Tatlısöz, F (2008), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi", *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 1-23.
- Kılıç, C, Y. Bayar ve F. Arica (2014), "Effects of currency unions on foreign direct investment inflows: the European economic and monetary union case", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1), 8.
- Megbowon, E. T, Ngarava, S ve Mushunje, A (2016), "Foreign Direct Investment Inflow, Capital Formation and Employment in South Africa: A Time Series Analysis, *International Journal of Economics and Finance Studies*, 8(2), 1309-8055.
- Mucuk, M. ve M.T. Demirsel (2009), "Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik performans", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 365-373.
- Odabaş, H. (2016), "Foreign direct investment inflows on tax revenues in the transition economies of european union", *Global Journal on Humanities and Social Sciences*.
- Ojewumi, S. J. ve A. E. Akinlo (2017), "Foreign direct investment, economic growth and environmental quality in sub-saharan Africa: a dynamic model analysis", *African Journal of Economic Review*, 5(1), 48-68.
- Perron, P. (1989), "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, *Econometrica*", 57(6), 1361-1401.

- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Selim, S. O.M. Koçtürk ve P. Eryiğit (2014), "Türkiye'de Yatırım Teşvikleri ve Sabit Yatırımların İstihdam Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 661-673.
- Toda, H. Y. ve T. Yamamoto (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Process", *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Toda, H. Y. ve T. Yamamoto (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Process", *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2016), "Dış Borçlar ve Ödemeler Dengesi-Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum" (Altıncı El Kitabı)(Aylık Milyon Dolar),evds.tcmb.gov.tr,(Erişim: 18.05.2016).
- Yavan, N. (2010), "Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği", *Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları*, Yayın No:27, Ankara.
- Yavuz, A. (2010), "Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Yatırım Teşviklerinin Rekabet Koşulları Altında Özel Kesim Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 83-101.
- Zivot, E. ve D. W. Andrews (1992), "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root", *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3),251-270.

Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Takozu Açısından Değerlendirilmesi

Reyhan LEBA TANSÖKER*

Özet

Kayıt dışı ekonomi geniş bir kavram olup, kayıtlı olmayan tüm ekonomik faaliyetleri içermekte ve çalışma hayatında kayıt dışı istihdam şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin önde gelen sorunlarından biri olan ekonomideki kayıt dışılık, kayıt dışı istihdam boyutuyla da önemini korumaktadır. Kayıt dışı istihdam ortaya çıkmasında ve büyümesinde ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel yapılarının rolü büyük olmakla birlikte, Türkiye’de kayıt dışı istihdamın en önemli nedenlerinden biri olarak istihdam üzerindeki mali yüklerin yani vergi takozunun yüksek olması gösterilmektedir. Yüksek vergi takozu ücretliler açısından bakıldığında harcanabilir gelirlerini aşındıran, işverenler açısından bakıldığında ise işçilik maliyetlerini artıran bir unsur olmakta ve bu durum, kayıt dışı istihdamın büyümesine yol açmaktadır. Bu nedenle, kayıt dışı istihdam sorununun çözümü açısından istihdam üzerindeki vergi takozunun dikkate alınması oldukça önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı istihdam, kayıt dışı istihdamın nedenleri, vergi takozu, kayıt dışı istihdam ile mücadele.

Assessment of Informal Employment in Turkey in terms of Tax Wedge

Abstract

The informal economy is a comprehensive concept that involves all unregistered economic activities and confronts us in the form of informal employment in the business life. The informality in the economy, one of the principal problems in Turkey, is also crucially significant in terms of the dimension of informal employment. Even though the role of social, economic and cultural structures of countries in the emergence and growth of informal employment is enormous, it has been revealed that the financial burdens on employment, namely the tax wedge, are one of the most important causes of informal employment in Turkey. The high tax wedge is an element that erodes the disposable income with regards to the wage earners and increases labor costs with regards to the employers, and this eventually leads to the growth of informal employment. Therefore, it is significant subject to take into consideration the tax wedge over employment for the resolution of the problem of informal employment.

Key words: Informal employment, causes of informal employment, tax wedge, fight against informal employment.

* Yard. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, reyhan@uludag.edu.tr

GİRİŞ

1970'li yılların ortalarına gelindiğinde kapitalizm, petrol krizinin de tetiklemesiyle yeni bir krizin içine girmiştir. Bu krizde karşı karşıya kalınan ekonomide durgunluk, düşen kâr oranları gibi durumlar karşısında uygulamaya konulan neo-liberal politikalar ve küreselleşme kapitalist sistemin krizden çıkabilmesi için adeta kurtarıcı bir görev üstlenmiştir. 1980'li yıllardan sonra yaşanan süreçte kâr oranlarını yükseltmeye yönelik çalışma hayatı da dâhil olmak üzere yapısal bir takım dönüşümlere gidilmiş ayrıca kayıt dışı istihdam özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

Günümüzde kayıt dışı istihdam önemli bir sorun haline gelmiştir ve Türkiye ekonomisi de kayıt dışı istihdamın neden olduğu sorunlardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Özellikle, kayıt dışı istihdamın yol açtığı vergi ve prim kayıpları ülke ekonomilerine büyük zararlar verebilmektedir. Söz konusu kayıplar sonucu devletin bütçesinde meydana gelen açıklar çoğunlukla kayıtlı çalışanlar üzerine yansıtılmaktadır. Böylece kayıtlı çalışanların ücretleri üzerindeki vergi ve prim yükünün yani vergi takozunun artması ise kayıt dışına kaçışı hızlandırmaktadır. Nitekim 2016 yılı OECD verilerine göre Türkiye'deki ücretli bir çalışan brüt kazancı üzerinden yaklaşık %40 dolayında bir vergi takozu yani ücret dışı işgücü maliyeti ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, yapılan bazı araştırmalarda Türkiye'de kayıt dışı istihdamın temel nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.

Literatürde genel olarak kayıt dışı istihdam ile ilgili çalışmalar olmakla birlikte kayıt dışı istihdamın vergi takozu ile ilişkisi üzerinde pek fazla durulmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın öncelikli amacı, Türkiye'de kayıt dışı istihdam üzerine vergi takozunun etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde kayıt dışı istihdam kavramı hakkında bilgiler verilmekte, ikinci bölümde ise kayıt dışı istihdamın boyutu ülke örnekleriyle incelenmektedir. Üçüncü bölümde vergi takozu ve kayıt dışı istihdama olan etkileri gerek kuramsal olarak gerekse literatürde yer alan ampirik çalışmalardan yararlanılarak ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde Türkiye'de istihdam üzerindeki vergi takozu kayıt dışı istihdam açısından değerlendirilmekte ve son bölümde ise çözüme yönelik önerilerde bulunmaktadır.

1. KAYIT DIŞI İSTİHDAM

1.1. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı ve Tanımı

Kayıt dışı istihdam kavramı ilk olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1970 yılında düzenlenen Dünya İstihdam Programı (World Employment Program) kapsamında ele alınan Kenya Raporu'nda "enformel sektör" olarak ifade edilmiştir. Söz konusu raporda, formel (kayıtlı) sektör tarafından giderilemeyen açık işsizliğin enformel (kayıt dışı) sektör tarafından çekildiği ve bu nedenle kırsal

kesimden şehirlere göçün beklenen düzeyde açık işsizliğe neden olmadığı üzerinde durulmuştur¹.

Kayıt dışı istihdama ilişkin tanımın değişik şekillerde yapıldığı görülmektedir. Örneğin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)’nin yayınladığı bir kaynaktaki² kayıt dışı istihdam, çalışanlar ile ilgili normal yasal gerekliliklerin bir kısmının ya da tamamının yerine getirilmediği istihdam şekli olarak tanımlanmaktadır. Ilgın’a göre³ kayıt dışı istihdam, “çalışanların yeterli çalışma standartlarına sahip olmadan, asgari yaş haddi, asgari ücret hakkı, fazla mesai ücreti ve işyeri çalışma standartları gibi konulardaki düzenlemelere uyulmadan, sosyal güvenlik, vergi ve diğer fonların eksik ödendiği ya da hiç ödenmediği istihdam türüdür.” Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) projesinde⁴ ise “kayıt dışı istihdam; kendi adına ya da bağımlı çalışanların çalışmalarının ve/veya elde ettikleri ücret ve kazançların ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına (vergi dairesi, sosyal güvenlik kurumları vb.) hiç bildirilmemesini ya da gün veya ücret olarak eksik bildirilmesini ifade eder” şeklinde tanımlanmaktadır.

1.2. Kayıt Dışı İstihdamın Türleri

Kayıt dışı çalışma kapsamında ele alınan faaliyetlerin bir kısmı işverenlerin çıkarları doğrultusunda olmakta ve çalışanlar bunu kabul etmekte ya da kabul etmek zorunda kalmakta veya çalışanlar kendi istekleri ile bu çalışma şeklini benimsemektedir⁵.

Türkiye’de kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran yöntemleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar aşağıdaki başlıklar halinde ifade edilebilir⁶:

- 1) Çalışmaları kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmeyenler,
- 2) Çalışmaları kamu kurum ve kuruluşlarına eksik bildirilenler,
- 3) Mevzuatın kayıt dışında bıraktığı çalışmalar.

Kayıt dışı istihdamın klasik şekli olan, çalışanları kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmeyenler;

1 TOBB, 1993 Yılı Ekonomik Raporu, Yayın No. 285, (Ankara: 1994), s. 126.

2 OECD, ‘Declaring Work or Staying Underground: Informal Employment in Seven OECD Countries’, 2008, s. 2, www.oecd.org/els/emp/40843646.pdf, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2016).

3 Yılmaz Ilgın, ‘Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları’, (Basılmamış Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı, 1995), s. 39.

4 ‘Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi’, 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi (R.G., T. 04.10.2006, S. 26309), www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061004-13.htm, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2015).

5 Emine Koban, Zerrin Fırat ve Emel Selimoğlu, *Perakende Sektöründe Kayıtlı–Kayıt Dışı Faaliyetlerin Bursa Özelinde Karşılaştırmalı Analizi*, Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği (AMPD) Bilimsel Araştırma Platformu 2005 ‘Kayıtlı Kurallı Ekonomi ve Perakendecilik’ Araştırması, (İstanbul: Bzd Yayın ve İletişim Hizmetleri, 2006), s. 228.

6 Bkz. Erkan Karaarslan, *Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*, Yayın No. 7, (Ankara: Mali Hizmetler Derneği, 2010), s. 24-51.

a) Kendi iradeleri ile kayıt dışı çalışanlar,

b) İşverenleri tarafından bildirilmeyen çalışanlar veya çalışmalarını bildirilmeyenler olarak iki grupta ele alınabilir.

Kendi iradeleri ile kayıt dışı çalışanlara örnek olarak, yabancı kaçak işçiler, çocuk işçiler, SGK'dan çeşitli adlarla gelir ya da aylık alanlar, işsizlik maaşı alanlar, sosyal yardım veya hizmetten yararlananlar gösterilebilir.

Kayıt dışı istihdamın ikinci şekli, çalışanların çalışmalarının kamu kurum ve kuruluşlarına eksik bildirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunu da kendi içinde;

a) Çalışmaları gün olarak eksik bildirilenler,

b) Deneme süresinde kayıt dışı çalışanlar,

c) Bir kamu kurumuna kayıtlı olup diğerine kayıtlı olmayanlar,

d) İlk işlerinde kayıtlı olup diğerine kayıtlı olmayanlar,

e) Çalışmaları ücret olarak eksik bildirilenler olarak beş başlık altında toplamak mümkündür.

Kayıt dışı istihdamın üçüncü şekli ise, mevzuatın kayıt dışında bıraktığı çalışmalardan kaynaklanmaktadır. Bu tip kayıt dışılığın oluşmasında;

a) Vergiden muaf tutulanlar,

b) Standart dışı çalışmalar etkili olmaktadır.

Standart dışı çalışmaya, evde çalışma, taşeronlaşma ve tele çalışma örnek olarak verilebilir.

1.3. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Kayıt dışı istihdama yol açan tek bir nedenden söz edilemez. Ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarına göre değişen farklı kayıt dışı istihdam nedenleri bulunmaktadır. Türkiye'de de kayıt dışı istihdama katkı sağlayan birçok faktör vardır⁷. Bunlar arasında ekonomik ve mali nedenler çalışma konusu ile daha fazla ilgilidir. Bu bağlamda özellikle yoksulluk ve işsizlik, gelirin adaletsiz dağılımı, kayıt dışı istihdamın önemli nedenlerindedir. Genelde yoksul ve eğitim düzeyi düşük olan çalışanların üretimde yarattığı katma değer de düşük olduğundan, bu kişiler için ödenen prim ve vergi, kişilerin yarattığı katma değeri aşabilmektedir⁸. Böyle bir durumda, işverenler maliyetlerini azaltmak için yoksul ve eğitim düzeyi düşük kesimleri kayıt dışı çalıştırma yoluna gidebilmekte, bu durumdaki çalışanlar ise mecburen kayıt dışı çalışmaya razı olmaktadır⁹. Türkiye'de özellikle vasıfsız işçilerin kayıt dışı istihdam edilmelerinde işsizlik oranının yüksekliği ve gelirin dağılımındaki adalet-

7 Bkz. 'Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi', 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi (R.G., T. 04.10.2006, S. 26309).

8 'Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi', 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi (R.G., T. 04.10.2006, S. 26309).

9 Mustafa Ali Sarılı, 'Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gerekten Tedbirler', *Bankacılar Dergisi*, No. 41, Haziran 2002, s. 42.

sizlik etkili olmaktadır. Ayrıca belirli bir seviyeye çekilen ancak hala yüksek sayılan enflasyonu da ekonomik bir neden olarak görmek mümkündür. Çünkü enflasyon, düşük ve orta gelirli tüketicileri gelirlerinde meydana gelen aşınma nedeniyle, üreticileri ise maliyetlerinde meydana gelen artış nedeniyle kayıt dışı istihdama teşvik etmektedir¹⁰.

Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdamın boyutunu ve gelişimini belirleyen temel etkenlerin özellikle yüksek vergi yükü, yüksek sosyal güvenlik katkı payları ve kayıtlı işgücü piyasasında esnekliği bozan çeşitli etkenler olduğu belirtilmektedir¹¹. Kuşkusuz kayıt dışı istihdamın artmasında ücret üzerindeki kesintilerin yüksek olmasının etkisi olacaktır. Çünkü söz konusu kesintiler ücret dışı işgücü maliyetlerini artırmaktadır. Türkiye’de ücret geliri elde edenlerin üzerine kamu tarafından konulan vergi ve diğer mali yükümlülüklerin fazla olması kayıt dışı istihdama yol açmaktadır¹².

Kayıt dışı istihdamın sosyal nedenleri; Türkiye’deki nüfus artışı, göç ve çarpık kentleşme olguları ile birlikte çalışanların eğitim ve bilinç seviyesinin düşüklüğü, küreselleşmenin yol açtığı artan rekabet ortamının firmaları işçi maliyetlerini azaltma arayışına itmesi ve taşeronluk sisteminin yaygınlaşması, teknolojinin gelişmesi ile sanal alışveriş, evden çalışma gibi iş alanlarının ortaya çıkması, sosyal güvenlik hizmetlerinden duyulan hoşnutsuzluk, mesleki eğitimin işgücü piyasasının ihtiyaçlarına yönelik verilmemesi şeklinde sıralanabilir¹³.

Türkiye’de çalışma ve sosyal güvenlik yasalarının henüz tamamlanmamış olması, esnek çalışma mevzuatı ve şartlarının Avrupa Birliği (AB) ve diğer sanayileşmiş ülkelerde uygulanmasına rağmen Türkiye’de oluşmaması¹⁴, ülkemizde kayıt dışı olarak çalışanların çoğunun küçük ölçekli işletmelerde çalışması, bununla beraber, şirket birleşmelerinin sağlanabilmesi için hukuki engellerin azaltılması gerekliliği, ayrıca, bürokrasideki karmaşıklık ve çok başlılık, birimler arası eşgüdüm eksikliğinden kaynaklanan olumsuzluklar ve denetim yetersizliği kayıt dışı çalışanların saptanmasını ve kayıt altına alınmasını zorlaştırmakta¹⁵ ve tüm bunlar, kayıt dışı istihdama yol açan hukuki ve bürokratik nedenleri oluşturmaktadır.

Türkiye’de sık çıkarılan hizmet borçlanması kanunları ve aktif-pasif sigortalı dengesinin bozulması gibi Sosyal Güvenlik Sisteminden kaynaklanan bazı sorunlar da kayıt dışı istihdama neden olmaktadır. Nitekim daha önceki yıllarda kayıt dışı çalışan sigortalı, sık çıkarılan hizmet borçlanması kanunları sayesinde kayıt dışı

10 GİB, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010), Yayın No. 87, (Ankara: 2009), s. 15.

11 Ahmet Burçin Yereli ve Oğuz Karadeniz, *Kayıt Dışı İstihdam*, (Ankara: Odak Yayınları, 2004), s. 218.

12 Arif Şen, ‘Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi’, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 46.

13 Karaarslan, a.g.e., s. 80 vd.

14 Esfender Korkmaz, ‘Kayıt Dışı İstihdam’, *TİSK İşveren Dergisi*, Şubat 2001, www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=252&id=15, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2016).

15 Celalettin Sivacı, ‘Kayıt Dışı Ekonomi ve KADİM Projesi’, *Bütçe Dünyası Dergisi*, Cilt 3, Sayı 27, Güz 2007, s. 54.

çalıştığı sürelerin primlerini düşük bir maliyete katlanarak kısa bir sürede ödeme fırsatı bulmakta bu ise kayıt dışı istihdamı özendirir¹⁶. Öte yandan, sosyal güvenlik sisteminde sigorta kuruluşlarının mali açıdan devamlılık sağlayabilmeleri açısından aktif/pasif sigortalı oranı (yani kaç çalışanın bir emekliyi finanse ettiği) önemlidir ve bu oranın normalde dört olması beklenir. Buna göre, dört çalışan bir emekliyi finanse edecektir. Oysa günümüzde SGK sisteminde, Türkiye’de iki çalışan bir emekliyi finanse etmektedir¹⁷. Bu durum, sigortalıların primlerini artırmakta ve işverenin sigortalı işçi çalıştırma maliyetini yükseltmekte dolayısıyla da, kayıt dışı istihdama zemin hazırlamaktadır¹⁸.

2. KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN BOYUTU

Büyüklüğü ve ekonomik yapı içerisinde önemi ortaya konamayan bir olgu ile mücadele etmek başarı şansını azaltır¹⁹. Bu nedenle kayıt dışı istihdamın boyutunun belirlenmesinde yarar vardır. Ancak, kayıt dışı istihdamın oluşum şekillerinin farklılığı ve en önemlisi yasal olmayan uygulamaların sonucu ortaya çıkması nedeniyle ölçülmesi ve net olarak büyüklüğünün belirlenmesi neredeyse olanaksızdır. Dolayısıyla, kayıt dışı istihdamın boyutunun çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerden yararlanılarak ancak belli düzeyde tahmin edilmesi mümkün olabilmektedir.

Tablo 1’de bazı ülke ekonomilerinde kayıt dışı istihdamın toplam istihdama oranı tahmini olarak gösterilmiştir.

Tablo 1: Bazı Ülke Ekonomilerinde Kayıt Dışı İstihdamın (KDİ) Toplam İstihdama (Tİ) Oranı (%)

Ülke	KDİ / Tİ (%)	Yıl
Kıbrıs	53,0	2008
Yunanistan	46,7	2009
İtalya	22,4	2006
Portekiz	22,4	2009
Polonya	21,6	2008
Slovenya	14,1	2008
Bulgaristan	13,2	2009
Slovakya	12,2	2008
Romanya	11,8	2009
Estonya	9,8	2009

16 ‘Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi’, 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi (R.G., T. 04.10.2006, S. 26309).

17 www.kanalfinans.com/haberler/kayit-disi-istihdam-yuzde-35-turkiyede-calisan-iki-kisi-bir-emekliyi-finanse-ediyor, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017).

18 Ebubekir Kaleli, ‘Sosyal Güvenlik ve Türkiye’de Sosyal Güvenlik Açıkları’, www.calismarehberi.com/sosyal-guvenlik-ve-turkiyede-sosyal-guvenlik-aciklari-makale,92.htm, (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2017).

19 Karaarslan, a.g.e., s. 131.

Macaristan	9,4	2009
Letonya	8,0	2009
İrlanda	33,0	2009
İngiltere	21,7	2008
Avusturya	19,7	2007
Hollanda	12,6	2008
Almanya	11,9	2008
Belçika	10,5	2008
Fransa	10,3	2008
Norveç	12,3	2008
Danimarka	11,5	2008
İsveç	8,2	2008

Kaynak: Mihails Hazans, *Informal Workers Across Europe: Evidence from 30 European Countries*, World Bank Policy Research Working Paper, No. 5912, (2011), s. 51.

Tablo 1’den görüldüğü gibi, kayıt dışı istihdamın en yüksek olduğu ülke %53 ile Kıbrıs’tır. Bu ülkeyi %46,7 ile Yunanistan, %33 ile İrlanda takip etmektedir. Kayıt dışı istihdamın en düşük olduğu ülke ise %8 ile Letonya’dır ve ardından %8,2 ile İsveç, %9,4 ile Macaristan gelmektedir.

Türkiye için yapılan kayıt dışı istihdam tahminine ilişkin verileri Tablo 2’den izlemek mümkündür.

Tablo 2: Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Görünümü (2006-2016)

Yıl	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kayıt Dışı İstihdam Oranı (%)	47,1	43,4	43,2	43,0	42,0	39,2	37,4	34,3	33,2	32,1	32,7

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, *Haber Bültenleri*, www.tuik.gov.tr/Pre-TabloArama.do?metod=search&araType=hb_x, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2017) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Not 1: Kayıt dışı; yaptığı işten dolayı, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışanlar.

2: Yıllara ilişkin oranlar, ilgili yılların Aralık ayı itibariyledir.

Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranlarının 2010 yılından sonra %40’ın altında gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu oranlar yıllar itibarıyla düşse de 2016 yılında bir önceki yıla göre bir miktar artış olmuştur. Oranlar, günümüzde Türkiye’deki çalışanların üçte birlik kısmının hâlâ kayıt dışı çalışmaya devam ettiğini göstermektedir. Yani günümüzde üç çalışandan biri kayıt dışı olarak çalışmaktadır ki bu durum, Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile mücadelenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlılık Durumu (Aralık 2016) (15 + yaş) (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam istihdam	Kayıt dışı istihdam	Kayıt dışı oranı (%)
Toplam	26.669	8.710	32,7
Ücretli veya yevmiyeli	18.093	3.155	17,4
İşveren	1.216	198	16,3
Kendi hesabına	4.565	2.817	61,7
Ücretsiz aile işçisi	2.795	2.541	90,9
Tarım	4.915	3.991	81,2
Ücretli veya yevmiyeli	398	300	75,4
İşveren	53	20	37,7
Kendi hesabına	2.196	1.542	70,2
Ücretsiz aile işçisi	2.268	2.129	93,9
Tarım dışı	21.753	4.719	21,7
Ücretli veya yevmiyeli	17.694	2.854	16,1
İşveren	1.162	177	15,2
Kendi hesabına	2.370	1.275	53,8
Ücretsiz aile işçisi	527	412	78,2

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, *Haber Bültenleri*, www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=hb_x, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2017).

Not 1: Kayıt dışı; yaptığı işten dolayı, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışanlar.
2: Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Tablo 3’te Türkiye’de istihdam edilenlerin sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlılık durumuna dair rakamlara yer verilmiştir. 2016 yılında ücretli veya yevmiyeli, işveren, kendi hesabına, ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı istihdam edilenlerin toplam sayısı (tarım + tarım dışı) 8.710.000 kişidir. 2016 Aralık ayı itibarıyla toplam kayıt dışı istihdam oranı %32,7’dir ve tarım dâhil edilmediğinde bu oran %21,7’ye düşmektedir. Tarım kesimindeki kayıt dışı istihdam oranı ise %81,2 olup, oldukça yüksektir.

3. VERGİ TAKOZU ve KAYITDIŞI İSTİHDAMA ETKİSİ

3.1. Vergi Takozu Kavramı ve Tanımı

Bir ülkenin kamu maliyesinin değerlendirilmesinde dikkate alınan ve önemli göstergelerden biri olarak kabul edilen vergi yükü, geniş anlamda ele alındığında, belirli bir devrede ülkenin milli gelirinden devlete ve diğer kamu tüzel kişilerine yapılan vergi ve vergi benzeri ödemeleri ifade etmektedir²⁰. Bu bağlamda, ücret ge-

20 Bu konuda bkz. Ufuk Selen, ‘Türkiye’de Vergi Kapasitesinin Kullanımı ve Vergi Yükü Üzerine Bir Değerlendirme’, içinde Nihat Edizdoğan ve Özhan Çetinkaya, (ed.) *Vergi ve Vergi Politikası Üzerine İncelemeler*, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2011), s. 315-317.

lirleri üzerinde ortaya çıkan yük ise literatürde vergi takozu (tax wedge) kavramı ile ifade edilmektedir²¹. İşgücünün işverene maliyeti (kamusal yükler dâhil) ile işgücünün eline geçen net ücreti (nakit destekler dâhil) arasındaki farkın toplam işgücü maliyeti içerisindeki yüzdesi vergi takozu olarak adlandırılmaktadır²². Dolayısıyla, işgücü maliyeti içindeki vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinin tutarı söz konusu takozun oluşmasında önemli olmaktadır²³. Bu çerçevede örneğin Türkiye’de asgari ücret üzerinde ortaya çıkan vergi takozunda, (çalışan açısından) çalışanın gelir vergisi + damga vergisi ile çalışanın devlete ödediği sigorta primi + işsizlik sigortası kesintisi ve (işveren açısından) işveren tarafından çalışan adına devlete ödenen sigorta primi + işsizlik sigortası kesintisi (toplamı) önemli olmaktadır.

3.2. Çeşitli Ülkelerde Vergi Takozunun Görünümü

Aşağıdaki Tablo 4’te, bazı ülke ekonomilerinde ücret üzerindeki vergi takozu karşılaştırılmış ve vergi takozunun oluşumuna katkıda bulunan iki önemli unsurdan çalışanın ödediği vergi ve sosyal güvenlik katkıları ile işverenin ödediği sosyal güvenlik katkılarının dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 4’ten görüldüğü gibi, ücret üzerindeki vergi takozunun en yüksek olduğu ülke %54 ile Belçika’dır. Bu ülkeyi %49,4 ile Almanya, %48,2 ile Macaristan takip etmektedir. Vergi takozunun en düşük olduğu ülke ise %17,9 ile Yeni Zelanda’dır ve ardından %27,1 ile İrlanda, %30,8 ile İngiltere gelmektedir. OECD ortalamasının ise % 36,0 olduğu görülmektedir.

21 Mehmet Nar, ‘Ücret Gelirleri Üzerindeki Vergi Yükü: Vergi Takozu Uygulaması’, *International Journal of Human Sciences*, Vol. 12, No. 1, 2015, s. 686.

22 Doğan Şenyüz, ‘İşletmelerin Rekabet Gücü Açısından İstihdam Üzerindeki Yükler ve Yeni Kanunda Çalışanların Vergilendirilmesine Getirilen Değişiklikler’, *Sicil Dergisi*, Yıl 2, Sayı 5, Mart 2007, s. 67; TOBB, *Türkiye ile Diğer OECD Ülkelerinin Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Alanında Karşılaştırılması*, (Haz.: Esin Özdemir, Çiğdem Tunç ve Z. Özlem Hatipoğlu), Yayın Sıra No. 2009/98, (Ankara: 2009), s. 4.

23 Bu kesintiler dışında, ücretlilerin tamamını ilgilendirmeyen ancak ilgili ücretli kesimin ücretlerinden yapılan başka bazı kesintiler de bulunmaktadır. Bunlara, sendika kesintileri ve bazı kurumsal kesintiler (OYAK, Kefalet Sandığı) örnek olarak verilebilir. Öte yandan, sosyal yardımlar, iş kazaları, ayni yardımlar, lojman ve diğer ek ödemeler de işgücü maliyetine dâhil olup, ücret olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bkz. Serdar Çiçek, ‘Ücretler Üzerindeki Kamusal Yüklerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi (Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeler Karşılaştırması)’, (Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 88; Zeyyat Sabuncuoğlu, *Personel Yönetimi: Politika ve Yönetel Teknikler*, 7.b., (Bursa: Rota Ofset, 1994), s. 212. Bununla birlikte bu tür istisnai ve her ücretliyi ilgilendirmeyen kesinti ve ödemeler, bu çalışma kapsamı dışındadır. Bu çalışmada vergi takozu, OECD tarafından ülkeler arası karşılaştırmalarda yaygın olarak kullanıldığı şekliyle ortalama ücret üzerindeki vergi ve sosyal güvenlik kesintileri esas alınmak suretiyle değerlendirilmektedir.

Tablo 4: Bazı Ülke Ekonomilerinde Ücret Üzerindeki Vergi Takozunun Görünümü (2016) (İşgücü maliyetinin yüzdesi olarak)

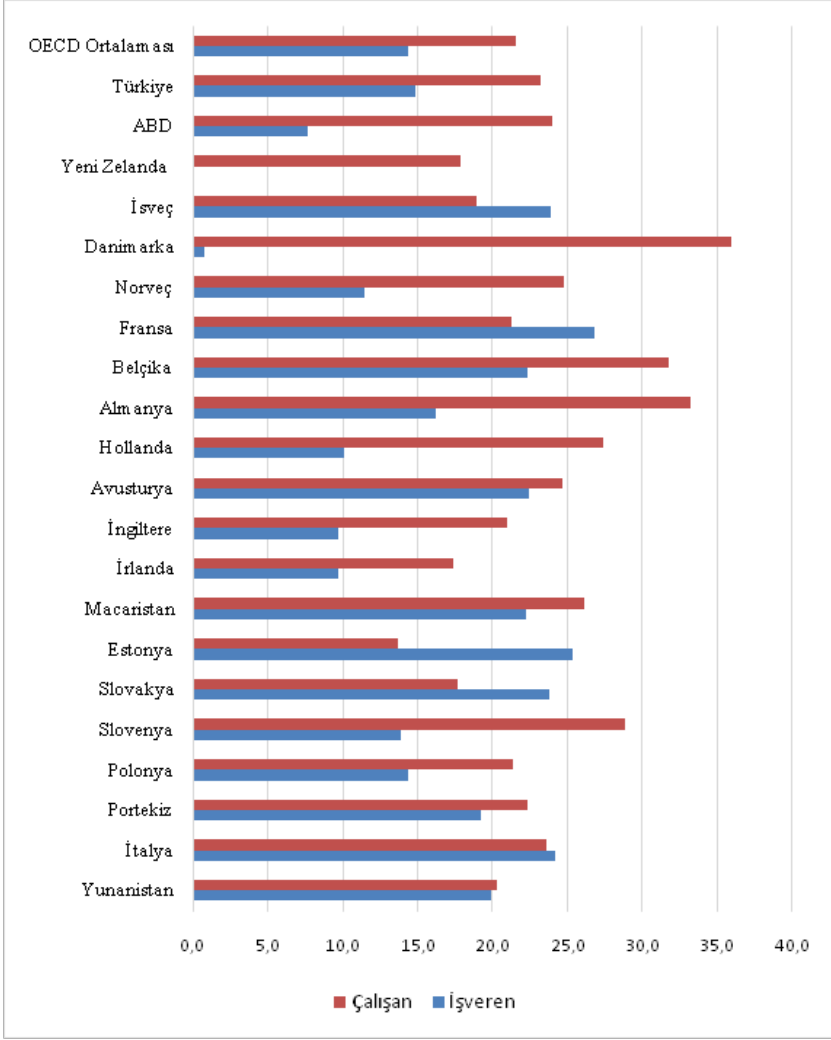
Ülke	Toplam Vergi Takozu	Gelir Vergisi (Çalışan)	Sosyal Güvenlik Katkıları	
			Çalışan	İşveren
Yunanistan	40,2	7,7	12,6	19,9
İtalya	47,8	16,4	7,2	24,2
Portekiz	41,5	13,4	8,9	19,2
Polonya	35,8	6,1	15,3	14,4
Slovenya	42,7	9,8	19,0	13,9
Slovakya	41,5	7,5	10,2	23,8
Estonya	38,9	12,5	1,2	25,3
Macaristan	48,2	11,7	14,4	22,2
İrlanda	27,1	13,8	3,6	9,7
İngiltere	30,8	12,6	8,4	9,7
Avusturya	47,1	10,8	13,9	22,4
Hollanda	37,5	15,2	12,2	10,1
Almanya	49,4	15,9	17,3	16,2
Belçika	54,0	20,8	10,9	22,3
Fransa	48,1	10,8	10,5	26,8
Norveç	36,2	17,5	7,3	11,5
Danimarka	36,5	35,9	0,0	0,8
İsveç	42,8	13,6	5,3	23,9
Yeni Zelanda	17,9	17,9	0,0	0,0
ABD	31,7	16,9	7,1	7,7
Türkiye	38,1	10,4	12,8	14,9
OECD Ortalaması	36,0	13,4	8,2	14,4

Kaynak: OECD, *Taxing Wages 2015-2016*, (OECD Publishing, 2017), s. 17.

Not: Vergi takozu hesaplanırken, bekâr, çocuksuz ve ortalama gelir düzeyinde gelir elde eden ücretli bir çalışan dikkate alınmıştır.

Vergi takozunun kompozisyonuna bakıldığında özellikle Yunanistan ve İtalya'da ücret üzerindeki vergi takozunun çalışanlar ve işverenler arasında dengeli dağıldığı görülmektedir. Danimarka ve Yeni Zelanda'da vergi takozu (çalışanlardan alınan vergiler ile) neredeyse tamamen çalışanlar üzerine bırakılmıştır. Nitekim Danimarka'da işverenden alınan sosyal güvenlik katkı payı sembolik düzeydedir. Vergi takozunun daha fazla işverenler üzerinde olduğu ülkeler ise, Slovakya, Estonya, Fransa ve İsveç'tir. Vergi takozunun çalışan ve işverenler arasındaki dağılımı Grafik 1'de net olarak görülmektedir.

Grafik 1: Çeşitli Ülkelerde Vergi Takozunun Çalışan ve İşveren Arasındaki Dağılımı (2016)

Genel olarak vergi takozundaki ağırlığın, gelişmiş ülkelerde ülkelerin sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak, daha kaliteli hizmet sunumunun yansıması şeklinde ortaya çıktığı görülürken, gelişmekte olan ülkelerde ise, daha çok geçmiş dönemlerde oluşan sosyal güvenlik açıklarının, geçmiş nesilden gelecek nesile bir aktarımı ya da kısıtı olarak ortaya çıktığı söylenebilir²⁴.

24 Nar, a.g.m., s. 701.

3.3. Vergi Takozunun Kayıt Dışı İstihdama Etkisi

Yüksek vergi takozu nedeni ile ücretlilerin harcanabilir gelirleri önemli ölçüde aşınmaya uğramakta, işverenler açısından vergi takozunun yüksek olması ise işçilik maliyetlerini arttırmaktadır²⁵. Bu durum, kayıt dışı istihdamın büyümesine yol açmaktadır. Nitekim Hazans, 2004-2009 dönemine ait 30 ülkeye ilişkin Avrupa sosyal anketi verilerini kullanarak, vergi takozunda yüzde bir oranındaki artışın kayıt dışı istihdamda yüzde 0,2 oranında bir artışa yol açtığını bulmuştur²⁶.

Rusya ve Ukrayna'da vergi takozu ve etkilerini inceleyen Góra vd.'nin elde ettiği sonuçlar, vasıfsız (düşük ücretli) işçilerin ücretleri üzerindeki vergi takozunun önemli ölçüde azaltılmasının bu grubun istihdam seviyeleri üzerinde kayda değer etkileri olabileceğini göstermektedir. Söz konusu durumun, kayıt dışı ekonominin (dolayısıyla da kayıt dışı istihdamın) boyutunu sınırlayabileceği belirtilmektedir²⁷.

Vergi takozunun kayıt dışı istihdam üzerine doğrudan etkisini ele alan çalışmalar yukarıda görüldüğü gibi oldukça azdır. Bunun temel nedeni, vergi takozunun yanı sıra kişileri kayıt dışı istihdama yönelten çok sayıda faktörün olmasıdır. Ayrıca vergi takozu genellikle önce istihdamı etkilemekte kayıt dışı işlere yönelme daha sonra meydana gelmektedir. Örneğin, ücret üzerindeki vergi takozunun yüksek olması istihdamı negatif yönde etkilemekte ve kayıt dışı istihdam ile vergi kaçakçılığını cazip hale getirmektedir²⁸. İşsiz sayısı arttıkça emeğin değeri düşmekte ve işsiz kalan insanların pazarlık güçleri azaldığı için kayıt dışı olarak çalışma zorunluluğunda kaldığı görülmektedir²⁹. Dolayısıyla vergi takozunun kayıt dışı istihdama etkisi araştırılırken, işsizlik / istihdam üzerindeki etkisinin de dikkate alınması gerekmektedir.

OECD tarafından son zamanlarda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu vergi takozunun istihdam üzerinde negatif etkisi olduğunu ampirik olarak da doğrulamaktadır. OECD (2011)'de belirtildiği üzere ampirik sonuçlar, vergi takozunun %10 oranında azaltılmasının OECD genelinde işsizliği %2,8 oranında azaltacağı ve istihdamı %3,7 oranında artıracığı yönündedir³⁰.

Nickell ve Layard (1999), 1983-1994 yılları arasında 20 OECD ülkesini kapsayan çalışmalarında vergi takozunda %5'lik bir azalışın, işsizliği %13 oranında azaltacağı-

25 A.g.m., s. 690.

26 Mihails Hazans, What Explains Prevalence of Informal Employment in European Countries: *The Role of Labor Institutions, Governance, Immigrants, and Growth*, World Bank Policy Research Working Paper, No. 5917, (2011), s. 17.

27 Marek Góra et al., *Social Security Driven Tax Wedge and Its Effects on Employment and Shadow Employment*, Case Network Studies and Analyses, No. 398/2009, (Warsaw: 2009), s. 44.

28 OECD, *Taxation and Employment*, OECD Tax Policy Studies, No. 21, (OECD Publishing, 2011), www.dx.doi.org/10.1787/9789264120808-en, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2012), alıntı Ali Çelikkaya, 'OECD Üyesi Ülkelerde Emek Üzerindeki Vergi Yükünün Gelişimi ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme', *TİSK Akademi*, Cilt 8, Sayı 16, 2013/II, s. 69.

29 Mehmet Candan, 'Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri', (Basılmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007), s. 30.

30 Çelikkaya, a.g.m., s. 71.

nı belirtmişlerdir. Nickell (2003) ise vergi takozundaki 10 puanlık bir artışın, çalışma çağındaki nüfusun %1 ila %3'ünün işgücü girişimini azalttığını bulmuştur³¹.

Elmeskov vd. yaptıkları çalışmada, 1983-1995 döneminde OECD ülkelerinde vergi takozu ortalamasında 7 puanlık bir düşüşün yapısal işsizliğin azalmasına yaklaşık 0,7 puan katkıda bulunabileceğini belirtmişlerdir³².

Daveri ve Tabellini (2000) tarafından yapılan araştırmalarda, tüketim vergisi oranı da vergi takozunun hesaplanmasına dâhil edilmiştir. Daveri ve Tabellini, regresyon analizi yoluyla, vergi takozunun istihdam üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Özellikle, vergi takozunda % 10'luk bir artışın istihdam oranlarını % 2'den daha düşük oranda azalttığını bulmuşlardır³³.

Ederveen ve Thissen 21 Avrupa Birliği ülkesinin 1960-1999 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları ampirik çalışmada vergi takozu ile işsizlik oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Yazarlar, vergi takozunun işsizlik üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu ifade etmekte ve vergi takozunda yüzde 1'lik bir artışın, işsizlik oranını yüzde 0,14 oranında arttırdığını belirtmektedirler³⁴.

Dünya Bankası (2005) AB-8 Üç Aylık Ekonomik Raporunda, OECD ülkelerinde vergi takozu ile istihdam arasında olumsuz bir ilişkinin olduğuna işaret edilmektedir. İlgili raporda AB-8 ülkelerinde yapılan ampirik inceleme sonucunda vergi takozu ile istihdam artışı arasında anlamlı, olumsuz güçlü bir ilişkinin doğrulandığı gösterilmektedir. Aynı raporda vergi takozundaki her yüzde birlik artışın istihdam düzeyinde yüzde 0.5-0.8 arasında bir azalmaya yol açtığı belirtilmektedir³⁵.

Bassanini ve Duval, 21 OECD ülkesinin 1982-2003 yıllarını kapsayan çalışmalarında vergi takozundaki %10'luk bir azalışın istihdam oranını %3,7 arttıracığına işaret etmektedirler³⁶.

Gora vd. OECD ülkelerinin panelini kullanarak, vasıfsız kişilerdeki istihdam oranlarının vergi takozundan büyük oranda etkilendiğini, ancak yüksek vasıflıların bu durumdan etkilenmediğini gösteren kanıtlar ortaya koymuşlardır. Çalışmada

31 Selçuk Buyrukoğlu ve Hüseyin Kutbay, 'Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamın Bir Tetikleyicisi Olarak Vergi Takozu Sorunu ve Maliyeti', *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16, Sayı 31, Nisan 2016, s. 257.

32 Jørgen Elmeskov, John P. Martin and Stefano Scargetta, 'Key Lessons for Labour Market Reforms: Evidence from OECD Countries' Experiences', *Swedish Economic Policy Review*, Vol. 5, No. 2, January 1998, s. 217-218.

33 Andrea Festa, 'Employment and Productivity: The Role of the Tax Wedge', *EuroEconomica*, Vol. 34, No. 2, 2015, s. 146.

34 Sjeff Ederveen and Laura Thissen, *Can Labour Market Institutions Explain Unemployment Rates in New Eumember States?*, European Network of Economic Policy Research Institutes Working Paper, No. 27, (2004), s. 25-26.

35 World Bank, *EU-8 Quarterly Economic Report*, Special Topic: Labor Taxes and Employment in the EU-8, (2005), s. 12, www.documents.worldbank.org/curated/en/423121468035954399/pdf/325920v20EU8QER0Q105Report.pdf, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2017).

36 Andrea Bassanini and Romain Duval, *Employment Patterns in OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions*, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 35, (Paris: OECD Publishing, 2006), s. 53.

AB'ye yeni üye olan ülkelerde vergi takozunun istihdam artışını olumsuz yönde etkilediğini, ancak diğer OECD ülkelerinde etkilemediğini göstermişlerdir. Bununla beraber çalışmada, ortaya konulan sonuçların, verilerin sınırlılığı ve az sayıda kontrol değişkeninden dolayı dikkatli bir şekilde yorumlanması konusuna vurgu yapılmaktadır³⁷.

Dolenc ve Laporšek ise panel regresyon analizi kullanarak AB-27 ülkelerinin 1999-2008 dönemi verilerini incelemiş ve vergi takozundaki % 1'lik bir artışın istihdamı yüzde 0.04 azalttığını göstermişlerdir. Analizler, düşük vergi takozuna sahip olan ülkelerde vergi takozu ile istihdam arasındaki negatif ilişkinin (-0,049), yüksek olanlara göre (-0,036) daha fazla olduğunu ortaya koymuştur³⁸.

Gnip ve Tomić yaptıkları çalışmada, yüksek işsizlik oranının (veya düşük istihdam oranının) yüksek vergi takozundan kaynaklanabileceğini göstermektedirler. AB ülkeleri ve Hırvatistan'a (çalışmanın yapıldığı tarihte Hırvatistan henüz AB üyesi değildi) yönelik kümeleme analizi ile vergi takozunun daha yüksek olduğu ülkelerde yüksek bir işsizlik oranının olduğunu ortaya koyarken, vergi takozunun daha düşük olduğu ülkelerde daha yüksek bir istihdam oranı kaydetmişlerdir. Ancak AB genelinde daha yüksek bir vergi takozu (veya vergi oranı) ve daha düşük bir işsizlik oranı (daha yüksek istihdam oranı) olan ülkeler bulunduğu için bunun genel bir kural olmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle, bazı kurumsal özelliklerin de işgücü piyasasının işleyişinden sorumlu olabileceğini göstermek için analizlerine yeni bir değişkeni (EPL endeksi) dâhil etmişlerdir. Bu durumda, Hırvatistan yüksek vergi yükü, katı bir işgücü piyasası, yüksek işsizlik oranı (düşük istihdam oranı)'na sahip ülke grubuna girmektedir³⁹.

Trpeski ve Tashevskaja'nın çalışmalarında 43 ülkede (OECD, AB üyeleri ve AB'ye aday ülkeler) gerçekleştirilen kümeleme analizi; vergi takozu ile istihdam-işsizlik arasındaki ilişkiler konusunda bir fikir vermektedir. Sonuçların, daha yüksek vergi takozunun, özellikle gelişmiş ekonomilerde yüksek işsizlik seviyesine ve daha düşük istihdam seviyelerine karşılık geldiğini gösteren önceki ampirik çalışmalarla uyumlu olduğu belirtilmektedir⁴⁰.

---

37 Marek Góra et al., *Tax Wedge and Skills: Case of Poland in International Perspective*, CASE Reports, Center for Social and Economic Research, No. 64/2006, (Warsaw: 2006), s. 49.

38 Primož Dolenc and Suzana Laporšek, 'Tax Wedge on Labour and its Effect on Employment Growth in the European Union', *Prague Economic Papers*, Vol. 19, No. 4, 2010, s. 355.

39 Ana Grdović Gnip and Iva Tomić, 'How Hard Does the Tax Bite Hurt? Croatian vs. European Worker', *Financial Theory and Practice*, Vol. 34, No. 2, 2010, s. 133.

40 Predrag Trpeski and Biljana Tashevskaja, 'Labour Tax Wedge in the Republic of Macedonia – Trends and International Comparison', *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, Vol. 14, No. 2, 2012, s. 584.

4. TÜRKİYE’DE İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ VERGİ TAKOZUNUN KAYIT DIŞI İSTİHDAM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Aşağıda, vergi yükü oranları ile ücret üzerindeki vergi ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) prim yükü oranlarının OECD ortalaması ve Türkiye bakımından karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Vergi yükü, OECD ortalamasında 1965 yılında %24,8 olup (Türkiye’de %10,6), 2000 yılına kadar artış eğilimi göstermiş ve 2000 yılında %34,0 (Türkiye’de %24,2) olarak gerçekleşmiştir. Yıllar içinde bir miktar iniş çıkışlar olsa da vergi yükü 2014 yılında %34,2’ye (Türkiye’de %28,8) ulaşmıştır⁴¹. Yukarıdaki karşılaştırmada, toplam vergi yükü bakımından Türkiye’nin hep OECD ortalamasının altında kaldığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4’te görüldüğü gibi, Türkiye 2016 yılı itibariyle ücretler üzerindeki vergi takozu⁴² bakımından %38,1’lik oran ile toplam 35 OECD ülkesi arasında 18. sırada bulunmaktadır ve bu oran OECD ülkeleri ortalamasının (%36,0) üzerindedir. Ayrıca, vergi takozuna katkıda bulunan önemli bir unsur olarak kabul edilen sosyal güvenlik katkılarında çalışanın ödediği 12,8’lik oran ile 6. sıradadır ve söz konusu oran OECD ortalamasının (%8,2) bir hayli üzerindedir. İşverenin ödediği sosyal güvenlik katkılarında da %14,9’luk oran ile 16. sırada yer almakta olup, bu oran OECD ortalamasında %14,4’tür. Öte yandan, vergi takozunun unsurlarından olan çalışanın ödediği gelir vergisinin söz konusu takozun içindeki oranı %10,4’tür ve bu oran ile Türkiye 23. sırada yer almaktadır. Söz konusu oran OECD ortalamasında %13,4’tür. Sonuç itibariyle, Türkiye’deki ortalama gelir düzeyinde gelir elde eden ücretli bir çalışan brüt kazancı üzerinden yaklaşık %40 dolayında bir vergi takozu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Görüldüğü üzere, Türkiye toplam vergi yükü bakımından OECD ortalamasının altında yer almakta ancak istihdam üzerindeki vergi ve prim yükü yani vergi takozu bakımından OECD ortalamasını aşmaktadır.

Aşağıdaki Tablo 5’te, 2017 yılına ilişkin asgari ücret üzerindeki vergi takozu gösterilmiştir. Tablodaki verilerden görüldüğü üzere, 01.01.2017 - 31.12.2017 tarihleri arasında asgari ücretle çalışan bir işçinin ücreti brüt 1.777,50 TL, net 1.404,06 TL olarak uygulanmaktadır. Böylece 1.777,50 TL brüt asgari ücrete 275,51 TL SGK primi işveren payı ve 35,55 TL işsizlik sigortası fonu işveren payı dâhil edildiğinde bir işçinin işverene toplam maliyeti 2.088,56 TL olmaktadır.

41 OECD, *Revenue Statistics 1965-2015*, (OECD Publishing, 2016), s. 27.

42 Vergi takozu hesaplanırken, bekâr, çocuksuz ve ortalama gelir düzeyinde gelir elde eden ücretli bir çalışan dikkate alınmıştır.

Tablo 5: 01.01.2017 - 31.12.2017 Tarihleri Arasında Asgari Ücret Üzerindeki Vergi Takozu

Vergi Takozunun Hesaplanması	Formülü	Tutar
Brüt Asgari Ücret	-A-	1.777,50
Sgk Primi İşçi Payı	$B=(Ax\%14)$	248,85
İşsizlik Sigortası Fonu İşçi Payı	$C=(Ax\%1)$	17,78
Gelir Vergisi Matrahı	$D=[A-(B+C)]$	1.510,87
Hesaplanan Gelir Vergisi	$E=(Dx\%15)$	226,63
Asgari Geçim İndirimi (*)	-F-	133,31
Kesilecek Gelir Vergisi	$G=(E-F)$	93,32
H. Damga Vergisi Tutarı	$H=(Ax\%07,59)$	13,49
Kesintiler Toplamı	$I=(B+C+G+H)$	373,44
Net Asgari Ücret	$\dot{I}=(A-I)$	1.404,06
İşverene Maliyeti (Tl/Ay)		
Brüt Asgari Ücret	-A-	1.777,50
Sgk Primi İşveren Payı (**)	$J=(Ax\%15,5)$	275,51
İşsizlik Sigortası Fonu İşveren Payı	$K=(Ax\%2)$	35,55
İşverene Toplam Maliyet (Hazine Desteği Hariç)	$L=(A+J+K)$	2.088,56
İşverene Hazine Desteği (***)	-M-	101,57
İşverene Toplam Maliyet (Hazine Desteği Dâhil)	$N=(L-M)$	1.986,99
Asgari Ücret Üzerindeki Vergi Takozu	$[(N-\dot{I}) / N]$	%29,3

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti, www.csgeb.gov.tr/media/4152/2017_onikiay.pdf, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2016)'dan yararlanılarak hesaplanmıştır.

(*): Gelir Vergisi Hesaplamasında; 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 32. maddesi uyarınca işçinin, bekâr ve çocuksuz olduğu ve sadece kendisi dikkate alınarak, Asgari Geçim İndirimi uygulanmıştır.

(**): 5510 Sayılı Kanun'un 81. maddesinin (ı) bendine göre, bentte belirtilen şartları sağlayan işverenlere, SGK primi işveren payında 5 puanlık indirim öngörüldüğünden hesaplamalar buna göre yapılmıştır (% 20,5 - 5 Puan = % 15,5). Gerekli şartları sağlamayan işverenler için, SGK primi işveren payı % 20,5'dir.

(***): 27.01.2016 tarih ve 29606 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 14.01.2016 tarih ve 6661 Sayılı Kanunun 17. maddesi uyarınca, 2016 yılında işverene toplam maliyetin günlük 3,33 TL'si Hazine tarafından karşılanmıştır. Ancak, geçici madde ile yapılan bu düzenleme yalnızca 2016 yılını kapsadığından yasa değişikliği olmadan 2017 yılında da uygulanması söz konusu değildi. Bu nedenle yeni bir yasal düzenleme yapılarak hemen hemen 2016 yılına ilişkin düzenleme 2017 yılı için de geçerli hale getirildi. Burada geçen yıla göre en önemli fark, önceden yasada yer alan tutarsal büyüklüklerin bu kez yasayla belirlenmeyip, bu konuda Bakanlar Kuruluna yetki verilmiş olmasıdır. Ancak, söz konusu tutarsal büyüklükler Bakanlar Kurulu tarafından henüz belirlenmediğinden hesaplamada, 2016 yılında uygulanan aylık ortalama tutar (101,57 TL) dikkate alınmıştır.

2017 yılında, 2016 yılında olduğu gibi işverene maliyeti azaltmak amacıyla işverene maliyetin aylık ortalama 101,57 TL'sinin Hazine tarafından karşılanacağı varsayıldığında, 1.986,99 TL'lik maliyet ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, 01.01.2017 - 31.12.2017 tarihleri arasında asgari ücretle çalışan bir işçinin brüt ücreti üzerindeki vergi takozunun yaklaşık %30 dolayında olduğu görülmektedir. Asgari ücret üzerindeki söz konusu takoz dolayısıyla hem işçinin eline daha az para geçmekte hem de işçinin işverene maliyeti artmaktadır.

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan itibaren sık aralıklarla krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Kamu kesimi toplam borç stokundaki artış, yüksek kamu açıkları, yük-

sek enflasyon ve yüksek faiz oranları ile birlikte bu olumsuzluklara yol açan yapısal sorunlara çözüm getirilememesi faiz giderlerinin bütçe içerisindeki payını hızla artırmıştır. Bütün bunların sonucunda mali sektörde ortaya çıkan yapı da, krizlerin derinleşmesine neden olmuştur. Uygulamaya konulan ekonomik istikrar programlarında, kamu finansman ihtiyacının azaltılmasına ve bu amaçla vergi gelirlerinin artırılmasına önem verilmesine karşın, vergi tabanı yeterince yaygınlaştırılmamış ve vergi yükünün adaletsiz biçimde dağılımı devam etmiştir.

Bir rapora göre⁴³; Türkiye’de on ücretli, bir şirketten daha fazla vergi ödemek durumunda kalmaktadır. Nitekim asgari ücretli 2010 yılında en fazla kurumlar vergisi veren yüz büyük firmanın doksanının toplamı kadar vergi ödemiştir. Diğer ücretliler ise, asgari ücretliler ile beraber yüz büyük firmanın iki katından fazla vergi ödemiş ve ücretlilerin toplam ödediği vergi, tüm şirketlerin ödediği vergi miktarını geçmiştir. Türkiye’de toplam servet, gelir ve sermaye kârlarından elde edilen verginin %43’ünü ücretliler öderken, OECD ülkelerinde dokuz ülke asgari ücrete vergi uygulamamaktadır. Altı ülkede vergi oranı %10’un altında kalırken, %15’lik vergi oranı ile Türkiye asgari ücretliden en fazla vergi alan ülke konumundadır.

Daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye’de toplam vergi yükü OECD ortalamasının altındadır. Dolayısıyla sorun yükün fazlalığından değil, adaletsiz dağılımından kaynaklanmaktadır. Nitekim birçok mükellef bu durumu, kayıt dışılığın nedenlerinden biri olarak görmektedir. Mükellefler, ödedikleri verginin yüksek olmasının sermayelerinin azalmasına neden olacağı ve ticari faaliyetlerinin büyümesine engel oluşturacağı düşüncesiyle kayıt dışılığı tercih edebilmektedir⁴⁴.

Ayrıca, Türkiye’de kayıt dışı faaliyetlerin artması fiili vergi tabanını daralttığından, ücretliler gibi stopaj yoluyla vergisini ödeyen ve vergi kaçırma olanağı olmayan mükelleflerin vergi yükünün artmasına neden olmaktadır. Ücret üzerindeki kesintilerin yüksek olması işverenin de işçilik maliyetlerini yükseltmektedir. Türkiye’de işsizlik oranının yüksek ve kalifiye olmayan işgücünün fazla olması, işgücü maliyetinin yüksekliği karşısında işvereni kayıt dışı istihdama yöneltebilmektedir⁴⁵. Öte yandan, özellikle yeni çalışmaya başlayanlar ya da emeklilik yaşına uzun süresi olanlar, kazançlarının büyük kısmını vergi, sigorta primi vb. mali yükümlülöklere ayırmak istememekte ve daha fazla net ücret almak amacıyla işverenle anlaşıp, kayıt dışı çalışmayı kabul edebilmektedir. Görüldüğü gibi, işverenler, işgücü maliyetini azaltmak için kayıt dışı istihdama yönelirken çalışanlar da, daha fazla net ücret almak amacıyla kayıt dışı çalışmaya razı olabilmektedir. Bu durum yasalara aykırı olmasına rağmen, taraflar böyle bir riski göze alabilmektedir⁴⁶.

Leibfritz (2009)’un çalışmasında yer alan ve TEPAV (2005) tarafından yapılan bir araştırmada, Türkiye’de işletmelerdeki kayıt dışı istihdamın temel nedenlerinden

43 İSMMM, ‘Türkiye Vergi Profili’ Araştırması Raporu, Sayı: 2011/16, (İstanbul: 2011), www.archive.ismmm.org.tr/docs/basin/2011/bulten/15092011_Vergi%20Profili.pdf, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2016).

44 DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2603, (Ankara: 2001), s. 33.

45 Şen, a.g.e., s. 75-76.

46 Korkmaz, a.g.m.; Karaarslan, a.g.e., s. 209.

biri olarak emek üzerindeki aşırı mali yük gösterilmiştir. Papps (2007) Türkiye’de uygulanan sosyal güvenlik primlerinin ve asgari ücretin kayıtlı/kayıt dışı istihdam rasyosu üzerinde (özellikle kadınlar, kırsalda çalışanlar ve 30 yaş altı için) önemli negatif etkisi olduğunu belirtmiştir. Betcherman vd. (2010) Türkiye’de 2004 ve 2005 yılında yürürlüğe giren teşvik programlarının (bunlar; işveren sosyal güvenlik primlerinde yüzde 80-100 aralığında indirim, çalışanların gelir vergisinde yüzde 80-100 aralığında indirim, elektrik tüketiminde sübvansiyon, arazi tahsisine ayrıca işletmelere yeni işçi istihdamında teşvik seklindedir) uygulandıkları yörelerde kayıtlı istihdamla sırasıyla %5-13 ve %11-15 oranında katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bu durum aynı zamanda yüksek vergi takozunun firmaları ve çalışanları kayıt dışılığa teşvik ettiğinin bir göstergesi niteliğindedir. Ayrıca Dünya Bankası (2009)’da, Türkiye’de işverenin emeklilik katkı payının %5 oranında azaltılmasının ve işsizlik sigortasına yaptığı %2 oranındaki katkının kaldırılmasının kayıtlı istihdamı %1,1 (yaklaşık 85.000 kişi) artıracığı ve işsizlik oranını 0,35 azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Dünya Bankası’na (2009) göre, Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumu’na kayıtlı işçilerden %50’sinin kazancı, işvereni tarafından asgari sigorta primi seviyesinden beyan edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de kayıt dışı istihdam gerçek ücretleri ekonomik koşullara göre ayarlamamanın temel yolu haline gelmiştir. OECD (2012b)’de belirtildiği üzere, Başkaya ve Hulagu (2011) ve Başkaya ve diğerleri (2012) tarafından yapılan çalışmalar da bu durumu doğrulamaktadır⁴⁷. Nitekim emek üzerindeki mali yüklerin etkisiyle 1994, 1999, 2001 krizlerinde kayıt dışı istihdam artmıştır⁴⁸. 2005-2008 döneminde toplam istihdam içinde kayıt dışı istihdamın oranı, %48,0’dan %43,2’ye azalmış olmakla birlikte, önemini korumuştur. Ancak, aynı azalış eğilimini 2008-2009 kriz döneminde görmek mümkün değildir. Alınan bütün önlemlere rağmen 2009 yılında yaptığı işten ötürü, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışanların oranı, önceki yıla göre 0,2 puanlık azalışla %43,0 olarak gerçekleşmiştir⁴⁹.

5. TÜRKİYE’DE YÜKSEK VERGİ TAKOZUNUN KAYITDIŞI İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİNİN GİDERİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

Kayıt dışı istihdamın tek bir nedeni olmayıp aksine, Türkiye’deki ekonomik, mali, sosyal, hukuki, bürokratik alanda meydana gelen sorunların bir sonucu olduğu için çözümü de çok yönlü ve koordineli bir çalışma gerektirmektedir. Burada, çalışma konusu itibarıyla yüksek vergi takozunun kayıt dışı istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesinde özellikle mali alanda yapılması gerekenlere odaklanılmıştır.

47 Çelikkaya, a.g.m., s. 85-86, 72.

48 Yereli ve Karadeniz, a.g.e., s. 88; A. Can Bakkalçı ve Pelin S. Işıkoğlu, ‘Küresel Krizin Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Muhtemel Etkileri Emek Yoğun Piyasalarda Türkiye Örneği’, *Esam Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Ocak 2011, www.esam.ege.edu.tr/makaleler/ocak-2011/makale-2.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Mart 2015).

49 Seyhan Erdoğan, Küresel Mali ve Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisi ve Türkiye Çalışma Yönetimine Etkileri, (Ankara: 2009), s. 20, www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/kuresel_mali_kriz/tr_kuresel_mali_kriz.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Mart 2015).

5.1. Verginin Tabana Yayılması, Vergi Adaletinin Sağlanması ve Ücret Üzerindeki Mali Yükümlülüklerin Azaltılması

Devletin gelir elde etmek amacı ile vergiyi tabana yaymak ve vergi adaletini sağlamak yerine kayıt altındaki işveren ve çalışanlardan yüksek oranlı vergiler ve sosyal güvenlik kesintileri yapması, işverenleri ve çalışanları kayıt dışı çalışmaya bazen teşvik etmekte, bazen de zorlamaktadır⁵⁰.

Vergi tabana yayılmalı ve ücret üzerindeki vergi takozunun azaltılması için gelir vergisi ile çalışan ve işverenin sosyal güvenlik prim oranlarında indirimle gidilmelidir. Türkiye’de gelir vergisinin asıl yüküne vergisi kaynağa kesilen ücretliler katlanmaktadır. GVK’da stopaj usulüne göre alınan vergilerden yalnızca ücretler artan oranlı vergi tarifesine göre vergilendirilmekte diğerlerinde ise vergi, sabit oranlar üzerinden hesaplanmaktadır⁵¹. Öte yandan, emekten alınan vergiler her ay peşin olarak kaynağa kesilirken, sermaye geliri elde edenler vergilerini bir sonraki yıl ve taksitler halinde ödemektedir⁵². Ayrıca, artan oranlı tarifede özellikle ilk gelir diliminin dar tutulması ücretlilerin kolaylıkla ikinci ve üçüncü dilimdeki oranlardan vergilendirilmesi sonucunu doğurabilmektedir⁵³. Bu bağlamda, asgari ücretten vergi alınmamalıdır. Ayrıca, ücretliler üzerindeki vergi yükünün azaltılabilmesi için, ayırma ilkesinin uygulama yöntemlerinden biri olan ücretliler için farklı vergi tarifi uygulamasına gelir vergisi sisteminde yeniden yer verilmeli⁵⁴ ve ilk gelir dilimine uygulanan %15 vergi oranı aşağı çekilmelidir⁵⁵.

5.2. Vergi ve Sosyal Güvenlik Prim Affı ve Yapılandırma Beklentilerinin Ortadan Kaldırılması

Türkiye’de sıklıkla yeniden yapılandırma adıyla gündeme gelen vergi ve sosyal güvenlik prim afları sonucu, kısa dönemde toplanamayan vergi ve prim borçları tahsil edilse de⁵⁶ bu durum, halkta af beklentisi yaratarak kayıt dışılığı özendirdiğin-

50 Tuncay Güloğlu, Adem Korkmaz ve Murat Kıp, ‘Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış’, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, 2003, s. 52.

51 Ersan Öz ve Cemil Rakıcı, ‘Türk Gelir Vergisi Tarifesinin Değerlendirilmesi’, *Çimento İşveren*, Cilt 5, Sayı 18, Eylül 2004, s. 30.

52 Orhan Şener, ‘En Az Geçim İndiriminin Vergi Dışı Burakılması’, *Reşat Kaynar’a Armağan*, (İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1981), s. 201.

53 Çiçek, a.g.e., s. 269.

54 Türkiye’deki asgari geçim indirimi uygulaması, teorideki ayırma kuramını hayata geçirmiş bir uygulamadır. Nitekim asgari geçim indirimi diğer ülkelerden farklı olarak Türkiye’de, yalnızca ücret gelirine uygulanmaktadır. Bu uygulama ile ücretlileri korumak, ücretli üzerindeki gerçek gelir vergisi yükünü azaltmak hedeflenmekle beraber, tutarı gerçek geçim düzeyinin altında belirlenmekte, medeni durum ve çocuklar ile ilgili düzenlemeleri gerçek hayatla çok fazla bağdaşmamaktadır. Bkz. Çiçek, a.g.e., s. 267-268.

55 Reyhan Leba Tansöker, ‘Yürürlükteki Gelir Vergisi Tarifesinin Adalet Açısından Değerlendirilmesi’, içinde Nihat Edizdoğan, (ed.) *Güncel Mali Konular*, (Bursa: Dora Yayıncılık, 2009), s. 233.

56 Yükümlülükleri yerine getirmeyen mükelleflerin cezaları ve faizlerine ilişkin çıkarılan afların, kısa dönemde hazineye gelir sağlaması, idarenin ve yargının dosya yükünü hafifletmesi gibi bazı olumlu yönleri bulunmaktadır. Bkz. Fatih Savaşan, ‘Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları (‘Vergi Barışı’ Uygulama Sonuçları)’, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2006, s. 41; Sevinç Yaraşır, ‘Vergi Afları ve Türkiye’deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi’, *Vergi Dünyası*, Sayı 379, Mart 2013, s. 176.

den uzun dönemde primlerini düzenli ödeyenlerin sayısını azaltmıştır⁵⁷. Türkiye’de 1960-2003 tarihleri arasında yirmi iki adet vergi affı ile on bir adet sosyal güvenlik prim affı, 2003-2013 tarihleri arasında ise üç adet vergi affı ile iki adet sosyal güvenlik prim affı yürürlüğe konulmuştur⁵⁸. TBMM’de 10.09.2014 tarihinde kabul edilen 6552 Sayılı Torba Kanun ve 03.08.2016 tarihinde kabul edilen 6736 Sayılı Torba Kanun ile yeni vergi ve sosyal güvenlik prim afları hayata geçirilmiştir. Oysa bir affın başarılı olabilmesi ve olumlu sonuçlar alınabilmesi için en azından affın uygulanmasından sonra tekrar affın olabileceği beklentisinin engellenmesi ve vergisel uyuma yönelik önlemlerin alınması gerekmektedir⁵⁹.

5.3. Cezaların Caydırıcı Hale Getirilmesi

Kayıt dışı ekonomi içinde faaliyetlerini yürüten aktörler için öngörülen ceza sistemi en az denetim kapasitesi kadar önemlidir. Kişilerin güçlü ve caydırıcı bir ceza sistemi ile karşılaşmaları kayıt dışılığın önlenmesine katkı sağlayacaktır⁶⁰. Dolayısıyla, kayıt dışı istihdam ile mücadele çalışmaları kapsamında yasal yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeyen işverenlere yönelik cezaların caydırıcı olması gerekmektedir⁶¹.

Türkiye’de sigortasız işçi çalıştırma ile ilgili direkt bir cezai sorumluluk söz konusu değildir. Yalnızca işverenin çalıştırdığı sigortalıları Sosyal Sigortalar Kurumu’na “işe giriş bildirgesi” ile bildirme yükümlülüğünü yerine getirmemesinin cezai sorumluluğu vardır ve bu da idari para cezası şeklindedir⁶². Oysa sigortasız işçi çalıştırmanın ayrı bir cezası olmalıdır.

Nitekim gelişmiş ülkelerde yasal yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeyen ve kayıt dışı işçi istihdam eden işverenlere yönelik yüksek tutarlı idari para cezaları yanında, işyeri ruhsat iptali, işyeri faaliyetinden men, hapis cezası, meslekten ihraç ve kamu ihalelerine katılmama gibi birçok cezai yaptırım uygulanmaktadır. Örneğin Fransa’da kayıt dışı işçi çalıştırmaya ilişkin idari para cezasının yanı sıra hapis, işyeri kapatma, meslekten men, malların haczi ve kamu ihalelerine katılmama gibi cezalar da verilebilmektedir. Almanya’da sadece işverenler değil kaçak çalışan işçiler de idari para cezasının muhatabı olmaktadır. Cezanın tekrarlanması halinde, hapis cezası ön-

57 Bu konuda bkz. Yaraşır, a.g.m., s. 176; Yusuf Alper, ‘Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansmanla İlgili Beklentiler’, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2011, s. 13, 34-35.

58 Duran Bülbül ve Hülya K. Karadeniz, ‘Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkisi’, (Tebliğ, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya, Türkiye, Mayıs 2004), s. 805-806; Cengizhan Hatipoğlu, ‘İşe Başlama Bildiriminin Yapılmamasının Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi ve Bunu Önlemeye Yönelik Çözüm Önerileri’, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 73, Sayı 1, 2015, s. 194.

59 Yaraşır, a.g.m., s. 176.

60 Hatipoğlu, a.g.m., s. 182, 193.

61 Mehmet Tunç, ‘Kayıtdışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri’, (Basılmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007), s. 60.

62 Murat Türe, ‘Sigortasız İşçi Çalıştıran İşverenin SSK’na Göre Sorumluluğu’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, 2004, s. 144. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A.g.m., s. 144-147.

görülmektedir⁶³. Danimarka’da kayıt dışı istihdam yolu ile ödemekten kaçınılan vergi ve sigorta prim miktarının 100.000 Danimarka Kronundan az olması halinde, hem işveren hem de işçi kaçınılan miktarın iki katı oranında para cezasına çarptırılmaktadır. Eğer kaçınılan vergi ve prim miktarı 100.000 Danimarka Kronundan fazla ise işçi ve işveren hem iki kat para cezasına hem de hapis cezasına çarptırılmaktadır⁶⁴. İsveç, Belçika, İsviçre ve Finlandiya’da yabancı kaçak işçiliğine karşı işverenlere ihlalin boyutuna göre idari para cezası ve/veya hapis cezası uygulanmaktadır. Finlandiya’da ayrıca işverenlere işyeri ruhsat iptali cezası da verilebilmektedir⁶⁵.

Türkiye’de 1999-2012 yılları arasında vergisel anlamda kayıt dışı çalıştığı saptanan kişi ve işletme sayısının 602.461 olduğu dikkate alındığında, işe başlama bildiriminde bulunmama şeklinde ortaya çıkan ihmali hareketin, mevcut düzenlemeler çerçevesinde ne caydırıcı ne de ıslah edici yaptırıma tabi tutulmadığı ortaya çıkmaktadır⁶⁶. Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile mücadele çalışmalarının daha etkin ve başarılı olabilmesi için cezaların çeşitlendirilmesi ve artırılması gerekmektedir⁶⁷. İşe başlama bildiriminde bulunmama eylemsizliğinin bir suç olarak kabul edilip adli para cezasına veya para cezasına çevrilmesi mümkün olabilecek şekilde hürriyeti bağlayıcı cezaya bağlanması ve bunu sağlayacak yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi sağlanmalıdır⁶⁸. Öte yandan, VUK’da yapılacak bir düzenleme ile işe başlama bildiriminde bulunmayan mükelleflerin, aldıkları cezanın kesinleşmesinden itibaren basın aracılığı ile veya internet ortamında teşhiri hükme bağlanmalıdır. Böylece ceza baskısı dışında kamuoyu baskısı ile de yüzleşmek zorunda kalacağını bilen, gören ve yaşayan mükelleflerin, işe başlama bildiriminde bulunma konusunda daha hassas davranmaları sağlanabilecektir. Dolayısıyla, kayıt dışı istihdamı önlemeye yönelik olarak, işe başlama bildiriminde bulunmama durumuna ilişkin daha esaslı tedbirlerin alınması zorunludur⁶⁹.

5.4. Servet Beyanı Esasının Yeniden Uygulamaya Konulması

Türkiye’de kayıtlı çalışan ücretlilerin bir kısmının gerçek kazançları üzerinden bildirilmediği ve aldıkları ücretin düşük gösterildiği dikkate alındığında, bu şekilde çalışanların ücretleri üzerinden gelir vergisi, damga vergisi ve sosyal güvenlik primi kaçakçılığı yapıldığı ortadadır. Söz konusu durumun önlenmesi ancak bu amaç için gerekli yasal altyapının oluşturulması ile mümkün olabilecektir. Yukarıda belirtilen şekilde davranan işveren ve işçilerin tespit edilerek, kayıtlı ücretler üzerinden yapılan gelir vergisi, damga vergisi ve sosyal güvenlik primi kaçakçılığının önlenmesi ve

63 Tunc, a.g.e., s. 60, 71-72.

64 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Önde Gelen AB Üyesi Ülkelerde ve Avustralya’da İşsizlikle Mücadele, İstihdam Kapasitesinin Artırılması ve Kayıtdışı İstihdam*, (Ankara: 2004), alıntı Tunc, a.g.e., s. 56-61.

65 Tunc, a.g.e., s. 77-80.

66 Hatipoğlu, a.g.m., s. 201.

67 Tunc, a.g.e., s. 60.

68 Hatipoğlu, a.g.m., s. 200.

69 Hatipoğlu, a.g.m., s. 202-203.

kayıt dışı ekonominin azaltılması amacı ile 1984 yılına kadar uygulanan ve fonksiyonel bir vergi güvenlik müessesesi olan Servet Beyanı Esasının tekrardan Türk Vergi Sistemi'ne dâhil edilmesi gerekmektedir⁷⁰.

5.5. Bürokratik İşlemlerin Azaltılması

Kayıt dışı istihdamla mücadele, kayıt dışılığın cazibesinin azaltılması bakımından bürokratik yükün hafifletilmesine ve kayıt içine girişin kolaylaştırılması bakımından da şirket kurma ve kayıt içine geçiş prosedürlerinin kolaylaştırılmasına ihtiyaç vardır⁷¹. Bu bağlamda, 9 Ağustos 2016 tarihli ve 29796 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlan 6728 Sayılı "Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (Torba Kanun)'un 18 inci maddesiyle, Vergi Usul Kanunu'nun vergi beyannamesinin postayla veya elektronik ortamda gönderilmesi başlıklı 28 inci maddesinde, muhtasar beyanname ile Sosyal Güvenlik Kurumu aylık prim ve hizmet belgesinin birleştirilerek verilmesi durumunda, ortak beyannamenin Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası mevzuatı kapsamında oluşturulan kısmına ilişkin olarak düzenlenen tahakkuk fişinin, mükellefe veya elektronik ortamda beyanname gönderme yetkisi verilmiş diğer kişilere Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından gönderilmesine imkân sağlanmak üzere düzenleme yapıldığı görülmektedir⁷². Bu sayede beyanname sayısı azaltılacak ve birden fazla kuruma aynı bilgilerin verilmesine gerek kalmayacaktır. Ayrıca, şirket kuruluş ve şube açılış işlemlerindeki bürokratik işlemler ve maliyetlerin azaltılması hedeflerine ulaşabilmek için vergi kanunları ve ilgili diğer kanunlarda düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, 6728 Sayılı Torba Kanun'un 23 üncü maddesiyle, Damga Vergisi Kanunu'nun Kâğıt Nüshalarının Birden Fazla Olması başlıklı 5 inci maddesinin birinci fıkrasının birinci cümlesi değiştirilerek, nispi damga vergisine tabi kâğıtlarda her bir nüshanın ayrı ayrı vergilendirilmesi uygulamasına son verilmekte ve tek nüsha üzerinden vergi alınması öngörülmektedir ki, bu da olumlu bir gelişmedir.

Yukarıda sıralanan önerilerin yanı sıra kayıt dışı istihdamı önlemek için, öncelikli olarak işsizlik ve yoksulluk sorununun çözümüne önem verilmeli, enflasyon daha aşağı bir orana düşürülmelidir. Çünkü kayıt dışı ekonominin en önemli yapısal nedenleri olan işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımının bozuk olması, enflasyon gibi nedenler ortadan kaldırılmadığı sürece yukarıda belirtilen tüm öneriler başarıyla uygulanırsa bile kayıt dışı istihdam ile mücadelede kısmi başarılar elde edilecek ancak nihai sonuca ulaşamayacaktır⁷³.

70 Özcan Erdoğan, 'Kayıtlı İşçi Ücretlerinde Vergi Kaçaklarını ve Sosyal Güvenlik Primi Kaçaklarını Önlemek Amacıyla Sendikalarına Üyeliliğin Özendirilmesi', *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Mart 2011, s. 54-55; Sarılı, a.g.m., s. 46.

71 Metin Ercan, 'Kayıt Dışı Ekonomi', s. 26, www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1256563671r3809.Kayitdisi_Ekonomi.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2016).

72 www.verginet.net/dtt/11/Vergi-Sirkuleri-2016-79.aspx, (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2017).

73 Karaarslan, a.g.e., s. 227.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde uygulamaya konulan ekonomik istikrar programlarında, kamu finansman ihtiyacının azaltılmasına yönelik vergi gelirlerinin artırılmasının gerekliliğine hep vurgu yapılmış ancak vergiyi tabana yayma konusunda istenen başarı sağlanamamıştır. Devletin gelir elde etmek amacıyla vergiyi tabana yaymak ve vergi adaletini sağlamak yerine kayıt altındaki işveren ve işçilerden yüksek oranlı vergiler ve sosyal güvenlik kesintileri yaparak yüksek vergi takozu oluşturması, kayıt dışı çalışma\çalıştırma konusunda bazen teşvik edici bazen de zorlayıcı bir durum yaratmıştır. Yüksek vergi takozu, ücretlilerin harcanabilir gelirlerinde önemli ölçüde aşınmaya neden olmakta, işverenler açısından bu takozun yüksekliği işçilik maliyetlerini artırmaktadır. Dolayısıyla, emek üzerindeki yüksek vergi takozunun varlığı Türkiye’de işletmelerdeki kayıt dışı istihdamın temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Türkiye toplam vergi yükü bakımından OECD ortalamasının altında yer alırken, istihdam üzerindeki vergi ve prim yükü yani vergi takozu bakımından OECD ortalamasını aşmaktadır.

Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile mücadelede başta mali alanda olmak üzere şu düzenleyici önlemlerin alınmasında yarar vardır:

- Vergi toplama oranları arttırılmalı ve vergi tabana yayılmalıdır.
- Vergiler adaletli hale getirilmeli, asgari ücretten vergi alınmamalıdır. Ücretliler için farklı vergi tarifesi uygulaması gelir vergisi sistemine yeniden dâhil edilmeli ve istihdam üzerinden alınan vergi ve sosyal güvenlik prim oranları aşağı çekilmelidir.
- Vergi ve sosyal güvenlik prim afları ile yapılandırma sık sık başvuru olan bir yöntem olmaktan çıkarılmalı ve vergisel uyuma yönelik önlemler alınmalıdır.
- Kayıt dışı işçi çalıştıran işverenlerin cezalandırılacağına dair yasal bir düzenlemeye gidilmeli ve sigortasız işçi çalıştırmanın ayrı bir cezası olmalıdır.
- Kayıt dışı istihdamı önlemeye yönelik cezalar çeşitlendirilmeli ve artırılmalı, ayrıca cezalar etkin bir şekilde uygulanmalıdır.
- Kayıt dışılığın azaltılması amacı ile 1984 yılına kadar uygulanan ve fonksiyonel bir vergi güvenlik müessesesi olan Servet Beyanı Esası tekrardan Türk Vergi Sistemi’ne dâhil edilmelidir.
- Kayıt dışı istihdamı önlemek için işsizlik ve yoksulluk sorunun çözümüne önem verilmelidir.
- Yapılacak yapısal reformlar ile enflasyon yüzde beşin altına kalıcı olarak düşürülmelidir.

KAYNAKÇA

- Alper, Yusuf. 'Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansmanla İlgili Beklentiler', *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2011, ss. 7-47.
- Bakkalçı, A. Can; Pelin S. Işıkoğlu. 'Küresel Krizin Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Muhtemel Etkileri Emek Yoğun Piyasalarda Türkiye Örneği', *Esam Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Ocak 2011, ss. 19-47, <http://esam.ege.edu.tr/makaleler/ocak-2011/makale-2.pdf>, (Erişim Tarihi: 8 Mart 2015).
- Bassanini, Andrea; Romain Duval. *Employment Patterns in OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions*, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, OECD Publishing, No. 35, Paris 2006.
- Buyrukoğlu, Selçuk; Hüseyin Kutbay. 'Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamın Bir Tetikleyicisi Olarak Vergi Takozu Sorunu ve Maliyeti', *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16, Sayı 31, Nisan 2016, ss. 249-273.
- Bülbül, Duran; Hülya K. Karadeniz. 'Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkisi', (Tebliğ, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya, Türkiye, Mayıs 2004), ss. 801-812.
- Candan, Mehmet. 'Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri', (Basılmamış Uzmanlık Tezi), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü. Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti, http://www.csgeb.gov.tr/media/4152/2017_onikiyay.pdf, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2016).
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Önde Gelen AB Üyesi Ülkelerde ve Avustralya'da İşsizlikle Mücadele, İstihdam Kapasitesinin Artırılması ve Kayıtdışı İstihdam*, Ankara 2004, alıntı Mehmet Tunç, 'Kayıtdışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri', (Basılmamış Uzmanlık Tezi), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007.
- Çiçek, Serdar. 'Ücretler Üzerindeki Kamusal Yüklerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi (Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeler Karşılaştırması)', (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Dolenc, Primož; Suzana Laporšek. 'Tax Wedge on Labour and its Effect on Employment Growth in the European Union', *Prague Economic Papers*, Vol. 19, No. 4, 2010, ss. 344-358.
- DPT. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2603, Ankara 2001.
- Ederveen, Sjeff; Laura Thissen. *Can Labour Market Institutions Explain Unemployment Rates in New Eumember States?*, European Network of Economic Policy Research Institutes Working Paper, No. 27, 2004.
- Elmeskov, Jørgen; John P. Martin; Stefano Scargetta. 'Key Lessons for Labour Market Reforms: Evidence from OECD Countries' Experiences', *Swedish Economic Policy Review*, Vol. 5, No. 2, January 1998, ss. 205-252.
- Ercan, Metin. 'Kayıt Dışı Ekonomi', http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/12565_63671r3809.Kayıtdışı_Ekonomi.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2016).
- Erdoğan, Özcan. 'Kayıtlı İşçi Ücretlerinde Vergi Kaçaklarını ve Sosyal Güvenlik Primi Kaçaklarını Önlemek Amacıyla Sendikalarına Üyeliğin Özendirilmesi', *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Mart 2011, ss. 37-59.
- Erdoğan, Seyhan. *Küresel Mali ve Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisi ve Türkiye Çalışma Yönetimine Etkileri*, Ankara 2009, http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/areas/kuresel_mali_kriz/tr_kuresel_mali_kriz.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Mart 2015).
- Festa, Andrea. 'Employment and Productivity: The Role of the Tax Wedge', *EuroEconomica*, Vol. 34, No. 2, 2015, ss. 139-150.

- GİB. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010), Yayın No. 87, Ankara 2009.
- Góra, Marek; et al. *Social Security Driven Tax Wedge and Its Effects on Employment and Shadow Employment*, Case Network Studies and Analyses, No. 398/2009, Warsaw 2009.
- Góra, Marek; et al. *Tax Wedge and Skills: Case of Poland in International Perspective*, CASE Reports, Center for Social and Economic Research, No. 64/2006, Warsaw 2006.
- Grdović Gnip, Ana; Iva Tomić. 'How Hard Does the Tax Bite Hurt? Croatian vs. European Worker', *Financial Theory and Practice*, Vol. 34, No. 2, 2010, ss. 109-142.
- Güloğlu, Tuncay; Adem Korkmaz; Murat Kip. 'Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış', *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, 2003, ss. 51-95.
- Hatipoğlu, Cengizhan. 'İşe Başlama Bildiriminin Yapılmamasının Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi ve Bunu Önlemeye Yönelik Çözüm Önerileri', İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 73, Sayı 1, 2015, ss. 181-206.
- Hazans, Mihails. *Informal Workers Across Europe: Evidence from 30 European Countries*, World Bank Policy Research Working Paper, No. 5912, 2011.
- Hazans, Mihails. *What Explains Prevalence of Informal Employment in European Countries: The Role of Labor Institutions, Governance, Immigrants, and Growth*, World Bank Policy Research Working Paper, No. 5917, 2011.
- İlgin, Yılmaz. 'Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları', (Basılmamış Uzmanlık Tezi), Devlet Planlama Teşkilatı, 1995.
- İSMMMÖ. 'Türkiye Vergi Profili' *Araştırması Raporu*, Sayı: 2011/16, İstanbul 2011, http://arhive.ismmo.org.tr/docs/basin/2011/bulten/15092011_Vergi%20Profili.pdf (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2016).
- Kaleli, Ebubekir. 'Sosyal Güvenlik ve Türkiye'de Sosyal Güvenlik Açıkları', <http://www.calismarehberi.com/sosyal-guvenlik-ve-turkiyede-sosyal-guvenlik-aciklari-makale,92.htm>, (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2017).
- Karaarslan, Erkan. *Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*, Mali Hizmetler Derneği, Yayın No. 7, Ankara 2010.
- Koban, Emine; Zerrin Fırat; Emel Selimoğlu. *Perakende Sektöründe Kayıtlı-Kayıt Dışı Faaliyetlerin Bursa Özelinde Karşılaştırmalı Analizi*, Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği (AMPD) Bilimsel Araştırma Platformu 2005 "Kayıtlı Kurallı Ekonomi ve Perakendecilik" Araştırması, Bzd Yayın ve İletişim Hizmetleri, İstanbul 2006.
- Korkmaz, Esfender. 'Kayıt Dışı İstihdam', *TİSK İşveren Dergisi*, Şubat 2001, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=252&id=15, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2016).
- Leba Tansöker, Reyhan. 'Yürürlükteki Gelir Vergisi Tarifesinin Adalet Açısından Değerlendirilmesi', içinde Nihat Edizdoğan, (ed.) *Güncel Mali Konular*, Dora Yayıncılık, Bursa 2009, ss. 213-237.
- Nar, Mehmet. 'Ücret Gelirleri Üzerindeki Vergi Yükü: Vergi Takoza Uygulaması', *International Journal of Human Sciences*, Vol. 12, No. 1, 2015, ss. 685-705.
- OECD. 'Declaring Work or Staying Underground: Informal Employment in Seven OECD Countries', 2008, <http://www.oecd.org/els/emp/40843646.pdf>, (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2016).
- OECD. *Revenue Statistics 1965-2015*, OECD Publishing, 2016.
- OECD. *Taxation and Employment*, OECD Tax Policy Studies, OECD Publishing, No. 21, 2011, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264120808-en>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2012), alıntı Ali Çelikkaya, 'OECD Üyesi Ülkelerde Emek Üzerindeki Vergi Yükünün Gelişimi ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme', *TİSK Akademi*, Cilt 8, Sayı 16, 2013/II, ss. 68-91.
- OECD. *Taxing Wages 2015-2016*, OECD Publishing, 2017.
- Öz, Ersan; Cemil Rakıcı. 'Türk Gelir Vergisi Tarifesinin Değerlendirilmesi', *Çimento İşveren*, Cilt 5, Sayı 18, Eylül 2004, ss. 24-31.
- Sabancıoğlu, Zeyyat. *Personel Yönetimi: Politika ve Yönetel Teknikler*, 7.b., Rota Ofset, Bursa 1994.

- Sarı, Mustafa Ali. 'Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler', *Bankacılar Dergisi*, No. 41, Haziran 2002, ss. 32-50.
- Savaşan, Fatih. 'Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları ('Vergi Barışı' Uygulama Sonuçları)', *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2006, ss. 41-65.
- Selen, Ufuk. 'Türkiye'de Vergi Kapasitesinin Kullanımı ve Vergi Yükü Üzerine Bir Değerlendirme', içinde Nihat Edizdoğan ve Özhan Çetinkaya, (ed.) *Vergi ve Vergi Politikası Üzerine İncelemeler*, Ekin Yayınevi, Bursa 2011, ss. 313-330.
- Sıvacı, Celalettin. 'Kayıt Dışı Ekonomi ve KADİM Projesi', *Bütçe Dünyası Dergisi*, Cilt 3, Sayı 27, Güz 2007, ss. 51-60.
- Şen, Arif. 'Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi', (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Şener, Orhan. 'En Az Geçim İndiriminin Vergi Dışı Bırakılması', *Reşat Kaynar'a Armağan*, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, ss. 197-214.
- Şenyüz, Doğan. 'İşletmelerin Rekabet Gücü Açısından İstihdam Üzerindeki Yükler ve Yeni Kanunda Çalışanların Vergilendirilmesine Getirilen Değişiklikler', *Sicil Dergisi*, Yıl 2, Sayı 5, Mart 2007, ss. 165-176.
- TOBB. 1993 Yılı Ekonomik Raporu, Yayın No. 285, Ankara 1994.
- TOBB. Türkiye ile Diğer OECD Ülkelerinin Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Alanında Karşılaştırılması, (Haz.: Esin Özdemir, Çiğdem Tunç ve Z. Özlem Hatipoğlu), Yayın Sıra No. 2009/98, Ankara 2009.
- Trpeski, Predrag; Biljana Tashevskva. 'Labour Tax Wedge in the Republic of Macedonia – Trends and International Comparison', *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, Vol. 14, No. 2, 2012, ss. 571-585.
- Tunç, Mehmet. 'Kayıtdışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri', (Basılmamış Uzmanlık Tezi), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007.
- TÜİK. İşgücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, *Haber Bültenleri*, http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=hb_x, (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2016).
- Türe, Murat. 'Sigortasız İşçi Çalıştıran İşverenin SSK'na Göre Sorumluluğu', *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, 2004, ss. 137-151.
- World Bank. *EU-8 Quarterly Economic Report*, Special Topic: Labor Taxes and Employment in the EU-8, 2005, <http://documents.worldbank.org/curated/en/423121468035954399/pdf/325920v20EU8QER0Q105Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2017).
- Yaraşır, Sevinç. 'Vergi Afları ve Türkiye'deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi', *Vergi Dünyası*, Sayı 379, Mart 2013, ss. 175-187.
- Yereli, Ahmet Burçin; Oğuz Karadeniz. *Kayıt Dışı İstihdam*, Odak Yayınları, Ankara 2004. <http://www.verginet.net/dtt/11/Vergi-Sirkuleri-2016-79.aspx>, (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2017). <https://www.kanalfinans.com/haberler/kayit-disi-istihdam-yuzde-35-turkiyede-calisan-iki-kisi-bir-emekliyi-finanse-ediyor>, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017).
- 'Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi', 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi (R.G., T. 04.10.2006, S. 26309), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061004-13.htm>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2015).
- '6661 Sayılı Torba Yasa', *Resmi Gazete*, 27.01.2016 tarih ve 29606 Sayılı.

Çalışanların Örgütsel Bağlılığını Etkileyen Bir Faktör Olarak Dönüşümcü Liderlik Algısı

Selver YILDIZ BAĞDOĞAN* & Damla SARBALKAN**

Özet:

Bu çalışmanın amacı, çalışanların örgütsel bağlılık tutumlarını saptamak ve dönüşümcü liderlik algılarının örgütsel bağlılık tutumları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla, Bursa’da bir tekstil firmasındaki çalışanların, dönüşümcü liderlik algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Mavi yaka ve beyaz yaka olmak üzere, toplam 308 çalışana, anket yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler, frekans analizi, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri, korelasyon ve regresyon analizi ile test edilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan çalışanların, örgütsel bağlılıkları ve alt boyutlarının ortalamaları da incelenmiştir. Yapılan analizler sonunda, çalışanların dönüşümcü liderlik algılarının örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dönüşümcü liderlik algısının, en çok normatif bağlılıktaki değişimi açıkladığı tespit edilmiştir. Katılımcular arasında, en yüksek ortalamaya sahip örgütsel bağlılık boyutu “duygusal bağlılık” olarak, en düşük ortalamaya sahip boyut ise, “devam bağlılığı” olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Örgütsel bağlılık, Dönüşümcü liderlik, Çalışma hayatı.

A Research on the Impact of Transformational Leadership on Organizational Commitment

Abstract

The aim of this study is to determine employees' attitudes of organizational commitment and to examine transformational leadership perceptions impact on organizational commitment attitudes. For this purpose, the relationship between the transformational leadership perceptions and the organizational commitment of employees of a textile company in Bursa has been examined. Blue collar and white collar, a total of 308 employees, survey method have been reached. Hypotheses were tested by frequency analysis, Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests, correlation and regression analysis. In addition, the averages of organizational commitment and sub-dimensions were examined. The results of the analysis it has been approached that employees' transformational leadership perceptions has a positively effect on organizational commitment. The perception of transformational leadership, it

* Sorumlu yazar: Yard. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Görükle/ Bursa.

** Yüksek Lisans Mezunlu, Uludağ Üniversitesi, SBE, Çalışma Psikolojisi ve İnsan Kaynakları Programı. Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

was determined that most of the variation in normative commitment. Among the participants, the dimension of organizational commitment with the highest average was found to be "emotional commitment" and the dimension with the lowest average was found to be "continuing commitment".

Key words: Leadership, Organizational commitment, Transformational leadership, Work life.

GİRİŞ

Liderlik, literatürde sıkça araştırılan bir kavramdır. Araştırmacılar ve profesyoneller tarafından liderliğin ne olduğu tanımlanmaya ve liderden beklenen ideal davranışlar belirlenmeye çalışılmaktadır. Riggio liderliği, "grubu, amaçları başarmaya yönlendirme yeteneği" olarak tanımlamıştır¹. Den Hartog ve Koopman'ın aktardığına göre liderlik, "liderin bir grubun üyelerini bir hedefe doğru yönlendirdiği bir sosyal nüfus süreci" şeklinde tanımlanmıştır². Lider ile takipçiler ve (liderin ilişki alanı) iletişim alanında olan gruplar arasında, tek yönlü bir ilişkiden çok, çift yönlü bir etkileşim bulunmaktadır. Bu süreç, aynı zamanda ortak amaçların gerçekleştirilmesi hedefini de taşımaktadır³. Bu tanımlara göre liderliğin, "liderin, belirlenen ortak hedeflere ulaşmada, takipçiler ve iletişim içinde olduğu gruplarla etkileşim içinde olduğu bir süreç" olduğu söylenebilir. Liderlik tanımları da diğer birçok sosyal bilimler kavramında olduğu gibi, tarihsel süreç içerisinde değişim göstermekte ve sınıflandırılmaktadır.

Liderlik konusunda, genel olarak lider temelli tanımların yapıldığı görülmektedir. Graen ve Uhl-Bien ise, farklı bir bakış açısıyla, bir kavramın tanımı yapılırken, temel alınan kavrama (lider, takipçi veya ilişki) göre, odaklanılan konuların değişiklik göstereceği ve araştırmaların farklı sorunlara cevap arayacağını öne sürmüşlerdir. Buna göre üç bakış açısı söz konusudur⁴:

- Lider temelli bakış; liderin davranışı, özellikleri ve etkilerine,
- Takipçi temelli bakış; takipçi özellikleri, davranışları, algıları ve yetkilendirme gibi konulara,
- İlişki temelli bakış ise; etki ve etkin iletişime odaklanacaktır.

Liderliğin tarihsel süreç içerisinde sınıflandırılmasıyla ilgili olarak da tanımlamalarda olduğu gibi, literatürde yine bir çeşitlilik söz konusudur. Bryman'ın yaptığı sınıflandırmaya göre, liderlik süreç içerisinde; *Özellik Yaklaşımı* (1940'ların sonuna

1 Ronald E. Riggio, **Endüstri ve Örgüt Psikolojisine Giriş**, Çev. Belkıs Özkara, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2016, s.341.

2 Deanne N. Den Hartog, Paul L. Koopman, "Örgütlerde Liderlik", Der. Neil Anderson vd., **Endüstri İş ve Örgüt Psikolojisi El Kitabı 2**. Cilt, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2009, s. 196.

3 Peter G. Northouse, **Liderlik Kuram ve Uygulamalar**, Çev. Cengiz Şimşek, Mahmut Kaleli, İzmir, Sürat Üniversite Yayınları, 2014, s. 5-6.

4 Hartog ve Koopman, a.g.e., s.195-196.

kadar), *Tarz/Davranış Yaklaşımı* (1940-1960), *Durumsallık Yaklaşımı* (1960-1980) ve *Yeni Liderlik Yaklaşımları* (1980'lerden günümüze) olarak açıklanmaya çalışılmıştır⁵.

Özellik Yaklaşımı: Özellik yaklaşımı, lideri lider yapan boy, görünüş, enerji gibi *fiziksel*; zekâ, dışa dönüklük, baskınlık gibi *kişilik* özelliklerini belirlemeye çalışmıştır⁶. Bu yaklaşıma göre liderlik, sonradan öğrenilen bir süreç değildir, *lider olarak doğulur*, daha sonra öğrenme ile lider olunamaz. Kişinin lider olması, ancak o özelliklerle doğmuş olmasına bağlıdır.

Tarz/Davranış Yaklaşımı: Liderin özellikleri lideri anlamada yetersiz kalmıştır ve araştırmacılar, lideri etkili kılan davranışların neler olduğunu araştırmaya yönelmişlerdir⁷. Bu yaklaşıma göre liderlik, sonradan öğrenilebilen davranışlar bütünüdür. İletişim şekli, motive etme ve yönetme tarzı, kaynakları amaçlar doğrultusunda kullanabilme gibi sonradan öğrenebilecek davranışlar, liderin etkinliğini açıklamaktadır⁸.

Durumsallık Yaklaşımı: Koşul-bağımlılık yaklaşımı olarak da adlandırılan durumsallık yaklaşımına göre, içinde bulunulan duruma göre, en uygun liderlik tarzı da farklılık göstermektedir. Bu yaklaşım, "tek ve en iyi" liderlik tarzını savunan davranış yaklaşımından ayrılmaktadır⁹. Durumsallık yaklaşımına göre, ideal bir liderlik tarzı yoktur. İçinde bulunulan koşullara göre, etkili liderlik davranışları da farklılık göstermektedir. Aynı şekilde içinde bulunulan duruma göre, liderin etkinliğini, takipçiler üzerindeki etkisini sağlayacak davranışlar farklılaşmaktadır.

Yeni Liderlik Yaklaşımları: Dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderliğin de içinde bulunduğu yeni liderlik tarzlarıdır. Bass'a göre etkileşimci liderlikte, takipçiler ile lider arasında karşılıklı yükümlülükler söz konusudur. Lider, takipçilerden beklentilerini ve bu beklentilerin karşılanması durumunda elde edecekleri ödülleri açık bir şekilde, takipçilerine bildirir¹⁰. Dönüşümcü liderler ise, takipçilerine etki ederek onların örgütsel bağlılık tutumlarını etkileyebilmektedir.

Günümüzde çalışanların örgüte bağlılığını sağlayıp, arttırmak önemli bir gündem maddesidir. Çalışanların örgütün hedeflerini benimsemeleri, amaçlar doğrultusunda hareket etmeleri, örgüte değişik açılardan avantajlar sağlamaktadır. Özellikle çalışanların kendilerini örgütün bir parçası olarak görmeleri önem kazanmaktadır. Örgütsel bağlılık, çeşitli araçlarla elde edilebilecek bir unsurdur. Bu unsurlar, ekonomik, psiko-sosyal motivasyon araçları, fiziki koşullar, iletişim olanakları ve liderlik olarak sıralanabilir. Bu unsurlardan biri olan liderlik, tamamıyla iletişim ve insan

5 Hartog ve Koopman, a.g.e., s. 197.

6 Riggio, a.g.e., s. 343.

7 Paul E. Levy, *Industrial Organizational Psychology*, New York, Worth Publishers, 2013, s. 394.

8 Cengiz Demir, Mustafa Kemal Yılmaz, Aydın Çevirgen, "Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma", *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C.2, No.1, 2010, s. 133.

9 Hakan Dilek, "Liderlik Tarzlarının ve Adalet Algısının; Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma", Basılmamış Doktora Tezi, *Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2005, s. 15.

10 Ercan Yavuz, Cüneyt Tokmak, "İşgörenlerin Etkileşimci Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İle İlgili Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, C.1, No.2, 2009, s. 18-19.

faktörü üzerine kuruludur. Burada lider davranışlarına ve liderlik algısına göre, çalışanların bağlılık şekilleri ve düzeyleri de değişebilmektedir. Uzun vadeli hedeflere odaklanarak, takipçilerinin sorunlarıyla ve gelişimiyle yakından ilgilenen bir lider olarak dönüşümcü liderler, hem örgütte hem de takipçileri üzerinde, değişim ve dönüşüm yaratabilmektedir. Çalışanları motive etmede, onların kendi potansiyellerini aşarak, beklenenin üzerinde bir performans göstermelerini sağlamada, çalışanlara bireysel ilgi göstererek örgütü benimsemelerini sağlamada ve örgüt için özellikle rekabet avantajı sağlayacak bilgi işçisinin örgüte bağlılığını sağlamada dönüşümcü liderler etkili olabilmektedir. Çalışanlar üzerinde derin izler bırakabilme özelliği ile dönüşümcü liderlik algısı, takipçilerin örgütte kalma isteklerini de olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu araştırmanın amacı, dönüşümcü liderlik algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemektir.

1. DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK

Dönüşümcü liderlik kavramını, ilk olarak James MacGregor Burns 1978 yılında, *Liderlik* adlı kitabında kullanmıştır. Teorik olarak ise, Bernard Bass ve arkadaşları sayesinde gündeme gelmiştir¹¹.

Dönüşümcü liderlik, araştırmacılar tarafından oldukça ilgi görmektedir. Bass ve Riggio bu ilginin nedenini, dönüşümcü liderliğin, içsel motivasyon ve gelişme odaklı olması ile açıklamaktadır. Dönüşümcü liderlik, duygu ve değerleri de kapsayan bir kavramdır. Uzun vadeli amaçlara odaklıdır, takipçilerin bu süreç içinde değişimini ve dönüşümünü hedefler¹².

Daft ise, dönüşümcü lideri örgütün vizyonunda, stratejisinde, kültüründe değişim yaratan lider olarak açıklamıştır¹³. Bu tanıma göre “dönüşümcü liderin, sadece takipçiler düzeyinde değil, örgüt düzeyinde de değişim ve dönüşüm yaratan lider” olduğu söylenebilir. Dönüşümcü liderin etki düzeyi geniş kapsamlıdır.

Dönüşümcü lider, takipçilerini beklenenin üzerinde bir performans sergilemeleri için motive eden liderdir. Basit bir itaat sağlayarak değil, takipçilerin tutumlarında, inançlarında, düşüncelerinde ve değerlerinde bir dönüşüm yaratarak, onları motive eder¹⁴. Dönüşümcü liderler, sadece performans artışı sağlanması gibi davranışsal somut alanlarda değil, soyut anlamda da takipçiler üzerinde değişim, dönüşüm yaratan liderlerdir.

Podsakoff ve arkadaşları ise, dönüşümcü liderliğin beş alt boyutunu oluşturmuşlardır; *Vizyonun tanımlanması ve açıklanması*, liderin örgütünün vizyonunu belir-

11 Mahmut Akbolat, Oğuz Işık ve Ali Yılmaz, “Dönüşümcü Liderlik Davranışının Motivasyon ve Duygusal Bağlılığa Etkisi”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 11, 2013, s. 35.

12 Nazım Çoğaltay, Engin Karadağ ve Özge Öztekin, “Okul Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C.20, No.4, 2014, s. 484.

13 Akbolat, Işık ve Yılmaz, a.g.e., s. 36.

14 Alannah E. Rafferty, Mark A. Griffin, “Dimensions of Transformational Leadership: Conceptual and Empirical Extensions”, *The Leadership Quarterly*, 15, 2004, s. 330.

lemesini ve bunu takipçilere aktarmasını; *uygun rol model olma*, liderin kendi davranışlarıyla ideal davranış modelini takipçilere aktarmasını; *grup amaçlarının kabulünü sağlama*, liderin grubun amaçlarını takipçilere benimsetmesini ve bu amaç doğrultusunda çalışmalarını sağlamasını; *bireyselleştirilmiş destek sağlama*, liderin grup üyelerinin bireysel ihtiyaçlarıyla da ilgilenmesini, takipçilerinin fikirlerini dinlemesini, onlara saygı duymasını; *entelektüel uyarım* ise, liderin takipçilerinin yaratıcı yollar bulmaları ve sorgulamaları yönünde onları teşvik etmesini ifade eder¹⁵.

Dönüşümcü liderler sahip oldukları bu özellikleriyle hem takipçileri hem de örgütü olumlu yönde etkileyebilmektedir. Örgütün vizyonunun belirlenmesi ve grup amaçlarının kabulünü sağlayarak doğrudan örgüte etki edebilmektedir. Dönüşümcü liderler, takipçilerin sadece görevleriyle ilgili değil, bireysel sorunlarıyla da yakından ilgilenerek, entelektüel uyarım yoluyla takipçilerin potansiyellerinin üzerine çıkmalarını sağlayarak, kısacası takipçilerine değer vererek ve bunu takipçilerine hissettirerek, onların örgüte olan bağlılıklarını etkileyebilmektedir.

2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Bağlılık, kelime anlamı olarak, *“birine karşı, sevgi, saygı ile yakınlık duyma ve gösterme, sadakat”* anlamını taşır¹⁶. Örgütsel bağlılık ile ilgili tanımlar ise, çeşitlilik göstermektedir. Wiener örgütsel bağlılığı, örgütün amaçlarına uygun biçimde davranabilmek için içselleştirilmiş normatif baskıların toplamı olarak tanımlamıştır. Meyer ve Allen ise, bu kavramı, personelin örgütle ilişkisini şekillendiren ve örgütün sürekli bir üyesi olma kararı almalarını sağlayan bir davranış olarak açıklamışlardır¹⁷:

Allen ve Meyer’in başka bir tanımına göre ise, *“örgütsel bağlılık yaygın olarak; ortak değerler sayesinde karakterize edilmiş örgüte etkili bağlılık, örgütte kalmaya güçlü bir istek duymak ve örgütün lehine gönüllü olarak çaba sarf etmek şeklinde kavramsallaştırılmıştır”*¹⁸.

Becker’in tanımına göre örgütsel bağlılık, *“yapılan işlerin algılanan maliyeti sayesinde, istikrarlı faaliyetlere bağlılığa yönelim sonucunda oluşur”*¹⁹.

Wasti ise başka bir bakış açısıyla; çalışanların örgüte yaptıkları yatırımlar ve gösterdikleri çaba neticesinde, örgüt için yaptıklarının boşa gitmemesi düşüncesiyle, örgütsel bağlılığın oluştuğunu ifade etmiştir²⁰.

15 Akbolat, Işık ve Yılmaz, a.g.e., s. 35-36.

16 www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2016).

17 Çoğaltay, Karadağ ve Öztekin, a.g.e., s. 484.

18 Natalie J. Allen, John P. Meyer, “Organizational Socialization Tactics: A Longitudinal Analysis of Links to Newcomers’ Commitment and Role Orientation”, **Academy of Management Journal**, C.33, No.4, 1990, s. 849.

19 John P. Meyer, Natalie J. Allen, Ian R. Gellatly, “Affective and Continuance Commitment to The Organization: Evaluation of Measure and Analysis of Concurrent and Time-Lagged Relations”, **Journal of Applied Psychology**, C.75, No.6, 1990, s. 710.

20 Arzu Wasti, “Örgütsel Bağlılık Kavramı, Odakları, Öncül ve Sonuçları”, Der. A. Keser, G. Yılmaz, S. Yürür, **Çalışma Yaşamında Davranış: Güncel Yaklaşımlar**, Kocaeli, Umuttepe Yayınları, 2012, s. 22.

Örgütsel bağlılık genel olarak, çalışanların örgüte karşı hissettiklerini ifade etmektedir. Tanımlara bakıldığında üç odak noktası dikkat çekmektedir. Bunlar; çalışanların örgütün hedeflerini, değerlerini benimsediğinde bağlılığın oluştuğunu, çalışanların örgütten ayrılmaları sonucunda oluşacak koşulların fayda – maliyet analizini yapması sonucu bağlılığın oluştuğunu, tutumsal bağlılık yaratan, çalışanların isteyerek yaptığı davranışlar sonucu örgütsel bağlılığın oluştuğunu söylemektedir²¹.

Örgütsel bağlılık, işe en uygun kişinin örgüte alınmasıyla başlayan ve örgütsel sosyalleşme ile zamanla örgütün kurallarının öğrenilmeye başlanmasıyla birlikte gelişen bir süreçtir. Bu süreç, kişisel faktörlerden (yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, çalışma süresi) ve kurumsal faktörlerden (kurumun boyutu, kültürel yapısı, ücretler, ödüller, yönetim yapısı, ekip özellikleri gibi) etkilenmektedir²². Çalışanların bağlılığının oluşmasına çaba gösteren örgütler, bu faktörleri bütünsel bir bakış açısıyla ele alıp, kişisel faktörleri göz önüne alarak kurumsal faktörlerde dönüşüme gitmeleri sayesinde, örgütsel bağlılığın oluşmasını sağlayabilmektedirler.

Çalışma yaşamı açısından, çalışanların örgüte olan bağlılıklarının sağlanması, arzu edilen bir durumdur. Bu sayede, işten ayrılma, işten kaçınma, devamsızlık gibi olumsuz davranışlar ortadan kalkabilmekte, çalışanların iş tatmini sağlanabilmektedir²³. İşinden memnun çalışanların varlığı, diğer çalışanların tutumlarını da olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Örgütsel bağlılığın oluşması, sadece işten ayrılma davranışı üzerinde değil, işe geç kalma ve işten ayrılma niyeti üzerinde de, negatif bir etkiye sahiptir²⁴. Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların varlığı, özellikle bilgi işçisinin önem kazandığı günümüzde, firmalar açısından rekabet edebilirliği sağlayabilmektedir. Öte yandan çalıştığı örgüte karşı bağlılık hissetmeyen, örgütüne öfke duyan çalışanlar, örgütleri için stratejik önem taşıyan bilgileri rakip firmalarla paylaşarak, iş yerindeki taşınmazlara kasti zarar vererek, çalışma arkadaşlarına olumsuz yönde etki ederek, örgütlerine maddi ve manevi zararlar verebilmektedirler.

Son olarak, Allen ve Meyer'e göre, örgütsel bağlılık boyutları şu şekildedir: *Duygusal bağlılık*, çalışanların istedikleri için örgütte kaldıkları bir bağlılık türüdür ve örgütler açısından tercih edilen bir bağlılıktır. Çalışanlar örgütle özdeşleşirler ve örgütün üyesi olmaktan büyük mutluluk duyarlar. *Devamlılık bağlılığı*, çalışanların yaptığı fayda-maliyet analizi sonucunda, alternatif iş imkânlarının olmaması nedeniyle örgüte bağlı kalmalarıdır. *Normatif bağlılık* ise, çalışanların doğru olanın iş ye-

21 Hasan Gül, "Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirilmesi", <http://www.onlinedergi.com>, (Erişim Tarihi: 01 Ocak 2016), s.39.

22 Tuncay Yılmaz ve Bora Yenihan, "Kurumsal Bağlılık ve Sonuçları", <http://www.acikerisim.kirklareli.edu.tr>, (Erişim Tarihi:05 Ocak 2016), s.238-42.

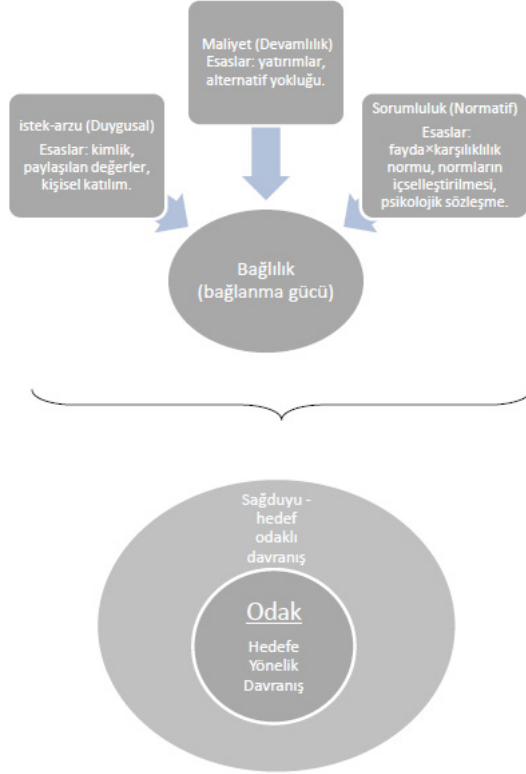
23 Riggio, a.g.e., s. 227-29.

24 Aşkın Keser ve Burcu Kümbül Güler, *Çalışma Psikolojisi*, İstanbul, Umuttepe Yayınları, 2016, s. 252-253.

rinde kalması olduğunu düşünmelerinden kaynaklanan bağlılık türüdür, iş yerinde kalmak bir yükümlülük sonucudur²⁵.

Şekil 1’de, örgütsel bağlılığın boyutları ve odak noktası yer almaktadır.

Şekil 1: İş Yerinde Bağlılık-Genel Bir Modele Doğru

Kaynak: J. P. Meyer, L. Herscovitch, " Commitment in the Workplace Toward a General Model", Human Resources Management Review, 11, 2001, s. 317.

3. DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ

Literatür incelendiğinde, dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştıran pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Örneğin Çoğaltay ve arkadaşlarının 2014 yılında yaptığı çalışmaya göre, okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik davranışları, öğretmenlerin örgüte karşı hissettikleri, duygusal bağlılık düzeyleri-

25 Nermin Uyguç ve Dilek Çımrın, "DEÜ Araştırma ve Uygulama Hastanesi Merkez Laboratuvarı Çalışanlarının Örgüte Bağlılıklarını ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkileyen Faktörler", D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 19, No.1, 2004, s. 91-93.

ni pozitif ve geniş düzeyde etkileyebilmektedir²⁶. Akbolat ve arkadaşları ise, sağlık sektöründe yaptıkları çalışma ile yine dönüşümcü liderliğin duygusal bağlılığı artırdığı²⁷, Çakırbek ve Demirel ise, 296 sağlık personeli üzerinde yaptıkları çalışmada, dönüşümcü liderliğin örgütsel bağlılığı belirlemede güçlü bir etken olduğuna, eğitim seviyesi yükseldikçe örgütsel bağlılığın arttığına ve çalışanların en fazla normatif bağlılık, en düşük duygusal bağlılık duydukları sonucuna ulaşımlardır²⁸. Yavuz'un turizm sektöründe otel çalışanları üzerine yaptığı çalışmada, orta düzeydeki örgütsel bağlılığın dönüşümcü liderlik algısını yüksek düzeyde belirlediği ve kadınların dönüşümcü liderlik algısının erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır²⁹. Ayrıca, Gao ve Bai tarafından 186 Çinli aile işletmesi üzerinde yapılan çalışmada, çalışanların dönüşümcü liderlik algılarının yüksek, buna bağlı olarak da aile üyelerinin örgütte kalma isteklerinin de yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir³⁰. İsmail ve Yusuf tarafından Malezya'da, 118 kişi üzerinde yapılan çalışmaya göre, transformasyonel liderlik ve örgütsel bağlılık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır³¹. Bektaş ve arkadaşlarının, Erzurum ilinde, ilköğretim okullarında çalışmakta olan 296 öğretmen üzerinde yaptıkları çalışmada, O'Reilly-Chatman tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık boyutlarını kullanmışlar ve çalışmanın sonucunda, dönüşümcü liderlik algısı ile özdeşleşme ve içselleştirme boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğuna ulaşımlardır³². Hemedoğlu ve Evliyaoğlu, hizmet sektöründeki 144 beyaz yakalı çalışan üzerinde yaptıkları çalışmada, dönüşümcü liderliğin "ilham verici motivasyon" bileşeninin, çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır³³. Walumbwa ve arkadaşlarının, Kenya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki finans sektöründe çalışanlar üzerinde yaptıkları karşılaştırmalı çalışmanın sonucuna göre de dönüşümcü liderlik, çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerinde pozitif yönlü güçlü bir etkiye sahiptir³⁴.

26 Çoğaltay, Karadağ ve Öztekin, a.g.e., s.483-500.

27 Akbolat, Işık ve Yılmaz, a.g.e., s. 35-44.

28 Arzu Çakırbek ve Erkan Turan Demirel, "Örgütsel Bağlılığın Belirleyici Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2010, s. 103-119.

29 Ercan Yavuz, "İşgörenlerin Dönüşümcü Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İle İlgili Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, C.1, No.2, 2009, s. 51-69.

30 Fei Yi Gao ve Shanson Bai, "The Effect of Transformational Leadership on Organizational Commitment of Family Employees in Chinese Family Business", 2011 International Conference on Economics, Trade and Development, *IPEDR*, 7, 2011, s. 43-48.

31 Azman İsmail ve Munirah Hanim Yusuf, " The Relationship Between Transformational Leadership, Empowerment and Organizational Commitment: A Mediating Model Testing", *Tisimioara Journal of Economics* 2,6, 2009, s.101-110.

32 Fatih Bektaş, Nazım Çoğaltay ve Yavuz Sökmen, "Öğretmen Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilllerinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Rolü", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*", Ekim, 2014, s.122-131.

33 Enis Hemedoğlu ve Fetullah Evliyaoğlu, "Çalışanların Dönüşümcü Liderlik Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4, 1, 2012, s. 58-77.

34 Fred O. Walumbwa, Bani Orwa, Peng Wang, John J. Lawler, "Transformational Leadership, Organizational Commitment, and Job Satisfaction: A Comparative Study of Kenyan and U.S. Financial Firms.", *Human Resource Development Quarterly*, 16, 2, 2005, s. 235-256.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı; çalışanların örgüte bağlılıklarını, devam bağlılığı, duygusal bağlılık ve normatif bağlılık boyutlarında tespit etmek ve dönüşümcü liderliğin, takipçilerin bu boyutlardaki bağlılıklarına yordayıcı olarak bir etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın amacı kapsamında; katılımcılar arasında örgütsel bağlılık ortalamalarının ve örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık ortalamalarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği, dönüşümcü liderlik boyutları ortalamalarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği ve son olarak da katılımcılar arasında örgütsel bağlılık ile dönüşümcü liderlik arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H1: Çalışanların örgütsel bağlılıkları, demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir.

H2: Çalışanların dönüşümcü liderlik algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında pozitif yönlü, istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3: Çalışanların dönüşümcü liderlik algıları ile örgütsel bağlılık alt boyutları arasında pozitif yönlü, istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

4.1. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın amacına uygun olarak, üç bölümden oluşan bir soru formu ile veriler toplanmıştır. Birinci bölümde demografik değişkenler ve çalışma sürelerinin yer aldığı sorular mevcuttur. Birinci bölümdeki değişkenleri; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, statü, iş yerinde çalışma süresi ve toplam çalışma süresi oluşturmaktadır. İkinci bölümde, örgütsel bağlılık ölçeği olarak Allen ve Meyer'in 1997 yılında geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek Wasti tarafından Türkçe 'ye uyarlanmış, geçerli ve güvenilir hale getirilmeye çalışılmıştır³⁵. Allen ve Meyer, 0,74 alfa değerine ulaşmışlardır. Yavuz³⁶ tarafından yapılan çalışmada ise, 0,95 alfa değeri elde edilmiştir. Akbolat³⁷ ve arkadaşları tarafından yapılan bağlılık çalışmasında, 0,91 düzeyinde güvenilirlik elde etmişlerdir. Ölçekteki ilk 7 soru duygusal bağlılık ile ilgili, sonraki 5 soru devam bağlılığı ile ilgili ve son 4 soru da normatif bağlılık ile ilgilidir. Üçüncü bölümde ise, 23 adet dönüşümcü liderlik sorusu vardır. Örgütteki dönüşümcü liderlik uygulamalarını tespit etmek amacıyla Podsakoff'un geliştirdiği "Dönüşümcü Liderlik Ölçeği" kullanılmıştır³⁸. Ayrıca ikinci ve üçüncü bölüm soru-

35 Arzu Wasti, "Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi", 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler, Nevşehir, 2000, ss.401-411.

36 Yavuz, a.g.e., s.57.

37 Akbolat vd., a.g.e., s. 41.

38 Philip M. Podsakoff, Scott B. MacKenzie, Robert H. Moorman, Richard Fetter, "Transformational Leader Behaviors and Their Effects on Followers' Trust in Leader, Satisfaction, An Organization Citizenship Behaviors", *The Leadership Quarterly*, 1, 1990, ss.107-142.

larında 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçeği kullanan İşçan³⁹ ise, 0,93 güvenilirlik düzeyine ulaşmıştır.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alpha değerleri, Örgütsel Bağlılık Ölçeği için 0,92; Dönüşümcü Liderlik Ölçeği için 0,96 bulunmuştur. Bu değerler, ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.2. Veri Analiz Yöntemi

Anket formlarını değerlendirmek üzere SPSS 13.0 For Windows paket programı kullanılmıştır. Bu program çerçevesinde veri analizi yapılmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere frekans analizi yapılmıştır. Dönüşümcü liderlik algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini saptamak üzere korelasyon ve regresyon analizleri yapılmış ve değişkenlerin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmak üzere Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testlerinden yararlanılmıştır.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın ana kütesini Bursa'daki özel bir tekstil firması oluşturmaktadır. Firmadaki toplam çalışan sayısı 2106'dır. Çalışanların 582'si beyaz yakalı, 1524'ü mavi yakalıdır. Firmadaki hem beyaz yaka hem de mavi yaka çalışanlara ulaşılmıştır. Kolayda örneklem yoluyla 400 çalışana ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak dağıtılan soru formlarından, 324 tanesinin geri dönüşü olmuştur. 324 soru formunun da 308 tanesi araştırmaya dâhil edilebilir bulunmuştur. 308 katılımcının 157'si beyaz yakalı, 147'si mavi yakalı çalışanlardır. Anketlerin bir kısmı elden bir kısmı e-mail yoluyla bölüm yöneticileri ve sorumlularına ulaştırılmış ve cevaplanan anketlerin tamamı elden teslim alınmıştır.

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bursa'da yer alan tek bir firmaya ulaşılabildiği olması, firmadaki çeşitli departmanlarda çalışan herkese ulaşılamamış olması, araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların soruları doğru algıladıkları, herhangi bir etki altında kalmadan cevapladıkları ve iş yoğunluğu arasında dikkatle cevaplayabilecekleri zamanı bulabildikleri varsayılmıştır.

---

39 Omer Faruk İşçan, Küresel İşletmecilikte Dönüştürücü Liderlik Anlayışı-Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Uygulama, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002, s.185.

5. BULGULAR

Çalışmada frekans analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin sonucunda görülmüştür ki katılımcıların çoğunluğunu kadın çalışanlar oluşturmaktadır (%77,5). Mavi yaka ve beyaz yaka çalışanların dağılımı birbirlerine yakındır (%48,4 mavi yaka, %51,6 beyaz yaka). Ayrıca analizler sonucunda, genç sayılabilecek bir kitleye ulaşıldığı söylenebilir (katılımcıların %70'i, 39 yaşın altındadır). Katılımcıların çoğu lise mezunu iken; yüksek lisans mezunları sadece %0,7; lisans mezunları %22,4'tür. İlköğretim mezunu katılımcılar da lisans mezunu katılımcılara yakın bir oranla, %24,4'tür. Katılımcıların çoğunluğunu (%77,3) evli çalışanlar oluşturmaktadır. Hiç evlenmeyen çalışanlar katılımcıların %19,4'ünü oluştururken, boşanmış çalışanlar ise, katılımcıların %3,3'ünü oluşturmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yarısı (%48,6) o iş yerinde 10 yıldan daha fazla süredir çalışmaktadır. 1 yıldan az süredir çalışanlar ise, katılımcıların %6,1'idir. Benzer şekilde, katılımcıların %65,6'sı 10 yıldan uzun süredir toplam çalışma deneyimine sahipken, 1 yıldan az süredir çalışma hayatında bulunanların oranı %3,1'dir. Tablo 1'de örnekleme ilişkin demografik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1: Örnekleme İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler	Kategoriler	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	231	77,5
	Erkek	67	22,5
Yaş	18-24 yaş arası	19	7,3
	25-31 yaş arası	68	26,2
	32-38 yaş arası	95	36,5
	39-45 yaş arası	61	23,5
	46 ve üstü	17	6,5
Eğitim Durumu	İlköğretim	74	24,4
	Lise	135	44,6
	Ön lisans	24	7,9
	Lisans	68	22,4
	Lisansüstü	2	0,7
Medeni Durum	Hiç Evlenmedi	59	19,4
	Evli	235	77,3
	Boşanmış	10	3,3
Statü	Beyaz Yaka	157	51,6
	Mavi Yaka	147	48,4
İşyerinde Çalışma	1 Yıldan Az	18	6,1
	1-5 Yıl Arası	90	30,4
	6-10 Yıl Arası	44	14,9
	10 Yıldan Fazla	144	48,6
Toplam Çalışma	1 Yıldan Az	9	3,1
	1-5 Yıl Arası	55	18,7
	6-10 Yıl Arası	37	12,6
	10 Yıldan Fazla	193	65,6

Araştırma kapsamında Tablo 2'de görüldüğü üzere, örgütsel bağlılık ortalamalarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tablo 2'de örgütsel bağlılık ortalamalarının, hangi demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiği, bulunan p-değerleri ve Mean Rank değerleri yer almaktadır.

Tablo 2: Örgütsel Bağlılık Ortalamalarının Farklılık Gösterdiği Demografik Değişkenler

Örgütsel Bağlılık	p-değeri	Mean Rank / En Düşük	Mean Rank	Mean Rank	Mean Rank	Mean Rank / En Yüksek
Cinsiyete göre	0,00	Erkek: 114,60	-	-	-	Kadın: 149,85
Yaşa göre	0,00	18-24 yaş: 102,82	24-28 yaş: 118,45	32-38 yaş: 119,86	46+ yaş: 136,50	39-45 yaş: 153,04
Eğitim düzeyine göre	0,00	Lisansüstü: 89,50	Lisans: 116,84	Önlisans: 122,83	Lise: 155,24	İlköğretim: 159,14
Medeni duruma göre	0,01	Hiç evlenmedi: 117,01	Evli: 150,28	-	-	Boşanmış: 173,55
İşyerinde çalışma süresine göre	0,02	1 yıldan az: 111,68	6-10 yıl: 122,51	1-5 yıl: 132,90	-	10 + yıl: 155,83

Kadınların örgütsel bağlılığı erkeklerin örgütsel bağlılığından yüksek bulunmuştur.

Örgütsel bağlılık, 39-45 yaş arası grupta en yüksektir, en düşük ise 25-31 yaş arası çalışan grubundadır.

Örgütsel bağlılık, ilköğretim mezunlarında en fazladır, en düşük lisansüstü eğitim görenlerdedir.

En fazla bağlılık eşinden boşanmış çalışanlarda, en az ise hiç evlenmeyenlerdedir.

Örgütsel bağlılık en yüksek, 10 yıldan fazla çalışanlarda; en düşük ise 1 yıldan az çalışanlardadır.

Toplam çalışma süresi değişkeni için; $p=0,06 \geq 0,05$ bulunmuştur. Örgütsel bağlılık ortalamaları toplam çalışma süresine göre farklılık göstermemektedir.

Statü değişkeni için; $p=0,07 \geq 0,05$ bulunmuştur. Örgütsel bağlılık ortalamaları statüye göre farklılık göstermemektedir.

Ayrıca yapılan hipotez testleri sonucunda, dönüşümcü liderlik algısının araştırılan demografik değişkenler içinden sadece cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Dönüşümcü liderlik ortalamaları cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla kadınların dönüşümcü liderlik algısı, erkeklere oranla daha yüksektir. ($p=0,00$; Mean Rank değerleri: kadın: 146,17 iken; erkeklerin 115,13).

Araştırmada örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılığın ortalamalarına bakılmıştır. Aşağıdaki tabloda hem genel örgütsel bağlılık ortalaması hem de alt boyutların ortalamaları görülmektedir.

Tablo 3: Örgütsel Bağlılık ve Alt Boyutlarına İlişkin Ortalamalar

Örgütsel Bağlılık ve Alt Boyutları	Ortalamalar
Örgütsel Bağlılık	3,22
Duygusal Bağlılık	3,67
Devam Bağlılığı	2,74
Normatif Bağlılık	3,05

Tablo 3'e göre, katılımcıların genel örgütsel bağlılıkları 3,22 çıkmıştır. Ayrıca katılımcıların duygusal bağlılık ortalaması diğer alt boyutlar arasında en yüksek düzeyde çıkmıştır. Katılımcıların dönüşümcü liderlik algıları ise, 3,51 olarak elde edilmiştir. Başka bir deyişle örneklem grubumuzdaki çalışanların dönüşümcü liderlik algıları, düşük değildir.

Dönüşümcü liderlik algısı ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını anlayabilmek amacıyla, korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi ile dönüşümcü liderlik algısının hem örgütsel bağlılık ile hem de örgütsel bağlılığın alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre, dönüşümcü liderlik algısı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi anlamak için hesaplanan Pearson korelasyon katsayısı ($r=0,63$), bu iki değişken arasında aynı yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dönüşümcü liderlik algısı ile örgütsel bağlılığın alt boyutlarından biri olan duygusal bağlılık arasında aynı yönlü ve orta düzeyde bir ilişki ($r=0,55$) tespit edilmiştir. Dönüşümcü liderlik ile devam bağlılığı arasındaki ilişki incelendiğinde, $r=0,47$ olarak bulunmuş ve aynı yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak dönüşümcü liderlik algısı ile normatif bağlılık arasındaki Pearson korelasyon katsayısı ($r=0,56$), aynı yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Örgütsel bağlılık ile dönüşümcü liderlik algısı arasındaki ilişkide, hangi değişkenin yordayıcı olduğunu görebilmek için regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 4'te değişkenler arasındaki regresyon analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 4: Örgütsel Bağlılık Boyutları İle Dönüşümcü Liderlik Algısı Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Örgütsel Bağlılık Boyutları	Dönüşümcü Liderlik Algısı İle Arasındaki, R ² Değerleri
Duygusal Bağlılık	0,31
Devam Bağlılığı	0,22
Normatif Bağlılık	0,32

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, regresyon analizleri sonucuna göre, dönüşümcü liderlik algısı, en çok normatif bağlılıktaki değişimi açıklamaktadır.

SONUÇ

Araştırmada dönüşümcü liderlik algısının, örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Dönüşümcü liderlik algısı ile örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık arasında, pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır. Başka bir ifade ile çalışanların dönüşümcü liderlik algıları arttıkça, örgütsel bağlılıkları da artış göstermektedir.

Örgütler tarafından aranan bir liderlik olan dönüşümcü liderliğin, katılımcılar tarafından bu iş yerinde algılanması (dönüşümcü liderlik ortalaması 3,51), tahmin edilebileceği doğrultuda, pozitif bir içeriğe sahip duygusal bağlılık ve normatif bağlılığı, pozitif yönde etkilemektedir. Ancak devam bağlılığı, her ne kadar örgüte bağlılığı ifade etse de içerik olarak bir zorunluluktan dolayı örgütte çalışmayı açıklamaktadır. Dönüşümcü liderlik algısının devam bağlılığını da pozitif yönde etkilemesi, tahmin edilen aksine bir sonuç elde edilmesine neden olmuştur.

Araştırma kapsamında elde edilen bilgilere göre, katılımcılar arasında en düşük bağlılık, devam bağlılığıdır. Bu sonuca göre söylenebilir ki, katılımcılar alternatif iş imkânlarının olmaması ya da örgütten ayrılmanın maliyetinin yüksek olması gibi zorunluluktan doğan nedenlerle değil, gerçekten örgütle bir bağ kurdukları için çalışmaya devam etmektedirler. Duygusal bağlılık ortalaması, genel örgütsel bağlılık ortalamasının üzerinde; normatif bağlılık ise genel ortalamasının altında çıkmıştır. Katılımcılar arasında, en yüksek ortalamaya sahip olan örgütsel bağlılık boyutu, duygusal bağlılıktır. Bu sonuç göstermektedir ki, katılımcılar örgütü benimsedikleri ve gerçekten istedikleri için o iş yerinde çalışmaya devam etmektedirler. Duygusal bağlılık ve normatif bağlılık, örgüte ve çalışan tutumlarına bağlıdır. Devam bağlılığı ise, alternatif iş imkânlarının varlığı, başka bir işte çalışmakla elde edilebilecek diğer faydalar gibi çevresel faktörlere de bağlı olarak oluşan bir bağlılık boyutudur. Katılımcıların, en düşük bağlılıklarının devam bağlılığı olması, aslında içerik olarak olumlu bir anlam taşımaktadır. Katılımcıların, başka örgütte çalışmanın maliyeti ya da faydalarından ziyade, halen çalışmakta oldukları örgütten memnun oldukları, kendilerini buraya ait hissettikleri için çalışmaya devam ettikleri söylenebilir. Duygusal bağlılıktan sonra, en yüksek ortalamaya sahip olan bağlılık boyutu, normatif bağlılıktır. Normatif bağlılık ortalamasında bakılarak da katılımcıların örgüte karşı bir yükümlülük hissettikleri ve borçlu olduklarını düşündükleri için örgüte bağlılık gösterdikleri söylenebilir. Örgütün çalışanlara yatırım yapmış olması gibi nedenlere, katılımcıların kendilerini borçlu hissettikleri ve örgütten ayrılmanın şu anda uygun olmayacağını düşündükleri, ahlaki bir yükümlülükle çalışmaya devam ettikleri söylenebilir.

Çalışmada, katılımcıların dönüşümcü liderlik algılarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi tespit edilmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arasında tespit edilen ilişki düzeyleri şu şekildedir:

- Dönüşümcü liderlik algısı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki, %62 (B) düzeyindedir. Örgütsel bağlılıktaki değişimin %40'ı (R^2) dönüşümcü liderlik algısı ile açıklanmaktadır.

- Dönüşümcü liderlik algısı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişki, %58 (B) düzeyindedir. Duygusal bağlılıktaki değişimin %31'i (R^2) dönüşümcü liderlik algısı ile açıklanmaktadır.
- Dönüşümcü liderlik algısı ile Devam bağlılığı arasındaki ilişki, %61 (B) düzeyindedir. Devam bağlılığındaki değişimin %22'si (R^2) dönüşümcü liderlik algısı ile açıklanmaktadır.
- Dönüşümcü liderlik algısı ile normatif bağlılık arasındaki ilişki, %72 (B) düzeyindedir. Normatif bağlılıktaki değişimin %32'si (R^2) dönüşümcü liderlik algısı ile açıklanmaktadır.

Dönüşümcü liderlik algısı, örgütsel bağlılık boyutlarından en fazla normatif bağlılıktaki değişimi açıklamaktadır. Dönüşümcü liderlerin, takipçilerine bireysel ilgi gösteren, onların sorunlarıyla yakından ilgilenen ve gelişimleri için bireysel çaba harcayan liderler olmaları, ahlaki bir yükümlülükle o iş yerinde kalmayı ifade eden normatif bağlılığı pozitif yönde etkilemesi, tahmin edilebilir sonuçtur. Katılımcılar, dönüşümcü liderlerin gösterdikleri ilgi ve çaba neticesinde, iş yerinden ayrılmanın doğru olmayacağını düşünebileceklerdir.

Örgütsel bağlılık ortalamalarının hangi demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiğine baktığımızda; statüye ve toplam çalışma süresine göre örgütsel bağlılık ortalamalarının değişmediği görülmüştür. Cinsiyet değişkenine göre, örgütsel bağlılık ortalamaları farklılık göstermektedir. Kadın katılımcıların ortalamaları erkeklere oranla daha yüksektir. Yaşa değişkenine göre; 39-45 yaş aralığında katılımcılarda ortalamalar en yüksek iken, 25-31 yaş aralığındaki katılımcılar en düşük ortalamaya sahiptir. Yaş aralığı olarak değerlendirdiğimizde 25-31 yaş aralığındaki katılımcıların, yeni mezun sayılabilecek ve genç çalışanlardan oluştuğu söylenebilir. Katılımcıların, hayatlarında risk alabilecekleri yaşlarda olmaları, bağlılıklarının düşük çıkmasını açıklayabilir. Eğitim düzeyine baktığımızda; en yüksek örgütsel bağlılık ortalamalarına ilköğretim mezunu katılımcılar sahip iken; en düşük ortalamalara lisansüstü mezunu katılımcılar sahiptir. Bu sonuçtan hareketle, eğitim düzeyindeki artışın, katılımcıların örgütsel bağlılığında düşüşe neden olduğu söylenebilir. Katılımcıların eğitim seviyesi yükseldikçe, daha seçici bir tutuma sahip olabilirler ve başka iş yerlerinde kolayca iş bulabileceklerini düşünebilirler. Böyle bir tutuma sahip olmaları, bağlılıklarının düşük olmasına neden olabilecektir. Medeni durum değişkenine göre ise; boşanmış katılımcıların örgütsel bağlılık ortalamalarının en yüksek, hiç evlenmeyen katılımcıların örgütsel bağlılık ortalamalarının en düşük olduğuna ulaşılmıştır. Hiç evlenmeyen katılımcıların, yaş değişkenine paralel olarak, risk alabilme olasılıkları daha yüksektir. Bu da bağlılıklarının düşük olmasını açıklayabilir. İş yerindeki çalışma süresine göre de örgütsel bağlılık ortalamaları değişmektedir. On yıldan fazla süredir o iş yerinde çalışanlarda ortalamalar en yüksek iken, en düşük bir yıldan az süredir çalışanlardadır. Bu sonuç tahmin edilebilir bir sonuçtur. İşyerinde geçirilen zaman arttıkça, o örgütün kültürüne alışılacak, çalışma arkadaşlarıyla olan ilişkiler geliştirilecek, çalışma ortamına uyum sağlanacak, bağlılık oluşacaktır. Nitekim, örgütsel bağlılık, örgütü tanımakla ve örgütü benimsemekle oluşmaktadır. Bu da örgütte geçirilen zamana paralel

olarak, süreç içerisinde gelişmektedir. Dönüşümcü liderlik algısı ortalamalarının, demografik değişkenlere göre farklılıklarına baktığımızda, sadece cinsiyete göre değişim gösterdiğine ulaşılmıştır. Kadın katılımcıların dönüşümcü liderlik algısı, erkek katılımcılara oranla daha yüksektir.

Elde ettiğimiz bulguları da dikkate alarak, çalışma hayatında, çalışanların örgüte olan bağlılıkları, örgütü benimseyerek, örgüt hedefleri doğrultusunda çaba göstermeleri anlamına geldiğinden, örgüt açısından oldukça önem taşımaktadır. Örgütsel bağlılığı yüksek çalışanların yer aldığı örgütlerde, işgücü devir hızı azalmakta, işe geç kalma ve devamsızlık gibi istenmeyen davranışlar azalmakta ve performans artışı, motivasyon artışı gibi birçok önemli çıktılar elde edilmektedir. Takipçileriyle bireysel olarak ilgilenen dönüşümcü liderlerin de varlığı, çalışanların örgüte olan bağlılıklarının sağlanması yönünde olumlu bir etkiye sahiptir. Çünkü dönüşümcü liderler, takipçilerine ilham verir, vizyonlarının gelişmesini sağlar, onlara koçluk yapar, rol model olur. Çalışanların örgütün amacını benimsemelerini ve onların beklenenin ötesinde performans sergilemelerini sağlar, yaratıcılıklarını geliştirmelerini, sorunlara yeni çözüm yolları bulmalarını destekler. Bu sayede, örgütler açısından aranan liderler olmaktadır.

Araştırma, tek bir sektörde ve sektöre mensup tek bir firmada yapılabilmektedir. Sektörde daha fazla firmaya ulaşılması, birden fazla sektöre ulaşılması ve karşılaştırmalı bir çalışma yapılması, diğer illeri de kapsayan bir çalışma yapılması, daha geniş kapsamlı sonuçlar elde edilmesini sağlayacak ve hem çalışma hayatında hem de diğer araştırmacılara farklı bir bakış açısı kazandırabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, Mahmut; Oğuz Işık ve Ali Yılmaz. "Dönüşümcü Liderlik Davranışının Motivasyon ve Duygusal Bağlılığa Etkisi", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 11, 2013, s. 35-44.
- Allen, Natalie J.; John P. Meyer. "Organizational Socialization Tactics: A Longitudinal Analysis of Links to Newcomers' Commitment and Role Orientation", Academy of Management Journal, C.33, No.4, 1990, s. 847-858.
- Bektaş, Fatih; Nazım Çoğaltay ve Yavuz Sökmen, "Öğretmen Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilllerinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Rolü", Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi", Ekim, 2014, s.122-131.
- Çakırberk, Arzu ve Erkan Turan Demirel. «Örgütsel Bağlılığın Belirleyici Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği», Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 2010, s. 103-119.
- Çoğaltay, Nazım; Engin Karadağ ve Özge Öztekin. «Okul Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması», Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, C.20, No.4, 2014, s. 483-500.
- Demir, Cengiz; Mustafa Kemal Yılmaz, Aydın Çevirgen. "Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma", Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C.2, No.1, 2010, s. 129-152.
- Den Hartog, Deanne N.; Paul L. Koopman. "Örgütlerde Liderlik", Der. Neil Anderson vd., Endüstri İş ve Örgüt Psikolojisi El Kitabı 2. Cilt, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Dilek, Hakan. "Liderlik Tarzlarının ve Adalet Algısının; Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma", Basılmamış Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Gao, Fei Yi ve Shanson Bai. "The Effect Of Transformational Leadership On Organizational Commitment Of Family Employees In Chines Family Business", 2011 International Conference on Economics, Trade and Development, IPEDR 7, 2011, s. 43-48.
- Gül, Hasan. "Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirilmesi", <http://www.onlinedergi.com>, (Erişim Tarihi: 01 Ocak 2016).
- Hemedoğlu, Enis ve Fetullah Evliyaoğlu, "Çalışanların Dönüşümcü Liderlik Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi", İşletme Araştırmaları Dergisi, 4, 1, 2012, s. 58-77.
- Ismail, Azman ve Munirah Hanım Yusuf. " The Relationship Between Transformational Leadership, Empowerment and Organizational Commitment: A Mediating Model Testing", Tisimioara Journal of Economics 2(6), 2009, s.101-110.
- İşcan, Ömer Faruk, Küresel İşletmecilikte Dönüştürücü Liderlik Anlayışı-Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.
- Keser, Aşkın; Burcu Kümbül Güler. Çalışma Psikolojisi, Umuttepe Yayınları, İstanbul 2016.
- Levy, Paul E. Industrial Organizational Psychology, Worth Publishers, New York 2013.
- Meyer, John P.; L. Herscovitch. " Commitment in the workplace Toward a general model", Human Resources Management Review, 11, 2001.
- Meyer, John P.; Natalie J. Allen, Ian R. Gellatly. "Affective and Continuance Commitment To The Organization: Evaluation Of Measure and Analysis Of Concurrent and Time-Lagged Relations", Journal of Applied Psychology, C.75, No.6, 1990, s. 710-720.
- Meyer, John P., L. Herscovitch, " Commitment in the Workplace Toward a General Model", Human Resources Management Review, 11, 2001, s. 299-326.

- Northouse, Peter G. Liderlik Kuram ve Uygulamalar, Çev. Cengiz Şimşek, Mahmut Kaleli, Sürat Üniversite Yayınları, İzmir,2014.
- Podsakoff, Philip M.; Scott B. MacKenzie, Robert H. Moorman, Richard Fetter. "Transformational Leader Behaviors and Their Effects On Followers' Trust In Leader, Satisfaction, An Organization Citizenship Behaviors", The Leadership Quarterly, 1990;1: 107-142.
- Rafferty, Alannah E.; Mark A. Griffin. "Dimensions of Transformational Leadership: Conceptual and Empirical Extensions", The Leadership Quarterly, 15, 2004, s. 329-354.
- Riggio, Ronald E. Endüstri ve Örgüt Psikolojisine Giriş, Çev. Belkis Özkara, Nobel, Ankara, 2016.
- Uyguç, Nermin; Dilek Çımrın. "DEÜ Araştırma ve Uygulama Hastanesi Merkez Laboratuvarı Çalışanlarının Örgüte Bağlılıklarını ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkileyen Faktörler", D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi, C. 19, No.1, 2004, s. 91-99.
- Walumbwa, Fred O.; Bani Orwa, Peng Wang, John J. Lawler, "Transformational Leadership, Organizational Commitment, and Job Satisfaction: A Comparative Study of Kenyan and U.S. Financial Firms.", **Human Resource Development Quarterly** , 16, 2, 2005, s. 235-256.
- Wasti, Arzu. "Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizi", 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler, Nevşehir, 2000, ss.401-411.
- Wasti, Arzu. "Örgütsel Bağlılık Kavramı, Odakları, Öncül ve Sonuçları", Der. A. Keser, G. Yılmaz, S. Yürür, Çalışma Yaşamında Davranış: Güncel Yaklaşımlar, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2012, s. 22-45.
- www.tdk.gov.tr, (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2016).
- Yavuz, Ercan. "İşgörenlerin Dönüşümcü Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İle İlgili Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma", İşletme Araştırmaları Dergisi, C.1, No.2, 2009, s. 51-69.
- Yılmaz, Tuncay, Bora Yenihan. "Kurumsal Bağlılık ve Sonuçları", <http://www.acikerisim.kirklareli.edu.tr>, (Erişim Tarihi:05 Ocak 2016).

İşletme Kültürünün Finansal Performansa Etkisi: Eleştirel Bir Literatür Taraması*

Adem BÖYÜKASLAN** & Hasan Rıza AŞIKOĞLU*** &
Belkis ÖZKARA****

Özet

1980'lerle beraber gelişim gösteren işletme kültürü ve finansal performans araştırmaları işletme kültürünün girift yapısı nedeniyle karmaşık bir hal sergilemektedir. Yerleşik literatür incelendiğinde; işletme kültürünün işletmelerin finansal performans üzerindeki direkt ya da dolaylı etkisi konusundaki araştırma alanının halen canlılığını koruduğu görülmektedir. Bunun yanında yerleşik literatürün düzenli bir şekilde sunulması gelecek çalışmalara ışık tutarak rehberlik etmesi bakımından önem arz ederken, yapılan çok sayıdaki araştırmayı özetleyen, kullanılan değişkenleri ve parametreleri eleştirel gözle değerlendiren çalışmaların yoksunluğu bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu suretle çalışmamız; öncelikle yerleşik literatürdeki çalışmaları ve ulaşılan sonuçları inceleyerek özetlemeyi ve tablolar yardımıyla sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Dünya üzerindeki değişik bölgelerde yapılmış işletme kültürünün finansal performans üzerine etkisini inceleyen alan araştırmaları tablolar halinde gruplanarak özetlenmiştir. Çalışmada işletme kültürü tanımı, kavramı, ölçümü ve finansal performans kavramı, ölçümü ve göstergelerine dair geniş bir değerlendirme yapılmakta, gerek metodoloji gerekse sonuçlar itibarıyla öznel biçimde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşletme kültürü, örgüt kültürü, finansal performans, literatür taraması.

The Effect of Organizational Culture on Firm's Financial Performance: a Subjective Literatur Review

Abstract

Corporate culture and financial performance studies which have developed along with the 1980s are still complicated due to the intricate structure of corporate culture. Extant literature shows that the field of corporate culture organizational performance research on the direct or indirect effect of business culture on the financial performance of businesses still maintains its vitality. As being lack off studies that

* Bu makale, 1.yazarın Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı'nda hazırlamakta olduğu doktora tez çalışması dahilinde üretilmiştir.

** Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi,Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ademboyukaslan@aku.edu.tr

*** Prof.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, riza@aku.edu.tr

**** Prof.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İşletme Bölümü, bozkara@aku.edu.tr

summarize a large number of studies which critically evaluate the variables and parameters used in C/P studies, we highlight the importance of the studies that focus on extant literature to be presented in a regular manner, guiding it by shedding light for future work. The aims of our study primarily are to present a review of the C/P studies, to analyze the results obtained from the established literature and to present them through tables. Concerning field researches of business culture on financial performance in different regions of the World, we focus on literature review. Besides, we are exhibiting a broad assessment of the definition, conceptualization, measurement of corporate culture and concept, measurement and indicators of the financial performance and we finally present our assessments in a subjective way containing both the methodology and the results.

Key words: Organization Culture, Corporate Performance, Literature Review.

---

1. GİRİŞ

Toplumun farklı katmanlarından gelen ve organizasyonların başarısı için çalışan insan gruplarını bünyelerinde barındıran işletmeler, içinde işlerin yürütücülüğünü üstlenen beşeri unsurların gerek kendi aralarında gerekse organizasyon içi fiziki varlıklar veya dış çevre unsurlarıyla etkileşimleri sonucunda, sosyal süreçler, normlar ve dokuları yaratan yeni bir sistem ortaya çıkarır ve bu sistem işletmeye has bir kültüre ev sahipliği yapar. Sistemin şekillendirdiği kültür; zamanla işletme için kendine özgü iş yapma tarzları, değerler, tutum ve davranışlar, dil, ilke ve normlarla farklı bir anlam kazanır.

İşletme içerisindeki insan ve insan grupları gibi beşeri unsurların, sahip olduğu değerler, davranışlar, tutumlar, birbirleriyle olan ilişkileri kültür vasıtasıyla sosyal sistemleri oluştururken, iş akışları, üretim süreçleri, yetkiler, makina-teçhizat parçaları, görev tanımları, sabit varlıklar gibi unsurlar ise teknik sistemleri ortaya çıkarır. Birbirleri ile karşılıklı etkileşime sahip sosyo-teknik sistemler ayrıca farklı büyüklükte ve özellikte alt sistemler oluşturarak, kendi aralarında fonksiyonel bağlılık gösterir. Bu bakımdan işletme kültürünün köklerinin ve derinlerde yatan bileşenlerinin bu fonksiyonel bağlılık ile beraber hareket ettiği kuvvetli bir varsayım sayılabilir.

İşletmelerin gerek beşerî gerek teknik varlıklarının etkin bir biçimde kullanılması, insan gruplarının davranışlarının ve değerlerinin anlaşılmasıyla ve beşerî varlıkların teknik süreçlerle uyumunun sağlanmasıyla mümkün olabilir. İşletme kültürü, sosyal sistem ve teknik sistemin birbirine uyumunu sağlayan kritik bir faktördür. Bu bakımdan işletme kültürü sosyo-teknik süreçlerin birbirlerine adapte edilmesinde ve verimli kullanılmasında düzenleyici etkiye sahipken, görünen ve görünmeyen boyutları itibarıyla işletme başarısı üzerindeki rolünün ortaya konulması önemlidir. Kusursuz bir yönetime sahip olduğunu düşünen işletmelerin, süreç içerisinde çimento görevi üstlenen işletme kültürünün sosyo-teknik süreçlerin etkin kullanımındaki rolünü ihmal etmesi durumunda fonksiyonel ve finansal başarısızlıklarla karşılaşması olasıdır.

Kültürün işletme başarısı üzerinde direk ve/veya dolaylı etkisi olabileceği varsayımından yola çıkan işletme kültürü araştırmacılarının 1980'li yılların başından itibaren araştırmalarını bu etki üzerinden yönlendirdiği görülmekle beraber, işletme kültürüne dair daha erken zamanlarda ortaya çıkan ilginin; işletme kültürünün tanımlanması, oluşum süreci, ölçümü ve kültür sınıflandırmaları üzerine geliştirilen kavramsal modeller ve tipolojiler şeklinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bu bağlamda takip eden dönemde işletme kültürünün kurumsal performans ve işletme başarısı üzerinde etkili olabileceği sorusuyla başlayan araştırmaların ise; işletme kültürü konusunda geliştirilen tanımlar, ölçümler ve ölçüm yöntemleri, işletme kültürünü oluşturan bileşenler, modeller ve tipolojiler yardımıyla birikimli olarak yeni bir alan oluşturduğu ifade edilebilir.

İşletme kültürü ve işletme performansı (çalışmanın geri kalan kısmında K/P olarak anılacaktır) alanındaki yerleşik literatüre bakıldığında; söz konusu çalışmaların oldukça karmaşık bir yapı içerisinde olduğu görülmektedir. Bu süreçte yapılan çalışmaları; genel olarak işletme kültürünün ölçümü ile ilgili çalışmalar ve işletme kültürünün kurumsal performans üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik çalışmalar olarak iki grupta toplamak mümkündür. Ayrıca K/P etkileşiminin araştırıldığı çalışmaları bir araya getiren ve özetleyen araştırmalara dair bütüncül bilgiler sunan ve literatürü eleştirel olarak değerlendiren çalışmaların eksikliği fazlasıyla göze çarpmaktadır. İlaveten, özellikle yerli literatürde K/P alanında yapılan çalışmaların sayıca azlığı ayrıca dikkat çekmektedir. Çalışmamız; bu yönüyle alan araştırmacıları için işletme kültürünün finansal performans üzerindeki etkisi üzerine yapılan çalışmalara ilişkin yerleşik yerli ve yabancı literatürü incelemeyi, çalışmalarda kullanılan yöntemleri ve sonuçları bir araya getirerek sunmayı, uygulayıcılar için ise işletme performansı üzerinde kültürün rolünün anlaşılmasını amaçlamakta, ayrıca K/P etkileşimine dair yerli ölçekte yapılacak çalışmalar konusunda araştırmacıları teşvik etmeyi hedeflemektedir.

2. İŞLETME KÜLTÜRÜNÜN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, GELİŞİMİ VE İŞLETMELER İÇİN ÖNEMİ

1930'lara kadar insanları üretim süreçlerindeki makineler olarak gören mekanik örgüt temelli Bilimsel Yönetim Yaklaşımı (Taylorizm)'nin yerini daha modern yaklaşımlara bırakmasıyla beraber işletmelerin insan ile ilgili yönlerini önemseyen teorilerin ağırlık kazandığı söylenebilir. Bu dönemde işletmeleri makineden çok kültürel bir yapı olarak ele alan modern yönetim yaklaşımlarının sosyal unsurları vurgulayan özelliği sayesinde işletme kültürünün değer kazanan bir olgu olarak belirlediği gözlenmektedir. Daha erken yıllarda tam olarak adı işletme kültürü olarak konulamamış olmasına rağmen, bir üretim tesisindeki üretim hızını inceleyen Lewin¹'in "birbirini iten veya çeken bir dizi gücün işletmelerde özel bir durum oluşturduğunu" gözlediği çalışmasının, asıl olarak kültür ve kültürün organizasyondaki gücü-

1 Lewin, K. (Ed.D.Cartright) Field Theory in Social Sciences, Tavistok Publications Ltd.1963.

ne dikkat çeken önemli bir çalışma olduğu söylenebilir². Bu kavramın genel olarak işletme iklimi ile karıştırılmasına rağmen çalışanların üretim konusunda sahip olduğu değer, kural ve tutumlarla örgütsel davranışı şekillendirdiğini kanıtlayan ilk çalışma olduğunu ifade eden Yahyagil, bu anlamda işletme kültürü çalışmalarının geliştiğine ve hızlandığına dikkat çekmektedir.

1970'lerin sonuna kadar kademeli olarak gelişen ve bu süreç içerisinde antropoloji biliminin çizdiği çerçeveler ile ele alınan işletme kültürü, 1980'lerin başında popülerlik kazanmış ve işletme alanının bütünüyle ilgisini çekmeye başlamıştır. Rakamlar ile ifade etmek gerekirse; 1975-1978 arası işletme kültürü çalışmalarının sayısı 10 civarında iken, zaman içerisinde artan ilgi sonucunda, sadece 1985 yılında yapılan işletme kültürü çalışmalarının sayısı 130'a, sadece 1990 yılında yapılan çalışmaların sayısı ise 2250'ye ulaşmıştır^{3;4;5}. Alanda yapılan öncül çalışmaların ses getirmesiyle hazırlık aşamasını geride bıraktığı gözlenen işletme kültürü olgusu bu dönemde tanımlar ve modellerle zenginleşmiştir. Başta sosyoloji, psikoloji ve antropoloji olmak üzere bir çok alanın dahil olarak büyüdüğü işletme kültürü alanında, yaşanan teorik anlaşmazlıklar tanım, model ve yaklaşımların sayısını artırırken diğer yandan birbirini tamamlayan olguların ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Ayrıca, bu süreçte teorisyenlerce geliştirilen tipolojiler yardımıyla işletme kültürünün kategorize edilerek kimlik kazanmaya başladığı görülmektedir. Sonuç olarak; işletme kültürünün etkilerini fark eden araştırmacıların işletme kültürü ile verimlilik, iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel etkililik, kurumsal performans başta olmak üzere etkileşimler aradığını ifade etmek mümkündür⁶.

Alan çalışmalarının sayısının artmasıyla işletme kültürünü tanımlamakta geliştirilen yaklaşımların her birinin işletme kültürünün farklı özelliklerini öne çıkarması bir kolaylık gibi görünse de, öte yandan bazı zorluklar getirdiği söylenebilir. İşletme kültürünü oluşturan ve yön veren, derinlerde gizlenmiş temel boyutların varlığı, kültürün tek bir tanıma sığamayacak kadar zengin ve geniş anlamlara sahip olması, bir yandan kültüre dair tanımlayıcı karakteristiklerin çeşitliliğini artırarak işletme kültürü tanımlarını zenginleştirirken, öte yandan herkesçe benimsenen bir tanımın oluşmasına engel olmuştur. Tablo-1'de işletme kültürüne yönelik geliştirilen ve kültürün farklı özelliklerine atıf yapan bazı tanımlara yer verilmiştir.

- 2 Yahyagil, M.Y. "Denison Örgüt Kültürü Ölçme Aracının Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Ampirik Bir Uygulama", *İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi* 47, 2004, 53-76.
- 3 Alvesson, M. and Berg, P.O. "Corporate Culture and Organizational Symbolism: An Overview", Vol. 34. Walter de Gruyter, 1992.
- 4 Parker, M. *Organizational Culture and Identity: Unity and Division at Work*. Sage, 2000.
- 5 Şahin, M. "Örgüt Kültürü ile Bilgi Paylaşma Tutumu Arasındaki İlişki Üzerine Türk Katılım Bankacılığı Alanında Bir Araştırma", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, 2010.
- 6 Taşgıt, Y.E. "İş Çevresi, Kurum Kültürü ve İşletme Stratejileri Arasındaki İlişkiler: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Tablo 1: İşletme Kültürü Yaklaşımlarında Öne Çıkan Tanımlar (Yazarlarca oluşturulmuştur)

Araştırmacı	İşletme Kültürü Tanımı	Vurgulanan Özellik
Pettigrew (1979)	Belirli bir grup için, belirli bir zamanda geçerli olan, kabul edilmiş anlamlar bütünü, sembollerle gösterilme	Zaman içinde paylaşılan, üyelerce benimsenen ve kabul gören, sembollerle ifade edilen
Ouchi (1981)	Örgütün değerleri ve inançlarının altında yatan ve çalışanlarca benimsenen semboller, törenler ve efsaneler bütünü	Görünmezlik ve çalışanları yönlendirme
Peters ve Waterman (1982)	Örgüt içinde paylaşılan değerler bütünü ve bu değerlerin kültürün gücünü ortaya çıkardığını ifade etmektedir	Paylaşılan ortak değerlerdir ve bu değerler ne kadar benimsenip paylaşırsa, gücü artar.
Martin ve Siehl (1983)	Paylaşılan değerler ve anlamlar konusunda örgütü bir arada tutan tutkal. Temel değerler, formlar (iletişim süreçleri vb) ve stratejilerden (ödüller, eğitimler) oluşur.	Tutkal vazifesi görmesi, üyelerin gelişimine öncülük etmesi.
Desphande ve Webster (1989)	Örgütün işleyişini açıklamaya yardımcı olan, çalışanlar için örgütteki davranışlara ait normlar üreten ortak değer yargıları ve inançlar düzeni	Paylaşılan ortak değerler, inançlar ve normlar
Denison (1990)	Örgütün derinlerinde yer alan ve üyelerce paylaşılan köklü değerler, temel inançlar ve varsayımlar	Paylaşılan ortak değerler, temel inançlar ve varsayımlardır.
Hofstede (1980,1984,1991;2000)	İnsan gruplarını bir diğerinden ayıran değerlerdir.	Kollektifliği, ayırt edici ve fark yaratıcı özelliği
Schein (1985, 1990, 1992, 2009)	Bir grubun dışsal adaptasyon sağlama ve içsel bütünleşme ile sorunlarını çözmek için oluşturduğu ve geliştirdiği, belli düzene sahip temel varsayımlar, yeni üyeler için sorun çözmeye algılama, düşünme ve hissederek öğrenme aracı	İç bütünlük ve dış uyumu sağlayan temel varsayımlardır. Sorun çözmeye yoludur. En derinde temel varsayımlar, sonra değerler ve en üstte arifaktlar yer alır. Görünür-lük-görünmezlik özelliği.
Trompenaars (1993)	İnsanlara problem çözmeye yolunu, paylaşılan anlamlar bütünü, nelere dikkat edileceği, nasıl davranılacağı, nelere değer verileceğini gösterir.	Üyelere yön verme, davranış ve tutumlarına öncülük etme, değerlere öncülük etme
Rue ve Beyers (1994)	Çalışanlar için nelerin önemli olup olmayacağını belirleyen değerlerdir. Ön yargılar, ast-üst ilişkilerinin ve müşteri ilişkilerinin dahil olduğu görünmez bir yapı	Görünmezdir, ayrıca paydaş ilişkileri belirleyicidir.
Cameron ve Quinn (1999)	Nelerin değerli olduğunu gösteren ve etkili liderlik tarzlarını geliştiren, bir örgütü eşsiz kılan paylaşılan değerler setidir.	Eşsizlik, yönlendirme, işlevi.

Eren (2001)	Üyelerin beraberce iş görmesini ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlayan yapıdır, öğrenerek geliştirilir. İçsel bütünleşme ve dışsal uyum sorunlarını çözmede faydalıdır.	Davranışları etkiler, koordinasyon ve takım çalışması için temeldir, işlerin yapılması konusunda yol göstericidir.
Silverthorne (2004)	Örgütlerin nasıl çalıştığını anlamaya yardımcı bir yapı, üyelerin örgüte adaptasyonunu kolaylaştırır.	Adaptasyon yoluyla üyelerin örgüte bağlılığını ve sadakatini sağlar.
Daft (2004)	Çalışanların ortak şekilde paylaştığı, örgüte yeni katılanlara doğruyu gösteren değerler, standartlar, normlar, inançlar ve anlayışlar	Paylaşılan ortak değerlerdir ve yol göstericidir.
Runge ve Hames (2004)	Üyelerce, gerek kendi öz değerlendirmelerinin gerekse diğer üyelerin davranışlarını analizde kullanılan ve referans alınan değerlerdir.	Paylaşılan değerlerdir, üyelerce referans kabul edilir, sosyal öğrenme ile gelişir ve yayılır.
Wilderom, Berg ve Peter (2004)	Örgütü bir arada tutan değerlerdir ve performansla beraber, örgüte bağlılığı da geliştirir.	Tutkal işlevi, örgütsel bağlılığı artırması

İşletme kültürü tanımlarına bakıldığında; üzerinde genel kabul gören tanımların varlığının sayıca az olmasının yanında, işletme kültürüne ait bazı ortak özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu özellikler; temel varsayımlar, paylaşılan değerler, inançlar ve normlardır 7; 8; 9; 10;11; 12; 13; 14; 15; 16; 17. İşletme kültürü bu bakımdan örgüt içi davranış tarzlarının çalışanlarca bilinmesini ve benimsenmesini sağlamak isteyen işletmeler tarafından yönetilebilir bir kavram haline gelmektedir. Öyle ki; aynı değerler etrafında birleşmiş, inanç ve davranışları işletmenin arzu ettiği şekilde hareket kazanan çalışanlara sahip işletmeler, belirledikleri vizyon ve misyon çerçevesinde çalışanlarını stratejik hedeflerini gerçekleştirmek üzere motive edebilir.

7 Pettigrew, A.M. "On Studying Organizational Cultures", *Administrative Science Quarterly*, 24(4),1979,570-581.

8 Schein, E.H. "Organisational Culture and Leadership: A Dynamic View." San Francisco,1985.

9 Schein, E. H. "Organizational Culture", *American Psychological Association*, Vol. 45. No.2. 1990.

10 Schein, E.H. "How Can Organizations Learn Faster?: The Problem of Entering the Green Room", Alfred P. Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, 1992.

11 Schein, E.H. *The Corporate Culture Survival Guide*. Vol. 158. John Wiley & Sons, 2009.

12 Martin, J. and Siehl, C. "Organizational Culture and Counterculture: An Uneasy Symbiosis." *Organizational Dynamics*, 12(2), 1983, 52-64.

13 Peters, T.J. and Waterman, R.H. "In search of excellence: Lessons From America's Best- Run Companies", Harper Business Essentials, 1982.

14 Calori, R. and Sarnin, P. "Corporate Culture and Economic Performance: A French Study." *Organization Studies* 12(1), 1991, 049-74.

15 Van den Berg, P.T. and Wilderom, C. "Defining, Measuring and Comparing Organisational Cultures", *Applied Psychology* 53(4), 2004, 570-582.

16 Runge, J.B., Hames, D.S. and Shearer, C.S. "The Perceived Cultural Compatibility Index: An Extension." *Leadership & Organization Development Journal* 25(5), 2004, 411-423.

17 Daft, R.L. "Organizzazione Aziendale", Apogeo Editore, 2004.

Geliştirilen yaklaşımlar arasında kültürü, işletmeler için kendilerine özgü, eşsiz ve taklit edilemez yönünü vurgulayarak ele alan Hofstede¹⁸ ve Barney¹⁹, bu özgünlüğün bir işletmeyi diğerlerinden ayırmaya yardım ettiğini belirtmiştir. Böylelikle bir işletme içerisinde hakim olan inanç, değer, gelenek ve deneyimler diğer işletmeler için aynı ölçüde geçerli olmayabilir. İşletmeler arası kültürel farklılıklar bu suretle aynı sektörde faaliyet gösteren işletmeler için -sektöre has birtakım değerler paylaşıyor olsa dahi- diğer işletmelerle benzerlik taşımayan bir kültürel normun ortaya çıkmasına neden olur. Kültürün eşsizlik ve kendine özgü olma özelliği bu yönüyle insan vücuduna benzetilebilir. Örneğin; hemen her insan aynı sabit organ ve uzuvlara sahip iken, kimisi sağlıklı bir hayat sürmekte kimisi hastalıklarla mücadele etmektedir. Organlar arasında yaşanan fonksiyonel sorunlar, haliyle vücudun sağlıklı durumunu etkilemekte, dışarıdan sağlıklı görünen birisi iç hastalıkları sebebiyle niteliksiz bir yaşam sürebilmektedir. İşletmelerin de insan uzuvlarına benzer şekilde makine teçhizat ve donanım gibi genelde benzer sabit varlıklara sahip olduğu düşünülürse, içsel fonksiyonel uyumsuzlukların ve rahatsızlıkların sağlıklı bir işletme faaliyetini engellediği söylenebilir. Aynı değerleri paylaşan, aynı inanç ve davranışları benimseyen, davranış ve tutumlarını buna göre tutarlı bir şekilde sürdüren işletmeleri diğerlerinden ayıran unsurun; işletmenin derinlerinde yer alan, çalışanları bir arada tutan ve işletmeye bağlayan, işletmeye kendine has bir değer katan, taklit edilemeyen ve eşsizlik sağlayan işletme kültürü olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan işletmeler için istenen performansın alınması yolundaki fonksiyonel bozuklukları teşhis ve tamir etmede işletme kültürü bir araç olarak belirirken; arzu edilen işletme performansını iyileştirmenin bir diğer yolunun işletmelerin mevcut kültürlerini tanımalarından ve verim almalarından geçtiği ifade edilebilir.

Yönetim biliminde örgüt, üyelerin beraberce iş görme ve verimli çalışmasını sağlayan bir yapı olarak tanımlanmaktadır²⁰. İşletme kültürü bu bakımdan çalışanlar için işlerin nasıl yapılacağı konusunda rehber olma vazifesi görür. İşletmeye yeni katılan çalışanlar işletmedeki mevcut değerler, standartlar, normlar, inançlar vasıtasıyla işletmenin kültürel özelliklerini ve değerlerini çabuk benimserler²¹. Bu aynı zamanda işletme için önemli olan değerlerin yeni katılanlarca sosyal öğrenme yoluyla fark edilmesi ve üyeler arasında paylaşılması anlamına gelmektedir²². İşletme kültürü bu yönüyle yeni çalışanların işletmeye adaptasyon sürecini kısaltan bir işlev görmektedir. İşletme ile uyumu tam anlamıyla gerçekleştirmiş bir çalışanın kendisini var olan kültür içerisinde rahat hissedeceği, verimliliğinin ve örgütsel bağlılığının artacağı öngörülebilir.

18 Hofstede, G. and Peterson, M.F. "Culture: National Values and Organizational Practices." Handbook of Organizational Culture and Climate, 2000, 401-416.

19 Barney, J. B. "Organizational Culture: Can It Be a Source of Sustained Competitive Advantage?" Academy of Management Review 11.3 (1986): 656-665.

20 Eren, E. "Management and Organization." İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 2001.

21 Daft, R.L. "Organizzazione Aziendale", Apogeo Editore, 2004.

22 Runge, J.B., Hames, D.S. and Shearer, C.S. "The Perceived Cultural Compatibility Index: An Extension." Leadership & Organization Development Journal 25(5), 2004, 411-423.

Kültürün temelini, bireylerin inanç, değer ve varsayımları ile aralarındaki etkileşimlerin oluşturduğu, kültürün tutum ve davranışların arka planı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda işletme kültürü çalışmalarında etkili olan ve tanımlarda kendisine yer bulan bir diğer durum; süreç içerisinde sosyal bilimlerin farklı alt disiplinleri ile işletme kültürünün çalışma sahalarının kesişmesiyle ortaya çıkan farklı yaklaşımların varlığıdır. Antropologlar, sosyologlar, psikologlar ve nihayetinde ekonomistler işletme kültürüne farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. İşletme kültürünün farklı disiplinler ile kesişmesi, sınıflama ve tanımlamada kültür için sorunlu bir alanın oluşmasını hızlandırmıştır. Halihazırda derin kökleri ve görünmez tarafları olan kültür olgusu böylelikle farklı alanların ilgisiyle daha giriftir bir hal almıştır. Tablo-2 işletme kültürünün farklı disiplinler ile çatışması sonucunda geliştirilen bazı yaklaşımları göstermektedir.

Tablo 2: İşletme Kültürü Teorik Yaklaşımları (Kaynak: Terzi, 2000: 23).

Yaklaşımlar	Örgütsel Paradigma Boyutu	İşletme Kültüründeki Karşılığı
Rasyonalizm	İşletme kültürü unsurları örgütsel başarı için bir araçtır.	Örgüt, işletme kültürünü kullanarak başarıya ulaşabilir.
Fonksiyonalizm	Örgüt, işlevlerini yerine getirdiği müddetçe yaşayan bir yapıdır.	İşletme kültürü; dışsal uyum ve içsel bütünleşme ile ilgili işlevleri kapsayan temel varsayımlar ve paylaşılan değerler sistemidir.
Sembolizm	Örgüt, bireylerin sembolleri algılaması sonucu oluşmuş karmaşık eylemleri açıklayan bir sosyal sistemdir.	İşletme kültürü, sosyal tasarıma sahip semboller ve bu sembollerin zihinlerdeki anlamsal karşılığıdır.

Tablo-2'den görüldüğü üzere; rasyonalist yaklaşım işletme kültürünü kurumsal hedeflerin realize edilmesi ve kurumsal başarı sağlanmasında kullanılan bir araç olarak ele almaktadır. Buna göre; paylaşılan değerler, tutumlar, davranışlar, normlar gibi kültürel özellikler işletme amaçlarının gerçekleştirilmesinde birer araçtır. İşlevsel yaklaşım; işletme kültürünü oluşma, gelişme ve yaşaması boyutları ile değerlendirirken, önemli bir nokta olarak kültürü işletmelerin hayat döngüsüne katkısı yönüyle ele alır. Dışsal uyum ve içsel bütünleşmesini başarıyla yapan işletmeler daha uzun soluklu olacak ve rekabet gücü kazanmış olacaklardır. Sembolik yaklaşımda ise, işletme kültürünün semboller yardımıyla zihinlere yerleştiği ifade edilirken, semboller algılar ile eşleşmekte ve işletme kültürünün zihinde kalma süresi üzerinde etkili olacağı varsayılmaktadır.

İşletme kültürü literatürü, araştırmacıların en zorlandığı alanlar olarak kültürün ele alınışına göre ayrılan teorik yaklaşımlar ve buna bağlı olarak işletme kültürünün ölçümünde yaşanan zorluklar olarak açık bir görüntü sunmaktadır. Örneğin; geliştirilen teorik yaklaşımlardan biri; işletme kültürünü çalışanlarca benimsenme düzeyinin esas olduğu organik yapısıyla ele almış ve bütünleşme (*integration*), farklılaşma (*differentiation*) ve parçalarına ayrılma (*fragmentation*) aşamalarıyla kavramlaştırarak

incelemiştir. Tablo-3 Martin²³'in alanda yapılmış çalışmalardan derlediği ve parçaları birbirini tamamlayan modelini göstermektedir.

Tablo 3: 3 Ayır Teorik Yaklaşımın Birbirlerini Tamamlama Düzeyleri (Kaynak: Martin (2001: 95-101))

	Bütünleşme perspektifi	Farklılaşma perspektifi	Parçalarına ayrılma perspektifi
Çalışanlarca paylaşımı	Kültür öğeleri, tüm işletme çalışanınca benimsenir ve paylaşılır.	Farklı bölümlerde farklı kültürler oluşabilir ve sadece o bölümde çalışanlarca benimsenir.	Çalışanlarca ortak bir kültürel paylaşım yoktur.
Kültürel yönelim	Tutarlıdır.	Tutarsızdır	Tutarlı olup olmadığı açık değildir.
Belirsizlik durumu	Dışlar.	Alt kültürlere doğru kayar.	Kabul eder.

Bütünleşme perspektifi bağlamında ele alınan çalışmalar, tüm kültürel yönlerin tutarlı olup birbirini güçlendirmesine atıf yapmaktadır. Sapmalar olduğunda, bu sapmalar düzeltilmesi gereken sorunlar olarak görülür. Farklılaşma perspektifi ise tutarsız yorumlanmalara ve yanlış anlaşılmalara odaklanan çalışmaları temsil etmektedir. Örneğin bir işletme yöneticisi yeni bir uygulama ya da politika açıklarken, açıkladığı uygulama ile tutarlı şekilde hareket etmemektedir. Dolayısıyla ilan edilen uygulama sadece alt kültürlerde kabul görmüş durumdadır. Alt kültür; uyumlu, bağımsız ya da birbiriyle çatışır biçimlerde olabilir ve genel olarak tutarsızdır. Parçalarına ayrılma perspektifi ise; kültürel yönelimleri ne açık bir tutarlılıkta ne de açık bir tutarsızlıkla kavramlaştırır. Açıklık yerine belirsizlik ve kaos hakimdir, fikir birliği geçicidir ve duruma- konuya göre değişir.

3. İŞLETME KÜLTÜRÜNÜN ÖLÇÜMÜ

Pozitif bilimlerdeki araştırma yöntemleri, bir olgunun ölçülmesi için öncelikle o olgunun tanımlanmasını şart koşmaktadır. İşletme kültürünün ölçümü de bu ön kabulden bağımsız değildir. İşletme kültürünün araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamasıyla beraber, tanımlamaya yönelik getirilen yaklaşımlar kültürün ölçümüne yönelik yaklaşımları da geliştirmeye ve farklılaştırmaya başlamıştır. Bu noktada geliştirilen tanımların ölçüm konusunda yönlendirici ve yol gösterici olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Öyle ki; işletme kültürünü tanımlamada sıkça yararlanılan olguların örgütsel davranış alanına önemli katkılar sağladığını söylemek mümkünken, söz konusu olguların nasıl ölçüleceği konusu halen daha tartışılan güncel bir konu olma özelliğini korumakta ve diğer bilim alanlarını da cezbederek gelişmektedir. Neticede işletme kültürüne sürekli olarak yeni tanımlar getirilmese bile, farklı

23 Martin, J.L. Organizational Culture: Mapping the Terrain, Sage Publications, 2001, 95.

kültürel boyutlara getirilen yeni yaklaşımlar ve kültürün görünmez yönlerinin tam olarak ortaya konulamamış olması işletme kültürü ve ölçümü alanının canlı kalmasına yardım etmektedir.

İşletme kültürünü diğer yönetsel olgularla ve kurumsal başarı üzerindeki etkisi ile ölçen çalışmalara bakıldığında, işletme kültürü ölçümünü; işletme kültürü ölçümünde yöntemsel yaklaşımlar ve kültürün güç düzeyine göre finansal performans ile yapılan çalışmalar şeklinde ayırarak iki bölümde incelemek mümkündür. İlk yaklaşımdan; aynı zamanda işletme kültürü ölçümünün kronolojik gelişimini esas alan nitel ve nicel yöntemler kastedilirken, bu kısım çalışmada "işletme kültürü ölçümü" başlığı altında incelenmektedir. Diğerinden; kültürü güç düzeylerine göre ele alan ve finansal performans ile ilişkilendiren hipotez testleri anlaşılabilir. Bu bölüm ise çalışmamızda "K/P çalışmalarında finansal performansın ölçümü" başlığı altında ele alınmıştır.

Alan çalışmaları; işletme kültürünü halihazırda farklı değişkenler, farklı modeller, alt boyutları ile beraber farklı boyutlar ile ele almaktayken, işletme kültürünün özgünlüğü ve işletmeden işletmeye farklılık gösteren eşsiz yönünün çalışmalara ilişkin sonuçların genelleştirilmesini fazlasıyla kısıtladığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle; bir işletmenin kültürünü tanımlamada yararlanılan özellikler, o işletmenin kültürünü ölçme konusunda baskılayıcı olabilmekte, ulaşılan sonuçlar yararlanılan tanıma özgü değerlerin ve kullanılan ölçüm yönteminin değindiği özellikler dışında başka faktörleri işaret edebilmektedir. Bu sebeple işletme kültürünü oluşturan gizli ya da görünür boyutların etkisinin işletmeler için aynı düzeyde olmayacağı söylenebilir. Dahası; işletme performansını ölçmeyi amaçlayan çalışmalarda aynı nedenlerle kültür ile performans arasında organik bir bağ kurmanın zorluğunun artması olasılık kazanmaktadır.

İşletme kültürü araştırmalarında; kültürün ölçümünün nitel metodlar ile mi yoksa nicel metodlar ile mi yapılması gerektiği konusunda bir uzlaşının sağlanamadığı göze çarpmaktadır. Bununla beraber son yıllarda alandaki hakim yaklaşımın kültür bileşenlerinin sayısallaştırılması suretiyle nicel yöntemler kullanılarak ölçülmesi olduğu söylenebilir.

Nitel yöntemler, işletme kültürünü belirli bir işletmenin varlık alanı içinde inceleyen "idiographic" özgün (emic) yaklaşım ile beraber değerlendirilebilir. Bir diğer yaklaşım olan "nomothetic" ya da evrensel (etik) yaklaşıma göre; ölçülmek istenen kavram bir bütündür ve bu bağlamda işletme kültürü nesnel ölçütler ve ölçekler kullanılarak ölçülebilir.

İşletme kültürü ölçümlerinde birbirine karşıt konumlanmış gibi görünen nitel ve nicel yaklaşım ayrımının, aslında bir paradigma farkı olduğunu ileri süren Terzi (2000), önceden yapılandırılmış görüşmeler ve anket gibi ölçüm araçlarının kullanılmasını benimseyen pozitivist paradigmanın karşısında, önceden yapılandırılmamış görüşmeler, direk gözlemler, inceleme gibi ölçme unsurları ile yorumcu paradigmanın yer aldığını belirtmektedir.

İşletme kültürünün öncül çalışmaları ağırlıklı olarak nitel (*kalitatif*) yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir^{24; 25; 26}. Nitel yöntemlerin girift, maliyetli, zaman alıcı özellikleri ile nicel yöntemlere göre daha az tercih edildiği, bunun yanında nitel yöntemlerin genelleme yapmayı kısıtlayarak, sadece incelenen topluluk ya da grup bazında analizlere imkan tanıdığı söylenebilir. Ayrıca nitel yöntemler; analiz yöntemleri itibarıyla mülakat, odak grup çalışması, örnek olay gibi teknikler ile yorumlayıcı özellik kazanmakta, araştırmacının kendisi aynı zamanda bir ölçüm aracı haline gelmekte ve çalışmanın seyri genel olarak araştırmacının bakış açısına ve yorumlama tarzına göre şekillenmektedir. Buna karşın nicel yöntemler bir nedensellik içermekte, olgular sebep-sonuç ilişkisi taşımakta, ölçüm enstrümanı araştırmacı ile katılımcılar arasında bir araç niteliği göstermektedir²⁷.

İşletme kültürü çalışmalarında nitel yöntemleri kullananların, seçimlerini genel olarak 2 gerekçeye dayandırdıkları görülmektedir. Bunlardan ilki; kültürün derin, ulaşılamaz veya bilinçsiz olduğuna ilişkin ön kabul ile şekillenmektedir²⁸. Bu ön kabul, Schein²⁹'in kültürün en önemli düzeyinin örgütlerin bilinçaltında gizlenmiş temel varsayımlar olduğu yönündeki görüşü ile aynı doğrultudadır. Böylece nitel yöntemler haricinde, örneğin anket yardımıyla gerçekleştirilen bir nicel çalışmada kavramsal kategorilerin kullanılması Schein'a göre katılımcıların kendi görüşlerini yansıtmaktan uzak kalmasına yol açacak ve sunulan sınıflamalar içerisinde en yakınının ifade edilmesiyle geçirilecektir. İkinci gerekçe ise; kültürün eşsiz ve benzersiz doğasından hareket almakta, örgüt dışından geliştirilen herhangi bir gözlem türünün ya da gözlemcinin kültür ölçümünde ve analizinde kabul edilebilir sorular ve ölçümler sunmakta yetersiz kalacağına dayanmaktadır³⁰.

Siehl ve Martin³¹'e göre; işletme kültürü ölçümünde nitel yöntemlerin kullanılması toplanan verilerin sistematik karşılaştırmalar yapmayı kısıtlaması gibi sorunlar üretebilmektedir. Fakat; işletme kültürüne getirilen kavramsal tanımlar, işletmeler veya birimler arasında testler yapmayı ve sonuçları karşılaştırmayı mümkün kılarken, işletme kültürünün derinlerde yatan anlamını kavramak ve doğasına inebilmek için işletme çalışanlarının bireysel yanıtlarının işletmenin genel durumuyla karşı-

- 24 Glick, W.H. "Conceptualizing and Measuring Organizational and Psychological Climate: Pitfalls in Multilevel Research." *Academy of Management Review* 10.3 (1985): 601-616.
- 25 Davidson, G.M. "The Relationship Between Organisational Culture and Financial Performance in a South African Investment Bank, University of South Africa", Masters of Commerce Thesis, 2005.
- 26 Nazir, N.A. and Lone, M.A. "Validation of Denison's Model of Organisational Culture and Effectiveness in the Indian Context." *Vision* 12(1), 2008, 49-58.
- 27 Danışman, A. and Özgen, H. "Örgüt Kültürü Çalışmalarında Yöntem Tartışması: Niteliksel-Niceliksel Yöntem İkileminde Niceliksel Ölçümler ve Bir Ölçek Önerisi», *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3, 2003.
- 28;33 Xenikou, A. and Furnham, A. "A Correlational and Factor Analytic Study of Four Questionnaire Measures of Organizational Culture", *Human Relations* 49(3), 1996, 349-371.
- 29 Schein, E.H. "Organizational and Managerial Culture as a Facilitator or Inhibitor of Organizational Transformation". Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, 1995.
- 30;32 Davidson, G.M. "The Relationship Between Organisational Culture and Financial Performance in a South African Investment Bank, University of South Africa", Masters of Commerce Thesis, 2005.
- 31 Siehl, C. and Martin, J. "Organizational Culture: A Key to Financial Performance?", Graduate School of Business, Stanford University, 1988.

laştırılmasının gerekliliğine işaret edebilir. Böylelikle bir işletme için ayırt edilebilir ölçüde farklı değerler taşıyan alt kültürlerin varlığını ölçmekte nitel yöntemler daha sağlıklı analizlere imkân tanıyabilir ve bu suretle aynı işletmenin farklı birimlerinden alınan veriler nitel ölçüm araçları vasıtasıyla toplanarak analiz edilebilir. Bunun için işletme kültürünün aynı derecede sağlam, içsel tutarlılığı yüksek, güvenilir ve geçerli nitel ölçüm yöntemleri ile mümkünse aynı gözlemci tarafından elde edilen veriler ile ölçülmesi gerekir. Nitel yöntemlere getirilen bir diğer eleştiri de; verilerin genel olarak non-parametrik dağılması sebebiyle çok değişkenli analizlerde kullanılmaya elverişli olmamasıdır^{32,33}.

İşletme kültürü çalışmalarında kullanılan nicel yöntemler, genel olarak işletme kültürü öğelerinin sayısallaştırılması yoluyla ölçülmek istenen olgular arasında bir nedensellik ilişkisi olduğundan hareket etmektedir. Bu doğrultuda elde edilmesi beklenen anlamlı sonuçların tesadüfi olmadığı varsayılır. İnançlar, değerler, normlar gibi kültür bileşenlerinin farklı yaklaşımlar yardımıyla nicel yöntemler ile araştırılıp ölçülmesi sonucunda, kültür araştırmalarında kültürün bütününden çok, bazı öğelerinin öne çıktığı çalışmaların yoğunlaşmasına yol açtığı söylenebilir. Bu sebeple bir işletme kültürü çalışmasında kültürü bütün yönleriyle ele almak ve açıklamak mümkün değildir. İnanç, değer, norm, uygulama ve davranışlar üzerine yoğunlaşan nicel çalışmalar, kullanılan anket, envanter, kültür profili gibi ölçüm araçları ile istatistikî yaklaşımlar yardımı ile kültüre anlamlı çıkarımlar sunabilmekte, bu yaklaşım ve teknikler ile gruplar, alt gruplar ve işletmeler bazında karşılaştırma yapılmasına imkan tanımaktadır^{34,35,36}.

Nicel çalışmaların avantajlarından biri; önceden yapılandırılmış anket gibi yöntemler ile toplanan verilerin daha fazla katılımcının yanıtlamasına açık olması ve bunun sonucunda başka işletmeler ile karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamasıdır. Daha fazla katılımcının aynı olgu üzerine cevaplar sunması, incelenen olgunun algılanması yönünde tutarlı sonuçların alınmasını sağlamakta, ortaya konulan sonuçların genelleştirilmesine yardım etmektedir. Böylelikle çalışanlarca oluşturulan sosyal dokunun katılımcıların yanıtlarına göre somutlaştırılması sağlanır. Bu bağlamda nicel yaklaşımlarla karşılaştırmalı sonuçlar elde eden çalışmacıların kültürün daha derininde yer alan temel varsayımlar ve inançlar konusunda bir kısıtın varlığını kabul ettiklerini ve kültürün orta katmanlarında yer alan artifaktlar ve semboller gibi görünür değer ve özellikleri ölçümlerine dahil ettiklerini belirtmek yerinde olacaktır. Bir başka ifadeyle; kültürün görünür özellikleri daha derinde yer alan görünmez ve kökleri kuvvetli özelliklere göre daha durumsal anlamlar taşımaktadır^{37,38,39}.

34;39Kılıç, K. "ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi Uygulamalarının Başarısında Kurum Kültürünün Rolü: Orman Genel Müdürlüğü Örneği". Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.

35 O'Reilly, C.A., Chatman, J., Caldwell, D.F. and Doerr, B. "People and Organizational Culture: A Profile Comparison Approach to Assessing Person-Organization Fit." *Academy of Management Journal* 34(3), 1991, 487-516.

36 Şişman, M. *Örgütler ve Kültürler*, 2. Baskı, Pegem A Yayınları, Ankara, 2007.

37 Lau, C.M., and Ngo, H.Y. "The HR System, Organizational Culture and Product Innovation." *International Business Review* 13(6), 2004, 685-703.

38 Denison, D. R. and Mishra, A.K. "Does Organizational Culture Have an Impact on Quality? A Study of Culture and Quality in Ninety-Two Manufacturing Organizations". Unpublished manuscript submitted to the Organization and Management Theory Division of the Academy of Management, 1996.

Nicel yöntemler sayılan avantajlarına karşın, temel varsayım ve değerlerin analizini yeterince sağlayamaması, ele alınan olguları yüzeysel değerlendirmesi gibi eleştirilere maruz kalmakta fakat karşılaştırma imkanı vermesi nedeniyle tercih edilmektedir.

Bu bilgiler ışığında, kullanılan yaklaşım ve yöntemler beraber düşünüldüğünde; işletme kültürü ölçüm yaklaşımlarının sadece nitel yöntemler ile değil, modern teknikler kullanılarak ve sayısal hale getirilerek nicel yöntemler ile de ölçülebileceği ifade edilmektedir^{40;41;42;43}. Bu bakımdan işletme kültürü ölçümünde özgün (*emic*) yaklaşımın yerini evrensel (*etik*) yaklaşıma bıraktığı düşünülebilir^{44;45;46}. Fakat bu şekilde kat'i bir kanaatin oluşmaması adına, nicel yöntemlerinin giderek hız kazanmasına ve nicel alan çalışmalarının popüler olmasına rağmen, nitel yöntemlerin tamamen terk edilmediğini belirtmek, aynı zamanda nitel ve nicel yöntemlerin birbirlerini tamamlayıcı kullanımına dikkat çekmek, çoklu yöntem yaklaşımı olarak adlandırılan nicel ve nitel yöntemlerin beraber kullanılmasını önermek yerinde olacaktır^{47;48;49;50;51;52;53}. Bunun dışında işletme kültürü ve finansal performans arasında etkileşim arayan çalışmalarda anket yöntemi ile toplanan verilerin istatistikî olarak test edildiği ve nicel ölçüm yöntemlerinin sıklıkla tercih edildiği, anlamlılık düzeyi düşük çıkan veya seçilen nicel yöntemlerin yetersiz kaldığı araştırmalarda, araştırmacının sezisi ya da becerisi yardımıyla nitel yöntemleri kullanarak yorumlayıcı yaklaşımlar getirebileceği ve bu eksikliği tamamlayacağı söylenebilir.

- 40 Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D.D. and Sanders, G. "Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across Twenty Cases." *Administrative Science Quarterly* 35(2), 1990, 286-316.
- 41 Hofstede, G. and Peterson, M.F. "Culture: National Values and Organizational Practices." *Handbook of Organizational Culture and Climate*, 2000, 401-416
- 42 Zeitz, G., Johannesson, R. and Ritchie J.E. "An Employee Survey Measuring Total Quality Management Practices and Culture: Development and Validation", *Group & Organization Management* 22(4), 1997, 414-444.
- 43;44 Yahyagil, M.Y. "Denison Örgüt Kültürü Ölçme Aracının Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Ampirik Bir Uygulama", *İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi* 47, 2004, 53-76.
- 45 Martin, J.L. *Organizational Culture: Mapping the Terrain*, Sage Publications, 2001, 95.
- 46 Ashkanasy, N.M. ve Jackson, C.R.A. "Organizational Culture and Climate. *Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology*: Sage Publications, 2001, s. 398-414.
- 47;49 O'Reilly, C.A., Chatman, J., Caldwell, D.F. and Doerr, B. "People and Organizational Culture: A Profile Comparison Approach to Assessing Person-Organization Fit." *Academy of Management Journal* 34(3), 1991, 487-516.
- 48;54;58 Gordon, G.G. and DiTomaso, N. "Predicting Corporate Performance From Organizational Culture," *Journal of Management Studies* 29(6), 1992. 783-798.
- 50 Denison, D.R. and Spreitzer, G.M. "Organizational Culture and Organizational Development: A Competing Values Approach." *Research in Organizational Change and Development*, 1991, 1-21.
- 51 Kim J.L.S. and Yu, K. "Corporate Culture and Organizational Performance." *Journal of Managerial Psychology* 19(4), 2004, 340-359
- 52 Denison, D. R. and Mishra, A.K. "Does Organizational Culture Have an Impact on Quality? A Study of Culture and Quality in Ninety-Two Manufacturing Organizations". Unpublished manuscript submitted to the Organization and Management Theory Division of the Academy of Management, 1996.
- 53 Hofstede, G. "Attitudes, Values and Organizational Culture: Disentangling the Concepts." *Organization Studies* 19 (3), 1998, 477-493.

Girişte yapılan ayrım ölçüsünde; güç düzeylerine göre kastedilen kültür tiplerinden; “güçlü kültür” ve “zayıf kültür” türleri anlaşılmalıdır. K/P çalışmalarında güçlü ve zayıf kültür hipotezlerinin finansal başarı ile sıklıkla test edildiği görülmektedir. Bu bağlamda güçlü kültürü; örgütçe açık bir şekilde düzenlenen, üyelerce benimsenmiş, kabul edilmiş ve yoğun olarak paylaşılan temel değerler seti olarak ifade etmek mümkündür. Kültürün gücü; üyelerce benimsenip paylaşılmasına göre belirlenebilir ve işletme çalışanlarının davranışlarını yönlendirmede rehberlik yapar^{54;55;56}. Örgütsel bağlılık da bu anlamda çalışanlarca paylaşılan değerler ile beraber ele alınabilir ve güçlü kültürün gelişmesine yardımcı olarak, işletme içerisinde olumlu bir hava yaratır, kültürün gücüne katkı yapar. Çalışanların davranış ve tutumları üzerinde yoğun biçimde etkili olmakla güçlü kültürün, işletme performansı üzerinde belirleyici olması beklenebilir.

Zayıf kültür ise; kendiliğinden gelişen, bilinçten uzak kültürdür ve işletmenin amaçlarına hizmet etmez^{57;58;59}. Zayıf kültüre ait modeller, öyküler, hikâyeler, törenler gibi kültürel özellikler işletme çalışanları için karmaşık nitelik taşıırken, zayıf kültürler çalışanların etrafında birleşecekleri değerleri üretmekten yoksundur şeklinde ifade edilebilir.

Kültürün gücü düşünüldüğünde; işletme kültürünün ölçümü farklı düzey ve güç seviyesindeki kültürlerle sahip işletmeler için zordur. Çünkü işletme kültürleri zaman zaman benzerlik gösterse dahi, esas olarak birbirlerinden ayrılmaktadır ve kültür her işletme için kendine has bir takım özellikler içermektedir. Benzerlik gösteren kültür tiplerinin bir araya toplanması ve hakim özelliklerine göre ayrılması, işletme kültürünün ölçülebilmesi amacıyla önemlidir. Aksi takdirde her işletmeye has bir işletme kültürü tipi ölçümü yapılması gerekecektir.

İşletme içerisindeki farklı grup ve alt birimlere ait farklı kültürler işletmelerin alt kültürlerini oluşturur^{60;61}. Kültürün güç düzeylerinin farklılık göstermesi yanında, alt kültürlerin varlığı da işletme kültürünün gücünü etkiler durumdadır. Kültürü oluşturan ve işletme içerisinde mikro boyutta yaşayan alt kültürler, işletme için işlevsel birimleri, hiyerarşik düzeyleri ve paylaşılan geçmişe sahip diğer alt grupları temsil eder^{62;63}. Bu yönüyle işletme kültürü homojen bir olgu olmaktan çıkmaktadır. Fakat işletme kültürünün homojenlikten uzak bir yapıya sahip olmasına karşın, işletme içindeki çoğulcu yapıyı yansıttığı, alt kültürleri de kapsar vaziyette bütüncül bir kavram olarak ele alınmasına sıklıkla rastlanmaktadır. Buna rağmen işletme kültürü araştırmacılarının zaman içinde kültüre somut bir kişilik yükleyerek simgelerle ilişki-

55 Vural, Z.B.A. “Kurum Kültürü ve Örgütsel İletişim”, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

56;59 Sørensen, J.B. “The Strength of Corporate Culture and the Reliability of Firm Performance”, *Administrative Science Quarterly* 47(1), 2002, 70-91.

57 Kotter, J.P. and Heskett, J.L. “Corporate Culture and Performance.” *Business Review*. Vol 2, 1992.

60 Schein, E.H. *Organizational Culture and Leadership*. Vol. 2. John Wiley & Sons, 2010.

61 Trice, H.M. and Beyer, J.M. *The Cultures of Work Organizations*. Prentice-Hall, Inc, 1993.

62 Schein, E.H. *Organizational Culture and Leadership*. Vol. 2. John Wiley & Sons, 2010.

63;66 Bruyere, U. L. “Examining the Link Between Organizational Culture and Performance in a High-Hazard Environment: A Case Study.” (2013).

lendirmesi ve bu yolla sınıflandırıp, bir takım varsayımlar yardımı ile ölçmeye çalışmaları, kültürü oluşturan alt kültürlerin, işletme kültürünün bütüncül kapsamında içerisinde yer aldığı varsayılmasına rağmen, bu ölçümlere dahil olmasını zorlaştırmıştır.

Kültür, homojen bir yapı olarak ele alındığında ise işletmelerin sahip olduğu örgütsel uyum, işletme performansı ile olumlu ilişki içerisinde olan bir değişken olarak belirlenmiştir^{64,65}. Alt kültürlerin, işletme performansı üzerinde olumlu veya olumsuz sonuçlarını ortaya koyacak kadar çok çalışma yapılmadığını ileri süren Bruyere⁶⁶, bu şekilde yapılacak çalışmalarda yüksek risk barındıran işletme çevresinde faaliyet gösteren işletmelerin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Fakat mevcut K/P çalışmaları ışığında işletme performansı söz konusu iken alt kültürlerin yüksek riskli işletme çevresi ile ilgisini kurabilen bir nedensellik durumundan bahsetmek hayli zordur.

4. FİNANSAL PERFORMANS KAVRAMI VE K/P ÇALIŞMALARINDA FİNANSAL PERFORMANSIN ÖLÇÜMÜ

Bir işletmenin performansı, belirli bir süre sonunda oluşan çıktı veya faaliyet sonuçlarına göre işletme amaçlarının yerine getirilme derecesi olarak ifade edilmektedir⁶⁷. İşletmeler için kaynakların bulunup korunması, bu kaynakların varlıklara tahsis edilmesi yolu ile varlıkların etkin ve verimli çalıştırılması gibi finansal aktivitelerin değerlendirilmesi bakımından büyük önem taşıyan performans ölçümü; bir çok kaynakta farklı şekillerde ayrıntı tabii tutulmaktadır. Bununla beraber yapılan sınıflandırmalar farklı bile olsa genel işletme performansı; finansal performans ölçümü (nesnel, nicel) ve finansal olmayan performans ölçümü (öznel, nitel) şeklinde iki grupta ele alınabilir⁶⁸. Bu ayırmadan kast edilen; geleneksel muhasebe temelli performans ölçümü ve algılanan finansal performans ölçümüdür.

Ölçülmesi nispeten daha kolay olan, somut kriterler ile değerlendirilen ve bu şekilde objektif sonuçlar üreten nesnel finansal performans ölçütleri, muhasebe verilerine dayanır ve genel işletme performansına dair bütünsel bir bakış sağlar⁶⁹. Bu bakımdan çıktılarını nesnel ve somut göstergeler ile ölçmek isteyen işletmeler belirli bir dönem itibarıyla, başta verimlilik ve kârlılık durumları, finansal varlıklarını ne ölçüde rantable kullandıkları, firma ve hisse değerleri, borçluluk durumu gibi bir çok faaliyet sonuçlarını finansal olarak ölçerek işletme performanslarını görebilir.

64 Hofstede, G. "Attitudes, Values and Organizational Culture: Disentangling the Concepts." *Organization Studies*, 19 (3), 1998, 477-493.

65 Schein, E.H. *Organizational Culture and Leadership*. Vol. 2. John Wiley & Sons, 2010.

67 Sayıştay. "Sayıştayın Performans Ölçümüne İlişkin Ön araştırma Raporu", 2003, Eylül.

68,71 Bayraktaroğlu, A. "Hissedar Değeri İle Geleneksel ve Çağdaş Finansal Performans Ölçütleri Arasındaki İlişki: IMKB Şirketleri Üzerine Bir Uygulama." *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi*, 2009.

69 Coşkun, A. *Stratejik Performans Yönetimi ve Performans Karnesi*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2006.

İşletme performansı ile ilgili birçok çıkar çevresinin olduğu ve bu çıkar çevrelerinin işletmeden beklentileri düşünüldüğünde; nesnel finansal performans sonuçları her paydaş için beklentilerden daha çok, kesinleşmiş işletme performansını gösteren objektif sonuçlar ortaya koymaktadır. Fakat; finansal performans ölçümü bu avantajlar yanında geçmişe yönelik olması, tahmin edilmesindeki zorluklar, değişikliklere geç uyum sağlaması ve hemen yansıtılmaması, işletmenin maddî olmayan varlıklarının değerini tam göstermemesi gibi konularda eleştiriler almaktadır^{70;71}. Bu sebeple nesnel finansal performans ölçütleri; Ar-Ge, eğitim, beşeri ve sosyal varlıklara yatırımlar gibi uzun vadede sonuç vermesi beklenen yatırımlar, müşteri ve paydaş memnuniyeti, üretilen mal ve hizmetlerin kalitesi, çalışanların moral motivasyon düzeyi, veri hazırlama ve raporlama safhalarının uzun sürmesi sebebiyle hızlı karar alınması gereken zamanlarda işlevsel olmama, ayrıca sorunun var olduğunu göstermekle beraber sorunun kaynağını göstermeme gibi konulardaki eksikliği sebebiyle güncellikten uzak olarak nitelendirilmektedir^{72;73;74}. Bu doğrultuda güncel bir bilgi olarak; son yıllardaki yeni değerlendirme arayışlarının, yeni yaklaşımlar ile beraber değere dayalı yeni nesnel finansal ölçüm modellerinin gelişimini sağladığı söylenebilir.

İşletme performansının finansal değerlendirmesi ayrıca nitelik temelli göstergeler ile de yapılabilir. Kişilerin algısına dayanan nitelik temelli göstergeler kişilerin subjektif değerlendirmelerini içermektedir. Müşteri memnuniyeti ya da çalışanların tatmini bu bakımdan en genel algılanan finansal performans ölçütleri olarak sayılabilir⁷⁵. Algılanan finansal performans değerlemesi işletme yöneticileri ve ortakları tarafından işletmeye ya da yönetime dair memnuniyetsizliklerin ortaya konulacağı endişesiyle pek tercih edilmeyebilir. Ayrıca, ölçülmesi kişilerin algısıyla doğru orantılı olan algılanan finansal performans ölçütleri zaman içinde kişilerin algısında meydana gelecek değişimler dolayısıyla zamanla değişiklik gösterebilir. Buna karşın her ne kadar nesnel bir ölçüt ile ortaya koyulması zor olsa dahi müşteri tatmini ya da çalışan tatmininin finansal sonuçlar ile direk bir ilişki içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Finansal performansın ölçümü ve işletme performansını göstermek üzere kullanılacak ölçütlerin seçimi K/P çalışmalarında üzerinde sıklıkla durulan konulardan biridir. İşletme kültürünü oluşturan sosyal katmanların kültür dokusu üzerindeki fazlalığı ve çeşitliliği K/P araştırmacılarını bir çok farklı finansal performans ölçütünün kullanıldığı çalışmalara yönlendirmiştir. Özellikle algılanan finansal performans ölçütlerinin, çalışan tatmini ve müşteri memnuniyeti başta olmak üzere K/P çalışmalarında sıkça kullanıldığı, bununla beraber iş tatmini, işe bağlılık, ürün ve

70;74 Otlu, F. and Karaca, S.S. "Faaliyet Temelli Maliyetleme Sistemine Göre Ekonomik Katma Değer Analizi", Muhasebe ve Finansman Dergisi 29, 2006, ss.140-151.

72 Akgül, B.A. "İşletmelerde Yeni Performans Ölçümleme Sistemleri", Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı 24, Ekim 2004, ss73-82.

73 Coşkun, A. Stratejik Performans Yönetimi ve Performans Karnesi, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2006

75 Wade, D. and Recardo, R.J. "Corporate Performance Management: How to Build a Better Organization Through Measurement-Driven Strategic Alignment. Routledge, 2001.

süreç kalitesi, kalite geliştirme ve yeni ürün geliştirme, yenilik gibi diğer ölçütlere yer verildiği göze çarpmaktadır^{76;77;78;79;80;81;82;83;84}.

Nesnel finansal ölçütler ve algılanan finansal performans ölçütleri değerlendirildiğinde; malî tablo kalemlerinden seçilerek kullanılan nesnel ölçütler karşısında algılar ile şekillenen subjektif finansal ölçütlerin yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda mali tablolar yardımıyla finansal ölçütler geliştirerek K/P çalışmalarına dahil etmek mümkündür. Fakat işletme kültürünün sosyal dokusunun çalışanların ya da müşterilerin algısındaki değişimler ile daha eşleştirilebilir olduğu unutulmamalıdır. İşletme kültürünü ölçmek üzere geliştirilen yaklaşımlarda; kullanılan verilerin birincil kaynaklardan genel olarak çalışanlar ve yöneticilerden, bir başka ifadeyle algılar yolu ile tutum ve davranışları şekillenen insan gruplarından elde edildiği görülmektedir. Mali tablolar çalışanlar ya da müşterilerin algısını dikkate alan ya da yansıtan sonuç tabloları değildir. Bu kapsamda işletme kültürü ve finansal performans çalışmalarında nesnel finansal göstergeleri işletme faaliyetlerinin değerlendirilmesi bakımından somut sonuçlar üretse dahi, kültür katmanlarının oluşmasında ve sürdürülmesindeki sosyal etkiler algılanan finansal performans ölçütlerinin kullanılmasını gerektirebilir.

K/P çalışmalarında sıkça kullanılan çalışan tatmini ve müşteri memnuniyeti ölçütlerinin, ayrıca işletme kültürü çalışmalarında yine sıkça kullanılan içsel bütünleşme ve dışsal uyum boyutları ile organik bir bağlantı içerisinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Organizasyon içi bütünleşme; örgütsel bağlılık, koordinasyon, takım çalışması, çatışma yönetimi, problem çözme gibi bir çok alt boyutta çalışanların aktif bir şekilde yer aldığı sosyal özelliklerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu yönüyle önemli bir fonksiyon üstlenen çalışanların işletme performansına dair

- 76 Fey, K. F. and Denison, D.D. "Organizational Culture and Performance: the Case Study of Foreign Companies in Russia." (2001).
- 77 Ogbonna, E. and Harris, L.C. "The Organization of Marketing: A Study of Decentralized, Devolved and Dispersed Marketing Activity." *Journal of Management Studies* 40(2), 2003, 483-512.
- 78 Nazir, N.A. and Lone, M.A. "Validation of Denison's Model of Organisational Culture and Effectiveness in the Indian Context." *Vision* 12(1), 2008, 49-58.
- 79 Yilmaz, C. and Ergun, E. "Organizational Culture and Firm Effectiveness: An Examination of Relative Effects of Culture Traits and the Balanced Culture Hypothesis in An Emerging Economy", *Journal of World Business*, 43(3), 2008, 290-306.
- 80 Çcal, H. and Ağca, V. "Teknolojik Değişim Hızına Bağlı Olarak Farklaşan Endüstri Yapılarının Örgüt Kültürü ve İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri", *Ege Akademik Bakış* 10(1), 2010, 157-182.
- 81 Prajogo, D.I. and McDermott, C.M. "The Relationship Between Multidimensional Organizational Culture and Performance." *International Journal of Operations & Production Management* 31(7), 2011, 712-735.
- 82 Hartnell, C.A., Ou, A.Y. and Kinicki, A. "Organizational Culture and Organizational Effectiveness: a Meta-Analytic Investigation of the Competing Values Framework's Theoretical Suppositions", 2011, 677.
- 83 Sanders, E.J. and Cooke, R.A. "Financial Returns From Organizational Culture Improvement: Translating "Soft" Changes Into "Hard" Dollars", *Human Synergistics International*, 2012, 1-10.
- 84 Poku, K. Owusu-Ansah, W. and Zakari, M. "Organizational Culture and Organisational Performance: Empirical Evidence from the Banking Industry in Ghana", *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 3(1), 2013, 95-107.

algılarını “çalışan tatmini” ölçütünü kullanarak K/P çalışmalarına dahil etmek faydalı olacaktır. Aynı şekilde yoğun rekabet ortamında istek ve talepleri ile işletmelerin piyasadaki davranışlarını belirleyen müşteriler, işletmelerin dışsal uyumunun gerçekleşmesinde ve rekabet şartlarına adapte olmasında kritik bir fonksiyonu yerine getirmektedirler. İşletmelerin stratejik yönelimleri, belirlenen misyon ve vizyon çerçevesinde hareket kabiliyetleri, örgütsel öğrenme ve değişim yoluyla üstünlük sağlamaları dışsal uyumda sağlanacak başarı ile ilgilidir. Bu yönüyle “müşteri memnuniyeti” ölçütü K/P çalışmaları için uygun bir gösterge kabul edilebilir.

5. İşletme Kültürünün Finansal Performans Üzerine Etkisi ve Alan Çalışmalarına İlişkin Genel Değerlendirme

K/P üzerine yapılan çalışmaların geniş bir spektrum üzerinde dağılması, bu çalışmaların tamamının ayrı ayrı ele alınmasını zorlaştırmakta ve gerek kullanılan değişkenleri ve yöntemleri bir araya getirmeye gerekse ulaşılan sonuçları genellemeye engel olmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda; incelenen tüm alan araştırmalar Tablo-4, Tablo-5 ve Tablo-6 yardımıyla bir araya getirilmeye çalışılmış ve yapılan çalışmalar itibarıyla ulaşılan sonuçların anlamlılık düzeylerini dikkate alan tabloların hazırlanması yoluyla ele alınmıştır. Bu anlamda oluşturulan tablolar; sadece K/P çalışmalarında olumlu etki (+), olumsuz etki (-) ile sonuç veren çalışmalar ve finansal performans tahmininde işletme kültürünün öncül olarak kullanıldığı çalışmalar halinde ayrı olarak sınıflandırılmıştır.

İşletme kültürü çeşitli tanımlardan ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere geniş bir kavramdır. İşletme kültürü ve finansal performans üzerine yapılan alan çalışmaları incelendiğinde; bir çok farklı modelin ve yaklaşımın iki olgu arasındaki bağlantıyı ortaya koymak üzere kullanıldığı görülmektedir. Yaklaşımlardaki farklılığın esas sebebi olarak; işletme kültürünün çok boyutlu yapısı ve çok boyutlu bu yapı ile işletme performansı bağlantısının kurulmasındaki zorluklar gösterilebilir. Bu bağlamda seçilen işletme kültürü boyutlarının tamamı ya da herhangi biri işletme performansı üzerinde açıklayıcı bir etkiye sahip olmayabilir veya sadece bir kaç boyut anlamlı açıklayıcılık düzeyinde kalabilir. Hatta seçilen aynı kültürel özellikler dahi araştırma sonuçlarını işletme kültürünün kavramsallaştırılması ve ölçümünde farklı sonuçlara götürebilir ve bu sonuçlar aynı yöndeki çalışmaların sonuçları ile kıyaslandığında farklı sonuçlar ortaya çıkabilir⁸⁵.

İşletmecilik ve yönetim literatüründe; kültürün işletme üst yönetimi ve liderlerin değer ve tutumlarını yansıtmak suretiyle şekillendiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla işletme içinde paylaşılan değer ve kolektif tutumları belirleyen normların

85 Bruyere, U. L. “Examining the Link Between Organizational Culture and Performance in a High-Hazard Environment: A Case Study.” (2013).

işletme yönetimince belirlendiğini ifade etmek mümkündür^{86,87,88,89,90}. Bu durum K/P çalışmalarına liderliğin uyumlaştırıcı etkisinin dahil edilmesiyle konu olmuşken, bu görüşleri destekleyici çalışmaların az sayıda olduğunu belirtmenin yanında, bu çalışmalarda elde edilen ampirik bulguların yetersizliğini öne süren görüşler de bulunmaktadır⁹¹.

Kültür işletmeler için eşsizdir, taklit ve ikame edilemeyen kaynakların bir bileşimidir ve özgündür. Bu yönüyle işletmeye ait örtük bilgi, sosyal bağlar ve iş yapma şekilleri gibi bileşenlerin bir araya gelmesiyle işletme kültürü, sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmada önem taşıyan işletme içi kaynaklardan biri sayılabilir^{92,93,94,95}. İç kaynakların etkin kullanılabilmesi, organizasyondaki çalışanlar ve birimler arasında ortak bir anlayışa ve bilinçle sahip olunması, paylaşılan değerlerin organizasyon içinde tüm çalışanlarca benimsenmesi gibi özelliklerin birleştirilerek, işletmeye özgü bir kimliğin oluşturulması ve bu kimliğin diğer işletmelerden ayırt edilen, taklit edilmesi zor bir özgün üstünlük elde edilmesiyle içsel bir bütünlüğün sağlanması yoluyla kurumsal performans üzerinde etkili olması beklenebilir. Bu ön kabulden yola çıkan K/P çalışmalarında genel olarak Denison Örgüt Kültürü Modeli'nin tercih edildiği görülmektedir. Aynı ayrı değişken seçimleri yerine işletme kültürü bileşenlerini toplu olarak bir araya getiren modelde; içsel bütünlüğün sağlanması "katılım" ve "tutarlılık" boyutlarında gösterilecek başarıya bağlıdır. Bununla beraber model, işletme performansı için sadece içsel bütünlüşmeyi değil, aynı zamanda pazar ve paydaşlardan gelen talep ve isteklere göre işletmelerin adaptasyon ve değişim yeteneğinin örgütsel öğrenme yoluyla başarıyla sağlanmasını gerektiren "uyum" boyutunu ve belirlenen amaç ve hedefleri somutlaştırarak stratejik olarak kullanılabilmesini sağlayan "misyon" boyutunu kapsamaktadır.

Alan araştırmalarında Denison Modeli'nin en çok tercih edilen model olmasının işletme kültürünü içsel bütünlüşme ve dışsal uyum şeklinde iki ana eksenle ele al-

- 86 Schein, E.H. "Organisational Culture and Leadership: A Dynamic View." San Francisco, 1985.
- 87 Schein, E.H. "How Can Organizations Learn Faster?: The Problem of Entering the Green Room", Alfred P. Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, 1992.
- 88 Kotter, J.P. and Heskett, J.L. "Corporate Culture and Performance." Business Review. Vol 2, 1992.
- 89 Ogbonna, E. and Harris, L.C. "The Organization of Marketing: A Study of Decentralized, Devolved and Dispersed Marketing Activity." Journal of Management Studies 40(2), 2003, 483-512.
- 90 Baron, J. N., and Hannan, M.T. "Organizational Blueprints For Success in High-Tech Start-Ups: Lessons From the Stanford Project on Emerging Companies." California Management Review 44.3 (2002): 8-36.
- 91 Schneider, B., Ehrhart, M.G. and Macey, W.H. "Organizational Climate and Culture." Annual Review of Psychology, 64, 2013, 361-388.
- 92 Barney, J. B. "Organizational Culture: Can It Be a Source of Sustained Competitive Advantage?" Academy of Management Review 11.3 (1986): 656-665.
- 93 Wilderom, C. P. M., Glunk, U. and Maslowski, R. "The Climate for Service." Handbook of Organizational Culture and Climate Thousand Oaks, CA, 2000, 193-209.
- 94 Zheng, W., Yang, B. and McLean, G.N. "Linking Organizational Culture, Structure, Strategy and Organizational Effectiveness: Mediating Role of Knowledge Management", Journal of Business Research 63(7), 2010, 763-771.
- 95 Olughor, R.J. "Corporate Entrepreneurship and Employee Retention Strategies in Nigerian Telecommunication Industry." European Journal of Business and Social Sciences 3(2), 2014, 09-23.

ması ile işletme kültürünün gerek paylaşılan değerler, temel inançlar gibi örgüt içi değerlere ve iş yapma tarzı gibi örgütsel davranış özelliklerine, gerekse işletme içi yeteneklerin pazar ve paydaş çevresine göre uyum gücünü ölçme yeteneğine duyulan güven ile açıklamak mümkündür.

İşletmelerin içsel ve dışsal çevre şartları karşısında değişim ve gelişim yeteneklerini ifade eden Dinamik Yetenekler Teorisi, işletme kaynaklarının değişen şartlar karşısında yenilikçi formlar ile güncellenmesini vurgulamaktadır. Böylelikle sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamayı amaçlayan fakat dinamik yeteneklerden mahrum kalan işletmeler için, gerekli kaynak ve yeteneklere sahip olmalarına rağmen, kazanılacak rekabet üstünlüğünün belirli bir zaman dahilinde kısa süreli olacağı sonucu çıkarılabilir. Bu şartlar altında yoğun rekabet koşullarında faaliyet gösteren işletmeler kazandıkları rekabet üstünlüğünü uzun süre devam ettiremez^{96,97}. Uzun dönemli rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen işletmelerin rekabet koşullarında paydaş ilişkileri kuvvetli olan, pazarın ve müşterilerin isteklerine göre esnek ve hızlı davranan, dışsal uyumu güçlü nitelikler edinmesi gereklidir. Değişen çevresel şartlar karşısında eşzamanlı hareket imkanı bulan işletmeler dış çevreden değerli bilgiler toplayabilir ve işletmelerinin mevcut kültürel değerlerini, temel inanç ve varsayımlarını çevreden gelen istek ve talepler ölçüsünde gözden geçirebilir. Bu yönüyle işletmeler için çevreye uyum sağlamak ve uzun vadede sürdürülebilir avantajlar kazanmak dışsal uyumun başarısından geçerken, dışsal uyumdaki sağlanacak başarının işletme performansı üzerinde kuvvetle muhtemel etkili olacağına işaret etmektedir.

Alan çalışmalarında en fazla kullanılan toplayıcı ve tamamlayıcı bütünsel model olduğu görülen ve içsel/dışsal özelliklere yoğunlaşan Denison Ölçeği'nin farklı çalışmalarda seçilen farklı finansal performans göstergelerle dahi ağırlıkla olumlu bağlantılı (+) sonuçlar verdiği aşağıda sunulan tablolar yardımıyla anlaşılabilir. Dahası bu varsayım araştırmacıları; seçilecek finansal performans değişkenlerinden daha çok, kullanılacak işletme kültürü modeli veya değişkenlerinin K/P çalışmalarında daha önemli olabileceği seçeneğini dikkate almaya zorlayabilir. Bir başka ifadeyle; Denison Örgüt Kültürü Modeli farklı finansal değişkenler kullanıldığında dahi sayısal olarak pozitif ilişkili sonuçları verebilirken bu sonuç K/P etkileşimi yönünde ikna edici olmaktan uzak kabul edilebilir.

---

96 Teece, D.J. "Explicating Dynamic Capabilities: The Nature and Microfoundations of (Sustainable) Enterprise Performance", *Strategic Management Journal* 28(13), 2007, 1319-1350.

97 Zhang, M., Yang, B. and Li, H. "Linking Organizational Culture With Performance: The Mediator and The Moderator", *Chinese-Hungarian International Conference*, 30th June-1st July 2011, Budapest.

Tablo 4: İşletme Kültürü – Finansal Performans Etkisini Pozitif (+) Olarak Ölçen Çalışmalar

Araştırmacı	İşletme Kültürü Değişkenleri	Finansal Ölçütler	Veri Toplama Yöntemi	Yöntem	(Varsa) Yardımcı Değişken	K/P Etkisi vardır (+)
Denison (1984)	Survey of Organizations (En önemli bileşeni: katılımcı yönetim)	ROI, ROS	Anket	Özel bir program	-	(+)
Denison ve Mishra (1989)	Denison Örgüt Kültürü Modeli: Katılım, Tutarlılık, Uyum ve Misyon	Yeni ürün geliştirme, satışların büyüklüğü, pazar payı, nakit akışı, ROA ve genel işletme performansı	Anket	Faktör Analizi, Anova,	-	(+)
Calori ve Sarnin (1991)	İşle ilgili değerler ve yönetim uygulamalarına dair geliştirdikleri çoklu alt boyutları olan ölçek	ROI, ROS	Anket	Faktör Analizi, Küme Analizi, F Testi, Korelasyon Testi,	-	(+)
Kotter ve Heskett (1992)	Güçlü kültür, stratejik olarak uygun kültür, adaptif kültür tipolojileri	Net gelir artışı, ROI, Hisse senedi değerlerindeki yıllık ortalama artışı,	Anket	Spesifik bir model yoktur. Kültür indeksleri aracılığıyla çapraz işletme analizleri ve örnek işletme incelemeleri yapılmıştır.	-	(+)
Gordon ve Di Tomaso (1992)	Güçlü kültür, uyumluluk ve istikrarlılık	Varlıklardaki artış	Anket	Korelasyon Analizi	-	(+)
Van Der Post, De Coning ve Smit (1998)	Çatışma çözme, kültür yönetme, müşteri odaklılık, değişim eğilimi, çalışanların katılımı, hedeflerin açık olması, İK uygulamaları, örgüte bütünleşme, sorumluluk dağılımı, yönetim tarzı, örgüt odaklılık, örgütsel bütünleşme, performans odaklılık, ödül odaklılık ve görev yapısı.	ROI, ROA, toplam varlıkların artış oranı, hisse senedi getirileri	Anket	Faktör Analizi, Spearman Sıra Korelasyon Analizi,	-	(+)
Christensen ve Gordon (1999)	Agresiflik, inovasyon, sorunlarla yüzleşme, planlı ve sistematik çalışma, sonuç odaklılık ve sorumluluk, çalışan memnuniyeti, takım çalışması ve iletişim	Gelirdeki büyüme	Mülakat	Faktör Analizi, F Testi, Manova, hipotez testleri	Sektörel farklılık	(+)
Homburg ve Pflesser (2000)	Kültürün katmanları: Paylaşılan değerler, normlar, artifahtar ve davranışlar). Pazar Kültürü Boyutları: Başarı, yenilikçilik, esneklik, açıklık, iç iletişim, kalite, rekabet, hız, birimler arası koordinasyon, takım çalışması, çalışan sorumluluğu, çalışanların değerlendirilmesi	ROS	Mülakat ve Anket	T Testi, Faktör Analizi, İçerik Analizi, Korelasyon ve Diskriminant	-	(+)

Fey ve Denison (2000)	Denison Örgüt Kültürü Modeli: Katılım, Tutarlılık, Uyum ve Misyon	Genel işletme performansı, pazar payı, satışlar, kârlılık, çalışan memnuniyeti, ürün-hizmet kalitesi, yeni ürün geliştirme.	Anket, mülakat ve örnek olaylar	Faktör Analizi, Korelasyon Analizi, Çoklu Regresyon Analizi,	İşletme büyüklüğü (çalışan sayısı olarak), üretim motivasyonu, sektör, işletme yaşı, orjin ülke, çalışanların uyruğu.	(+)
Ogbonna ve Harris (2000)	Kültür tipolojileri: Yenilikçi kültür, rekabetçi kültür, bürokratik kültür ve topluluk kültürü.	Müşteri memnuniyeti, satışların büyüklüğü, pazar payı, rekabet üstünlükleri ve satış hacmi.	Anket	Faktör Analizi, Diskriminant Analizi, Regresyon Analizi	Liderlik	(+)
Flamholtz (2001)	Bir kültür yönetim süreci programı dahilinde kültüre yönelik önermeler (Vizyon, takım çalışması, iletişim ve kurumsal örgütsel vatandaşlığında değerlendirilmesi)	FVÖK	Anket	Regresyon Analizi	-	(+)
Chung ve Haddad (2001)	Planlama, inovasyon, agresiflik, çalışan yönetimi, takım çalışması, iletişim, sonuç odaklılık, sorunlarla yüzleşme.	Uzun vadeli kâr, satış veya gelirdeki büyüme, finansal yapı, çalışan morali, iş tatmini ve işe bağlılık, toplum imajı, iyi niyet.	Anket	Hipotez testleri, T testi, Mann-Whitney U Testi, Regresyon Analizi,	Çevresel belirsizlik, işletme büyüklüğü ve sektör yapısı	(+)
Sorensen (2002)	Güçlü kültür hipotezi	ROI ve nakit akışları	Anket	Çarpımsal Heteroskedasyon ya da Varyans Fonksiyon Modelleri, Lineer Regresyon,	Çevresel değişim karşısında örgütsel öğrenme.	(+)
Rashid, Sambasivan ve Johari (2003)	Desphande ve Farley Modeli: Rekabetçi, girişimci, bürokratik ve uzlaşmacı kültür tipleri	ROA, ROI ve cari oran	Anket	Manova, Anova ve Regresyon Analizi	Örgütsel bağlılık	(+)
Eren, Alpkan ve Ergün (2003)	İçsel Bütünleşme Değişkenleri: Çalışanların güçlendirilmesi, içsel değerlerin mevcudiyeti Dışsal Odaklanma Değişkenleri: Değişim oluşturma kabiliyeti, Paylaşılan vizyonun mevcudiyeti	ROS, ROA, ROI, satışlardaki artış, pazar payı	Anket	Faktör Analizi, Regresyon Analizi, Korelasyon Analizi	-	(+)
Rashid, Sambasivan ve Johari (2003)	Kurum kültürü tipolojileri (rekabetçi, girişimci, bürokratik ve anlaşmacı)	ROA, ROI ve Cari Oran.	Anket	MANOVA, ANOVA ve Regresyon Analizi	Örgütsel Bağlılık	(+)
Chow, Haddad ve Wu (2003)	Planlama, inovasyon, agresiflik, çalışan yönetimi, takım çalışması, iletişim, sonuç odaklılık, sorunlarla yüzleşme.	Uzun vadeli kâr, satış veya gelirdeki büyüme, finansal yapı,	Anket	Korelasyon Analizi	İşletme büyüklüğü, performans, rekabetçi çevre	Amerikan işletmeleri için (-), Tayvan işletmeleri için (+)
Aluko (2003)	Kültür (farklı etno-kültürel özellikler)	Ekonomi, politik teknoloji, örgütsel yapı ve örgütsel şartlar ölçüsünde paydaş beklentileri	Gözlem, mülakat, anket ve dokümanlar	Spesifik nicel bir yöntem belirtilmemiştir.	-	(+)

Yılmaz, Alpkan ve Ergun (2005)	Toplulukçuluk, güç mesafesi, güçlü kültür	(finansal göstergeler açıkça belirtilmemiştir)	Mülakat ve anket	Faktör Analizi, Ki-Kare Analizi,	Müşteri odaklı ve öğrenme odaklı değerlersistemi	(+)
Nazir ve Lone (2008)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: Katılım, tutarlılık, uyum ve misyon.	Satışlar, pazar payı, kârlılık, ürün kalitesi, yeni ürün geliştirme, çalışan memnuniyeti, genel işleme performansı	Anket	Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi	-	(+)
Yılmaz ve Ergun (2008)	Denison Örgüt Kültürü Modeli: Katılım, Tutarlılık, Uyum ve Misyon	Satışların büyüklüğü, pazar payı büyüklüğü, ROA, kalite iyileştirme, yeni ürün geliştirme yeteneği, çalışan memnuniyeti ve genel işletme performansı	Anket	Faktör Analizi, Gizli Faktör İnterkorelasyon Testi, Firma Seviyesi Ölçek İnterkorelasyon Testi, Regresyon Analizi, Post Hoc Analizler	-	(+)
Karim (2010)	Denison Örgüt Kültürü Modeli: Katılım, Tutarlılık, Uyum ve Misyon	Etkililik İndeksi (Ürün geliştirme, pazar payı, kârlılık oranları (Net kâr, ROA, ROE), likidite oranları (cari oran, asit test oranı), yatırım oranları (HBK)	Örnek olay incelemesi ve anket	Hangi yöntem kullanıldığına yer verilmemiştir. Gözlemler sonucu analizler yapılmıştır.	-	(+)
Öcal ve Ağca (2010)	Cameron-Quinn Kültür Tipolojileri (Klan, girişimci, pazar merkezli ve hiyerarşik kültür)	Balans Skor Kart - (satışlar, kârlılık, maliyetler, pazar payı, müşteri istekleri, memnuniyet, geliştirilen ürün sayısı, ar-ge vb)	Anket	Regresyon, Korelasyon, Varyans Analizleri	Teknolojik değişim hızına bağlı olarak farklılaşan endüstri yapıları	(+)
Talukhaba, Sidumendi ve Miruka (2011)	Misyon, etik, kalite, sağlık, güvenlik-çevre, taşeron hizmetleri, ar-ge, yenilik, yönetim tarzı, çalışan ilişkileri, müşteri odaklılık, benchmarking	Çalışmada spesifik bir ekonomik ölçüte yer verilmemiştir.	Anket	Kruskal-Wallis Testi, K/P ilişkisi için Spearman Sıra Korelasyon Analizi	İşletme büyüklüğü	(+)
Prajago ve Mc Dermott (2011)	Rekabetçi Değerler Çerçevesi (Grup kültürü, hiyerarşik kültür, gelişimci kültür ve rasyonel kültür tipleri)	Ürün kalitesi, süreç kalitesi, ürün inovasyonu ve süreç inovasyonu	Anket	Hipotez testleri, Yapısal Eşitlik Modeli	-	(+)
Zhang, Yang ve Li (2011)	İç bütünleşme ve dışsal adaptasyon	Algılanan finansal performans	Anket	Doğrulayıcı Faktör Analizi (Hipotez testleri)	İKY uygulamaları, algılanan çevresel belirsizlik	İçsel bütünleşme (+), dışsal adaptasyon (+)

Hartnell, Ou ve Kinicki (2011)	Cameron-Quinn Rekabete Değerler Çerçevesi (klan, adokrası ve pazar kültürü tipleri),	ROS, ROA, ROI, Satışlardaki, pazar payındaki ya da varlıklardaki değişim), kârlılık, satışlardaki büyüme, pazar payı ve müşteri tatmini	Alan çalışmaları taranan makalelerden üretilen veriler ile meta analizi	T ve F Testleri, Korelasyon Analizi ile hipotez testleri,	-	(+)
Fekete ve Böcksei (2011)	Cameron-Quinn Örgüt Kültürü Ölçeği: Hiyerarşik, Pazar, Klan, Adhokrasi Kültürleri	Kaplan-Norton'un Balans Skor Kartı	Anket	Regresyon Analizi, Doğrusal Regresyon, Tek-Yön Anova, Post-hoc Test (LSD Test)	-	(+)
Wan Yusoff (2011)	Hofstede Modeli: Güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireysellik ve erilik	ROA ve EPS	Anket	Frekans Analizi ve Korelasyon Analizi	-	(+)
Han (2012)	Cameron-Quinn Örgüt Kültürü Ölçeği: Hiyerarşik, Pazar, Klan, Adhokrasi Kültürleri	Kâr ve büyüme odaklı subjektif finansal ölçütler kullanılmıştır.	Anket	Faktör Analizi, Doğrusal Regresyon, Hiyerarşik Regresyon	Stratejik Yönlendirme	Büyüme ile (+), Kârlılık ile (-)
Sanders ve Cooke (2012)	Örgüt Kültürü Envanteri: Yapıcı kültür, pasif/defansif kültür ve agresif/defansif kültür	Ürün/hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, kârlılık	-	Nitel ve nicel ölçümler	-	(+)
Cheung, Wong ve Lam (2012)	Hedeflerin netliği, koordinasyon ve bütünleşme, çatışma yönetimi, çalışan katılımı, inovasyon odaklılık, performans standartları, ödüllendirme ve takım çalışması	Kârlılık, Gelir büyüklüğü, pazarındaki rekabet üstünlüğü, ortakların kazancındaki artış	Anket	Yapısal Eşitlik Modeli, Korelasyon Analizi	Operasyonel iş süreçleri ölçütleri, müşteri hizmetleri ölçütleri, yenilik ve öğrenme ölçütleri	(+)
Zakari, Poku ve Owosu-Ansah (2013)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: Katılım, tutarlılık, uyum ve misyon.	Müşteri memnuniyeti, pazar payı, rekabet gücü, çalışan memnuniyeti, hizmet kalitesi, yenilik	Anket	Faktör Analizi, Anova, Kruskal-Wallis One-way Anova, Regresyon Analizi, Pearson Korelasyon Analizi, Orderd Probit Modeli	-	(+)
Schlechter ve Maritz (2013)	Örgütsel Yetkinlik Modeli: İşbirliği, Bağlılık, Yaratıcılık ve Problem çözme	Kâr, çalışan devir hızı ve hisse senedi kayıpları	Anket	Korelasyon Analizi	-	Kârlılık ile (+), Hisse senedi ve çalışan devir hızı ile (-)
O'Reilly, Caldwell, Chatman ve Doerr (2014-1)	Adaptasyon, bütünleşme, işbirliği, sonuç odaklılık, müşteri odaklılık ve detay odaklılık ve CEO kişiliği	2 yıl sonraki gelirler, firma piyasa değeri (Tobin-Q), Firma repütasyonu, analistlerin al-sat tavsiyeleri ve çalışanların firma derecelendirmesi	Anket	Kültürün ana boyutlarını belirlemek üzere Faktör Analizi ve Hiyerarşik Regresyon	-	(+)

Chatman, Caldwell, O'Reilly ve Doerr (2014-2)	Kültür konsensüsü ve uyumlanabilirlik	Toplam net gelir, nakit akışları	Anket (Kurum Kültürü Profili (OCP) ölçeği)	Faktör Analizi ve özel bir yazılım	Sektör türü (yazılım, donanım ya da her ikisi), önceki yıl performansı, işletme büyüklüğü	(+)
Wei, Samiee ve Lee (2014)	Pazara göre uyarlanabilir ve esnek kültür tipi olarak adhokrasi ve klan kültürleri. Pazar ihtiyaçlarına duyarlılık (tepki hızı)	Toplam kârlılık, ROA, ROI	Anket ve mülakat	Faktör Analizi, Korelasyon Analizi, YEM	Firma yaşı ve büyüklüğü	(+)
Qin, Li ve Yu (2014)	Hofstede'nin Soğan Modeli (değerler, ritüeller, kahramanlar, semboller ve uygulamalar)	Gelirler, faaliyet gelirleri, net gelir, FVÖK, nakit akışları, nakit ve nakit benzerleri, toplam varlıklar, kısa ve uzun dönem borçlar, toplam borçlar, toplam hisse sayısı	Birincil datalar mülakat yoluyla, ikincil datalar haberler, kitaplar, finansal veriler ve arşiv dataları	Nitel analiz (örnek olay)	-	(+)
Pinho, Rodrigues ve Dibb (2014)	Kurum kültürü (adhokrasi klan, pazar kültürü ve hiyerarşik kültür), pazar odaklılık, örgütsel bağlılık	Kâr amacı gütmeyen organizasyonlar	Anket	YEM, Korelasyon, Faktör Analizi, T-testi	-	(+)
*Fisher (1997)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: Katılım, tutarlılık, uyum ve misyon. Ayrıca kültürün gücü.	Nesnel: ROA, satışlar, pazar payı. Öznel: ürün ve hizmet kalitesi, ürün geliştirme ve inovasyon, çalışan memnuniyeti	Anket	F Testi, Varyans Analizi	İşletme büyüklüğü ve sektör boyutu.	(+)
**Quatro (2002)	Örgütsel Spiritüelizm Skoru	Yıllık toplam gelirdeki ortalama artış ve net gelir (10 yıllık), ve ortalama ROA (3 yıllık)	Anket	Korelasyon Analizi, One-way Anova	-	(+)
**Pratt (2004)	İşlemsel (transaksiyonal) ve dönüşümsel (transformasyonel) boyuttan oluşan Örgütsel Tanımlama Anketi (Bass ve Avelio)	Çalışanlarca algılanan finansal performans	Liderlik, kurum kültürü ve yönetim performansı için karmaanket	Frekans Analizi, Korelasyon Analizi, T-Testi,	-	(+)
**Davidson (2005)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği (Katılım, tutarlılık, uyum ve misyon)	Efektif vergi oranı, Net faiz geliri/faaliyet geliri, Faiz dışı kazanç/faaliyet geliri, faaliyet gideri/faaliyet geliri, faiz vergi sonrası net gelir/faaliyet geliri	Anket	Faktör Analizi, YEM, Ki-Kare, Anova, F-Testi,	-	(+)
**Roi (2006)	Liderlik tipleri ve kurum kültürü değişkenleri	Net gelirdeki artış (10 yıllık)	Anket	Çoklu Regresyon, Lineer Regresyon	Çalışan sayısındaki artış	(+)

**Swanepoel (2009)	İşbirliği, bağlılık, yaratıcılık	Maliyet/Gelir oranı, bileşik kaldıraç oranı, çalışanların performansına katkısı	Anket	Korelasyon Analizi	-	(+)
**Obradovich (2009)	Liderlik tipleri ve kültürel özellikler	3 yıllık süreçteki gelirdeki değişimler, yıllık kârdaki değişime (net satışlar-satılan malların maliyeti), satışlar, ROA, ROE, FVÖK alınmış, ayrıca oran analizleri	Açık uçlu sorular ve yarı-yapılandırılmış mülakat	Verilerin nitel yöntemlerle değerlendirilmesi (N°Vivo ve MS Office programları yardımıyla)	-	(+)
**Okoro (2010)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: Katılım, tutarlılık, uyum ve misyon.	Çalışanların bağlılığı, iş tatmini ve çalışan devir hızı	Anket ve açık uçlu sorular	Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi	Birleşme ve satın almalar özelinde	(+)
* - **Bruyere (2013)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: katılım, tutarlılık, uyum ve misyon.	Klasik finansal göstergeler yerine, sektör ile ilgili sonuç odaklı güvenlik ve etkililik olarak seçilmiştir	Örnek olay incelemesi, mülakatlar	Kritik Olay Tekniği	-	(+)
**Glaser (2014)	Bağımsız değişkenler: Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: Katılım, tutarlılık, uyum ve misyon.	ROA	Anket	Faktör Analizi, Regresyon Analizi, Kurtosis (Basıklık) ve Skewness (Çarpıklık) Testleri	Düzenleyici değişken: örgüt yaşı	(+)

(*Aynı çalışmada çoklu sonuçlar söz konusudur.** Tez çalışmalarıdır.)

K/P çalışmalarına kronolojik olarak bakıldığında; işletme kültürünün öneminin anlaşılmasına başlamasıyla ilk dönemde yapılan çalışmalarda hakim inancın; güçlü işletme kültürüne sahip işletmelerin zayıf işletme kültürüne sahip işletmelere göre daha iyi finansal performans gösterdiği yönünde olduğu görülmektedir^{98,99}. Bu çalışmalarda güçlü kültür hipotezi ile vurgulanan; çalışan davranışları yoluyla elde edilen organizasyon içi tutarlılık ve başarıdır. Bu dönemde içsel bütünleşmeye aşırı odaklanılmasının işletmeler için dışsal adaptasyon fonksiyonunun ihmal edilmesine neden olduğu göze çarpmaktadır.

İşletme kültürü çalışmalarında ve K/P araştırmalarında Kotter ve Heskett¹⁰⁰'in çalışmasının bir kilometre taşı olduğu söylenebilir. Zayıf kültüre sahip işletmelerinde başarılı finansal performans gösterebileceğini ileri süren Kotter ve Heskett, 3 ayrı kültür tipolojisini incelediği çalışmasında; değişim ve rekabet çevresini öne çıkararak müşteri isteklerinin işletme kültürü üzerinde etkili olduğunu, üstün ve sürdürülebilir finansal performans elde etmek isteyen işletmelerin, çevredeki değişimleri tahmin edebilen ve bu değişimlere uyum gösterebilen bir kültüre (adaptif

98 Ouchi, W. and Wilkins, A.W. "Organizational Culture", Annual Review of Sociology 11(1),1985, 457-483.

99;100 Kotter, J.P. and Heskett, J.L. "Corporate Culture and Performance." Business Review. Vol 2, 1992.

kültür) sahip olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, kültürün güç düzeyi ve uzun dönem işletme performansı arasında pozitif bir etkileşim olduğunu ifade eden Kotter ve Heskett'e göre bu etkileşim ılımlı bir etkileşimdir. Çalışma bunun yanında; güçlü kültüre sahip işletmelerin zayıf kültüre sahip işletmelere göre daha iyi finansal performans elde edeceği hipotezinin geçersiz olduğuna dair sonuçlar üretmiştir.

Kotter ve Heskett'in çalışmasını takip eden dönemde yapılan çalışmalar; göreceli olarak daha kompleks modeller içerse bile^{101;102;103}, K/P çalışmalarında genel olarak içsel bütünleşme ve dışsal uyumun en temel değişkenler olduğunu kabul eder şekilde gerçekleştirilmiştir^{104;105;106}.

Tablo 5: İşletme Kültürü – Finansal Performans Etkisini Negatif (-) Olarak Ölçen Çalışmalar

Araştırmacı	İşletme Kültürü Değişkenleri	Finansal Ölçütler	Veri Toplama Yöntemi	Yöntem	(Varsa) Yardımcı Değişken	K/P Etkisi yoktur (-)
Doran, Haddad ve Chow (2003)	Kurum kültürü boyutları: Örgütsel açıklık, karar verme yapısı, yönetim tarzı, performans odaklılık, ticaret yönetimi, örgütsel dirilik (canlılık), İK uygulamaları.	Uzun vadeli kâr, satış veya gelirdeki büyüme, finansal yapı, çalışan morali, iş tatmini ve bağlılık, kamuoyu imajı ve iyi niyet	Anket	Mann Whitney U-Testi, T-Testi	-	(-)
Kim, Lee ve Yu (2004)	Chatman ve Jehn (1994)'in Örgüt Kültürü Profili Modeli	İncelenen 3 farklı sektör için o sektöre hasseçilen performans göstergeleri alınmıştır.	Anket	Faktör Analizi, Anova, Q-Faktör Analizi, Korelasyon Analizi,	Sektörel rekabet şartları	<i>kısmen(+)</i>
Garmendia (2004)	Kültürün gücü: güçlü kültür ve zayıf kültür	<i>Değerler Seti</i> olarak adlandırılan kompleks bir ölçüm yaklaşımı	Anket	Korelasyon Analizi, Faktör Analizi,	Çevresel oryantasyon (müşterilere bağlılık)	(-)
Davidson, Coetzee ve Visser (2007)	Denison'un Örgüt Kültürü Modeli: Katılım, Tutarlılık, Uyum ve Misyon	Efektif vergi oranı, net faiz geliri/ operasyonel gelir, faiz haric gelir/ operasyonel gelir, operasyonel giderler/ operasyonel gelir, FVS net gelir/ operasyonel gelir	Anket	Faktör Analizi, Yapısal Eşitlik Modeli (Yol Analizi), One-way Anova, F-Testi	-	(-)

101 Denison, D. R. and Mishra, A.K. "Does Organizational Culture Have an Impact on Quality? A Study of Culture and Quality in Ninety-Two Manufacturing Organizations". Unpublished manuscript submitted to the Organization and Management Theory Division of the Academy of Management, 1996.

102 Fey, C. F. and Denison, D.R. "Organizational Culture and Effectiveness: Can American Theory Be Applied in Russia?" *Organization Science*, 14.6 (2003): 686-706.

103 Cameron, K.S. and Quinn, R.E. *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. John Wiley & Sons, 2005.

104 Tsui, A.S., Wang, H. and Xin, K.R. "Organizational Culture in China: An Analysis of Culture Dimensions and Culture Types", *Management and Organization Review* 2(3), 2006, 345-376.

105 Zhang, M., Yang, B. and Li, H. "Linking Organizational Culture With Performance: The Mediator and The Moderator", *Chinese-Hungarian International Conference*, 30th June-1st July 2011, Budapest.

106 Yilmaz, C. and Ergun, E. "Organizational Culture and Firm Effectiveness: An Examination of Relative Effects of Culture Traits and the Balanced Culture Hypothesis in An Emerging Economy", *Journal of World Business*, 43(3), 2008, 290-306.

Yeşil ve Kaya (2013)	Cameron ve Quinn Modeli:Klan, adhokrasi, hiyerarşik kültür ve piyasa kültürü	Satışlardaki artış ve ROA	Anket	Faktör Analizi, Regresyon Analizi ve Korelasyon Analizi	-	(-)
Ghanavati (2014)	Wallach'ın Kurum Kültürü İndeksi: Bürokratik, yenilikçi ve destekleyici kültür tipleri.	Satışlar, kâr, pazar payı, ROI	Anket	Yapısal Eşitlik Modeli, Çoklu Göstergeler ve Çoklu Nedenler Modeli, Anova	Pazar odaklılık	(-)
**Cooper (2000)	Örgüt Kültürü Envanteri	Pazar Katma Değeri (MVA), Ekonomik Katma Değer (EVA), Ortalama Sermaye Maliyeti (CoC), Sermaye getirisi (RoC)	Anket	Anova, T-Testi, Faktör Analizi	-	(-)
**Banton (2002)	Örgüt iklimi, liderlik ve işyeri ilişkileri	ROS (departman düzeyi ve genel işletme düzeyinde)	Anket	Korelasyon Analizi	-	(-)

(** Tez çalışmalarıdır)

K/P çalışmalarında göze çarpan bir diğer husus; işletme kültürü ve işletme başarısının dönemsel olarak farklı zamanlara ait olması sebebiyle, kurulacak bağıntının zaman yönünden uyumsuz olacağı şüphesidir. Öyle ki; işletme kültürünün ölçüldüğü zaman dilimi kültürün performans üzerindeki etkisini açıklamakta yetersiz kalabilir. İşletme kültürünün zaman içerisinde değişebilme özelliği fakat bu değişimin kısa vadede kolay olmadığı ve uzun yıllar gerektirdiği düşünüldüğünde, K/P çalışmalarında esas olarak belirli zaman zarfı için incelenen finansal performansta etkili olan değişkenlerin ve bu etkileri ortaya koyan göstergelerin seçimine daha çok odaklanıldığı gözlemlenmektedir. Şöyle ki; işletme kültürünün ölçüldüğü zaman diliminde finansal performans üzerinde başka faktörler etki göstermiş olabilir ve bu sebeple K/P sonuçları aldatıcı olabilir. Böylelikle ortaya çıkacak sonuçlar tesadüfi olmaktan öteye gidemeyecektir. Sadece işletme kültürü ve kültürün finansal performansa etkisini incelemek bu bakımdan rasyonel olmayabilir. Bu noktadan hareketle K/P çalışmalarında öncelik; finansal performans üzerinde etkili olabilecek diğer faktörlerin işletme kültürü ile beraber ortaya konulması ve işletme kültürünün diğer faktörlere göre işletme performansı üzerindeki yerinin ve açıklayıcılık düzeyinin belirlenmesine verilmelidir. Bu doğrultuda daha “sert ve statik” kabul edilen nesnel finansal göstergelerin yanında, daha “yumuşak ve esnek” kabul edilen müşteri tatmini, paydaş memnuniyeti gibi diğer öznel finansal ölçütlerin K/P çalışmalarında beraber kullanılması faydalı olabilir.

K/P etkileşiminde göze çarpan zamansal uyumsuzluk, bununla beraber işletme performansını tahmin etmede işletme kültürünün öncül etkisinin kullanıldığı çalışmaların yapılmasını sağlamıştır^{107,108,109,110}. Bu çalışmalar dahilinde; çalışanlarca subjektif olarak değerlendirilen ürün ve hizmetlerin kalitesi, ürün geliştirme ve yenilik, çalışan tatmini gibi ölçütlerin kârlılık/ROA, satış ve gelirlerdeki büyüme ve pazar payı gibi ölçütler kullanıldığında algılanan finansal performansının tahmininde güçlü sonuçlar verdiği ifade edilebilir.

Bruyere, kısa dönemli işletme performansını değerlendirme ve tahmin etmede kültürün ve algısal değerlendirmelerin önemini vurguladığı çalışmasında; algılanan finansal performans ölçütlerinin ölçümünün nispeten daha kolay olduğunu belirtmiş, aynı zamanda nesnel finansal ölçütlerden daha kısa sürede yapılabileceğini ifade etmiştir. Denison ve Mishra'nın yaklaşımı ile örtüşen bu sonuca göre; algılarla ortaya çıkan nitel göstergeler işletmelerin uzun dönemli performansını değerlendirmek üzere kısa vadede bir ara dönem performans ölçütü olarak kullanılabilir. K/P çalışmaları için oldukça önemli olan bu çıkarıma göre; işletmelerin kısa dönemli finansal performans değerlendirme aracı olarak kültürel özellikleri dikkate alarak algılanan finansal performans ölçebileceği ve uzun dönemli hedefler ve başarılı bir işletme performansı elde etmek amacıyla işletmenin hedef ve amaçları doğrultusunda eksikleri tamamlayabileceği çıkarımı yapılabilir. Bu durumda işletme kültürü ve algılanan finansal performans ölçümü ayrıca örgütsel sorunları belirlemede ve çözmede "sorun bulucu" olmakta ve aracılık işlevi görmektedir.

Yönetim literatüründeki araştırmalar işletme kültürüne birçok çalışmada moderator ya da mediator olarak yer vermiştir. Fakat bu çalışmalar; genel olarak işletme performansı ile örneğin liderlik tarzları gibi bir başka yönetsel olguyu ölçerken bazen de davranış ya da strateji gibi diğer yönetsel olguların kurumsal başarı etkisinin ölçümünde işletme kültürünü aracı olarak seçmiştir^{111;112;113;114;115}. Dolayısıyla işletme ve finans literatüründe, finansal performans özelinde işletme kültürünün finansal performansı açıklamakta düzenleyici (moderator) ya da arabulucu (mediator) etkisinin ele alındığı çalışmalardan yoksunluk göze çarpmaktadır. Bir başka ifadeyle; işletme performansını açıklamak üzere K/P üzerinde direk etkili olduğu düşünülen makro ve mikro finansal değişkenleri kullanan çalışmaların henüz litera-

- 107 Denison, D. R. and Mishra, A.K. "Does Organizational Culture Have an Impact on Quality? A Study of Culture and Quality in Ninety-Two Manufacturing Organizations". Unpublished manuscript submitted to the Organization and Management Theory Division of the Academy of Management, 1996.
- 108 Booth, S.A. and Hamer, K. Corporate Culture and Financial Performance: An Empirical Test of a UK Retailer", International Journal of Retail & Distribution Management, 37(8), 2009, pp. 711 - 727
- 109 Fisher, J.C. "Corporate Culture and Perceived Business Performance: A Study of the Relationship Between the Culture of an Organization and Perceptions of Its Financial and Qualitative Performance. Diss. ProQuest Information & Learning, 1997.
- 110 Bruyere, U. L. "Examining the Link Between Organizational Culture and Performance in a High-Hazard Environment: A Case Study." (2013).
- 111 Bagozzi, R.P., Verbeke, W. and Gavino J.C.Jr. "Culture Moderates the Self-Regulation of Shame and Its Effectson Performance: the Case of Salespersons in the Netherlands and the Philippines." Journal of Applied Psychology, 88.2 (2003): 219.
- 112 Li, J., Lam, K. and Qian, G. "Does Culture Affect Behavior and Performance of Firms? The Case of Joint Ventures in China." Journal of International Business Studies, 2001, 115-131.
- 113 Ogbonna, E. and Harris, L.C. "Leadership Style, Organizational Culture and Performance: Empirical Evidence From UK Companies." International Journal of Human Resource Management 11(4), 2000, 766-788.
- 114 Ogbonna, E. and Harris, L.C. "The Organization of Marketing: A Study of Decentralized, Devolved and Dispersed Marketing Activity." Journal of Management Studies 40(2), 2003, 483-512.
- 115 Xiaoming, C. and Junchen. H. "A Literature Review on Organization Culture and Corporate Performance", International Journal of Business Administration 3(2), 2012, 28-37.

türe dahil olmadığı gözlenmekteyken, bu yönde gerçekleştirilecek araştırmalarda işletme kültürünün performansı açıklayan diğer değişkenler ile beraber kullanılması uygun olabilir. Bu amaçla finansal performans etkisini inceleyen çalışmalara işletme kültürünün aracı olarak dahil edilmesi ve bu çalışmaların finans alanındaki araştırmacılarca yapılması kanaatimizce önem kazanmaktadır.

Tablo 6: İşletme Kültürünü Finansal Performansın Tahmininde Kullanan Çalışmalar

Araştırmacı	İşletme Kültürü Değişkenleri	Finansal Ölçütler	Veri Toplama Yöntemi	Yöntem	(Varsa) Yardımcı Değişken	“K/P Tahmin Etmede Kullanılabilir”
Denison ve Mishra (1995)	Denison Örgüt Kültürü Modeli: Katılım, Tutarlılık, Uyum ve Misyon	Nesnel Ölçütler: Kârlılık, satışlar - Öznel Ölçütler: Kalite, çalışan memnuniyeti ve genel performans	Örnek olay incelemeleri ve nicel veri toplama yöntemleri.	Nitelyöntem (5 işletmeyle Örnek Olay) ve Nicel yöntem (Faktör Analizi, Korelasyon Analizi, Çoklu Regresyon Analizi .	-	(+)
Booth ve Hamer (2009)	Yıllık çalışan verileri (bağlılık, iş tatmini, güven, saygı, yönetim desteği, kariyer gelişimi, adalet, çalışma koşulları)	Satışların yoğunluğu (metre kare başına düşen yıllık satış tutarı)	Anket	Çoklu Regresyon Analizi, Nedenselliği ölçmek üzere Kademeli Çapraz Gecikmeli Regresyon Analizi, Anova	Mağazaların karakteristik verileri (Bölge bilgileri, mağaza formatı, açılış saatleri, iş çevresi bilgileri)	(+)
*Fisher (1997)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: Katılım, tutarlılık, uyum ve misyon. Ayrıca kültürün gücü.	Nesnel: ROA, satışlar, pazar payı. Öznel: ürün ve hizmet kalitesi, ürün geliştirme ve inovasyon, çalışan memnuniyeti	Anket	F Testi, Varyans Analizi	İşletme büyüklüğü ve sektör boyutu.	(+)
* - **Bruyere (2013)	Denison Örgüt Kültürü Ölçeği: katılım, tutarlılık, uyum ve misyon.	Klasik finansal göstergeler yerine, sektör ile ilgili sonuç odaklı güvenlik ve etkililik olarak seçilmiştir	Örnek olay incelemesi, mülakatlar	Kritik Olay Tekniği	-	(+)

(* Aynı çalışmada çoklu sonuçlar söz konusudur)

1990-2007 yılları arasında gerçekleştirilen, 26 farklı ülkeden 7619 büyük ve küçük ölçekli işletmeyi kapsayan, 60'dan fazla çalışmanın pazar odaklı kültür tipi ile işletme performansı arasında güçlü sonuçlar ürettiğini belirten Abu Jarad, Yusof ve Nikbin¹¹⁶, söz konusu K/P etkileşiminde ROI, gelirdeki artış, müşteri tutumu, pazar

116 Abu-Jarad, I.Y.; Yusof,N. and Nikbin,D. “A Review Paper on Organizational Culture and Organizational Performance.” International Journal of Business and Social Science 1(3), 2010.

payı, yeni ürün satışı ve çalışan performansı gibi 35'i aşkın finansal ölçüt kullanıldığını ifade etmiştir. Bu bulgular rekabet avantajı kazanmak isteyen yöneticilere güçlü bir pazar kültürünün benimsenmesini işaret ederken, aynı zamanda üstün bir iş performansı için ipuçları sunmaktadır.

Gregory, Harris, Armenakis ve Shook¹¹⁷'e göre; az sayıda K/P çalışmasındaki ampirik bulgular K/P etkileşimine dair anlamlı ve açıklanabilir sonuçlar üretmekteyken, bu sonuçlar bazen işletme kültürü ile çalışanların iş tatminine yönelik ilişkiyi açıklamakta, bazen de organizasyonel süreçler ve performans arasında anlamlı ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır^{118;119}.

Literatürdeki çalışmalar K/P ilişkisine dair farklı değişkenler ile halihazırda çok sayıda sonuç üretmişken, K/P çalışmalarının açık sonuçlar üretmekten uzak olduğunu iki gerekçe ile açıklayan O'Reilly, Caldwell, Chatman ve Doerr¹²⁰'e göre; işletme kültürünün çok boyutlu yapısı belirli şartlarda etkili sonuçlar üretirken bazı boyutlar itibarıyla etkisiz kalmaktadır. Belirli şartlar ile kast edilen sektör yapısıdır. Öyle ki; maliyetlerin düşük olduğu durağan ve istikrarlı bir sektörde, örneğin hiyerarşik kültür tipi kurumsal başarı ile ilişkili olabilirken, yoğun ve rekabetçi bir çevrede aynı kültür tipi olumlu sonuçlar vermeyebilir. Bu durum farklı sektörden seçilecek işletmelerden oluşan bir örneklemede K/P çalışmalarının etkin ve karşılaştırılabilir sonuçlar vermesini engeller niteliktedir. O'Reilly vd.¹²¹'ün K/P çalışmaları üzerine diğer gerekçesi ise; seçilecek değişkenlere göre sonuçların değişeceği yönündedir. Örneğin; analistler ve yatırımcılarca gelecekteki işletme değerini ölçmekte sıklıkla kullanılan Tobin-Q gibi göstergelerin, işletmelerin yenilik ve yatırım gibi kültürel eğilimlerini değerlerken, büyüme gibi uzun dönemli hedeflerin kısa dönemli kâra göre öncelikli olabileceği konusunun gözden kaçırıldığı ifade edilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; K/P literatürünü oluşturan ve çalışmamızda incelenen araştırmaların; alandaki öncül çalışmalardan birini yapan Martin ve Siehl¹²²'in belirttiği üzere, sezgisel olarak anlamlı olmasına rağmen, söz konusu ilişkinin hiç olmamış ve muhtemelen ampirik olarak ispatının hiç gerçekleşemeyeceğini ileri sürdüğü yönde ilerlediğini belirtmek mümkündür. Bu noktada ampirik olarak ispat edilme vurgusundan, bu çalışma itibarıyla kültürün derin köklerini ve organizasyonların temel değerlerini ortaya koyacak kültürel modellerin eksikliğini vurgulamak yerinde olacaktır. Zira K/P literatürü halihazırda işletme kültürü ve finansal performans çalışmalarına istatistikî olarak anlamlı sonuçlar veren ampirik çalışmalar sunmaktadır. Bir başka ifadeyle; yaklaşık 40 yılı aşkın bir süredir gerçek-

117 Gregory, B.T., Harris, S.G., Armenakis, A.A. and Shook, C.L. "Organizational Culture and Effectiveness: A Study of Values, Attitudes, and Organizational Outcomes." *Journal of Business Research* 62(7), 2009, 673-679.

118;120;121; O'Reilly, C.A., Chatman, J. and Caldwell, D.F. "The Promise and Problems of Organizational Culture: CEO Personality, Culture and Firm Performance." *Group & Organization Management* 39(6), 2014, 595-625.

119 Hartnell, C.A., Ou, A.Y. and Kinicki, A. "Organizational Culture and Organizational Effectiveness: a Meta-Analytic Investigation of the Competing Values Framework's Theoretical Suppositions", 2011, 677.

122 Martin, J. and Siehl, C. "Organizational Culture and Counterculture: An Uneasy Symbiosis." *Organizational Dynamics*, 12(2), 1983, 52-64.

leştirilen alan çalışmalarında ulaşılan ampirik bulguların, işletme kültürünün işletme performansı üzerindeki pozitif etkisini gösterdiğini fakat iki olgu arasındaki etkileşimi tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığını, incelenen çalışmalar kapsamında K/P etkileşimi üzerinde geniş bir konsensüs oluşmadığını söylemek mümkündür.

6. GENEL DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzün hızla gelişen rekabet ortamı ve güçleşen çevresel şartları işletmelerin performanslarını değerlendirmenin önemini her geçen gün artırmaktadır. Kurumsal finansal performans; işletmeler için hedeflenen kurumsal başarının elde edilmesi ve sürdürülmesi noktasında, başta işletme sahipleri ve ortakları olmak üzere rakipler, çıkar grupları gibi diğer işletme paydaşlarıncı yakından izlenmektedir. Bu bağlamda işletme başarısı üzerinde bir çok faktörün etkili olduğu düşünüldüğünde, işletme ve ekonomi literatürünün kurumsal performansı araştıran bir çok çalışmaya ev sahipliği yaptığı görülmektedir. İşletme performansını tanımlamak ve ölçmek bu amaçla güncelliğini kaybetmeyen bir alan olarak kalmaktayken, söz konusu faktörlerin işletme performansı üzerindeki etkisinin açığa çıkarılması büyük önem taşımaktadır.

1980'lerin başında önemi fark edilerek akademik araştırmalara dahil olmaya başlayan ve bu bağlamda kurumsal başarı üzerine etkisi bir çok çalışmaya konu olan işletme kültürü, yapısı itibarıyla yaşayan ve canlı bir olgu olarak kabul edilmektedir. Söz konusu olgu; zaman zaman diğer sosyal bilim dallarının etkisinde kalmış, paylaşılan değerler, temel varsayımlar, artifaktlar, inançlar ve davranış normları gibi bir çok kategorik tanımlamayla farklı bilim dallarında incelemeye konu olmuş sosyal bir doku olarak ifade edilebilir.

İnterdisipliner bir alan olan işletme kültürünün kurumsal başarı ve işletme performansı üzerindeki etkisine yönelik çalışmalara bakıldığında; bu çalışmaların genel olarak yabancı literatürde yapıldığı görülmektedir. Yerli literatürün söz konusu etkileşime yönelik henüz yeterli sayıda ve derinlikte çalışmaya sahip olmadığı gözlenmekle beraber, ülkemizde K/P etkileşimini ortaya koyacak çalışmalar için bir akademik ilginin oluşması, K/P etkileşiminin Türkiye'deki işletmeler açısından sunacağı boyutları görmek üzere yapılacak çalışmaların ortaya konulması elzemdir. Bu amaçla çalışmamız; yabancı literatürdeki çok sayıda K/P çalışması ile yerli literatürdeki sınırlı çalışmaları birleştirerek, mevcut literatürü bir araya getirmeyi ve sunmayı hedeflemektedir. Yapılan çalışmalar detaylıca oluşturulan tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Bu kapsamda incelenen K/P çalışmalarına ilişkin tespitler geniş bir biçimde önceki bölümde sunulmaktayken, ulaşılan sonuçları ve bu sonuçlar doğrultusunda yaptığımız değerlendirmeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

K/P alanı araştırmacılar için halen sorunlu bir alandır ve kültür ve finansal performans arasında direkt ve tutarlı bir ilişki kurmak; işletme kültürünün tanımındaki farklılıklar, kültürle ilgili boyutların çokluğu ve karmaşıklığı gibi konularda oluşamayan fikir birliği ve bir dizi zorluk nedeniyle mümkün olamamaktadır. Bu zorluklar arasında; K/P ilişkisini test etmek üzere gerçekleştirilen çalışmaların başta

A.B.D. olmak üzere sadece belirli ülkelerde yapılması, küçük örneklemelere yer verilmesi ve özellikle nitel çalışmalarda ve örnek olay çalışmalarında sonuçları speküle etmenin kolaylığı, kullanılan ölçüm yöntemlerinin farklılık göstermesi ve yetersizliği, kültür olgusu üzerindeki farklı yaklaşımlar, işletmelerin başarı tanımı üzerindeki ekonomik önyargılar, seçilen finansal göstergelerin bu yargıların etkisinde kalması, sonuçların farklı rekabet koşullarında sektör çeşitliliği etkisinde kalarak değişkenlik göstermesi gibi diğer faktörler işletme kültürü ve finansal performans arasında direkt bir bağ kurulmasına engel olmakta, bu alanda gerçekleştirilen ve sezgisel anlam aşıl原因an çalışmaların ampirik sonuçlarının istatistikî olarak pozitif olmasına rağmen, anlamsal olarak müphem kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla yapılan alan çalışmalarından; işletme kültürünün finansal performansın asıl belirleyicisi ve asıl etkileyici gücü olmadığı anlaşılabilir. Bu bağlamda işletme kültürünün işletme performansı üzerine direkt etkisini ortaya koyacak çalışmaların geliştirilmesi zarurî gözükmektedir. Örneğin öncelikle finansal performansa odaklanacak ve işletme performansını etkileyen asıl unsurları ortaya koyacak çalışmalar içerisinde işletme kültürünün de ele alınması ve diğer unsurlarla beraber değerlendirilmesi bu aşamada bir öneri olarak sunulabilir. Bu aşamada K/P çalışmalarında işletme kültürünün finansal performansı açıklamak üzere tek değişken olarak seçilerek performans üzerinde direkt etkisini araştırmak yerine, *moderator* ya da *mediator* değişken olarak dahil olmasının faydalı olabileceğini söylemek mümkündür.

İnsan topluluklarının organizasyonlarda bir araya gelmesiyle, örgütlerin derinlerinde oluşan sosyal bilinç altı olarak tanımlayabileceğimiz kültür, işletmeler için de aynı işlevi üstlenmektedir. Derinlerde gizlenmiş ve kök salmış çekirdek değerler işletme kültürünün *katı(rigid)* özelliğini göstermektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar doğrultusunda; kültür çalışmalarında kültürü ölçmek üzere geliştirilen modeller ve seçilen değişkenlerin işletmelerin bilinçaltında yer alan ve derinlerde gizlenmiş bu değerleri ortaya koymakta yeterince etkili olamadığını söylemek mümkündür. Geniş bir düzlemde yayılan K/P çalışmalarında henüz bir konsensüsün oluşmamış olması, bu suretle üretilen sonuçların işletmelerin gizli kalmış, bilinçaltı değerlerinin henüz tam olarak ortaya konulamadığı yargısının hakim olmasıyla açıklanabilir. Aynı şekilde henüz ortaya konulamamış, tanımlanamamış ve bilinçaltında gizlenmiş değerlerin ölçümü de haliyle mümkün değildir.

Kökleri daha derinlerde yer alan ve ölçümlenemeyen temel değerlerin, metrik finansal başarı ölçütleri ile eşleşme özelliği göstermediği ifade edilebilir. Fakat işletme ortakları, sahipleri ya da liderlerinin işletme kültürü üzerindeki yön verici etkisinin işletmenin kültürel sosyal yapısı üzerinde belirleyici olabileceği, temel değerler ve bilinç altında saklı değerleri kendilerinin ve işletmenin ekonomik beklentileri ile etkileyebileceği ve bu yöndeki beklentiler neticesinde K/P çalışmalarının anlam taşıyabileceği mütemadiyen göz önünde tutulmalıdır. Dolayısıyla K/P çalışmalarında işletme kültürünü derinlerde bilinçaltında gizlenmiş temel değerlerin önemini kavrayan ve bu şekilde ele alan teori ve modeller yardımıyla gerçekleştirmek bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Köklerde yer alan içsel (*endojen*) bileşenlere yoğunlaşmak K/P çalışmalarında eksikliği ifade edilen “şey”in bulunmasına öncülük edebilir ve tatmin edici sonuçların ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. Bu bağlamda

Yapısal Eşitlik Modeli (Y.E.M.) gibi araştırma yöntemlerinin kullanılması, finansal performans üzerindeki hakim kültür değişkenlerinin alt boyutlarını dikkate alması ve çoklu ilişkisel özellikleri ortaya çıkarabilme gücü nedeniyle önemlidir. Bu şekilde kurulacak anlamlı bir varsayım, hakim olduğu belirlenen kültürel özelliğin derinlerine inilmesi suretiyle K/P çalışmalarında eksik olan önemli bir aşamanın geçilmesini sağlayabilir.

İşletme kültürünün kısa sürede oluşmayan ve kısa sürede değişmeyen yapısının kültür çalışmalarını etkilediği ayrıca gözlemlenen bir gerçektir. Derinlerde yer alan değerlerin ve güçlü köklerin bu kolay değişmez yapı ile birbirlerini doğrular bir özellik gösterdiği söylenebilir. İşletme kültürü ölçümlerinin çalışanlar ya da yöneticilerden anlık kesitler alınmak suretiyle yapıldığı düşünülürse; ölçüm anındaki algılara dayanarak belirlenen işletme kültürü zaman içinde katılımcıların algılarında meydana gelecek değişimlere göre ölçümler üzerinde farklı bir karakter gösterebilir. Örgüt iklimi ile yakın bağları olan söz konusu algısal ortam ölçülürken, aynı araştırma grubu üzerinde uzun süreye yayılacak boylamsal çalışmaların yapılması ve zaman serilerinin K/P çalışmalarına dahil edilmesinin daha tutarlı ve anlamlı sonuçların ortaya konulmasına yardım edeceği söylenebilir.

Sonuç itibarıyla kısaca özetlemek gerekirse; K/P araştırmaları bir çok çalışmada elde edilen olumlu sonuçlara rağmen halen sorunlu bir alandır. Geniş bir inceleme sonucunda yaptığımız sübjektif değerlendirmeler ışığında tespit ettiğimiz sorunlar ve bu doğrultuda sunduğumuz önerileri aşağıdaki başlıklar halinde kısaca özetlemek mümkündür:

- K/P çalışmaları kapsamında yerli literatürün henüz gelişmediği görülmektedir. Türkiye’de yapılacak K/P çalışmaları yerleşik literatüre mutlak katkı sağlamakla beraber Türk işletmelerinin kültürel yapısı literatüre çeşitlilik kazandıracaktır.

- K/P alanında 1980’lerin başından beri bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genel olarak olumlu sonuçlar üretmesine rağmen alan araştırmalarında K/P etkileşiminin anlamsal bütünlüğüne yönelik tatmin edici bir fikir birliği oluşmadığı görülmektedir.

- K/P çalışmalarında eksik olan taraf, kanaatimizce; işletmelerin bilinçaltı olan kültürün sert ve çekirdek yapısının henüz çözülememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Derinlerde yer alan, katılaşmış, gizli ve kökleri bilinmeyen kültürel katmanları ortaya koyacak, temel değerlere ve sosyo-teknik uyuma yoğunlaşacak çalışmaların artması önem taşımaktadır.

- Varsayıldığı gibi kültürün finansal performans üzerinde direk bir etkisi olmayabilir. Bu suretle yapılacak çalışmalarda esas olarak finansal performansını etkileyen unsurların ilk aşamada belirlenmesi, bunun yanında kültürün aracı olarak kullanılması ve işletme performansı üzerindeki açıklayıcı yerinin belirlenmesi kanaatimizce daha önceliklidir.

- Kültürün ölçümü katılımcıların algıları üzerinden yapılmaktadır. Bu suretle K/P ölçümlerinde finansal performansını ortaya koymak üzere nispeten *daha yumuşak*

olan ve algılarla şekillenen öznel ölçütlerin kullanılması yerinde olacaktır. Alan araştırmaları müşteri memnuniyeti, çalışan memnuniyeti, ürün ve hizmetlerin kalitesi vb. gibi algısal finansal ölçütlerin, algılardaki değişimi göstermesi bakımından işletmeler tarafından kısa süreli performansın tahmin edilmesinde kullanılabileceğini göstermektedir. Bu suretle işletmeler uzun süreli finansal hedeflerini realize etme konusunda K/P ölçümlerini ara dönem itibarıyla bir öncül ölçüm aracı olarak kullanabilir.

- K/P çalışmalarında anlık ölçülen kesitsel çalışmalar yerine uzun süreye yayılmış boylamsal çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı grup üzerinde örneğin zaman serisi yöntemiyle gerçekleştirilecek çalışmalar K/P çalışmalarına daha somut sonuçlar üretebilir.

- K/P çalışmalarında işletme kültürünün alt boyutları daha etkin bir güce sahip olabilir. Bu yüzden yapılacak çalışmalarda Y.E.M. gibi söz konusu olgunun tüm alt boyutlarıyla etkisinin incelendiği araştırma yöntemlerine yer verilmesi önem arz etmektedir. Böylelikle finansal performans üzerinde etkisi olduğu belirlenen alt boyutlar belirlenip, derinlemesine analiz edilebilir.

- K/P çalışmalarında seçilecek örnekleme yer alan işletmelerin aynı sektörden olmaları önemlidir. Farklı sektörden oluşturulacak örnekleme işletmelerin faaliyetlerde buldukları rekabet çevresi değişiklik gösterecektir. Özellikle aynı pazar koşullarında, aynı rekabet ortamında yer alan işletmelerin kültürlerinin değişen pazar koşullarında nasıl değişim göstereceği, dışsal uyumlarının nasıl sonuç vereceği, kurumsal başarıyı nasıl etkileyeceğiböylelikle görülebilir.

KAYNAKÇA

- Abu-Jarad, I.Y.; Yusof, N. and Nikbin, D. "A Review Paper on Organizational Culture and Organizational Performance." *International Journal of Business and Social Science* 1(3), 2010.
- Akgül, B.A. "İşletmelerde Yeni Performans Ölçümleme Sistemleri", *Muhasebe Finansman Dergisi*, Sayı 24, Ekim 2004, ss73-82.
- Alvesson, M. and Berg, P.O. "Corporate Culture and Organizational Symbolism: An Overview", Vol. 34. Walter de Gruyter, 1992.
- Ashkanasy, N.M. ve Jackson, C.R.A. "Organizational culture and climate. Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology: Anderson, Ones, Sinangil & Viswesvaran (Eds.), s. 398-414. (Volume 2:Organizational Psychology), 2001, Sage Publications.
- Bagozzi, R.P., Verbeke, W. and Gavino J.C.Jr. "Culture Moderates the Self-Regulation of Shame and Its Effects on Performance: the Case of Salespersons in the Netherlands and the Philippines." *Journal of Applied Psychology*, 88.2 (2003): 219.
- Barney, J. B. "Organizational Culture: Can It Be a Source of Sustained Competitive Advantage?" *Academy of Management Review* 11.3 (1986): 656-665.
- Baron, J. N., and Hannan, M.T. "Organizational Blueprints For Success in High-Tech Start-Ups: Lessons From the Stanford Project on Emerging Companies." *California Management Review* 44.3 (2002): 8-36.
- Bayrakdaroğlu, A. "Hissedar Değeri İle Geleneksel ve Çağdaş Finansal Performans Ölçütleri Arasındaki İlişki: IMKB Şirketleri Üzerine Bir Uygulama." *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi*, 2009.
- Booth, S.A. and Hamer, K. "Corporate culture and financial performance: an empirical test of a UK retailer", *International Journal of Retail & Distribution Management*, 37(8), 2009, pp. 711 - 727
- Bruyere, U. L. "Examining the Link Between Organizational Culture and Performance in a High-Hazard Environment: A Case Study." (2013).
- Cameron, K.S. and Quinn, R.E. *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. John Wiley & Sons, 2005.
- Calori, R. and Sarnin, P. "Corporate Culture and Economic Performance: A French Study." *Organization studies* 12(1), 1991, 049-74.
- Coşkun, A. *Stratejik Performans Yönetimi ve Performans Karnesi*, Literatür Yayıncılık, Yayın No:430, İstanbul, 2006.
- Daft, R.L. "Organizzazione Aziendale", Apogeo Editore, 2004.
- Danışman, A. and Özgen, H. "Örgüt Kültürü Çalışmalarında Yöntem Tartışması: Niteliksel-Niceliksel Yöntem İkileminde Niceliksel Ölçümler ve Bir Ölçek Önerisi", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3, 2003.
- Davidson, G.M. "The Relationship Between Organisational Culture and Financial Performance in a South African Investment Bank, University of South Africa", *Masters of Commerce Thesis*, 2005.
- Denison, D. R. and Mishra, A.K. "Does Organizational Culture Have an Impact on Quality? A Study of Culture and Quality in Ninety-Two Manufacturing Organizations". Unpublished manuscript submitted to the Organization and Management Theory Division of the Academy of Management, 1996.
- Denison, D.R. and Spreitzer, G.M. "Organizational Culture and Organizational Development: A Competing Values Approach." *Research in Organizational Change and Development*, 1991, 1-21.
- Eren, E. "Management and Organization." *İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım*, 2001.
- Fey, K. F. and Denison, D.D. "Organizational Culture and Performance: the Case Study of Foreign Companies in Russia." (2001).

- Fey, C. F. and Denison, D.R. "Organizational Culture and Effectiveness: Can American Theory Be Applied in Russia?" *Organization Science*, 14.6 (2003): 686-706.
- Fisher, J.C. "Corporate Culture and Perceived Business Performance: A Study of the Relationship Between the Culture of an Organization and Perceptions of Its Financial and Qualitative Performance. Diss. ProQuest Information & Learning, 1997.
- Glick, W.H. "Conceptualizing and Measuring Organizational and Psychological Climate: Pitfalls in Multilevel Research." *Academy of Management Review* 10.3 (1985): 601-616.
- Gordon, G.G. and DiTomaso, N. "Predicting Corporate Performance From Organizational Culture." *Journal of Management Studies* 29(6), 1992. 783-798.
- Gregory, B.T., Harris, S.G., Armenakis, A.A. and Shook, C.L. "Organizational Culture and Effectiveness: A Study of Values, Attitudes, and Organizational Outcomes." *Journal of Business Research* 62(7), 2009, 673-679.
- Hartnell, C.A., Ou, A.Y. and Kinicki, A. "Organizational Culture and Organizational Effectiveness: a Meta-Analytic Investigation of the Competing Values Framework's Theoretical Suppositions", 2011, 677.
- Hofstede, G. and Peterson, M.F. "Culture: National Values and Organizational Practices." *Handbook of Organizational Culture and Climate*, 2000, 401-416.
- Hofstede, G. "Attitudes, Values and Organizational Culture: Disentangling the Concepts." *Organization studies* 19 (3), 1998, 477-493.
- Kotter, J.P. and Heskett, J.L. "Corporate Culture and Performance." *Business Review*. Vol 2, 1992.
- Kılıç, K. "ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi Uygulamalarının Başarısında Kurum Kültürünün Rolü: Orman Genel Müdürlüğü Örneği". Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.
- Kim J.L.S., and Yu, K. "Corporate Culture and Organizational Performance." *Journal of Managerial Psychology* 19(4), 2004, 340-359.
- Lau, C.M., and Ngo, H.Y. "The HR System, Organizational Culture and Product Innovation." *International Business Review* 13(6), 2004, 685-703.
- Lewin, K. (Ed.D.Cartright) *Field Theory in Social Sciences*, Tavistok Publications Ltd. 1963.
- Li, J., Lam, K. and Qian, G. "Does Culture Affect Behavior and Performance of Firms? The Case of Joint Ventures in China." *Journal of International Business Studies*, 2001, 115-131.
- Martin, J.L. *Organizational Culture: Mapping the Terrain*, Sage Publications, 2001, 95.
- Martin, J. and Siehl, C. "Organizational Culture and Counterculture: An Uneasy Symbiosis." *Organizational Dynamics*, 12(2), 1983, 52-64.
- Nazir, N.A. and Lone, M.A. "Validation of Denison's Model of Organisational Culture and Effectiveness in the Indian Context." *Vision* 12(1), 2008, 49-58.
- Ogbonna, E. and Harris, L.C. "Leadership Style, Organizational Culture and Performance: Empirical Evidence From UK Companies." *International Journal of Human Resource Management* 11(4), 2000, 766-788.
- Ogbonna, E. and Harris, L.C. "The Organization of Marketing: A Study of Decentralized, Devolved and Dispersed Marketing Activity." *Journal of Management Studies* 40(2), 2003, 483-512.
- Oluhghor, R.J. "Corporate Entrepreneurship and Employee Retention Strategies in Nigerian Telecommunication Industry." *European Journal of Business and Social Sciences* 3(2), 2014, 09-23.
- O'Reilly, C.A., Chatman, J., Caldwell, D.F. and Doerr, B. "People and Organizational Culture: A Profile Comparison Approach to Assessing Person-Organization Fit." *Academy of Management Journal* 34(3), 1991, 487-516.

- O'Reilly, C.A., Chatman, J. and Caldwell, D.F. "The Promise and Problems of Organizational Culture: CEO Personality, Culture and Firm Performance." *Group & Organization Management* 39(6), 2014, 595-625.
- Otlu, F. and Karaca, S.S. "Faaliyet Temelli Maliyetleme Sistemine Göre Ekonomik Katma Değer Analizi." *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 29, 2006, ss.140-151.
- Öcal, H. and Ağca, V. "Teknolojik Değişim Hızına Bağlı Olarak Farklılaşan Endüstri Yapılarının Örgüt Kültürü ve İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri", *Ege Akademik Bakış* 10(1), 2010, 157-182.
- Parker, M. *Organizational Culture and Identity: Unity and Division at Work*. Sage, 2000.
- Peters, T.J. and Waterman, R.H. "In search of excellence: Lessons From America's Best-Run Companies", *Harper Business Essentials*, 1982.
- Pettigrew, A.M. "On Studying Organizational Cultures", *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 1979, 570-581.
- Prajogo, D.I. and McDermott, C.M. "The Relationship Between Multidimensional Organizational Culture and Performance." *International Journal of Operations & Production Management* 31(7), 2011, 712-735.
- Poku, K. Owusu-Ansah, W. and Zakari, M. "Organizational Culture and Organisational Performance: Empirical Evidence from the Banking Industry in Ghana", *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 3(1), 2013, 95-107.
- Runge, J.B., Hames, D.S. and Shearer, C.S. "The Perceived Cultural Compatibility Index: An Extension." *Leadership & Organization Development Journal* 25(5), 2004, 411-423.
- Sanders, E.J. and Cooke, R.A. "Financial Returns From Organizational Culture Improvement: Translating "Soft" Changes Into "Hard" Dollars", *Human Synergistics International*, 2012, 1-10.
- Sayıştay. "Sayıştayın Performans Ölçümüne İlişkin Ön araştırma Raporu", 2003, Eylül.
- Schein, E.H. "Organisational Culture and Leadership: A Dynamic View." San Francisco, 1985.
- Schein, E. H. "Organizational Culture", *American Psychological Association*, Vol. 45. No. 2. 1990.
- Schein, E.H. "How Can Organizations Learn Faster?: The Problem of Entering the Green Room", *Alfred P. Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology*, 1992.
- Schein, E.H. "Organizational and Managerial Culture as a Facilitator or Inhibitor of Organizational Transformation". *Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology*, 1995.
- Schein, E.H. *The Corporate Culture Survival Guide*. Vol. 158. John Wiley & Sons, 2009.
- Schein, E.H. *Organizational Culture and Leadership*. Vol. 2. John Wiley & Sons, 2010.
- Schneider, B., Ehrhart, M.G. and Macey, W.H. "Organizational Climate and Culture." *Annual Review of Psychology* 64, 2013, 361-388.
- Siehl, C. and Martin, J. "Organizational Culture: A Key to Financial Performance?", *Graduate School of Business, Stanford University*, 1988.
- Sørensen, J.B. "The Strength of Corporate Culture and the Reliability of Firm Performance", *Administrative science quarterly* 47(1), 2002, 70-91.
- Şahin, M. "Örgüt Kültürü ile Bilgi Paylaşma Tutumu Arasındaki İlişki Üzerine Türk Katılım Bankacılığı Alanında Bir Araştırma", *Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı*, 2010.
- Şişman, M. *Örgütler ve Kültürler*, 2. Baskı, Pegem A Yayınları, Ankara, 2007.
- Taşgüt, Y.E. "İş Çevresi, Kurum Kültürü ve İşletme Stratejileri Arasındaki İlişkiler: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", *Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 2013.

- Teece, D.J. "Explicating Dynamic Capabilities: The Nature and Microfoundations of (Sustainable) Enterprise Performance", *Strategic Management Journal* 28(13), 2007, 1319-1350.
- Terzi, A.R. "Örgüt Kültürü." Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000.
- Trice, H.M. and Beyer, J.M. *The Cultures of Work Organizations*. Prentice-Hall, Inc, 1993.
- Tsui, A.S., Wang, H. and Xin, K.R. "Organizational Culture in China: An Analysis of Culture Dimensions and Culture Types", *Management and Organization Review* 2(3), 2006, 345-376.
- Van den Berg, P.T. and Wilderom, C. "Defining, Measuring and Comparing Organisational Cultures", *Applied Psychology* 53(4), 2004, 570-582.
- Wade, D. and Recardo, R.J. "Corporate Performance Management: How to Build a Better Organization Through Measurement-Driven Strategic Alignment. Routledge, 2001.
- Wilderom, C. P. M., Glunk, U. and Maslowski, R. "The Climate for Service." *Handbook of Organizational Culture and Climate* Thousand Oaks, CA, 2000, 193-209.
- Xenikou, A. and Furnham, A. "A Correlational and Factor Analytic Study of Four Questionnaire Measures of Organizational Culture", *Human Relations* 49(3), 1996, 349-371.
- Xiaoming, C. and Junchen. H. "A Literature Review on Organization Culture and Corporate Performance", *International Journal of Business Administration* 3(2), 2012, 28-37.
- Vural, Z.B.A. "Kurum Kültürü ve Örgütsel İletişim", *İstanbul, İletişim Yayınları*, 1999.
- Yahyagil, M.Y. "Denison Örgüt Kültürü Ölçme Aracının Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Ampirik Bir Uygulama", *İÜ İşletme İktisatı Enstitüsü, Yönetim Dergisi* 47, 2004, 53-76.
- Yilmaz, C. and Ergun, E. "Organizational Culture and Firm Effectiveness: An Examination of Relative Effects of Culture Traits and the Balanced Culture Hypothesis in An Emerging Economy", *Journal of World Business*, 43(3), 2008, 290-306.
- Zeitz, G., Johannesson, R. and Ritchie J.E. "An Employee Survey Measuring Total Quality Management Practices and Culture: Development and Validation", *Group & Organization Management* 22(4), 1997, 414-444.
- Zhang, M., Yang, B. and Li, H. "Linking Organizational Culture With Performance: The Mediator and The Moderator", *Chinese-Hungarian International Conference*, 30th June-1st July 2011, Budapest.
- Zheng, W., Yang, B. and McLean, G.N. "Linking Organizational Culture, Structure, Strategy, and Organizational Effectiveness: Mediating Role of Knowledge Management", *Journal of Business Research* 63(7), 2010, 763-771.

Üniversite Öğrencilerinin Kentlilik Bilinci Algısı: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği*

Mustafa GÖRÜN** & Gamze KARA***

Özet

İnsanlar çeşitli nedenlerle kentte doğar ya da kente göçer ederler. Bu nedenle kent, yerleşik hayatın başlamasından sonra önem kazanmış ve günümüzde de önemini artırarak devam ettirmektedir. Aynı zamanda günümüzde kullanılan en yaygın yerleşim alanıdır. Kentte yaşama, kente adapte olma ve kenti benimse durumu bu noktada anlam kazanmaktadır.

Kentlilik bilincine sahip olmanın yolu, kentleşme ve kentli birey olmaktan geçmektedir. Bu nedenle kentlerde yaşayan bireylerde, kentlilik bilinci oluşması ve gelişmesi kısa vadede mümkün değildir. Kentlilik bilincinin oluşması için uzun bir süreç ve bu sürecin yanında bireysel, sosyal, ekonomik ve fiziksel faktörler etkilidir.

Bu çalışmada, Çanakkale'de ikamet eden lisans düzeyi öğrencilerinden son sınıfta öğrenim gören öğrencilerin kentli olma bilinçleri incelenmekte ve kentlilik bilincine sahip olup olmadıkları araştırılmaktadır. Elde edilen bulgular sonucunda, lisans düzeyi öğrencilerinde kentlilik bilincinin oluştuğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kent Kültürü, Kentleşme, Kentlilik Bilinci.

University Students' Perceptions about Urbanity Consciousness: The Case of Canakkale Onsekiz Mart University

Abstract

People migrate to the city or to the city for various reasons. For this reason, the city gained importance after the beginning of settled life and continues to increase its importance.

It is also the most common settlement area used today. The fact that living in the city, adapting to the city and adopting the city is meaningful at this point.

The way to have urban awareness is through urbanization and being an urban individual. For this reason, it is not possible for citizens living in cities to form and develop urban awareness in a short time. The process of urban intelligence is a long process and the individual, social, economic and physical factors are influential.

This study focuses on explaining the connection between urban consciousness and urban citizenship which is created by urbanization. In this study, the students who graduated from Çanakkale undergraduate students who are studying in the last grade are investigated whether they are urban citizens and whether they have urbanism consciousness. As a result of the findings obtained, it is possible to say that urban level consciousness is formed in undergraduate students.

Key words: City, Urban Culture, Urbanization, Urbanism Consciousness.

* Bu makale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Doç. Dr. Mustafa GÖRÜN akademik danışmanlığında Gamze KARA tarafından hazırlanan ve kabul edilen "Lisans Düzeyi Öğrencilerinde Kentlilik Bilinci: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi" adlı yüksek lisans tezinden geliştirilerek üretilmiştir.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi.

*** Kamu Yönetimi Bilim Uzmanı.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze yaşanan hızlı nüfus artışının ortaya çıkardığı sonuçlardan birisi de sürekli bir göç dalgasıdır. Gerek kırdan kente gerekse kentten kente göçler imkânlar dâhilinde zorunluluk hali oluşturmaktadır. Aslında önemli olan yeni yerleşim yerlerine adapte olma ve o kenti benimseme durumudur. Kentler, fiziksel özelliklerinden ziyade içerisinde barındırdığı insanların sosyal yaşamıyla ön plana çıkmaktadır. Sosyal yaşam ise insanların sosyo – ekonomik imkânlarını, kültürel özelliklerini, siyasi tercihlerini ve daha birçok konuyu içermekte; kentte yaşayan bireylere yeni ödevler yüklemektedir. Sorumluluklarının bilince varan kentli bireyler için kentlilik bilinci sürecinin oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu nedenle kentlilik bilinci ile kentli birey arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Kentlilik bilinci, kentlerde yaşayan bireylerin yaşadıkları kente sahip çıkmaları, kenti benimsemeleri, sevmeleri, kentin gelişmesi için yapılan projelere katkı sağlamları, sosyo – kültürel etkinliklere ve kent ile ilgili kurum ve kuruluşlara katılım göstermeleri gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle kentine sahip çıkan kentli bireyler, katılımcı mekanizmalar marifetiyle sorunlara çözüm arayan, kentin daha yaşanabilir hale gelmesi için uğraş veren kişilerdir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kenti çeşitli şekillerde tanımlamak ve özelliklerini sıralamak mümkündür. Kentleşme ise, kentli bireylerin varlığını zorunlu kılmıştır. Kentli birey için önemli olan husus ise kentlilik bilincinin varlığıdır. Kentli bireylerin oluşması ve bunların kentlilik bilincine sahip olması için kent kültürü ve kent kimliğine ihtiyaç vardır.

1. Kavramsal Olarak Kent

Kent, alan yazınına girdiği tarihten bu yana birçok alanda kendisine yer bulmuş evrensel bir kavramdır. Çeşitli tanımlamalarda farklı yönleriyle ele alınan kent sosyal, kültürel, ekonomik siyasal vb. etkenler ile sürekli bir dönüşüm ve etkileşim içindedir. Farklı disiplinlerin, kendi ilgi alanlarına göre birbirinden farklı kent tanımlaması yaptığını söylemek mümkündür. Örneğin; şehir plancıları kenti yapısıyla tanımlarken; tarih bilimciler kenti kronolojik sıraya göre tanımlanmaktadır. Sosyologlar ise sosyolojik boyutu ile kenti tanımlamaktadırlar. Aynı zamanda sosyologlar, genellikle kent denilen sosyal grubu köy topluluğunun karşısı olarak görmüşler ve bu anlamda tanımlamışlardır. Bu yaklaşımın temelinde Ferdinand Toennies'in kavramsallaştırdığı "cemaat"¹ ve "cemiyet"² ideal tipleri gelir. Bu kavramsallaştırmada

1 Irk, etnik menşe, sosyo - ekonomik status ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmamış fertlerden meydana gelen ve fertler arasındaki şahsi, sıcak, samimi veya içli dışı bağlantılar üzerine kurulmuş olan küçük homojen ve mahrem topluluklardır. (Bkz. Ayda Yörüken, Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968, s. 9.)

2 Irk, etnik menşe, sosyo - ekonomik status ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış geniş ve heterojen topluluklardır. (Bkz. Ayda Yörüken, Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968, s. 9.)

cemaat köyü, cemiyet ise kenti karşılamaktadır.³ İlk kentler ise Mezopotamya’da sulama ile tarımın başlamasından sonra M.Ö. 6000’lerde kurulduğu bilinmektedir.⁴

Kent, tarım dışı ve tarımsal üretimin denetlendiği, dağıtımın koordine edildiği ekonomisi tarım dışı üretime dayalı yerleşim birimidir. Ayrıca teknolojik değişimin beraberinde getirdiği teşkilatlanma, uzmanlaşma ve iş bölümünün en yüksek düzeye ulaştığı, geniş fonksiyonların gerektirdiği nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuna varmış, toplumsal heterojenlik ve uyum düzeyi yükselmiş karmaşık ve dinamik bir mekanizmanın sürekli olarak işlediği insan yerleşmesidir.⁵ Toplum bilimci Wirth’e göre kent “toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen bireylerin oluşturduğu, nispeten geniş, yoğun nüfuslu ve mekânda süreklilik niteliği olan yerleşmedir”⁶.

Erol Kaya ise bir yerleşim biriminin kent olarak nitelendirilebilmesi için belli özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu özellikleri ise şöyle sıralamaktadır⁷:

- Belirli bir nüfus büyüklüğüne ve nüfus yoğunluğuna erişmiş olması,
- Tarım dışı üretime geçmiş olması ve hizmet sektörünün gelişmiş olması,
- Yerleşim yerinin fiziksel altyapısının belli bir düzeye ulaşmış olması,
- Nüfusun büyük oranda örgütlenmiş, karmaşık işbölümüne ve yüksek uzmanlaşma düzeyine erişmiş olması,
- Yerel değerlerin yerini ulusal ve ya evrensel değerlerin almış olması,
- Eğitim düzeyinin kırsal kesimdeki eğitim düzeyinden yüksek olması,
- Sosyal normların yerini, resmi denetleme kurumlarının almış olması,
- Statülerin aileden gelmeyip, bireylerin kendi çabaları ile kazanmış olması.

Bütün bu bilgiler ışığında kentte yaşayan bireylerin tutum ve davranışları sosyolojik boyutuyla önem kazanmaktadır. Kentte yaşamakta olan kentli bireylerin varlığı bu durumun bir sonucudur. Kentli bireylerde, kentlilik bilincinin oluşması için birçok gerekli husus vardır. Bu bağlamda kent kültürü ve kent kimliği gibi kavramları tanımlamak gerekmektedir.

1.1. Kent Kültürü ve Yere Bağlılık

Kültür; toplumun ve insanın öğrendiği, edindiği; bilgi, sanat, gelenek, görenek, yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan ve toplumsal değerler içeren bir olgudur.⁸

3 Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999, s. 19-20.

4 Truman A. Hartshorn, *Interpreting the City: an Urban Geography*, John Willey & Sons Inc, New York 1992, s. 32.

5 Asuman Çezik, *Kentleşme Yerleşme Sektör Raporu*, DPT SPD Yayını, Ankara 1982, s.17.

6 Louis Wirth, *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme*, 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınları, 2002 Ankara, s. 11.

7 Erol Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 11-12.

8 Osman Altıntaş, İsa Eliri, “Birey Toplum İlişkisinde Kent Kültürü, Kamusal Alan ve Onda

Kentlilik bilinci oluşumunda, kentin kültürü ve bireylerin kentsel yaşam kültürüne uyum sağlamaları gerekmektedir. Bu bağlamda bireyin kentlilik bilincine sahip olması ve kent kültürüne olan mesafesi birbiri ile çok yakından ilgilidir. Kentsel yaşam kültüründen yoksun olan bireyin kentlilik bilincinden söz etmek mümkün değildir. Sevinç Özen, kentli olmayı ve kent kültürünü şöyle tanımlamaktadır: Kentli olmanın tek yolu, kent kültürünü edinmekten, içselleştirmekten geçer. Kent kültürünü edinmek, kentin merkezinde bir ev satın almak kadar kolay değildir. Kentli olmak, kentsel bir ortamda, kentli bir aile içinde yetişmekle olanaklıdır.⁹

Kent kültürünün oluşmasında; kentlilerde kolektif belleğin oluşumu, kentle ilgili verilecek kararlara kentli bireylerin katılımının sağlanması, kentteki sosyo - kültürel yaşamın zenginleşmesi ve bu zengin sosyo - kültürel yaşama kentteki farklı sosyal dokuların katılımının sağlanması gibi birçok etkenden söz etmek mümkündür. Ayrıca bir kentteki aktif sosyo - kültürel yaşam hem kente karşı sorumluluğu yüksek kentlilerin varlığına, hem de kolektif kent kültürü ile kentlilik bilincinin oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunabilmektedir.¹⁰ Kent kültürü edinme yollarından bir diğeri ise, kentli bireyin kentsel kuruluşlara ilgi duyması ve kuruluşlara üye olmasıdır. Kent kültürünü edinmek, belirli bir bilgi, bilinç ve deneyimi gerektirir. Kentli olmak, kentin örgütlü dokusu içinde yer almakla olanaklıdır. Kentin dokusu içinde yer almanın en iyi göstergesi, kentin yapısını oluşturan ekonomi, eğitim, sağlık, hukuk, siyaset ve sanat kurumlarının oluşturduğu gruplara katılmak ve onların ürünlerinden pay almakla olanaklı olup önemli olan bireyin kent kültürünü edinmesinin yanı sıra, onu içselleştirmesi durumudur.¹¹

1.2. Kent Kimliği

Bir kentin kimliğini ve kent kimliğini oluşturan bileşenleri tanımlamadan önce, kimlik kavramının tanımına bakmakta fayda vardır. Kavramsal çerçevede kimlik, doğadaki herhangi bir canlıyı veya objeyi başka canlı veya objelerden ayırmaya yarayan ve onu öncelikle görsel, işitsel vb. diğer duyularla algılamamızı sağlayan, kendine özgü olma durumu olarak tanımlanmaktadır.¹²

Kimliğin oluşumu sürekliliğe dayanır. Aynı zamanda kendisinden önceki gelişmelerden bağımsız olarak düşünülemez. İnsan neslinin doğumu ile ortaya çıkan kimlik kavramı, kişi, aşiret, kabile gibi temellere dayanan terimleri tayin eder.¹³ Ekonomik ve kültürel üretim gün geçtikçe küreselleşirken kent kimliğinin sürdürülebilmesi de gitgide zorlaşmaktadır.

Şekillenen Sanat Olgusu", *İdil Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 5, 2012, s. 63.

9 Sevinç Özen Güçlü, *Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 83-84.

10 Gaye Birol, "Kentlilik Bilinci ve Balıkesir'den Yarım Asırlık Bir Örnek: Yeni Çarşı Deneyimi", *Ege Mimarlık Dergisi*, Sayı: 65, 2008, s. 31.

11 Sevinç Özen Güçlü, *Kentleşme ve Göç Sürecinde...*, s. 84.

12 Önder Kutlu, Zarif Songül Göksel, "Kent Kültürü Oluşturma Aracı Olarak Kültürel Belediyecilik: Selçuklu Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, s. 79.

13 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 51.

Kent kimliği (Ing. Urban identity) (Fr. Identite urbanine) ise, kente ait olan, o kenti diğerlerinden farklı kılan ve o kente değer katan, o kente özgü unsurların oluşturduğu bir bütündür.¹⁴ Kent kimliği, kent imajını etkiler, her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşır. Fiziksel, kültürel, sosyo - ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen kent kimliği aynı zamanda kentliler ve onların yaşam biçiminin oluşturduğu; sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yansıtan, geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bütünlüktür.¹⁵

Bu bağlamda kent kimliğini etkileyen başlıca unsurlar İhsan Aktaş'a göre şöyle ifade edilmektedir¹⁶:

- Bir kentin kimliğini o kentin tarihi,
- Coğrafyası; bitki örtüsü, iklimi, jeopolitik konumu,
- İçinde yaşayan medeniyetler ve insanları, ilk yerleşimden bu güne geçirdiği evreleri, topografyası,
- Doğu kenti veya Batı kenti oluşu,
- Deniz ve karayollarıyla olan bağlantısı,
- Başka kültürlerle olan açıklığı veya kapalılığı,
- İçinde barındırdığı canlı türlerden oluşmaktadır.

Bu unsurlara ek olarak o kentin tarihinde yer alan savaşlar, işgaller, bir devlete başkentlik yapma durumu, doğal afetler sonucu büyük değişimler yaşaması gibi birçok etken bir kentin kimliğini oluşturan diğer öğelerden bazılarıdır.

Kent kimliğini oluşturan bileşenleri çeşitli kategorilere ayırmak ve ortak bileşenlerde toplamak da mümkündür. Bu bağlamda Doxiadis ve Orakçı sınıflandırmalarından yararlanan Evcil, kentsel kimliği oluşturan üç temel eleman olduğunu belirtmektedir. Bunlar; doğal çevreden kaynaklanan kimlik elemanları, beşeri çevreden kaynaklanan kimlik elemanları ve insan eliyle inşa edilmiş çevreden kaynaklanan kimlik elemanlarıdır.¹⁷

Doğal çevreden kaynaklanan kimlik elemanları kentin doğal çevre özellikleriyle ilgilidir. Doğal çevre verilerini; topoğrafik durum, iklim koşulları, su ögesi, bitki örtüsü, jeolojik durum ve genel konum oluşturur. Kentleri birbirinden ayırmaya yarayan bu faktörler aynı zamanda kentleri birbirinden ayırmakla kalmaz kentleri, tanımlar, özgün kılar ve kente kimlik verir.¹⁸

14 David Morlay, Kevin Robins, *Kimlik Mekânları Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, (çev. Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı yayınları, İstanbul 1997, s. 57.

15 Kent kimliği, < <http://www.solencol.com/b10.htm> > (05.11.2016)

16 İhsan Aktaş, İhsan Aktaş, "Kentlerin Kimliği", < [Http://www.Haber7.Com/Yazarlar/Ihsanaktas/402431-Kent-Kimligi](http://www.Haber7.Com/Yazarlar/Ihsanaktas/402431-Kent-Kimligi) > (05.11.2016)

17 Nilay Evcil, "Değişen Üsküdar' da Kentsel Kimlik ve Canlılık", *V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, Cilt: 1, İstanbul 2007, s. 562.

18 Zeynep Erözkan Arusoglu, **Çok Katmanlı Kentlerde Kimlik Sorunsalı: Palimpsest Bir Kentsel**

Beşeri çevreden kaynaklanan kimlik öğeleri ise birey ve toplumdur.¹⁹ Bireylerin ve toplumun sahip olduğu değerler kimliklerini oluşturur ve bu değerler kent kimliği ile doğrudan ilişki içindedir.²⁰ Beşeri çevreden kaynaklanan kimlik öğelerine örnek olarak anıt yapılar, kent meydanları, sokaklar, heykeller, köprüler, su bentleri verilebilir.²¹

2. Kentlilik Bilinci

Kente göç ve/veya çeşitli nedenlerle gelen birey için kentleşme ve kentlilik bilincinin oluşum süreci başlamış demektir. Bu süreçte önemli olan bireylerin, yaşadıkları kent ile anlamlı ve güçlü bağlar kurabilmeleri ve kendilerini yaşadıkları kentin bir parçası gibi hissetmeleridir.

Kentlilik, bireylerin kentte yaşamanın gerektirdiği koşul ve normları anlamış, özümseme ve benimseme durumudur.²² Kentlilik bilinci ise küreselleşmenin beraberinde getirdiği modern yaşamda, yaşadığı kente sahip çıkma, aktif katılım ve çözümde ortaklık ana başlıklarıyla özetlenebilen ve hizmet kalitesi ile de ilgili çağdaş demokrasi temelli bir düşünce sisteminden beslenmektedir. Bu yaklaşımın kurumsallaştırılması kentlilik bilincinin insan temelinden başlayarak geliştirilmesini kolaylaştıracaktır.²³ Kentte yaşayanların kentlilik bilincine sahip olmaları için, öncelikle kentsel yaşam kültürünün oluşturulmasına, bireylerin sosyal ve kültürel anlamda eğitilmelerine, kent kültürü edinmelerine gerek vardır.²⁴

Kentte yaşayanların aidiyet duygusunu geliştirmek ve gelecek nesillere de bu duyguyu aktarmak amacıyla "Kentlilik Bilinci" kapsamında kentler için ön görülen üç temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır²⁵:

1. Kentin tarihi ve kültürel değerlerinin farkına varmak,
2. Kentin fiziksel, kültürel ve sosyal dönüşümünü gerçekleştirmek,
3. Kente aidiyet duygusunu hissederek, kenti sahiplenip korumak.

Alan Olarak Ulus Örneğinin İncelenmesi, İstanbul Teknik Üniversitesi FBE Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 19-21.

19 Buket Önem, İsmet Kılınçaslan, "Haliç Bölgesinde Çevre Algılama ve Kentsel Kimlik", İTÜ Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, 2005, s.115-125.

20 Gaye Birol, "Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteline Üzerine Bir Değerlendirme", *Arkitekt Dergisi*, Sayı: 514, 2007, s. 46-54.

21 Zeynep Erözkan Arusoğlu, *Çok Katmanlı Kentlerde...*, s. 19-21.

22 Gaye Birol, *Kentlilik Bilinci ve Balkesir'den...*, s. 28-31.

23 Kentleşme Şûrası, "Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu", Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara 2009, s. 26.

24 Gaye Birol, *Kentlilik Bilinci ve Balkesir'den...*, a.e.g.

25 Özge Y. Erçoşkun, Ebru V. Öcalır, S.Bahar Yenigül, Leyla Alkan, "Kentlilik Bilincini Oluşturan Göstergeler ve Kentlilik Bilincini Geliştirme Yolları", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: Özel Sayı, Aralık 2016, s. 19. (4 – 23.)

Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda kentte yaşayanların kente uyum süreci ve kentlilik profilleri konusunda dikkate alınan kriterler belirlenmiştir. Bu kriterleri şöyle sıralanmak mümkündür²⁶:

- Harcama kalıpları, memleketle ilişkiler,
- Kente aidiyet duygusu ve bunu ifade tarzı,
- Kent yaşamı içinde sınıf değiştirme isteklilikleri,
- Okunan gazete, dergi eğilimleri,
- Tiyatro, sinemaya gitme eğilimleri,
- Kadınların aile içi konumu ve kız çocuklarının geleceği konusundaki görüşleri,
- Eğitim ve meslek sahibi olma konusundaki seçimleri,
- Siyasal eğilimler, örgütlenme davranışı,
- Sivil toplum örgütleri, dernek ya da siyasal partilere üyelik eğilimleri,
- Hemşeri dernekleri ile ilişkileri, bu kurumlardaki statüleri ve etkinlikleri,
- Kentte kalmak ya da gitmek konusundaki eğilimleri ve değişiklik gerekçeleri,
- Kent sorunlarına duyarlılık, çözüm çabalarına katılım vd.

Bireylerde kentlilik bilinci oluşumundan sonra bu bilincin gelişimi önem kazanmaktadır. Burada belirli hususlar ön plana çıkmaktadır. Burada önemli olan kentlilerin arasında kolektif bellek oluşumudur. Kolektif bellek oluşumu; beraberinde kentlilerin yaşadıkları kente aidiyet hissi ile bağlanmalarını ve o kenti sahiplenmelerini getirecektir. Kolektif bellek oluşumu, kentin tarihsel sürekliliği olan ve içinde yaşayanlar için anlam ifade eden bir yer olmasıyla ilişkilidir. Kentte yaşayan bireylerin yaşadıkları fiziksel çevreye ilişkin zihinlerinde biriktirdikleri ortak anılar, paylaştıkları değerler ve inanışlar, kolektif bellek oluşumuna yardımcı olur.²⁷

Kentlilik bilincinin oluşmasında önemli faktörlerden biri de eğitimidir. Eğitim, insanı sosyal ortama uyum sağlamaya hazırlamakta aynı zamanda mevcut yapıyı da şekillendirmektedir. Başka bir ifadeyle eğitim; bilimsel, teknolojik, siyasal, psikolojik, sosyoekonomik ve kültürel amaçları bulunan çok yönlü bir girişimdir.²⁸ Aynı zamanda eğitim, kentlilik bilincini oluşturmak ve geliştirmek için önemli bir araçtır. Eğitim sayesinde;²⁹

- Kentin tarihi ve kültürel kimliğinin benimsenmesi ve yaşanması,
- Kentte yaşayanlarda aidiyet duygusu kazandırılması,

26 Arife Karadağ, *Coğrafi Değerlendirmelerle Soma'da Değişen Çevre ve Kimlik*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2005, s. 36.

27 Mahyar Arefi, "Non-Place and Placelessness As Narratives of Loss: Rethinking The Notion of Place", *Journal of Urban Design*, Cilt: 4, Sayı: 2, 1999, s.179-193.

28 Mehmet Dinçer, "Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü", *Ege Eğitim Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2003, s. 105.

29 Kentleşme Şûrası, *Kentlilik Bilinci...*, s. 23-24.

- Tarih ve toplum kültürü bilinciyle kentsel dinamiklerin harekete geçirilmesi,
- Kentsel hak ve görevlerin öne çıkarılması,
- Kent donanımlarının hayatın bir parçası olarak algılanmasının sağlanması,
- *Kentli* sıfatının kazanılmasında uzlaşya varmanın temel önceliklerinin kentli ile paylaşılması,
- Kentte yaşamın öncelikle zihinlerin kentleşmesine bağlı olduğundan hareketle, kentsel yönetimin ve dönüşümün kontrolünün sağlanması,
- Doğal ortamların korunması ve kent içi sosyal ve yapısal dengesizliklerin giderilmesi hedeflenmektedir.
- Günümüzde kazandığı modern anlamıyla “toplum” olabilme niteliğindeki ortak yaşama biçimini güçlendirmesi temel amaçlar olarak düşünülmektedir.

Bütün bunlar değerlendirildiğinde, kentlilik bilincinin oluşumunda hem bireysel faktörlerin hem de çevresel faktörlerin etkili olduğu ifade edilebilir. Bireysel faktörler; yaş, cinsiyet, meslek durumu iken çevresel faktörler; sosyoekonomik imkânlar, fiziki koşullar ifade edilmektedir.

3. Araştırma ve Bulgular

3.1. Araştırmanın Amacı ve Varsayımları

Bu araştırmadaki amaç: Çanakkale’ye lisans düzeyinde eğitim görmek için gelen ve/veya Çanakkale kentinde ikamet eden lisans düzeyi öğrencilerinin, Çanakkale kentine dair genel olarak fikirlerini öğrenmek, kentlilik bilincine dair algılarını ölçmek ve kentli birey olmanın sınırlılıkları ve sorumlulukları hakkında ne düşündüklerini öğrenmektir.

Araştırmanın dayandığı hipotez, “lisans düzeyi öğrencilerinde kentlilik bilincinin geliştiği” varsayımdır. Aynı zamanda çalışmanın diğer problem cümleleri ise Çanakkale kentinde ikamet etmekte olan lisans düzeyi son sınıf öğrencilerinin kentlilik bilinci ve kentlileşme düzeyleri kendilerini kente ait hissetme ve kenti sahiplenme durumuna, cinsiyete, okuduğu bölüme, kentsel sorunlara duyarlılık gösterme durumuna göre farklılık göstermekte midir?

3.2. Araştırmanın Alanı ve Sınırlılıkları

Araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde bulunan; Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Sağlık Yüksekokulu içerisinde öğrenim gören; örgün öğrenim lisans son sınıf öğrenciler (500 öğrenci) ile sınırlandırılmıştır.

3.3. Araştırmanın Yöntem – Teknikleri

Araştırmanın, evreni - örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanmasında izlenen yöntem ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel teknikler açıklanmıştır. Araştırmada bilimsel araştırma yöntemlerinden biri olan nicel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Nicel araştırma sonucunda elde edilen verilerin girdilerinin yapılması ve veri sonuçlarına ulaşılması için Araştırma Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) paket programı kullanılmıştır.

3.4. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi: Bulgular ve Yorumları

Bireyde, kentlilik bilincinin oluşup oluşmadığını anlamak için konuyu çeşitli yönlerden değerlendirmek mümkündür. Bunlardan bazıları ise şunlardır:

- Kentsel sorunlara duyarlılık,
- Sosyo – kültürel etkinliklere katılım gösterme durumu,
- Kente aidiyet ve yere bağlılıktır.

Kentsel sorunlara duyarlılık bağlamında “Çanakkale ilinin en önemli kentsel sorunu” ve “kentnin gelişmesiyle ilgili projelere katılım gösterme durumu”; sosyo - kültürel etkinliklere katılım gösterme durumu bağlamında ise “Çanakkale’de bulunan sosyal ve kültürel etkinliklere katılma durumu”; son olarak da kente aidiyet ve yere bağlılık konusunda, “kendini kentli birey olarak görme durumu” ve “bireyin kendisini Çanakkaleli olarak görme durumu” araştırılmıştır.

Tablo 1: Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
.676	28

Güvenilirlik puanı 0 – 1 arasında değişmekte olup, 1'e yaklaştıkça güvenilirlik puanı artmaktadır. Güvenilirlik katsayısı değişimleri şöyledir³⁰:

- 0 – .4 güvenilir değil,
- .4 - .6 orta derecede güvenilir,
- .6 – .8 oldukça güvenilir,
- .8 – 1 yüksek derecede güvenilirdir.

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, çalışmanın Alpha Cronbach's güvenilirlik puanı .676 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre çalışma oldukça güvenilir kabul edilmektedir.

30 Kazım Özdamar, *Paket Programları İle İstatistiksel Veri Analizi*, Cilt 1, 10. Baskı, Nisan Kitapevi, 2015, s. 81.

Tablo 2: Kentlilik Bilinci ve Kentleşme İle İlgili İfadelere Katılım

Sorular		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Toplam
%	Çanakkale hiçbir şekilde ayrılmayacağım bir şehirdir.	12,0	32,4	27,6	19,8	8,2	100
Fr.		60	162	138	99	41	500
%	Çanakkale'den mecbur kalırsam ayrılabilirim.	7,0	11,2	21,0	47,0	13,8	100
Fr.		35	56	105	235	69	500
%	İlk fırsatını bulduğumda Çanakkale'den ayrılırım.	23,8	35,6	20,2	12,0	8,4	100
Fr.		119	178	101	60	42	500
%	Çanakkale'de yaşamaktan memnunum.	5,4	7,6	14,2	48,2	24,6	100
Fr.		27	38	71	241	123	500
%	Çocuklarımın geleceğini Çanakkale'de kurmasını isterim.	10,0	16,2	35,6	23,8	14,4	100
Fr.		50	81	178	119	72	500

Araştırmaya katılan öğrencilere Çanakkale kentinde yaşamaya dair fikirlerini ve memnuniyet düzeylerini ölçmeye yönelik sorular yöneltilmiştir. “Çanakkale hiçbir şekilde ayrılmayacağım bir şehirdir” seçeneğine verilen cevaplar; 162 (% 32,4) katılımcı Çanakkale’den ayrılabilceğini ifade ederken; 41 (% 8,2) öğrenci kesinlikle Çanakkale’den ayrılmak istemediğini ifade etmiştir. Katılımcıların 138’i (% 27,6) bu konuda fikirlerinin olmadığını ifade etmiştir. Burada yapılacak yorum ise en çok verilen cevaba göre katılımcıların Çanakkale kentinden istekleri doğrultusunda ayrılacağı bu kentte yaşamaya mecbur olmadıkları şeklindedir.

Kentlilik bilinci ve kentleşme ile ilgili ifadeleri ölçmeye yarayan bir diğer soru ise “Çanakkale’den mecbur kalırsam ayrılırım” seçeneğidir. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar arasında en çok katılımcının onayladığı seçenek 235 (% 47,0) katılımcı ile “katılıyorum” seçeneğidir. Mecbur kaldıkları takdirde Çanakkale’den ayrılacaklarını ifade etmişlerdir. Bir diğer seçeneğe atıfta bulunmak burada anlamlı olacaktır. Çanakkale’de yaşamaktan memnun olup olmadıklarını öğrenmeye yönelik sorulan diğer soruya katılımcıların 241’i (% 48,2) memnun olduklarını ifade eden “katılıyorum” cevabını vermiştir. 105 (% 21,0) öğrenci ise bu konuda fikirlerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin “İlk fırsatını bulduğumda Çanakkale’den ayrılırım” seçeneğine en çok verdikleri cevap 178 (% 35,6) kişi ile “katılmıyorum” cevabıdır. Bu çıkan sonuca göre; Çanakkale’de yaşayan öğrencilerin Çanakkale’den ayrılmak için fırsat aramadıkları yönünde değerlendirmek mümkündür. Araştırmaya katılan öğrencilerden 42’si (% 8,4) ise ilk fırsatını bulduklarının-

da Çanakkale'den ayrılmak istediklerini ifade etmişlerdir. 101 (% 20,2) öğrenci ise bu konuda fikirlerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 2'de yer alan son iki seçenek birbirleriyle ilişki içerisindedir. Beraber değerlendirmeye tabii tutulursa; Çanakkale'den yaşamaktan memnun olan 241 (% 48,2) katılımcı ve "kesinlikle katılıyorum" cevabı veren 123 (% 24,6) katılımcı ile toplamda 364 katılımcı olumlu yönde cevap vermiştir. Ancak çocuklarının geleceğini Çanakkale'de kurmak istediklerine dair sorulan soruya verilen yanıtlar Çanakkale'de yaşamaktan memnuniyet derecesiyle ters orantılı çıkmıştır. Çocuklarının geleceğini Çanakkale'de kurmasını isteyen "katılıyorum" cevabını veren 119 (% 23,8) katılımcı ve "kesinlikle katılıyorum" cevabını veren 72 (% 14,4) katılımcı ile toplamda 191 olumlu yanıt verilmiştir. Toplam 500 kişi ile yapılan bu araştırmaya göre oldukça düşük bir oran olduğu düşünülmektedir.

3.4.1. Kentsel Sorunlara Duyarlılık

Tablo 3: Çanakkale İlinin En Önemli Kentsel Sorunu

	Frekans f	Yüzde %	Geçerli Yüzde
Altyapı (Yol, su, kanalizasyon) hizmetlerinin yetersizliği	169	33,8	33,8
Ulaşım sorunu	109	21,8	21,8
Otopark yetersizliği	40	8,0	8,0
Yeşil alan eksikliği	11	2,2	2,2
Sağlık hizmetleri yetersiz	45	9,0	9,0
Temizlik	3	,6	,6
Gürültü fazlalığı	3	,6	,6
Sosyal ve kültürel etkinliklerin yetersiz olması	120	24,0	24,0
Toplam	500	100,0	100,0

Katılımcıların 169'u (% 33,8) Çanakkale kentinin en önemli kentsel sorunu olarak alt yapı hizmetlerinin yetersiz olduğunu ifade ederken; 120 (% 24,0) katılımcı ise Çanakkale kentinin en önemli kentsel sorununun sosyo – kültürel hizmetlerin yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü ve dördüncü sırayı oluşturan en önemli kentsel sorunlar sırasıyla; ulaşım sorunu ve sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşudur.

Tablo 4: Kentin Gelişmesiyle İlgili Projelere Katılım Gösterme Durumu

	Frekans f	Yüzde %	Geçerli Yüzde
Oluşturulacak komisyonlara belirli bir ücret karşılığı katılmak isterim	91	18,2	18,2
Belediyenin oluşturacağı çalışma gruplarına gönüllü katılım	233	46,6	46,6
Katkıda bulunmam	149	29,8	29,8
Diğer	27	5,4	5,4
Toplam	500	100,0	100,0

Kentin gelişmesi için yapılması planlanan projelere ne şekilde katkı sağlayacakları sorulmuştur. Katılımcıların 233'ü (% 46,6) belediyenin oluşturacağı çalışma gruplarında gönüllü olarak katılım sağlayabileceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan yarıya yakını % 46,6 oranı ile kentin gelişimine katkıda bulunmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu orandan hareketle, kentin gelişmesine önem verdiklerini ve gelişim için oluşturulacak projelere katılım için gönüllülük esasına göre hareket ettiklerini değerlendirmek mümkündür.

3.4.2. Sosyo – Kültürel Yaşam

Tablo 5: Çanakkale'de Bulunan Sosyal ve Kültürel Etkinliklere Katılma Durumu

	Frekans f	Yüzde %	Geçerli Yüzde
Kesinlikle katılmıyorum	21	4,2	4,2
Katılıyorum	98	19,6	19,6
Fikrim yok	71	14,2	14,2
Katılıyorum	258	51,6	51,6
Kesinlikle katılıyorum	52	10,4	10,4
Toplam	500	100,0	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilere yöneltilen “Çanakkale’de bulunan sosyal ve kültürel etkinliklere genellikle katılım” ifadesine verilen yanıt, 258 (% 51,6) katılımcı ile “katılıyorum” şeklinde olmuştur. Katılımcıların yarısından fazlasını oluşturan bu sayı, bireylerde kentlilik bilincinin oluşması ve kentleşme noktasında olumlu yönde bir gelişme ifade etmektedir.

Öğrencilerden 21'i (% 4,2) Çanakkale’de bulunan sosyal ve kültürel etkinliklere katılım durumunun sorulduğu soruya “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını vermiştir. Sosyal ve kültürel etkinliklere “kesinlikle katılmıyorum” yanıtını veren katılımcı sayısı istatistiksel olarak da çok düşük bir bölümü oluşturmaktadır. Tablo 3.14’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu kent içerisinde düzenlenen sosyal ve kültürel etkinliklere katılmaktadır.

3.4.3. Kente Aidiyet ve Yere Bağlılık

Tablo 6: Kendini Kentli Birey Olarak Görme Durumu

	Frekans f	Yüzde %	Geçerli Yüzde
Kesinlikle katılmıyorum	18	3,6	3,6
Katılmıyorum	58	11,6	11,6
Fikrim yok	72	14,4	14,4
Katılıyorum	241	48,2	48,2
Kesinlikle katılıyorum	111	22,2	22,2
Toplam	500	100,0	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilere, “kendimi kentli birey olarak görüyorum” şeklinde yöneltilen 5’li likert tipi soruya, katılımcıların 241’i (% 48,2) kendilerine kentli birey olarak gördüklerini ifade etmek için “katılıyorum” cevabını vermiştir. Katılımcıların 111’i (% 22,2) “kesinlikle katılıyorum” cevabını verirken; olumsuz yönde cevap veren öğrenci sayıları ise “kesinlikle katılmıyorum” ile 18 (% 3,6) ve “katılmıyorum” ile 58 (% 11,6) kişidir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu kendini kentli birey olarak gördüklerini ifade etmektedir. Burada önemli olan kentlilik bilincine sahip olunması ve kentleşme düzeylerinin ne ölçüde olduğudur. Kentlilik bilincinin oluşmasında bireylerin, kendilerini kentli birey olarak görmelerinin etkisi çok önemlidir.

Tablo 7: Bireyin Kendisini Çanakkaleli Olarak Görme Durumu

	Frekans f	Yüzde %	Geçerli Yüzde
Kesinlikle katılmıyorum	58	11,6	11,6
Katılmıyorum	149	29,8	29,8
Fikrim yok	75	15,0	31,6
Katılıyorum	158	31,6	12,0
Kesinlikle katılıyorum	60	12,0	100,0
Toplam	500	100,0	

Araştırmaya katılan katılımcıların 158’i (% 31,6) kendisini Çanakkaleli olarak görmektedir. Burada önemli olan, Çanakkale dışındaki illerde ikamet eden öğrencilerin eğitim görmek için geldikleri bu kentte kendilerini ait hissedip hissetmeme durumudur. % 31,6 oranında katılıyorum cevabı verilmiş olsa da; % 29,8 oranında katılmıyorum cevabı verilmiştir. Oranlar birbirine oldukça yakındır.³¹ Ancak bütün değerler göz önüne alındığında sonuç olarak araştırmaya katılan katılımcılar kendilerini Çanakkaleli olarak görmektedir diyebiliriz.

31 Araştırmaya katılan 500 öğrencinin yalnızca 69’u Çanakkale kenti doğumludur. 431 öğrenci ise yurtiçindeki diğer illerden bu kente gelmiştir.

Tablo 8: Kentsel Mekân Algısı “Çanakkale Şehitleri Anıtını (Abide) Ziyaret Etme” Durumu

	Frekans f	Yüzde %	Geçerli Yüzde
Evet	448	89,6	89,6
Hayır	52	10,4	10,4
Toplam	500	100,0	100,0

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi için önemli bir yere sahip olan Çanakkale kentine, hem yurtiçinden hem de yurtdışından neredeyse yılın her günü ziyaretler yapılmaktadır. Bu kente öğrenim görmek amacıyla gelen ve araştırmaya katılan öğrencilerin 448'i (% 89,6) Çanakkale Şehitleri Anıtını (Abide) ziyaret ettiklerini ifade etmişlerdir. Kentsel mekân bağlamında Şehitler Anıtını ziyaret etme sayısı oldukça yüksektir.

Tablo 9: Kentlilik Bilinci ve Kentleşme İle İlgili İfadelerin Farklı Bölümlerde Okuyan Öğrencilerle İlişkisi ve ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Anamlılık
	5761,175	16	360,073	1,859	,022
Ortalama	89463,380	462	193,644		
	95224,555	478			

(I) Hangi bölümde okuyorsunuz?	(J) Hangi bölümde okuyorsunuz?	Anamlı Farklılık (I-J)	Standart Hata	Anamlılık
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği	Okul Öncesi Öğretmenliği	-9,50000	3,47890	,338
	Kamu Yönetimi	-6,37298	3,02897	,789
	Çalışma Ekonomisi	-5,98878	3,31912	,929
	Maliye	-7,86607	4,45904	,941
	Hemşirelik	-10,99013*	3,07386	,037
	Acil Yardım ve Afet Yönetimi	-13,46875*	3,47890	,013
	Coğrafya Öğretmenliği	-8,93750	8,40234	1,000
	Tarih Öğretmenliği	-3,27083	8,40234	1,000
	Ebelik	-11,62171*	3,33875	,050
	Çevre Mühendisliği	3,27679	5,80644	1,000
	İngilizce Öğretmenliği	2,06250	10,14264	1,000
	Geomatik mühendisliği	2,92835	3,28244	1,000
	Gıda mühendisliği	5,76763	3,31912	,948
	Bilgisayar Mühendisliği	4,16250	3,21785	,997
	Jeofizik mühendisliği	-,93750	10,14264	1,000
	Sınıf Öğretmenliği	-1,11492	3,50684	1,000

*. Farklılık 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 9’de araştırmaya dâhil edilen bölümlerin listesi verilmiştir. Toplamda 20 bölümde araştırma yapılmasına rağmen bazı bölümlerde okuyan öğrenci sayısı 30’un altında kaldığı için analiz dışı bırakılmıştır. Geriye kalan 17 bölümde okuyan öğrencilerin vermiş oldukları cevaplarda Bilgisayar ve Eğitim Teknolojileri Öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerin kentlilik bilinci ve kentleşme düzeyi istatistiksel olarak; Acil Yardım ve Afet Yönetimi, Hemşirelik ve Ebelik bölümlerinde okuyan öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır.

Bilgisayar ve Eğitim Teknolojileri Öğretmenliği Eğitim Bilimleri alanında yer almaktadır. Acil Yardım ve Afet Yönetimi, Hemşirelik ve Ebelik bölümleri ise Sağlık Bilimleri alanında yer almaktadır. Eğitim bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilerin kentlilik bilinci ve kentleşme ile ilgili ifadelerle verdikleri cevaplar, Sağlık Bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilere göre istatistiksel olarak fark göstermektedir. Buradaki fark, Eğitim Bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilerin lehinedir. İstatistiksel sonuçlara göre; Eğitim Bilimleri alanındaki öğrencilerin, Sağlık Bilimleri alanındaki öğrencilere göre kente karşı daha duyarlı davrandıkları ve kentsel farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 10: Öğrencilerin Kentlilik Bilinci ve Kentleşme İle İlgili İfadelerinin Cinsiyetle İlişkisi ve t- Testi Sonuçları

<i>Grup İstatistikleri</i>					
	Cinsiyetiniz?	N	$\bar{X}$	sd.	p
Ortalama	Erkek	250	92.7520	14.19070	
	Kadın	250	95.0560	13.80228	.066

Bağımsız Gruplar t - Testi

		Levene Testi		t - Testi	
		F	Anlamlılık	t	Anlamlılık
Ortalama	Değişkenler denk	,355	,552	-1,840	.066
	Değişkenler denk değil			-1,840	.066

Levene testi grupların, kentlilik bilinci ve kentleşmeye dair alınan ortalama değerlerin varyanslarının olup - olmadığını test etmek amacıyla yapılmıştır. Yapılan anket çalışmasında 5’li likert tipi sorulardan toplam 28 adet bulunmaktadır. Bu sorulara verilen ortalama değerler hesaplanmıştır. Sonuçta elde edilen ortalama değer ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını analiz edilmiştir. Çıkan değer ise .066’dır ($p < 0.05$). Araştırmaya katılan öğrencilerin kentlilik bilinci ve kentleşmeye dair cinsiyetle ilişkisinde anlamlılık düzeyi Tablo da görüldüğü gibi 0.05’ten küçüktür. $p < 0.05$ ’ten olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Tablo 10’da elde edilen bulgulara göre; kız ve erkek öğrencilerin aynı görüşte oldukları ifade edilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her kentin bir kültürü ve kimliği vardır. Bu nedenle her kent kültürünün ve kent kimliğinin o kentte yaşayan bireyler üzerinde etkileri mevcuttur. Bu bağlamda kentte yaşayan ve kendini kentli birey olarak tanımlayan insanlar için yeni bir kavram gereklidir: kentlilik bilinci. Kentlilik bilinci, bireyin kendini kentli görmesi ve yaşadığı kentin dinamiklerine ait hissetmesi ile mümkündür.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde öğrenim görmekte olan lisans düzeyi son sınıf öğrencilerinde kentlilik bilincinin ölçüldüğü bu çalışmaya göre, çalışmanın temelini oluşturan hipotezin doğruluğu kanıtlanmıştır. Sonuç olarak lisans düzeyi öğrencilerinde kentlilik bilincinin oluştuğunu söylemek mümkündür. Kentlilik bilincinin oluşmasında ilk basamak bireyin kendini kentli birey olarak görmesidir. Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre; toplam 500 katılımcının 352 kişisi, kendini kentli birey olarak gördüğünü ifade etmişlerdir. Kentli bireylerin varlığı, kentlilik bilinci düzeyini arttırırken; aynı zamanda yaşanan ülkenin de gelişmişlik düzeyine katkı sağlayacağını düşünmek mümkündür.

Kentin tarihi ve kültürel değerlerinin farkında olan katılımcılar; kentin fiziksel, kültürel ve sosyal dönüşümüne katkı sağlamakta gönüllü olduklarını ifade etmişlerdir. Çanakkale kentini sahiplenmelerine rağmen, katılımcıların kendilerini Çanakkaleli olarak görme düzeyleri düşüktür. Bunun nedeni ise başka yerden gelen katılımcıların tutum ve davranışları Çanakkale'ye özgü tutum ve davranışlar üzerinden değil eğitim görmek için geldikleri kentlerin tutum ve davranışları üzerinden devam ettirmelerinden kaynaklandığı söylemek mümkündür. Ancak istatistik sonuçlara göre kendini Çanakkaleli olarak görme oranı cevaplar arasında en yüksek oranı oluşturmaktadır. Bu nedenle, bireylerin kendilerini Çanakkaleli olarak gördüklerini söylemek mümkündür.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre Çanakkale'de yaşayan bireylerin, örneklem çerçevesinde, kentin sorunlarının bilincinde ve bu sorunlara duyarlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda kentlilik bilincine sahip bireyden beklenen düzeyde kent için yapılacak projelere katkı sağlamak için gönüllü olduklarını ifade etmişlerdir.

Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, kentleşme ve kentlilik bilincinin oluşmasında en önemli rol ve görev yalnızca o kentte yaşayan bireylere düşmemektedir. Bununla birlikte bu görev devlete, yerel yönetime, sivil toplum kuruluşlarına yani herkese düşmektedir. Bireylerin yaşadıkları kentleri sevmeleri, kendini o kentin bir parçası olarak görmeleri, kentin dinamiklerine ait hissetmeleri, kentin sorunlarına karşı daha duyarlı olmaları ve kentin sorunları için çözümler üreten, aynı zamanda projelere gönüllü katılım sağlayan bireyler olmaları gerekmektedir. Bu da beraberinde bireylerin kentlilik bilinci düzeylerini geliştirecek ve kentsel yaşam kalitesini arttıracaktır. Kentlilik bilincine sahip bireylerin çoğalması ve yaşam kalitesinin artması için en önemli koşul; bireylerin yaşadığı kente özgü davranış ve tutumlarda ortak bir değerde buluşmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, İhsan. "Kentlerin Kimliği",
< [Http://Www.Haber7.Com/Yazarlar/IhsanAktaş/402431-Kent-Kimligi](http://www.Haber7.Com/Yazarlar/IhsanAktaş/402431-Kent-Kimligi) > (05.11.2016)
- Acungil, Yavuz. *Kentleşme Sürecinde Tokat'ta Kentlilik Bilinci*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2012.
- Altıntaş, Osman; İsa Eliri. "Birey Toplum İlişkisinde Kent Kültürü, Kamusal Alan ve Onda Şekillenen Sanat Olgusu", *İdil Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 5, 2012, s. 63.
- Arefi, Mahyar. "Non-Place and Placelessness As Narratives of Loss: Rethinking The Notion of Place", *Journal of Urban Design*, Cilt: 4, Sayı: 2, 1999, s.179-193.
- Arusoğlu, Erözkan Zeynep. *Çok Katmanlı Kentlerde Kimlik Sorunsalı: Palimpsest Bir Kentsel Alan Olarak Ulus Örneğinin İncelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi FBE Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 19-21.
- Bal, Hüseyin. *Kent Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.
- Biröl, Gaye. "Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerine Bir Değerlendirme", *Arkitekt Dergisi*, Sayı: 514, 2007, s. 46-54.
- Biröl, Gaye. "Kentlilik Bilinci ve Balıkesir'den Yarım Asırlık Bir Örnek: Yeni Çarşı Deneyimi", *Ege Mimarlık Dergisi*, Sayı: 65, 2008.
- Çezik, Asuman. *Kentleşme Yerleşme Sektör Raporu*, DPT SPD Yayını, Ankara 1982.
- Erçoşkun, Özge Y.; Ebru V. Öcalır; S.Bahar Yenigül; Leyla Alkan. "Kentlilik Bilincini Oluşturan Göstergeler ve Kentlilik Bilincini Geliştirme Yolları", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: Özel Sayı, Aralık 2016, s. 4 – 23.
- Evcil, Nilay. "Değişen Üsküdar' da Kentsel Kimlik ve Canlılık", *V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, Cilt: 1, İstanbul 2007, s. 562.
- Güçlü, Özen Sevinç. *Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Karadağ, Arife. *Coğrafi Değerlendirmelerle Soma'da Değişen Çevre ve Kimlik*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2005.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, 2.Basım, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Kaya, Erol. *Kentleşme ve Kentleşme*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kent Kimliği, < <http://www.solencol.com/b10.htm> > (05.11.2016)
- Kentleşme Şûrası, "Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu", Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara 2009, s. 26.
- Kutlu, Önder; Zarif Songül Göksel. "Kent Kültürü Oluşturma Aracı Olarak Kültürel Belediyecilik: Selçuklu Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, s. 79.
- Morlay, David; Kevin Robins. *Kimlik Mekânları Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, (çev. Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı yayınları, İstanbul 1997, s. 57.
- Önem, Buket; İsmet Kılınçaslan. "Haliç Bölgesinde Çevre Algılama ve Kentsel Kimlik", *İTÜ Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2005, s.115-125.
- Özdamar, Kazım. *Paket Programları İle İstatistiksel Veri Analizi*, Cilt 1, 10. Baskı, Nisan Kitabevi, 2015.
- Öztürk, Özge. "Kentsel Kimlik Oluşumunda Güzel Sanatların Yeri: İzmir Örneği®. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara 2007, s. 38.
- Truman, Hartshorn A. *Interpreting the City: an Urban Geography*, John Willey & Sons Inc, New York 1992.
- Wirth, Lois. *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme, 20. Yüzyıl Kenti*, İmge Yayınları, 2002 Ankara.

Örgütsel Sessizlik ve Tükenmişlik İlişkisi: Turizm Çalışanları Örneği*

Abdurrahman BENLİ** & Gökçe CEREV***

Özet

Örgütsel sessizlik ve tükenmişlik kavramları son zamanlarda çalışma ilişkilerinde sıkça dile getirilen ve üzerinde araştırma yapılan hususlar olmuştur. Tükenmişlik ve örgütsel sessizlik olguları birbirlerini etkilediği gibi tek başlarına örgütsel yapı içindeki iş tatmini, aidiyet, bağlılık gibi kavramları da etkilemektedir. Örgütlerin sağlıklı bir şekilde işlevselliğini yerine getirerek kendilerini geliştirebilmeleri için her iki kavramı da göz ardı etmemeleri gerekir. Örgütlerin rekabet edebilirliğini sürdürebilmesi ve organizasyonlarını geliştirebilmeleri için personel ve yönetsel alanda en yüksek düzeyde verimliliği elde etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle yapısal düzenleme içerisinde çalışanların örgütsel alanlarda katılımcı olması ve örgüt kültürünü benimsemeleri ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada turizm çalışanlarının tükenmişlik ve örgütsel sessizlik düzeyleri ölçülerek, aralarındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada anket metodu kullanılarak, 264 turizm çalışanına sessizlik ve tükenmişlik model anketleri uygulanmış, elde edilen veriler SPSS programı ile çözümlenmiştir. Çalışma sonucunda örgütsel sessizlik ile tükenmişlik arasındaki ilişki, tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenmişlikte tespit edilmiş, örgütsel sessizliğin yapısal niteliği açısından ilişki sonuçlarına varılmıştır. Yapılan analizler sonucunda duygusal tükenmişlik ile duyarsızlaşma arasında pozitif bir ilişki bulunurken, kişisel başarı ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Sonuçlara göre örgütsel sessizliğin alt boyutları arasında da güçlü bir pozitif ilişki vardır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt, Çalışan, Sessizlik, Tükenmişlik

The Relationship Between Organizational Silence and Burnout: Example Of Tourism Workers

Abstract

Recently, the concepts of organizational silence and burnout have been the concepts that have been frequently expressed and studied in work relations. Burnout and organizational silence are concepts affecting each other, as well as affecting concepts on their own such as job satisfaction within the organizational structure, belonging, and loyalty. Organizations need to give importance to both concepts in

* 2'nci Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (18-20 Mayıs 2017) 'nda sözlü sunum yapılan bildirinin genişletilmiş metnidir.

** Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

*** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

order to function in a healthy way and to improve themselves. Organizations need to achieve the highest level of productivity in the staff and managerial area in order to be able to sustain their competitiveness and improve their organization. For this reason, the fact that employees in structural regulation participate in the organizational fields and adopt organizational culture is brought to the forefront.

In this study, burnout and organizational silence levels of tourism workers were measured and the relationship between them has been studied. Survey method was used in the research and silence and burnout model surveys were applied to 264 tourism workers. The obtained data were analyzed by SPSS program. As a result of the study, the relationship between organizational silence and burnout was found in emotional exhaustion, which is the sub dimension of burnout. Relational results were obtained regarding the structural nature of organizational silence. There is a positive relationship between emotional exhaustion and depersonalization as a result of the analyzes made, while there is a negative relationship between personal success and emotional exhaustion and depersonalization. According to the results, there is also a strong positive relationship between the sub-dimensions of organizational silence.

Key words: Organization, Employee, Silence, Burnout

GİRİŞ

Küreselleşmenin bir sonucu olarak hızla değişen dünyada örgütler için varlıklarını sürdürebilme ve başarılı olabilmeyen yolu değişim yeteneğine sahip olabilmekten geçmektedir. Günümüzde örgütler değişen dünya düzeninde dinamik bir yapı haline gelerek sürekli değişim ve gelişim içerisinde olmak zorundadır. Örgütlerin değişim ve gelişiminin oluşmasında çalışanlar kilit rol üstlenmektedir. Örgütlerin en önemli girdisi olan çalışanlarının, etkin iletişim, örgütsel sorunların tespiti, farklılık yaratarak yenilikçi olma, rakiplerinden önde olma vb. pek çok hususta etkin ve önemli bir rol almaları beklenmektedir.

Örgütsel sessizlik ve tükenmişlik kavramları çalışanların örgüt içerisinde ortaya koyacakları olumsuz davranışlar arasında yer almaktadır. Çalışanların örgüte sessiz kalmaları veya tükenmişlik eğilimleri göstermeleri örgütlerin mevcut yapısını zedeler. Çalışanların bu şekilde ortaya koyacağı olumsuz davranışlar sonucunda örgütler kendini geliştiremez ve rekabet edebilir olmaktan yoksun kalırlar. Günümüzün değişen şartları altında gittikçe önem kazanan örgütsel yapı ile bu yapının önemli bir bölümünü oluşturan ve örgüt içi dinamiklerin oluşumu açısından betimsel yargılara yol açan çalışanların, örgütsel sessizlik ve tükenmişlik karşısında ortaya koymuş oldukları tutumları incelemenin önemi giderek artmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada turizm sektöründe çalışanların örgütsel sessizlik ve tükenmişlik düzeylerini tespit etmek ve örgütsel sessizlik ile tükenmişlik arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. ÖRGÜTSEL SESSİZLİK KAVRAMI

Yönetim ve çalışan açısından örgütsel sessizlik kavramı, bu terimi ilk kez tanımlayan, çalışan sessizliği kavramını ortaya çıkaran Hirschman'a dayandırılabilir. Hirschman'ın 1970'de yayımlanan *Exit, Voice and Loyalty* adlı kitabında çalışan sessizliği olarak ilk defa literatürde örgütsel sessizlik kavramı ortaya çıkmıştır. Hirschman (1970) kitabında sessizliği pasif fakat bağlılık (loyalty) ile eş anlamda kullanmış ve daha sonra da yönetim bilimciler sessizliği bağlılığa eşitlemeye devam etmişlerdir. Hirschman'nin çalışan sessizliği olarak temelini attığı kavram günümüzde kullanılan örgütsel sessizlik anlamıyla ilk defa Morrison ve Milliken tarafından 2000 yılında yapılan çalışmayla literatüre girmiştir (Arlı, 2013). Morrison ve Milliken (2000) yaptıkları çalışmada örgütsel sessizliği; çalışanların, içinde buldukları organizasyonu ve yapmakta oldukları işleri iyileştirmekle ilgili düşüncelerini ve bilgilerini bilerek saklamaları, belirtmemeleri olarak tanımlamıştır. Bu temel tanımlamadan sonra örgütsel sessizlik kavramı için farklı yaklaşımlar ve değişik tanımlamalar da zamanla ortaya çıkmıştır.

Dyne ve arkadaşları yaptıkları çalışmada (2003:1359) örgütsel sessizliği davranışların anlaşılabilir biçimde sergilenmemesi olarak tanımlamışlardır. Henriksen ve Dayton (2006) ise örgütsel sessizliği bir organizasyonun karşılaşmış olduğu ciddi sorunlar için çalışanlar tarafından gösterilen bir tepki ve ortak bir davranış biçimi olarak açıklamışlardır. Pinder ve Harlos (2001), örgütsel sessizlik kavramını; örgüt içinde görev yapan bireylerin, örgütsel durumlarla ilgili konulara ilişkin davranışsal, bilişsel ve duygusal değerlendirmelerini, söz konusu örgüt içinde herhangi bir değişiklik yapabilme veya düzeltebilme yeteneği olduğu algılanan bireylere bilerek ve isteyerek söylememesi durumu olarak ifade etmektedir. Pinder ve Harlos (2001) çalışmalarının temelinde örgütsel sessizlik kavramını, bu durumu oluşturan ve güçlendiren koşulları açıklamaya çalışarak yapmışlardır. Bagheri, Zarei ve Aeen'e (2012:48) göre örgütsel sessizlik; iş görenlerin, bir parçası oldukları örgüt için yararlı olabilecek bilgileri, isteyerek veya istemeyerek kendilerine saklamaları durumunu ifade eder.

Bowen ve Blackmon (2003) örgütsel sessizliği; insanların örgütsel faaliyetlere, özgürce katkı sağlamamaları ve bu durumun sonucunda çalışanların kendi kurumları için herhangi bir etkide bulunmamalarıyla oluştuğunu ifade etmişlerdir. Taşkıran (2011) ise örgütsel sessizliği, çalışanların kasıtlı bir şekilde olmak üzere, örgütsel sorun, olay, konu vb. durumlarla ilgili görüş ve düşüncelerini gelecek olası tepkilerden çekinme, sorun yaratan biri olarak algılanma, başkalarının görüşlerine uyma isteği ya da herhangi bir değişiklik yaratmayacağına olan inancı nedeniyle ifade etmemesi olarak tanımlamıştır. Kish-Gephart ve arkadaşlarına (2009:165) göre örgütsel sessizlik, iş görenlerin insanlar, ürünler ya da süreçlerle ilgili fikir, öneri ve ilgili şeyleri esirgemesi olarak tanımlanabilir. Örgütsel sessizlik, aktif, bilinçli ve amaçlı bir davranıştır. Dinleyebilenler için sessizlik de konuşma gibi pek çok anlamlar ifade etmektedir (Ashcraft, 2000:413; Clair, 1998:23).

Bu durumda dikkat edilmesi gereken nokta, örgüt içi etkileşimin olmadığı her durumun örgütsel sessizliği tam olarak ifade etmeyecek olmasıdır. Çalışanların

daha çok örgüte yönelik önerilerini, fikirlerini ya da kaygılarını kapsayan ve önemli bilgileri kendilerine saklama bağlamında iletişimden kaçmaları ile ortaya çıkan örgütsel sessizlik çalışanların bilinçli kararına göre oluşmaktadır (Tangirala ve Ramanujam, 2008). Dolayısıyla örgütsel sessizlik, çalışanların iyileşme ve gelişme adına işi veya işyeriyle ilgili teknik ve/veya davranışsal konularla ilgili görüş ve düşüncelerini bilinçli olarak esirgemesi ve sessizleşmesi şeklinde tanımlanabilir (Çakıcı,2007). Örgütsel sessizlik tanımlamalarında ve analizinde genellikle sessizlik; aktif, bilinçli, kasıtlı ve amaçlı bir davranış olarak ele alınmakta ve incelenmektedir (Çakıcı, 2008).

2. TÜKENMİŞLİK KAVRAMI

Tükenmişliğin temelinde tükenmek kavramı vardır. Tükenmek kelimesinin sözlük anlamı, “enerji, güç ya da kaynakların aşırı talepler yoluyla bitmesi, yorulma, başarısız olma” şeklinde açıklanmaktadır (Otacioğlu, 2008: 104). Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlüğünde ise tükenmişlik; “gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumu” olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>). Farklı bir açıdan bakıldığında tükenme kavramı Maher’e göre ise; uykusuzluğu, hizmet verilenlere karşı negatif tutumu, işe karşı olumsuz yaklaşımı, suçluluğu, ilgisizliği ve depresyonu içeren bir sendromdur. Tükenme, enerjinin çok fazla kullanımı sonucu önemli ölçüde enerji eksikliği yaşanması şeklinde görülmektedir (Sürgevil, 2006: 4). Literatürde yer alan diğer bir tanıma göre tükenme; yabancılaşma hissini eşlik ettiği, kişilere karşı soğuk ve insanlı olmayan bir tepkinin ortaya çıkmasını sağlayan, bireyi körelten ve mesleki bir yetersizlik içine düşüren bitkinlik halidir (Önder, 2011: 5). Tükenme ve tükenmişlik açısından bakıldığında her iki kelime anlamından da anlaşılacağı gibi genel olarak aynı şekilde ifade edilen kavramlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Literatür incelendiğinde ise kavramsal olarak tükenmişliği açıklayan farklı çalışmaların bulunduğu gözlenmektedir. Bu çalışmalardan Veninga ve Spradley yaptıkları çalışmada tükenmişliği; iş stresinin getirdiği, giderilemeyen ve psikolojinin giderek zayıflaması ile sonuçlanan durum, azalan enerji ve duygusal tükenme, hastalıklara karşı direncin düşmesi, kişiler arası ilişkilerde artan duyarsızlaşma, artan tatminsizlik ve karamsarlık, artan devamsızlık ve iş verimsizliği sendromu olarak tanımlamaktadırlar (Veninga ve Spradley, 1981:86). Tükenmişlik kavramının literatüre girmesi günümüzden yaklaşık 50 yıl önce tamamen birbirinden ayrı hareket eden bir doktor (Freudenberger) ve bir araştırmacının (Maslach) daha önce ifade edilmemiş olan bir fenomen hakkında yazmaya başlamasıyla birçok kişinin ilgi alanına girmiştir. İlk andan itibaren, tükenmişlik ile ilgili ne yapılabileceği sorusu ilginin odak noktası olmuştur. Bu odak notasının merkezinde ise tükenmişliğe etkili müdahalelerin dizayn edilebilmesi için başvurulabilecek araştırmaların hangi yeni bilgilerin elde edilmesi yoluyla ortaya çıkabileceği konusu olmuştur. Yapılan ilk araştırmalarda özellikle hem akademik dünyanın farklı bakış açıları, hem de örgütlerin uygulama gerçekleri, araştırmacıların karşısına çıkmıştır (Maslach, Leiter ve Jackson, 2012: 296).

Örgütler açısından günümüzün önemli problemlerinden birisi olan tükenmişlik; konusu itibarıyla insanların işleri nedeniyle kurdukları ilişkiler ve bu ilişkilerin kötü gitmesiyle ortaya çıkan zorluklarla ilgilidir. Tükenmişlik (burnout) kavramı, ilk olarak 1970'li yıllarda Amerika'da, hizmet sektöründe çalışan insanların yaşadıkları bunalımı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Tükenmişlik literatüre girdiği ilk yıllardan itibaren birçok bilim adamı tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Tükenmişlik olgusuna ilk yaklaşım asıl olarak 1961 yılında Graham Greene tarafından yapılmıştır. Graham Greene yaptığı tanımlama ile batı toplumunun doğasının temelinde tükenmişlik problemleri olduğunu işaretlerini vermiştir. Graham Greene bir doktorun kendisine koyduğu teşhis sonrasında; "Bu tükenmişlik durumlarından birisidir, tedavi edilmezse cüzamlılar gibi kendi kendini yiyip bitirirsin" benzetmesini kullanmıştır (Rodgerson, 1994:1). Graham Greene tükenmişliği tanımlarken "Bir kuruluştaki sosyal ve politik ortamın çalışanlar arasındaki iş uyumunu etkilemesi ve kişisel öz yeterlilikte eksilme olduğunda tükenmişlik oluşur" şeklinde ifadesini kullanmıştır (Sheffield, Baker, 2005:179). Tükenmişlik ile ilgili ortaya çıkan bu ilk çalışmalardan sonra akademik dünyada konuya olan ilgi gittikçe artmış ve günümüze kadar geçen süre içerisinde farklı kavramsal yaklaşımlar ve tanımlamalar yapılmıştır. Literatüre katkı sağlayan ve tükenmişlik kavramının boyutlarını açıklayan diğer çalışmaları şu şekilde olmuştur:

Freudenberger'in yaptığı çalışmadan sonra Cherniss (1980:5) tükenmişliği "işle ilgili stres kaynaklarına bir tepki olarak başlayan, çalışanların davranış ve alışkanlıklarını olumsuz etkileyen bir süreç" olarak tanımlamıştır. Cherniss tanımlamasında, iş stresine cevap olarak güdüsel, duygusal, tutumsal ve davranışsal değişiklikleri oluşturan tüm olguların bileşkesine eşdeğer bir baskı olan tükenmişlik kavramını, geçici bir yorgunluk veya zorlanma değil, bireyin işinden soğuması ile sonuçlanan kalıcı bir durum olduğunu ifade etmiştir (Avsaroglu, Deniz ve Kahraman, 2005). Cardinell (1981)'e göre ise tükenmişlik, "insanın hayatında ortaya çıkan ciddi bir rahatsızlık belirtisi; orta yaş krizidir" şeklinde olmuştur. Storlie (1979) tükenmişlik sendromunun gelişimini; bireyin ters giden bir şeylerin varlığını fark etmesi ve buna inanmayı reddetmesi durumunda ilerlemesi olarak tanımlamış ve yaşanan tükenme ile normal günlük olaylar karşısında sürekli bir ümitsizlik ve karamsarlık oluşmaya başlaması sonucu mevcut enerjinin tükenmesi olarak ifade etmiştir. Storlie'ye (1979) göre aslında tükenmişlik değişimi imkansız görünen durumların insan ruhuna çizdiklerinin birikimi ile oluşan bir durumdur (Çam, 1992).

Cumming ve Nall tükenmişliği, "psikolojik danışmanlık yetersizliği" (Cumming ve Nall, 1983:229) olarak tanımlamışlardır. Shirom (1989) yaptığı çalışmada tükenmişliği "bireysel düzeyde olumsuz duygusal yaşantıyı kapsayan kronik ve sürekli yaşanan bir duygusal bunalım" olarak kabul etmektedir. Edelwich (1980:14) ise tükenmişliği; "başkalarına yardım sağlayan mesleklerde çalışan bireylerde, çalışma koşullarının bir sonucu olarak; idealizm, enerji ve amaçta görülen ve sürekli olarak artan bir kayıp" şeklinde (şeklinde) tanımlamıştır. Suran ve Sheridan (1985:742) ise Edelwich'e benzer bir bakış açısı ile yaptıkları çalışmada tükenmişliği; "kişisel idealler ve istekler ile çalışma koşullarındaki bozulmanın etkileşimi" olarak tanımlamışlardır.

Gün geçtikçe tükenmişliğin örgütler açısından önemi ülkemizde de ön plana çıkmıştır. Ortaya çıkan bu durum ile birlikte tükenmişlik kavramı ile ilgili ülkemizde de birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Yapılan araştırmalarda da tükenmişlik öznel olarak yaşanan, duygusal taleplerin yoğun olduğu ortamlarda uzun süre çalışmaktan kaynaklanan fiziksel yıpranma, çaresizlik, ümitsizlik duygusu, hayal kırıklığı, işe, örgüte ve yaşama karşı olumsuz tutumların gelişmesi gibi belirtilerin bir sonucu olarak açıklanmaktadır (Aydın, 2002:25). Tükenmişlik, sıklıkla bir şekilde insanlarla muhatap olmayı gerektiren işlerde özellikle de günümüzde hizmet sektöründe çalışan kişilerde ortaya çıkan kötümserlik ve duygusal olarak düşüş gösterme sendromu olarak tanımlanmaya başlamıştır. Tükenmişlik sendromunun farklı temel özellikleri vardır. Bu temel özelliklerden bir tanesi, duygusal olarak tükenme hissiyatının artmasıdır. Çalışanlarda özellikle duygusal kaynakları tükenirken, bu durumun sonucu olarak psikolojik olarak kendilerini yaptıkları işe daha fazla verebileceklerini, konsantrasyon eksikliği yaşayacaklarını düşünmeye başlamaktadırlar. Aynı şekilde çalışanlarda hizmet verilen kişiler hakkında olumsuz ve kötümser tavırların ve duyguların ortaya çıkması tükenmişliğin diğer önemli temel özelliklerindedir. Çalışanlar tarafından hizmet verilen kişilere yönelik bu tarz olumsuz düşünceler, yaşanmakta olan duygusal tükenmişlikle bağlantılı olabilmektedir. Kısacası tükenmişliğin bu iki özelliği birbirleriyle ilişkilidir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE KISITLARI

Turizm sektörü, ülkemize sağlamış olduğu ekonomik girdi ve istihdam ettiği çalışan açısından oldukça önemli bir konumdadır. Turizm sektörünün sahip olduğu bu konum ve hizmet sektörünün önemli bir unsuru olması çalışanların ve örgütlerin yapılarının önemini de artırmaktadır. Turizm sektörünün gelişmesi ve sürdürülebilir bir rekabet içerisinde bulunabilmesi için örgüt içi dinamiklerin iyi bir durumda bulunması gerekmektedir.

Tükenmişlik ve örgütsel sessizlik durumu örgütlerin temel taşı oluşturulan çalışanların günümüzde karşılaştığı en önemli sorunların başında gelmektedir. Her iki kavramda hem çalışanın kendisine zarar vermekte hem de örgütün işlevselliği açısından ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründe çalışanların tükenmişlik düzeylerini ölçerek sessiz kalma nedenlerini bulmak ve her iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Örgütlerin dinamik yapısı içerisinde çalışanların tükenmişlik ve sessiz kalma durumu ile karşılaşmaları ve her iki kavramın arasında meydana gelen ilişkinin ortaya çıkış nedenlerinin tanımlanması, belirlenen sebeplerin çözümlenmesi örgütlerin gelişmesi için önemlidir. Araştırmada tanımlanmaya çalışılan sorular ise;

- Turizm çalışanlarının tükenmişlik düzeyi nedir?
- Turizm çalışanlarının tükenmişlik alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düzeyleri nedir?
- Turizm çalışanlarının örgütsel sessizlik durumu nedir?

• Turizm çalışanlarının tükenmişlik boyutları ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki nedir?

Araştırmanın kısıtları ise şu şekildedir;

• Araştırma bulguları, araştırmada kullanılan Maslach Tükenmişlik Envanteri ve Örgütsel Sessizlik Ölçeği ile kısıtlıdır.

• Araştırmada kullanılan ölçme araçları daha önce kullanılmış ve güvenli ölçüm araçlarıdır.

• Araştırmaya katılan katılımcıların anket sorularına vermiş oldukları yanıtlar samimi olarak verdikleri kabul edilmektedir.

• Araştırmanın konusunu oluşturan tükenmişlik ve sessizlik konuları bireylerin algılarına göre farklılık gösterebileceğinden subjektif bir noktada olduğu unutulmamalıdır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada veri toplama aracı olarak "anket" yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada verilerin örneklem kütlede elde edilmesinde kullanılan ankette geçerliliği ve güvenilirliği daha önceden kanıtlanmış Maslach Tükenmişlik Envanteri ve Örgütsel Sessizlik Ölçeği kullanılmıştır. Anket cevapları için likert tipi ölçek kullanılmıştır. Likert ölçek; "Hiçbir zaman", "Çok Nadir", "Bazen", "Çoğu Zaman" ve "Her Zaman" cümlelerinden oluşmaktadır.

4.1. Maslach Tükenmişlik Envanteri

Christina Maslach ve Susan E. Jackson tarafından tasarlanan ölçek, tükenmişliğin ölçülmesinde önemli bir araç olarak kabul görmektedir. Maslach Tükenmişlik envanteri toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçek üç alt bölümden oluşmaktadır;

• Ölçeğin 1,2,3,6,8,13,14,16 ve 20 nci maddelerini oluşturan toplam dokuz madde Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion) (DT) durumunu ölçmek için uyarlanmıştır.

• Ölçeğin 5,10,11,15, ve 22nci maddelerini oluşturan toplam beş madde Duyarsızlaşma (Depersonalization) (DU) boyutunu ölçmek için oluşturulmuştur.

• Ölçeğin 4,7,9,12,17,18,19 ve 21nci maddelerini oluşturan toplam sekiz madde Kişisel Başarı (Personel Accomplishment) (KB) hissini ölçmek için oluşturulmuştur.

Maslach Tükenmişlik envanteri Ergin tarafından (1992) Türkçeye uyarlanmış ve test edilmiş, Çam (1992) tarafından güvenilirlik çalışmaları yapılmış ve Izgar (2001) tarafından puanlama ölçeği oluşturulmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalar ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik açısından yeterli düzeyde olduğunu ve tükenmişliği ölçmek için kullanılabilir şekilde olduğu değerlendirilmiştir. Maslach Tükenmişlik en-

vanterini yorumlarken Izgar (2001) tarafından oluşturulan toplam puan ve alt ölçek puanları kullanılmaktadır. Puanlama esasları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Maslach Tükenmişlik Envanterinin Puanlarının Yorumu

Tükenmişlik Düzeyi		Yüksek	Orta	Düşük
Duygusal Tükenme	DT	27 ve Üzeri	17-26	0-16
Duyarsızlaşma	DU	13 ve Üzeri	7-12	0-6
Kişisel Başarı	KB	0-31	32-38	39 ve Üzeri

Kaynak: Izgar (2001:90)

4.2. Örgütsel Sessizlik Ölçeği

Örgütsel sessizlik ölçeği Çakıcı (2007) tarafından geliştirilen, örgüt içinde çalışanların sessiz kalma nedenlerini ve etkilerini belirlemek için kullanılan bir ölçektir. 28 maddeden oluşan ölçek, 5 farklı alt bölümden oluşmaktadır. Ölçeğin alt bölümleri;

- 1’den 12nci maddeye kadar olan bölüm örgütsel sessizliğin yönetsel ve örgütsel nedenlerine yönelik cevaplar ortaya koymaktadır.
- 13’den 17nci maddeye kadar olan bölüm örgütsel sessizliğin işle ilgili konularına yönelik cevapları ortaya koymaktadır.
- 18’den 21nci maddeye kadar olan bölüm tecrübe eksikliği ile ilgili konulara cevaplar ortaya koymaktadır.
- 22’den 25nci maddeye kadar olan bölüm izolasyon korkusu ile ilgili konulara cevaplar ortaya koymaktadır.
- 25’den 28nci maddeye kadar olan bölüm ilişkileri zedeleme korkusu ile ilgili cevapları ortaya koymaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN GÜVENİRLİĞİ

Araştırmada kullanılan örgütsel tükenmişlik ve örgütsel sessizlik düzeylerinin ölçülmesine yönelik hazırlanmış standardize anketin bölümlerine Cronbach’s Alfa güvenilirlik testi SPSS 16.0 programı üzerinden uygulanmıştır. Araştırma sorularının güvenilirlik açısından elde edilen verileri 0,5 anlam düzeyi üzerinde olduğu için ölçeklerin uygulama sonucu güvenilirlidir. Elde edilen güvenilirlik düzeyleri Tablo-2’de verilmiştir.

Tablo 2: Anket Bölümleri Güvenilirlik Düzeyleri

Anket	Bölüm	Cronbach's Alfa
MTE	2. Bölüm (1-22 Md)	0,855
	Duygusal Tükenme	0,788
	Duyarsızlaşma	0,802
	Kişisel Başarı	0,844
ÖSÖ	3. Bölüm (1-28 Md)	0,854

6. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ VE BULGULAR

Katılımcılar tarafından yanıtlanan 264 adet anketin önce SPSS 16.0 istatistik programına veri girişi yapılmıştır. Veri girişinden sonra üç boyut altında değerlendirilme yapılmıştır. Bu boyutlar katılımcıların demografik yapısı, örgütsel tükenmişlik ve örgütsel sessizliktir.

6.1. Katılımcıların Demografik Yapısı

Ankete katılan katılımcıların %50,8'i erkek, %49,2'si kadın olmakla birlikte %49,6'sı evli, %47,0'si ise bekar. Katılımcıların cinsiyet ve medeni durumları birbirine yakın oranlardadır. Katılımcıların yaş profili ise %2,7'si 20 yaş ve altı aralığında, %32,2'si 21-25 yaş aralığında, %18,9'u ise 26-30 yaş aralığında olurken %19,7'si 31-35 yaş aralığında ve %10,2'si ise 36-40 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların %14,8'i ise 41 ve üzeri yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların yaş profiline orta yaş ve üzeri şekilde yoğunlaştığı gözlenmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Yapısı

Demografik Yapı		Frekans/Oran %
Cinsiyet	Erkek	134/50,8
	Kadın	130/49,2
Yaş	20 ve Altı	7/2,7
	21-25	85/32,2
	26-30	50/18,9
	31-35	52/19,7
	36-40	27/10,2
	41 ve Üzeri	39/14,8
Medeni Durum	Evli	124/47,0
	Bekar	131/49,6
	Diğer	5/1,9

Çocuk Sayısı	Yok	151/57,2
	1	45/17,0
	2	57/21,6
	3	6/2,3
	4 ve Üzeri	1/0,4
Eğitim Durumu	Lise	83/31,4
	Yüksekokul	68/25,8
	Fakülte	98/37,1
	Lisansüstü	11/4,2
Çalışma Süresi	0-2	46/17,4
	3-5	64/24,2
	6-8	46/17,4
	9-11	39/14,8
	12-14	24/9,1
	15 ve Üzeri	41/15,5
Ortalama Aylık Gelir	1000 ve Altı	35/13,3
	1001-3000	42/15,9
	3001-5000	49/18,6
	5001-7000	64/24,2
	7001-9000	22/8,3
	9000-11000	18/6,8
	11001 ve Üstü	30/11,4

Katılımcıların %57,2'si çocuk sahibi değildir. Katılımcıların %17,0'si 1 çocuk, %21,6'sı 2 çocuk, %2,3'ü 3 çocuk ve %0,4'ü 4 ve üzeri çocuk sahibidir. Veriler katılımcıların yarısından fazlasının çocuk sahibi olmadığını göstermektedir. Katılımcıların %31,4'ü lise mezunu, %25,8'i yüksek okul mezunu, %37,1'i fakülte mezunu ve %4,2'si ise lisansüstü eğitim mezunudur. Katılımcıların genel olarak eğitim seviyesi yüksek okul ve üstü eğitim mezunu durumunda gözükmektedir. Katılımcıların çalışma süreleri incelendiğinde %17,4'ü 0-2 yıl çalışma süresine sahip olduğu, %24,2'si 3-5 yıl çalışma süresine sahip olduğu, %17,4'ü 6-8 yıl çalışma süresine sahip olduğu, %14,8'i 9-11 yıl çalışma süresine sahip olduğu, %9,1'i 12-14 yıl çalışma süresine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışanların genel olarak 5 ve daha fazla yıl çalışma kıdemine sahiptir. Katılımcıların gelir durumu incelendiğinde %13,3'ü 1000 TL ve daha az gelire sahip olduğu, %15,9'u 1001-3000 TL arası gelire sahip olduğu, %18,6'sı 3001-5000 TL arası gelire sahip olduğu, %24,7'si 50001-7000 TL arası gelire sahip olduğu, %8,3'ü 7001-9000 TL arası gelire sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu 3000 TL ve üzeri gelire sahip durumdadır.

6.2. Örgütsel Tükenmişlik Verilerinin Değerlendirilmesi

Katılımcıların tükenmişlik boyutları Tablo-1 referans değerleri üzerinden, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Tablo 4: Tükenmişlik Düzeyleri

Tükenmişlik Boyutları		F	Ortalama	Std. Sapma
Duygusal Tükenme	Dt	264	14,78	5,74
Duyarsızlaşma	Du	264	5,52	4,12
Kişisel Başarı	Kb	264	22,41	6,48

Katılımcıların duygusal tükenme alt boyutunda aldıkları ortalama puan 14,78'dir. Oluşan bu puan katılımcıların duygusal tükenme boyutunda düşük düzeyde olduğu sonucunu vermektedir. Katılımcıların duyarsızlaşma alt boyutunda almış oldukları ortalama puan ise 5,52 olmuştur. Duyarsızlaşma boyutunda alınan bu puan katılımcıların düşük düzeyde duyarsızlaşmaya uğradıklarını göstermektedir. Katılımcıların kişisel başarı düzeyinde almış oldukları ortalama puan 22,41'dir. Bu durum katılımcıların kişisel başarı duygusunun yüksek olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde ise katılımcıların duygusal tükenme ve duyarsızlaşmadan almış oldukları düşük puan, kişisel başarıdan almış oldukları ortalama yüksek puan katılımcıların tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir. Katılımcıların duygusal tükenme alt boyutundaki ortalama dağılımları ayrıntılı olarak incelendiğinde %92,80'nin düşük düzeyde, %5,30'un orta düzeyde ve %1,89'un ise yüksek düzeyde duygusal tükenmişlik yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların duyarsızlaşma alt boyutundaki ortalama dağılımları ayrıntılı olarak incelendiğinde %71,21'inin düşük düzeyde, %23,48'in orta düzeyde ve %5,3'ün ise yüksek düzeyde duyarsızlaşma yaşadığı belirtilebilir. Katılımcıların kişisel başarı alt boyutundaki ortalama dağılımları ayrıntılı olarak incelendiğinde %6,81'inin düşük düzeyde, %26,89'unun orta düzeyde ve %66,28'inin ise yüksek düzeyde kişisel başarı yaşadığı belirtilebilir.

Tablo 5: Katılımcıların Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarı Boyutunda Dağılımı

Duygusal Tükenme	F	%
Düşük (0-16 Puan)	245	92,80
Orta (17-26 Puan)	14	5,30
Yüksek (27 ve Üzeri Puan)	5	1,89
Duyarsızlaşma	F	%
Düşük (0-6 Puan)	188	71,21
Orta (7-12 Puan)	62	23,48
Yüksek (13 ve Üzeri Puan)	14	5,30
Kişisel Başarı	F	%
Düşük (39 ve Üzeri Puan)	18	6,81
Orta (32-38 Puan)	71	26,89
Yüksek (0-31 Puan)	175	66,28

6.3. Katılımcıların Demografik Yapısı İle Tükenmişlik Ölçeğinin İlişkisi

Katılımcıların demografik özelliklerine göre tükenmişlik boyutlarını incelemek tükenmişliğin alt boyutlarının çözümlenmesine olumlu katkı sağlayacaktır. Tükenmişlik duygusu ve bu durumun alt boyutları olan duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı demografik özelliklere göre farklılık gösterebilir. Tükenmişliğin analizinin tam olarak yapılabilmesi için hangi demografik özellikteki gruplarda ortaya çıkan alt boyutların tam olarak tespit edilmesi önem arz etmektedir. Katılımcıların medeni durumlarına göre tükenmişlik ölçekleri Tablo-6'da ayrıntılı olarak verilmiştir. Katılımcıların medeni durumlarına göre Tükenmişlik alt boyutları arasında; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı faktörlerinin farklılığının tespiti için Tek Yönlü Anova (Varyans) analizi uygulanmıştır.

Tablo 6: Katılımcıların Medeni Duruma Göre Tükenmişlik Ölçekleri

Tükenmişlik Boyutları	Medeni Durum	Ort.	Std.sap.	F	Sig.	Varyans Hom.
Duygusal Tükenme	Bekar	13,28	6,84	6,01	0,72	0,31
	Evli	13,85	6,88			
	Diğer	13,01	5,95			
Duyarsızlaşma	Bekar	6,45	4,92	4,22	0,62	0,19
	Evli	6,17	5,28			
	Diğer	6,95	2,95			
Kişisel Başarı	Bekar	15,68	6,72	5,18	0,07	0,33
	Evli	15,99	7,12			
	Diğer	14,54	6,42			

Tablo-6 'da yer alan sonuçlar incelendiğinde medeni durum ile tükenmişlik envanterinin alt boyutlarında (Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarı) $p < 0,05$ düzeyinde grupların ortalamaları arasında %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık elde edilememiştir. Tablodaki verilere göre varyansların homojenliği incelendiğinde $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde %95 güvenilirlik ile varyansların homojen olduğu belirtilebilir. Bu durumda katılımcıların medeni durumlarının tükenmişlik ölçeğinin alt boyutları açısından düzey sel anlamda bir farklılık oluşturmadığı söylenebilir.

Katılımcıların yaş gruplarına göre tükenmişlik envanterinin alt boyutları Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarı arasında fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Anova (Varyans) analizi uygulanmış ve sonuçları Tablo-7'de ayrıntılı olarak verilmiştir. Tablo-7'de elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların yaş grupları ile tükenmişlik envanterinin alt boyutları olan duygusal tükenme ve kişisel başarı arasında $p < 0,05$ anlam düzeyinde %95 güvenle ortalamalar arasında istatistiksel anlamda anlamlı bir farklılık yoktur ve $p < 0,05$ düzeyinde grup içlerinde varyansların homojenliği %95 güven seviyesinde vardır. Tablo-7'ye göre katılımcıların yaş grupları ile tükenmişlik envanterinin alt boyutu olan "Duyarsızlaşma" ara-

sında $p < 0,05$ düzeyinde %95 güven ile grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilmiştir. Duyarsızlaşma alt boyutunda grup varyansı %95 güven seviyesinde $p < 0,05$ düzeyinde homojen olarak elde edilmiştir. Ortaya çıkan bu anlamlı farklılığın hangi yaş grubundaki çalışanlar arasında olduğunu tespit etmek için sonuçlara Tukey HSD testi uygulanmıştır. Tukey HSD testi sonucunda gruplar arasındaki farklılığın ilk olarak 21-25 yaş grubu ile 31-35, 36-40 ve 41 üzeri grup arasında, ikinci olarak 26-30 yaş grubu ile 31-35, 36-40 ve 41 üzeri grup arasında olduğu tespit edilmiştir. Gruplara genel olarak bakıldığında yaş olarak daha genç yaşta olan gruplar ile ilerlemiş yaşa sahip gruplar arasında farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Gençlerin tükenmişlik alt boyutu olan duyarsızlaşmayı daha çok yaşadıkları sonuçlara göre belirtilebilir. Genç çalışanlar duyarsızlaşma açısından diğer ilerlemiş yaş gruplarına göre bu durumu daha fazla yaşamaktadırlar.

Tablo 7: Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Tükenmişlik Ölçekleri

Tükenmişlik Boyutu	Yaş Grubu	Ort.	Std. Sap.	F	Sig	Farklı Grup	Varyans Hom.
Duygusal Tükenme	21-25	14,52	5,97	1,79	0,58		0,25
	26-30	14,48	4,84				
	31-35	13,38	6,82				
	36-40	12,95	5,91				
	41 ve Üzeri	13,58	4,59				
Duyarsızlaşma	21-25	7,88	5,51	3,99	0,02	1-3	0,33
	26-30	7,85	5,56			1-4	
	31-35	5,89	5,21			1-5	
	36-40	4,95	4,19			2-3	
	41 ve Üzeri	5,12	3,57			2-4	
Kişisel Başarı	21-25	16,45	4,81	2,73	0,16	2-5	0,41
	26-30	14,78	5,26				
	31-35	14,85	4,96				
	36-40	16,52	6,15				
	41 ve Üzeri	17,25	5,56				

Katılımcıların çalışma sürelerine göre tükenmişlik envanterinin alt boyutları Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarı arasında fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Anova (Varyans) analizi uygulanmış ve sonuçları Tablo-8'de ayrıntılı olarak verilmiştir. Tablo 8'den elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların meslekteki çalışma süreleri ile tükenmişlik envanterinin alt boyutları olan kişisel başarı arasında $p < 0,05$ anlam düzeyinde %95 güvenle ortalamalar arasında istatistiksel anlamda anlamlı bir farklılık yoktur ve $p < 0,05$ düzeyinde grup içlerinde varyansların homojenliği %95 güven seviyesinde vardır.

Tablo 8: Katılımcıların Çalışma Sürelerine Göre Tükenmişlikleri

Tükenmişlik Boyutu	Çalışma Süresi	Ort.	Std. Sap.	F	Sig	Farklı Grup	Varyans Hom.
Duygusal Tükenme	0-2	13,18	5,88	2,12	0,02	1-6	0,32
	3-5	12,84	4,94			2-6	
	6-8	13,84	5,96				
	9-11	13,62	6,11				
	12-14	13,95	4,78				
	15 ve Üzeri	14,65	4,27				
Duyarsızlaşma	0-2	6,75	3,26	1,74	0,01	1-5	0,29
	3-5	5,88	2,54			1-6	
	6-8	7,12	3,18			3-5	
	9-11	5,98	4,03			3-6	
	12-14	5,47	2,51				
	15 ve Üzeri	5,26	2,96				
Kişisel Başarı	0-2	17,66	3,52	1,98	0,18		0,19
	3-5	14,75	4,23				
	6-8	15,54	5,34				
	9-11	15,72	4,67				
	12-14	15,58	3,55				
	15 ve Üzeri	15,85	2,58				

Tablo 8'e göre katılımcıların çalışma süreleri ile tükenmişlik envanterinin alt boyutu olan "Duygusal Tükenme" ve "Duyarsızlaşma" arasında $p < 0,05$ anlam düzeyinde %95 güven ile grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilmiştir. Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt boyutunda grup varyansı %95 güven seviyesinde $p < 0,05$ düzeyinde homojen olarak elde edilmiştir. Ortaya çıkan bu anlamlı farklılığın hangi grup içindeki çalışanlar arasında olduğunu tespit etmek için sonuçlara Tukey HSD testi uygulanmıştır. Ortaya çıkan farklılığın duygusal tükenme alt boyutunda 0-2 yıl ve 3-5 yıl çalışma süresine sahip çalışanlar ile 15 ve üzeri çalışma süresine sahip çalışanlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Duyarsızlaşma alt boyutunda ortaya çıkan farklılığın ise 0-2 ve 6-8 yıl arasında çalışma süresine sahip olan çalışanlar ile 12-14 ve 15 yıl üzeri çalışanlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Hem duygusal tükenme hem de duyarsızlaşma alt boyutu açısından bakarsak aradaki farkların yeni işe başlayan çalışanlar ile çalışma süresi olarak yaklaşık 12 yıl ve üzeri çalışma kıdemine sahip eski çalışanlar arasında olduğu gözlenmektedir. Duygusal tükenme açısından bakıldığında çalışma süresi yüksek olan çalışanların yeni çalışmaya başlayan çalışanlara göre daha fazla duygusal tükenmeye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Duyarsızlaşma alt boyutunda ise çalışma süresi az olan yeni işe başlayan çalışanların eski çalışanlara göre duyarsızlaşma düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların çocuk sayısına göre tükenmişlik envanterinin alt boyutları Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarı arasında fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Anova (Varyans) analizi uygulanmış ve sonuçları Tablo-9'da ayrıntılı olarak verilmiştir. Tablo 9'dan elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların çocuk sayısı ile tükenmişlik envanterinin alt boyutları olan kişisel başarı arasında $p<0,05$ anlam düzeyinde % 95 güvenle ortalamalar arasında istatistiksel anlamda anlamlı bir farklılık yoktur ve $p<0,05$ düzeyinde grup içlerinde varyansların homojenliği % 95 güven seviyesinde vardır.

Tablo 9: Katılımcıların Çocuk Sayısına Göre Tükenmişlik Düzeyleri

Tükenmişlik Boyutları	Çocuk Sayısı	Ort.	Std.sap.	F	Sig.	Farklı Grup.	Varyans Hom
Duygusal Tükenme	Yok	12,28	3,98	2,05	0,02	1-21-3	0,45
	1	14,58	4,19				
	2	12,88	3,56				
	3	11,86	4,27				
	4+	13,28	3,52				
Duyarsızlaşma	Yok	6,25	5,98	2,07	0,01	1-21-3	0,19
	1	6,95	5,58				
	2	4,97	3,88				
	3	4,74	3,21				
	4+	5,12	4,54				
Kişisel Başarı	Yok	14,82	5,22	2,51	0,21		0,53
	1	15,95	6,81				
	2	16,74	7,58				
	3	12,65	5,84				
	4+	15,12	5,72				

Tablo-9'a göre katılımcıların çocuk sayıları ile tükenmişlik envanterinin alt boyutu olan "Duygusal Tükenme" ve "Duyarsızlaşma" arasında $p<0,05$ anlam düzeyinde %95 güven ile grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilmiştir. Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt boyutunda grup varyansı %95 güven seviyesinde $p<0,05$ düzeyinde homojen olarak elde edilmiştir. Ortaya çıkan bu anlamlı farklılığın hangi grup içindeki çalışanlar arasında olduğunu tespit etmek için sonuçlara Tukey HSD testi uygulanmıştır. Uygulanan Tukey HSD testi sonucunda ortaya çıkan farklılığın duygusal tükenme alt boyutunda 1 çocuk sahibi çalışanlar ile 2 ve 3 çocuk sahibi çalışanlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Duyarsızlaşma alt boyutunda ortaya çıkan farklılığın ise 1 çocuk sahibi çalışanlar ile 2 ve 3 çocuk sahibi çalışanlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Çocuk sayısı daha az olan çalışanların duygusal tükenme ve duyarsızlaşma oranlarının çocuk sayısı daha fazla olan çalışanlara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

6.4. Örgütsel Sessizlik Verilerinin Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde Çakıcı (2007) tarafından geliştirilen ve örgüt içinde çalışanların sessiz kalma nedenleri ile bu nedenlerin etkilerini ölçen örgütsel sessizlik ölçeğinin elde edilen verileri değerlendirilecektir. Örgütsel sessizlik ölçeği 5 farklı alt boyuttan meydana gelmektedir. Katılımcıların örgütsel sessizlik ölçeğine vermiş oldukları yanıtların ortalamaları, standart sapmaları ve varyans değerleri Tablo 10'da verilmiştir. Katılımcıların varyans değer aralığı ortalamaların değişken üzerinden vermiş oldukları cevapları karşılayacak düzeydedir. Katılımcıların alt bölümlere vermiş oldukları yanıtların ortalama değerleri kendi içlerinde tutarlı düzeyde elde edilmiştir.

Tablo 10: Katılımcıların ÖSÖ verdikleri cevapların ortalama, standart sapma ve varyans değerleri

Önergeler	Ort.	Std. Sapma	Varyans
Yönetim Güvenmediğim İçin Sorunlarımı Söylemiyorum.	1,28	0,855	0,548
Yöneticilerin “Sözde” İlgileniyor Görünmesi Nedeniyle Açıkça Konuşmuyorum.	1,52	0,822	0,614
Yönetim Verdiği Sözü Tutmadığı İçin Konuşmamın Gereksiz Olduğunu Düşünüyorum.	1,54	0,702	0,527
İş Yerimde Açıkça Konuşmayı Desteklemeyen Bir Kültür Var.	1,55	0,844	0,587
Yöneticilerim Açıkça Konuşmayı Desteklemezler.	1,58	0,685	0,711
Yöneticimin “En İyi Ben Bilirim” Tavrı Konuşmamı Anlamsız Kılıyor.	1,48	0,722	0,598
Açıkça Konuşmamı Sağlayacak Biçimsel Bir Mekanizma Yok. Fikirlerime Yöneticilerimin Kulak Vermeyeceğini Düşünüyorum.	1,59	0,741	0,624
İşin/Mesleğin Gerektirdiği Doğrular ve İlkeler Konusunda Yöneticilerle Uyuşmazlık Olduğunu Düşünüyorum.	1,57	0,814	0,648
Açıkça Konuşmamın Bir Faydası Olmayacağını Düşünüyorum.	1,44	0,866	0,718
Hiyerarşik Yapının Katı Olması Fikirlerimi Söylememi Engelliyor.	1,40	0,885	0,695
Yöneticimle İlişkilerin Mesafeli Olduğunu Düşünüyorum.	1,50	0,821	0,741
Açıkça Konuşan Kişiler Haksızlığa Veya Kötü Muameleye Maruz Kalıyorlar.	1,39	0,895	0,821

İşle İlgili Nular	Açıkça Konuşmak İşimi Kaybetmeme Neden Olabilir.	1,35	0,917	0,857
	Sorun Veya Problem Bildirdiğimde Görev Yerim Ya Da Pozisyonum Değişebilir.	0,98	0,924	0,925
	Sorun Bildiren Kişiler Hoş Karşılanmazlar.	1,25	0,498	0,954
	Açıkça Konuşunca Yöneticim Veya Meslektaşlarım Bana Karşı Kötü Bir Tavrı İçinde Olabilirler.	1,55	0,723	0,821
	Yeni Fikir ve Öneriler İş Yükümü Arttırabilir.	1,72	0,895	0,878
Tecrübe Eksikliği	Problem Bildirme Veya Öneride Bulunmak İçin Yeterince Tecrübem Yok.	1,45	0,754	0,741
	İş Yeri ve İşimle İlgili Konu ve Sorunlar Beni Değil Yönetimi İlgilendirir.	1,58	0,847	0,725
	Dile Getirdiğim Konu Bilgisizliğimi ve Deneyimsizliğimi Ortaya Çıkarabilir.	1,15	0,912	0,998
	Bulduğum Pozisyon Alt Kademe Olduğundan Fikir Bildirmem Önemsizdir.	1,55	0,895	0,845
İzalsasyon Korkusu	Problem Bildirdiğimde Sorun Yaratan Şikâyetçi Birisi Olarak Değerlendirilirim.	1,29	0,954	0,911
	Sorun Bildirmek Bana Duyulan Güven ve Saygıyı Azaltabilir.	1,22	0,968	0,954
	Yöneticim Negatif Geri Bildirime Olumsuz Tepki Verebilir.	1,32	0,917	0,814
	Sorun Bildirdiğimde Ortalığı Karıştıran, Arabozucu Birisi Olarak Değerlendirilirim.	1,25	0,911	0,812
İlişkileri Eleme Korkusu	Problemlerimi Anlattığımda İlişkilerim Zarar Görür.	1,47	0,824	0,874
	Açıkça Konuştuğumda İnsanlar Beni Desteklemeyebilir.	1,58	0,867	0,695
	Sorun Veya Problemlerden Bahsettiğimde Yöneticilerimin Hoşuna Gitmez.	1,25	0,954	0,951

6.5. Örgütsel Sessizliğin Faktör Yükleri

Örgütsel sessizlik ölçeğinin değişkenlerinin faktör analizi tespit edilmeden önce ilk olarak değişkenlerin faktör analizine uygunluğu için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testleri uygulanmıştır. Yapılan bu testler sonucu elde edilen 0,978 değeri değişkenlerin faktör analizinin yapılabilmesi için iyi bir sonuç olduğu değerlendirilmiş ve faktör analizine başlanılmıştır.

Değişkenlerin faktör analizinin uygulanmasında Eigen değeri 1 olarak, ölçeklerin faktör yüklerinin alt kesim noktası ise 0,50 olarak alınmıştır. Örgütsel sessizlik ölçeğinin ortaya çıkan faktörlerinin verileri Tablo11'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 11: Örgütsel Sessizlik Ölçeği Faktör Sonuçları

	Önermeler	Faktörler				
		1	2	3	4	5
Yönetimsel ve Örgütsel Nedenler	Yönetime güvenmediğim için sorunlarımı söylemiyorum.	,784				
	Yöneticilerin “sözde” ilgileniyor görünmesi nedeniyle açıkça konuşmuyorum.	,735				
	Yönetim verdiği sözü tutmadığı için konuşmamın gereksiz olduğunu düşünüyorum.	,775				
	İş yerimde açıkça konuşmayı desteklemeyen bir kültür var.	,705				
	Yöneticilerim açıkça konuşmayı desteklemezler.	,758				
	Yöneticimin “en iyi ben bilirim” tavrı konuşmamı anlamsız kılıyor.	,698				
	Açıkça konuşmamı sağlayacak biçimsel bir mekanizma yok. Fikirlerime yöneticilerimin kulak veremeyeceğini düşünüyorum.	,786				
	İşin/mesleğin gerektirdiği doğrular ve ilkeler konusunda yöneticilerle uyumsuzluk olduğunu düşünüyorum.	,885				
	Açıkça konuşmamın bir faydası olmayacağını düşünüyorum.	,774				
	Hiyerarşik yapının katı olması fikirlerimi söylememi engelliyor.	,816				
Yöneticimle ilişkilerin mesafeli olduğunu düşünüyorum.	,695					
Açıkça konuşan kişiler haksızlığa veya kötü muameleyle maruz kalıyorlar.	,688					
İşle İlgili Konular	Açıkça konuşmak işimi kaybetmeme neden olabilir.	,702				
	Sorun veya problem bildirdiğimde görev yerim ya da pozisyonum değişebilir.	,889				
	Sorun bildiren kişiler hoş karşılanmazlar.	,715				
	Açıkça konuşunca yöneticim veya meslektaşlarım bana karşı kötü bir tavır içinde olabilirler.	,725				
	Yeni fikir ve öneriler iş yükümü artırabilir.	,898				

Tecrübe Eksikliği	Problem bildirme veya öneride bulunmak için yeterince tecrübem yok.	,678
	İş yeri ve işimle ilgili konu ve sorunlar beni değil yönetimi ilgilendirir.	,702
	Dile getirdiğim konu bilgisizliğimi ve deneyimsizliğimi ortaya çıkarabilir.	,695
	Bulduğum pozisyon alt kademe olduğundan fikir bildirmem önemsizdir.	,714
İzalsasyon Korkusu	Problem bildirdiğimde sorun yaratan şikâyetçi birisi olarak değerlendirilirim.	,748
	Sorun bildirmek bana duyulan güven ve saygıyı azaltabilir.	,812
	Yöneticim negatif geri bildirimde olumsuz tepki verebilir.	,728
	Sorun bildirdiğimde ortalığı karıştıran, arabozucu birisi olarak değerlendirilirim.	,758
İlişkileri Zedeleme Korkusu	Problemlerimi anlattığımda ilişkilerim zarar görür.	,695
	Açıkça konuştuğumda insanlar beni desteklemeyebilir.	,728
	Sorun veya problemlerden bahsettiğimde yöneticilerimin hoşuna gitmez.	,778
Açıklanan Toplam Varyans		89,925

Tablo 11’de elde edilen verilere göre 0,678 ile 0,898 arasında faktör yükleri elde edilmiştir. Elde edilen faktör yükleri güçlü bir yapıya sahiptir. Bu güçlü yapı içerisinde ortaya çıkan ölçek varyansı 89,925 düzeyinde olmuştur ve elde edilen varyans değeri cevaplar için iyi bir düzeydedir.

7. ÖRGÜTSEL TÜKENMİŞLİK İLE ÖRGÜTSEL SESSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Örgütsel sessizlik ile örgütsel tükenmişliğin arasındaki ilişkinin incelendiği bu bölümde her iki kavramın alt boyutları ve birbirleri ile aralarında oluşan ilişki ortaya konulmuştur. Değerlendirme sürecinde verilere öncelikle korelasyon analizi uygulanmıştır. Çalışma temelinde yapılan pearson analizi ile iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Pearson analizinde katsayı “r” sembolü ile belirtilmekte, katsayı değeri r-1 ile r+1 arasında değişmektedir. “r” katsayı değeri 1’e yaklaştıkça iki değişken arasındaki ilişkinin gücü artmaktadır. Korelasyon analizi için araştırmanın sonuçları Duygusal Tükenmişlik, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarı alt boyutları ile Yönetimsel ve Örgütsel Nedenler, İşle İlgili Konular, Tecrübe Eksikliği, İzalsasyon Korkusu, İlişkilerin Zedelenme Korkusu alt boyutlar altında incelenerek, pearson katsayıları hesaplanmıştır.

Tablo 12: Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi

	D.T.	DUY.	K.B.	YÖN. NED.	İŞ.İL.K.	TEC. EK.	İZ.KOR.	İLŞ.Z.K.
D.T.	1							
DUY	,255**	1						
K.B.	-,172**	-,615**	1					
YÖN.NED.	,648**	,354	,587**	1				
İŞ.İL.K.	,711**	-,102	,614**	,587**	1			
TEC.EK.	,675**	,255	-,128**	,674**	,675**	1		
İZ.KOR.	,487**	,425	,124	,585**	,705**	,602**	1	
İLŞ.Z.K.	,705**	,285	,002	,784**	,728**	,594**	,725**	1

* $p < 0,05$ ve ** $p < 0,01$ düzeylerinde anlamlıdır.

Örgütsel sessizlik ile örgütsel tükenmişlik arasındaki korelasyon analizinin sonuçları Tablo 12'de verilmiştir. Yapılan değerlendirilmede örgütsel tükenmişliğin alt boyutları arasında ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda duygusal tükenmişlik ile duyarsızlaşma arasında pozitif bir ilişki bulunurken, kişisel başarı ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, çalışanların kişisel başarı duygusunun artması ile duygusal tükenmişliğin ve duyarsızlaşmanın azaldığı, duyarsızlaşma ile duygusal tükenmişlik duygusunun da aynı şekilde birlikte azalıp, çoğaldığı sonucuna varılmıştır.

Verilere göre örgütsel sessizliğin alt boyutları arasında güçlü bir pozitif ilişki vardır. Bu ilişkinin düzeyi $r: ,585$ ile $,784$ değerleri arasında değişmektedir. Örgütsel sessizlik ile örgütsel tükenmişliğin alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde, Duygusal tükenmişlik ile örgütsel sessizliğin beş alt boyutu arasında $r: ,487$ ile $,711$ arasında bir ilişki vardır. En güçlü ilişki iş ile ilgili konular ile duygusal tükenmişlik arasında ortaya çıkarken, izolasyon korkusu ile duygusal tükenme arasında $,487$ ile orta düzeyde bir ilişki ortaya çıkmıştır. Duyarsızlaşma ile örgütsel sessizliğin alt boyutları arasında orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kişisel başarı ile yönetsel ve örgütsel nedenler, iş ile ilgili konular arasında pozitif bir ilişki bulunurken, tecrübe eksikliği arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Verilerden elde edilen sonuçlar ve ortaya konulan ilişkiler $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Turizm sektöründe çalışanlar üzerinde yapılan araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, tükenmişlik düzeyinin düşük olduğu ve tükenmişlik alt boyutları arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyleri düşük, kişisel başarı düzeyleri yüksektir. Duygusal açıdan tükenmiş olmaları örgütsel yapı içerisinde bazı sorunları canlı tutmak-

tadır. Çalışanlar açısından duygusal tükenmenin önlenmesi için yönetsel yaklaşımların dikkate alınması önem arz etmektedir. Bu bakımdan çalışanların turizm sektörü içerisinde duygusal tükenme ile mücadele etmesi noktasında desteklenmesi gerekmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda tükenmişlik ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sessizliğin alt boyutu olan iş ile ilgili konular ile duygusal tükenmişlik arasında güçlü ve izolasyon korkusu ile de orta düzeyde bir ilişki vardır. Kişisel başarı ile yönetsel ve örgütsel nedenler arasında güçlü ve pozitif bir ilişki varken, tecrübe arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sessizlik alt boyutları tükenmişliğin alt boyutlarını ilişkilendiren ve etkileyen konumdadır. Elde edilen bu sonuçlara göre çalışanların iş yerinde ortaya çıkan gelişmelerden etkilendiği, olumsuz şartların zaman içerisinde ilk olarak çalışanları duygusal tükenmeye daha sonra ise duyarsızlaşmaya doğru götürdüğü tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerden de anlaşılacağı gibi örgütlerin sürdürülebilirliğini devam ettirebilmesi için çalışanlar en kilit rolü üstlenmektedir. Örgüt yapısı içerisinde çalışanlar tükenmişlik ve sessizlik ile karşılaştıklarında bu durum zaman içerisinde örgüt yapısına da zarar vermektedir. Çalışanların örgütsel sessizlik ve tükenmişlik ile karşı karşıya kalmamaları için başta yönetim olmak üzere örgütün tüm yapısı içerisinde çalışanlar desteklenmeli, çalışanların örgütün bir parçası oldukları hissi yaratılmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için çalışanlar için gerekli eğitim programları yapılmalı, çalışanların düşünceleri dinlenilerek katılımcı olmaları sağlanmalı, çalışanlarda stres yaratan faktörlerin ortadan kaldırılması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Örgütler açısından başarı, çalışanlarından elde edeceği verimle ortaya çıkmaktadır. Başarılı olanlar ise örgütüne katkıda bulunan, örgüt yapısı ile özdeşleşmiş çalışanlardır.

KAYNAKÇA

- Arlı, D. (2013) "İlkokul Müdürlerinin Örgütsel Sessizlik İle İlgili Görüşleri", Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Edirne.
- Ashcraft, K.L. (2000) "Book Review, Hearing Silence: Organizing From An Aesthetic Perspective".
- Avsaroglu, S., Deniz M. ve Kahraman A. (2005) "Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu, İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14: 115-129.
- Aydın P., İ., (2002) "İş Yaşamında Stres", Ankara: Pegem Yayıncılık
- Bagheri, G., Zarei, R., Aeen, M. N., (2012)"Organizational Silence" (Basic Concepts and Its Development Factors), Ideal Type Of Management, Vol.1, No.1, S.47-58
- Bowen F. and Blackmon K. (2003) "Spirals Of Silence: The Dynamic Effects Of Diversity On Organizational Voice", Journal Of Management Studies, Vol. 40, Issue.6
- Cardinell, C. F., (1981) "Mid-Life Professional Crises: Two Hypotheses, The Annual Meeting of The National Conference of Professors of Educational Administration", Seattle
- Cherniss, C., (1980) "Professional Burnout İn Human Service Organizations", Praeger, New York.
- Clair, R.C., (1998) "Organizing Silence: A World Of Possibilities", Albany, NY.: Human Studies
- Cumming, O.W., Nall, R.L., (1983) "Relationships Style and Burnout To Counselors Perceptions Of Their Jobs", Themselves and Their Clients, Counselor. Education and Supervision, 22, Pp.227-234,
- Çam, O. (1992) "Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik ve Güvenilirliğinin Araştırılması", 7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Hacettepe Üniversitesi, Editörler: R. Bayraktar, Ankara, 155-160.
- Çakıcı, A. (2007) "Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri ve Dinamikleri", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, S. 145-162.
- Çakıcı, A., (2008) "Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri Algılanan Sonuçlar Üzerine Bir Araştırma", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (1): 117- 134.
- Dyne, L. V., Ang, S., Botero, I., (2003), "Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs", Journal Of Management Studies, Vol 40-6.
- Edelwich, J. and Brodsky A., (1980) "Burnout: Stages Of Disillusionment İn The Helping Professions", Human Sciences Press, New York.
- Ergin, C. (1992), "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması", Türk Psikologları Derneği Yayınları.
- Henriksen, K. Anddayton, E., (2006) "Organizational Silence and Hidden Threats To Patient Safety", Health Services Research, Vol 41.
- Hirschman, A. O., (1970) "Exit, Voice and Loyalty", Ma: Harvard University Press, Cambridge.
- Izgar, H. (2001), "Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik", Nobel Yayınları, Ankara.
- Kish-Gephart J., Detert, J.R., Trevino L.K., Edmondson, A.C., (2009) "Silenced By Fear: The Nature, Sources, and Consequences of Fear at Work. Research in Organizational Behavior"

- Maslach, C., Leiter, M. P. and Jackson, S. E., (2012) "Making A Significant Difference With Burnout Interventions: Researcher and Practitioner Collaboration", *Journal of Organizational Behavior*, C. 33, Ss. 296-300.
- Morrison, E.W., Milliken, F.J., (2000) "Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in A Pluralistic World", *Academy Of Management Review*, 25 (4), S.706-725
- Otacıoğlu, S.N., (2008) "Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Etkileyen Faktörler", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 15, Ss. 103-116.
- Önder, M. E., (2011) "Psikeart", *Psikeart Dergisi*, S. 15.
- Pinder, C.C. and Harlos, K.P., (2001) "Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Responses To Perceived Injustice", *Research in Personnel and Human Resources Management*, S.331-369
- Rodgers, T.E. (1994) "The Relation of Situation, Personality, and Religious Problem-Solving in The Prediction of Burnout Among American Baptist Clergy. Loyola College in Maryland", A Dissertation Submitted to The Department of Pastoral Counseling of Loyola College in Maryland in Partial Fulfillment of The Requirements for The Degree of doctor of Philosophy, October 19, Pp.1-214
- Sheffield, D.S., Baker, S.B., (2005) "Themes From Retrospective Interviews of School Counselors who Experienced Burnout.H.U". *Journal Of Education*, 29, Pp.177-186,
- Scheufele, D. A. and Moy, P., (1999) "Twenty-Five Years of The Spiral of Silence: A Conceptual Review and Empirical Outlook", *International Journal of Public Opinion Research*, 12, 3-28.
- Shirom, A., (1989) "Burnout In Work Organizations", (Eds.) C. L. Cooper ve I.T. Robertson, *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 25-48, New York, Wiley.
- Suran, B. G. and Sheridan E. P., (1985) "Management Of Burnout: Training Psychologists In Professional Life Span Perspectives", *Professional Psychology: Research&Practice*, 16(6): 741-752.
- Sürgevil, O., (2006) "Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri", Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tangırala, S., Ramanujam, R., (2008) "Exploring Nonlinearity in Employee Voice: The Effects of Personal Control and Organizational Identification", *Academy of Management Journal*, 51(6), 1189-1203.
- Taşkıran, E., (2011), *Liderlik ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki Etkileşim Örgütsel Adaletin Rolü*, Beta Basım A.Ş., İstanbul.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, [Http://www.Tdk.Gov.Tr/Index](http://www.tdk.gov.tr/index). Erişim Tarihi : 14.02.2017
- Veninga, R.L and Spradley, J.D., (1981) "The Work Stres Connection", *How to Cope With Job Burnout*. Pp:86-87

Atık Yönetiminde Vergi Politikasının Rolü: Türkiye Değerlendirmesi

Murat AYDIN* & Kendal DENİZ**

Özet

Aşırı büyüme, sanayileşme, ihtiyaçtan fazla tüketim, bilinçsizlik gibi nedenlerle, insanoğlu içinde bulunduğu ve yaşadığı ortamdaki sınırlı doğal kaynakları tüketerek atıklar ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu atıklar, sadece insanları değil, canlı-cansız tüm yaşamı tehdit etmektedir. Tehdidin büyüklüğü ise atıkların önlenmesi, tekrar kullanımı, geri dönüşümü, geri kazanımı ve bertaraf edilmesini içeren atık yönetimini zorunlu kılmaktadır. Atık yönetimi kapsamında başarının sağlanması için kuşkusuz uygulanacak birçok araç (hukuksal, teknolojik, ekonomik) olup, bu araçlardan bir tanesi de, maliye politikasının bir parçası olan vergi politikasıdır. Bu çalışmanın amacı, vergi politikası kullanılarak atık yönetiminde başarı sağlanması için ne yapılabileceğini yazın taraması kapsamında ortaya koymak olmuştur. Bunun için çeşitli ülke örnekleri (İsveç, Danimarka, Macaristan, İtalya ve benzerleri) incelenmiş, Türkiye’de uygulanan vergi politikasının atık yönetimi kapsamında durum tespiti yapılmıştır. Genelde çevre, özeld ise atık yönetimi konusunda Türkiye’de vergi politikasının yetersiz olduğu ortaya konularak, yapılması gerekenler araştırılmıştır. Her geçen gün artan atıkların yarattığı ekonomik, sosyal, sağlık ve çevresel sorunlara konunun önemini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atık, Atık Yönetimi, Atık Hiyerarşisi, Vergi Politikası, Türkiye
Jel Kodları: H2, H23

The Role of Tax Policy on Waste Management: the Case of Turkey

Abstract

Mankind produces waste by using limited natural resources around the world due to excess growth, industrialization, over-consumption and unawareness. Waste not only threatens mankind but also it threatens the all living and non-living forms of life. The magnitude of the threat force waste management, which includes reuse, recycling, regaining and elimination of waste. Several tools (legal, technological and economic) can be implemented in the framework of waste management. One of these tools is tax policy as part of fiscal policy. The aim of this study is to put forward a discussion of waste management from the scope of tax policy to reach effective results. For this purpose, several case studies from different countries

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, murataydin2000@hotmail.com

** Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, kendaldeniz@comu.edu.tr

(Sweden, Denmark, Hungary, and Italy) have been analyzed. Moreover, Turkey's tax policy with regard to waste management has been stated. Suggestions have been made by stressing that tax policy about environment in general and waste management in particular are insufficient. Increased economic, social, health and environmental problems caused by waste creates forms the basis for the significance of subject.

Key Words: Waste, Waste Management, Waste Hierarchy, Tax Policy, Turkey
Jel Codes : H2, H23

---

1. GİRİŞ

Ağırlıklı olarak insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan düşük değerde, istenmeyen, çoğunlukla kullanım dışı olan faydasız kalıntılar atık olarak ifade edilmektedir. İnsan faaliyetlerinin bir yan ürünü olan atıklar, gündelik yaşantıda çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Atıklar, fiziki durumu ve özelliklerine, madde grubuna, emniyet düzenine ya da kaynaklarına göre farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Oluşacak atığın miktarını ve çeşidini kişilerin sosyo-ekonomik durumu, yaşadıkları yerin coğrafi konumu, buldukları yerdeki mevsimsel değişimler, ülkenin gelişmişlik durumu, artan nüfus, kullanılan enerji kaynağı, çevre bilinci düzeyi gibi birçok faktör belirlemektedir.

Atıkları belirleyen değişkenlerin çokluğu, atık miktarının hızla artmasına sebep olmaktadır. Söz konusu artış ekonomik kayıpların yanı sıra, başta sosyal ve çevresel olmak üzere birçok problemi beraberinde getirmektedir. Bu durum atık sorununa acilen çözümler üretilmesini gerektirmektedir. Bunun için de atıkların kaynağında azaltılmasını, ayrıştırılmasını, toplanmasını, taşınmasını, geçici depolanmasını, ara depolanmasını, geri kazanımını, bertaraf edilmesini, bertaraf işlemleri sonrası kontrolünü ve benzeri işlemleri içeren dar anlamda atık yönetimine, geniş anlamda çevre yönetimine gereksinim doğmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de atık yönetiminde başarı sağlayarak ekolojik dengenin korunması, kaynakların rasyonel kullanılması ve çevre bilincinin gelişmesine katkıda bulunmak için vergi politikası adına neler yapılabileceğini yazın taraması kapsamında ortaya koymaktır. Bunun için öncelikle başarılı ülke örnekleri incelenecek, ardından Türkiye'ye ilişkin durum tespit yapılacak ve çözüm önerileri sunulacaktır.

2. ATIK YÖNETİMİ

Ekonomik büyüme ve nüfus artışının doğal sonucu olarak, her geçen gün üretilen atık miktarı artmaktadır. Üretilen atıkların türü ve miktarıysa insan faaliyetleri, yaşam biçimleri ve çevre bilinci düzeyine göre değişmektedir¹. Özellikle kaynakların kısıtlı ve günden güne tükeniyor olması, daha etkin bir şekilde kullanılmasını gerek-

---

¹ May Massoud and Faouk Merhebi. "Guide to Municipal Solid Waste Management", *American University of Beirut (AUB), Published by the American University of Beirut-Nature Conservation Center, Lebanon 2016, s. 5.*

tirmektedir. Çünkü atık miktarındaki her artış ekonomik, sosyal ve çevresel alanda birçok olumsuzluklara yol açmaktadır². Bu da mevcut kaynakların (atıkların) yeni bir hammadde haline dönüştürülmesi, değerlendirilmesi, tekrar kullanımı, geri dönüşümü, geri kazanımını içeren atık yönetimi konusunu gündeme getirmektedir³. Ayrıca kullanılan kaynakların azalıyor olması, kullanılacak malzemeleri geri dönüşüm ile elde etme ihtiyacını da arttırmaktadır⁴.

2.1. Atık, Atıkların Sınıflandırılması ve Atık Yönetimi

Atık, üretim işlemleri, ürünlerin tüketilmesi ve/veya diğer faaliyetler neticesinde oluşan, artık ihtiyaç hissedilmeyen, atılmak istenen her türlü maddeyi ifade etmektedir⁵. Almanya Geri Dönüşüm ve Atık Kanunu'na göre de atık, sahibi tarafından atılan, bırakılan ya da atılmak zorunda olunan herhangi bir madde ve nesne anlamındadır⁶. Kavram Türkiye'deki Atık Yönetimi Yönetmeliği'nde ise "üreticisi veya fiilen elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişi tarafından çevreye atılan veya bırakılan ya da atılması zorunlu olan herhangi bir madde veya materyal"⁷ olarak tanımlanmıştır.

Atıklar, yazında çok farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Çevreye olumlu ya da olumsuz etkileri bakımından zararlı veya zararsız atıklar, yapılarına göre sıvı, katı ve gaz şeklindeki atıklar, kaynaklarına göre evsel, endüstriyel, ticari ve kurumsal, tarımsal ve özel atıklar şeklinde sınıflandırma yapılmaktadır⁸. Atıkları sınıflandırmanın bir başka yolu da atığı, atığa göre bölmek ve onu üreten sektöre kazandırmaktır. Örneğin, Danimarka'da atık sistemi için en önemli sektörler temelde; inşaat, haneler, endüstri, kurumlar, işletmeler ve bürolar, enerji santralleri, atık su arıtma tesisleri ve yakma tesisleri olarak ifade edilmektedir⁹.

Atık artık istenmeyen ve çevre için zararlı olan her türlü maddeyi ifade ederken, aynı zamanda bir hammadde ya da kaynağı da temsil etmektedir. Bu nedenle de

- 2 Engin Gürtekin ve Ayhan Ünlü, "Mermer İşletmeciliğinde Katı Atık Yönetimi: Elazığ İli Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013, s. 20
- 3 Fatih Kürşat Fırat ve Fahri Akbaş, "İnşaat Endüstrisinde Geri Dönüşüm Çalışmalarının Geliştirilmesi ve Ekonomi Üzerine Etkileri", *International Conference on Eurasian Economies*, 2015, s. 640.
- 4 Ümran Şengül, "Tersine Lojistik Kavramı ve Tersine Lojistik Ağ Tasarımı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 2011, s. 407.
- 5 TÜDAM Değerlendirilebilir Atık Malzemeler Sanayiciler Derneği, Geri Dönüşüm Sektörü Teşvik Raporu, Ankara, Ağustos, 2016, s. viii
- 6 Bayerisches Landesamt für Umwelt. Abfall, UmweltWissen-Produkte und Abfall Vermeiden, trennen, verwerten oder beseitigen, Bayerisches Landesamt für Umwelt, Augsburg, August, 2013, s. 1; Leuphana Inkubator, "Abfall ist Wertstoff, Das Kreislaufwirtschaftsgesetz: Chancen für kleine und mittelständische Unternehmen", Leuphana Universität Lüneburg, Innovations-Inkubator, 04, 2013, s. 2.
- 7 Resmi Gazete, 29314 Sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 02.04.2015.
- 8 Gökhan Tenikler, "Türkiye'de Tehlikeli Atık Yönetimi ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, 2007, s. 5-13; Türkiye Belediyeler Birliği (TBB), "Katı Atık Geri Dönüşüm ve Arıtma Teknolojileri (El Kitabı)", Ankara: Korza Yayıncılık Basım San. ve Tic. A.Ş., Mayıs, 2015, s. 1
- 9 Danish Environmental Protection Agency, "Waste in Denmark, Ministry of Environment and Energy" (Editors: Helle Husum, Lotte Wammen Rahbek, Lonne Lykke Nielsen and Tina Wissendorff Seheim), Denmark: Nordic Swan Ecolabel, 1999, s. 10.

atık olarak değil daha değerli madde olarak anlaşılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir¹⁰. Bu yüzden atık sisteminin tamamı, atılan materyallerin faydalarını maksimize edecek şekilde tasarlanmalıdır¹¹. İstenen ise öncelikle atık yönetiminde bir geri dönüşüm işlemi yapabilmektir¹².

Atıkların her geçen gün artan önemi beraberinde yönetim sorununu getirmektedir. Atık yönetimi, genellikle atığın kaynağında azaltılmasını, özelliklerine göre ayrılmasını, toplanmasını, taşınmasını, geçici depolanmasını, ara depolama, geri kazanım, bertaraf ve bertaraf işlemleri sonrası kontrolü ve benzeri işlemleri içeren çevre yönetimini ifade etmektedir. Bu da aslında tüm atıkları içine alan bütünleşmiş bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Uluslararası alanda kabul gören “Entegre Atık Yönetimi” yaklaşımı, atıkların geri kazanımı ile nihai bertarafı için gerekli uygun yöntem, teknoloji ve yönetim esaslarının seçilmesi ve uygulanması aşamalarının tamamını ifade etmektedir. Buna göre atık önleme, atık azaltma, yeniden kullanım, geri dönüşüm/geri kazanım, bertaraf sırasına dayalı bir atık yönetimi oluşturulmalıdır. Bu sayede atık yönetiminin tüm unsurları bir bütün olarak değerlendirilirken, hem çevre hem de ekonomi alanında ülkeler büyük kazanımlar sağlayabileceklerdir¹³. Bu kapsamda atık yönetimi aslında sürdürülebilirliğin de merkezini oluşturmaktadır. Çünkü¹⁴;

- Sağlık, yaşam kalitesi ve insanların gelirleri (özellikle fakir ve marjinal nüfus),
- Çevrenin korunması ve etkilenmesi ile kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması,
- Sera gazlarının azaltılması ve böylece iklimin korunması

gibi nedenler sürdürülebilirliğin olmazsa olmazlarıdır. Bu nedenle sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve nitel büyümenin atık yönetimi olmadan düşünülmemesi gerekmektedir. Hammadde ve enerji özellikle gelişmekte olan ülkelerde imalat sektörü için merkezi maliyet unsurunu oluşturmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülke ile geçiş ekonomilerinde, düzensiz atık yönetimi bir yandan yetersiz hammadde ve enerji temini durumuna yol açmakta, diğer yandan da çevrenin kirlenmesi nedeniyle sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi engellemektedir. Oysa atık yönetim sistemi, ekonomik kaynakları ve iklimi korumanın inşasında ekonomik, çevresel ve sosyal hedeflere ulaşmak için mükemmel fırsatlar sunmaktadır¹⁵.

10 Bayerisches Landesamt für Umwelt, a.g.e, s. 3

11 United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT), “A Note to Decision-Makers”, Solid Waste Management in the World’s Cities, Water and Sanitation in the World’s Cities 2010, Washington DC, 2010, s. 23.

12 Inkubator, a.g.e, s. 2.

13 Hande Uzunoğlu, “Çevremizi Kirleten Atıklar ve Atık Yönetiminin Önemi”, Ar&Ge Bülten-Sektörel, 2014 25-31, http://www.izmir.org.tr/portals/0/argebulten/at%C4%B1klarveat%C4%B1ky%C3%B6netimi_handeuzunoglu.pdf, (Erişim Tarihi: 10.04.2017), s. 26-29.

14 Wolfgang Pfaff-Simonelt, “Abfallwirtschaft: Jobs, Ressourcen”, Umwelt-, Klima- und Gesundheitsschutz, KFW-Positionspapier, 2012, s. 1.

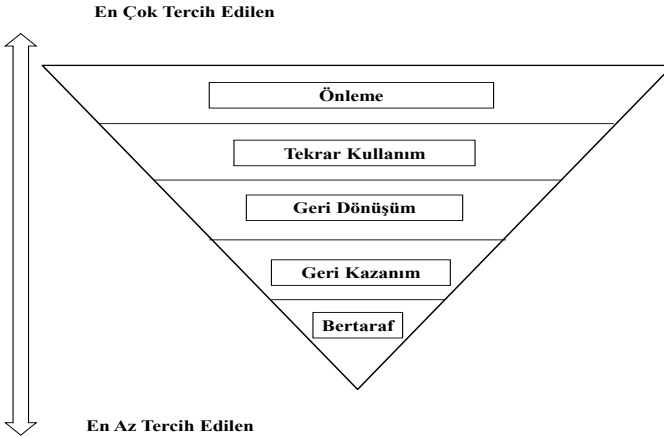
15 Pfaff-Simonelt, a.g.e, s. 1-4.

2.2. Atık Yönetimi Hiyerarşisi

Dünyanın birçok ülkesinde atık yönetimi hiyerarşisi atık yönetim politikasında önemli bir unsur olarak ele alınmaktadır. Özellikle Avrupa'da, atık hiyerarşisi yol gösterici ilke olarak yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Hiyerarşi çevresel ilkelere dayanmakta ve atığın özelliklerine bağlı olarak farklı yöntemlerle ele alınması gerektiğini ifade etmektedir¹⁶. Atık yönetim hiyerarşisini bu bağlamda vermek gerekirse Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1'de de görüldüğü üzere atık yönetimi, atıkların aslında sürdürülebilir kullanımınıdır. Atıkların bertaraf edilmesini değil, hammadde döngülerini besleyecek şekilde, diğer maddelere dönüştürülebilir ve kısmen çevreye salınabilir olmasını sağlamaktadır¹⁷. Bu nedenle de atık yönetiminin birinci amacı atığın meydana gelmesini önlemektir. Atığın meydana gelmesi önleniyorsa atığın azaltılması, azaltılamıyorsa tekrar kullanımı, tekrar kullanımı sağlanamıyorsa geri dönüşümü, geri dönüşümü sağlanamıyorsa geri kazanımı ve atık geri de kazanılamıyorsa son olarak bertaraf edilmesini öngörmektedir. Atıkların bertaraf edilmesi atık hiyerarşisi içinde son seçenek olarak uygulanmaktadır¹⁸.

Şekil 1: Atık Yönetimi Hiyerarşisi

Kaynak: Euroäische Kommission. Mitteilung der Kommission an das Europäische Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, Der Beitrag der energetischen Verwertung von Abfällen zur Kreislaufwirtschaft, COM (2017) 34 final, Brüssel 2017, s. 5; TÜDAM a.g.e, s. 1

16 Bartelings Heleen, usw. "Effectiveness of Landfill Taxation", *Institute for Environmental Studies*, R-05/05, November 24, Netherlands, 2005, s. 3.

17 Heiko Doedens, Text 2.1. Abfallwirtschaft –Einführung und Grundlagen, Müllwelten, Fakten, Hintergünde, Beispiele Materialien für Schule und Unterricht, Köln, 2006, <http://www.stadt-koeln.de/mediaasset/content/pdf57/5.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2017), s. 3.

18 Öner Çetin, "Tersine Lojistik Açısından Katı Atık Yönetiminin İncelenmesi® ve Kazanç® Eņçoklanması Üzerine Bir Uygulama", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2013, s. 92-94.

2.3. Atık Yönetiminin Faydaları

Atıklar, çevre ve insan sağlığına fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak zarar vermektedir¹⁹. Bu nedenle atık yönetimi ile atıkların minimize ya da bertaraf edilmeleri hava, su ve toprak kirliliğine neden olmaktadır. Atıkların sağlık açısından olumsuz sonuçları ortaya çıkmadan bertaraf edilmeleri halinde çevre kirliliği önlenilecek, geri kazanılabilir atıkların değerlendirilerek ekonomiye yarar sağlayan birer kaynak durumuna getirilmesi sağlanabilecektir²⁰.

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı, “İyi bir atık yönetimi sistemi sağlıklı bir yaşam gibidir. Eğer ona sahipseniz şanslısınız, onu fark etmezseniz; sadece böyle devam eder ve bunu kabullenirsiniz. Öte yandan işler ters giderse, büyük ve acil bir sorundur ve her şey daha az önemlidir”²¹ ifadesiyle, atık yönetiminin neden önemli olduğunu çok net olarak göstermiştir. Avrupa Birliği (AB)'nin atık yönetim politikasının hedefleri de aslında atık yönetiminin önemini benzer şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar kirliliği önlemek, ortadan kaldırmak ya da azaltmak, doğa ve doğal kaynakların rasyonel şekilde işletilmesini sağlayarak ekolojik dengeye zarar verebilecek faaliyetleri engellemek, sürdürülebilir kalkınmaya yön vermek olarak ifade edilmiştir²².

Atık yönetimi hiyerarşisinin ilk iki adımı, Şekil 1’de de görüldüğü üzere önleme ve tekrar kullanımdır. Çünkü bunlar yatırım gerektirmeyen, yasal düzenlemeler ve bilinçlendirme ile en efektif çözülebilecek aşamalardır. Ancak tüketim alışkanlıklarının değiştiği 21. yüzyılda bu iki safhada atık sorununu çözmek her zaman mümkün değildir. Dördüncü ve beşinci basamaklar, yani enerji geri kazanımı ile bertaraf ise ciddi yatırım ve maliyet gerektirmekte, ayrıca lisanslı tesislerde gerçekleştirilmesi gereken yöntemler olduğundan meşakkatli ve maliyetli olmaktadır. Bu nedenle üçüncü basamak, yani geri dönüşüm, atık hiyerarşisinin en önemli unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu basamakta ayrı toplanan geri dönüştürülebilir atıklar, yeniden ikinci hammadde haline getirilebilmektedir²³. Geri dönüşümün faydaları şöyle ifade edilebilir²⁴.

- İsrafın önlenerek doğal kaynakların korunması,
- Enerji geri kazanımının sağlanması,
- Bertaraf edilecek atık miktarının azaltılması,

19 Resmi Gazete, 29314 Sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği.

20 M. Bünyamin Karagözoğlu, Özyonar Fuat, Yılmaz Ali ve Eyüp Atmaca. “Katı Atıkların Yeniden Kazanımı ve Önemi”, *Türkiye’de Katı Atık Yönetimi Sempozyumu*, 15-17 Haziran 2009, s. 2.

21 UN-HABİTAT, a.g.e, s. 19.

22 T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (BSTB). Ulusal Geri Dönüşüm Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı 2014-2017, BSTB Sanayi Genel Müdürlüğü, 2014, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141230M1-12-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.07.2017), s. 15.

23 TÜDAM, a.g.e, s. 6

24 TÜDAM, a.g.e, s. 6; Cahit Gürer, Akbulut Hasan ve G. Osman Kürklü. “İnşaat Endüstrisinde Geri Dönüşüm ve Bir Hammadde Kaynağı Olarak Farklı Yapı Malzemelerinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *5. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu*, İzmir, 2004, s.29; Karagözoğlu vd, a.g.m, s. 7; Şengül, a.g.m, s. 413; Fırat ve Akbaş, a.g.m, s. 640.

- Endüstriye ucuz hammadde sağlanması,
- Sera gazı emisyonunun azaltılması,
- İstihdama katkı sağlanması,
- Çevresel, ekonomik ve sosyal kazanımlar.

3. ATIK YÖNETİMİNDE VERGİ POLİTİKASININ ROLÜ

Politika, “Devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü, siyaset, siyasa” olarak tanımlanmaktadır²⁵. Başka bir tanıma göre de belirli amaçlara ulaşmak için araçlar belirlemektir. Bu nedenle gerek atık yönetiminde, gerekse vergi politikasında amaç, devletin öncelikli amaçlarını gerçekleştirmek için elindeki araçları kullanmasını ifade etmektedir. Örneğin, AB’nin atık politikası, kaynakların ekolojik ve sağlık üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için tüm yaşam döngüsüne katkıda bulunacak şekilde planlanmasını öngörmektedir²⁶. Özellikle II. Dünya Savaşı’yla birlikte ortaya çıkan kaynak gereksinimi geri dönüşüm sektörünün temellerini oluşturmuş, son 10-15 yıllık süreçte ise atıklar, ürün ve hammaddeler gibi ülkeler arasında serbest dolaşıma girerek, adeta bir yeşil ekonomiye yol açmıştır. Nüfus artışı ise sanayileşme ile birlikte çevre sorunlarını arttırmış, bu nedenle birçok ülkede geri dönüşüm sektörünün sanayinin vazgeçilmez bir tedarikçisi konumuna gelmesi, atıklara “atık” değil de ucuz hammadde gözüyle bakılması gereksinimini doğurmuştur²⁷.

AB, atık önleme ve geri dönüşüm için 2005 yılında kabul ettiği tematik stratejisinde de uzun vadeli hedef olarak, atığı önleyen, önlenemeyen atığı da kaynak olarak kullanan bir geri dönüşüm toplumu oluşturmayı hedeflemiştir. Yaşam döngüsü yaklaşımı ile bir ürünün çevresel etkisini, tüm kaynakların yaşam döngüsü sürecinde kazanımından, bertaraf edilmesine kadar olan süreci dikkate almaktadır²⁸. Burada atık yönetim hiyerarşisinde; atık oluşumunun önlenmesi, doğal kaynakların korunması, enerji geri kazanımı, endüstriye ucuz hammadde sağlama, bertaraf edilecek atık miktarını azaltma gibi ekonomik, çevresel ve sosyal kazanımlar hedeflenmiştir. Atık politikası kapsamında oluşturulan atık yönetimi hiyerarşisi ile de her bir safhada ne yapılabileceğine ilişkin çeşitli stratejiler geliştirilmiştir.

Atık yönetiminde vergi politikası ile hedeflenen, devletin belli ekonomik, mali ve sosyal amaçlarını gerçekleştirmektir. Bu amaçları gerçekleştirmek için vergilerin gerek miktarında, gerekse bileşiminde, atık yönetimi stratejisi kapsamında öngörülen ayarlamaların yapılması gerekmektedir. Atık yönetimi konusunda uygulanacak

25 Türk Dil Kurumu, “Politika”, T.C. Başbakanlık Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58f4bf1a751d1472.150.503, (Erişim Tarihi: 17.04.2017).

26 Euroäische Kommission, Bericht der Kommission an das Europäische Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, über die Thematische Strategie für Abfallvermeidung und -recycling, SEK (2011) 70 endgültig, Brüssel 2011, s. 2.

27 TÜDAM, a.g.e., s. 20.

28 Euroäische Kommission, a.g.e., s. 2

vergi politikası sadece devletin atık yönetimi amaçlarına hizmet etmeyecek, aynı zamanda vergi politikasının mali, ekonomik ve sosyal amaçlarının da gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Atık yönetiminde başarı sağlanamaması atıkların ekonomik değerlerinden mahrum kalmaya, yerel yönetimlerin çöp toplama ve işletme maliyetlerinde artışa, ayrıca gittikçe büyüyen çevre kirliliği ve sosyal sorunlara neden olacaktır. Geri dönüştürülemeyen her hammadde için dışa bağımlılık daha fazla artacağı gibi, ülke ekonomisi de zarar görecektir²⁹.

Almanya Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı tarafından 2015 yılında yayınlanan "Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerde Sürdürülebilir Katı Atık Yönetimi için Ekonomik Enstrümanların Uygulanması" başlıklı raporda vergi politikasının önemine değinilmiştir. Raporda atık yönetim şirketleri, yerel yönetimler, çevre dostu uygulamalar ve teknolojilerin vergi muafiyeti, vergi indirimleri, sübvansiyonlar ve diğer ekonomik araçlar ile teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁰. Kuşkusuz gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde yatırımları teşvik etmek için genellikle farklı araçlardan yararlanmaktadırlar. Gelişmiş ülkeler nakdi yardımları, faizsiz kredi, sigorta gibi finansal teşvikleri tercih ederken, gelişmekte olan ülkeler daha çok vergisel teşvikleri, vergi tatili, vergi erteleme, ayrıcalıklı vergi oranları, gümrük - Katma Değer Vergisi (KDV) muafiyeti, amortisman indirimi gibi mali teşvikleri kullanmaktadırlar. Çevre dostu atık yönetimi sistemleri uygulayarak atıkları azaltmak ya da tamamen ortadan kaldırmak için hem vergi ve harçlar gibi cesaret kırıcı yöntemlerin, hem de vergi indirimi, vergi muafiyeti, sübvansiyonlar gibi teşvik edici yöntemlerin birlikte uygulanması gerekmektedir³¹.

Atık yönetimi aslında çevre politikasının bir parçasıdır. Bu nedenle çevre politikası araçlarının atık yönetimi içinde atık yönetim hiyerarşisine göre tasarlanması gerekmektedir. Çünkü burada gerek düzenleyici ve denetleyici araçlara, gerekse ekonomik araçlara birlikte başvurulması bir zorunluluk oluşturmaktadır. Emir ve yasaklar ile standartlardan oluşan düzenleyici ve denetleyici araçlara, mevzuat hükümlerine dayandığı için hukuki araçlar ya da kumanda kontrol tipi araçlar da denilmektedir. Örneğin, standartlar, ortam kalitesi, emisyon ve teknoloji bu kapsamda her bir aşama için detaylı düzenlenip, denetlenebilir. Hukuki araçların dışında ayrıca çeşitli ekonomik araçlar da söz konusudur. Bunlar, vergiler ve harçlar (indirimler, muafiyetler, istisnalar, atık gömme vergisi gibi), fonlar ve sübvansiyonlar, ticareti yapılabilir kirlilik izinleri, ileri düzey geri dönüşüm bedelleri, ürün vergileri ve genişletilmiş üretici sorumluluğu, depozito-geri ödeme sistemleri, atık üretilen enerji için tarife garantisi gibi birçok uygulamalardır³².

Atıkların ortaya çıkardığı birçok olumsuzluk aslında hukuki, teknolojik ve ekonomik araçların hem birlikte, hem de üretici ve tüketiciyi kapsayacak şekilde uygulanmasını gerektirmektedir. Zira atık problemi sadece genişletilmiş üretici

29 TUDAM, a.g.e, s. 44.

30 TUDAM, a.g.e, s. 35-36.

31 TUDAM, a.g.e, s. 24, 36-37.

32 Fatih Can, "Çevre Politikasının Ekonomik Araçları", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, a9 (3), Temmuz 2016, s. 63; TUDAM, a.g.e, s. 36-37.

sorumluluğu ile çözülemeyeceği gibi, sadece vergi politikası da söz konusu problemin çözülmesi için yeterli değildir. Bu nedenle atık yönetimde yapılacak düzenlemelerin mutlaka bütün atık yönetimi politikalarını kapsayacak, ayrıca üretici ve tüketiciyi de içine alacak şekilde yapılması gerekmektedir³³. Atık yönetimi kapsamında uygulanacak vergileri ekolojik vergi uygulamaları kapsamında vermek gerekirse Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Ekolojik Vergi Uygulamaları

Atık ve Emisyon Azaltılmasına Yönelik Vergiler	<ul style="list-style-type: none"> • Karbon ve enerji vergileri (kara, deniz, hava taşımacılığı faaliyetleri) • Su kirliliği vergileri • Katı atık vergileri • Ürün vergileri (gübre ve böcek ilacı vergileri)
Geri Kazanımı Sağlamaya Yönelik Vergiler	<ul style="list-style-type: none"> • Atık pil ve akümülatör vergileri • Ambalaj vergileri
Doğal Kaynakların Korunmasına Yönelik Vergiler	<ul style="list-style-type: none"> • Su çıkarma vergileri • Agrega vergileri • Avcılık ve balıkçılık vergileri
Diğer Vergiler	<ul style="list-style-type: none"> • Turizm üzerindeki ekolojik vergiler • Yeşil bina teşvikleri • Gürültü vergileri • Gayrimenkul vergileri
Ekolojik Amaçlara Tahsis Edilmiş Global Vergi Önerisi	<ul style="list-style-type: none"> • Tobin Vergisi • Spahn Vergisi

Kaynak: Tank Jamali, Ekolojik Vergiler (Çevre Vergileri), Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2007, s. 218-286.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere çevre vergileri, atık ve emisyon azaltılmasına, geri kazanımı sağlamaya, doğal kaynakları korumaya ve diğer amaçlara yönelik olmak üzere çok sayıdadır. Yani devletlerin elinde, atık yönetimine yönelik birçok araçtan bir tanesi olan vergi politikası kapsamında uygulanabilecek çok sayıda vergi bulunmaktadır.

Vergiler ve harçlar aslında çevreye verilen zararın içselleştirilmesinde, zarar veren mal ve hizmetin maliyetinin arttırılmasında etkili bir yöntem olup, "kirlüten öder" prensibinin de yaygın kullanılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda kamu gelirlerini arttırmakta, üretici birimleri daha çevreci yeni ürünler üretmeye teşvik etmektedir. Bu vergilerle artan gelirin, emek ve sermaye üzerindeki geleneksel vergilerin düşürülmesine de katkı sağlayabileceği savunulmaktadır. Ancak bu pozitif yanlarına karşın, uluslararası rekabeti daha çevreci olanlar aleyhine bozması ya da düşük gelirli için gelir dağılımını daha da bozucu nitelik taşıması gibi olumsuz

33 T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. "2015 Yılı 4. Atık Yönetimi Sempozyumu Sonuçlarının Değerlendirilmesi", T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, 2015, <http://www.csb.gov.tr/gm/cygm/index.php? Sayfa=duyurudetay&Id=33513>, (Erişim Tarihi: 18.06.2017), s. 1-6.

yanları da bulunmaktadır³⁴. Atık yönetimi konusunda uygulanan bazı vergiler ve ekonomik araçlar şöyledir:

- **Atık Gömme Vergisi:** Belediyeler tarafından atıkların karışık olarak gömülmesi, kompostlaştırma, anaerobik çürütme, geri dönüşüm ve yakma, ayrıştırma ve işleme gibi yöntemlere göre ucuz bir yöntem olup, beraberinde sera gazı etkisi, emisyonda artış, sızıntı sular, toprak kirliliği gibi göz ardı edilemeyecek çevresel ve sosyal sorunları da getirmektedir. Bu sorunlar hem yerel yönetimler, hem çöp şirketleri, hem de endüstriyel atık üreticileri tarafından görmezden gelinmektedir. Bu nedenle uygulanacak bir atık gömme vergisinin, depone alanlarına gömülecek atıkların görünmeyen maliyetlerini de içerecek şekilde olması gerekmektedir. Yapılacak bu fiyatlandırma hem sebep olanları maliyetlere ortak edecek, hem de tekrar kullanım, geri dönüşüm gibi gömmeye nazaran daha pahalı olan alanların da tercih edilir hale getirilmesine yol açabilecektir³⁵.

- **İleri Düzey Geri Dönüşüm Bedelleri, Ürün Vergileri ve Diğer Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu Enstrümanları:** Elektronik ekipmanlar, aşındırma önleyici yağlar, piller, ömrünü tamamlamış araçlar gibi belirli ürünlerin üreticileri ve ithalatçıları veya ambalajlı ürün piyasaya sürenler tarafından, bu ürünlerin kullanım ömürleri sonunda oluşacak atıkların yönetilmesi için gereken ücretlendirmelerin yapılması, yerel yönetimlerin atık yönetim maliyetlerini düşüreceği gibi halkın cebinden daha az para çıkmasını sağlayacaktır. Genişletilmiş üretici sorumluluğu ise Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından “üreticilerin ürettiği ürünler için sorumluluğunun, o ürünün tüketici tarafından kullanılması ve atık haline gelmesine kadar olan yaşam döngüsünü kapsayacak şekilde genişletilmesine ilişkin bir çevre politikası” şeklinde tanımlanmıştır. Burada üreticiler ve ithalatçılar atıklarını kendileri toplayabilirler, mevcut atık toplama sistemine dâhil olabilirler ya da piyasaya sürdükleri ürün için vergi verebilirler. Genellikle birçok üretici atık toplama sistemine dâhil olurken, küçük ithalatçılar ise vergi ödemeyi tercih etmektedirler³⁶.

- **Depolama Vergileri:** Depolama vergileri bir çeşit katı atık vergisidir. Evsel, ticari işletme, resmi kurum, inşaat ve enkaz, hastane, endüstriyel atıklar ile sokak çöpleri gibi katı atıkları kapsamaktadır. Verginin amacı, çöp depolama alanlarının miktarını azaltmayı, tekrar kullanım, geri dönüşüm ve bertaraf etmeyi teşvik etmektir. Vergi, atık boşaltılan alanın sahibinden, atılan atığın tonuyla orantılı olarak alınmaktadır³⁷ (Can, 2016: 65-66). Örneğin İngiltere’deki depolama vergisinde ekonomideki tüm sektörler esas alınmaktadır. Verginin amacı da atık oluşumunu önlemek ve dolaşımdan kaynaklanan çevresel etkileri ortadan kaldırmak ve atıkların büyük bölümünü ekonomiye kazandırmaktır. Vergi iki şekilde alınmaktadır. Birincisi evsel atıklardan maktu olarak alınmakta, ikincisi “inert (aktif olmayan)” olarak adlandırılan materyalleri içermektedir. İngiltere’de uygulanan depolama vergisinde, verginin

34 Can, a.g.m, s. 63.

35 TÜDAM, a.g.e, s. 37-38.

36 TÜDAM, a.g.e, s. 38-39.

37 Can, a.g.m, s. 65-66.

etkisi, söz konusu standart vergi oranları arttırıldığında atık miktarının azalması şeklinde gözlenmiştir. Açıkçası geri dönüşümün sağlanmasında, yani atıkların önlenmesi, yeniden kullanılması, yeniden kullanıma hazırlanması ve geri dönüşümü safhasında uygulanan depolama vergisi İngiltere’de önemli bir caydırıcı politika aracı olmuştur³⁸.

İtalya’da geri dönüşüm çok ileri seviyede olmamasına rağmen, atıkların geri dönüştürülmesine yönelik depolama vergisi uygulanmaktadır. Depolama vergisi ile bir yandan atık miktarının azaltılması, diğer yandan da atıkların geri dönüşümü sağlanarak bir geri dönüşüm piyasası oluşturulmak istenmiştir. Ancak vergi oranının çok düşük olması ve depolama dışında alternatif sunmada yeterli teşviki sağlamaması, amacının tam olarak gerçekleşmesini engellemiştir. Yine de uygulanan depolama vergisi sayesinde İtalya’da atık depolama miktarı azalmış, geri dönüşüm oranları artmıştır³⁹.

Hollanda’da ise atıkların azaltılması, tekrar kullanımı, geri dönüşümü ve geri kazanımı amacına yönelik olarak depolama vergisi ile birlikte yakma vergileri de uygulanmaktadır⁴⁰. Depolama ve yakma vergilerinin birlikte uygulanması aslında her iki verginin birbirini tamamlayıcı nitelik arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Yakma vergileri, atıkların depolama alanından yakma alanına gönderilmesini engellemek amacıyla konulmaktadır⁴¹. Depolama vergisi oranları geri dönüşümlü ve yanıcı atıklar için yüksek, yanmayan ve geri dönüşüm imkânı olmayan atıklar için düşük belirlenmiştir. Bu sayede Hollanda’da ekonomik gelişmeye bağlı olarak atık miktarı artmasına rağmen bu atıkların yaklaşık %80’i geri dönüştürülebilmıştır⁴².

- **Çöp Vergileri:** Çöp vergileri yerel yönetimler tarafından, hane halklarının oluşturduğu kentsel atıkları toplayıp bertaraf etmenin karşılığı olarak alınmaktadır. Birçok ülkede bu vergi çöp miktarına bağlı olmaksızın sabit bir miktar üzerinden toplanmaktadır. Bu tutar ise emlak vergisine ya da su faturasına yansıtılabilmektedir. Bu durum, çöp hizmetinin ücretsiz gibi algılanmasına sebep olduğu gibi belediyelere ek maliyetler (ek işçi, ek çöp arabası, çöpler için daha fazla alan) çıkarmaktadır. Bu sakıncaları gidermek için birçok ülkede “Attığın Kadar Öde” yani “Pay-As-You-Throw (PAYT)” sistemi uygulanmaktadır. Vergi, hacim ya da ağırlık bazlı olmak üzere iki şekilde hesaplanmaktadır. İsveç gibi ülkelerde vergi, atılan kilogram başına ya da çöp torbası başına alınmaktadır. Bu iki farklı sistem de evsel katı atık miktarında önemli azalmalar sağlamıştır. Benzer bir uygulama Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde de söz konusudur. ABD’de hacim ya da ağırlık bazlı uygulama sonucunda evsel katı atıklarda %50'lere varan azalmalar görülmüştür. Kilogram ya da çöp

38 European Commission, Final Report, Use of Economic Instruments and Waste Management Performances, Nisan 2012, s. 64.

39 European Environment Agency Report, Effectiveness of Waste-Management Policies in the European Union, No: 7, 2009, s. 46-48.

40 Heleen Bartelings, and Vincent Linderhof. *Effective Landfill Taxation: A Case Study for The Netherlands*, ECOMOD 2006 Conference, March 2006, s. 4.

41 European Commission Final Report, a.g.e, s. 42.

42 Bartelings and Linderhof, a.g.m, s. 6.

torbası başına uygulama ise İsveç'in bazı yerlerinde %35'lere varan atık azalmaları sağlamıştır⁴³.

- **Pil ve Akümülatör Vergileri:** Piller ve akümülatörler ağır metal içermektedir. Bu nedenle de pil ve akümülatörlerin üzerine konulan vergiler ile bunların güvenli bir şekilde toplanması, şarj edilebilir pillerin kullanımının yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla Belçika, İtalya, Bulgaristan, Polonya, Portekiz, Hırvatistan, Macaristan, İsviçre gibi birçok ülkede pil ve akümülatör vergileri uygulanmaktadır⁴⁴.

- **Ambalaj Vergileri:** Ambalaj vergileri, ürünlerin tedarik fiyatını arttırarak, ambalaj talebini azaltarak, ambalajlarda kullanılan cam, kâğıt, metal ve plastik gibi maddelerin geri dönüşümünü teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Örneğin Danimarka'da, kullanılan maddenin ağırlığı başına ambalaj vergisi alınmaktadır. Kâğıt ve karton ambalajlarda vergi miktarı kilo başına 0.95 Danimarka Kronu (DKK), ahşap ambalajlarda 0,55 DKK, alüminyumlarda 33,3 DKK, cam ve seramikte 1.85 DKK olarak belirlenmiştir. Burada tartışılan konulardan birisi de, ambalaj vergisinin üretimi sırasında ortaya çıkan karbondioksit (CO₂) miktarlarına göre uygulanmasının daha uygun olacağıdır. Belçika bu nedenle cam ambalajlarında kilogram başına 0.35 €, çelik için 1.75 €, polistiren ve polivinil klorür (PVC) için 3.85 €, alüminyum için ise 6,3 € olmak üzere farklı bir ambalaj vergisi uygulamaktadır (Can, 2016: 67). Ayrıca Danimarka 1993 yılında çevre vergisi reformu ile plastik ve kâğıt bardak vergisi getirmiş, Norveç'te de 1994 yılında içecek paketlerine, 2000 yılında ise katı atıklara yönelik vergiler düzenlenmiştir⁴⁵.

- **Depozito- Geri Ödeme Sistemleri:** Depozito uygulaması ile çevreyi kirlenme olasılığı bulunan ürünleri satın alanlara, ek bir fiyat ödettirilmektedir. Bu sistemde teneke kutu, cam şişe gibi ambalajlı ürünleri satın alanlar, bu ambalajları geri dönüştürülmek ve çevreye zarar vermeyecek bir şekilde yok edilmek üzere gösterilen yere teslim ettiğinde ödediği tutarı geri alabilmektedir. Bu uygulamanın neticesinde %80'lere varan geri dönüşüm sağlandığı görülmüştür. Ücret düşük tutulduğunda istenilen geri dönüşümün sağlanamaması, yüksek belirlendiğindeyse üreticilerin daha ucuz ve çevreye duyarlı üretim biçimlerine yönelme tehlikesi, sistemin eksik yönleri olarak ifade edilmektedir⁴⁶. Depozito sistemi hem basit hem de ucuz bir sistem olup, kişiler atık için para ödemek yerine, kendisine para verilerek ödüllendirilmektedir. Ayrıca bu sistem zaman içerisinde çevre bilincinin oluşmasına da ciddi katkılar sağlamaktadır. Depozito vergisi ürünlerin toplanmasına aracılık edecek bir sektörün de ortaya çıkmasını teşvik ederek istihdam yaratmaktadır. Bunların yanı sıra illegal atıkların azaltılmasına destek vermektedir. Kanada, Çek Cumhuriyeti,

43 Can, a.g.m, s. 66.

44 Can, a.g.m, s. 66.

45 Ali Çelikkaya, "Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2011, s. 110-111.

46 Can, a.g.m, s. 69.

Yunanistan, Kore, Polonya, Norveç, İsveç gibi ülkelerde depozito vergisi uygulaması mevcuttur⁴⁷.

• **Performans Kefalet ve Bonoları:** Performans kefalet ve bonoları, çevreye zarar verme potansiyeli olan bir faaliyet öncesi kamusal otoritelere yapılan ödemeleri ifade etmektedir. Kirlenici, ciddi bir tazminat yükü altına girebileceğini düşündüğü işi için baştan önlem almaktadır. Kanada, ABD ve Avustralya'da belirlenen iş kollarında (madencilik gibi) faaliyet gösteren firmaların onarım ve temizleme yükümlülüklerine uymalarını garanti altına almak için faaliyet öncesi ödeme yapmaları istenmekte, oluşan kirliliğin belirlenen standartlar altında olması durumunda firmaya geri ödeme yapılmaktadır. Bu sistemde ödeme⁴⁸; *"Atık veya ürünün geri kazanılması şartına, önceden belirlenmiş ürün kriterlerine, atık işleme proseslerinin veya belirlenmiş teknolojilerin kullanılması şartına, üretim alanlarında kaza riskinden tamamen kaçınma şartına vb. bazı şartlara karşılık alınmakta ve kirleticilere 'finansal sorumluluk' yüklenmektedir."* Eğer firma performansları yerine getireceği konusunda bir bankayı ya da sigorta şirketini ikna edebilirse, sorumluluğunu bir ücret karşılığında aktarabilmektedir. Bu durumda depozito sistemi, kredi veya sigorta pazarı tarafından nakit depozito şeklinden performans bonosuna dönüşebilmektedir. Bu sistemin en önemli uygulayıcısı Avustralya'dır⁴⁹.

Ger dönuşüm hedeflerine ulaşılması amacıyla geri iade alınan bir başka uygulama ise Macaristan örneğidir. Macaristan'da geri dönüşüme yönelik olarak, ürün bedelleri üzerinden alınan eko-vergi sistemi uygulanmaktadır. Bu kapsamda, ticari kullanım için içecek ambalajı, reklam broşürleri ve lastikler gibi ambalaj malzemeleri gibi bazı ürünlerden, çevreye etkilerinden dolayı vergi alınmaktadır. Buna ürün vergisi adı da verilmektedir. Verginin mükellefi üretici veya ithalatçı olmaktadır. Üretici ve ithalatçı söz konusu ürünler için ödediği vergiyi, geri dönüşüm hedeflerine ulaşması halinde geri iade alabilmektedir. Uygulamada, ürün ücreti, geri dönüşüm hedeflerine ulaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Vergi, üretici (veya ithalatçı) tarafından ödenmekte ve tüketicilere devredilebilmektedir. Ayrıca eko-etiketli olan ürünlerde yani geri dönüştürülebilir nitelikte olan ürünlerde düşük vergi uygulanmakta, muafiyet ve istisna uygulamalarına da yer verilmektedir⁵⁰.

• **Agrega Vergileri:** *"Verginin konusunu taş, çakıl, üst toprak, kil, kum, kireç taşı, tebeşir ve benzeri tortul maddelerin ticari amaçlarla herhangi bir taş ocağı, maden veya benzeri bir alandan özütleme, çıkarılması, yontulması veya ithal edilmesi oluşturmaktadır"*. Danimarka, İsveç, İngiltere gibi ülkelerde uygulanmaktadır. Türkiye'de ise 608 Sayılı yasaya dayanarak çıkarılan 6 Haziran 1317 (1901) tarihli Taşocakları Nizamnamesi'ne göre İl Özel İdareleri tarafından alınan Taşocakları Resim ve Harçları mevcuttur⁵¹.

47 Jamali, a.g.e., s. 75.

48 Can, a.g.m, s. 69; Jamali, a.g.e, s. 76.

49 Jamali, a.g.e, s. 76-77.

50 European Environment Agency Report, a.g.e., s. 42-44.

51 Jamali, a.g.e, s. 276-279.

4. TÜRKİYE'DE ATIK YÖNETİMİNDE UYGULANAN VERGİ POLİTİKASI

Türkiye'de atık kavramı (atık, katı atık, evsel katı atık, tehlikeli atık) 1983 yılında 2872 Sayılı Çevre Kanunu ile ele alınmıştır⁵². Atık konusu ise daha çok katı atıkla ilgili olarak 1991 yılında incelenmeye başlanmış, 2003 yılında da ilk kez atık yönetimi konusu hız kazanarak, entegre atık yönetimi anlayışı ile birlikte bir yönetim stratejisine dönüşmüştür. Türkiye'de atık yönetimi konusunda birçok kanunda düzenlemeler yapılmıştır. 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun 8. maddesi, 5491 Sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 11. maddesi, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesi, 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 14 ve 15. maddeleri, 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve Çevre ve Temizlik Vergisi Kanunu'nun 97. maddesinde atıklarla ilgili genel düzenlemeler vardır. Ayrıca 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181 ve 182. maddelerinde de genel düzenlemeler söz konusudur⁵³ (Gündüzalp ve Güven, 2016: 6-8). Türkiye'de kabul edilen Atık Yönetimi Yönetmeliği'nin 1. Maddesinde⁵⁴ (RG, 2015),

“a) Atıkların oluşumundan bertarafına kadar çevre ve insan sağlığına zarar vermeden yönetiminin sağlanmasına; b) atık oluşumunun azaltılması, atıkların yeniden kullanımı, geri dönüşümü, geri kazanımı gibi yollar ile doğal kaynak kullanımının azaltılması ve atık yönetiminin sağlanmasına; c) çevre ve insan sağlığı açısından belirli ölçütlere, temel şart ve özelliklere sahip, bu yönetmeliğin kapsamındaki ürünlerin üretimi ile piyasa gözetimi ve denetimine” ilişkin hususlar düzenlenmiştir”.

Madde 2'de ise yönetmeliğin, Ek-4 atık listesinde verilen atıklar ile genişletilmiş üretici sorumluluğu çerçevesinde yönetimi sağlanan elektrikli ve elektronik eşya, ambalaj, araç, pil ve akümülatör ürünlerini kapsayacağı ifade edilmiştir⁵⁵ (RG, 2015). Atık yönetmeliği kapsamında Türkiye'de var olan mevcut yasal düzenlemeler daha çok AB direktifleri doğrultusunda oluşturulmaya çalışılmıştır. Evsel katı atıklar, ambalaj atıkları, tehlikeli atıklar, atık pil ve akümülatörler, hafriyat toprağı, inşaat ve yıkıntı atıkları, tıbbi atıklar, bitkisel atık yağlar, ömrünü tamamlamış lastikler, ömrünü tamamlamış araçlar, poliklorlubifeniller ve poliklorluterfeniller, araçların bakım ve onarımından kaynaklanan parçalar ve atıkların düzenli depolanması, düzenlenen konulardan bazılarıdır⁵⁶.

Türkiye'de AB'deki düzenlemelere paralel olarak birçok kanun ve yönetmelikte hem çevre, hem de atık yönetimine ilişkin önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile öngörülen hedeflere ulaşmak, kuşkusuz yasal düzenlemelerin mali araçlar ile desteklenmesini de gerektirmektedir. Mali araçların en önemlilerinden birisi vergi politikasıdır. Çevre Temizlik Vergisi (ÇTV), Katı Atık Vergisi ve harçlar

52 Resmi Gazete, 2872 Sayılı Çevre Kanunu, Kabul Tarihi: 09.08.1983, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 11.08.1983, Sayı: 18132, Yayımlandığı Düstur, Tertip: 5, Cilt: 22, s. 5910).

53 A. Anıl Gündüzalp ve Seval Güven. “Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketicisi: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, Şubat 2016, s. 6-8.

54 Resmi Gazete, 29314 Sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği.

55 Resmi Gazete, 29314 Sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği.

56 BSTB, a.g.e, s. 14.

haricinde KDV, Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) gibi vergiler bu amaçla kullanılmamalarına karşın, çevre üzerinde etki yaratmaları muhtemel vergilerdir. Türkiye’de uygulanan vergiler ile bazı ekonomik araçları çevresel etkileri (atık yönetimi bağlamında) açısından değerlendirmek gerekirse şöyledir:

- **Çevre Temizlik Vergisi:** Türkiye’de atık vergisi türü olarak alınan ÇTV, 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nda düzenlenmiştir. Doğrudan çevresel amaçlara tahsis edilen bir vergi olup, belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer şekillerde kullanılan binalar için uygulanmaktadır⁵⁷. Mükellefi ise söz konusu binaları kullananlardır⁵⁸.

ÇTV esas itibarıyla iki ayrı vergiyi bünyesinde barındırmaktadır. Birincisi katı atığın toplanması, diğeri ise suyun kullanımı için alınmaktadır. Katı atık üzerinden vergi alınabilmesi için söz konusu belediyenin çöp toplama hizmeti sağlaması, su kullanımından vergi alınabilmesi için de belediyenin kanalizasyon hizmeti vermesi gerekmektedir⁵⁹. Konutlara ait ÇTV, su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına 01.01.2017 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere büyükşehir belediyelerinde 28 kuruş, diğeri belediyelerde 21 kuruş olarak hesaplanmaktadır. İşyerleri ve diğeri şekillerde kullanılan binalarda ise ÇTV hem bina grupları, hem de 1, 2, 3, 4 ve 5. dereceye göre belirlenen yıllık vergi tutarına göre ödenmektedir. Büyükşehir belediyelerinde bu oran %25 artırımlı olarak uygulanmaktadır. Ancak kalkınmada öncelikli yörelerdeki belediyeler (büyükşehir belediye sınırları içerisinde bulunanlar hariç olmak üzere) ile nüfusu 5.000’den az olan belediyelerdeyse %50 indirimli olarak uygulanması öngörülmektedir⁶⁰.

ÇTV’nin temel amacı çevre kirliliğini önleyerek doğal kaynakları korumaktır. Ancak Türkiye’de ÇTV bu amacının dışına çıkarak daha çok yerel yönetimlere kaynak temin eder duruma dönüşmüştür. Çünkü üretilen atık miktarı ile verginin ilişkilendirilememesi, mükelleflerin davranışlarına göre değil de binanın niteliğine göre verginin alınması, sanayi tesislerinin okul ve benzerlerine göre daha düşük oranda vergilendirilmesi verginin amacının dışına çıkmasına neden olmuştur⁶¹. Ancak atıkların kendi tesislerinde imha edenler ile artıma ve geri kazanma tesisine sahip olanlardan ÇTV tahsil edilirken, buldukları derece ve gruptan iki alt derece ve grup üzerinden vergilendirilmeleri hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm, atıkların azaltılması için gerekli artıma tesislerinin kurulmasını ve atıkların geri dönüştürülmesini sağlayarak olumlu bir teşvik unsuru oluşturmaktadır⁶².

57 Özgür Biyan ve Musa Gök, “Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 2, 2014, s. 301.

58 Resmi Gazete. 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 29.05.1981 Tarih, Sayı: 17354, Yayımlandığı Düstur: Tertip:5, Cilt: 20, s. 5261.

59 Orhan Pirlir, “Belediyelerde Çevre Temizlik Vergisinin Uygulanması”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Mart 1994, s. 35-37.

60 Resmi Gazete. 2017 Yılında Uygulanacak Çevre Temizlik Vergisi Tutarları, 49 Seri No.lu Belediye Gelirleri Kanunu Genel Tebliği, Sirküler Tarihi/No: 01.01.2017/2017/6.

61 Çelikkaya, a.g.m, s. 102, 113.

62 M. Cemal Özyardımcı, “Belediyelerde Emlak ve Çevre Temizlik Vergisi Uygulamaları”, *Çağdaş*

• **Katı Atık Vergisi:** Türkiye’de ÇTV dışındaki bir başka çevre vergisi ise su abone sahiplerinden su tahsilat makbuzu ile tahsil edilen evsel katı atık bedelidir. Atık Su Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik ise 2010 yılında çıkarılmıştır. Yönetmeliğin birinci bölümünün birinci maddesinde yönetmeliğin amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Atık su altyapı tesisleri ile evsel katı atık bertaraf tesislerinin kurulması, bakımı, onarımı, işletilmesi, kapatılması ve izlenmesi, bu tesislerle ilgili olarak verilen tüm hizmetleri karşılayabilecek tam maliyet esaslı tarifelerini; atık su altyapı yönetimleri, büyükşehir belediyeleri ve belediyeler tarafından belirlenmesi, ayarlanması ve uygulanması yoluyla çevresel altyapı hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamaktır”⁶³.

Yönetmelik ayrıca evsel atık idarelerinin tarifelerini saptarken tam maliyet ve kirleten öder ilkelerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Tam maliyet belirlenmesinde mükerrerliği önlemek için ÇTV toplam sistem maliyetinden çıkarılmaktadır⁶⁴. Ancak ÇTV de su faturasında gösterilmek suretiyle tahsil edilmekte olup, belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer şekillerde kullanılan binalardan alınmaktadır. Temizlik ve katı atık hizmeti belediyelerin asli görevleri arasındadır. Bu da aynı konu üzerinden iki sefer vergi alınmasına neden olmaktadır. Ayrıca katı atığı olup olmamasına bakılmaksızın herkesten alınması ise bir başka sorunu birlikte getirmektedir. Yani vergi yasallık, ödeme gücü ve adalet ilkelerine ters düşmektedir. AB’ye üye ülkelerde, insanların zorunlu tüketmeleri gerekli su miktarı “tam kamusal mal ve hizmet” olgusuna dayanarak fiyatlandırma dışında tutulmaktadır. Oysa Türkiye’de böyle bir uygulama olmaksızın su bedeli üzerinden hem ÇTV, hem de evsel katı atık bedeli ödenmektedir⁶⁵.

• **Harçlar ile Su ve Kanalizasyon İdarelerinin Aldıkları Kirlilik Önleme Payları:** Tehlikeli atık bertarafı harcı, Türkiye’nin tek tehlikeli atık imha tesisinin (İzmit-İzaydaş) masraflarının karşılanması için tesise teslim edilen atık hacmine ve türüne göre (tıp ve sanayi atığı dâhil olmak üzere) değişmektedir. Ödenen harç tutarı tüm işletme maliyetini karşılamaktadır. Ancak burada temel sorun getirilen atığın çok düşük seviyede olmasıdır. Bu hem tehlikeli atıkların yeterince toplanamadığını göstermekte, hem de harcın etkinliğini sınırlı kılmaktadır⁶⁶.

Belediyelerin su temini ve atık su tahliye maliyetlerinin karşılanması için ayrıca su kullanımı ve kanalizasyon bağlantısına belediyeler tarafından belirlenen harç oranları uygulanmaktadır. Harç oranlarının tespitinde, marjinal sosyal maliyetleri

---

Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, Temmuz 1988, s. 90.

63 Resmi Gazete, 27742 Sayılı Atık Su Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik, Çevre ve Orman Bakanlığından, 27 Ekim 2010.

64 Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Evsel Katı Atık Tarifelerinin Belirlenmesine Yönelik Kılavuz, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Mart 2011, s. 5.

65 Serkan Acuner, “Katı Atık ve Bedelinin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, Türk İdare Dergisi, Sayı 478, Haziran 2014, s. 161.

66 OECD, OECD Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye 2008, OECD, Paris, s. 168.

yansıtan oranların belirlenmesi öngörülmüştür. Sanayilerin belirli dönemde kendi atık su arıtma tesislerini kullanamamaları durumunda, onların gerçekleştirdiği atık su boşaltımları için de harçların uygulanması, sanayileri kendi arıtma tesislerini kurmaya motive ederek, kirliliğin azaltılması için bir teşvik unsuru oluşturmaktadır⁶⁷.

Bir de kentlerde su ve kanalizasyon idarelerinin görev alanları içerisinde bulunan sanayi atık sularından kaynaklanan kirliliğin azaltılmasına yönelik "Atık Su Arıtma Bedeli" veya "Kirlilik Önleme Payı" adı altında alınan bir uygulama vardır. Bu uygulama ile ön arıtma tesisi kurma zorunluluğu olduğu halde bu tesisi kurmayan işletmelerden ölçülebilen kimyasal kirlilik parametrelerine göre bir bedel alınmaktadır. Burada karşılaşılan sorun ise yasal altyapının yeterince oturmamasından kaynaklı istenilen başarının sağlanamaması ile su ve kanalizasyon idarelerinin aldıkları kirlilik önleme paylarının kirliliği önlemekten çok hizmetin finansmana yönelik mali bir araca dönüşmesidir⁶⁸.

• **Çevre Kirliliğini Önleme Fonu ve Çevre Katkı Payı:** Çevre Kirliliğini Önleme Fonu, 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun 17. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak (17.05.1985 tarihli Resmi Gazete ilanı) 18757 Sayılı Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği ile kurulmuştur⁶⁹. Fonun kurulmasının amacı ilgili yönetmeliğin 1. maddesinde "çevre kirliliğinin önlenmesi ve çevrenin iyileştirilmesi amacıyla" olarak belirtilmiştir. Ancak Çevre Kanunu'nun 17. maddesi 2002 yılında ilga* edilerek kaldırılmıştır. Çevre kirliliğini önleme fonunun gelirleri çevreye zarar veren her türlü atık sonucunda uygulanan para cezalarından, hava, deniz ve kara taşıtlarının yolcu başına bilet bedelinden, taşınan yükün ağırlığından ve fenni muayeneleri sırasında ödenen bedellerin belli bir oranı alınarak hesaplanan tutarlardan oluşmaktadır⁷⁰. Böylece elde edilen gelirlerle fonun kuruluş amacı doğrultusunda atık miktarı azaltılmaya çalışılmıştır.

Çevre Katkı Payı, 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun 18. maddesine dayanılarak alınmaktadır. Çevre Katkı Payı ilk olarak Çevre Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle getirilmiş, 2001 yılında 4629 Sayılı Bazı Fonların Tasfiyesi Hakkındaki Kanun'la ilga edilmiş, 26.04.2006 yılında 5491 Sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un yürürlüğe girmesiyle yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenleme ile çevre katkı payının amacı Çevre Kanunu'nun 18. maddesinde "Çevre kirliliğinin önlenmesi, çevrenin iyileştirilmesi ve çevre ile ilgili yatırımların desteklenmesi" olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda ithaline izin verilen kontrole tabi yakıt ve atıklar ile hurdaların Cost, Insurance & Freight (CIF)* bedellerinin belli bir yüzdesi çevre katkı payı olarak tahsil edilmektedir. Çevre katkı payı ile elde edilen gelirler atık su arıtı-

67 OECD, a.g.e, s. 168.

68 Biyan ve Gök, a.g.m., s. 305.

69 Resmi Gazete, 2872 Sayılı Çevre Kanunu, s. 5916/2-3.

* Bir kanun veya maddesinin başka bir kanun veya maddenin yürürlüğe girmesiyle açıkça veya zımnen ortadan kalkmasıdır (Gözler, 2011: 133).

70 Resmi Gazete. 18757 Sayılı Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 17.05.1985.

* CIF dış ticarete ilişkin bir teslim şeklidir. Türkçe açılımı mal bedeli, sigorta ve navlun ödenmiş olarak teslimdir (Saygılıoğlu ve Gerçek, s. 72).

mı, atık bertarafı ve katı atık geri kazanım tesislerinin gözetim, fizibilite, etüt, proje ve inşaat işlerinin desteklenmesi ve benzeri amaçlarla kullanılmaktadır⁷¹.

• **Katma Değer Vergisi:** KDV Kanunu'nun 17/4-g maddesi gereğince "metal, plastik, lastik, kauçuk, kâğıt, cam hurda ve atıklarının teslimi" KDV'den istisna edilmiştir. Kanunun 30/a maddesinde "vergiden istisna edilmiş bulunan malların teslimi ve hizmet ifası ile ilgili alış vesikalarında gösterilen veya bu mal ve hizmetlerin maliyetleri içinde yer alan KDV"nin indirim konusu yapılamayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla istisna edilen KDV indirim konusu yapılamamaktadır. Vergi idaresinin hurda teslimlerine ilişkin KDV uygulanmasındaki yorumu ise düzeltme konu edilen KDV'de, hurda teslimi karşılığında alınacak bedele isabet eden KDV tutarının değil, hurdaya konu olan ürünün alımı sırasında ödenen KDV tutarının dikkate alınması gerektiği şeklindedir. Fakat hurdaya çıkarılan mallara ilişkin hurda işi yapan firmalar genellikle fatura düzenlememe yönünde bir davranış içerisinde olduklarından söz konusu hükmün ekonomik açıdan uygulanması pek de mümkün bulunmamaktadır⁷².

Hurda araç satışı hakkında KDV istisnasına yönelik çıkarılan bir özelve göre⁷³, özel ve tüzel kişiler tarafından kullanılan, ekonomik ömrünü doldurarak kullanılmaz hale gelen binek araçlar, kamyonlar, treylerler, yarı römork türü araçlara eğer trafik müdürlüğünden "hurdaya ayrılmıştır" şerhi konulmuşsa, araçların satışı KDV'ye tabi değildir. Ancak bu araçların kullanılabilir olduğunun tespiti halinde satış işlemlerinde %18 oranında KDV uygulanması gerektiği ifade edilmiştir.

"KDV Kanununun 3297 Sayılı Kanunla değişik 2/4. maddesine göre, kap ve ambalajların geri verilmelerinin mutad olduğu hallerde teslim, bunlar dışında kalan şeyler itibarıyla yapılmış sayılmaktadır. Buna göre, geri verilmesi mutad olan ambalaj maddelerinin içine konuldukları maddelerle birlikte tesliminde vergi, asıl maddenin bedeli üzerinden hesaplanacaktır. Bu durumda, ambalaj maddesi verginin kapsamına girmediğinden vergiye tabi tutulmayacaktır"⁷⁴.

KDV Kanunu'nun 24. ve 25. maddelerinde matraha dâhil olan ve olmayan unsurlar yer almaktadır. Bu unsurlar içerisinde iadeye tabi olan ambalajların bedeli matraha dâhil edilmemektedir. Dolayısıyla bunlar üzerinden KDV alınmamaktadır⁷⁵. Türkiye'de katı atık yönetimi yönetmeliği, ambalaj atıklarının (kâğıt, metal, plastik ve cam) kullanıldıktan sonra yıllık kotalara göre toplanması ve geri dönüştürülmesini öngörmektedir. Yani ürün perakendecilerine ya da toptancılarına boş kutuların geri getirilmesi halinde depozito ödenmektedir⁷⁶. KDV'nin gerek hurda

71 Resmi Gazete, 2872 Sayılı Çevre Kanunu, s. 5916/3

72 Onur Elele, "Geri Dönüşüm ve Geri Kazanım Uygulamalarında Vergi", <http://www.vergidegundem.com/documents/10156/994209/10.11.13.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.12.2016), s. 59.

73 T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı, Hatay Vergi Dairesi Başkanlığı Vergi ve Anlaşmalar Uygulama Müdürlüğü, Özelge: Hurda Araç Satışı KDV İstisnası Hk., Sayı: B.07.1.GİB.4.31.15.01-KDV.06.03, 16.06.2010.

74 T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı, Hatay Vergi Dairesi Başkanlığı Vergi ve Anlaşmalar Uygulama Müdürlüğü, Özelge: Hurda Araç Satışı KDV İstisnası Hk., Sayı: B.07.1.GİB.4.31.15.01-KDV.06.03, 16.06.2010.

75 Doğan Şenyüz, Mehmet Yüce ve Adnan Gerçek, Türk Vergi Sistemi, 14. Baskı, Ekin Kitapevi, Bursa, 2017, s. 260.

76 Çelikkaya, a.g.m, s. 114.

teslimlerinin, gerekse iadeye konu olan ambalajların doğrudan geri dönüşüm amacına yönelik uygulanan vergi politikaları kapsamında olduğunu söylemek bu nedenle mümkün değildir. Zira KDV'nin gerekçesinde de böyle bir amaç belirtilmemiştir. Burada bir noktanın daha belirtilmesi gerekirse, eskiden depozitolu cam şişe kullanımı çok yaygın iken, artık bu uygulama yerini depozitosuz şişe uygulamasına bırakmıştır⁷⁷. Bunda depozitolu şişe uygulamasında yaşanan sorunlar da etkili olmuştur. Firmaların kendi şişelerini almak istememeleri; bakkal, market gibi yerlerin iadeli şişeleri toplamamak için fatura sorması; satarken kestikleri fiyattan farklı fiyat uygulamaları gibi birçok sorunla uygulamada karşılaşmaktadır.

• **Özel Tüketim Vergisi:** ÖTV Kanunu'na ekli I (petrol ve petrol ürünleri), II (motorlu araçlar), III (tütün mamulleri ve kolalı gazozlar) ve IV (beyaz eşya ve lüks mallar) Sayılı listelerde yer alan mallar ÖTV'ye tabidir. ÖTV Kanunu'nda doğrudan atık yönetimini tam olarak kapsayan düzenlemeler yer almamasına rağmen hem ÖTV Kanunu'nda hem de genel tebliğlerde atık yönetimine ilişkin çeşitli düzenlemeler söz konusudur. Örneğin, benzin, fuel oil ve doğal gaz gibi I Sayılı listede yer alan mallardan ÖTV alınarak bu tür atıkların tüketiminin kısılması ve en azından çevreye verdikleri zararların telafi edilmesi amaçlanmaktadır⁷⁸. Kanuna ekli II Sayılı tarifede yer alan motorlu taşıtların karbon monoksit, kurşun, partikül madde ve karbon dioksit gibi birtakım elementleri yayarak çevre kirliliğine ve atık oluşumuna neden oldukları hesaba katılarak daha küçük motorlu araçların tercih edilmesi teşvik edilmektedir⁷⁹. Ayrıca 29 seri numaralı ÖTV genel tebliği ile de yalnızca Türkiye'de yetiştirilen tarım ürünlerinden veya Çevre ve Şehircilik Bakanlığı mevzuatına uygun olarak Türkiye'de toplanan kızartılmış bitkisel atık yağlar ile kullanım süresi geçmiş bitkisel atık yağlardan elde edilen otobiodizel için düzenlemeler söz konusudur. Çünkü otobiodizelin motorinle harmanlanması sonucu elde edilen harmanlanmış otobiodizelden daha düşük oranda vergi alınmaktadır⁸⁰. Burada da görüldüğü üzere ÖTV kapsamında hem çevre hem de atıkla ilgili farklı düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır.

• **Motorlu Taşıtlar Vergisi:** MTV Kanunu'nda verginin konusunu oluşturan motorlu taşıtlar I (otomobil, kapı kaçı ve benzeri), II (minibüs, otobüs ve benzeri), IV (uçak ve helikopter) Sayılı tarifelerde düzenlenmiştir. MTV'de verginin matrahı I Sayılı tarife için motorlu araçların silindir hacmi, II Sayılı tarife için taşıtın ağırlığı ve oturma yeri, IV Sayılı tarife için motorlu taşıtın yaşı ve ağırlığı dikkate alınarak maktu ve nispi tutarlar şeklinde belirlenmiştir⁸¹. MTV, matrah olarak mo-

77 Ashlhan Arıkan, "İçecekler ve Ambalajlar", *ASO-Ambalaj Sanayicileri Derneği Ambalaj Bülteni*, Temmuz-Ağustos 2006, s. 42.

78 Ercan Çitil, Cumali Kınacı ve Özgür Kayalica, "Katı Atık Yönetiminde Ekonomik Araçların Kullanımı ve Çevre Temizlik Vergisi", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 6, Aralık 2010, s. 33.

79 Ümit Süleyman Üstün, "Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreyi Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 2012, s. 173.

80 Resmi Gazete. 28868 Sayılı 29 Seri Numaralı Özel Tüketim Vergisi Genel Tebliği, Resmi Gazete Tarihi: 21.12.2013.

81 Şenyüz, Yüce, Gerçek, a.g.e, s. 403-405.

torlu taşıtların yaşını, silindir hacmini veya ağırlığını dikkate alırken motorlu araçların yaydığı karbon emisyon miktarını doğrudan dikkate almamaktadır. Bu durum MTV'nin atıkların önlenmesi veya atıkların azaltılmasını teşvik eden bir vergi olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte, ÖTV'de olduğu gibi MTV'de de matrah olarak motorlu araçların silindir hacimlerinin dikkate alınması, daha az atığa neden olan daha düşük silindir hacimli motorlu araçların tercih edilmesini teşvik etmektedir. Böylece MTV de doğrudan olmasa da dolaylı olarak atıkların azalmasına katkı sağlamaktadır⁸².

• **Çevre Kanunu Uyarınca Tahsil Edilen İdari Para Cezaları:** Kabahat, kanunun karşılığında idari yaptırım öngördüğü haksızlık olarak tanımlanmaktadır⁸³. Çevre Kanunu'nda da bireylerin çevreyi kirletmemeleri, atık oluşumunun engellenmesi veya atıkların azaltılmasına ilişkin bir takım kurallar getirilmiştir. Bu kurallara uymayanlara çevre kabahati işledikleri gerekçesiyle idari yaptırımlar uygulanmaktadır. Uygulanacak idari yaptırım miktarı, farklı nitelikteki fiiller için farklı ceza şeklinde (300 Türk Lirası (TL)'nden başlayarak 60.000 TL'ye varan idari para cezaları olarak) öngörülmüştür⁸⁴.

Çevresel bazda uygulanan vergiler ile ekonomik araçların birçoğunda amaç, çeşitli ülkelerde olduğu gibi gelir amacına dönmüştür. Yapılan bir çalışma, çevresel vergi uygulamalarındaki birincil amacın birçok ülkede çevreden ziyade gelir artırımını olduğunu ortaya konmuştur. Kuzey Avrupa Ülkeleri, Avusturya, İngiltere, Hollanda ve Macaristan gibi bazı ülkelerde ise çevre amacının gelir amacından daha çok ön planda olduğu gözlenmiştir⁸⁵.

Atık yönetimi konusunda Türkiye'de yapılan uygulamalara bakıldığında atık yönetimini destekler şekilde bir mali politikanın ya da özellikle bir vergi politikasının olmadığı hem üretici, hem tüketici bazında görülmektedir. OECD'nin de 1999 ve 2008 yıllarında yayınlanan çevresel performans inceleme raporlarında, Türkiye'nin hava ve su yönetiminden, doğanın korunmasına, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden, uluslararası yükümlülüklerine kadar birçok alanda olumlu gelişmeler göstermesine rağmen, benzer olumlu bir gelişmenin vergi politikası alanında olmadığı ifade edilmiştir⁸⁶.

Türkiye'de vergi teşviki alanında yaşanan sorunlardan birisi de teşvik sistemine bakış açısından kaynaklanmaktadır. Çünkü vergi teşvik sistemi bölgesel teşvik unsurlarını içerecek şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamında 6 bölge oluşturulmuştur. Burada 1. ve 2. bölgeler gelişmiş olduğu için öncelik 3, 4, 5 ve 6. bölgelere verilmiştir. Ancak Türkiye nüfusunun %56'sı, sanayi kuruluşlarının ise %72'si 1. ve 2. bölgede bulunmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da evsel atıkların %80'i, endüstriyel atıkların ise %90'ı 1. ve 2. bölgede oluşmaktadır. Bu da bölgesel teşvik mantığı ile atık yönetiminin çelişmesine neden olmaktadır. Çünkü refah seviyesinin yüksek

82 Üstün, a.g.m, s. 173.

83 5326 Sayılı Kabahatler Kanunu, m. 2.

84 Resmi Gazete. 2872 Sayılı Çevre Kanunu.

85 TBB, a.g.e, s. 55.

86 Çelikkaya, a.g.m, s. 110.

olduğu bölgeler atığın da daha yüksek olduğu bölgeler olmasına rağmen, bölgesel teşvik sisteminden kaynaklı olarak, atık konusunda vergi politikası bağlamında kalıcı çözümler üretilememektedir. Zira bölgesel yatırım teşvik sistemi içerisinde teşvik olarak⁸⁷;

- KDV istisnası,
- Gümrük vergisi istisnası,
- Vergi indirimi,
- Sigorta prim işveren hissesi desteği,
- Gelir vergisi stopajı desteği (6. bölge için),
- Sigorta primi (işçi hissesi) desteği (6. bölge için),
- Faiz desteği (3, 4, 5 ve 6. bölgeler için),
- Yatırım yeri tahsisi (büyük kentlerde her zaman Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nün tahsis edebileceği uygun arazi yeri bulunmamaktadır),
- KDV iadesi (sabit yatırım tutarı 500 milyon TL'nin üzerinde olan stratejik yatırımları için),

olmak üzere birçok teşvik unsuru söz konusudur. Görüldüğü üzere bazı teşviklerden 1. ve 2. bölgeler yararlanamamaktadır. Ayrıca atık toplama-ayırma, geri dönüşüm ve geri kazanım tesisleri Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği'nin 101. maddesi gereğince organize sanayi bölgeleri içerisinde kurulamadığından, bölgesel yatırım teşvik sistemi içerisinde yer alan vergi indirimi ve sigorta primi işveren hissesinden de faydalanamamaktadır. Bu da teşvik sisteminin neden tekrar geri dönüşüme göre tasarlanmasının gerektiğini ortaya koymaktadır. Bölgesel teşvik unsurlarının geri dönüşüm sektörünü içerecek şekilde yeniden tanımlanması, teşvik tedbirlerinin Çevre Kanunu'na göre belirtilmesi gerekmektedir. Ayrıca elektrik indirimi, ucuz akaryakıt desteği gibi diğer mali desteklerin sağlanması, kalkınma ajansları tarafından çevresel desteklerin artırılması, atık ihtisas organize sanayi bölgelerinin teşvik edilmesi gibi birçok unsurun, atık yönetimindeki hedeflere ulaşmaya katkı sağlayacağı açıktır⁸⁸.

Türkiye için yapılması gereken, atık yönetimi hiyerarşisine uygun, öncelikleri hedef alacak bir vergi politikasının diğer mali araçlar ile birlikte önleme, tekrar kullanım, geri dönüşüm, geri kazanım ve bertarafı içerecek şekilde planlanarak uygulanmasıdır. Çünkü vergi politikasında yapılacak düzenlemeler atık yönetimi konusundaki başarıya önemli katkılar sağlayabilecektir. Bu konuda ciddi ülke örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, Danimarka'da 1986 yılında Atık Eylem Planı ile belirlenen hedefler doğrultusunda atık vergileri uygulanmaya başlanmış, uygulanan atık vergileri neticesinde de 1987-1996 yılları arasında çöp depolama alanlarına gönderilen atıklarda %26 azalma sağlanmıştır. Atıkların geri dönüşüm oranı %35'lerden

87 TUDAM, a.g.e, s. 52.

88 TUDAM, a.g.e, s. 47, 52.

%50'lere çıkmıştır. Toplam atıklar %39'dan %26'ya düşmüş, 1996 yılına gelindiğinde geri dönüşüm oranı %61'lere yükselmiş, geri dönüşümden sağlanan atıkların yeniden kullanım oranları ise %12'den %87'ye artmıştır⁸⁹.

Türkiye'de de vergi politikası bağlamında yapılacak düzenlemeler ile üretici ve tüketici sorumlulukları gerektiğinde cezalandırıcı, gerektiğinde de teşvik edici biçimde; özelde atık yönetimine, genelde ise çevre politikasına hizmet edecek şekilde düzenlenmelidir. Atık yönetimi kapsamında yapılması gereken, öncelikle atığın oluşmasını önleme olmalıdır. Bunun için de atık konusunda eğitim, araştırma-geliştirme (ar-ge), işitsel, görsel ve yazılı basına yönelik vergisel teşvikler ile bilinçlendirme çalışmaları arttırılmalıdır. Örneğin uygulanacak bir atık işleme vergisi, hane halkını çöp miktarını azaltmak için geri dönüşüm, bilişim ve satın alma alışkanlıklarını olumlu yönde değişime teşvik edebilecektir. ABD'de benzer bir uygulama büyük kabul görerek, üretilen çöp miktarında önemli bir düşüşe katkı sağlamıştır. Ayrıca mahalli idareleri çöp yığınlarından kurtarmış, artan gelirlerin de dönüşüm programlarının finansmanında kullanılmasına neden olmuştur⁹⁰.

Türkiye'de etkin bir geri dönüşüm sistemi bulunmamaktadır. Bir başka deyişle Türkiye geri dönüşümde henüz yolun başındadır. Türkiye'de uygulanması gereken geri dönüşüm politikası öncelikle, atıkların toplanması, ayrılması, değerlendirilmesi ve ekonomiye kazandırılmasına yönelik kamu veya özel sektöre ait geri dönüşüm tesislerinin kurulmasını sağlayacak nitelikte olmalıdır. Özellikle geri dönüşüm tesislerinin kurulmasına yönelik vergi teşvikleri sağlanarak, bu tesislerin kurulması özellikle 1. ve 2. bölgelerde teşvik edilmelidir. Geri dönüşüm tesislerinin kurulması ve teşvik edilmesi Ulusal Geri Dönüşüm Eylem Planı'nda da öngörülmüş fakat buna rağmen söz konusu tesislerin kurulmasında henüz olumlu adımlar atılmamıştır. Atıkların toplanması belediyeler tarafından çok basit yöntemlerle yapılmaktadır. Bu nedenle atıkların toplanması ve geri dönüştürülmesinin sistematik bir şekilde yapılabilmesi için geri dönüşüm tesislerinin kurulması önem arz etmektedir. Bu kapsamda geri dönüşüm tesisi kurulmasını özendirmek için geri dönüşüm tesisi kuran kişi ve firmaların bu tesisten elde ettikleri gelirlere vergi muafiyeti tanınması ve söz konusu tesiste geri dönüştürülen atıklara ilişkin teslimlerin KDV'den istisna edilmesi gibi uygulamalara yer verilebilir.

Geri dönüşüm sisteminin başarıya ulaşmasındaki önemli etmenlerden biri de atıkların toplanmasıdır. Atıkların toplanmasında başarıya ulaşılmasında ödüllendirme, depozitolu satış, satın alma ve gönüllü katılımı özendirme gibi uygulamalar etkili olabilecek yöntemlerdir. Bu kapsamda Macaristan örneğinde olduğu gibi işletmelerin atıklarının belli bir kısmını geri dönüşüm sistemine getirmeleri halinde getirilen atık miktarı ölçüsünde maktu vergi tutarlarının belirlenip, vergi mahsubuna imkân sağlanması atıkların geri dönüştürülmesine yönelik önemli bir teşvik unsuru olabilecektir.

Geri dönüşüm sistemine yönelik uygulanacak bir başka politika ise ürün vergileri olabilir. Bunun için de geri dönüştürülebilir nitelikte olmayan ambalaj ve

89 Seda Canpolat, "Çevre Vergileri ve Türkiye Uygulaması", T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı, Ankara, s. 119-120.

90 Çelikkaya, a.g.m, s. 106.

atıklara yönelik tüketim vergilerinde oran farklılaştırılması uygulaması yapılabilir. Bu durum tüketicileri geri dönüştürülebilir ürünleri satın almaya teşvik edebilir. Danimarka'da olduğu gibi ambalaj vergisi ile tüketici davranışlarını değiştirmek, çevreye duyarlı ambalaj yöntemlerini teşvik etmek mümkün olabilir. Ya da İrlanda'daki gibi plastik ambalaj vergisi uygulanması ile marketlerde plastik ambalajlara %90'lara varan bir iyileşme sağlanabilir⁹¹.

Türkiye'de de geri dönüştürülebilir nitelikte olmayan ürünlere uygulanacak yüksek vergi oranları ile söz konusu ürünlerin fiyatları arttırılarak, tüketici tercihi geri dönüştürülebilir nitelikteki ürünlere doğru kaydırılabilir. Ya da Macaristan'da olduğu gibi geri dönüştürülebilir ürünlere eko-etiketli verilerek geri dönüştürülebilir nitelikte olmayan ürün konusunda bilinçlendirme sağlanabileceği gibi geri dönüşümü olmayan ürünlerin kullanımı da azaltılabilir. Ayrıca Türkiye'de uygulanmakta olan ÇTV ve Katı Atık Vergisi, atığı dikkate alan bir tarife ile çevre amacına hizmet eder bir yapıya dönüştürülebilir. Bu sayede atıklar azaltılabileceği gibi işletmelerin üretimde kullandıkları girdileri mümkün olduğunca geri dönüştürülebilir nitelikte seçmelerinin de yolu açılarak çevre yönetimine katkı sağlanabilir.

SONUÇ

21. yüzyılda devletlerin hızlı büyüme arayışı, teknolojiye yaşanan gelişmeler, sanayileşmedeki artış, yükselen nüfus, tüketim toplumunun getirdiği alışkanlıklar gibi birçok faktör, hem doğal kaynakların tükenmesine, hem de üretilen atık miktarında artışla birlikte birçok çevresel soruna yol açmaktadır. Çevre sorunlarının bu yüzyılda geldiği boyut, canlı ve cansız yaşamı her geçen gün daha fazla tehdit etmektedir. Bu durum çevre sorunlarına acilen çözüm bulunmasını gerektirmektedir. Ortaya konabilecek çözüm alternatiflerinden birisini de atık yönetimi oluşturmaktadır. Çünkü atıklar, artık kullanılmadığı için istenmeyen, çevreye bırakılan her türlü maddeyi ifade etmektedir. Her geçen gün daha büyük bir sorun haline gelen atıklardan kurtulmanın yolu, başarılı bir şekilde uygulanacak atık yönetimi politikasından geçmektedir.

Başarılı bir atık yönetimi politikası başta üretilen atıkların canlı-cansız yaşamı için bir tehdit unsuru olmasını engelleyecek, doğal kaynakları koruyacak, atıkları ucuz bir girdi olarak ekonomiye geri kazandıracak, bu sayede hem kirlenmenin önüne geçebilecek, hem de sosyal ve ekonomik kazanımlar ortaya çıkarabilecektir. Atık yönetiminde başarının sağlanması için kuşkusuz birçok düzenleyici, denetleyici ve teşvik edici aracın (hukuksal, ekonomik, teknolojik araçların) birlikte ve uyum içerisinde uygulanması gerekmektedir. Atık yönetiminde ekonomik araçlar kapsamında vergiler, harçlar, fonlar ve sübvansiyonlar, ileri düzey geri dönüşüm bedelleri, ürün vergileri, depozito-geri ödeme sistemleri, atık üretilen enerji için tarife garantisi gibi uygulamalar istenilen hedeflere ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Ekonomik araçlar kapsamında uygulanacak iyi bir vergi politikası ile genelde çevre yönetimi, özelden ise atık yönetimi konusunda başarı şansı arttırılabilir. Bir-

91 Jamali, a.g.e, s. 266-288.

çok ülkede bu konuda farklı vergiler ve uygulamalar söz konusudur. Belçika, İtalya, Bulgaristan, Polonya, Portekiz, Hırvatistan, Macaristan, İsviçre gibi ülkelerde pil ve akümülatör vergileri, İngiltere, İtalya, Hollanda gibi ülkelerde depolama vergileri, Kanada, ABD ve Avustralya'da performans kefalet ve bonoları, Macaristan'da geri dönüşüme yönelik eko-vergi sistemi gibi birçok düzenleme bulunmaktadır. Ayrıca İsveç, ABD ve Danimarka gibi ülkelerde çöp vergileri uygulanmaktadır. Söz konusu çöp vergileriyle evsel katı atık miktarında çok ciddi düşüşler sağlanmıştır. Bu tür çeşitli vergisel uygulamalar ile Türkiye'de de olumlu sonuçlar almak mümkündür.

Türkiye'de birçok kanun ve yönetmelikle hem çevre, hem de atık yönetimine ilişkin önemli düzenlemeler yapılmış, yapılmaya da devam etmektedir. Ancak çevre ve atık yönetimi konusunda vergi politikası kapsamında yapılan düzenlemeler, OECD'nin de çevresel performans inceleme raporlarında (1999, 2008) ifade ettiği üzere yetersizdir. Ayrıca Türkiye'nin atık yönetimini ya da çevre politikasını destekler bir vergi politikası da yoktur. Çevresel bağlamda sadece ÇTV, Katı Atık Vergisi ve bazı harçlar uygulanmaktadır. Bunların dışında KDV, ÖTV, MTV gibi birçok verginin konulmasındaki amaç çevre değildir. Ancak yine de bu vergilerin çevre üzerinde etkileri söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'de vergi politikası bağlamında öncelikle yapılması gereken, atık hiyerarşisine göre üretici ve tüketici sorumluluklarına yönelik cezalandırıcı ve teşvik edici düzenlemelerin birlikte yapılmasıdır. Bu düzenlemelerde öncelik her zaman atığın oluşmasını önlemek olmalıdır. Bunun için de, ar-ge teşviklerinden, işitsel, görsel ve yazılı basına verilecek reklamlara; okullarda kreş çağında başlayan eğitime kadar tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye yönelik düzenlemelere vergisel teşvikler verilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de etkin bir geri dönüşüm sistemi de yoktur. Bu nedenle geri dönüşüm tesislerinin kurulmasını özendirerek teşvikler sağlanmalı, geri dönüştürülen atıklara ilişkin teslimlerin KDV'den istisna edilmesi gibi birçok uygulama değerlendirilmelidir. Türkiye'de atık yönetimine ilişkin vergisel teşvik sisteminden kaynaklı özel sorunlar da olup, bunun giderilmesi için bölgesel teşvik sistemi atık yönetimi konusu dikkate alınarak tekrar düzenlenmelidir. Geri dönüşüm uygulamasının başarıya ulaşmasında önemli bir paya sahip olan atıkların toplanmasını sağlamak için ödüllendirme, depozitolu satış, satın alma ve gönüllü katılımı sağlama gibi uygulamaları teşvik edecek vergisel düzenlemelere yer verilmelidir. Ayrıca geri dönüştürülebilir nitelikte olmayan ambalaj ve atıklara yönelik tüketim vergilerinde oran farklılaştırılması yoluyla tüketim alışkanlıkları değiştirilmeli ve/veya eko-etiketli ürünlere özel teşvikler verilerek geri dönüştürülebilir ürünler teşvik edilmelidir. Depolama ve yakma safhasında ise hem depolama hem de yakma vergilerini dikkate alan bir uygulama, işletmelerin girdilerinin geri dönüştürülebilir olmasına özen göstermelerini sağlayabilir.

Unutulmaması gerekir ki bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesilleri tehlikeye atan bir davranış hem "sürdürülebilir", hem de "etik açıdan uygun" değildir. Bu nedenle Türkiye'de vergilere sadece mali amaçla bakılmamalı, mali olmayan amaçların bazen mali amaçlardan daha önemli olabileceği gerçeği dikkate alınarak, vergi politikası çevre merkezci yaklaşımla yeniden düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Acuner, Serkan. *Katı Atık ve Atık Su Bedelinin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi*, Türk İdare Dergisi, Sayı 478, Haziran 2014, 131-166.
- Arıkan, Aslihan. İçecekler ve Ambalajlar, ASO-Ambalaj Sanayicileri Derneği Ambalaj Bülteni, Temmuz-Ağustos 2006, 38-45.
- Bartelings Heleen, usw. *Effectiveness of Landfill Taxation*, Institute for Environmental Studies, R-05/05, November 24, 2005, Netherlands.
- Bartelings, Heleen and Vincent Linderhof. *Effective Landfill Taxation: A Case Study for the Netherlands*, ECOMOD 2006 Conference, March 2006, 1-23.
- Bayerisches Landesamt für Umwelt. Abfall, UmweltWissen-Produkte und Abfall Vermeiden, trennen, verwerten oder beseitigen, Bayerisches Landesamt für Umwelt, Augsburg, August 2013.
- Bıyan, Özgür ve Musa Gök. Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 2, 2014, 281-310.
- Can, Fatih. Çevre Politikasının Ekonomik Araçları, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (3), Temmuz 2016, 58-73.
- Canpolat, Seda. Çevre Vergileri ve Türkiye Uygulaması, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Çelikkaya, Ali. *Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye’deki Durumun Değerlendirilmesi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, 2011, 97-120.
- Çetin, Öner. *Tersine Lojistik Açısından Katı Atık Yönetiminin İncelenmesi ve Kazanç Ençoklanması Üzerine Bir Uygulama*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2013.
- Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Evsel Katı Atık Tarifelerinin Belirlenmesine Yönelik Kılavuz, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Mart 2011.
- Çitil, Ercan, Kınacı Cumali ve Özgür Kayalica. *Katı Atık Yönetiminde Ekonomik Araçların Kullanımı ve Çevre Temizlik Vergisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 6, Aralık 2010, 28-36.
- Danish Environmental Protection Agency. Waste in Denmark, Ministry of Environment and Energy (Editors: Helle Husum, Lotte Wammen Rahbek, Lonne Lykke Nielsen and Tina Wissendorff Seheim), Denmark: Nordic Swan Ecolabel, 1999.
- Doedens, Heiko. Text 2.1. Abfallwirtschaft –Einführung und Grundlagen, Müllwelten, Fakten, Hintergünde, Beispiele Materialien für Schule und Unterricht, Köln, 2006, 1-20, http://www.stadt-koeln.de/media_asset/content/pdf/57/5.pdf, (Erişim Tarihi: 18.05.2017).
- Elele, Onur. “Geri Dönüşüm ve Geri Kazanım Uygulamalarında Vergi”, <http://www.vergidegundem.com/documents/10156/994209/10.11.13.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.12.2016).
- Euroäische Kommission, Bericht der Kommission an das Europäische Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, über die Thematische Strategie für Abfallvermeidung und –recycling, SEK (2011) 70 endgültig, Brüssel 2011.
- Euroäische Kommission. Mitteilung der Kommission an das Europäische Parlament, den Rat, den Europäischen Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen, Der Beitrag der energetischen Verwertung von Abfällen zur Kreislaufwirtschaft, COM (2017) 34 final, Brüssel 2017.
- European Commission. *Final Report, Use of Economic Instruments and Waste Management Performances*, Nisan 2012.
- European Environment Agency Report. Effectiveness of Waste-Management Policies in the European Union, No: 7, 2009.

- Fırat, Fatih Kürşat ve Fahri Akbaş. İnşaat Endüstrisinde Geri Dönüşüm Çalışmalarının Geliştirilmesi ve Ekonomi Üzerine Etkileri, International Conference on Eurasian Economies, 2015, 637-643.
- Gözler, Kemal. Hukukun Temel Kavramları, 8. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2011.
- Gündüzalp, A. Anıl ve Seval Güven. *Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, Şubat 2016.
- Gürer, Cahit, Akbulut Hasan ve G. Osman Kürklü. İnşaat Endüstrisinde Geri Dönüşüm ve Bir Hammadde Kaynağı Olarak Farklı Yapı Malzemelerinin Yeniden Değerlendirilmesi, 5. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu, İzmir, 2004, 28-36.
- Gürtekin, Engin ve Ayhan Ünlü. *Mermer İşletmeciliğinde Katı Atık Yönetimi: Elazığ İli Örneği*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013, 20-24.
- Inkubator, Leuphana. Abfall ist Wertstoff, Das Kreislaufwirtschaftsgesetz: Chancen für kleine und mittelständische Unternehmen, Leuphana Universität Lüneburg, Innovations-Inkubator, 04, ISBN: 978-3-935786-57-7, Lüneburg 2013.
- Jamali, Tarık, Ekolojik Vergiler (Çevre Vergileri), Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2007.
- Karağözoğlu, M. Bünyamin, Özyonar Fuat, Yılmaz Ali ve Eyüp Atmaca. *Katı Atıkların Yeniden Kazanımı ve Önemi*, Türkiye'de Katı Atık Yönetimi Sempozyumu, 15-17 Haziran 2009, 1-8.
- Massoud, May and Faouk Merhebi. Guide to Municipal Solid Waste Management, American University of Beirut (AUB), Published by the American University of Beirut-Nature Conservation Center, Lebanon 2016.
- OECD. OECD Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye 2008, OECD, Paris.
- Özyardımcı, M. Cemal. *Belediyelerde Emlak ve Çevre Temizlik Vergisi Uygulamaları*, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3, Temmuz 1988, 81-93.
- Pfaff-Simonelt, Wolfgang. Abfallwirtschaft: Jobs, Ressourcen, Umwelt-, Klima- und Gesundheitsschutz, KfW-Positionspapier, 2012, 1-4.
- Pirler, Orhan. *Belediyelerde Çevre Temizlik Vergisinin Uygulanması*, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, Mart 1994, 33-44.
- Resmi Gazete. 2464 Sayılı Belediye Gelirler Kanunu, 29.05.1981 Tarih, Sayı: 17354, Yayımlandığı Düstur: Tertip:5, Cilt: 20, Sayfa: 280.
- Resmi Gazete. 2872 Sayılı Çevre Kanunu, Kabul Tarihi: 09.08.1983, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 11.08.1983, Sayı: 18132, Yayımlandığı Düstur, Tertip: 5, Cilt: 22, Sayfa: 499.
- Resmi Gazete. 18757 Sayılı Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 17.05.1985.
- Resmi Gazete. 5326 Sayılı Kabahatler Kanunu, Resmi Gazete Tarihi: 31.03.2005, Kabul Tarihi: 30.03.2005.
- Resmi Gazete. 27742 Sayılı Atık Su Altyapı ve Eysel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik, Çevre ve Orman Bakanlığından, 27 Ekim 2010.
- Resmi Gazete. 28868 Sayılı 29 Seri Numaralı Özel Tüketim Vergisi Genel Tebliği, Resmi Gazete Tarihi: 21.12.2013
- Resmi Gazete. 29314 Sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 02.04.2015.
- Resmi Gazete. 2017 Yılında Uygulanacak Çevre Temizlik Vergisi Tutarları, 49 Seri No.lu Belediye Gelirleri Kanunu Genel Tebliği, Sirküler Tarihi/No: 01.01.2017/2017/6.
- Saygılıoğlu, Nevzat ve Adnan Gerçek. Dış Ticaret ve Gümrük, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2007.
- Şengül, Ümrân. *Tersine Lojistik Kavramı ve Tersine Lojistik Ağ Tasarımı*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 2011, 407-429.

- Şenyüz, Doğan, Yüce Mehmet ve Adnan Gerçek. Türk Vergi Sistemi, 14 Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2017.
- T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (BSTB). Ulusal Geri Dönüşüm Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı 2014-2017, BSTB Sanayi Genel Müdürlüğü, 2014, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141230M1-12-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.07.2017).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. 2015 Yılı 4. Atık Yönetimi Sempozyumu Sonuçlarının Değerlendirilmesi, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, 2015, <http://www.csb.gov.tr/gm/cygm/index.php?Sayfa=duyurudetay&Id=33513>, (Erişim Tarihi: 18.06.2017).
- T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. Hatay Vergi Dairesi Başkanlığı Vergi ve Anlaşmalar Uygulama Müdürlüğü, Özelge: Hurda Araç Satışı KDV İstisnası Hk., Sayı: B.07.1.GİB.4.31.15.01-KDV.06.03, 16.06.2010.
- T.C. Kütahya Valiliği. Defterdarlık: Gelir Müdürlüğü, Özelge: Bedeli Tahsil Edilen Depozitolu Ürünlerde KDV'siz kesilen depozito faturasına Ba-Bs Bildirim Formlarına Dâhil Edilip, Edilmeyeceği Hakkında, Sayı: 61504625-3191/1711-30, Tarih: 27.09.2013.
- Tenikler, Gökhan. *Türkiye'de Tehlikeli Atık Yönetimi ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırma- lı Bir Analiz*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- TÜDAM Değerlendirilebilir Atık Malzemeler Sanayiciler Derneği. Geri Dönüşüm Sektörü Teşvik Raporu, Ankara, Ağustos, 2016.
- Türk Dil Kurumu. "Politika", T.C. Başbakanlık Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58f4bf1a751d14.72150503, (Erişim Tarihi: 17.04.2017).
- Türkiye Belediyeler Birliği (TBB). Katı Atık Geri Dönüşüm ve Arıtma Teknolojileri (El Kitabı), Ankara: Korza Yayıncılık Basım San. ve Tic. A.Ş., Mayıs, 2015.
- United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT). *A Note to Decision-Makers, Solid Waste Management in the World's Cities, Water and Sanitation in the World's Cities 2010*, Washington DC, 2010.
- Uzunoglu, Hande. Çevremizi Kirleten Atıklar ve Atık Yönetiminin Önemi, Ar&Ge Bülten-Sektörel, 2014 25-31, <http://www.izmir.org.tr/portals/0/argebulten/at%C4%B1klarveat%C4%B1ky%C3%B6netimihan%20uzun%20oglu.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.04.2017).
- Üstün, Ümit Süleyman. *Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alman Vergilerin Çevreyi Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 2012, 153-190.

Türkiye’de Çalışan Yoksullar Olarak Abdallar: Kırşehir İlinde Bir Araştırma

Emel İSLAMOĞLU* & Sinem YILDIRIMALI** & Cemal İYEM***

Özet

Küresel bir boyut kazanan yoksulluk sorunu günümüzde sadece işsizleri değil, çalışan kesimi de tehdit etmektedir. Çalışan yoksulluğu olarak adlandırılan bu durum, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli sorunlardan biridir. Bu çalışma çalışan yoksulluğunu Kırşehir İlinde kültürel miras taşıyıcısı olan Abdallar özelinde incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla Kırşehir İli’nde yaşayan ve çalışan 22 yerel sanatçı ile mülakat yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda; Abdalların çalışmalarına rağmen yoksul oldukları ve kendilerini de yoksul hissettikleri ortaya çıkmıştır. Ailenin toplam gelirlerinin çok düşük olması, düzenli ve sürekli olmayışı, temel ihtiyaçlarını karşılayamamaları ve geçim sıkıntısı yaşamalarından dolayı Abdalların çalışan yoksul olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırma sonucunda sosyal yardımların ve devlet desteğinin yetersiz olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Çalışan Yoksulluğu, Abdallar, Türkiye

Abdals as Poor People Working in Turkey: A Research in Kırşehir

Abstract

Nowadays, the problem of poverty, which has a global dimension, threatens not only the unemployed but also the working people. This situation, which is called poverty of working people, is one of the important problems in Turkey as it is in the whole world. This study aimed to investigate working poverty in Kırşehir province in terms of cultural heritage bearer Abdals. For this purpose, interviews were held with 22 local artists living and working in Kırşehir. At the end of the study; Despite their work, it was revealed that they were poor and they felt themselves to be poor. It is seen that the total income of the family is very low, that the Abdals are working poor due to the lack of regular and continuous, the lack of basic necessities and the livelihoods. In addition, it has been revealed that social assistance and state support are inadequate as a result of the research.

Key words: Poverty, Working Poverty, Abdals, Turkey

* Doç.Dr. Sakarya Üniversitesi, SBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, emelc@sakarya.edu.tr.

** Doç.Dr. Sakarya Üniversitesi, SBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ssac@sakarya.edu.tr.

*** Doç.Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, cemal.iyem@gmail.com

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte yaşanan değişim ve gelişmeler, yoksulluk sorununu derinleştirmiş ve yoksulluğun tanımına yeni boyutlar kazandırmıştır. Günümüz dünyasında bir işte çalışıyor olmak yoksulluktan kurtulmak için yeterli olmamakta ve çalışan yoksulluğu sorunu karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin belirli bir işte istihdam ediliyor olmasına rağmen, zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz hale gelmeleri, bu durumla ilgili politikalar üretilmesini ve uygulanması gerekli kılmaktadır.

Sektör ve istihdam yapısında yaşanan değişim, ücret düşüklükleri, sosyal güvenceden yoksunluk gibi temel başlıklar ile açıklanan çalışan yoksulluğunun bir diğer nedeni olarak bazı mesleklerin kaybolması da gösterilmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çalışan yoksulluğu çözülmesi gereken önemli sorunlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Post modern toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen birçok sektörde olduğu gibi eğlence sektörü de pek çok alanda değişime uğramaktadır. Bu değişim ile birlikte Türkiye’de gelir dağılımından önemli bir pay alan birçok sanatçının tersine mahalli sanatçıların yoksullukla karşı karşıya kaldığı, mesleklerini icra edemedikleri bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, Kırşehir İlinde müzikleriyle ön planda olan Abdallar özelinde çalışan yoksulluğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla Kırşehir İli’nde yaşayan ve çalışan Abdallar arasından seçilen 22 yerel sanatçı ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

Kültürel miras taşıyıcısı olan Abdalların çalışmalarına rağmen geçim sıkıntısı çekmeleri ve yoksulluk içinde bulunmaları, incelenmesi ve çözüme kavuşturulması gereken bir konudur. Zira mahalli sanatçılar arasında yer alan Abdal topluluklarının en önemli sorunu istihdam imkânlarının sınırlılığıdır. Sahip oldukları mesleği yapma imkânı ve bu meslekten elde ettikleri kazançları hızla azalırken, eğitim seviyelerinin düşüklüğü ve maruz kaldıkları önyargılar da düzenli bir işe sahip olma hususunda engel oluşturmaktadır. Bu durum Abdal toplulukları geçim kaynaklı bir yaşam mücadelesine sokmaktadır. Öte yandan Abdallık geleneği, Abdalların tarihçesi ve güncel yaşantıları ile ilgili yapılmış araştırmalar bulunmakla birlikte Abdalların geçim odaklı yaşam mücadelesine ilişkin yapılan çalışmalar sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle çalışan yoksulluğun kavramsal çerçevesi incelenecek, daha sonra çalışan yoksullar olarak Abdallar hakkında bilgi verilecektir. Son olarak da Abdallarla yapılan mülakat çalışmasının sonuçları analiz edilecektir.

2. ÇALIŞAN YOKSULLUĞUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Küresel bir boyut kazanan yoksulluk sorunu uzunca bir zamandır sadece işi olmayanları değil, çalışmakta olanları da tehdit ederek, çalışan yoksulluğu kavramının literatüre girmesine neden olmuştur. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, başta işsizlik olmak üzere emek piyasasına bağlı faktörler, hanehalkı büyüklüğü ve yapısı, enflasyon gibi nedenlerle ortaya çıkan yoksulluk sorununa, çalışan yoksulluğu

boyutundan bakıldığında küreselleşme sürecinde yaşanan dönüşüm ve değişimin etkileri görülmektedir.

ILO tarafından; “çalışan, ancak günlük 1 ya da 2 dolarlık yoksulluk sınırının altında gelir elde edenler” olarak kabul edilen¹ çalışan yoksullar, yılın en az yarısını işgücü piyasasında geçiren ve bu süreç içinde iş arayan ya da bir işte istihdam edilmesine rağmen yoksul ailelerde yaşayan kimseler² olarak tanımlanmaktadır.

Bireylerin toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olması durumu³ olarak ifade edilen yoksulluk sorununa bakıldığında bir işte çalışıyor olmanın yoksulluk riskini önemli ölçüde azalttığı düşünülmektedir. Ancak günümüz dünyasında yaşanan dönüşüm ve değişim, bir işte çalışıyor olmanın yoksulluktan kurtulmak için yeterli olmadığını göstermektedir⁴. Nitekim düşük ücretlerin, çalışanları yoksullaştıran başlıca nedenler arasında yer aldığı bilinmektedir. Öte yandan düşük ücretli çalışan bireyin, çalışan yoksul olduğunu söylemek mümkün değildir zira çalışan yoksulluğu bireyin tek başına çalışarak elde ettiği gelir üzerinden belirlenmemektedir. Çalışan yoksulluğu, hane halkı ile birlikte ele alınmaktadır. Çalışanın yaşadığı hanenin toplam geliri ve hanede yaşayan üyelerin sayısı temel alınarak belirlenmektedir. Dolayısıyla Yılmaz ve Terzi⁵’nin de belirttiği gibi “düşük ücretli çalışan” ile “çalışan yoksul” kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü çalışan birey, düşük ücretli bir işte çalışıyor olabilir ancak, ailesinin ek gelirleriyle ya da sosyal yardımlarla yoksul olmayabilir. Ya da çalışan bireyin aldığı düşük ücret kendisini yoksulluktan kurtaracak bir düzeydeyken, ailesinin tek çalışanı olması ve aldığı ücretin ailesine yetecek düzeyde olmaması, bu kişiyi yoksulluk sınırı altında bırakarak çalışan yoksul sınıflandırması kapsamına sokabilir.

Bireysel nedenlerin yanı sıra yapısal ya da dışsal etmenlerin ağırlıklı etkisi ile izah edilen çalışan yoksulluğu, işgücü piyasasında esnekliğin artması, düşük ücretler, eğitim yetersizliği, ayrımcılık ve sosyal koruma sistemlerinde yaşanan değişimlerin⁶ bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışanların yoksullaşmasına sebep olan nedenler ülkeden ülkeye farklılık göstermekle⁷ birlikte, üretim teknolojilerindeki gelişmelerin günümüz istihdam yapısında ortaya koyduğu değişim tüm ülkeleri doğrudan etkileyen unsurlar arasındadır. Çalışan yoksulluğunu anlamada önemli bir nedeni oluşturan bu değişim sürecinde, işgücünün niteliğinden beklentiler farklılaşmakta, birçok iş ve mesleğin yok

1 ILO, Global Employment Trends 2010 International Labour Organization, 2010.

2 Kapar, R., Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi, (DİSK Birleşik Metal-İş Sen. Yay., İstanbul,2005), s.82

3 Ensari, S., “TÜİK’in Yoksulluk Analizleri Üzerine”, Maliye ve Finans Yazıları, Yıl: 24 Sayı:87, 2010, s.9-15.

4 Kapar, R., “Türkiye’de Çalışan Yoksullar”, ASOMEDYA Ankara Sanayi Odası Yayın Organu, (Kasım-Aralık), <http://www.sosyalkoruma.net/pdf/asocalisan.pdf>, 2010, s.53

5 Yılmaz, B. ve Terzi, H., “Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde Asgari Ücretin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, C:20, S:2, 2006, s.122.

6 Gündoğan, N., Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar, (Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir,2007), s.19; Şenses, F., “Küreselleşmenin Öteki Yüzü”, (İletişim Yay., İstanbul,2001) s.146.

7 Gündoğan, a.g.e., 2007, s.19

olduğu ya da yeni çalışma biçimleriyle yeniden şekillendiği görülmektedir⁸. Bilgi ve teknolojik yeniliklerle beslenen yeni yapı içinde çalışma hayatı her yönüyle önemli bir dönüşüm geçirirken birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Bu durum çalışanları ve çalışmak isteyenleri de olumsuz yönde etkilemiştir.

3. ÇALIŞAN YOKSULLAR OLARAK ABDALLAR

Değişen sosyolojik ve ekonomik süreç içerisinde bazı mesleklerin kaybolması, yoksulluk nedenleri arasında giderek daha fazla yer almaya başlayan önemli bir faktör olarak tartışılmaktadır. 1980'li yıllar itibariyle başta teknolojik gelişimin üretim yapısı üzerinde yarattığı değişim olmak üzere ekonomik ve sosyal yaşamda önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm sürecinde birçok sektörde önemli gelişmeler yaşanırken, birçok mesleğin de ortadan kalktığı, kaybolduğu izlenmektedir. Yaşanan dönüşüm ve değişim kaybolan bu meslekleri icra edenlerin geçim kaynaklarında daralmaya hatta geçim sıkıntısı yaşamalarına neden olarak, çalışan yoksullar kervanına katılmaları sonucunu doğurmaktadır. Yorgancılık, kalaycılık, süpürgecilik gibi el emeğine dayalı geleneksel meslekler teknolojik gelişme ve üretim tekniklerindeki hızla yenik düşerken, geleneksel sanat ve kültür yapısında yaşanan dönüşüme ayak uyduramayan meslekler de dikkat çekmektedir. Günümüz modern toplum yapısı ve yaşantısı içinde kendine yer bulamayarak kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel mesleklerden biri de Türk kültürü içinde önemli bir yere sahip olan ve Abdallar tarafından icra edilen davulculuk ve zurnacılıktır. Geleneksel sanatçılar arasında yer alan Abdalların geçmişte olduğu gibi sanatlarını icra edemedikleri ve dolayısıyla geçim sıkıntısı içinde yaşam mücadelesi veren çalışan yoksullar arasında yer aldıkları görülmektedir.

Anadolu halk müziğinde önemli bir yer tutan ve özellikle Kırşehir ve Kırıkkale çevresinde yaşam sürdüren Abdal müzisyenler, asırlarca süren bir kültürün parçası olarak halk müziği geleneğini profesyonel olarak gerçekleştiren sanatçılar olarak tanınmaktadırlar. Kendilerine has yaşantılarıyla eskisi kadar olmasa da hala Türk kültürü içinde var olmaya çalışan Abdalların Anadolu halk müziğini başlıca icra eden saz ve söz sanatçıları oldukları bilinmektedir⁹. Ancak özellikle teknolojik gelişmenin kültürel yapıya yansımaları ve modern toplum yaşantısıyla birlikte Abdalların eğlence yaşamı içinde etkinliklerini yitirdikleri ve özellikle açık mekânlarda çalınan davul, zurna dayalı mesleklerini¹⁰ eskisi gibi icra edemedikleri görülmektedir.

8 Koray M, Sosyal Politika, (İmge Kitabevi Yay.,2008), s. 219-220.

9 Ramazan Yıldız, Ümit Nazenin, Orhan Özcan ve diğ., "Kırşehir Abdallarının Eğitim Hakkına Erişiminin Önündeki Engeller", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt:13, Sayı: 49, Kış 2015 ; Seyit Yöre, "Kırşehir Yöresi Halk Müziği Kültürünün Kodları ve Temsiliyeti", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2012

10 Kılıç (2012), " Abdallar, buldukları bölgenin saz ve söz sanatçılarıdır. Sazları, davul, zurna, düdük, tambura (bağlama), darbuka, kemandır. Ama asıl ve çoğunlukta olan sazları davul zurnadır." şeklinde belirtmektedir.

Yöre (2012), "Kırşehir yöresi halk müziğinde temelde uzun saplı bağlama ve diğer bağlama çeşitlerinin (divan, bağlama, tambura ve cura) kullanıldığı ve yörede yaygın olan kemarın da boyunda, omuzda ve diz üzerinde çalındığını ifade etmektedir. Üflemeli çalgılardan kaba zurna, dilli ve dilsiz kaval; vurmali çalgılardan, davul, def, kaşık, parmak zili ve zilli maşanın; ayrıca yörede Gırnata adı verilen karnet ile ud ve cümbüşün de kullanıldığı, keman, bağlama, def veya

Modern dünyada değişen ve dönüşüm geçiren birçok alan gibi eğlence dünyası ve eğlence kültürü de hızla farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın bir sonucu olarak asıl mesleği davulculuk ve zurnacılık olan Abdallar eğlence kültürü içindeki eski yerlerini hızla kaybetmektedirler. Tek geçim kaynağı davul ve zurna olan Abdalların yaşamlarını doğrudan etkileyen bu süreç yoksullaşmayı da beraberinde getirmektedir. Eğitim seviyeleri yüksek olmayan Abdalların çoğunun sürekli bir işe yerleşemedikleri ve yılın büyük bir bölümünü işsiz olarak geçirdikleri¹¹ ifade edilmektedir.

Yaklaşık 20-25 yıl öncesinde başta düğünler olmak üzere eğlence günleri ve törenlerde başat rol oynayan Abdallar büyük kazançlar da elde etmekten günümüzde hem sahip oldukları yeri hem de kazançlarını önemli oranda kaybetmişlerdir. Abdallar geçmişte yılın her ayı, haftanın her günü ve hatta günde 4-5 iş alırken günümüzde çoğunlukla yılın belirli aylarında, haftanın belirli günlerinde çalışarak elde ettikleri kazanç ile yılın geri kalanında geçinmeye çalışmaktadırlar.¹² Bu durum Abdalların yoksulluk sorunu yaşamasının yanı sıra davulculuk, zurnacılık mesleğinin de kaybolduğu bir süreci işaret etmektedir. Nitekim Kılıç¹³ tarafından gerçekleştirilen araştırmada da Abdal davulcuların artık geçimlerini davulculukla sağlayamadıkları için mesleklerini bırakmak istedikleri, Abdal gençlerin düzenli geliri olan işlerde çalışmak istedikleri belirtilmektedir.

Öte yandan genelde çalışma hayatında özelde eğlence sektöründe ayrımcılık önemli bir sorundur ve yoksulluğun da nedenleri arasında yer almaktadır. Etnisite de bir ayrımcılık faktörü olarak çalışma hayatında Abdalların önüne engel olarak çıkmaktadır. Nitekim kendileri de sahip oldukları iş ve meslekleri kimliklerinin bir sonucu olarak görmektedirler. Görünüşleri ve sahip oldukları kültürel karakteristikleri nedeniyle öteki olarak konumlandırılan¹⁴ Abdallar da Çingeneler ve diğer birçok azınlık gibi iş bulmada, işe yerleşmede ve istihdam edildiği süre içerisinde birçok zorluk yaşamaktadır. Bu durum sahip oldukları mesleklerini icra etme ve bu kültürü yaşatma imkânı bulamayan Abdalların başka işler edinme sürecini de olumsuz etkilemektedir.

Abdalların genel olarak eğitim seviyelerinin düşük olması, kendi çıkarlarını koruyabilme, örgütlü bir temsiliyet oluşturabilme sürecinde de engel olarak ortaya çıkmaktadır. Abdalların örgütlenme konusunda da etkin olmadığı görülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Farklı kültürlerin ve birçok etnik kökenin barındığı Türkiye’de yoksulluk önemli sorunlardan biri olarak tartışılmakta ve özellikle de etnisitenin ayrımcılık suretiyle

---

dümbeğin birlikte çalınmasına ince saz denildiği belirlenmiştir. Ayrıca açık mekânlarda davul ve zurna çalındığı, kapalı mekânlarda ise ince saz veya kadınların sadece def veya ud ile def çaldığı görülür (Özhan 1991, Aktaran: Turhan vd. 2000: 33) “ şeklinde ifade etmektedir.

11 Enise Kılıç, “Ritüelleri Yöneten Davulcu ve Zurnacıların Modern Toplum Yaşantısındaki Yeri”, Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2012

12 Kılıç, a.g.e., 2012,s.355

13 Kılıç,a.g.e., 2012

14 Suat Kolukıncı ve Ali Rıza Yıldırım, “Kimlik İnşasında Söylen ve Anlam İlişkisi: Kocabaş Abdalları Örneği”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:8, Güz 2009, s. 146

yoksulluğa zemin hazırladığı bilinmektedir. Sadece işsizlerin değil çalışan kesiminde karşı karşıya olduğu yoksulluk sorunu son yıllarda Abdallar gibi farklı etnik kökene sahip mahalli sanatçıların da yaşadığı ve çözüm beklediği bir gerçekliktir.

Talepler doğrultusunda sürekli değişen program ve içeriğe sahip olduğu ifade edilen eğlence sektörü, post modern toplumun ihtiyaçları üzerinden şekillenen yeni bir eğlence anlayışını da beraberinde getirmektedir. Esnek çalışma biçimleri, çalışma saat ve ücret düzeylerinin belirsizliği, sosyal güvence sunmaması, örgütlenmeye imkân vermemesi sebebiyle eğlence sektörü çalışanları, zorlu bir çalışma süreci geçirmektedirler¹⁵. Öte yandan geleneksel, mahalli sanatçıların ve eğlence tarzının bu yeni yapı içerisinde kendilerine yer bulamadıkları, hızla bu sektörün dışına itildikleri ve yoksullaştıkları gözlemlenmektedir.

Bu çalışma, Kırşehir İlinde kültürel miras taşıyıcısı olan Abdallar özelinde çalışan yoksulluğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma Kırşehir İli'nde yaşayan Abdallar arasından seçilen ve hali hazırda çalışan 22 yerel sanatçıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kişilerle derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar yüz yüze yapılmıştır. Mülakatlarla elde edilen veriler içerik analize tabi tutulmuştur. Alan araştırmasında Kırşehir ilinin seçilme nedeni, mahalli sanatçı statüsündeki birçok Abdalın Kırşehir Merkez'de yaşadığının öğrenilmesi ve bu kişilere ulaşılmasının kolaylığı olmuştur. Bu konuda Kırşehir Valiliği, Kırşehir Belediyesi, Kırşehir İl Kültür Turizm Müdürlüğü ile görüşülerek yardım alınmıştır. Örneklemde yer alan kişilerle kahvehanelerde, Bakanlık bünyesindeki çalışma mekânlarında ve mehter çalışmalarını yürüttükleri çalışma salonlarında görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle katılımcıların genel özelliklerine yer verilecek daha sonra yoksullukla ilgili bulgular tartışılacaktır.

5.1. Katılımcıların Genel Özellikleri

Tablo 1: Mülakata Katılanların Genel Özellikleri

	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	-	-
Erkek	22	100
Medeni Durum		
Evli	19	86,4
Bekar	2	9,1
Dul	1	4,5

¹⁵ Nursel Durmaz, "Eğlence Sektöründe Çalışma Koşulları ve Ayrımcılık: Çingenerler Örneği", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2015/1, s.262-265.

Çocuk Sayısı		
Yok	3	13,6
1	2	9,1
2	7	31,9
3	6	27,4
4 ve üstü	4	18,2
Yaş		
15-24	1	4,5
25-34	3	13,6
35-44	10	45,5
45-54	3	13,6
55-64	4	18,2
65 ve üstü	1	4,5
Eğitim Düzeyi		
Okuryazar değil	0	0
İlkokul	15	68,3
Ortaokul	1	4,5
Lise	5	22,6
Ön lisans	1	4,5
Lisans	-	-
Kültür Bakanlığı Sanatçısı Olup Olmadıkları		
Evet	10	45,5
Hayır	12	54,5

Katılımcıların genel özellikleri incelendiğinde; görüşülen kişilerin tamamını erkeklerin oluşturduğu görülmüştür. Ataerkil toplum olan Abdallarda çalışan nüfus içerisinde kadınların oranının çok az olduğu belirtilmiştir. Özellikle müzisyen olarak çalışanların hemen hemen hepsinin erkek olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Yöre¹⁶ tarafından yapılan çalışmada da Kırşehir yöresi halk müziği kültürünün ege-men müzisyen cinsiyeti erkek olarak belirtilmiştir. Bu durumun temel nedeni ise babadan oğula süren bir gelenek içinde var olma şeklinde ifade edilmektedir.

Yaş durumuna bakıldığında; mahalli sanatçıların çoğu 35-44 yaş aralığında yer almaktadır. Abdalların büyük çoğunluğunun 35 yaş üstü olduğu görülmektedir. Bu durum artık gençlerin bu mesleği çok fazla tercih etmediğini ortaya koymaktadır. Araştırmada katılımcıların %86'sının evli, %9'unun bekâr, %4'ünün dul olduğu görülmektedir. Abdalların büyük bir kısmı okur-yazar olmakla birlikte eğitim düzeyleri düşüktür. Görüşülen kişilerin büyük çoğunluğunun lise altı bir eğitime sahip oldukları ve lisans ve lisansüstü düzeyde eğitime sahip kişilerin olmadığı görülmektedir. Katılımcılara bu durumun nedeni sorulduğunda; geçim sıkıntısı, köyde

16 Yöre,a.g.e.,2012, s. 571

yaşadıkları için ulaşım gibi masrafların çok olması ve ailelerin okuldan alması gibi nedenler gösterilmektedir. Ancak Yıldız ve diğerleri¹⁷ tarafından gerçekleştirilen “Kırşehir Abdallarının Eğitim Hakkına Erişimi Önündeki Engeller” isimli çalışmada Abdalların farklı düzeylerde de olsa dışlanma, horlanma gibi ayrımcı ve ötekileştirici davranışlara maruz kalmalarının eğitime erişim ve dolayısıyla Abdalların eğitim seviyesi açısından belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Abdalların maruz kaldıkları bu ayrımcı ve ötekileştirici davranışların temel nedenleri arasında Abdalların yaptıkları iş, meslek ve gelir düzeyinin önemli bir yeri vardır.

Sanatçıların Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak çalışıp çalışmamları önemli bir konudur. Çünkü Sanatçıların Kültür Bakanlığı'na bağlandıktan sonra geçimlerinde olumlu gelişmeler olduğu ve sosyal yaşamları güvence altına alındığı katılımcılar tarafından belirtilmektedir. Katılımcıların %45'inin Kültür Bakanlığı sanatçısı olduğu görülmektedir. Kültür Bakanlığı sanatçısı olduktan sonra kişilerin ekonomik ve sosyal durumundaki değişiklikler sorulduğunda, katılımcılar en çok güvence altında olmak açısından faydası olduğunu söylemişlerdir. Bu konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Bazı şeyler tabi ki değişti. Sigorta olayı. On beş kişinin hayatı kurtuldu. Eş, çocuk buna dahil. Devlet memuruyum.” (Konuşmacı 2, 2015)

“Bakanlığa bağlandıktan sonra, en başta geçimimiz değişti. Zorlanıyorduk, geçinmekte. Rahatladık yani o.” (Konuşmacı 10, 2015)

“Rahata girdik tabi. Gün bulup, gün yesek, yine iyiydi. Bakanlığa giremesem üniversitede çocuğum olur mu” (Konuşmacı 11,2015)

“Düzene girdi. O eski kimsesizlik, garibanlık kalmadı. Açıkça söyleyim; kendi yağımızla kavrulmaya başladık.” (Konuşmacı 12, 2015)

“Sigortalı olduk. Hayatımız bir güvence altına alındı. Önceden yeşil kartlıydık. Şimdi sigortalıyık.” (Konuşmacı 15, 2015)

“Çok şey değişti hayatımızda. Allah razı olsun sebepten devletten. Verdiğine şükür, devletin sayesinde maaşımız alıyoruz yani. Sigortamız var, maaşımız var. Daha önce bu sanat bizim karnımızı doyurmuyordu. Düşün mevsimi oldu mu 5.-6. ayda düşün başlıyor 9.-10. ayda bitiyor. İki üç ayda on iki ayı doyurmuyor.” (Konuşmacı 16, 2015)

5.2. Katılımcıların Gelirleri İle İlgili Bulgular

Mülakata katılan kişilerin hanelerinin aylık gelirleri incelendiğinde; Kültür Bakanlığı sanatçıları dışındakilerin düzenli ve sürekli bir geliri olmadığı tespit edilmiştir. Bu kişiler sezonda iki-üç ay çalıştıklarını bunu on iki aya bölüp, bir rakam söylediklerini belirtmişlerdir.

17 Yıldız ve diğ.,a.g.e.,2015

Tablo 2: Ortalama Aylık Hane Gelirleri

Gelir Aralığı	Sayı	Yüzde
Gelirim yok	6	27,24
1-500	5	22,9
501-1000	1	4,54
1001-1500	2	9,08
1501-2000	6	27,24
2001+	2	9,08

Tabloda görüldüğü üzere katılımcıların yaklaşık yarısının hane gelirlerinin, asgari ücretin altında olduğu ortaya çıkmıştır. Görüşme yapılan kişilerin eşlerinin de sürekli gelir getirecek düzenli bir işe sahip olmadıkları, iş çıkarsa gündelik temizlik işleri gibi günlük yevmiyeli işlerde nadiren de olsa çalıştıkları ifade edilmiştir. Kolukırık ve Yıldırım¹⁸ tarafından da Abdalların geniş ve ataerkil aile yapısına sahip oldukları ifade edilmiştir. Daha ziyade kapalı bir toplum yapısı sergilemeleri sebebiyle evliliklerin de grup içinde gerçekleştiği ve böylelikle kadınların da ataerkil yapı içinde hareket ettikleri ve ev işi, yaşlı, çocuk bakımı gibi sorumlulukların kadınlara bırakıldığı görülmüştür.

Katılımcılar çalışmalarının en fazla olduğu dönemin yaz olduğunu ifade etmişlerdir. Bunda en büyük etkenin, harman kaldırımı ve gurbetçilerin yazın memleketlerine gelip düğün yapmaları olduğu görülmüştür. Mayıs ayı itibariyle havaların ısınmasıyla birlikte, düğün sezonunun açıldığı, sezonun ekim ayına kadar sürdüğü belirtilmiştir. Abdallar genel itibariyle müzisyenlikten geçimlerini sağladıkları için, en yoğun dönemleri düğünlerin arttığı dönemlerdir. Katılımcıların en çok kullandığı “*gün bulup, gün yeme*” deyimini burada karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar gelirlerinin düzensiz olduğunu, çalışmalarının azaldığı dönemlerde ise gelirlerinin neredeyse yok denecek kadar az olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca gelirlerinin bahşişlerin durumuna göre değiştiğini ifade etmişlerdir. Yaz dönemlerindeki gelirlerini, on iki aya bölüp geçimlerini sağladıklarını, yaşam koşullarının sezon bitimlerinde zora girdiğini, kış aylarında borçla geçindiklerini ve yaz aylarında ise çalışarak borçlarını ödediklerini belirtmişlerdir. Konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“*Gelir bahşişlerin durumuna göre değişir. Bir düğüne gidersin 300 TL’ye çıkarsın. Bir düğüne gidersin 1000 TL*” (Konuşmacı 1, 2015).

“*Düğün çalarız. Köylerde şehirde. Gelir normalin altında olur iki ay çalış on ay yatarık. Yaz aylarında çalışır. Borç öderik. Kazancımız borca gider.*” (Konuşmacı 4, 2015)

“*Bizimki belli olmuyor ki. Avcı işine benzer. Nasip anlayacağın. Yaklaşık yıllık 5000TL’yi görürsün. On iki aya böl işte. Ne yapar 500 TL. O para da durursa. Düğünler gelene kadar, para bitiyor.*” (Konuşmacı 15, 2015)

18 Kolukırık ve Yıldırım, a.g.e. 2009, s.149

“İhtiyarık. Gençlerin yaptığı işi yapamıyoruz. İş yok, para yok o zaman.” (Konuşmacı 6, 2015)

Kılıç¹⁹ tarafından yapılan çalışmada da 20 yıl öncesine kadar düğünlerden büyük kazanç elde edilirken, bugünkü geçimlerinin yetersiz kaldığı; genellikle Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında yapılan düğün zamanlarında 2 gün çalışıp 5 gün boş oturulduğuna ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Yine aynı çalışmada düğün eğlencelerinde 15 dakika gibi kısa süreliğine davul çaldırmak isteyenler olduğu, bu işlerden elde edilen bahşişlerin düğün salonuna kaldığı bu gibi sebeplerden ötürü kısa süreli işlere gitmenin tercih edilmediği de belirtilmiştir.

Kültür Bakanlığı sanatçılarının, düzenli bir işleri ve gelirleri olduğu için, düğünlere daha seyrek gittikleri, sosyal güvencelerinin koruma altına alınmasının onlar açısından yoğun çalışmayı gerektirmediği görülmüştür. Katılımcılardan Kültür Bakanlığı'na bağlı Abdalların gelirlerinin, asgari ücretin altına düşmediği gözlemlenmiştir. Bu konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Memur maaşı düzenli yatıyor. Rahatım o yüzden biraz.” (Konuşmacı 11, 2015)

“Biz zaten burada çalıştığımız için düğünlere gitmiyoruz. Düzenli gelirimiz var. İnsanları kıramadığımız zaman gideriz. (Konuşmacı 12, 2015)

“Standart bizim maaş 2000. Memur olduğumuz için.” (Konuşmacı 10, 2015)

“Aylığımız var. Allah'a şükür değişmiyor pek.” (Konuşmacı 12, 2015)

“Katılımcılara ek bir işte çalışıyor musunuz?” sorusu sorulduğunda büyük bir bölümünün hayır cevabı verdiği görülmüştür. Ancak katılımcıların çok az bir kısmı müzisyenliklerinin yanı sıra, hurdacılık, ticaret ve mehteran gibi ek işlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yıldız ve diğ.²⁰ Kırşehir'de yaşayan Abdal topluluğunun; düşük gelirli, vasıfsız, düzensiz, gündelik işlerle uğraştıklarını ifade etmektedir. Öte yandan Abdalların tarımla uğraşmadıklarını, maddi yetersizlikler sebebiyle hayvancılık ve esnafılık da yapamadıklarını belirten Kılıç²¹, yaşadıkları çevrelerde aşağı ve hor görülmeleri sebebiyle yevmiyeli işe bile alınmadıklarına dikkat çekmektedir. Yine Kılıç tarafından gerçekleştirilen çalışmada genç, yaşlı hemen hemen tüm Abdalların işsiz olduğu, Abdal gençlerin ise düzenli geliri olan işler yapmak istedikleri vurgulanmıştır. Öğrenimleri olmadığı için sürekli bir işe yönelemeyen Abdallar için sanatlarını icra etmek diğer işlerden kıymetli olsa da hurdacılık, hamallık, patates, pancar sökümü gibi sürekli gelir imkânı olmayan geçici işlere yöneldikleri görülmektedir.

5.3. Katılımcıların Aylık Gelirlerinin Giderlerini Karşılıyıp Karşılımadığı İlgili Bulgular

Mülakata katılan abdalların büyük bir çoğunluğu aylık gelirlerinin giderlerini karşılamadığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların aylık giderleri içinde gıda, ısınma

19 Kılıç, a.g.e., 2012, s.355-356.

20 Yıldız ve diğ., a.g.e., 2015, s.113

21 Kılıç,a.g.e.,2012

gibi temel harcamaların önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir. Kış dönemlerinde market, bakkal vs. alışverişlerini veresiye usulü yazdırdıkları, yazın sezonun açılmasıyla, borçlarını ödedikleri tespit edilmiştir. Özellikle Kültür Bakanlığı’na bağlı olmayanların gelirlerinin yetersiz olduğu ve ailelerini geçindirmekte sıkıntı yaşadıkları görülmüştür. Katılımcıların büyük bir kısmının, kendilerine ait konutlarının olduğu tespit edilmiştir. Kirada olanların sayısı oldukça bir hayli düşüktür. Bu durum harcamalar açısından olumludur. Sağlık harcamaları için ise Kültür Bakanlığı’na bağlı olmayanların uzun yıllar yeşil karttan faydalandıklarını ancak yeni sistemle birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından otomatik olarak Genel Sağlık Sigortasına geçirildiklerini belirtmişlerdir. Konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Biz alt düzeyde kalan aç insanlarız.” (Konuşmacı 4, 2015)

“Gelir giderlere ancak kâfi geliyor. Şimdi çoluk çocuk var. Hastalık var. Ölüm var. Giyim var, yiyecek var. Şükür gerçi Rabbime.” (Konuşmacı 15, 2015)

“Karşılamiyor ağabey la. Bu sene kurbanımı Hollanda’dan biri göndermiş hayrına.” (Konuşmacı 6, 2015)

“Karşılamiyor, tabiki. Kendi yaşamızla mecbur kavrulacak tabi. Hergününe şükür. Sebep olan herkesten Allah razı olsun.” (Konuşmacı 12, 2015)

“Kıt kanaat yetinmeye çalışıyorum. İşte biraz kemer sıkıyoruz.” (Konuşmacı 14, 2015)

“Bu gelir mi? Karşılamiyor da, napalım hadi? Şimdi, yazdırıyoruz. Sonra ödüyoruz.” (Konuşmacı 15, 2015)

Temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorluk çeken katılımcıların büyük bir çoğunluğu birikim yapamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların çok az bir kısmı kredi ile ev ve taşıt aldığını ifade etmişlerdir. Konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Gelirim çok fazla değil ancak birikim yapmak zorundayım. Ev aldım. Taksit ödüyorum.” (Konuşmacı 1, 2015)

“La yok. Ne kazandık ki. Neyle yapabildim. Birikimin hepsi gecekonduda bir ev.” (Konuşmacı 4,2015)

“Ne birikimi. Kirayı zor veriyorum vallaha. Hatta kira bile birikiyor. Yaza veriyoruz.” (Konuşmacı 6,2015)

“Yok ağabey neyi biriktirecem. Karnımı doyuramıyorum ki, birikim yapayım.” (Konuşmacı 8, 2015)

“Gelir ancak ihtiyaçlara kâfi geliyor. Şimdi çoluk çocuk var. Hastalık var. Ölüm var. Giyim var, yiyecek var. Şükür gerçi Rabbime.” (Konuşmacı 15,2015)

5.4. Katılımcıların Sosyal Güvenceleri İle İlgili Bulgular

Katılımcıların sosyal güvence durumu incelendiğinde; yarısından fazlasının sosyal güvencesinin olduğu görülmüştür. Sosyal güvencesi olanların neredeyse tamamına yakını Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak çalışanlardır. Ayrıca az sayıda da olsa başka bir işte çalışıp sigortalı olanlar vardır. Sosyal güvencesi olmayanlarında uzun yıllar yeşil karttan faydalandığı şimdi ise genel sağlık sigortası kapsamına girdikleri görülmüştür. Araştırmada sigortasını kendi yatırımlarının olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Sigortalılık Durumları

Sigortalılık Durumları	Sayı	Yüzde
Kendim Yatırıyorum	-	-
Devlet Sanatçısı Sigortalıyım	10	45,4
Ayrı Bir İşte Sigortalıyım	3	13,74
Sigortam Yok	9	40,90
Toplam	22	100

5.5. Katılımcıların Kendilerini Yoksul Olarak Görüp Görmedikleri İle İlgili Bulgular

Yapılan mülakatlarda katılımcıların büyük çoğunluğunun kendilerini yoksul olarak hissettikleri görülmüştür. Katılımcılar yoksulluğu, günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak algılamaktadırlar. Gelirlerinin düzenli ve sürekli olmayışı, sezonluk işlerde çalışmaları ve temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarından dolayı katılımcılar kendilerini yoksul hissetmektedirler. Kendilerini yoksul hisseden kişilerin önemli bir kısmının bakanlığa bağlı çalışmayanlar olduğu görülmüştür. Konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

"Kendim, yoksul bir insanım. Geçimden aciz, aç insanız". (Konusmacı 4, 2015)

"Kalbimiz çok zengin. Kendimiz yoksuluz yav". (Konusmacı 7, 2015)

"Ben kendimi hiç yoksul görmedim. Neden mi? Onu da yaz oraya. Gönlümüz zengin. İman zenginliğimiz var. Gideceğimiz yer de aynı." (Konusmacı 15, 2015)

"Yoksul olarak görüyoruz. Şimdi çoluğumuza çocuğumuza bırakacak birşeyimiz yok. Babadan ev kaldı. Gerçi evide kendim yaptım. Millet on daire bırakıyor. Biz devletin verdiği en düşük memur maaşıyla geçiniyoruz." (Konusmacı 17, 2015)

"Yoksulum tabi. Yazın çalışıp, kışın yattıktan sonra. Ne anlamı kalır." (Konusmacı 20, 2015)

5.6. Katılımcılara Yapılan Yardımlar ve Destekler İle İlgili Bulgular

Katılımcıların herhangi bir kurum/kuruluştan yardım alıp almadıkları sorulmuş; %82’si herhangi kurum/kuruluştan yardım almadıklarını belirtmişlerdir. Bakanlığa bağlı çalışanların, yardıma ihtiyaç duymadıkları ifade edilmiştir. Katılımcılardan yardım alanların hemen hemen tamamına yakını, Kırşehir Belediyesi’ne bağlı Sosyal Yardımlaşma’dan kömür yardımı aldıklarını söylemişlerdir. Katılımcılar kömür dışında yerel yönetimlerden hiçbir yardım ve destek görmediklerini belirtmişlerdir. Yine mülakata katılanların önemli bir kısmının aile ve yakın akrabadan da yardım almadığı tespit edilmiştir. Konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Aile büyüklere kendi karnını doyuramıyorlar ki. Bizim buradakiler İzmir’de küllükte, çöplükte teneke topluyor. Kendi karınlarını doyuramıyorlar. (Konuşmacı 4, 2015)

“Ne umuyon bacından, bacın ölüyor acından.” (Konuşmacı 5, 2015)

“Yok yav. Yerel yönetimin bize hiç faydası olmuyor ki. Kömür bile alamıyorum.” (Konuşmacı 6, 2015)

“Ağabey kömür veriyor. Belediye bir şey vermiyormuş. Öğrendik onuda devlet veriyormuş. Ekmek fişi var. Gıda yardımı var.” (Konuşmacı 8, 2015)

Yaptıkları meslekleri, bir kültürün taşıyıcısı olarak devam eden abdallar, mahalli sanatçılıklarının devamı için gereken destek veriliyor mu? şeklindeki soruya, hak ettikleri değerin ve desteğin verilmediği yönünde cevap vermişlerdir. 2001 yılında, Kültür Bakanlığı bünyesinde kurulan topluluk dışında bulunanlar, destek görmedikleri, değerlerinin bilinmediğini söylemişlerdir. Konu ile ilgili katılımcıların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Kültürümüz, Kırşehir’in kültürü. Yavaş yavaş tükeniyor. Neşet Ertaş, Muharrem Ertaş, Çekiç Ali yani bu kültürlerimiz bizim. Kırşehir neylen ünlü ozanlarıyla ünlü. Ama azaldı yani yavaş yavaş. Çünkü geçimimiz zorlaştı. Beş sene sürmez burada birtane Neşet Ertaş kültürünü yaşatacak sanatçı kalmaz. Biz bu Kırşehir’de ev olarak hane olarak 300-400 haneydik. Şimdi bizim mahallemizde oturan yirmi hane kalmadı. Herkes İzmir’e gitti. Başının çaresine bakmaya gitti. Çalışmaya gitti. Evleri barklarını ziyan edip bıraktılar. Düğün salonları açıldı. Bizden olmayan sanatçılar türedi. Kırşehir’i kopyaladılar. Bizim yapacağımız işleri kendileri yapıyorlar. Çocuk liseyi bitiriyor. Eline bir orkestra alıyor, cihaz alıyor, kabin alıyor. Çalmayıda Bilmiyor. Ama karşıda dinleyen adama ucuz geliyor. Düğün kültürü öldü. Eskiden biz düğüne gittiğimiz zaman, “ustalar geliyor!” denirdi. (Konuşmacı 5, Detaysız Konuşmacı 1, Detaysız Konuşmacı 2, 2015)

“Bizlere devlet tarafından, ilgililer tarafından, bize hiç destek verilmiyor. Destek verilmiş olsa bugün bu yöremizde, sanatçılarımız mehter takımı kurar, şehir bandosu kurar, bunlarda çalışır. Bunlar başka bişey yapamaz. Bunlar sanatçı müzisyen. Böyle bir destek hiç yok hiç. (Konuşmacı 4, 2015)

“Değer veriliyor. Aşiret olarak, yeni yeni bu kültür oturmaya başladı. Yoksa abdal diye, ikinci sınıf görürler.” (Konuşmacı 9, 2015)

“Bizim Kırşehir’de bizlere değer verildiğini hissetmiyoruz. Neşet Ertaş da değer verilmediği için gidenlerden.” (Konuşmacı 12, 2015)

“Kırşehir insanı bizi severler. Yaptığımız işten dolayı, değer verirler.” (Konuşmacı 14, 2015)

5.7. Katılımcıların Gelecekle İle İlgili Beklenti ve İstekleri İle İlgili Bulgular

Katılımcılara gelecekle ilgili beklenti ve istekleri sorulmuş, büyük çoğunluğunun gelecek ile ilgili beklenti ve isteklerinde en büyük görevin devlete düştüğünü belirttikleri tespit edilmiştir. Bu konuda devletten bekledikleri en önemli husus Kültür Bakanlığı kadrolarının artırılmasıdır. Ayrıca katılımcıların yerel yönetimlerden de beklenti ve istekleri olduğu görülmüştür.

Katılımcıların konuyla ilgili bazı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir;

“Bizimle ilgili konuda görev devletimize ve Kültür Bakanlığı’na düşüyor. Bir roman açılımı yaptılar; orayı kurtardılar. Burada 15-16 tane insanımızı aldılar. Sonrasında devamı gelmedi. Bi 15 kişi daha alsalar ailelerle birlikte çok sayıda kişi daha kurtulurdu belki. Ama almadılar. Onu öyle kestiler, attılar. Yav kardeşim 15 kişiyi kültüre almış 15 kişiyi de belediye alsın. 15 kişi de üniversitede çalsa.” (Konuşmacı 5, Detaysız Konuşmacı 1, Detaysız Konuşmacı 2, 2015)

“Madem biz bu yörenin kültür sanatçlarıyık. Her ilde ve ilçede bir topluluk kursalar bir sürü aile geçinir. Kültür Bakanlığı Bize Kırşehir ilinde bir topluluk kurdu. On beş kişi sına-oman alındık. Seksen kişi doksan, kişi aile ekmek yiyok.” (Konuşmacı 4, 2015)

“Belediye konservoatuar açabilir. Kültür Bakanlığı gibi kadro sağlayabilir. 15 Kişiyi ek-mek demek nereden baksan, 100 kişinin karnunun doyması demek.” (Konuşmacı 1, 2015)

“Neşet Ertaş Kültür Merkezi, açılıyormuş. Alsın bizi de. Kültür Bakanlığı sanatçısı yap-sın. N olur yani?” (Konuşmacı 8, 2015)

“Bakanlıktan, İl Kültür Müdürlüğü korosunun geliştirilmesini istiyorum” (Konuşma-cı 17, 2015)

“Şimdi biz burada devlet memuruyuz. Halbuki biz devlet sanatçısıyız. Bir taraftan bakıyorsun memursun, bir taraftan bakıyorsun sanatçısın. Sanatçıyık memur maaşı veriyor-sun, memuruz sanat işi yaptırıyorlar. Bizim istediğimiz hakkımızın verilmesini istiyoruz. Sanatçı kimliğini istiyoruz.” (Konuşmacı 16, 2015)

Katılımcılar, mesleklerini gelecek nesillere aktarmak istediklerini, kültürel miras olarak devam etmesini öngördüklerini belirtmişlerdir. Ancak gelir konusunda sıkıntı yaşamalarından dolayı, mesleği çocuklarının öğrenmek istemeği de gözlem-lenmiştir. Katılımcıların bazıları, çocuklarının eğitim hayatının devam etmesini, ço-cuklarının yaşam koşullarının böylelikle daha iyi olacağına ancak ek iş olarak bu mesleği yapmalarını istediklerini de değinmişlerdir. Katılımcıların konuyla ilgili bazı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir;

“Çocuk 1,5 yaşında. Büyüsünde bu kültürü öğrensün. Hafta sonlarında yapısın, ek iş güzel para.” (Konuşmacı 1, 2015)

“Kültür devam etsin isteriz. Bizde öğretme yok. Sazı duvardan alır, çalarlar. Meslekten gelir olmadığı için okumaya yönelmişler şimdikler.” (Konuşmacı 9, 2015)

“Benim oğlana öğretiyorum. Okuyacak kısmetse. Ama elinde bu sanat bulunsun.” (Konuşmacı 13, 2015)

“Bizim iş babadan, dededen geliyor. Hepimiz ondan ekmek yiyok. Çocuklarımızda yeminler. Ancak kkulda okumalarını istiyok. Güzel sanatlar falan.” (Konuşmacı 14, 2015)

“Benim çocuklarım çalıyor. Biri zurna, biri davul, biri saz çalar yeğenim. Öğrettim. Bizim başka işimiz yok. Olsa da yine yaparlar. Ben Tayland’a gittim. Kültürümüz bu, bayrak dalgalansın.” (Konuşmacı 15, 2015)

“Şimdiki nesiller bu sanatı yapmıyorlar. Babalarımız aç kaldı bizde aç kalırız diye düşünüyorlar. Üniversitede ise bazı çocuklarımız okuyor. Tiyatro çıkaran okulun adı neydi, heh konservatuar. Konservatuarda okuyan binde bir. Parasızlıktan okutamıyoruz çocuklarımızı. Kırşehir’de iki üç kişi çıkmaz üniversiteyi bitiren. Neyinen okutan çocuğu. (Konuşmacı 4, 2015)

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çalışan yoksulluğu çözülmesi gereken önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de sanatçıların önemli bir kısmı gelir dağılımından önemli bir pay almakta ancak bu durum mahalli sanatçılarda pek görülmemekte ve bu kesim yoksullukla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Çalışan yoksulluğunu Kırşehir İlinde müzikleriyle ön planda olan Abdallar özelinde incelemeyi amaçlayan çalışmanın neticesinde; Kültür Bakanlığı sanatçıları dışındakilerin düzenli ve sürekli bir geliri olmadığı ve yaklaşık yarısının ailesinin toplam gelirinin asgari ücretin altında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların, asıl meslekleri olan çalgıcılığın yanı sıra, hurdacılık, ticaret, geçmişte sünnetçilik olmak üzere birtakım işler yaptığı görülmüştür. Mülakata katılan Abdalların büyük bir çoğunluğu aylık gelirlerinin giderlerini karşılamadığını ifade etmişlerdir. Özellikle Kültür Bakanlığı’na bağlı olmayanların gelirlerinin yetersiz olduğu ve ailelerini geçindirmekte sıkıntı yaşadıkları görülmüştür. Yapılan mülakatlarda katılımcıların büyük çoğunluğunun kendilerini yoksul olarak hissettikleri görülmüştür. Gelirlerinin düzenli ve sürekli olmayışı, sezonluk işlerde çalışmaları ve temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarından dolayı kendilerini yoksul hissettikleri belirtilmiştir. Kendilerini yoksul hisseden kişilerin önemli bir kısmının Bakanlığa bağlı çalışmayanlar olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanlara yapılan sosyal yardımların yalnızca kömür ile sınırlı olduğu ve bir kısmında bu yardımı dahi alamadığı ortaya konulmuştur. Abdalların mesleklerini, yalnızca kültürel miras olarak gelecek nesillere bırakmak istedikleri, kazançları ve güvencesizliği yüzünden çocuklarının veya aile fertlerinin bu işi yapmalarını istemedikleri görülmüştür. Bu konuda devletten ve yerel yönetimlerden gerekli desteği bulamadıkları belirtilmiştir.

Sonuç olarak, Abdalların çalışmalarına rağmen yoksul oldukları ve kendilerini de yoksul hissettikleri ortaya çıkmıştır. Ailenin toplam gelirinin çok düşük olması, düzenli ve sürekli olmayışı, sezonluk işlerde çalışmaları ve temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarından dolayı Abdallar çalışan yoksul olarak görülmektedirler. Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak çalışanların ise düzenli bir işleri ve gelirleri olması nedeniyle daha iyi durumda oldukları ortadadır. Bu sebeple özellikle Kültür Bakanlığı'na bağlı olmayan ve düzensiz, süresiz geliri olan Abdallar için bazı tedbirlerin alınması elzemdir.

- Öncelikle kaybolmakta olan kültürel bir mirasa sahip çıkan Abdallar için özel politikalar ve projeler üretilmesi önemlidir.

- Abdallar için Kültür Bakanlığı'na bağlı kadroların sayısı artırılmalıdır. Geçimlerini bakanlık bünyesinde çalışarak sağlayan Abdalların bir kısmının, gelir düzeyinin oldukça iyi olduğu görülmektedir.

- Abdalların mevcut üye olduğu STK'lar köy dernekleri ve yerel derneklerdir. Ülke içerisinde sayısı oldukça fazla olan Abdallar, federasyon çatısı altında toplanmalıdır. İller bazında dernekler kurulmalı, kültürün yaşatılmasının yanı sıra, dayanışmanın da güçlenmesi sağlanmalıdır.

- Katılımcıların sosyal yardım olarak aldıkları yardımların yalnızca kömür ile sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Sosyal yardımlar kömür ihtiyaçlarının yanı sıra, burs, gıda, sağlık yardımı şeklinde düzenlenmelidir. Ancak sosyal yardımlarla birlikte sosyal destek programlarının ve mekanizmalarının sağlanarak kendi sorunlarını çözmeye yönelik politikalar da geliştirilmelidir.

- Kültürel miras olan türkülerin yaşatılması, davulculuk ve zurnacılık mesleğinin kaybolmaması için Abdalların, şehirlerde kurulacak orkestralarda ve kültür merkezlerinde görev alması sağlanarak istihdam kapıları genişletilmelidir.

- Abdalların nesiller boyu süre gelen, kültürel mirasları olan müzisyenliklerini gelecek kuşaklara aktarmaları desteklenmelidir.

- Abdallar için şehre gelen ziyaretçilere kültürlerini sergileyecekleri ve Abdal nüfusun tanıtılacağı mekânlar açılmalıdır.

Abdallarla ilgili bundan sonra yapılacak çalışmaların, sadece kültürel miras yönünden değil, yoksulluk gibi farklı yönlerden de incelenmesi, bu kişilere yönelik özel proje ve politika üretilmesini teşvik edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Durmaz Nursel, “Eğlence Sektöründe Çalışma Koşulları ve Ayrımcılık: Çingeneler Örneği”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2015/1, ss:259-292.
- Ensari, S., “TÜİK’in Yoksulluk Analizleri Üzerine”, *Maliye ve Finans Yazıları*, Yıl: 24 Sayı:87, ss.9–15, 2010.
- Gündoğan, N., *Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2007.
- ILO, *Global Employment Trends 2010 International Labour Organization*, 2010.
- Kapar, R., *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi*, DİSK Birleşik Metal-İş Sen. Yay., İstanbul, 2005.
- Kapar, R., “Türkiye’de Çalışan Yoksullar”, *ASOMEDYA Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, (Kasım-Aralık), <http://www.sosyalkoruma.net/pdf/asocalisan.pdf>, 2010, Erişim Tarihi: 02.06.2017b.
- Kılıç Enise, “Ritüelleri Yöneten Davulcu ve Zurnacların Modern Toplum Yaşantısındaki Yeri”, *Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012.
- Kolukırık Suat ve Ali Rıza Yıldırım, “Kimlik İnşasında Söylem ve Anlam İlişkisi: Kocabaş Abdalları Örneği”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:8, Güz 2009, ss:351-359.
- Koray, M., *Sosyal Politika, İmge Kitabevi Yay.*, 2008.
- Şenses, F., “Küreselleşmenin Öteki Yüzü”, *İletişim Yay.*, İstanbul, 2001.
- Yıldız Ramazan, Ümit Nazenin, Orhan Özcan ve diğ., “Kırşehir Abdallarının Eğitim Hakkına Erişiminin Önündeki Engeller”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 49, Kış 2015.
- Yılmaz, B. ve Terzi, H., “Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinde Asgari Ücretin Karşılaştırılmalı Bir Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, c.20 s:2, 2006.
- Yöre Seyit, “Kırşehir Yöresi Halk Müziği Kültürünün Kodları ve Temsiliyeti”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2012.

Koruma Sorumluluğu Doktrini Açısından Suriye Krizi: Bir 'İnsancıl Müdahalesizlik' Örneği

Soner KARAGÜL* & Çağrı Emin DEMİRBAŞ**

Özet***

2001 yılında "Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu" (International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS)) tarafından ortaya atılan Koruma Sorumluluğu normu (KoS), soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar gibi ciddi nitelikteki insan hakları ihlallerini, insancıl koruma amaçlı askeri müdahaleler için 'eşik' olarak belirlemektedir. Suriye krizi 2011 yılındaki başlangıçından günümüze, söz konusu ciddi insan hakları ihlallerinin vuku bulunduğu büyük çaplı bir insancıl kriz örneği teşkil etmektedir. Bu bağlamda KoS için eşik olarak belirlenen durumları fazlasıyla aşmış olmasına rağmen Suriye'ye yönelik bir insancıl askeri müdahalenin neden gerçekleştirilmediği ciddi tartışmalar yaratmaktadır. Neden müdahale edilmediğine ilişkin açıklamalar, Suriye krizinin kendine has koşullarının ve uluslararası politikanın dinamiklerinin bir insancıl müdahaleye izin vermediği ve olası bir müdahalenin daha kötü sonuçlar doğurabileceği çerçevesinde ortaya atılmaktadır. Bu çalışmada, insancıl koruma misyonu çerçevesinde inşa edilmiş olan KoS doktrininin, müdahale edilmeyen durumlarda da insancıl gerekçeler üretilmesine zemin hazırlayan araçlar sunduğu iddia edilmektedir. Bu durum çalışmada, 'insancıl müdahalesizlik' olarak adlandırılmakta ve KoS açısından yarattığı çelişkiler bağlamında ele alınmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Koruma Sorumluluğu, İnsancıl Müdahale, Suriye Krizi, İnsancıl Müdahalesizlik.

Syrian Crisis in Terms of the Responsibility to Protect Doctrine: an Example of 'Humanitarian Non-Intervention'

Abstract

The responsibility to protect (RtoP) which was put forward by the 'International Commission on Intervention and State Sovereignty' (ICISS) in 2001, determined serious violations of human rights such as genocide, war crimes, ethnic cleansing and crimes against humanity as a 'just cause threshold' for the military intervention for human protection purposes. From the beginning of the conflicts in 2011 to present day, Syrian case has evolved into a huge humanitarian crisis in which

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, sonerkaragul@comu.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, cdemirbas@atauni.edu.tr

*** Bu çalışma, 2017 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde kabul edilen "İnsancıl Müdahale, Koruma Sorumluluğu ve Uluslararası Etik: Libya ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Çözümleme" isimli doktora tez çalışmasından parçalar içermektedir

serious human rights violations have occurred. In this context, despite the humanitarian crisis went far beyond situations which set 'threshold' for the RtoP why any humanitarian military intervention is not accomplished has triggered serious debates. The explanations considering why there is not an intervention has been put forward within the framework of the conditions peculiar to the Syrian case, dynamics of the international politics which do not allow to any military intervention and the possibility of a 'more harm than good' as a result of an intervention. In this study, it is argued that the RtoP doctrine built within the framework of the humanitarian protection mission offers tools that provide legitimate grounds for the non-intervention situations. This dilemma which is conceptualized as 'humanitarian non-intervention' in this study is discussed within the context of the efficacy of RtoP doctrine.

Key words: Responsibility to Protect, Humanitarian Intervention, Syrian Crisis, Humanitarian Non-intervention.

GİRİŞ

2011 yılında Arap Baharı olarak adlandırılan halk isyanları çerçevesinde Suriye'de başlayan insancıl kriz, ilerleyen süreçte "dünya tarihinin en büyük insanlık trajedilerinden"¹ biri olarak adlandırılabilir ölçüde büyük bir kriz durumuna evrilmiştir. Gerçekten de Suriye krizindeki insancıl tabloya ilişkin verilere bakıldığında, insan kayıplarına ve sivil ölümlerine ilişkin rakamların, çatışmalar neticesinde yerlerinden edilen insan sayılarının, yaygın insan hakları ihlallerinin, soykırımsal şiddet² ya da gaddarlık³ olarak tanımlanacak ölçüde büyük kitlesel mezalimlerin büyük bir insanlık trajedisine işaret ettiği görülmektedir.

Her ne kadar son derece tartışmalı bir husus olsa da, uluslararası ilişkilerde özellikle 1990'lı yıllardan bu yana, insancıl müdahale ve yenilenmiş biçimiyle koruma sorumluluğu doktrini (KoS), Suriye'dekine benzer insancıl krizlerin önlenmesi ve sona erdirilmesi için askeri müdahaleye varan önlemleri öngören yaklaşımlar olarak önemli bir yer tutmaktadır.⁴ Uluslararası hukuk açısından, askeri bir insancıl müdahalenin gerçekleştirilmesi için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) yetkilendirmesi zorunlu olmakla birlikte, zaman zaman ciddi insancıl kriz durumlarında tek-tarafli müdahalelere başvurularak uluslararası hukukun dışına çıkılabildiği görülmektedir. Bunun en önemli örneğine Kosova krizi sırasında rastlanmış ve BMGK yetkilendirmesi olmaksızın insancıl olduğu iddia edilen bir askeri müdahale gerçek-

---

1 Nicholas Idris Erameh, 'Humanitarian Intervention, Syria and the Politics of Human Rights Protection', *The International Journal of Human Rights*, Vol.21, No.5, 2017, s.2.

2 Martin Shaw, 'Syria and Egypt: Genocidal Violence, Western Response', *Open Democracy*, 30 Ağustos 2013. <https://www.opendemocracy.net/martin-shaw/syria-and-egypt-genocidal-violence-western-response> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)

3 Moises Naim, 'Why Libya, But Not Syria?', *Carnegie Endowment For International Peace*, 18 Mayıs 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017)

4 Bkz. Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, (New York: Palgrave Macmillan, 2008), s. 1-5.

leştirilmiştir. Bu müdahale, insancıl krizin ciddiyetine ve acil önlenmesi gerekliliğine binaen “yasal olmayan fakat meşru”⁵ bir müdahale olarak lanse edilmiştir.

KoS kavramı, Kosova’daki meşru müdahalecilik anlayışının yarattığı tartışmaların da etkisiyle, 2001 yılında “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS))” tarafından, aynı isimle anılacak olan bir raporla ortaya atılmıştır.⁶ KoS’un temel özelliği, devlet egemenliğini ‘sorumlu egemenlik’ olarak tanımlıyor olmasıdır. Sorumlu egemenlik, devletlerin vatandaşlarını koruma sorumluluklarının, onların öncelikli sorumluluğu olduğuna işaret etmektedir. Bu doğrultuda ICISS Raporu, bu sorumluluğu yerine getirmeyen, getiremeyen ya da bizzat vatandaşlarının temel haklarını ihlal eden devletlerin, kendilerini dış müdahalelerden koruyan devlet egemenliği iddiasını sürdüremeyeceklerini vurgulamakta ve bu kapsamda gerçekleştirilecek askeri müdahalelere meşru bir zemin oluşabileceğini ileri sürmektedir.⁷

Ciddi insan hakları ihlallerinin vuku bulması, ICISS Raporu’nda insancıl koruma amaçlı askeri müdahaleler için ‘haklı gerekçe’ oluşturan bir eşik olarak kabul edilmiştir.⁸ 2005 yılında Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde gerçekleştirilen Dünya Zirvesi Sonuç Kararı’nda ise askeri bir müdahale için haklı gerekçeler “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların” ortaya çıkmasıyla sınırlandırılmıştır.⁹ Bugüne kadar devletler açısından yasal bir yükümlülük yaratmamış olmakla birlikte KoS, devlet egemenliğinin “kontrol olarak egemenlik” biçimindeki klasik/mutlak yorumunun, “sorumlu egemenlik” biçiminde yeniden ele alınabilmesine yönelik uluslararası çabaları temsil etmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁰

KoS’un askeri araçlarla uygulandığı ilk örnek 2011 Libya müdahalesi olmuştur. Libya müdahalesini yetkilendiren 1973 Sayılı BMGK kararında KoS’a atıflar bulunmaktadır. Bilindiği gibi Libya’da Muammer Kaddafi rejiminin, ülkedeki halk isyanlarını güç kullanarak bastırdığı ve bir soykırım gerçekleştirebileceği iddialarıyla, ilgili karar uyarınca NATO tarafından askeri bir müdahale gerçekleştirilmiş ve bu müdahale Kaddafi rejiminin devrilmesiyle sonuçlanmıştır. Müdahalenin 1973 Sayılı kararın yetki çerçevesinde gerçekleşip gerçekleşmediği son derece tartışmalı olmakla birlikte, KoS çerçevesinde ele alınan bu müdahale kimi düşünürlerce insan haklarının korunmasında yeni bir döneme geçildiği biçiminde yorumlanmıştır.¹¹

5 Bu ibare Kosova’ya yapılan NATO müdahalesi sonrası Richard Goldstone başkanlığında kurulan Kosova Bağımsız Uluslararası Komisyonu’nun (Independent International Commission on Kosovo) yayınlamış olduğu raporla ortaya atılmıştır. Bkz. The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, (Oxford: Oxford University Press, 2000), s.163-176.

6 The Responsibility to Protect, Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty (Bundan böyle kısaca ICISS Raporu), Aralık 2001. <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)

7 ICISS Raporu, s.11-18.

8 ICISS Raporu, s.32-34.

9 ‘2005 World Summit Outcome’, A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (12.06.17)

10 ICISS Raporu, s.13.

11 Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, ‘The New Politics of Protection? Core d’Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect’, International Affairs, Vol.87, No.4, 2011, s.825-850.

İnsancıl müdahaleler ve KoS açısından Libya müdahalesiyle birlikte ortaya çıkan iyimser atmosfer, Suriye krizine yönelik olarak herhangi bir müdahalenin gerçekleştiril(e)memesi sebebiyle kısa bir süre içerisinde dağılmıştır. Zira Libya’da, insan hakları ihlalleri iddiaları ve rejimin bir soykırım gerçekleştirebileceğine yönelik endişeler göz önünde bulundurularak büyük bir hızla askeri müdahale uygulanabilmişken; Suriye’de soykırıma varan şiddet eylemleri ve her türlü insan hakları ihlali tüm kanıtlarıyla ortaya konmuş olmasına rağmen günümüze kadar olan süreçte sorunun çözümüne yönelik herhangi bir müdahale gerçekleştirilmemiştir. Bu durum KoS ile ortaya konulan ilkelerin etkinliği hususunda soru işaretleri yaratmıştır.

Bu çalışmada Suriye insancıl krizine yönelik olarak gerçekleştiril(e)meyen insancıl müdahalenin, KoS doktrini açısından yarattığı çelişkilere değinilmektedir. Çalışmanın temel savı, Suriye’ye yönelik bir insancıl müdahalenin gerçekleştirilmemesinin nedenlerine yönelik tespitlerin, müdahale edilmeme durumunu meşrulaştıran bir işlev gördüğüdür. Suriye’ye müdahale edilmemesinin temel gerekçeleri, ‘Suriye’ye özgü koşullar’ ve ‘uluslararası politikanın dinamikleri’ ile açıklanmakta olup, bu çerçevede müdahalenin Suriye halkı açısından olumlu sonuç yaratamayabileceği, daha ciddi çatışmaların fitilini ateşleyebileceği, bölgesel ve hatta küresel boyutta olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi ardıl iddialar ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Suriye’deki duruma ilişkin analizlerin ortak paydasının, müdahale edilmeme durumunu, tıpkı müdahaleye başvurulmuş örneklerde olduğu gibi, ‘insancıl’ kaygılarla betimlemek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum çalışmada, insancıl kaygıların müdahale-etmeme durumunun meşrulaştırılmasına hizmet etmesi anlamında ‘insancıl müdahalesizlik’¹² olarak adlandırılmaktadır.

Dört kısımdan oluşan çalışmada ilk olarak, kısaca insancıl müdahale ve KoS’un gelişiminden bahsedilmektedir. İkinci kısım Suriye krizinin arka planının kısa bir incelemesini ve insancıl krizin boyutlarının genel verilere dayanılarak ortaya konulmasını içermektedir. Üçüncü kısımda Suriye’ye müdahale edilmemesinin gerekçeleri, alana katkı yaptığı düşünülen ve KoS doktrini destekleyen akademisyenlerin görüşlerinden sınırlı sayıda örnekle ele alınmıştır. Son kısımda ise bu görüşlerin ve savların ışığında insancıl müdahalesizlik durumu ve bu kapsamda KoS’un etkinliği incelenmektedir.

1. İNSANCIL MÜDAHALE VE ‘KoS’

İnsancıl müdahale, Aidan Hehir’in kapsamlı tanımıyla, “bir devlet, devletler grubu ya da devlet-dışı aktör tarafından, bir başka devlet toprağına, o devletin rızası olmaksızın, hedef devletin vatandaşlarına yönelik insancıl kaygıyla gerekçelendiril-

12 İnsancıl müdahalesizlik kavramı, kimi müdahale edilmeyen insancıl krizlere yönelik olarak, müdahale-etmeme durumunu meşrulaştıran gerekçelerin öne sürülmesine işaret eder biçimde kullanılmaktadır. Bu çerçevede insancıl müdahale-etmeme gibi bir ifade de tercih edilebilirdi. Fakat daha çok aktörlere göndermede bulunan ‘müdahale-etmeme’ yerine, müdahale edilmeyen durumlara vurgu yapan insancıl müdahalesizlik kavramı tercih edilmiştir.

miş askeri eylemdir".¹³ İnsancıl müdahalelerin ilk örnekleri, literatürde 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne yönelik azınlıklar çerçevesinde gerçekleştirilen müdahaleler olarak gösterilmektedir.¹⁴ 1990'lı yıllara kadar olan süreç içerisinde gerçekleşen II. Dünya Savaşı¹⁵, 1971'de Hindistan'ın Doğu Pakistan'a müdahalesi¹⁶, 1978'de Vietnam'ın Kamboçya'ya müdahalesi¹⁷ ve 1979'da Tanzanya'nın Uganda'ya müdahalesi¹⁸ insancıl müdahale örnekleri arasında sayılmaktadırlar.

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takip eden 1990'lı yıllar, insancıl müdahaleler için yeni bir dönemi simgelemektedir. Bu tarihten itibaren insancıl olduğu iddia edilen askeri müdahalelerde yoğun bir artış yaşanmıştır. 1991 Kuzey Irak, 1992 Somali, 1993-95 Bosna, 1994 Ruanda ve 1999 Kosova müdahaleleri/müdahalesizlikleri bu kapsamda ele alınmaktadır. 1991 yılında ABD, İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği koalisyon güçlerinin, Saddam Hüseyin rejiminin Kürtlere yönelik muamelelerini gerekçe göstererek uçuşa yasak bölge ilan etmesi ve güvenli bölgelerin korunması için asker göndermesi insancıl müdahale örneği olarak gösterilmektedir. BMGK'nin 688 Sayılı kararı ile Irak'ta sivillere yönelik muameleler kınanmış, durum uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilmiş ve Irak hükümetine insancıl yardımları iletmek üzere uluslararası örgütleri kabul etmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu karara istinaden ABD'nin başını çektiği ülkeler insancıl yardımların ilgili bölgelere ulaştırılması iddialarıyla uçuşa-yasak bölge ilan etmişler ve bölgeye asker göndermişlerdir.¹⁹ 688 Sayılı karar askeri müdahale önlemlerini içermediği için Kuzey Irak'a yapılan bu müdahale hukuki açıdan önemli tartışmalar yaratmıştır. Fakat BMGK tarafından bir kınama yapılmadığı için kimilerince yasal bir müdahale olarak yorumlanabilmiştir.²⁰ Diğer taraftan müdahaleci devletler, müdahalenin in-

13 Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010), s.20.

14 Bkz. Gary J. Bass, *Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention*, (New York: Alfred A. Knopf, 2008), s.47-151; John Bew, 'From an umpire to a competitor: Castlereagh, Canning and the issue of international intervention in the wake of the Napoleonic Wars', içinde Brendan Simms ve D. J. B. Trim, (ed.) *Humanitarian Intervention: A History*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s.119. 1827 Yunan isyanları sırasında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın; 1860-61 Suriye olaylarında Fransa'nın; 1866-69 Girit ayaklanması sırasında ve 1878-79 Osmanlı Rus harbinde ise İngiltere'nin başını çektiği müdahaleler insancıl müdahaleye ilişkin tarihsel çalışmaların çoğunluğunda incelenmektedir. Fakat tüm bu müdahalelerin, günümüzdeki örneklerin ne ölçüde insancıl olduğu tartışmaları bir tarafa bırakılırsa, insancıl müdahaleler olarak kabul edilmeleri mümkün görünmemektedir. Bu müdahalelerin dönemin güç mücadelelerini ve güç dengesi politikalarını yansıtan tipik uluslararası politik müdahaleler olarak görülmeleri daha uygun olacaktır.

15 II. Dünya Savaşı, kimi düşünürlerce Faşist rejimlere karşı verilen özgürlük ve insan hakları mücadelesi olarak görülme suretiyle bir insancıl müdahale örneği olarak gösterilmektedir. Bkz. Fernando Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, (New York: Transnational Pub., 1997), s.178-179.

16 Bkz. Thomas M. Franck ve Nigel S. Rodley, 'After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force', *The American Journal of International Law*, Vol.67, 1973, s.275-305.

17 Bkz. Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s.79-80.

18 Bkz. Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010), s.173-174.

19 *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Danish Institute of International Affairs, 1999, s.90-91.

20 *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Danish Institute of International Affairs, 1999, s.91-92.

sancıl yardımlar çerçevesindeki gerekçelerinin haklılığından ziyade, 688 Sayılı kararın yasal yetki çerçevesine dayanmak eğiliminde olmuşlardır. Bu çerçevede insancıl müdahaleden ziyade, yasal bir müdahalecilik anlayışı ortaya çıkarılmıştır.²¹

Somali örneğinde, 1991 yılında Siad Barre rejiminin çökmesi sonrasında yaşanan iç savaşın ciddi bir insancıl krize evrilmesi neticesinde, BMGK'den 794 Sayılı karar çıkarılmış, Somali'deki durum uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak yorumlanarak askeri müdahalenin de dâhil olduğu önlemlerin alınabilmesinin önü açılmıştır. Bu kapsamda ABD'nin başını çektiği koalisyon ülkelerince 'Umut Operasyonu' (Operation Restore Hope) olarak anılan müdahale gerçekleştirilmiştir. Müdahale büyük ölçüde bölgeye insancıl yardımların ulaştırılması, açlıktan kaynaklanan yaygın ölümlerin durdurulması ve çatışmaların önlenmesi gibi gerekçeler çerçevesinde gerçekleştirildiğinden bir insancıl müdahale örneği olarak ele alınmaktadır. 1994 yılında 'Kara Şahin Düştü' (Black Hawk Down) şeklinde anılan ve 8 Amerikan askerinin ölümüyle sonuçlanan olaydan sonra, ABD askerlerini geri çekme kararı almış ve böylece müdahale sonlandırılmıştır.²² Somali günümüzde de büyük bir insancıl kriz örneği oluşturmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Somali müdahalesi, bir insancıl müdahale örneği olduğu kabul edilebilse dahi, ancak başarısız bir müdahalecilik örneği olarak görülebilecektir.

1990'lı yılların başında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesini takiben, 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'in, Yugoslavya'nın tamamında hak iddia eden Sırbistan tarafından saldırıya uğramasıyla başlayan krize yönelik müdahaleler de insancıl müdahale çatısı altında ele alınmaktadır. Yaygın sivil ölümlerinin gerçekleştiği ve Srebrenitsa'da soykırıma varan eylemlere sahne olan insancıl kriz, NATO'nun hava bombardımanları neticesinde imzalanan Dayton Anlaşması ile son bulmuştur.²³ Bu müdahale de Srebrenitsa'da gerçekleşen soykırımla doruğuna varan yaygın sivil ölümlerinin önüne geçememesi sebebiyle başarısız bir insancıl müdahalecilik örneğidir. Yine 1994 yılında Ruanda'da Hutuların, Tutsilere yönelik başlattıkları katliamlar tarihin en büyük soykırım örneklerinden birini oluşturmasına rağmen insancıl müdahale zamanında gerçekleştirilmemiştir. Soykırım esnasında bölgede bulunan BM Barış Gücü (UNAMIR) hiçbir varlık gösterememiş ancak soykırım gerçekleştikten sonra BMGK'den çıkarılan 918 Sayılı karar ile asker sayısında artışa gidilebilmiştir. Daha sonra Fransa'nın girişimleriyle BMGK'den çıkarılan 929 Sayılı kararlar Fransa'ya askeri müdahale yetkisi verilmiştir.²⁴

1990'lı yılların belki de en tartışmalı insancıl müdahale örneği Kosova'dır. Zira Kosova müdahalesi BMGK yetkilendirmesi olmaksızın NATO üzerinden gerçekleştirilen bir müdahale olması ve 'yasal olmayan fakat meşru' bir müdahale olarak

21 Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s.203-206.

22 Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s.140-143.

23 Bkz. Merve İrem Yapıcı, 'Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No. 8, 2007, s.1-24.

24 Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010), s.179-200.

iddia edilmesi sebebiyle insancıl müdahalenin yasallığının ve meşruiyetinin ciddi bir biçimde tartışılmasına sebebiyet vermiştir.²⁵ Kosova'daki olaylar, tıpkı Bosna'da olduğu gibi, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi sonrasında gelişmiştir. Sırpların baskılarına ve şiddet eylemlerine yönelik olarak 1996 yılında kurulan Kosova Kurtuluş Ordusu, Sırplarla silahlı mücadeleye yönelmiştir. Şiddet olaylarının tırmanması üzerine BMGK 1160 Sayılı karar ile Kosova'daki durumu uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak tanımlamış fakat askeri müdahaleyi içeren önlemlere ilişkin bir yetkilendirmede bulunmamıştır. Şiddetin devam etmesi üzerine Ramboulliet görüşmeleri başlatılmıştır. Sırp lideri Milošević'in katılımı olmaksızın gerçekleştirilen bu görüşmelerden çıkan sonuç Sırp tarafından tanınmamış ve Sırp ordusu Kosova'ya girmiştir. Bunun üzerine NATO üzerinden Kosova'ya hava saldırıları başlatılmıştır. Bu saldırılar neticesinde kriz sona erdirilerek anlaşma sağlanmıştır.²⁶

Bosna-Hersek ve Ruanda'da yaşanan soykırım hadiselerinin ve Kosova'daki müdahalenin yasallık ve meşruiyet tartışmalarının önemli etkileriyle, 2001 yılında yukarıda bahsi geçen ICISS Raporu ortaya çıkmıştır. ICISS Raporu'nun yayınlanmasına giden süreçte dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın çabalarının da önemli bir rolünün bulunduğu ifade edilebilir. 2000 yılında yayınlanan "21. Yüzyılda BM'nin Rolü" başlıklı Milenyum Raporu'nda Annan, "eğer insancıl müdahale egemenliğe yönelik kabul edilemez bir saldırı olarak kabul edilecekse, Ruanda ve Srebrenitsa gibi ortak insanlığımızın her ilkesine saldıran yoğun ve sistematik insan hakları ihlallerine karşı nasıl cevap vermeliyiz?" şeklinde bir soru sormuştur.²⁷ Bu sorunun gündeme getirdiği egemenlik ve insancıl değerler arasındaki gerilim etrafında şekillenen tartışmalar KoS'un ortaya çıkmasında önemli bir etki sahibi olmuştur.²⁸

ICISS tarafından 2001 yılında ortaya konulan KoS doktrininin, insancıl müdahalenin yasallığı ve meşruluğu tartışmalarının çerçevesini çizmek adına yapılmış en kapsamlı girişim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Komisyonun hazırladığı raporda devletlerin egemenlik haklarının yalnızca savunma haklarından meydana gelmediği, aynı zamanda devletin halkına karşı koruma sorumluluğunun da bulunduğu belirtilmektedir. Bu anlayış "sorumlu egemenlik (sovereignty as responsibility)" olarak ifade edilmektedir.²⁹ ICISS Raporu ayrıca KoS'u önleyici sorumluluk (responsibility to prevent), tepki gösterme sorumluluğu (responsibility to react) ve yeniden inşa sorumluluğu (responsibility to rebuild) gibi farklı sorumluluklarla

25 Bkz. Bruno Simma, 'Nato, the UN and the Use of Force: Legal Aspects', *European Journal of International Law*, No:10, 1999, s.1-22; Adam Roberts, 'NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo', *Survival*, Vol. 41, No.3, 1999, s.102-123.

26 Bkz. Funda Keskin, 'İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 12, 2006, s.57-58.

27 Kofi A. Annan, *We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st. Century*, (New York: United Nations Department of Public Information, 2000), s.48.

28 'The Responsibility to Protect: Who is responsible for protecting people from gross violations of human rights?', *Background Note: United Nations Department of Public Information*, Mart 2012. <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/bgresponsibility.pdf> (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2017)

29 ICISS Raporu, s.13.

tanımlayarak içeriği oldukça geniş bir sorumluluklar ağı önermiştir.³⁰ Bu anlamda KoS, insancıl müdahalenin öncesini, sürecini ve sonrasını kapsayan bütüncül bir yaklaşım halini almıştır.

ICISS Raporu'nda, insancıl amaçlı bir askeri müdahalenin gerçekleştirilebilmesi için altı ölçüt önerilmiştir. Bunlar müdahale kararının yetkili bir otorite tarafından verilmesi (right authority), müdahalenin haklı gerekçelere dayandırılması (just cause), müdahalenin insancıl amaçlar dışında başkaca niyetlerinin olmaması anlamında doğru niyet ilkesi (right intention), müdahaleye en son çare olarak başvurulması (last resort), müdahalenin orantılı araçlarla gerçekleştirilmesi (proportional means) ve son olarak da müdahale neticesinde insan hakları ihlallerinin sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması (reasonable prospects) şeklinde sıralanmaktadır.³¹

Müdahale kararının yetkili bir otorite tarafından verilmesi, ICISS'in en büyük önem atfettiği ölçüttür. Zira bir insancıl müdahalenin yasallığı ve meşruiyeti üzerindeki tartışmalar, büyük ölçüde, müdahale kararı verecek olan otoritenin böyle bir müdahale kararını verme yetkisine sahip olup olmadığı noktasında düğümlenmektedir. ICISS, yetkili otorite olarak BM örgütünü ve dolayısıyla onun icra mekanizması olan BMGK'yi göstermektedir. Rapordaki ifadeyle, "BM, uluslararası hukuk müeyyide sisteminin kalbinde yer alan Güvenlik Konseyi ile birlikte, bu tarz operasyonları geçerli kılabilecek, evrensel kabul gören bir otoriteyle donatılmış yegâne örgüttür".³²

'Eşik ölçüt' olarak belirlenen 'haklı gerekçeler', ICISS Raporu tarafından 'olağanüstü' durumlarla sınırlandırılmıştır. Zira ICISS Raporu'na göre, insancıl amaçlarla da olsa bir askeri müdahale, "istisnai ve olağanüstü bir önlem" olarak kabul edilmelidir. Bu çerçevede ICISS Raporu'na göre insancıl amaçlı bir askeri müdahale ancak, "ciddi ve telafisi olmayan" durumlar oluştuğunda ya da oluşabileceğine yönelik ciddi beklentiler bulunduğu uygulanmalıdır. Ciddi ve telafisi olmayan durumlar ise raporda, "büyük çaplı can kayıpları" ve "etnik temizlik" durumlarına işaret eder biçimde kullanılmıştır.³³

Doğru niyet, son çare, orantılılık ve başarı için makul beklenti ölçütleri raporda "ihtiyati ölçütler" olarak anılmaktadır. Doğru niyet, insancıl müdahaleyi gerçekleştirecek olan otoritenin, müdahale kararını almasında etki sahibi olan niyetleriyle, müdahale için öne sürülen insancıl amaçların uyumlu olmasını şart koşmaktadır. ICISS'e göre insancıl müdahale mutlaka insanlık-dışı durumu sonlandırmak ve önlemek amacı taşınmalıdır. Bu amaç dışındaki, çatışan taraflardan birini desteklemek, self-determinasyon hakkını savunmak ve rejimleri alaşağı etmek gibi niyetler müdahalenin meşruiyetine gölge düşürecektir. Fakat ICISS mevcut uluslararası ilişkilerin işleyişinde doğru niyet ilkesinin bir ideal olarak kalabileceğinin ve gerçeklikle örtüşmeyebileceğinin de farkındadır. Bu bağlamda müdahaleci güçlerin

30 ICISS Raporu, s.19-47.

31 ICISS Raporu, s.XII-XIII; s.29-37.

32 ICISS Raporu, s.49.

33 ICISS Raporu, s.32.

karışık niyetlerle (mixed motives) hareket edebileceğini ve kendi çıkarlarını da gözetebileceklerini belirtmektedir. Bu doğrultuda ICISS'e göre diğerkâm niyetlerin (altruistic motives) öncelikli olması müdahalenin meşruiyeti için önemlidir.³⁴

Son çare ölçütü, "insancıl krizin barışçıl olarak çözüme ulaştırılması veya önlenmesi için her türlü diplomatik ve askeri-olmayan çözüm yolunun denenmesi" gerekliliğini şart koşmaktadır. Fakat ICISS'e göre bu tarz çözüm yollarının denenmesi, tüm yolların gerçek anlamda uygulamaya geçirilmiş ve bunlardan sonuç alınamamış olmasını gerektirmemektedir. Zira insancıl durumun aciliyeti her türlü askeri-olmayan önlemin denenmesine imkân tanımayabilecektir. Bu kapsamda ICISS, bu yollardan denense dahi sonuç alınamayacağına ilişkin "makul bir temel" olması durumunda da son çare ölçütünün karşılanabileceğini ifade etmektedir.³⁵

Orantılılık veya orantılı araçların kullanımı, müdahalenin gerekçelendirilmesi aşamasından çok, yürütülmesi aşamasına ilişkin bir koşuldur. Bir diğer ifadeyle savaşın haklılığından (jus ad bellum) ziyade savaşın doğru yürütülmesine (jus in bello) dâhil edilebilir. Bu koşula göre "planlanan askeri müdahalenin şiddeti, ölçeği ve süresi hedeflenen insancıl koruma amacının gerçekleştirilmesine yetecek asgari bir düzeyde olmalıdır". Bir diğer ifadeyle yapılacak insancıl müdahalenin amacını aşmaması, orantılı düzeyde gerçekleştirilmesi ve uluslararası insancıl hukuka uygunluk gerekliliği bir ön koşul haline getirilmiş olmaktadır.³⁶

İnsancıl müdahalenin meşruiyeti için getirilen son ölçüt ise başarı için makul beklentilerin bulunmasıdır. İnsancıl müdahalenin olası sonuçlarını öngörmek güç olsa da, müdahale sonrasında insanlık-dışı durumun sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması KoS doktrininin uygulamaya geçirilmesinin bir ön koşulu olarak belirlenmiştir. ICISS Raporu'nda bu koşul "müdahaleyi haklı kılan acıların durdurulması ve sona erdirilmesinde makul bir başarı şansının bulunması, eylemin, eylemsizlikten daha kötü bir duruma sebebiyet vermemesi" şeklinde ifadesini bulmuştur. ICISS, insancıl müdahalelerin ilgili çatışma durumunu alevlendirebileceğinin ve çatışmaların uzamasına sebep olabileceğinin farkında olarak, böyle olasılıkların bulunduğu durumlarda "gerçeklik ne kadar acı olsa da, zorlayıcı askeri eylemin meşrulaştırılmayacağını" tespit etmektedir.³⁷

ICISS Raporu yayınlanmasını takip eden yıllarda, özellikle BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın özel çabalarıyla, BM gündemine dâhil olmuştur. 2004 yılında Annan'ın öncülüğünde gerçekleştirilen 'Tehditler, Sorunlar ve Değişim Üst-Düzyer Paneli' sonrasında yayınlanan 'Daha Güvenli Bir Dünya: Paylaşılan Sorumluluk' adlı raporda katılımcı ülkelerin, "soykırım, büyük çaplı katliam, etnik temizlik ya da uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlalleri vukuunda... gelişmekte olan bir kolektif uluslararası koruma sorumluluğu normu"nu kabul ettikleri ifade edilmiştir.³⁸

34 ICISS Raporu, s.35-36.

35 ICISS Raporu, s.36.

36 ICISS Raporu, s.37.

37 ICISS Raporu, s.37.

38 'A More Secure World: Our Shared Responsibility', 2005, paragraf 203, s.66. http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2017)

2005 BM Dünya Zirvesi'nin Sonuç Kararı ise "halkların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korunması" amacıyla devletlerin BM Şartı'nın "VI. ve VII. bölümleri ile uyumlu bir biçimde uygun diplomatik, insancıl ve diğer barışçıl yöntemleri kullanma sorumluluğu" bulunduğu ve bu yöntemlerle istenilen sonuçların alınamaması durumunda ise "Şart'ın VII. Bölümüne göre Güvenlik Konseyi aracılığıyla" güç kullanımının gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir.³⁹

BMGK'nin silahlı çatışmalarda sivillerin korunması üzerine alması olduğu 2006 tarihli 1674 ve Darfur'daki insancıl krize yönelik 1706 Sayılı kararlarında KoS'a atıflar yapılmıştır. 1674 Sayılı kararın 4. maddesinde, 2005 Dünya Zirvesinin Sonuç Kararı'nın özellikle 138 ve 139. Paragraflarına atıfla, "halkları soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğunun" altı çizilmiştir.⁴⁰ 1706 Sayılı kararın 12(a) maddesinde ise "Sudan hükümetinin fiziksel şiddet tehlikesi altında olan sivilleri koruma sorumluluğu" hatırlatılmıştır.⁴¹ 2009 yılında BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon öncülüğünde, bir dizi tartışma neticesinde kabul edilen, "Koruma Sorumluluğunu Uygulamak (Implementing Responsibility to Protect)" isimli raporla KoS'un BM'deki süreci devam etmiştir.⁴² Bu raporla KoS'un geliştirilmesine yönelik üç sütunlu bir strateji belirlenmiştir. Buna göre ilk sütun, devletin halkını "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar" gibi suçlardan, "gerek devlet egemenliğinin doğasından gerekse de devletin yasal yükümlülüklerinden kaynaklanan" koruması sorumluluğunu ihtiva etmektedir. İkinci sütunda, devletlerin koruma sorumluluğunu yüklenmesinde uluslararası toplumun da yardım etme sorumlulukları olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü sütunda ise, devletlerin sorumluluklarını yerine getirmemeleri halinde üye devletlerin BM Şartı'nın VI. Bölümünde öngörülen barışçıl önlemler ya da VII. Bölümde öngörülen kuvvet kullanımını içeren zorlayıcı önlemler de dâhil olmak üzere "zamanunda ve kararlı bir biçimde" gerekli önlemleri alması gerekliliği vurgulanmaktadır.⁴³

Aidan Hehir'in belirttiği gibi BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından 2009'dan bugüne KoS ile ilgili altı rapor daha yayınlanmıştır.⁴⁴ KoS tüm bu belgelerle birlikte BM çerçevesine dâhil olmuş olmakla birlikte, henüz devletler açısından herhangi bir yasal yükümlülük yaratmamıştır. Michael W. Doyle'un belirttiği gibi KoS bugüne kadar, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinde sayılan uluslararası hukuk kaynaklarından, yani uluslararası anlaşmalar, yapılageliş kuraları ve genel hukuk ilkelerinden herhangi birine temas edebilmiş değildir. Ancak devletlerin KoS uygulamalarından hareketle, ileride bir yapılageliş kuralı olma ihti-

39 '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (05 Ağustos 2017)

40 United Nations Security Council Resolution, S/RES/1674 (2006).

41 United Nations Security Council Resolution, S/RES/1706 (2006).

42 Bkz. 'Implementing the Responsibility to Protect', Report of the Secretary-General, A/63/677. Bu rapor BM Genel Kurulu'nun 63/308 kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. United Nations General Assembly A/RES/63/308 (2009).

43 'Implementing the Responsibility to Protect', Report of the Secretary-General, A/63/677, s.8-9.

44 Aidan Hehir, 'Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring', Cooperation and Conflict, Vol. 51, No.2, 2016, s. 167.

malinden bahsedilmektedir.⁴⁵ Bu anlamda KoS yasal olmaktan çok “gelişmekte olan uluslararası etik bir norm” özelliği kazanmış olmaktadır.⁴⁶

KoS doktrininin askeri araçlarla uygulandığı ilk örnek Libya müdahalesi olmuştur. Bu müdahale, Arap Baharı adı verilen halk hareketlerinin 2011 yılı başlarında Libya'ya sığıması sonrasında, Muammer Kaddafi rejiminin sivil halk üzerinde şiddet uyguladığı ve bir soykırıma girişebileceği iddialarıyla BMGK'nin 1973 Sayılı kararıyla yetkilendirilmiştir. Bu kararda, “sivililerin korunması için gereken tüm önlemlerin alınması” şeklinde gerçekleştirilen yetkilendirme⁴⁷, KoS doktrininin hayata geçirilmesi biçiminde yorumlanmıştır.⁴⁸ Bu yetkiye dayanılarak, öncelikle Fransa, İngiltere ve ABD'nin başını çektiği koalisyon güçlerinin Şafak Yolculuğu Operasyonu (Operation Odyssey Dawn) başlatılmış ve akabinde operasyonlar NATO'ya devredilerek Birleşik Koruma Operasyonu (Operation Unified Protector) adı altında yürütülmüştür.⁴⁹ Operasyonlar büyük ölçüde Kaddafi rejimine yönelik olarak gerçekleştirilmiş ve Ekim ayında Kaddafi'nin isyancı güçler tarafından ele geçirilip öldürülmesine kadar olan süreçte sürdürülmüştür.⁵⁰ Libya müdahalesi, 1973 Sayılı BMGK kararıyla yetkilendirildiği için yasal bir müdahale örneği teşkil ediyor olmakla birlikte, müdahalenin sivililerin korunması çerçevesinde yetkilendirilmiş olması fakat müdahaleci güçlerin bu amacın ötesinde olan rejim değişikliği faaliyetine girişmiş olmaları sebebiyle büyük tartışmalar yaratmıştır.⁵¹

Yine KoS doktrini çerçevesinde gerçekleştirilmiş diğer bir müdahale, Libya ile aynı dönemde vuku bulan Fildişi Sahili Cumhuriyeti'ne yönelik müdahaledir. 2010 yılında gerçekleştirilen seçimler sırasında ve sonrasında, başkan Laurent Gbagbo ve rakibi Alassane Ouattara taraftarları arasında vuku bulan çatışmalar, seçim sonuçlarına gölge düşürmüştü ve her iki tarafın da seçimi kazandığını iddia ettiği bir iktidar mücadelesi baş göstermiştir.⁵² Çatışmaların tırmanması neticesinde, BMGK tarafından 1975 Sayılı karar alınarak, hâlihazırda ülkede yerleşik bulunan BM Barış Gücü misyonu UNOCI'yi sivil nüfusun korunması ve sivillere yönelik ağır silahların kullanımının engellenmesi çerçevesinde “gerekli tüm önlemleri almak”

45 Michael W. Doyle, *The Question of Intervention: John Stuart Mill and Responsibility to Protect*, (London: Yale University Press, 2015), s.115.

46 Bkz. Pınar Gözen Ercan, 'R2P: From Slogan to an International Ethical Norm', *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:11, No:43, 2014, s.36; Tuba Eldem, 'Koruma Sorumluluğu Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:11, Sayı:43, 2015, s.6.

47 Bkz. United Nations Security Council Resolution, S/RES/1973 (2011).

48 Gareth Evans, 'Can We Stop Atrocities without Launching an All-out War', *Foreign Policy*, 18 Ekim 2011. <http://foreignpolicy.com/2011/10/18/did-qaddafis-end-justify-the-means/> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2017)

49 Bkz. Anders Nygren, 'Executing Strategy from the Air', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014), s.103.

50 Fredrik A. Holst ve Martin D. Fink, 'A Legal View on NATO's Campaign in Libya', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014), s.76.

51 Bkz. Richard Falk, *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century*, (New York: Routledge, 2015), s.92-95.

52 Marco Chown Oved, 'In Cote d'Ivoire, A Model of Successful Intervention', *The Atlantic*, 9 Haziran 2011. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/06/in-c-te-divoire-a-model-of-successful-intervention/240164/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).

ile yetkilendirmiştir. Ayrıca Ouattara'yı Fildişi'nin seçimleri kazanmış meşru lideri olarak ilan etmek suretiyle, Gbagbo'ya iktidarı meşru lidere devretme çağrısında bulunulmuştur.⁵³ 1975 Sayılı kararın verdiği yetkiye dayanılarak BM ve ülkede konuşlanmış bulunan Fransız güçleri tarafından Gbagbo'nun özellikle Abdijan'da bulunan askeri güçlerine yönelik askeri harekâta girilmiştir. Bu müdahale dengeleri Ouattara lehine değiştirmiş ve kısa bir süre içerisinde Gbagbo iktidardan düşürülmüştür. Fildişi'ne yönelik bu müdahale de, tıpkı Libya örneğinde olduğu gibi, sivillerin korunması çerçevesindeki yetki sınırlarını aştığı ve rejim değişikliğine yöneldiği noktada eleştirilere maruz kalmıştır.⁵⁴

KoS doktrininin askeri araçlarla uygulandığı bu örnekler, her ne kadar sivillerin korunması öncelikli amacıyla gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği tartışmalı olsa da, KoS'un yaygın insan hakları ihlallerinin önlenmesi çerçevesinde etkin bir rol üstlenebileceğine ilişkin olumlu adımlar olarak değerlendirilmişlerdir.⁵⁵ Fakat KoS'un sivillerin korunması için gerçekleştirildiği iddia edilen bu iki örnek dışında, doktrinin ortaya çıktığı 2000'li yılların başından bu yana, insan hakları ihlallerinin yaygın olarak yaşandığı diğer ülkelere uygulanamamış olması da KoS'un etkinliğini şüpheli hale getirmektedir. Pınar Gözen Ercan'a göre KoS'un 2005 yılında Dünya Zirvesi neticesinde BM Genel Kurulu'nda oybirliğiyle kabul edilmesinden bu yana, "Burma, Orta Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Gine, Kenya, Kırgızistan, Libya, Mali, Nijerya, Güney Sudan, Sri Lanka, Yemen, Zimbabve, Suriye ve Irak" KoS çerçevesinde tartışılan olaylar olmuşlardır. Gözen Ercan bu olaylardan, yalnızca Gine ve Kenya'da KoS'un "engelleme aşamasında" uygulandığını vurgulamaktadır.⁵⁶ Yukarıda kısaca yer verdiğimiz gibi Libya ve Fildişi örnekleri ise, Gözen Ercan'ın da vurguladığı gibi, askeri müdahale aşamasında uygulanan örnekleri teşkil etmiştir. Bunlar dışındaki olaylarda ise KoS etkinlik gösterememiştir. Bu çalışmanın da temel konusunu oluşturan Suriye örneği, muazzam boyutlara ulaşan bir insancıl kriz meydana getiriyor olmasına rağmen, KoS'un uygulanabildiği bir örnek olmamıştır. Bu bağlamda bir sonraki başlık, Suriye krizinin insancıl boyutlarının kısaca betimlenmesini ve ICISS Raporu'nda askeri müdahale için eşik olarak belirlenen sınırları ne ölçüde aştığının gösterilmesini amaçlamaktadır.

2. SURİYE KRİZİNİN ARKA PLANI VE İNSANCIL KRİZİN BOYUTLARI

Suriye, 2011 yılının başlarında, Arap Baharının etkileriyle başlayan halk gösterilerine sahne olmuş ve Beşar Esad güçlerinin gösterileri şiddet yoluyla bastırmayı

53 United Nations Security Council Resolution, S/RES/1975 (2011).

54 Bkz. Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, 'The New Politics of Protection? Core d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect', *International Affairs*, Vol.87, No.4, 2011, s.829-838.

55 Bkz. Paul D. Williams, 'The Road to Humanitarian War in Libya', *Global Responsibility to Protect*, No.3, 2011, s.249; Lloyd Axworthy, 'In Libya, we move toward a more humane World', *The Globe and Mail*, 23 Ağustos 2011. <http://www.theglobeandmail.com/opinion/in-libya-we-move-toward-a-more-humane-world/article626440/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).

56 Pınar Gözen Ercan, 'İkinci On Yılına Girenken Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Ferenda Olarak R2P', *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 5, No. 2, 2015, s.173.

tercih etmesi ve muhalefetin de silahlı mücadeleye girişmesiyle kısa bir süre içerisinde bir iç savaş durumuna sürüklenmiştir. Muhalif güçlerin kahir ekseriyetinin katılımıyla Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) oluşturularak, rejime yönelik askeri mücadeleler bu yapının şemsiyesi altında yürütülmeye başlanmıştır. Esad rejimine yönelik muhalefetin siyasi yapılanması, Suriye Ulusal Konseyi (SUK) ismiyle kurulmuş ve sonrasında Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) adını almıştır. SMDK ve onun askeri kanadını oluşturan ÖSO tarafından temsil edilen muhalefet, uluslararası desteğe sahip meşru bir aktöre dönüşmüştür. Nitekim SMDK, ABD, Fransa, İngiltere, Katar ve Türkiye gibi önemli aktörler başta olmak üzere, 100'den fazla ülke tarafından Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınmıştır.⁵⁷ Diğer taraftan Esad rejimi ve destekçileri ise rejimin egemenlik hakları çerçevesinde, SMDK ve ÖSO tarafından temsil edilen muhalefeti iktidara karşı ayaklanan terörist bir yapılanma olarak ve bu yapıya yönelik destekleri de Suriye devletinin iç-işlerine müdahil olmak biçiminde görmüştür.⁵⁸

Esad rejiminin, ülkede azınlık halinde bulunan Şiiliği (Nusayri) temsil etmesi ve Esad'a karşı savaşan güçlerin büyük bölümünün ülkede çoğunluğa sahip olan Sünni Müslüman nüfustan olması, iç savaşa mezhepsel bir boyut katmaktadır. Bu çerçevede Şiilik ve Sünnilik çerçevesindeki mezhepsel ayrımlar, taraflara çevre ülkelerce verilen desteklerde de önemli bir pay sahibi olmaktadır. Örneğin Şiiğin en önemli aktörlerinden olan İran ve Şii ağırlıklı bir yönetime sahip olan Irak, Esad rejimini desteklerken; Katar ve Suudi Arabistan gibi Sünni aktörler de çeşitli muhalif yapıları desteklemektedirler.⁵⁹ Mezhepsel çatışmanın en önemli boyutu, terörist örgütlerin de iç savaşa katılmalarıdır. Hizbullah, IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti), El Nusra (yeni adıyla Heyet-ül Tahrir Şam) gibi birçok terör örgütü Suriye iç savaşının önemli aktörleri arasında yer almaktadır.⁶⁰ Özellikle 2013 yılında kurulan IŞİD, büyük bir güç kazanarak Suriye'nin çeşitli bölgelerinde hâkimiyet kurabilmiş ve gerçekleştirdiği terör eylemleriyle uluslararası bir tehdit durumuna yükselmiştir. IŞİD'in bir tehdit olarak ortaya çıkması, Suriye iç savaşının seyrinde ve müdahil olan aktörlerin konumlarında önemli değişimler yaratmıştır.

Sorunun çözümsüzlüğe evrilmesinde en fazla pay sahibi olan ülkelerin, krizin başlangıcından bu yana soruna bir biçimde müdahil olan Rusya ve ABD olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya açık bir biçimde Esad rejimine destek verirken, ABD ise muhalif güçleri destekleme yolunu tercih etmiştir. Rusya ve ABD, tarafları silahlandırarak ve eğiterek iç savaşın alevlenmesi ve uzamasında önemli bir pay sahibi olmuşlardır. Krizin ilk dönemlerinde doğrudan askeri müdahalelere girişmeyen bu ülkeler, özellikle IŞİD'in önemli bir tehdit olarak ortaya çıkmasından

57 'Suriye krizi: Muhalif siyasi güçler', BBC, 30 Ekim 2013. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhalif_gruplar (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

58 'Syrian President Bashar al-Assad: Facing down rebellion', BBC, 21 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/10338256> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017); 'Why China and Russia rebuffed the West on Syria', BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15180732> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

59 'Syria's civil war explained from the beginning', Aljazeera, 5 Ağustos 2017. <http://www.aljazeera.com/news/2016/05/syria-civil-war-explained-160505084119966.html> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

60 'Guide to the Syrian rebels', BBC, 13 Aralık 2013. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

sonra, ağırlıklı olarak hava saldırılarıyla iç savaşa doğrudan müdahil olmaya başlamışlardır. Resmi olarak IŞİD ile mücadele çerçevesinde ABD 2014'ten, Rusya ise 2015'ten beri Suriye'ye askeri araçlarla müdahil olmaktadır.⁶¹

Suriye gelinen son noktada, birçok büyük gücün rekabet sahasına dönüşmüş ve Esad rejiminin ve muhaliflerinin bu büyük güçlerce desteklenmesi sonucunda gitgide uzayan kanlı bir iç savaş durumuna evrilmiştir. Yaklaşık tahminlere göre 500.000 insanın ölümüne⁶² ve yaklaşık 5 milyon insanın da başka ülkelere sığınmasına⁶³ neden olan bu iç savaş, üzerinden geçen 6 yıllık süreye rağmen herhangi bir yatışma belirtisi göstermeksizin devam etmektedir. Tahmini olarak 1000'den fazla çatışan grubun var olduğu⁶⁴ ve kimin kime karşı savaştığının bulanıklaştığı⁶⁵ iç savaş ortamı, insancıl müdahale için haklı gerekçe oluşturacak sınırları uzun zamandır aşmış görünmektedir. Günümüze kadar olan süreçte soykırım benzeri katliamlar, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar, toplu kıyımlar gibi birçok aşırı suç kategorisine rastlanmıştır. Kimyasal silah kullanımı da dâhil olmak üzere sivillerin yoğun bir biçimde öldürülmesine sebebiyet veren birçok 'insanlık-dışı' yöntem benimsenmiştir. Henüz çatışmaların başladığı yıl olan 2011'de BM 'Soykırım Önleme ve KoS Ortak Komisyonu' tarafından Suriye'deki durum 'insanlığa karşı suçlar' şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁶ BM Suriye Özel Komisyonu'nun 2016 yılına ilişkin yaptığı araştırmalarda IŞİD'in Ezidilere karşı soykırım uyguluyor olduğu tespit edilmiştir.⁶⁷

Daha önce ifade edildiği gibi, ICISS Raporu KoS doktrininin uygulanması için 'haklı gerekçeleri' insancıl müdahale eşiği (just cause threshold) olarak belirlemiştir.⁶⁸ 2005 yılında gerçekleşen Dünya Zirvesi Sonuç Kararında da, yukarıda sayılan suç kategorilerinin ortaya çıkması, KoS doktrininin uygulanması açısından eşik olarak belirlenmiştir.⁶⁹ ICISS Raporu'nda, "insancıl koruma amaçlı bir askeri müdahale

61 'Syria crisis: Where key countries stand', BBC, 30 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23849587> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

62 Suriye'de yaşanan ölümlere ilişkin rakamlar oldukça değişkendir. Bkz. 'Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed', Al Jazeera, 23 Nisan 2016. <http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-de-mistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016); Anne Barnard, 'Death Toll From War in Syria Now 470,000, Group Finds', New York Times, 11 Şubat 2016. <http://www.nytimes.com/2016/02/12/world/middleeast/death-toll-from-war-in-syria-now-470000-group-finds.html?register=facebook> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

63 United Nations High Commissioner for Refugees, Syria Regional Refugee Response. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

64 'Guide to the Syrian rebels', BBC, 13 Aralık 2013. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

65 Julia Zorthian, 'Who's Fighting Who In Syria', Time, 7 Ekim 2015. <http://time.com/4059856/syria-civil-war-explainer/> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

66 Aktaran Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', The Washington Quarterly, Vol.37, No.1, 2014, s.16.

67 'UN Commission of Inquiry on Syria: ISIS is committing genocide against the Yazidis', UN Human Rights Office of the High Commissioner, 16 Haziran 2016. <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20113&LangID=E> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016)

68 ICISS Raporu, s.32.

69 '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005, s.30. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2014)

lenin" iki temelde haklı görülebileceği belirtilmektedir. Bunlar, "soykırım niyetiyle ya da değil, planlı bir devlet eyleminin, ihmalinin ya da acizliğinin veya bir başarısız devlet (failed state) durumunun sonucu olarak gerçekleşen ya da gerçekleşebileceği öngörülen geniş çaplı can kaybı" ve "öldürme, zorla yerinden etme, terör veya tecavüz gibi eylemlerle gerçekleşen ya da gerçekleşebileceği öngörülen geniş çaplı 'etnik temizlik'tir".⁷⁰ ICISS, 'geniş çaplı' ifadesinin niceliksel bir ölçütünü sunmuyor olmakla birlikte, büyük çaplı ölüm vakalarına ilişkin net kanıtların bulunmasını askeri eylem için yeterli meşruiyet ölçütü olarak değerlendirmektedir.⁷¹ 2005 kararında ise soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar, KoS'un uygulanması için meşru zemini oluşturan suçlar olarak tanımlanmıştır.⁷²

Suriye'deki duruma bakıldığında, söz konusu bu eşiklerin fazlasıyla aşılmış ve KoS'un askeri araçlarla uygulanması için 'haklı gerekçelerin' oluşmuş olduğu görülmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (Human Rights Watch) 2017 yılında yayınlamış olduğu raporda, 2016 Şubat ayı itibarıyla ölümlere ilişkin sayının 470 bine ulaştığı, Suriye içinde 6.1 milyon insanın yerlerinden edildiği, 4.8 milyon insanın da Suriye dışındaki ülkelere sığınma talebinde bulunduğu, çatışmaların sürdüğü bölgelerde 1 milyon insanın temel hayati yardımlardan mahrum biçimde yaşamlarını sürdürmeye çalıştığı, hapisanelerde binlerce insanın işkence ve kötü muamele gibi nedenlerle öldüğü, çatışan grupların uluslararası insancıl hukuk ilkelerine uymaksızın sivil-savaşan ayrımı gözetmeden siviller üzerinde şiddet uyguladığı, kimyasal silahların ve kullanımı yasak olan yangın bombaları, misket bombaları gibi araçların yaygın olarak kullanıldığı gibi birçok tespit yapılmaktadır.⁷³

BM İnsan Hakları Konseyi Bağımsız Uluslararası Suriye Arap Cumhuriyeti Araştırma Komisyonu'nun 2017 yılındaki raporuna göre, siviller "savaşan taraflarca acımasızca bir şiddete maruz kalmaya devam etmektedir". Hükümet ve hükümet yanlısı güçler hastaneler, okullar ve su kaynaklarına yönelik saldırılar gerçekleştirmekte, misket ve yangın bombaları, kimyasal içerikli silahlar gibi yasaklı araçları sivillerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kullanmaktan çekinmemektedirler. Diğer taraftan muhalif güçler ve terörist yapılar, benzer eylemlerin yanında, çocukların da dâhil olduğu ciddi ölçüde sivil ölümleri gerçekleştirmektedirler.⁷⁴ Son olarak Uluslararası Af Örgütü'nün 2017 yılında yayınlamış olduğu raporda da, "çatışan tarafların savaş suçları, ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri ve büyük çaplı insan hakları ihlalleri" gerçekleştirdikleri vurgulanmaktadır. Ayrıca Rusya ve ABD'nin gerçekleştirdikleri saldırılarda da ciddi ölçüde sivil kayıplarının yaşandığı ve sivil

70 ICISS Raporu, s.32.

71 ICISS Raporu, s.33.

72 '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005, s.30. (paragraf 138) http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2014)

73 Bkz. Human Rights Watch, World Report 2017, Suriye Olayları 2016. <https://www.hrw.org/tr/world-report/2017/country-chapters/298673> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).

74 'Human rights abuses and international humanitarian law violations in the Syrian Arab Republic, 21 July 2016- 28 February 2017', Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 13 Mart 2017. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/IIICISyria/Pages/Documentation.aspx> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)

ayrımı gözetilmeksizin gerçekleştirilen hava bombardımanlarında yüzlerce sivilin yaşamını yitirdiği ifade edilmektedir.⁷⁵

Suriye'deki insancıl kriz, tüm bu veriler ışığında, muazzam boyutlarda can kaybının ve ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı büyük bir insanlık trajedisine işaret etmektedir. İfade edildiği gibi, gerek insancıl müdahale gerekse de KoS doktrini açısından, Suriye krizi önlenmesi ve sonlandırılması için askeri bir müdahale gerekliliği sınırlarını fazlasıyla aşmış bir örnek oluşturmaktadır. Suriye krizine yönelik bir insancıl müdahale, yoğun bir biçimde tartışılmış olmakla birlikte, bugüne kadar uygulanabilmiş değildir. Bir sonraki başlıkta, Suriye'ye yönelik bir insancıl müdahalenin gerçekleştiril(e)memesinin nedenleri, KoS doktrinini destekleyen akademisyenlerin görüşlerinden örneklerle incelenecektir.

3. SURIYE'YE MÜDAHALE EDİL(E)MEMESİNİN NEDENLERİ

KoS doktrininin askeri müdahale için belirlemiş olduğu eşiği fazlasıyla aşmış olmasına rağmen, Suriye'deki insancıl krize yönelik bir müdahalenin gerçekleştirilememesi ağırlıklı olarak askeri müdahale için yasal bir yetkilendirmenin sağlanamaması, Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politikanın dinamiklerinin herhangi bir müdahaleye izin vermemesiyle açıklanmaktadır. Suriye krizinin başlangıç evrelerinde insancıl müdahalenin gerçekleştirilmesine yönelik yoğun tartışmalar yapılmış ve BMGK'den çeşitli kararlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Fakat Suriye'ye yönelik müdahaleye varabilecek önlemleri içeren karar tasarıları Rusya ve Çin vetolarıyla reddedilmiştir.⁷⁶ BMGK'den Suriye'ye ilişkin olarak alınan kararlar, büyük ölçüde ateşkes ve itidal çağrılarını içeren kararlardır. Bunun ötesine geçebilecek kararlar öncelikle Rusya ve bağlantılı olarak da Çin'in muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu muhalefetin temel gerekçesi ülkeler tarafından Suriye'nin iç işlerine müdahil olunması gerekliliği ile açıklanmıştır. Dolayısıyla Suriye'ye yönelik yasal olarak yetkilendirilmiş bir askeri insancıl müdahalenin önü kapanmış bulunmaktadır. Fakat yukarıda da değinildiği gibi, insancıl müdahalenin en fazla tartışma yaratan boyutlarından biri, Kosova örneğinin gündeme getirmiş olduğu 'meşru müdahalecilik' anlayışıdır. Yasallık koşulu sağlanamasa da, müdahaleye meşruiyet sağlayan yaygın insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek insancıl müdahale uygulanabilmektedir. Nitekim ICISS Raporu'nda da, BMGK'nin tıkanması durumunda uygulanabilecek alternatifler önerilmiştir. Bunlar BM Genel Kurulu'nca uygulanabilen bir prosedür olan 'barış için birlik kararı' ve 'ex-post facto yetkilendirme ile bölgesel örgütlerin ve aktörlerin' müdahalede bulunabilecekleridir.⁷⁷ Fakat bu alternatif yollar, KoS'un BM sistemine dâhil edilmesiyle birlikte doktrinden çıkarılmıştır. 2005 Dünya Zirvesi

75 Amnesty International, Syria 2016/2017. <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/syria/report-syria/> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).

76 Bugüne kadar Suriye'ye ilişkin 8 karar tasarısı veto edilmiştir. Bunlar, S/2011/612, S/2012/77, S/2012/538, S/2014/348, S/2016/846, S/2016/1026, S/2017/172 ve S/2017/315 kayıtlı karar tasarılarıdır. Karar tasarılarının metinleri ve detaylı bilgi için bkz. <http://research.un.org/en/docs/sc/quick> (Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2017). Bu veto kararlarından S/2016/846 ve S/2017/315 Sayılı karar tasarıları yalnızca Rusya tarafından veto edilirken, diğerleri Rusya ve Çin tarafından ortak veto edilmiştir.

77 Bkz. ICISS Raporu, s.53-55.

Kararında KoS'un askeri araçlarla uygulanabilmesi yalnızca BMGK'nin yetkilendirmesi ile sınırlandırılmıştır.⁷⁸ KoS'a ilişkin sonraki BM kararlarında da aynı anlayış sürdürülmüştür. Dolayısıyla KoS'un BM'ye dâhil olmuş şekliyle, Suriye krizine uygulanabilmesi mümkün görünmemektedir. Diğer yandan, ICISS Raporu'ndaki orijinal şekliyle ve insancıl müdahalelerin uygulama sahası bulan meşru müdahale anlayışı çerçevesinde Suriye'ye neden müdahale edil(e)mediği tartışmaların odağına yerleşmektedir.

Değindiği gibi, Suriye'deki insancıl kriz, bir askeri insancıl müdahale için meşru kabul edilebilecek haklı gerekçeleri fazlasıyla içermektedir. Yaygın insan/sivil kaybına neden olan, kimyasal silah kullanımı, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar, soykırım ve benzeri katliamlar Suriye'deki insancıl krizde belgelenmiş olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda insanların/sivillerin korunması (human protection) çerçevesinde inşa edilen insancıl müdahale ve KoS doktrininin, yasal zeminden bağımsız olarak, insancıl krizi sona erdirecek askeri eylemi neden ortaya çıkaramadığı ahlaki olarak sorgulanabilir. Bu doğrultudaki görüşlerdeki temel sav, Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politikanın dinamiklerinin bir askeri müdahaleye izin vermediğidir. Bu görüşleri ortaya koyanlar genellikle Suriye'ye yönelik olası bir müdahalenin, insancıl koşulları iyileştirmekten çok, daha da kötü bir hale getirebileceğini vurgulamaktadırlar. İnsancıl müdahalenin ve KoS'un temelini oluşturan faydacı mantıkla uyumlu olan bu sav, bir insancıl müdahalenin ancak ilgili insanlar için bir fayda ortaya çıkarabilecekse meşru görülebileceği iddiasını içerir. Bu bağlamda Suriye'de, her ne kadar muazzam boyutlara ulaşmış bir insancıl kriz yaşanmaktaysa da, bu krizi sona erdirmek için gerçekleştirilecek olası bir müdahale, durumu ilgili insanlar için daha kötü bir hale getirebileceğinden savunulamaz olacaktır.

Carnegie Uluslararası Barış Vakfı araştırmacılarından Moises Naim, aynı dönemdeki Libya müdahalesi ile karşılaştırmalı olarak, Suriye'ye neden müdahale edilemediğine dair tespitlerde bulunmaktadır. Naim Libya'dan yola çıkarak Suriye'ye ilişkin şu soruları sormaktadır: "Neden ABD ve Avrupa, Trablus'a bombalarla saldırırken, Suriye'de sadece sözlerle yetinmektedir? Neden Libya'nın kanlı tiranını indirmek için bu kadar çaba göstermişken Suriye'de eşit derecede zalim benzerine karşı çekingen davranmıştır?" Naim'e göre Kaddafi rejimine karşı gerçekleştirilen müdahale ile ilgili öne sürülen insancıl gerekçeler, Suriye'de fazlasıyla vuku bulmuştur. Naim, Suriye'deki durumu "soykırımsal gaddarlık (genocidal brutality)" olarak tanımlamakta, buna rağmen müdahale edilmemesinin gerekçelerini ise 5 nedene bağlamaktadır. İlki, Suriye ordusunun, Libya'da Kaddafi'nin elindeki eğitimsiz, donanımsal olarak zayıf ve parçalanmış ordu yapısından farklı olarak, donanımlı, iyi eğitilmiş ve Ortadoğu'nun en güçlü ordularından biri olmasıdır. İkincisi, ABD'nin Afganistan, Irak ve son olarak da Libya'ya yönelik müdahaleleri, doğrudan hayati çıkarlarının tehlikede olmadığı durumlara müdahale etmesini engelleyen bir savaş yorgunluğu durumu ortaya çıkarmıştır. Avrupa da, ABD olmadan müdahaleye yönelik eylem-

⁷⁸ '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005, s.30. (paragraf 139) http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2014)

lere girişemeyeceğinden Suriye'ye yönelik müdahale gerçekleştirilememektedir. Üçüncüsü, Suriye'nin komşu ülkelerinin, Libya'dan farklı olarak, istikrarsız ülkeler olmalarıdır. Naim'e göre, Lübnan, İsrail, Irak, Ürdün ve Türkiye istikrarsızlıklarıyla Suriye'yi etkilemektedir. Dördüncüsü, Kaddafi'nin kendisine destek verebilecek bir müttefikinin bulunmamasına rağmen, Suriye'de Esad rejimine yönelik iç ve dış desteklerin bulunmasıdır. Beşincisi ise, Suriye'de Esad rejimine karşı savaşılan muhalefetin dağılık görüntüsünün, kimin desteklenmesi gerektiği yönünde karmaşıya neden olmasıdır.⁷⁹ Naim'e göre Suriye krizinin kendine has bu dinamikleri insancıl müdahalenin uygulanmasına izin vermemektedir.

İnsancıl müdahale ve KoS doktrininin önemli destekçilerinden biri olan Thomas G. Weiss de aynı çizgide Suriye'ye özgü koşulları ve uluslararası politikanın dinamiklerini vurgulamaktadır. Weiss, Suriye'deki insancıl krizin, özellikle kimyasal silah kullanımına varan boyutundan yola çıkarak şu soruyu sormaktadır: "Savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar açısından kimyasal silah kullanımından daha kötü ve daha ayırt edici ne olabilirdi? Bunun, KoS tepkisini meydana çıkarması gerekirken, bu olmadı. Yine jeo-politik hesaplar, sivillerin korunmasının önüne geçti".⁸⁰ Weiss'in belirttiği jeo-politik hesaplar, Suriye'ye özgü koşulları ve uluslararası politikanın dinamiklerini meydana getirmektedir. Zira Weiss'e göre Libya, insancıl müdahale açısından "alışılmadık" bir örneği temsil etmektedir. Çünkü "yasal, ahlaki ve politik/askeri boyutların hepsi birleşerek KoS doktrini altında müdahale için mükemmel koşullar yaratmışlardır".⁸¹ Oysa Suriye "farklıdır". En başta, "yasallık, politik irade ve askeri uygulanabilirliğin olmaması ahlaki çağırışı çelimsiz kılmaktadır". Rusya ve Çin, BMGK'yi felce uğratmışlar ve yasallığı engellemişlerdir. Libya'dan farklı olarak Suriye'de yerleşim alanlarının birleşik olması ve isyancıların ya da hükümetin denetimi altında olan toprakların parçalı olması, Libya'da olduğu gibi askeri müdahalenin nokta hava operasyonlarıyla yürütülmesine izin vermemektedir. Libya'da var olan görece olarak tek sesli, birleşik bir muhalefet yerine, Suriye'de coğrafi ve politik olarak bölünmüş bir muhalefet bulunmaktadır. Muhalefetin temsilcisi olarak görülen SUK, kendi içinde Müslüman Kardeşler, Ulusal Eylem Grubu ve Suriye Ulusal Hareketi gibi fraksiyonlara sahiptir. ÖSO, kendi içindeki dinamikleri ve savaşçıları kontrol edemez durumdadır. El-Nusra ve IŞİD gibi terör örgütleri Esad rejiminden geri kalmayan suçlar işlemektedirler. Libya'dan farklı olarak Suriye'de Esad'ın iyi donanımlı, disiplinli ve sadık bir askeri gücü ve çeşitli azınlık gruplarından desteği bulunmaktadır. Bu doğrultuda Weiss her olayın kendine has özelliklerine binaen çifte standartları anlaşılabilir bulmaktadır. O'na göre Suriye, bir Libya değildir. Bu anlamda Weiss'a göre "seçici tepkiler kaçınılmazdır". Weiss'e göre Libya ile karşılaştırmalı olarak, Suriye'ye neden müdahale edilemediği açıktır. "Suriye'deki ve BM'deki politikalar, coğrafya ve demografi tamamen farklıdır; askeri

79 Moises Naim, 'Why Libya, But Not Syria?', Carnegie Endowment For International Peace, 18 Mayıs 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016)

80 Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', The Washington Quarterly, Vol.37, No.1, 2014, s.17.

81 Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', The Washington Quarterly, Vol.37, No.1, 2014, s.13.

eylem daha zorludur ve potansiyel maliyetin ortaya çıkacak faydaya ağır basması muhtemeldir". Weiss'e göre tüm bu koşullar ve dinamikler, Suriye'ye yönelik bir askeri müdahaleyi engellemektedir.⁸²

KoS doktrininin mimarlarından Ramesh Thakur da aynı çizgide Suriye'ye özgü koşulları ve uluslararası politikanın dinamiklerini vurgulayarak, bu durumun olası bir müdahalenin önünü tıkadığını ifade etmektedir. Thakur'a göre Suriye'de "istikrarsız ve karmaşık içsel durum; isyancıların kimlik, niyet ve yöntemleri hakkındaki soru işaretleri; rejimin çökmesi halinde azınlık gruplarına karşı katliam tehlikesi; İran, Çin ve Rusya ile ilişkiler; Orta Doğu'da tüm İslami hilal etrafındaki Sunni-Şii ayrımının derinleşmesi dışarıdan bir müdahalenin sonuçlarının dengesini güvenilir bir biçimde değerlendirmeyi imkânsız hale getirmektedir".⁸³ Görüldüğü gibi, Suriye'ye yönelik müdahalenin gerçekleştiril(e)memesinin nedenleri, Suriye'ye özgü koşullar ve uluslararası politikanın dinamiklerinden temellendirilmektedir. Gerçekten de, Suriye'deki iç savaş, dış güçlerin yoğun müdahaleleriyle şekillendirilmektedir. ABD ve Rusya'nın doğrudan müdahaleleriyle, çok sayıda ülke tarafından desteklenen ve yürütülen vekâlet savaşlarıyla, çok sayıda terörist oluşumun katılımıyla Suriye, "mini bir dünya savaşı"⁸⁴ olarak nitelenebilecek ölçüde aktörün rol aldığı kanlı bir savaş sahnesine dönüşmüştür. Bu bağlamda Suriye'deki durumu bir iç savaş olarak tanımlamak da mümkün görünmemektedir. Suriye üzerindeki uluslararası politik rekabet ve sorunun kendine özgü dinamikleri, Suriye halkının katliamlardan ve insan hakları ihlallerinden korunması için gerçekleştirilebilecek bir insancıl müdahalenin önünü tıkamaktadır. Bir sonraki başlık bu kapsamda, Suriye'ye müdahale edilmemesinin KoS doktrini çerçevesinde ortaya çıkardığı çelişkilere eğilmektedir.

4. İNSANCIL MÜDAHALESİZLİK VE KoS'UN ETKİNLİĞİ

Suriye'ye yönelik bir insancıl müdahalenin gerçekleştirilememesi, yukarıda kısaca yer vermeye çalıştığımız gibi, Suriye'ye özgü koşullara ve uluslararası politikanın dinamiklerine bağlanmaktadır. Bu bağlamda, insancıl müdahale ve KoS doktrini açısından, Suriye'ye özgü koşullar ve uluslararası politik dinamikler, büyük katliamlara maruz kalan Suriye halkının korunması için müdahale edilememesini meşrulaştıran bir işlev üstlenmektedir. Bir diğer ifadeyle, Suriye halkının korunamıyor olması, krizin kendine has dinamiklerinin ve uluslararası politikanın mevcut dengelerinin bir sonucudur. Bu doğrultuda vurgulanması gereken en önemli husus, insancıl müdahalenin ve KoS doktrininin ilkesel olarak, insan hakları ihlallerinin önlenmesine ve insanların korunmasına öncelik veriyor olmasıdır. Nitekim ICISS

82 Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', *The Washington Quarterly*, Vol.37, No.1, 2014, s.14-17.

83 Ramesh Thakur, 'Syria and the Responsibility to Protect', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.40.

84 Liz Slay, 'A mini world war rages in the fields of Aleppo', *Washington Post*, 14 Şubat 2016. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/a-mini-world-war-rages-in-the-fields-of-aleppo/2016/02/14/d2dfff02-d340-11e5-a65b-587e721fb231_story.html?utm_term=.f5541d8ca811 (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)

Raporu'nda, korunması gereken insanlara vurgu yapması sebebiyle koruma sorumluluğu kavramının tercih edildiği, bu amacı yansıtmakta başarısız olan insancıl müdahale kavramının terk edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁸⁵ KoS doktrininin mimarlarından Ramesh Thakur, insancıl müdahalenin aksine KoS doktrininin, ICISS tarafından "zulümlere uğrayan kurbanların ihtiyaç ve çıkarlarını, müdahale eden devletlerin" çıkarlarının önüne koymak niyetiyle hazırlandığını belirtmektedir. Thakur'a göre "insancıl müdahale, müdahale eden devletlerin perspektif, seçenek ve önceliklerini" esas alırken, KoS "kurban ve insan merkezli" olma özelliği taşımaktadır.⁸⁶ Dolayısıyla KoS'un uygulanabilirliği ilkesel olarak, uluslararası politikanın dinamiklerine ya da krize özgü koşullara değil, insan hakları ihlallerinin ciddiyetine dayanmak zorundadır. Bir diğer ifadeyle nerede, ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda olduğu fark etmeksizin, yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinin önlenmesi bir insancıl müdahalenin öncelikli sorumluluğu olmalıdır. KoS'un ilkesel olarak tutarlı bir doktrin olarak kabul edilebilmesi, dayandığı ilkelerin, yani insanların yaygın insan hakları ihlallerinden korunması sorumluluğunun, bağlamsal olarak değil istisnasız olarak iddia edilebilmesiyle mümkündür.

KoS doktrininin mimarları uluslararası politikanın kendine has dinamiklerinin, BMGK'nin bu dinamikleri yansıtan eşitsiz yapısının ve her krizin kendine has koşullarının farkında olarak, 'uluslararası politikanın gerçekliği' içerisinde 'uygulanabilir' olan 'faydacı' bir müdahale anlayışının peşine düşmüşlerdir. Nitekim ICISS Raporu'nun 4.42 Sayılı paragrafında açık bir biçimde, KoS doktrininden kaynaklanan bir askeri müdahalenin, tüm haklı gerekçeler oluşmuş olsa dahi, BMGK daimi üyelerine ve diğer büyük güçlere karşı uygulanamayacağı belirtilmekte ve bu çerçevede KoS doktrininin 'faydacı' bir temelde hazırlanmış olduğu ifade edilmektedir. Raporun 4.41 Sayılı paragrafında ise, bir müdahalenin, insancıl koruma amacı bulursa dahi, koşulları daha da kötüye götürebilme ya da daha büyük çatışmalara yol açabilme ihtimali bulunuyorsa, "gerçeklik ne kadar acı olsa da" meşru görülemeyeceği vurgulanmaktadır.⁸⁷ Benzer mantık, 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Kararı'nın 139. Paragrafında da mevcuttur. Bu paragrafta, BMGK'nin "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlara" karşı "zamanında ve kararlı bir biçimde" VII. Bölüm de dâhil olmak üzere BM Şartı ile uyumlu olarak "duruma uygun temelde (case by case basis)" gerekli önlemleri alabileceği belirtilmektedir. Bu maddedeki "duruma uygun temel" ifadesi her olayın kendine has koşullarının değerlendirileceği ve buna göre karar alınacağına beyandır. Şüphesiz her insancıl kriz kendine has dinamikleri ve nedenleri olan özgün durumlar oluşturmaktadır. Bu anlamda her birinin kendi içerisinde değerlendirilmesi zaruridir. Fakat 139. Paragrafta geçen ifadeler eyleme ilişkin olduğundan ve eylemin amacı da sivillerin korunması olduğundan, 'duruma uygun temelde' ifadesinin müdahale edilmemesini meşrulaştırmak gibi bir işlevi olduğu ileri sürülemez. Zira aynı paragrafta gerekli önlemlerin alınması için belirlenen eşik "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların" ortaya

85 ICISS Raporu, s.9.

86 Ramesh Thakur, 'R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers', The Washington Quarterly, Vol.36 No.2, 2013, s.65.

87 ICISS Raporu, s.37.

çıkmasıdır. Yukarıda kısaca ele alındığı gibi Suriye'de tüm bu kategorilere ait suçlar ortaya çıkmıştır.

Uluslararası politikanın dinamikleri ve duruma özgü koşullar, belirli insancıl krizlere müdahale edilebilirken, kimilerine edilememesini meşrulaştıran bir çerçeve olarak görülebilir. Örneğin Libya'da, uluslararası politikanın dinamikleri ve Libya'ya özgü koşullar KoS doktrininin uygulanarak, Libya halkının kurtarılması amacıyla bir askeri müdahale gerçekleştirilmesine imkân tanımıştır. Fakat Suriye halkı için dinamikler ve koşullar aynı sonucu yaratmamaktadır. Suriye'de duruma özgü koşullar ve uluslararası politikaya atfedilen belirleyici rol, 'insancıl müdahalesizlik' şeklinde ifade edebileceğimiz ahlaki paradoksu görünür kılmaktadır. Zira belirtildiği gibi insancıl müdahaleler için öne sürülen ahlaki/haklı gerekçeler, duruma özgü koşulların değil, önlenmesi gereken insancıl krizin, bir diğer ifadeyle insan hayatına verilen üstün değer neticesinde 'insani acıların' önlenmesi gerekliliğinin eylemsel boyutu olarak ortaya koyulmaktadır. Müdahalenin gerçekleşmediği örneklerde ise bu ahlaki üstünlüğü aşan, duruma özgü koşulların ortaya koyulması, hala ahlaki iddianın sürdürülmesi fakat bu iddianın müdahalesizlik durumunun meşruiyeti için kullanılması açısından 'insancıl müdahalesizlik' olarak adlandırılabilir. Bir diğer ifadeyle bir insancıl krize müdahil olunmamasına ve bu krize muhatap olan insanlar korunamıyor olmasına rağmen, hala insancıl kaygılar rol oynamaya devam etmektedir. Fakat bu kez bu insancıl kaygılar, müdahaleyi haklılaştıran koşulları değil, müdahale edilmemesine yol açan koşulları betimlemektedirler. Zira Suriye örneğinde de savunulduğu gibi, Suriye'ye yönelik olası bir insancıl müdahale, Suriye'ye özgü koşullar ve uluslararası politikanın dinamikleri sebebiyle Suriyeliler açısından 'yarardan çok zarar' getirmesi muhtemel bir müdahale olacaktır.⁸⁸ Libya'da Libyalılar için 'yarar getireceği' kuşkusuz olan ve Kaddafi rejiminin bir 'soykırım' gerçekleştireceği 'ihtimaliyle' dahi uygulanabilen insancıl müdahale; Suriye'de soykırım dâhil olmak üzere sayısız mezalim ortaya çıkmış olmasına rağmen, Suriyeliler açısından 'yarar getirmesi ihtimali zayıf' şeklinde değerlendirilmektedir.

ICISS Raporu'nun ve KoS doktrinine ilişkin diğer belgelerin uluslararası politikanın gerçekliğine yaptıkları vurgu ve bu gerçekliğe rağmen uygulanabilir buldukları müdahaleler KoS doktrininin bizzat kendisinin dayandığı ilkeleri ortadan kaldırmaktadır. Vurguyu insana ve kurbanı kaydırmak gerekliliğiyle ortaya konulan KoS, bu faydacı anlayışa yaslanarak, özünde vurguyu uluslararası politikaya kaydırmış olmaktadır. Her durumun kendi içerisinde değerlendirileceğinin, bu değerlendirmenin uluslararası politikanın dengelerine ve nihayetinde BMGK daimi üyelerinin takdirine bağlı olduğunun kabulü, hiçbir müdahalenin ilkesel olarak, 'insancıl' ya da 'insancıl koruma amaçlı' olamayacağını kabulünden başka bir anlam taşımamaktadır. Bu kabuller KoS'un dayandırıldığı ilkelerin, uygulanabilirlik adı altında, uluslararası politik rekabetin kendine has ilkelerine, yani güç ve çıkar mücadelesiyle tanımlanan uluslararası politika davranışlarına teslim edildiğini belgelemektedirler. Nitekim aynı dönemde ortaya çıkan Libya ve Suriye örnekleri bağlamında, KoS il-

⁸⁸ Örneğin bkz. Luke Glanville, 'Syria Teaches Us Little about Questions of Military Intervention', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.46.

kelerinin uluslararası politikaya ne ölçüde bağlı olduğu ve uluslararası politikanın kendine has işleyişinde hangi ölçüde araçsallaştırıldığı açık bir biçimde görünür olmaktadır. David Carment ve Joe Landry de aynı örnekler doğrultusunda bu hususa parmak basmaktadırlar. Carment ve Landry'e göre Libya örneği, KoS ilkesinin "ne kadar kolaylıkla, politik olarak suiistimale açık" hale gelebildiğini göstermiştir. Diğer taraftan Suriye örneği ise, KoS'un "yalnızca müdahaleci güçlerin çıkarlarının, müdahalenin maliyetine ağır bastığı belirli örneklerde uygulanabilen bir müdahale doktrini" olduğunu göstermektedir.⁸⁹

Robert W. Murray, KoS ve insancıl müdahalelerin uluslararası politikanın ve durumların kendine has koşullarına atıfla uygulanıp uygulanmaması durumunu, "Koruma Sorumluluğu" (Responsibility to Protect) kavramına atıfla, "Rasyonel Koruma Doktrini" (The Rationality to Protect) olarak tanımlamaktadır. Murray'e göre Libya'da KoS değil, BMGK'nin daimi üyeleri ve NATO tarafından yapılan stratejik hesaplamalar rol oynamıştır. Libya'nın zayıf askeri kapasitesi, bölgesel örgütlerin müdahaleyi davet etmesi ve Orta Doğu'dan çok farklı olan bölgesel dengeler Libya'da müdahalenin gerçekleşebilmesine imkân tanımıştır. Diğer taraftan Suriye'de güçlü ordu, kimyasal silahların bulunması, Rusya'nın desteği, bölgesel dinamiklerin karmaşık olması, Batı devletlerinin politik iradeden yoksun olması ve bölgesel desteğin olmaması gibi birçok unsur müdahale edilmeme kararında etkili olmaktadır. Bu durum KoS müdahalelerinin 'koruma sorumluluğu' ile değil 'rasyonel' hesaplarla gerçekleştirildiğinin ya da gerçekleştirilmediğinin kanıtını oluşturmaktadır. Murray'e göre KoS kuramda iyi olsa da, pratikteki gerçeklikle örtüşmemektedir. Pratikte devletler uluslararası sistemdeki nispi güç pozisyonlarından feragat etmeye yanaşmamaktadırlar. Müdahaleler politik, ekonomik ve askeri açılardan çok yüksek bir maliyete sahiptir. Anarşik ve rekabetçi bir uluslararası sistemde bunun devletlere getireceği yarar tartışmalıdır. Zira Murray'e göre "devletlerin ulusal çıkarları hala, insancılık ya da sorumlulukla değil hayatta kalma, güç ve kendi-kendine yardım ilkeleriyle tanımlanmaktadır".⁹⁰

Suriye açısından, duruma uygun 'faydacı' değerlendirmeler bir tarafa bırakıldığında, açıkça görünür olan durum, soykırım da dâhil olmak üzere birçok insanlık suçunun işlendiğidir. Suriye'de, Libya'da olduğundan çok daha vahim bir tablo ortaya çıkmış ve yukarıda değindiğimiz gibi sivillerin korunması gerekliliği için 'eşik' fazlasıyla aşılmıştır. Bu durumun KoS doktrini ve insancıl müdahale açısından ortaya çıkardığı doğrudan sonuç, Suriyelilerin, hangi gerekçeyle olduğu fark etmezsiniz, 'korunamıyor' oluşudur. Libya örneğine kıyasla bakıldığında, ilkesel olarak Libyalıların korunabilmesini sağlayabilen KoS, Suriyelilerin kaderine terk edilmesine meşru bir zemin yaratmış olmaktadır. Dolayısıyla KoS çerçevesinde tanımlanan 'adalet' anlayışı, herkesi kapsayan 'evrensel' bir adaleti değil, duruma göre tesis

89 David Carment ve Joe Landry, 'R2P in Syria: Regional Dimensions' içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.51-53.

90 Robert W. Murray, 'Rationality and R2P: Unfriendly Bedfellows', içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.69-70.

edilebilen 'bağlamsal' bir adaleti öngörmektedir. Oysa adalet, doğası gereği, herkes için sağlanamıyorsa, kimse için sağlanamayacaktır. Zira aynı adalet anlayışı birilerini haksızlıklardan korurken, bir başkasını aynı haksızlıklar karşısında savunmasız bırakmaktadır. Adaletin özü, eşitliği ve herkese eşit bir biçimde dağıtılmasını gerektirmektedir. Daha da önemlisi, adaletin bağlamsal olarak tanımlanmasının, aslında 'güç bağlamına' işaret etmesidir. Bu durum akla, Platon tarafından aktarılmış olan, Sokrates ile Thrasymakhos arasında geçen kadim adalet tartışmasını getirmektedir. Bilindiği gibi bu tartışma Thrasymakhos'un "doğru, güçlünün işine gelendir" biçimindeki adalet tanımından yola çıkmaktadır.⁹¹ Her ne kadar tartışma Sokrates'in çeşitli mantık oyunları ile Thrasymakhos'un bu savını çürüttüğü bir noktaya taşınsa da, bu tartışmadan adaletin güç ile ilişkisine dair önemli soru işaretleri baki kalmaktadır. KoS doktrininde ortaya koyulan bağlamsal adalet de, Thrasymakhos'un iddiasını doğrular bir durum yaratmaktadır. Zira KoS'un adaleti, BMGK daimi üyelerine, güçlü devletlere ve bu devletlerin müttefiklerine karşı işletilemeyen fakat zayıf devletlere karşı işletilebilen bir adalettir. Haksızlığa uğrayan belirli halklar ve insanlar için sağlanabilen, fakat kimi diğer halklar ve insanlar için sağlanamayan bir adalettir.

Bu doğrultuda, KoS doktrininin uygulamada çifte standartlar yaratan bir doktrin olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bundan daha önemlisi, KoS'un ilkesel olarak da yetersiz bir doktrin olarak kabul edilebilecek olmasıdır. Zira ICISS, mevcut uluslararası devletler sistemi ve onun işleyiş tarzı içerisinde 'uygulanabilir' bir doktrin inşa etme çabasına girilerek, özünde dayandığı ilkeleri uluslararası politikanın işleyişine tabi kılmış olmaktadır. Phillip Cunliff de, KoS doktrininin dayandığı liberal idealizm bağlamında, benzer tespitlerde bulunmaktadır. Cunliffe'e göre KoS, her ne kadar savunmasız insanlara yardım edilmesi ilkesinden hareket ediyor olsa da, uluslararası düzeni dönüştürmek ve savaşı ortadan kaldırmak şöyle dursun, bir tutarlılığı dahi amaçlamamıştır. KoS bu anlamda ilkesel olarak dayandığı klasik liberal idealizmin uzağında kalmaktadır. Cunliffe'e göre Suriye'de Esad rejimi Kaddafi'den daha gaddar olmasına rağmen, rejim daha iyi silahlanmış, güçlü müttefiklere sahip, hava saldırıları için elverişsiz dağınık birimleri olan bir yapıda olduğu ve jeo-politik rekabetlere ve etnik çatışmalara gebe bir durum oluşturduğu için KoS doktrini çerçevesinde müdahaleye elverişsiz bulunmuştur. Bu durum doktrininin sahip olduğu tutarsızlığı açık bir biçimde göstermektedir. Yukarıda da ele aldığımız gibi ICISS Raporu'nun 4.41 Sayılı paragrafında, eğer müdahale daha büyük yangınlara sebep olabileceyse müdahaleden kaçınılması gerektiği belirtilmektedir. Cunliffe'e göre bu ifade, liberal idealizmin sahip olduğu "evrensellik ilkesinden feragat" etmektir ve aslında şunu söylemektedir: "Doktrin ikiyüzlülük suçlamasına uğrayabilecek, yeterli bir biçimde net ve ilkesel bir iddia ortaya koyamamaktadır."⁹²

91 Bkz. Platon, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), s.29-30. (I. Kitap 338c'den itibaren)

92 Phillip Cunliffe, 'The Responsibility to Protect and the New Liberal Dystopianism', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.63.

Bu anlamda, büyük tartışmalara neden olan insancıl müdahale uygulamalarının yerine önerilen KoS, aslında insancıl müdahaleden farklı sonuçlar doğurabilecek bir yenilik önermemiş olmaktadır. Suriye örneğinin gösterdiği insancıl müdahalesizlik durumu, insancıl müdahalelerde 'seçicilik' biçiminde uzun bir dönemdir tartışılmaktadır. Örneğin Thakur, ICISS Raporu'nun hazırlanması sırasında hükümet temsilcileri, medya ve sivil toplum önderleri gibi birçok katılımcının katkılarına dayanarak insancıl müdahalenin temel sorunlarına ve bunların çözümlerine ilişkin yaptığı tespitlerde 'seçicilik' hususuna değinmektedir. Thakur bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Tutarsız uygulamalar, çifte standartlar ve Batı devletlerinin insan haklarının korunmasındaki çıkarlarının ikircikli doğası, soylu ilkelerin sıklıkla hegemonik çıkarlar için kullanışlı bir paravan işlevi gördüğünü göstermektedir".⁹³ Martin Binder'ın 'seçicilik' üzerine yaptığı ampirik çalışmada bulguladığı gibi, 2005 yılına kadar olan ciddi 27 insancıl krizin, yalnızca 7'sinde askeri müdahalelere başvurulmuştur.⁹⁴ Seçicilik, Nicholas Wheeler ve Justin Morris'in belirttikleri gibi devletlerin çıkarlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Wheeler ve Morris'e göre devletler hayati ulusal çıkarları tehlikede olmadıkça müdahaleye yanaşmamaktadırlar. Bunun doğrudan bir sonucu olarak insancıl müdahalelerin "son derece seçici" bir biçimde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar.⁹⁵

Seçicilik eleştirisi, insancıl müdahale uygulamalarının devletlerin çıkarlarından bağımsız değerlendirilemeyecek olan 'politik' doğası ile ilgilidir. Çifte standartlar, seçici uygulamalar, insancıl müdahalesizlik devletlerin insancıl krizlere karşı 'ahlaki' olarak tutarlı bir tavra sahip olmadıklarının göstergeleridir. KoS doktrini de, uluslararası politikanın gerçekliği içerisinde uygulanabilir bir doktrin olarak, insancıl müdahalenin hâlihazırda sahip olduğu bu tutarsızlığı sürdürmektedir. Her krizin kendine has özelliklerine ve uluslararası politikanın dinamiklerine yapılan vurgularla müdahalesizlik durumlarının meşrulaştırılmaya çalışılması, devletler arası jeo-politik gündemin ve dolayısıyla devlet çıkarlarının belirleyiciliğinin kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede KoS, gerekçelendirildiği ahlaki değerler sistemine ait olmaktan çok, klasik devletler sisteminin güç/çıkâr rekabetine ait bir uygulamaya dönüşmektedir.

İnsancıl müdahale uygulamalarından doğan tartışmalar, devletler sistemine içkin olan eşitsizliklerin bir yansımasıdır. Devletler egemen-eşitlik bağlamında, kâğıt üzerinde bir eşitlikle donatılmışlardır. Fakat devletlerin güç eşitsizlikleri ve bu eşitsizlikleri dengeleyecek mekanizmaların bulunmaması, güçlünün zayıf üzerinde hükümranlık kurabildiği bir sisteme kapı aralamaktadır. Stephen Krasner, "Egemenlik: Örgütlü İkiyüzlülük (Sovereignty: Organized Hypocrisy)" isimli meşhur çalışmasında, egemenliğin devletlere tanınan bir hak olmakla birlikte, saygı göste-

93 Ramesh Thakur, 'R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers', *The Washington Quarterly*, Vol.36 No.2, 2013, s.66.

94 Martin Binder, 'Humanitarian Crises and the International Politics of Selectivity', *Human Rights Review*, 2009, s.339.

95 Nicholas Wheeler, Justin Morris, 'Justifying the Iraq War as a Humanitarian Intervention: The Cure is the Worse than Disease', içinde Ramesh Thakur ve W. P. Singh Sidhu, (ed.) *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (Tokyo: United Nations University Press), 2006, s.448.

rilen, uyulan bir hak olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede Krasner egemenliği "örgütlü ikiye bölünmüş" olarak tanımlamaktadır. Krasner'a göre insan haklarının korunmasıyla, müdahale-etmeme ilkesinin arasında var olan çatışmada görüldüğü gibi, uluslararası normlar çatışmalı bir durumdadır ve bu çatışmayı sona erdirecek bir otorite bulunmamaktadır. Uluslararası sistem devletlerin güçleri arasında ciddi farklılıkların bulunduğu bir sistemdir. Güçlü bir devlet, zayıf bir devleti işgal edebilmekte ve politik yapıya kendi çıkarlarına uygun olan biçimi verebilmektedir.⁹⁶ "Yöneticiler, kuralları ihlal etmeyi çıkarlarına uygun bulabilmektedirler".⁹⁷

BM sistemi de, özünde bu eşitsizliklerin resmileştiği ve kurumsallaştığı bir yapı olma özelliği taşımaktadır. BMGK'nin yapısı bu eşitsizliğin en bariz örneğini oluşturmaktadır. Daimi üyelere verilen 'veto yetkisi', bu ülkelerin çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri olağanüstü bir yetkidir. Hans Köchler'in belirttiği gibi, daimi üyeler bu veto ayrıcalıkları sayesinde "ortak zorlama önlemlerine karşı her türlü kararı engelleyebilirler". "Bir sürekli üye, kendisi veya müttefiklerinden biri ya da birkaçı, Güvenlik Konseyi'nin önlem alabileceği bir saldırı eylemi işlerse, bu ayrıcalığını kullanmak eğiliminde olacaktır". Köchler bu durumu "hukukun gücünün yerine, gücünün hukukunun" konulması olarak yorumlamaktadır. Zira daimi üyelerin bu ayrıcalıkları, uluslararası alanda hukukun üstünlüğünün ancak daimi olmayan zayıf üyelere karşı işletilebileceği, daimi üyelere işletilebilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Köchler bu doğrultuda "tarihin bize fazlasıyla gösterdiği gibi, eğer güç hukuku yaratıyorsa, bunu genel olarak kabul edilmiş (uluslararası) normlara göre değil, her zaman belirli (ulusal) çıkarlara göre yapmaktadır" tespitinde bulunmaktadır.⁹⁸

KoS doktrini, devletler sisteminin söz konusu eşitsizliklerini gündemine almak ve bunları sorunsallaştırmak yerine, insanların ciddi insan hakları ihlallerinden korunması sorununu bu eşitsizlikçi sistem içerisinde çözüme ulaştırmaya çalışmaktadır. Sorunlu BM yapısını ve dolayısıyla BMGK'yi KoS doktrininin uygulanması için doğru otorite olarak tanımlayarak, insan hakları ihlallerinin önlenmesini daimi üyelerin keyfiyetine tabi kılmaktadır. Suriye örneğinde Rusya ve Çin vetoları, daimi üyelerin, çıkarları doğrultusunda KoS'un uygulanmasını engelleyebildiklerini net bir biçimde göstermektedir. Aidan Hehir'in de belirttiği gibi "Suriye örneği, krizlere karşı geliştirilen uluslararası tepkilerin ilkelerden ziyade çıkarlar ve jeo-politik tarafından belirlendiğini göstermektedir".⁹⁹ ICISS, tüm bu sorunlu yapı içerisinde krizlerin kendine has koşullarına binaen uygulanabilir bir KoS doktrini inşa ederek, devletler sisteminin insancıl krizlere yönelik çifte standartlarını meşrulaştırmış olmaktadır.

96 Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, (New Jersey: Princeton University Press, 1999), s.6.

97 Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, (New Jersey: Princeton University Press, 1999), s.7.

98 Hans Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, çev. Funda Keskin, Erdem Denk, (Ankara: Alkım Yayınevi, 2005), s.427-428. (Vurgular yazara aittir.)

99 Aidan Hehir, 'The Permanance of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect', *International Security*, Vol.38, No.1, 2013, s.158.

SONUÇ

KoS doktrini, soykırım, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik başta olmak üzere ciddi insan hakları ihlallerinin önlenmesi için ortaya atılan uluslararası bir norm olma özelliği taşımaktadır. KoS'un en önemli dayanaklarından biri, devlet egemenliğini sorumlu egemenlik olarak tanımlamak suretiyle devletlere, vatandaşlarının temel haklarını koruma sorumluluğunu yükleyerek olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini korumak, devletin öncelikli sorumluluğu olarak tanımlanmaktadır. ICISS, bu sorumluluğu yerine getirmeyen, getiremeyen ya da bizzat vatandaşlarının temel haklarını ihlal eden rejimlerin, egemenlik haklarını iddia edemeyeceklerini savunmaktadır. Bu doğrultuda temel hakları ihlal edilen insanların korunması sorumluluğu, uluslararası topluma devredilmiş olmakta ve ilgili devlete karşı gerçekleştirilecek insancıl koruma amaçlı bir askeri müdahaleye meşru bir temel yaratmaktadır. Çalışmada incelendiği gibi KoS'un ilk askeri uygulamaları Libya ve Fildişi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu ülkelerdeki mevcut ve olası insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek BMGK yetkilendirmeleri çerçevesinde gerçekleştirilen bu örnekler, askeri müdahale ile rejim değişikliğine sebep olduğu için yoğun olarak eleştirilmiştir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan Suriye ise bu krizlerle aynı dönemde ortaya çıkmasına ve çok daha büyük bir insanlık trajedisi meydana getirmesine rağmen KoS doktrininin uygulanabildiği bir örnek teşkil etmemiştir.

KoS'un Suriye krizine yönelik olarak uygulanamamasının gerekçeleri, Rusya ve Çin'in vetoları ile yasallık zemininin elde edilememiş olması, Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politikanın dinamiklerinin herhangi bir müdahaleye izin vermemesi biçiminde iddia edilmektedir. Çalışmada ele alındığı gibi BM sistemine dâhil olduğu biçimiyle KoS, ancak BMGK'nin BM Şartı'nın VII. Bölümü dâhilinde yetkilendirmesi ile gerçekleştirilebileceğinden Suriye krizine yasal olarak müdahale edilebilmesinin önü tıkanmış durumdadır. Fakat insancıl müdahale ve KoS yalnızca yasal zeminde değil, meşruiyet zemininde de iddia edildiğinden, Suriye krizi çerçevesinde meşru bir müdahaleciliğin neden benimsenmediği tartışılmıştır. Bu bağlamda öne sürülen gerekçeler ise Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politik dinamiklerin bir askeri müdahaleye izin vermediği ve olası bir askeri müdahalenin daha olumsuz sonuçlar doğurabileceği biçiminde olmuştur.

ICISS'in tasarladığı biçimiyle KoS doktrini, her krizin kendine has koşulları çerçevesinde değerlendirileceği ve müdahalenin yarardan çok zarar getirme ihtimali bulunuyorsa uygulanmayacağı anlayışını barındırmaktadır. Uluslararası politik dinamikler hususunda da ICISS, uluslararası politikanın mevcut gerçekliğini kabul eden ve bu gerçeklik içerisinde uygulanabilir olan 'faydacı' bir doktrin inşa etmiştir. Fakat bu durum, çalışmada 'insancıl müdahalesizlik' olarak adlandırdığımız, ahlaki bir paradoksa neden olmaktadır. Zira KoS doktrini, 'insan merkezli' olma ve temel insan hakları ciddi tehdit altında olan insanları koruma önceliğiyle temellendirilmiş bir doktrin olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda belirli insancıl krizlere yönelik bu önceliğin devreye sokulması fakat kimilerinde ise bu önceliği aşan bir takım gerçekliklerin müdahale edilmeme durumunu meşrulaştıran bir işlev görmesi ancak insancıl müdahalesizlik olarak adlandırılabilir. Zira müdahalesizlik durumu, kri-

ze özgü koşullar ve uluslararası politik dinamikler sebebiyle daha büyük sorunlar ortaya çıkarabilme potansiyeli çerçevesinde meşrulaştırılmış olmaktadır. Bir diğer ifadeyle müdahalesizlik durumunda da, tıpkı müdahale durumlarında olduğu gibi, ahlaki ve insancıl ilkeler rol oynamaya devam etmektedir. Libya ve Suriye krizleri bu durumun güncel örneklerini oluşturmaktadır. Libya'da KoS, Kaddafi rejiminin soykırım ve kitlesel katliamlara girişebileceği yönündeki şüphelerle devreye sokulabilirken; Suriye'de soykırım dâhil olmak üzere çok sayıda kitlesel kıyım yaşanıyor olmasına rağmen uygulan(a)mamaktadır. Aynı KoS doktrini Libyalıların insan hakları ihlallerinden kurtarılması için askeri müdahale önlemlerine başvurulmasını sağlarken; Suriyelilerin kaderlerine terk edilmesine meşru bir zemin yaratmış olmaktadır. Bu durum, insanların ciddi insan hakları ihlallerinden korunmasını ilke edinmiş olan KoS doktrininin, yalnızca uygulamada değil, ilkesel olarak da tutarsız bir doktrin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (12.06.17)
- 'A More Secure World: Our Shared Responsibility', 2005, paragraf 203, s.66. http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2017)
- Amnesty International, Syria 2016/2017. <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/syria/report-syria/> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).
- Annan, Kofi A. We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st. Century, (New York: United Nations Department of Public Information, 2000).
- Axworthy, Lloyd. 'In Libya, we move toward a more humane World', The Globe and Mail, 23 Ağustos 2011. <http://www.theglobeandmail.com/opinion/in-libya-we-move-toward-a-more-humane-world/article626440/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).
- Barnard, Anne. 'Death Toll From War in Syria Now 470,000, Group Finds', New York Times, 11 Şubat 2016. <http://www.nytimes.com/2016/02/12/world/middleeast/death-toll-from-war-in-syria-now-470000-group-finds.html?register=facebook> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)
- Bass, Gary J. Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention, (New York: Alfred A. Knopf, 2008).
- Bellamy, Alex J. ve Paul D. Williams, 'The New Politics of Protection? Core d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect', International Affairs, Vol.87, No.4, 2011.
- Bew, John. 'From an empire to a competitor: Castlereagh, Canning and the issue of international intervention in the wake of the Napoleonic Wars', içinde Brendan Simms ve D. J. B. Trim, (ed.) Humanitarian Intervention: A History, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Binder, Martin. 'Humanitarian Crises and the International Politics of Selectivity', Human Rights Review, 2009.
- Carment, David ve Joe Landry. 'R2P in Syria: Regional Dimensions' içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- Chesterman, Simon. Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law, (Oxford: Oxford University Press, 2012).
- Cunliffe, Phillip. 'The Responsibility to Protect and the New Liberal Dystopianism', içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- Doyle, Michael W. The Question of Intervention: John Stuart Mill and Responsibility to Protect, (London: Yale University Press, 2015).
- Eldem, Tuba. 'Koruma Sorumluluğu Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği', Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt:11, Sayı:43, 2015.
- Erameh, Nicholas Idris. 'Humanitarian Intervention, Syria and the Politics of Human Rights Protection', The International Journal of Human Rights, Vol.21, No.5, 2017.
- Ercan, Pınar Gözen. 'İkinci On Yılına Giren Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Ferenda Olarak R2P', Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt. 5, No. 2, 2015.
- Ercan, Pınar Gözen. 'R2P: From Slogan to an International Ethical Norm', Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:11, No:43, 2014.
- Evans, Gareth. 'Can We Stop Atrocities without Launching an All-out War', Foreign Policy, 18 Ekim 2011. <http://foreignpolicy.com/2011/10/18/did-qaddafis-end-justify-the-means/> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2017)
- Falk, Richard. Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century, (New York: Routledge, 2015).
- Franck, Thomas M. ve Nigel S. Rodley, 'After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force', The American Journal of International Law, Vol.67, 1973.

- Glanville, Luke. 'Syria Teaches Us Little about Questions of Military Intervention', içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- 'Guide to the Syrian rebels', BBC, 13 Aralık 2013. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- Hehir, Aidan. 'Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring', *Cooperation and Conflict*, Vol. 51, No.2, 2016.
- Hehir, Aidan. 'The Permanence of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect', *International Security*, Vol.38, No.1, 2013.
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, (New York: Palgrave Macmillan, 2008).
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010).
- Holst, Fredrik A. ve Martin D. Fink. 'A Legal View on NATO's Campaign in Libya', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014).
- 'Human rights abuses and international humanitarian law violations in the Syrian Arab Republic, 21 July 2016- 28 February 2017', Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 13 Mart 2017. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/IICI-Syria/Pages/Documentation.aspx> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)
- Human Rights Watch, *World Report 2017, Suriye Olayları 2016*. <https://www.hrw.org/tr/world-report/2017/country-chapters/298673> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).
- Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects, Danish Institute of International Affairs, 1999, s.90-91.
- 'Implementing the Responsibility to Protect', Report of the Secretary-General, A/63/677.
- Keskin, Funda. 'İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 12, 2006.
- Köchler, Hans. *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, çev. Funda Keskin, Erdem Denk, (Ankara: Alkım Yayınevi, 2005).
- Krasner, Stephen D. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, (New Jersey: Princeton University Press, 1999).
- Murray, Robert W. 'Rationality and R2P: Unfriendly Bedfellows', içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- Naim, Moises. 'Why Libya, But Not Syria?', Carnegie Endowment For International Peace, 18 Mayıs 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017)
- Nygren, Anders. 'Executing Strategy from the Air', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014).
- Oved, Marco Chown. 'In Cote d'Ivoire, A Model of Successful Intervention', *The Atlantic*, 9 Haziran 2011. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/06/in-c-te-divoire-a-model-of-successful-intervention/240164/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).
- Platon, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988).
- Roberts, Adam. 'NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo', *Survival*, Vol. 41, No.3, 1999.
- Shaw, Martin. 'Syria and Egypt: Genocidal Violence, Western Response', *Open Democracy*, 30 Ağustos 2013. <https://www.opendemocracy.net/martin-shaw/syria-and-egypt-genocidal-violence-western-response> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)
- Simma, Bruno. 'Nato, the UN and the Use of Force: Legal Aspects', *European Journal of International Law*, No:10, 1999.
- Slay, Liz. 'A mini world war rages in the fields of Aleppo', *Washington Post*, 14 Şubat 2016. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/a-mini-world-war-rages-in-the-fields-of-aleppo/2016/02/14/d2dff02-d340-11e5-a65b-587e721fb231_story.html?utm_term=.f5541d8ca811 (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)

- 'Suriye krizi: Muhalif siyasi güçler', BBC, 30 Ekim 2013. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhalif_gruplar (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- 'Syria crisis: Where key countries stand', BBC, 30 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23849587> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- 'Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed', Al Jazeera, 23 Nisan 2016. <http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-de-mistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)
- 'Syrian President Bashar al-Assad: Facing down rebellion', BBC, 21 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/10338256> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- 'Syria's civil war explained from the beginning', Al Jazeera, 5 Ağustos 2017. <http://www.aljazeera.com/news/2016/05/syria-civil-war-explained-160505084119966.html> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- Teson, Fernando. *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, (New York: Transnational Pub., 1997).
- Thakur, Ramesh. 'R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers', *The Washington Quarterly*, Vol.36 No.2, 2013.
- Thakur, Ramesh. 'Syria and the Responsibility to Protect', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- The Responsibility to Protect, Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty, Aralık 2001. <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)
- 'The Responsibility to Protect: Who is responsible for protecting people from gross violations of human rights?', Background Note: United Nations Department of Public Information, Mart 2012. <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/bgresponsibility.pdf> (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2017)
- 'UN Commission of Inquiry on Syria: ISIS is committing genocide against the Yazidis', UN Human Rights Office of the High Commissioner, 16 Haziran 2016. <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20113&LangID=E> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016)
- United Nations General Assembly A/RES/63/308 (2009).
- United Nations High Commissioner for Refugees, Syria Regional Refugee Response. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1674 (2006).
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1706 (2006).
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1973 (2011).
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1975 (2011).
- Weiss, Thomas G. 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', *The Washington Quarterly*, Vol.37, No.1, 2014.
- Wheeler, Nicholas ve Justin Morris. 'Justifying the Iraq War as a Humanitarian Intervention: The Cure is the Worse than Disease', içinde Ramesh Thakur ve W. P. Singh Sidhu, (ed.) *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (Tokyo: United Nations University Press, 2006).
- 'Why China and Russia rebuffed the West on Syria', BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15180732> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- Williams, Paul D. 'The Road to Humanitarian War in Libya', *Global Responsibility to Protect*, No.3, 2011.
- Yapıcı, Merve İrem. 'Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No. 8, 2007.
- Zorthian, Julia. 'Who's Fighting Who In Syria', *Time*, 7 Ekim 2015. <http://time.com/4059856/syria-civil-war-explainer/> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

Kamu Politikası Analizine Yönelik Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve*

Cenay BABAĞLU**

Özet

Çalışmanın amacı öncelikle kamu politikası analizinin kavramsal ve kuramsal gelişimini tarihsel süreçte tartışmaktır. Özellikle kamu politikası analizi çalışmalarının gelişimi, kuramsal temelleri, analiz yaklaşımları ve öne çıkan kimi kamu politikası analizi modelleri irdelenmiştir. Ayrıca bu modellerin gelişmesi sürecindeki kuramsal tartışmalar incelenerek, kamu politikası analizi çalışmalarının kuramsal çerçevesi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu politikası, kamu politikası analizi, süreç analizi, kamu politikaları yapım modelleri

A Conceptual and Theoretical Framework on Public Policy Analysis

Abstract

The primarily aim of this study is to discuss the conceptual and theoretical development of public policy analysis in the historical process. Particularly the development of public policy analysis studies, theoretical foundations, analysis approach and some featured public policy analysis models were examined. And also by examining the theoretical discourses on the development process of these models, it has tried to present the theoretical framework of public policy analysis studies.

Key words: Public policy, public policy analysis, process analysis, models of public policy-making

* Smith ve Larimer (2009: 25), anadili İngilizce olmayan lisansüstü öğrencilerin; politika ve siyasa (politics and policy) terimlerini kavramada güçlük çektiklerini ve kendi anadillerinde böyle bir ayrım olmadığını vurgularken Türkçe yazındaki bir soruna da dolaylı olarak dikkat çekmiş olmaktadır. Ömürgönülşen (2003: 4-5) tarafından vurgulanan administration ve management terimlerine yönelik tekil karşılık olarak 'yönetim'in kullanılmasının yarattığı karmaşa, politika terimi ile karşılanan policy ve politics terimlerinde de geçerlidir. Türkçe yazında public policy terimi için kamu politikaları ya da kamu siyasaları terimleri farklı yazarlarca kullanılmaktadır. Örneğin Ergun (2004); Yıldız (2006, 2007), Üstüner (2003) gibi kimi yazarlarca siyasa teriminin tercih edildiği görülmektedir. Öte yandan pek çok eserde kamu politikaları teriminin kullanıldığı ve bu şekilde bir yayılımın olduğu gözlenmektedir. Karkın (2012:689), aynı noktaya temas edip siyasa teriminin kullanımının daha uygun olacağını belirtmekte, Çevik ve Demirci (2009: 22) ise zıt bir yönde 'politika' teriminin daha uygun olduğunu iddia etmektedir. Öte yandan, aynı konu 2009 yılından itibaren, kamu politikası alanında çalışmalar yapan akademisyenlerce düzenlenen kamu politikaları çalıştaylarında da dönem dönem gündeme gelmiş ve public policy terimi için kamu politikası karşılığının kullanılması noktasında genel bir kabul ortaya çıkmıştır. Bu nedenle çalışma boyunca kamu politikası teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

** Yrd. Doç. Dr., TBMM/Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, cbabaoglu@ohu.edu.tr, cenaybabaoglu@tbmm.gov.tr

GİRİŞ

Kamu politikaları çalışmalarının ‘yeniliği’ ya da alanın ‘keşfi’, genel olarak tartışmalıdır. Ancak kabul edilen bir önerme, modern dönemde kamu politikası analizlerinin farklılaştığı ve günümüzde Türkiye açısından bu yeni analizlerin henüz çok yaygınlaşmadığıdır. Bu noktadan hareketle, öncelikle kamu politikasının (KP) ve kamu politikası analizinin (KPA) ne olduğu üzerinde durulmalıdır. Ancak sosyal bilimlerde çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan tanımlama sorunu kamu politikası kavramı için de geçerliliğini korumaktadır. Wildavsky¹ kamu politikası derslerinde kamu politikası veya kamu politikası analizi nedir sorularının sorulmasına izin vermediğini, çünkü tanımlamaktan ziyade anlatmanın daha kolay olduğunu ifade ederek durumu ortaya koymaktadır. Yine Cooper ve arkadaşları kamu politikalarını kavram olarak ortaya koymaya çalışmanın güç olduğunu, aksine kamu politikalarını bir konu olarak nitelemenin daha doğru bir yaklaşım olacağını iddia etmektedirler². Bu yaklaşımın, daha geniş tanımlamalar vasıtasıyla işi kolaylaştıracağı vurgulanmaktadır. Parsons, tanımlama meselesinin özünde ‘kamu’ (*public*) kavramına yönelik tartışmalarının olduğunu belirterek, ‘kamu’ terimindeki dönüşümlerin doğrudan kamu politikaları alanının tanımlamalarına da yansıdığına dikkat çekmektedir³. Yazındaki pek çok metin de aynı yaklaşımla, tanımlama güçlüğüne işaret ederek başlar. Ancak kapsamı itibarıyla en çok vurgulanan tanımın, Dye tarafından ortaya konan, ‘*hükümetin yapmayı ya da yapmamayı tercih ettiği şey*’ tanımlamasıdır denilebilir⁴. Öte yandan pek çok yazar kamu politikalarını kendi yaklaşımına uygun şekilde tanımlamaktan çekinmemiştir. Örneğin, Heclö daha sınıflandırmalı bir yaklaşımla; kamu politikalarının genel sosyal hareketlerden küçük, ancak basit kararlardan büyük, orta seviyeli kararlar bütünü olduğunu vurgular⁵. Ergun⁶, “siyasi otoritelerin aldığı bağlayıcı kararlar, “...benzer ya da yinelenen durumlarda alınması gereken önlemlerin takdir hakkı alanını daraltan genel ilke ya da kurallar” tanımını uygun bulmuştur. DeLeon’un⁷ sosyal problemlere yönelik uygulamalı bir entelektüel yaklaşım, nitelemesi de bu kapsamda zikredilebilir. Frohock⁸ ve Easton⁹ gibi kimi yazarlar ise kamu politikalarının, toplumsal bölüşümü ve yeniden bölüşümü sağlayan kararlar bütünü niteliğine işaret etmektedirler.

1 Aaron Wildavsky, *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*, (New Brunswick: Transaction Books, 1987) s.5.

2 Philip J. Cooper, Linda P Brady, Olivia Hidalgo-Hardeman, Albert Hyde, Katherine C. Naff, J. Steven Ott, ve Harvey White, *Public Administration for the Twenty-First Century*, (Orlando: Harcourt &Brace, 1998) s.159

3 Wayne Parsons, *Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*, (Aldershot: Edward Elgar Publishing, 1995). s. 2-4.

4 Thomas R. Dye, *Understanding Public Policy*, (New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1987). s.1

5 H. Hugh Heclö, ‘Review Article: Policy Analysis’, *British Journal of Political Science*, No. 2, 1972, s.84

6 Turgay Ergun, *Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama*, (Ankara: TODAİE, 2004). s.302

7 Peter DeLeon, (1988). *Advice and Consent: The Development of Policy Sciences*, Russel Sage Foundation, New York, s.219

8 Fred M. Frohock, *Public Policy: Scope and Logic*, (New Jersey: Prentice-Hall, 1979)

9 David Easton, (1965). ‘The Political System Under Stress’ içinde Shafritz, J. M.; Karen, S. L. ve Borick, C. P., (der.) *Classics of Public Policy* (New York: Pearson, 2005), s. 9-17.

KAMU POLİTİKASI ANALİZİ VE KURAMSAL ARKA PLAN

Kamu politikası tanımlamalarında niteliğe odaklanmanın daha geçerli olduğu iddia edilebilir. Nitekim, Smith ve Larimer¹⁰ aynı vurguyla, kamu politikalarının özellikleri üzerinden tanımlanmasının daha doğru olduğu vurgulamaktadırlar. Bu noktadan hareketle kamu politikalarının öne çıkan kimi özellikleri özetlenebilir¹¹:

- Kamu politikaları hedefli bir yaklaşımlar bütünüdür, yani belirsiz ve tesadüfi kararlar olarak nitelenemez.
- Kamu politikaları ülkelerin siyasal rejimlerinden bağımsız olarak her ülkede gerçekleşir. Bu durum devletin sürekliliğinin ve meşruiyetinin bir sonucudur. Öte yandan ülkeden ülkeye politika süreçleri değişkendir.
- Tek bir karar, yasa ya da uygulama kamu politikaları olarak değerlendirilmemelidir. Kamu politikaları bir süreçtir ve kararlar ve amaca yönelik uygulamalar bütünüdür. Ancak süreçler, bir sabit adımlar bütünü değil, politikadan politikaya değişkenlik gösterebilen bir silsiledir.
- Alınacak kararlar olumlu ya da olumsuz olabilir. Hatta nötr duruş da bir yaklaşımdır. Dolayısıyla idarenin yaptığı, yapmadığı ya da yapmayı ya da yapmayı dile getirdiği tüm kararlar süreç dâhilindedir.
- Kamu politikalarında paydaşlar vardır. Politika ağbağları, politika toplulukları ya da politika alt sistemleri olarak nitelenen çerçevelerde birden fazla aktör bulunur ve bu aktörler arası etkileşimle politikalar ortaya çıkar.
- Kamu politikaları aktörler tarafından ortaya konan talepler üzerinden hareket eder. Farklı aktörlerin talepleri doğrultusunda süreç gelişir. Gelişmiş demokrasilerde talebin, genellikle tabandan, yani halktan geldiği söylenebilir.
- Kamu politikaları zorlayıcı, bağlayıcı ve kısıtlayıcıdır. Sürece dâhil olan ya da olmayan tüm aktörleri kapsayıcıdır.

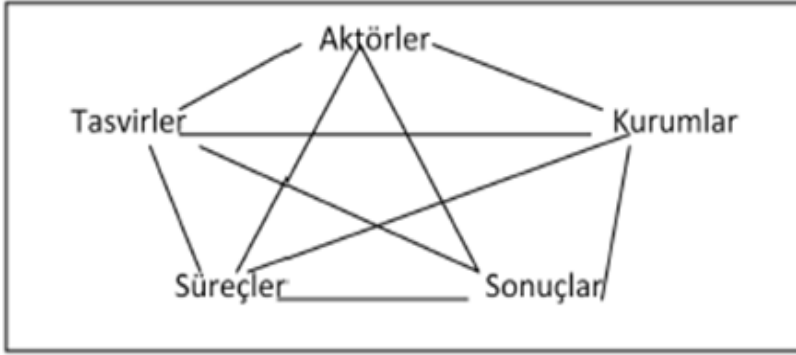
Yukarıda sıralanan niteliklerden hareketle kamu politikasının aktörlerden, kurumlardan, çözümlenmelerden, süreçlerden ve sonuçlardan oluşan bir unsurlar bütünü olduğu söylenebilir. Usta, bu unsurları ve aralarındaki ilişkileri Şekil 1'de verdiği şekilde görselleştirmiştir¹²:

10 Kevin B. Smith ve Christopher W. Larimer, *The Public Policy Theory Primer*, (Philadelphia: Westview Press, 2009). s.4

11 Argun A. Akdoğan, 'Türkiye'de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri', içinde Filiz Kartal, (der.) *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, (Ankara: TODAİE, 2011), s. 76-77; James E. Anderson, *Public Policymaking: An Introduction*, (Boston: Houghton Mifflin Company 1994), s.6-8; Cooper, vd., 1998, s.160; Hasan Hüseyin Çevik, 'Kamu Politikaları Analizi Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme', *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 2, 1998 s. 105; William I. Jenkins, *Policy Analysis: A Political and Organizational Perspective*, (New York: Palgrave Macmillan, 1978), s.34

12 Aydın Usta, 'Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış', *Yasama Dergisi*, No. 24, 2013, s. 82.

Şekil 1: Kamu Politikası Unsurları

Kaynak: Usta, (2013:82)'den alıntılanmıştır.

Genel olarak kamu politikasının ne olduğu ortaya konduktan sonra, günümüzde gittikçe artan oranda ilgi gören bir disiplin olarak kamu politikası analizinin ne olduğuna odaklanmak gerekir. Bu aşamada öncelikle kamu politikaları analizi teorik temellerine ve tarihsel süreçte yaşadığı kırılmalara göz atmak yerinde olacaktır. Temel olarak kamu politikası analizi disiplininin üç ana paradigma değişimi yaşadığı söylenebilir:

- Pozitivizm etkileri ve davranışçı yaklaşım etkisi
- Piyasacılık ve işletme yaklaşımları
- Siyasa süreçlerindeki değişim ve aktör katılımları

İlk aşamada Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle Dünya'yı ampirik yollarla tanıma ve tanımlama anlayışı ağırlık kazanmış, sosyal bilimlerde deneysel yöntemlerin kullanılması, özellikle A. Comte ve F. Bacon öncülüğünde yaygınlaşmıştır. 20. Yüzyılın başlarında Viyana Ekolü'nün eleştirel yaklaşımıyla bu ampirik eğilim, inanç ve değerlerin analiz sürecine katılması yolunda bir eğilim ortaya çıkmıştır. Yine Karl Popper'in ampirik yöntemlerine yönelik eleştirilerinden KPA alanı da nasibini almış ve toplum mühendisliği nitelemesine maruz kalmıştır. Ampirik yöntemlerin doğrulama değil, yanlışlama üzerine kurgulanması disiplinin analiz çıktılarına yönelik eleştirileri arttırmıştır. Kuhn'un yanlışlama sürecinde değerlerin etkin olacağı vurgusu ve hâkim görüşün (paradigmanın) eylemi, eylemin gözlemi, gözlemin araştırmayı ve analiz sonuçlarını etkileyeceği iddiası KPA disiplinine yönelik olumsuzlamaları desteklemiştir. KPA disiplininin ussal bilgi arayışı ve iddiası sarsılmıştır. Ayrıca kamusal sorunlara yönelik deneysel metotların, toplumu bir deney ürününe dönüştürmesi sorunsalı doğmuştur¹³.

Pozitivist akım üzerinden ilerleyen KPA disiplininin sayısal doğrularına yönelik eleştiriler ve ardından yanlışlama temelinde ilerleyen yaklaşımına yönelik eleştiriler,

13 Parsons, 1995, s. 66-72

yapısalcı yaklaşım etkilerini öne çıkarmıştır. Bilgi ve bilgiyi üreten ilişkisi sorgulanmaya başlamıştır. Böylece KPA disiplinine pozitivist yaklaşmak, küçük bir delikten alanı gözlemlemeye benzeyecektir. Analiz sürecindeki hakim paradigma ve değerlerinin de göz önünde tutulması gerekir. Ancak öte yandan her analiz sürecinde yapı-sökümcü bir tavır sergilemek, bilimin eklektik yapısına da ters düşecektir. Bu noktada kamu politikaları analizini de süreç olarak görmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Kamu politikaları analizini bir tür teknik analiz biçimi yanında, bir çalışma alanı olarak tanımlayabilmek için süreç yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle alanın gelişimine odaklanmak faydalı olacaktır. Çünkü pek çok tartışmada kamu politikasının yeni bir çalışma alanı olduğu vurgusu hâkimse de bir danışma ve tavsiye mekanizması olarak düşünüldüğünde alanın tarihini yönetim olgusunun ortaya çıkışıyla özdeşleştirmek mümkündür. DeLeon¹⁴, bir kabile şefinin kararlarını müzakere etmesi ya da herhangi bir kabile üyesine danışmasının bu bağlamda değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Smith ve Larimer¹⁵ de aynı yaklaşımla, alanın tarihinin antik çağlara kadar uzandığını iddia etmektedir. Platon'un 'Devlet'inde öne sürülen politika önerileri örneğin bu kapsamda değerlendirilebilir. Aynı şekilde Orhun Abideleri'nin bir tür kamu politikası belgesi niteliği taşıdığını söylemek mümkündür¹⁶. Yıldız ve arkadaşları da Nizam-ül Mülk'ün 'Siyasetname'sini, Yusuf Has Hacib'in 'Kutadgu Bilig'ini, Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın 'Devlet Adamlarına Öğütler'ini, Türk idare tarihinden farklı kamu politikası örnekleri olarak sıralamaktadır¹⁷. Yine Machiavelli'nin 'Prens' isimli eseri, Smith ve Larimer¹⁸ tarafından örnek tarihi kamu politikası çıktısı olarak gösterilmiştir.

Sıralanan örneklerde danışman-yönetici ilişkisi içerisinde yürütülen faaliyetlerin ve bu çıktılarının karar alma süreçlerine etkileri dikkate alınarak kamu politikaları örnekleri kabul edilmektedir¹⁹. Goldhamer'in²⁰ etimolojik bir yaklaşımla vezir kelimesinin Arapça kökenine yönelik "[yönetme]"[yükün[ün] taşınmasına yardım eden kişi" vurgusuyla aynı şekilde danışmanlık ve kamu politikası işlevine daha çok örnek sunulabilir. Öte yandan bu çıktılarının kapsamlı araştırmalardan ziyade bireysel gözlemlere dayanması ve bilimsel kurallardan uzak biçimde üretimi nedeniyle günümüz kamu politikalarına tam olarak benzetmek mümkün değildir²¹. Machiavelli'nin Prens isimli eseri de bir tür tavsiye metnidir, ancak günümüz kamu poli-

14 Peter deLeon, 'The Historical Roots of the Field', içinde, Moran, M.; Rein, Martin. ve Goodin, R.E., (der.) The Oxford Handbook of Public Policy, (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 40

15 Smith ve Larimer, 2009, s. 7

16 Cenay Babaoğlu, 'Türk İdare Tarihinde Danışmanlık ve Orhun Abideleri', Selahattin Karabınar, (der.), Balkanlarda Riskler ve Fırsatlar, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013), s. 1-13; Cenay Babaoğlu ve Mete Yıldız, 'Kamu Politikası Bakış Açısından Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Hükümdar-Danışman İlişkisi Üzerine', Yasama Dergisi, Sayı 29, 2016, s. 37-42.

17 Mete Yıldız, Cenay Babaoğlu ve Bican Şahin, 'Kamu Politikası Analizini Türk İdare Tarihi Üzerinden Okuma', Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Vol. 34, No. 2, 2016, s. 23-39.

18 Smith ve Larimer 2009, s. 7

19 William N. Dunn, Public Policy Analysis: An Introduction, (3rd Edt.). (New Jersey: Prentice Hall, 2004), s.34-35

20 Herbert Goldhamer, The Adviser, (New York: Elsevier, 1978).

21 deLeon, 2008, s. 40

tikalari analizi daha sistematik ve analitik bir yöntemdir. Bu nedenle, ifade edilen çalışmaları bilimsel faaliyetten ziyade bir tür sanatsal faaliyet olarak görmek, daha doğru bir yaklaşım olabilir²².

Kamu politikaları analizinde önemli bir dönem de Aydınlanma Çağı ile başlamıştır. Bu dönemde bilimsel çalışmalara ve insan aklına yönelik olumlamalar, kamusal sorunların analitik çabalarla çözülebileceği iddiasını doğurmuştur. Akdoğan²³ da bu dönemde bilginin öneminin ve idarede kullanımının arttığını vurgulamaktadır. Yine benzer dönemlerde ortaya çıkan Kameralizm düşüncesinin yönetim bilgisi ve eğitiminin önemini arttırdığı iddia edilebilir. Kameralizm düşüncesi, üniversitelerde üretilen bilginin askeri, malî ya da idari meselelerin çözümünde önemli fayda sağlayacağı savı üzerine temellenmiştir²⁴.

Devam eden dönemde özellikle 19. yüzyılda İngiltere’de yükselen veriye dayalı analiz ve analize dayalı planlama ve karar verme yaklaşımı da kamu politikaları analizi disiplini için önemli bir açılım sağlamıştır. 1830’larda İngiltere’deki Manchester ve Londra İstatistik Toplukları gibi bazı sivil toplum kuruluşları kentlerdeki çarpık kentleşme, işsizlik ve suç oranlarının artışı gibi sorunları teşhis etmek ve çözümler üretmek amacıyla veri toplamaya ve işlemeye başlamışlardır. Bu dönemde olgular ile görüşleri birbirlerinden ayırma amaçlı bilimsel faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Anketler, istatistiki analizler, katılımcı gözlem gibi kimi metotlar aracılığıyla toplumsal sorunlar analiz edilmeye ve çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Bu yeni veri toplama teknikleri ile elde edilen bilgilerin, idarecilerin ‘yeni’ kamusal meseleleri çözmesinde faydalı olacağı düşüncesi ve üretilen politika analizlerinin veriye ve bilimsel yöntemlere yönelmesini sağlamıştır²⁵.

20. yüzyılın başlarındaysa kamu politikaları analizi disiplini için yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan Woodrow Wilson, İlerici Hareket’in en önemli temsilcilerinden biri ve kamu yönetiminde sosyal bilimlerden ve sosyal bilimcilerden yararlanan başkanların ilki olarak tanımlanmaktadır²⁶. 1929 küresel ekonomik krizi sonucu artan uzmanlık ihtiyacı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş stratejileri için geliştirilen yönelem araştırmaları ile yoğun istatistiki analizler sonucu KPA da yeni bir dönemece girmiştir²⁷. Kamusal sorunları

22 Beryl A. Radin, *Beyond Machiavelli: Policy Analysis Comes of Age*, (Washington: Georgetown University Press, 2000), s.11-13

23 Argun A. Akdoğan, ‘Aydınlanmadan Neo-Liberalizme Kamu Politikasının Sarsıl(a)mayan Egemenliği’, *Amme İdaresi Dergisi*, Vol. 45, No. 4, 2012 s. 1-2

24 Can Umut Çiner, ‘Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine’, *Amme İdaresi Dergisi*, Vol. 42, No. 1, 2009, s.3; Michael W. Spicer, ‘Cameralist Thought and Public Administration’, *Journal of Management History*, Vol. 4, No. 3, 1998, s. 149-159; Gencay Şaylan ‘Yönetim Biliminin Evrenselliği ile İlgili Bazı Düşünceler’, *Amme İdaresi Dergisi*, Vol. 11, No. 2, 1978, s.7

25 Dunn, 2004, s. 37-39.

26 Nicholas Henry, *Public Administration and Public Affairs*, Upper Saddle River, (New Jersey: Prentice Hall, 2004), s. 306

27 Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı, ‘Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi’, içinde Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı, (der.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama*, (Ankara: Adres, 2013), s.33-34

çözmek amacıyla bilimsel yöntemler kullanarak veri toplanması ve analizinin sistematik bir şekilde yapılması sürecinin ortaya çıkışı her ne kadar 20. Yüzyıl'ın başına kadar geriye götürülebiliyorsa da kamu politikaları analizinin yaygınlaşmasındaki kırılma noktasının II. Dünya Savaşı olduğu söylenebilir. Akdoğan²⁸, bu son dönemle birlikte gelişen KPA anlayışı ile ikinci dönemdeki KPA anlayışı arasındaki farkların analizde kullanılan yöntemlere dayandığını iddia etmiş, üçüncü dönemde öne çıkan yöneylem araştırmalarının, fayda-maliyet analizlerinin, istatistiki ve matematiksel çalışmalara yönelişin farklılaşmayı getirdiğini vurgulamıştır. DeLeon²⁹ ise iki dönem arasındaki farklılaşmayı; bilimsel yaklaşımın kullanımının yaygınlaşması ve sorun-odaklılık, araştırmalarda ve uygulamalarda çok-disiplinli yaklaşımların benimsenmesi ve değer-odaklılık olmak üzere üç başlıkta özetlemiştir.

II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında sosyal bilimcilerin aktif roller üstlenmesi ve stratejik karar alma yöntemlerine yönelik yoğun ilgi kamu politikaları analizlerinin gelişimini de tetiklemiştir³⁰. Özellikle Daniel Lerner ve Harold Lasswell'in ABD ordusu adına analiz ve propaganda çalışmaları yürütmesi ve bu faaliyetleri sırasında sayısal tekniklerden sıklıkla faydalanmaları alanın idarede kullanımının artmasında rol oynamıştır³¹. Bu dönemdeki çalışmaların problem odaklı, çok disiplinli ve değere dayalı niteliğine yönelik vurgular ile KPA disiplini, diğer bilim dallarından farklı bir yere oturtulmaya çalışılmıştır³². Özellikle Lasswell'in politika bilimlerine yönelik yaklaşımı ve genel sosyal bilimler örüntüsü yaklaşımı ve II. Dünya savaşı ertesindeki yaygın kullanım, alanı popülerleştirmiştir³³. Savaş sırasında başarıyla uygulanan tekniklerin -savaş sonrasında özellikle askeri bürokrasinin sivil bürokrasiye transferinin de etkisiyle- savaş sonrasında ekonomi, eğitim, sağlık gibi farklı politika alanlarında da uygulanabileceği fikri uyanmıştır³⁴. 1961 yılında Planlama-Programlama-Bütçeleme-Sisteminin (PPBS) hayata geçirilmesiyle kamu politikası analizlerine yönelik ilgi artmıştır³⁵. Aynı dönemde sosyal bilimlerin etkisi altına alan sistem yaklaşımına yönelik uygunluğu da KPA disiplininin yayılımını arttırmıştır³⁶. Bir yandan PPBS uygulamalarının ve yaşanan küresel ekonomik sorunların etkisiyle, bu dönemde politika analizlerine ekonomi ve ekonometri ağırlığı damga vurmuştur³⁷.

28 Akdoğan, 2011, s. 79

29 deLeon 2008, s. 40

30 Radin, 2000, s. 12-16

31 Fatma Eda Çelik, 'Çalışma Alanı Olarak Kamu Politikası: Tarihsel ve Düşünsel Kökler Üzerine', *Amme İdaresi Dergisi*, Vol. 43, No. 3, s. 56-58

32 deLeon, 2008, s. 41

33 Smith ve Larimer, 2009, s. 8

34 Radin, 2000, s. 10

35 deLeon, 2008, s. 43;

Yehezkel Dror, 'Policy Analysts: A New Professional Role in Government Service', *Public Administration Review*, No. 2, 1967, s. 198

36 Dror, 1967, s. 199; Smith ve Larimer, 2009, s. 8

37 Radin, 2000, s. 3-4

Kamu politikaları disiplininde bilimler arası etkileşim düzeylerindeki farklılaşma tarihsel süreç boyunca devam etmiştir. Cooper ve arkadaşları³⁸ KPA çalışmalarında; 20. Yüzyıl başlarında uygulamaya ağırlık veren yaklaşımın, II. Dünya Savaşı sonrası ve sonrasında tekniklere ağırlık veren yaklaşımın, 1960'lardan itibaren ise ekonomi ve istatistiğe ağırlık veren yaklaşımın baskın olduğunu belirtmektedirler. 1960'larda ekonomik parametrelerdeki değişimlerle beraber hakim paradigma ekonomi ağırlıklı bir yapıya bürünmüş ve ussal alan sıfatı ve devlete olan tüm sorunları çözebilir imajıyla uzmanlığa dayanan seçkinci analizler doğmaya başlamıştır. 1970'lere gelindiğinde ise kamu politikası analizcileri politika danışmanları olarak parlak bir dönem geçirmiş ve veriye dayalı çözüm arayışları yeniden ağırlık kazanmıştır. 1970'lerde, devlete ve KPA uzmanlarına yönelik güvende azalmanın yaşandığı ve işletme tekniklerinin kamu politikası analizlerine sirayet ettiği bir dönemdir. Yine aynı dönemde kamu yönetimi ve siyaset ikiliği arasında bir yol olarak kamu politikaları analizleri **öne çıkmaya başlamıştır**³⁹. 1980'lerde ise kamu tercihi teorisinin homo economicus ve homo politicus eşitliğine dayanan bireyci yaklaşımları⁴⁰ ile KPA alanına yönelik güven iyice düşmüş, öte yandan özel sektör tekniklerinin kamuda ve dolayısıyla KPA alanında kullanımı yaygınlaşmıştır. Ancak 'devlet başarısızlığı' paradigmasıyla beraber 1980'lerde yeniden ekonomi temelli arayışların ağırlık kazandığı söylenebilir. 1990'larda demokrasi sorunsalı üzerine yönetime sivil aktörlerin de dâhil olmasıyla KPA alanında aktörlere yönelik sorgulamalar baş göstermiş ve aktörlere ağırlık veren analizler ağırlık kazanmaya başlamıştır⁴¹. Radin, 1960'lardaki kamu politikası analizcilerini, ekonomik ve istatistiğe dayanan üretimleriyle uzman danışman statüsüyle tanımlarken; 1990'larda disiplinler arası bir akademik programdan mezun olmuş uzman kamu görevlileri haline döndüklerini vurgulamakta ve alanın farklılaşmasını somutlaştırmaktadır. Yine Radin⁴², geçmiş dönemdeki ABD Savunma Bakanlığı çalışmalarının, 1990'larda profesyonel bir disiplin halini aldığı ve 1990'lardan itibaren disiplinin elitist boyutunun kırıldığı savlarını öne sürmektedir.

Yukarıda sıralanan kırılmaların yanında vurgulanması gereken bir diğer nokta politika (policy) ve siyaset (politics) ayrımıdır. Leblebici'nin⁴³ kamu yönetimi-siyaset ilişkisine ve kamu yönetimindeki paradigma değişimlerine yönelik vurgusu kamu politikası alanı için de yoğunlukla geçerlidir. Stone'a⁴⁴ göre KPA disiplini daha

38 Cooper vd., 1998, s. 162-163

39 Hasan Hüseyin Çevik ve Süleyman Demirci, 'Kamu Politikası Aktörler ve Modeller', içinde Bekir Parlak, ve Mehmet Zahid Sobacı, (der.), Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar, (Bursa: Alfa, 2009), s. 29

40 Bknz: Ali Rıza Çoban, 'Kamu Tercihi Teorisi', içinde Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Der.) Çağdaş Kamu Yönetimi I, (Ankara: Nobel, 2003) s.75-97.

Hardin, Russell, 'Are Homo Economicus and Homo Politicus Identical Twins, Public Choice, No. 137, 2008 s: 463-468.

Milan Zafirovski, 'Administration and Society: Beyond Public Choice', Public Administration, Vol. 79, No.3, 2001, s: 665-688.

41 Cooper, vd., 1998, s. 163

42 Radin 2000, s. 1-4

43 Doğan Nadi Leblebici, Disiplin ve Uygulama Açısından Kamu Yönetiminin "Kimlik Krizine" Yeni Bir Bakış', Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 25, No. 1, 2001, s. 15-24

44 Deborah Stone, 'Policy Paradox: The Art of Political Decision-making', (New York: Norton, 2002)

ussal ve daha bilimsel, ancak daha az siyasi olma saikiyle siyasetten ayrıştırılmıştır. Bu süreç 19. yüzyılda hukukta, 20. Yüzyıl başında ise karar alma süreçlerinde yaşanmıştır⁴⁵. Dror⁴⁶ örneğin, KPA tanımlamasında bulunan öncüllerinin aksine 20. yüzyıl ortalarında siyasal anlamdaki politika terimi ile ilişkilendirilen bir profesyonel disiplin olarak tanımlamaktadır politika analizlerini. Aslında bu noktadan hareketle KPA, kamu yönetimi ile siyaset bilimi arasında bir alan olarak öne çıkmıştır⁴⁷. Kamu politikası analizi disiplini bu şekilde dönemsel olarak siyasetle iç içe, siyasetin yerine, siyasetin altında tartışıldığı ya da dönemsel olarak bağımsız bir disipline evrildiği; işletme, iktisat, idare gibi alanlara yaklaştığı gözlenmektedir.

Sonuç olarak süreç içerisinde kamu politikası analizleri, özdoğasından kaynaklanan disiplinlerarası niteliğini pekiştirmiş, analiz teknikleri gittikçe çeşitlenmiştir. Howlett ve Ramesh⁴⁸ de kamu politikası alanının genel geçer metodlarının olmadığını, aksine hukuk, iktisat, örgüt analizleri, bütçeleme teknikleri gibi politika analiz araçlarından söz edilebileceğini vurgulamaktadır. Kamusal faaliyetlerin neden ve sonuçlarına odaklanan ve aktörlerin bu süreçlerdeki etkinliğini inceleyen kamu politikaları analizi disiplini, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanları arasında yeni bir kapı açmış durumdadır⁴⁹.

Wildavsky'nin⁵⁰ daha önce de ifade edilen, önce alanı tanıtmak ve ardından tanımlamak yaklaşımından hareketle, bu noktadan itibaren kamu politikası analizinin ne olduğunu tanımlamak yerinde olacaktır. Bu kapsamda not edilebilecek ilk tanımlamalardan biri, kamu politikaları için yaptığı genel tanımlaması alanda en çok kabul gören isimlerden olan Dye'in,⁵¹ kamu politikası analizi için yaptığı; "politikayı tasvir ve analiz etmek ve açıklamak çabası" tanımı yine genel ve yerinde bir nitelemedir. Cooper ve arkadaşları⁵² ise, kamu politikaları analizini bir disiplin, bir eylemler bütünü ya da politik bir süreç olarak tanımlanabileceğini öne sürmüşlerdir. Yine aynı yazarlara göre bu disiplin, sosyal bilimlerde sistematik ve tekniklerle bezeli bir sorun çözme eylemidir. Demirci ve Çevik⁵³ daha kısa bir tanımla, politika alternatifleri arasından en uygunu seçebilme ve uygulayabilme ifadesini uygun görmüşlerdir. Dror⁵⁴ ise, kamunun planlama faaliyetlerine karşılık olarak gelişen, karar almada analitik araçlara ağırlık veren bir tür danışmanlık ve sistem analizi faaliyeti olarak

45 Çelik, 2008, s. 58-59

46 Dror 1967, s. 200

47 Fatih Demir, 'Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi', Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No. 30, 2011, s. 107

48 Michael Howlett, M. Ramesh, ve Anthony Perl, *Studying Public Policy: Policy Cycles & Policy Subsystems* (3th Ed) (Oxford: Oxford University Press, 2009), s.30

49 Demir, 2011, s. 118

50 Wildavsky, 1987, s.5

51 Dye, 2002, s. 1

52 Cooper vd., 1998, s. 162

53 Süleyman Demirci ve Hasan Hüseyin Çevik, 'Kamu Politikası: Temel Kavramlar ve Süreçte Rol Oynayan Aktörler', içinde Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk, ve Bayram Coşkun, (Der.), *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ankara: Seçkin, 2008), s. 204

54 Dror, 1967, s. 200

nitelemektedir. Yıldız ve Sobacı⁵⁵ da *toplumsal sorunlara ve halkın isteklerine odaklanan disiplinler arası bir yaklaşım* ifadesini uygun görmüşlerdir.

Smith ve Larimer⁵⁶, kamu politikaları analizini daha genel bir ifadeyle kamusal anlamda ne yapmalı, nasıl yapmalı ve nasıl yaptık sorularına farklı analizlerle cevap arama eylemi olarak nitelemektedirler. Kamu politikaları analizi disiplini tanımlarken öncelikle farklı disiplinlerden beslenen, çözüm odaklı ve hem nicel hem nitel analizleri bünyesinde barındırarak yapısını öne çıkarmak en yaygın eğilimdir⁵⁷. Bununla beraber KPA'nın çok disiplinli, yöntemsel olarak zengin, teorik donanımlı ve değer yönelimli nitelikleri de vurgulanmaktadır. Genel olarak bakıldığında kamu politikaları analizi alanının; çok disiplinli yapısının öne çıkartıldığı, bir süreç olarak kabul görme eğiliminin yaygın olduğu, yalnız nicel değil, nitel analizlerin de kullanıldığı, objektiflik vurgusuyla birlikte değer yargılarının da göz önünde tutulduğu, kamusal problemlerin çözümünde etkin bir danışmanlık faaliyeti olduğu ve hem yönetim hem siyaset alanlarıyla iç içe bir alt disiplin olarak görüldüğü söylenebilir⁵⁸.

Kamu politikalarının danışmanlık faaliyeti niteliğinden bahsedilirken bir ayrımın da dikkatlerden kaçırılmaması gerekmektedir. Çünkü Lasswell, erken dönem çalışmalarından itibaren, politikanın analizi (*analysis of policy*) ve politika için analiz (*analysis for policy*) kavramlarının kurgusundan hareketle kamu politikası analizleri için ikili bir ayrım yapmış ve ilk tip analizlerin var olan politikaların analizi olduğunu, ikinci tip analizlerin ise politika yapım sürecine bilgi üretme işi olduğunu ifade etmiştir⁵⁹. Bu noktadan hareketle ilk yaklaşımı akademik, ikinci yaklaşımı danışmanlık faaliyeti olarak görmek mümkündür⁶⁰.

Günümüzde ise kamu politikası analizlerinin üç temel gayeyle yapılabildiği ve bu analizlerin birbirlerinden farklı noktalara odaklandıkları görülmektedir. Çevik⁶¹, kamu politikası analizlerinin akademik, mesleki ya da siyasi amaçlarla yapılabildiğini; ilk amaca yönelik çıktılarının bilimsel analizler olduğunu, ikinci amaçla yapılan çıktılarının uzmanlığa dayalı bilgi sunumu niteliği olduğunu, üçüncü amaçla yapılan çalışmaların ise bir alana yönelik ve daha çok lobicilik faaliyeti düzeyinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Demir⁶² de ilk sırada sayılan faaliyetlerin bilimsel üretim için, ikinci amaca yönelik analizlerin sorunların çözümüne yönelik danışmanlık, üçüncü amaca yönelik çabaların ise politika geliştirmeye yönelik olduğunu belirtmektedir. Kamu politikası analizleri yapabilmek adına disiplinin gelişim süreci boyunca farklı yaklaşımlar sergilenmiş ve bu yaklaşımlara uygun farklı modeller geliştirilmiştir.

55 Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı (Der.) *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama*, (Ankara: Adres, 2013), s.17

56 Smith ve Larimer, 2009, s. 6

57 Harold Lasswell, 'The Policy Orientation', Daniel Lerner ve Harold Lasswell, (Der.), *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*, (Stanford, Stanford University Press, 1951), s. 3-11

58 Dror, 1967, s. 200-201; Radin, 2000, s. 5-6

59 Akt. Parsons, 1995, s. 19-21

60 Çelik, 2008, s. 45

61 Çevik, 1998, s. 105-106

62 Demir, 2011, s. 110

Kamu politikaları analizi disiplininin aktörlere yönelen niteliği ise halen devingen bir süreç içerisinde dir.

KAMU POLİTİKASI ANALİZİNDE MODELLER

Analizlerin süreçsel yönü ve bu süreç içerisindeki aktörlerin rolü alanın gelişim sürecinde de sürekli gündemde olmuştur. Buradan hareketle 1990'larda yoğunlaşan kamu politikaları alanında aktörlerin varlığı sorgusunun çok daha önce başladığı ve alanda etkili olduğunu söylemek mümkündür. KPA alanının genel olarak analizi yapan, analize konu olan, analize dâhil olan aktörler üzerinden farklı biçimlere evrildiği ve dönüştüğünü söylemek mümkündür. İlk olarak **rasyonel aktör modeli** üzerine gelişen kamu politikaları analizi, bu yaklaşımda analizcinin ussallığına dayanır. Sosyal bilimlere ait teori ve metotlarda uzmanlaşmış bir analizci, bilgilerini ilgili probleme uygular ve bu süreçte problemi tanımlar, uygun çözüm seçeneklerini listeler, objektif kıstaslara dayanarak en rasyonel çözümü seçer ve etkili ve etkin şekilde uygulanma yollarını ortaya koyar. KPA'nın yükseliş dönemi sayılabilecek 1950'ler ve 1960'larda rasyonel aktör yaklaşımı yaygın olarak uygulama imkânı bulmuştur. Aslında ussal yaklaşımın temellerini Lasswell'de aramak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşım analizcinin kamu çıkarını en iyi şekilde analize ve olası çıktılara yansıtılabileceği ön kabulünden hareket eder⁶³. Fayda-maliyet analizlerinin kullanımının yaygınlaşması da bu anlayışa dayanmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında kullanılan ussal tekniklerin başarısı da bu yaklaşımın popülerliğini arttırmıştır⁶⁴. Ancak yaklaşımın ussallığı ve objektifliğine yönelik tartışmalar, sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin fayda-maliyet analizlerinin katkıları, ABD'de kongre üyelerince dönem dönem sorgulanmıştır⁶⁵. Yine Vietnam Savaşı esnasında ussal tekniklerin başarısızlığı, ussal modele yönelik olumsuz yaklaşımı en üst noktaya taşımıştır⁶⁶.

Aslında ussallığa yönelik eleştirilerin kaynağını, Lasswell'in 1951 yılındaki 'Politika Yönelimi' (*The Policy Orientation*) isimli kült eserinden dört sene önce H. Simon tarafından kaleme alınan, 'İdari Davranış' (*Administrative Behavior*) (1947) isimli kitabında aramak mümkündür. Simon, 'sınırlı ussallık' (*bounded rationality*) terimi ile ussallığın her koşulda ve zamanda mümkün olmadığını, ussallığın değişken olduğunu ve ancak kişiye bağlı alternatiflere ve seçimlere bağlı olduğunu ifade etmiştir⁶⁷. Aynı yoldan hareketle 1959 tarihli makalesinde Lindblom da bireyin sınırlı ussallığa atıf yaparak, bireyin kısıtlı objektifliği üzerinden rasyonel aktör modelini eleştirmiştir⁶⁸. Aynı zamanda farklı bir noktadan ussal aktör yaklaşımını sorgulamış ve kamu erkinin ancak marjinal değişiklikler olduğunda sil-baştan politika yapımına

63 Smith ve Larimer, 2009, s. 50

64 Çevik ve Demirci, 2009, s. 37

65 Cooper, vd. 1998, s. 166

66 deLeon, 2008, s. 44

67 Herbert A. Simon, *Administrative Behavior*, (New York: Macmillan, 1947), s. 93-94

68 Charles E. Lindblom, 'El Yordamıyla' Amaçları Gerçekleştirme Bilimi', içinde Kemâli Sayıbaşı (Der.), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Doruk, 1999, s. 219-221

yöneldiğini iddia etmiştir. Lindblom'un iddiasına göre çoğu birey gibi kamu erki de karar alırken genellikle önceki kararlarını gözden geçirerek ve değişikliklere uğratarak yeni kararını seçmektedir⁶⁹. Bu modelde önceki yılın kararları güncel politikalar için vazgeçilmez değişkenler olarak fonksiyondaki yerini almaktadır ve ağırlıklı olarak nicel analizler için geçerlidir⁷⁰. Bu nedenle bu tip karar alma modeli *arttırmacı yaklaşım* olarak isimlendirilmektedir. Arttırmacı model, ussal modele göre daha uzlaşmacı bir yaklaşımdır ve sonuçları daha kestirilebilirdir⁷¹. Aynı zamanda bazı konular için oldukça işlevseldir. Örneğin, kamu bütçelerinin hazırlanmasında genellikle arttırmacı bir yaklaşım sergilenir ve önceki yıl temelli projeksiyonlar çizilir. Davis, Dempster ve Wildavsky⁷² arttırmacı modeli ABD'deki federal bütçe uygulamalarında test etmiş ve bütçenin karmaşık yapısı nedeniyle genellikle arttırmacı bir yaklaşımın sergilendiğini ortaya koymuşlardır⁷³. Burada ağırlığın daha çok politika uygulayıcılarına yöneldiği söylenebilir. Arttırmacı modelde var olanın devamı söz konusu olduğundan, politika belirleyicileri ve uygulayıcıları baskın aktörlerdir.

Arttırmacı model; yeniliklere kapalı yapısı, var olmayan problemlere karşı yetersizliği ve ani gelişen meselelerde yeterli hareket kabiliyetine imkân tanımaması gibi sorun alanları nedeniyle eleştirilmiş, bu durum arttırmacı modelin ve rasyonel modelin olumlu yönlerinin birleştirilerek yeni bir yaklaşım ortaya koyma eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu eğilim sonucu *karma modeller* öne çıkmıştır⁷⁴. Karma model yaklaşımında iki önemli temsilciden söz etmek gerekir. Bunlardan ilki Etzioni ve 'Üçüncü Yol Yaklaşımı'dır.⁷⁵ Üçüncü yol yaklaşımında önemli veya radikal kararlar alınırken ussal modellerden faydalanılabileceği, ancak süregelen problem ya da politikalarda arttırmacı modelin faydalı olacağı iddia edilmiştir⁷⁶.

Karma modeli benimseyen bir diğer isim Yehezkel Dror'dur. Dror, yeni sorunların yaygın olarak ortaya çıkmadığı istikrarlı toplumlarda arttırmacı modelin başarılı olacağını, ancak dinamik nitelikli toplumlarda radikal çözüm önerilerine ve ussal yöntemlere ihtiyaç olacağını iddia eder. Sonuç olarak var olmayan meselelerle ilgili kararlarda ussal model, süregelen politikalarda ise arttırmacı modeli önerir⁷⁷.

Aktörler üzerinden hareket eden bir diğer model grup yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre kamu politikaları bir politik süreçtir ve bu süreçte bireyler politikalara etki de bulunmak için örgütlü gruplar içinde mücadele verirler. Grupların birbirleriyle mücadelelerinin ilgili politikayı belirlediği iddiası yaklaşımın temelini oluşturur. Bu

69 Cooper, vd., 1998, s. 166

70 Översikter och meddelanden, 'Policy Models', <http://cts.lub.lu.se/ojs/index.php/st/article/viewFile/3330/2903>, Erişim Tarihi: 30/05/2016, s. 57

71 Çevik ve Demirci, 2009, s. 37

72 Otto A. Davis, Michael, A. H. Dempster, ve Aaron Wildavsky, 'A Theory of The Budgetary Process', American Political Science Review, No. 60, 1966, s: 529-547.

73 Akt. Smith ve Larimer, 2009, s. 55

74 Çevik ve Demirci, 2009, s. 37

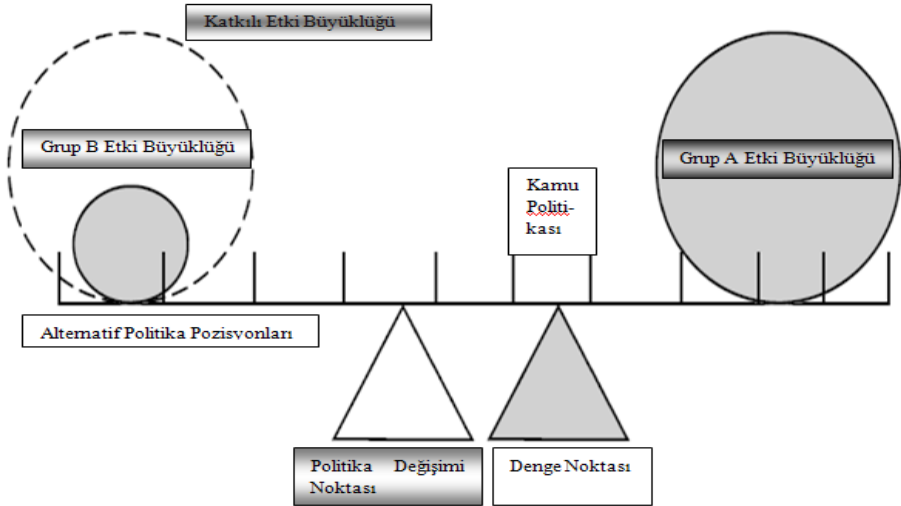
75 Amitai, Etzioni, 'Mixed-scanning: A third approach to Decision-making', Public Administration Review, Vol. 27, No.5, 1967, s. 385-392.

76 Etzioni, 1967, s.386-390

77 Yehezkel Dror, Public Policymaking Reexamined, (New Jersey Transaction Publishers, 1983), s.216-217

noktadan hareketle grupların rolleri çözümlenerek politika analiz edilebilecektir⁷⁸. Burada demokratik bir yaklaşımdan söz etmek mümkünse de demokrasi sistemi içerisinde güç dengelerinin değişkenliği ve güç dağılımının dengesizliği nedeniyle her zaman analizin geçerli olması mümkün değildir⁷⁹. Ayrıca gruplar dışında kalan güç noktalarının analiz kapsamına dâhil edilmemesi sonuçların kısıtlı kalmasına neden olabilir. Grup modeli fizik biliminden aktarımla denge yaklaşımı olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımda etki düzeyleri ve karşılıklı dengeleri kamu politikalarını etkiler. Etki düzeylerini ise grubun mali gücü, üye sayısı, karar alıcılara yönelik etkinlikleri gibi faktörler belirler. Aşağıda yer alan Şekil II'de bu denge durum görselleştirilmiştir.

Şekil 2: Grup Modeli Anagramı

Kaynak: http://www.auburnschools.org/ahs/wbbusbin/ap%20resources/policy_models.pdf dan uyarlanmıştır. Erişim Tarihi: 30.05.2015

Grup modelinin eleştirileri arasında yer alan gruplar arası güç dağılımındaki eşitsizlik, elit teorisinin⁸⁰ kamu politikaları alanına yönelik yansımalarına bir kapı aralamıştır. Kararların her zaman demokratik süreçlerle alınmadığı ve kamu politika-

78 Çevik ve Demirci, 2009, s. 38

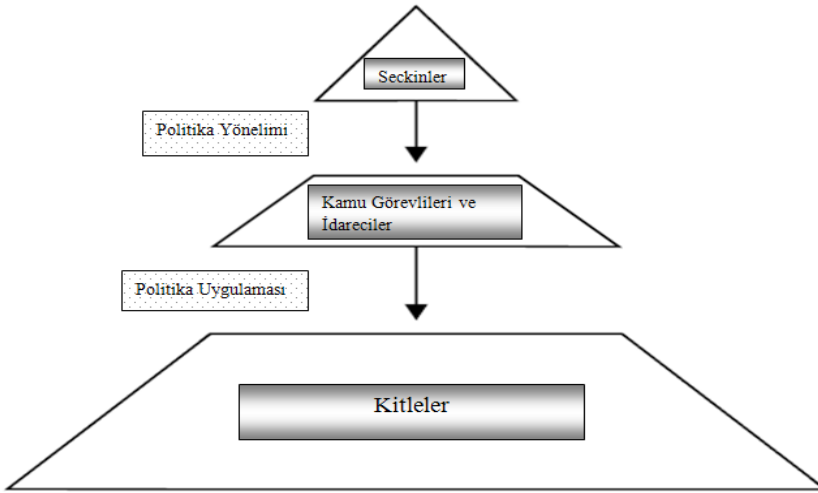
79 Cooper, vd., 1998, s. 167

80 Bakınız: C. Wright, Mills, 'The Power Elite', (New York: Oxford University Press, 1956); Gaetona Mosca, 'On the Ruling Class', içinde Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegle ve Jesse R. Pitts (Der.) Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory, (New York: The Free Press of Glencoe, 1961), s: 598-603.; Vilfredo Pareto, 'The Circulation of Elits', içinde Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegle ve Jesse R. Pitts, (Der.) Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory, (New York: The Free Press of Glencoe, 1961), s: 551-557; Thomas Lowi, 'American Business, Public Policy, Case-Studies, and Political Theory', World Politics, Vol. 16, No. 4, 1964, s. 677-71.

larının uygulanmasında genellikle yöneten seçkin sınıfın hâkimiyeti, *elitist model* yaklaşımını doğurmuştur. Bu modelde yöneten seçkinlerin öncelikleri ve tercihleri incelenerek analiz yapılabileceği iddiası vardır. Demokratik düzenlerde dahi belirgin sosyal grupların eğitim koşulları, istihdam olanakları gibi baskın nitelikleriyle yöneten sınıfı ağırlıkla ellerinde tutmaları, elit grupların toplumun geri kalanından farklı değerlere sahip olduğuna işaret olarak görülür ve bu değerler kamu politikalarına yön verir iddiası hâkimdir bu modelde. Dolayısıyla elitlerin değerlerinin, karar belirleyicilerinin incelenmesi ile kamu politikaları çözümlenmiş olacaktır savı gelişmiştir. Öte yandan kimi baskı gruplarının, güçlü bireylerin, özel sektör temsilcilerinin ve hatta kamu erkinin içindeki farklı güç ağırlıklarının varlığı, belirli kişi ya da gruplar üzerinden gerçekleştirilecek bir analizin geçerliliğini etkileyecektir⁸¹. Aşağıda yer alan Şekil III'de seçkin model görselleştirilmiştir:

Şekil 3: Seçkin Modelde Politika Süreci

Kaynak: http://www.auburnschools.org/ahs/wbbusbin/ap%20resources/policy_models.pdf dan uyarlanmıştır. Erişim Tarihi: 30.05.2015

Aktörlere farklı gözle yaklaşan bir başka model ise *kurumsal modeldir*. Bu modelde politika çıktılarının kurumsal tercihler ve kurallar olduğu varsayımı hâkimdir⁸². Yaklaşımına göre, kurumlar belirli uzmanlara ve uzmanlık bilgisine sahiptir ve bu uzmanlıklar sorunlara yönelik bir bilgi havuzu biriktirirler. Problemler ortaya çıktığında da üst yöneticiler bu havuzdan çekilen bilgiler üzerinden politika belirlerler⁸³. Bu noktada yukarıdan-aşağıya bir öncelik belirleme ve uygulama yaklaşımı

81 Cooper, vd., 1998, s. 167-168; Çevik ve Demirci, 2009, s. 39-40

82 Bryan D. Jones, Graeme Boushey, ve Samuel Workman 'Behavioral Rationality and The Policy Processes: Toward A New Model of Organizational Information Processing', Guy Peters, ve Jon Pierre (Der.) Handbook of Public Policy, (London: Sage, 2006). s. 51

83 Cooper, vd. 1998, s. 168

hâkimdir. O zaman politikanın analizinde öncelikle tepe yöneticilerin ve kurumsal ilişkilerin analizi politikayı analiz etmeye olanak sağlayacaktır⁸⁴. Kurumların iç özellikleri ve etkileri incelendiğinde ilgili politika da çözümlenmiş olacaktır⁸⁵. Burada sorun yine uzmanlığa dayalı ussal tercih yaklaşımının hâkim olmasıdır. Yalnızca uzmanların bilgisi temelinde oluşan havuz ve üst yöneticinin yetkinliği oranında 'en iyi' tercih yaklaşımı ussal modelin uzman birey üzerinden alınıp kurumsal düzeye taşınması anlamına gelmektedir⁸⁶. O zaman sınırlı ussallık kurumsal model için de geçerli olacaktır. Ayrıca kurumsal uygulama kısmında yer alan sokak-düzeyi-bürokratları, dışsal paydaşlar gibi aktörler politika sürecinin dışında bırakılmaktadır. Friedman⁸⁷, bu durumun günümüz katılımcı süreçleri es geçtiğini ifade etmekte ve ayrıca katılım mekanizmalarının dışlanması demokratik süreçlere uygun olmadığını belirtmektedir.

Ussal seçim yaklaşımına dayanan ancak aktör olarak diğer modellere nazaran farklı bir anlayışı benimseyen *kamu tercihi modeli* de alanda öne çıkan modellerden biridir. İlk örnek yaklaşımın Tiebout⁸⁸ tarafından geliştirildiği kabul edilmektedir. Tiebout kamusal ürünlerin tesisinde yerel yönetimlerin vergi toplayıcı olarak yegâne karar verici olmasının etkinliği sağlamadığını, başarısız hizmet sunumu sonucu bireylerin vergilerini daha iyi kullanan bölgelere taşınma eğiliminde olacaklarını iddia etmektedir⁸⁹. Tiebout hipotezinde bireylerin tam bilgi düzeyi ve tam hareketlilik varsayımları sorunlu olsa da kamu tercihi yaklaşımı için örnek kabul edilebilir. Kamu tercihi modelinde kolektif olarak halk politikaları ve uygulamaları seçme yetisine sahiptir ve belirleyici aktördür. Bireyler tercihlerde bulunur ve birlikte hareket ederek bu tercihlerin politikalara yansımaları için çaba gösterirler. Bu nedenle politikacıların da kamu çıkarı için politika yaptığı iddia edilmektedir⁹⁰. O zaman kamusal çıkarlar çözümlenebilir ya da politik sistemdeki aktörler üzerinden kamusal çıkarlar analiz edilirse kamu politikaları da çözümlenebilir. Ancak diğer ussal temelli yaklaşımlarda olduğu gibi sınırlı ussallık sorunsalı burada da öne çıkmaktadır. Bireylerin en iyiyi bilebildikleri ya da eldeki bilgileri en iyi şekilde işleyebildikleri ön kabulü ve hizmet sunumunda özel sektörün daha başarılı olacağı varsayımı nedeniyle analizlerin olumsuz etkilenme potansiyeli yüksektir.

Kamu politikalarını politik sistem üzerinden inceleyen bir başka yaklaşım ise David Easton'ın sistem yaklaşımının KPA alanına uyarlanması ile ortaya çıkmıştır. *Siyasal sistem yaklaşımında*; çevre, girdiler, politik sistem ve çıktılar olmak üzere dört ayaklı bir yapı kurgulanmaktadır. Easton'a göre siyasal sistem bir kapalı kutudur ve çevreyle bağımlı bir biçimde işlev görür. Bağımlıdır çünkü çevreden gelen

84 Barry L. Friedman, 'Policy Analysis of Organizational Analysis', içinde, Moran, M.; Rein, Martin ve Goodin, R.E., (Der.) The Oxford Handbook of Public Policy, (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 483

85 Çevik ve Demirci, 2009, s. 39

86 Friedman, 2006, s. 484; Jones, Boushey ve Workman, 2006, s. 51-52

87 Friedman, 2006, s. 484-487

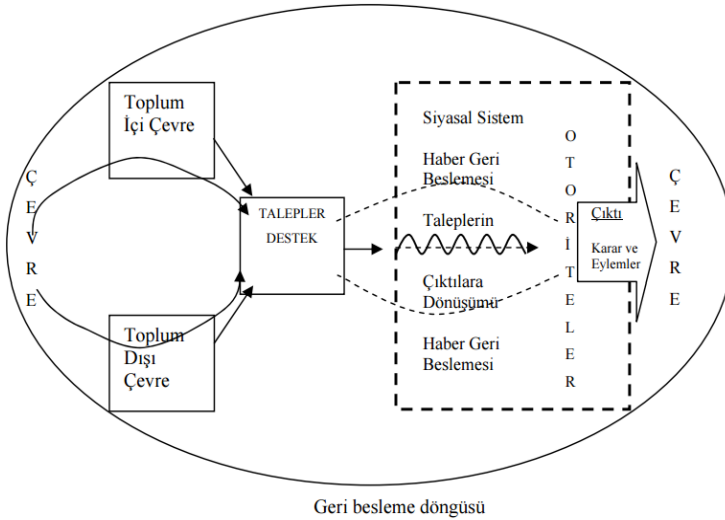
88 Bknz: Charles, M. Tiebout, 'A Pure Theory of Local Expenditures', The Journal of Political Economy, No. 64, (1956). s: 416-424.

89 Smith ve Larimer, 2009, s. 57-58

90 Cooper, vd., 1998, s. 170-171; Smith ve Larimer, 2009, s. 58-59

talepleri işleyerek çıktıları, yani karar ve eylemleri oluşturur. Bireyler ya da gruplar üzerinden gelen talepler (istekler, dilekler, çıkar beklentileri) ve destekler (oy verme, vergi ödeme, kurallara uyma), siyasal sistem kutusunun içerisinde işlenir ve sonuçta ortaya politikalar ve uygulamaları çıkar⁹¹. Bu süreç aşağıda yer alan Şekil IV'de görselleştirilmiştir.

Şekil 4: Easton'ın Siyasal Sistem Yaklaşımı

Geri besleme döngüsü

Kaynak: Topbaş, (2010: 90)

Siyasal sistem yaklaşımının en önemli özelliği dinamik karakteri ve sürece yönelik bütüncül bir bakış açısı getirmesidir. Sistem çevresel etkilere karşı dayanıklılık kapasitesi ve tepki verebilme yetisine bağlı olarak kendini yenileyebilir. Ayrıca her çıktının çevresel etkenlerle yeni bir girdiye dönüşmesi mümkündür. Böylece sistem süregelen şekilde devam eder⁹². Bu devinimi süreç şeklinde incelemek politikaların çözümlenmesine çok boyutlu bir yaklaşımı getirmektedir.

Kamu politikalarının süreç olarak incelenmesini öneren ve alanda en çok kabul gören ve tartışılan anlayış ise yine ussal temellere dayanan **süreç yaklaşımı**dır. Aşamacı model olarak da tanımlanan bu model de politika yapım süreci kademe kademe incelenir, aktörler dâhil edilir ve politika üretilmeye ya da var olan politika çözümlenmeye çalışılır. Aşamacı model kamu politikası analizi üzerine kafa yoran pek çok akademisyen tarafından incelenmiş ve ortaya politika çemberi adı verilen analiz çerçeveleri çıkmıştır. Bu analiz çerçevelerini örneklendirmek adına farklı yazarlara ait çerçeveler kurgulanan aşamalarıyla birlikte Tablo I'de yer verilmiştir.

91 James E. Anderson, Public Policy-making, (New York: Praeger, 1994), s.12; Easton, 1965, s. 14

92 Hasan Topbaş, 'David Easton'un Siyasal Sistem Kuramı Bağlamında Siyasal Katılma: Erzurum Seçmeni Üzerine Bir Araştırma', Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, No. 30, Bahar, 2010, s. 87

Tablo 1: Kamu Politikası Süreç Analiz Çerçeveleri Çalışmaları

Yazar	Eser	Süreçler
H. Simon	Administrative Behavior (1947)	Düşünme-Kurgulama-Karar
H. Lasswell	The Decision Process (1956)	Düşünme-Tanımlama-Yönerge Belirleme-Sunma-Uygulama-Tamamlama-Değerlendirme
R. Mack	Planning and Uncertainty (1971)	Problem Tanımlama-Alternatif Belirleme-Kararı Belirleme-Kararı Uygulama-Düzeltilme-Uyarlama
R. Rose	Comparing Public Policy (1973)	Politika İhtiyacı-Muhafif Savlar-Uygun Talebin Belirlenmesi-Hükümet Sorumluluklarını Sorgulama-Kaynakların Değerlendirilmesi-Karar-Hükümet Önceliklerinin Belirlenmesi-Seçeneklerin Belirlenmesi-Uygulama-Çıktı-Değerlendirme-Geri Bildirim
J. E. Anderson	Public Policy-Making (1975)	Problem Tanımlama ve Gündeme Alma-Kurgulama-Uyarlama-Uygulama-Değerlendirme
G. D. Brewer ve P. deLeon	The Foundations of Policy Analysis (1983)	Başlatma-Tahminlerde Bulunma-Seçim Aşaması-Uygulama-Değerlendirme-Sonlandırma
W. I. Jenkins	Policy Analysis: A Political and Organizational Perspective (1978)	Girişimde Bulunma-Bilgi Toplama-Faktörlerin Belirlenmesi-Karar-Uygulama-Değerlendirme-Tamamlama
B. W. Hogwood ve L. A. Gunn	Policy Analysis For The Real World (1984)	Konunun Seçimi-Nasıl Karar Alınacağı Belirlenmesi-Sorunu Tanımlama-Tahminde Bulunma-Öncelikleri Belirleme-Seçenek Analizi-Uygulama, İzleme ve Kontrol-Değerlendirme-Gözden Geçirme-Başarı ve Sonlandırma
R. B. Ripley	Policy Analysis in Political Science (1985)	Gündeme Alma-Kurgulama ve Hedeflerin ve Programların Yasal Düzenlemeleri-Programın Uygulanması-Uygulamanın Değerlendirilmesi, Performans ve Etki Değerlendirmeleri-Gelecek Politika ve Programlara Yönelik Kararlar

Kaynak: Hill ve Hupe, (2002: 5-6); Hupe ve Hill, (2006: 16-20); Parsons (1995: 80-81) ve Smith ve Larimer (2009: 31-36)'den uyarlanmıştır.

Tabloya yerleştirelemeyen ancak KPA alanındaki en karmaşık ve detaylı çerçeveyi sunan Dror'a ait modelin de zikredilmesi yerinde olacaktır. Dror, politika sürecini öncelikle; üst politik yapım süreci, politika yapım süreci ve politika sonrası süreç olmak üzere üç ana aşamada sınıflamıştır. İlk aşamada politika yapımından önce genel çerçevenin görülmesi, ilişkilerin sınıflaması gibi geniş kapsamlı bir bakışa da-

yanan düşünce aşaması öngörmüş, ikinci aşamada yapım sürecindeki kademeleri sınıflamış ve son aşamada politika sonrası döneme ait kademelere yer vermiştir. Sonuç olarak her aşamanın altında dörtten yediye kadar farklı kademenin ön görüldüğü 18 aşamalı bir model ortaya çıkmıştır⁹³.

Sıralanan döngü analizleri kamu politikaları için uygulanabilir çerçeveler sunması bakımından önemlidir. Tek tip olarak kurgulanmamaları, aşamaların değiştirilebilir ya da içlerinin analizciye göre doldurulabilir olması avantaj sağlamaktadır⁹⁴. Ancak aşamalar arasındaki geçişlerde dışsal etkilerin göz ardı edilebilme ihtimali ve aşamalar arası geçişlerde değişimlerin takip edilememesi olasılığı politika çemberine yönelik dezavantajlar olarak sıralanabilir⁹⁵. Bunlarla beraber süreç analiz modellerinin çok fazla ders kitabı niteliğinde olduğu, reel sisteme uygulanabilirliğin zayıf kaldığı; yapay aşamalara dayandığı; alt düzey aktörleri dışladığı gibi eleştiriler de getirilmiştir⁹⁶. Goodin, Rein ve Moran da kamu politikalarının son yirmi yıldaki aktör analizlerine yönelik ilgisine dikkat çekmektedirler. Yazarlara göre KPA, aynı zamanda aktörlerin ne yaptıklarını ve yapacaklarıyla da ilgilenmekte ve diğer aktörlerle olan ilişkileri de dikkate almaktadır⁹⁷. Radin, aktörlere yönelik analizlerin önemini politika analizcilerinin karar alma mekanizmalarında da yer aldıkları ve özellikle yasama süreçlerinde yer alan aktörlerle ilişki kurduklarını ifade ederek vurgulamaktadır.⁹⁸

SONUÇ YERİNE

Çalışma boyunca kamu politikası analizi alanının gelişimi ve kuramsal arka planları incelenmeye çalışılmıştır. Görülmektedir ki temelde alanın kökenleri üç ana yaklaşım ile açıklanmaktadır. Bunlar; danışmanlık yaklaşımıyla devlet tarihiyle birlikte başlatılan ilk açıklama, Aydınlanma çağı ve pozitivist akım ile açıklayan ikinci yaklaşım ve KPA'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen istatistikî analiz yöntemleri ile geliştiğini iddia eden üçüncü yaklaşımdır. Ancak analizlerin tarihsel gelişimi ve kökenleri incelendiğinde aslında üç farklı yaklaşım yerine bir tarihsel süreçten bahsetmek de mümkündür. İlk önce betimsel yöntemlerle deneyimlere dayanan analizler, temel matematiksel göstergelere dayanan analizler ve ileri düzey analizler olarak gelişen bir çizgiden bahsetmek mümkündür. Yıldız ve arkadaşları⁹⁹ bu çizgide gelişen analiz metinlerini 'kamu politikası belgeleri, kamu politikası çalışmaları ve kamu

93 Peter Hupe, ve Michael J. Hill, 'The Three Action Levels of Governance', Guy Peters, ve Jon Pierre (Der.) Handbook of Public Policy, (London: Sage, 2006), s. 16-17

94 Parsons, 1995: 80-81

95 Çevik ve Demirci, 2009: 41-42

96 Parsons, 1995: 81;

Paul A. Sabatier ve Hank C. Jenkins-Smith Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach, (Colorado: Westview Press, 1993), s.1-4

97 Goodin, R.; Rein, M. ve Moran, M. (2006). "The Public and Its Policies", Moran, M.; Rein, M. ve Goodin, R. (Ed.), The Oxford Handbook of Public Policy, Oxford University Press, Oxford, s. 5-6

98 (Radin, 2000: 4)

99 Mete Yıldız; Cenay Babaoğlu ve Bican Şahin, 'Kamu Politikası Analizini Türk İdare Tarihi Üzerinden Okuma', Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Vol. 25, No.1, 2016, s. 133-158

politikası analizleri' olarak sınıflayarak benzer bir gelişim çizgisi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ancak günümüzdeki analiz çalışmalarında aktör meselesinin gittikçe öne çıkmaya başladığı atlanmamalıdır. Günümüzün katılım mekanizmalarındaki artış; küreselleşme, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı, yönetim anlayışı, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle beraber sadece kamu değil, kamu dışı aktörlere yönelik vurgular politika analizlerindeki tartışmaları da körüklemektedir. Tarihsel süreç boyunca 'ne' olduğu tartışılan kamu politikaları meselesi ve politikaların analizi sorunsalı da gittikçe daha karmaşık yapılara bürünmektedir. Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ise ifade edilen bu karmaşık yapıları çözümlmek için uygun analiz yöntemlerinin gelişmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin 'büyük veri' olarak ifade edilen toplu ve karmaşık verilerin rahatlıkla analiz edilebilir hale gelmesi kamu politikası analizlerini yeni bir boyuta, dördüncü aşamaya taşımaktadır.

Türk yönetim tarihinde özellikle birincil çizgide gelişen temel kamu politikası analizlerinin varlığından rahatlıkla söz edilebilmektedir. Babaoğlu ve Yıldız¹⁰⁰ ve Yıldız, vd.¹⁰¹ çalışmalarında ilk ve ikinci aşama analizlere yönelik farklı örneklere yer vererek tarihsel örnekleri sıralamışlardır. Öte yandan günümüzde düşünce üretim kuruluşları ve araştırma merkezleri aracılığıyla üçüncü aşama analizlerin de arttığı izlenmektedir. Yine alana yönelik artan akademik ilgi de bu analizlerin sayısını arttırmaktadır. Öte yandan artık dördüncü boyutta gerçekleşen ileri düzey analizler konusunda yeterli çalışmaların yapılabildiğini söylemek pek mümkün değildir. Kamu politikası alanının 1950'lerden sonra gelişen teknik analizci yönüne dair çalışmalarının, Türkiye'de ağırlıklı 2000'li yıllardan sonra yoğunlaştığı düşünüldüğünde dördüncü aşamaya geçiş için henüz yeterli olgunluğun sağlanmadığı iddia edilebilir. Bu amaçla Türkiye'de özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki gelişmelerin kamu politikası alanına transferi önem kazanmaktadır. Son yıllarda artan analizci sayısı ve ilgi düzeyinin bu yönde bir artışa vesile olacağı düşünülmektedir. Sonraki çalışmalarda bu yöndeki çabaların incelenmesinin, alanın geleceğini göstermesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

100 Mete Yıldız ve Cenay Babaoğlu 'Kamu Politikası Bakış Açısından Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Hükümdar Danışman İlişkisi Üzerine', Yasama Dergisi, Sayı 29, 2016, s. 37-42.

101 Mete Yıldız; Cenay Babaoğlu ve Bican Şahin, 'Kamu Politikası Analizini Türk İdare Tarihi Üzerinden Okuma', Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Vol. 25, No.1, 2016, s. 133-158

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. A. (2012). "Aydınlanmadan Neo-Liberalizme Kamu Politikasının Sarsıl(a)mayan Egemenliği", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt. 45, Sayı 4, s. 1-24.
- Akdoğan, A. A. (2011). "Türkiye'de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri", Kartal, F. (Ed.) *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, TODAİE, Ankara, s. 75-98.
- Anderson, J. E. (1994). *Public Policymaking: An Introduction*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Anderson, J. E. (1975). *Public Policy-making*, Praeger, New York.
- Auburn Scholls (ty) *Policy Models*, http://www.auburnschools.org/ahs/wbbusbin/ap%20resources/policy_models.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2015
- Babaoğlu, C. (2013). "Türk İdare Tarihinde Danışmanlık ve Orhun Abideleri", Karabınar, S. (Ed.), *Balkanlarda Riskler ve Fırsatlar*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s. 1-13.
- Babaoğlu, C. ve Yıldız, M. (2016). "Kamu Politikası Bakış Açısından Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde Hükümdar-Danışman İlişkisi Üzerine", *Yasama Dergisi*, Sayı 29, s. 37-42.
- Brewer, G. D. ve deLeon, P. (1983). *The Foundations of Policy Analysis*, Dorsey Press, Homewood.
- Cooper, C. J.; Brady, L. P.; Hidalgo-Hardeman, O.; Hyde, A.; Naff, K. C.; Ott, J. S. ve White, H. (1998) *Public Administration for the Twenty-First Century*, Harcourt &Brace, Orlando.
- Çelik, F. E. (2008). "Çalışma Alanı Olarak Kamu Politikası: Tarihsel ve Düşünsel Kökler Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 43, Sayı: 3, s.41-72.
- Çevik H. H. ve Demirci, S. (2009). "Kamu Politikası Aktörler ve Modeller", Parlak, B. ve Sobacı, M. Z. (Ed.), *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar*, Alfa, Bursa, s. 17-59.
- Çevik, H. H. (1998). «Kamu Politikaları Analizi Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme», *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 2, s. 103-112.
- Çiner, C. U. (2009). "*Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine*", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 42, Sayı 1, s. 1-22.
- Çoban, A. R. (2003). "Kamu Tercih Teorisi", Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Ed.) *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, Nobel, Ankara, s. 75-97.
- Davis, A., O.; Dempster, M. A. H. ve Wildavsky, A. (1966). "A Theory of The Budgetary Process", *American Political Science Review*, 60, s. 529-547.
- DeLeon, P. (2006). "The Historical Roots of the Field", Moran, M.; Rein, Martin. ve Godin, R.E., (Ed.) *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford University Press, Oxford, s. 39-57.
- DeLeon, P. (1988). *Advice and Consent: The Development of Policy Sciences*, Russel Sage Foundation, New York.
- Demir, F. (2011). "Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 30, s. 107-120.
- Demirci S. ve Çevik, H. H. (2008). "Kamu Politikası: Temel Kavramlar ve Süreçte Rol Oynayan Aktörler", Balcı, A.; Nohutçu, A.; Öztürk, N. K. ve Coşkun, B. (Ed.), *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, Seçkin, Ankara, s. 203-222.
- Dror, Y. (1967). "Policy Analysts: A New Professional Role in Government Service", *Public Administration Review*, No. 2, s. 197- 203.
- Dror, Y. (1983). *Public Policymaking Reexamined*, Transaction Publishers, New Jersey.
- Dunn, W. N. (2004). *Public Policy Analysis: An Introduction*, (3rd Edt.). Prentice Hall, New Jersey.
- Dye, T. R. (1987). *Understanding Public Policy*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall Inc. New Jersey.
- Easton, D. (1965). "The Political System Under Stress", Shafritz, J. M.; Karen, S. L. ve Borick, C. P., (Ed.) *Classics of Public Policy* (2005), Pearson, New York, s. 9-17.
- Ergun, T. (2004). *Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama*, TODAİE Yayınları, Ankara.

- Etzioni, A. (1967). "Mixed-scanning: A third approach to Decision-making", *Public Administration Review*, Vol. 27, No: 5, s. 385-392.
- Friedman, B. L. (2006). Policy Analysis of Organizational Analysis Moran, M.; Rein, M. ve Goodin, R. (Ed.), *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford University Press, Oxford, s. 482-496.
- Fred M. Frohock, *Public Policy: Scope and Logic*, (New Jersey: Prentice-Hall, 1979)
- Goldhamer H. (1978), *The Adviser*, Elsevier, New York.
- Goodin, R.; Rein, M. ve Moran, M. (2006). "The Public and Its Policies", Moran, M.; Rein, M. ve Goodin, R. (Ed.), *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford University Press, Oxford, s. 3-35.
- Hardin, R. (2008). "Are Homo Economicus and Homo Politicus Identical Twins", *Public Choice*, 137, s. 463-468.
- Heclo, H. (1972). "Review Article: Policy Analysis", *British Journal of Political Science*, 2, s. 83.108.
- Hill, M. ve Hupe, P. (2002). *Implementing Public Policy*, Sage, London.
- Hogwood, B. W. ve Gunn, L. A. (1984). *Policy Analysis for the Real World*, Oxford University Press, Oxford.
- Howlett, M. ve Ramesh, M. ve Perl, A. (2009). *Studying Public Policy: Policy Cycles & Policy Subsystems* (3th Ed) Oxford University Press, Oxford.
- Hupe, P. ve Hill, M. (2006). "The Three Action Levels of Governance", Peters, G. ve Pierre J. (Ed.), *Handbook of Public Policy*, Sage, London, s. 13-31.
- Jenkins, S. (1978). *Policy Analysis: A Political and Organizational Perspective*, Palgrave Macmillan, New York.
- Jones, B. D.; Boushey, G. ve Workman, S. (2006). "Behavioral Rationality and The Policy Processes: Toward A New Model of Organizational Information Processing", Peters, G. ve Pierre J. (Ed.) *Handbook of Public Policy*, Sage, London, s. 49-75.
- Karkin, N. (2012). "Türkiye'nin E-Devlet Politikalarının Değerlendirilmesi", Yıldız, M. ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, Adres, Ankara, s.692-717.
- Lasswell, H. D. (1956). *The Decision Process: Seven Categories of Functional Analysis*, University of Maryland Press, Maryland.
- Lasswell, H. (1951). "The Policy Orientation", Lerner, D. ve Lasswell, H. (Ed.), *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*, Stanford University Press, Stanford, s. 3-15.
- Leblebici, D. N. (2001) "Disiplin ve Uygulama Açısından Kamu Yönetiminin "Kimlik Krizine" Yeni Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, s. 15-24.
- Lindblom, C. E. (1999). "El Yordamıyla" Amaçları Gerçekleştirme Bilimi", Kemâli Sayıbaşı (Ed.), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Doruk, Ankara, s. 217-247.
- Lowi, T. (1964). "American Business, Public Policy, Case-Studies, and Political Theory", *World Politics*, Vol. 16, No. 4, s. 677-715
- Moran, M, ve Rein M, ve Goodin R. (2006). *The Oxford Handbook of Public Policy*. Oxford University Press, Oxford.
- Mack, R. P. (1971). *Decision Making in Business and Government Administration*, John Wiley & Sons, New York.
- Mills, W. C. (1956). "The Power Elite", New York: Oxford University Press.
- Mosca, G. (1961). "On the Ruling Class", Parsons, T.; Shils, E.; Naegele K. D. ve Pitts, J. R. (Ed.), *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory* The Free Press of Glencoe, New York, s. 598-603.
- Ömürgönülşen, U. (2003). "Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği", Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Ed.), *Çağdaş Kamu Yönetimi-I*, Nobel, Ankara, s. 3-43.

- Översikter och meddelanden (1987) *Policy Models*, <http://cts.lub.lu.se/ojs/index.php/st/article/viewFile/3330/2903>, Erişim Tarihi: 30/05/2015, s. 54-74.
- Pareto, V. (1961). "The Circulation of Elits", Parsons, T.; Shils, E.; Naegele K. D. ve Pitts, J. R. (Ed.), *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory* The Free Press of Glencoe, New York, s. 551-557.
- Parsons, W. (1995). *Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*, Edward Elgar Publishing, Aldershot.
- Radin, B. A. (2000). *Beyond Machiavelli: Policy Analysis Comes of Age*, Georgetown University Press, Washington.
- Ripley, R. B. (1972). *The Politics of Economic and Human Resource Development*, Bobbs-Merrill, Indianapolis.
- Rose, R. (1973). "Comparin Public Policy: An Overview", *European Journal of Political Research*, 1, s. 67-94.
- Sabatier, P. A. ve Jenkins-Smith, H. C. (1993). *Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach*, Westview Press, Colorado.
- Simon, H. A. (1947). *Administrative Behavior*, Macmillan, New York.
- Smith, K. B. ve Larimer, C. W. (2009). *The Public Policy Theory Primer*, Westview Press, Philadelphia.
- Spicer, M. (1998), "Cameralist Thought and Public Administration", *Journal of Management History*, Vol. 4, No. 3, s. 149-159.
- Stone, Deborah 'Policy Paradox: The Art of Political Decision-making', Norton, New York, 2002.
- Şaylan, G. (1978), "Yönetim Biliminin Evrenselliği ile İlgili Bazı Düşünceler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, s. 3-15.
- Tiebout, C. M. (1956). "A Pure Theory of Local Expenditures", *The Journal of Political Economy*, 64, s. 416-424.
- Topbaş, H. (2010). "David Easton'un Siyasal Sistem Kuramı Bağlamında Siyasal Katılma: Erzurum Seçmeni Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Bahar, 30, s. 81-112.
- Usta, A. (2013). "Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış", *Yasama Dergisi*, 24 (2), s. 78-102.
- Üstüner, Y. (2003). "Siyasa Oluşturma Sürecinde Ağ Yönetişimi Kuramı", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 3, s. 49-65.
- Wildavsky, A. B. (1987). *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*, Transaction Books, New Brunswick.
- Yıldız, M.; Babaoğlu, C. ve Şahin, B. (2016). "Kamu Politikası Analizini Türk İdare Tarihi Üzerinden Okuma", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 34, Sayı 2, s. 133-158.
- Yıldız, M. ve Sobacı M. Z. (2013), "Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi", Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama*, Adres, Ankara, s. 16-42.
- Yıldız, M. ve Sobacı M. Z. (Ed.) (2013). *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama*, Adres, Ankara.
- Yıldız, M. (2007). "Uluslararası Kuruluşların Türkiye'nin e-Devlet Siyahasına Etkisi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 2, s. 39-55.
- Yıldız, M. (2006). "Kamu Siyasaları Açısından Cep Telefonu Teknolojisi ve Mobil Devlet", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, s. 241-263.
- Zafirovski, M. (2001). "Administration and Society: Beyond Public Choice", *Public Administration*, Vol. 79, No. 3, s. 665-688.

Bilgi, Güç ve Siyasetin Kesişiminde Düşünce Kuruluşları: Kamu Politikaları Bağlamında Bir Analiz*

Özer KÖSEOĞLU** & Ömer Faruk KÖKTAŞ***

Özet

Düşünce kuruluşları, politika yapım sürecinde rol almak ve katkıda bulunmak üzere bilgi, fikir, analiz üretmek ve gerektiğinde öneride bulunmak misyonuyla ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren sadece Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da değil, dünyanın diğer bölgelerinde de düşünce kuruluşları sayı ve güç olarak etki alanlarını genişletmiştir. Türkiye'de düşünce kuruluşlarına ilişkin çalışmalar dış politika alanında yoğunlaşmış ve stratejik araştırma merkezleri bağlamında inceleme konusu edilmiştir. Düşünce kuruluşlarını kamu politikası sürecindeki rolleri açısından inceleyen çalışmalar da sayıca azdır. Bu çalışma, düşünce kuruluşlarının siyasal alandaki konumlanışını tartışarak kamu politikası süreçlerindeki rolleri, politika yapımı boyunca kullandıkları araçlar ve politikaları etkileme kapasitelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kamu politikaları ve düşünce kuruluşları ilişkisinin kavramsal ve teorik düzeyde ortaya konulması, bu alanda gelecekte yürütülecek olan ampirik araştırmalara zemin hazırlaması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Düşünce Kuruluşları, Kamu Politikası, Politika Yapım Süreci*

Think Tanks at the Intersection of Knowledge, Power and Politics: a Public Policy Analysis

Abstract

The mission of the think tanks has been submitting advice and providing knowledge, idea and analysis to contribute and play a role in the policy process. Think tanks have expanded in number and improved their power not only in the North America and Western Europe, but also towards the other regions of the world in piecemeal. Think tank studies in Turkey have mostly been concentrated on foreign policy and strategic research centers. Studies examining think tanks in terms of their role in the public policy process have been scarce. In this context, this study aims to investigate think tanks' role in the policy-making process, the tools and strategies they employ and their capacity to influence policies through discussing

* Bu çalışma "Kamu Politikası Yapım Sürecinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü ve Etkinliği: SETA Vakfı Örneği" başlıklı tezin bir bölümünün gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ozerk@sakarya.edu.tr

*** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ofkoktas@sakarya.edu.tr

their position in the political arena. It is believed that revealing the relation between public policies and think tanks in conceptual and theoretical terms will possibly provide a basis for the further empirical research.

Key words: Think Tanks, Public Policy, Policy Making Process

GİRİŞ

Siyasal sistemlerde anayasal ve yasal olarak politika yapımının birincil sorumluları olan politik karar vericiler, kamusal sorunlara ilişkin bir eylem programına (veya eylemsizlik) karar verirler. Bir eylem programı geliştirilirken soruna ilişkin çözüm önerileri ve politika alternatifleri belirlenir ve uygulanan programların etkinliği değerlendirilir. Böyle bir sürecin çeşitli aşamalarında düşünce kuruluşlarının da içinde bulunduğu resmi olmayan aktörlerin talepleri, katkısı ve desteği de formel veya informal, geçici veya sürekli bir biçimde kamu politikalarına eklenir.

Politika yapımcılar sık sık sınırlı bilgi sahibi oldukları ya da teknik uzmanlık gerektiren alanlarda da politika oluşturmak durumunda kalırlar. Özellikle günümüzde politik konuların ve işlerin giderek karmaşıklaşması, kamu politikası yapımının sınırlı sayıda aktörün içinde bulunduğu anlık olaylardan değil; çok sayıda aktörün yer aldığı görece uzun zamana yayılan bir süreç olması ve bilginin etki gücünün yükselişi gibi faktörlerin etkisiyle karar vericiler politika oluştururken uzmanlık bilgisini politika yapım mekanizmalarına entegre etme gereğini duymaktadırlar.¹ Gerçekten de devletlerin, politika yapım sürecinde farklılaşan ve çeşitlenen politik konulara ve alanlara ilişkin organize olmuş ve sistematik hale getirilmiş bilgiye duyduğu ihtiyacın arttığı görülmektedir. Politika yapımcılar politika üretecekleri çevre, konu ve toplum hakkında ve uygulanması muhtemel politikaların etkilerinin öngörülmesi bağlamında sistematik bilgiye ihtiyaç duyarlar. Oluşturulan politikaların başarısı, bununla yakından ilgilidir. Bilginin, siyasal iktidarın ve politika yapımcıların kullanabileceği bir biçime dönüştürülmesi bu noktada önem kazanmaktadır.²

Kamu politikası yapım sürecinin karmaşık, iç içe geçmiş ve çok aktörlü yapısından kaynaklanan sistematik ve nitelikli bilgi ihtiyacını karşılayacak en önemli aktörlerden biri düşünce kuruluşlarıdır. Düşünce kuruluşları, politika yapım sürecinde rol almak ve katkıda bulunmak üzere bilgi, fikir, analiz üretmek ve gerektiğinde öneride bulunmak misyonuyla ortaya çıkmış, 21. yüzyıla geldiğinde tüm dünyaya yayılarak bu alanda ciddi bir uzmanlık elde etmişlerdir. Özellikle gelişmiş ülkelerde sayı ve etkinlik bakımından dikkate değer bir noktaya gelmiş olan düşünce kuruluşları, gelişmekte olan ülkelerde de politika yapımı süreçlerinde daha fazla görünür ve etkili hale gelmiştir. Türkiye’de de temelleri 1960’lı yıllara

1 Matthew Thomas ve Luck Buckmaster, “Expertise and Public Policy: A Conceptual Guide”, Parliamentary Library (Research Paper), 2013, s.1; R. Kent Weaver ve James G. McGann, “Think Tanks and Civil Societies in a Time of Change”, içinde James G. McGann ve R. Kent Weaver, (der.), Think Tanks and Civil Societies, (Transaction Publishing, 4th Paperback, 2009), s. 1; Wayne Parsons, Public Policy, (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1995, s. 153; Andrew Rich, Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise, (New York: Cambridge University Press, 2004), s. 107.

2 Mahmood Ahmad, “US Think Tanks and the Politics of Expertise: Role, Value and Impact”, The Political Quarterly, Vol 79, No 4, 2008, s. 529.

kadar gitmekle birlikte özellikle son on yılda düşünce kuruluşlarının sayısı, çeşidi ve politika süreçlerindeki etkinliği ciddi bir şekilde artmıştır. Düşünce kuruluşlarına yönelik akademik çalışmaların sayısı da buna paralel bir artış göstermiştir. Bu kapsamdaki çalışmalar, ağırlıklı olarak Türkiye'nin dış politikası ve dış politika konusunda faaliyet gösteren stratejik araştırma merkezleri üzerine odaklanmaktadır.³ Hatta düşünce kuruluşu denilince eğitim, sağlık, tarım, göç, nüfus ve gıda güvenliği gibi politika alanları nadiren akla gelmektedir. Türkiye'de düşünce kuruluşlarının yaygın olarak dış politika üzerine odaklanan stratejik araştırma merkezleri formatında kurulması ve bunların çok az bir kısmının diğer politika sorunlarıyla ilgilenmesi bu durumu pekiştirmektedir. Son yıllarda çalışma konuları itibarıyla bir çeşitlenme dikkati çekmekle birlikte, müstakil olarak dış politika dışındaki alanlarda faaliyet gösteren düşünce kuruluşları halen sayıca azdır.

Türkiye'de düşünce kuruluşu çalışmalarına yönelik ikinci tespit ise, bu alanla ilgili saha araştırmalarının oldukça sınırlı olmasıdır.⁴ Bu durum, düşünce kuruluşlarına ilişkin birincil veri üretimini sınırlandırmaktadır. Alan araştırmasına dayalı çalışmalar ise ağırlıklı olarak mülakat yöntemine dayanmaktadır. Son bir tespit olarak düşünce kuruluşlarını kamu politikası disiplini açısından inceleyen çalışmaların sayısının son yıllarda artmakla birlikte yetersiz olduğunun altı çizilmelidir.⁵ Türkiye'de kamu politikası disiplininin yakın döneme kadar gelişme göstermemesinin, düşünce kuruluşlarının bu bağlam içinde araştırılmasının gecikmesine neden olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, düşünce kuruluşlarının siyasal alandaki konumlanışını tartışarak kamu politikası süreçlerindeki rolleri, politika yapımı boyunca kullandıkları araçlar ve politikaları etkileme kapasitelerini incelemektir. Kamu politikaları ve düşünce kuruluşları ilişkisinin kavramsal ve teorik düzeyde

- 3 Bkz. Serhat Güvenç, "Türkiye'nin Dış Politikası ve Düşünce Kuruluşları", içinde S. Cerit Mazlum ve Erhan Doğan, (yay. haz.), *Sivil Toplum ve Dış Politika*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2006, s. 159-80; Erhan Akdemir, "Amerika'nın Ortadoğu Politikasının Şekillenmesinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No 8, 2007, s. 53-74; Hasan Kanbolat ve Hasan Ali Karasar, (der.), *Türkiye'de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2009); Bilal Karabulut, "Dünyada ve Türkiye'de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 2, 2010, s. 91-104; Atilla Sandıklı, *Türkiye'de Stratejik Araştırma Merkezleri: BİLGESAM Örneği*, 2011, <http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2012/05/Atilla-Sandikli-Taktim-metni.pdf>, (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2016); Göktürk Tüysüzöğlü, "Türk Dış Politikası'nın İşleyişinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", *Uluslararası İlişkiler Konseyi (ÜİK) 10. Yıl Kongresi (Türkiye'de Uluslararası İlişkilerin Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, İzmir, 17-20 Nisan 2014.
- 4 Bkz. Aziz Aydın, "The Genesis of Think-Tank Culture in Turkey: Past, Present and Future?", (Başılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2006); Bülent Aras, Şule Toktaş ve Ümit Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi*, (Ankara: SETA Yayınları, 2007).
- 5 Bkz. Alper Karakurt, "Düşünce Kuruluşları ve Politika Sürecindeki Rollerini", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 2, 2007, s. 1-20; Aysun Yemen ve Hüseyin Gül, "Türkiye'de Düşünce Kuruluşlarının Yerel-Bölgesel Yönetim ve Politikalara Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", içinde Yakup Bulut vd., (ed.), *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, (Ankara: Pagem, 2013), s. 514-25; Mete Yıldız vd., "Kamu Politikalarında Düşünce Üretim Kuruluşlarının Rolü: Genel Çerçeve ve Türkiye'den Örnekler", içinde Mete Yıldız ve M. Zahid Sobacı, (ed.), *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Ankara: Adres Yayınları, 2013), s. 188-220; Hüseyin Gül ve Aysun Yemen, "Türkiye'de Düşünce Kuruluşlarının Kamu Politikası Süreçlerindeki Rolü ve Etkisi", içinde Mehmet Akif Çukurçayır vd., (ed.), *Kamu Yönetiminde Dönüşümün Yönü ve Etkileri (Kayfor 13 Bildiri Kitabı)*, Konya, 2015, s. 656-82

ortaya konulmasının, bu alanda gelecekte yürütülecek olan ampirik araştırmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde düşünce kuruluşlarına ilişkin tanımlar eleştirel bir gözle değerlendirildikten sonra bir tanım önerisi getirilmiştir. İkinci kısımda genel olarak düşünce kuruluşlarının yayılımı ve küresel bir fenomen haline gelme süreci ele alındıktan sonra düşünce kuruluşlarına ilişkin tipolojiler ortaya konulmuştur. Çalışmanın esas araştırma amacını oluşturan son bölümde ise düşünce kuruluşlarının kamu politikası yapımı sürecindeki rolleri, politika ve stratejileri kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir.

1. DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ TANIMLANMASI SORUNU

Düşünce kuruluşları, hem ülkeler düzeyinde hem de küresel boyutta yapıları, kapasiteleri, ilgilendikleri politika alanları ve politikalar üzerindeki etkileri bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu nedenle düşünce kuruluşlarının net ve herkesin kabul edebileceği bir tanımını yapmak oldukça zordur.⁶ Kamu politikası yazınında düşünce kuruluşları “kamu politikası araştırma enstitüleri”, “politika tartışma grupları”, “politika planlama kuruluşları” ve “bağımsız kamu politikası enstitüleri” gibi farklı isimlerle anılmaktadır.⁷ Ancak yaygın olarak kullanılan niteleme İngilizce adıyla “think tank”tir. Think Tank kavramı Türkçeye “düşünce tankı” şeklinde çevrilmekle birlikte, kavramın bu şekliyle kullanımı ne günlük dilde ne de akademik camiada yaygınlaşmıştır. Türkçe yazında kavramı anlatmak üzere “düşünce kuruluşları” veya “stratejik araştırma merkezleri” adlandırması daha fazla tercih edilmektedir.

Sosyal bilimlerde açıklanması zor kavram, olgu veya durumlar genellikle ortak özellikleri belirlenerek tanımlanmaktadır. Düşünce kuruluşlarının da genel olarak kabul edilmiş ve üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, düşünce kuruluşları da kendilerine benzeyen baskı grupları ve sivil toplum örgütleri gibi yapılardan ayırt edici ortak bazı yönleri ortaya konularak tanımlanabilir.

Düşünce kuruluşları denilince akla ilk olarak kamu politikaları konusunda araştırma ve analiz üreten kurum ve kuruluşlar gelebilir. Örneğin Stone’a göre⁸, düşünce kuruluşları, “politika yapıcılara öneri sunmak ve politik konular hakkında halkı bilgilendirmek üzere, belirli bir politika alanında veya birden çok politika alanını kapsayan daha geniş konularda araştırma ve analizlerini yürüten politika araştırma enstitüleri” olarak tanımlanmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, düşünce kuruluşlarının bu şekilde anlaşılması çok genel kalmakta ve bu kuruluşların gerçekte ne olduğu hususunda yeterli bilgi vermemektedir. Çünkü birçok baskı grubu ve

6 Diane Stone, “Introduction: think tanks, policy advice and governance”, içinde Diane Stone ve Andrew Denham, (ed.), *Think Tank Traditions*, (Manchester University Press, 2004), s. 2; James Smith, *The Idea Brokers*, (New York: The Free Press, 1991), s. XIV.

7 Diane Stone, *Capturing The Political Imagination*, (London: Frank Cass, 1996), s. 9; James G. McGann, *Think Tanks and Policy Advice in the United States*, (Oxon: Routledge, 2007), s. 11.

8 Diane Stone, “Public Policy Analysis and Think Tanks”, içinde Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney, (ed.) *Handbook of Public Policy Analysis*, (Boca Raton: CRC Press, 2007), s. 149.

bazı sivil toplum örgütleri ile hükümet kurumları da bu tür araştırma ve analizleri yapmakta, politika önerileri üretmektedir. Dolayısıyla düşünce kuruluşlarının fonksiyonları ve organizasyonel sınırlarının daha fazla belirginleştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu amaca uygun bir tanıma göre, düşünce kuruluşları, “politika yapım sürecini etkilemek ve bu süreçte destek edinmek için uzmanlık ve fikir üretimine dayanan bağımsız, herhangi bir kurum ile çıkar ilişkisi olmayan ve kar amacı gütmeyen organizasyonlardır”.⁹ Yukarıdaki tanımlar incelendiğinde düşünce kuruluşlarının bir yüzünün politika yapıcılara, diğer yüzünün halka dönük olduğu; temel fonksiyonlarının ise politika yapıcılarının daha nitelikli karar vermesi için ihtiyaç duydukları bilgi ve uzmanlığın sağlanmasının yanında halkın farklı politika konuları ve süreçleriyle ilgili bilgi edinmesini temin etme olduğu söylenebilir.

Düşünce kuruluşlarının temel özellikleri, kurumsal yapıları ve günümüzde yerine getirdikleri fonksiyonları dikkate alındığında yapı ve faaliyet itibarıyla, öncelikli olarak bilgi ve fikir üretmeye dayalı şekilde örgütlenmiş; üretilen bilgi, analiz ve fikirler aracılığıyla politik karar verme mekanizmalarında ve kamuoyu nezdinde etkili olma amacıyla olan, bağımlı yahut bağımsız nitelikteki organizasyonlar olarak tanımlanabilir. Düşünce kuruluşlarının bağımsızlığına ilişkin geleneksel görüşün günümüzde geçerliliği oldukça tartışmalı hale gelmiştir. Bu kuruluşlar, örgütsel olarak herhangi bir kurumdan bağımsız olabileceği gibi bakanlık gibi bir kamu kuruluşu ya da siyasal parti ve üniversite gibi bir kurum bünyesinde örgütlenebilir. Öte yandan, nispeten tarafsızlığını koruyan/korumayı başaran düşünce kuruluşları bulunabileceği gibi belirli bir ideoloji veya harekete angaje olarak faaliyetlerini yürüten kuruluşlara da yaygın bir şekilde rastlanmaktadır.

2. DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ KÜRESEL YAYILIMI

Düşünce kuruluşlarının ortaya çıkışı ve gelişimi, küresel ve bölgesel bağlamlarda farklı bir seyir izlemiştir. Bu kuruluşlar, belirli bölgelerde ve ülkelerde diğerlerine nazaran daha önce ortaya çıkmakla beraber tarihsel süreç içerisinde tüm dünyada sayı ve kapasite bakımından gelişme göstermiştir. Elbette düşünce kuruluşlarının belirli bölgelerde daha önce ortaya çıkmasının, bu kuruluşların doğmasına zemin hazırlayan çeşitli faktörler ile doğrudan ilgisi bulunmaktadır.

Düşünce kuruluşları ilk olarak Kuzey Amerika ve Avrupa gibi modern sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde bu kuruluşlar, sırasıyla Orta ve Latin Amerika, Doğu Asya ile Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Orta ve Doğu Avrupa bölgelerine yayılmıştır. Bununla birlikte, düşünce kuruluşlarının ABD'ye özgü organizasyonlar olduğuna dair yerleşik bir kanı bulunmaktadır. Bu kanaatin temel nedeni ise II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ABD'deki düşünce kuruluşlarının sayısının diğer ülkelerle karşılaştırıldığında adeta patlama göstermiş olmasıdır.¹⁰

9 Rich, a.g.e., s. 11.

10 Diane Stone ve Mark Garnett, “Introduction: think tanks, policy advice and governance”, içinde Diane Stone, Andrew Denham ve Mark Garnett, (ed.) *Think Tanks Across Nations*, (Manchester

Ülkelerin siyasal, sosyal, ekonomik kurum ve kültür normları düşünce kuruluşlarının hem doğmasında hem de faaliyet alanları, fonksiyonları ve araçlarının şekillenmesinde kritik öneme sahiptir. Genel olarak gelişmiş bir sivil toplum kültürünün bulunması, düşünce özgürlüğünün garanti altına alınmış olması ve siyasal sistem içinde muhalif görüş ve hareketlere yer verilmesi; yani demokrasinin tüm kurum ve süreçleriyle işletilebilmesi düşünce kuruluşlarının gelişmesi için uygun ortamı sağlamaktadır. Nitekim Latin Amerika'da askeri hükümetlerinin düşmesi ve Sovyetler Birliğinin çökmesiyle birlikte, bu bölgelerdeki düşünce kuruluşlarının sayıya hızlı bir şekilde artması bu iddiayı güçlendirmektedir.¹¹ Belirtmek gerekir ki, iyi işleyen demokratik kurumların varlığı, düşünce kuruluşlarının ortaya çıkması ve gelişmesinin tek nedeni değildir. Aksine, bir ülkede düşünce kuruluşlarının gelişmesi süreci o ülkeye özgü koşullar da dikkate alınarak incelenmelidir.

Bu bağlamda, düşünce kuruluşlarının ilk olarak filizlendiği Kuzey Amerika'da, özellikle de ABD'de ortaya çıkmasına zemin hazırlayan faktörlere göz atmak gerekir. Zira ABD, düşünce kuruluşlarının sayı ve etkinliği bakımından dünya çapında öncü bir nitelik göstermektedir. Bölgenin diğer gelişmiş devleti Kanada'ya bakıldığında, düşünce kuruluşlarının etkinlikleri kayda değer olsa da, ABD'ye kıyasla sınırlı bir düzeyde kalmaktadır. Bu durumu Abelson ve Lindquist, ABD'nin siyasal ve yönetsel sisteminin parçalanmış ve desantralize olmuş yapısı, ideolojik kutuplaşma ve güçlü siyasal parti olgusunun bulunmaması, ülke düzeyinde çok sayıda politika girişimcisinin var olması ile açıklamaktadır. Bununla birlikte, sivil toplum örgütlerinin, düşünce merkezlerinin kurulması yönündeki girişimleri de düşünce kuruluşlarının ilk defa bu ülkede gelişme göstermesinin arkasındaki itici faktörler olarak gösterilmiştir. Halbuki Kanada göz önüne alındığında parlamenter siyasal sistemin etkisiyle ortaya çıkan bazı faktörlerin, düşünce kuruluşlarının etkinliğini kısıtladığı görülmektedir. Kanada'da var olan güçlü parti yapılanmaları, parlamento üyelerinin politika uzmanlarından faydalanmasını sınırlandıran unsurlar ve kamu politikaları üzerine çalışan kuruluşların yeteri kadar desteklenmemesi, düşünce kuruluşlarının gelişimi ve etkinliğini, özellikle komşusu ABD'ye kıyasla, sınırlandırmıştır.¹²

Düşünce kuruluşlarının gelişme göstermesi, bir yönüyle de çeşitli kamusal sorunları çözmek isteyen hükümetlerin ve diğer politika yapıcılarının, bu sorunlara yönelik uzmanlık bilgisine ihtiyaç duymalarına dayanmaktadır. Örneğin, ABD'de dış politikaya yönelik düşünce kuruluşlarının gelişmesi II. Dünya Savaşı sonrasında ABD dış politikasındaki değişimle birlikte Avrupa, Ortadoğu ve dünyanın diğer bölgeleriyle daha fazla ilgilenmesiyle ilişkilidir¹³. Farklı bölgelerle ilgili politikalar geliştirmek için o bölgelerin tanınması, bölgenin dinamiklerinin öğrenilmesi ve buna göre politika önerilerinin geliştirilmesi gerekir. İşte bu ihtiyaca dayalı olarak dış politikada uzmanlaşmış düşünce kuruluşları belirtilen dönemde artış göstermiş-

---

University Press, 1998), s. 6.

11 Weaver ve McGann, a.g.e., s. 13-14.

12 Donald E. Abelson ve Evert A. Lindquist, "Think Tanks in North America", içinde James G. McGann ve R. Kent Weaver, (der.) Think Tanks and Civil Societies, (Transaction Publishing, 4th Paperback, 2009), s. 38-39.

13 A.g.e., s. 39-40.

tir. Benzer örneklere, düşünce kuruluşlarının yeşerdiği ABD dışındaki ülkelerde de rastlamak mümkündür.

Kuzey Amerika'da ilk düşünce kuruluşunun ne zaman kurulduğu üzerinde bir uzlaşma olmamakla birlikte, 1832 yılında kurulan Philadelphia tabanlı "Franklin Institute" adlı kuruluş ABD'de düşünce kuruluşu olgusunun başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Kanada'da ise ilk düşünce kuruluşu 1908 yılında "Round Table Movement" adıyla kurulmuştur.¹⁴

Erken dönemde düşünce kuruluşlarının örneklerine rastlanan diğer bir coğrafya ise Batı Avrupa'dır. Batı Avrupa'da 1945'ten önce kurulmuş düşünce kuruluşlarına bakıldığında, genellikle iç ve dış politika alanlarında faaliyet gösteren, akademik niteliği ağır basan kuruluşların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde bu kuruluşlar bağımsız politika araştırmaları yapmak üzere kurulmuşken, Almanya ve yakın komşu ülkelerinde bağımsızlığı nispeten sınırlı olan parti bağımlı kuruluşlar şeklinde ortaya çıkmışlardır. II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan düşünce kuruluşlarında daha çok belirli politika hedefleri olan taraftar kuruluşlarının özellikleri gözlemlenmektedir. 1980'lerin sonuna gelindiğinde bu bölgedeki düşünce kuruluşlarının artık daha keskin ideolojik bağlamlarda kurulduğu ve oldukça etkin faaliyet gösteren bir yapı arz ettiği söylenebilir. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan kuruluşlar ise daha çok hükümet finansmanlı organizasyonlar olduğu görülmektedir. Bu durum, düşünce kuruluşlarının faaliyetlerinde ve araştırma gündemlerinin belirlenmesinde özgürlüğü oldukça kısıtlayan bir faktör olmuştur. Bu nedenle, Batı Avrupa'da düşünce kuruluşları açısından son on yılda organizasyonel "katılma"dan söz etmek mümkündür.¹⁵

Orta ve Doğu Avrupa bölgeleri incelendiğinde ise Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göre farklı bir sosyo-politik yapıyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu durum, düşünce kuruluşlarının ortaya çıkışı ve gelişim dinamiklerine de etki etmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte meydana gelen değişim, düşünce kuruluşlarının da filizlenmesine zemin oluşturmuştur. Gerek Batı Avrupa ülkelerinin uzman kuruluşlarının destekleriyle, gerekse Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bulunan uzmanların gayretleriyle düşünce kuruluşlarının sayısında 1989 yılından itibaren ciddi bir artış gözlenmiştir.¹⁶

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, özellikle 1990'lı yıllar sonrasında düşünce kuruluşlarının görünür olduğu söylenebilir. Bu bölgelerde mevcut olan çatışma durumu, politika yapıcılarının hareket alanını sınırlandırmakla birlikte düşünce kuruluşlarının filizlenmesine de zemin hazırlamıştır. Bölgede var olan problemlere yönelik

14 Carroll Quigley, "The Round Table Groups in Canada", Canadian Historical Review, XLIII (3), 1962'den aktaran Abelson ve Lindquist, a.g.e., s. 39.

15 Alan J. Day, "Think Tanks in Western Europe", içinde James G. McGann ve R. Kent Weaver, (der.) Think Tanks and Civil Societies, (Transaction Publishing, 4th Paperback, 2009), s. 106-108.

16 Ivan Krastev, "Think Tanks: Making and Faking Influence", Southeast European and Black Sea Studies, Vol 1, No 2, 2001, s. 20; Jonathan D. Kimball, "From Dependency to the Market: The Uncertain Future for Think Tanks in Central and Eastern Europe", içinde James G. McGann ve R. Kent Weaver, (der.) Think Tanks and Civil Societies, (Transaction Publishing, 4th Paperback, 2009), s. 251.

ciddi çözüm arayışları ve bölge ülkelerinin geçirdiği iç siyasal değişimler düşünce kuruluşlarının yayılımında itici faktörlerdir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi oldukça geniş bir alanı ifade ettiği için, bölgede faaliyet gösteren düşünce kuruluşları da oldukça çeşitlenmektedir. Mısır, Ürdün, Lübnan ve Tunus gibi ülkelerde hükümetten bağımsız ve kâr amacı gütmeyen düşünce kuruluşları gözlenebilirken; Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde yarı bağımsız nitelikteki düşünce kuruluşları faaliyet göstermektedir.¹⁷

Düşünce kuruluşlarının yayılımı konusunda Asya bölgesi ise, özellikle Batı ile karşılaştırıldığında farklı bir tablo sunmaktadır. Ortadoğu'da olduğu gibi Asya'da da sivil toplum kültürünün zayıf olması; kâr amacı gütmeyen, çeşitli kurumlardan bağımsız veya kamu yararına yönelik organizasyonların yeteri kadar gelişmemesi, düşünce kuruluşlarının yayılımını da olumsuz etkilemiştir. Bu sebeple bölge ülkelerinde mevcut olan düşünce kuruluşlarının büyük çoğunluğu resmi kurumlara yahut özel şirketlere bağlı biçimde faaliyet göstermektedirler. Ancak Çin, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ülkelerinde bu durum 20. yüzyılın son çeyreği ile birlikte değişim göstermiş ve bağımsız düşünce kuruluşları da bölgede ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁸ Özellikle Çin ve Japonya son on yıllarda düşünce kuruluşu sayısında ciddi bir artış eğiliminde olup, örneğin Çin Halk Cumhuriyeti küresel indekslerde 2008 yılında dünyada 12. sıradayken 2015 yılında 2. sıraya kadar yükselmiştir.¹⁹

Düşünce kuruluşlarının dünyadaki gelişim süreci incelendiğinde birkaç çıkarımda bulunabiliriz. İlk olarak, düşünce kuruluşlarının günümüzde küresel bir fenomen haline geldiği söylenebilir. Bu kuruluşların sayısı ve gelişim hızı ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle beraber, düşünce kuruluşlarının tüm dünyada yayılım gösterdiği yadsınamaz. Son yıllardaki sayısal gelişimlerine bakıldığında uluslararası raporlara göre 2008 yılında 5.465 olarak ölçülen düşünce kuruluşu sayısı 2015 yılında 6.846'ya kadar yükselmiştir.²⁰ İkinci olarak, düşünce kuruluşlarının ABD ve Kanada gibi ülkelerde ortaya çıkmasının ardından diğer ülkelerde tarihin farklı dönemlerinde gelişme göstermesinde çok çeşitli faktörlerin rol oynadığı söylenebilir. Toplumsal ve siyasal kültür, ekonomik kalkınmışlık, demokratik gelişmişlik düzeyi, politika sorunlarının çözümüne ilişkin toplumsal taleplerin yoğunlaşması ve buna yönelik bir siyasal iradenin varlığı, politika yapıcılarının politika bilgisi ve uzmanlığa duyduğu ihtiyaç, yetişmiş politika uzmanları ve politika girişimcilerinin bulunması gibi faktörlere dayalı olarak düşünce kuruluşlarının yayıldıkları görülmektedir.

17 Erik C. Johnson, "Policy Making Beyond the Politics of Conflict: Civil Society Think Tanks in the Middle East and North Africa", içinde James G. McGann ve R. Kent Weaver, (der.) *Think Tanks and Civil Societies*, (Transaction Publishing, 4th Paperback, 2009), s. 337-339.

18 Makiko Ueno, "Northeast Asian Think Tanks: Toward Building Capacity for More Democratic Societies", içinde James G. McGann ve R. Kent Weaver, (der.) *Think Tanks and Civil Societies*, (Transaction Publishing, 4th Paperback, 2009), s. 222.

19 James G. McGann, 2008 Global Go To Think Tanks Index Report, (University of Pennsylvania Scholarly Commons, 2009); James G. McGann, 2015 Global Go To Think Tanks Index Report, (University of Pennsylvania Scholarly Commons, 2016).

20 A.g.e.

3. DÜŞÜNCE KURULUŞLARINA İLİŞKİN TİPOLOJİLER

Düşünce kuruluşlarının kurumsal ve işlevsel açıdan gösterdiği farklılaşma ve çeşitlilik, bu kuruluşların farklı şekillerde sınıflandırılması sonucunu doğurmuştur. Fon sağladıkları kaynaklar, kurumsal olarak bağlı oldukları yapılar, çeşitli politika aktörleriyle kurdukları ilişkiler ve ideolojik görüşlere yakınlıkları gibi kriterlere dayalı olarak benzer özellikleri taşıyan düşünce kuruluşlarının belirli adlandırmalar altında tasnif edilmesi bu kuruluşların incelenmesi, araştırılması ve anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır.

Bu bağlamda, yazında yaygın olarak başvuru alan üç tipoloji denemesi öne çıkmaktadır (bkz. Tablo 1). İlk olarak, Weaver (1989), ABD’de bulunan düşünce kuruluşları üzerine yaptığı araştırmalarla öğrencisiz üniversiteler (univeristy without students), sözleşmeye dayalı araştırma kuruluşları (the contract research organization) ve taraftar kuruluşlar (advocacy tanks) olmak üzere üçlü bir tipoloji ortaya koymuştur. Öğrencisiz üniversiteler, klasik üniversitelerden farklı olarak özel sektör kaynaklı gelirlerle faaliyet göstermekte olup, öğretim yerine akademik araştırma temeline dayanmaktadır.²¹ Ayrıca öğrencisiz üniversitelerin hedef kitlesi öğrencilerden ziyade politika yapımcıdır. ABD’deki en büyük düşünce kuruluşlarından olan The Brookings Institution ve Hoover Institution bu tür kuruluşlara örnek olarak gösterilir.²² Sözleşmeye dayalı araştırma kuruluşları ise hükümet ve devlet kurumları için daha ziyade rapor tarzında yayınlar çıkarmayı hedefler. Bu kuruluşların araştırma gündemi, sözleşme yaptıkları kurum tarafından belirlenmektedir. Örneğin, ABD’nin en büyük düşünce kuruluşlarından biri olan RAND Corporation, Amerikan Savunma Bakanlığı’na bağlı bir sözleşmeli araştırma kuruluşudur. Bu kuruluşlar, çıkardıkları yayınların niteliğine ek olarak gelirlerinin bağlı oldukları kuruluşlara dayanması bakımından da öğrencisiz üniversitelerden farklılaşmaktadırlar.²³ Weaver’ın tipolojisiindeki *taraftar kuruluşlar*, güçlü ideolojik ve partizan unsurları kullanarak “girişken bir tüccar” tarzıyla politika yapım sürecini etkilemeye çalışan düşünce kuruluşlarıdır. ABD’de Heritage Foundation, Economic Policy Institute gibi düşünce kuruluşları bu tipe örnek verilebilir.²⁴

21 R. Kent Weaver, “The Changing World Of Think Tanks”, *Political Science and Politics*, 22 (3), 1989, s. 564.

22 Donald E. Abelson, *Do Think Tanks Matter?*, (London: McGill-Queen’s University Press, 2002), s. 19.

23 Weaver, a.g.e., s. 566; Abelson, a.g.e., s. 19.

24 Weaver, a.g.e., s. 567.

Tablo 1: Başlıca Düşünce Kuruluşu Tipolojileri

Yazar	Tipoloji Önerisi
Kent Weaver (1989)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Öğrencisiz üniversiteler 2. Sözleşmeye dayalı araştırma kuruluşları 3. Tarafgir kuruluşlar
James McGann (2007)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bağımsız düşünce kuruluşları <ol style="list-style-type: none"> a. Akademik olarak farklı alanlara yönelen kuruluşlar b. Akademik olarak uzmanlaşmış kuruluşlar c. Sözleşmeye dayalı araştırma kuruluşları d. Tarafgir kuruluşlar e. Politika girişimcisi kuruluşlar 2. Bağımsız olmayan düşünce kuruluşları <ol style="list-style-type: none"> a. Parti bağımlı kuruluşlar b. Devlet destekli kuruluşlar c. Kar amacı güden kuruluşlar d. Üniversiteye dayalı kuruluşlar 3. Melez düşünce kuruluşları
Diana Stone (1996)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Eski düzen düşünce kuruluşları 2. Yeni partizan düşünce kuruluşları

McGann²⁵ tarafından ortaya konulan ikinci tipolojide ise bağımsız ve bağımsız olmayan yani çeşitli kurum ve kuruluşlar ile ilişki içinde olan ve olmayan düşünce kuruluşları olmak üzere iki kategori bulunmaktadır. *Bağımsız düşünce kuruluşları* kendi içinde akademik olarak farklı alanlarla ilgilenen kuruluşlar (academic diversified), belirli bir alanda uzmanlaşmış (academic specialized) kuruluşlar, sözleşmeye dayalı araştırma kuruluşları (contract research), tarafgir kuruluşlar (advocacy) ve politika girişimcisi kuruluşlar (policy enterprise) olarak ayrılmaktadır. *Bağımsız olmayan düşünce kuruluşları* ise parti bağımlı kuruluşlar (party-affiliated), devlet destekli kuruluşlar (government sponsored), kâr amacı güden özel kuruluşlar (private, for-profit) ve üniversiteye dayalı kuruluşlar (university-based) olarak dört gruptan oluşmaktadır. McGann²⁶, birden fazla kategorinin özelliklerini bünyesinde taşıyan düşünce kuruluşlarını ayrı bir kategori olarak tanımlamış ve bunlara melez düşünce kuruluşları (the hybrids) adını vermiştir.

Stone²⁷ ise düşünce kuruluşlarını sınıflandırırken tarihsel bir yaklaşım izlemiş ve 1970'lerden önce ve sonra kurulan düşünce kuruluşlarının farklılıkları üzerinde durmuştur. Nitekim, 1970'lerden sonra düşünce kuruluşlarının sayısında yaşanan patlama, bu kuruluşların yapısındaki dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 1970'ler öncesinde kurulan düşünce kuruluşlarını *eski düzen düşünce kuruluşları* (the old guard intitutes); bu tarihten sonra kurulanları ise *yeni partizan düşünce kuruluşları* (new partizans) olarak adlandırmıştır. Bu iki kategori arasındaki temel fark; eski düzen düşünce kuruluşları apolitik ve sonra kurulanlara göre daha akademik bir yapı

25 McGann, 2007, a.g.e., s. 13-19.

26 McGann, 2007, a.g.e., s. 19.

27 Stone, 1996, a.g.e., s. 18-24.

arz ederken yeni partizan kuruluşlar belirli alanlarda uzmanlaşmış, daha girişimci ve araştırmalarında politika odaklı faaliyet gösteren partizan yapılardır.

Düşünce kuruluşlarına ilişkin tipoloji denemeleri genel olarak değerlendirildiğinde birkaç tespite bulunmak mümkündür. İlk olarak, değişik yazarların değişik tarihlerde ortaya koydukları tipolojiler belirli noktalarda birbirine benzerken aralarında ciddi farklılıklar da dikkati çekmektedir. Örneğin McGann'ın tasnifinde akademik olarak farklı alanlarla ilgilenen ve belirli alanlarda uzmanlaşmış kuruluşlar, genel olarak Weaver'ın öğrencisiz üniversiteler kategorisine benzemektedir. Yine McGann'ın sınıflandırmasında yer verdiği "sözleşmeye dayalı" ve "tarafgir" düşünce kuruluşları Weaver'ın tipolojisinde aynı isimlerle yer almakta olup, fonksiyonları itibarıyla da benzeşmektedir.

İkinci olarak, tipolojilerin kendilerine özgü avantajları ve sorunları bulunmaktadır. Weaver'ın tipolojisi basit, anlaşılır ve politika yapım sürecini inceleme bakımından kullanışlı gözükmektedir. McGann ise çok daha kapsamlı ve ayrıntılı bir tipoloji ortaya koyarak her kategorinin daha kesin ve sınırları belli bir görünümünü vermeye çalışmıştır. Örneğin, birçok üniversitenin bünyesinde faaliyet gösteren araştırma merkezleri ve enstitüler Weaver'ın tipolojisinde herhangi bir kategori içinde yer almazken, McGann'ın tipolojisinde "üniversiteye dayalı kuruluşlar" kategorisine uygun düşmektedir. Stone ise düşünce kuruluşlarının tarihsel süreç içinde yaşadıkları kırılma dönemlerinden hareketle tipolojisini geliştirdiğinden, bu kuruluşların kuruldukları dönem ve tarihsel koşulların etkisi altında nasıl kurum-sallaştıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Üçüncü önemli nokta, farklı tipolojilerin geliştirilmiş olması, düşünce kuruluşlarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, tipolojiler gerçekte, düşünce kuruluşlarının iç içe geçen yapı, fonksiyon ve işleyiş düzenini tam olarak anlamamıza yardımcı olmamaktadır. Çünkü gerçekte, belirli bir kategoriye giren düşünce kuruluşlarının diğer kategorilerin özelliklerini de taşıdığı gözlenmektedir. Örneğin, kitap, rapor ve analiz gibi kapsamlı yayınlar üreten akademik bir düşünce kuruluşu, aynı zamanda belirli bir ideoloji yahut siyasal hareket yönünde yayınlar ortaya koyarak tarafgir kuruluşların özelliklerini gösterebilir. Bu nedenle, söz konusu tipolojileri, belirlenen kategoriler arasındaki sınırları keskin ve net biçimde birbirinden ayıran yaklaşımlar olarak görmemek gerekir.

Altı çizilmesi gereken dördüncü husus, tipolojilerin ağırlıklı olarak Kuzey Amerika ve Batı Avrupa merkezli olacak şekilde geliştirilmiş olmasıdır. Düşünce kuruluşlarının ortaya çıktığı coğrafya olması, genel olarak dünyadaki düşünce kuruluşlarının sayıca önemli bir kısmının bu bölgelerde bulunması ve düşünce kuruluşlarına ilişkin akademik nitelikli çalışmaların da anılan bölgelerde yoğunlaşması bu durumun temel nedenleridir. Düşünce kuruluşlarına ilişkin kavramlaştırma, teorileştirme ve ampirik araştırmaların Batı dünyasında ve özellikle ABD'de toplanmasına paralel olarak tipolojiler de ağırlıklı olarak bu merkezden üretilmiştir. Söz konusu tipolojiler, küresel dünyada farklı toplumlarda düşünce kuruluşlarının incelenmesinde kullanışlı gözükmektedir. Gerçekten de tipolojiler, belirli bir fikir düzlemi sağlaması, kuruluşlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya

çıkarma potansiyeli olması nedeniyle düşünce kuruluşlarının sınıflandırılmasında önemli bir araçtır. Fakat, tipolojilerin üretildikleri kültürel şartlarla bağımlı olması nedeniyle farklı ülkelerin toplumsal, siyasal ve ekonomik gerçekliklerini göz ardı etmesi sonucunu doğurabilir. Bu nedenle, farklı toplumlarda düşünce kuruluşlarını kategorileştirirken bu olgunun göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin Bağcı ve Aydın²⁸ kesin ve net çizgilerle birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı gerçeğinden hareketle Türkiye’deki düşünce kuruluşlarını bağımsız ve yarı bağımsız kuruluşlar, devlet kaynaklı kuruluşlar ve üniversiteye dayalı kuruluşlar olarak üçlü bir tipolojide sınıflandırmaktadır. Türkiye’de organik olarak belirli bir siyasal parti bünyesinde örgütlenen düşünce kuruluşları bulunmamaktadır. Ancak işleyiş açısından bakıldığında yukarıda yer verilen üç gruptan birinde yer almakla birlikte belirli bir siyasal partiye, ideolojiye veya dünya görüşüne yakın olan düşünce kuruluşlarının varlığı da bilinmektedir. Bu bağlamda, tarafsız kuruluşlar kategorisi de Türkiye’de düşünce kuruluşlarını açıklamak için eklenmektedir.²⁹

Son bir nokta olarak, düşünce kuruluşlarının finansal kaynakları, harcamaları, kurumsal yapısı, siyasal partiler, baskı grupları ve politika yapıcılarla ilişkilerinin her zaman şeffaf olmadığı belirtilmelidir. Böyle durumlarda düşünce kuruluşlarının işleyişini, politika süreçlerine etkilerini anlamak zorlaştığı gibi, bu kuruluşları belirli kategoriler altında sınıflandırmak da zorlaşmaktadır.

4. KAMU POLİTİKASI YAPIMI SÜRECİNDE DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ ROLLERİ, İŞLEVLERİ VE TEMEL STRATEJİLERİ

Düşünce kuruluşlarının, üstlendikleri rol, fonksiyon ve temel stratejileri itibarıyla, siyasal alanda işgal ettiği konuma dair sözü edilmesi gereken bir husus, bu kuruluşların temel olarak “bilgi” ve “iktidar” arasındaki boşluğu kapatma gayretidir. Bu gayretin, günümüz toplumlarında karar vericilerin çeşitli politika alanlarında derin ve nitelikli analiz yapmaları için zaman ve imkân kısıtlarının olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bunun sonucunda doğan boşluk, düşünce kuruluşlarının temel rol ve fonksiyonlarını şekillendirmektedir. Ayrıca araştırmacıların akademik olarak tüm politika konularıyla ilgili derinlemesine analiz üretme imkânı olmadığından, düşünce kuruluşları kendi içlerinde uzmanlaşmakta ve faaliyet bakımından farklı roller üstlenmektedir. Yine de, düşünce kuruluşlarının siyasal konumlanışlarını da gösterecek biçimde, temel bazı noktalarda ortak rol ve işlevleri bulunduğu söylenebilir.³⁰

28 Hüseyin Bağcı ve Aziz Aydın, “Dünyada ve Türkiye’de Düşünce Kuruluşu Kültürü”, içinde Hasan Kanbolat ve Hasan Ali Karasar, (der.) Türkiye’de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları, (Ankara: Nobel Yayınları, 2009), s. 94-101.

29 Bkz. Yıldız vd., a.g.e., s. 197

30 James G. McGann ve Erik C. Johnson, Comparative Think Tanks, (Edward Elgar Publishing, 2005), s. 12.

Düşünce kuruluşlarının en temel fonksiyonlarından biri politika yapım sürecine erişimdir.³¹ Bu kuruluşlar, politika gündeminde yer alan konu veya problemler hakkında siyasal iktidara öneri niteliğinde görüş bildirirler. Ayrıca uygulanmakta olan veya uygulaması bitmiş olan politikaların başarı derecelerini ölçmek amacıyla değerlendirme çalışmaları yaparlar. Düşünce kuruluşları politika yapım süreci içerisinde karar vericileri etkilemek ve politika tasarımlarını şekillendirmek için doğrudan lobicilikten ziyade, entelektüel uzmanlığın aktarımıyla bu işlevini yerine getirmeye çalışırlar. Dolayısıyla bu kuruluşlar, belirli bir politika konusu veya problemini şekillendirmek amacıyla ortak değer ve inançlara sahip olan aktörlerin oluşturdukları “politika ağlarına” katılım üzerinden bilginin kullanımını ve politika sürecine yayılımını sağlarlar.³² Düşünce kuruluşları geliştirdikleri farklı işlev ve stratejilerle politika yapım sürecinde etkili bir aktör olarak var olabilmeye çalışırlar. Bunun için de sahip oldukları bilgi ve uzmanlıkla politika yapımcıları etkilemeye uğraşırlar. Bu etkileme bir yönüyle politika yapımcıların eylemlerini dönüştürücü bir sonuç üretirken, diğer yandan onların eylemlerini meşrulaştırma şeklinde tezahür edebilir.

Kamu politikası yapımı bağlamında bilgi ve iktidar arasındaki ilişki bu bağlamda önem kazanmaktadır. Gagnon’un ifadesine göre bu ilişkiyi incelemeye yönelik üç akademik gelenek bulunmaktadır. İlk gelenek, rasyonel paradigma bağlamında bilgi ve iktidar arasında doğrudan bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. Buna göre iktidarı kullananlar kamu politikaları yapımında doğrudan uzmanlara başvurmaktadır. İkinci *gelenek* ise bilgi ve iktidarın dolaylı bir etkileşim içerisinde olduğu tezi üzerine inşa edilmiştir. Buradan hareketle, bilginin toplumsal ve siyasal olarak çok çeşitli katman ve yapılaraya yayılmış olduğu varsayılmıştır. İktidar odakları yayılmış ve iç içe geçmiş bir nitelik arz eden bu bilgiyi “ortak aklın” bir parçası olarak dolaylı yoldan kullanmaktadır. Üçüncü geleneğe bakıldığında, bilgi ve iktidar arasında organik bir bağ olduğu vurgusu karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda bilgiyi üreten ve yayılımını sağlayan yeni iktidar merkezleri olan düşünce kuruluşları ele alınmaktadır. “Bilginin sahibi” olan düşünce kuruluşlarının karar verici iktidarla girdikleri etkileşim ve alışverişte işgal ettikleri alan siyasal konumlarının da göstergesi olmaktadır.³³

Düşünce kuruluşlarının girdikleri bu etkileşim ve alışveriş, epistemik topluluklar ve taraftar koalisyonları gibi belirli politika ağlarıyla sağlanmaktadır. Dolayısıyla düşünce kuruluşlarının kamu politikası yapım sürecinde ve siyasal alanda durdukları noktanın tespiti açısından politika ağ modelleri de ayrı bir önem kazanmaktadır. Örneğin bilginin ana kurucu güç olduğu ve bu temelde karar verme aşamalarına dâhil olan en önemli yapılardan birisi, yukarıda kısaca değinilen epistemik topluluklardır. *Epistemik topluluklar*, bilgi ve uzmanlığın karar verme süreçlerine nasıl

31 Rich, a.g.e., s. 12.

32 Diane Stone, “Think Tank Transnationalisation and Non-profit Analysis, Advice and Advocacy”, *Global Society*, 14: 2, 2000, s. 155; Weaver ve McGann, a.g.e., s. 5-6.

33 Alain-G. Gagnon, “The Influence of Social Scientist on Public Policy”, içinde Stephen Brooks ve Alain-G. Gagnon, (ed.) *Social Scientists, Policy and the State*, (New York: Praeger, 1990) aktaran Stella Ladi, *Globalisation, Policy Transfer and Policy Research Institutes*, (Edward Elgar Publishing, 2005), s. 33.

entegre olduğunun açıklanması bakımından bahse değerdir. Bu topluluklar ortak değer ve inanç bağlamında hareket eden ve böylece kamu politikalarını etkilemeye çalışan uzmanların oluşturduğu yapılardır. Örneğin, belirli bir politika alanında uzmanlıklarıyla Keynesyen görüşü savunan ekonomistler ya da belirli bir politikanın uygulanmasına yönelik duruşlarıyla bürokrasi içerisinde özel bir mesleki uzmanlık sahibi kesim bir epistemik topluluk oluşturabilir. Bu toplulukların politika yapım sürecinin çeşitli aşamalarında ortaya çıkabilen ve ortak görüşler temelinde etki göstermeye çalışan ağlar/yapılar olduğu söylenebilir. Düşünce kuruluşları da uzmanlık ve fikir üretimine dayalı temel fonksiyonlarıyla bu topluluklar içerisinde kritik bir rol oynamaktadır. Düşünce kuruluşları, bir epistemik topluluk olarak veya daha geniş bağlamda bir epistemik topluluk içerisinde yer alarak politika yapıcılar ile bilgi alışverişinin sağlanmasında ve bilginin kamu politikası sürecine yayılımında rol almaktadır. Bu topluluklar aynı zamanda düşünce kuruluşlarının siyasal konumlarını belirleyen önemli bir unsuru oluşturmaktadır.³⁴

Düşünce kuruluşlarının politika yapım süreçlerinde etkin olabilmesinin bir diğer aracı da taraftar koalisyonlarıdır. *Taraftar koalisyonları*, çok çeşitli pozisyonlardan ortak değer ve inançlara sahip olan aktörlerin oluşturduğu ağlar olarak tanımlanabilir. Oluşan bu ağlar, çeşitli aktörlerin politika sürecine dahil olması konusunda önemli bir vasıta görevi görmektedir.³⁵ Düşünce kuruluşları, uygulanacak ve uygulanmakta olan politikalarla ilgili ortaya koydukları fayda-maliyet ve maliyet-etkinlik gibi analizler ile çeşitli değerlendirmeleri içeren araştırma ve raporlar çerçevesinde araştırmacılar, politika yapıcılar ve diğer aktörler arasında bir iletişim organı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla taraftar koalisyonu yaklaşımında da tüm siyasal eğilim ve düşünceler politika sürecindeki siyasal hareketliliğe dâhil edilmektedir. Düşünce kuruluşları bu noktada “köprü” vazifesi görmektedir. Örneğin, bu kuruluşlar tarafından düzenlenen panel, seminer ve konferans gibi aktiviteler ortak değer ve inançlar çerçevesinde tüm taraftar koalisyonlarının, politika ve epistemik toplulukların bir nevi “sosyalleşmesi” ve “etkileşimi” sonucunu doğurmaktadır ki bu da nihai olarak politika yapım sürecini etkilemektedir.³⁶

Siyasal konumlanışları açısından düşünce kuruluşlarının ana fonksiyonu bilgi ve iktidar arasında bir köprü vazifesi görmek ve politika sürecinde etkin bir rol sahibi olmaktır. Aynı zamanda sivil toplum önemli bir ayağını oluşturan bu kuruluşlar, vatandaş ve devlet arasındaki önemli bağlardan da birisini teşkil etmektedir.³⁷ Düşünce kuruluşlarının siyasal konumlarını belirleyen diğer bir dinamik ise, iktidara bilgi aktarımının ve politika bilgisinin yayılımının sağlanmasında önemli bir vasıta olan ağlardır. Düşünce kuruluşları, bu temel rolleri üzerinden çeşitli araç ve stratejilere dayalı olarak bir dizi faaliyet ve eylemde bulunurlar.

Bu bağlamda, düşünce kuruluşları eğitim, sağlık, enerji, güvenlik gibi belirli bir politika alanında analiz, araştırma ve öneri üretmenin yanı sıra eğitim, konferans,

34 Ladi, a.g.e., 33; Stone, 1996, a.g.e., s. 86-95.

35 Ladi, a.g.e., s. 34.

36 Kubilay Y. Arin, *Think Tanks: The Brain Trusts of US Foreign Policy*, (Springer VS, 2014), s. 21.

37 McGann ve Johnson, a.g.e., s. 12, 15

panel, seminer gibi aktivitelerle kamusal veya özel politika aktörleriyle ilişki içerisine girmektedirler.³⁸ Aslında düşünce kuruluşlarının tüm temel çıktıları ve eylemleri, mevcut rol ve işlevlerini hayata geçirme biçimlerini ifade eder. Sistematik olarak düşünce kuruluşlarının etkinliklerini artırmak amacıyla kullandıkları başlıca politika araçları ve stratejiler şu şekilde ifade edilebilir:³⁹

- Politika alanlarında çeşitli kitaplar, dergiler, bültenler, rapor ve analizler yayınlamak,
- Karar vericilerin üzerinde meşgul oldukları politika gündemleri ile alakalı bire bir yahut raporlar nezdinde tavsiye üretmek,
- Ülkenin gündemine dair çeşitli konuların tartışılması amacıyla kamuya açık forumlar, konferanslar, panel ve sempozyumlar düzenlemek,
- Araştırmacılarının bilgilendirici nitelikte çeşitli dersler ve konuşmalar bağlamında faaliyette bulunmalarını teşvik etmek,
- Aktif siyasal hayata kendi bünyesinden kişiler kazandırmak veya siyasal hayatın içerisinden gelen kişileri bünyesine almak,
- Özellikle yazılı ve görsel medya organlarında görünürlüklerini artırmak,
- İnternet ve sosyal medyada etkin olmak ve internet siteleri kurarak bilinirliklerini artırmak,
- Politik seçimler gibi belirli dönemlerde (özellikle tarafgir kuruluşlar) kamuoyunu yönlendirici faaliyetlerde bulunmak.

Düşünce kuruluşlarının genellikle en çok kullandığı stratejilerden birisi, geniş çapta hoşnutsuzluk uyandıran belirli bir problemin gündeme alınması yahut iç ve dış siyasete dair çeşitli politika konularının tartışılması amacıyla konferans ve sempozyum tarzında etkinlikler düzenlemektir. Bu etkinliklere iktidar sahibi karar vericilerden, özel sektörde etkin aktörlere kadar birçok kişi davet edilir ve katılmaları sağlanır. Halkın katılımına açık olan bu faaliyetler karar vericileri söz konusu politika alanıyla ilgili düşünmeye itmesi ve hem karar vericiler hem de kamuoyu nezdinde ilgili düşünce kuruluşunun rolü hakkında farkındalık ve fikir edinilmesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda karar vericiler ile yakın ilişkiler kurulması ve tavsiye aktarımının sağlanması da bu faaliyetleri etkin kılan diğer önemli bir yönüdür.⁴⁰

Düşünce kuruluşlarının politika yapım sürecinde başvurdukları bir diğer araç da çeşitli politik konu veya problemler hakkında araştırmalar yapmak ve bunları kitap, dergi ve rapor gibi çeşitli şekillerde yayınlamaktır. Bu araştırma ve yayınlar belirli bir soruna çözüm olarak ortaya çıkmakla birlikte, uygulanacak olan bir politika

38 Stone, 2000, a.g.e., s. 154.

39 Abelson, a.g.e., s. 75; Weaver ve McGann, a.g.e., s. 5.

40 Abelson, a.g.e., s. 75; McGann, 2007, a.g.e., s. 36.

hakkında görüş ve öneri niteliğinde de olabilir.⁴¹ Düşünce kuruluşlarının çıkardığı tüm yayınların politika sürecine aynı oranda etki etmesi mümkün değildir. Mesele, düşünce kuruluşlarının yayınladığı kitap kapsamındaki çalışmaların etkisinin ölçülmesi zordur. Hatta, bu kitapların çoğunun politika yapımcılar tarafından okunmadığı söylenebilir. Karar vericiler, sorun alanları ile ilgili olarak kısa, öz ve sistematik bilgi içeren analiz, rapor ve makale tarzında yayınlardan daha fazla yararlanırlar. Dolayısıyla politika sürecine bilginin yayılımı uzun, teorik ve akademik kapsamlı kitaplardan ziyade raporlar ve analizler çerçevesinde sunulan bilgiler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Ancak bu durum kitapların değerini elbette düşürmemektedir. Çünkü kitaplar, halen bir araştırmacının ortaya koyduğu bilgi ve fikirlerinin güvenilirliğini sağlamada ön sırada gelmektedir.⁴² Düşünce kuruluşlarının ürettiği kitaplar gibi teorik ve akademik çalışmaların yukarıda belirtilenlerin çok daha ötesinde işlevleri bulunur. Bu çalışmalar, “pragmatist” ve “anı kurtaran” çözümlerden ziyade geniş perspektiften önemli sorun alanlarının çözümünü sağlayabilir. Ayrıca bu çalışmaların ortaya koyduğu fikir ve tavsiyeler, uzun dönemde öngörülebilir politika çözüm araçlarının elde edilmesine kayda değer bir etki yapabilir. Yine bu çalışmalar, akademik çevrelerin de başvurduğu ve yararlandığı yayınlar arasında yer alabilmektedir.

Düşünce kuruluşları bir politika aracı olarak siyasal hayatta veya bürokraside önemli görevler üstlenmiş ve kritik karar verici konumlarda bulunmuş devlet adamlarını bünyelerine dâhil etmeye çalışırlar. Böylece kuruluşa katılan kişilerin ilişkilerini ve siyasal hayattaki etkinliklerini kullanmayı amaçlarlar. Bu durum, düşünce kuruluşlarının fikir pazarındaki “reklam” ihtiyacının da bir sonucudur. Tersine, düşünce kuruluşları bünyesinde faaliyet gösterirken çeşitli devlet kademelerine transfer olan uzman ve araştırmacılar da söz konusu olmaktadır. Bu tür geçişler, ilgili düşünce kuruluşlarının politika yapım süreçlerinde diğer kuruluşlara kıyasla daha fazla etkili olmalarını sağlar. Ayrıca düşünce kuruluşları bu yönüyle geleceğin politika yapımcılarını yetiştiren bir “okul” işlevi de görmektedir.

Son olarak, politika yapım sürecindeki önemine binaen düşünce kuruluşları ve medya ilişkisine değinmek gerekir. Genelde düşünce kuruluşlarının etkinliği ile medyadaki görünürlüğü arasında doğrusal bir ilişki kurulmaktadır. Çünkü bu kuruluşların yazılı ve sosyal medyada daha çok yer almalarının, politika sürecinde de etkin oldukları algısını güçlendirdiği varsayılır. Fakat belirtmek gerekir ki, gerçek hayatta bir düşünce kuruluşunun medyada görünürlüğünün yüksek oranda seyretmesi, kamuoyunun görüşünü şekillendirmeye yardımcı olmakla birlikte bu kuruluşun kamu politikalarının şekillendirilmesinde etkin bir rol aldığı anlamına gelmez.⁴³ Bu yüzden, medyada görünür olmanın düşünce kuruluşları açısından önemli bir araç olduğu söylenebilir, fakat bunun tek başına politika sürecine yapılan etkiyle eşitlenmemesi gerekir.

Günümüzde düşünce kuruluşlarının medya ile ilişkileri kapsamındaki tartışmalara sosyal medya ve internetin de dâhil edilmesi gerekir. Çünkü düşün-

41 Weaver ve McGann, a.g.e., s. 5.

42 Smith, a.g.e., s. 193.

43 Abelson, a.g.e., s. 75; Weaver ve McGann, a.g.e., s. 6.

ce kuruluşları faaliyetlerinin önemli bir kısmını internet sayfaları ve sosyal medya araçları ile yaymaktadır. Özellikle politika uzmanlarının konuşmaları ve dersleri, düzenlenen konferans ve panellerin video ve ses kayıtları, yayınlanan analiz ve raporların tam metinleri bu kuruluşların internet sayfalarına ve sosyal medya hesaplarına eklenerek geniş kitlelere yayılmaktadır. Düşünce kuruluşlarının oluşturdukları internet siteleri ve sosyal medya hesapları, günümüz dijitalleşme çağında önemli bir bilgi yayma aracı haline gelmiştir.⁴⁴

SONUÇ

Son yıllarda dünyanın hemen hemen her bölgesinde düşünce kuruluşlarının sayısı ve etkinliğinin arttığı gözlemlenmektedir. Sayısal olarak düşünce kuruluşlarındaki değişim nispeten izlenebilir iken, kamu politikalarının oluşturulması, değerlendirilmesi ve analizi süreçlerindeki rollerinin ölçülmesine yönelik geniş bir araştırma alanı bulunmaktadır. Gerçekten de düşünce kuruluşlarının sayısının çok olması ile ulusal, bölgesel veya küresel düzeyde etkili olmaları arasında doğrudan bir ilişki olmayabilmektedir. Ülkelerin siyasal ve kültürel özellikleri de düşünce kuruluşlarının politika yapımı sürecindeki rolleri üzerinde belirleyici olmaktadır.

Bununla birlikte, bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri olarak düşünce kuruluşlarının rol ve fonksiyonları itibariyle politika yapım sürecinde kayda değer bir rol üstlenebilecekleri görülmektedir. Zira modern politika yapım sürecinin karmaşık ve iç içe geçmiş yapısı, karar vericilerin nitelikli politikalar üretebilmek için kullanacakları bilgi ihtiyacını artırmıştır. Hal böyle iken, politika alanları üzerine sistematik bilgi üretme temelinde faaliyet gösteren düşünce kuruluşları önem kazanmaktadır. Bu bağlamda düşünce kuruluşları, siyasal iktidarı kullanan karar vericiler ve onların ihtiyaç duyduğu bilgi arasında bir köprü vazifesi görmektedirler. Sivil toplumun da önemli bir unsurunu oluşturmaya aday söz konusu kuruluşlar, medya ve düzenlenen kamusal etkinlikler aracılığıyla toplumun bilgilendirilmesi noktasında da kritik bir konumdadır. Bunun yanı sıra düşünce kuruluşları, mevcut olan bir kamusal problem hakkında karar vericilere yönelik uyarıcı bir etkide bulunabilirler. Ayrıca uygulanan bir politikanın çıktılarının ölçüm ve değerlendirilmesi bakımından da kilit bir role sahiptirler. Elbette söz konusu rol ve fonksiyonları yerine getirme imkanları, faaliyet gösterdikleri siyasal ve kültürel şartlar içerisindeki etkinlik düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir.

Son olarak Türkiye bağlamında bakıldığında düşünce kuruluşlarının son dönemde etkinlik ve faaliyet bakımından görece artış gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla düşünce kuruluşlarının politika oluşturma sürecinde rollerinin teorik ve kavramsal düzeyde incelenmesi, Türkiye’de düşünce kuruluşları üzerine yürütülen araştırmalar için bazı çıkarımlarda bulunmamızı da kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de düşünce kuruluşları üzerine ampirik araştırmaların yapılması, bu kuruluşların yapısı, politika süreçlerindeki etkinliği ve rollerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak bakımından önemli görülmektedir. Türkiye’de düşünce kuruluşla-

⁴⁴ McGann, 2007, a.g.e., s. 37.

rının sayı ve etkinliği bakımından önemli oranda arttığı gözlenmekte, fakat gerçekte kamu politikası süreçlerinde ne kadar etkin oldukları, politika yapıcılar ve politika topluluğu nezdindeki itibarları ve geniş açıdan halkın, dar açıdan politika sorunlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgilenenlerin bu kuruluşlara bakış açısı ampirik olarak araştırmayı bekleyen konulardır. Bu tür araştırmalardan elde edilecek bulguların, sadece düşünce kuruluşlarının kamu politikası oluşturma sürecindeki rollerini anlamayı değil, fakat bunun yanında Türkiye’de kamu politikası disiplininin mevcut durumunu ortaya koymak bakımından da dikkate değer bulgulara ulaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abelson, D. E. *Do Think Tanks Matter?*, McGill-Queen's University Press, London, 2002.
- Abelson, D. E.; Lindquist, E. A. "Think Tanks in North America", *Think Tanks and Civil Societies*, (Ed.) J. McGann and R. K. Weaver, Fourth Paperback, Transaction Publishing, 2009, s. 37-67.
- Ahmad, M. "US Think Tanks and the Politics of Expertise: Role, Value and Impact", *The Political Quarterly*, Vol 79, No 4, 2008, s. 529-555.
- Akdemir, E. "Amerika'nın Ortadoğu Politikasının Şekillenmesinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 2, No: 8, 2007, s. 53-74.
- Aras, B.; Toktaş, Ş.; Kurt, Ü. *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi*, SETA Yayınları, Ankara, 2010.
- Arin, K. Y. *Think Tanks: The Brain Trusts of US Foreign Policy*, Springer VS, 2014.
- Aydın, A. "The Genesis of Think-Tank Culture in Turkey: Past, Present and Future?", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2006.
- Bağcı H.; Aydın, A. "Dünyada ve Türkiye'de Düşünce Kuruluşu Kültürü", *Türkiye'de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları*, (Ed.) H. Kanbolat ve H. A. Karasar, Nobel Yayınları, Ankara, 2009, s. 57-125.
- Day, A. J. "Think Tanks in Western Europe", *Think Tanks and Civil Societies*, (Ed.) J. McGann and R. K. Weaver, Fourth Paperback, Transaction Publishing, 2009, s. 103-139.
- Gagnon, A.-G. "The Influence of Social Scientist on Public Policy", *Social Scientists, Policy and the State*, (Ed.) S. Brooksand and A.-D. Gagnon, Praeger, New York, 1990, s. 1-18.
- Güvenç, S. "Türkiye'nin Dış Politikası ve Düşünce Kuruluşları", *Sivil Toplum ve Dış Politika*, (Yay. Haz.) S. Cerit Mazlum ve Erhan Doğan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 159-180.
- Gül, H.; Yemen, A. "Türkiye'de Düşünce Kuruluşlarının Kamu Politikası Süreçlerindeki Rolü ve Etkisi", *Kamu Yönetiminde Dönüşümün Yönü ve Etkileri (Kayfor 13 Bildiri Kitabı)*, (Ed.) M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu, H. Sağır ve M. Navruz, Konya, 2015, s. 656-682.
- Johnson, E. C. "Policy Making Beyond the Politics of Conflict: Civil Society Think Tanks in the Middle East and North Africa", *Think Tanks and Civil Societies*, (Ed.) J. McGann and R. K. Weaver, Fourth Paperback, Transaction Publishing, 2009, s. 337-365.
- Kanbolat, H.; Karasar, H. A. *Türkiye'de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009.
- Karabulut, B. "Dünyada ve Türkiye'de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 2, 2010, s. 91-104.
- Karakurt, A. "Düşünce Kuruluşları ve Politika Sürecindeki Rollerini", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 2, 2007, s. 1-20.
- Kimball, J. D. "From Dependency to the Market: The Uncertain Future for Think Tanks in Central and Eastern Europe", *Think Tanks and Civil Societies*, (Ed.) J. McGann and R. K. Weaver, Fourth Paperback, Transaction Publishing, 2009, s. 251-273.
- Krastev, I. "Think Tanks: Making and Faking Influence", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol 1, No 2, 2001, s. 17-38.
- Ladi, S. *Globalisation, Policy Transfer and Policy Research Institutes*, Edward Elgar Publishing, 2005.
- McGann, J. G.; Johnson, E. *Comparative Think Tanks*, Edward Elgar Publishing, 2005
- McGann, J. G.; Weaver, R. K. *Think Tanks and Civil Societies*, Fourth Paperback, Transaction Publishing, New Jersey, 2009.

- McGann, J. G. *Think Tanks and Policy Advice in the United States*, Routledge, Oxon, 2007.
- McGann, J. G. *2008 Global Go To Think Tanks Index Report*, University of Pennsylvania Scholarly Commons, 2009.
- McGann, J. G. *2015 Global Go To Think Tanks Index Report*, University of Pennsylvania Scholarly Commons, 2016.
- Parsons, W. *Public Policy*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 1995.
- Quigley, C. "The Round Table Groups in Canada", *Canadian Historical Review*, XLIII (3), 1962.
- Rich, A. *Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise*, Cambridge University Press, New York, 2004.
- Sandıklı, A. *Türkiye'de Stratejik Araştırma Merkezleri: BİLGESAM Örneği*, 2011, <http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2012/05/Atilla-Sandikli-Taktim-metni.pdf> (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2016).
- Smith, J. *The Idea Brokers*, The Free Press, New York, 1991.
- Stone, D. *Capturing The Political Imagination*, Frank Cass, Londra, 1996.
- Stone, D.; Garnett, M. "Introduction: think tanks, policy advice and governance", *Think Tanks Across Nations*, (Ed.) D. Stone, A. Denham and M. Garnett, Manchester University Press, 1998, s. 1-21.
- Stone, D. "Think Tank Transnationalisation and Non-profit Analysis, Advice and Advocacy", *Global Society*, 14: 2, 2000, s. 153-172.
- Stone, D. "Introduction: think tanks, policy advice and governance", *Think Tank Traditions*, (Ed.) D. Stone and A. Denham, Manchester University Press, 2004, s. 1-19.
- Stone, D. "Public Policy Analysis and Think Tanks", *Handbook of Public Policy Analysis*, (Ed.) F. Fischer, G. J. Miller and M. S. Sidney, CRC Press, Boca Raton, 2007, s. 149-157.
- Thomas, M.; Buckmaster, L. *Expertise and Public Policy: a conceptual guide*, Parliamentary Library (Research Paper), 2013.
- Tüysüzoğlu, G. "Türk Dış Politikası'nın İşleyişinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", *Uluslararası İlişkiler Konseyi (UİK) 10. Yıl Kongresi (Türkiye'de Uluslararası İlişkilerin Dünü, Bugünü Geleceği)*, İzmir, 17-20 Nisan 2014.
- Ueno, M. "Northeast Asian Think Tanks: Toward Building Capacity for More Democratic Societies", *Think Tanks and Civil Societies*, (Ed.) J. McGann and R. K. Weaver, Fourth Paperback, Transaction Publishing, 2009, s. 221-241
- Weaver, R. K. "The Changing World Of Think Tanks", *Political Science and Politics*, 22 (3), 1989, s. 563-578.
- Weaver, R. K.; McGann, J. G. "Think Tanks and Civil Societies in a Time of Change", *Think Tanks and Civil Societies*, (Ed.) J. G. McGann and R. K. Weaver, Fourth Paperback, Transaction Publishing, 2009, s. 1-37.
- Yemen, A.; Gül, H. "Türkiye'de Düşünce Kuruluşlarının Yerel-Bölgesel Yönetim ve Politikalara Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, (Ed.) Y. Bulut, V. Eren, S. Karakaya ve A. Aydın, Pagem, Ankara, 2013, s. 514-525.
- Yıldız, M.; Çelik, D.; Arslan, N.; Çiftçi, L.; Eldemir, S.; Sinangil, S. "Kamu Politikalarında Düşünce Üretim Kuruluşlarının Rolü: Genel Çerçeve ve Türkiye'den Örnekler", *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (Ed.) M. Yıldız ve M. Z. Sobacı, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 188-220.

Taiwan-Cyprus-Kosovo Cases: Differences and Similarities

Kamer KASIM* & Elif EREN KASIM**

Abstract

There are different types of states in the international system and each has its own historical and political development. Taiwan, Cyprus and Kosovo are the three examples of disputes in international relations. The three states are in different geographic locations and their history and content of the disputes that they come through are different. However, there are also similarities among Taiwan-Cyprus-Kosovo examples which makes them valuable to evaluate. This study aims to analyze Taiwan-Cyprus and Kosovo cases in order to illustrate possible solution of disputes. This study will also evaluate each case concerning the developments in international system to shed a light the regional and international implications of these cases.

Key words: *Taiwan, Cyprus, TRNC, Kosovo, Security, Conflict*

Tayvan, Kıbrıs, Kosova Meseleleri: Farklılıklar ve Benzerlikler

Özet

Uluslararası sistemde her biri farklı tarihi geçmişi ve politik gelişimi bulunan farklı devlet tipleri bulunmaktadır. Tayvan, Kıbrıs ve Kosova uluslararası ilişkilerde sorun olarak adlandırılan örneklerdir. Üç örneğin de birbirinden farklı coğrafi konumları bulunmaktadır. Tayvan, Kıbrıs ve Kosova'nın tarihleri ve yaşadıkları sorunun içerikleri de farklıdır. Bununla birlikte bu üç örnek arasında onları incelemeye değer kılan benzerlikler de mevcuttur. Bu çalışmada Tayvan, Kıbrıs ve Kosova sorunları analiz edilerek olası çözüm yolları konusuna değinilecektir. Çalışmada ayrıca her üç örnek uluslararası sistemdeki gelişmeler çerçevesinde değerlendirilerek Tayvan, Kıbrıs ve Kosova sorunlarının bölgesel ve uluslararası etkilerine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tayvan, Kıbrıs, KKTC, Kosova, Güvenlik, Çatışma*

* Prof. Dr. Abant İzzet Baysal University, Department of International Relations.

** Ph.D. Candidate, Abant İzzet Baysal University, Department of International Relations.

INTRODUCTION

In the international system there are different types of states and some of them have limited recognition and/or no recognition. However, they have all the capacity of independent states. These states generally are created after major political events. Although these states would also be analyzed according to the international law, politics play a major role for their evaluation and the view of the international community towards them. In many aspects the three examples of Taiwan, Cyprus and Kosovo are unique cases. However, in terms of international law and international politics all these three cases have some commonalities.

Analyzing similarities and differences of Taiwan, Cyprus and Kosovo cases would provide arguments about how to solve disputes involving these entities. Among them, Taiwan with its official name of Republic of China (ROC) was representing China in the United Nations Security Council as a permanent member until 1971. After the policy change of the West and most of the countries' "One China" policy, People's Republic of China (PRC) had permanent seat in the UN Security Council. However, Taiwan continued its existence and created miracle regarding economic development. Taiwan's rapid economic growth was a success story and Taiwan proofed that it is possible to survive and to have economically, politically and socially stable state without official recognition of major powers in world politics. There are still discussions regarding Taiwan considering its position *vis a vis* PRC and the US policy towards the region.

The main aim of this research is to analyze differences and similarities of Taiwan, Cyprus and Kosovo models. Through this analysis, it is expected to find a way to shed a light of possible solutions of problems concerning these examples. Taiwan's situation *vis a vis* PRC, the two communities of Cyprus and position of Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) regarding the EU, Kosovo's problematic independence regarding its position *vis a vis* Serbia should be searched in order to find sustainable solution or formulation of these cases. To have a constructive analysis of these models we cannot disregard the international dimension. In the case of Taiwan; cross-strait relations, in the case of south and north Cyprus; the EU, relations between Turkey and Greece, in the case of Kosovo; the EU relations with Serbia draws parameters to impact on future of these models.

GENERAL VIEW ABOUT THE CONCEPT OF STATEHOOD

Despite the fact that there is no consensus about the definition of the statehood, 1933 Montevideo Convention on the Rights and Duties of States is being considered as primary document about the concept of statehood. According to the Montevideo Convention states must have a defined territory, a permanent population, government and the capacity to enter into relations with the other states. There is also a concept of quasi states, which have control over certain territories, have a permanent population and ability to govern the population and territory. However quasi states are unable to achieve widespread recognition of their sovereignty.

In terms of recognition, there are differences among quasi states. In fact the circumstances and historical backgrounds of the existence of quasi states are also differentiates. Taiwan, TRNC and Kosovo are not exceptions, which will be examined in this research. It should be noted that 1933 Montevideo Convention on the Rights and Duties of States article 3 stated that *“the political existence of the state is independent of recognition by the other states. Even before recognition the state has the right to defend its integrity and independence, to provide for its conservation and prosperity, and consequently to organize itself as it sees fit, to legislate upon its interests, administer its services, and to define the jurisdiction and competence of its courts.”*¹

This does not mean that quasi states definitely would get recognition and be a member of the UN. The principle of territorial integrity is widely emphasized in this matter. Later democracy and human rights became criteria for the acceptance of states by the international community. This was widely voiced during Kosovo’s declaration of independence.

The existence of quasi states might be considered by some as a problem for international system. Therefore how to handle the issue and to normalize the situation have been discussed. International organizations’ position rejecting to accommodate quasi states contributed to prolonging the current positions. There is argument that the option of international recognition for quasi states should be open and if they manage to build efficient state structure, try to prevent criminal activities, establish democratic regime, they would get recognition in the international system.²

Differences in historical backgrounds and state structure required separate look at each quasi state. However, they have also similarities in terms of their role in international system and arguments about their existence and how to approach them.

THE CASE OF TAIWAN: FROM INTERNATIONAL ACCEPTANCE TO CURRENT SITUATION

Taiwan was under the control of Japan from 1895 to 1945. Just before the Japanese invasion of Taiwan, it was declared as an independent state. However, until the defeat of Japan in the Second World War, island was ruled by Japan. In the Mainland China the two important forces emerged: Kuomintang or Nationalist Party (KMT) and Chinese Communist Party (CCP). Despite the two cooperated against the Japanese occupation, after that civil war broke out between nationalists and communists. With the Cairo Declaration, on 1 December 1943 Roosevelt, Churchill and Chiang Kai-shek pledged to return Taiwan to the Republic of China. This was also mentioned in the Potsdam Declaration on 26 July 1945. In October 1945 Chinese forces took control over Taiwan. The civil war was won by communists and Mao Zedong established PRC. Nationalist forces led by Chiang Kai-shek took refuge in Taiwan

1 <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2017).

2 Pal Kolstoe, “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi States”, *Journal of Peace Research*, Vol. 43, No. 6, 2006, p. 723-740.

with the hope of to control all China one day. The Peace Treaty with Japan was signed in 1951 with the participation of allied powers. With this Treaty, Japan renounced all rights, title and claim to Formosa (Taiwan) and the Pescadores. However without any Chinese participation, the Treaty did not mention which would succeed Japan in terms of control over Taiwan.³ However, the Republic of China-Japan Peace Treaty signed in Taipei in 1952 and several Japanese court decisions supported the case of ROC.⁴ The Treaty of Peace between the Republic of China and Japan recognized that under Article 2 of the Treaty of Peace which Japan signed at the city of San Francisco in 1951, Japan has renounced all rights, title, and claim to Taiwan (Formosa) and Penghu (the Pescadores) as well as the Spratley Islands and Parcel Islands. With the Article 1 of the Treaty of Peace between the Republic of China and Japan, the state of war between the Republic of China and Japan ended.⁵

Taiwan with 23 million populations and 36,191 kilometer square territory is one of the most densely populated countries in the world. After the civil war in the mainland China, PRC and ROC emerged as two separate governments. Although both sides agreed that there is only one China, there is great difference regarding who represent the One China. While Taipei considers the ROC as legitimate authority, Beijing refers to China as PRC. The differences of regimes reflected the policies of world powers during the Cold War and until 1971 West and most states recognized ROC as sole legitimate government of all China. After the US and Western countries changed their foreign policy toward China. One important consequences of this came as PRC took the seat in the UN. This impacted on Taiwan's position in some other international organizations and Taiwan faced effective blockage from the PRC. Despite this Taiwan is still a member of some important international organization like World Trade Organization and Asian Development Bank. Taiwan's official recognition process as state was further affected after the US switched official recognition from ROC to PRC.⁶ Since ROC had a permanent seat in the UN Security Council and widely recognized state until 1971, Taiwan's status becomes a special case in international law.

BASIC PARAMETERS OF THE US POLICY TOWARDS TAIWAN

The United States' position provided special case regarding Taiwan, since without the US support, the existence and acceptance of Taiwan in the international arena would be difficult. Taiwan located strategic place in South China and East China Sea

---

3 Hans Kuijper, "Is Taiwan a Part of China?", Jean-Marie Henckaerts (Ed), *The International Status of Taiwan in the New World Order, Legal and Political Considerations*, (London: The Hague and Boston: Kluwer Law International Ltd, 1996), p. 10-13.

4 Hungdah Chiu, "The International Legal Status of Taiwan", Jean-Marie Henckaerts (Ed), *The International Status of Taiwan in the New World Order, Legal and Political Considerations*, (London: The Hague and Boston: Kluwer Law International Ltd, 1996), p. 7.

5 For the Treaty of Peace between the Republic of China and Japan see <http://www.taiwandocuments.org/taipei01.htm> (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2016).

6 Eric Tinglun Huang, *The Status of Taiwan Under International Law and in a Changing World*, 2007, p. 282-283.

and the existence of ROC became important for the US security during the Cold War. As General Douglas MacArthur described Taiwan in 1950 as unsinkable aircraft carrier.⁷ Despite Taiwan's strategic importance at the beginning of 1950, the US came up with inconsistent strategies. Truman first wanted to split between PRC and the Soviet Union, prevent Taiwan to be under communist control. While the US recognized ROC as legitimate Chinese government, Truman administration opposed Chiang Kai-shek's initiative to retake the mainland.⁸ The US policy toward Taiwan was impacted by the war in Korean Peninsula. The US could not tolerate PRC's control over Taiwan, which would mean communist expansion in Asia.⁹

The US policy towards Taiwan changed with the ping pong diplomacy between the US and PRC. American ping pong team, which was in Japan for 31st World Table Tennis Championship, received invitation from Chinese team to visit PRC. The group was the first one to enter PRC after communist control in mainland China. After this visit in 1971, Henry Kissinger visited PRC, which followed President Nixon's visit in February 1972. The process led to the US recognition of PRC during Carter's Presidency in the US in January 1979.¹⁰ The US did not accept PRC's claim over Taiwan. Considering the status of Taiwan as unsettled, the US policy supported the solution is based on consent of the people on both sides of the Taiwan Strait. The US policy is guided by the Taiwan Relations Act of 1979, Public Law 96-8 with the absence of a diplomatic relations with ROC.¹¹ The Taiwan Relations Act clearly stated that "to consider any effort to determine the future of Taiwan by other than peaceful means, including by boycotts or embargoes, a threat to the peace and security of the Western Pacific area and of grave concern to the United States." The US also stated that with this act the US will "provide Taiwan with arms of a defensive character" and the US will "maintain the capacity of the US to resist any resort to force or other forms of coercion that would jeopardize the security, or the social or economic system, of the people on Taiwan."¹² The US policy towards Taiwan continued with the parameters described in Taiwan Relations Act.

THE END OF THE COLD WAR AND THE CROSS STRAIT RELATIONS

Considering the fact that unstable relations between the PRC and the Soviet Union, the disintegration of the Soviet Union changed the PRC's threat perceptions

7 Peter Kien-hong Yu, "The Republic of China and the United States: Official Relations Prior to 1979", in Yu San Wang (Ed.), *Foreign Policy of the Republic of China on Taiwan, An Unorthodox Approach*, (New York: Praeger Publisher, 1990), p. 10.

8 Dean P. Chen, *US Taiwan Strait Policy, The Origins of Strategic Ambiguity*, (Boulder & London: First Forum Press, 2012), p. 4.

9 See Richard C. Bush, *Untying the Knot: Making Peace in the Taiwan Strait*, (Brookings Institution Press, 2005).

10 For Ping Pong Diplomacy see, Nicholas Griffin, *Ping-Pong Diplomacy: The Secret History Behind the Game that Changed the World*, (Simon&Schuster, 2014).

11 Shirley A. Kan and Wayne M. Morrison, *US-Taiwan Relationship: Overview of Policy Issues*, Congressional Research Service, CRS Report, 18 November 2013, p. 4. See Dean P. Chen, *US Taiwan Strait Policy, The Origins of Strategic Ambiguity*, (Boulder & London: First Forum Press, 2012).

12 For The Taiwan Relations Act see Web site of American Institute in Taiwan, <http://www.ait.org.tw/en/taiwan-relations-act.html>, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2016).

and the PRC had opportunity to concentrate to Asia-Pacific region. In that atmosphere the PRC published the white paper: "Taiwan Question and the Reunification of China" indicated the PRC's stance the use of force against Taiwan. To defend Taiwan, Taiwanese military strategy based on countering blockade operations via maintaining air and sea control around the main island. Anti-landing operations and air defense also important in that context the PRC forces exercises and missile launches in 1995 and 1996 were further reminded Taiwan for the importance of strong defense.¹³ With the Democratic Progressive Party (DPP) and Presidency of Chen Shui-bian cross-strait relations entered rather tense atmosphere in 2000. Taiwanese President called a referendum on Taiwan's future and he stated that "... with Taiwan and China on each side of the Taiwan Strait, each side is a country." He added: "Our Taiwan is not something that belongs to someone else, Our Taiwan is not someone else's local government. Our Taiwan is not someone else's province."¹⁴

Regarding cross-strait relations the victory of KMT and Presidency of Ma Ying-jeou in 2008 opened a new stage. He supported to resume negotiations with PRC under the 1992 consensus. Ma stated that he would not sacrifice Taiwan's sovereignty and national interests.¹⁵ He put list of priorities as persuading China to loosen its grip on "Taiwan's international space", or diplomatic liberty of action, a cross-strait peace accord, initial steps such as liberalized travel and trade.¹⁶

There were some actions which eased cross-strait relations before the new chapter starts in cross-strait relations; like Taiwan citizens were allowed to visit their relatives in Mainland China in 1987. Association for Relations across the Taiwan Strait (ARATS) officials came to Taiwan for negotiations in 1993.¹⁷ First direct charter flights started between Taiwan and PRC in 2005. However after 2008 both sides get closer through better transportation links and trade. Direct regular flights started in 2008, which boost tourism. Economic Cooperation Framework Agreement was signed in 2010. First official talks held between Taiwan and PRC in February 2014 since the 1949 civil war in Mainland China. Taiwan's Head of Mainland Affairs Council, Wang Yu-chi met with Director of Mainland's Taiwan Affairs Office, Zhang Zhijun in Nanjing.¹⁸

Among the Taiwanese population particularly university students skeptical about cross-strait negotiations and they particularly opposed cross-strait service trade agreement and organized demonstrations against it and even occupied the

---

13 <https://www.fas.org/irp/nic/battilega/taiwan.pdf> (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2016)

14 <http://www.taiwandc.org/twcom/tc102-int.pdf>, (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2016).

15 Francis Yi-hua Kan, "Taiwan's New Foreign Relations and National Security", <http://www.mcsstw.org/web/content.php?PID=5&Nid=947>, 30 May 2012 (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2016).

16 James R. Holmes, "The 2008 Elections and Asia's Maritime Future: A Clausewitzian Prognosis", in I Yuan (Ed.), *Cross-Strait at the Turning Point: Institution, Identity and Democracy*, Institute of International Relations English Series No.34, Institute of International Relations, National Chengchi University, Taipei, 2008, p. 327-328.

17 See Su Chi, *Taiwan's Relations with Mainland China, A Tail Wagging Two Dogs*, (London: Routledge, 2009), p. 1-30.

18 Michael Pizzi, "What is next for China-Taiwan Relations?", <http://america.aljazeera.com/articles/2014/2/15/what-s-next-for-chinataiwanrelations.html>, 15 February 2014 (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2016).

Parliament.¹⁹ 2000 protestors launched inside and outside the Legislative Yuan, the Parliament of Taiwan, and there were injuries from protestors and police as well. The demonstrators demanded that President Ma Ying-jeou should withdraw from the controversial trade agreement.²⁰ Taiwan's democratic regime and its difference with the mainland China in that aspect is the main reason for the skepticism of particularly the young Taiwanese regarding PRC.

Student demonstrations and their occupation of the Parliament ended three weeks later. The leader of protesting students, Chen Wei-ting stated that "*The occupation of the Legislative Yuan has reached its mission for this stage, and made significant progress.*" Chen added that ending the occupation is not end the student movement. Parliament's Speaker Wang Jin-pyng promised to students an oversight bill to supervise the relations with PRC.²¹ On the other hand, PRC has not expressed any opinion regarding possibility of renegotiation of the agreement. Taiwan's Mainland Affairs Council Minister Wang Yu-chi said "*if the pact is revised by the Legislature, the administration will have to either have to scrap it, or renegotiate it with China.*"²²

Change of political climate in Taiwan resulted DPP's election victory in 2016. DPP's candidate Tsai Ing-wen won Presidential elections on 16th January 2016. She sworn in as Taiwan's President on 20th May 2016. Question raised about the future of the cross-strait relations. Although Tsai-Ing-wen stated that Taiwan maintains the existing mechanisms for dialogue and communication across the Taiwan Strait in her inauguration speech, the PRC suspended the cross-strait dialogue in June 2016.²³ Taiwan demanded the restart of the cross-strait talks. President Tsai Ing-wen said that pledged given her inaugural speech would remain unchanged. She emphasized continuation of relations in accordance with the Constitution, the Act Governing Relations Between the People of the Taiwan Area and the Mainland Area and other legislation.²⁴

- 19 Chris Wang, "Opposition, Groups Protests Trade Pact", *Taipei Times*, <http://www.taipeitimes.com/News/front/archives/2014/03/19/2003586009>, 19 March 2014 (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2016). Michelle FlorCruz, "Taiwan Student Protests Escalate: Economic Trade Agreement With Beijing Reflects Annexation Fears", *International Business Times*, <http://www.ibtimes.com/taiwan-student-protests-escalate-economic-trade-agreement-beijing-reflects-annexation-fears-photos>, 24 March 2014 (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2016).
- 20 Ray Sanchez and Zoe Li, "Taiwan Legislature occupiers' ultimatum passes without response from government", <http://edition.cnn.com/2014/03/19/world/asia/taiwan-student-protests/>, 21 March 2014 (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2016).
- 21 Lu Chen, "Taiwan Protesters End Occupation of Parliament", *Epoch Times*, <http://www.theepochtimes.com/n3/607903-taiwan-protesters-end-occupation-of-parliament/>, 7 April 2014 (Erişim Tarihi:10 Aralık 2016).
- 22 "Beijing Exerts no Pressure on Trade Pact: MAC Chief", *The China Post*, <http://www.chinapost.com.tw/taiwan/china-taiwan-relations/2014/04/12/405138/Beijing-exerts.htm>, 12 April 2014 (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2016).
- 23 Richard C. Bush, "Taiwan's Election Results, Explained", <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/01/16/taiwans-election-results-explained/>, 16 January 2016. (Erişim Tarihi: 9 Mart 2017). Prashant Kumar Singh, "Cross-Strait Relations: The Lull before the Storm?", http://www.idsa.in/issuebrief/cross-strait-relations_pksingh_231116, 23 November 2016 (Erişim Tarihi: 9 Mart 2017).
- 24 "Restart of Cross-Strait Dialogue Possible", *Taipei Times*, <http://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2016/12/04/2003660547>, 4 December 2016 (Erişim Tarihi: 9 Mart 2017).

It might be argued that as long as the US commitment to Taiwan continues, status quo regarding the cross-strait relations will not change. However, this does not mean that the risk of increased tension even the possibility of armed conflict does not exist. The US policy during Obama era focused on Asia-Pacific described as rebalancing. Obama wanted to strengthen the US ties with regional allies, he supported Trans Pacific Partnership as an economic dimensions of the strategy. The US also signed military agreements with its allies to strengthen its military presence.²⁵ This strategy required close ties with Taiwan. However, unpredictability of the US policy with the election of Trump raised questions about the US commitment of its allies in the region. Trump's idea of the US allies in the region should provide their own security and claim to withdraw the US troops from Japan and South Korea will open space to China to increase its regional influence. The US lack of commitment to its allies would make the US allies to rethink their position regarding China and this would impact on cross-strait relations and future of Taiwan. China's reaction against power shift in Taiwan after 2016 elections would create difficulties for Taiwan. For example China's diplomatic efforts towards the countries which recognized Taiwan to persuade them to change their diplomatic recognition of Taiwan had resulted China restored diplomatic relations with Gambia in March 2016. São Tomé and Príncipe's reestablished of diplomatic ties with Mainland China 26 December 2016. Panama also cut its ties with Taiwan and switched its diplomatic relations from Taiwan to mainland China in June 2017.²⁶

CYPRUS CASE: DIVIDED ISLAND

Cyprus question is one of the world's long standing disputes, which continued through change in structure and framework. Cyprus was ruled by the Ottoman Empire from 1571 to 1878. De-facto British control started in 1878 and British Empire annexed the island in 1914 and this situation formally confirmed with the Lausanne Treaty in 1923. The discussion about the future of Cyprus started during the process of Britain's losing colonial territories after the Second World War. There were two major communities in Cyprus; Greeks and Turks. Greeks wanted the island to be united with Greece. Turks did not approve that. Turkey arguing that if Britain leaves from Cyprus, the island should become a part of Turkey since its very close to Turkey and Cyprus was never ruled by Greeks in history. EOKA was established as a terrorist organization aimed to unite island with Greece (ENOSIS) and started to attack British forces as well as Turkish community in the island. Britain organized London Conference without success. Suez Canal incident and Britain's losing ground in Mediterranean increased Cyprus's strategic importance for Britain.

---

25 For Obama's rebalancing policy see Kamer Kasim, "The Impact of the US Rebalancing Policy toward Asia Pacific on International Relations", *LEAM*, 12. Lodz East Asia Meeting, *Overwhelming Contraversies in East Asia*, Lodz/Polonya, 2-3 June 2016.

26 See Kamer Kasim, "Power Shift in Taiwan and Its Implications on Cross-Strait Relations", *LEAM* 13. Lodz East Asia Meeting, *Power Shift in East Asia: Prospects for Developing Asian-European Ties*, Lodz/Poland, 1-2 June 2017.

The terrorist attacks towards the Turkish community alarmed Turkish foreign policy makers. Turkey started to support division of the island between Greece and Turkey against Greek argument of unification of Cyprus with Greece. Increasing destabilization of Cyprus and its impact on Turkey-Greece relations worried the US due to the Cold War atmosphere. Possible conflict between Turkey and Greece because of Cyprus would damage the southern wing of NATO. The US insisted on solution based on common state representing Turks and Greeks in Cyprus. This effort resulted with the establishment of 1960 Cyprus Republic. The Republic would have parliament with the two chambers. President would be a Greek and Vice President would be a Turk. Officials would be partition according to the proportion of the population of each ethnic group. However, the Cyprus Republic de facto collapsed in 1963 with increasing attacks against the Turks in order to eliminate them to unite the island with Greece. Turmoil continued until 1974 when President of Cyprus Makarios was overthrown by groups supported by military government in Greece. This gave right to Turkey to intervene since constitutional structure of Cyprus collapsed in 1974 with the coup.²⁷

After Turkey sent troops to Cyprus using its rights given by the Treaty of Guarantee of 1960, de facto separation became real one. In 1975 Federal Republic of Cyprus was established and negotiations to find the solution did not produce result. In 1983 Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) was founded. The parameters in Cyprus question changed with the application of the Southern Cyprus of Greek Administration (SCGA) to the membership of the EU. Although application has very problematic since the EU considered Cyprus Republic as representing all island and reality was quite different. SCGA has no authority in the north. The EU leadership hoped that until the membership of Cyprus, the problem would be solved. Another problem was that Treaty of Guarantee Article I and II and the 1960 Constitution of Cyprus contradicted the EU membership. Treaty of Guarantee Article I (2) stated that Cyprus undertook “not to participate, in whole or in part, in any political or economic union with any State whatever or partition of the Island”. According to the Article II (2) Greece, Turkey and the United Kingdom agreed “to prohibit, so far as concerns them, any activity aimed at promoting, directly or indirectly, either union of Cyprus with any other State or partition of the Island”. The Constitution of 1960 gave President and Vice-President separately and conjointly has a right of veto in decisions concerning, *inter alia*, “foreign affairs, except the participation of the Republic in international organizations and pacts of alliance in which the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey both participate”.²⁸

Despite this legal structure, the EU continued SCGA’s integration process with the EU and in 2004 “Republic of Cyprus” became a member of the EU. It was obvious that without Turkey’s membership of the EU, this would change the character

27 For Cyprus question in history see Clement H. Dodd, *The Cyprus Imbroglia*, (Huntingdon: The Eothen Press, 1998). Necati Eregün, *The Cyprus Dispute*, (Nicosia: Rüstem and Brother, 1984).

28 See <http://www.mfa.gov.tr/treaty-concerning-the-establishment-of-the-republic-of-cyprus.en.mfa>. For international law dimension see Kudret Özersay, *Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2002).

of negotiations and would be the violation of 1960 Constitution of Cyprus and the Treaty of Guarantee. Although the big powers in the EU knew the fact that membership of divided island would aggravate problems, due to the blackmail of Greece to blockade the EU enlargement to the Eastern Europe, they did not stop the SCGA's membership process.²⁹

THE ANNAN PLAN AND AFTERWARDS

The EU established a strategy based on finding solution of Cyprus question before finalize the membership of the EU. The EU leadership worried that before the SCGA membership, the problem would not be solved. With the EU's initiative the UN Secretary General Annan prepared a plan, which has similarities of the previous plans with more comprehensive structure. After the some revisions, plan was asked for the people of the both sides with referendum on 24th of April 2004. The Greek side rejected with 75.8 % no vote and the Turkish side supported with 64.5 % yes vote.

The Annan Plan envisaged federal and united Cyprus Republic composed of the two constituent states, Turkish State in the north and Greek State in the south. Under its constitution, the united Cyprus Republic is organized in accordance with political equality, bi-zonality, and the equal status of the constituent states. According to the plan, the Federal Parliament composed of two chambers, The Senate and the Chamber of Deputies. While each chamber will have 48 members, Turkish and Greek Cypriots will have equally represented in Senate and proportional representation in the Chamber of Deputies, the number of members of parliament for each side in the Chamber of Deputies would be attributed a minimum of one quarter of the seats.³⁰ In order to protect the bi-zonal and bi-communal character of the island, the Annan Plan introduced derogations. However, these derogations did not become a primary law within the EU before the referendum. Despite the rejection of the plan from the Greek side, SCGA entered the EU. The Greek voters knew that even if they say no the Greek side would be a member of the EU under the name of the Republic of Cyprus. The SCGA's leadership thought that they would get much more than the Annan Plan offered for the Greek side since Turkey wanted to be a member of the EU and the Greek side hoped that Turkey would compromise and change its stand in order to join the EU. The SCGA even blocked the EU aid package to the north. Turkey and TRNC were also disappointed with the approach of the EU.³¹

Currently TRNC was only recognized by Turkey. Turkey hoped that solution would be found in the base of bi-communal and bi-zonal federation. Turkey sup-

---

29 See Kamer Kasım, "Kıbrıs Sorunu ve Doğu Akdeniz'de Güvenlik", Kamer Kasım and Zerrin A. Bakan (Der.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2004), p. 125-140.

30 See Ertan Efeğil, *Temel Konular Işığında Annan Belgesi'nin Analizi*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 2003).

31 See Kamer Kasım, "Kıbrıs Sorunu ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci", in Harun Arıkan and Muhsin Kar (Ed.), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), p. 259-273. Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", *Akademik Bakış*, Vol. 1, No. 1, Winter, 2007, p. 57-72.

ported the Annan Plan expecting the process led Turkey's membership of the EU. Despite negotiations process with Turkey started after December 2004 Brussels Summit, negotiations did not go well and Cyprus question was put as an obstacle to Turkey. Turkey did not recognize SCGA and currently Southern Cyprus vehicles cannot use Turkey's ports and airports. The EU demanded from Turkey to accept the additional protocol and to open its ports and airports for the new members. While Turkey signed the additional protocols extending the Ankara agreement to the new members of the EU, it made a 6 paragraph declaration in which Turkey stated that: it will continue to commit to finding a political settlement of the Cyprus issue. The Republic of Cyprus referred in the protocol is not the original partnership state founded in 1960. Turkey will continue to consider the Greek Cypriot as exercising authority and control only in the south and they do not represent the Turkish Cypriot people. Signature, ratification and implementation of this protocol neither amount to any form of recognition of the Republic of Cyprus referred to in the Protocol; nor prejudice Turkey's rights and obligations emanating from the Treaty of Guarantee, the Treaty of Alliance, and the Treaty of Establishment of 1960. Turkey reaffirmed that its existing relationship with the TRNC remained unchanged by becoming a party to the Protocol. Turkey also expressed its readiness to establish relations with the new Partnership State which will emerge following a comprehensive settlement in Cyprus. The EU stated that recognizing a member country is an indispensable part of negotiation process and asked Turkey to open its ports and airports.³²

Turkey has still argued that solutions should be found through negotiations and solution should be based on bi-communality and bi-zonality. However endless negotiation process caused disappointment not only in Turkey and TRNC and also in international community. International environment also changed after the Annan Plan. The most important development to impact on the Cyprus question came with the independence of Kosovo in 2008. In fact, independence of Kosovo was not the first example of separation for its kind. Montenegro was separated from Serbia through the referendum in 2006. The independence of Kosovo and the Cyprus question have been discussed together in many platforms. Even Russian President Putin stated that countries to recognize Kosovo why not recognize the TRNC. Putin was angry with the policies of Western countries towards Kosovo and Russia was in the Serbian side. However, mentioning Kosovo and Cyprus together, Putin indicated the similarities of the both cases. Another case came after August 2008 conflict between Abkhazia and South Ossetia and both entities declaration of independence changed the regional parameters.³³

Rejecting the plan the Greek side refused to have bi-zonal and bi-communal federation. In fact some Greek politicians were argued that ethnic partition would be preferable to any form of bi-zonal and bi-communal federation. For example Marios

32 For the text of the declaration see <http://www.mfa.gov.tr/NR!rdonlyres/CFIDE678-FA554B98-9E39-23D34C343EA5/0/DEKLARASYONMETNi.doc>. Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", *Akademik Bakış*, Vol. 1, No. 1, Winter, 2007, p. 57-72.

33 "Kosovo Breakaway Illegal Says Putin", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2008/feb/15/russia.kosovo>, 15 February 2008 (Erişim Tarihi 17 Eylül 2016).

Matsakis clearly mentioned that he preferred “the option of a clean, two-state solution than bi-zonal, bi-communal federation that was the Annan Plan”.³⁴ In the case of Cyprus even the proposals are based on bi-zonality and bi-communality, the both sides’ understanding of bi-zonality and bi-communality is quite different. For the Turkish side, bi-zonality and bi-communality in the Annan Plan meant that the two ethnically defined constituent states. However, for the Greek side these constituent states will not be defined ethnically.³⁵

Negotiations continued during Talat-Christofias in 2008-2010 and later Eroğlu-Christofias eras. The recent Cyprus negotiation process was resumed after the Joint Declaration on 11 February 2014. Full-fledged negotiations started on 15 May 2015 after the election of Mustafa Akıncı as the President of the TRNC on 25 April 2015.³⁶ An important point that the both sides reached in Geneva in January 2017. Each side presented their maps in the negotiations and the differences between the both sides regarding the territorial demands, security guarantees and Turkey’s military presence in the island stuck the process. However, the most important obstacle for the negotiation process came with the decision of Greek Cypriot House of Representative to commemorate the plebiscite for ENOSIS in Greek Cypriot schools. The decision taken on 14 February 2017 indicated the fact that Greek Cypriot administration is still ignores identity of the Turks in the island and the Greek side has no respect Turks’ rights in Cyprus. In fact the TRNC Legislative Assembly condemned the decision taken by the Greek side.³⁷ It might be argued that the Greek side does not want to share power with the Turkish side and they ignore Turkish side’s right of existence with security.

People in the island identified themselves as Turks and Greeks. Without enough number of people to identify themselves as Cypriot, it would be impossible to have Cyprus State composed of the two ethnic groups. Turks and Greeks of Cyprus have strong attachments to their motherland countries.³⁸ Separation in this case prevents more complications and bloodshed between the ethnic groups. Negotiations to find a solution in Cyprus continued and even if some kind of plan similar to the Annan Plan imposed on both sides and if it approved due to the pressure from international community, it is doubtful that Cyprus would be more peaceful than today since there was no major conflict in the island after 1974 Turkey’s intervention.

---

34 Harry Anastasiou, *The Broken Olive Branch: Nationalism, Ethnic Conflict and the Quest for Peace in Cyprus*, Vol. 1, (Syracuse: Syracuse University Press, 2008), p. 189.

35 Mete Hatay and Rebecca Bryant, *Negotiating the Cyprus Problem(s)*, (İstanbul: TESEV Publications, 2011), p. 16.

36 See Ministry of Foreign Affairs, Turkish Republic of Northern Cyprus, <http://mfa.gov.ct.tr/cyprus-negotiation-process/recent-developments/>

37 See Embassy of TRNC in Turkey, <http://ankara.mfa.gov.ct.tr/joint-declaration-by-the-trnc-legislative-assembly-condemning-the-decision-of-the-greek-cypriot-house-of-representatives-to-commemorate-the-plebiscite-for-enosis-in-greek-cypriot-schools/>

38 See Muzaffer Ercan Yılmaz, “Ethnic Identity and Ethnic Conflicts”, *Akademik Bakış Dergisi*, No. 21, 2010, p. 1-22.

KOSOVO CASE: PROCESS OF DISINTEGRATION OF THE FORMER YUGOSLAVIA

Kosovo is one of the places where regional disputes turned into the international one and at the end an independent state joined the international community. Kosovo may be considered a part of the process of the disintegration of the former Yugoslavia. Kosovo located in the Balkan region has the baggage of history. Kosovo was an Ottoman Empire's territory from 1389 to 1912. Serbia got most parts of Kosovo in 1912. Although Albania also became an independent state, Kosovo was within the border of Serbia. After the Second World War, Kosovo came under the Republic of Serbia within Yugoslavia. Kosovo was considered as autonomous province by the Yugoslav Constitution of 1963 however, its constitutional status was still to be determined by Serbia. In November 1968 Kosovo Albanians revolted against the Serbian rule. Many demonstrators were imprisoned. With the Yugoslav Constitution of 1974 Kosovo became constituent components of the Federation.

In 1981, students' demonstrations followed with riots and they demanded Kosovo to be given republic status and rights of secession and thousands were imprisoned. With the Presidency of Milosevic, Serbia followed policy of suppression against Kosovo Albanians. In 1989, Parliament of Serbia passed constitutional amendments abolished Kosovo's autonomy. Serbia closed or purged main Kosovo newspapers run by Kosovo Albanians and Albanian cultural symbols were also under attack. Kosovo Albanians non-violent resistance started in 1990 under the leadership of Ibrahim Rugova of Democratic League of Kosovo. They organized unofficial referendum. However, continuation of Serbian authorities' rigid stand and in 1995 Dayton agreement about Bosnia with which sanctions of Serbia lifted without discussions about situation in Kosovo disappointed the Kosovo's Albanian population.³⁹

Albanian armed resistance organized by Kosovo Liberation Army started and Serbia responded it with comprehensive operation in Kosovo. However, human rights violations and deportation of Albanian population of Kosovo aggravated the situation. Against Kosovo Liberation Army's offensive, Serbian forces conducted operations resulted in mass killings of Albanians.⁴⁰ Serbia faced new international sanctions. Albanians and Serbs came together to find a solution in Rambouillet in 1999. After the failure of the talks, NATO operation conducted against Serbia starting on 24 March 1999 without the UN decision. NATO launched 78 days of air strikes against Serbia. After this, Milosevic agreed to withdraw its troops and NATO peace-keeping force stationed in Kosovo.⁴¹ United Nations Missions in Kosovo (UNMIK) founded and exercised all legislative and executive authority with respect to Kosovo,

39 See Robert Bideleux, "Kosovo's Conflict", *History Today*, Vol. 48, Issue. 11, <http://www.historytoday.com/robert-bideleux/kosovos-conflict>, 1998 (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2016).

40 Kosovo's history see, Noel Molcolm, *Kosovo: A Short History*, (New York: University Press, 1999).

41 "Kosovo: Operation 'Allied Force' ", *House of Commons Research Paper 99/48*, 29 Nisan 1999, <http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp99/rp99-048.pdf>. *Operation Allied Force*, <http://www.defenselink.mil/specials/kosovo/>, 21 Haziran 1999 (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2016).

including the administration of judiciary. In May 2001 certain powers to be given to Kosovo Assembly by Constitutional Framework for Provisional Self-Government.⁴²

United Nations Special Envoy Ahtisaari presented a plan to define the status of Kosovo. According to the Ahtisaari Plan Kosovo would be a multi-ethnic society governing itself democratically and with full respect for the rule of law. Kosovo respects human rights and fundamental freedoms and promotes peaceful and prosperous existence of all its population. Kosovo would have right to negotiate and conclude international agreements. Kosovo would be responsible for its own affairs and for fulfilling its obligations under the settlement. Ahtisaari Plan called Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement created base for the declaration of independence for Kosovo in February 2008. Ahtisaari Plan proposed Kosovo should be govern according to the rule of law and arranged the framework for it and also for the security of Kosovo. According to the plan EU would establish a European Security and Defense Policy (ESDP) Mission in the field. The ESDP mission would assist Kosovo authorities in their progress towards sustainability and accountability and in further developing and strengthening an independent judiciary, police and customs service, ensuring that these institutions are free from political interference and in accordance with internationally recognized standards and European best practices. NATO shall establish an International Military Presence to support implementation of this settlement. NATO force shall have overall responsibility for the development and training of the Kosovo Security Force and NATO shall overall responsibility for the development and establishment of a civilian-led organization of the Government to exercise civilian control over this force.⁴³

In October 2008 Serbia requested from UN General Assembly to ask advisory opinion of the International Court of Justice (ICJ) about the legality under international law of the declaration of independence of Kosovo in 20 February 2008. Although ICJ cannot cancel the declaration of independence, it would have political impact.⁴⁴ ICJ had its advisory opinion on 22 July 2010 and stated that Kosovo's declaration of independence was not in violation of international law. Although ICJ talked about specific and unique circumstances of Kosovo, it is certainly would impact on territorial struggles in other parts of the world. Many European states thought that the peaceful reintegration of Kosovo into Serbia was impossible and independent Kosovo is the only solution.⁴⁵ One impact of ICJ opinion was increase the number of countries recognized Kosovo, which is currently reached 114.⁴⁶

---

42 Demola Okeowo, "Statehood, Effectiveness and the Kosovo Declaration of Independence", http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1316445, 3 November 2008 (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2016).

43 For the Ahtisaari Plan see http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf

44 Demola Okeowo, "Statehood, Effectiveness and the Kosovo Declaration of Independence", http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1316445, 3 November 2008 (Erişim tarihi: 25 Eylül 2016).

45 Richard Caplan, "ICT's Advisory Opinion on Kosovo", <http://www.usip.org/sites/default/files/PB55%20The%20ICJs%20Advisory%20Opinion%20on%20Kosovo.pdf>, 17 September 2010 (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2016).

46 <http://www.kosovothankyou.com>, (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2017).

Kosovo before the declaration of its independence had some special arrangements backed by UN Security Council decisions. The UN Security Council resolution 1244 authorized the UN Secretary General with the assistance of relevant international organizations, to establish an international civil presence in Kosovo in order to provide an interim administration for Kosovo. Kosovo Provisional Institutions of Self Government was established and gained more responsibilities by the time. Kosovo is more integrated in the international system and reached a certain stage by the time. Kosovo is not a party to the Chicago Convention. However, Pristina international airport handled millions of passengers.⁴⁷

COMPARISON

In the international system each case has its own specific features. However they have also similarities, which make them comparable. Taiwan, Cyprus and Kosovo located in different geographies and as we discussed above they have quite different historical and political backgrounds. Taiwan is in the Asia-Pacific region and its historical, cultural and political environment developed accordingly. Taiwan with 23 million populations and 986 billion US Dollar GDP have an important player in world economy. Taiwan as Republic of China had also seat in the UN Security Council until 1971. This information and unique historical background make Taiwan as special case.

Taiwan is also an example of in the absence of the prospect for settlement at least in the short term, finding ways to achieve détente and create atmosphere for economic development in both PRC and Taiwan. Social and cultural contacts continued between the two sides and both sides thought that they serve their interest. In that framework Taiwan developed non-political relations with many states and international organizations.⁴⁸ In international environment with different wording like Taiwan, Taiwan China, Taipei China, Taiwan conduct relations and participation. In February 1986 Asian Development Bank admitted PRC as a member and asked Taiwan to change its name from ROC to Taipei China. In 1986 and 1987 Taiwan boycotted the Asian Development Bank Annual meetings but retained its membership and in 1988 returned full cooperation with the organization. Taiwan continues its close relations with the US in the framework of Taiwan Relations Act. In the absence of the diplomatic recognition American Institute in Taiwan continue contacts with the State Department. Taipei Economic and Cultural Representatives continue Taiwan's relations with other countries.⁴⁹

---

47 Eiki Berg and Raul Toomla, "Forms of Normalisation in the Quest for De Facto Statehood", *International Spectator*, Vol. 44, No. 4, December 2009, p. 35-36.

48 Bruno Coppieters, "Conflict Resolution after 2008 Georgia-Russia War: The Taiwan and Kosovo Models as Tools for Mobilization and Comparison", *Nationalities Paper: Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol. 42, No. 5, September 2012, p. 681-683

49 Scott Pegg, "The Taiwan of the Balkans? The De Facto State Option for Kosovo", *Southern European Politics*, Vol. 1, No. 2, December 2000, p. 94-95.

Taiwan case shows an example of high level economic and cultural ties with states that not recognized it. In the case of Taiwan the two entity claims right in the same territory agreeing that there is "One China". Of course there is a big difference of what One China means in the both sides.⁵⁰ Both China's and Taiwan's interest requires continuation of closer ties. Therefore despite tension between China and Taiwan after 2016 elections and as a result 30 % drop number of tourists visits Taiwan from mainland China in 2016 and 9.8 % drop in bilateral trade volume, China and Taiwan will continue high level economic and cultural ties. Ethnic and religious differences contributed tension in Cyprus and Kosovo cases does not exist in the case of Taiwan.

Cyprus as a Mediterranean island with its size and populations and in some point with its history more similarity with Kosovo case than Taiwan. Cyprus was ruled by the two big empires; Ottoman and British. The end of British rule raised the question of who would control the island. Greeks demanded island unification with Greece. Turkey first demanding Cyprus's integration with Turkey and then it supported partition of the island between Greece and Turkey. At the end Turks and Greeks established federation called Cyprus Republic. But this did not work and Turkey had to intervene in order to protect right of Turks in the island. The EU involved the dispute accepting the Greek side of the island to be a member without solution of the problem. Two different ethnic, religious and cultural communities live separately in Cyprus.

TRNC faced embargoes and sanctions. International organizations including the Universal Postal Union, the International Civil Aviation Organization and the International Air Transport Association have refused to deal with the North of Cyprus. However later international community and particularly Europe realized that ignoring Turkish Cypriots would not help to find solution.⁵¹ In fact later the reality of the separate existence of Turkish Cypriots was recognized and 24 April 2004 referendum conducted in the north and south at the same time and it was accepted that one side of the island if rejected the Annan Plan, it would not be implemented. Later the different solution scenarios have been discussed. Taiwan model for TRNC was offered. TRNC has lack of recognition can improve economic and cultural relations with other states like Taiwan through representative system. There are already representatives of various countries in TRNC and with some effort this number might be increased.⁵² However Kosovo case impacted on Cyprus question. Despite ICJ stated that Kosovo has special case not to be an example of Cyprus, it was obvious that ICJ's opinion even acknowledged the fact that many might underlined the similarities. In Cyprus, Turks and Greeks separated de facto in 1963 and the two sides have their own administration and structural development since 1974. Like Serbian abol-

---

50 Eiki Berg and Raul Toomla, "Forms of Normalisation in the Quest for De Facto Statehood", *International Spectator*, Vol. 44, No. 4, December 2009, p. 33-34.

51 Scott Pegg, "The Taiwan of the Balkans? The De Facto State Option for Kosovo", *Southern European Politics*, December 2000, Vol. 1, No. 2, p. 92-93.

52 "Bağış Offers Taiwan Model for Cyprus", *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyettailynews.com/bagis-offers-taiwan-model-for-northern-cyprus.aspx?pageID=238&nID=7927&NewsCaID=338>, 28 November 2011 (Erişim Tarihi: 26 Eylül 2016).

ishment of Kosovo's autonomy, Makarios and the Greek side of Cyprus generally wanted to change the 1960 Constitution in order to limit the right of the Turks given to them with London-Zurich Treaties. The deadlock of negotiations resulted in the declaration of independence of TRNC in 1983. Despite this declaration, Turkish side continues negotiations to create bi-zonal and bi-communal federal state. TRNC has all the elements of state and functional democracy. Compare with Kosovo regarding the state structure, TRNC is far better position. Democratic TRNC has been existed since 1983. In that atmosphere to recognize Kosovo and not to recognize TRNC creates moral dilemma for the EU. This is clearly double standards and saying Kosovo is a sui generis case does not change the fact that TRNC has much more a capacity to be an independent state that Kosovo and proofed this since 1983.

Kosovo among these examples constitutes a case that 114 countries recognized it as an independent state. Kosovo became independent with unilateral declaration of independence as a result of absence of prospects finding a solution regarding status issue. Kosovo is a part of the process of disintegration of the former Yugoslavia. Serbian administration's extreme human rights violations are being used as justification to conduct NATO operation to save people in Kosovo.

While in Taiwan case is based on balance of power politics regarding big powers relations with the PRC and cross strait relations, Kosovo model is based on "1. Using the just-cause argument of a massive breach of human rights by the central government as justification for recognizing a unilateral declaration of independence. 2. Using the last-resort argument of the lack of a reasonable expectation that further status negotiations could lead to a settlement. 3. The willingness of an outside power to supervise the strengthening of the institutions of the breakaway state. 4. The prospect of resolving the conflict between the parties through their joint integration within a broader framework on the basis of sovereign equality."⁵³

CONCLUSION

Among the three examples which were analyzed in this research, Kosovo and Cyprus cases had more similarities than Taiwan case. Kosovo and Cyprus includes two major ethnic groups, two religion, two languages and culture claiming right of the same territory. In both cases history was also used as an argument. In the case of ethnically based conflicts, identity issue becomes dominant and individual loyalties are quite rigid. Identity issue is particularly important in the case of Cyprus. The differences of the sides of the conflict will be widening while their separation time gets longer. In the post-Cold War era developments and particularly the independence of Kosovo changed the parameters in the process of the Cyprus question. The EU decision to accept Southern Cyprus as a member state as "Cyprus Republic" also

---

⁵³ Bruno Coppieters, "Conflict Resolution after 2008 Georgia-Russia War: The Taiwan and Kosovo Models as Tools for Mobilization and Comparison", Nationalities Paper: Journal of Nationalism and Ethnicity, Vol. 42, No. 5, September 2012, p. 683.

contradicted the EU's practice. In Europe Czechoslovakia divided and the two states emerged as Czech Republic and Slovakia and both of them became the EU member.

If parties have the history of conflict, to force or encourage population to live and share the same territory (disregarding bizonal solution) create security dilemmas which intensify violence. Kaufmann stated that "*restoring civil politics in multi-ethnic states shattered by war is impossible because the war itself destroys the possibilities for ethnic cooperation*".⁵⁴ Both in Kosovo and Cyprus there were conflict and bloodshed in recent history among major ethnic groups.

Post-Cold War international environment helped Kosovo to be an independent state and after Kosovo case, two state solutions started to be discussed in Cyprus also. August 2008 Russia-Georgia conflict and following Russian recognition of Abkhazia and South Ossetia's independence indicated that even the states of population of less than 200.000 and in the case of South Ossetia less than 100.000 can become independent.

In the case of Taiwan, The future prospect is very much dependent on how cross-strait relations would be developed. Despite the fact that ethnic, cultural and historical ties between mainland China and Taiwan, the differences of regimes in the both sides of the strait and also public opinion particularly in Taiwan would define the relations and possible outcomes. Confidence building measures if becomes successful might help at least continuation of peaceful negotiation and further economic integration.

---

54 Chaim Kaufmann, "Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars", *International Security*, Vol. 20, No. 4, Spring, 1996, p. 137.

BIBLIOGRAPHY

- Anastasiou Harry, *The Broken Olive Branch: Nationalism, Ethnic Conflict and the Quest for Peace in Cyprus*, Vol. 1 and Vol. 2, (Syracuse: Syracuse University Press, 2008).
- Berg Eiki and Toomla Raul, "Forms of Normalisation in the Quest for De Facto Statehood", *International Spectator*, Vol. 44, No. 4, December 2009, p. 27-45.
- Bush C. Richard, *Untying the Knot: Making Peace in the Taiwan Strait*, (Brookings Institution Press, 2005).
- Chen Lu, "Taiwan Protesters End Occupation of Parliament", *Epoch Times*, <http://www.theepochtimes.com/n3/607903-taiwan-protesters-end-occupation-of-parliament/>, 7 April 2014.
- Chen P. Dean, *US Taiwan Strait Policy, The Origins of Strategic Ambiguity*, Boulder & (London: First Forum Press, 2012).
- Chi Su, *Taiwan's Relations with Mainland China, A Tail Wagging Two Dogs*, (London and New York: Routledge, 2009), p. 1-30.
- Chiu Hungdah, "The International Legal Status of Taiwan", Jean-Marie Henckaerts (Ed.), *The International Status of Taiwan in the New World Order, Legal and Political Considerations*, (London: The Hague and Boston: Kluwer Law International Ltd, 1996), p. 3-8.
- Chris Wang, "Opposition, Groups Protests Trade Pact", *Taipei Times*, <http://www.taipetimes.com/News/front/archives/2014/03/19/2003586009>, 19 March 2014.
- Copper F. John, "The Taiwan Factor in US-China Relations", Suisheng Zhao (Ed.), *China and the United States, Cooperation and Competition in Northeast Asia*, (New York: Palgrave Macmillan, 2008), p. 171-191.
- Coppieters Bruno, "Conflict Resolution after 2008 Georgia-Russia War: The Taiwan and Kosovo Models as Tools for Mobilization and Comparison", *Nationalities Paper: Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol. 42, No. 5, September 2012, p. 677-701.
- FlorCruz Michelle, "Taiwan Student Protests Escalate: Economic Trade Agreement With Beijing Reflects Annexation Fears", *International Business Times*, <http://www.ibtimes.com/taiwan-student-protests-escalate-economic-trade-agreement-beijing-reflects-annexation-fears-photos>, 24 March 2014.
- Griffin Nicholas, *Ping-Pong Diplomacy: The Secret History Behind the Game that Changed the World*, (Simon&Schuster, 2014).
- Hatay Mete and Bryant Rebecca, *Negotiating the Cyprus Problem(s)*, (İstanbul: TESEV Publications, 2011).
- Holmes R. James, "The 2008 Elections and Asia's Maritime Future: A Clausewitzian Prognosis", in I Yuan (Ed.), *Cross-Strait at the Turning Point: Institution, Identity and Democracy*, Institute of International Relations English Series No.34, Institute of International Relations, National Chengchi University, Taipei, 2008, p. 319-346.
- Huang Eric Tinglun, *The Status of Taiwan Under International Law and in a Changing World*, 2007.
- Kan A. Shirley and Wayne M. Morrison, *US-Taiwan Relationship: Overview of Policy Issues*, Congressional Research Service, CRS Report, 18 November 2013.
- Kasım Kamer, "Power Shift in Taiwan and Its Implications on Cross-Strait Relations", *LEAM 13. Lodz East Asia Meeting, Power Shift in East Asia: Prospects for Developing Asian-European Ties*, Lodz/Poland, 1-2 June 2017.
- Kasım Kamer, "The Impact of the US Rebalancing Policy toward Asia Pacific on International Relations", *LEAM, 12. Lodz East Asia Meeting, Overwhelming Contraversies in East Asia*, Lodz/Polonya, 2-3 June 2016.
- Kasım Kamer, "Turkey-Taiwan Relations in the Context of Turkey's Asia Pacific Policy", *International Relations/Uluslararası İlişkiler*, Vol. 12, No. 45, 2015, p. 83-100.
- Kasım Kamer, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", *Akademik Bakış*, Vol. 1, No. 1, Winter, 2007, p. 57-72.
- Kasım Kamer, "Kıbrıs Sorunu ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci", in Harun Arıkan and Muhsin Kar (Ed.), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), p. 259-273.

- Kasım Kamer, "Kıbrıs Sorunu ve Doğu Akdeniz'de Güvenlik", Kamer Kasım and Zerrin A. Bakan (Der.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2004), p. 125-140
- Kaufmann Chaim, "Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars", *International Security*, Vol. 20, No. 4, Spring, 1996, p. 136-175.
- Klintonworth Gary, *China and Taiwan-From Flashpoint to Redefining One China*, Research Paper, 15-2000-01, http://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp0001/01RP15#develop, 7 November 2000.
- Kolstoe Pal, "The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi States", *Journal of Peace Research*, Vol. 43, No. 6, 2006, p. 723-740.
- Kuijper Hans, "Is Taiwan a Part of China?", Jean-Marie Henckaerts (Ed), *The International Status of Taiwan in the New World Order, Legal and Political Considerations*, London, The Hague and Boston: Kluwer Law International Ltd, 1996, p. 9-19.
- Nye Joseph S. Jr, "Our Pacific Predicament", *The American Interest*, <http://www.the-american-interest.com/articles/2013/2/12/our-pacific-predicament/>, March/April 2013.
- Özersay Kudret, *Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2002).
- Pegg Scott, "The Taiwan of the Balkans? The De Facto State Option for Kosovo", *Southern European Politics*, Vol. 1, No. 2, December 2000, p. 90-100.
- Petkova Lenka, Kosovo and the Turkish Republic of Northern Cyprus-Comparative Analysis, http://www.despiteborders.com/clanky/data/upimages/kosovo_cyprus.pdf, 2008.
- Pizzi Michael, "What is next for China-Taiwan Relations?", <http://america.aljazeera.com/articles/2014/2/15/what-s-next-for-chinataiwanrelations.html>, 15 February 2014.
- Sanchez Ray and Li Zoe, "Taiwan Legislature occupiers' ultimatum passes without response from government", <http://edition.cnn.com/2014/03/19/world/asia/taiwan-student-protests/>, 21 March 2014.
- Scobell Andrew, "Show of Force: The PLA and the 1995-1996 Taiwan Strait Crisis", <http://iis-db.stanford.edu/pubs/10091/Scobell.pdf>, January 1999.
- Uslu Nasuh, "Kıbrıs Sorunu ve ABD", in İrfan Ülger and Ertan Efeğil (Ed.), *Avrupa Birliği Kısacında Kıbrıs Sorunu*, (Ankara: Ahsen Yayıncılık, 2001).
- Wu, Joseph "Independence is the real Status quo", *Taipei Times*, 6 January 2004.
- Yılmaz E. Muzaffer, "Ethnic Identity and Ethnic Conflicts", *Akademik Bakış Dergisi*, No. 21, 2010, p. 1-22.
- Yu Peter Kien-hong, "The Republic of China and the United States: Official Relations Prior to 1979", in Yu San Wang (Ed.), *Foreign Policy of the Republic of China on Taiwan, An Unorthodox Approach*, (New York: Preager Publisher, 1990).
- <https://www.fas.org/irp/nic/battilega/taiwan.pdf>
- <http://www.taiwandc.org/twcom/tc102-int.pdf>
- "Beijing Exerts no Pressure on Trade Pact: MAC Chief", *The China Post*, <http://www.chinapost.com.tw/taiwan/china-taiwan-relations/2014/04/12/405138/Beijing-exerts.htm>, 12 April 2014.
- "Kosovo: Operation 'Allied Force' ", *House of Commons Research Paper* 99/48, 29 Nisan 1999, <http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp99/rp99-048.pdf>. Operation Allied Force, <http://www.defenselink.mil/specials/kosovo/>, 21 Haziran 1999.
- "The Comprehensive Proposal for Kosovo Status Settlement", *United Nations Office of the Special Envoy for Kosovo-UNOSEK-*, <http://www.unosek.org/unosek/en/statusproposal.html>, 26 Mart 2007.
- <http://www.kosovothanksyou.com/>
- http://www.mfa.gov.tr/NR!rdonlyres/CFIDE678-FA554B98_9E323D34C343EA5/0/DEKLARASYONMETNi.doc
- <http://www.ait.org.tw/en/taiwan-relations-act.html>
- <https://www.fas.org/irp/nic/battilega/taiwan.pdf>
- <http://www.taiwandocuments.org/taipei01.htm>
- <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897>
- <http://ankara.mfa.gov.ct.tr/joint-declaration-by-the-trnc-legislative-assembly-condemning-the-decision-of-the-greek-cypriot-house-of-representatives-to-commemorate-the-plebiscite-for-enosis-in-greek-cypriot-schools/>

The Waves of Turkey's Proactive Foreign Policy Hitting South-Asian Coasts: Turkey-Bangladesh Relations

Gürol BABA*

Abstract

An undisputed development in International Relations occurred in diplomacy. With the 21st century state-to-state diplomacy was diluted with the inclusion of several actors. In addition to state agencies and business circles, human and societal elements also became active actors of diplomacy. Therefore diplomatic actions in order to be successful need to cover many segments of social life in addition to politico-economic aspects. Turkish foreign policy, more clearly with Justice and Development Party (AKP) underwent through several changes. The most obvious one was its spurred proactivity. In contrast with the preliminary concerns, these changes, which were named by several analysts as neo-Ottomanism, did not tear off Turkey's relations with its historical and strategic allies, i.e. the US and the EU. Yet, they gave Turkish foreign policy an expanded focus and an extended outreach. This proactivity did not only operate via economy or diplomacy but also merged with the cultural heritage of Ottoman Empire and its commonalities shared by several countries in Turkey's very and far away neighborhoods. Although AKP's proactivity was more heavily felt in the Middle East, its waves hit Asia-Pacific as well. This article aims to elaborate how much of a contribution these cultural commonalities could/could have provided to AKP elites' diplomatic aims. Bangladesh in this sense is an important example since it was not a well-elaborated example in the literature and also depicts how quickly these commonalities could heal impaired bilateral relations with Turkey.

Key words: Proactive foreign policy, Turkey, Bangladesh, Justice and Development Party

Türkiye'nin Eylem Yanlısı Dış Politikasının Güney Asya Kıyılarına Yansımaları: Türkiye-Bangladeş İlişkileri

Özet

Uluslararası İlişkilerde tartışmasız gelişmelerden biri diplomasi alanında gerçekleşmiştir. 21. yüzyıl ile beraber devletler arası diplomasi, bünyesine giren pek çok unsur ile beraber daha karışık bir hal almıştır. Devlet birimleri ve ekonomik aktörlere ek olarak insani ve toplumsal yapılar da diplomasiin aktif aktörleri haline gelmişlerdir. Bu sebeple diplomatik hedef ve davranışlar başarılı olabilmeleri için

* Doç. Dr., Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

siyasal ve ekonomik sahalarla beraber sosyal ve cemiyet hayatının da pek çok safhasına hitap etmek durumundadırlar. Türk dış politikası da bu çerçevede özellikle Adalet ve Kalkınma Partisinin etkisinde ciddi bir değişim geçirmiştir. Bunlar içinde en belirginini ise giderek hızlanan proaktivitesidir. Bazı analizcilerin Yeni Osmanlılık olarak adlandırmış olduğu bu değişimler başlangıçtaki endişeleri haksız çıkaracak şekilde Türkiye'nin ABD ve AB gibi tarihi ve stratejik ortaklarıyla ilişkilerini koparmamıştır. Bunun aksine söz konusu değişiklikler Türk dış politikasına daha geniş bir odak ve daha öte bir eşik sunmuştur. Bu hareketlilik sadece ekonomi ve diplomasi ile işlememiş ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür mirasını da bünyesine katmıştır. Bu mirasa yakın olan devletleri de öncelik olarak ele almıştır. Bu makale ilgili kültürel yakınlık unsurları ve değerlerinin proaktif bir dış politika-ya ne derece katkıda bulunacağını işlemektedir. Bu çerçevede Bangladeş örnek olay incelemesi hem literatürde çok az bir değerlendirmeye sahip olduğundan faydalı hem de sosyo-kültürel yakınlık ve ortaklıkların bozulan ilişkileri toparlamada ne derece başarılı olduğunu göstermede açık ve güncel bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Proaktif dış politika, Türkiye, Bangladeş, Adalet ve Kalkınma Partisi

---

1. INTRODUCTION

An academically well-discussed question of Turkish foreign policy was its proactivity, spurred by Justice and Development Party (AKP) with early 2000s. Unlike the US and the EU's concerns, AKP's proactivity did not detach Turkey from its historical and strategic ties but aimed to develop a more multi-faceted and global outlook via increasing Turkey's outreach to the Middle East, Africa, Asia-Pacific and Latin America. Against some analysts' opinions that AKP has been "punching above its weight" in many areas of regional and global politics, Turkey achieved considerable diplomatic, political and economic success.¹ One of these formerly not-well-focused areas of Turkish foreign policy was South Asia. This article examines one of the least elaborated² issues in this sense: Turkey-Bangladesh relations.

An important approach in AKP's proactivity is to merge histo-cultural and socio-cultural with economic and political aims. Cultural and historical communalities assumed to pave the way for AKP's proactive foreign policy objects. Bangladesh fits into this scheme. Turkey-Bangladesh relations is a good example of how economic/commercial relations can be nurtured from cultural commonalities and common values.

---

1 Soner Cagaptay, *The Rise of Turkey: The Twenty-First Century's First Muslim Power*, (Nebraska: Potomac Books, 2014); Ziya Meral and Jonathan Paris, 'Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity', *The Washington Quarterly*, Vol.33, No.4, 2010, s. 75-86; Daniel Dombey, 'Turkey looks to punch above its weight' *Financial Times*, 27 September 2011; Ziya Öniş and Mustafa Kutlay, 'The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey', Vol. 71, No.2, 2017, s.164-183; Andrew F. Cooper and Jongryn Mo, 'Middle Middle Powers Can Punch Above Their Weight', *Wall Street Journal*, 4 November 2011; Helen Clark, 'Australia, MIKTA and the Middle Power Question', *The Diplomat*, 20 April 2015.

2 One academic article specifically examines the topic from a descriptive perspective in Turkish: Rahmat Ullah, 'Bangladeş ve Türkiye: İkili İlişkilerin bir Analizi', *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, Vol.9, No. 1, 2017, pp.30-44

This article aims to draw an insight about these cultural and historical commonalities and how they help AKP to boost bilateral relations. It firstly elaborates the main elements and approach of Turkey's proactive foreign policy; secondly, gives a general descriptive framework of the history, politics, and economy of bilateral relations and try to support this with an analytical insight about the future of two countries relations. The article depicts this from Turkey's point of view.

AKP's proactive approach for its foreign policy behavior and aims is a requirement of the changes in global diplomacy. Changes in global diplomacy narrowed down the distance between foreign affairs (which is more about people-to-people relations) and foreign policy (which is about state-to-state relations via official agencies). Global diplomacy, today, does not operate only via agencies. With well-known and increasingly popular concepts of soft power and public diplomacy people-to-people relations became not only complementary to state-to-state relations but also an indispensable requirement. Foreign affairs rest on historical connections, cultural insights, religious beliefs, social values, and business ethics. AKP elite read this requirement carefully and re-calibrated its foreign policy as an amalgamation of social, historical and cultural commonalities with political and economic gains. Rather than repeating the full-fledged discussed elements of Turkey-Bangladesh relations gives an example of how this amalgamation was formed and operated.

2. PROACTIVE FOREIGN POLICY: A TURKISH MODEL?

An important discussion in global diplomacy is about its evolution from bilateral to multilateral and towards 21st century's polyilateral diplomacy.³ With this new version more and more stakeholders has been taking part in the formation and the application of diplomacy, which is called new multilateralism. The diplomacy of 21st century is more about the management of relations between states and other actors⁴ including cultural and social agents/elements. With the "new" diplomacy, state-to-state relations (foreign policy) merged with people-to-people relations. For policy makers, it became almost a must to develop "ordinary people" related/relevant diplomatic practices in order to develop effective proactive diplomatic behavior.

AKP's proactive foreign policy followed Ahmet Davutoğlu's, who was Erdoğan's chief advisor from 2003 to 2009 and the Foreign Minister between 2009 and 2014, path until he became the Prime Minister. Davutoğlu's foreign policy merged with foreign affairs by resting on Ottoman Empire's cultural peculiarity and commonalities, which had their influence in the Middle East, Africa and many parts of Asia. With the refurbished foreign policy supported with an enhanced economy became more of a vibrant actor.

Not only Turkey's politico-economic awakening but also the new dynamics of the post-Cold War global politics facilitated AKP's proactivity. AKP carefully studied the ineffective, to a point unrealistic, foreign policy action in the very early stages of the post-Cold War, i.e. Turkey's argument to become the unofficial leader (or as a

---

3 Ilona Kickbusch, 'How is diplomacy changing', Graduate Institute Geneva, August 2012

4 Ronald Peter Barston, *Modern Diplomacy*, (London: Longmans, 2006)

Big Brother) of the Turkic states in Central Asia and the Caucasus. The ineffectiveness of these actions led AKP to develop a more sober and soft power and trade-oriented foreign policy.

For developing proactive and trade-oriented foreign policy, AKP needed to show to external world that the domestic environment is safe and profitable. Therefore AKP elites de-securitized formerly problematic issues and security threats.⁵ In the 1990s Kurdistan Worker's Party (PKK), political Islam, Iran and Syria were articulated as threats to national security, which were accepted and emphasized in the National Security Document in 1995.⁶ AKP elites redefined these threats. They run successful reform packages for EU criteria, which were emphasized by the European Commission on 6 October 2004 in Regular Report on Turkey that Turkey fulfilled the Copenhagen political criteria and the Commission recommended the Council to open accession negotiations.⁷ The Council decided to start accession negotiations with Turkey on 3 October 2005.⁸ Another booster was Turkey's liberalization, more inclusion of civil society, business sphere⁹ and direct/indirect aid via Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) into foreign policy. With such combination Turkey began to act as a "trading state" via primarily peaceful cooperative relations with its partners.¹⁰ It was also a partner-making process. Davutoğlu aimed to recalibrate the foreign policy with an eastern orientation.¹¹

This recalibration was articulated as neo-Ottomanism. AKP member of the Parliament and member of the Parliamentary Commission on Foreign Affairs, Suat Kınıklıoğlu addressed that "While the neo-Ottoman outlook naturally embraces the Ottoman geopolitical space and has no qualms about being a proactive actor in this geography, the traditionally conservative foreign policy establishment remains reluctant to come out of the comfort of not being a significant player... Yet the rise and rapid embrace of neo-Ottoman thinking in foreign policy cannot be explained by the impact of events in our immediate neighborhood only. The ascendancy of Ottomanism in Turkish society is likely to continue for some time. The challenge for Turkey followers will be to see whether neo-Ottomanism will be able to turn into a coherent and well-articulated ideology that will provide the intellectual legitimacy

---

5 Bülent Aras and Rabia Karakaya Polat, 'From conflict to cooperation: desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran', *Security Dialogue*, Vol. 39, No. 5, 2008, pp 492-515.

6 For details see: Bulut Gürpınar, 'Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika', *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 10, No. 39, pp.73-104.

7 For the text see: http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2004, (accessed on 21 August 2017)

8 For the text see: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en, (accessed on 21 August 2017)

9 Altay Atlı, 'Businessmen as diplomats: the role of business associations in Turkey's foreign economic policy', *Insight Turkey*, Vol. 13, No.1, 2011, pp. 119-128.

10 Kemal Kirişçi, 'Turkey's "demonstrative effect" and the transformation of the Middle East', *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 1, 2011, pp. 33-55; AO Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977); see also: Andr Bank and Roy Karadağ (2013) 'The 'Ankara Moment': the politics of Turkey's regional power in the Middle East, 2007-11', *Third World Quarterly*, Vol.34, No.2, pp.287-304.

11 Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 1, 2008.

to transform Turkey both domestically and regionally".¹² Neo-Ottomanism might not be elaborated as a significantly impactful foreign policy paradigm but more as a signal to the outside world that Turkey would like and aim to amplify its voice not only over its very neighborhood but also in far apart.

Such reorganization of foreign policy did not substantially change Turkey's stance towards its historical and strategic allies. Turkey and the US have been continuously cooperating in the Middle East. There have been hiccups in relations with the EU but we cannot talk about a real detachment, same with Israel. Even with Iran, Turkey has been favoring a diplomatic solution to the nuclear issue.

Although such orientation in foreign policy majorly focused on the Middle East, Asia also took its place. AKP policy makers' main criterion for choosing partners to deepen relations in Asia was either being "significantly" Muslim-populated or being shared cultural commonalities with Turkey or possibly the both. Six countries were firstly in Ankara's radar: China, Japan, Indonesia, Korea, Malaysia and Singapore. This was followed by opening new embassies in Naypidaw (Myanmar), Phnom Penh (Cambodia), Bandar Seri Begawan (Brunei). Turkey also took part in several regional/international organizations of Asian countries. Turkey's accession to the Treaty of Amity and Cooperation of ASEAN in 2010 and membership of the Asia Cooperation Dialogue (ACD) in September 2013, as well as active participation in the Pacific Islands Forum (PIF) as Post-Forum Dialogue Partner and the Shanghai Cooperation Organization (SCO) as Dialogue Partner. Ankara was also a founder of new international groupings covering a substantial part of Asia, i.e. MIKTA (acronym for Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey, and Australia). As a "trading state" Turkey's bilateral trade with Asia (and Pacific) has increased in the last decade from 15 billion USD to 50 billion USD in 2014. Currently more than 1300 Turkish firms are operating in the region. Turkey concluded free trade agreements with South Korea, Malaysia and Singapore. Muslim communities' role and issues in the region are also under Ankara's focus. Turkey, in this sense, supports the Southern Thailand dialogue process and contributes to the Southern Philippines peace process. Turkey also follows the situation in Rohingya and Myanmar.¹³ Although Bangladesh does not have an extensive weight in this respect, it is a clear example to show cultural commonalities could nurture Turkey's "trading state" skills.

3. TURKEY-BANGLADESH: CULTURE NURTURES *ÉCONOMIE POLITIQUE*

Although Turkey and Bangladesh geographically are way far apart from each other their social and cultural elements have interesting similarities. As a matter of fact, historically speaking cultural commonalities and their influence was more exposed than institutional and political ties.

The most significant element of such commonalities is the way that the Bengalis see Turkish model of Islam. One major example was the significance of Sufism

---

¹² Suat Kınıklıoğlu, 'The return of Ottomanism', Today's Zaman, 27 March 2007.

¹³ <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-relations-with-east-asia-and-the-pacific.en.mfa>, (accessed on 21 August 2017)

within Bengali Muslims. Ottomans were great promoter of Sufism. Secondly, in the first quarter of 20th century Bengali Muslims supported the territorial integrity of Ottoman Empire.¹⁴ They saw Ottoman Caliphate as a symbol of Muslim unity. Same group of Muslims started to Caliphate movement for protecting the Caliphate as an institution protected and run by the Ottoman reign. The movement organized various demonstrations in sub-Indian continent. They also established Indian Caliphate Committee in December 1921 and until 1923 they sent almost 800 thousand Turkish Liras to the Ottoman Army.¹⁵

Bengali Muslims' sympathy and support was not only to the institution of Caliphate but also to the Turkish nation, which took the legacy of Ottoman Anatolia. The interest and influence goes back to the 1920s to the Turkish War of Independence and particularly to Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk's influence could be seen in daily, educational and public spheres. The Muslims of South Asia including the Bengalis, had supported the War. The respect and admiration for Atatürk is reflected in the epic poem *Kamal Pasha*, written by Kazi Nazrul Islam, national poet of Bangladesh, in 1921.¹⁶ This poem has been on the curriculum in Bangladesh schools. Besides, on major avenue in Dhaka and another one in Chittagong have been named as "Kemal Atatürk Avenue". Furthermore, a high school in Dagan Bhuiyan, in Feni and a Turkish language center in Dhaka Cantonment were named as "Atatürk Model High School" and "Mustafa Kemal Turkish Language Center". In the same vein, the support of the Bengal people during the Turkish War of Independence is still remembered with gratitude by the Turkish people.

Mevlana Celaleddin Rumi is also an influential figure in Bangladesh's cultural sphere. The second busiest airport of Bangladesh, formerly known as "Sylhet Airport" was renamed as Shahjalal International Airport to honor Hazrat Shah Jalal, one of the students of Mevlana Jalaluddin Rumi in Konya.

However, during 1965 India-Pakistan War, Turkey supported Pakistan via military equipment and medical personnel transfer.¹⁷ During Bangladesh Liberation War in 1971, the relations were very complicated due to Turkey's continued support for Pakistan.¹⁸ After Pakistan's defeat, Bangladesh was established, Turkey recognized Bangladesh as a state on 22 February 1974 on the occasion of the Organization of Islamic Cooperation Summit in Lahore.¹⁹ Turkey was one of the first countries recognizing the independence of Bangladesh. The Turkish Embassy in Dhaka was opened in 1976 and the Embassy of Bangladesh in Ankara in 1981.

---

14 Sufia Ahmed, *Khilafat Movement*, http://en.banglapedia.org/index.php?title=Khilafat_Movement, (accessed on 21 August 2017)

15 For details see: Salih Pay, 'Indian Muslims, Ottoman Empire and Caliphate during Colonial Period', *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, No. 2, 2015, pp. 284-289; Muhammad Mojum Khan, *The Muslim Heritage of Bengal*, (Leicestershire: Kube Publishing, 2013).

16 <http://dhaka.emb.mfa.gov.tr/>, (accessed on 21 August 2017)

17 S.M. Burke and Lawrence Ziring, *Pakistan's foreign policy: an historical analysis*, (Karachi : Oxford University Press, 1990), 354.

18 *Milliyet*, 'Pakistan'a Cephane_Yollayacağız', 14 December 1971.

19 Munir Hussain, 'Pak-Turkey relations: On the common ties', *Alternatives*, Vol. 7, No.2, 2008, pp. 67-85, 117.

Yet these cultural influences were not transformed into deeper commercial and/or political relations. In foreign policy sphere it is not that easy to claim that Turkish-Bangladesh relations have been very deep and strong and mostly since Asia-Pacific region has not been one of Turkey foreign policy focuses until the AKP's change of action.

3.1. Development of Relations

Establishment of official bilateral relations goes back to the end of 1970s. Former Bangladesh President Ziaur Rahman became the first Bangladeshi head of state to visit Ankara.²⁰ In 1982 Turkish President Kenan Evren and in 1986, the Turkish Prime Minister, Turgut Özal paid visits to Bangladesh. Turkish President Süleyman Demirel joined Nelson Mandela and Yasser Arafat at the silver jubilee celebrations of Bangladesh's independence in 1997. In 1998, the two countries co-founded the Developing 8 Countries group (D-8). In October 1999 Bangladesh President Sahabuddin Ahmed visited Turkey, which was followed by Bangladesh President Zillur Rahman's visit in November 2009.

Until 2009, Turkey and Bangladesh concluded several agreements. The agreements cover various issues, i.e. trade, economic and technical cooperation, culture, military training and education, banking, maritime/shipping, double taxation.²¹ In 2007 Turkey-Bangladesh Chamber of Commerce and Industry was founded.

2009 was the turning point in bilateral relations. With the spurring of proactivity in Turkish foreign policy, Ankara began to increase Turkey's clout in previously discarded parts of the world. South Asia was one of them. Accordingly, President Abdullah Gül visited Bangladesh in February 2010. During the visit Turkish and Bengali officials decided to establish Turkey-Bangladesh Business Council.²²

Bilateral relations diversified and began to deepen especially with the Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan's visit to Dhaka in 2010. Erdoğan's visit was the first Turkish Prime Ministerial visit to Bangladesh after 21 years with an extensive agenda. Erdoğan's agenda conforms to Asian inter-state relations *modus operandi*, which is primarily economic-commercial. Erdoğan stated that even increased trade volume from 47 million to 658 million USD from 2002 to 2009 did not reflect the actual potential between two countries. Erdoğan's wish was to increase this volume to 3 billion USD for 2015. Although the commercial relations could not quite catch this volume, in 2016 the import and export values were doubled, climbed up to 1 billion USD.²³ During the visit Turkish and Bangladesh leaders also discussed cooperation in health, tourism, education and terrorism.²⁴

---

20 Bernard Kennedy, 'Ambassador Rezaqul Haider: mediating for commerce', *Diplomat*, 14 December 2005, pp. 3-14.

21 For the full list see: www.mofa.gov.bd

22 <https://www.deik.org.tr/asia-pacific-business-councils-turkey-bangladesh-business-council>, (accessed on 21 August 2017).

23 For details see: www.ekonomi.gov.tr

24 Turkey, Bangladesh forge links, seek higher cooperation in trade, 15 November 2010, <https://www.turkishnews.com/en/content/2010/11/15/turkey-bangladesh-forge-links-seek-higher-cooperation-in-trade/>, (accessed on 21 August 2017).

Erdoğan's visit was a clear depiction for AKP's proactivity in Bangladesh. His arguments and agenda showed the trade-oriented focus of new Turkish foreign policy. Erdoğan did not stress problematic issues of the past, i.e. with Pakistan, but utilized cultural commonalities to harvest a greater trade output.

Erdoğan's efforts were well received by Bangladesh elites. Bangladesh Prime Minister Sheikh Hasina responded to Erdoğan's visit in 2011 during the UN's the Least Developed Countries Conference²⁵. During the visit several cooperation schemes were concluded on customs, mutual protection of investments, technical and scientific cooperation, visa exemption for official, diplomatic passports. On the occasion of the Summit the Turkey-Bangladesh Business Council was assigned as the official actor for improving bilateral trade and industrial cooperation, especially by trying to increase the number of Turkish companies' presence and network in Bangladesh. This also shows how Turkey utilized international platforms to assert its cause to carve out more politico-economical gains.

Turkey's efforts continued in 2012. Since then, Bangladesh and Turkey have been in talks to sign a free trade agreement. Bangladesh and Turkey have signed a joint protocol on trade and investment in 2012. The Bangladesh-Turkey Joint Economic Commission has been holding biennial meetings to discuss the ways for increasing bilateral trade and investment. Same year, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) increased its activities in Bangladesh. The agency opened 10 medical clinics, computer labs, education centers. The activities are currently on education, health, agriculture, and supporting administrative infrastructures.²⁶

In 2013, Turkey supplied Otokar Cobra light armored vehicles to the Bangladesh Army.²⁷ Bangladesh signed an agreement with Turkey on military training, education and joint cooperation between forces of both nations on 10 March 1981 at Dhaka. According to the military cooperation agreement signed in 2008, Turkey provides military equipment to one Bangladesh military unit once every year. As per agreement Turkey's Naval special forces trained Bangladesh Navy's special forces Special Warfare Diving and Salvage.²⁸

Two countries made this bilateral interaction/influence more exposed by showing their cordiality more visible in daily life. One street in Dakka and another one in Chittagong were named as "Kemal Atatürk" and the Turkish language training center in Dakka military headquarters was named as "Mustafa Kemal". In Ankara two streets were named as "Sheikh Mucib-ür-Rahman" ve "Zia-ür-Rahman".²⁹

Yet this cordiality was not free of strain. Developments in 2016 shook the deepening of bilateral relations.

---

25 <http://unohrlls.org/about-ldcs/istanbul-programme-of-action/>, (accessed on 21 August 2017).

26 For details see: www.tika.gov.tr

27 <https://defence.pk/pdf/threads/bangladesh-army-awards-1-billion-apc-contract-to-turkey.511084/page-2>, (accessed on 21 August 2017).

28 For details see: <https://defence.pk/pdf/threads/turkey-bd-can-take-joint-steps-in-defense-industry-turkish-pm-erdogan.172595/>, (accessed on 21 August 2017).

29 Rahmat Ullah, 'Bangladeş ve Türkiye: İkili İlişkilerin bir Analizi', Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi, Vol.9, No. 1, 2017, pp.30-44, 39.

3.2. Freezing of Relations

In 2016, the diplomatic relations between two countries became complex when Bangladesh denounced Turkey's consecutive requests to free several Bangladeshi Jamaat-e-Islami leaders who have been convicted for war crimes during Bangladesh Liberation War by the International Crimes Tribunal in Bangladesh in 2013. When Moulana Motiur Rahman Nizami, chief of the Jamaat-e-Islami, Bangladesh's biggest Islamic Political Party Jamaat-e-Islami and an alliance of the ruling Bangladesh Nationalist Party, was executed on 11 May 2016.³⁰

Turkey withdrew its Ambassador. This was followed by a handful of protests in Turkey against the execution. Erdoğan on 12 May expressed his deep regret about the execution of a political leader. He also stated that Nizami, as a political leader, did not deserve such punishment and execution. Erdoğan claimed that 'Nizami had not committed any "earthly sins," and described the Bangladeshi authorities' handling of his trial as undemocratic'.³¹

Even if the relations were strained, the socio-cultural and historical affinities prevented the bilateral relations from tearing off. Current Bangladesh Ambassador in Ankara, M. Allama Siddiki, stated that, he was sure that during the time of the above-explained crisis, the politico-cultural closeness between Turkey and Bangladesh was much stronger and bigger than any bilateral issue.³² This also illustrates that people-to-people relations always have a potential to heal state-to-state affairs.

3.3. Revitalization of Relations

As, it was expected, the relations revived pretty quickly. After Bangladesh's condemnation of the coup d'état attempt to overthrow the Erdoğan government on 15 July 2016, relations began to improve. Consequently, Ankara sent a new ambassador to Dhaka. After arrival, the new Turkish ambassador remarked, 'Bangladesh had helped Turkey by expressing its support to Erdoğan's government after the failed coup attempt'. The ambassador commented that the relations between the two countries have become normal, and even has the potential to be deepened in sensitive strategic issues, i.e. in helping Bangladesh to control militancy in the country.³³

In 2017, a committee of representatives from Bangladesh Export Promotion Bureau, Investment Development Authority and Metropolitan Chamber of Commerce and Industry visited Turkey in April-May. Several seminars organized in Turkey on trade and investment, which were attended by 140 Turkish businessmen, industrialists, and investors. There again it was emphasized that 1.2 billion USD of bilateral trade volume is way below the actual potential. In order to increase this volume it was argued that Turkish companies should invest more in areas of petro-chemical, construction, hotel, tourism, and health care in Bangladesh. For such acceleration

---

30 Samuel Ramani, 'Can Bangladesh and Turkey Mend Frayed Ties?', *The Diplomat*, 4 July, 2016.

31 *Ibid.*

32 Personal interview with Ambassador M. Allama Siddiki, 15 August 2017.

33 Sheikh Shahariar Zaman, 'Turkey wants to restore ties with Bangladesh', 9 September 2016, <http://www.dhakatribune.com/bangladesh/2016/09/09/turkey-wants-restore-ties-bangladesh/>, (accessed on 21 August 2017).

Turkish businessmen urged the Bangladesh authorities to further improve/liberalize banking, customs, and taxation systems. The need for foreign direct investments in order to overcome some trading difficulties were also articulated.³⁴ The increasing cordiality between two countries' businessmen and officials also strengthen Turkey's connections with the East regarding their growing tensions with Europe and restive environment in the neighborhood.

4. FUTURE POTENTIAL AND NEEDS

Turkey and Bangladesh have historical and continuously deepening cultural commonalities, which facilitates developing politico-economic ties. Moreover developing these relations have an obvious win-win situation for both.

Turkey has been aiming to develop its relations with Asia but has been also searching for a platform and/or partners. Ankara's attempts to move closer to ASEAN as becoming a sectoral dialogue partner, Shanghai Cooperation Organization's dialogue partner since 2013, being an active member of MIKTA with 3 members from Asia-Pacific are three considerable actions. A significant *modus operandi* of Asian international affairs is administering inter-governmental relations via bilateral interactions. Turkish-Bangladesh relations requires attention in this sense. Ankara needs to boost its bilateral relations in Asia if it aims to increase its clout in the region.

Another important requirement in this sense is to pragmatically compartmentalize the issues of bilateral relations. Trade and security related issues could top the agenda and any sort of politically spikey bits could be pushed down in the bilateral relations list.

Another requirement for Turkey is to increase its clout for the Belt and Road Initiative (BRI), which has become China's most ambitious foreign trade and investment project in its 13th Five-Year Plan, potentially similar in size to the Trans-Pacific Partnership Agreement, previously proposed by the U.S. China's 2017 Government Work Report identified the BRI as an anchor for expansion and enhancement of the "opening up" policy, with international capacity cooperation as a key component. Turkey clearly sees the BRI as building its role as the land and sea transportation hub to Europe from Asia. Many of the Turkish scholars saw its potential to revive trade and investment for their own businesses while unlocking development in countries along the Silk routes. Given Turkey's own changing attitude about the European Union, many Turkish experts believed that the BRI positions them advantageously. Again to make itself more relevant for BRI, Turkey is in need of increasing the number of partners in Asia, and Bangladesh is obviously a very useful one.

For Bangladesh, cooperating with Turkey has obvious advantages regarding counter-terrorism against the Islamic Chattria Shibir, the Ansarullah Bangla Team, and Hizbut Tahrir, iron and steel, textile, and chemical material industries. Turkey's foreign direct investments would also be indisputable help for Bangladesh economy.

---

34 Personal interview with Ambassador M. Allama Siddiki, 15 August 2017.

REFERENCES

- Akmal, Hussain. 'Bangladesh and The Muslim World', in: Emajuddin Ahamed, (Ed), Foreign Policy of Bangladesh: A Small State's Imperative, (Dhaka: Komol Kuri Prokashon, 2004), pp.110-124.
- Aras, Bülent and Rabia Karakaya Polat, 'From conflict to cooperation: desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran', Security Dialogue, Vol. 39, No. 5, 2008, pp 492-515.
- Atli, Altay. 'Businessmen as diplomats: the role of business associations in Turkey's foreign economic policy', Insight Turkey, Vol. 13, No.1, 2011, pp 119-128.
- Bank, Andr and Roy Karadag (2013) The 'Ankara Moment': the politics of Turkey's regional power in the Middle East, 2007-11, Third World Quarterly, Vol.34, No.2, pp.287-304
- Barston, Ronald Peter. Modern Diplomacy, (London: Longmans, 2006)
- Burke, S. M. and Lawrence Ziring, Pakistan's Foreign Policy, Oxford University Press, 1990.
- Çağaptay, Soner. The Rise of Turkey: The Twenty-First Century's First Muslim Power, (Nebraska: Potomac Books, 2014).
- Clark, Helen. 'Australia, MIKTA and the Middle Power Question', The Diplomat, 20 April 2015.
- Cooper, Andrew F. and Jongryn Mo, 'Middle Middle Powers Can Punch Above Their Weight', Wall Street Journal, 4 November 2011.
- Davutoğlu, Ahmet. "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", Insight Turkey, Vol. 10, No. 1, 2008.
- Dombey, Daniel. 'Turkey looks to punch above its weight', Financial Times, 27 September 2011.
- Gürpınar, Bulut. 'Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika', Uluslararası İlişkiler, Vol. 10, No. 39, pp.73-104.
- Hasan, Rubab. Pakistan-Turkey Relations, Ph.D. Thesis, University of Karachi, 2001.
- Hirschman, AO. The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977).
- http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2004,
- <http://www.dhakatribune.com/bangladesh/2016/09/09/turkey-wants-restore-ties-bangladesh/>
- <http://www.dhakatribune.com/opinion/op-ed/2017/05/19/can-bangladesh-turkey-friends/>
- <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-relations-with-east-asia-and-the-pacific.en.mfa>
- https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en
- Kennedy, Bernard. 'Ambassador Rezaqul Haider: Mediating for commerce', The Diplomat, 14, December 2005.
- Khan, Muhammad Mojlum. The Muslim Heritage of Bengal, (Leicestershire: Kube Publishing, 2013).
- Kickbusch, Ilona. 'How is diplomacy changing', Graduate Institute Geneva, August 2012
- Kirişçi, Kemal. 'Turkey's "demonstrative effect" and the transformation of the Middle East', Insight Turkey, Vol. 13, No. 1, 2011, pp 33-55;
- Kınıklıoğlu, Suat. 'The return of Ottomanism', Today's Zaman, 27 March 2007.

- Meral, Ziya and Jonathan Paris, 'Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity', *The Washington Quarterly*, Vol.33, No.4, 2010, pp. 75-86.
- Milliyet, Pakistan'a Cephane Yollayacağız, 14.12.1971.
- Öniş, Ziya and Mustafa Kutlay, 'The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey', *Vol. 71, No.2, 2017*, pp.164-183.
- Pay, Salih. 'Indian Muslims, Ottoman Empire and Caliphate during Colonial Period', *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, No. 2, 2015, pp. 284-289.
- Ramani, Samuel. 'Can Bangladesh and Turkey Mend Frayed Ties?', *The Diplomat*, 4 July, 2016.
- Siddiki, M. Allama. Interview, 15 August 2017.
- Sufia, Ahmed. *Khilafat Movement*, 2014 http://en.banglapedia.org/index.php?title=Khilafat_Movement
- Symes, Peter. *Khilafat Movement Receipt*, 2014 http://www.pjsymes.com.au/articles/Khilafat.htm#end_1
- Türkiye Cumhuriyeti, Dacca Büyükelçiliği, Büyükelçinin Mesajı, <http://dhaka.emb.mfa.gov.tr/AmbassadorsMessage.aspx>
- Türkiye Cumhuriyeti, Ekonomi Bankanlığı, Dacca Ticaret Müşavirliği Şubat 2016, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-221599>
- Ullah, Rahmat. 'Bangladeş ve Türkiye: İkili İlişkilerin bir Analizi', *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, Vol.9, No. 1, 2017, pp.30-44
- Zaman, Sheikh Shahariar. 'Turkey wants to restore ties with Bangladesh', 9 September 2016, <http://www.dhakatribune.com/bangladesh/2016/09/09/turkey-wants-restore-ties-bangladesh/>

Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye İle AB Arasında İmzalanan Geri Kabul Anlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme

Kerem BATIR*

Özet

Geri Kabul Anlaşmaları son dönemde, özellikle 2015 yılında Avrupa'ya doğru yaşanan düzensiz göç akımı nedeniyle gündeme gelmiş olmasına rağmen Avrupa Birliği uygulamasında elli yıldan uzun bir geçmişe sahiptir. Avrupa Topluluklarının kurulduğu ilk yıllardan bu yana önceleri Üye Devletler arasında daha sonra Üye Devletlerle üçüncü ülkeler arasında ve nihayet Avrupa Birliği ile üçüncü ülkeler arasında geri kabul anlaşmaları imzalanmıştır. Avrupa Birliği'nin Amsterdam Antlaşması ile göç konusunda yetki kazanması ile birlikte AB'nin bu alandaki çabaları yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada önce geri kabul kavramının çıkış noktası ve uluslararası hukuktaki yeri değerlendirilecek, daha sonra tarihsel süreç içinde geri kabul anlaşmaları dönemler halinde ele alınacaktır. Bu bağlamda son dönem geri kabul anlaşmaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Son bölümde ise Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan geri kabul anlaşması ve bu anlaşmanın Türk vatandaşları ve üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulüne ilişkin hükümleri incelenecek, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yaşanan gelişmeler irdelenecektir.
Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Göç Politikası, Geri Kabul Anlaşmaları, Sığınmacı, Düzensiz Göç, Güvenli Üçüncü Ülke

European Union's Readmission Agreements: a Legal Analysis Within the Framework of Readmission Agreement Between Turkey and The EU

Abstract

Although Readmission Agreements became main topic of conversation during the irregular migration flow towards Europe especially in 2015, they have a history of more than fifty years in EU practice. Since the foundation of the European Communities, readmission agreements have been concluded first between the Member States, then between the Member States and third countries and later between the European Union and third countries. The EU effort in this field intensified after the Amsterdam Treaty where the EU was empowered with competences in migration issues. This study will focus on first the starting point of the readmission concept and its place in international law, later examine readmission agreements in the historical process. Within this context latest term readmission agreements will be analysed in detail. Last part will be focus on the readmission agreement between Turkey and the EU. The provisions regarding to the readmission of Turkish nationals and third country nationals will be analysed in detail together with the developments during the implementation of the agreement.

Key words: European Union, Migration Policy, Readmission Agreements, Asylum-seeker, Irregular Migration, Safe Third Country

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

1.GİRİŞ

Geri Kabul Anlaşmaları Avrupa Birliği'nin 1970li yıllardan başlayarak artan bir biçimde göçmen akımına maruz kalmasına karşı geliştirdiği çarelerden birisidir. Dünya üzerinde istikrarsızlaşan bölgelerden daha istikrarlı bölgelere doğru göç akını başladığında göçmenlerin ana güzergâhlarından biri daima Avrupa yönünde olmaktadır. Avrupa Birliği Üye Devletleri önceleri bu göçmen akışı ile mücadele etmek üzere münferiden düzensiz göçün kaynağı olan ülkelerle geri kabul anlaşmaları imzalamaya çalışmışlar ancak bu ülkelerden gelen göçmenlerin pek çoğu için bu ülkelere geri dönmek hayati tehlike arz ettiğinden ya da göçmenlerin hangi ülkelerden geldiklerini tespite yarayan belgelerin bulunmadığından başarılı sonuçlar alınamamıştır. Bunun üzerine sadece kaynak ülkelerle değil bu kişilerin AB ülkelerine gelirken geçiş yaptıkları ülkelere de geri kabul yükümlülüğü getiren anlaşmalar gündeme gelmiş ve AB'nin son dönem politikası bu anlaşmaları yaygınlaştırmak olmuştur.

Bu çalışmada geri kabul kavramını uluslararası hukuk açısından ele aldıktan sonra geri kabul anlaşmaları özellikleri itibarıyla üç döneme ayrılarak incelenmiş, halen pek çok ülkeyle müzakereler devam etmekte olduğundan son dönem geri kabul anlaşmaları üzerinde daha fazla durulmuştur. Bu bağlamda Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan geri kabul anlaşması da detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN GERİ KABUL KAVRAMI

1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 13.2. Maddesi uyarınca herkese kendi ülkesi de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir. Bu hüküm BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile daha da geliştirilmiş, Sözleşmenin 12.2. Maddesi uyarınca herkesin kendi ülkesi de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeyi terk etmekte özgürdür, yine 12.4. maddesi uyarınca hiç kimsenin kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz. Benzer bir hükme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 4 numaralı Ek Protokolünde de yer verilmiştir. Bu metinlerin hiçbirinde kişinin kendi ülkesine dönme hakkı ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş, kapsamı ve sınırları belirsiz bırakılmıştır.

Devletin kendi vatandaşlarını ya da yabancıları uluslararası hukuk çerçevesinde geri kabul yükümlülüğünün olup olmadığı tartışma konusudur. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde kişilere tanınan ülkelere dönme hakkı devletlere de bu kişileri kabul etme yükümlülüğü yüklemektedir. Ancak geri kabul anlaşmaları bağlamında tartışılan kişinin kendi isteği ile ülkesine geri dönme hakkı bağlamında bir geri kabul yükümlülüğü değil, devletler arasında bir devlette yasa dışı bir şekilde bulunan diğer devlet vatandaşının ilk devletin talebi üzerine bu kişiyi geri kabul etme yükümlülüğünün olup olmadığıdır.

Konuyu bireylerin sahip olduğu ülkelere dönme hakkından bağımsız olarak ele alırsak Kay Hailbronner bir devletin kendi vatandaşlarını geri kabulü prensi-

binin uluslararası hukuk çerçevesinde imzalanan anlaşmalarda genel olarak tanındığını, hatta yeknesak bir *opinio juris* ve kesintisiz devlet uygulaması da mevcut olduğundan geri kabul prensibinin uluslararası teamül hukukunda da mevcut bir ilke olduğunu ileri sürmektedir.¹ Bu durum hali hazırdaki vatandaşlara ilişkin olup devletlerin eski vatandaşlarının geri kabulünde yeterli düzeyde devlet uygulaması ve yine yeterli düzeyde yeknesak bir *opinio juris*'in bulunmadığından hareketle devletlerin eski vatandaşlarını geri kabulüne ilişkin genel bir yükümlülük olmadığı da tespit edilmiştir.

Devletlerin kendi vatandaşlarını ülkelerine geri kabulünün yanı sıra Avrupa Birliği'nin imzaladığı geri kabul anlaşmaları ile gündeme gelen başka devlet vatandaşlarının transit olarak ilgili devletten Üye Devlete geçmesi halinde geri kabulüne ilişkin olarak, hükümler konulmasına rağmen devletler arasında ortak bir uygulamanın ve *opinio juris*'in yokluğu nedeniyle teamül hukukundan kaynaklanan, Uluslararası hukukta üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulüne ilişkin bir yükümlülüğün varlığı bu kişiler ilgili devletin topraklarından transit geçerek gelseler dahi genel olarak kabul görmemektedir.² Ancak Hailbronner uluslararası hukukun genel prensipleri çerçevesinde bir devletin komşusu olan bir devlette bulunan üçüncü ülke vatandaşlarını, bu kişilerin yasa dışı göçünün tolere edilmesi yahut desteklenmesi halinde, geri kabulü yükümlülüğü altında olduğunu iddia etmektedir. Hailbronner bu iddiasını devletler arasındaki iyi komşuluk ilişkileri prensibine dayandırmaktadır.³ Ancak bu görüşün biraz zorlama olduğu ve uluslararası hukukta bu konuda açık bir ilkenin bulunmadığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulü tartışmalarına farklı bir açıdan, mülteciler hukuku perspektifinden de yaklaşmak mümkündür. 1970li ve 1980li yıllarda Avrupa'ya yönelik sığınmacı akını hacim ve nitelik değiştirerek artmaya başladıkça Avrupalı hükümetler insani nedenler dışında yasal göçü neredeyse tamamen durdurdular. Bu dönemde iltica başvuruları artmış ancak başvuranların sığınmacı mı yoksa ekonomik göçmen mi oldukları tartışmalı hale gelmiştir. Bu dönemde devletler mülteci statüsü vermekten kaçındıkları için başvuruda bulunanlar birden çok devlete iltica başvurusunda bulunmaya başlamışlar; durum giderek büyüyen bir sorun haline almıştır. Bu dönemde başta İskandinavya ülkeleri olmak üzere devletler, yasalarında değişiklikler yaparak "ilk iltica başvurusunda bulunulan ülke" kavramını getirmişlerdir; buna göre iltica talebinde bulunacak olan kişiler ilk ayak bastıkları ülkede başvurularını yapacaklardır. Böylece başka ülkelerden geçerek gelen sığınmacıların iltica başvuruları kabul edilmeden bu ülkeye gelmeden önce geçtikleri ülkeye iadeleri gündeme gelmiştir.⁴

1 Kay Hailbronner, "Readmission Agreements and the Obligation on States under Public International Law to Readmit their Own and Foreign Nationals", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Yıl: 1997, Cilt:57, s.45.

2 Annabelle Roig ve Thomas Huddleston, "EC Readmission Agreements: A Re-evaluation of the Political Impasse", *European Journal of Migration and Law*, Yıl:2007, Cilt:9, s.364.

3 Kay Hailbronner, a.g.m., s.46.

4 Violeta Moreno-Lax, "The Legality of the "Safe Third Country" Notion Contested: Insights from the Law of Treaties", içinde G.S. Goodwin-Gill and P. Weckel (der.), *Migration & Refugee Protection in the 21st Century: Legal Aspects - The Hague Academy of International Law Centre*

1951 Mülteci Sözleşmesinde iltica başvurularının hangi devlete yapılacağı konusunda bir düzenleme yoktur. Sözleşmenin 31. Maddesinde "... hayatlarının ve özgürlüklerinin tehdit altında bulunduğu ülkeden doğruca gelerek..." şeklindeki düzenleme de başvuruya ilişkin olmasa da iltica taleplerinin ilk gelinen ülkede yapılmasını işaret ettiği söylenebilir. İltica talebinde bulunan kişilerin hayatı ya da özgürlükleri tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına geri gönderilmesi veya iade edilmesi Sözleşmenin 33. Maddesi ile yasaklanmıştır. Bu bağlamda gelen sığınmacıların hayatlarının ve özgürlüklerinin tehdit altında olmadığı güvenli bir üçüncü ülke olarak geri kabul anlaşmaları ile transit geçiş yaparak geldikleri ülkelere iadeleri mümkündür.⁵ Kaldı ki sığınmacıların hukuki statüleri bir Üye Devletin topraklarına varmalarından sonra ilk evrede değerlendirilmekte, AB Prosedürleri ve Yeterlilik Yönergeleri çerçevesinde koruma talepleri ret edilenlerin geldikleri kaynak ülkeye ya da transit ülkeye geri gönderilmelerini sağlamak için geri kabul anlaşmaları kullanılmaktadır.⁶

Diğer taraftan bu çalışmanın konusu olan geri kabul anlaşmaları ile hem vatandaşların geri kabulü hem de vatandaş olmayan üçüncü ülke vatandaşlarının ya da vatansızların geri kabulü anlaşma metinlerinde yer bulmaya başladıkça geri kabul uluslararası antlaşmalar hukukunun bir parçası haline gelmiştir. Yine de anlaşmalar sadece taraf olan devletleri bağladığı için bir kuralın tüm devletlere uygulanabilmesi için uluslararası teamül kuralı haline gelmesi gerekmektedir. Yukarıda da izah edildiği gibi an itibarıyla teamülde henüz böyle bir kural oluşmasından bahsedilemez.

3. GERİ KABUL ANLAŞMALARININ TARİHÇESİ

Geri kabul anlaşmalarının Avrupa'daki tarihi oldukça eskidir. 1818-1819 yıllarında Prusya ile diğer Alman devletleri arasında bir dizi geri kabul anlaşması imzalanmıştır. Yine 1906 yılında Almanya ve Hollanda arasında imzalanan geri kabul anlaşması bugünkü geri kabul anlaşmalarına benzer bir yöntem getirdiği kabul edilmektedir.⁷

1950li ve 1960lı yıllar Avrupa devletlerinin kendi aralarında geri kabul anlaşmalarını yaptıkları yıllardır. Özellikle 1958 yılında kurulan Benelux Ekonomik Birliği üyeleri yaptıkları anlaşma ile üçüncü ülke vatandaşlarının ülke dışına çıkarılması ve geri kabulü konularında etki doğurmaktaydı. Benelux, Fransa(1964), Avusturya(1965) ve Almanya (1966) ile geri kabul anlaşmaları imzalamıştır.⁸ "*Birinci Nesil Geri Kabul Anlaşmaları*" olarak da nitelendirilebilecek bu anlaşmalar henüz Topluluk

---

for Research (Leiden: Martinus Nijhoff, 2015), ss.663-665.

5 Ancak doktrinde güvenli üçüncü ülke kavramı tartışılmakta ve hukuki ve orantılı çözüm için kaldırılması taleplerini ileri sürenler de vardır. Violeta Moreno-Lax, a.g.m., ss.717-719.

6 Mariagiulia Giuffrè, "Readmission Agreements and Refugee Rights: From a Critique to a Proposal", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 32, No. 3, s.110.

7 Nils Coleman, *European Readmission Policy, Third Country Interests and Refugee Rights, Immigration and Asylum Law and Policy in Europe*, (Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2009),s.13.

8 Nils Coleman, a.g.e., s.15.

ülkeleri arasında sınır kontrollerinin ortadan kalkmadığı ve serbest dolaşım haklarından sadece işçilerin ve ekonomik bir faaliyette bulunan kişilerin yararlandığı dönemde önemliydi. Bu anlaşmalar üçüncü ülke vatandaşlarının da geri kabulünü içermekle birlikte geri kabulü istenecek kişilerin talepte bulunulan Devlette daha önce yasal olarak bulunmakta olan kişiler ile sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla sözleşmeye taraf olan Devletin topraklarından yasa dışı yollarla transit olarak geçip diğer Devlete ulaşan kişiler geri kabul sözleşmelerinin kapsamında değildiler. Topluluk iç pazarının tamamlanması ile birlikte uygulamadan kalkmış olmasına karşın Üye Devletler üçüncü ülkelerden gelen düzensiz göç ile mücadele edebilmek için benzer bir araca ihtiyaç duymuşlardır.

1990lara gelindiğinde Doğu Blokunun yıkılmasını takiben Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen yoğun göçlerle karşı karşıya kalan AB ülkeleri başta bu ülkelerle olmak üzere ikili geri kabul anlaşmaları yapmak yoluyla sorunu bireysel olarak çözüme arayışına girmişlerdir.⁹ "İkinci Nesil Geri Kabul Anlaşmaları" olarak da adlandırılan bu anlaşmalarla Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen yahut bu ülkelerden geçerek AB üyesi ülkelere ulaşan düzensiz göçmenler geri gönderilecekti. Bu ikili anlaşmalar mültecilerin korunmasına ilişkin endişeleri de beraberinde getirmiş, Avrupalı devletler tarafından kullanılan "güvenli üçüncü ülke" prensibi bu bağlamda eleştirilmiştir.

Bu anlaşmalarda yer alan geri kabul hükmü genellikle iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda devletlerin kendi vatandaşlarını geri kabul etme yükümlülüğü yer almakta, ikinci kısımda ise üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansızların geri kabulünü de içeren kapsamlı bir geri kabul anlaşması müzakere etmeye yönelik bir siyasi taahhüt bulunmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle imzalanan ikinci nesil geri kabul anlaşmalarının başarılı olmasında iki önemli unsur olarak bu devletlerden vize uygulamalarının kaldırılması ve AB üyeliğinin cazibesi belirtilmiştir.¹⁰ Aynı zamanda bu ülkelere teknik ve mali yardımların da sağlanmış olması bu anlaşmaları başarılı kılmıştır.¹¹

İkili anlaşmaların yanı sıra konu AB'nin de gündemine gelmiş Aralık 1992 tarihinde toplanan Edinburg Zirvesinde "Göç Politikasının Dışsal Görünümünü Düzenleyen Prensipler Hakkındaki Deklarasyon" kabul edilmiştir. Bu deklarasyon geri kabul anlaşmalarını Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen yasa dışı göç ile mücadele etmek için etkin birer araç olarak kullanma ihtiyacından da bahsetmekteydi.¹²

9 Örneğin Finlandiya Estonya(1996), Letonya (1997), Litvanya (1997), Bulgaristan (1998), Romanya (2001) ile ikili geri kabul anlaşmaları imzalamıştır. Bkz., <http://intermin.fi/en/migration/voluntary-and-forced-return/readmission-agreements> , (Erişim tarihi:25.05.2017)

10 Daphne Bouteillet-Paquet, "Passing the Buck: A Critical Analysis of the Readmission Policy Implemented by the European Union and Its Member States", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, s.364.

11 Polonya ve Çek Cumhuriyetinden gelen göçmen akınlarına karşı Almanya 1993 yılında Polonya'ya 120 milyon Alman Markı, Çek Cumhuriyetine ise 60 milyon Alman Markı destek sağlamıştır. Bu destekler iltica başvurusunda bulunanların kabul koşullarını iyileştirmek ve uygun mültecilik statüsünü belirleme altyapılarına harcanmak üzere sağlanmıştır. Daphne Bouteillet-Paquet, a.g.m., 365.

12 Declaration on Principles of Governing External Aspects of Migration Policy, European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Edinburg 11-12 December 1992, <http://>

Geri kabul konusunun Üye Devletler ile üçüncü ülkeler arasında ikili anlaşmalarla düzenlendiği bu dönemde Konsey bu anlaşmaların uyumlaştırılması için 1994 ve 1995 yıllarında tavsiyeler kabul etmiştir.¹³

İkili anlaşmaların uygulanmakta olduğu 1996 yılında Üye Devletler Hükümetler Arası Konferans'ta Ortak Avrupa İltica ve Göç Politikası hakkında geniş kapsamlı bir tartışma başlatmışlardır.¹⁴ Bu tartışmalar sonucu 1999 yılında toplanan Tampere Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesinde Ortak Avrupa İltica ve Göç Politikası başlığı açılmış ve bu başlık altında "mülteci akınlarının yönetilmesi" konusu da yer almıştır. Bildirgenin 27. Maddesinde Amsterdam Antlaşmasının Topluluğa geri kabul alanında yetkiler verdiği, Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin AB Bakanlar Konseyi'ni Avrupa Topluluğu ile üçüncü ülkeler arasında geri kabul anlaşmaları imzalamaya ya da diğer anlaşmalara standart bir geri kabul hükmü koymaya davet etmiştir.¹⁵

Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte AB'nin yetki alanlarına yeni bir alan, AB Antlaşmalarına yeni bir bölüm de eklenmiş oldu. Amsterdam Antlaşması AB kurumlarına dört temel özgürlükten biri olan serbest dolaşım hakkı için gerekli olan göçmenlik, özel hukuk, medeni usul hukuku gibi alanlarda ikincil mevzuat yaratma konusunda yetki vermiştir. Antlaşma ile daha önce AB'nin müktesebatı içinde yer almayan Schengen Antlaşmaları da AB mevzuatına dâhil edilmiştir.

Bu alanın Birliğin yetki alanına dâhil edilmesiyle birlikte Birlik kurumları göç, iltica ve sınır kontrolleri alanlarında yeni yetkiler kazandılar. Birlik içinde tanınan bu yetki ile Birlik kurumları üçüncü ülkelerle konu hakkında anlaşmalar yapma yetkisini de kazanmış oldular. Yasa dışı göçle mücadele edebilmek için Birlik ortak bir vize politikası geliştirdi ve halihazırda Üye Devletlerde yasa dışı bir şekilde bulunan kişilere ilişki olarak da bir dönüş politikası belirleme gayreti içine girdi. Bu kapsamda AB Adalet ve İçişleri alanında stratejik öncelikleri tanımlamak ve ulaşılabilecek hedefleri belirlemek için bir dizi çok yıllık program kabul etti. Bunlardan ilki Tampere (1999) çok yıllık programı idi. Bu programı Lahey(2004) ve Stocholm(2009) programları takip etmiştir.

3.1. Uluslararası Anlaşmalara Konan Geri Kabul Şartı

AB üçüncü ülkelerle imzaladığı, bu ülkelerle AB arasında imtiyazlı ilişkiler kuran ortaklık anlaşması yahut işbirliği anlaşması gibi anlaşmalar ile karma anlaşmalara¹⁶

www.europarl.europa.eu/summits/edinburgh/a5_en.pdf (Erişim tarihi:26.05.2017)

13 Council Recommendation of 30 November 1994 concerning a specimen bilateral readmission agreement between a Member State and a third country, OJ C 274, 19 Eylül 1996, s. 20; Council recommendation of 24 July 1995 on the guiding principles to be followed in drawing up protocols on the implementation of re-admission agreements, OJ C 274, 19 Eylül 1996, s. 25.

14 Daphne Bouteillet-Paquet, a.g.m., s.359.

15 European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Tampere 15-16 October 1999, http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm#union, (Erişim tarihi:27.05.2017)

16 Karma Anlaşmalar AB Dış İlişkiler Hukuku açısından önemli anlaşmalardır. Bu anlaşmalar Üye Devletler, AB ve üçüncü ülke arasında imzalanmaktadır. Bu anlaşmaların yürürlüğe girebilmesi için hem ilgili Üye Devletin iç hukukuna göre onaylanması hem de AB tarafından da bir Konsey

1990lardan bu yana göç konusunda işbirliğine ilişkin maddeler koymaktadır. Bu şekilde Konseyin geri kabul konusu ile diğer dış politika hedefleri arasında bağ kurmaya çalıştığı iddia edilmiştir.¹⁷ Esasen AB'nin göç konusunda yetki kazanmasının Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra 1999 yılında gerçekleştiği dikkate alınır AB bu yetkiyi kazanmadan önce de imzaladığı anlaşmalarda göç konusunu düzenlediği ortaya çıkmaktadır.

İlk başlarda hazırlanan anlaşmalara konan göç hükümleri düzensiz göçmenlerin geri kabulü konusuna odaklanmıştı. Bu dönem Konsey ve Komisyon AB ve Üye Devletler tarafından üçüncü ülkelerle imzalanan geri kabul anlaşmaları ve diğer anlaşmalar arasında bir bağlantı kurmaya çalışmaktaydılar. Anlaşmalara konacak model göç hükmü AB Konseyi tarafından ilk defa 1995¹⁸ yılında kabul edilmiş, sonrasında 1996¹⁹ ve 1999²⁰ yıllarında revize edilmiştir. 1995 standart hükmünün içeriği oldukça sınırlı olup anlaşma metnine eklenen bir siyasi deklarasyon şeklindeydi. Madde; Avrupa Topluluğunun bir Üye Devlette yasa dışı olarak bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulünü sağlayacak etkin bir işbirliğinin Üye Devletler açısından önemini belirttikten sonra üçüncü ülkeye talepte bulunan Üye Devletle geri kabul anlaşması müzakere etme yükümlülüğü getirmektedir.²¹

1996 yılında hazırlanan standart hüküm daha kapsamlıydı.²² Anlaşmanın giriş kısmına eklenen bir ibare ile anlaşmanın başlıca hedeflerinden birisinin yasa dışı göçün kontrolü ve engellenmesi olduğu ifade edilmekte ayrıca anlaşmanın metnine de üç madde ilave edilmektedir. Bu maddelerden birincisi karşılıklı geri kabul yükümlülüğü getirmekte, Üye Devlette ya da anlaşmanın tarafı olan üçüncü ülkede yasa dışı olarak bulunan diğer tarafın vatandaşlarının geri kabul edilmesi hükme bağlanmaktaydı. Geri kabul işlemi yapılırken formaliteler çıkarılmaması ve geri kabul için gereken kimlik belgelerinin düzenlenmesi yine bu madde ile düzenlenmişti.²³ Konsey tarafından tavsiye edilen ikinci madde ise geri kabul anlaşması imzalama yükümlülüğünü düzenliyordu. Buna göre X devleti diğer ülke vatandaşları ve vatansızların da geri kabulü yükümlülükleri içeren geri kabul konusunda özel yükümlülükler düzenleyen ikili anlaşmaları talepte bulunan Üye Devletlerle imzalama

---

Kararı ile onaylanması gerekmektedir. Karma Anlaşmalara ilişkin daha fazla bilgi için Bkz., Christophe Hillion ve Panos Koutrakos (der.), *Mixed Agreements Revisited: The EU and Member States in the World*, (Oxford: Hart Publishing, 2010).

17 Nils Coleman, a.g.e., s.212.

18 Council Doc. No 12509/95, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12509-1995-INIT/en/pdf>, (Erişim tarihi:07.06.2017)

19 Council Doc. No 4272/96, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-4272-1996-INIT/en/pdf>, (Erişim tarihi:07.06.2017)

20 Council Doc. No 13409/99, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13409-1999-INIT/en/pdf>, (Erişim tarihi:07.06.2017)

Kullanıldığı anlaşmalara örnek olarak Bkz., Makedonya Cumhuriyeti ile imzalanan 9 Nisan 2001 tarihli SAÄ Anlaşmasının 76. Maddesi, OJ L 84, 20.3.2004, ss. 3-12.

21 Kullanıldığı anlaşmalara örnek olarak Bkz., Yemen Cumhuriyeti ile imzalanan 25 Kasım 1997 tarihli İşbirliği Anlaşmasının Ekindeki Geri Kabul Hakkındaki Ortak Deklarasyon, OJ L 72, 11.3.1998, ss. 18-29.

22 Kullanıldığı anlaşmalara örnek olarak Bkz., Ermenistan Cumhuriyeti ile İmzalanan 22 Nisan 1996 tarihli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının 72. Maddesi, OJ L 239, 9.9.1999, ss. 1-50.

23 Council Doc. No 4272/96, Madde X

yükümlülüğü altına girmektedir.²⁴ Son madde ise yasa dışı göçün kontrolü ve önlenmesi konularında başka ne gibi ortak çalışmaların yapılabileceğini irdelemek için bu karma anlaşmalar çerçevesinde kurulan Ortaklık Konseyine yetki vermektedir.²⁵

1999 yılında Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte AB'nin yetkilerinin genişlemesi ile birlikte artık AB üçüncü ülkelerle geri kabul anlaşması imzalayabilir hale geldiğinden anlaşmalara eklenen standart geri kabul maddesinin revize edilmesi gündeme gelmiştir. Konsey; Kasım 1999'da hem karma anlaşmalarda hem de Topluluk anlaşmalarında kullanılacak yeni bir metin hazırlamıştır. Hazırlanan standart maddeler büyük ölçüde 1996 standart metninin bir tekrarı şeklinde olmakla birlikte bazı farklılıklar da mevcuttur. 1999 revizyonunda daha önce üç olan madde sayısı dörde çıkmış, üçüncü ülkelerden alınan ve geri kabul anlaşması imzalamaya yönelik siyasi taahhüdün doğrudan üye devletlere değil, Topluluğa verilmesi şeklinde bir düzenleme getirilmiştir.²⁶ Üye Devletler ancak Topluluk anlaşmasının henüz sonuçlanmadığı hallerde talepte bulunarak üçüncü ülke ile geri kabul konusunda ikili anlaşma imzalayabileceklerdir.²⁷ Coleman bu durumun Amsterdam Antlaşması sonrasında AB ile Üye Devletler arasında örtülü bir şekilde yetki paylaşımı konusunda anlaşıldığını ve Topluluk geri kabul anlaşmalarının Üye Devletler tarafından imzalanan ikili geri kabul anlaşmalarına üstün olduğunu gösterdiğini ileri sürmektedir.²⁸

Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin 2002 yılında Seville Zirvesinde alınan kararlar²⁹ doğrultusunda 2002 yılından itibaren yukarıda açıklanan model hükümler değiştirilerek göç yönetimi ve geri kabul konularında daha geniş kapsamlı düzenlemelere yer vermeye başlanmıştır. Kasım 2002'de toplanan Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nin sonuç bildirgesinde anlaşmalara eklenecek yeni hükme "göç yönetim şartı" olarak atıfta bulunulacağı belirtilmiş ve standart bir madde hazırlamaktan kaçınmıştır. Böylece göçe ilişkin bir madde konması istenmiş ancak bu maddenin içeriği her anlaşmanın özelliğine göre ve müzakere koşulları çerçevesinde belirlenmesi serbest bırakılmıştır.

Seville zirvesi sonrası yapılan anlaşmalara örnek olarak 15 Aralık 2003 tarihinde imzalanan Bolivya, Kolombiya, Ekvator ve Peru arasında kurulan ANDEAN (And Topluluğu) ile Avrupa Topluluğu arasında imzalanan Siyasi Diyalog ve İşbirliği Anlaşması ve bu anlaşma ile aynı gün imzalanan Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Panama ile Avrupa Topluluğu arasındaki Siyasi Diyalog ve İşbirliği Anlaşmaları gösterilebilir. Bu anlaşmaların 49. Maddesi neredeyse aynıdır ve göç akınlarının yönetimi, yasa dışı göç, insan kaçakçılığı, göçün temel nedenleri, uluslararası koruma, yasal olarak ülkede bulunan vatandaş olmayan kişilerin

24 Council Doc. No 4272/96, Madde Y

25 Council Doc. No 4272/96, Madde Z

26 Council Doc. No 13409/99, Madde B

27 Council Doc. No 13409/99, Madde C

28 Nils Coleman, a.g.e., s.213.

29 European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Seville 21-22 June 2002, para.33. http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/presidency-conclusions_seville-european-council_-21-and-22-june-2002 (Erişim tarihi: 09.06.2017)

statüsü ve hakları, göçmenlerin eğitimi, göçmenlerin insan hakları gibi göçe ilişkin meselelerde işbirliğini düzenlemektedir.³⁰

Steeve Peers, 1995 yılından bu yana Akdeniz ülkeleri ile yapılan Ortaklık Anlaşmalarına, eski Sovyet ülkeleri ile yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarına, Batı Balkan ülkeleri ile yapılan İstikrar ve Ortaklık Anlaşmalarına ve Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile imzalanan anlaşmalara konan geri kabul şartlarını incelemiş ve bu anlaşmaların müzakere süreçleri neticesinde konan geri kabul şartlarının içeriği, şekli ve yazımının farklı olduğunu tespit etmiştir.³¹ Pek çok anlaşmada Komisyon; Konsey tarafından verilen görevi layığı ile yerine getirememiş, vatandaşların geri kabulüne ilişkin maddeyi kabul ettirememiş yahut gelecekte geri kabul anlaşması imzalamaya dair taahhütler alamamıştır.

3.2. Üçüncü Nesil (Son Dönem) Geri Kabul Anlaşmaları

2000li yıllara gelindiğinde düzensiz göç ile AB ülkelerine gelen ve AB'yi terk etmeleri istenen göçmenlerin etkin bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanamaması AB ile bu kişilerin vatandaşı oldukları devletler arasında bu konuya ilişkin işbirliğinin olmamasına bağlanmıştır. Yine 2002 yılında Komisyon tarafından yayınlanan Yasa Dışı Yerleşimciler Hakkındaki Topluluk İade Politikası başlıklı Yeşil Kitapta her kategorideki yasa dışı yerleşimciler için iade mekanizmaları geliştirme çabalarının özellikle kaynak ülkeye doğrudan iadenin mümkün ya da uygun olmadığı durumlar için çözüm üretilmesi gereği vurgulanmıştır.³² Yasa dışı olarak bulunan ve iade edilecek kişilerin çoğu zaman hangi devletin vatandaşı olduğunu kanıtlayan belgelerinin kayıp olması AB'nin ve Üye Devletlerin doğrudan kaynak devlete iade politikaları zora sokan bir etmen olduğu da bu süreçte tespit edilmiştir. Böyle bir durumda Komisyon kimlikleri tespit edilemeyen ancak seyahat güzergahı tespit edilen düzensiz göçmeni kaynak ülkeye göndermek yerine transit ülkelere geri kabul anlaşmaları yaparak bu ülkelere göndermeyi bir alternatif olarak görmüştür.³³

Avrupa Birliğinin bu anlaşmaları imzalayabilmesi için yasal zemin Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın (Amsterdam Antlaşması) 63.3(b) maddesinde bulunmuştur.³⁴ Bu madde uyarınca Konsey Amsterdam Antlaş-

30 Katharina Eisele, *The External Dimension of the EU's Migration Policy, Different Legal Positions of Third-Country Nationals in the EU: A Comparative Perspective*, (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014), ss.267-269.

31 Steeve Peers, "Irregular Migration and EU External Relations", içinde Barbara Bogusz et al., (der.), *Irregular Immigration and Human Rights: Theoretical, European and International perspectives*, (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2004), ss.199-205.

32 European Commission Green Paper on a Community Return Policy on Illegal Residents, COM (2002) 175 final, Brüksel, Belçika, 10.04.2002, Madde 4.2, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:52002DC0175>, (Erişim Tarihi: 17.06.2017).

33 Annabelle Roig ve Thomas Huddleston, a.g.m., s.365.

34 Aslında maddede açıkça "geri kabul" terimi yer almamaktaydı. Maddede geçen "repatriation" kelimesinin nasıl yorumlanacağı tartışma konusu olmuş, kelimenin geniş bir anlamda kullanıldığı dolayısıyla ilgili kişilerin geldikleri kaynak ülkeler ile vatandaşı oldukları ülkeler tarafından "geri kabulünü" de içerdiği kabul edilmiştir. Martin Schieffer, "Community Readmission Agreements with Third Countries - Objectives, Substance and Current State of Negotiations", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, s.349.

masının yürürlüğe girişinden itibaren 5 yıllık süre içinde kanun dışı ikamet edenlerin, vatandaşı oldukları ülkelere geri gönderilmeleri de dâhil olmak üzere, kaçak göç ve oturma alanındaki önlemleri alacaktır. Böylece AB “Üçüncü Nesil Geri Kabul Anlaşmaları” olarak da adlandırılabilir anlaşmaları müzakere etmeye başlamıştır. Üçüncü nesil geri kabul anlaşmalarını diğerlerinden ayıran iki önemli faktör vardır. Bunlardan birincisi bu anlaşmaların Üye Devletler tarafından değil doğrudan AB tarafından imzalanması, ikincisi ise sadece vatandaşların geri kabulünü değil ilgili ülkeden transit geçiş yapan diğer devlet vatandaşlarını da kapsamaktadır.

2009 yılında Lizbon Antlaşmasının³⁵ yürürlüğe girmesi ile birlikte geri kabul anlaşmaları daha güçlü bir yasal zemin kazandı. Avrupa Birliği'nin İşleyiş Hakkındaki Antlaşmanın 79. Maddesinin 3. Fıkrası uyarınca Birlik, üye devletlerden birinin topraklarına girme, bu topraklarda bulunma veya ikamet etme koşullarını karşılamayan veya artık karşılamaz hale gelen üçüncü ülke uyruklarının, uyruğu oldukları veya geldikleri ülke tarafından geri kabul edilmeleri için üçüncü ülkelerle anlaşmalar imzalayabilecektir. Bu düzenleme Birliğe anlaşma yapmak için açık bir yetki vermekte ve bu anlaşmaların kapsamını da belirlemektedir.³⁶ Aynı zamanda Birlik ile Üye Devletler arasında yaşanabilecek yetki karmaşasının da önüne geçmektedir. Bununla birlikte Üye Devletler de ikili geri kabul anlaşmaları yapmaya devam etmektedirler. Fransa'nın imzaladığı ikili geri kabul anlaşmaları üzerine yapılan bir çalışmada bu anlaşmaların hükümlerinin Birlik tarafından imzalanan geri kabul anlaşmalarından farklı olduğu, bu anlaşmaların daha geniş kapsamlı olduğu belirtilmiştir.³⁷

Geri kabul anlaşmalarında prosedür şöyle işlemektedir: Bakanlar Konseyi Komisyona belli bir devleti ya da bir grup devleti ikili ya da çok taraflı geri kabul anlaşması için davet etmek üzere vazife verir. Üye devletler ile bu devletler arasında geçmişte yapılmış ikili geri kabul anlaşmaları yürürlükte kalmaya devam eder. Ancak Komisyon müzakere vazifesini aldığı anda Üye Devletler ilgili devletle müzakerelerden vazgeçmek zorundadır. Bakanlar Konseyi Komisyona Topluluk adına anlaşma imzalama yetkisi verdiğinde Parlamente'ye danışmak zorundadır.³⁸

Üçüncü Nesil Geri kabul Anlaşmaları 2001 yılından bu yana imzalanmaktadır. İlk Geri Kabul Anlaşması Hong Kong Özel Yönetim Bölgesi ile imzalanmış olup anlaşma müzakereleri altı ay kadar sürmüştür, Kasım 2001 de imzalanmış ve 1 Mart 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sonrasında Makao ile iki yıllık müzakere süreci sonrasında 13 Ekim 2003 tarihinde, Sri Lanka ile üç yıl süren müzakereler sonucunda 25 Kasım 2003 tarihinde ve Arnavutluk ile iki yıl süren müzakere süreci sonun-

35 Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyiş Hakkındaki Antlaşma, Resmi Olmayan Türkçe Çevirisi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara-2011, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/atlamalar.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.06.2017).

36 Carole Billet, “EC Readmission Agreements: A Prime Instrument of the External Dimension of the EU's Fight against Irregular Immigration. An Assessment after Ten Years of Practice”, European Journal of Migration and Law, Vol.12, 2010, s.60.

37 Marion Panizzon, Readmission Agreements of EU Member States: A Case For EU Subsidiarity or Dualism?, Refugee Survey Quarterly, Vol. 31, No. 4, s.131.

38 Annabelle Roig ve Thomas Huddleston, a.g.m., s.369.

da 18 Aralık 2004 tarihinde imzalanmıştır.³⁹ Ancak bu süreçte pek çok üçüncü ülke müzakere sürecindeki her adımda, imzalamada ve yürürlüğe koymada gecikmeler yaşatmaktadır. Örneğin müzakerelerin başlaması için yapılan resmi davete Fas⁴⁰ üç yıl sonra Pakistan ise dört yıl sonra cevap vermişlerdir. Komisyon hala Çin'den ve Cezayir'den yaptığı resmi davete cevap beklemektedir.⁴¹ Anlaşmaların imzalanması ve yürürlüğe girmesi bunların derhal uygulanacağı anlamına da gelmemektedir. Arnavutluk vatandaş olmayanların geri kabulüne ilişkin maddeyi iki yıl boyunca uygulamama şartını kabul ettirmiştir⁴². Rusya'nın anlaşmasında bu süre üç yıl olarak düzenlenmiştir.⁴³

Geri kabul anlaşması imzalanmış ülkeler arasında Batı Balkan ülkeleri hem AB ile sınırdaş olmaları hem de AB'ye üyelik için başvurabilecek konumda olmaları nedeniyle birlikte değerlendirilmiş; bu ülkelerle hem geri kabul anlaşmaları hem de vize kolaylığı anlaşmaları müzakere edilmiş ve bu grupta Arnavutluk dışındaki ülkelerle müzakereler 13 Aralık 2006'da başlamış, Anlaşmalar Eylül 2007 de imzalanmış ve 1 Ocak 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴⁴

Geri kabul anlaşmaları taraf olan devletler için ciddi yükler getirmekte olup anlaşmaları cazip kılabilmek için AB bu ülkelerin mali yüklerini paylaşacak bir finansal destek verilmesi tartışılmaktadır. Ancak AB bütçesinde üçüncü ülkelere verilebilecek böyle bir fon bulunmamaktadır. Sadece coğrafi programlar çerçevesinde planlanmış ve söz verilmiş destekler verilebilmektedir. Göç ve iltica alanlarındaki işbirliğine ilişkin Tematik Programın çok sınırlı bir bütçesi olup devletlerin bu yöndeki taleplerini karşılamaktan uzaktır.⁴⁵ Geri kabul anlaşmalarının metinleri incelendiğinde sadece Türkiye ile imzalanmış sözleşmede yer alan "teknik destek" başlığını taşıyan 23. Maddede bu konunun açıkça yazıldığı diğer sözleşmelerde ise böyle bir maddenin yer almadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Üçüncü ülkeleri AB ile geri

39 Geri kabul anlaşması imzalanmış diğer ülkeler, Rusya(2007), Ukrayna(2008), Makedonya(2008), Bosna Hersek(2008), Karadağ(2008), Sırbistan(2008), Moldova(2008), Pakistan(2010), Gürcistan(2011), Ermenistan(2014), Azerbaycan(2014), Türkiye(2014) ve Cape Verde(2014) dir. Bkz., https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission_en (Erişim tarihi: 16.06.2017).

40 Fas'ın müzakere süreci için Bkz., El Arbi Mrabet, "Readmission Agreements. The Case of Morocco", European Journal of Migration and Law, Vol.5, 2003, ss.379-385.

41 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Evaluation of EU Readmission Agreements, COM(2011) 76 Final, Brussels, 2011, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/news/intro/docs/comm_pdf_com_2011_0076_f_en_communication.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

42 Agreement between the European Community and the Republic of Albania on the readmission of persons residing without authorization, Official Journal L 124, 17/05/2005, ss. 22-40, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517\(02\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517(02)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

43 Agreement between the European Community and the Russian Federation on readmission, Official Journal L 129, 17/05/2007, ss.40-60, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517\(03\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517(03)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017). Rusya ile imzalanmış Geri Kabul Anlaşması hakkında daha fazla bilgi için Bkz., Dennis Porrez, The EU-Russia readmission and visa facilitation agreement in a comparative perspective, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ghent Üniversitesi, 2014), http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/163/370/RUG01-002163370_2014_0001_AC.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

44 Florian Trauner ve Imke Kruse, "EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: A New Standard EU Foreign Policy Tool?", European Journal of Migration and Law, Vol.10, 2008,s.417.

45 COM(2011) 76 Final.

kabul anlaşması imzalamaya teşvik edecek vize kolaylığı gibi uygulamalar olmadıkça geri kabul anlaşmaları müzakereleri istenilen hızda ilerlememekte ve pek çok devlet geri kabul anlaşması müzakerelerini sürüncemede bırakmaktadır.⁴⁶

AB geri kabul anlaşmalarını cazip hale getirmek için sunulan opsiyonlardan ikincisi, vize kolaylığı sağlayan anlaşmaların imzalanmasıdır. Komisyon geri kabul anlaşmalarını müzakere ederken eş zamanlı olarak ilgili devlet vatandaşlarına AB ülkelerine seyahatlerinde vize almalarını kolaylaştıran anlaşmayı da müzakere masasına koymaktadır. Temmuz 2004'te Konsey Komisyonu sadece geri kabulü değil vize kolaylığını da müzakere etmesi konusunda yetkilendirmiştir. Geri kabul ile vize kolaylığı arasında bağlantı kurulan ilk anlaşma Rusya Federasyonu ile yapılan anlaşma olmuştur.⁴⁷ Bu anlaşmalara ilişkin yapılan bir çalışmada vize kolaylığı anlaşması imzalanan ülkelere AB'ye doğru düzensiz göçte herhangi bir artış yaşanmadığı tespit edilmiştir. Üye Devletler vize verme konusunda tam kontrole sahip olmaya devam etmektedirler. Bu nedenle vize kolaylığı anlaşmalarının geri kabul anlaşmalarının imzalanmasını sağlamak için önemli bir teşvik olacağı üzerinde durulmuştur.⁴⁸

AB perspektifinden bakılacak olursa düzensiz göçle mücadelede etkin bir strateji aracı olarak değerlendirilen⁴⁹ geri kabul anlaşmalarını özellikle üçüncü ülkelerle imzalamak zorunlu bir hal almıştır. Geri kabul anlaşmalarının içeriği büyük ölçekte Konsey'in müzakere yönergeleri ile belirlendiği ifade edilmiştir. Bu yönergeler yayınlanmadıkları için bunların içeriği resmi olarak bilinmemektedir.⁵⁰ Ancak imzalanan geri kabul anlaşmalarının metinleri incelendiğinde birbirlerine oldukça benzer oldukları görüldüğünden yayımlanmayan yönergeler ve taslak geri kabul anlaşması metinleri hakkında bize fikir vermektedirler.

4. TÜRKİYE İLE AB ARASINDA İMZALANAN GERİ KABUL ANLAŞMASI

Komisyon; Türkiye'ye geri kabul anlaşmasını 4 Mart 2003 tarihinde önermiştir. 2005-2006 yıllarında dört tur müzakere edilen geri kabul anlaşması taslağı 2009 ve 2010 yıllarında teknik düzeyde görüşülmüş nihayetinde 21 Haziran 2012 tarihinde paraflanmıştır. Resmi adı "Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma" olan geri kabul anlaşması

46 AB Komisyonu geri kabul anlaşması imzalanan devletlere ilaveten Çin, Cezayir, Fas, Tunus ve Nijerya ile de geri kabul anlaşmaları müzakere etmek üzere yetkilendirilmiş olmasına karşın hâlihazırda bu devletlerle müzakere süreci sonuçlandırılmamış yahut müzakerelere hiç başlanamamıştır. https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy_en (Erişim tarihi:26.06.2017).

47 Florian Trauner ve Imke Kruse, EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: Implementing a New EU Security Approach in the Neighbourhood, CEPS Working Document No.290, (Brüksel: Centre for European Policy Studies,2008).

48 Commission Staff Working Document, "Evaluation of the Implementation of the European Community's Visa Facilitation Agreements with Third Countries", SEC(2009) 1401 final, 15.10.2009, <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/2/2009/EN/2-2009-1401-EN-F-0.Pdf>, (Erişim tarihi:27.06.2017).

49 COM(2011) 76 Final.

50 Nils Coleman, a.g.e., s.88.

16 Aralık 2013 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma 01 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵¹ Ancak Anlaşmanın 24.3 maddesi uyarınca üçüncü ülke vatandaşları ile vatansız kişilerin geri kabulüne ilişkin yükümlülüklerin Anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden üç yıl sonra uygulanabileceği belirtilmiştir. Geri kabul anlaşmasıyla birlikte yürüyen vize muafiyeti görüşmelerinde mesafe alınabilmesi için taraflar Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma ile Oluşturulan Ortak Geri Kabul Komitesini toplamışlar ve Komite'nin 2/2016 Sayılı Kararı ile üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişilerin geri kabulüne ilişkin hükümlerin 1 Haziran 2016 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlayacağını kararlaştırmışlardır.⁵²

Anlaşmanın müzakereleri ve onaylanması esnasında Türk tarafının dile getirdiği endişelerin başında Avrupa'da bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye-AB ortaklık ilişkisi çerçevesinde gerek anlaşmalarla gerek mahkeme içtihatları ile elde ettikleri kazanımların kaybedilmesi olmuştur.⁵³ Bu endişeleri gidermek için Anlaşmanın önsözünde bu anlaşmanın Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşmasına, ilgili Ortaklık Konseyi Kararlarına ve Avrupa Birliği Adalet Divanının ilgili içtihadına halel getirmeyeceği belirtilmiştir. Aynı şekilde Anlaşmanın saklı kalan hükümleri düzenleyen 18. Maddesinin 2. Fıkrasında Geri Kabul Anlaşmasının, Ankara Anlaşması, ek protokoller, Ortaklık Konseyi Kararları ve Adalet Divanı içtihatları çerçevesinde tarafların birinin toprağında ikamet eden veya yasal olarak ikamet etmekte olanların ve çalışanların hak ve yükümlülükleri dahil, tüm hak ve yükümlülüklerine uyacağı açıkça belirtilmiştir.

Anlaşmanın geri kabul yükümlülüklerine baktığımızda 3. Madde Türkiye'nin kendi vatandaşlarını geri kabul yükümlülüğünü düzenlerken 4. Madde üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin geri kabulünü düzenlemektedir.

4.1. Türkiye'nin Kendi Vatandaşlarının Geri Kabulü

Anlaşmanın 3. Maddesi uyarınca Türkiye bir Üye Devletin başvurusu üzerine, söz konusu Üye Devletin veya Avrupa Birliğinin yasal düzenlemelerine göre ilgili Üye Devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürür-

51 Anlaşma'nın 25.06.2014 tarihli ve 6547 Sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuş ve onaylanması Bakanlar Kurulu'na 21.07.2014 tarihinde kararlaştırılmıştır. Onaylanma kararı 02.08.2016 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

52 Ortak Geri Kabul Komitesinin Kararı 6714 Sayılı Kanun ile uygun bulunmuş, 20.05.2016 tarihinde Resmi Gazete yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma ile Oluşturulan Ortak Geri Kabul Komitesinin 2/2016 Sayılı Kararı, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss298.pdf> , (Erişim tarihi:26.06.2017).

53 Anlaşmanın onaylanması sürecinde TBMM Komisyonlarında yapılan tartışmalarda kazanımlarda kayıplar yaşanacağına ilişkin endişeler dile getirilmiş, özellikle muhalefet partilerine mensup milletvekilleri karşı oy yazıları yazarak muhtemel kayıplar üzerinde durmuşlardır. Daha fazla bilgi için Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunmasına Dair Kanun Tasarısı ile Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, İçişleri Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu Raporları, (1/876), <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss554.pdf>, (Erişim tarihi:26.06.2017).

lükte olan koşulları sağlayamayan Türkiye vatandaşlarını geri kabul edecektir. Bu geri kabul yükümlülüğü doğum yerlerine ve vatandaşlıklarına bakılmaksızın geri kabul işlemine tabi Türk vatandaşlarının reşit olmayan bekâr çocukları⁵⁴ ile başka bir ülke vatandaşlığına sahip eşlerini⁵⁵ de kapsayacaktır.

Anlaşmanın 3. Maddesi sadece hâlihazırda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının geri iadesini değil geçmişte Türk vatandaşı olup da vatandaşlıktan mahrum bırakılmış yahut feragat etmiş kişilerin de geri kabulünü düzenlemektedir. Madde 3.3. uyarınca bu kişiler söz konusu Üye Devlet tarafından kendilerine en azından vatandaşlığa kabul edilmeleri vaat edilmemişse geri kabul edileceklerdir.

3. Maddenin 4. ve 5. Fıkraları geri kabul işleminde seyahat belgelerine ilişkin kolları düzenlemektedir. Buna göre Türkiye'nin geri kabul başvurusuna olumlu yanıt vermesinden (veya 11.2. maddedeki sürelerin aşılmasından) sonra Türkiye konsolosluk makamları geri kabul edilecek kişiye ait üç ay geçerli seyahat belgelerini üç gün içinde hazırlayacaktır. Bu süre içinde kişi transfer edilemezse aynı geçerlilik süresine sahip belgeler bir kez daha düzenlenecektir.

4.2. Türkiye'nin Üçüncü Ülke Vatandaşlarının ve Vatansızların Geri Kabulü

Anlaşmanın 4. Maddesi uyarınca Türkiye bir Üye Devletin başvurusu üzerine, söz konusu Üye Devletin veya Avrupa Birliğinin yasal düzenlemelerine göre ilgili Üye Devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürürlükte olan koşulları sağlamayan veya artık sağlayamayan tüm üçüncü ülke vatandaşlarını veya vatansız kişileri, bu kişilerin:

- a. Geri kabul başvurusunu ibrazı esnasında Türkiye topraklarından bir Üye Devletin topraklarına doğrudan giriş için Türkiye tarafından düzenlenmiş geçerli bir vizeye sahip ise,
- b. Türkiye tarafından düzenlenmiş bir ikamet iznine sahip ise veya,
- c. Türkiye topraklarında kaldıktan veya transit geçiş yaptıktan sonra Üye Devletlerin ülkesine yasadışı ve doğrudan giriş yapmış ise

Bu durumların 10. Madde⁵⁶ hükümleri çerçevesinde kanıtlanması halinde geri kabul edecektir. 4. Maddenin 2. Fıkrasında geri kabul yükümlülüğünün geçerli ol-

54 Bu çocukların talep eden Devlette bağımsız bir ikamet hakkına sahip olmamaları veya söz konusu çocukların yasal vasisi olan diğer ebeveynin de söz konusu bağımsız ikamet hakkına sahip olmaması durumunda çocukların kapsama alınması söz konusu olacaktır (Madde 3.2.).

55 Eşlerin talep eden Devlette bağımsız bir ikamet hakkına sahip olmamaları durumunda ve Türkiye tarafından söz konusu evliliğin kendi yerel mevzuatı uyarınca yasal olarak tanınmadığını belirtmediği durumlarda ve Türkiye topraklarına giriş ve bu topraklarda kalma hakkına sahip olmaları şartıyla (Madde 3.2.).

56 Anlaşmanın 10. Maddesi üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişilere ilişkin kanıtları düzenlemektedir. Bu madde üçüncü ülke vatandaşları ve vatansızların geri kabulüne ilişkin koşulların kanıtlanması için Anlaşmanın Ek3'üne atıfta bulunmaktadır. Ek3'te kanıt olarak değerlendirilen belgelerin ortak listesi verilmiş olup bu listede aşağıdaki belgeler bulunmaktadır:
- Talepte bulunulan Ülke tarafından verilen vize/veya ikamet izni,
- İlgili kişinin tahrif edilmiş bir seyahat belgesindeki veya giriş/çıkışın diğer kanıtı (örneğin: fotoğraf) dahil olmak üzere giriş/çıkış damgaları veya seyahat belgesindeki benzer tasdikler,

madığı durumlar sayılmıştır. Buna göre üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız kişi sadece Türkiye'nin bir uluslararası havalimanının aktarma sahasından geçmiş ise veya Talep Eden Üye Devlet bu kişilere kendi topraklarına giriş için kullanılan bir vize veya ikamet izni düzenlemiş ise ve söz konusu kişi Türkiye tarafından düzenlenmiş daha uzun geçerlilik süresine haiz bir vizeye veya ikamet iznine sahip değilse veya söz konusu kişinin Talep Eden Üye Devletin ülkesine vizesiz giriş imkânına sahipse Türkiye'nin bu kişileri geri kabul alma yükümlülüğü yoktur.

4.3. Geri Kabul Anlaşmasının Uygulanması Hakkında Değerlendirmeler

Yukarıda zikredilen üçüncü ülke vatandaşları ile vatansızların geri kabulüne ilişkin üç koşuldan en sorunlusunun sonuncusu olduğu söylenebilir. Üçüncü ülke vatandaşlarının Türkiye topraklarında belli bir süre kaldıktan sonra Üye Devletlere geçmesi geçmiş yıllarda özellikle 2015 yılında yoğun bir şekilde yaşanmış 800.000 kişiden fazla sığınmacı ve göçmen Ege Denizi üzerinden Türkiye'den Yunanistan'a geçmiştir.⁵⁷ Bu rakam 2016 yılında 123.246 kişiye düşmüş olmasına rağmen yine de hayli yüksektir.⁵⁸

Bununla birlikte Geri Kabul Anlaşmasının üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansızların iadesine ilişkin hükümlerin yürürlüğe girmesinden bu yana Üye Devletlerden iade edilen kişi sayısı oldukça sınırlı olmuştur. Mart 2017 itibarıyla AB tarafından Türkiye'ye gönderilen sığınmacı sayısı 1.487 kişidir. Geri gönderilen göçmenlerin çoğunluğunu iltica taleplerinden kendi istekleri ile vazgeçen kişilerin oluşturduğu belirtilmektedir.⁵⁹

-
- İlgili kişinin Talepte Bulunulan Devletin topraklarında kaldığını açıkça gösteren belgeler, sertifikalar ve her türlü fatura,
  - İlgili kişinin Talepte Bulunulan Devletin topraklarında bulunduğunu ve yaptığı yolculukları gösteren hava, tren, otobüs ve gemi seferlerinin üzerinde kişinin ismi geçen biletleri ve/veya yolcu listesi,
  - İlgili kişinin bir kargo veya seyahat acentesi hizmetini kullandığını gösterir bilgi,
  - İlgili kişinin sınırı geçtiğini doğrulayabilecek, özellikle, sınır yetkili personeli ve diğer tanıklar tarafından verilen ifadelerin yazılı resmi beyanı,
  - İlgili kişinin adli veya idari davalarda verdiği bir ifadenin resmi yazılı beyanı

10. maddenin 2. Fıkrası geri kabule ilişkin koşulların kesin olmayan karinesini düzenlemekte olup Anlaşmanın Ek 4'üne atıfta bulunmaktadır. Buna göre üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin geri kabul koşullarının karineye dayanan kanıtı olarak değerlendirilen belgelerin ortak listesi şöyledir:

- ilgili kişinin Talep edilen Devletin topraklarına girdikten sonra alıkonulduğu yer ve koşullar hakkında o Devletin yetkilileri tarafından tanzim edilen açıklama,
- bir kişinin kimliği ve/veya ikametgahı ile ilgili uluslararası bir kuruluş tarafından sağlanan bilgi,
- aile üyeleri, seyahat arkadaşları vs. tarafından verilen bilgi raporları/teyitleri,
- ilgili kişinin ifadelerinin yazılı beyanları

57 UNHCR, Bir milyon mülteci ve göçmen 2015 yılında Avrupa'ya ulaştı, Birleşmiş Milletler Türkiye Dergisi, <http://www.bmdergi.org/tr/bir-milyon-multeci-ve-gocmen-2015-yilinda-avrupaya-ulasiti/>, (Erişim tarihi:28.06.2017).

58 Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, Göç İstatistik Raporu, Mayıs 2017, Tablo 12, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf, (Erişim tarihi:28.06.2017).

59 Meltem Bulur ve Furkan Naci Top, AB Göçmen Mutabakatında Sözlerini Tutmadı, Anadolu Ajansı Analiz Haber, 20.03.2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ab-gocmen-mutabakatinda-sozlerini-tutmadi/775348>, (Erişim tarihi:28.06.2017).

Uygulama göstermiştir ki Geri Kabul Anlaşmasına endişe ile yaklaşanların tahminlerinin aksine makul sayılabilecek iade sayıları ile karşı karşıya kalınmıştır. Yine de iade edilenlerin iltica başvurularını kendi rızalarıyla geri çeken kişiler olduğu, iltica başvurularının değerlendirilmesinin yıllarca sürebileceği dikkate alınacak olursa birkaç yıl içinde iade sayılarında ciddi artışlar yaşanabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Geri Kabul Anlaşmasının da bir parçası olduğu Türkiye – AB Ortak Göç Eylem Planı çerçevesinde Avrupa Birliği 18 Mart 2016 tarihinde yapılan Türkiye-AB Zirvesinde Türkiye’de bulunan Suriyelilerin ihtiyaçlarına yönelik proje bazlı taahhüt ettiği 3 milyar Euro’luk mali kaynağın tahsis sürecini hızlandırmayı taahhüt etmişti. 3 milyar Euro tutarındaki kaynağın kullanılmasından sonra 2018 yılı sonuna kadar Sığınmacı Mali İmkanı çerçevesinde ilave 3 milyar Euro tutarında bir kaynağın daha sağlanması öngörülmekteydi.⁶⁰ Avrupa Birliği Komisyonunun raporuna göre Şubat 2017 sonu itibarıyla öngörülen 3 milyar Euro’nun sadece 1.5 milyar Euro’nu bütçesel olarak bağlanmış ve bu rakamın sadece 750 milyon Euro’luk kısmı ödenmiştir.⁶¹

Önümüzdeki yıllarda Geri Kabul Anlaşması çerçevesinde iade edilecek kişi sayılarında artış yaşanacağı dikkate alındığında AB’nin taahhütlerini yerine getirmesi geri kabul için gereken merkezlerin ve altyapının oluşturulması için büyük önem arz etmektedir. Üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansızların getireceği yükü paylaşmadan bu kişilerin Türkiye’ye gönderilerek “yükten” kurtulmak kabul edilemeyecek bir durumdur.

Geri kabul anlaşmaları Schengen müktesebatı kapsamında değerlendirilmekte olup Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka’nın bu anlaşmaların dışında kalma hakları mevcuttur. Bu bağlamda Türkiye ile imzalanan geri kabul anlaşması İrlanda ve Birleşik Krallığı doğrudan/kendiliğinden bağlamamaktadır. Danimarka’nın ise Schengen anlaşmasına koyduğu çekince bağlamında geri kabul anlaşmasının 22. Maddesinde bu anlaşmanın Danimarka topraklarında uygulanmayacağı açıkça belirtilmiştir.

5 SONUÇ

Son dönemde geri kabul anlaşmaları Avrupa Birliği’nin göçe yönelik dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle başta komşular olmak üzere pek çok devletle geri kabul anlaşmaları imzalama gayreti içine girilmiştir. Geri kabul anlaşmaları müzakerelerinde yaşanan en önemli sorun vatandaş olmayanların ve vatansızların da geri kabulünün talep ediliyor olmasıdır. Eğer Avrupa Birliği bu kişilerin iadesini geri kabul anlaşmalarının kapsamından çıkarırsa daha çok sayıda devletle bu anlaşmaları imzalayabilecektir. Son dönemde literatürde bu görüş savunulmakta

60 Türkiye-AB Zirvesi, 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Ortak Açıklaması, <http://www.ab.gov.tr/50241.html>, (Erişim tarihi:28.06.2017).

61 European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, First Annual Report on the Facility for Refugees in Turkey, 02.03.2017, COM(2017)130 Final, s.8, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/170302_facility_for_refugees_in_turkey_first_annual_report.pdf, (Erişim tarihi:28.06.2017).

ve özellikle Avrupa Birliği ile sınırı olan ũlkeler dışındaki ũlkelere teklif edilecek geri kabul anlaşma metinlerinden çıkarılması önerilmektedir.

Geri kabul anlaşmaları Avrupa Birliği'nin göçmen akınına karşı aldığı tedbirlerden biri belki de en önemlisidir. Ancak Birliğin kendi dış sınırlarını koruma yükümlülüğünün bu anlaşmalar yoluyla ũnc ũlkelere devretmesi ve bylce meseleyi dışsallaştırması eleştirilmiştir. Avrupa Birliği zaman içinde geliştirdiği entegre g yönetimi politikası çerçevesinde ũnc ũlkelere daha fazla yüklenmekte ancak sorunun esas kaynağı ile mücadeleye yönelik çok az çalışma yapmaktadır. Hele hele bu süreçte insan haklarına çok az değer verilmektedir. AB bir yanda yasa dışı gle mücadele ederken diğer tarafta bu güçleri azaltmaya yönelik insani yardımlara ve ekonomik kalkınmaya yönelik desteklere de ağırlık vermelidir.

Türkiye geri kabul anlaşmasını Türk vatandaşlarına sağlanacak vize serbestisi süreciyle birlikte bir paket olarak kabul etmiştir. Geri kabul anlaşması yürürlüğe girmiş olmasına karşın bugüne kadar vize serbestisi konusunda kayda değer bir ilerleme kaydedilememiştir. Anlaşmanın ilk yılında kayda değer bir iadenin gerçekleşmiş olmaması iltica başvurularının değerlendirme sürecinin vakit alması nedeniyle yanaltıcı olabilir. Önümüzdeki dönemde vize serbestisi konusunda Avrupa Birliği tarafından adımlar atılmaz, taahhüt edilen destekler gönderilmez ve/veya iade sayıları da artış gösterirse Türkiye Anlaşmanın 25.5. maddesi uyarınca tek taraflı olarak feshetme yetkisine haizdir.

KAYNAKÇA

- Agreement between the European Community and the Republic of Albania on the readmission of persons residing without authorization, Official Journal L 124 , 17/05/2005, ss. 22-40, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517\(02\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517(02)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Agreement between the European Community and the Russian Federation on readmission, Official Journal L 129, 17/05/2007, ss.40-60, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517\(03\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A0517(03)&from=EN), (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyiş Hakkındaki Antlaşma, Resmi Olmayan Türkçe Çevirisi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara-2011, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.06.2017).
- Avrupa Topluluğu ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İmzalanan 22 Nisan 1996 tarihli Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, OJ L 239, 9.9.1999, ss. 1-50.
- Avrupa Topluluğu ile Makedonya Cumhuriyeti arasında imzalanan 9 Nisan 2001 tarihli SAA Anlaşma, OJ L 84, 20.3.2004, ss. 3-12.
- Avrupa Topluluğu ile Yemen Cumhuriyeti arasında imzalanan 25 Kasım 1997 tarihli İşbirliği Anlaşması ve ekindeki Geri Kabul Hakkındaki Ortak Deklarasyon, OJ L 72, 11.3.1998, ss. 18-29.
- Billet, Carole, "EC Readmission Agreements: A Prime Instrument of the External Dimension of the EU's Fight against Irregular Immigration. An Assessment after Ten Years of Practice", *European Journal of Migration and Law*, Vol.12, 2010, ss.45-79.
- Bouteillet-Paquet, Daphne, "Passing the Buck: A Critical Analysis of the Readmission Policy Implemented by the European Union and Its Member States", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, ss.359-377.
- Bulur, Meltem, Furkan Naci Top, AB Göçmen Mutabakatında Sözlerini Tutmadı, *Anadolu Ajansı Analiz Haber*, 20.03.2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ab-gocmen-mutabakatinda-sozlerini-tutmadi/775348>, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- Coleman, Nils, *European Readmission Policy, Third Country Interests and Refugee Rights, Immigration and Asylum Law and Policy in Europe*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.
- Commission Staff Working Document, "Evaluation of the Implementation of the European Community's Visa Facilitation Agreements with Third Countries", SEC(2009) 1401 final, 15.10.2009, <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/2/2009/EN/2-2009-1401-EN-F-0.Pdf>, (Erişim Tarihi:27.06.2017).
- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Evaluation of EU Readmission Agreements, COM(2011) 76 Final, Brussels, 2011, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/news/intro/docs/comm_pdf_com_2011_0076_f_en_communication.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Council Doc. No 12509/95, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12509-1995-INIT/en/pdf>, (Erişim Tarihi:07.06.2017)
- Council Doc. No 13409/99, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13409-1999-INIT/en/pdf>, (Erişim Tarihi:07.06.2017)
- Council Doc. No 4272/96, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-4272-1996-INIT/en/pdf>, (Erişim Tarihi:07.06.2017)
- Council recommendation of 24 July 1995 on the guiding principles to be followed in drawing up protocols on the implementation of re-admission agreements, OJ C 274, 19.09.1996.

- Council Recommendation of 30 November 1994 concerning a specimen bilateral readmission agreement between a Member State and a third country, OJ C 274, 19.09.1996.
- Declaration on Principles of Governing External Aspects of Migration Policy, European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Edinburg 11-12 December 1992, http://www.europarl.europa.eu/summits/edinburgh/a5_en.pdf (Erişim Tarihi:26.05.2017)
- Eisele, Katharina, *The External Dimension of the EU's Migration Policy, Different Legal Positions of Third-Country Nationals in the EU: A Comparative Perspective*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2014.
- European Commission Green Paper on a Community Return Policy on Illegal Residents, COM(2002) 175 final, Brüksel, Belçika, 10.04.2002, Madde 4.2, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:52002DC0175> , (Erişim Tarihi: 17.06.2017).
- European Commission Migration and Home Affairs, Return & Readmission, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission_en (Erişim Tarihi: 16.06.2017).
- European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, First Annual Report on the Facility for Refugees in Turkey, 02.03.2017, COM(2017)130 Final, s.8, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/170302_facility_for_refugees_in_turkey_first_annual_report.pdf, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Tampere 15-16 October 1999, http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm#union (Erişim Tarihi:27.05.2017)
- European Council, Presidency Conclusions, European Council Meeting in Seville 21-22 June 2002, para.33. http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/presidency-conclusions_seville-european-council_-21-and-22-june-2002 (Erişim Tarihi: 09.06.2017)
- Giuffre, Mariagiulia, "Readmission Agreements and Refugee Rights: From a Critique to a Proposal", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 32, No. 3, ss.79-111.
- Hailbronner, Kay, "Readmission Agreements and the Obligation on States under Public International Law to Readmit their Own and Foreign Nationals", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Yıl: 1997,Cilt:57, ss.1-50.
- Hillion, Christophe, Panos Koutrakos (der.), *Mixed Agreements Revisited: The EU and Member States in the World*, Hart Publishing, Oxford, 2010.
- Moreno-Lax, Violeta, "The Legality of the "Safe Third Country" Notion Contested: Insights from the Law of Treaties", içinde G.S. Goodwin-Gill and P. Weckel (der.), *Migration & Refugee Protection in the 21st Century: Legal Aspects - The Hague Academy of International Law Centre for Research*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2015, ss.665-721.
- Mrabet, El Arbi, "Readmission Agreements. The Case of Morocco", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, ss.379-385.
- Panizzon, Marion, *Readmission Agreements of EU Member States: A Case For EU Subsidiarity or Dualism?*, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 31, No. 4, ss.101-133.
- Peers, Steeve, "Irregular Migration and EU External Relations", içinde Barbara Bogusz et al., (der.), *Irregular Immigration and Human Rights: Theoretical, European and International perspectives*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2004, ss.193-219.
- Porrez, Dennis, *The EU-Russia readmission and visa facilitation agreement in a comparative perspective*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ghent Üniversitesi, 2014), http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/163/370/RUG01-002163370_2014_0001_AC.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).

- Roig, Annabelle, Thomas Huddleston, "EC Readmission Agreements: A Re-evaluation of the Political Impasse", *European Journal of Migration and Law*, Yıl:2007, Cilt:9, ss.363-387.
- Schieffer, Martin, "Community Readmission Agreements with Third Countries - Objectives, Substance and Current State of Negotiations", *European Journal of Migration and Law*, Vol.5, 2003, ss.343-357.
- Trauner, Florian, Imke Kruse, "EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: A New Standard EU Foreign Policy Tool?", *European Journal of Migration and Law*, Vol.10, 2008,ss.411-438.
- Trauner, Florian, Imke Kruse, *EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: Implementing a New EU Security Approach in the Neighbourhood*, CEPS Working Document No.290, Centre for European Policy Studies, Brüksel, 2008.
- Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, *Göç İstatistik Raporu*, Mayıs 2017, Tablo 12, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunmasına Dair Kanun Tasarısı ile Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, İçişleri Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu Raporları, (1/876), <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss554.pdf>, (Erişim Tarihi:26.06.2017).
- Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma ile Oluşturulan Ortak Geri Kabul Komitesinin 2/2016 Sayılı Kararı, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss298.pdf>, (Erişim Tarihi:26.06.2017).
- Türkiye-AB Zirvesi, 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Ortak Açıklaması, <http://www.ab.gov.tr/50241.html>, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- UNHCR, Bir milyon mülteci ve göçmen 2015 yılında Avrupa'ya ulaştı, Birleşmiş Milletler Türkiye Dergisi, <http://www.bmdergi.org/tr/bir-milyon-multeci-ve-gocmen-2015-yilinda-avrupaya-ulasti/>, (Erişim Tarihi:28.06.2017).

Sınav Deneyimleri Işığında KOBİ Danışmanlığı Yeterliliğinin Kritiği

Tuncay YILMAZ* & Bora YENİHAN** & Bünyamin BACAK***

Özet

KOBİ'ler ekonomik ve iktisadi hayatın gerek yarattıkları katma değer gerekse istihdam etkileri insanların çokluğu nedeni ile ülke ekonomileri için kritik bir öneme sahiptir. Bu derece değerli ve önemli olan kurumların sağlıklı temeller üzerinde büyüyüp gelişebilmeleri amatörlükten uzak profesyonelce bir yaklaşımla yönetilmeleri ile mümkün olabilir. Bu anlayışın hayat bulmasının somut bir karşılığı olarak KOBİ danışmanları, küçük ve orta ölçekli işletmelerin varlıklarını korumaları ve geliştirmeleri için biz çözüm olabilir.

2016 yılında KOSGEB 'in desteği ile Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından yeterlilik hazırlanmış ve Resmi gazetede yayınlanmıştır. Temel amaç KOBİ'lere genel işletmecilik, insan kaynakları, finans, üretim, satış ve pazarlama gibi temel işletmecilik alanlarında profesyonel destek verecek olan kişilerin bilimsel kriterlere göre belirlenmesidir.

Belgeli danışmanların istihdam edilmeleri durumunda, işletmenin katlandığı maliyetler KOSGEB tarafından ayrıca karşılanabilmektedir. Bu yönüyle belgeli personelin çalıştırılması teşvik edilmektedir.

Ama geçen periyotta ihtiyaca cevap verecek miktarda KOBİ danışmanı yetiştirilememiştir. 8 teorik, 5 uygulama sınavı üzerine kurulu olan yeterliliğin şu ana değin yapılan sınavlarında, sınavı giren yüzlerce aday arasında başarılı olanların sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Sebepleri genel olarak incelendiğinde en büyük problemin ölçme ve değerlendirme aracı olarak kullanılan yeterliliğin içerik ve şartlar bağlamında çok ağır olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: KOBİ'ler, KOBİ Danışmanlığı, KOBİ Danışmanlığı Yeterliliği

Criticality of Qualifications of Sme Consultancy in the Range of Examination Experiences

Abstract

SMEs have a critical prescription for the economy of the country with the added value created by the economic and economic life as well as the multiplicity of people they employ. It is possible that institutions that are so precious and important can

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, tyilmaz@sakarya.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, bora.yenihan@klu.edu.tr

*** Prof. Dr., Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, bbacak@comu.edu.tr

grow and develop on healthy bases by managing them away from the amateur with a professional approach. As a concrete counterpart of this understanding, SME consultants can be a solution for protecting and improving the assets of small and medium-sized businesses.

In 2016, the qualification was prepared by the Professional Qualifications Authority with the support of KOSGEB and published in the Official Gazette. The main objective is to determine the persons who will give professional support to SMEs in basic business areas such as general business, human resources, finance, production, sales and marketing according to scientific criteria.

In the event that certified consultants are employed, the costs incurred by the operator can be covered separately by KOSGEB. In this way, the employment of certified personnel is encouraged.

But in the last period, the SME consultant was not trained in the amount that would answer the need. The number of successful candidates among the hundreds of candidates who have gone through the examination is not a finger of a hand, When the reasons are examined in general, it can be said that the adequacy of the biggest problem as a measurement and evaluation tool is very heavy in terms of content and conditions.

Key words: SMEs, SME Consultancy, Eligibility of SME Consultancy

---

1. GİRİŞ

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin varlıklarını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri ve yoğun rekabet koşulları altında piyasadaki konumlarını sağlamlaştırabilmeleri rasyonel ilkelere dayalı bir yönetim anlayışı ile mümkün olabilir. İşletme fonksiyonları olarak nitelendirebileceğimiz genel işletmecilik, insan kaynakları yönetimi, finans, üretim yönetimi, satış ve pazarlama gibi alanlar uzmanlık gerektiren konu başlıkları olarak nitelendirilebilir. Bu tür karmaşık iş ve işlemler arasında işverenlere sağlıklı tavsiyeler sunacak ve onları doğru olarak yönlendirecek profesyonellere büyük ihtiyaç vardır.

KOBİ danışmanı olarak nitelendirebileceğimiz kişiler, yukarıda ifade etmiş olduğumuz uzmanlık alanlarında küçük ve orta ölçekli işletmelere ciddi bir katma değer sağlayabilirler.

Fakat iş yaşamı içerisinde doğru yönlendirmeler yapabilecek üst düzey yetenek ve donanımına sahip kişilere ulaşmak ve bunlardan hizmet almak oldukça zordur. KOBİ danışmanı olarak nitelendirebileceğimiz kişiler, günümüz Türkiye'sinde başarılması oldukça zor bir sınav sürecinden geçmekte, almış oldukları belgeyle bu konuda üst düzeyde yeterliliğe sahip olduklarını kanıtlamaktadırlar.

Bu çalışmada, mesleki yeterlik kurumu tarafından genel çerçevesi çizilmiş olan KOBİ danışmanlığı yeterliliği ve belgelendirmeye ilişkin süreç, makalenin yazıldığı döneme değin yapılmış olan sınavlar ve sınav sonuçlarından elde edilen bulgular esas alınarak detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

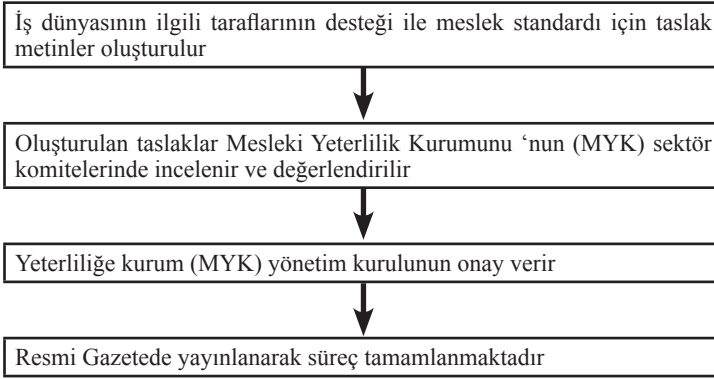
2. MESLEKİ YETERLİLİK, GEREKLİLİK VE ÖNEMİ

Ulusal ve uluslararası meslek standartlarını temel alarak teknik ve meslekî eğitim standartlarının ve yeterliliklerin geliştirilmesi, uygulanması ve bunlara ilişkin akreditasyon, yetkilendirme, denetim, ölçme, değerlendirme ve belgelendirmeye ilişkin kural ve faaliyetler “mesleki yeterlik” olarak tanımlanmaktadır (<http://www.myk.gov.tr/index.php/skca-sorulan-sorular>).

Bu tanımlamadan hareketle ulusal meslekî yeterlilik sisteminin amaçları, aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (<http://www.myk.gov.tr/index.php/tr/ulusal-yeterlilikler/216?bclgtkuotdxbtkep>, Erişim Tarihi 20.08.2017):

- Eğitim ile istihdam ilişkisini güçlendirmek.
- Eğitim ve öğretimde kalite güvencesini temin etmek.
- Hayat boyu öğrenmeyi desteklemek
- Öğrenme çıktıları için ulusal ve uluslararası standartlar oluşturmak.
- Öğrenmeye ulaşmayı, öğrenmede ilerlemeyi, öğrenmenin tanınmasını ve kıyaslanabilirliğini sağlamak.
- Yatay ve dikey geçişler için yeterlilikleri ilişkilendirmek, ulusal ve uluslararası kıyaslanabilirlik altyapısını oluşturmak.

Mesleki yeterlilik sisteminde yeterliliklerin oluşumu şu şekildedir:

1 Ağustos 2017 itibarı ile MYK tarafından yayınlanmış olan 387 adet mesleki yeterlilik bulunmaktadır.

30 Aralık 2008 tarih ve 27096 Sayılı Meslekî Yeterlilik, Sınav Ve Belgelendirme Yönetmeliğinde “Yeterlilik seviyesi, Ulusal yeterlilik çerçevesinde yer alan; bireyin bilgi, beceri ve yetkinlik düzeyini gösteren sekiz seviyeden her biri” şeklinde ifade edilmektedir (Meslekî Yeterlilik, Sınav Ve Belgelendirme Yönetmeliği). Bu bağlamda yönetmelikte bahsi geçen yeterlilik seviyelerinin Avrupa Yeterlilik çerçevesi ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Avrupa Yeterlilik Çerçevesi sekiz ana yeterlilik seviyesinden oluşmakta ve her bir seviye belli bilgi, beceri ve yetkinlikleri içermektedir. Genel olarak, seviye ne kadar artarsa, kişiden beklenen bilgi, beceri ve yetkinlikler de bu oranda artmaktadır (<http://www.tsbelge.com.tr/mesleki-yeterlilik-nedir-ve-neden-gereklidir/>, Erişim Tarihi 18.08.2017).

Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi Referans Seviyelerinde:

I. Bilgi: Bir iş ya da öğrenme alanına ilişkin gerçekler, ilkeler, kuramlar ve uygulamalar bütünüdür.

II. Beceri: Görevleri yerine getirmek ve problemleri çözmek için bilgiyi kullanma ve uygulama yeteneğidir.

III. Yetkinlik: İş veya öğrenme ortamlarında, mesleki ve kişisel gelişimde bilgi ve becerileri kullanmaya yönelik kanıtlanmış yetenek ve kişisel, sosyal ve/veya yöntem bilimsel yeteneklerdir.

3. 16UY0251-6 KOBİ DANIŞMANI SEVİYE 6 GENEL ÇERÇEVESİ VE İÇERİĞİ

Yeterliliğin ilk hali 14 Ocak 2016 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmış bundan 18 ay kadar sonra yani 25 Haziran 2017'de revize edilmiştir.

Elbette yeterlilik düşünsel bir geçmişe ve altyapıya sahip olduğunun belirtilmesi gerekir. Çünkü 2013 yılı kasım ayında imzalanan bir protokol ile yeterlilik taslağının Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından hazırlandığının vurgulanması gerekir. Taslağın nihai şeklini alması ve yayınlanması için 3 yılın geçmesi gerekmiştir. Böyle bir gecikmenin neden kaynaklandığı konusunda ise elimizde somut veriler bulunmamaktadır.

Yeterlilikte KOBİ danışmanının yapması gereken iş ve faaliyetler aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (KOBİ Danışmanı (Seviye 6) Ulusal Meslek Standardı):

- KOBİ'lere sunulacak danışmanlık hizmetinin hazırlık sürecinin yürütülmesi,
- KOBİ'lerin mevcut durumunun analiz edilerek sorun alanlarının tespit edilmesi, çözüm önerileri getirilmesi,
- Değişim ve/veya iyileştirme alanları için gerekli uygulama süreçlerinin geliştirilmesi ve yürütülmesi, yönlendirme ve tavsiyelerde bulunulması,
- Sunulan hizmetin sürdürülebilirliğinin sağlanması, müşteri ilişkilerinin yürütülmesidir.

Görüleceği üzere yeterlilik, KOBİ danışmanlarına farklı uzmanlık alanlarına ait pek çok iş ve faaliyet yüklemektedir.

KOBİ Danışmanı Yeterliliği;

a) A1 Alanı: İş Sağlığı ve Güvenliği, Çevre Koruma, Kalite ve Mesleki Gelişim,

b) A2 Alanı: İş Organizasyonu, Müşteri İlişkileri ve Hizmet Öncesi Hazırlık,

c) A3 Alanı: KOBİ Danışmanlığı Hizmetine İlişkin Süreçlerin Yürütülmesi, zorunlu birimlerinden oluşmaktadır.

A1 ve A2 alanları birbirinden bağımsız olmakla birlikte, A3 yeterlilik birimi alanından uygulama sınavlarına girebilmek için yazılı sınavlarından başarılı olma şartı aranmaktadır. Yeterlilik birimlerinin geçerlilik süresi ise sınavın başarıldığı tarihten itibaren 2 yıl olmaktadır. Halbuki İş ve Meslek Danışmanı gibi alanlarda geçerlilik 1 yıldır. Bunun KOBİ Danışmanlığı sınavına giren adaylar için bir avantaj olduğu söylenebilir.

Gerek teorik gerekse uygulama alanlarının tamamından başarılı olması halinde belge almaya hak kazanan adayın belgesinin geçerlilik süresi 5 yıldır. Bu 5 yıllık periyodun 2 ila 3ncü yılı arasında belgelendirme kuruluşu tarafından gözetim denetiminin yapılması gerekmektedir. Gözetim ve denetimle kastedilen, belgeli kişinin almış olduğu belgeye dayanarak bir faaliyet gerçekleştirip gerçekleştirmediğinin belirlenmesidir. Bu uygulama yöntemi ile MYK, belgenin alınmasını yeterli görmekte belgeye dayanılarak belge sahibinin iş ve işlemler yapması gerekliliğini de istemektedir. Ayrıca gözetim sonucunda performansın yeterli bulunmaması veya belge sahibinden kaynaklanan nedenlerde gözetim yapılamaması durumlarında belge askıya alınmaktadır.

Belgenin geçerlilik süresinin beş yıl olduğu yukarıda ifade edilmişti. Beşinci yılın sonunda belgeli kişi;

a) 5 farklı KOBİ'ye ve her birine minimum 120 saat, toplamda ise en az 600 saat KOBİ danışmanlık hizmeti verdiğini belgelendirmeli veya

b) Yeterlilikte yer alan A3 yeterlilik biriminde tanımlanan teorik ve performans dayalı sınavlarda başarılı olmalıdır. Bu durumda adayın/kişinin belge geçerlilik süresini beş yıl daha uzatılmaktadır.

Belge yenileme işlemi ve buna ilişkin şartların önceden belirlenmesi ve bunun yeterlilikte yer alması kritik bir öneme sahiptir. Şöyle ki, bu sayede aday 5nci yılın sonunda neyle karşılaşacağını ve kendisinden neler isteneceğini önceden bilmektedir. Gerek ara gözetim gerekse 5nci yılın sonundaki belge yenileme periyodu için gerekli hazırlıklarını buna göre yapabilecektir.

İş ve meslek danışmanlığı Seviye 6 da bu durum yeterlilikte (revizyondan önceki metinlerde) net bir şekilde belirtilmediği için 4ncü yılın sonunda belge sahibi adaylarda ciddi bir tedirginliğin doğmasına yol açmış; belge sürelerinin dolmasına kısa bir zaman kala MYK yenilemenin nasıl olacağına ilişkin şartları açıklamıştır. Elbette ki bu yöntemin pek de profesyonelce olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Neyse ki MYK, yayınlamış olduğu ilk yeterliliklerdeki hataya düşmemiş, daha sonra yayınladığı yeterliliklerde yenilemenin nasıl olacağını ve şartlarını net bir şekilde ortaya koymuştur.

4. KOBİ DANIŞMANI TEORİK SINAV KRİTİĞİ

Yeterlilik KOBİ Danışmanlığı sınavına ilişkin olarak A1-A2 ve A3 birimlerini belirlemiş olup A3 birimi 5 işletmecilik alanına ilişkin bilgi düzeyinin ölçülmesine yönelik olarak kurgulanmıştır.

Aşağıda bu alanlar detaylandırılmıştır:

a) İş Sağlığı ve Güvenliği, Çevre Koruma, Kalite ve Mesleki Gelişim Birimi (A1 Birimi)

Bu birimde adaydan

- Çalışma ortamında ve iş süreçlerinde uygulayacağı iş sağlığı ve güvenliği, çevre koruma ile ilgili kuralları,
- Hizmet kalitesinin izlenmesi ve iyileştirilmesi için yapılması gerekli faaliyetleri ve
- Mesleki gelişime ilişkin yürüteceği faaliyetleri açıklaması beklenmektedir.

Teorik sınavda adaylar yirmi sorudan oluşan, eşit puan ağırlıklarına sahip, çoktan seçmeli bir sınava tabi tutulmaktadır. Sınavda adaylara her soru için yaklaşık bir dakika süre verilmekte; soruların en az %70'ine doğru yanıt veren aday başarılı sayılmaktadır. Yanlışların doğruları götürmediği sınavda, adayın 20 soruluk bu testte en az 14 soruya doğru cevap vermesi beklenmektedir.

Adaya aşağıdaki konularda spesifik olarak belirlenmiş 12 noktada bilgi düzeyini ölçmeye yönelik sorular yöneltilmektedir:

- İş Sağlığı ve Güvenliği
- Çevre Koruma
- Hizmet Kalitesini İzleme ve Öz Değerlendirme

b) İş Organizasyonu, Müşteri İlişkileri ve Hizmet Öncesi Hazırlık Birimi (A2 Birimi)

Bu birimde adaydan:

- Hizmet süreçlerine ilişkin iş organizasyonunu nasıl yapacağını tanımlaması,
- Müşteri portföyünün oluşturulması ve izlenmesi ile ilgili faaliyetleri açıklaması,
- Hizmet öncesi hazırlık sürecini tanımlaması beklenmektedir.

Teorik sınavda adaylar yirmibeş sorudan oluşan, eşit puan ağırlıklarına sahip, çoktan seçmeli bir sınava tabi tutulmaktadır. Sınavda adaylara her soru için yaklaşık bir dakika süre verilmekte; soruların en az %70'ine doğru yanıt veren aday başarılı sayılmaktadır. Yanlışların doğruları götürmediği sınavda, adayın 25 soruluk bu testte en az 18 soruya doğru cevap vermesi beklenmektedir.

Adaya aşağıdaki konularda spesifik olarak belirlenmiş 21 noktada bilgi düzeyini ölçmeye yönelik sorular yöneltilmektedir:

- Danışmanlık Yöntem ve Teknikleri
- Görüşme İlke ve Teknikleri
- Hizmet Tanıtım Strateji ve Yöntemleri
- İhtiyaç Analizi Yapma
- İletişim
- İş Organizasyonu
- Mesleki Etik
- Müşteri Portföyü Oluşturma ve Yönetme
- Planlama Teknikleri
- Raporlama Yöntem ve Teknikleri
- Teklif, Sözleşme ve Mali Prosedürlerin Yürütülmesi
- Veri/Bilgi Toplama, Kayıt, Arşiv ve Bilgi Güvenliği Yöntemleri
- Zaman Yönetimi

c) KOBİ Danışmanlığı Hizmetine İlişkin Süreçlerin Yürütülmesi Birimi (A3 Birimi)

Burada A1 ve A2 birimlerinden farklı olarak hem teorik hem de uygulama/performans sınavlarının olması dikkat çekmektedir.

Bu birimde adaydan:

- KOBİ'nin mevcut durumunu analiz ederek, sorunlu alanları belirlemesi,
- KOBİ'de tespit ettiği sorunlu alanlar ve bunların çözümüne yönelik vereceği hizmete ilişkin konumlandırma çalışmalarını yapması,
- KOBİ'de tespit ettiği sorunlu alanların çözümüne yönelik vereceği hizmetin uygulama sürecine dair yürüteceği faaliyetleri belirlemesi,
- KOBİ'ye sunduğu hizmetin sürdürülebilirliğini sağlayacak faaliyetleri ve KOBİ danışmanlığı hizmetinin sonlandırılmasını tarif etmesi beklenmektedir.

Bu birimde aday beş farklı KOBİ faaliyet alanından teorik ve uygulama/performans sınavına girmektedir.

Bunlar:

- İşletme Yönetimi Alanı,
- Finans Alanı,
- İnsan Kaynakları Alanı,
- Pazarlama ve Satış Alanı,
- Üretim Alanıdır.

İşletme Yönetimi Alan sınavı için adaylara en az otuz soruluk ve diğer dört alan sınavlarının her biri için en az yirmi soruluk beş seçenekli, çoktan seçmeli ve her biri eşit puan değerinde olan sorularla düzenlenmiş sınav uygulanmakta; sınavlarda adaylara her soru için ortalama bir buçuk dakika zaman verilmektedir.

Hatırlanacağı üzere A1 ve A2 birimlerinde her bir soru için bir dakika veriliyordu. Buradan A3 alanında her bir soru için 1,5 dakika verilmesi, aslında soru zorluk derecesine bir gönderme yapıldığı ve diğer birimlere göre daha üst zorluk derecesine sahip soruların sorulması gerektiği sonucu çıkarılabilir. A3 alanında da yanlışlar doğruyu götürmemektedir. Bir teorik sınavdan başarılı olunması için teorik sınavın sorularının en az %60'ına doğru yanıt verilmelidir. Yani işletme yönetimi alanı için 18 doğru yapmak gerekirken diğer alanlar için 12 sorunun doğru cevaplanması başarı için yeterli olmaktadır.

Adaya aşağıdaki konularda spesifik olarak belirlenmiş 52 noktada bilgi düzeyini ölçmeye yönelik sorular yöneltilmektedir:

- Anket Uygulama ve Analiz Yöntemleri, Örneklem Yöntemleri
- Ar-Ge ve Yenilikçilik
- Devlet Teşvik ve Destekleri
- Ekonomik Analiz
- Enerji Verimliliği Mevzuatı
- Finansal Yönetim (Finansal yönetime ilişkin alt başlıklar)
- Garanti ve Kefalet Sistemleri
- Hukuk (Borçlar- İş – Ticaret - Tüketici Huk. vb)
- İnsan Kaynakları Yönetimi (İK 'ya yönelik alt başlıklar)
- İşletme Yönetimi (İşletme yönetimine ilişkin alt başlıklar)
- KOBİ Politikaları
- Örgütsel Davranış
- Pazarlama Yönetimi (Pazarlama yönetimine ilişkin alt başlıklar)
- Proje Yönetimi
- Rapor Hazırlama ve Sunum Teknikleri
- Sektör Analizi
- Teknoloji Analizi ve Teknoloji Yönetimi
- Ulusal ve Uluslararası Fonlar ile Fonların Kullanımı
- Üretim Yönetimi (Üretim yönetimine ilişkin alt başlıklar)
- Yatırım Analizi
- Yönetim Bilimi

Teorik sınavlara ilişkin olarak A1-A2-ve A3 alanlarının soru sayıları, başarı puanları ve başarı ölçütleri incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: KOBİ Danışmanlığı A1-A2-A3 Alanları Teorik Sınavlarına İlişkin Tablo

Alanlar	Soru Sayısı	Başarı Ölçütü Sayısı	Ölçümlenecek Bilgi Sayısı	Süre (Dk)	Başarı Notu
İSG, Çevre Koruma, Kalite ve Mesleki Gelişim (A1)	20	7	12	20	70
İş Org., Müşteri İlişk. ve Hizmet Öncesi Hazırlık (A2)	25	10	21	25	70
İşletme (A3)	25	18 (ortak)	29	38	60
Finans (A3)	20	18 (ortak)	6	30	60
İKY (A3)	20	18 (ortak)	6	30	60
Paz. ve Satış (A3)	20	18 (ortak)	5	30	60
Üretim (A3)	20	18 (ortak)	6	30	60

Soru sayıları bağlamında alanlar arasında makul bir denge göze çarparken, başarı ölçütü ve ölçümlemeye konu olacak bilgi alanlarında ciddi bir oransızlık dikkati çekmektedir. Ayrıca yapılan üç sınav ve itirazlar dikkate alındığında gerek A1 gerekse A2 alanlarında yer alan sorular için cevaplama süresi olarak A3 alanında olduğu gibi 1,5 dakika (90 sn) verilmesi daha uygun olacaktır. Fakat yeterlilik revizyonunda bu konuda bir düzenleme yapılmadığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

5. KOBİ DANIŞMANI UYGULAMA SINAVI KRİTİĞİ

A3 yeterlilik birimi performans sınavları ise teorik sınavlarla eşgüdümlü olarak yine beş alanda gerçekleştirilmektedir. Burada vurgulanması gereken en kritik nokta, ifade edilen alanlarda 60 ve üzeri teorik sınav puanı alınması halinde adayın uygulama sınavına girebileceğidir. Aday, 60 puan alamadığı takdirde uygulama sınavına giremeyecektir ki bu durum sınav başarı ortalamasını aşağılara çekmektedir.

A3 yeterlilik birimi içerisinde yer alan beş alan şunlardır:

- İşletme Yönetimi Örnek Olay Çözümlemesi
- Finans Alanı Örnek Olay Çözümlemesi
- İnsan Kaynakları Alanı Örnek Olay Çözümlemesi
- Pazarlama ve Satış Alanı Örnek Olay Çözümlemesi
- Üretim Alanı Örnek Olay Çözümlemesi

Burada adaydan örnek bir olayı esas alarak kanaat ve değerlendirmelerini bir jüriye veya kişiye (değerlendirici) sunması beklenmektedir. Performansa dayalı sınavlar için verilen süre minimum bir saattir. Bu ise 5 alan için minimum beş saatlik

bir sınav maratonu demektir ki, bunun oldukça ağır ve yıpratıcı olduğu söylenebilir. Nitekim sınav yapan kuruma yöneltilen itiraz ve şikâyetlerde bu durum özellikle vurgulanmaktadır.

Performansa dayalı sınavlar, gerçek ya da kuramsal bir iş durumunu temel alan belli gerçekler ve veriler ile işletmeye ilişkin genel bilgileri de içeren örnek olay çözümlenmesi şeklinde yapılmaktadır. Sınavlara konu örnek olaylar; yazılı ve görsel materyaller kullanılarak oluşturulmakta ve dosya halinde adaya sunulmaktadır. Aday dosyayı incelemekte ardından değerlendiriciye bir sunum yapmaktadır. Sunum esnasında powerpoint, yazı tahtası veya flipkart kullanabilmektedir. Bu esneklik sınav esnasında ifade edilmeye çalışılan malzeme ve materyallerin sınav salonunda hazır bulundurulmasını gerektirmektedir. Özellikle üretim ve finans alanı sınavlarında adaylar hesap makinesine ihtiyaç duymaktadırlar. Sınavın sağlıklı yürütülebilmesi, adayın konsantrasyonunu kaybetmemesi için bu malzemelerin önceden hazırlanması sınavın sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesine ciddi katkı sağlayacaktır.

Revizyonla birlikte gelen yeniliklerden bir tanesi;

- Adayın dosya üzerinden inceleme ve değerlendirmeler yapması, sorular çerçevesinde hazırladığı cevapları yazılı olarak değerlendiriciye sunması,
- Örnek olayın analizinde tespit etmiş olduğu sorun alanları, bu alanlara ilişkin çözüm önerileri ve uygulama süreçleri ile KOBİ'ye sağlayacağı faydayı özetleyerek sözlü olarak değerlendiriciye anlatmasıdır.

İlk çıkan yeterlilikte uygulama sınavının nasıl olacağı oldukça muğlak bırakılmış olup revizyonla bunun giderilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Ama puanlamanın neye göre ve nasıl yapılacağı yorumlara açıktır ve sınav yapan kurumun uygulama pratiğine bırakılmıştır.

Uygulama sınavının bir diğer zorluk alanı ise başarıyı zorunlu alanların tamamından olumlu puan alınması gerekliliği ve geçme notunun 70 olmasında ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki tabloda her bir alana yönelik uygulama sınavında değerlemede kullanılan kriter sayıları yer almaktadır.

Tablo 2: KOBİ Danışmanlığı Uygulama Sınavı Beceri ve Yetkinlik Sayıları

Alanlar	Alana İlişk. Bec. ve Yetk.	Kritik Beceri ve Yetkinlik	Ortak Beceri ve Yetkinlik	Toplam Kriter	Başarım Notu
İşletme Yön.	5	15	17	27	70
Finans	3	14	17	24	70
İKY	4	14	17	25	70
Paz. ve Satış	5	15	17	27	70
Üretim	1	14	17	22	70

Tablo genel olarak değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir:

- Kritik beceri ve yetkinliklerdeki sayısal eşitlik olumludur
- Ortak beceri ve yetkinliklerdeki sayısal eşitlik olumludur fakat
- Her bir alana özgü beceri ve yetkinliklerdeki sayısal dengesizlik (örn işletme ve pazarlama için 10 iken üretim için 5 dir) bir olumsuzluk olarak değerlendirilebilir. Ayrıca
- Kritik adımların çokluğu en önemli sorun olarak ortaya çıkmaktadır

Aday performans sınavında tüm adımlardan başarı puanı alsa (70 ve üzeri), fakat kritik beceri ve yetkinlik adımlarından bir tanesinden başarısız olsa, böyle bir durum karşısında aday sınavda başarısız sayılmaktadır. Nitekim İnsan Kaynakları alanında 96 puan almasına rağmen kritik adımı geçemediği için başarısız sayılan adaylar olmuştur. Bu durum sınavın adaletçi ruhuna ve amacına aykırılık teşkil etmektedir.

Burada makul olan çözüm, her bir alan için kritik yetkinlik ve beceri sayısının aşışlara çekilmesi (örnek olarak beş gibi) olabilir.

Kritik adımların sayısal çokluğu sınav başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Yapılan sınava giren adaylardan sadece 1 adayın, ikinci sınavda 7, üçüncü sınavda ise 16 adayın belge almaya hak kazanması eleştirimizi doğrular niteliktedir.

Sınav başarısından öte başarısızlıkların yoğunluğu doğal olarak adayların şikayet ve itirazlarına neden olmaktadır.

Ağustos 2017'ye değin Sakarya Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi tarafından KOBİ Danışmanlığı Seviye-6 için Ağustos 2017'ye kadar 3 kez sınav yapılmıştır.

Sınavlara ilişkin başarımlar sonuçları şu şekildedir:

Tablo 3: KOBİ Danışmanlığı Teorik ve Uygulama Sınav Sonuçları

Sınav Tarihi	18.02.2017		08.04.2017		01-08/07/2017	
	I. SINAV		II. SINAV		III. SINAV	
Alan	Giren	Başaran	Giren	Başaran	Giren	Başaran
İSG, Çevre, Kalite, Mesl. Gelişim	132	5	108	9	77	41
İş Org., Müşteri İlişk. ve Hizm. Öncesi Haz.	132	65	64	32	25	14
İşl. Yön. Teo.	132	97	51	31	18	7
İşl. Yön. Uyg.	132	26	63	18	42	14
Finans Teo.	132	36	85	33	37	10
Finans Uyg.	132	7	53	30	28	16
İns. Kayn. Teo.	132	85	54	34	17	13

İns. Kayn. Uyg.	132	23	67	23	44	13
Paz.-Satış Teo.,	132	33	84	29	40	6
Paz.-Satış Uyg.	132	8	49	13	34	14
Üretim Teo.	132	23	91	38	40	18
Üretim Uyg.	132	11	55	20	37	17
Belge Almaya Hak Kazanan	1		7		16	

Kaynak: Sakarya Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi (SAUSEM), Sınav sonuç Raporları, Ağustos 2017

Rapor genel olarak incelendiğinde karşımıza çıkan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

- Sınava giren aday sayılarında dikkate değer bir artış olmamıştır.
- Sınav başarımları düzeyi oldukça düşüktür. İlk sınavda 132 adaydan sadece bir tanesi belge almaya hak kazanabilmiştir. Kazanan adayın ise Meslek Yüksek Okulunda öğretim görevlisi olarak çalışan bir akademisyen olması dikkate değerdir. Başarının altında yatan neden incelendiğinde bu meslek gurubunun çok farklı düzeylerde ve haftalık periyotta çok fazla sayıda derslere girmeleridir. Kendilerini ifade yetenekleri üst düzeyde olduğu için KOBİ Danışmanlığının özellikle meslek yüksek okullarının işletme, muhasebe, maliye vb alanlarında görev yapan öğretim görevlileri için yeni bir iş/uzmanlık alanı olabilir.
- İSG, Çevre, Kalite ve Mesleki Gelişim alanında başarı ilk 2 sınavda oldukça düşük iken 3ncü sınavda kayda değer bir artış yaşanmıştır. SAUSEM yetkilileri ile yapılan görüşmede, bunun sebebi sorulmuş, “düşük başarımın dikkat çekici olduğu ve bu nedenle o alana ilişkin soru hazırlama ekibinin değiştirildiği” ifade edilmiştir. 3ncü sınavda daha genel kapsayıcı sorular yöneltilerek başarı ortalaması artmıştır.
- Adaylar teorik sınavlarda uygulama sınavlarına göre daha başarılı bir performans sergilemektedirler.
- Uygulama sınavlarında adayların en zorlandıkları alanlar sırasıyla finans, pazarlama – satış ve üretimdir.

Yapılan sınavlar sonrasında sınav yapmaya yetkili tek sınav merkezi olan Sakarya Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezine şikâyet ve itirazlar gelmektedir. Kurum sınav sonuçları ilan edildikten sonraki 6 iş günlük periyotta itirazları kabul etmekte ve bunları gerekli kurullara sunarak sonuçlandırmaktadır. Uygulama sınavına itiraz edilmesi durumunda sınav görüntüleri bir başka değerlendirici tarafından tekrar değerlendirilme, sonuç adaylara bildirilmektedir.

Adaylardan gelen sınava ilişkin itiraz ve eleştiri noktalarından bazıları aşağıda sunulmuştur:

- a) A1 alanında sorulan 20 soru için 20 dakika çok az, daha fazla süre verilmeliydi.
- b) Sınav süresi bittiğinde soruları yetiştiremedik bize extra4-5 dakika daha ilave süre verilmesi gerekirdi.

c) Sınav giriş belgelerimizde sınav saati pazar 8:30 görünüyor ama öğleden sonra saat 16:00 da sınava girdim bu durum bizi olumsuz etkiledi.

d) Sınav için 7 - 8 saat beklemek bizleri çok yordu; bildiğimiz şeyleri de unuttuk.

e) Soruları hatırlamıyorum ama beş alanın üçünde yanlış sorular olduğunu düşünüyorum; bunların tekrar kontrol edilmesini istiyorum.

f) Uygulama sınavının olduğu gün 70'e yakın arkadaş öğlen yemeği yemedi, yemek için organizasyon yapan SAUSEM personeli olduğunu düşündüğümüz kişi sınav yapan değerlendiricilere yemek sipariş etti ama bize bir şey söylenmedi. Kantin vs de kapalıydı, aç kaldık.

g) İlk sınav 08:30 görünüyordu ama sınav evraklarında sınavdan 70 dakika önce orada bulunmanız isteniyordu; ben de 7:20 de SAUSEM de idim fakat sınav yerinde kimsecikler yoktu.

h) Yazılı sınavda sürenin bitimine 5 dakika kala ve 1 dakika kala sınav yapan gözetmenler bilgi verebilirdi ve biz de sınav cevaplarımızı yetiştirebilirdik.

İ) Sınava psikolojik olarak hazırlanmak denen bir şey var bu nedenle 20 soruluk bir sınavın 25 dakika olması daha uygun olabilir.

i) İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorular çok zor, amaca hizmet etmiyor; oysa olması gereken istenen temel bilgi birikimine kişinin sahip olup olmadığının ölçülmesi olmalıydı.

j) Sınav uygulama örneklerinin, iş sağlığı ve güvenliği alanı için çalışılacak olan konuların sınavdan hemen önce ilan edilmesi, uygulama sınav giriş belgelerinin ise çok geç sistemden çekilmesi önemli sorun.

İtiraz ve eleştirilen konular genel olarak değerlendirildiğinde yazılı sınava ilişkin itirazların yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Sınava girenlerin uzun zamandan beri üniversite ortamından ve üniversite sınavlarından ve bu sınavlara ilişkin disiplinden uzak kalmış olmaları itirazlarının temel dayanağını oluşturduğu söylenebilir.

Bir diğer eleştiri noktası sınav sürelerine ilişkin olup ilave sürelerin verilmesi veya daha fazla sürenin verilmesi şeklindedir. Bu eleştiriler, adayların yeterliliği okumadığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim yeterlilikte her bir alan ve bu alana ilişkin sorulacak minimum soru sayısı ve verilecek süre tanımlanmış durumdadır.

Sınavdan çok önce gelmeler, yeme içme konularında yaşanan olumsuzluklar, sınav saatleriyle ilgili konular ise haklı eleştiriler olarak ortaya çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Küçük ve ortak ölçekli işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri sağlıklı olarak büyüyüp gelişebilmeleri için profesyonel bir desteğe ihtiyaç duydukları açıktır. KOBİ Danışmanlığı bu amaca hizmet edebilir nitelikte bir uygulamadır. Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından hazırlanan yeterlilik bu açığın kapatılması bakımından oldukça anlamlıdır.

KOBİ'lere danışmanlık yapacak/yapan kişilerin her şeyi bilmesi mümkün değildir. Fakat yeterlilik, içerdiği Beceri ve Yetkinlik İfadeleri ile 5 temel alana ilişkin pek çok şeyin detay olarak bilinmesi ve bunun gerek teorik gerekse uygulama sınavları ile ölçülmesini istemektedir ki, bu başarılması oldukça zor bir durumdur.

Bu konuyla ilgili olarak her bir alan için ayrı ayrı yeterlilik düzenlemesine gidilebilir ya da Beceri ve Yetkinlik İfadelerinde bir azaltım söz konusu olabilir.

Kritik adımların sayısında bir azaltıma gidilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Kritik adımdan başarısız olunması durumunda adayın puanı ne olursa olsun başarısız sayılması kabul edilemez. Aday sınav stresi ve heyecanı ile yazılması/söylenmesi gereken şeyleri ifade edememiş olabilir. Sırf böyle bir nedenle adayı başarısız saymak adaletli görünmemektedir.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, uzman ya da uzman yardımcısı alımlarında "KOBİ Danışmanı Belge Sahibi Olma" yı bir ön şart olarak öne sürmeli ve bu alanın daha da gelişmesine katkı sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

<http://www.myk.gov.tr/index.php/tr/ulusal-yeterlilikler/216?bclgtkuotdxbtkep>

<http://www.myk.gov.tr/index.php/skca-sorulan-sorular>

<http://www.tsbelge.com.tr/mesleki-yeterlilik-nedir-ve-neden-gereklidir/>

KOBİ Danışmanı (Seviye 6) Ulusal Meslek Standardı, 03 Ekim 2013 tarih, 28784 Sayılı RG

KOBİ Danışmanı, Ulusal Yeterlilik: http://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik_taslak_yeni&view=taslak_revizyon&task=indir&id=4 &yeterlilik_id=2162

Meslekî Yeterlilik, Sınav Ve Belgelendirme Yönetmeliği, 30 Aralık 2008 tarih, 27096 Sayılı RG

Sakarya Üniversitesi, Sürekli Eğitim Merkezi Sınav Sonuç Raporları, Ağustos 2017, Sakarya

Türkiye’de İl, Yıl ve Cinsiyet Kırılımlı Ortalama ve Beklenen Okullaşma Yılı

Atalay ÇAĞLAR* & Ferda ESİN GÜLEL* & M. Ensar YEŞİLYURT** &
Filiz YEŞİLYURT*** & Oğuz KARADENİZ***

Özet

Bu çalışmanın temel amacı illerin eğitim düzeyini açık ve geniş bir şekilde ölçmek ve analiz etmektedir. Bu yapı çerçevesinde hem il hem de cinsiyete göre zaman içerisinde Ortalama Okullaşma Yılı (OOY) ve Beklenen Okullaşma Yılı (BOY) hesaplanmıştır. Üstelik bu değişkenlerin zaman boyutundaki (2010-2015) gelişimi de belirlenmiş ve çıkarımlar yapılmıştır. Bu değişkenler bu yapıda ilk defa hesaplandığı için araştırmacı, ilgili yöneticiler ve politika yapımcılar için yararlı olacağı düşünülmektedir. Bunun en önemli nedeni, bu değişkenlerin eğitim yatırımlarının cinsiyete dayalı katkısının sonuçlarını ve nedenlerini belirlemede önemli bir gös-terge oluşturmastır.

Mean and Expected Years of Schooling in Turkey with Province, Year and Gender Breakdown

Abstract

The main aim of this study is to measure and investigate the level of education clearly and widely. Within this framework, the Mean Years of Schooling (MYS) and Expected Years of Schooling (EYS) were calculated over time according to both province and gender. Moreover, the evolution of these variables in the time dimension (2010-2015) was determined and inferences were made. Since these variables are calculated for the first time in this structure, it is thought that it will be useful for researcher, related administrators and policy makers. The most important reason for this is that these variables provide an important indicator for determining the outcomes and causes of the contribution of education investment by gender.

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, 20160, DENİZLİ

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 20160, DENİZLİ

*** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 20160, DENİZLİ

**** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü, 20160, DENİZLİ

1. GİRİŞ VE GENEL ÇERÇEVE

Araştırmacıların gözlem ve bilimsel araştırmalarına göre toplumların sosyal ve ekonomik açıdan buldukları seviye ile sahip oldukları eğitim düzeyi arasında aynı yönlü güçlü bir ilişki belirlenmiştir (Schultz 1961, Nelson and Phelps 1966, Romer 1986, Lucas 1988, Romer 1990, Hanushek and Woessmann 2007, Deniz and Dugruel 2008, Bowgonovi 2012, Coady ve Dizioli 2017). Bu çalışmalardan bugünü ve geleceği anlamak/algılamak, toplumdaki ilişkileri kurumsal yapıları kavramak için eğitim düzeyinin anahtar bir rol üstlendiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla atılım yapmak isteyen toplumlar hem miktar hem de kalite olarak eğitim düzeyini geliştirmeye çalışmaktadır. Öte yandan çeşitli çalışmalarda cinsiyetler arasındaki eğitim düzeyi farklılığı ve yapısının da ekonomik değişkenler üzerinde ayırım yarattığı vurgulanmıştır. Örneğin Palaz ve Karagöl (2008) çeşitli dereceler için okullaşma oranını kullanarak kadınlar ve erkeklerin eğitime erişimi arasındaki farklılığın büyüme üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Sonuç olarak kadınların eğitime erişiminin büyüme üzerindeki etkisinin erkeklerin erişimine göre daha fazla etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Wigley ve Akkoyunlu (2011)'nin çalışmasında da OECD'nin 2010 yılı eğitim raporu verilerinden Türkiye'de hem kadınlar hem de erkekler için eğitim düzeyi arttıkça eğitimin getirisinin de arttığı görülmektedir. Karadeniz vd. (2007), TÜİK 2003 hane Halkı Bütçe Anketi veri setinden yaptıkları hesaplamada eğitim düzeyi yükseldikçe çalışanların ücretlerinin arttığını bulgulamışlardır. Bu çalışmaya göre ortalama olarak okuryazar olmayanlara göre bir okuryazarın ücreti %15 fazla olurken ilkokul ya da ilköğretim mezunu %58, orta dengi meslekokulu mezunu %121, lise mezunu %113, dört yıllık bir yüksekokul ya da fakülte mezunu %206, yüksek lisans ya da doktora decesine sahip bir kişi %387 daha fazla ücret geliri elde etmektedir. Özellikle kadınların eğitim düzeyinin artması ekonomik durumlarında iyileşmeyi de beraberinde getirmektedir (Wigley ve Akkoyunlu 2011). Örneğin her ne kadar kadınların ortalama eğitim yılı erkeklerin ortalama yılından düşük olsa da ilk ve orta öğretime kadınların katılımının artırılması ve kadınların kendi memleketleri dışında okulları da tercih etmelerine teşvik edilmesi toplumda kadınların eğitim seviyesinin yükselmesinin arzu edildiğinin göstergesi olabilir (Subbaro and Raney 1995, Hill and King 1995, Schultz 1995, Tansel 1994, Dogan ve Yuret 2015).

Bu konudaki bir diğer boyut ise bölgesel yapılarıdaki farklılıklardır. Ülkelerin bölgeleri veya illeri arasındaki sosyoekonomik farklılıklar ve kırsal birimlerden göçün şehirleşmede neden olduğu aksaklıklar, kaynakların doğru yönlendirmesini engellemektedir. Bu farklılıklardan birisi de eğitim düzeyi olup bölge ve illerin eğitim düzeyindeki sapmalar modern zaman kazanımlarının ve ekonomideki gelişimlerin etkin bir şekilde yayılmasının önüne geçmektedir. Öte yandan söz konusu eğitim düzeyi farklılığı bu illerde yaşayan vatandaşların toplumsal katkı vermede yetersiz kalmasına da neden olmaktadır. Bu nedenle günümüzde ve gelecekte illerin eğitim düzeylerinin belirlenmesi bu sorunların çözümü için ilk ve gerekli adım olacaktır. Bu çalışmanın temel amacı da illerin eğitim düzeyini açık ve geniş bir şekilde ölçmek ve analiz etmektedir.

Dolayısıyla bütün bu yapı çerçevesinde hem il hem de cinsiyete göre zaman içerisinde Ortalama Okullaşma Yılı (OOY) ve Beklenen Okullaşma Yılı (BOY) hesaplanmıştır. Üstelik bu değişkenlerin zaman boyutundaki (2010-2015) gelişimi de belirlenmiş ve çıkarımlar yapılmıştır. Bu değişkenler bu yapıda ilk defa hesaplandığı için çalışmanın araştırmacılar, ilgili yöneticiler ve politika yapımcılar için yararlı olacağı düşünülmektedir. Çünkü bu değişkenler illerde eğitime yapılan yatırımların cinsiyete göre katkısının sonuçları ve nedenlerini belirlemek için önemli gösterge sunmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Temel Kavramlar ile Veri ve Yöntem açıklanmıştır. Daha sonra hesaplamalara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Son bölümde ise Sonuç ve Öneriler yer almaktadır.

2. TEMEL KAVRAMLAR: OOO VE BOY

Türkiye ile ilgili çalışmalarda eğitim ve beşeri sermayeyi tanımlamak için çoğunlukla okullaşma oranı, okuma yazma oranı vb. değişkenler kullanılmaktadır. Bazı çalışmalarda ise OOO ve BOY’un önemi, diğer çalışmalarda bu değişkenlerle ilgili sonuçlar tartışılmıştır. Çok az sayıda çalışmada il bazında OOO ve BOY hesaplanmıştır. Bunlardan Tansel ve Güngör (1997) beşeri sermayeyi hesaplamak için 67 il ve 1970-1990 yılları arasındaki verileri kullanarak ortalama okullaşma yılını hesaplamışlardır. Buna göre eğitimde bölgesel ve kadınlar aleyhine cinsiyet farklılığı olmasına rağmen kadınların eğitime katılımı erkeklerinkine yakınsamaktadır. Güngör (2010) ise 1975-2000 yıllarında Türkiye’deki illere göre beşeri sermaye eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken ortalama okullaşma yılını hesaplamıştır. Buna göre eğitimdeki eşitsizliğin varlığının büyümedeki olumlu değişimin önündeki bir engel olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ergen (2009) beklenen okullaşma yılı ile ilgili hesaplamalar yapmıştır. Tansel ve Güngör (2013), kadın ve erkeklerin eğitim etkileri, eğitimde ayrımcılık etkisinin sonuçlarını inceledikleri çalışmalarında 1975-2000 dönemi için Türkiye’de illere göre verileri kullanarak ortalama okullaşma yılını hesaplamışlardır. Son olarak Özpınar ve Koyuncu (2016), Yeşilyurt vd. (2016) ve Gülel vd. (2017) son yıllara ait verilerle ortalama ve beklenen okullaşma yılını hesaplamışlardır.

OOO ve BOY’ye ilişkin tanım ve formüller Barro ve Lee (2013 ve 1993); Lee ve Barro (2001) ve UNDP (2016) temel alınarak tekrar yapılabilir. Buna göre OOO ildeki 25 yaş ve üzeri nüfusun eğitim hayatı boyunca ortalama olarak kaç yıl eğitim aldığını göstermektedir. Bu çalışmada ildeki nüfusun aldığı her bir eğitim seviyesinin teorik süresi okullaşma yılına dönüştürülerek ortalama okullaşma yılından hesaplanmıştır. BOY ise teorik olarak eğitim sürecinde yer alan ildeki nüfusun eğitim hayatı boyunca kaç yıl eğitim almasının beklediğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle BOY, herhangi bir ildeki mevcut okullaşma oranının aynı kalacağı varsayımıyla ilgili yılda okula başlayan bir çocuğun kaç yıl eğitim almasının beklediğini ifade eder.

3. VERİ VE YÖNTEM

İllere göre OÖY ve BOY değişkenlerine ilişkin veri setleri ve hesaplama yöntemi aşağıdaki gibidir.

Veri

OÖY hesaplamasında 2010-2015 yılları için TÜİK Eğitim ve Nüfus İstatistiklerinden yararlanılmıştır.

BOY hesaplamasında ise 2010-2015 yıllarında yayınlanan Milli Eğitim İstatistikleri-Örgün Eğitim kitaplarındaki verilerden yararlanılmıştır.

Yöntem

OÖY hesaplamalarında kullanılan formül ve yaklaşım UNESCO-UIS (2016)'a dayalıdır. Esas itibarıyla tek yaşa veya yaş gruplarına dayalı olarak hesaplanabilir. Ancak bilindiği kadarıyla OÖY'yi hesaplayabilmek için tek kaynak TÜİK'in Eğitim ve Nüfus İstatistiklerindeki yaş gruplarını kullanmaktır. Çünkü TÜİK nüfus istatistiklerinde, belli yaş grubunda kaç kişinin bulunduğu yer almaktadır. Yine TÜİK eğitim istatistiklerinde ise her bir yaş grubunda kaç kişinin hangi okul tipinden mezun olduğu yer almaktadır. Bu iki veri grubundan yararlanılarak 25 yaş ve üzeri nüfusun eğitim seviyeleri çeşitli okul tipleri temel alınarak hesaplanmıştır. Bu okul tipleri; Anaokulu, İlköğretim, İlkokul, Ortaokul ve Dengi Meslek Orta Okulu, Lise ve Dengi Okullar, Yüksekokul ve Fakülte, Enstitüdür. Lise mezuniyeti sonrası hesaplamaya katılmamıştır.

Tıpkı Yeşilyurt vd. (2016)'daki gibi bu çalışmada da her bir ilde yaş grupları ve okul tipine göre mezun oranları elde edilmiştir.

$$OOY = \frac{(\sum_{\alpha} \sum_{l} HS_{\alpha l} \cdot YS_{\alpha l})}{9} \quad (1)$$

$\alpha = 1, \dots, 9$ (1= 25-29, 2= 30-34, 3= 35-39, ..., 9= 65 yaş ve üzeri)

$l = 1, \dots, 9$ (1= İlköğretim, 2= İlkokul, 3= Ortaokul ve Dengi Meslek Orta Okulu, 4= Lise ve Dengi Okullar, 5= Yüksekokul ve Fakülte, 6= Yüksek Lisans ve 7= Doktora)

Bu formülde Ortalama Okullaşma Yılı, $HS_{\alpha l}$: l eğitim düzeyine göre yaş grubundaki *mezunların* nüfusa oranı (net okullaşma oranı), $YS_{\alpha l}$: l eğitim düzeyinin teorik eğitim yılını ifade etmektedir.

Her bir okul tipinin yıl olarak teorik süresi yaş ve okul kırılımına göre oranlarla çarpılarak her bir yaş grubu için okullaşma yılı hesaplanmıştır. Son aşamada ise her bir yaş grubu için elde edilen değerlerin ortalaması alınarak ortalama okullaşma yılı hesaplanmıştır (UNESCO-UIS, 2016).

Benzer şekilde BOY hesaplamaları için de UNESCO-UIS (2016)’den yararlanılmıştır. Buna göre BOY eğitim hayatında olan bir çocuğun mevcut eğitim sürecinin devam edeceği (eğitim yılı ve eğitim sisteminin geçerli olacağı) varsayımı altında, alacağı eğitim süresini tanımlamaktadır.

Verinin elde edilebilirliğine göre Yeşilyurt vd. (2016)’da yer alan formül kullanılmıştır:

$$BOY = \sum_i n * ER_i \quad (2)$$

$$i = 1, \dots, 4 \quad (1= Okulöncesi, 2= İlkokul, 3= Ortaokul, 4= Ortaöğretim (Lise))$$

Burada,

n_i ; İlgili eğitim düzeyinin kaç yıl sürdüğünü (Okulöncesi için 1, İlkokul için 4, Ortaokul için 4, Ortaöğretim (lise) için 4 yıl olmak üzere) ve ER_i ; İlgili eğitim düzeyindeki okullaşma oranını temsil etmektedir.

Bu hesaplamayı gerçekleştirebilmek için önce 2010-2015 yılları için MEB tarafından yayınlanan istatistikler kullanılarak Okulöncesi, İlköğretim, Ortaokul ve Ortaöğretim için ilgili yaş grubunda okula devam edenlerin oranları derlenmiştir¹. Bu oranların ilgili okulun yılı ile çarpılıp elde edilen değerlerin toplanmasıyla BOY hesaplanmıştır

4. BULGULAR

OOY ve BOY için iller ve yıllara göre hesaplamalar Tablo 1-6’da yer almaktadır. Bu tablolar OOO ve BOY için erkek, kadın ve genel olarak üç ayrı tabloda sunulmuştur. Buna göre incelenen dönemde tüm iller için OOO giderek artmıştır. En yüksek OOO’ye sahip Ankara’nın 2008-2009 Eğitim Öğretim Yılındaki OOO’si 7.121 iken, 2014-2015 Eğitim Öğretim yılında 8.172’ye yükselmiştir. En düşük OOO’ye sahip Ağrı için bu değerler sırasıyla 3 ve 4.839 olmuştur. Ankara ile Ağrı’nın OOO’leri arasındaki fark incelenen dönem başında yaklaşık 4 yıl iken 2014-2015 yılında 3.3 yıla düşmüştür. Beklendiği gibi sosyoekonomik gelişmişliği yüksek olan illerde OOO daha yüksek iken düşük olan illerde düşüktür. İncelenen dönemlerin tamamında ilk sırayı Ankara alırken ikinci sırada Eskişehir bulunmaktadır. Bu illerden sonra gelen iller ise Kocaeli, İstanbul, İzmir ve Tekirdağ olmuştur. Son sırada Ağrı yer alırken sondan bir öncesinde Şanlıurfa bulunmaktadır. OOO sonuçları incelendiğinde illerin büyük çoğunluğunun sıralamalarında yıllar itibarıyla ciddi bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Ancak, Tunceli’nin 39. sıradan 21. sıraya yükselmesi dikkat çekicidir. Yine, Gaziantep ve Kilis sıralamada 13 sıraya yükselmiştir. Dönem başına göre Burdur ve Edirne 12 sıra gerilerken, Zonguldak’taki gerileme 10 sıra olmuştur. 2008-2009 yılından 2014-2015 yılına OOO’daki ortalama artış 1.435 yıldır. Dönem başına

1 Eğer MEB tarafından her bir okul tipinde ilgili yaş grubunda nüfusun oransal olarak ne kadarının okula kayıtlı olduğu bilgisi verilmemiş olsaydı, öncelikle ilgili yaş grubunda okula kayıtlı olan ve olmayan öğrencilere ulaşmak ve bunlardan ilgili yaş grubundaki okullaşma oranını hesaplamak gerekecekti.

göre en yüksek artışlar 2.1 yıl ile Hakkari, 2 yıl ile Batman, 1.9 yıl ile Bingöl, Muş ve Şırnak'ta gerçekleşmiştir. Genel olarak dönem başına göre artışı daha fazla olan iller düşük OOO'si olan illerdir. İlk beşte yer alan Kocaeli'ndeki artış 1.5 ile ortalamanın üzerinde iken Edirne, Burdur gibi illerdeki düşük artış miktarları yıllar itibarıyla daha geri sıralarda yer almalarını açıklamaktadır.

İncelenen dönemde kızların OOO'si tüm iller için yıllar itibarıyla artış göstermiştir. Ancak tüm illerde ve yıllarda erkeklere göre kızlar için OOO daima daha düşük gerçekleşmiştir. Kızlar için en yüksek OOO tüm yıllarda Ankara'da gerçekleşmiştir. Kızlar için Ankara'daki OOO, 2008-2009 Eğitim Öğretim yılında 6.462 iken 2014-2015 Eğitim Öğretim yılında 7.514'tir. Tüm yıllarda en düşük OOO'ye sahip Şırnak için bu değerler sırasıyla 1.614 ve 3.156'dır. Kızlarda OOO'si düşük olan iller genel olarak Türkiye'nin doğusunda yer alan illerdir. İncelenen dönem başında üst sıralarda yer alan illerdeki OOO, düşük olan illerin yaklaşık üç katı iken aradaki fark bir miktar kapanarak son yılda yaklaşık iki kat olmuştur. İncelenen dönemlerin tamamında ilk sırayı alan Ankara'dan sonra ikinci ve üçüncü sırada İstanbul ve İzmir bulunmaktadır. Bu illerden sonra gelenler ise genellikle Eskişehir, Kocaeli, Tekirdağ, Yalova ve Kırklareli olmuştur. Son sırada Şırnak yer alırken öncesinde Ağrı, Şanlıurfa, Muş, Siirt ve Van bulunmaktadır. OOO sonuçlarına göre illerin dönem başı ve sonundaki sıralarındaki değişiklik incelendiğinde 63. sıradan 49. sıraya yükselen Kilis ve 38. sıradan 27. sıraya yükselen Düzce en yüksek sıçrama yapan iller olmuştur. Sırasını en fazla kaybeden iller ise 32. sıradan 44. sıraya gerileyen Zonguldak, 25. sıradan 34. sıraya gerileyen Burdur ve 27. sıradan 35. sıraya gerileyen Konya olmuştur. 2008-2009 yılından 2014-2015 yılına illerin OOO'sindeki ortalama artış 1.367 yıldır. Dönem başına göre en yüksek artışlar 1.899 yıl ile Batman, 1.856 yıl ile Bingöl, 1.781 yıl ile Kilis ve 1.757 yıl ile Hakkari'de gerçekleşmiştir. Dönem başına göre artışı en az olan 1.042 yıl ile Edirne iken, bu ili 1.052 yıl ile Ankara, 1.082 yıl ile Zonguldak izlemektedir.

2008-2009 ile 2014-2015 Eğitim Öğretim yılı arasındaki incelenen yedi yılın tamamında erkeklerin OOO değerleri tüm illerde artış göstermiştir. En yüksek artışın 2009-2010 yılında görüldüğü söylenebilir. Erkekler için tüm yıllardaki en yüksek OOO Ankara'da, en düşük OOO ise Ağrı'da gerçekleşmiştir. Ankara'da 2008-2009 Eğitim Öğretim yılında 7.811 olan OOO, incelenen son yıl olan 2014-2015'te 8.863'e ulaşmıştır. Ağrı'da ise aynı değerler sırasıyla 4.089 ve 6.256 olmuştur. Ankara'daki ve Ağrı'daki OOO incelendiğinde, 2008-2009 Eğitim Öğretim yılında yaklaşık 2 olan bu oran 2014-2015 Eğitim Öğretim Yılında 1.5'in altına düşmüştür. İncelenen dönemdeki tüm yıllarda en yüksek OOO'ye sahip olan dört il Ankara, Eskişehir, Kırıkkale ve Kocaeli iken beşinci sıraya 2014-2015 yılında her yıl kademeli olarak yükselen Artvin yerleşmiştir. Son beş sıradaki iller ilk beş yılda Ağrı, Şanlıurfa, Muş, Van ve Şırnak iken bu listeye son iki yılda Şırnak'ın yerine Iğdır dahil olmuştur. OOO sonuçlarına göre illerin dönem başı ve sonundaki sıralarındaki değişiklik incelendiğinde 70. sıradan 38. sıraya yükselen Hakkari ve 68. sıradan 41. sıraya yükselen Batman en yüksek sıçrama yapan iller olmuştur. Sırasını en fazla kaybeden iller ise 35. sıradan 52. sıraya gerileyen Burdur, 34. sıradan 51. sıraya gerileyen Edirne ve 57. sıradan 73. sıraya gerileyen Kastamonu olmuştur. 2008-2009 yılından 2014-2015 yılına illerin OOO artışlarının ortalaması 1.491 yıldır. Dönem başına göre en yüksek artışlar 2.333

yıl ile Şırnak, 2.279 yıl ile Hakkari, 2.195 yıl ile Muş, 2.192 yıl ile Şanlıurfa'da gerçekleşmiştir. Dönem başına göre artışı en az olan iller 1.052 yıl ile Ankara, 1.135 yıl ile Edirne ve Kastamonu'dur.

BOY sonuçları incelendiğinde Gümüşhane dışındaki tüm iller için en düşük değer çalışmadaki dönem başında iken Gümüşhane için incelenen son yılda gerçekleşmiştir. İller için en yüksek BOY değerleri genel olarak 2011-2012 ve 2014-2015 Eğitim Öğretim yılında olmuştur. İncelenen son yılda ilk beş sırayı Rize (12.336 yıl), Amasya (12.203 yıl), Trabzon (12.164 yıl), Artvin (12.114 yıl), Karabük (12.077 yıl), son beş sırayı ise Gümüşhane (9.551 yıl), Muş (9.812 yıl), Ağrı (9.824 yıl), Hakkari (9.904 yıl) ve Van (9.988 yıl) almaktadır. İncelenen tüm yıllarda Gümüşhane dışındaki iller genel olarak son sıralarda bulunurken Gümüşhane'nin sıralamadaki hızlı düşüşü dikkat çekicidir. Gümüşhane'nin Türkiye'de en fazla göç alan ve veren il olması, 2008 yılında üniversitenin kurulması ve Gümüşhane'ye tayini çıkan kamu personelinin fırsat bulduğunda başka ilde tayin olması (Değer ve ark., 206:244), ilin nüfus yapısını sürekli değiştirdiği için söz konusu düşüş meydana gelmiş olabilir. Bu arada ilk beş ilden Rize, Amasya, Karabük ve Artvin genel olarak önceki yıllarda ilk on sırada bulunurken, Trabzon'daki yükseliş çarpıcıdır. Türkiye'deki üç büyük şehir ele alındığında son yılda Ankara nispeten ilk sıralarda, İzmir ve İstanbul orta sıralardadır. İncelenen yıllar itibarıyla İzmir ve İstanbul giderek daha alt sıralara gerilemiştir. İllerin incelenen dönem başındaki sırasına göre son yıldaki sırası karşılaştırıldığında en büyük sıçramayı 48. sıradan 15. sıraya yükselen Karaman yaparken Bartın 32. sıradan 8. sıraya, Samsun 42. sıradan 21. sıraya, Giresun 37. sıradan 17. sıraya ve Kastamonu 39. sıradan 19. sıraya yükselmiştir. Sıralamada en fazla derece kaybeden il ise 13. sıradan 47. sıraya düşen Tekirdağ olmuştur. Tekirdağ'ı 57. sıradan 81. sıraya düşen Gümüşhane ve üçü de 19 sıra geriye düşen Burdur, Çankırı ve İzmir izlemektedir. Çalışmadaki dönem başına göre son yıldaki illerdeki değişim incelendiğinde ortalama artışın 1.363 yıl olduğu bulunmuştur. En fazla artışın 2.207 yıl ile Bitlis, 2.102 yıl ile Ardahan ve Bingöl, 1.971 yıl ile Şırnak ilinde yaşandığı görülmektedir. En yüksek artışın yaşandığı iller genel olarak Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerdir. En düşük artış yaşanan iller ise 0.768 yıl ile Tekirdağ ve 0.809 yıl ile Çankırı olurken Gümüşhane dönem başına göre 0.184 yıl ile tek azalış gösteren ildir.

Kızlar için BOY sonuçları incelendiğinde tüm iller için en düşük değer 2008-2009 Eğitim Öğretim yılında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmadaki ilk yıla göre tüm illerde BOY artış göstermiştir. Kızlar için illerdeki en yüksek BOY genel olarak 2011-2012 ve 2014-2015 Eğitim Öğretim yılında olmuştur. İncelenen son yılda ilk beş sırayı Rize (12.254 yıl), Amasya (12.177 yıl), Karabük (12.135 yıl), Artvin (12.126 yıl) ve Trabzon (12.074 yıl), son beş sırayı ise Gümüşhane (9.575 yıl), Muş (9.627 yıl), Ağrı (9.648 yıl), Van (9.854 yıl) ve Hakkari (9.866 yıl) almaktadır. Türkiye'deki üç büyük şehir ele alındığında son yılda Ankara üst sıralarda iken İzmir ve İstanbul orta sıradadır. İllerin incelenen dönem başındaki sırasına göre son yıldaki sırası karşılaştırıldığında en büyük sıçramayı 38. sıradan 7. sıraya yükselen Kütahya ve 44. sıradan 16. sıraya yükselen Karaman yaparken bu illeri 27 sıra yükselen Bartın, 24 sıra yükselen Samsun izlemiştir. Sıralamada en fazla derece kaybeden il ise 13. sıradan 48. sıraya düşen Tekirdağ olmuştur. Daha sonra 23 sıra kaybeden Gümüşhane ve 22 sıra

geriye düşen Burdur en fazla sıralamada geriye düşen illerdir. Çalışmadaki dönem başına göre son yıldaki illerdeki değişim incelendiğinde ortalama artışın 1.505 olduğu belirlenmiştir. En fazla artışın 2.511 yıl ile Bitlis, 2.322 yıl ile Bingöl, 2.317 yıl ile Şırnak ve 2.265 yıl ile Ardahan illerinde yaşandığı görülmektedir. En yüksek artışın yaşandığı iller genel sıralamaya benzer biçimde Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerdir. En düşük artış yaşanan iller ise 0.051 yıl ile Gümüşhane, 0.835 yıl ile Kırklareli ve Tekirdağ, 0.870 yıl ile Ankara'dır.

Erkekler için BOY sonuçları incelendiğinde genel sonuçlara benzer olduğu söylenebilir. En düşük BOY, Gümüşhane dışındaki tüm iller için çalışmadaki dönem başında iken bu il için incelenen son yılda gerçekleşmiştir. Ayrıca dönem başına göre Gümüşhane dışında tüm iller için BOY yükselmişken bu il için düşmüştür. İller için en yüksek BOY değerleri genel olarak 2011-2012 ve 2014-2015 Eğitim Öğretim yılında olmuştur. İncelenen son yılda ilk beş sırayı Rize (12.368 yıl), Trabzon (12.250 yıl), Amasya (12.228 yıl), Bolu (12.205 yıl) ve Kütahya (12.111 yıl), son beş sırayı ise Gümüşhane (9.524 yıl), Hakkari (9.942 yıl), Muş (9.988 yıl), Ağrı (9.989 yıl) ve Van (10.116 yıl) almaktadır. Erkekler için Türkiye'deki üç büyük şehir ele alındığında son yılda Ankara nispeten üst sırada, İzmir ve İstanbul ise orta sıralardadır. İllerin dönem başındaki sırasına göre son yıldaki sırası karşılaştırıldığında en büyük sıçramayı 52. sıradan 17. sıraya yükselen Karaman yaparken, bu ili 21 sıra yükselen Trabzon ve Sivas, 19 sıra yükselen Giresun izlemiştir. Sıralamada en fazla yer kaybeden il ise 15. sıradan 45. sıraya düşen Tekirdağ olmuştur. Daha sonra 27 sıra kaybeden Çankırı ve 24 sıra geriye düşerek son sıraya gerileyen Gümüşhane izlemektedir. Çalışmadaki dönem başına göre son yılda illerdeki Erkeklerin BOY değişimi incelendiğinde ortalama artışın 1.219 yıl olduğu bulunmuştur. En fazla artışın 1.951 yıl ile Ardahan, 1.924 yıl ile Bitlis, 1.886 yıl ile Bingöl illerinde yaşandığı görülmektedir. En yüksek artışın yaşandığı iller Ankara'nın doğusundaki illerdir. En düşük artış yaşanan iller ise 0.495 yıl ile Çankırı, 0.693 yıl ile Bilecik ve 0.705 yıl ile Tekirdağ iken Gümüşhane erkeklerin BOY değerinde azalan (0.415 yıl) tek il olmuştur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İllere göre Okullaşma Yılı hesaplamaları beşeri sermayenin değerinin belirlenmesine yönelik yeni bir kapı açmaktadır. Çünkü ilgili literatürde de belirtildiği bu hesaplamalar beşeri sermayenin büyüklüğüne ilişkin daha kesin sonuç verirken diğer değişkenler arasındaki ilişki de daha somut bir şekilde belirlenebilmektedir. Ayrıca illerdeki yerel kurumlar ve merkezi hükümetin illere yapmış oldukları eğitim yatırımlarının başarısı açısından da önemli bir göstergedir.

Bu kapsamda en fazla dikkate çeken şey ise OOO'nin ve BOY'un oldukça yüksek olmasıdır. Başka bir deyişle uygulanan politikalar şu anda eğitim sisteminde olan neslin okullaşma yılını çok fazla yükseltmiştir. Önümüzdeki yıllarda beşeri sermayede de önemli bir sıçrama olacağı beklenmelidir. OOO ve BOY hesaplamalarında iller arasındaki farklılaşma dikkat çekicidir. Toplamda OOO'de ilk sırada yer alan iller Ankara, Eskişehir, Kocaeli ve İstanbul iken BOY'de ise Rize, Amasya, Trabzon ve Artvin ilk sıraları almıştır. Dolayısıyla özellikle bazı

illerde eğitime yapılan harcamalar ve okullaşma yılını arttırma çabaları karşılık bulmuş gözükmektedir.

Bu çalışmada iller arası göçün dikkate alınamaması kısıtı altında OÖY ve BOY hesaplanmıştır. Bir ilin memur tayini, şehirde kurulu üniversiteye yeni öğrenci kayıtları nedeniyle veya doğal nedenlerle göç alması ya da başka illere göç vermesi ildeki nüfusun ortalama eğitim seviyesini değiştirebilir. 2008-2015 yıllarını inceleyen bir çalışmada Türkiye’de nüfusun yıllık %3’ünün ülke içinde göç ettiği ve diğer grupların okuryazar olmayan ve ilkokul mezunlarına göre daha fazla göç etme eğitimi dolduğu tespit edilmiştir (Değer vd. 2016). Belirtilen durum ortalama okullaşma yılının ve beklenen okullaşma yılını azalmasına ya da yükselmesine neden olabilir.

OÖY ve BOY’un artışına sebep olan diğer etmenler; ilde eğitime yapılan yatırımlar, öğretmen atamaları ve okullaşma ile ilgili kampanyalar olabilir. İlerleyen çalışmalarla söz konusu faktörlerin etkisinin araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. OÖY ve BOY artış ya da azalışları söz konusu etmenler incelendikten sonra illerin okullaşma oranındaki başarıyı verebilir. Ayrıca illerde eğitime yapılan kamu yatırımlarının getirisini belirlemede kullanılabilir.

Tablo 1: Ortalama Okullaşma Yılı (Kadın)

	14-15 sırası	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	08-09 ve 14-15 fark	Artış sırası
Ankara	1	6.462	6.788	6.972	7.069	7.146	7.367	7.514	1.052	80
İstanbul	2	5.876	6.295	6.514	6.604	6.680	6.977	7.132	1.256	53
İzmir	3	5.882	6.221	6.574	6.665	6.738	6.935	7.078	1.196	70
Eskişehir	4	5.813	6.186	6.426	6.548	6.645	6.882	7.013	1.200	67
Kocaeli	5	5.395	5.911	6.226	6.348	6.441	6.723	6.889	1.495	17
Tekirdağ	6	5.639	6.074	6.341	6.435	6.511	6.739	6.858	1.220	62
Yalova	7	5.550	5.967	6.204	6.322	6.377	6.696	6.772	1.222	61
Kirklareli	8	5.613	6.023	6.268	6.364	6.447	6.621	6.737	1.124	77
Muğla	9	5.479	5.841	6.147	6.228	6.254	6.591	6.721	1.242	57
Bursa	10	5.442	5.848	6.123	6.231	6.312	6.573	6.708	1.266	50
Antalya	11	5.511	5.928	6.157	6.254	6.297	6.546	6.705	1.195	72
Bilecik	12	5.294	5.679	6.002	6.105	6.192	6.369	6.485	1.191	73
Denizli	13	4.983	5.408	5.798	5.925	6.028	6.227	6.379	1.396	32
Çanakkale	14	5.139	5.451	5.775	5.897	6.001	6.205	6.356	1.217	63
Edirne	15	5.308	5.646	5.871	5.973	6.054	6.233	6.351	1.042	81
Adana	16	5.106	5.567	5.825	5.834	6.009	6.200	6.348	1.242	58
Isparta	17	5.156	5.540	5.760	5.881	5.977	6.181	6.343	1.187	74
Mersin	18	5.124	5.507	5.829	5.922	5.979	6.181	6.327	1.203	65
Kayseri	19	4.838	5.303	5.558	5.823	5.922	6.116	6.288	1.450	24
Balıkesir	20	5.063	5.383	5.718	5.816	5.909	6.142	6.269	1.207	64
Sakarya	21	4.883	5.329	5.653	5.771	5.866	6.102	6.262	1.379	36
Aydın	22	4.871	5.279	5.658	5.768	5.838	6.075	6.211	1.341	43
Kirikkale	23	4.642	5.173	5.678	5.776	5.847	6.010	6.139	1.497	16
Bolu	24	4.910	5.309	5.562	5.684	5.778	5.951	6.111	1.201	66
Karaman	25	4.775	5.204	5.490	5.627	5.725	5.907	6.061	1.286	48
Osmaniye	26	4.591	5.100	5.369	5.482	5.595	5.825	6.029	1.438	25
Düzce	27	4.548	5.030	5.230	5.462	5.576	5.812	6.000	1.452	23
Uşak	28	4.730	5.145	5.498	5.606	5.703	5.863	5.999	1.268	49
Nevşehir	29	4.614	5.069	5.449	5.555	5.662	5.822	5.972	1.358	38
Artvin	30	4.578	4.980	5.272	5.422	5.553	5.773	5.972	1.394	33
Trabzon	31	4.615	5.041	5.287	5.421	5.531	5.730	5.964	1.350	39
Manisa	32	4.671	5.058	5.393	5.503	5.602	5.776	5.921	1.250	56
Kırşehir	33	4.599	5.014	5.428	5.522	5.605	5.786	5.910	1.311	45
Burdur	34	4.762	5.119	5.350	5.464	5.564	5.727	5.876	1.114	78
Konya	35	4.685	5.038	5.277	5.411	5.505	5.708	5.870	1.186	75
Malatya	36	4.377	4.866	5.228	5.346	5.456	5.680	5.867	1.490	18
Karabük	37	4.595	5.046	5.298	5.426	5.526	5.694	5.853	1.258	51
Amasya	38	4.607	5.015	5.269	5.407	5.504	5.701	5.849	1.242	59

Samsun	39	4.498	4.911	5.191	5.333	5.438	5.656	5.844	1.346	40
Tunceli	40	4.274	4.740	5.159	5.284	5.426	5.686	5.821	1.547	12
Rize	41	4.346	4.851	5.151	5.274	5.381	5.583	5.809	1.463	22
Hatay	42	4.425	4.884	5.193	5.295	5.381	5.600	5.769	1.344	41
Niğde	43	4.360	4.831	5.261	5.350	5.454	5.627	5.768	1.408	29
Zonguldak	44	4.610	4.946	5.178	5.289	5.375	5.554	5.692	1.082	79
Kütahya	45	4.495	4.843	5.169	5.281	5.385	5.543	5.692	1.197	68
Afyonkarahisar	46	4.411	4.778	5.171	5.263	5.349	5.509	5.648	1.238	60
Erzincan	47	4.243	4.710	4.972	5.115	5.236	5.407	5.621	1.379	35
Gaziantep	48	3.881	4.469	4.797	5.087	5.164	5.378	5.539	1.658	7
Kilis	49	3.742	4.578	5.003	5.140	5.214	5.443	5.523	1.781	3
Çankiri	50	4.298	4.683	5.033	5.152	5.235	5.356	5.493	1.195	71
Sivas	51	4.127	4.573	4.813	5.070	5.160	5.294	5.469	1.341	42
Aksaray	52	4.050	4.478	4.903	5.020	5.109	5.299	5.439	1.389	34
Sinop	53	4.194	4.591	4.880	4.976	5.053	5.229	5.390	1.196	69
Kahramanmaraş	54	3.905	4.440	4.730	4.844	4.958	5.193	5.372	1.468	21
Tokat	55	4.086	4.517	4.765	4.913	4.990	5.170	5.336	1.250	55
Gümüşhane	56	3.927	4.278	4.667	4.792	4.934	5.078	5.328	1.402	30
Bartın	57	3.982	4.399	4.686	4.803	4.912	5.116	5.290	1.308	46
Elazığ	58	3.874	4.361	4.645	4.763	4.869	5.096	5.273	1.399	31
Yozgat	59	3.987	4.365	4.631	4.898	4.968	5.123	5.243	1.256	52
Bayburt	60	3.598	4.363	4.569	4.723	4.866	5.018	5.235	1.637	8
Çorum	61	3.907	4.347	4.649	4.779	4.866	5.054	5.223	1.316	44
Giresun	62	3.857	4.291	4.521	4.633	4.734	4.947	5.145	1.288	47
Adıyaman	63	3.469	4.038	4.346	4.660	4.781	4.971	5.144	1.675	6
Ordu	64	3.877	4.338	4.542	4.666	4.757	4.959	5.130	1.253	54
Erzurum	65	3.692	4.200	4.516	4.641	4.726	4.913	5.102	1.411	28
Kastamonu	66	3.842	4.204	4.460	4.575	4.681	4.855	5.014	1.172	76
Kars	67	3.320	3.940	4.341	4.416	4.505	4.714	4.873	1.552	11
Ardahan	68	3.451	3.973	4.357	4.459	4.529	4.700	4.873	1.422	27
İğdir	69	2.970	3.649	4.109	4.231	4.296	4.505	4.672	1.703	5
Bingöl	70	2.664	3.309	3.779	3.904	4.022	4.273	4.520	1.856	2
Batman	71	2.427	3.327	3.701	3.817	3.908	4.122	4.326	1.899	1
Diyarbakır	72	2.608	3.198	3.497	3.657	3.753	3.966	4.135	1.527	15
Hakkari	73	2.329	2.970	3.524	3.672	3.710	3.923	4.086	1.757	4
Bitlis	74	2.498	3.118	3.484	3.604	3.679	3.882	4.042	1.545	13
Mardin	75	2.489	3.012	3.397	3.496	3.582	3.778	3.962	1.473	20
Van	76	2.377	2.948	3.159	3.310	3.408	3.627	3.800	1.423	26
Siirt	77	2.138	2.830	3.205	3.293	3.371	3.710	3.712	1.574	10
Muş	78	1.873	2.563	2.976	3.095	3.148	3.325	3.483	1.611	9
Şanlıurfa	79	1.976	2.550	2.838	2.921	2.971	3.197	3.354	1.377	37
Ağrı	80	1.842	2.468	2.883	2.960	2.986	3.181	3.330	1.488	19
Şirnak	81	1.614	2.290	2.717	2.806	2.872	3.063	3.156	1.542	14

Tablo 2: Ortalama Okullaşma Yılı (Erkek)

	14-15 sırası	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	08-09 ve 14-15 fark	Artış sırası
Ankara	1	7.811	8.167	8.347	8.435	8.486	8.750	8.863	1.052	81
Eskişehir	2	7.378	7.838	8.045	8.149	8.214	8.454	8.550	1.172	77
Kirikkale	3	7.267	7.795	8.167	8.243	8.288	8.438	8.518	1.250	70
Kocaeli	4	7.030	7.650	7.949	8.049	8.115	8.372	8.517	1.486	29
Artvin	5	6.747	7.336	7.645	7.789	7.893	8.128	8.295	1.549	22
İstanbul	6	6.846	7.342	7.564	7.657	7.715	8.096	8.255	1.409	40
İzmir	7	6.886	7.327	7.776	7.803	7.856	8.071	8.203	1.317	62
Bursa	8	6.842	7.369	7.638	7.729	7.792	8.072	8.182	1.340	54
Kayseri	9	6.690	7.270	7.516	7.785	7.849	8.019	8.143	1.453	32
Bilecik	10	6.929	7.461	7.738	7.821	7.860	8.041	8.126	1.198	76
Rize	11	6.511	7.203	7.510	7.600	7.675	7.919	8.118	1.606	18
Tekirdağ	12	6.777	7.291	7.567	7.651	7.727	7.999	8.111	1.334	56
Tunceli	13	6.476	6.840	7.410	7.494	7.605	7.931	8.110	1.634	17
Trabzon	14	6.742	7.261	7.509	7.617	7.695	7.915	8.105	1.362	47
Isparta	15	6.866	7.355	7.503	7.612	7.688	7.923	8.075	1.208	74
Malatya	16	6.546	7.140	7.523	7.620	7.696	7.903	8.065	1.519	26
Yalova	17	6.722	7.241	7.493	7.617	7.656	8.018	8.044	1.322	59
Elazığ	18	6.504	6.952	7.396	7.503	7.590	7.849	8.026	1.521	25
Antalya	19	6.641	7.113	7.350	7.478	7.512	7.837	8.015	1.375	45
Kırşehir	20	6.651	7.179	7.579	7.652	7.696	7.865	7.975	1.323	58
Kırklareli	21	6.747	7.213	7.481	7.573	7.656	7.854	7.972	1.225	71
Osmaniye	22	6.490	7.087	7.382	7.489	7.586	7.821	7.962	1.473	30
Karabük	23	6.677	7.250	7.467	7.588	7.654	7.809	7.948	1.270	68
Adana	24	6.547	7.153	7.443	7.434	7.600	7.790	7.944	1.397	42
Sakarya	25	6.532	7.095	7.414	7.511	7.584	7.816	7.918	1.385	44
Erzincan	26	6.533	7.035	7.279	7.401	7.512	7.678	7.898	1.365	46
Bolu	27	6.651	7.130	7.373	7.480	7.553	7.750	7.856	1.205	75
Düzce	28	6.287	6.988	7.279	7.382	7.477	7.700	7.841	1.554	21
Zonguldak	29	6.547	7.176	7.386	7.476	7.535	7.730	7.839	1.292	65
Nevşehir	30	6.491	7.050	7.383	7.458	7.530	7.655	7.802	1.311	63
Muğla	31	6.443	6.883	7.201	7.278	7.295	7.652	7.798	1.356	48
Denizli	32	6.319	6.855	7.243	7.348	7.423	7.633	7.766	1.448	33
Mersin	33	6.443	6.945	7.282	7.369	7.403	7.630	7.764	1.321	60
Konya	34	6.530	7.001	7.227	7.354	7.410	7.600	7.739	1.209	73
Kütahya	35	6.467	7.030	7.273	7.392	7.493	7.601	7.720	1.253	69
Erzurum	36	6.189	6.737	7.053	7.201	7.274	7.511	7.705	1.516	27
Amasya	37	6.360	6.872	7.117	7.250	7.352	7.577	7.700	1.340	53
Hakkari	38	5.415	6.138	6.954	7.074	7.193	7.460	7.694	2.279	2
Sivas	39	6.353	6.848	7.053	7.302	7.377	7.524	7.680	1.327	57

Balikesir	40	6.358	6.785	7.144	7.242	7.313	7.545	7.677	1.319	61
Batman	41	5.539	6.668	7.076	7.193	7.280	7.464	7.654	2.115	6
Uşak	42	6.373	6.949	7.274	7.362	7.424	7.555	7.645	1.272	67
Afyonkarahisar	43	6.370	6.901	7.234	7.309	7.375	7.521	7.641	1.272	66
Çanakkale	44	6.326	6.747	7.089	7.194	7.294	7.498	7.628	1.302	64
Karaman	45	6.284	6.857	7.119	7.234	7.297	7.494	7.624	1.340	55
Gümüşhane	46	6.259	6.583	7.051	7.165	7.264	7.430	7.612	1.354	49
Bayburt	47	6.195	6.790	7.204	7.332	7.419	7.531	7.601	1.406	41
Çankiri	48	6.364	6.829	7.154	7.280	7.318	7.466	7.588	1.224	72
Niğde	49	6.172	6.767	7.152	7.220	7.296	7.473	7.586	1.413	38
Adıyaman	50	6.004	6.472	6.813	7.148	7.237	7.419	7.579	1.575	19
Edirne	51	6.442	6.817	7.076	7.170	7.261	7.479	7.577	1.135	80
Burdur	52	6.410	6.878	7.065	7.170	7.247	7.419	7.557	1.147	78
Gaziantep	53	5.791	6.572	6.887	7.206	7.252	7.441	7.541	1.750	14
Aydın	54	6.079	6.605	6.981	7.083	7.136	7.379	7.514	1.435	35
Kahramanmaraş	55	5.961	6.591	6.876	6.978	7.067	7.315	7.483	1.522	24
Kilis	56	5.722	6.419	6.919	7.077	7.020	7.266	7.434	1.712	15
Samsun	57	6.002	6.514	6.800	6.942	7.030	7.276	7.418	1.416	37
Hatay	58	5.959	6.467	6.797	6.886	6.973	7.221	7.386	1.427	36
Giresun	59	5.988	6.482	6.738	6.852	6.937	7.182	7.379	1.392	43
Siirt	60	5.276	6.193	6.785	6.871	6.971	7.185	7.367	2.091	7
Manisa	61	6.012	6.555	6.867	6.966	7.060	7.234	7.357	1.344	52
Bingöl	62	5.369	6.117	6.642	6.775	6.877	7.147	7.354	1.985	9
Bitlis	63	5.388	6.204	6.701	6.842	6.913	7.151	7.332	1.945	11
Bartın	64	5.762	6.505	6.746	6.841	6.935	7.141	7.291	1.528	23
Aksaray	65	5.845	6.392	6.852	6.946	6.991	7.171	7.288	1.442	34
Tokat	66	5.865	6.411	6.666	6.832	6.921	7.123	7.278	1.413	39
Yozgat	67	5.732	6.224	6.521	6.837	6.906	7.108	7.225	1.493	28
Ordu	68	5.810	6.290	6.510	6.635	6.728	6.983	7.162	1.352	50
Ardahan	69	5.552	6.079	6.585	6.668	6.718	6.961	7.125	1.574	20
Kars	70	5.456	6.001	6.525	6.587	6.669	6.949	7.119	1.663	16
Diyarbakır	71	5.178	5.993	6.381	6.552	6.641	6.907	7.083	1.905	12
Çorum	72	5.616	6.177	6.511	6.640	6.724	6.939	7.081	1.465	31
Kastamonu	73	5.899	6.351	6.616	6.711	6.830	7.023	7.034	1.135	79
Sinop	74	5.650	6.152	6.484	6.597	6.664	6.851	6.996	1.346	51
Mardin	75	5.100	5.737	6.284	6.409	6.511	6.767	6.976	1.876	13
Şirnak	76	4.602	5.550	6.216	6.325	6.443	6.754	6.935	2.333	1
Iğdir	77	4.880	5.695	6.265	6.362	6.447	6.669	6.839	1.959	10
Van	78	4.824	5.625	6.035	6.196	6.317	6.619	6.831	2.007	8
Muş	79	4.597	5.565	6.111	6.238	6.333	6.590	6.792	2.195	3
Şanlıurfa	80	4.391	5.405	5.898	5.996	6.061	6.385	6.583	2.192	4
Ağrı	81	4.089	4.915	5.613	5.695	5.742	6.066	6.256	2.167	5

Tablo 3: Ortalama Okullaşma Yılı (Toplam)

	14-15 sırası	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	08-09 ve 14-15 fark	Artış sırası
Ankara	1	7.121	7.462	7.644	7.736	7.800	8.043	8.172	1.051	81
Eskişehir	2	6.578	6.993	7.219	7.333	7.414	7.654	7.767	1.189	75
Kocaeli	3	6.220	6.789	7.095	7.205	7.284	7.550	7.707	1.487	25
İstanbul	4	6.359	6.817	7.037	7.127	7.195	7.533	7.689	1.330	47
İzmir	5	6.375	6.764	7.164	7.224	7.286	7.492	7.630	1.255	67
Tekirdağ	6	6.218	6.691	6.964	7.054	7.130	7.381	7.496	1.278	59
Bursa	7	6.135	6.601	6.873	6.973	7.044	7.315	7.437	1.302	53
Yalova	8	6.126	6.592	6.837	6.957	7.005	7.344	7.397	1.271	62
Antalya	9	6.094	6.524	6.759	6.878	6.907	7.193	7.361	1.268	63
Kirklareli	10	6.180	6.616	6.875	6.969	7.054	7.241	7.358	1.178	77
Bilecik	11	6.116	6.590	6.878	6.969	7.034	7.212	7.319	1.203	72
Kirikkale	12	5.931	6.463	6.902	6.989	7.050	7.203	7.308	1.377	42
Muğla	13	5.969	6.371	6.682	6.760	6.780	7.125	7.266	1.297	55
Kayseri	14	5.758	6.281	6.530	6.797	6.877	7.058	7.206	1.447	30
Isparta	15	5.997	6.439	6.612	6.726	6.813	7.033	7.190	1.193	74
Adana	16	5.816	6.348	6.622	6.622	6.792	6.983	7.133	1.317	52
Artvin	17	5.650	6.144	6.449	6.596	6.715	6.944	7.126	1.476	26
Sakarya	18	5.702	6.206	6.528	6.635	6.719	6.953	7.084	1.382	39
Denizli	19	5.644	6.124	6.512	6.627	6.716	6.920	7.062	1.418	33
Mersin	20	5.774	6.214	6.544	6.633	6.678	6.892	7.032	1.258	65
Tunceli	21	5.430	5.819	6.339	6.438	6.561	6.858	7.026	1.596	18
Trabzon	22	5.648	6.120	6.366	6.487	6.581	6.791	7.006	1.358	44
Osmaniye	23	5.530	6.084	6.367	6.478	6.582	6.817	6.991	1.461	28
Çanakkale	24	5.729	6.095	6.427	6.541	6.643	6.846	6.987	1.258	66
Bolu	25	5.759	6.195	6.445	6.565	6.649	6.830	6.967	1.208	71
Balikesir	26	5.698	6.071	6.417	6.515	6.597	6.829	6.960	1.262	64
Edirne	27	5.872	6.226	6.471	6.568	6.655	6.853	6.959	1.088	80
Malatya	28	5.442	5.984	6.356	6.462	6.555	6.770	6.945	1.503	22
Rize	29	5.397	5.992	6.298	6.404	6.498	6.719	6.937	1.539	19
Kırşehir	30	5.602	6.072	6.481	6.565	6.629	6.805	6.926	1.324	50
Düzce	31	5.410	5.999	6.296	6.411	6.515	6.749	6.915	1.505	21
Karabük	32	5.605	6.121	6.352	6.485	6.568	6.730	6.882	1.278	58
Nevşehir	33	5.528	6.035	6.392	6.483	6.572	6.720	6.865	1.337	46
Aydın	34	5.468	5.934	6.312	6.417	6.479	6.717	6.853	1.385	37
Karaman	35	5.516	6.019	6.294	6.420	6.503	6.694	6.836	1.320	51
Uşak	36	5.537	6.032	6.372	6.468	6.548	6.695	6.809	1.272	61
Konya	37	5.582	5.994	6.228	6.358	6.435	6.632	6.783	1.200	73
Erzincan	38	5.374	5.867	6.116	6.246	6.369	6.535	6.758	1.384	38
Amasya	39	5.461	5.921	6.165	6.301	6.400	6.611	6.746	1.285	57

Zonguldak	40	5.552	6.032	6.252	6.352	6.424	6.612	6.738	1.186	76
Burdur	41	5.566	5.979	6.186	6.294	6.385	6.553	6.697	1.131	79
Kütahya	42	5.460	5.919	6.196	6.312	6.416	6.544	6.678	1.218	69
Niğde	43	5.252	5.784	6.193	6.271	6.362	6.538	6.667	1.416	34
Manisa	44	5.334	5.801	6.120	6.225	6.321	6.495	6.629	1.295	56
Afyonkarahisar	45	5.369	5.818	6.181	6.263	6.340	6.493	6.624	1.254	68
Samsun	46	5.229	5.690	5.973	6.115	6.212	6.444	6.610	1.380	40
Elazığ	47	5.138	5.662	5.968	6.080	6.178	6.420	6.597	1.459	29
Hatay	48	5.184	5.669	5.983	6.075	6.164	6.396	6.563	1.379	41
Sivas	49	5.232	5.705	5.924	6.176	6.257	6.394	6.560	1.328	48
Gaziantep	50	4.833	5.527	5.841	6.146	6.209	6.411	6.543	1.711	14
Çankiri	51	5.316	5.734	6.072	6.199	6.262	6.397	6.527	1.211	70
Gümüşhane	52	5.079	5.531	5.856	5.980	6.102	6.325	6.479	1.400	35
Kilis	53	4.700	5.468	5.932	6.082	6.100	6.336	6.464	1.764	10
Kahramanmaraş	54	4.944	5.528	5.817	5.922	6.023	6.263	6.436	1.492	24
Bayburt	55	4.892	5.568	5.886	6.027	6.142	6.281	6.427	1.534	20
Erzurum	56	4.927	5.454	5.764	5.907	5.985	6.196	6.389	1.462	27
Adıyaman	57	4.716	5.239	5.566	5.892	5.997	6.184	6.353	1.637	16
Aksaray	58	4.924	5.411	5.853	5.959	6.028	6.253	6.344	1.420	32
Tokat	59	4.957	5.445	5.694	5.851	5.932	6.123	6.283	1.325	49
Bartın	60	4.845	5.420	5.687	5.795	5.898	6.103	6.267	1.422	31
Giresun	61	4.895	5.358	5.602	5.715	5.809	6.037	6.234	1.339	45
Yozgat	62	4.848	5.282	5.565	5.852	5.920	6.098	6.216	1.369	43
Sinop	63	4.902	5.352	5.663	5.766	5.839	6.021	6.175	1.273	60
Ordu	64	4.833	5.304	5.513	5.639	5.729	5.955	6.131	1.298	54
Çorum	65	4.742	5.241	5.559	5.688	5.773	5.973	6.128	1.387	36
Kars	66	4.413	4.991	5.460	5.526	5.612	5.860	6.022	1.609	17
Ardahan	67	4.520	5.041	5.494	5.585	5.641	5.851	6.021	1.501	23
Kastamonu	68	4.838	5.243	5.502	5.609	5.729	5.913	5.998	1.160	78
Hakkari	69	3.901	4.551	5.276	5.419	5.502	5.758	5.980	2.079	1
Batman	70	3.962	4.976	5.367	5.482	5.569	5.767	5.968	2.005	2
Bingöl	71	4.016	4.709	5.214	5.341	5.449	5.710	5.941	1.925	4
İğdir	72	3.941	4.688	5.206	5.316	5.387	5.604	5.771	1.829	8
Bitlis	73	3.973	4.691	5.136	5.261	5.332	5.553	5.734	1.761	11
Diyarbakır	74	3.882	4.579	4.926	5.088	5.179	5.420	5.594	1.713	13
Siirt	75	3.717	4.513	5.010	5.089	5.181	5.474	5.563	1.846	6
Mardin	76	3.772	4.345	4.811	4.919	5.012	5.240	5.439	1.667	15
Van	77	3.623	4.308	4.627	4.780	4.888	5.153	5.343	1.720	12
Muş	78	3.254	4.086	4.571	4.692	4.762	4.980	5.161	1.907	5
Şirnak	79	3.117	3.905	4.465	4.556	4.653	4.922	5.063	1.947	3
Şanlıurfa	80	3.163	3.950	4.338	4.427	4.485	4.762	4.944	1.781	9
Ağrı	81	3.002	3.731	4.302	4.375	4.410	4.672	4.839	1.837	7

Tablo 4: Beklenen Okullaşma Yılı (Kadın)

	14-15 sırası	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	08-09 ve 14- 15 fark	Artış sırası
Türkiye		9.930	10.695	10.837	11.182	10.981	10.981	11.327	1.398	
Rize	1	10.684	11.688	11.795	12.216	11.998	11.998	12.254	1.570	37
Amasya	2	10.570	11.751	11.955	12.137	11.932	11.932	12.177	1.607	34
Karabük	3	10.811	11.775	11.866	12.207	12.063	12.063	12.135	1.324	56
Artvin	4	10.710	11.619	11.657	12.112	12.033	12.033	12.126	1.416	48
Trabzon	5	10.531	11.379	11.451	11.958	11.787	11.787	12.074	1.544	40
Bilecik	6	11.122	11.904	11.955	12.276	12.118	12.118	12.071	0.950	76
Kütahya	7	10.206	11.102	11.441	11.987	11.843	11.842	12.002	1.796	18
Isparta	8	10.797	11.772	11.829	12.306	12.107	12.108	11.988	1.191	64
Bartın	9	10.222	10.968	11.216	11.695	11.536	11.536	11.980	1.758	22
Eskişehir	10	10.984	11.749	11.799	12.078	11.890	11.890	11.957	0.973	74
Uşak	11	10.594	11.495	11.506	11.992	11.813	11.813	11.941	1.347	52
Ankara	12	11.025	11.663	11.648	11.944	11.819	11.819	11.896	0.870	78
Bolu	13	10.914	11.680	11.666	11.988	11.885	11.885	11.891	0.977	73
Kırıkkale	14	10.471	11.241	11.527	11.970	11.632	11.631	11.886	1.415	49
Zonguldak	15	10.410	11.056	11.222	11.569	11.588	11.588	11.863	1.452	45
Karaman	16	10.051	10.975	11.204	11.594	11.561	11.561	11.833	1.782	20
Kocaeli	17	10.618	11.410	11.411	11.772	11.666	11.666	11.828	1.210	62
Samsun	18	10.143	11.038	11.153	11.555	11.440	11.441	11.803	1.660	29
Kırklareli	19	10.949	11.702	11.711	11.989	11.912	11.912	11.784	0.835	80
Kastamonu	20	10.087	10.819	10.995	11.593	11.324	11.324	11.780	1.693	27
Edirne	21	10.768	11.544	11.667	12.020	11.851	11.851	11.772	1.004	72
Giresun	22	10.198	11.243	11.427	11.902	11.790	11.790	11.749	1.551	39
Balıkesir	23	10.664	11.330	11.399	11.742	11.632	11.632	11.745	1.081	69
Malatya	24	10.218	11.039	11.202	11.659	11.432	11.432	11.721	1.502	42
Kırşehir	25	10.328	11.364	11.440	11.882	11.737	11.737	11.716	1.388	50
Çanakkale	26	10.776	11.601	11.723	12.007	11.909	11.909	11.716	0.940	77
İzmir	27	10.739	11.351	11.539	11.893	11.572	11.571	11.710	0.971	75
Sakarya	28	10.272	11.123	11.231	11.608	11.377	11.377	11.709	1.437	46
Aydın	29	10.472	11.154	11.305	11.674	11.537	11.537	11.704	1.232	58
Denizli	30	10.481	11.220	11.372	11.700	11.636	11.636	11.699	1.219	59
Düzce	31	10.373	11.150	11.184	11.551	11.356	11.356	11.698	1.325	55
Sinop	32	9.878	10.888	11.255	11.645	11.508	11.508	11.686	1.808	17
Manisa	33	10.244	10.933	11.132	11.516	11.452	11.452	11.680	1.437	47
Bursa	34	10.573	11.183	11.214	11.546	11.456	11.455	11.672	1.099	66
Erzincan	35	10.313	11.020	11.092	11.609	11.383	11.383	11.658	1.345	53
Muğla	36	10.572	11.324	11.341	11.650	11.590	11.590	11.657	1.085	68
Kayseri	37	10.459	11.078	11.123	11.464	11.343	11.343	11.657	1.198	63
Nevşehir	38	10.161	11.063	11.213	11.620	11.332	11.332	11.634	1.473	43
Antalya	39	10.418	11.101	11.213	11.622	11.545	11.545	11.633	1.215	61

Yalova	40	10.566	11.437	11.514	11.961	11.575	11.574	11.612	1.046	70
Ordu	41	9.829	10.462	10.760	11.266	10.783	10.783	11.610	1.781	21
Mersin	42	10.362	10.969	11.192	11.735	11.329	11.329	11.579	1.217	60
Burdur	43	10.537	11.433	11.441	11.844	11.856	11.856	11.575	1.038	71
Tunceli	44	10.203	11.334	11.403	11.718	11.584	11.584	11.565	1.363	51
Elazığ	45	10.028	10.885	11.127	11.672	11.180	11.180	11.541	1.513	41
Sivas	46	9.883	10.695	10.838	11.255	11.106	11.106	11.532	1.650	30
Çorum	47	9.858	10.574	10.835	11.204	11.202	11.201	11.506	1.648	31
Tekirdağ	48	10.669	11.280	11.371	11.771	11.471	11.471	11.504	0.835	79
İstanbul	49	10.395	11.009	11.032	11.276	11.174	11.174	11.490	1.095	67
Hatay	50	9.882	10.637	11.061	11.388	11.002	11.002	11.459	1.577	36
Konya	51	9.864	10.478	10.711	11.269	10.965	10.965	11.427	1.564	38
Niğde	52	9.570	10.387	10.571	11.134	10.980	10.980	11.397	1.827	15
Ardahan	53	9.127	10.353	10.584	11.200	11.077	11.077	11.392	2.265	4
Kilis	54	9.616	10.544	10.696	11.105	10.966	10.966	11.319	1.703	24
Afyonkarahisar	55	9.589	10.444	10.619	11.114	10.901	10.901	11.315	1.725	23
Osmaniye	56	9.966	10.792	10.932	11.194	11.139	11.139	11.302	1.337	54
Adıyaman	57	9.477	10.237	10.442	10.890	10.749	10.749	11.302	1.825	16
Adana	58	10.031	10.746	10.820	11.169	10.983	10.983	11.285	1.254	57
Tokat	59	9.509	10.142	10.424	10.723	10.462	10.462	11.206	1.697	26
Bayburt	60	9.436	10.463	10.529	11.120	11.066	11.066	11.076	1.640	33
Kahramanmaraş	61	9.349	10.148	10.277	10.786	10.563	10.563	10.995	1.645	32
Aksaray	62	9.392	10.227	10.439	10.821	10.579	10.579	10.973	1.581	35
Gaziantep	63	9.486	10.115	10.223	10.579	10.436	10.435	10.943	1.457	44
Çankırı	64	9.792	10.102	10.383	11.080	10.443	10.442	10.934	1.142	65
Iğdır	65	8.942	10.035	10.241	10.671	10.357	10.357	10.932	1.990	10
Yozgat	66	8.851	9.788	10.027	10.691	10.524	10.524	10.771	1.920	13
Erzurum	67	8.797	9.711	9.886	10.292	9.956	9.956	10.722	1.925	12
Bingöl	68	8.380	9.280	9.594	10.116	9.828	9.828	10.701	2.322	2
Kars	69	8.705	9.477	9.758	10.173	9.990	9.991	10.646	1.942	11
Batman	70	8.780	9.620	9.791	10.214	9.920	9.920	10.640	1.861	14
Diyarbakır	71	8.730	9.681	9.842	10.259	9.892	9.892	10.515	1.785	19
Mardin	72	8.237	9.236	9.419	9.862	9.632	9.632	10.379	2.142	7
Siirt	73	8.119	9.131	9.394	9.923	9.459	9.459	10.312	2.194	6
Şırnak	74	7.961	8.920	9.132	9.611	9.259	9.259	10.278	2.317	3
Bitlis	75	7.551	8.830	9.026	9.644	9.130	9.129	10.062	2.511	1
Şanlıurfa	76	7.860	9.199	9.508	9.776	9.222	9.222	9.982	2.122	9
Hakkari	77	8.169	8.944	9.268	9.870	9.379	9.379	9.866	1.698	25
Van	78	7.611	8.702	9.185	8.412	9.059	9.059	9.854	2.243	5
Ağrı	79	7.960	8.836	8.981	9.332	8.733	8.733	9.648	1.688	28
Muş	80	7.501	8.756	9.488	9.738	8.943	8.943	9.627	2.126	8
Gümüşhane	81	9.524	10.305	10.553	10.972	10.159	10.160	9.575	0.051	81

Tablo 5: Beklenen Okullaşma Yılı (Erkek)

	14-15 sırası	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	08-09 ve 14-15 fark	Artış sırası
Türkiye		10.184	10.971	11.051	11.305	11.084	11.084	11.348	1.164	
Rize	1	11.021	12.179	12.145	12.483	12.279	12.279	12.368	1.346	33
Trabzon	2	10.670	11.584	11.637	12.045	11.849	11.849	12.250	1.580	12
Amasya	3	10.816	12.055	12.205	12.352	12.126	12.126	12.228	1.412	23
Bolu	4	11.412	12.219	12.170	12.433	12.345	12.344	12.205	0.793	75
Kütahya	5	10.902	11.756	12.016	12.368	12.077	12.077	12.110	1.208	42
Artvin	6	10.985	11.921	11.883	12.272	12.080	12.080	12.102	1.117	47
Bartın	7	10.643	11.403	11.548	11.987	11.772	11.772	12.031	1.388	29
Karabük	8	10.976	11.980	12.003	12.350	12.065	12.065	12.024	1.048	58
Eskişehir	9	11.194	11.984	11.964	12.190	12.059	12.059	11.964	0.770	77
Kırklareli	10	11.116	11.881	11.858	12.070	12.012	12.012	11.910	0.793	74
Bilecik	11	11.216	12.039	12.208	12.320	12.135	12.135	11.909	0.693	79
Giresun	12	10.544	11.635	11.846	12.189	12.013	12.013	11.903	1.359	30
Edirne	13	10.772	11.649	11.760	12.121	11.823	11.823	11.881	1.109	52
Kastamonu	14	10.616	11.299	11.465	11.948	11.641	11.641	11.871	1.255	38
Isparta	15	10.756	11.708	11.760	12.224	12.093	12.092	11.868	1.112	50
Zonguldak	16	10.750	11.420	11.535	11.887	11.786	11.786	11.845	1.095	53
Karaman	17	10.096	11.053	11.147	11.476	11.395	11.395	11.844	1.748	4
Erzincan	18	11.036	11.715	11.686	12.060	11.760	11.761	11.823	0.787	76
Ankara	19	10.951	11.667	11.634	11.864	11.734	11.734	11.822	0.871	70
Çanakkale	20	10.992	11.838	11.742	12.112	12.021	12.021	11.799	0.808	72
Kırıkkale	21	10.834	11.591	11.787	12.111	11.709	11.709	11.789	0.955	65
Malatya	22	10.616	11.469	11.544	11.887	11.607	11.607	11.776	1.161	45
Kocaeli	23	10.890	11.736	11.691	11.936	11.741	11.741	11.774	0.884	69
Kırşehir	24	10.394	11.564	11.678	12.011	11.833	11.833	11.753	1.359	31
Samsun	25	10.334	11.268	11.324	11.626	11.498	11.498	11.741	1.407	25
Sivas	26	10.189	10.992	11.099	11.478	11.277	11.277	11.738	1.549	13
Yalova	27	10.601	11.503	11.549	12.008	11.640	11.640	11.713	1.113	49
Elazığ	28	10.614	11.432	11.617	12.009	11.522	11.523	11.699	1.085	54
Aydın	29	10.454	11.164	11.301	11.553	11.428	11.428	11.682	1.228	40
Sakarya	30	10.703	11.609	11.599	11.818	11.536	11.536	11.662	0.959	63
Balıkesir	31	10.735	11.421	11.440	11.708	11.629	11.629	11.651	0.917	68
Düzce	32	10.694	11.533	11.458	11.727	11.515	11.515	11.638	0.944	66
Sinop	33	10.189	11.207	11.504	11.811	11.653	11.652	11.638	1.449	21
Bursa	34	10.761	11.423	11.382	11.657	11.529	11.529	11.629	0.868	71
Manisa	35	10.321	11.070	11.258	11.537	11.444	11.443	11.613	1.292	35
Denizli	36	10.402	11.223	11.645	11.594	11.496	11.496	11.601	1.199	44
Kayseri	37	10.611	11.291	11.297	11.539	11.358	11.357	11.572	0.961	62
İzmir	38	10.592	11.286	11.450	11.747	11.443	11.442	11.551	0.958	64

Mersin	39	10.462	11.158	11.325	11.780	11.396	11.396	11.541	1.079	55
Tunceli	40	10.058	11.371	11.592	11.612	11.476	11.475	11.534	1.476	17
Hatay	41	10.120	10.942	11.275	11.506	11.088	11.088	11.521	1.401	27
Ordu	42	10.105	10.736	10.956	11.407	10.795	10.795	11.516	1.411	24
Muğla	43	10.436	11.281	11.301	11.562	11.540	11.539	11.508	1.072	56
Uşak	44	10.380	11.424	11.346	11.692	11.433	11.432	11.497	1.117	48
Tekirdağ	45	10.790	11.510	11.598	11.863	11.523	11.523	11.496	0.705	78
Nevşehir	46	10.036	11.135	11.260	11.538	11.226	11.226	11.494	1.458	19
Antalya	47	10.412	11.114	11.219	11.526	11.483	11.483	11.455	1.043	59
Burdur	48	10.456	11.430	11.546	11.835	11.873	11.873	11.435	0.979	61
İstanbul	49	10.406	11.068	11.076	11.256	11.139	11.139	11.429	1.024	60
Afyonkarahisar	50	9.956	10.842	10.998	11.332	11.044	11.044	11.425	1.469	18
Çorum	51	10.041	10.885	11.089	11.352	11.260	11.260	11.392	1.351	32
Adana	52	10.236	10.975	10.988	11.264	11.046	11.045	11.380	1.143	46
Ardahan	53	9.393	10.488	10.660	11.165	11.056	11.056	11.344	1.951	1
Konya	54	10.113	10.741	10.896	11.327	11.002	11.002	11.339	1.226	41
Kilis	55	9.653	10.708	10.759	11.097	11.021	11.021	11.310	1.656	8
Niğde	56	9.755	10.569	10.757	11.225	11.014	11.014	11.300	1.545	14
Adıyaman	57	9.744	10.594	10.710	11.078	10.880	10.880	11.284	1.540	15
Tokat	58	9.888	10.570	10.783	10.975	10.637	10.637	11.179	1.291	36
Bayburt	59	10.371	11.277	11.369	11.804	11.681	11.681	11.170	0.799	73
Osmaniye	60	10.199	11.030	11.130	11.277	11.162	11.162	11.130	0.931	67
Bingöl	61	9.157	10.042	10.232	10.585	10.260	10.260	11.043	1.886	3
Kahramanmaraş	62	9.764	10.584	10.608	11.009	10.726	10.726	10.967	1.203	43
Gaziantep	63	9.842	10.505	10.526	10.794	10.516	10.517	10.954	1.111	51
Aksaray	64	9.652	10.480	10.603	10.914	10.579	10.579	10.903	1.252	39
Çankırı	65	10.404	10.688	10.887	11.605	10.753	10.752	10.899	0.495	80
Erzurum	66	9.514	10.395	10.440	10.766	10.393	10.393	10.803	1.289	37
Batman	67	9.353	10.205	10.282	10.636	10.239	10.238	10.803	1.450	20
Siirt	68	9.118	10.036	10.099	10.511	10.011	10.011	10.772	1.654	9
Mardin	69	9.034	9.954	10.043	10.353	10.100	10.099	10.714	1.680	7
Diyarbakır	70	9.370	10.268	10.304	10.630	10.223	10.222	10.699	1.328	34
Yozgat	71	9.198	10.197	10.367	10.908	10.675	10.675	10.683	1.485	16
Kars	72	8.954	9.779	9.953	10.301	10.144	10.144	10.678	1.724	6
Iğdır	73	9.241	10.314	10.291	10.612	10.213	10.213	10.656	1.415	22
Bitlis	74	8.684	9.788	9.811	10.388	9.897	9.897	10.608	1.924	2
Şanlıurfa	75	8.781	10.030	10.125	10.333	9.903	9.903	10.526	1.745	5
Şırnak	76	8.787	9.699	9.784	10.137	9.725	9.725	10.433	1.646	10
Van	77	8.720	9.602	9.839	8.764	9.506	9.506	10.116	1.396	28
Ağrı	78	8.583	9.268	9.353	9.675	9.202	9.202	9.989	1.407	26
Muş	79	8.379	9.465	9.872	10.181	9.482	9.482	9.988	1.609	11
Hakkari	80	8.883	9.639	9.712	10.246	9.642	9.642	9.942	1.058	57
Gümüşhane	81	9.939	10.778	11.068	11.289	10.277	10.277	9.524	-0.415	81

Tablo 6: Beklenen Okullaşma Yılı (Toplam)

	14 - 15 sırası	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	08-09 ve 14 - 15 fark	Artış sırası
Türkiye		10.060	10.837	10.947	11.245	11.034	11.034	11.339	1.279	
Rize	1	10.855	11.936	11.973	12.352	12.142	12.142	12.336	1.481	33
Amasya	2	10.696	11.906	12.087	12.246	12.032	12.032	12.203	1.507	28
Trabzon	3	10.601	11.483	11.545	12.002	11.819	11.819	12.164	1.563	24
Artvin	4	10.848	11.770	11.771	12.193	12.057	12.057	12.114	1.266	48
Karabük	5	10.895	11.880	11.937	12.281	12.064	12.064	12.077	1.182	55
Kütahya	6	10.559	11.438	11.735	12.182	11.963	11.962	12.057	1.497	29
Bolu	7	11.172	11.957	11.926	12.216	12.120	12.120	12.049	0.877	73
Bartın	8	10.434	11.182	11.383	11.842	11.654	11.654	12.006	1.572	23
Bilecik	9	11.170	11.973	12.083	12.299	12.126	12.127	11.986	0.816	77
Eskişehir	10	11.092	11.869	11.883	12.136	11.977	11.976	11.961	0.869	76
Isparta	11	10.776	11.739	11.792	12.263	12.100	12.100	11.927	1.151	57
Ankara	12	10.987	11.666	11.641	11.903	11.776	11.776	11.858	0.871	74
Zonguldak	13	10.581	11.238	11.380	11.730	11.688	11.688	11.853	1.273	47
Kırklareli	14	11.036	11.794	11.787	12.031	11.965	11.965	11.849	0.814	78
Karaman	15	10.075	11.015	11.174	11.534	11.477	11.477	11.838	1.763	11
Kırıkkale	16	10.659	11.422	11.661	12.043	11.671	11.671	11.836	1.177	56
Giresun	17	10.374	11.443	11.641	12.049	11.904	11.904	11.829	1.454	36
Edirne	18	10.770	11.599	11.724	12.085	11.836	11.836	11.828	1.058	67
Kastamonu	19	10.357	11.063	11.234	11.781	11.487	11.487	11.826	1.470	34
Kocaeli	20	10.758	11.578	11.555	11.857	11.705	11.704	11.800	1.042	68
Samsun	21	10.240	11.154	11.240	11.592	11.470	11.470	11.771	1.531	27
Çanakkale	22	10.887	11.724	11.733	12.061	11.967	11.967	11.759	0.871	75
Malatya	23	10.420	11.257	11.377	11.776	11.522	11.522	11.750	1.330	44
Erzincan	24	10.679	11.369	11.390	11.837	11.574	11.574	11.741	1.062	65
Kırşehir	25	10.362	11.465	11.561	11.948	11.786	11.786	11.735	1.373	41
Uşak	26	10.484	11.459	11.423	11.836	11.614	11.614	11.711	1.227	50
Balıkesir	27	10.700	11.376	11.420	11.724	11.630	11.630	11.696	0.996	70
Aydın	28	10.463	11.159	11.303	11.612	11.482	11.481	11.693	1.230	49
Sakarya	29	10.492	11.371	11.420	11.716	11.459	11.459	11.685	1.193	54
Düzce	30	10.538	11.347	11.324	11.641	11.438	11.438	11.668	1.130	59
Yalova	31	10.584	11.471	11.531	11.986	11.609	11.608	11.664	1.079	62
Sinop	32	10.036	11.049	11.382	11.730	11.582	11.582	11.661	1.626	18
Bursa	33	10.669	11.306	11.300	11.603	11.493	11.493	11.650	0.980	71
Denizli	34	10.441	11.222	11.513	11.646	11.564	11.564	11.649	1.209	51
Manisa	35	10.284	11.003	11.197	11.527	11.447	11.447	11.646	1.362	43
Sivas	36	10.038	10.846	10.972	11.369	11.193	11.193	11.638	1.599	20
İzmir	37	10.664	11.318	11.493	11.818	11.505	11.505	11.627	0.963	72
Elazığ	38	10.328	11.165	11.376	11.845	11.355	11.355	11.621	1.293	45
Kayseri	39	10.536	11.186	11.212	11.503	11.350	11.350	11.614	1.078	63

Muğla	40	10.502	11.301	11.320	11.605	11.563	11.564	11.580	1.077	64
Nevşehir	41	10.098	11.099	11.237	11.578	11.277	11.278	11.563	1.464	35
Ordu	42	9.969	10.601	10.859	11.338	10.790	10.790	11.562	1.593	22
Mersin	43	10.413	11.065	11.260	11.758	11.363	11.364	11.559	1.146	58
Tunceli	44	10.127	11.353	11.499	11.664	11.530	11.530	11.549	1.422	37
Antalya	45	10.415	11.108	11.216	11.573	11.513	11.513	11.541	1.126	61
Burdur	46	10.496	11.432	11.494	11.840	11.865	11.865	11.503	1.007	69
Tekirdağ	47	10.732	11.400	11.488	11.818	11.498	11.498	11.500	0.768	80
Hatay	48	10.004	10.793	11.171	11.448	11.046	11.046	11.491	1.487	32
İstanbul	49	10.400	11.040	11.054	11.265	11.155	11.155	11.459	1.058	66
Çorum	50	9.951	10.733	10.965	11.279	11.232	11.232	11.448	1.497	30
Konya	51	9.990	10.613	10.806	11.299	10.984	10.984	11.382	1.392	40
Afyonkarahisar	52	9.776	10.647	10.812	11.225	10.975	10.974	11.371	1.594	21
Ardahan	53	9.264	10.423	10.623	11.183	11.066	11.066	11.367	2.102	2
Niğde	54	9.662	10.479	10.665	11.180	10.998	10.998	11.348	1.685	14
Adana	55	10.136	10.863	10.906	11.218	11.015	11.015	11.334	1.198	53
Kilis	56	9.634	10.626	10.728	11.102	10.993	10.994	11.314	1.680	15
Adıyaman	57	9.614	10.419	10.579	10.987	10.815	10.816	11.292	1.679	16
Osmaniye	58	10.085	10.913	11.033	11.237	11.151	11.151	11.214	1.129	60
Tokat	59	9.703	10.359	10.605	10.851	10.552	10.552	11.192	1.490	31
Bayburt	60	9.922	10.885	10.962	11.477	11.379	11.379	11.123	1.201	52
Kahramanmaraş	61	9.562	10.370	10.447	10.901	10.648	10.647	10.980	1.418	38
Gaziantep	62	9.670	10.315	10.379	10.689	10.477	10.477	10.949	1.279	46
Aksaray	63	9.524	10.356	10.523	10.869	10.579	10.579	10.938	1.414	39
Çankırı	64	10.107	10.403	10.640	11.347	10.600	10.600	10.916	0.809	79
Bingöl	65	8.773	9.663	9.917	10.355	10.049	10.049	10.875	2.102	3
İğdir	66	9.094	10.178	10.266	10.641	10.284	10.284	10.791	1.696	13
Erzurum	67	9.164	10.062	10.170	10.536	10.181	10.181	10.764	1.600	19
Yozgat	68	9.027	9.996	10.199	10.801	10.601	10.601	10.726	1.700	12
Batman	69	9.075	9.920	10.043	10.430	10.082	10.083	10.723	1.648	17
Kars	70	8.834	9.633	9.858	10.239	10.069	10.069	10.663	1.830	9
Diyarbakır	71	9.059	9.981	10.079	10.450	10.061	10.061	10.609	1.550	25
Siirt	72	8.636	9.601	9.757	10.226	9.743	9.743	10.549	1.913	6
Mardin	73	8.644	9.603	9.736	10.112	9.871	9.870	10.548	1.904	7
Şırnak	74	8.386	9.322	9.469	9.884	9.500	9.500	10.357	1.971	4
Bitlis	75	8.136	9.327	9.436	10.034	9.527	9.527	10.343	2.207	1
Şanlıurfa	76	8.332	9.625	9.824	10.063	9.572	9.572	10.259	1.927	5
Van	77	8.182	9.165	9.522	8.594	9.290	9.290	9.988	1.807	10
Hakkari	78	8.538	9.302	9.496	10.064	9.515	9.515	9.904	1.366	42
Ağrı	79	8.284	9.064	9.178	9.513	8.977	8.977	9.824	1.540	26
Muş	80	7.958	9.126	9.689	9.969	9.222	9.221	9.812	1.854	8
Gümüşhane	81	9.734	10.546	10.813	11.133	10.219	10.219	9.551	-0.184	81

KAYNAKÇA

- Barro, R. and Lee, J. W. (2013), A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950-2010, *Journal of Development Economics*, 104: 184-198
- Barro, R. J. and Lee, J. W. (1993), International Comparisons of Educational Attainment, *Journal of Monetary Economics*, 32: 363-94.
- Bowgonovi, F. (2012), The relationship between education and levels of trust and tolerance in Europe, *The British Journal of Sociology*, 63 (1): 146-167
- Coady, D. and Dizioli, A. (2017) Income Inequality and Education Revisited: Persistence, Endogeneity, and Heterogeneity, IMF Working Paper,
- Değer, Ç., Tunalı-Çalışkan, E. and Aydoğuş, O. (2016), Population Displacement Effect of Refugees in Turkey: An Input-Output Model Based Analysis, *TISK Academy*, 11 (22): 238-249
- Deniz, Z. and Dugruel, A. S. (2008), Disaggregated Education Data and Growth: Some Facts from Turkey and Mena Countries, *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 10.
- Dogan, M. K. ve Yuret, T. (2015), The Causes of Gender Inequality in College Education in Turkey, *EY International Congress on Economics II "Growth, Inequality and Poverty"* November 5-6, 2015, Ankara/Turkey
- Ergen, H. (2009). 2008 Yılı Beklenen Eğitim Süresi, Yayımlanmamış Çalışma.
- Gülel, F. E., Çağlar, A., Kangalli-Uyar, S.G., Karadeniz, O. ve Yeşilyurt, M. E. (2017), Türkiye'de İllere Göre İnsani Gelişme Endeksi, 27: 208-217
- Güngör, N. D. (2010). Education, Human Capital Inequality and Economic Growth: Evidence from Turkey, *Regional and Sectoral Economic Studies*. 10 (2): 53-71
- Hanushek, E. A. and Woessmann, L. (2007), The Role of Education Quality for Economic Growth, *World Bank Policy Research Working Paper No. 4122*
- Hill, M. A. and King, E. M. (1995), Women's Education and Economic Well-being, *Feminist Economics* 1, 21-46.
- Human Development Report 2016, UNDP, <http://hdr.undp.org>
- Karadeniz, O., Köse, S., Durusoy, S. (2007), Türkiye'de Eğitimin Getirileri ve Finansmanı, içinde Türkiye'de Eğitim ve Beşeri Sermaye, Ed:Oğuz Karadeniz, Gazi Kitabevi, Ankara: 79-122
- Lee, J. W. ve Barro, R. J. (2001), International Data on Educational Attainment: Updates and Implications, *Oxford Economic Papers*, 53(3): 541-563
- Lucas, Robert E. (1988), On the Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Milli Eğitim İstatistikleri, 2010-2015, www.meb.gov.tr
- Nelson, R. R. and Phelps, E. (1966), Investment in Humans, Technology Diffusion and Economic Growth, *American Economic Review* 56 (2): 69-75.
- Özpınar, E., & Koyuncu, E. (2016). «Türkiye'de İnsani Gelişmişlik İller Arasında Nasıl Farklılaşıyor? 81 İl İçin İnsani Gelişmişlik Endeksi», <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4074>
- Palaz, S. ve Karagöl, E. (2008), The Role of Education at All Levels in Economic Growth: An Empirical Study of Turkish Case, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10: 63-71
- Romer, P. (1986), Increasing Returns and Long Run Growth, *Journal of Political Economy*, 91 (5): 723-746.
- Romer, P. M. (1990), The Origins of Endogenous Growth, *Journal of Economic Perspectives*, 8: 3-22.
- Schultz, T. P. (1995), Investments in Schooling and Health of Women and Men: Quantities and Returns," in T. P. Schultz (ed.) *Investment in Women's Human Capital*, Chicago, Illinois: University of Chicago Press.
- Schultz, T. W. (1961), Investment in Human Capital, *American Economic Review*, 5 (1): 1-17

- Subbaro, K. and Raney, L. (1995). Social Gains from Female Education: A Cross-national Study. *Economic Development and Cultural Change*, 44(1): 105–128.
- Tansel, A. (1994). Wage Employment and Returns to Education for Men and Women in Turkey, *Economics of Education Review*, 13: 305–320.
- Tansel, A. and Güngör, N. D. (1997), The Educational Attainment of Turkey’s Labor Force: A Comparison Across Provinces and Over Time, *METU Studies in Development*, 24 (4): 531-547.
- Tansel, A. and Güngör, N.D. (2013), Gender Effects of Education on Economic Development in Turkey, *Journal of Economic Studies*, 40 (6), 794-821.
- TÜİK Eğitim ve Nüfus İstatistikleri, www.tuik.gov.tr
- UNESCO-UIS (2016). Online Education Glossary. <http://www.uis.unesco.org/glossary/index.aspx?list=all&lang=en> (Erişim tarihi: 11.02.2016)
- Wigley, A. A. ve Akkoyunlu, B. (2011), Türkiye’de Eğitimin Değerinin Ölçülmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40: 375-385
- Yeşilyurt, M. E., Karadeniz, O., Gülel, F. E., Çağlar, A. ve Kangallı-Uyar, S. G. (2016), Türkiye’de İllere Göre Ortalama ve Beklenen Okullaşma Yılı, *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 3 (1): 1-7

YAZARLAR HAKKINDA

İlk İsmine Göre Alfabetik Sırayla

Abdurrahman Benli (Doç. Dr.)

Yazar, Sakarya Üniversitesi'nde doçent olarak çalışmaktadır. Doktora öğrenimini İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Sosyal Siyaset ABD'de tamamlamıştır. Sosyal güvenlik, Kamu Sektörü Çalışma İlişkileri ve Göç ile ilgili Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora dersleri vermektedir. Araştırma konuları Sosyal Politika, Sosyal Güvenlik Teorisi, Sosyal Güvenlik Hukuku, Göç, Çalışma İlişkileri, Kamu Sektörü ve Sendikacılık vb. oluşmaktadır. Yazarın makaleleri yayımlanmış çeşitli makaleleri, kitap bölümleri ve bildirileri bulunmaktadır.

Adem Böyükaslan (Arş.Gör.)

Adem Böyükaslan: Finans alanında çalışmaktadır. Halen Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü'nün akademik çalışmalarına devam etmektedir. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisidir. Davranışsal Finans konulu yüksek lisans tezinden sonra, halen "İşletme Kültürünün Finansal Performansa Etkisi" konulu doktora tezini hazırlamaktadır.

Belkıs Özkara (Prof.Dr.)

Yazar Anadolu Üniversitesi'nde İşletme lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamıştır. Çalışmaları kurumsal teori, davranışsal konular (örneğin çatışma ve değişim yönetimi) ve kültürel konular ile ilgilidir. Prof.Dr.Belkıs Özkara halen Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde çalışmakta, lisans ve lisansüstü düzeyinde çeşitli dersler vermektedir.

Betül İnam (Arş. Gör.)

2004 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünden lisans derecesi almıştır. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye programında öğrenimi devam etmektedir. 2012 yılından beri Uludağ Üniversitesinde görev yapmaktadır. Türkçe ve İngilizce çeşitli dergilerde yayınlanan çalışmaları bulunmaktadır ve temel çalışma alanları, doğrudan yabancı yatırımlar, kamu maliyesi, özelleştirme ve vergi ahlakıdır.

Bora Yenihan (Yrd. Doç. Dr)

Lisans öğrenimini Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde, Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimini Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlamıştır. İlgili alanları Sosyal Politika, Sosyal Güvenlik Teorisi, Sosyal Güvenlik Hukuku, İnsan Kaynakları Yönetimi, Endüstri İlişkileri vb. oluşturmaktadır. Makaleleri, kitap bölümleri ve bildirileri bulunmaktadır. Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyesidir.

Burak Kaya (Öğr.Gör.)

Burak KAYA, Şırnak Üniversitesinde Öğretim Görevlisidir. Lisans eğitimini Selçuk Üniversitesinde, Yüksek Lisans Eğitimini Bilecik Üniversitesinde almıştır. Doktora eğitimine Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilimdalında devam etmektedir. “Türkiye-AB Müzakere Süreci” adlı kitabı yayınlanmıştır. “Avrupa Birliği ve Türkiye ile İlişkileri adlı kitapta “3 Ekim 2005 Müzakere Süreci” adlı bölümü yazmıştır.

Bünyamin Bacak (Prof. Dr.)

1972 yılında Çanakkale'nin Biga ilçesinde doğdu. Lisans öğrenimini, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde, Yüksek Lisansını, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında, Doktorasını da, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında tamamladı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde 1995 yılında Araştırma Görevlisi olarak başladığı akademik hayatını 2011 yılından beri aynı bölümde Sosyal Politika Doçenti olarak sürdürmektedir. Sosyal Politika, Sendikalar, İş Sağlığı ve Güvenliği, Sivil Toplum Kuruluşları, İş Hukuku, İstihdam ve İşsizlik, İşgücü Piyasaları, Nüfus ve Demografi ilgi alanlarıdır.

Cemal İyem (Doç.Dr.)

2005 yılında Uludağ Üniversitesinden yüksek lisans derecesi alan Doç. Dr. Cemal İyem, 2011 yılında Sakarya Üniversitesinde doktorasını tamamladı. 2013 yılında post doktora çalışması için Liverpool Üniversitesi İşletme Fakültesi, İKY bölümünde bulundu. 2014 yılında Sakarya Üniversitesinden Doçent Dr. ünvanı aldı. 2017 yılından beri Doçent Dr. olarak Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesinde görev yapmaktadır.

Cenay Babaoğlu (Yrd.Doç.Dr.)

Yazar, halihazırda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve Ömer Halisdemir Üniversitesinde görev yapmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi lisans mezunudur ve lisansüstü çalışmalarını aynı üniversitede tamamlamıştır. Aynı zamanda 2016 yılına kadar Hacettepe Üniversitesinde görev almıştır. Kamu politikaları, bilgi ve iletişim teknolojileri-kamu yönetimi ilişkisi, kamu yönetimi eğitimi ve Türk idare tarihi temel çalışma alanlarıdır. Yazarın, kamu yönetimi eğitiminde teknoloji kullanımı, kamu politikaları-idari tarih ilişkisi, kamu politikaları ve sivil toplum aktörleri temalarında ulusal ve uluslararası eserleri bulunmaktadır.

Çağrı Emin Demirbaş (Arş.Gör.)

Dr. Çağrı Emin Demirbaş Atatürk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2006 yılından mezun olmuştur. 2010 yılında aynı üniversiteden yüksek Lisans derecesini ve 2017 yılında Doktora derecesini almıştır. Araştırma alanları uluslararası ilişkiler teorileri, insan hakları ve insanlı müdahaledir.

Dilek Murat (Yrd. Doç. Dr.)

2003 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümünden lisans derecesi almıştır. Daha sonra Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri programını tamamlayarak Doktora derecesi almaya hak kazanmıştır. 2006 yılından beri Uludağ Üniversitesinde görev yapmaktadır. Türkçe ve İngilizce çeşitli dergilerde yayınlanan çalışmaları bulunmaktadır ve temel çalışma alanları çok değişkenli istatistiksel yöntemler, deney tasarımı ve zaman serileri analizidir.

Elif Eren Kasım (Doktora Öğrencisi)

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında doktora öğrencisi olan yazar, 2004'te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2009'da yüksek lisansını Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Uluslararası İnsan Hakları Düzenlemelerinin Ulusal Hukuka Etkisi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve Türkiye başlıklı tezle tamamlamıştır. Uluslararası Hukuk, Uluslararası Hukuk bağlamında Kosova ve Kıbrıs sorunları ana çalışma konularıdır.

Emel İslamoğlu (Doç.Dr.)

1999 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nden lisans, 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı'ndan yüksek lisans, 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı'ndan doktora derecesini almıştır. 2013 yılından bu yana Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde Doçent olarak görev yapmaktadır.

Fikret Birdişli (Yrd. Doç. Dr.)

Dr. Birdişli Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Belçika, Çek Cumhuriyeti ve İngiltere'de Misafir Öğretim Üyesi ve araştırmacı olarak kısa süreli dersler veren ve araştırmalar yapan Dr. Birdişli'nin çalışmaları *Eleştirel Güvenlik, Uluslararası Siyaset ve Ulusal Güvenlik Stratejileri* üzerine yoğunlaşmıştır. Dr. Birdişli'nin bu konularda yayımlanmış kitapları ve çok sayıda akademik çalışmaları bulunmaktadır.

Gökçe Cerev (Yrd. Doç. Dr.)

Yazar lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde, yüksek lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi işletme bölümünde, doktora eğitimini Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde yapmıştır. Yazarın sosyal politika, çalışma sosyolojisi ve sendikalar üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Halen Fırat Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Gürol Baba (Doç.Dr.)

Gürol Baba, lisans derecesini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (İng) nden almıştır. Yüksek Lisans Derecesini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden ve MPhil ve Doktora derecelerini Avustralya Ulusal Üniversitesi'nden almıştır. Dr. Baba Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Doçent olarak görev yapmaktadır. Dr. Baba'nın araştırma alanları: Uluslararası Politikada Orta Büyüklükte Güçler, Avustralya Dış ve Güvenlik Politikaları, Asya-Pasifik Bölgesi Sorunları, Avustralya-ABD ve Türkiye-ABD İlişkileri, Türk Dış ve Güvenlik Politikaları ve Çanakkale Savaşlarının Siyasi Boyutlarıdır.

Hasan Rıza Aşıkoğlu (Prof. Dr.)

Prof.Dr. Hasan Rıza Aşıkoğlu: Finans alanında çalışmaktadır. Halen Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü'nün akademik çalışmalarına devam etmektedir. Fakülte ve enstitü kapsamında lisans, yüksek lisans, doktora aşamasında çok sayıda alan dersi vermekte ve yüksek lisans, doktora tezleri ve projeleri yönetmektedir.

Kamer Kasım (Prof.Dr.)

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı olan yazar lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde 1993'te tamamlamış, yüksek lisans ve doktorasını ise İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde yapmıştır. 2011'de ABD'de Michigan State Üniversitesi'nde ve 2014'te Tayvan'da National Chengchi Üniversitesi'nde misafir öğretim üyeliği yapmış olan Kamer Kasım'ın uluslararası güvenlik, Kafkasya ve Asya-Pasifik politikaları başta olmak üzere uluslararası ilişkiler alanında Türkçe ve İngilizce çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

Kendal Deniz (Arş.Gör.)

Kendal DENİZ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünde tamamlamıştır. 2016 yılında başladığı Yüksek lisans eğitimine Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümünde devam etmektedir. Çalışma alanı daha çok mali hukuk olup, Vergi Ceza Hukuku, Mali Takip Hukuku ve Türk Vergi Sistemi odaklı çalışmaktadır. kendaldeniz@comu.edu.tr

Kerem Batır (Doç.Dr.)

1995 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Batır yüksek lisans tezini uluslararası andlaşmalar konusunda vermiştir. Akademik hayata 1997'de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Devletler Hukuku Araştırma Görevlisi olarak başlayan Yazar Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü AB Hukuku Anabilim Dalı Doktora programından 2004 yılında mezun oldu. 2001 yılında Jean Monnet Bursunu kazanan Batır 2001-2002 öğretim yılında London School of Economics'den ikinci yüksek lisans derecesini almıştır. 2012 yılında Milletlerarası Kamu Hukuku alanında Doçent olan Batır halen İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Devletler Hukuku öğretim üyesi görev yapmaktadır. İki uluslararası ve üç ulusal projede koordinatör yardımcısı ve proje takımı üyeliği gibi görevler alan yazarın Uluslararası Hukuk, AB Hukuku ve medya hukuku alanlarında yayınlanmış kitapları, makaleleri ve konferans tebliğleri mevcuttur.

Mahmut Ünsal Şaşmaz (Yrd. Doç.Dr.)

Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ (Yrd. Doç. Dr.) Lisans ve yüksek lisans eğitimini Uşak Üniversitesi, Doktora eğitimini ise Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Maliye Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Halen Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde yardımcı doçent doktor olarak görevine devam etmektedir. Başlıca çalışma alanları mali teşvikler, maliye politikası ve çevre politikasıdır.

Murat Aydın (Doç.Dr.)

Dr. Murat Aydın Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümünde görev yapmaktadır. Daha önce Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde çalışmıştır. Lisans, Yüksek Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi, Doktorasını ise Marmara Üniversitesinde tamamlamıştır. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora seviyesinde dersler vermektedir. Çalışma alanı mali iktisat olup, ekonomik krizler, dışsallık, vergi politikası, gelir dağılımı ve yoksulluk odaklı çalışmaktadır. murataydin@comu.edu.tr

Murat Bayar (Dr.)

Dr. Murat BAYAR lisans (Marmara Üniversitesi, İngilizce İktisat) ve yüksek lisans (Sabancı Üniversitesi, Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü) eğitimlerinin ardından doktorasını Siyaset Bilimi alanında University of Georgia'da tamamlamıştır. Çalışma alanları arasında karşılaştırmalı siyasi kurumlar ve uluslararası çatışma çözümleri yer almaktadır. Dr. BAYAR Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Murat Gök (Arş.Gör.)

Yazar, lisans derecesini 2011 yılında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İngilizce İşletme bölümünden almıştır. Yüksek lisans eğitimini 2014 yılında Ankara Üniversitesi İşletme bölümünde tamamlamıştır. Şu an Karadeniz Teknik Üniversitesi İşletme Bölümünde doktora tez çalışmalarını sürdürmektedir. Sayısal yöntemler, Çok Kriterli Karar Verme, Üretim Yönetimi gibi konular ile ilgilenmektedir.

Neslihan Derin (Doç.Dr.)

Yazar, Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimini İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı'nda tamamlamıştır. Neslihan Derin 2012 yılından bu yana Doç. Dr. olarak görevini sürdürmektedir. Yazar, Halen İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümünde görev yapmaktadır. Doç. Dr. Neslihan Derin'in 'in akademik ilgi alanları insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış, stratejik yönetim, sağlık yönetimi ve kalite yönetimi olup ilgili alanlarda birçok yayını bulunmaktadır

Nur Belkıs Bektaş (Doktora Öğrencisi)

Yazar Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümünde 2014 yılında tamamladı. Yüksek lisans derecesini Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Bütçe ve Mali Planlama üzerine 2016 yılında tamamladı. Yazar halen Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında doktora öğrencisidir. İlgi alanları bütçeleme, belediye şirketleri ve serbest bölgelerdir.

Ömer Faruk Köktaş (Arş. Gör.)

Yazar, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Yüksek Lisans derecesini Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden 2015 yılında alan yazar, doktora çalışmalarına aynı üniversitede devam etmektedir. Araştırma alanları kamu politikaları analizi, kanıtla dayalı politika yapımı ve düşünce kuruluşlarıdır.

Özer Köseoğlu (Doç. Dr.)

Özer Köseoğlu, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Doçent olarak görev yapmaktadır. Köseoğlu, doktorasını Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim dalında tamamlamıştır. “Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi” (2015) kitabının ortak editörü olan Köseoğlu, 2011 yılında yayınlanan Belediyelerde Kurumsal Performans Yönetimi ve 2015 yılında yayınlanan “Belediyelerde Sosyal Medya: Değişim İçin Yenilikçi Fırsatlar” kitaplarının ortak yazarlarından. Köseoğlu'nun çalışmaları ağırlıklı olarak kamu politikaları, kamu yönetimi reformu, sosyal medya, kamu değeri ve performans yönetimi alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bu alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda makale ve kitap bölümü yayınlamıştır.

Özhan Çetinkaya (Prof. Dr.)

Yazar lisans derecesini Uludağ Üniversitesi Maliye Bölümü'nde ve yüksek lisans ve doktora derecesini Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Maliye üzerine yapmıştır. Yazar bütçeleme, belediye maliyesi, vergi uyumu ve katılımcılık konularına ilgi duymakta ve bu konular üzerine birçok makale ve yazısı bulunmaktadır. Özhan ÇETİNKAYA halen Uludağ Üniversitesi'nde lisans ve lisansüstü düzeyinde birçok derse girmektedir

Özlem Tümer (Arş.Gör.)

Yazar Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. 2012 yılında Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamladı. Halen Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında Doktora yapmaktadır. Yazarın temel ilgi alanları performans esaslı bütçe ve mali saydamlıktır.

Reyhan Leba Tansöker (Yrd. Doç. Dr.)

Yazar Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktorasını, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Mali İktisat Bilim Dalında tamamladı. Başlıca ilgi alanları küreselleşme ve maliye politikası, vergi ekonomisi ve kamu tercihi teorisi. Yazar halen Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünde görev yapmaktadır.

Sema YİĞİT (Doç. Dr.)

Yazar, lisans eğitimini 2005 yılında Erciyes Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Endüstri Mühendisliği bölümünde tamamlamıştır. Yüksek lisans ve doktora derecelerini Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme dalında almıştır. 2016 yılında doçent olan yazar; Davranış Bilimleri, Yönetim ve İnsan Kaynakları alanında araştırmalarını sürdürmektedir.

Sezal Çınar Özkan (Dr.)

06.06.1971 tarihinde Ünye/Ordu'da doğmuştur. Lise öğrenimini Ünye'de tamamlamış, 1993 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. TODAİE'de yaptığı Yüksek Lisans eğitimini “Postmodernizm ve Hukuk” konulu tezi ile 2006 yılında tamamladıktan sonra, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku ve Hukuk Felsefesi Bölümünde yaptığı doktora eğitimini “Pragmatizmde Hukuki Yorum İçin Ortak Standartlar” tezi ile 2013 yılında bitirmiştir. Yayınlamış “Hukukun Ekonomik Analizi ve Nesnellik” isimli bir makale ve “Richard Rorty'nin Etik ve Adalet Anlayışı” isimli bir kitabı bulunmaktadır.

13.10.1997 tarihinde T. Emlak Bankası A.Ş'de avukatlığa başlamış, 19.09.2001 tarihinde Maliye Bakanlığına geçerek, Ankara Muhakemat Müdürlüğü ve İzmir Muhakemat Müdürlüğü'nde müşavir hazine avukatlığı görevini ifa etmiştir. 19.08.2016 tarihinde Danıştay Tetkik Hakimliğine atanarak mesleğe başlamıştır. Evli ve 1 çocuk annesidir.

Simla Güzel (Dr.)

2005 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünden lisans derecesi almıştır. Daha sonra 2015 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye programını tamamlayarak Doktora derecesi almaya hak kazanmıştır. 2006 yılından beri Uludağ Üniversitesinde görev yapmaktadır. Türkçe ve İngilizce çeşitli dergilerde yayınlanan çalışmaları bulunmaktadır ve temel çalışma alanları, KOBİ'lere yönelik Ar-Ge teşvikleri, kamu harcamaları, kamu borçlarıdır.

Sinem Yıldırım (Doç.Dr.)

2002 yılında Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nden lisans, 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı'ndan yüksek lisans, 2010 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı'ndan doktora derecesini almıştır. 2015 yılından bu yana Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde Doçent olarak görev yapmaktadır.

Soner Karagül (Doç.Dr.)

Doç. Dr. Soner Karagül, 2005 yılından buyana Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde çalışmaktadır. 2011 yılından beri Uluslararası İlişkiler bölüm başkanlığını yürütmektedir. Lisans derecesini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden almıştır. Yüksek Lisans derecesini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden almıştır. Doktorasını 2004 yılında araştırma görevlisi olarak çalıştığı İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Dr Karagül'ün araştırma alanları şunlardır: Türk Dış Politikası, Avrupa Birliği, AB-Türkiye İlişkileri, Türkiye'nin Bölgesel Politikaları: Ortadoğu, Afrika, Kafkasya ve Balkanlar, Türkiye'nin Enerji Politikası, Ermeni Sorunu.

Tolga Demirbaş (Doç. Dr.)

Yazar Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünde Doçent olarak görev yapmaktadır. 2006 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Bütçe ve Mali Planlama Bilim Dalında Doktor unvanını aldı. Yazarın temel ilgi alanları performans esaslı bütçe ve denetimi, mali saydamlık ve hesap verme yükümlülüğüdür.

Tuğba Bayar (Dr.)

Dr. Tuğba BAYAR lisans derecesini Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde, yüksek lisans öğrenimini ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları programında tamamlamıştır. Doktora derecesini Almanya Otto-Friedrich-Universität Bamberg'de elde eden yazar, çalışmalarını Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim görevlisi olarak sürdürmektedir.

Tuncay Yılmaz (Doç.Dr.)

Tuncay YILMAZ, 1970 yılında Bolvadin’de doğdu. İstanbul üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun olduktan sonra Sakarya Üniversitesinde Araştırma Görevlisi olarak akademik hayata adımını attı.Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri alanında yüksek Lisans ve doktorasını tamamladı. Yılmaz, Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümünde akademik hayatını devam ettirmektedir.

Vuslat Güneş (Arş. Gör)

Yazar Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünden 2010 yılında mezun oldu. Yüksek lisans derecesini aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Bütçe ve Mali Planlama Bilim Dalında 2014 yılında tamamladı. Yazar halen Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında doktora öğrenimine devam etmektedir. Temel ilgi alanları mahalli idareler maliyesi, belediye şirketleri ve bütçe hakkıdır.

Yılmaz Bayar (Doç. Dr.)

Yılmaz BAYAR (Doç. Dr.) Lisans eğitimini Deniz Harp Okulu’nda, yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe-Finansman alanında, doktora eğitimini ise İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İktisat Anabilim Dalı’nda tamamlamıştır. Halen Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde doçent doktor olarak görevine devam etmektedir. Başlıca çalışma alanları finansal ekonomi, ekonomik büyüme ve davranışsal finanstır.

Yılmaz Köprücü (Arş.Gör.)

Yazar 2010 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat bölümünden mezun olmuş, 2013 yılında ise yüksek lisans derecesini Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat ABD’da tamamlamıştır. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi’nde doktora eğitimine devam etmektedir. 2013 yılından beri Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Yazar uygulamalı ekonometri ve tarım ekonomisi alanlarına ilgi duymaktadır.

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) hakemli ve bağımsız bir dergidir. Yayın politikası ve bilimsel kriterler bağımsız editörler ve Yazı Kurulu'nca tespit edilmektedir. YBD, yılda iki kez alanında Türkçe ve İngilizce makaleleri yayımlar. YBD temelde ekonomi, işletme, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi, maliye ve benzeri alanlara odaklanmıştır. YBD'ye gönderilen yazıların orijinal, iddialı ve mevcut literatüre katkıda bulunucu olması beklenir. Dergiye gönderilen yazıların teslim anında hiçbir dergide yayınlanmamış olması ve/veya hiçbir yayın organı tarafından basılmak üzere inceleme altında olmaması gerekir. Bu konudaki tüm sorumluluk yazara aittir ve yazarlar çalışmalarını gönderdikleri andan itibaren eserleri ile ilgili tüm yayın haklarını YBD'ye devretmiş, YBD'nin kurallarını kabul etmiş sayılırlar. Buna rağmen YBD, daha önce başka bir dilde yayınlanmış yazıları Türkçe'de ve İngilizce'de ilk kez olmak üzere yayımlayabilir. Böyle bir durum var ise yazarın teslim anında Editörleri yazılı olarak bilgilendirmesi gerekir. Aynı zamanda gerekli tüm yasal izinlerin de yazar tarafından yazılı olarak alınmış olması gerekir. YBD aynı zamanda kitap yorum ve eleştirilerini de yayımlamaktadır. Fakat derginin tüm bölümleri hakemlidir ve ön inceleme gerektirir.

Teslim Süreci ve Şekli

YBD olarak yazıların elektronik posta (e-mail) yoluyla ybd@comu.edu.tr adresine Microsoft Word dosyası olarak gönderilmesini ve yazışmaların da bu yolla gerçekleştirilmesini tercih ediyoruz. E-mail veya posta ile göndermelerde Editörler Ofisi'nden mutlaka teyit aldığınıza emin olunuz. Makale ile birlikte ayrı bir dosya olarak özgeçmiş gönderiniz. Bu notta bitirdiğiniz okullar, şu an çalıştığınız kurum, unvanlarınız ve yayınlarınız yer alabilir. YBD uluslararası bilimsel ve bağımsız indeks ve abstract kuruluşlarınca da taranmaktadır. Bu nedenle makalede yer vereceğiniz Türkçe ve İngilizce özetleriniz çok önemlidir. Ayrıca en fazla 5 tane olmak üzere 'anahtar kelimeleri' (keywords) de yazınıza ekleyiniz.

Uzunluk

Makaleler kural olarak 8000 kelimedenden fazla, 4.000 kelimedenden az olmamalıdır (Kaynakça ve dipnotlar hariç). Kitap tahlilleri 2.500 kelimeyi geçmemeli, birden fazla kitap tahlilinde veya tahlil denemesinde 3.500 kelime sınırı aşılmamalıdır.

Stil ve Düzeltmeler

Yazarlar alışmalarının YBD kurallarına uymasını temin etmek zorundadırlar. Editörler ya da hakemlerden gerekli düzeltmeleri yapmalarını beklemeyiniz. Gerekli düzeltmeler belirlendikten sonra yazarların en geç iki hafta içinde makalelerin düzeltilmiş halini Editörlere ulaştırmaları beklenir.

Makaleler A4 kağıdı ölçülerinde, Times New Roman 10 punto karakteri ile, tek satır aralığında yazılmalıdır.

Başlıklar ve Alt-Başlıklar

Makaledeki ana başlıklar 11 punto, koyu (bold) ve tüm harfler büyük olacak şekilde olmalıdır. Takip eden alt başlıklar 11 punto, koyu, ancak bu kez sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde olmalıdır. Üçüncü bir alt başlık halinde ise 11 punto, italik, normal (koyu değil) sadece ilk harfi büyük olmalıdır. Mümkün olduğunca az başlık kullanılmalı ve karışık numaralandırmalardan kaçınılmalıdır. Yazınızın başlık standardına uygun olması yayın sürecini hızlandıracaktır. Bu nedenle yazınızı göndermeden YBD kurallarına uygun hale getiriniz.

Dipnot: YBD Oxford dipnot sistemini benimsemiştir. Ancak yazar Harvard sistemiyle başvuru yapabilir. Harvard sistemiyle hazırlanan eserlerde metin içi atıflarda da parantez içinde Soyad, Yıl:Sayfa numarası mutlaka yer verilmelidir. Dipnotta verilen kaynakçada referans alınan kısmın sayfa numarası mutlaka yazılmalıdır.

Dipnotta gösterilen kaynaklar makalenin sonunda kaynakçada açıkça yazılmalıdır.

Kitap: * Kitaplarda şu sıralama izlenmelidir: yazar(lar), başlık, (basım yeri: yayıncı, yıl).

Tek yazarlı kitap

Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, (Londra: Penguin Books, 1993), s. 287.

İki Yazarlı Kitap

Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk, Temel Ders Kitabı*, (Ankara: USAK Publications, 2009), s. 10.

Üç Yazarlı Kitap

Yücel Acer, İbrahim Kaya ve Mahir Gümüş, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, (Ankara: USAK Publications, 2009), s. 11.

Üçten Fazla Yazarlı Kitap

Jaroslav Pelikan et al., *Religion and the University*, (Toronto: University of Toronto press, 1964), s. 109.

Derleme Kitaplar

H.H. Rowley, (der.), *The Old Testament and Modern Society*, (Oxford: Clarendon Press, 1951), s. 50. Urban T. Holmes ve Kenneth R. Scholberg, (der.), *French and Provincial Lexicography*, (Columbus: Ohio State University Press, 1960), s. 223-37.

Kitapta Bölüm

Dorothy Van Ghent, 'The Dickens World,' içinde George H. Ford ve Lauriat Lane, (der.) *The Dickens Critics*, (Ithaca: Cornell University Press, 1961), s. 213-32.

Makale *

Makalelerde şu sıralama izlenmelidir: yazar(lar), 'makale adı', dergi adı, Cilt, Sayı, Yıl, sayfa

Örneğin: Brian M. Pollins and Kevin P. Murrin, 'Where Hobbes Meets Hobson: Core Conflict and Capitalism', *International Studies Quarterly*, Vol. 43, No. 4, Eylül 1999, s. 427-45

Başka Kaynaktan Alınan Makale veya Kitap Bölümü

John Roberts, 'Pipeline Politics', içinde Shirin Akiner (der.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, (Londra: Routledge Curzon, 2004), alıntı İhsan Bal ve Süleyman Özeren, *Dünyadan Örneklerle Terörle Mücadele*, (Ankara: USAK Yayınları, 2010), s. 9.

Gazete * gazetelerde şu sıralama izlenmelidir: yazar(lar), 'yazının adı', gazete adı, Tarih

Deborah Sontag, 'The Erdoğan Experiment', *The New York Times*, 11 Mayıs 2003. Blaine Harden, 'North Korea Fires Sixth Missile in a Week', *The Washington Post*, 30 May 2009, <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2009/05/29/AR2009052900235.html> (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2009)

Basılmamış Tez

Hasan Selim Özertem, 'Russia's Soft Power in the Post-Soviet Space', (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2009), s. 9.

Resmi Belge ve Raporlar

Brussels European Council, Presidency Conclusions, 4-5 Kasım 2005-14292/1/04 REV 2 International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', Report by Director General, GOV/2006/53, 31 Ağustos 2006

Konferans Tebliğleri

Mehmet Yegin, "A New Schematic Model to Understand Formation of Public Opposition on Foreign Policy Issues", (Tebliğ, the Midwest Political Science Association 67th Annual National Conference, Chicago, ABD, Mayıs 2009), s. 9.

İnternet Kaynakları

İhsan Bal, 'Can Assad's Regime Get Off the Hook Again?', Journal of Turkish Weekly, 17 Mayıs 2011,, (Erişim Tarihi: 4 Haziran 2011). Ross Anderson, Economic and Security Resource Page, <http://www.cl.cam.ac.uk/~rja4/econsec.html>, (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2009) Erişim tarihi mutlaka belirtilmelidir.

Kitap Tahlilleri Kitap tahlilleri tüm yayın bilgilerini ve ISBN numarasını içermeli, biliniyorsa kitabın fiyatı da belirtilmelidir:

Alan Cassels, *Ideology & International Relations in the Modern World*, (Londra: Routledge, 1996). 302 sayfa. Kaynakça, dizin. \$14.99. ISBN.

Kaynakça

Çalışma hazırlanırken kullanılan kaynaklar dipnotlardan ayrı olarak makalenin sonuna da kaynakça bölümü olarak eklenmelidir. Kaynakçada eserler, yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır ve ayrıca numaralandırılmaz.

Tek yazarlı kitaplar için Kuran, Selami. *Uluslararası Deniz Hukuku*, Arıkan Kitabevi, İstanbul 2006.

Birden çok yazarlı kitaplar için Bulutoğlu, Kenan; Erciş Kurtuluş. *Bütçe ve Kamu Harcamaları*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1988.

Yazışma Adresi: Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale Tel: 0286- 3358738

Değerlendirme Süreci

Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmalar ön incelemeye tabiidir ve yayıncı kuruluşlar da dâhil olmak üzere, hiçbir kurum ve kişiye bağlı olmaksızın inceleme bağımsız hakemler ve Editörler tarafından gerçekleştirilir. Gönderilen çalışmalar ilk olarak Editörler ve Editörler Kurulu'nun incelemesinden geçer. Bu safhada ilk olarak çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Ardından makale alanında uzmanlığı ile tanınan üç ayrı hakeme gönderilir. Makalenin yayınlanabilmesi için en az iki hakemden 'yayınlanabilir' raporu alması gerekmektedir. Editörler ve hakemler incelemelerinde temelde şu üç kriterden hareket ederler: 1) Anlatım Kalitesi: Yazım stili, anlatımda akışkanlık, dilin doğru kullanımı, yazının planlaması ve yapısı vd. 2) Kaynakların Doğru Kullanımı: Dipnotlar ile yazı arasındaki uyum, dipnotlardaki bilgilerin eksiksiz ve doğru olması, dipnotların yeterliliği, yazı ile ilgili yeterli kaynağın kullanılıp kullanılmadığı vd. 3) Bilimsel Kalite: Çalışmanın bilim dünyasına katkısı, orijinalliği, yazarın iddialarını savunmadaki yeterliliği, yazının derinliği ve kalitesi. Hakemlerin raporları doğrultusunda gönderilen makale yayınlanır, düzeltilmek ve daha sonra yayınlanmak üzere yazara geri gönderilir veya yayınlanmaz. Her durumda yazar durumdan bilgilendirilir ve değerlendirme süreci 6 ayı aşamaz. Gönderilen yazıların durumu Editörlerden öğrenilebilir. Hakem raporları gizlidir ve dergi arşivlerinde 5 yıl süre ile saklanır.

Dergi, yazışmalarını e-posta hesabı üzerinden yürütmektedir. YBD'de yayınlanmak üzere gönderilen yazıların yazarları kendilerine telif ödenmeyeceğini baştan kabul ederler. Makalenin dergide çıkacak son hali A4 kağıdı ebatlarında tüm kenarlardan standart girinti aralığında olacak şekilde stil ve yazım şekli bölümünde belirtildiği şekilde, yazarların isimi ve ünvanları belirtilerek dergiye iletilmelidir.

ABOUT THE AUTHORS

Alphabetical Order by First Name

Abdurrahman Benli (Assoc. Prof.)

The author is an associate professor at Labour Economics and Industrial Relations Department in Sakarya University. He received his bachelor's degree from Faculty of Economics, Istanbul University. Respectively he received his MA and PhD degrees from Institute of Social Sciences, Istanbul University. His research areas are Social Policy, Theory of Social Security, Social Security Law, Migration, Employment Relations, Public Sector Unionism. He has published articles, book chapters and papers.

Adem Büyükaslan (Res. Asst.)

Adem Büyükaslan - He works in finance and also currently continuing his academic studies at AfyonKocatepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Trade and Finance Department. AfyonKocatepe University, PhD student in Institute of Social Sciences. After his graduate thesis on Behavioral Finance, he is currently preparing his doctoral thesis on "The Impact of Business Culture on Financial Performance".

Belkıs Özkara (Prof.)

The author is working in management field and also currently continuing her academic studies at AfyonKocatepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration. She teaches a wide range of courses in undergraduate, graduate and doctorate courses within the scope of faculties and institutes and directs master's, doctoral thesis and projects.

Betül İnam, (Res. Asst)

She got her Bachelors degree in Public Finance from Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences in 2004. She is student at Uludağ University, Institute of Social Sciences, PhD Program of Public Finance. She has several studies and papers published in various academic journals in English and in Turkish on her primary research interests, which are including foreign direct investment, public finance, privatization and tax morale.

Bora Yenihan(Asst. Prof.)

The author received his bachelor degree from Faculty of Economics and Administrative Sciences, Suleyman Demirel University. Respectively he received his master and PhD degree from Institute of Social Sciences, Sakarya University. His research focuses on Social Policy, Theory of Social Security, Social Security Law, Human Resources Management and Industrial Relations. He has articles, book chapters and papers.

Bünyamin Bacak (Prof.)

The author was born in the town of Biga in 1972. He completed his BA degree in Labor Economics and Industrial Relations Department of Faculty of Economics and Administrative Sciences at Marmara University. The author also completed his MA and PhD degrees in Labor Economics and Industrial Relations Programme of Social Science Institute at İstanbul University. He currently works for the Labor Economics and Industrial Relations Department of Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences at Çanakkale Onsekiz Mart University as an assistant professor of social policy field where he started as a research assistant in 1995. His research interests are social policy, unions, occupational safety and health, non-governmental organizations, labor law, employment and unemployment issues, labor markets and demographics.

Cemal İyem (Assoc. Prof.)

Assoc. Prof. Dr. Cemal İYEM received his Ph.D. degree from Sakarya University in 2011, M.D. degree from Uludag University in 2005, and did his postdoctoral work on HRM at the Business Department, University of Liverpool, UK in 2013. He received Associate Professor degree Sakarya University in 2014. He is an Associate Professor since 2017 at the Söke Business School, Adnan Menderes University.

Cenay Babaoğlu (Asst. Prof.)

Asst. Prof. Cenay Babaoğlu is working at the Grand National Assembly of Turkey and Omer Halisdemir University. He received his Ph.D. and completed undergraduate studies at Hacettepe University, where he has worked until 2016 as faculty member. With over a dozen journal and conference publication, his research interest centers on Turkish administrative history, public policy and NGO interaction, ICT use in public administration and public administration education. E-mail: cbabaoglu@ohu.edu.tr ; cenay.babaoglu@tbmm.gov.tr

Çağrı Emin DEMİRBAŞ (Ph.D.)

Çağrı Emin Demirbaş works in the Department of International Relations, Atatürk University as a research assistant. He graduated from Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of International Relations in 2006. He received master's degree in 2010 and Ph.D. degree in 2017 from the same university. His research interests are theories of international relations, human rights and humanitarian intervention

Dilek Murat (Asst. Prof. Dr.)

She got her Bachelors degree in Econometrics from Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences in 2003. Then, her Ph.D. degree after finishing the Uludağ University, Institute of Social Sciences, Program of Econometrics in 2013. She has several studies and papers published in various academic journals in English and in Turkish on her primary research interests, which are including multivariate statistics, design of experiments and applied statistics.

Elif Eren Kasım

Ph.D. Candidate at Abant İzzet Baysal University, Department of International Relations. She graduated from Faculty of Law at Ankara University in 2004. She finished MA in International Relations at Abant İzzet Baysal University, Department of International

Relations in 2009. The title of her MA thesis: The impact of International Human Rights Regulations on Domestic Law: Decisions of European Court of Human Rights and Turkey. She works particularly on international law and Kosovo and Cyprus problems in the context of international law.

Emel İslamoğlu (Assoc. Prof)

She received her BA degree from İstanbul University, Department of Economics in 1999, her MA degree from the Sakarya University, Department of Labour Economics and Industrial Relations in 2004 and her PhD degree from the Sakarya University, Department of Labour Economics and Industrial Relations in 2008. She is an associate professor since 2013 at the Department of Labour Economics and Industrial Relations, Faculty of Political Science, Sakarya University.

Fikret Birdişli (PhD.)

Dr. Birdişli is faculty member of KahramanmaraşSutcu Imam University. He has been as visiting scholar and researcher in Belgium, Chez Republic and United Kingdom. His researches have intensified on subject of *Critical Security Studies, International Politics, Security Culture* and *National Security Strategies* already. Dr. Birdişli has three books and several book chapters about these subjects.

Gürol Baba (Assoc. Prof.)

Gürol Baba has his BA degree from Marmara University, Department of Political Science and International Relations. He had his first MA degree from the Çanakkale Onsekiz Mart University, Graduate School of Social Sciences, and his MPhil and PhD degrees from the Australian National University, Canberra at the Research School of Humanities. He is currently holding an Associate Professor position at the Social Sciences University of Ankara, Political Science Faculty, Department of International Relations. Dr Baba's research areas are: Middle Powers in International Politics, Australian Foreign/Defence Policies, Asia-Pacific Regional Affairs, Australian-American Relations, Turkish Foreign/Defence Policies, Turkish-American Relations, Political Background of the Gallipoli Campaign 1915.

Hasan Rıza Aşıkoglu (Prof.)

He is working in finance field and also currently continuing his academic studies at AfyonKocatepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Trade and Finance Department. He teaches a wide range of courses in undergraduate, graduate and doctorate courses within the scope of faculties and institutes and directs master's, doctoral thesis and projects.

Huriye Yılmaz

She is a customer service and logistics coordinator in a multinational chemicals company. She has earned her undergraduate degree on International Trade from Boğaziçi University in 2005. Since 2006, she has worked in diverse areas of supply chain, including inbound logistics, customs clearance (import and export), warehouse management, planning and customer service. In order to combine her business experience with academic knowledge, she completed her master's degree on Logistics Management at İstanbul Commerce University, with a thesis subject "The Mediator Role of Collaborative Advantage on the Effect of Supply Chain Trust on Firm Performance".

Kamer Kasım (Prof.)

Head of Department of International Relations at AbantIzzetBaysal University. He graduated from Ankara University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations in 1993. He finished MA and Ph.D. at Manchester University/U.K. He was visiting scholar at Michigan State University/U.S. in 2011 and National Chengchi University/Taiwan in 2014. He has Turkish and English publications about international security, politics in Caucasus and Asia-Pacific and other subjects related to international relations.

Kerem Batır (Assoc. Prof.)

Kerem Batır was graduated from Ankara University School of Law in 1995. He obtained his MA degree in 1998 with the thesis about international treaties. He started his academic life in Çanakkale Onsekiz Mart University FEAS International Relations department as a research assistant of International Law in 1997. He obtained his PhD degree in EU Law from Marmara University European Union Institute. He was graduated in 2004. During his PhD, in 2001 he was awarded with EU's "Jean Monnet Scholarship" and he obtained his LLM degree from London School of Economics in 2002. He obtained associate professorship in 2012. Currently he is faculty member of İzmir KatipÇelebi University FEAS International Relations Department. He served in two international projects (funded by EU) and three national projects as vice-coordinator and team member. He has published books, articles and presented papers in the areas of international law, EU law and media law.

Mahmut Ünsal Şaşmaz (Asst. Prof.)

Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ completed his undergraduate and graduate education at Usak University and his Ph.D. degree at Public Finance from Dumlupınar University Institute of Social Sciences. He is currently working as an Assistant Professor in Faculty of Economics and Administrative Sciences in Usak University. His major research interests are financial incentives, fiscal policy and environmental policy.

Murat Bayar (PhD)

Dr. Murat BAYAR completed his degrees in Economics (B.A., Marmara University) and Conflict Analysis and Resolution (M.A., Sabancı University), and did his Ph.D. in Political Science at the University of Georgia. His fields of study include comparative political institutions and international conflict resolution. Dr. BAYAR is currently a faculty member at the Social Sciences University of Ankara.

Murat Çemberci (Asst. Prof.)

He is an assistant professor in the Faculty of Business Administration at Istanbul Commerce University, where he teaches courses in Management and Organization, Business Administration, Entrepreneurship, and Logistics. He earned his undergraduate degree from Uludağ University in 2006 and master's and Ph.D. degrees from Gebze High Technologies Institute in 2011. During those same years, he also worked as a manager in the logistics sector. At Istanbul Commerce University since 2012, his research and publications focus on R&D and innovation, innovation management, entrepreneurship, purchasing and supply chain management, and international transportation.

Murat Gök (Res. Asst.)

The author gained bachelor degree in 2011 from the Business Administration Department of the Faculty of Business at Istanbul University. He completed his master's degree in Business Administration Department of Ankara University in 2014. He is currently studying doctorate at the Business Administration Department of the Karadeniz Technical University. Numerical methods, Multi-Criteria Decision Making, Production Management is concerned with issues such as.

Mustafa Emre Civelek (PhD)

He is a lecturer at Istanbul Commerce University. Between 2012-2017 he was the head of the Ground Handling Services Management in Aviation Program. He teaches courses in e-commerce, foreign trade, and logistics. He has Ph.D. degree in business administration. He earned his undergraduate degree from Istanbul Technical University in 1994 and a master's degree from Yeditepe University in 2002. He is also a Practitioner, working from 1994 until 2008 in the banking industry, mainly in international trade finance operations. His focus, therefore, concerns bridging the gap between theory and practice. His academic publications include books and academic papers on several issues regarding e-commerce and management

Nagehan Uça (PhD)

She is a lecturer at Istanbul Commerce University, where she teaches warehouse and inventory management, distribution channel planning, supply chain, and logistics courses. She is also a Ph.D. candidate in Logistics and Supply Chain, specializing in the study of logistics. She graduated from Uludağ University in 2006 and earned a M.Sc. degree in Logistics Engineering from Dokuz Eylül University in 2010, writing her thesis on "A System Dynamics Approach to Ro-Ro Shipping." She has been working for more than five years in logistics and foreign trade, mainly specializing in international operations, and has written several academic publications in her area.

Neslihan Derin (Assoc. Prof.)

The author completed her MBA and Ph.D. degrees at İnönü University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration. NeslihanDerin has been teaching as associate professor, Ph.D. at, since 2012. The author is still working Faculty of Business Administration, Department of International Trade and Business. Associate professor NeslihanDerinresearch interests include human resources management, organizational behavior, strategic management, healthcare management and quality management. She has numerous studies on the related fields.

Nur Belkıs Bektaş (PhDCandidate)

The author completed her bachelor degree from Public Finance Department of Economics Faculty, İstanbul University in 2014. She completed her master degree in public budgeting and fiscal planning from the Institute of Social Sciences, Uludag University in 2016. She is continuing her doctoral studies in Public Finance Programme at Uludag University. She is interested in the fields of budgeting, municipal companies and free zones.

Ömer Faruk Köktaş (Res. Assist.)

The author is a research assistant in the Department of Political Science and Public Administration, at Sakarya University, Turkey. He received his MA from Institute of Social Sciences at Sakarya University in 2015, and continues his studies as a PhD candidate at the same university since 2015. His research interests are public policy analysis, evidence-based policy making and think tanks.

Özer Köseoğlu (Assoc. Prof. Dr.)

Özer Köseoğlu is an Associate Professor in the Department of Political Science and Public Administration at Sakarya University, Turkey. He received his PhD in Public Administration from Sakarya University. He is the co-editor of "In Search of a Paradigm in Public Administration: New Public Management and Beyond" (2015) (in Turkish). He is also the co-author of books titled "Organizational Performance Management in Municipalities (2011) (in Turkish) and "Social Media in Municipalities: New Opportunities for Change" (2015) (in Turkish). His studies mostly focus on public policy, public management reform, social media in government, public value, and performance management. He is the author of many journal articles and book chapters published in national and international academic journals and books.

Özhan Çetinkaya (Prof. Dr.)

The author completed his bachelor and master degrees in Finance at Uludag University Institute of Social Sciences and PhD degrees in Finance at Uludag University Institute of Social Sciences. He is interested in the fields of budgeting, finance of municipality, tax compliance and participation in municipality and has published numerous papers and articles on the mentioned fields. Currently, Özhan ÇETİNKAYA is working in Uludag University and lecturing various courses at bachelor and graduate levels.

Özlem Tümer (Res. Asst.)

Author is a research assistant at Uludağ University, the Institute of Social Sciences, Department of Public Finance in Bursa, Turkey. Getting her master's degree in the Department of Public Finance at Pamukkale University in 2012, she is still a PhD student in the same department at Uludağ University. Her research interests concern performance based budgeting and fiscal transparency.

Reyhan Leba Tansöker (Asst. Prof.)

The author graduated from Uludağ University Public Finance Department of the Faculty of Economics and Administrative Sciences. She completed his master's degree and Ph.D in fiscal economics of public finance department from the Institute of Social Sciences, Uludag University. Her main interests are globalisation and fiscal policy, tax economics, and public choice theory. The author is still working in Uludag University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance in Bursa, Turkey.

Sema Yiğit (Assoc. Prof. Dr.)

The author completed her undergraduate education in 2005 at Erciyes University, Faculty of Engineering, Department of Industrial Engineering. Master's and doctoral degrees has received at the branch of Business Administration at the Institute of Social Sciences of Gaziosmanpaşa University. The author, who is an associate professor in 2016, is maintaining her research in the field of Behavioral Sciences, Management and Human Resources.

SimlaGüzel (PhD)

She got her Bachelors degree in Public Finance from Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences in 2005. Then, her Ph.D. degree after finishing the Uludağ University, Institute of Social Sciences, Program of Public Finance in 2015. She has several studies and papers published in various academic journals in English and in Turkish on her primary research interests, which are including R&D incentives to SMEs , public expenditures and public debt.

Sinem Yıldırımalp (Assoc. Prof.)

She received his BA degree from Sakarya University, Department of Labour Economics and Industrial Relations in 2002, her MA degree from the Sakarya University, Department of Labour Economics and Industrial Relations in 2004 and her PhD degree from the Sakarya University, Department of Labour Economics and Industrial Relations in 2010. She is an associate professor since 2015 at the Department of Labour Economics and Industrial Relations, Faculty of Political Science, Sakarya University.

Soner Karagül (Assoc. Prof.)

Dr Karagül has been working at the Çanakkale Onsekiz Mart University Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences International Relations Department since 2005. He has been serving as head of International Relations Department since 2011. He received his BA degree from the Faculty of Political Science, Ankara University. He had his MA degree from the Graduate School of Social Sciences of the Çanakkale Onsekiz Mart University. He finished in 2004 his PhD at the Dokuz Eylül University where he served as a Research Assistant in İzmir. His research areas are: Turkish Foreign Policy, EU Affairs, EU-Turkey Relations, Turkey's Regional Policies: Turkish-African Relations, Caucasia and the Balkans, Turkey's Energy Policy, Armenian Question.

Tolga Demirbaş (Assoc. Prof.)

Author is an associate professor at Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance in Bursa, Turkey. He received his PhD in public budgeting and fiscal planning from the Institute of Social Sciences, Uludağ University in 2006. His research interests concern performance budgeting and auditing, fiscal transparency and accountability.

Tuğba Bayar (PhD)

Dr. Tuğba BAYAR received her bachelor's degree in Political Science and Public Administration at Bilkent University and Master's degree in Middle East Studies at the Middle East Technical University. Completing her doctoral study in International Relations at Otto-Friedrich-Universität Bamberg, Germany, she is currently working as Instructor at the Department of International Relations at Bilkent University.

Tuncay Yılmaz (Assoc.Prof.)

Tuncay YILMAZ was born in 1970 in Bolvadin. After graduating from the Faculty of Political Sciences at Istanbul University, he began his academic life as a research assistant at Sakarya University. He completed his master's degree and PhD in the field of Labour Economics and Industrial Relations. Yılmaz is continuing his academic life in the Human Resources Management Department of the Sakarya University Business Faculty.

Vuslat Güneş (Res. Asst)

The author has graduate from Public Finance Department of Economics and Administrative Sciences Faculty, Uludag University in 2010. She completed her master degree in public budgeting and fiscal planning from the Institute of Social Sciences, Uludag University in 2014. The author is continuing her doctoral studies in Public Finance Programme at Uludag University. Her main research interest areas are local government finance, municipal companies and power of the purse.

Yılmaz Bayar (Assoc. Prof.)

Yılmaz BAYAR (Associate Professor) completed his undergraduate education at the Naval Academy and earned his master degree at Accounting & Finance in Institute of Social Sciences of Marmara University and PhD degree at economics in Social Sciences Institute of Istanbul University. He is currently working as an associate professor in Faculty of Economics and Administrative Sciences in Usak University. His major research interests are financial economics, economic growth and behavioral economics.

Yılmaz Köprücü (Res. Asst.)

He graduated from Dokuz Eylül University, Department of Economics in 2010. In 2013, he completed his master degree at Dokuz Eylül University, Department of Economics. He is still continuing his PhD studies at Yıldız Technical University. He has been working as a research assistant at Eskişehir Osmangazi University since 2013. He is interested in agricultural economics and applied econometrics.

NOTES FOR THE CONTRIBUTORS

Journal of Administrative Sciences Journal of Administrative Sciences (JAS)

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) is a refereed journal and published twice a year. JAS publishes scholarly articles in English and Turkish languages. The journal is an independent publication in terms of scientific research and the editors decide its publication policy.

***

JAS focuses on scholarly articles on economics, politics, history, international relations, business, accounting and public administration in general from all over the world. The journal encourages interdisciplinary studies. Manuscripts submitted to JAS should be original and challenging, and should not be under consideration by another publication at the time of submission.

Previously published articles in other languages may be considered by the journal for the first publication English (Turkish) translation. In that case the author should so state at the time of submission, provide relevant written copyright approval by the publication to the JAS. We also welcome book reviews on recent relevant publications.

Articles submitted for consideration of publication are subject to peer review. The editorial board and editors takes consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to three international referees known for their academic reputation in their respective areas. For the articles to be published, at least two 'accepted' reports from the referees are required.

The Editors and referees use three-step guidelines in assessing submissions: i) Literary quality: Writing style, usage of the language, organisation (paragraphing, syntax, flow etc.) ii) Use of references. Referencing, sources, relationships of the footnotes to the text. iii) Scholarship quality: Depth of research, quality; contribution, originality of the contribution (new and creative thought) and plausibility of the author's argument. Upon the referees' decision, the articles will be published in the journal, or rejected for publication. The review process lasts from five to 15 weeks. Questions regarding the status of submissions should be directed to the co-editors by e-mail at ybd@comu.edu.tr. The referee reports are kept confidential and stored in the archives for five years. The author could be asked for technical corrections by editors after the final draft of the article. The corrections should be made in 30 days by the author.

All manuscripts and editorial correspondence and inquiries should be addressed to the JAS Editorial Office.

Submission

We prefer electronic submission to **ybd@comu.edu.tr** as a Microsoft word attachment file. Please be sure that you received a confirmation from the Office. Manuscripts should be one-and-half spaced throughout (including all quotations and footnotes) on single sides of A4 paper. Standard margins on both sides of the page should be allowed. Pages should be numbered consecutively. The author should retain a copy, as submitted manuscripts cannot be returned. Full names of the author(s) should be given, an address for correspondence, and where possible a contact telephone number, fax number and e-mail address. Authors should pay particular attention to the accuracy and correct presentation of references.

Besides the manuscript a brief cv of the author should also be attached to the e-mail so that a registry is formed.

JAS uses Oxford Referencing System which consists of the following elements: i) Citations in the body of the paper, using a superscript (raised) number, generally at the end of a sentence. ii) A list of footnotes at the bottom (foot) of each page, for all citations on that page. These are known as endnotes if they appear at the end of a chapter, section or other division (for longer texts, for multi-author texts and for texts intended to be read as separate parts) iii) The bibliography should be provided at the end of the paper giving the details of each source referred to and possibly other materials consulted in preparing the paper.

Length

Articles as a rule should not exceed 8.000 words and should not be less than 4.000 words, not including footnotes and references. Book reviews should be about 2.500 word-lengths. Maximum 3.500 words for book reviews of two or more books.

Style and Proofs

Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the JAS style. Editors will not undertake retyping of manuscripts before publication. Please note that authors are expected to correct and return proofs of accepted articles within two weeks of receipt. Titles and Sub-Titles Titles in the article should be 11 punt, bold and in uppercase form. The sub-titles should be 11 punt and in the title case form. Single line width is preferred and A4 format is suitable.

Footnotes

Books

One author

Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, (London: Penguin Books, 1993), p. 287.

Two authors

Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk, Temel Ders Kitabı*, (Ankara: USAK Publications, 2009), s. 10.

Three authors

Yücel Acer, İbrahim Kaya ve Mahir Gümüş, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, (Ankara: USAK Publications, 2009), s. 11.

More than three authors

Jaroslav Pelikan et al., *Religion and the University*, (Toronto: University of Toronto Press, 1964), p. 109. Editor(s) H.H. Rowley, (ed.), *The Old Testament and Modern Society*, (Oxford: Clarendon Press, 1951), p. 50. Urban T. Holmes and Kenneth R. Scholberg, (eds.), *French and Provincial Lexicography*, (Columbus: Ohio State University Press, 1960), p. 223-37.

Part of a Book

Dorothy Van Ghent, 'The Dickens World,' in George H. Ford and Lauriat Lane (ed.), *The Dickens Critics*, (Ithaca: Cornell University Press, 1961), p. 213-32.

Book Chapter or Article Cited From Another Source

John Roberts, 'Pipeline Politics', in Shirin Akiner (ed.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, (London: Routledge Curzon, 2004), cited in İhsan Bal and Süleyman Özeren, *Dünyadan Örneklerle Terörle Mücadele*, (Ankara: USAK Yayınları, 2010), p. 9.

Articles

Brian M. Pollins and Kevin P. Murrin, 'Where Hobbes Meets Hobson: Core Conflict and Capitalism', *International Studies Quarterly*, Vol. 43, No. 4, September 1999, p. 427-45

Newspaper

Deborah Sontag, 'The Erdoğan Experiment', *The New York Times*, 11 May 2003.

Official Documents and Reports

Brussels European Council, Presidency Conclusions, 4-5 November 2005-14292/1/04 REV 2 International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', Report by Director General, GOV/2006/53, 31 August 2006

Unpublished Thesis

Hasan SelimÖzertem, 'Russia's Soft Power in the Post-Soviet Space', (Unpublished M.A. Thesis, Middle East Technical University, 2009), p. 9.

Paper Presented at a Conference or Meeting:

Mehmet Yegin, 'A New Schematic Model to Understand Formation of Public Opposition on Foreign Policy Issues', (paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association 67th Annual National Conference, Chicago, USA, May 2009), p. 9.

Web Sources

Ross Anderson, Economic and Security Resource Page, <http://www.cl.cam.ac.uk/=rja4/econsec.html>, (accessed: May 12, 2009) Blaine Harden, 'North Korea Fires Sixth Missile in a Week', The Washington Post, 30 May 2009, <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2009/05/29/AR2009052900235.html> (accessed: June 9, 2009)

Important Note: Please do not use Op.cit, Supra note or similar referencing style. If you want to mention the same source for second or more times: If you use a footnote and want to use it immediately after please use "Ibid" (italic) If you use a footnote and want to use it in other pages please use this style: • For first use: Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, (London: Penguin Books, 1993), p. 287. • For second use: Braudel, *A History of...*, p.35

Book Reviews

Book reviews should be preceded by full publication details including price and ISBN number: Alan Cassels, *Ideology & International Relations in the Modern World*, (London: Routledge, 1996). 302 pages. Biblio., index. \$14.99. ISBN.

Biography

Current and recent academic and professional affiliations and recent major publications for the Notes on Contributors should be supplied with the articles. It should not exceed 100-words.

Abstract

The authors should send a 150-word abstract of the manuscripts.

Contact Information

For more information about the journal feel free to contact with the editors. JAS / YBD, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey

Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736

Web: <http://ybd.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

DİZİN / INDEX

A

Abdallar 465, 466, 468, 469, 474, 480
 ABD Başkanlık Sistemi 28, 30, 35
 Agonizma 232, 237
 AK Parti 28
 ARDL Eşbütünleşme Testi 300
 Atık 437, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445,
 446, 449, 450, 452, 453, 455, 456, 457,
 458, 459, 460, 461, 462, 463
 Atık Hiyerarşisi 437
 Atık Yönetimi 258, 437, 439, 440, 441, 442,
 443, 444, 445, 450, 451, 454, 457, 459,
 460
 Avrupa Birliği 129, 157, 176, 196, 316, 320,
 324, 335, 439, 442, 448, 451, 461, 463,
 467, 481, 564, 573, 574, 587, 588, 589,
 594, 596, 598, 599, 602, 603, 604, 606,
 646, 651

B

Bangladesh 487, 510, 575, 576, 577, 579,
 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586
 Belediye Şirketleri 146, 147, 152, 153, 155,
 162, 163, 171, 172, 173, 649, 652
 Bölgesel Güvenlik 124, 126
 Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabı 70, 71, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 87
 Büyükşehirler 254

C

Canonical Correlation Analysis 9, 16, 23, 24
 Collaborative Advantage 216, 222, 223,
 227, 661
 Conflict 68, 128, 137, 143, 222, 230, 272, 485,
 492, 511, 512, 542, 553, 555, 566, 567,
 569, 571, 573, 662, 669

Ç

Çalışan 52, 54, 55, 64, 65, 80, 93, 96, 130,
 135, 168, 169, 181, 187, 238, 313, 316,
 320, 321, 326, 327, 330, 331, 332, 345,

347, 349, 351, 357, 372, 373, 376, 377,
 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385,
 386, 389, 416, 418, 419, 465, 466, 467,
 468, 470, 471, 479, 480, 540, 543, 548,
 618

Çalışan yoksulluğu 465, 467
 Çalışma hayatı 313, 468
 Çok kriterli karar verme 254

D

Devlet Muhasebesi 72, 75, 87
 doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişle-
 ri 300, 308
 Doğrudan Yabancı Yatırımlar 106, 110, 121
 Dönüşümcü Liderlik 338, 341, 345, 346,
 350, 353, 354, 355
 Düşünce Kuruluşları 535, 537, 546, 553
 Düzensiz göç 587, 591, 595

E

Ekonomik büyüme 89, 90, 438
 Eşbütünleşme 106, 116, 300

F

Finansal Performans 371, 373, 375, 382, 391
 Firm Performance 216, 218, 221, 223, 225,
 226, 227, 229, 230, 392, 661

G

Genel bütçeli idareler 78, 86
 Geri kabul anlaşmaları 587, 588, 589, 590,
 591, 592, 593, 595, 596, 597, 598, 602
 Göç politikası 587, 592
 Güvenli üçüncü ülke 587

H

Habermas 232, 233, 234, 242, 243, 244, 245,
 246, 247, 248, 253
 Hegemonya 236, 240, 241

I

Information and Communication Technologies 9
Information economy 9

İ

İnsancıl Müdahale 483, 489, 511
İş arkadaşlarına güven 52, 59, 61, 63, 64, 66
İşçi sınıfı 178, 180, 193, 241, 246
İşgören Sessizliği 51, 52, 56, 57, 59, 60, 61, 67, 69
İşletme kültürü 359, 363, 375, 382
İşsizlik oranı 88, 89, 100, 102, 259, 270, 324, 325

J

Japan 108, 121, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 211, 212, 213, 557, 558, 559, 562, 579
Justice and Development Party 28, 575, 576

K

Kadınların İşgücüne Katılım Oranı 88
Kamu politikaları yapım modelleri 513
Kamu politikası 513, 514, 516, 517, 519, 520, 521, 522, 528, 530, 531, 535, 536, 537, 538, 547, 548, 552
kamu politikası analizi 513, 514, 516, 521, 528, 530
Kayıtdışı istihdam 330, 332, 335, 336
Kayıt dışı istihdam ile 312, 313, 318, 323, 331, 332, 333, 334
Kayıt dışı istihdam nedenleri 315
Kent 259, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 412, 536, 540, 541, 542, 543, 544
Kent kültürü 397, 398, 399, 401
Kentleşme 396, 397, 398, 399, 404, 409, 410, 412
Kentlilik Bilinci 396, 399, 401, 402, 404, 409, 410, 412
Kırgız-Özbek Çatışması 124
Kişilerarası güven 52, 53, 54, 58
Koruma Sorumluluğu 483, 493, 504, 510
Kosovo 484, 485, 489, 511, 512, 555, 556, 557, 565, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 661

L

Laclau 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 245, 246, 248, 251, 253

Liderlik 240, 338, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 360, 383, 385

M

Mahalli idareler maliyesi 146, 652
Mali teşvikler 300, 303, 308
Mouffe 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 253
Müzakereci demokrasi 232, 233, 242, 246, 248

N

Nedensellik testi 116, 117, 118, 119, 120, 300, 301, 303, 304, 307, 308

O

Orta Asya 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143
Orta Asya Güvenlik Kompleksi 124, 128

Ö

örgüt 54, 56, 64, 133, 296, 340, 341, 342, 352, 356, 358, 361, 362, 367, 374, 376, 382, 414, 415, 416, 419, 421, 429, 434, 521
Örgüt 54, 56, 64, 133, 296, 340, 341, 342, 352, 356, 358, 361, 362, 367, 374, 376, 382, 414, 415, 416, 419, 421, 429, 434, 521
örgüt kültürü 356
örgütsel bağlılık 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 359, 373, 380

P

Partili Cumhurbaşkanlığı 28, 44, 45, 46, 47
Proactive Foreign Policy 575
psikolojik rahatlık 53, 55, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65

R

Radikal Demokrasi 232, 234, 236, 241, 243, 246, 253
retaliation 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 210, 211

S

- Saklı Koentegrasyon Yaklaşımı 88
 sanayi devrimi 89, 178, 179, 180, 182, 186, 187
 Security 124, 125, 128, 133, 134, 140, 143, 144, 178, 179, 183, 200, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 323, 335, 492, 493, 494, 507, 511, 512, 555, 556, 558, 560, 568, 569, 572, 574, 578, 585, 598, 606, 655, 656, 659, 661, 669, 670
 Sessizlik 414, 420, 421, 429, 431, 433, 435, 436
 Sığınmacı 587, 602
 Sosyal güvenlik 178, 182, 183, 190, 191, 193, 645
 Sosyal Politika 178, 195, 196, 197, 468, 481, 645, 646
 South Korea 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 213, 562, 579
 Structural Equation Modelling 216, 224, 229
 Supply Chain Collaboration 216, 217, 222, 227, 231
 Suriye Krizi 483
 süreç analizi 513

Ş

- Şehir sürdürülebilirliği 254, 256, 260, 266

T

- Taiwan 204, 207, 210, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 662
 TOPSIS 254, 255, 260, 261, 262, 264, 265, 269, 270, 272, 273
 Trade 111, 122, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 345, 354, 558, 561, 573, 574, 584, 659, 661, 663
 TRNC 555, 556, 557, 563, 564, 565, 566, 570, 571
 Trust in the supply chain 216, 222, 228
 Tükennmişlik 414, 417, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 432, 433, 435, 436
 Türkiye 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 65, 66, 72, 81, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 146, 147, 148, 153, 155, 157, 160, 161, 163, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 189,

- 191, 192, 193, 194, 195, 196, 243, 253, 254, 255, 259, 260, 263, 264, 269, 278, 281, 295, 300, 301, 302, 303, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 387, 389, 409, 437, 438, 439, 442, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 466, 467, 469, 479, 481, 495, 500, 514, 515, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 546, 551, 552, 553, 554, 564, 573, 576, 582, 586, 587, 588, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 606, 608, 646, 647, 651, 654, 669

Türk Tipi Başkanlık Önerisi 28

U

- Uluslararası Güvenlik 124, 134, 143, 564, 574
 United States 13, 14, 15, 26, 69, 133, 144, 198, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 213, 214, 538, 554, 558, 559, 573, 574

V

- Vergi Politikası 319, 337, 437
 vergi takozu 312, 313, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 333, 334

W

- WTO 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213

Y

- Yeni Kamu İşletmeciliği 146, 149, 173, 176, 533, 650
 yoksulluk 92, 183, 257, 315, 333, 334, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 480, 649
 yöneticiye güven 52, 54, 59, 61, 62, 65

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY

Indexed by

tarafından indekslenmektedir.